ॐ

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे।
यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननं॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं॥

सोमस्येत्यनुवाके द्वादश सूक्तानि। तत्र प्र य आरुरित्येकादशर्चं सप्तमं सूक्तं। मंडलद्रष्टा विश्वामित्र ऋषिः। अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप्। मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः सूक्तत्रयस्य प्रत्यग्निरुषसस्त्रीणीति विनियोग उक्तः। तत्रेदं तृतीयं सूक्तं॥

॥ तस्मिन्नियमृक् प्रथमा॥

प्र य आरुः शितिपृष्ठस्य धासेरा मातरा विविशुः सप्त वाणीः।
परिक्षिता पितरा सं चरेते प्र सर्स्राते दीर्घमायुः प्रयक्षे॥ १

प्र। ये। आरुः। शितिऽपृष्ठस्य। धासेः। आ। मातरा।
विविशुः। सप्त। वाणीः।
परिऽक्षिता। पितरा। सं। चरेते इति। प्र।
सर्स्राते इति। दीर्घं। आयुः। प्रऽयक्षे॥ १

शितिपृष्ठस्य नीलपृष्ठस्य धासेः सर्वस्य धारयितुरग्नेर्ये रश्मयः प्रारुः प्रकर्षेणोद्गच्छंति ते रश्मयो मातरा मातरौ द्यावापृथिव्यावाविविशुः । सर्वतः प्रविष्टाः । सप्त सर्पणस्वभावा वाणीर्यन्ननीया नदीर्वाविविशुः । परिक्षिता परितो वर्तमाने पितरा पितरौ द्यावापृथिव्यौ तेनाग्निना संचरेते । सम्यक् व्यवहरतः । तथा प्रयक्षे प्रकर्षेण यष्टुं दीर्घमायुरग्नेश्चिरं जीवनं प्रभूतत्वं वा प्रसस्राते । प्रसारयतः । संपादयत इत्यर्थः । यद्वा द्यावापृथिव्यौ प्रयक्षे प्रकर्षेण सततं यष्टुं यजमानस्य दीर्घमायुः संपादयतः ॥ प्र । निपातत्वेनाद्युदात्तः । तस्य छंदसि व्यवहिताश्चेति आरुरित्यनेन संबंधः । आरुः । ऋ गतौ । लिट्युसि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । शितिपृष्ठस्य । पृष्ठशब्दस्थक्प्रत्ययांतोऽंतोदात्तः । शितेर्नित्याबह्वच्बहुव्रीहावभसदित्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । धासेः । डुधाञ् धारणपोषणयोः । धेट् पाने वा । तस्मात्कर्मण्यौणादिकः सिः । प्रत्ययस्वरः । मातरा । नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृमातृपितृदुहितृ । उ० २, ९१ । इति तृजंतत्वेन निपातनादंतोदात्तः । ऋतो ङीति गुणः । सुपां सुलुगिति सुपो डादेशः । विविशुः । विश प्रवेशने । लिटि असंयोगाल्लिट् किदिति कित्त्वाल्लघूपधगुणाभावः । निघातः । सप्त । सृप्लृ गतौ । सप्यशूभ्यां तुट् च । उ० १, १५६ । इति सपेर्विधीयमानः कनिन् तुडागमश्च बाहुलकादेतस्यापि भवति । ऋकारस्याकारश्च । नित्त्वेऽपि व्यत्ययेनांतोदात्तत्वं । परिक्षिता । क्षि निवासगत्योः । क्विप् । पित्त्वात्तुगागमः । प्रादिसमासः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । सुपां सुलुगिति सुपो डादेशः । चरेते । चर गतिभक्षणयोः । संपूर्वाच्चरतेः समस्तृतीयायुक्तात् । पा० १, ३, ५४ । इत्यात्मनेपदं । सस्राते । सृ गतौ । अयमंतर्भावितण्यर्थः । रेफश्छांदसः । ईदूदेदिति प्रगृह्यसंज्ञा । निघातः । आयुः । इण् गतौ । उसिनित्यनुवृत्तौ एतेर्णिच्चेत्युसिन् । णित्त्वाद्वृद्धिः । नित्त्वादाद्युदात्तः । प्रयक्षे । यज देवपूजासंगतिकरणदानेष्वित्यस्मात्तुमर्थे सेप्रत्ययः । प्रादिसमासः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । कृन्मेजंत इत्यव्ययसंज्ञायां अव्ययादाप्सुप इति सुपो लुक् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दिवक्षसो धेनवो वृष्णो अश्वा देवीरा तस्थौ मधुमद्वहंतीः ।

ऋतस्य त्वा सदसि क्षेमयंतं पर्येका चरति वर्तनिं गौः ॥ २

दिवक्षसः । धेनवः । वृष्णः । अश्वाः । देवीः । आ । तस्थौ ।
मधुऽमत् । वहंतीः ।
ऋतस्य । त्वा । सदसि । क्षेमऽयंतं । परि । एका । चरति ।
वर्तनिं । गौः ॥ २

वृष्णः कामानां वर्षितुरग्नेरश्वा व्यापनरूपा रोहिता दिवक्षसो दिवं व्याप्य वर्तमाना धेनवोऽग्नेः प्रीणयित्र्यो भवंति । सोऽयमग्निर्मधुमत् माधुर्योपेतमुदकं वहंतीर्देवीर्द्योतनशीला नदीरातस्थौ । आतिष्ठति । प्राप्नोतीत्यर्थः । गोशब्दो माध्यमिकवाग्वाची माध्यमिकां वाचमिति नैरुक्ता इत्यभिधानात् । एका गौः काचिदुक्तविधा वाक् ऋतस्योदकस्य सदसि स्थानेऽन्तरिक्षे क्षेमयंतं क्षेममावासमिच्छंतं वर्तनिं ज्वालाः प्रवर्तयंतं त्वा हे अग्ने त्वां परिचरति । सेवते ॥ दिवक्षसः । अक्षू व्याप्तौ । दिवं व्याप्नुवंतीति दिवक्षसः । वक्ष रोषे । रोषार्थोऽप्ययं धातुरत्र व्याप्तौ वर्तते । दिवं वक्षंति व्याप्नुवंति । असुन्नित्यसुन्प्रत्ययः । लोपो व्योर्वलीति वलोपः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । धेनवः । नुरित्यनुवृत्तौ धेट इच्चेति नुप्रत्ययः । इकारस्य गुणः । प्रत्ययस्वरः । वृष्णः । वृष सेचने । कनिन्युवृषितक्षिराजीत्यादिना कनिन् । कित्वाद्गुणाभावः । नित्वादाद्युदात्तः । अश्वाः । अशू व्याप्तौ । अशिप्रुषिलटिकणीत्यादिना क्वन् । नित्वादाद्युदात्तः । तस्थौ । ष्ठा गतिनिवृत्तौ । छंदसि लुङ्लङ्लिट इति वर्तमाने लिट् । आत औ णल इत्यौकारः । निघातः । मधुमत् । निदित्यनुवृत्तौ फलिपाटिनमिमनिजनामित्यादिना मनेरुप्रत्ययः । तत्संनियोगेन नकारस्य धकारः । नित्वादाद्युदात्तः । त्वा । युष्मच्छब्दस्य द्वितीयैकवचनांतस्य त्वामाविति त्वा आदेशः । अनुदात्तश्च । क्षेमयंतं । क्षि निवासगत्योः । अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षीत्यादिना मन् । क्षेममावासमात्मन इच्छंतं । सुप आत्मनः क्यजिति क्यच् । क्यचि चेतीत्वं अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घ इति दीर्घत्वं च न छंदस्यपुत्रस्येति प्रतिषिध्यते । क्यचश्चित्वादंतोदात्तः । तदंताच्छतृप्रत्ययः । शप् । शपः पित्वादनुदात्तत्वं । शतुश्च सार्वधातुकस्वरेण तयोः क्यचा सहैकादेशे कृते एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्येकादेश उदात्तः । अम् । सुप्त्वादनुदात्तः । उदात्तादनुदात्तस्येत्यमः स्वरितत्वं । एका । इण् गतौ । इण्भीकापीत्यादिना कन् । तदंतादाप् । नित्स्वरः । वर्तनिं । वृतु वर्तने । अंतर्भावितण्यर्थः । वृतेश्च । उ० २, १०२, । इत्यनिः । गुणः ।

व्यत्ययेनांतोदात्तत्वं । गौः । गम्लृ गतौ । गमेर्डोः । उ० २, ६६, । इति डोप्रत्ययः । डित्वाट्टिलोपः । गोतो णिदिति सुपो णित्वाद्वृद्धिः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ सीमरोहत्सुयमा भवंतीः पतिश्चिकित्वान्रयिविद्रयीणां ।
प्र नीलपृष्ठो अतसस्य धासेस्ता अवासयत्पुरुधप्रतीकः ॥ ३

आ । सीं । अरोहत् । सुऽयमाः । भवंतीः । पतिः ।
चिकित्वान् । रयिऽवित् । रयीणां ।
प्र । नीलऽपृष्ठः । अतसस्य । धासेः । ताः । अवासयत् ।
पुरुधऽप्रतीकः ॥ ३

रयीणां रयिवित् धनानां मध्ये विशिष्टधनस्य लंभयिता चिकित्वान् ज्ञानवान् पतिरश्वानां पतिरग्निः सीं सर्वतः सुयमाः सुखेन नियंतुं शक्या भवंतीर्या वाड्वा आरोहत् आरोहयति स नीलपृष्ठः पुरुधप्रतीको बहुधाविच्छिन्नांगः सोऽग्निरतसस्य सततगमनस्य धासेः पोषणार्थं ता अश्वाः प्रवासयत् । प्रकर्षेण वासयति स्म । निवासेन श्रमेऽपनोते सततगमनं पोषयितुं शक्यमित्यर्थः ॥ सीं । चादयोऽनुदात्ता इत्यनुदात्तः । अरोहत् । रुह प्रादुर्भावे । लङि रूपं । निघातः । सुयमाः । यम उपरमे । अस्माच्छक्यार्थे ईषद्दुःसुष्विति खल् । लदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । पतिः पा रक्षणे । पातेर्डतिरिति डित्वाट्टिलोपः । प्रत्ययस्वरः । चिकित्वान् । चित ज्ञाने । क्वसौ रूपं । रयिवित् । विद्लृ लाभे । क्विप् । रयीणां । नामन्यतरस्यामिति विभक्तेरुदात्तत्वं । नीलपृष्ठः । नीलशब्दो वृषादित्वादाद्युदात्तः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । अतसस्य । अत सातत्यगमने इत्यस्मादत्यविचमितमिनमिरभिलभिनभितपिपतिप निपणिरहिभ्यः । उ० ३, ११६, । इत्यसच् । चित्स्वरः । अवासयत् । वस निवासे । हेतुमतीति णिच् लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडित्यडागमः । तिङ्ङतिङ इति निघातः । पुरुधप्रतीकः । पुरुशब्द इह संख्यावाची । संख्याया विधार्थे धेति धाप्रत्ययः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । छांदसः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अहिं त्वाष्ट्रमूर्जयंतीरजुर्यं स्तंभूयमानं वहतो वहंति।

व्यंगेभिर्दिद्युतानः सधस्थ एकामिव रोदसी आ विवेश॥ ४

अहिं। त्वाष्ट्रं। ऊर्जयंतीः। अजुर्यं। स्तभुऽयमानं। वहतः।

वहंति।

वि। अंगेभिः। दिद्युतानः। सधऽस्थे। एकांऽइव।

रोदसी इति। आ। विवेश॥ ४

ऊर्जयंतीरन्नं बलिनं कुर्वंत्यो वहतो वहनपरा नद्यो अहिं अहंतं त्वाष्ट्रं त्वष्टुः सुतमजुर्यं जरयितुमनर्हं स्तभूयमानं लोकानां स्तंभनं धारणमिच्छंतमग्निं वहंति। धारयंति। सधस्थेऽपां समीपे व्यंगेभिरवयवैर्दिद्युतानो दीप्यमानः सन् अग्नी रोदसी द्यावापृथिव्यौ आविवेश। प्रविष्टवान्। रोदसीर्दृष्टांतः। एकामिव। यथा पुमानेकां स्त्रियं प्रविशति। तद्वत्॥ त्वाष्ट्रं। त्वष्टुरपत्यमित्यर्थे तस्यापत्यमित्यण्। प्रत्ययस्वरः। स्तभूयमानं। स्तभु स्तंभनं। तदिच्छंतं। सुप आत्मनः क्यच्। अकृत्सार्वधातुकयोरिति दीर्घः। तदंताद्व्यत्ययेन शानच्। अकारांतत्वादाने मुक्। शानचो लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे कृते क्यजंतधातुस्वरः शिष्यते। व्यंगेभिः। बहुलं छंदसीति भिस ऐसादेशाभावः। बहुवचने झल्येदित्येत्वं। दिद्युतानः। द्युत दीप्तौ। छंदसि लिट्। तस्य कानजादेशः। द्विर्वचनं। हलादिशेषे कृते द्यु इत्यस्याभ्यासस्य द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणं। पा० ७. ४. ६७. । इति संप्रसारणं। संप्रसारणाच्चेति पूर्वरूपत्वं। चित्वादंतोदात्तः। एकामिव। इवेन विभक्त्यलोपः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेति वचनात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। विवेश। विश प्रवेशने इत्यस्माल्लिटि रूपं। निघातः॥

॥ अथ पंचमी ॥

जानंति वृष्णो अरुषस्य शेवमुत ब्रध्नस्य शासने रणंति।

दिवोरुचः सुरुचो रोचमाना इळा येषां गण्या माहिना गीः॥ ५

जानंति । वृष्णः । अरुषस्य । शेवं । उत । ब्रध्नस्य । शासने ।

रणंति ।

दिवःऽरुचः । सुऽरुचः । रोचमानाः । इळा । येषां । गण्या ।

माहिना । गीः ॥ ५

वृष्णः कामानां वर्षितुररुषस्य । रुषा हिंसकाः । तद्रहितस्य । गत्वराद्दित्येन रोचमानस्येत्यर्थः । तथाविधस्याग्नेः शेवमाश्रयविषयं सुखं जना जानंति । उत अपि च जानंतस्ते ब्रध्नस्य महतोऽग्नेः शासन आज्ञायां सर्वे जना रणंति । रमंते । तथा च मंत्रः । म० १. ६०. २. । अस्य शासुरुभयासः सचंते हविष्मंत उशिजो ये च मर्ता इति । अपि च । येषां मनुष्याणामग्निविषया माहिना महतीळा गीः स्तुतिरूपा वाक् गण्या गणनीया पूज्या ते दिवोरुचो द्युलोकस्य रोचकाः सुरुचः शोभनदीप्तयो रोचमाना देदीप्यमाना भवंति ॥ जानंति । ज्ञा अवबोधने । क्र्यादित्वाच्छ्ना । ज्ञाजनोर्जेति जादेशः । प्रत्ययस्वरः । अरुषस्य । रुष रिष हिंसार्थाः । रोषंतीति रुषा हिंसकाः । इगुपधलक्षण इति कः । न रुषंति रुषा यस्यासावरुषः । नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । शेवं । शीङ् स्वप्ने । इण्शीङ्भ्यां वन्निति वन् । नित्स्वरः । शासने । शासु अनुशिष्टौ । अस्माद्भावे ल्युट् । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । रणंति । निघातः । दिवोरुचः । रुच दीप्तौ । अस्मात्क्विप् । तत्पुरुषे कृति बहुलमिति षष्ठ्या अलुक् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । सुरुचः बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । इळा । ईड स्तुतौ । ह्रस्वश्छांदसः । यथा वाच्छब्दस्तावंतस्तद्वत् । पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । गण्या । गण संख्याने । स्वार्थण्यंतादचो यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । माहिना । महेरिनण् चेति इनण् । णित्वादुपधावृद्धिः । व्यत्ययेनाद्युदात्तः । गीः । गॄ शब्दे । अस्मात्क्विप् । ऋत इद्धातोरितीत्वं । र्वोरुपधाया इति दीर्घः । प्रातिपदिकस्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते षष्ठी ॥

उतो पितृभ्यां प्रविदानु घोषं महो महद्भ्यामनयंत शूषं ।

उक्षा ह यत्र परि धानमक्तोरनु स्वं धाम जरितुर्ववक्ष ॥ ६

उतो इति । पितृऽभ्यां । प्रऽविदा । अनु । घोषं । महः ।

महत्ऽभ्यां । अनयंत । शूषं ।

उक्षा । ह । यत्र । परि । धानं । अक्तोः । अनु । स्वं ।

धाम । जरितुः । ववक्ष ॥ ६

उतो अपि च महो महद्भ्यां महतो महद्भ्यां पितृभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां प्रविदा प्रवेदनेनानु घोषमनु घुष्यमाणं शूषं सुखं । शूषं शुनमिति सुखनामसु पाठात् । तत्सुखं यजमाना अग्निमनयंत । अग्निं प्रापितवंतः । सोऽग्निरत्र यजमानेभ्यः उक्षा सेक्तृत्वादनेनोदकस्य सेक्ताक्तोः । अक्तुशब्दो रात्रिमाचष्टे । शर्वरी अक्तुरिति तन्नामसु पाठात् अज्यते सिच्यते नीहारेण जगदस्यामिति व्युत्पत्तेश्च । तस्या रात्रेः परि धानं परितो धारकं स्वमात्मीयं धाम तेजो जरितुः स्तोतुः स्तुतिश्रवणार्थमनु ववक्ष ह । समीपे वहति खलु । संनिहितं करोतीत्यर्थः ॥ उतो । ओदिति प्रगृह्यसंज्ञा । एवमादित्वादंतोदात्तः । घोषं । घुषि शब्दे । अस्मात्कर्मणि घञ् । लघूपधगुणः । ञित्स्वरः । महः । अकारतकारयोर्लोपश्छांदसः । ऊडिदंपदादीत्यत्र महतोरुपसंख्यानमिति विभक्तेरुदात्तत्वं । अनयंत । णीञ् प्रापणे इत्यस्य लङि रूपं । निघातः । उक्षा । उक्ष सेचने । श्वन्नुक्षन्नित्यादिना कनिन्प्रत्ययांतत्वेनोक्षन्शब्दो निपातितः । व्यत्ययेनांतोदात्तः । ह । चादित्वादनुदात्तः । यत्र । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । अक्तोः । अंजू व्यक्तिगतिम्रक्षणेष्वित्यस्मात् व्याज्यर्तिभ्यः क्तुरिति क्तुः । क्त्वादनिदितामिति नलोपः । प्रत्ययस्वरः । ववक्ष । वह प्रापणे । छंदसि लुङ्लङ्लिटः इति वर्तमाने लिट् । सकारश्छांदसः । तिपो णलादेशः । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अध्वर्युभिः पंचभिः सप्त विप्राः प्रियं रक्षंते निहितं पदं वेः ।

प्रांचो मदंत्युक्षणो अजुर्या देवा देवानामनु हि व्रता गुः ॥ ७

अध्वर्युऽभिः । पंचऽभिः । सप्त । विप्राः । प्रियं । रक्षंते ।

निऽहितं । पदं । वेरिति वेः ।

प्रांचः । मदंति । उक्षणः । अजुर्याः । देवाः । देवानां ।

अनु । हि । व्रता । गुरिति गुः ॥ ७

उद्गातृवर्गव्यतिरिक्ता द्वादशर्त्विजो भवंति। तत्र सप्त वषट्कर्तारः। पंचान्येऽध्वरं नयंति। तैः पंचभिरध्वर्युभिः सह सप्त विप्रा मेधाविनो होत्रका वेर्गमनस्वभावस्याग्नेः प्रियं निहितमाहवनीयाख्यं पदं रक्षंते। पालयंति। प्रांचः सोमपानार्थं प्राङ्मुखा गच्छंतोऽजुर्या जरयितुमशक्या उक्षणः सोमरसस्य सेक्तारो देवाः स्तोतारो मदंति। हृष्यंति। किंच ते देवा देवानां व्रता व्रतानि यज्ञानन्वगुः। अन्वगच्छन्। हि प्रसिद्धौ। अग्नेः प्रसादाद्देवा यज्ञान् लब्धवंत इत्यर्थः॥ रक्षंते। रक्ष पालने। व्यत्ययेनात्मनेपदं। निघातः। निहितं। डुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्य कर्मणि निष्ठायां दधातेर्हिरिति हिरादेशः। गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। वेः। वी कांतिगत्यादिषु। अस्माड्डिच्। सार्वधातुकार्धधातुकयोः। पा० ७. ३. ८४.। इति गुणः। ङसिङसोश्चेति पूर्वरूपत्वं। प्रांचः। अनिगंतोऽंचताविति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। मदंति। मदी हर्षे। निघातः। गुः। इण् गतावित्यस्माल्लुङि रूपं। इणो गा लुङीति गादेशः। आत इति झेर्जुसादेशः। बहुलं छंदसीत्यडभावः। हिशब्दयोगान्न निहन्यते॥

॥ अथाष्टमी ॥

दैव्या होतारा प्रथमा न्यृंजे सप्त पृक्षासः स्वधया मदंति।

ऋतं शंसंत ऋतमित्त आहुरनु व्रतं व्रतपा दीध्यानाः॥ ८

दैव्या । होतारा । प्रथमा । नि । ऋंजे । सप्त । पृक्षासः ।

स्वधया । मदंति ।

ऋतं । शंसंतः । ऋतं । इत् । ते । आहुः । अनु । व्रतं ।

व्रतऽपाः । दीध्यानाः ॥ ८

दैव्या देव्यौ देवताहूपौ होतारा होतारौ होमनिष्पादकौ प्रथमा प्रथमौ सुख्यायिमं चास्तुं वाग्नी न्यृंजे। ऋंजतिः प्रसाधनकर्मेति यास्कः। मंत्रद्रष्टा विश्वामित्रोऽहं प्रसाधयामि। सप्त पृचासः सप्त होत्रकाः स्वधया सोमेन मदंति। तृप्यंति। ऋतं स्तोत्रं शंसंतो व्रतपा व्रतस्य यज्ञकर्मणो रक्षितारो दोध्याना दीप्यमानास्ते होत्रका अनु व्रतं यज्ञे कर्मणि ऋतमित् सत्यमेवाग्निमाहुः। वदंति॥ ऋंजे। ऋजि भृजि भर्जने। निपूर्वोऽयं धातुः प्रसाधने वर्तते। निघातः। स्वधया। स्वं लोकं यजमानस्य दधाति विदधातीति स्वधा सोमः। आतोऽनुपसर्गे क इति कः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। आहुः। ब्रूञ् व्यक्तायां वाचीत्यस्य लटि ब्रुवः पंचानामादित आहो ब्रुव इति झेरुसादेशो ब्रुवश्च आहादेशः। निघातः। दोध्यानाः। दीधीङ् दीप्तिदेवनयोरित्यस्माच्छानच्। तस्य चित्त्वादंतोदात्तत्वे प्राप्तेऽभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं॥

॥ अथ नवमी।

वृषायंते महे अत्याय पूर्वीर्वृष्णे चित्राय रश्मयः सुयामाः।

देव होतर्मंद्रतरश्चिकित्वान्महो देवान्रोदसी एह वक्षि॥९

वृषऽयंते। महे। अत्याय। पूर्वीः। वृष्णे। चित्राय।

रश्मयः। सुऽयामाः।

देव। होतः। मंद्रऽतरः। चिकित्वान्। महः। देवान्।

रोदसी इति। आ। इह। वक्षि॥९

देव देदीप्यमान होतर्देवानामाह्वातः हे अग्ने महे महतेऽत्याय सर्वानप्यतिक्रम्य वर्तमानाय चित्राय नानाविधवर्णाय। यद्वा चित्राय देवैश्चायनीयाय पूज्याय। वृष्णे कामानां वर्षित्रे तुभ्यं त्वदर्थं पूर्वीः प्रभूताः सुयामा अतिशयेन विस्तृता रश्मयः सर्पंतो व्याप्ता ज्वाला वृषायंते। वृषेवाचरंति। सेचका इव भवंति। होतारो ज्वालाभिः समिद्धमग्निं दृष्ट्वा सोमाज्यपयः प्रभृतीनि हवींषि तत्र प्रक्षिपंतीति ज्वालानां वृषत्वं। यद्वा षष्ठ्यर्थे चतुर्थी। तथा च महतोऽत्यस्य चित्रस्य वृष्णोऽग्नेर्येऽश्वो रश्मयो वृषेवाचरंति। वृष्णु(?)लादनद्वारा पर्जन्यवदाचरंतीत्यर्थः। अपि च।

मंद्रतरो यजमानस्य मादयितृतमश्चिकित्वाञ्ज्ञानोपेतः स त्वं मह्नो महतः पूज्यान् यष्टव्यान् देवान् रोदसी द्यावापृथिव्यौ चेह वैदिकेऽस्मिन्कर्मण्यायक्षि । आयक्षः ॥ इषायंते । उपमानादित्यनुवृत्तौ कर्तुः क्यङ् सलोपश्चेति क्यङ् । अकृत्सार्वधातुकयोरिति दीर्घः । पादादित्वान्न निघातः । धातुस्वरः । मह्नः । अकारतकारलोपश्छांदसः । ऋहन्भ्यामिति विभक्तेरुदात्तत्वं । पूर्वीः । पॄ पालनपूरणयोरित्यस्मात् कुरित्यनुवृत्तौ पॄभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्य इत्यादिना कुप्रत्ययः । किच्चाद्गुणप्रतिषेध उदोष्ठ्यपूर्वस्येत्युत्वं । उरण् रपरः । तस्माद्वोतो गुणवचनादिति ङीष् । यणादेशे कृते हलि चेति दीर्घः । वा छंदसीति सवर्णदीर्घः । रश्मयः । अशू व्याप्तौ । अश्नुवते सर्वं जगदिति निदित्यनुवृत्तौ अश्नोतेः रश्च च । उ० ४, ४७, । इति मिप्रत्ययो रशादेशश्च । प्रत्ययस्वरः । सुयामाः । यमनं यामः । भावे घञ् । बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । देव । आपादादाविति षाष्ठिकमाद्युदात्तत्वं । ह्वोतः । ह्वयतेस्ताच्छीलिकस्तृन् बहुलं छंदसीति संप्रसारणं । अपादाद्यामंत्रितत्वान्निघातः । मंद्रतरः । मदि स्फायितंचिवंचीत्यादिना रक् । इदित्वान्नुम् । तरपः पित्त्वादनुदात्तत्वे रक्प्रत्ययस्वरः । वक्षि । वह प्रापणे इत्यस्य बहुलं छंदसीति शपो लुक् । ढत्वकत्वषत्वानि । निघातः ॥

॥ अथ दशमी ॥

पृक्षप्रयजो द्रविणः सुवाचः सुकेतव उषसो रेवदूषुः ।

उता चिदग्ने महिना पृथिव्याः कृतं चिदेनः सं महे दशस्य ॥ १०

पृक्षऽप्रयजः । द्रविणः । सुऽवाचः । सुऽकेतवः । उषसः ।

रेवत् । ऊषुः ।

उतो इति । चित् । अग्ने । महिना । पृथिव्याः । कृतं ।

चित् । एनः । सं । महे । दशस्य ॥ १०

द्रविणः । द्रवति सततं गच्छतीति द्रविणःशब्देनाग्निरभिधीयते । द्रविणः सततगमनस्वभाव हे अग्ने पृक्षप्रयजः । पृक्षाणि हविर्लक्षणान्यन्नानि प्रकर्षेण यष्टुं प्रक्रम्यते यासूषःसु ताः पृक्षप्रयजः । सुवाचः प्रातरनुवाकादिशोभना वाचो यासां ताः । सुकेतवो महत्वां मनुष्याणां च शब्दैः प्रज्ञायमानाः । एवंविधा उषसो रेवत् अस्माकं

धनयुक्तं यथा भवति तथोषुः। व्युच्छंति। उतो चित् अपि च हे अग्ने पृथिव्या विस्तीर्णाया ज्वालाया महिना महत्वेन कृतं सम्पादितं चित् यत्किंचिदेनः प्राण्युपघातादिलक्षणं पापं महे महते यजमानाय मह्यं मदर्थं सन्दयस्व। संक्षपयं॥ पृथुप्रयज। अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति कर्मणि विच् हविग्रहणादधिकृतो भवतीत्युक्तं। बहुव्रीहित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। द्रविणः। द्रु गतावित्यस्मात् द्रुदक्षिभ्यामिनन्निति इनप्रत्ययः। गुणावादेशौ। संबुद्धौ सोर्लोपाभावश्छांदसः। आमंत्रितत्वान्निघातः। सुपाच:। नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं। रेवत्। रयिर्धनमस्मिन्विद्यत इति मतुप्। ह्रस्वनुड्भ्यामिति मतुबुदात्तः। छंदसीर इति वत्वं। रयेर्मतौ बहुलं छंदसीति संप्रसारणं। परपूर्वत्वे गुणः। ऊषुः। उष दाहे। दाहार्थोऽप्ययं धातुरत्र प्रकाशने वर्तते। छंदसि लुङ्लङ्लिट इति वर्तमाने लिट्। उषि रूपं। निघातः। पृथिव्याः। प्रथ प्रख्यान इत्यस्मात्प्रथेः षिवन् संप्रसारणं चेति षिवन्प्रत्ययः। तस्य निवोगेन धातोः संप्रसारणं। षिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीष्। प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः। उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वं। दयस्व। निघातः॥

॥ अथैकादशी ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध।

स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११

इळां। अग्ने। पुरुऽदंसं। सनिं। गोः। शश्वत्ऽतमं।

हवमानाय। साध।

स्यात्। नः। सूनुः। तनयः। विजाऽवा। अग्ने। सा। ते।

सुऽमतिः। भूतु। अस्मे इति॥ ११

हे अग्ने पुरुदंसं। अपोऽप्नो दंसो वेष इति कर्मनामसु पठितत्वाद्दंसःशब्दः कर्मवाची। पुरूणि बहूनि दंसांसि कर्माणि यस्याः सा। तां बहुकर्माणं गोः सनिं गवादिपशूनुत्पादयित्रीमिळामेतन्नामिकां गोरूपां देवतां शश्वत्तमं निरंतरं हवमानाय यजमानाय मह्यं साध। साधय। किंच नोऽस्माकं सूनुः पुत्रस्तनयः पौत्रः स्यात्भवत्विति ते तव या सुमतिः शोभना बुद्धिः सा विजाववंध्या सत्यस्मे अस्माकं भूतु। भवतु॥ शश्वत्तमं। उञ्छादिषुपाठादंतोदात्तत्वं। साध। राध साध

संश्रिष्टो। अंतर्भावितण्यर्थोऽयं। लोटि व्यत्ययेन यम्। सेह्यपिच्चेति हिरादेशः। तस्मातो हेरिति लुक्। निघातः। विजावा। जनी प्रादुर्भावे। अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति वनिप्। विड्वनोरनुनासिकस्यादित्यात्वं। कदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। लिंगव्यत्ययः। भूत। भू सत्तायां। बहुलं छंदसीति शपो लुक्। भूसुवोस्तिङीति गुणप्रतिषेधः ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे द्वितीयो वर्गः ।

अंजंतीत्यष्टर्चं वैश्वामित्रमेकादशर्चं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। अंजंति यूपस्तुतिः षष्ठ्याद्याभिर्वंृश्चनोऽंत्या त्रिष्टुब्न्यष्टमी वैश्वदेवी वा तृतीयासप्तम्यावनुष्टुभाविति। उच्छ्रयस्व वनस्पते ये वृक्णास इत्येते तृतीयासप्तम्यावनुष्टुभौ शिष्टास्त्रिष्टुभः। कृत्स्नस्य सूक्तस्य यूपो देवता। वनस्पते शतवल्श इत्यस्याच्छिन्नयूपस्य मूलभूतः स्थाणुर्देवता। आदित्या रुद्रा वसव इत्यष्टमी वैश्वदेवी यौपी वा। अत्र षष्ठ्यादीनां बहवो यूपा देवता बहूनां स्तूयमानत्वात्। शिष्टा एकयूपदेवत्याः यूपांजनेऽंजंति त्वामित्येषा। प्रेषितो यूपायाज्यमानायांजंति त्वामध्वरे देवयंतः। आ० ३. १. । इति ॥ यूपोच्छ्रयणे समिद्धस्येति द्वे ऋचौ। उच्छ्रयस्व वनस्पते समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्तात्। आ० ३. १. । इति सूत्रितत्वात् ॥ यूपपरिव्ययणे युवा सुवासाः परिवीत आगादिति परिदध्यात्। आ० ३. १. । इति सूत्रितत्वात् ॥ यूपोच्छ्रयणे जातो जायते सुदिनत्वे अह्नामित्येषैवं आरभेदिति सूत्रितं। यूपैकादशिन्यामन्यत्रापि बहुयूपयुक्ते कर्मणि याम्यो नर इत्याभिः षड्भिः पंचभिर्वा संस्तुयात्। संस्तुयादनभिच्छिन्नत्य याम्यो नरो देवयंतो नि मिम्युरिति षड्भिः पंचभिर्वा। आ० ३. १. । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

अंजंति त्वामध्वरे देवयंतो वनस्पते मधुना दैव्येन।

यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्ताद्यद्वा क्षयो मातुरस्या उपस्थे ॥ १

अंजंति। त्वां। अध्वरे। देवऽयंतः। वनस्पते। मधुना। दैव्येन।

यत्। ऊर्ध्वः। तिष्ठाः। द्रविणा। इह। धत्तात्। यत्। वा।

क्षयः। मातुः। अस्याः। उपऽस्थे ॥ १

वनस्पते खदिरपलाशादिलक्षण हे यूप अध्वरे यज्ञे देवयंतो देवान् कामयमाना अध्वर्य्वादयो दैव्येन मधुना देवसंबंधिना मधुना घृतेन । एतद्वै दैव्यं मधु यदाज्यमित्याम्नानात् । ऐ० ब्रा० २, २, । तेन घृतेन त्वामंजंति । त्वयि घृतं सिंचंतीत्यर्थः । यत् यदि त्वमूर्ध्वस्तिष्ठाः । अवस्थितस्तिष्ठसि । यद्वा यदि वा मातुरस्या मातृभूतायाः पृथिव्या उपस्थ उत्संगे ते क्षयो निवासः । यद्यूर्ध्वस्तिष्ठसि यदि वा भूमौ शयानो वर्तसे उभयथापि त्वमिहास्मासु द्रविणा धनानि धत्तात् । धेहि ॥ ब्राह्मणेनेयमृग्व्याख्याता । अंजंति त्वामध्वरे देवयंत इत्यध्वरे ह्येनं देवयंतोऽंजंति वनस्पते मधुना दैव्येनेत्येतद्वै मधु दैव्यं यदाज्यं यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्ताद्यद्वा क्षयो मातुरस्या उपस्थ इति यदि च तिष्ठासि यदि च शयासै द्रविणमेवास्मासु धत्तादित्येव तदाह । ऐ० ब्रा० २, २, । इति ॥ तथा च निरुक्तमपि । अंजंति त्वामध्वरे देवाःकामयमाना वनस्पते मधुना दैव्येन घृतेन च यदूर्ध्वः स्थास्यसि द्रविणानि च नो दास्यसि यद्वा ते कृतः क्षयो मातुरस्या उपस्थ उपस्थाने । नि० ८, १८, । इति ॥ अंजंति । अंजू व्यक्तिम्रक्षणकांतिगतिषु । रुधादित्वात् श्नम् । तस्य लटि श्नान्नलोप इत्यनुनासिकलोपः । श्नसोरल्लोप इत्यल्लोपः । प्रत्ययस्वरेण मध्योदात्तः । त्वां । अमि युष्मदस्मदोर्ङसि त्वमावेकवचने इति त्वादेशः । द्वितीयायां चेत्याकारः । एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्येकादेशस्योदात्तत्वं । अध्वरे । न विद्यते ध्वरो हिंसा यस्येति बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ते नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । देवयंतः । देवानात्मन इच्छंतः । सुप आत्मनः क्यच् इति क्यच् । क्यचि चेतीत्वं अकृत्सार्वधातुकयोरिति दीर्घत्वं च न छंदस्यपुत्रस्येत्यनेन प्रतिषिध्यते । तदंताच्छतृप्रत्ययः । शपः पित्त्वाच्छतुः सार्वधातुकस्वरेण चानुदात्तत्वे कृते तयोरेकादेश उदात्तेनोदात्त इति क्यच एव स्वरः । वनस्पते । आमंत्रितस्य चेत्याद्युदात्तत्वं । मधुना । फलिपाटिनमिमनिजनां गुक्पटिनाकिधतश्चेत्यादिना उप्रत्ययः । निदित्प्रत्ययस्वरेणाद्युदात्तत्वं । दैव्येन । देवाद्यञञाविति यञ् । ञित्वाद्वृद्धिः । यस्येति लोपः । ञित्वादाद्युदात्तः । तिष्ठाः । ष्ठा गतिनिवृत्तौ । लेटि सिप् । इतश्च लोप इतीकारलोपः । शपः पित्त्वात् पाघ्रेत्यादिना तिष्ठादेशः । लेटोऽडाटावित्याडागमः । यद्वृत्तयोगान्निघाताभावः । तिष्ठादेशस्याद्युदात्तत्वेन निपातितत्वादाद्युदात्तः । द्रविणा । द्रुदक्षिभ्यामिनन्निती इनन्प्रत्ययः । सुपां सुलुगिति सुपो डादेशः । नित्त्वादाद्युदात्तः । इह । इदमृषल्ल्यात्मप्रत्ययं इदमो ह इति हः । इदम इशिती इशादेशः । शित्त्वात्सर्वादेशः । प्रत्ययस्वरः । धत्तात् । डुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्य प्रार्थने लोट् । सिप् । तस्य सेर्ह्यपिच्चेति हिरादेशः । तुह्योः । पा० ७, १, ३५, । इति तातङादेशः । श्नाभ्यस्तयोरात इत्याकारलोपः ।

दधस्तथोश्च। पा० ८. २. ३८.। इति भष्भावः। जश्त्वचर्त्वे। निधानः। वा। चादित्वादनुदात्तः। क्षयः। क्षियंति निवसंत्यस्मिन्नित्यधिकरणे घः। क्षयो निवास इत्याद्युदात्तत्वं। मातुः। नप्तृनेष्टृ इत्यादिना तृजंतत्वेन निपातनादंतोदात्तः। ऋत उदिति ङसः पूर्वपरयोरुकारः। अस्याः। ऊडिदमित्यादिना विभक्तेरुदात्तत्वं। उपस्थे। ष्ठा गतिनिवृत्तौ। आतश्चोपसर्गे इति कः। तत्पुरुषे तुल्यार्थेति सप्तम्युपमानादित्वात्पूर्वपदांतोदात्तत्वं॥

॥ अथ द्वितीया॥

समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्ताद्ब्रह्म वन्वानो अजरं सुवीरं।

आरे अस्मदमतिं बाधमान उच्छ्रयस्व महते सौभगाय॥ २

सम्ऽइद्धस्य। श्रयमाणः। पुरस्तात्। ब्रह्म। वन्वानः। अजरं।

सुऽवीरं।

आरे। अस्मत्। अमतिं। बाधमानः। उत्। श्रयस्व।

महते। सौभगाय॥ २

हे यूप समिद्धस्य दीप्यमानस्याहवनीयाख्यस्याग्नेः पुरस्तात् प्राच्यां दिशि श्रयमाणस्तत्र वर्तमानो ब्रह्मान्नं। ब्रह्म वर्च इत्यन्ननामसु पाठात्। अजरं जरारहितं सत्त्वं सुवीरं शोभनापत्ययुक्तं ब्रह्मान्नं वन्वानः प्रयच्छन् अस्मदमतिमस्माकं शत्रुभूतामशनायां। अशनाया वै पाप्मामतिरिति श्रवणात्। तादृशं शत्रुमारे दूरे बाधमानोऽपनुदंस्त्वं महते सौभगाय धनादिसंपत्त्यर्थमुच्छ्रयस्व। उच्छ्रितो भव। उक्तार्थेयं ब्राह्मणे। समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्तादिति समिद्धस्य ह्येष एतत्पुरस्ताच्छ्रयते ब्रह्म वन्वानो अजरं सुवीरमित्याशिषमेवाशास्त आरे अस्मदमतिं बाधमान इत्यशनाया वै पाप्मामतिस्तामेव तदारान्नुदते यज्ञाच्च यजमानाच्चोच्छ्रयस्व महते सौभगायेत्याशिषमेवाशास्ते। ऐ० ब्रा० २. २.। इति॥ समिद्धस्य ञिइंधी दीप्तौ। कर्मणि निष्ठायां श्वीदितो निष्ठायामितीट्प्रतिषेधः। समयगिद इति गतिरनंतर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। श्रयमाणः। श्रिञ् सेवायामित्यस्य लट शानच्। तस्य लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे सति धातुस्वरः शिष्यते। पुरस्तात्। पूर्वशब्दस्य दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपंचमीत्यादिना। पा० ५. ३. २७.।

अस्तातिप्रत्ययः। अस्ताति च। पा० ५. ३. ४०. । इति पूर्वस्य पुरादेशः। प्रत्ययस्वरः। व्रस्व। नब्विषयस्यानिसंतस्येत्याद्युदात्तः। वन्वानः। वनु याचने। अत्रायं धातुर्दानार्थे वर्तते। लटः शानच्प्रत्ययः। चित्त्वादंतोदात्तः। अजरं। नञो जरमरमित्रमृता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। सुवीरं। वीरवीर्यौ चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। आरे। एवमादित्वादंतोदात्तः। अस्मत्। युष्मस्मिभ्यां मदिगिति मदिक्प्रत्ययः। सुपां सुलुगिति सुपो लुक्। मदिक्प्रत्ययस्वरः। अमतिं। तत्पुरुष इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। उत्। निपातत्वेनाद्युदात्तः। श्रयस्व। श्रिञ् सेवायामित्यस्य लोण्मध्यमैकवचने थास्। थासः स इत्यादेशः। सवाभ्यां वामावितेरकारस्य वकारः। निवातः। महते। वर्तमाने पृषद्बृहन्महदिनि निपातनादंतोदात्तः। बृहन्महतोरुपसंख्यानमिति विभक्तेरुदात्तत्वं। सौभगाय। प्राणभृज्जातिवयोवचन इत्यञ्। हृद्भगसिंध्वंते पूर्वपदस्य चेति वृद्धिः। सर्वे विधीनां छंदसि विकल्पितत्वादित्युत्तरपदस्य वृद्धिर्न भवति। ञित्स्वरः॥

॥ अथ तृतीया॥

उच्छ्रयस्व वनस्पते वर्ष्मन्पृथिव्या अधि।

सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे॥ ३

उत्। श्रयस्व। वनस्पते। वर्ष्मन्। पृथिव्याः। अधि।

सुऽमिती। मीयमानः। वर्चः। धाः। यज्ञऽवाहसे॥ ३

हे वनस्पते यूप पृथिव्या अधि पृथिव्यां वर्ष्मन् उत्कृष्टे देवयजनाख्ये देश उच्छ्रयस्व। उच्छ्रितो भव। सुमिती शोभमानया वृद्ध्या अथवा शोभनेन परिमाणेन मीयमान इयत्तया परिच्छिद्यमानस्त्वं यज्ञवाहसं यज्ञनिर्वाहकाय यजमानाय वर्चो धाः। अन्नं धेहि। अयमेवार्थो ब्राह्मणेन दर्शितः। उच्छ्रयस्व वनस्पत इत्यन्वाह्रीयमाणायाभिरूपा यद्यज्ञेऽभिरूपं तत्समृद्धं। वर्ष्मन्पृथिव्या अधीति वर्ष्म ह्येतत्पृथिव्यै यत्र यूपमुन्मिन्वंति सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहस इत्याशिषमाशास्ते। ऐ० ब्रा० २. २.॥ वनस्पते। आपादादित्वादष्टमिकनुदात्तत्वं। पृथिव्याः। उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वं। सुमिती। माङ् मान इत्यस्य क्तिनि द्यतिस्यतिमास्थेतीकारादेशः। शोभनया मित्या। तादौ च निति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। सुपां सुलुगिति सवर्णदीर्घः। मीयमानः।

माङ् मान इत्यस्य कर्मणि यक्। घुमास्थेतीत्त्वं। प्रत्ययस्वरः। धाः। धाञो लोडर्थे छंदसि लुङ्लङ्लिटइति लुङ्। इतश्चेति सिप इकारलोपः। गातिस्थेति सिचो लोपः। बहुलं छंदसीत्यडभावः। निघातः। यन्नवाहसे। यन्नं वहति प्राप्नोति। वह प्रापण इत्यस्य वहिहाधाञ्भ्यश्छंदसीत्यसुन्। णिदित्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिः। गतिकारकयोरिति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

युवा सुवासाः परिवीत आगात्स उ श्रेयान्भवति जायमानः।
तं धीरासः कवय उन्नयंति स्वाध्यो३मनसा देवयंतः॥ ४

युवा। सुऽवासाः। परिऽवीतः। आ। अगात्। सः।
ऊं इति। श्रेयान्। भवति। जायमानः।
तं। धीरासः। कवयं। उत्। नयंति। सुऽआध्यः।
मनसा। देवऽयंतः॥ ४

युवा दृढांगोऽष्टाश्र्यादिलक्षणलक्षित इत्यर्थः। सुवासाः शोभनेन वाससा रशनया युक्तः। परिवीतस्तया रशनया वेष्टितः। एवंविधो यूप आगात्। आगच्छति। स उ स एव यूपः श्रेयान् जायमानः सर्वेभ्यो वनस्पतिभ्य उत्कृष्टतया संपद्यमानो भवति। तमेवंविधं यूपं धीरासः प्रज्ञा मनसा देवयंतो देवान् कामयमानाः स्वाध्यः सुष्ठु सर्वतो ध्यानयुक्ताः कवयः क्रांतदर्शिनोऽध्वर्य्वादय उन्नयंति। उन्नतं कुर्वंति। एतस्मिन्नर्थे ब्राह्मणं। युवा सुवासाः परिवीत आगादित्युत्तमया परिदधाति प्राणो वै युवा सुवासाः सोऽयं शरीरैः परिवृतः स उ श्रेयान्भवति जायमान इति श्रेयाञ्छ्रेयान्ह्येष एतद्भवति जायमानस्तं धीरासः कवय उन्नयंति स्वाध्योमनसा देवयंत इति ये वा अनूचानास्ते कवयस्त एवैनं तदुन्नयंति। ऐ० ब्रा० २, २, । इति॥ युवा। यौतेः कनिन्युवृषितक्षीत्यादिना कनिन्प्रत्ययः। किच्चाद्गुणाभावः। उवङादेशः। नित्त्वादाद्युदात्तत्वं। सुवासाः। वस आच्छादने। वसेर्णिदित्यनुवृत्तौ वसेर्णिदित्यसुन्प्रत्ययः। णित्त्वादुपधावृद्धिः। सोर्मनसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। परिवीतः। व्येञ् संवरणे। कर्मणि क्तः। यजादित्वात्संप्र-

चारणं । गतिरनंतर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । आगात् । इण् गतावित्यस्य लुङि इणो गा लुङीति गादेशः । गातिस्थेति सिचो लोपः । अडागमः । श्रेयान् । प्रशस्यस्य द्विवचनविभज्योपपद इतीयसुन्प्रत्ययः । तस्मिन्प्रशस्यस्य श्र इति आदेशः । गुणः । निघादाद्युदात्तत्वं । एकादेश आद्युदात्तः । साध्यः । ध्यै चिंतायां । स्वाङोरुपसर्गयोः प्राक्प्रयोगः । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति क्विप् । इग्यणः संप्रसारणं । संप्रसारणाच्चेति पूर्वरूपत्वं । हल इति दीर्घः । जसि एरनेकाच इति यणादेशः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । उदात्तस्वरितयोर्यण इति जसः स्वरितत्वं । देवयंतः । सुप आत्मनः क्यजिति क्यच् । विश्वादंतोदात्तः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

जातो जायते सुदिनत्वे अह्नां समर्य आ विदथे वर्धमानः ।

पुनंति धीरा अपसो मनीषा देवया विप्र उदियर्ति वाचं ॥ ५

जातः । जायते । सुदिनऽत्वे । अह्नां । सऽमर्ये । आ ।

विदथे । वर्धमानः ।

पुनंति । धीराः । अपसः । मनीषा । देवऽयाः । विप्रः ।

उत् । इयर्ति । वाचं ॥ ५

जातः पृथिव्यां प्रथमत्पन्नो यूपः समर्ये । मर्य इति मनुष्यनाम । तैः सहिते विदथे यज्ञे वर्धमानः । विदथ इति यज्ञनाम विदथः सवनमिति यज्ञनामसु पाठात् । तस्मिन्यज्ञ आ वर्धमानो घृतांजनरशनापरिव्ययणादिना सर्वतः शोभमानः सन् अह्नां सुदिनत्वे जायते । पशुनियोजनादिद्वारेण यज्ञनिर्वाहकतयाहानि सुदिनानि करोतीत्यर्थः । अपसः कर्मवंतो धीराः सुमेधा अध्वर्य्वादयो मनीषा बुद्ध्या तं यूपं पुनंति । प्रक्षालनादिभिः शोधयंति । देवया देवानां यष्टा देवानां हवींषि प्रापयिता या विप्रो मेधावी होता स वाचं यूपविषयां स्तुतिलक्षणां वाचमुदियर्ति । प्रेरयति । उच्चारयतीत्यर्थः ॥ उक्तार्थे ब्राह्मणं । जातो जायते सुदिनत्वे अह्नामिति जातो ह्येष एतज्जायते समर्य आ विदथे वर्धमान इति वर्धयंत्येवैनं तत्पुनंति धीरा अपसो

वनोषेति पुनंत्येवैनं तद्देवया विप्र उदियर्ति वाचमिति देवेभ्य एवैनं तन्निवेदयति । ऐ० ब्रा० २. २. ॥ सुदिनत्वं । सुदिनानां भाव इति तस्य भावस्त्वतलाविति त्वः । प्रत्ययस्वरः । समर्ये । मृङ् प्राणत्याग इत्यस्माच्छंदसि निष्टर्क्येति क्यप्प्रत्ययांतत्वेन निपातनाद्गुणः । समासस्यांतोदात्तत्वं । पुनंति । पूञ् पवने । क्र्यादित्वाच्छ्ना । प्वादित्वाद्ध्रस्वः । प्रत्ययस्वरः । देवयाः । या प्रापणे । आतो मनिन्निति विच्प्रत्ययः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । इयर्ति । ऋ गतौ । जुहोत्यादिः । अभ्यासस्यार्तिपिपर्त्योश्चेतीत्वं । अभ्यासस्यासवर्णे इतीयङादेशः । निघातः ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यान्वो नरो देवयंतो निमिम्युर्वनस्पते स्वधितिर्वा ततक्ष ।

ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः प्रजावदस्मे दिधिषंतु रत्नं ॥ ६

यान् । वः । नरः । देवऽयंतः । निऽमिम्युः । वनस्पते ।

स्वऽधितिः । वा । ततक्ष ।

ते । देवासः । स्वरवः । तस्थिऽवांसः । प्रजाऽवत् ।

अस्मे इति । दिधिषंतु । रत्नं ॥ ६

हे यूपा देवयंतो देवान्कामयमाना नरः कर्मणां नेतारोऽध्वर्य्वादयो यान्वो युष्मान्निमिम्युः । अवटेषु प्रचिक्षिपुः । वा अपि च हे वनस्पते स्वधितिः परशुस्त्वदीयान्यूपांस्ततक्ष चिच्छेद देवासो दीप्यमानाः स्वरवः । स्वरुशब्दः खंडकलवाची । तद्वंतः । लुप्तमत्वर्थीयः । तस्थिवांसस्तिष्ठंतस्ते तादृशा यूपा अस्मे अस्मै यजमानाय प्रजावत् अपत्यसहितं रत्नमुत्तमं धनं दिधिषंतु । धारयंतु । प्रयच्छंत्वित्यर्थः ॥ निमिम्युः । डुमिञ् प्रक्षेपण इत्यस्य लिटि उसि असंयोगाल्लिट् किदिति कित्त्वाद्गुणाभावः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । सति शिष्टः स्वरो बलीयानिति वचनात्प्रत्ययस्वरः ।

स्वधितिः। स्वशब्दोपपदाद्धा धारणे इत्यस्मात् क्तिन्। स्वा स्वकीया निशितधारा धीयते प्रक्षिप्यतेऽनेनेति स्वधितिः खङ्गः। ततक्ष। तक्षू त्वक्षू तनूकरणे इत्यस्माल्लिटि थलि रूपादनिपातः। लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं। स्वरवः। स्वृ शब्दोपतापयोरित्यस्मान्निदित्यनुवृत्तौ शृस्वृस्निहित्रप्यसीत्यादिना उप्रत्ययः। निःवादाद्युदात्तः। तस्थिवांसः। ष्ठागतिनिवृत्तावित्यस्माच्छंदसि लिट्। तस्य क्वसुः। वस्वेकाजाद्घसामितीडागमः। प्रत्ययस्वरः। प्रजावत्। जनी प्रादुर्भाव इत्यस्मादुपसर्गे च संज्ञायामिति डः। ततष्टाप्। तदस्यास्तीति मतुप्। तस्य पित्वादनुदात्तत्वं। एकादेशस्वरः। ग्रसे। अस्मच्छब्दस्य सुपां सुलुगिति शे आदेशः। दिधिषंतु। धिष धारणे। जुहोत्यादिः। निघातः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ये वृक्णासो अधि क्षमि निमितासो यतस्रुचः।

ते नो व्यंतु वार्यं देवत्रा क्षेत्रसाधसः॥

ये। वृक्णासः। अधि। क्षमि। निऽमितासः। यतऽस्रुचः।

ते। नः। व्यंतु। वार्यं। देवऽत्रा। क्षेत्रऽसाधसः॥ ७

अधि क्षमि क्षमायां भूमौ वृक्णासः परशुना छिन्ना ये यूपाः। यतस्रुच इति ऋत्विग्नामसु यतस्रुचो मरुत इति ऋत्विङ्नामसु पठितत्वात्। यताः स्रुचो यैस्ते यतस्रुचः। तैर्ऋत्विग्भिर्निमितास्तेऽवटेषु नितरां प्रक्षिप्ताः क्षेत्रसाधसः क्षेत्रस्य यज्ञस्य साधकाः। यथा क्षेत्रं सस्यादिद्वारा फलं प्रयच्छति तथा यज्ञोऽप्यपूर्वद्वारा स्वर्गादिफलं ददातीति क्षेत्रं यज्ञः। एवंविधास्ते यूपा नोऽस्मदीयं वार्यं वरणीयं संभजनीयं हविर्देवत्रा देवेषु व्यंतु। गमयंतु। अस्मदीयं हविर्देवाधीनं कुर्वंत्वित्यर्थः॥ वृक्णासः। ओव्रश्चू छेदन इत्यस्य निष्ठायां यस्य विभाषेतीट्प्रतिषेधः। ग्रहिज्याव्यधिवष्टीत्यादिना संप्रसारणं। ओदितश्चेति निष्ठानत्वं। क्षमि। आतो धातोरित्यत्र आत इति योगविभागादाकारलोपः। निमितासः। डुमिञ् प्रक्षेपणे। कर्मणि क्तः। गतिरनंतर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। यतस्रुचः। बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः। व्यंतु। इण् गतावित्यस्य लोटि रूपं। इकारलोपश्छांदसः। अयमंतर्भावितण्यर्थः। वार्यं। वृङ् संभक्तावित्यस्मादृहलोर्ण्यदिति कर्मणि ण्यत्। ईडवंदवृशंसदुहेत्यादिनाद्युदात्तत्वं। देवत्रा। देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्य इत्यादिनाधिकरणे

प्रत्ययः । चेतंराधसः । राध साध संसिद्धावित्यस्मादौणादिकोऽसुन् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आदित्या रुद्रा वसवः सुनीथा द्यावाक्षामा पृथिवी अंतरिक्षं ।
सजोषसो यज्ञमवंतु देवा ऊर्ध्वं कृण्वंत्वध्वरस्य केतुं ॥ ८

आदित्याः । रुद्राः । वसवः । सुऽनीथाः । द्यावाक्षामा ।
पृथिवी । अंतरिक्षं ।
सऽजोषसः । यज्ञं । अवंतु । देवाः । ऊर्ध्वं । कृण्वंतु ।
अध्वरस्य । केतुं ॥ ८

सुनीथा यज्ञस्य सुष्टु नेतार आदित्या द्वादशादित्या रुद्रा एकादश रुद्रा वसवोऽष्टौ वसवः । यद्वा सुष्टुनीथाः सुष्टुतयः । स्तुतशस्त्राणि नीथानि चोक्थामदानि चेति हि श्रूयते । द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्यौ । पृथिवी । सुप्व्यत्ययः । पृथु विस्तीर्णमंतरिक्षं च । सजोषस एते सर्वे देवा ऐकमत्येन परस्परं संगता भूत्वेममस्मदीयं यज्ञमवंतु । रक्षंतु । किंच । अध्वरस्य यज्ञस्य केतुं ध्वजभूतं प्रज्ञापकं येमं यूपमूर्ध्वं कृण्वंतु । उच्छ्रितं कुर्वंतु ॥ आदित्याः । अदितेरपत्यानि । दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदादिति ण्यः । णित्वादादिवृद्धिः । प्रत्ययस्वरः । रुद्राः । रोदयंति सर्वांतकाले । रोदेर्णिलुक् चेति रक्प्रत्ययः । तत्संनियोगे णिलोपः । प्रत्ययस्वरः । जसः सुप्त्वादनुदात्तत्वे एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्येकादेशस्याप्युदात्तत्वं । वसवः । वस निवासे । निदित्यनुवृत्तौ शृस्वृस्निहित्रप्यसिवसीत्यादिनोप्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः । सुनीथाः । णीञ् प्रापणे । हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन् । कित्वादगुणः । थाथघञ्क्तेत्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । द्यावाक्षामा । द्यौश्च क्षामा च । दिवो द्यावेति द्यावादेशः । देवताद्वंद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं । पृथिवी । प्रथ प्रख्याने । प्रथेः षिवन् संप्रसारणं चेति षिवन् संप्रसारणं च । षिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीष् । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः । अवंतु । अव रक्षणे । निघातः । कृण्वंतु । कृवि हिंसाकरणयोश्चेत्यस्माल्लोटि धिन्विकृण्व्योरच्चेत्युप्रत्ययः । अकारश्चांतादेशः । निघातः ॥

॥ अथ नवमी ॥

हंसा इव श्रेणिशो यतानाः शुक्रा वसानाः स्वरवो न आगुः।
उन्नीयमानाः कविभिः पुरस्ताद्देवा देवानामपि यंति पाथः॥९

हंसाःऽइव। श्रेणिऽशः। यतानाः। शुक्रा। वसानाः।
स्वरवः नः। आ। अगुः।
उत्ऽनीयमानाः। कविऽभिः। पुरस्तात्। देवाः। देवानां।
अपि। यंति। पाथः॥ ९

शुक्रा शुक्राणि दीप्तानि वासांसि वसाना आच्छादयंतः स्वरवः स्वरुमंतः श्रेणिशः पंक्तिशो यतानाः प्रवर्तमानाः। अत्र दृष्टांतः। हंसा इवेति। यथा नभसि पंक्तिशः पतंतो हंसाः शोभंते तद्वत् शोभमानास्ते यूपा नोऽस्मानागुः। प्रापुः। अपि च कविभिर्मेधाविभिरध्वर्य्वादिभिः पुरस्तादाहवनीयस्य पूर्वभाग उन्नीयमाना उच्छ्रीयमाणा देवा दीप्यमानास्ते यूपा देवानां पाथो देवानां स्थानमंतरिक्षं। पाथोऽंतरिक्षं पथा व्याख्यातमिति यास्कः। पाथनदीभ्यां ड्यण्। पा० ४. ४. १११.। इति सूत्रे पाथोऽंतरिक्षमिति वृत्तिकारोऽप्यभ्यधात्। तादृशमंतरिक्षमपियंति। प्राप्नुवंति। अध्वर्य्वादिभिरुच्छ्रीयमाणा यूपा अतिदैर्घ्यादंतरीक्षं व्याप्य वर्तंत इत्यर्थः॥ हंसा इव। इवेन विभक्त्यलोपः इति वचनात्पूर्वपदस्वरः। श्रेणिशः। बह्वल्पार्थादिति शस्। प्रत्ययस्वरः। शुक्रा। शुच दीप्तावित्यस्मादृज्रेंद्राग्रेत्यादिना रन्प्रत्ययांतत्वेन निपातनादंतोदात्तः। अगुः। इण् गतौ। अस्माल्लुङि रूपं। निघातः॥

॥ अथ दशमी ॥

शृंगाणीवेच्छृंगिणां सं ददृश्रे चषालवंतः स्वरवः पृथिव्यां।
वाघद्भिर्वा विहवे श्रोषमाणा अस्माँ अवंतु पृतनाज्येषु॥ १०

शृंगाणिऽइव । इत् । शृंगिणां । सं । ददृश्रे । चषालंऽवंतः ।

स्वरंवः । पृथिव्यां ।

वाघतऽभिः । वा । विऽहवे । श्रोषमाणाः । अस्मान् ।

अवंतु । पृतनाज्येषु ॥ १०

स्वरवः स्वरुमंतश्चषालवंत प्रतिमुक्तकंठकाः। एवंविधा यूपाः पृथिव्यां शृंगिणां शृंगिपादीनां शृंगाणीवेत् विषाणानीव संददृश्रे। सम्यक् दृश्यंत एव। या अपि च विहवे। विविधं हूयंते अस्मिन्देवा इति विहवो यज्ञः। तस्मिन्यज्ञे वाघद्भिर्ऋत्विग्भिः। वाघत इत्यृत्विङ्नामसु पाठात्। श्रोषमाणास्तैः क्रियमाणं स्तुतिलक्षणं शब्दं शृण्वंतः। तादृशा यूपाः पृतनाज्येषु। पृतनाज्यशब्दः संग्रामवाची। आजौ पृतनाज्यमिति संग्रामनामसु पठितत्वात्। पृतनाज्येषु संग्रामेषु। वधस्थलेष्विति यावत्। अस्मान्यजमानानवंतु। रक्षंतु॥ शृंगाणि। शॄ हिंसायामित्यस्माच्छृणाते-र्ह्रस्वश्च। उ० १, १२५.। इति गन् नुडागमो धातोर्ह्रस्वश्च। नित्स्वरः। ददृश्रे। छंदसि लुङ्लङ्लिट इति लडर्थे लिट्। इरयो रे इतीरेचो रे इत्यादेशः॥

॥ अथैकादशी ॥

वनस्पते शतवल्शो वि रोह सहस्रवल्शा वि वयं रुहेम ।

यं त्वामयं स्वधितिस्तेजमानः प्रणिनाय महते सौभगाय ॥ ११

वनस्पते । शतऽवल्शः । वि । रोह । सहस्रऽवल्शाः । वि ।

वयं । रुहेम ।

यं । त्वां । अयं । स्वऽधितिः । तेजमानः । प्रऽनिनाय ।

महते । सौभगाय ॥ ११

हे वनस्पते छिन्नमूल स्थाणो शतवल्शः शतशाखः सन् विरोह। विशेषेण प्रादुर्भूतो भव। वयमपि सहस्रवल्शाः सहस्रशाखाः संतो विरुहेम। विशेषेण प्रादुर्भूता भवेम। तेजमानो निशितधारोऽयं स्वधितिः परशुः हे स्थाणो यं त्वां महते सौभगाय महत्सौभाग्यं बहुशाखत्वलक्षणं प्रणिनाय। प्रकर्षेण प्रापयामास॥ सहस्रवल्शाः। सहस्रशब्दः कर्दमादित्वान्मध्योदात्तः। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। रुहेम। रुह प्रादुर्भावे इत्यस्मादाशीर्लिङि किदाशिषीति यासुडागमः। स्कोः संयोगाद्योरंते चेति सलोपः। लिङ्याशिष्यङिन्त्यङ्प्रत्ययः। अतो लोप इति इयादेशः। लोपो व्योर्वलीति यलोपः। गुणः। प्रणिनाय। णीञ् प्रापण इत्यस्मात् लिटि णलि रूपं। पादादित्वादनिघातः। लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे चतुर्थो वर्गः॥

सखायस्त्वेति नवर्चं नवमं सूक्तं वैश्वामित्रं। अत्रेयमनुक्रमणिका। सखायो नव बार्हतं त्रिष्टुबंतमिति। अंत्या त्रिष्टुप्। शिष्टा अष्टौ बृहत्यः॥ प्रातरनुवाकाश्विन-शस्त्रयोर्बार्हते छंदस्यस्य सूक्तस्य विनियोगः। अथैतस्या इति खंडे सूत्रितं। सखा-यस्त्वायमग्निं आयाहि। आ० ४.१३.। इति॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा॥

सखायस्त्वा ववृमहे देवं मर्तास ऊतये।
अपां नपातं सुभगं सुदीदितिं सुप्रतूर्तिमनेहसं॥ १

सखायः। त्वा। ववृमहे। देवं। मर्तासः। ऊतये।
अपां। नपातं। सुऽभगं। सुऽदीदितिं। सुऽप्रतूर्तिं।
अनेहसं॥ १

विश्वामित्रः स्तौति। हे अग्ने सखाय सोमाज्यादिहविःप्रदानेनोपकारकत्वा-न्मित्राणि मर्तासो मनुष्या ऋत्विजो वयमपां नपातमपां नप्तारं सुभगं शोभनधन-युक्तं सुदीदितिं शोभनदीप्तिं सुप्रतूर्तिं शोभनप्रतरणं कर्मानुष्ठातृभिः सुखेन गंतव्य-मनेहसमुपद्रवरहितमेतादृशं देवं त्वामूतये रक्षणाय ववृमहे। वृणीमहे॥ सखायः। ख्या प्रकथने। समाने ख्यश्चोदात्त इति समान उपपदे डिदित्यनुवृत्तौ ख्यातेरिण्। तस्य डित्त्वाट्टिलोपः। तत्संनियोगेन यलोपः। समानस्य छंदस्यमूर्धेति सभावः।

उपपदस्योदात्तत्वं। चिड्डिद्यन्तवृत्तौ सख्युरसंबुद्धौ। पा० ७. २. ५२.। इति णिद्भावः। वृद्ध्यादेशौ। आद्युदात्तः। वहनहे। वृङ् संभक्तौ। छंदसि लुङ्लङ्लिट इति वर्तमाने लिट्। क्रादित्वादिड्भावः। निघातः। ऊतये। अव रक्षण इत्यस्य उदात्त इत्यनुवृत्तावूतियूतीत्यादिना क्तिन्नंतत्वेन निपातनादंतोदात्तः। अपां। ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं। सुभगं। आद्युदात्तं द्व्यच् छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। सुप्रतूर्तिं। क्रत्वादयश्चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कायमानो वना त्वं यन्मातॄरजगन्नपः ।

न तत्ते अग्ने प्रमृषे निवर्तनं यद्दूरे सन्निहाभवः ॥ १

कायमानः । वना । त्वं । यत् । मातॄः । अजगन् । अपः ।

न । तत् । ते । अग्ने । प्रऽमृषे । निऽवर्तनं । यत् । दूरे ।

सन् । इह । अभवः ॥ २

हे अग्ने वना काननानि कायमानः कामयमानस्त्वं यद्यस्मात्कारणात्तानि विहाय मातॄरपो मातृभूता अपोऽजगन्। अगमः। गतवानसि। अप्सु प्रविष्टत्वाच्छांतो वर्तसे। तत्तस्मात्ते तव निवर्तनं। नितरां तत्रैव वर्तनं। तेन च विनाशो लक्ष्यते। स विनाशो न प्रमृषे। न प्रमृष्यते। न सह्यते। कुत इत्यत्र आह। यद्यस्मात्कारणाद्दूरे सन् अदृश्यतया वर्तमानस्त्वमिहास्मत्संबंधिष्वरणिकाष्ठेषु काष्टेष्वभवः। मंथनात् क्षणमात्रेणास्माकं समीपे भवसि। तस्मात्तव दूरतो वर्तनमस्मभ्यं न रोचते। अस्मिन्नर्थे यास्कः। कायमानश्चायमानः कामयमान इति वा। वनानि त्वं यन्मातॄरपोऽगम उपशाम्यन्। न तत्ते अग्ने प्रमृष्यते निवर्तनं दूरे यत्सन्निह भवसि जायमानः। नि० ४. १४.। इति॥ कायमानः। कमु कांतौ। कर्मणिङ्। लटः शानच्। मकारलोपश्छांदसः। अजगन्। गम्लृ गताविस्यस्य लङि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः। हल्ङ्यादिना सिलोपः। मो नो धातोरिति नकारः। यच्छब्दयोगादनिघातः। अडागमस्वरः। प्रमृषे। मृष तितिक्षायां। व्यत्ययेन कर्मणि तप्रत्ययः। लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः। धातुस्वरः। अभवः। छंदसि लुङ्लङ्लिट इति लडर्थे लङ्। यद्योगादनिघातः॥

॥ अथ तृतीया ॥

अतिं तृष्टं वंवक्षिथाथैव सुमनां असि।

प्रप्रान्ये यंति पर्यंन्य आंसते येषां सख्ये असिं श्रितः ॥ ३

अतिं। तृष्टं। ववक्षिथ। अथं। एवं। सुऽमनाः। असि।

प्रऽप्रं। अन्ये। यंति। परिं। अन्ये। आसते। येषां। सख्ये।

असिं। श्रितः ॥ ३

हे अग्ने तृष्टं स्तोतृसृष्णांभिलाषं तदुचितफलप्रदानेन सफलं कर्तुमतिववक्षिथ। अतिशयेन वोढुमिच्छसि। अथैव अथापि त्वं सुमना असि। संतुष्टमनस्को वर्तसे। किंच। त्वं येषां षोडशानामृत्विजां सख्ये मैत्रे श्रितोऽसि वर्तसे तेषां मध्येऽन्येऽध्वर्युप्रभृतयो द्वादशर्त्विजः प्रयंति। प्रकर्षेण होतुं गच्छंति। अन्य उद्गातृप्रभृतयश्चत्वारः पर्यासते। परित आसीना वर्तंते॥ ववक्षिथ। वह प्रापण इत्यस्य सनि रूपं। अभ्यासस्य सन्यत इतीत्वाभावश्छांदसः। तदंताद्वर्तमाने लिट्। थल आर्धधातुकस्येड्वलादेरितीट्। कास्प्रत्ययादामित्याम् न भवति मंत्रत्वात्। निघातः। प्रप्र। प्रसमुपोद इति द्विर्वचनं। यंति। इण् गतावित्यस्य लटि रूपं। एकान्याभ्यां समर्थाभ्यामित्यन्यशब्दयोगात्पूर्वस्य निघाताभावः। आसते। आस उपवेशने। अनुदात्तत्वान्निघातः। असि। अस भुवि तासस्त्योर्लोप इति सकारलोपः। यद्वृत्तयोगान्न निहन्यते॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ई॒यि॒वांस॒मति॒ स्रिधः॒ शश्व॑तीरति॒ सश्च॑तः।

अन्वीमविंदन्निचिरासो अद्रुहो अप्सु सिंहमिव श्रितं ॥ ४

ई॒यि॒ऽवांसं। अतिं। स्रिधः। शश्वंतीः। अतिं। सश्चतः।

अनुं। ईं। अविंदन्। निऽचिरासः। अद्रुहः। अपऽसु।

सिंहंऽइंव। श्रितं ॥ ४

हे अग्ने अद्रुहोऽद्रोग्धारो निचिरासो नितरां चिरासश्चिरंतना विश्वे देवाः श्रिषः शोषकाच्छुत्रून् त्वत्तेनातिक्रम्येयिवांसं गच्छंतं पश्यतीर्वह्नीः सश्चतः संगतिकारिणीः सेनायात्यतिक्रम्य गच्छंतमप्सु श्रितं तिरोहितमत एव सिंहमिव गुहाप्रविष्टं सिंहमिव भीमकोपेतं त्वामन्वविंदन् । अनुगम्यालभंत ॥ ईयिवांसं । इण् गतावित्यस्य क्वसावुपेयिवाननाश्वाननूचानश्च । पा० ३. २. १०९. । इति निपातितः । प्रत्ययस्वरः । श्रिषः । श्रिषिः वधार्थस्य शोषणार्थस्य वा क्विप् चेति क्विप् । धातुस्वरः । सश्चतः । षश्च गतौ । जकारस्य व्यत्ययेन चकारः । लटः शत्रादेशः । प्रत्ययस्वरः अविंदन् । विद्लृ लाभे इत्यस्य लङि रूपं । निचिरासः । नितरां चिराः । आज्जसेरसुगित्यसुक् । समासस्वरः । अद्रुहः । द्रुह जिघांसायां । संपदादित्वाद्भावे क्विप् । बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । श्रितं । श्रिञ् सेवायामित्यस्य श्र्युकः कितीतीट्प्रतिषेधः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ससवांसमिव त्मनाग्निमित्था तिरोहितं ।

ऐनं नयन्मातरिश्वा परावतो देवेभ्यो मथितं परि ॥ ५

ससवांसंऽइव । त्मना । अग्निं । इत्था । तिरःऽहितं ।

आ । एनं । नयत् । मातरिश्वा । पराऽवतः । देवेभ्यः ।

मथितं । परि ॥ ५

मातरिश्वा वायुरित्थमित्थं त्मना स्वेच्छयाप्सु प्रवेशेन तिरोहितं निलीनं परि परितो मथितं मंथनेन निष्पादितमेनमग्निं देवेभ्यः । तादर्थ्ये चतुर्थी । देवार्थं परावतो दूरदेशादानयत् । आनीतवान् । तत्र दृष्टांतः । ससवांसमिव । यथा स्वाच्छंद्येन ससवांसं सरंतं गच्छंतं पुत्रं पिता बलादानयति तद्वत् ॥ ससवांसमिव । षृ गतावित्यस्माल्लिट् । तस्य क्वसुः । इवेन विभक्त्यलोप इत्युक्तत्वात्प्रत्ययस्वरः । त्मना । आत्मन्शब्दस्य मंत्रेष्वाङ्यादेरात्मन इत्याकारलोपः । इत्था । था हेतौ च छंदसीति व्यत्ययेन थाप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । एनं । अन्वादेशे द्वितीयाटौःस्वेन इतेनादेशः । अनुदात्तश्च । नयत् । णीञ् प्रापणे इत्यस्य लङि रूपं । अडभावश्छांदसः । मातरिश्वा । मातर्यंतरिक्षे श्वसितीति श्वन्नुक्षन्नित्यादिना निपातितः ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे पंचमो वर्गः ।

॥ अथ षष्ठी ॥

तं त्वा मर्ता अगृभ्णत देवेभ्यो हव्यवाहन।

विश्वान्यद्यज्ञाँ अभिपासि मानुष तव क्रत्वा यविष्ठ्य ॥ ६

तं। त्वा। मर्ताः। अगृभ्णत। देवेभ्यः। हव्यऽवाहन।

विश्वान्। यत्। यज्ञान्। अभिऽपासि। मानुष। तव।

क्रत्वा। यविष्ठ्य ॥ ५

हे हव्यवाहन हव्यानां वोढर्हे अग्ने मर्ता मनुष्या अध्वर्युप्रभृतयस्तं तादृशमप्सु निरोहितं त्वा त्वां देवेभ्यो यष्टव्यदेवतार्थमगृभ्णत। अगृह्णत। मानुष मनुष्याणां हितकारिन्यविष्ठ्य युवतम हे अग्ने तव क्रत्वा तव कर्मणा माहात्म्येन विश्वान्सर्वानस्माभिः क्रियमाणान्यज्ञान्यद्यस्मात्कारणादभिपासि सर्वतः पालयसि तस्मात्त्वामगृभ्णनेति पूर्वत्रान्वयः॥ अगृभ्णत। ग्रह उपादाने। क्रादित्वाच्छ्ना। ग्रहिज्यावयीति संप्रसारणं। हृग्रहोर्भश्छंदसीति हकारस्य भकारः। तिङ्ङतिङ इति निघातः। हव्यवाहन। वह प्रापण इति धातोर्ण्युडिनप्रत्ययः(?) हव्येऽनंतःपादमिति ल्युट्। उपधावृद्धिः। योरनादेशः। आपादादित्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वं। विश्वान्। विश प्रवेशन इत्यस्मादशिप्रुषिलटिकणिखटिविशिभ्यः क्वनिति क्वन्। कित्वाद्गुणाभावः। नित्वादाद्युदात्तत्वं। अभिपासि। पा रक्षणे। अस्य धातो रक्षणार्थत्वान्न पिबादेशः यच्छब्दयोगान्न निघातः। धातुस्वरः। क्रत्वा। टा। ज्ञसादयश्छंदसि विकल्पंत इत्यत्र नादेशाभावः यणादेशः। प्रत्ययस्वरः। यविष्ठ्य। युवन्शब्दादतिशायने तमबिष्ठनाविति इष्ठन्। स्थूलदूरयुवेति यणादि परं लुप्यते पूर्वस्य च गुणः। यज्ञादित्वात्स्वार्थिको यप्रत्ययः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तद्भद्रं तव दंसना पाकाय चिच्छदयति।

त्वां यदग्ने पशवः समासते समिद्धमपिशर्वरे ॥ ७

तत्। भद्रं। तव। दंसना। पाकाय। चित्। छदयति।

त्वां। यत्। अग्ने। पशवः। संऽआसते। संऽइद्धं।

अपिऽशर्वरे॥ ७

हे अग्ने तव संबंधि तदिदं भद्रं शोभनं दंसनाग्निहोत्रादिकं कर्म पाकाय चित्। चिच्छब्दोऽप्यर्थे। पाकायेति कर्मणि चतुर्थी। पाकोऽर्भकः। तद्वदल्पमपि यजमानं छदयति। स्वफलप्रदानेन पूजयति। पशुपुत्रादिभिः परिवृतं करोतीत्यर्थः। छदयतिशब्दोऽर्चतिकर्मा छंदयति छदयतीति तन्नामसु पाठात्। यद्वा। पाकशब्दः प्रशस्यं वक्ति पाको वाम इति प्रशस्यनामसु पठितत्वात्। तद्भद्रं प्रशस्यं यजमानमभिमतफलप्रदानेन पूजयतीत्यर्थः। यस्मात्कारणादपिशर्वरे शर्वरीमुखेऽग्निविहरणकाल एव समिद्धं दीप्यमानं त्वां पशवो द्विपदाश्चतुष्पदाश्चोभये पशवः समासते। सम्यगासते। पर्युपासते इत्यर्थः। तदिदं पश्वादिलक्षणं फलं यजमानाय प्रयच्छतीत्यर्थः॥ भद्रं। भदि कल्याणे इत्यस्माद्धातोरुपरि रक्प्रत्ययेन निपातनादंतोदात्तत्वं। पाकाय। पा रक्षण इत्यस्मादिषिभीकापाशल्यादिना कन्। पायते रक्ष्यते राजादिनेति पाकः। नित्त्वादाद्युदात्तः। छदयति। छद अपावरणे। स्वार्थे णिच्। अदंतत्वादुपधावृद्ध्यभावः। निघातः। समासते। आस उपवेशने। अदादित्वाच्छपो लुक्। अनकारांतत्वाज् झस्यादादेशः। यद्योगादनिघातः। तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः। धातुस्वरः॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ जुहोता स्वध्वरं शीरं पावकशोचिषं।

आशुं दूतमजिरं प्रत्नमीड्यं श्रुष्टी देवं सपर्यत॥ ८

आ। जुहोत। सुऽअध्वरं। शीरं। पावकऽशोचिषं।

आशुं। दूतं। अजिरं। प्रत्नं। ईड्यं। श्रुष्टी। देवं।

सपर्यत॥ ८

ऋत्विजो यजमानः प्रेरयति। हे ऋत्विजः पावकशोचिषं शोधकदीप्तिं शीरं काष्ठेष्वोषधीषु चानुशायिनं स्वध्वरं शोभनयज्ञोपेतमिममग्निमा जुहोत। आहुतिभिरा समंतात्तर्पयत। अपि च। आशुं कर्मणि व्याप्तं दूतमाह्वानकारित्वेन देवानां दूतमजिरं क्षिप्रं गंतारं प्रत्नं पुरातनमीड्यं स्तोतव्यं देवं द्योतमानमिममग्निं श्रुष्टी सपर्यत। श्रुष्टीति क्षिप्रनामेति यास्कः। क्षिप्रं पूजयत। जुहोत। हु दानादनयोः। अस्माद्धातोर्लोट्। जुहोत्यादिभ्यः श्लुरिति शपः श्लुः। श्लाविति द्विर्वचनं। लोटो लङ्वदिति लङ्वद्भावे तस्थस्थमिपामिति थस्य तादेशः। छंदसीत्यनुवृत्तौ तस्य तप्तनप्तनथनाश्चेति तबादेशः। पित्त्वाद्गुणः। निघातः। स्वध्वरं। बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं। शीरं। शीङ् स्वप्ने। अस्माद्धातोः स्फायितंचिवंचीत्यादिना रक्प्रत्ययः। कित्त्वाद्गुणाभावः। प्रत्ययस्वरः। पावकशोचिषमित्यत्र पवनं पावः शुद्धिः। तं कायतीति पावकः। आतोऽनुपसर्गे कः। प्रत्ययस्वरः। बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदमिति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। आशुं। अशू व्याप्तौ। अस्माद्धातोः कृवापाजिमीत्यादिना उण्। उपधावृद्धिः। प्रत्ययस्वरः। अजिरं। अज गतिक्षेपणयोरित्यस्माद्धातोरजिरशिशिरशिथिलेति किरच्प्रत्ययांतत्वेन निपातनादंतोदात्तत्वं। प्रत्नं प्रगस्य छंदसि गलोपश्च। पा० ४. ३. २३. २.। इति गलोपः। चकारात् त्नप्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः। ईड्यं। ईड स्तुतौ। अस्माण्ण्यत्। ईडवंदेत्यादिनाद्युदात्तत्वं। सपर्यत। सपरशब्दात्कंड्वादिभ्यो यक्। पूजायां वर्तते। लोण्मध्यमपुरुषबहुवचनं। शप्। अतो गुण इति पूर्वरूपत्वं। निघातः॥

॥ अथ नवमी ॥

त्रीणि शता त्री सहस्राण्यग्निं त्रिंशच्च देवा नव चासपर्यन्।
औक्षन्घृतैरस्तृणन्बर्हिरस्मा आदिद्धोतारं न्यसादयंत ॥ ९

त्रीणि। शता। त्री। सहस्राणि। अग्निं। त्रिंशत्। च।
देवाः। नव। च। असपर्यन्।
औक्षन्। घृतैः। अस्तृणन्। बर्हिः। अस्मै। आत्। इत्।
होतारं। नि। असादयंत ॥ ९

त्रीणि शता त्रीणि शतानि त्री सहस्राणि त्रीणि सहस्राणि त्रिंशच्च नव चैकोनचत्वारिंशदधिकशतत्रयोपेतत्रिसहस्रसंख्याका देवा इममग्निमसपर्यन् । अपूजयन् । किंच ते देवा घृतैरिममग्निमौक्षन् । असिंचन् । तथास्मा अग्नये तदर्थं बर्हिरस्तृणन् । बर्हिरास्तरणं वेद्याच्छादनमकुर्वन् । आदिदनंतरमेव ते देवास्तमिं-न्बर्हिष्येनमग्निं होतारं कृत्वा न्यसादयंत । उपावेशयन् । देवैः पूज्यमिममग्निं सपर्यतेति पूर्वेणान्वयः । देवसंख्या च बृहदारण्यकेऽभिहिता । महिमान एवै-षामेते त्रयस्त्रिंशत्त्वेव देवा इति । कतमे ते त्रयस्त्रिंशदष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्यास्त एकत्रिंशदिंद्रश्चैव प्रजापतिश्च त्रयस्त्रिंशौ । बृ० आ० ३. ९. । इति ॥ शता । दशानां दशतां शभावस्तत्र प्रत्ययः । दश दशतः परिमाणमेषां शतानि । सुपां सुलुगित्यादिना सुपो डादेशः । प्रत्ययस्वरः । त्री सुपां सुलुगिति पूर्वसवर्ण-दीर्घः । फिट्स्वरः । सहस्राणि । कर्दमादित्वान्मध्योदात्तः । त्रिंशत् । त्रयाणां दशतां त्रिन्भावः शच्च प्रत्ययः । त्रयो दशतः परिमाणमस्य त्रिंशत् । प्रत्ययस्वरः । नव । कनिन्नित्यनुवृत्तौ णु स्तुतावित्यस्माद्धातोर्णुदंशोर्नुदश्चेति कनिन् । गुणश्च । नित्त्वादाद्युदात्तः । असपर्यन् । लङि रूपं । निघातः । औक्षन् । उक्ष सेचने । आडजादीनामित्याडागमः । वृद्धिः । पादादित्वान्न निहन्यते । आगमस्वरः । अस्तृणन् । स्तृञ् आच्छादने । लङ्बहुवचने क्र्यादित्वाच्छ्ना । झेरंतादेशः । निलं श्नाभ्यस्तयोरात इत्याकारलोपः । संयोगांतलोपः । श्नाभ्यस्तयोरात इत्याकारलोपः । लुङ्लङ्-लृङ्क्ष्वडित्यडागमः । स चोदात्तः । आगमस्वरः । वाक्येत्यनुवृत्तौ चादित्वान्निघाता-भावः । बर्हिः । इसिरित्यनुवृत्तौ बृंहेर्नलोपश्चेतीसिः । तत्संनियोगेन नलोपः । प्रत्ययस्वरः । असादयंत । षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु । अस्माद्धेतुमति चेति णिच् । उपधावृद्धिः । णिचश्चेत्यात्मनेपदं । लङि बहुवचने रूपं । निघातः ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे षष्ठो वर्गः ॥

त्वामग्न इति नवर्चं दशमं सूक्तं वैश्वामित्रमौष्णिहमाग्नेयं । त्वामग्न औष्णिह-मित्यनुक्रांतत्वात् ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरौष्णिहे छंदसस्य सूक्तस्य विनियोगः । अथैतस्या इति खंडे सूत्रितं पुरु त्वा त्वामग्ने । आ० ४. १४. । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

त्वाम॑ग्ने मनी॒षिण॑: स॒म्राजं॑ चर्षणी॒नां ।

दे॒वं मर्ता॑स इंधते॒ सम॑ध्व॒रे ॥ १

त्वां। अग्ने। मनीषिणः। सम्ऽराजं। चर्षणीनां।

देवं। मर्तासः। इंधते। सं। अध्वरे॥ १

हे अग्ने मनीषिणो धीमंतोऽध्वर्युप्रभृतयो मर्तासो मनुष्याश्चर्षणीनां प्रजानां सम्राजमधिपतिं देवं द्योतमानं त्वामध्वरे यज्ञे समिंधते। सोमाज्यपयःप्रभृतिभिराहुतिभिः सम्यग्दीपयंति॥ मनीषिणः। मनीषैषामस्तीति व्रीह्यादिभ्यश्चेति इनिः। यस्येति चेत्यवर्णलोपः प्रत्ययस्वरः। सम्राजं। राजृ दीप्तौ। संपूर्वाद-स्माद्धातो सत्सूद्विषेति क्विप्। क्विलोपः। समो मकारस्य मोऽनुस्वार इत्यनुस्वारे प्राप्ते मो राजि समः क्वाविति समो मकारः। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। चर्षणीनां। नामन्यतरस्यामिति विभक्तेरुदात्तत्वं। इंधते। ञिइंधी दीप्तौ। अस्माद्धातोर्हेतुमति चेति णिच्। लटि झस्यात्मनेपदेष्वनत इत्यदादेशः। छंदस्युभयथेति झस्यार्धधातुकत्वात्तेरनिटीति णिलोपः। निघातः॥

॥ अथ द्वितीया॥

त्वां यज्ञेष्वृत्विजमग्ने होतारमीळते।

गोपा ऋतस्य दीदिहि स्वे दमे॥ २

त्वां। यज्ञेषु। ऋत्विजं। अग्ने। होतारं। ईळते।

गोपाः। ऋतस्य। दीदिहि। स्वे। दमे॥ २

हे अग्नेऽध्वर्य्वादयो यज्ञेष्वग्निष्टोमादिषु त्वां होतारमृत्विजं होतृनामकमृत्विजमीळते। स्तुवंति। तादृशस्त्वमृतस्य सत्यस्य यज्ञस्य गोपा गोपायिता सन् स्वे दमे स्वकीये गृहे यज्ञशालायां दीदिहि। दीप्यस्व॥ दीदिहि। दिवु क्रीडादौ। यङ्लुक्। लोट्। तुजादित्वादभ्यासदीर्घत्वं। संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इत्यभ्यासस्य गुणाभावे लोपो व्योर्वलीति वलोपः॥

॥ अथ तृतीया॥

स घा यस्ते ददाशति समिधा जातवेदसे।

सो अग्ने धत्ते सुवीर्यं स पुष्यति॥ ३

सः । घ । यः । ते । ददाशति । सम्ऽइधा । जातऽवेदसे ।

सः । अग्ने । धत्ते । सुऽवीर्यं । सः । पुष्यति ॥ ३

हे अग्ने यो यजमानो जातवेदसे जातप्रज्ञाय ते तुभ्यं समिधा समिंधनकारो-ण्याज्यापुरोडाशादिद्रव्य पि ददाशति ददाति स घ स खलु सुवीर्यं शोभनसामर्थ्यो-पेतं पुत्रं धत्ते । धारयति । अपि च सः स एव पुष्यति । पशुपुत्रादिभिः समृद्धो भवति ॥ घ । चादयोऽनुदात्ता इत्यनुदात्तः । ददाशति । दाशृ दान इत्य-स्माद्धातोः कर्तरि शप् । द्विर्वचनं छांदसं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । अभ्यस्तानामा-दिरित्युदात्तः । समिधा । ञिइंधी दीप्तौ । अस्मात् क्विप् चेति क्विप् । उपधालोपः । सुपां सुलुगिति यसो डादेशः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । जातवेदसे । बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदमिति प्रकृतिस्वरत्वं । सुवीर्यं । वीरवीर्यौ चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । पुष्यति । पुष पुष्टौ । अस्मात् श्यन् । ङित्वाद्गुणाभावः । निघातः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स केतुरध्वराणामग्निर्देवेभिरा गमत् ।

अंजानः सप्त होतृभिर्हविष्मते ॥ ४

सः । केतुः । अध्वराणां । अग्निः । देवेभिः । आ । गमत् ।

अंजानः । सप्त । होतृऽभिः । हविष्मते ॥ ४

अध्वराणां यज्ञानां केतुः प्रज्ञापकः सोऽग्निः सप्त सप्तभिर्होतृभिर्वषट्कर्तृभिरं-जानः सोमाज्याहुतिभिरज्यमानः सन् हविष्मते यजमानार्थं देवेभिर्यष्टव्यदेवैः सहागमत् । आगच्छतु ॥ गमत् । लोडर्थे छंदसि लुङ्लङ्लिट इति लुङ् । लृदित्वादङ् । बहुलं छंदस्यमाङ्योगेऽपीत्यडभावः निघातः । अंजानः । अंजानः । अंजू व्यक्तिम्रक्षण-गतिषु । व्यत्ययेन कर्मणि शानच् । चित्वादंतोदात्तत्वं । हविष्मते । हुधोतेरर्चिशुचि-हुसृपी(?)त्यादिना इसिप्रत्ययांतो हविःशब्दोऽन्तोदात्तः । स्वरविधौ व्यंजनमविद्यमान-वदिति परिभाषानाश्रयणात्मतुप उदात्तत्वाभावः । इसिप्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र होत्रे पूर्व्यं वचोऽग्नये भरता बृहत् ।

विपां ज्योतींषि बिभ्रते न वेधसे ॥

प्र । होत्रे । पूर्व्यं । वचः । अग्नये । भरत । बृहत् ।

विपां । ज्योतींषि । बिभ्रते । न । वेधसे ॥ ५

यजमानो होत्रादीन्प्रति ब्रूते । हे होत्रादयो विपां विप्राणां मेधाविनामध्वर्व्वादीनां ज्योतींषि सत्कर्मानुष्ठानसंपाद्यानि तेजांसि बिभ्रते निमित्ततया कुर्वाणाय वेधसे जगतो विधात्रे होत्रे देवानामाह्वात्रेऽग्नये बृहन्महत्पूर्व्यं पूर्वैः कृतं पुरातनं वचः स्तोत्रशस्त्रादिकं वाक्यं प्रभरत । संपादयत । नेत्ययं पादपूरणोऽन्वयाभावात् । यद्वा वेधसे न । यथा वेधा जगद्विधाता परमेश्वर आदित्यादीनि ज्योतींषि करोति तद्वदिति ॥ प्रशब्दस्य छंदसि व्यवहिताश्चेति भरतेत्यनेन संबंधः । पूर्व्यं पूर्वैः कृतमित्यर्थः । पूर्वैः कृतमिनियौ चेति यप्रत्ययः । भसंज्ञकत्वादवर्णलोपः । प्रत्ययस्वरः । भरत । भृञ् भरणे भौवादिकः । निघातः । बृहत् । वर्तमाने पृषद्बृहदिति निपातनादंतोदात्तः । बिभ्रते । भृञ् भरणे । जुहोत्यादिभ्यः श्लुः । भृञामिदितीत्वं । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निं वर्धंतु नो गिरो यतो जायंत उक्थ्यः ।

महे वाजाय द्रविणाय दर्शतः ॥ ६

अग्निं । वर्धंतु । नः । गिरः । यतः । जायंते । उक्थ्यः ।

महे । वाजाय । द्रविणाय । दर्शतः ॥ ६

योऽयमग्निर्यतो याभिः स्तुतिरूपाभिर्गीर्भिरुक्थ्यो जायते । उक्थशब्दः प्रशस्यवाची । अनभिप्रायस्य उक्थ्य इति सत्वाभ्यस्त पाठात् । अतिशयेन स्तुत्यो भवतीत्यर्थः ।

अस्मायमग्निर्महे महते वाजाय:न्नाय द्रविणाय धनाय च दर्शतो दर्शनीयो भवति तमिममग्निं नो गिरोऽस्माकं स्तुतिरूपास्ता वाचो वर्धंतु । वर्धयंतु । पूजयंत्वित्यर्थः ॥ वर्धंतु । वृध् वर्धने । अस्मात्लिच् । लघूपधगुणः । छंदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वात्सिलोपः । झेरंतादेशः एरुः । पा० ३, ४, ८६, । इत्युकारः । निघातः । उक्थ्यः । वच परिभाषणे । अस्मात्पातृतुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक् । इत्यादिना थक् । वचिस्वपियजादीनां किति । इत्यादिना संप्रसारणं । उक्थं शस्त्रं । तेन स्तुत्यत्वेन तत्र भव उक्थ्यः । भव छंदसीति यत् । यस्येति लोपः । तित्स्वरितमिति स्वरितः । दर्शतः । भृमृदृशियजीत्यतच्प्रत्ययः । चित्वादंतोदात्तः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अग्ने यजिष्ठो अध्वरे देवान्देवयते यज ।

होता मंद्रो वि राजस्यति स्रिधः ॥ ७

अग्ने । यजिष्ठः । अध्वरे । देवान् । देवऽयते । यज ।

होता । मंद्रः । वि । राजसि । अति । स्रिधः ॥ ७

हे अग्ने यजिष्ठो यष्टृतमस्त्वमध्वरे यज्ञे देवयते देवानात्मन इच्छते यजमानाय देवान्यज । तदर्थं यष्टव्यानग्न्यादीन्पूजय । किंच । होता देवानामाह्वाता मंद्रो यजमानस्य मादयिता स त्वं स्रिधः शोषयितॄञ्छत्रूनति अतिक्रम्य वि राजसि । विशेषेण शोभसे ॥ यजिष्ठः । तुश्छंदसीतीष्ठन् । तुरिष्ठेमेयःस्विति तृचो लोपः । नित्वादाद्युदात्तः । देवयते । क्यचश्चित्वादंतोदात्तत्वं । शपः पित्वादनुदात्तत्वं । शतुश्च लसार्वधातुकस्वरेण तयोः क्यचा सहैकादेश एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्यंतोदात्त देवयच्छब्दः । ततः शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं । यज । यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु । अस्माल्लोट् । सिप् । सिपो हिरादेशः । अतो हेरिति हेर्लुक् निघातः । राजसि । राजृ दीप्तौ । निघातः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स नः पावक दीदिवोऽग्ने देवाँ इहा वह ।

उप यज्ञं हविश्च नः ॥ ८

सः। नः। पावक। दीदिहि। द्युऽमत्। अस्मे इति।
सुऽवीर्यं।
भवं। स्तोतृऽभ्यः। अंतमः स्वस्तये॥ ८

नः पावकास्मत्संबंधिनः पापस्य शोधक हे अग्ने स पूर्वमंत्रे प्रतिपादितस्त्वं द्युमत्कांतियुक्तं सुवीर्यं शोभनसामर्थ्योपेतं दानभोगार्हं धनमस्मे अस्मभ्यं दीदिहि। यद्वा द्युमत्तेजोयुक्तं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं च यथा भवति तथास्मे अस्मदर्थं त्वं दीदिहि। दीप्यस्व। किंच स्तोतृभ्यः। षष्ठ्यर्थे चतुर्थी त्वद्विषयस्तुतिकारिणां होत्रादीनां स्वस्तयेऽविनाशनाय क्षेमायांतमोऽंतिकतमस्तेषामतिशयेन समीपवर्ती भव॥ पावक। पूञ् पवने। अस्माद्धातोर्ण्वुच्। णित्वाद्वृद्धिः। वोरकादेशः। आमंत्रितत्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वं। दीदिहि। दिवु क्रीडादौ। अस्माद्यङ्। तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घत्वं। संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इत्यभ्यासस्य गुणाभावः। यङ्लुकं छंदसीति यङो लुक्। लोटि भिप्। चर्करीतं परस्मैपदमदादिवच्चेति वचनाच्छपो लुक्। सिपो हिरादेशः। लोपो व्योर्वलीति वलोपः। हेरपित्त्वादगुणः। निघातः। द्युमत्। दिव उदित्युकारः। ह्रस्वनुड्भ्यामिति मतुप उदात्तत्वं। सुवीर्यं। वीरवीर्यौ चेत्युत्तरपदस्याद्युदात्तत्वं। अंतमः। अंतोऽस्यास्तीत्यंतिकः। इनिठनाविति ठन्। अतिशयेनांतिक इत्यतिशायने तमबिति तमप्। तमे तादेश्चेति तादिलोपः। नित्त्वादाद्युदात्तः। स्वस्तये। प्रातिपदिकस्वरः॥

॥ अथ नवमी ॥

तं त्वा विप्रा विपन्यवो जागृवांसः समिंधते।
हव्यवाहममर्त्यं सहोवृधं॥ ९

तं। त्वा। विप्राः। विपन्यवः। जागृऽवांसः। सं। इंधते।
हव्यऽवाहं। अमर्त्यं। सहःऽवृधं॥ ९

हे अग्ने विप्राः स्तुतीनां प्रेरका जागृवांसोऽग्निहोत्रादिकर्मस्वप्रमत्ततया प्रबुद्धा विपन्यवः। विपन्युशब्दो मेधाविनामसु पठितः। विपश्चिद्विपन्युरिति तन्नामसु

पाठात् । विपन्यवो मेधाविनः स्तोतारो हव्यवाहं हवीषां वोढारमर्त्यं मरणधर्मरहितं सहोवृधं सहसा मथनरूपेण बलेन वर्धमानं तादृशं त्वा त्वां समिंधते। सोमाद्याहुतिभिः सम्यग्दीपयंति ॥ विप्राः । टुवप् बीजसंताने अस्माद्धातोः ऋज्रेंद्राग्रवज्रविप्रेति रन्प्रत्ययेत्वयोर्निपातनादद्युदात्तत्वं। विपन्यवः। विविधं पनं पननं स्तुतिं यातीति विपन्युः । मृगय्वादयश्चेति कुः । अकारलोपश्छांदसः । प्रत्ययस्वरः । जागृवांसः । जागृ निद्राक्षये । अस्माल्लिट् । तस्य क्वसुः । उगिदचामिति नुम् । द्विर्वचनाभावश्छांदसः । वस्वेकाजाद्घसामिति नियमादिडभावः । जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सु । पा० ७, ३, ८५, । इति गुणो न भवति तत्र विरित्यत्र क्वसोरपि गृहीतत्वात् । प्रत्ययस्वरः । इंधते । ञिइंधी दीप्तौ अंतर्भावितण्यर्थोऽयं । निघातः । हव्यवाहं । वह प्रापणे । वहश्चेति ण्विः । उपधावृद्धिः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। सहोवृधं । वृधु वर्धने। क्विप् चेति क्विप् ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमेऽष्टमो वर्गः ॥

अग्निर्होतेति नवर्चमेकादशं सूक्तं वैश्वामित्रं गायत्रमाग्नेयं । अग्निर्होता गायत्रमित्यनुक्रांतत्वात् ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्गायत्रे छंदस्येदं सूक्तं । सूत्रितं हि अग्निर्होतान्न इडेति चतस्रः । आ० ४, १३, । इति । आधाने प्रथमायां पवमानेष्टौ स्विष्टकृतो याज्याग्निर्होतेत्येषा स हव्यवाडमर्त्यमिति पुरोनुवाक्या । द्वितीयपवमानेष्टौ स्विष्टकृतोऽनुवाक्या साह्वानिति । सूत्रितं च साह्वान्विश्वा अभियुजोऽग्निर्होता पुरोहितमिति संयाज्ये। आ० २, १, । इति ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽभि प्रयांसीति वैकल्पिकोऽनुरूपस्तृचः । अत्र सूत्रं । प्र वो वाजा अभिद्यवोऽभि प्रयांसि वाहसा । आ० ७, ८, । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

अ॒ग्निर्होता॑ पु॒रोहि॑तोऽध्व॒रस्य॒ विच॑र्षणिः ।

स वे॑द य॒ज्ञमा॑नु॒षक् ॥ १

अ॒ग्निः । होता॑ । पु॒रःऽहि॑तः । अ॒ध्व॒रस्य॑ । विऽच॑र्षणिः ।

सः । वे॒द॒ । य॒ज्ञम् । आ॒नु॒षक् ॥ १

विश्वामित्रः स्तौति। होता देवानामाह्वाता पुरोहितः पुरत एवाभिमतफल-संपादकत्वेन हितकारी। यद्वा पुरः पूर्वभाग आहवनीयरूपेण हितो निहित इति पुरोहितः। अध्वरस्य यज्ञस्य विचर्षणिर्विशेषेण द्रष्टा विचर्षणिर्विश्वचर्षणिरिति तथामन्त्र पाठात्। स तथाविधोऽग्निरानुपूर्व्येण क्रमं यज्ञमग्निष्टोमादिकं वेद। जानाति॥ वेद। विद ज्ञाने। विदो लटो वेति तिपो णलादेशः। लघूपधगुणः। निघातः। आनुषक्। आ समंतादनुषजतीत्यानुषक्। षञ्ज संगे। धात्वादेः षः सः इति धातुषकारस्य सकारः। क्विप् चेति क्विप्। अनिदितामित्युपधालोपः। उपसर्गात्सुनोतीति-षत्वं॥

॥ अथ द्वितीया॥

स हव्यवाळमर्त्य उशिग्दूतश्चनोहितः।

अग्निर्धिया समृण्वति॥ २

सः। हव्यऽवाट्। अमर्त्यः। उशिक्। दूतः। चनःऽहितः।

अग्निः। धिया। सं। ऋण्वति॥ २

हव्यवाट् हविषो वोढामर्त्यो मरणधर्मरहित उशिक् हविः कामयमानो दूतो देवानां दूतश्चनः हविर्लक्षणायान्नाय हितो निहितः। यद्वा चनोहितः। चनोऽन्नं हविर्लक्षणं हितमस्येति चनोहितः। स तथाविधोऽग्निर्धिया प्रज्ञया समृण्वति। संगच्छते। कर्मविषयप्रज्ञान्वितोऽग्निरस्मानपि तादृक्प्रज्ञान्वितान्करोत्वित्याशास्ते॥ हव्यवाट्। वह प्रापणे। वहश्चेति ण्विः। ढत्वजश्त्वचर्त्वानि। कृदुत्तरपदप्रकृति-स्वरत्वं। उशिक्। वश कांतौ। इजिरित्यनुवृत्तौ वशेः किच्चेतीजिप्रत्ययः। तस्य कित्वात् ग्रहिज्येति संप्रसारणं। प्रत्ययस्वरः। चनोहितः। चनःशब्दश्चायतेरन्ने ह्रस्वश्चेत्यसुनंतः। चकारान्नुडागमः। तस्मिन्यलोपः। नित्वादाद्युदात्तः। पुनश्च-नसोश्छंदसि गतिसंज्ञा वक्तव्या। पा० १. ४. ६०. २.। इति गतिसंज्ञायां गतिरनं-तर इति प्रकृतिस्वरत्वं। बहुव्रीहौ वा पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। धिया। इति विभक्त्यु-दात्तत्वं। ऋण्वति। ऋणु गतौ। लेटि तनादित्वादुप्रत्ययः। लेटोऽडाटावित्यडागमः।

॥ अथ तृतीया ॥

अग्निर्धिया स चेतति केतुर्यज्ञस्य पूर्व्यः ।

अर्थं ह्यस्य तरणि ॥ ३

अग्निः । धिया । सः । चेतति । केतुः । यज्ञस्य । पूर्व्यः ।

अर्थं । हि । अस्य । तरणि ॥ ३

यज्ञस्याग्निष्टोमादेः केतुः प्रज्ञापकः पूर्व्यः पूर्वं प्रवर्तिष्यमानः स तथाविधोऽग्निर्धिया प्रज्ञया चेतति । सर्वं जानीते । अस्यैतादृशस्याग्नेरर्थं गमनस्वभावं तेजोऽस्याकाशे ह्रूयमानस्य तमसस्तरणि हि । तारकं खलु । नियतं कमिति यावत् ॥ चेतति । चिती संज्ञाने । निघातः । अर्थं । ऋ गतौ । उषिकुषिगार्तिभ्यस्थन्निति थन् । गुणः । निचादाद्युदात्तः । तरणि । तॄ प्लवनतरणयोः । अर्तिसृधृधम्यश्यवितॄभ्योऽनिरित्यादिनाऽनिप्रत्ययः । गुणः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निं सूनुं सनश्रुतं सहसो जातवेदसं ।

वह्निं देवा अकृण्वत ॥ ४

अग्निं । सूनुं । सनऽश्रुतं । सहसः । जातऽवेदसं ।

वह्निं । देवाः । अकृण्वत ॥ ४

सहसः सूनुं बलस्य पुत्रं मथनरूपेण बलेन निष्पाद्यमानत्वात् सनश्रुतं सनातनत्वेन प्रसिद्धं जातवेदसं जातप्रज्ञं तमिममग्निं देवा ऋत्विग्भूतो देवा वह्निं हविषां वोढारमकृण्वत । अकुर्वत ॥ सनश्रुतं । श्रु श्रवणे । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । वह्निं । वह प्रापणे । वहिश्रिश्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो नित् इत्यादिना निप्रत्ययः । अकृण्वत । कृवि हिंसाकरणयोः । इदितो नुम् । धिन्विकृण्व्योरच्चेत्युप्रत्ययः । अकारश्चान्तादेशः । वकि व्यत्ययेनात्मनेपदं । निघातः ॥

॥ अथ पंचमा ॥

अदाभ्यः पुरएता विशामग्निर्मानुषीणां ।

तूर्णी रथ सदा नवः ॥ ५

अदाभ्यः । पुरःऽएता । विशां । अग्निः । मानुषीणां ।

तूर्णिः । रथः । सदा । नवः ॥ ५

मानुषीणां मनोर्जातानां विशां प्रजानां पुरएता सन्मार्गप्रदर्शनेनाग्रतो गंतास एव तूर्णिस्त्वरितः प्रजा वैदिककर्मप्रवर्तकत्वेनानुग्रहीतुं त्वरायुक्त आलस्यरहितो रथो हविषां वहनाद्रथसदृशः सदा सर्वदा तत्कर्मणि नवो नूतनः पुनर्मथनादभिनव एवंविधोऽग्निरदाभ्यः । अहिंस्यः । न केनापि तिरस्कार्य इत्यर्थः ॥ अदाभ्यः । दंभु दंभने । दभेश्चेति वक्तव्यमिति कर्मणि यत् । उपधावृद्धिः । न दाभ्यः । नञ्समासे तत्पुरुषे तुल्यार्थेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । पुरएता । इण् गतौ । ण्वुल्तृचाविति तृच् । गुणः । चित्वादंतोदात्तः । मानुषीणां मनर्जातावञ्यतौ षुक् चेत्यञ् । टिड्ढाणञिति ङीप् । ञित्वादाद्युदात्तः । तूर्णिः । ञित्वरा संभ्रम इति धातोर्निरित्यनुवृत्तौ वहिश्रिश्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो निदिति निप्रत्ययः । ज्वरत्वरेत्यादिना ऊठ् । तस्य नित्वादाद्युदात्तः । संहितायां ढ्रलोपे पूर्वस्येति दीर्घः । रथः । हनिकुषिनीरमिकाशिभ्य इति क्थन्प्रत्ययः । किचादनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः । नित्वादाद्युदात्तः । सदा । स्वरादिष्वाद्युदात्तत्वेन पठितत्वादाद्युदात्तः ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे नवमो वर्गः ।

॥ तस्मिन्सूक्ते षष्ठी ॥

साह्वान्विश्वा अभियुजः क्रतुर्देवानाममृक्तः ।

अग्निस्तुविश्रवस्तमः ॥ ६

सह्वान् । विश्वाः । अभिऽयुजः । क्रतुः । देवानां । अमृक्तः ।

अग्निः । तुविश्रवःऽतमः ॥ ६

अभियुजोऽभियोक्त्रीर्विश्वाः सर्वाः एना वाह्वान्स्वमानः स्वबलेन तिरस्सुर्वाच्यो-ऽस्त्यः मरुन्निरहिंसितो देवानां क्रतुः कर्ता हविःप्रदानेन पोषक एवंभूतोऽग्निस्तुवि-ष्वणस्तमः। तुविशब्दो बहुवाची। तुवि पुरु इति तन्नामसु पाठात्। स्वनशब्दोऽन्न-वाची। अन्न इत्यन्ननाम स्मूयते। नि० १०. २.। इति निरुक्तेऽभिधानात्। अतिशयेन बहुविधान्नापेतो वर्तते। यस्मादेवं तस्मादस्मानपि बहुविधान्नोपेतान्करोत्विति भावः॥ वाह्वान् षह मर्षणे इत्यस्य क्वसौ दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्चेति निपातनाद्विर्वचन-मिडागमश्च न भवति परस्मैपदं च भवति। क्रतुस्वरः। क्रतु। तन्त्वः क्रतुः। क्रियाह्रयाभाव। प्रत्ययस्वरः। तुविष्वणस्तमः। तु वृत्तिहिंसापूर्तिषु। अस्मादौ-णादिकः किप्रत्ययः। क्रियाह्रयाभावः। उवङादेशः। अंतोदात्तः। स्वनः। स्वन शब्दे। स्वनते स्मूयतेऽन्नमिति कर्मण्यप्रत्ययः। अतिशयेन तुविस्वनः इतप्रतिशायने तमविति तमप्। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अभि प्रयांसि वाहसा दाश्वाँ अश्नोति मर्त्यः।

क्षयं पावकशोचिषः। ७

अभि। प्रयांसि। वाहसा। दाश्वान्। अश्नोति। मर्त्यः।

क्षयं। पावकऽशोचिषः॥ ७

दाश्वान् हविषां दाता मर्त्यो मनुष्यो यजमानो वाहसा हविषां वाहकेनाग्निना प्रयांस्यन्नान्यभ्यश्नोति। अभितः सर्वतः प्राप्नोति। किंच पावकशोचिषः शोधका-दीप्तेरग्नेः सकाशात् क्षयं गृहं चाभ्यश्नोति॥ प्रयांसि। प्रीञ् प्रीणने। अस्मा-तोरंतर्भावितण्यर्थादसुन्प्रत्ययः। प्रीणयंति भक्षणमिति प्रयांस्यन्नानि। निघादा-द्युदात्तः। वाहसा। थिदितप्रत्ययो वहिहाधाञ्भ्यश्छंदसीत्यसुन्। णित्वादुपधा-वृद्धिः। नित्स्वरः। दाश्वान् दाशृ दान इत्यस्य क्वसौ दाश्वान्साह्वानिति निपातना-दिडागमो द्विर्वचनं च न भवति। क्वसुप्रत्ययस्वरः। अश्नोति। अशू व्याप्तौ। व्यत्ययेन परस्मैपदं। निघातः॥

॥ अथाष्टमी ॥

परि विश्वानि सुधिताग्नेरश्याम मन्मभिः ।
विप्रासो जातवेदसः ॥ ८

परि । विश्वानि । सुऽधिता । अग्नेः । अश्याम । मन्मऽभिः ।
विप्रासः । जातऽवेदसः ॥ ८

जातवेदसो जातप्रज्ञा विप्रासो मेधाविनो होत्रादयो वयमग्नेस्तव संबंधिभिर्मन्मभिर्मननीयैः स्तोमैर्विश्वानि सर्वाणि सुधिता सुहितानि सुष्ठु हितान्यभिलषितानि वसूनि पर्यश्याम । सर्वतः प्राप्नुयाम । जातवेदस इत्यग्नेर्वा विशेषणं । जातानि सर्वाणि वेत्तीति जातवेदाः सर्वज्ञ इत्यर्थः । एतादृशं जातवेदसमग्ने रेवोचितमिति तद्विशेषणत्वं युक्तं ॥ सुधिता । डुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्मात् निष्ठायां छंदसीत्युक्तौ सुधितवसुधितेत्यादिना निपातितः । शेश्छंदसि बहुलमिति शेर्लुक् । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । अश्याम । अशू व्याप्तौ । बहुलं छंदसीति श्नुप्रत्ययस्य लुक् । व्यत्ययेन परस्मैपदं । यासुट् परस्मैपदेषूदात्त इति यासुट् । लिङः सलोप इति सलोपः । अदंतत्वाभावादियादेशो न भवति । मतः सकारस्य नित्यं ङित इति लोपः । निघातः । मन्मभिः । मन अवबोधने । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति मनिन् । नित्स्वरः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अग्ने विश्वानि वार्या वाजेषु सनिषामहे ।
त्वे देवास एरिरे ॥ ९

अग्ने । विश्वानि । वार्या । वाजेषु । सनिषामहे ।
त्वे इति । देवासः । आ । ईरिरे । ९

हे अग्ने वार्या वरणीयानि संभजनीयानि विश्वानि सर्वाणि धनानि वाजेषु युद्धेषु सनिषामहे । वयं संभजामहे । यतः कारणाद्देवासः पूर्वमस्माभिरिष्टा देवा अस्मदभिमतफलप्रदानाय त्वे त्वय्येरिरे । आ समंतादगमन् । त्वयि प्रविष्टा इत्यर्थः ।

सर्वथापि त्वत्प्रसादात् फलं लभेमहीति भावः ॥ सातौ । षणु संभक्तौ । ऋहलोर्ण्यं-दिति ण्यत् । तेस्छंदसि बहुलमिति शेर्लुक् । इडयंदेत्यादिनाद्युदात्तः । वाजेषु । वृषादित्वादाद्युदात्तः । सनिषामहे । वन षण संभक्तौ । धात्वादेः षः सः । लेटि सिब्बहुलमिति सिप् । सिप आर्धधातुकत्वादिडागमः । लेटोऽडाटावित्यडागमः । व्यत्ययेनात्मनेपदं । निघातः । त्वे । युष्मच्छब्दस्य सप्तम्यां । त्वादेशः । सुपामिति शेआदेशः । शे । पा० १. १. १३. । इति प्रगृह्यसंज्ञा । ईरिरे । ईर गतावित्यस्मात्-त्परस्य लिटो झस्य इरेजादेशः । इजादेश गुरुमत इत्याम्न भवति मंत्रत्वात् । निघात ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे दशमो वर्गः ॥

इंद्राग्नी इति नवर्चं द्वादशं सूक्तं वैश्वामित्रमैंद्राग्नं । तथा चानुक्रम्यते । इंद्राग्नी ऐंद्राग्नमिति । गायत्रं त्विति तुह्यादिदमपि सूक्तं गायत्रं । इंद्राग्नी देवता ॥ आभिप्लविकेष्वहःसु प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्र आवापार्थमिदं सूक्तं । अभिप्लव-षडहस्याह्नानीति खंडे सूत्रितं । इंद्राग्नी आगतं ता हुवे ययोरिदं । आ० ७. ५. । इति ॥ अग्निष्टोमेऽच्छावाकशस्त्र इंद्राग्नी आगतमिति स्तोत्रियस्तृचः । तस्यैवाच्छा-वाकस्याद्या यज्ययाज्या । इंद्राग्नी आगतं सुतमिति याज्ये । आ० ५. १० । इति सूत्रितत्वात् ॥ चतुर्विंशेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्र इंद्राग्नी आगतं सुतमिति षडहस्तोत्रियः । इंद्राग्नी आगतमिंद्रे अग्ना नमो बृहत् । आ० ७. २. । इति सूत्रितं ॥ अग्निष्टोमाच्छावाकशस्त्रे तोशा वृत्रहणा हुव इत्याद्याक्लिशः । सूत्रितं च । तोशा वृत्रहणा हुव इत्याद्याक्लिश । आ० ५. १०. । इति ॥ अग्निष्टोमेऽच्छावाकशस्त्र इंद्राग्नी अपसस्परीत्यनुरूपः । सूत्रितं च । इंद्राग्नी आगतं सुतमिंद्राग्नी अपसस्परि । आ० ५. १०. । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

इंद्रा॑ग्नी॒ आ ग॑तं सु॒तं गी॒र्भिर्नभो॒ वरे॑ण्यं ।

अ॒स्य पा॑तं धि॒येषि॒ता ॥ १

इंद्रा॑ग्नी॒ इति॑ । आ । ग॒तं॒ । सु॒तं । गीः॒ऽभिः । नभः॑ । वरे॑ण्यं ।

अ॒स्य । पा॒तं॒ । धि॒या । इ॒षि॒ता ॥ १

इंद्रयाग्निश्चेंद्राग्नी हे इंद्राग्नी देवौ सुतमभिषवादिसंस्कारैः संस्कृतमत एव वरेण्यं वरणीयं संभजनीयमिमं सोमं प्रति गोभिरस्मदीयाभिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिराहूतौ संतौ नभो नभसः स्वर्गस्थानादागतं। आगच्छतं। आगत्य च धियास्माभिः क्रियमाणे कर्मणीषिता प्रेरितौ युवामस्य पातं। इमं सोमं पिबतं॥ यद्वा धियास्मदीयया बुद्ध्येषितौ प्राप्तावस्थया प्रेरितौ युवामिमं सोमं पिबतं॥ इंद्राग्नी। इंद्रयाग्निश्च इंद्वे घि। पा० २. २. ३२.। इत्यग्निशब्दस्य पूर्वनिपाते प्राप्ते अजाद्यदंतं। पा० २. २. ३३.। इतींद्रशब्दस्य पूर्वनिपातः। पादादित्वान्निघातप्रतिषेधः। पाष्ठिकस्वरः। गतं। गम्लृ सृप्लृ गतौ। बहुलं छंदसीति शपो लुकि सत्यनुदात्तोपदेशेत्यादिना मकारलोपः। निघातः। वरेण्यं। वृङ् संभक्तौ। एञ्य प्रत्ययः। वृषादित्वादाद्युदात्तः। पातं। पा पाने। सर्वे विधयश्छंदसि विकल्प्यंत इति न पिबादेशः। इषिता। इष गतावित्यस्माद्धातोर्निष्ठायां तीषसहेतीडागमः। आगमा अनुदात्ता इतीटोऽनुदात्तत्वात् न्नस्वरः शिष्यते॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इंद्राग्नी जरितुः सचा यज्ञो जिगाति चेतनः ।

अया पातमिमं सुतं ॥

इंद्राग्नी इति । जरितुः । सचा । यज्ञः । जिगाति । चेतनः ।

अया । पातं । इमं । सुतं ॥ २

हे इंद्राग्नी जरितुः स्तोतुः सचा स्वर्गादिलक्षणफलप्राप्तौ सहायभूतो यज्ञो ज्योतिष्टोमादियज्ञसाधनभूतश्चेतन इंद्रियाणां चतयिताप्यायनकारी सन् अयं सोमो जिगाति। युवामभिगच्छति। अयास्मदीयया स्तुतिलक्षणयानया वाचाहूतौ संतौ सुतमभिषवादिसंस्कारोपेतमिमं सोमं पातं। पिबतं॥ जिगाति। गा स्तुतावित्ययं धातुरत्र गमने वर्तते। छंदसि जुहोत्यादिः। बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं। निघातः। चेतनः। चिती संज्ञाने। कर्तरि बहुलवचनाल्ल्युट्। लितीत्याद्युदात्तत्वं। अया इदंशब्दस्य तृतीयायाः सुपां सुलुगिति याजादेशः। अनादेशप्राप्तौ हलि लोपः। पातं। पा पाने। निघातः॥

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्रमग्निं कविच्छदा यज्ञस्य जूत्या वृणे।

ता सोमस्येह तृंपतां ॥ ३

इंद्रं। अग्निं। कविऽछदा। यज्ञस्य। जूत्या। वृणे।

ता। सोमस्य। इह। तृंपतां ॥ ३

यज्ञस्य यज्ञस्य साधनभूतस्य सोमस्य जूत्या। जूतिः प्रेरणं। सोमस्तावद्यजमानं प्रेरयति। साधनमुपलभ्य तत्साध्यक्रतौ यजमानः प्रवर्तत इति हि तस्य प्रेरकत्वं। तया प्रेरणरूपया जूत्या प्रेरितोऽहं कविच्छदा कवीनां स्तोतॄणामुचितफलप्रदानेनाच्छादकाविंद्रमग्निं च युवां वृणे। सोमपानार्थमिह कर्मण्यागच्छतमिति संभजे। ता आगतौ च ताविंद्राग्नी इह कर्मणि सोमस्य सोमपानेन तृंपतां। तृप्यतां॥ इंद्रं। इदि परमैश्वर्ये इत्यस्मादौणादिके ऋज्रेंद्राग्रेति रन्प्रत्ययांतत्वेन निपातनादाद्युदात्तत्वं। कविच्छदा। छदि अपवारणे। अस्मात् क्विन्। सुपां सुलुगिति सुपो डादेशः। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। जूत्या। जू इति सौत्रो धातुः। अस्मादुदात्त इत्यनुवृत्तावूतियूतिजूतीत्यादिना निपातनादंतोदात्तत्वं। उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वं। वृणे। वृङ् संभक्तौ। श्नाप्रत्ययः। टित आत्मनेपदानामिति टेरेत्वं। निघातः। ता। सुपां सुलुगिति डादेशः। सोमस्य। षुञ् अभिषवे। अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षीत्यादिना मन्प्रत्ययः। नित्स्वरः। तृंपतां। तृप प्रीणने। शेटि मुचादित्वान्नुमागमः। निघातः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तोशा वृत्रहणा हुवे सजित्वानापराजिता।

इंद्राग्नी वाजसातमा ॥ ४

तोशा। वृत्रऽहना। हुवे। सऽजित्वाना। अपराऽजिता।

इंद्राग्नी इति। वाजऽसातमा ॥ ४

तोया शत्रूणां बाधकौ वृत्रहणा वृत्रस्य पापस्य हंतारौ सजित्वाना समानजेतारौ परस्पराभिलाषया जयशीलावपराजिता केनाप्यतिरस्कृतौ वाजसातमावन्नस्यातिशयेन दातारावंद्राग्नी युवां हुवे। इह कर्मणि सोमपानार्थमहमाह्वयामि॥ वृत्रहणा। हन हिंसागत्योः। ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विविति क्विप्। एकाजुत्तरपदे णः। पा० ८. ४. १२.। इति णत्वं। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। हुवे। ह्वयतेर्बहुलं छंदसीति लुकि सति ह्वः संप्रसारणमित्यनुवृत्तौ बहुलं छंदसीति संप्रसारणं। उवङादेशः। व्यत्ययेनात्मनेपदं। निघातः। सजित्वाना। जि जये। शीङ्क्रुशिरुहिजिक्षिसृधृभ्यः। उ० ४. ११५.। इति क्वनिप्। कित्वाद्गुणाभावः। पित्वात्तुगागमः। समानस्य छंदस्यमूर्धेति समानस्य सभावः। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। अपराजिता। नञ्समासे तत्परूपे तुल्यार्थेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। इंद्राग्नी। देवताद्वंद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ते नोत्तरपदेऽनुदात्तादाविति प्रतिषेधात्समासस्वरः। वाजसातमा। षणु दाने। जनसनखनक्रमगम इति विट्। विड्वनोरनुनासिकस्यादित्याकारः। अतिशायने तमबिति तमप्। कृदुत्तरप्रकृतिस्वरत्वं॥

॥ अथ पंचमी॥

प्र वामर्चन्त्युक्थिनो नीथाविदो जरितारः।

इंद्राग्नी इष आ वृणे॥ ५

प्र। वां। अर्चंति। उक्थिनः। नीथऽविदः। जरितारः।

इंद्राग्नी इति। इषः। आ। वृणे॥ ५

हे इंद्राग्नी उक्थिनः। उक्थं शस्त्रं। तद्वंतः शंसिनो होत्रादयो वां युवां प्रार्चंति। इह कर्मणि स्तुतिरूपाभिर्गीर्भिः पूजयंति। तथा नीथाविदः स्तोत्राभिज्ञाः सामगानकुशला जरितारः स्तोतार उद्गात्रादयोऽभिलषितफलावाप्तये युवामर्चंति। अहमपीषेऽन्नस्य लाभार्थमिंद्राग्नी युवामा वृणे। सर्वतः संभजे। पूजयामीत्यर्थः॥ वां युष्मच्छब्दस्य द्वितीयायां पदात्परत्वाद्युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीया इत्यादिना वामित्यादेशोऽनुदात्तश्च। अर्चंति। अर्च पूजायां। निघातः। उक्थिनः। वच परिभाषणे। पातृतुदिवचिरिचीति कर्मणि थक्। वचिस्वपीत्यादिना संप्रसारणं। उक्थं। शस्त्रं। उक्थं येषां ते। अत इनिठनावि-

तीनिः । यस्येति लोपः । प्रत्ययस्वरः । नीथाविदः । णीञ् प्रापणे । इनिकृषिनीरमीत्यादिना क्थन् । किचाद्गुणाभावः । विद ज्ञाने । क्विप् चेति क्विप् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । इंद्राग्नी । आमंत्रितत्वादाद्युदात्तत्वं । इणे । इङ् संभक्तौ । निपातः ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते षष्ठी ॥

इंद्राग्नी नवतिं पुरो दासपत्नीरधूनुतं ।

साकमेकेन कर्मणा ॥ ६

इंद्राग्नी इति । नवतिं । पुरः । दासऽपत्नीः । अधूनुतं ।

साकं । एकेन । कर्मणा ॥ ६

हे इंद्राग्नी दासपत्नीः । दासयंत्युपक्षयंतीति दासा उपक्षपयितारः शत्रवः । ते पतयः पालका यासां ता दासपत्नीः । नवतिं नवतिसंख्याकाः पुर एवंविधा शत्रूणां पुरीरेकेन कर्मणैकेनैवोद्योगेन युवां साकं सह युगपत् अधूनुतं । अकंपयतं । ताविंद्राग्नी आह्वयामीति शेषः ॥ नवतिं । नवानां दशतां नवभावः तिश्च प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः । दासपत्नीः । दसु उपक्षये । दासयतीति दासः । पचाद्यजंतः । चित्वादंतोदात्तः । ते पतयो यासां नित्यं सपत्न्यादिषु दासाच्च । पा० ४. १. ३५. १. । इत्युक्तत्वाद्विभाषा सपूर्वस्येति ङीप् । इकारस्य नकारः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । अधूनुतं । धूञ् कंपने । लङि स्वादिभ्यः श्नुः । निघातः । एकेन । इण् गतौ । इण्भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन्निति कन् । नित्वादाद्युदात्तः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इंद्राग्नी अपसस्पर्युप प्र यंति धीतयः ।

ऋतस्य पथ्या३अनु ॥ ७

इंद्राग्नी इति । अपसः । परि । उप । प्र । यंति । धीतयः ।

ऋतस्य । पथ्याः । अनु ॥ ७

हे इंद्राग्नी धीतयः सोमस्य धातारः पातारो होत्रादय ऋतस्य कर्मफलस्य पथ्याः पथो मार्गाननु लक्षीकृत्यापसोऽस्माभिः क्रियमाणस्य कर्मणः परि सयत उप प्र यंति। समीपे प्रकर्षेण वर्तंते। अतः सोमपानार्थं युवामागच्छतमिति भावः। यद्वा। धीतयः स्तुतय ऋतस्य यज्ञस्य मार्गान् लक्षीकृत्य कर्मणः परितः प्रवर्तंते। अतः स्तोतव्यतया युवामागतमिति॥ यंति। इण् गतौ। यणादेशः। निघातः। धीतयः। धेट् पान इत्यस्मात्कर्तरि क्तिच्क्तौ च संज्ञायामिति क्तिच्। घुमास्थेतीत्वं। चित्वादंतोदात्तः॥

॥ अथाष्टमी ॥

इंद्राग्नी तविषाणि वां सधस्थानि प्रयांसि च।

युवोरप्तूर्यं हितं॥ ८

इंद्राग्नी इति। तविषाणि। वां। सधऽस्थानि। प्रयांसि। च।

युवोः। अपऽतूर्यं। हितं॥ ८

हे इंद्राग्नी वां युवयोस्तविषाणि बलानि प्रयांस्यन्नानि च सधस्थानि परस्परमवियुज्य वर्तंते। तथाप्तूर्यं वृष्टिद्वारा प्रेरकत्वं युवोर्युवयोरेव हितं निहितं वर्तते। तस्मात्सोमपानप्रभृतिषु सर्वकर्मस्विंद्राग्न्योः सहैव वर्तमानत्वमिति भावः॥ वां। षष्ठीद्विवचने वामित्यादेशः। सधस्थानि। ष्ठा गतिनिवृत्तौ। आतोऽनुपसर्गे कः। सध मादस्थयोश्छंदसीति सहस्य सधादेशः॥

॥ अथ नवमी ॥

इंद्राग्नी रोचना दिवः परि वाजेषु भूषथः।

तद्वां चेति प्र वीर्यं॥ ९

इंद्राग्नी इति। रोचना। दिवः। परि। वाजेषु। भूषथः।

तत्। वां। चेति। प्र। वीर्यं॥ ९

हे इंद्राग्नी दिवो रोचना स्वर्गस्य रोचकौ प्रकाशकौ युवां वाजेषु संग्रामेषु परि भूषथः। परितः सर्वतोऽलंकृतौ भवथः। शत्रून्पराजित्य सर्वतो विजयमानौ वर्तेथे। वां युवयोर्वीर्यं सामर्थ्यमेव तत्तादृशं संग्रामविजयं प्र चेति। प्रकर्षेण ज्ञापयति। यद्वा युवां वाजेषु संग्रामेषु परिभूषथः। शत्रून्परिभवथः। शेषं पूर्ववत्॥ रोचना। रुच दीप्तावित्यस्य अनुदात्तेतश्च हलादेरिति युच्। चित्वादंतोदात्तः। भूषथः। भूष भूषणे निघातः। चेति। चिती संज्ञाने। अयमंतर्भावितण्यर्थः। बहुलं छंदसीति शपो लुक्। तकारलोपश्छांदसः॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे द्वादशो वर्गः॥

॥ तृतीयमंडले प्रथमोऽनुवाकः॥

द्वितीयेऽनुवाके सप्रदश सूक्तानि। तत्र प्र वो देवायेति सप्तर्चमाद्यं सूक्तं वैश्वामित्रस्यर्षभस्यार्षमग्निदेवताकमानुष्टुभं। अत्रानुक्रमणिका। प्र वः सप्त ऋषभस्त्वानुष्टुभमिति। विश्वामित्रपुत्र ऋषभ ऋषिः। मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता॥ अग्निष्टोम इदं सूक्तमाज्यशस्त्रं। पराङ्ख्यर्यावाद्दृत्त इति खंडे सूत्रितं। प्र वो देवायेत्याज्यमुपसंतनुयात्। आ० ५, ९, । इति॥ इदमेव सूक्तं प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे च विनियुक्तं। सूक्तं च प्र वो देवायाग्नये कदा त इति पंच। आ० ४, १३, । इति॥ अभ्युदयेष्टौ स यंतेत्यग्नेः प्रदातुर्याज्या। सूत्रितं च। स यंता विप्र एषां दीर्घस्ते अस्त्वंकुशः। आ० ३, १३, । इति॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा॥

प्र वो॑ दे॒वाया॒ग्नये॒ बर्हि॑ष्ठमर्चास्मै।

गम॑द्दे॒वेभि॒रा स नो॒ यजि॑ष्ठो ब॒र्हिरा स॑दत्॥ १

प्र। वः॒। दे॒वाय॑। अ॒ग्नये॑। बर्हि॑ष्ठं। अर्च॑। अ॒स्मै।

गम॑त्। दे॒वेभिः॑। आ। सः। नः॒। यजि॑ष्ठः। ब॒र्हिः। आ।

स॒द॒त्॥ १

यजमानो होत्रादीन्प्रति ब्रूते । हे होत्रादयो वो युष्मत्संबंधिने देवाय द्योतमानायास्मै अस्मिन्कर्मणि स्तुत्यायाग्नये बर्हिष्ठं वृद्धतमं प्रभूतमिदं स्तुतिरूपं स्तोत्रशस्त्रादि वोचःप्रजातं प्रार्चं । उच्चारयत । एवं स्तुतः सोऽग्निर्देवेभिर्यष्टव्यदेवैः सहितः सन् नोऽस्मान्प्रति आगमत् । आगच्छतु । आगत्य च तजिष्ठो यष्टृतमः सोऽग्निर्बर्हिरस्माभिर्वेद्यां स्तीर्णं बर्हिष्यासदत् । आसीदतु । उपविशतु ॥ बर्हिष्ठं । बर्हिष्ठशब्दात्तुश्छंदसीत्यतिशायन इष्ठन् । अर्चं । अर्च पूजायां । भौवादिकः । बहुवचनस्यैकवचनं । निघातः । गमत् । गम्लृ गतौ । अस्य छंदसि लुङ्लङ्लिट इति लोडर्थे लुङ् । लृदित्वात् च्लेरङ् । नित्यं ङित इतीकारलोपः । पदादित्वाच्च निघातः । यजिष्ठः । यष्टृशब्दात्तुश्छंदसीतीष्ठन् । तुरिष्ठेमेयःस्विति तृचो लोपः । नित्स्वरः । सदत् । पूर्ववल्लोडर्थे लुङ् । षद्लृ विशरणगत्यवसादनेष्वित्यस्य लृदित्वादङ् । निघातः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऋतावा यस्य रोदसी दक्षं सचंत ऊतयः ।

हविष्मंतस्तमीड़ते तं सनिष्यंतोऽवसे ॥ २

ऋतऽवा । यस्य । रोदसी इति । दक्षं । सचंते । ऊतयः ।

हविष्मंतः । तं । ईड़ते । तं । सनिष्यंतः । अवसे ॥ २

यस्य पूर्वमंत्रे प्रतिपादितस्याग्ने रोदसी इमे द्यावापृथिव्यौ वशे भवतः । अग्नेः प्रकाशकत्वेन तदधीनप्रकाशके भवत इत्यर्थः । किंच ऊतयो यजमानस्य फलप्रदानेन रक्षितारो देवा दक्षं यस्याग्नेर्बलं सचंते सेवंते । सचंते सेवंते । निः ७. २३ । इति यास्कः । अग्नेर्यजमानदत्तहविषां प्रदातृत्वेन तदधीना इत्यर्थः । एवंभूतः सोऽग्निरृतावा सत्यकर्मा । सत्यसंकल्प इत्यर्थः । किंच हविष्मंतः संभृतहविष्का यजमाना हविर्ग्रहणार्थं तमेवाग्निमीड़ते । स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिः पूजयंति । किंच सनिष्यंतो धनादिलाभमिच्छंतस्तमवसे रक्षणाय तमेवाग्निमाश्रयंते ॥ ऋतावा । ऋतशब्दात्तदस्यास्तीति छंदसीवनिपौ वक्तव्याविति वनिप् । अन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घः । वनिपः पित्त्वादनुदात्तत्वे प्रातिपदिकस्वरः । सचंते । सच समवाये ।

प्रत्ययेनात्मनेपदं। यद्वृत्तयोगादनिघातः। सनिष्यंतः। सनिर्लाभः। तमिच्छंतः। सुप आत्मनः क्यच्। सर्वप्रातिपदिकेभ्यो लालसायां सुगसुग्वक्तव्य इति क्वचित् परतः सुगागमः। क्यचः स्वरः॥

॥ अथ तृतीया ॥

स यंता विप्र एषां स यज्ञानामथा हि षः।

अग्निं तं वो दुवस्यत दाता यो वनिता मघं॥ ३

स। यंता। विप्रः। एषां। सः। यज्ञानां। अथ।

हि। सः।

अग्निं। तं। वः। दुवस्यत। दाता। यः। वनिता।

मघं॥ ३

विप्रो मेधावी कर्माभिज्ञः सोऽग्निरेषां कालापराधेन हविर्निर्वापं कृतवतां यजमानानां यथोक्तकर्मप्रदर्शनेन तत्र प्रवर्तकः। अथ किंच यज्ञानां ज्योतिष्टोमादीनां सोऽग्निर्नियंता फलप्रदानेन नियामकः। हि प्रसिद्धौ। अत एव सर्वस्य नियंता खलु। किंच सोऽग्निर्दाता ज्योतिष्टोमादिकर्मफलदाता मघं मंहनीयं धनं। मघं रेक्ण इति धननामसु पाठात् तद्धनं वनिता प्रयच्छंश्च भवति। यो युष्मत्संबंधिनं तादृशमग्निं हे ऋत्विजो यूयं दुवस्यत। आहुतिप्रदानेन परिचरत। दुवस्यतिः परिचरणकर्मा नमस्यति दुवस्यतीति तन्नामसु पाठात्॥ यंता। यम उपरम इत्यस्य तृचि रूपं। ऋदुशनसित्यादिना अनङादेशः। चित्स्वरः। अथा। निपातस्य चेति दीर्घः। दुवस्यत। दुवः परिचरणं। तदिच्छंतः। सुपः क्यच्। तदंतस्य धातोर्लोटि रूपं। दाता। डुदाञ् दाने। ताच्छीलिकस्तृन्। नित्वादाद्युदात्तः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स नः शर्माणि वीतयेऽग्निर्यच्छतु शंतमा।

यतो नः प्रुष्णवद्वसु दिवि क्षितिभ्यो अप्स्वा॥ ४

सः। नः। शर्माणि। वीतये। अग्निः। यच्छतु। शंऽतमा।

यतः। नः। प्रुष्णवत्। वसु। दिवि। क्षितिऽभ्यः।

अप्ऽसु। आ॥ ४

सोऽग्निर्नो हविःप्रदातृभ्योऽस्मभ्यं शंतमा पशुपुत्रादिसमृद्ध्यातिशयेन सुखकराणि। शर्मशब्दो गृहवाची छाया शर्म वर्मेति तन्नामसु पाठात्। तथाविधानि गृहाणि वीतये संभजनायग्निहोत्रादिकर्मप्राप्त्यर्थं यच्छतु। ददातु। यतो यस्मादग्नेः सकाशात् प्रुष्णवत्सम्यग्दानभोगादिना व्यये सत्यप्यतिशयेन वर्धमानं दिवि द्युलोके क्षितिभ्यो भूलोकादप्स्वंतरिक्षे च समुत्पन्नं वसु तत्तल्लोके असाधारण्येन वर्तमानं धनमस्मा समंतादुपननति। यतोऽग्नेः प्रसादात् त्रिषु लोकेषु विद्यमानं धनमस्मानागच्छति सोऽग्निरिति पूर्वेणान्वयः॥ वीतये। वी गतिकांत्यादिषु। मंत्रे वृषेषपचेत्यादिना क्तिन्। उदात्तत्वेन निपातनादुदात्तः। यच्छतु। यम उपरमे। इषुगमियमां छ इति मकारस्य छः। प्रुष्णवत्। प्रुषु स्नेहनसेचनपूरणेषु। अस्मादौणादिको नक्प्रत्ययः। तदस्यास्तीति मतुप्। तस्योदात्ततामायश्छांदसः॥

॥ अथ पंचमी॥

दीदिवांसमपूर्व्यं वस्वीभिरस्य धीतिभिः।

ऋक्वाणो अग्निमिंधते होतारं विश्पतिं विशां॥ ५

दीदिऽवांसं। अपूर्व्यं। वस्वीभिः। अस्य। धीतिऽभिः।

ऋक्वानः। अग्निं। इंधते। होतारं। विश्पतिं। विशां॥ ५

ऋक्वाणः स्तुतिं कुर्वाणा ऋत्विजो होत्रादयो दीदिवांसं दीप्यमानमपूर्व्यं तेजस्वितया प्रतिक्षणमभिनवं होतारं देवानामाह्वातारं विशां विश्पतिं प्रजानामतिशयेन पालयितारं तमग्निं वस्वीभिः प्रशस्ताभिरस्य धीतिभिरग्निविषयस्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिः। यद्वा वस्वीभिर्वसुमद्भिरस्य धीतिभिरेतदुद्देशेन क्रियमाणैः कर्मभिरिंधते। दीपयंति। [illegible] दीदिवांसं।

दिवु क्रीडादावित्यस्य क्तौ रूपं । तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घः । लोपो व्योर्वलीति लोपः । वस्वीभिः । वसुशब्दाद्वान्ययेन ङीन् । नित्स्वरः । धीतिभिः । धेट् पाने । क्तिच्क्तौ च संज्ञायामिति क्तिच् । कित्वाद् घुमास्थेतीत्वं । चित्स्वरः । ऋक्वाणः । ऋच्शब्दान्मतुबर्थे वनिप् । अयस्मयादित्वाद्भसंज्ञत्वात्कुत्वं । पदसंज्ञाभावाज्जश्त्वाभावः । इंधते । ञिइंधी दीप्तौ । शिश्पतिं । परादिश्छंदसि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । धियां । सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत नो ब्रह्मंनविष उक्थेषु देवहूतमः ।
शं नः शोचा मरुद्वृधोऽग्ने सहस्रसातमः ॥ ६

उत । नः । ब्रह्मंन् । अविषः । उक्थेषु । देवऽहूतमः ।
शं । नः । शोच । मरुत्ऽवृधः । अग्ने । सहस्रऽसातमः ॥ ६

उत अपि च हे अग्ने नो यज्ञकारिणोऽस्मान् ब्रह्मण्यस्माभिः क्रियमाणे स्तोत्रेऽविषः । स्तोत्रविषयन्यूनातिरेकदोषो यथा न भवति तथा पालय । किंच देवहूतमो देवानामाह्वातृतमस्त्वमुक्थेष्वस्माभिः क्रियमाणेष्वाज्यप्रउगादिशस्त्रेष्वविषो । गोपाय । किंच मरुद्वृधो मरुद्भिर्वर्धमानः सहस्रसातमः सहस्रसंख्याकस्य धनस्यातिशयेन दाता त्वं नोऽस्माकं शं ऐहिकमामुष्मिकं च सुखं शोच । दीपय । वर्धयेत्यर्थः ॥ अविषः । अव रक्षणादिष्वित्यस्माल्लेटि सिब्बहुलमिति सिप् । अस्यार्धधातुकत्वादिट् । इतश्च लोप इति सिप इकारलोपः लेटोऽडाटावित्यडागमः । निघातः । उक्थेषु । वच परिभाषणे । अस्मात्कर्मणि पातॄतुदिवचिरिचीत्यादिना थक् । कित्वात्संप्रसारणं । प्रत्ययस्वरः । देवहूतमः । ह्वयतेः क्विप् । बहुलं छंदसीति संप्रसारणपररूपत्वे । हल इति दीर्घः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । शोच । शुच दीप्तौ । अयमंतर्भावितण्यर्थः । निघातः । मरुद्वृधः । वृधु वर्धने । इगुपधलक्षणः कः । मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदांतोदात्तत्वं । सहस्रसातमः । षणु दाने । अस्मा जनसनखनक्रमगमो विडिति विट् । विड्वनोरनुनासिकस्येत्याकारः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

नू नो रास्व सहस्रवत्तोकवत्पुष्टिमद्वसु ।

द्युमदग्ने सुवीर्यं वर्षिष्ठमनुपक्षितं ॥ ७

नु । नः । रास्व । सहस्रऽवत् । तोकऽवत् । पुष्टिऽमत् । वसु ।

द्युऽमत् । अग्ने । सुऽवीर्यं । वर्षिष्ठं । अनुपऽक्षितं ॥ ७

अस्मिन्सूक्ते स्तूयमान हे अग्ने सहस्रवत्सहस्रसंख्योपेतं तोकवत्पुत्रपौत्रादिसहितं पुष्टिमत्पोषकत्। अनेन शरीरस्य क्षीरादिद्वारा बलारोग्यप्रदं गवादिकमुपलक्ष्यते। द्युमत् दीप्तिमत्। अनेन रत्नकनकादिकं परिगृह्यते। सुवीर्यं शोभनसामर्थ्योपेतं तत्तत्कार्येषु व्यवहारयोग्यं वर्षिष्ठमतिशयेन वृद्धं प्रभूतमत एवानुपक्षितं व्यये क्रियमाणेऽप्यनुपक्षीणं। एवंभूतं वसुरत्नकनकपश्वादिलक्षणं धनं नोऽस्मभ्यं नु क्षिप्रमविलंबेन रास्व। दत्स्व॥ नू नः। ऋचि तुनुघमक्ष्विति दीर्घः। रास्व। रा दाने। अस्य लोटि रूपं। व्यत्ययेनात्मनेपदं। अदादित्वाच्छपो लुक्। निघातः। सहस्रवत्। मादुपधाया इति मतुपो वत्वं। कर्दमादित्वान्मध्योदात्तः सहस्रशब्दः। पुष्टिमत्। पुष पुष्टौ। अस्मात् क्तिच्। प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः। ह्रस्वनुड्भ्यामिति मतुप उदात्तत्वं। वर्षिष्ठं। प्रियस्थिरेत्यादिना वृद्धस्य वर्षि इत्यादेशः। नित्स्वरः। अनुपक्षितं। क्षि क्षय इत्यस्य दीर्घाभावान्निष्ठानत्वं न भवति। तत्पुरुषत्वादव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरः॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे त्रयोदशो वर्गः ॥

आ होतेति सप्तर्चं द्वितीयं सूक्तं। आ होतेत्यनुक्रमणिका। ऋषभस्त्विति तुशब्दप्रयोगादस्यापि सूक्तस्य ऋषभ ऋषिः। अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप्। अग्निर्देवता॥ एतदादीनि दश सूक्तानि तृतीयाष्टमवर्जितानि प्रातरनुवाके आश्विनशस्त्रे त्रैष्टुभे छंदसि विनियुक्तानि। अथैतस्या इति खंडे सूत्रितं। आ होतेति दशानां तृतीयाष्टमे उद्धरेदिति त्रैष्टुभं। आ० ४, १३. । इति॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा॥

आ होता मंद्रो विदथान्यस्थात्सत्यो यज्वा कवितमः स वेधाः।

विद्युद्रथः सहसस्पुत्रो अग्निः शोचिष्केशः पृथिव्यां पाजो

अश्रेत्॥ १

आ। होता। मंद्रः। विदथानि। अस्थात्। सत्यः। यज्वा।

कविऽतमः। सः। वेधाः।

विद्युत्ऽरथः। सहसः। पुत्रः। अग्निः। शोचिःऽकेशः।

पृथिव्यां। पाजः। अश्रेत्॥ १

अनयाऽग्निं स्तौति। होता देवानामाह्वाता मंद्रः स्तोतृणां मादयिता सत्यः सत्यकर्मा कवितमोऽतिशयेन मेधावी यज्वा देवानां यष्टा वेधाः सर्वस्य जगतो विधाता। एवंविधमहिमोपेतः सोऽग्निर्विदथान्यस्माभिः क्रियमाणान्यज्ञानास्थात्। आतिष्ठति। प्राप्नोति। किंच विद्युद्रथो विद्योतमानयानोपेतः शोचिष्केशः। शोचींषि ज्वालाः केशा यस्य सः। ज्वालामयकेशोपेतः सहसः सूनुर्बलस्य पुत्र एवंभूतः सोऽग्निः पृथिव्यां विस्तीर्णेऽन्तरिक्षे पाजस्तेजः स्वकीयां प्रभामश्रेत्। श्रयते। प्रापयति। यद्वा पृथिव्यां भूम्यां वर्तमानः पाजो बलं सेवते॥ मंद्रः। मदि स्तुतिमोदमदस्वप्नकांतिगतिषु। अगारस्फायितंचो यादिना रक्। इदित्वान्नुम्। अस्थात्। ष्ठा गतिनिवृत्तौ। छंदसि लुङ्लङ्लिट इति वर्तमाने लुङ्। गातिस्थेति सिचो लोपः। निघातः। यज्वा। यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु। सुयजोर्ङ्वनिबिति ङ्वनिप्। तस्य पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः। कवितमः। कु शब्दे। कौति कूयते वा। अच इरिति कर्तरि भावे वा इप्रत्ययः। तमपः पित्त्वादनुदात्तत्वे प्रत्ययस्वरः। शोचिष्केशः। शुच दीप्तौ। अर्चिशुचिहुसृपिछादिछर्दिभ्य इसिरितीसिः। प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। अश्रेत्। श्रिञ् सेवायामित्यस्य छंदसि वर्तमाने लङ्। बहुलं छंदसीति शपो लुक्। सार्वधातुकगुणः। निघातः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अया॑मि ते॒ नम॑उक्तिं जुषस्व॒ ऋता॑व॒स्तुभ्यं॒ चेत॑ते सहस्वः।
वि॒द्वाँ आ व॑क्षि वि॒दुषो॒ नि ष॑त्सि॒ मध्य॒ आ ब॒र्हिरू॒तये॑

यजत्र ॥ २

अया॑मि। ते॒। नम॑:ऽउक्तिं। जु॒षस्व॒। ऋत॑ऽवः। तुभ्य॑म्।

चेत॑ते। सहस्वः।

वि॒द्वान्। आ। व॒क्षि॒। वि॒दुष॑:। नि। स॒त्सि॒। मध्ये॑। आ।

ब॒र्हिः। ऊ॒तये॑। यजत्र ॥ २

ऋतावः। ऋतं सत्यभूतो यज्ञः। तद्वन् हे अग्ने ते त्वद्विषयां नमउक्तिं नमस्कारवाक्यमहमयामि। प्रेरयामि। उच्चारयामि। हे सहस्वः। सहो बलं। तद्वन्नग्ने चेतते चेतयित्रे कर्मणः प्रज्ञापकाय तुभ्यं नमउक्तिः क्रियते। तां जुषस्व। अस्माभिः क्रियमाणां नमस्कारोक्तिं सेवस्व। किंच विद्वानानुपूर्व्येण देवाह्वानाभिज्ञो विदुषः कर्माभिज्ञानावक्षि। आवह। किंच यजत्र यष्टव्य हे अग्ने ऊतयेऽस्माकं रक्षणाय मध्ये बर्हिः स्तीर्णस्य बर्हिषो मध्य आ निषत्सि। आ समंतान्निषीद॥ अयामि। इण् गतौ। भौवादिकः। पाद दित्वादनिघातः। जुषस्व। जुषी प्रीतिसेवनयोः। तुदादिः। लोटि रूपं। निघातः। चेतते। चिती संज्ञाने। शतुर्लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे ततोऽन्तोदात्तत्वाभावाच्छतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वाभावः। धातुस्वरः। सहस्वः। सहोऽस्येति मतुप्। सकारस्य तसौ मत्वर्थे इति भसंज्ञकत्वाद्रुत्वं न भवति। मादुपधाया इति मतुपो वत्वं। उगिदचामिति नुम्। हल्ङ्यादिलोपे नकारस्य मतुवसो रुरिति रुत्वं। आमंत्रितनिघातः। विदुषः। विद ज्ञान इत्येतस्मादुत्तरस्य शतुर्विदेः शतुर्वसुरिति वस्वादेशः। भसंज्ञायां वसोः संप्रसारणं। प्रत्ययस्वरः। सत्सि। षद्लृ विशरणादिषु। लटि बहुलं छंदसीति शपो लुक्। शित्प्रत्ययपरत्वाभावात्सीदादेशाभावः। सदेरप्रतेरिति षत्वं। यजत्र। यज देवपूजादिषु। अभिनक्षियजीत्यादिनात्रन्प्रत्ययः। आमंत्रितनिघातः॥

॥ अथ तृतीया ॥

द्रवतां त उषसा वाजयंती अग्ने वातस्य पथ्याभिरच्छ ।

यत्सीमंजंति पूर्व्यं हविर्भिरा वंधुरेव तस्थतुर्दुरोणे ॥ ३

द्रवतां । ते । उषसा । वाजयंती इति । अग्ने । वातस्य ।

पथ्याभिः । अच्छ ।

यत् । सीं । अंजंति । पूर्व्यं । हविःऽभिः । आ । वंधुराऽइव ।

तस्थतुः । दुरोणे ॥ ३

हे अग्ने वाजयंती वाजमन्नं कुर्वाणे उषसा उषासानक्ते अहोरात्रौ तौ त्वां द्रवतां । अभिगच्छतां । त्वमपि वातस्य वायोः पथ्याभिर्मार्गैरच्छ तावहोरात्रौ शीघ्रमभिगच्छ । यद्यस्मात्कारणादहोरात्राग्न्योः परस्पराभिगमनेनान्योन्यसंबंधस्तस्मादहोरात्रयोः सायंप्रातःकालयोः पूर्व्यं पुरातनं त्वामृत्विजो हविर्भिराज्यादिभिः सीं सर्वतोऽजंति । सिंचंति । किंच वंधुरेव । तथा कूवरस्थानं परस्परसंसक्तेषाद्वयोपेतं तद्वत्संसक्तौ तावहोरात्रौ दुरोणेऽस्माकं गृहेऽग्निहोत्रादिकर्मसिद्ध्यर्थमावृत्य पुनःपुनरावर्तमानौ संतौ तस्थतुः । तिष्ठतां ॥ द्रवतां । द्रु गतावित्यस्य लोटि रूपं । पथ्याभिः । पथिषु साधव इत्यर्थे तत्र साधुः । पा० ४. ४. ९८. । इति यत् । नस्तद्धित इति टिलोपः । तित्स्वरित इति स्वरितः । तस्थतुः । तिष्ठतेर्लिटुसि रूपं । निपातः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मित्रश्च तुभ्यं वरुणः सहस्वोऽग्ने विश्वे मरुतः सुम्नमर्चन् ।

यच्छोचिषा सहसस्पुत्र तिष्ठा अभि क्षितीः प्रथयंत्सूर्यो

नॄन् ॥ ४

मित्रः । च । तुभ्यं । वरुणः । सहस्वः । अग्ने । विश्वे ।

मरुतः । सुम्नं । अर्चन् ।

यत् । शोचिषा । सहसः । पुत्र । तिष्ठाः । अभि । क्षितीः ।

प्रथयन् । सूर्यः । नॄन् ॥ ४

सहस्वो बलवन् हे अग्ने मित्रश्च वरुणश्च मित्रावरुणौ विश्वे मरुतः सर्वे देवाश्च तुभ्यं त्वदर्थं सुम्नं स्तोत्रमर्चन्। अर्चंति। यद्वा सर्वे देवास्तुभ्यं त्वां सुम्नं सुखेनर्चन्। पूजयंति। यद्यस्मात्कारणात्सहसस्पुत्र हे अग्ने सूर्यः सुष्ठु प्रर्यः स्वामी यद्वा सर्वांतर्यामितया सुष्ठु प्रेरको यद्वा सूर्यः शोभनवीर्योऽभि क्षितीः। क्षितिशब्दो मनुष्यवाची विशः क्षितय इति तन्नामसु पाठात्। मनुष्यानभिलक्ष्य नॄन् मार्गप्रदर्शकत्वेन नेतॄन् आत्मनो रश्मीन् प्रथयन्सर्वतो विस्तारयंस्त्वं शोचिषा दीप्त्या समानः सन् तिष्ठाः। तिष्ठसि तस्माद्देते देवाः पूजयंतीति ॥ अर्चन्। अर्च पूजायामित्यस्य लङि रूपं। अडभावश्छांदसः। तिष्ठाः। ष्ठा गतिनिवृत्तावित्यस्य लेटि रूपं। यद्योगादनिघातः। पाघ्रेत्यादिना तिष्ठादेशस्तस्याद्युदात्तत्वेन निपातनादाद्युदात्तः। सूर्यः। राजसूयसूर्येति क्यबंतत्वेन निपातनात्सर्वार्थाः सिद्धा भवंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वयं ते अद्य ररिमा हि काममुत्तानहस्ता नमसोपसद्य ।

यजिष्ठेन मनसा यक्षि देवानस्रेधता मन्मना विप्रो अग्ने ॥ ५

वयं । ते । अद्य । ररिम । हि । कामं । उत्तानऽहस्ताः ।

नमसा । उपऽसद्य ।

यजिष्ठेन । मनसा । यक्षि । देवान् । अस्रेधता । मन्मना ।

विप्रः । अग्ने ॥ ५

हे अग्ने उत्तानहस्ता हविःस्वीकरणादुत्तानपाणयो वः कामं कमनीयं पुरोडाशादिहविस्ते लब्धमद्येदानीमभिगृणंति ररिम । दद्मः । नमसा नमस्कारेणोपसद्य प्रसन्नो भूत्वा यजिष्ठेन यष्टृतमेन यागेच्छावता नमस्यांतःकरणेन देवान्यक्षि । यजनीयान्देवान्यज । पूजय । किंच विप्रो मेधावी कर्माभिज्ञस्त्वमस्त्रेवतानीयेन प्रभूतेन मन्मना मंतव्येन स्तोत्रेण देवान्पूजय ॥ अद्य । सद्यः परुत्परार्यैषम इत्यादिना निपातितः । अंतोदात्तश्च । ररिम । रा दान इत्यस्य वर्तमाने लिटि परस्मैपदानां णलतुः । पा० ३. ४. ८२. । इत्यादिना मसो मादेशः । क्रादिनियमादिडागमः । आतो लोप इटि चेत्याकारलोपः । छियोगादनिघातः । आगमा अनुदात्ता इतीटोऽनुदात्तत्वम् प्रत्ययस्वरः । उपसद्य । षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु । अस्य क्त्वा । समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यबिति ल्यप् । लित्स्वरः । यक्षि । यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु । लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक् । मत्यकत्वे । सिपो ह्यादेशाभावश्छांदसः । अस्त्रेधता । स्त्रिधिः क्षय.र्थः । तत्पुरुषेति नञ्स्वरः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वे हि पुत्र सहसो वि पूर्वीर्देवस्य यंत्यूतयो वि वाजाः ।

त्वं देहि सहस्रिणं रयिं नोऽद्रोघेण वचसा सत्यमग्ने ॥ ६

त्वत् । हि । पुत्र । सहसः । वि । पूर्वीः । देवस्य । यंति ।

ऊतयः । वि । वाजाः ।

त्वं । देहि । सहस्रिणं । रयिं । नः । अद्रोघेण । वचसा ।

सत्यं । अग्ने ॥ ६

सहसः पुत्र बलस्य पुत्र हे अग्ने देवस्य देवनशीलस्य कर्मकरणप्रवृत्तस्य यजमानस्य त्वत् त्वत्तः सकाशात्पूर्वीः प्रभूता ऊतयो विघ्नपरिहारेण कर्मपरिपालनादिरूपा रक्षा वियंति हि । विविधं गच्छंति खलु । तमिमं यजमानं प्राप्नुवंति । तथा वाजा अन्नानि वियंति । एनं यजमानं प्राप्नुवंति । किंच हे अग्ने त्वं सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं रयिं धनं नोऽस्मभ्यं देहि । तथाद्रोघेण द्रोहरहितेन पापशून्येन वचसा वाक्येन युक्तं सत्यं सत्यशीलं सन्मार्गे प्रवर्तमानं पुत्रं च देहि । प्रयच्छ ॥ त्वत् ।

युष्मच्छब्दस्य पंचम्येकवचने त्वादेशः। ङे प्रथमयोरम् इत्यादेशः। एकादेशस्वरः। पुत्र सहसः। परमपि छंदसीति परांगवद्भावाद्द्वयोः सर्वानुदात्तत्वं। देहि। डुदाञ् दान इत्यस्य लोटि घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च। निघातः। अद्रोघेण। द्रुह जिघांसायां। घञ्। द्रोघः। घकारश्छांदसः। नञसुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तुभ्यं॑ दक्ष कविक्रतो॒ यानी॒मा देव॒ मर्ता॑सो अध्व॒रे अक॑र्म।

त्वं विश्व॑स्य सु॒रथ॑स्य बोधि॒ सर्वं॒ तद॑ग्ने अमृत स्वदे॒ह ॥ ७

तुभ्यं॑। दक्ष॒। कविक्रतो॒ इति॑ कवि॒ऽक्रतो। यानि॑। इमा।

देव॑। मर्ता॑सः। अध्व॒रे। अक॑र्म।

त्वं। विश्व॑स्य। सु॒ऽरथ॑स्य। बोधि॒। सर्वं॑। तत्। अग्ने॑।

अमृत। स्वद॒। इह ॥ ७

दक्ष सर्वज्ञतया सामर्थ्योपेत कविक्रतोऽतींद्रियविषयप्रज्ञोपेत सर्वज्ञ देव दीप्यमान हे अग्ने मर्तासो यजमाना वयं तुभ्यं त्वदर्थं यानीमा यानीमानि हवींष्यध्वरे यज्ञेऽकर्म। हविस्त्यागमकार्ष्म। त्वं च सुरथस्य शोभनयानोपेतस्य सर्वस्य यजमानस्य बोधि। गोपायिता भवसीति बुध्यस्व। अमृत मरणधर्मरहिताग्ने इहास्मिन्कर्मण्यस्माभिर्दत्तं तत्सर्वं हविः स्वद। आस्वादय॥ अकर्म। डुकृञ् करणे इत्यस्य लङि छंदस्युभयथेति मस आर्धधातुकत्वेन ङित्त्वाभावाद्गुणः। यद्वृत्तयोगादनिघातः। बोधि। बुध अवगमने। छंदसि लुङ्लङ्लिट इति लोडर्थे लुङ्। तिङां तिङो भवंतीति सिपस्तादेशः। दीपजनबुधेत्यादिना कर्तरि चिण्। चिणो लुगिति तप्रत्ययस्य लोपः। अडभावश्छांदसः। स्वद आस्वादने। अंतर्भावितण्यर्थः। लोटि रूपं। निघातः॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे चतुर्दशो वर्गः॥

वि पाजसा पृथुनेति सप्तर्चं तृतीयं सूक्तं त्रैष्टुभमाग्नेयं। अत्रेयमनुक्रमणिका। वि पाजसा कात्योत्कीलस्त्विति। कतगोत्रस्त्वन्नोत्कीलो नाम ऋषिः॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः। तत्तत्तदलेति लिंगादयं विनियुक्तं तदेतद्वितीयं सूक्तं॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

वि पाजसा पृथुना शोशुचानो बाधस्व द्विषो
रक्षसो अमीवाः।
सुशर्मणो बृहतः शर्मणि स्यामग्नेरहं सुहवस्य प्रणीतौ॥ १

वि। पाजसा। पृथुना। शोशुचानः। बाधस्व। द्विषः।
रक्षसः। अमीवाः।
सुऽशर्मणः। बृहतः। शर्मणि। स्याम्। अग्नेः। अहम्।
सुऽहवस्य। प्रऽनीतौ॥ १

उत्कीलः स्तौति। हे अग्ने पृथुना विस्तीर्णेन पाजसा तेजसा शोशुचानोऽत्यर्थं दीप्यमानस्त्वं द्विषः कर्मानुष्ठानविघ्नकारिणः शत्रून् वि बाधस्व। विशेषेण नाशय। तथामीवा रोगराहित्येन सामर्थ्योपेतानि रक्षसः। उभयत्र सुब्व्यत्ययः। तानि रक्षांसि बाधस्व। कर्मविघ्नकारीणि तान्यपनुदस्व। यद्वामीवा अभिक्रमेणा-गमनपरागमनपराः पिशाचिकाश्च बाधस्व। सुशर्मणः स्वर्गादिलक्षणशोभनसुखहेतो-र्बृहतो महतः शत्रुविजयेन प्राप्तमहिम्नः सुहवस्य सुष्ठ्वाह्वानोपेतस्याग्नेः शर्मण्य-स्माकं सुखहेतौ प्रणीतावुत्तरवेद्यादिस्थानेषु प्रणयने। प्रकर्षेण नयनं तत्र तत्रानीय प्रक्षेपः। एवंभूते तव प्रणयनेऽहं स्यां। अग्निप्रणयनपूर्वके क्रत्वनुष्ठाने भवेयं॥ पाजसा। पा रक्षणे। असुन्नित्यनुवृत्तौ पातेर्बले जुट् चेत्यसुन्। जुडागमः। नित्वादाद्युदात्तः। पृथुना। प्रथ प्रख्याने। उदित्यनुवृत्तौ प्रथिम्रदिभ्रस्जां संप्रसा-रणमित्युप्रत्ययः। तत्संनियोगेन संप्रसारणं। प्रत्ययस्वरः। शोशुचानः। शुच दीप्तावित्यस्य यङ्लुकि गुणो यङ्लुकोरित्यभ्यासस्य गुणः। व्यत्ययेन शानच्। चर्करीतस्यादादिवद्भावाच्छपो लुक्। चित्वादन्तोदात्तत्वे प्राप्तेऽभ्यस्तानामादिरि-त्याद्युदात्तत्वं। बाधस्व। बाधृ लोडने इत्यस्य लोटि रूपं। पादादित्वान्निघाता-भावः। सुशर्मणः। शॄ हिंसायां। दुःखं शृणातीत्यौणादिको मनिन्। सोमनसो इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। स्यां। अस भुवीत्यस्य लिङि यासुट् परस्मैपदेष्वित्यादिना यासुट्। लिङः सलोप इति सलोपः। यासुटो ङित्वात् श्नसोरल्लोपः। निघातः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं नो अस्या उषसो व्युष्टौ त्वं सूर उदिते बोधि गोपाः ।

जन्मेव नित्यं तनयं जुषस्व स्तोमं मे अग्ने तन्वा सुजात ॥ २

त्वं । नः । अस्याः । उषसः । विऽउष्टौ । त्वं । सूरे ।

उदिते । बोधि । गोपाः ।

जन्मऽइव । नित्यं । तनयं । जुषस्व । स्तोमं । मे । अग्ने ।

तन्वा । सुजात ॥ २

हे अग्ने त्वमस्या अस्या वर्तमानाया उषसो व्युष्टौ व्युच्छने प्रकाशने सूरे सूर्ये उदिते च सति नोऽग्निहोत्रादिकर्मणि प्रवृत्तानामस्माकं गोपा गोपायिता भवा-सीति बोधि। बुध्यस्व। केचित्सूर्योदयात्प्रागग्निहोत्रं जुह्वति केचिदुदिते तस्मिञ्जु-ह्वति। तेषामुभयेषां पालयिता भवेत्यर्थः। तन्वा सुजात ज्वालापरिवृतेनशरीरेण सुष्ठु जात देदीप्यमान। अथवा तन्वा सुजात आत्मनैव सुजातः स्वयंभूरित्यर्थः। तादृशस्त्वं मे मदीयं स्तोमं त्रिवृत्पंचदशादिलक्षणं स्तोत्रं नित्यं जुषस्व। तत्र दृष्टांतः। जन्मेवेति। यथा जन्म जनकः पितौरसं तनयं पुत्रं परिष्वं-गादिभिः सेवते तद्वदस्माभिः क्रियमाणमिमं सेवस्व॥ व्युष्टौ। उच्छी विवासे। तमो विवास्यतेऽनयेति करणे क्तिन्। ग्रसितादिना षत्वं। तादौ च निति कृत्यता-विति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। गोपाः। गुपू रक्षणे। गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्यः आयप्रत्ययः। तदंताद्धातोः क्विप्। अतो लोप इत्यकारलोपः। लोपो व्योरिति यलोपः। धातुस्वरः। जुषस्व। जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य लोटि रूपं। निघातः॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं नृचक्षा वृषभानु पूर्वीः कृष्णास्वग्ने अरुषो वि भाहि ।

वसो नेषि च पर्षि चात्यंहः कृधी नो राय उशिजो यविष्ठ ॥ ३

त्वं। नृऽचक्षाः। वृषभ। अनु। पूर्वीः। कृष्णासु। अग्ने। अरुषः। वि। भाहि।

वसो इति। नेषि। च। पर्षि। च। अति। अंहः। कृधि। नः। राये। उशिजः। यविष्ठ ॥ ३

वृषभ कामानां वर्षितर्हे अग्ने नृचक्षा नृणां मनुष्याणां शुभाशुभकर्मणोर्द्रष्टा कृष्णासु रात्रिष्वरुष आरोचमानास्त्वमनु अनुक्रमेण पूर्वीर्बह्वीर्ज्वाला वि भाहि। विशेषेण प्रकाशय। वसो सर्वस्य प्रकाशप्रदानेन स्वस्वस्थानेषु वासयितरग्ने त्वं नोऽस्मान्नेषि। कर्मानुरूपफलानि च प्रापय। अंहोऽस्माकं दारिद्र्यलक्षणं पापमतिपर्षि च। अतिपारय। निवारयेति यावत्। किंच यविष्ठ युवतम हे अग्ने नोऽस्मान्राये धनायोशिजः कामयमानान्कृधि। कुरु। अभिलषितफलप्रदानेन प्राप्तकामान्कुर्वित्यर्थः ॥ नृचक्षाः। चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि। अयमत्र दर्शने वर्तते। असुनित्यनुवृत्तौ चक्षेर्बहुलं शिच्चेत्यसुन्। शित्त्वात् ख्याञादेशाभावः। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। वृषभ। वृष सेचने। अभजित्यनुवृत्तौ ऋषिवृषिभ्यां किदित्यभच्। कित्त्वाद्गुणाभावः। अपादादित्वान्निघातः। पूर्वीः। पुरुशब्दस्य वोतो गुणवचनादिति ङीष्। आद्यस्योकारस्य दीर्घश्छांदसः। प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः। भाहि। भा दीप्तौ। अंतर्भावितण्यर्थं। लोटि रूपं। वसो। वस निवासे। उरित्यनुवृत्तौ शृस्वृस्निहित्रप्यसिवसीत्यादिना उप्रत्ययः। पादादित्वान्न निघातः। षाष्ठिकमाद्युदात्तत्वं। नेषि। णीञ् प्रापणे। छंदसि लोडर्थे लट्। बहुलं छंदसीति शपो लुक्। आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदित्यामंत्रितस्याविद्यमानवत्त्वेन पादादित्वान्न निघातः। पर्षि। पॄ पालनपूरणयोः। चादिषु चेति न निघातः। कृधि। डुकृञ् करण इत्यस्य लोटि सेर्ह्यपिच्चेति हिरादेशः। तस्य श्रुशृणुपॄकृवृभ्यश्छंदसीति धिरादेशः। बहुलं छंदसीत्युप्रत्ययस्य लुक्। पादादित्वान्न निघातः। राये। रा दाने। रातेर्डैरिति डैप्रत्ययः। ऊडिदमित्यादिना विभक्तेरुदात्तत्वं। उशिजः। वश कांतौ। वशेः किच्चेतीजिप्रत्ययः। कित्त्वात्संप्रसारणं। प्रत्ययस्वरः। यविष्ठ। युवशब्दादतिशायन इष्ठन्प्रत्ययः। स्थूलदूरयुवेत्यादिना यणादेः परस्य लोपः पूर्वस्य च गुणः। आमंत्रितत्वान्निघातः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अषाळ्हो अग्ने वृषभो दिदीहि पुरो विश्वाः सौभगा
संजिगीवान्।
यज्ञस्य नेता प्रथमस्य पायोर्जातवेदो बृहतः सुप्रणीते ॥ ४

अषाळ्हः। अग्ने। वृषभः। दिदीहि। पुरः। विश्वाः।
सौभगा। सम्ऽजिगीवान्।
यज्ञस्य। नेता। प्रथमस्य। पायोः। जातऽवेदः। बृहतः।
सुऽप्रणीते ॥ ४

हे अग्ने अषाळ्हः शत्रुभिरसोढोऽपराजितः। स्वयं शत्रूञ्जयतीत्यर्थः। वृषभः कामानां वर्षयिता एवंभूतस्त्वं विश्वाः सर्वाः पुरः शत्रूणां पुरीः सौभगा तत्रत्यानि शोभनान्युत्तमानि धनानि च संजिगीवान् सम्यग्जयन् दीदिहि। सर्वतो ज्वालाभिर्दीप्यस्व। सुप्रणीते शोभनप्रणयन जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने बृहत उपदिष्टातिदिष्टद्विविधेतिकर्तव्यताकलापेन महतः पायोस्तत्फलप्रदानेन रक्षकस्य प्रथमस्य मुख्यतया प्रथमं क्रियमाणस्य। एष वाव प्रथमो यज्ञो यज्ञानां यज्ज्योतिष्टोम इति श्रुतेः। तादृशस्य ज्योतिष्टोमाख्यस्य नेता हविर्वहनदेवताह्वानादिक्रियाया निर्वाहको भव॥ अषाळ्हः षह मर्षण इत्यस्य निष्ठायां हो ढ इति ढकारः। झषस्तथोर्धोऽध इति क्तस्य धकारः। ष्टुत्वेन ढः। ढलोपे कृते ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घ इति दीर्घः। ओत्वाभावश्छांदसः। सहेः साडः स इति सकारस्य मूर्धन्यादेशः। अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरे नञ्स्वरः। वृषभः। वृष सेचने। ऋषिवृषिभ्यां किदित्यभच्। चित्स्वरः। दीदिहि। दिवु क्रीडादावित्यस्य यङ्लुकि लोटो मध्यमैकवचने संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इत्यभ्यासस्य गुणाभावः। सर्वे विधयश्छंदसि विकल्प्यंत इति पूर्वत्रासिद्धमित्यस्याप्रवृत्तौ परत्वाद्धलि चेति दीर्घत्वं। पश्चाद्धलोपः। सौभगा॥ सुभगान्मंत्र इत्युद्गात्रादिषु पाठाद्भावार्थेऽञ्। हृद्भगसिन्ध्वंते इति पूर्वपदस्य वृद्धिः। उत्तरपदस्य वृद्धिर्न भवति सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वात्। सुपां सुलुगिति सुपो डादेशः।

तेन च सौभाग्येन धनान्युपलक्ष्यंते। जित्वादाद्युदात्तः। संजिगीवान्। जि जये। छंदसि लिट्। तस्य क्वसुः। सनिटोर्जेरिति कवर्गादेशः। प्रत्ययस्वरः। दीर्घश्छांदसः। पायोः। पा रक्षणे। कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण्प्रत्ययः। आतो युक् चिण्कृतोरिति युगागमः। प्रत्ययस्वरः॥

॥ अथ पंचमी ॥

अच्छिंद्रा शर्म जरितः पुरूणि देवाँ अच्छा दीद्यानः सुमेधाः।
रथो न सस्निरभि वक्षि वाजमग्ने त्वं रोदसी नः सुमेके॥ ५

अच्छिंद्रा। शर्म। जरितरिति। पुरूणि। देवान्। अच्छ।
दीद्यानः। सुऽमेधाः।
रथः। न। सस्निः। अभि। वक्षि। वाजं। अग्ने। त्वं।
रोदसी इति। नः। सुमेके इति सुऽमेके॥ ५

जरितः सर्वस्य जगतोऽंतकाले जरयितर्हे अग्ने सुमेधाः शोभनप्रज्ञोपेतो दीद्यानः स्वतेजसा प्रकाशमानस्त्वं देवान् यष्टव्यान्देवान् अच्छाभिलक्ष्य तदुद्देशेन क्रियमाणानि पुरूणि शर्म स्वर्गादिसुखसाधनभूतान्यग्निष्टोमादीनि कर्माण्यच्छिद्रा अच्छिद्राणि कुरु। कर्तृकर्मसाधनवैकल्यराहित्येन संपूर्णानि कुरु। किंच हे अग्ने त्वं सस्निः संनिरुद्धः स्वकीयं सततगमनं संनिरुध्य हविःप्रक्षेपपर्यंतमत्र वर्तमानस्त्वं वाजं नोऽस्माभिर्दीयमानं हविर्लक्षणमन्नमभि देवानभिलक्ष्य वक्षि। वह। प्रापय। तत्र दृष्टांतः। रथो न रथ इव। यथा रथो धान्यादिकमूढ्वा तत्स्वामिनं प्रापयति तद्वत्। किंच त्वमिमे रोदसी द्यावापृथिव्यौ सुमेके शोभनरूपोपेते स्वकीयप्रभाभिः प्रकाशयुक्ते कुरु॥ दीद्यानः। दीदेतिः दीप्तिकर्मा। तस्माच्छानच्। अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं। सुमेधाः। नित्यमसिच् प्रजामेधयोरित्यसिच्प्रत्यय। बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं। सस्निः। षस स्वप्ने। अस्मादौणादिको क्निन्। नित्वादाद्युदात्तः। वक्षि। वह प्रापणे। अस्य लोटः सिपि बहुलं छंदसीति शपो लुक्। ढत्वकत्वे। हिरादेशस्य छंदसत्वाच्च भवति। निघातः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र पीपय वृषभ जिन्व वाजानग्ने त्वं रोदसी नः सुदोघे।
देवेभिर्देव सुरुचा रुचानो मा नो मर्तस्य दुर्मतिः परि ष्ठात्॥६

प्र। पीपय। वृषभ। जिन्व। वाजान्। अग्ने। त्वं। रोदसी
इति। नः। सुदोघे इति सुऽदोघे।
देवेभिः। देव। सुऽरुचा। रुचानः। मा। नः। मर्तस्य।
दुःऽमतिः। परि। स्थात्॥६

वृषभ कामानां वर्षितर्हे अग्ने त्वं नोऽस्माकं प्रपीपय। अभिलषितफलानि वर्धय। वाजानन्नानि च जिन्व। प्रयच्छ। किंच देव दीप्यमान हे अग्ने सुरुचा शोभनदीप्त्या रुचानः शोभमानस्त्वं देवेभिर्यजनीयदेवैः सहितोऽस्माकं रोदसी इमे द्यावापृथिव्यौ सुदोघे वृष्टिद्वाराभिमतफलप्रदानेन सुष्ठु दोग्ध्र्यौ कुरु। तथा मर्तस्य मर्त्यदुर्मतिर्दुष्टबुद्धिप्रयुक्तोऽभिभवो नोऽस्मान् मा परि ष्ठात्। परितो मा गच्छतु॥ पीपय। पा पान इत्येतस्य ण्यंतस्य लुङि चङि द्विर्वचनाभ्यासदीर्घौ। सिपो लोपश्छांदसः। जिन्व। जिवि पिवि धिवि प्रीणनार्थाः। एतस्य लोटि इदित्वान्नुम्। शप्। अतो हेरिति हेर्लुक्। आमंत्रितस्याविद्यमानवत्त्वेन अतिङ उत्तरत्वाभावाच्च निघातः। सुदोघे। दोहनं दोघः। भावे घञ्। कुत्वं छांदसं। आद्युदात्तं द्व्यच् छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। दुर्मतिः। मनु अवबोधने। मन्यत इति मतिर्बुद्धिः। कर्तरि क्विप्। दुष्टा बुद्धिः अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ते तदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इड़ामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे॥७

इळां । अग्ने । पुरुऽदंसं । सनिं । गोः । शश्वत्ऽतमं ।

हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते ।

सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ७

अतो पितृभ्यामित्यस्मिन्वर्गे व्याख्यातेयमृक् ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे पंचदशो वर्गः ॥

अयमग्निरिति चतुर्थं षडृचं सूक्तमाग्नेयं । अत्रानुक्रमणिका । अयमग्निः षट् प्रगाथमिति । उत्कीलस्त्विति तुषब्दप्रयोगादस्यापि सूक्तस्य स एव ऋषिः । अत्र विषमसंख्यानामृचां बृहती छंदस्तृतीयपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् । समसंख्यानां तु सतोबृहती प्रथमतृतीयपादयोर्द्वादशाक्षरत्वात् । उक्तं च । अयुजो जागतौ सतोबृहतीति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

अयमग्निः सुवीर्यस्येशे महः सौभगस्य ।

राय ईशे स्वपत्यस्य गोमंत ईशे वृत्रहथानां ॥ १

अयं । अग्निः । सुऽवीर्यस्य । ईशे । महः । सौभगस्य ।

रायः । ईशे । सुऽअपत्यस्य । गोऽमंतः । ईशे ।

वृत्रऽहथानां ॥ १

उत्कीलः स्तौति । अयं यजनीयत्वेनांगुल्या निर्दिश्यमानोऽग्निः सुवीर्यस्य शोभनसामर्थ्योपेतस्य महो महतः सौभगस्य सौभाग्यस्येशे । ईष्टे । ईश्वरो भवति । सर्वस्य बलारोग्यहेतुतया सौभाग्यकारित्वात् । तथा गोमतो गवादिपशुयुक्तस्य स्वपत्यस्य शोभनापत्यस्य रायो धनस्येशे । ईष्टे । पुत्रस्याद्युद्देशेन क्रियमाणकर्म

फलसंपादकत्वेन तत्स्वामित्वात् । तथैवंभूतोऽग्निर्वृत्रहथानां । हननं हथः । वृत्र-भूतपापविनाशनानामपीशे । ईष्टे । त्वयि समर्पितकर्मणामस्माकं त्वत्प्रसादात्पापक्षयो भवतीति तस्यापि स्वामी ॥ ईशे । ईश ऐश्वर्ये । अदादित्वाच्छपो लुक् । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । पादादित्वादनिघातः । सौभगस्य । सुभगस्य भावः सौभगं । उद्गात्रादित्वादञ् । सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वादत्र हृद्भगेत्यादिना प्राप्ताया उत्तरपदवृद्धेरभावः । रायः । ऊडिदमित्यादिना विभक्तेरुदात्तत्वं । ईशे । निघातः । स्वपत्यस्य । नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । वृत्रहथानां । वृतु वर्तने । अस्मात् स्फायितंचिवंचीत्यादिना रक्प्रत्ययः । किच्वादगुणः । हन हिंसागत्योरित्यस्मात् हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन्निति क्थन् । किच्चादनुनासिकलोपः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इमं नरो मरुतः सश्चता वृधं यस्मिन्रायः शेवृधासः ।
अभि ये संति पृतनासु दूढ्यो विश्वाहा शत्रुमादभुः ॥ २

इमं । नरः । मरुतः । सश्चत । वृधं । यस्मिन् । रायः ।
शेऽवृधासः ।
अभि । ये । संति । पृतनासु । दुःऽध्यः । विश्वाहा । शत्रुं ।
आऽदभुः ॥ २

नरः कर्मणां नेतारो हे मरुतो देवा यूयं वृधं पशुपुत्रादिवर्धकमिममस्माभिः स्तूयमानमिममग्निं सश्चत । हविरानयनार्थं सेवध्वं । कीदृशोऽग्निरित्याकांक्षायामाह । यस्मिन्देवे रायो धनानि शेवृधासो दानभोगाद्युपयोगेन सुखस्य वर्धकानि संति । ये च देवाः पृतनासु सेनासु तदुपलक्षितेषु संग्रामेषु दूढ्यो दुष्टध्यानोपेतानात्मनो हिंसकाञ्छत्रूनभिसंति । अभिभवंति । ये च विश्वाहा विश्वान्यहानि यस्मिन्खंडे काले तस्मिन्सर्वदा शत्रुमात्मनो द्वेष्टारमादभुः । आदभ्नुवंति । हिंसंति । एवंभूतास्ते सर्वे मरुतो यूयं तमिममग्निं सेवध्वमिति पूर्वेणान्वयः ॥ सश्चत । षस्ज संग इत्यस्माल्लोटि रूपं । जकारस्य व्यत्ययेन चकारः । निघातः । शेवृधासः । वर्णव्यत्ययः । शं सुखं वर्धयतीति । असुच्चितस्तुन् । गुणाभावश्छांदसः । गतिकारकयोरपि

पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेतगौणादिकसूत्रात् पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। संति। अस भुवि। दूषः। ध्यै चिंतायां। अन्येभ्योऽपि दृश्यन इति क्विप्। दृशिग्रहणात्संप्रसारणं। दुरो दाशनाशदभध्येषूत्वं वक्तव्यमुत्तरपद देश इत्वं चेति उत्वटत्वे। छंदस्युभय-थेति यशोयङादेशं बाधित्वा यणादेशः। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणांतोदात्तः। यसः स्वप्न दयुदात्तत्वे कृते उदात्तस्वरितयोर्यण इति यसः स्वरितत्वं। आदत्तः। दधु दंश। अ आशिष्युसि रूपं। अंयिपंयिदंभिस्संतीनामुपसंख्यानमिति किदन्ताया-दगुनासिकलोपः। द्विवचनप्रकरणे छंदसि वेति वक्तव्यमिति द्विर्वचनाभावः। यद्वृत्तयोगादनिघातः। सति शिष्टस्वरो बलीयानिति प्रत्ययस्वरः॥

॥ अथ तृतीया ॥

स त्वं नो रायः शिशीहि मीढ्वो अग्ने सुवीर्यस्य।
तुविद्युम्न वर्षिष्ठस्य प्रजावतोऽनमीवस्य शुष्मिणः॥ ३

सः। त्वं। नः। रायः। शिशीहि। मीढ्वः। अग्ने।
सुऽवीर्यस्य।
तुविऽद्युम्न। वर्षिष्ठस्य। प्रजाऽवतः। अनमीवस्य।
शुष्मिणः॥ ३

हे अग्ने स तथाविधस्त्वं नोऽस्मान्रायः। तृतीयार्थे षष्ठी। धनेन शिशीहि। तीक्ष्णान्कुरु। अस्मान्धनसमृद्धान्कुरु। किंच तुविद्युम्न बहुधनोपेत अत एव मीढ्वो मीढ्वन् कामानां सेक्तः हे अग्ने त्वं वर्षिष्ठस्य वृद्धतमस्य प्रभूतस्य प्रजावतोऽपत्ययुक्त-स्यानमीवस्यारोग्यहेतोरत एव शुष्मिणो बलहेतोः सुवीर्यस्य शोभनसामर्थ्ययुक्तस्यास्य संबंधिनोऽस्मान्कुरु। यद्वा। एतत्सर्वं विशेषणतया योजनीयं। एताः षष्ठ्यस्तृतीयार्थे। एतदुक्तं भवति। धनेनापत्यारोग्यशरीरबलोपेतेनानेनास्मान्समृद्धान्कुर्विति॥ शिशीहि। शिञ् निशान इत्यस्य लोटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्लुः। वा छंदसीति विकल्पेन ङिच्चादङित्त्वेति हेर्धिरादेशो न भवति। दीर्घश्छांदसः। निघातः। मीढ्वः। मिह सेचन इत्यस्य क्वसौ दाश्वान् साह्वान् मीढ्वांश्चेति निपात-नात् ढत्वं उपधादीर्घश्च। संबुद्धौ नुमि कृते हल्ङ्यादिलोपे संयोगांतलोपे च कृते मतुवसो रुः संबुद्धौ छंदसीति रुः। पादादित्वादाद्युदात्तः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

चक्रिर्यो विश्वा भुवनाभि सासहिश्चक्रिर्देवेष्वा दुवः ।
आ देवेषु यतत आ सुवीर्य आ शंस उत नृणाम् ॥ ४

चक्रिः । यः । विश्वा । भुवना । अभि । ससहिः । चक्रिः ।
देवेषु । आ । दुवः ।
आ । देवेषु । यतते । आ । सुऽवीर्ये । आ । शंसे । उत ।
नृणाम् ॥ ४

योऽयमग्निश्चक्रिः सर्वस्य जगतः कर्ता स च विश्वा भुवना विश्वानि भुवनान्यभि अभिविशति । तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशदिति श्रुतेः । चक्रिः कर्ता सोऽग्निः सासहिः पुरोडाशादिहविर्भारसहनशीलः सन् दुवोऽस्माभिर्दत्तं हविर्देवेषु यजनीयदेवेष्वा । आनयति । स अग्निर्देवेषु देवनशीलेषु स्तोतृष्वा यतते । अभिमुख्येन गच्छति । यद्वा विश्वानि भुवनानि चक्रिरभिसासहिरभिभवनशीलः । आकारश्चार्थः । देवेषु च दुवः परिचरणं चक्रिः कर्ता । य एवंभूतः स आयतत इत्यादि पूर्ववत् । उत अपि च नृणां यज्ञस्य नेतृणां ऋत्विजां शंसे । शंसनं शंसः शस्त्रं । तस्मिन् सोऽग्निरागच्छति । तथा नृणां मनुष्याणां सुवीर्ये शोभनवीर्योपेतयुद्धे तद्रक्षणार्थमागच्छति । अनेनाग्नेः सर्वव्यापकता प्रतिपादिता भवति ॥ चक्रिः । डुकृञ् करणे । आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् चेति किन्प्रत्ययः । लिड्वद्भावाद्विर्वचनं । कित्त्वाद्गुणाभावः । नित्स्वरः । सासहिः । षह मर्षणे इत्यस्माद्यङन्तात्सहिवहिचलिपतिभ्यो यङन्तेभ्यः किकिनौ । पा० ३. २. १७१. ४. । इति किः । प्रत्ययस्वरः । यतते । यती प्रयत्ने । यद्वृत्तयोगादनिघातः । शंसे । भावे घञ् । ञित्स्वरः । नृणां । नृ चेति विकल्पेन दीर्घाभावः । नामन्यतरस्यामिति विभक्तेरुदात्तत्वं । विश्वेत्यादिषु न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मा नो अग्नेऽमतये मावीरतायै रीरधः।

मागोतायै सहसस्पुत्र मा निदेऽप द्वेषांस्या कृधि ॥ ५

मा। नः। अग्ने। अमतये। मा। अवीरतायै। रीरधः।

मा। अगोतायै। सहसः। पुत्र। मा। निदे। अप।

द्वेषांसि। आ। कृधि ॥ ५

सहसस्पुत्र बलस्य पुत्र हे अग्ने त्वं नोऽस्मान् अमतये मत्यभूताय दारिद्र्याय मा रीरधः। संसिद्धान्विषयभूतान्मा कुरु। तथावीरतायै। अवीरशब्देन तद्वान् लक्ष्यते। वीरस्य भावो वीरता। न वीरता अवीरता। तस्यै। अस्मानपुत्रताया विषयभूतान्मा कुरु। तथा त्वमस्मानगोतायै गवादिपशुसंपत्त्यभावस्य विषयभूतान्मा कुरु। किंचास्मान्निदे निंदाया विषयभूतान्मा कुरु। मा विधेहि। तथा त्वं द्वेषांसि कर्मापराधनिमित्तान् द्वेषांस्यापाकृधि। अपाकुरु। निवारय॥ अवीरतायै। वीरा अस्य संतीति वीरः। अर्शआदित्वादच्। तस्य भावो वीरता। तस्य भावस्त्वतलाविति तल्। न वीरता अवीरता। नञः स्वरे प्राप्ते परादिश्छंदसि बहुलमिति नञुत्तरस्याद्युदात्तता। रीरधः। राध साध संसिद्धौ। अस्माण्ण्यंताच्छांदसे लुङि णिश्रिद्रुस्रुभ्य इति च्लेश्चङादेशः। णेरनिटीति णिलोपः। णौ चङ्युपधाया ह्रस्व इत्युपधाह्रस्वः। चङीति द्विर्वचनं। सन्वल्लघुनि चङ्परे इति सन्वद्भावः। सन्यत इत्यभ्यासस्येत्वं। तस्य दीर्घो लघोरिति दीर्घः। न माङ्योग इत्यडभावः। निघातः। अगोतायै। गोशब्देन गोमान् लक्ष्यते। न गौरगोः। अगोर्भावोऽगोता। तस्य भाव इति तल्। लित्स्वरः। सहसस्पुत्र। सुबामंत्रिते पराङ्गवत्स्वर इति पराङ्गवद्भावात्सहसस्पुत्र इत्येतयोः सर्वानुदात्तत्वं। निदे। णिदि कुत्सायां। अस्मात्संपदादित्वाद्भावे क्विप्। अनित्यमागमशासनमिति नुमभावः। सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तता ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

शग्धि वाजस्य सुभग प्रजावतोऽग्ने बृहतो अध्वरे।

सं राया भूयसा सृज मयोभुना तुविद्युम्न यशस्वता ॥ ६

यग्धि। वाजंऽय। सुऽभग। प्रजाऽवंतः। अग्ने। बृहतः।
अध्वरे।

सं। राया। भूयंसा। सृज। मयःऽभुना। तुविंऽद्युम्न।
यशंःऽवता॥ ६

सुभग शोभनधनोपेत हे अग्ने तमध्वरेऽस्माभिः क्रियमाणेऽग्निष्टोमादिकर्मणि बृहतो महतः प्रभूतस्य प्रजावतोऽपत्योपेतस्य वाजस्यान्नस्य यग्धि। दीयिपे। तादृशमन्नमस्मिन्नध्वरेऽस्मभ्यं देहि। किंच तुविद्युम्न बहुधनयुक्त हे अग्ने मयोभुना। मय इति सुखनाम शेवृधं मय इति तन्नामसु पाठात्। तद्दानाद्युपयोगहेतुतया सुखस्य भावकेनात एव यशस्वता कीर्तिमता भूयसातिप्रभूतेन रायैवंविधेन धनेनास्मान्संसृज। संयोजय॥ यग्धि। यज्ञ यज्ञादिति। यस्य लोटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्। हुझल्भ्यो हेर्धिरिति धिरादेशः। हेरपित्त्वादुदात्तता। राया। ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं। भूयसा। बहुशब्दात् द्विवचनविभज्योपपद इतीयसुन्। बहोर्लोपो भू च बहोरितीयसुनः सर्वस्य लोपे प्राप्ते आदेः परस्य। पा० १. १. ५४.। इति प्रत्ययस्यादेर्लोपो बहोर्भूरादेशश्च। नित्स्वरः। सृज। सृज विसर्गे। तुदादिः। लोटि रूपं। निघातः। मयोभुना। भू सत्तायामित्यस्मादौणादिको डुप्रत्ययः। तुविद्युम्न। पादादित्वादनिघातः॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे षोडशो वर्गः॥

समिध्यमान इति पंचर्चं पंचमं सूक्तमाग्नेयं त्रैष्टुभं वैश्वामित्रस्य कतस्यार्षं। तदुक्तं। समिध्यमानः पंच कतो वैश्वामित्रस्त्विति॥ आ होतेत्यादिदशकस्य विनियोगः उक्तः प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरिति। तत्रेदं चतुर्थं। वाजपेये बार्हस्पत्ये चरावग्निं सुदीतिमिति स्विष्टकृतो याज्या। वाजपेयेनेत्यादिखंडे सूत्रितं। अग्निं सुदीतिं सुदृशं गृणंत इति संयाज्ये। आ० ९. ९.। इति॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा॥

समिध्यमानः प्रथमानु धर्मा समक्तुभिरज्यते विश्ववारः।

शोचिष्केशो घृतनिर्णिक्पावकः सुयज्ञो अग्निर्यजथाय
देवान्॥ १

सम्ऽइध्यमानः । प्रथमा । अनु । धर्म । सम् । अक्तुऽभिः ।
अज्यते । विश्वऽवारः ।
शोचिःऽकेशः । घृतऽनिर्निक् । पावकः । सुऽयज्ञः । अग्निः ।
यजथाय । देवान् ॥ १

कतः स्तौति । धर्म । धारणाद्धर्म । अग्नेर्यज्ञनिर्वाहकतया तद्धारकत्वाद्धर्माग्निः तथा च मंत्रः । धर्माणमग्निं विदथस्य साधनं । ऋग्० १०. ९२. २. । इति । तादृशोऽग्निः प्रथमा प्रथमं यज्ञोपक्रमे अनु अन्वाधानेष्वनुक्रमेण समिध्यमानः सम्यक् प्रज्वाल्यमानः । यद्वा । अनु धर्म धर्मसाधनभूतेषु यज्ञेषु प्रथमं समिध्यमानो विश्ववारो विश्वैः सर्वैर्यजमानैर्वरणीयतया वरणीयः शोचिष्केशः । शोचींषि ज्वालाः केशा यस्य स तथोक्तः । घृतनिर्णिक् । घृतस्य तापनद्वारा विलयनेन शोधकः पावकोऽस्मदीयपापशोधकः सुयज्ञः शोभनयज्ञोपेतः । एवंभूतोऽग्निर्देवानस्माभिर्यज-नीयान्देवान्यजथाय यष्टुमक्तुभिरंजनसाधनैर्घृतादिभिः समज्यते । सम्यक् सिच्यते ॥ प्रथमा । सुपां सुलुगिति सुपो डादेशः । धर्म । धृञ् धारणे इत्यस्मा दन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति मनिन् । ह्रस्वत्वं छांदसं । नित्स्वरः । अक्तुभिः । अंजू व्यक्तिम्रक्षणकांतिगतिषु । अज्यत एभिरिति बाहुलकात्क्तुः करणे । कित्त्वादुपधालोपः । प्रत्ययस्वरः । अज्यते । स एव धातुः । कर्मणि यक् । अनिदितामित्युपधालोपः । विश्ववारः । विश्वैर्यजमानैर्ऋत्विग्द्वारा वरो वारणं यस्येत्यत्र वृञ् वरणे इत्यस्य घञंतस्य रूपं वारः । बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं । घृत-निर्णिक् । णिजिर् शौचपोषणयोः । क्विप् । घृतं नेनेक्तीति द्वितीयातत्पुरुष-त्वात्पूर्वपदस्वरः । यजथाय । यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु । अस्मादौणादि-कोऽथप्रत्ययः । तादर्थ्ये चतुर्थी । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यथायजो होत्रमग्ने पृथिव्या यथा दिवो जातवेदश्चिकित्वान् ।
एवानेन हविषा यक्षि देवान्मनुष्वद्यज्ञं प्र तिरेममद्य ॥ २

यथा। अयंजः। होत्रं। अग्ने। पृथिव्याः। यथा। दिवः।

जात॰वेदः। चिकित्वान्।

एव। अनेनं। हविषा। यक्षि। देवान्। मनुष्वत्। यज्ञं।

प्र। तिर। इमं। अद्य॥ २

हे अग्ने त्वं यथा पृथिव्या यजमानभूतायाः पृथिवीदेवतायाः पूर्वं होता सन् होत्रं होमसाधनं हविरयजोऽयाजीः जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने चिकित्वान् कर्मविषयज्ञानवान् त्वं यथा च दिवो यजमानभूताया द्युदेवताया होता भूत्वा हविरयजः। एव एवं त्वमस्मिन्कर्मणि होता सन् अनेनास्माभिर्दीयमानेन हविषा देवान्यक्षि। यज। किंच त्वमद्येदानीमस्माभिः क्रियमाणमिमं यज्ञं प्र तिर। अनुष्ठानसंपूर्त्या पारं गमय। तत्र दृष्टांतो मनुष्वदिति। यथा मनोर्यज्ञमनुष्ठानसंपूर्त्या पारमनैषीस्तद्वदिमं यज्ञं पारं नयेत्यर्थः॥ यथा। प्रकारवचने थालिति थाल्। लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं। अयजः। यजेर्लङि रूपं। यद्वृत्तयोगादनिघातः। होत्रं। हु दानादनयोः। हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन्निति त्रन्प्रत्ययेनांतोदात्तः। दिवः। ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं। चिकित्वान्। कित ज्ञान इत्यस्य क्वसौ रूपं। प्रत्ययस्वरः। अनेन। इदंशब्दस्य तृतीयैकवचन अनाप्यकः। पा० ७. २. ११२.। इत्यनादेशः। यक्षि। यजेर्लटि रूपं। मनुष्वत। तत्र तस्येवेति वतिः। नभोऽङ्गिरोमनुषां वत्युपसंख्यानमिति भसंज्ञात्वाद्रुत्वाभावः। प्रत्ययस्वरः। तिर। तरतेर्लोटि व्यत्ययेन शः। ऋत इद्धातोरितीत्वं। निघातः॥

॥ अथ तृतीया॥

त्रीण्यायूंषि तव जातवेदस्तिस्र आजानीरुषसस्ते अग्ने।

ताभिर्देवानामवो यक्षि विद्वानथा भव यजमानाय शं योः॥ ३

त्रीणि। आयूंषि। तव। जात॰वेदः। तिस्रः। आऽजानीः।

उषसः। ते। अग्ने।

ताभिः। देवानां। अवः। यक्षि। विद्वान्। अथ। भव।

यजमानाय। शं। योः॥

हे जातवेदो जातप्रज्ञ तव त्रीण्यायूंषि त्रिविधान्यज्योषधिसोमात्मकान्यन्नान्या- हारतया कल्पितानि हे अग्ने तिस्र उषस एकाहाहीनसत्रगता उषोऽभिमानिन्य- स्तिस्रो देवतास्ते तवाजानीर्जनयित्र्यो मातरः। यद्वा। उषोऽभिमानिन्यो देवतास्त- वाजानीस्त्वामनुजातास्तिस्रः स्वसारः। तथा च स्वसृः प्रकृत्य मंत्रः। प्रजामेका रक्षत्यूर्जमेका राष्ट्रमेका रक्षतीति। ताभिरुषोऽभिमानिनीभिर्देवताभिः सहितस्त्वम- वोऽस्माभिर्दीयमानं हविर्लक्षणमन्नं देवानां यक्षि। यष्टव्यदेवानां प्रयच्छ। अथ अनंतरं विद्वान् जानंस्त्वं यजमानाय शं भव। सुखहेतुर्भव। योश्च सुखस्य मिश्रयिता च भव॥ तव। युष्मत्तत्क्षदोऽन्तोत्याद्युदात्तः। तिस्रः। त्रिशब्दस्य स्त्रियां त्रिचतुरोः स्त्रियामिति तिसृ इत्यादेशः। अचि र ऋत इति रेफादेशः। तिसृभ्यो जस इति विभक्तेरुदात्तत्वं। आजानीः। जन जनने। जनिवसिभ्यामिण् इति कर्तरि इण्। णित्त्वादुपधावृद्धिः। वा छंदसीति वर्णदीर्घः। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः। अयः। अय रक्षणे। असुनित्यसुन्। नित्स्वरः। यक्षि। यजेर्दानार्थस्य लेटि रूपं। यजमानाय। पूङ्यजोः शानन्। पा० ३. २. १२८.। इति यजेः शानन्। नित्स्वरः। योः। यु मिश्रण इत्यस्मादन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति विच। आर्धधातुकलक्षणो गुणः। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः॥

॥ अथ चतुर्थी॥

अग्निं सुदीतिं सुदृशं गृणंतो नमस्यामस्त्वेड्यं जातवेदः।
त्वां दूतमरतिं हव्यवाहं देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिं॥ ४

अग्निं। सुऽदीतिं। सुऽदृशं। गृणंतः। नमस्यामः। त्वा।
ईड्यं। जातऽवेदः।
त्वां। दूतं। अरतिं। हव्यऽवाहं। देवाः। अकृण्वन्।
अमृतस्य। नाभिं॥ ४

जातवेदो जातस्य सर्वस्य वेदितर्हे अग्ने गृणंतस्त्वद्विषयां स्तुतिं कुर्वाणा वय- मग्निमंगनादिगुणोपेतं सुदीतिं शोभनदीप्तिं अत एव सुदृशं सर्वैः सुदर्शनमीड्यं स्तुत्यं एवंविधं त्वा त्वां नमस्यामः। हविर्भिः पूजयामः। किंच देवा अवमाभिर्य- जनीया इंद्रादयो देवा अरतिं। न विद्यते विषयेषु रतिः प्रीतिर्यस्य सोऽरतिः।

विषयेष्वसक्तां अत एवाह्नतस्य देवाह्नभूतायाः क्षुधाया नाभिं नाभिस्थानं त्वां तादृशं हव्यवाहं दूतमकृण्वन्। हविषां वोढारं दूतमकुर्वन्। दूतो हि द्विविधो वार्त्ताहारो कार्यकारो चेति। तत्र त्वां कार्यकारिणमकार्षुरिति भावः॥ सुदीतिं। दी क्षये। दीयते विनाश्यते अभिस्तम इति करणे क्तिन्। दीतयो दीप्तयः। बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं। सुहवं। हविर् प्रेक्षणे। तस्माच्छकार्थे खल्। संप्रापूर्वको विधिरनित्य इति गुणाभावः। लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं। ऋण्वंतः। ऋण्वातिरर्चतिकर्मा। नमस्याम। नमस् पूजायां। नमो वरिवश्चित्रङः क्यजिति क्यच्। तदंताल्लटि रूपं। पादादित्वाच्च निघातः। दूतं। टुदु उपतापे। दुतनिभ्यां दीर्घश्च। उ० ३. ८६.। इति क्तः। तत्संनियोगेन धातोर्दीर्घः। दूत दूतस्ततः सञ्चारीत्यर्थः। प्रत्ययस्वरः। अरतिं। रमु क्रीडायां। भावे क्तिन्। अकृण्वन्। कृवि हिंसाकरणयोरित्यस्य लङि धिन्विकृण्व्योरच्चेत्युप्रत्ययोऽकारश्चांतादेशः। निघातः॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्त्वद्धोता पूर्वो अग्ने यजीयान्द्विता च सत्ता स्वधया च शंभुः
तस्यानु धर्म प्र यजा चिकित्वोऽथा नो धा अध्वरं देववीतौ ॥५

यः। त्वत्। होता। पूर्वः। अग्ने। यजीयान्। द्विता।
च। सत्ता। स्वधया। च। शंऽभुः।
तस्य। अनु। धर्म। प्र। यज। चिकित्वः। अथ। नः।
धाः। अध्वरं। देवऽवीतौ॥ ५

हे अग्ने त्वत् त्वत्तोऽपि पूर्वः प्रथमभावी यजीयान् अतिशयेन यष्टा यो यः कश्चिद्धोता होमनिष्पादको द्विता द्वैधं मध्यमे चोत्तमे च स्थाने स्वधया सोमाख्येनान्नेन सह सत्ता निषण्णः सन् शंतुर्यष्टृणां सुखभूरभूत्। द्वितीयपादमेवं यास्को व्याचख्यौ। द्विता च सत्ता स्वधया च शंभुः। द्वैधं सत्ता मध्यमे च स्थान उत्तमे च शंभुः सुखभूः। नि० ५. ३.। इति। चिकित्वो धर्मविषयचेतनावन् हे अग्ने तस्य यस्त्वत्तोऽपि पूर्वभावी होता निरूपितस्तस्य होतुरनु धर्म धर्माननु तेनानुष्ठितधर्माननुपलक्ष्य प्र यज। प्रकर्षेण देवान्पूजय। अथ अनंतरं हे अग्ने त्वं

नोऽस्माकं संबंधिनमध्वरमिमं यज्ञं देववीतौ देवानां प्रीत्यर्थं धाः । विधेहि ॥ यजीयान् । यष्टृशब्दस्य तुश्छंदसीतीयसुन् । तस्मिन् तुरिष्ठेमेयःस्विति तृचो लोपः । नित्वादाद्युदात्तः । द्विता । द्विशब्दात्संख्याया विधार्थे धेति धाप्रत्ययः । धकारस्य तकारश्छांदसः । प्रत्ययस्वरः । सत्ता । षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु । अस्य ताच्छीलिकस्तृन् । नित्स्वरः । स्वधया । स्वर्गं लोकं दधाति यजमानस्येति स्वधा । आतोऽनुपसर्गे क इति कप्रत्ययः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । शंभुः । शं सुखमस्माद्भवतीति भू सत्तायां विप्रसंभ्यो ड्वसंज्ञायामित्यत्र मितद्र्वादिभ्य उपसंख्यानात् डुप्रत्ययः । डित्वाट्टिलोपः । यज । यजेर्लोटि रूपं । चिकित्वः । कित ज्ञाने इत्यस्य क्वसौ रूपं । मतुवसो रुः संबुद्धौ छंदसीति नकारस्य रुः । अथा नः । निपातस्येति दीर्घः । धाः । डुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्य छांदसे लुङि रूपं । अडभावश्छांदसः । देववीतौ । देवानां वीतिरशनं यत्र प्रीतौ सा प्रीतिर्देववीतिः । वी कांत्यादिष्वित्यस्माद्भावे क्तिन् । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे सप्तदशो वर्गः ॥

भवा नो अग्न इति पंचर्चं षष्ठं सूक्तं । भवा न इत्यनुक्रमणिका । कतो वैश्वामित्रस्येति तुशब्दप्रयोगादस्यापि वैश्वामित्रः कत ऋषिः । अग्निर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तः सूक्तविनियोगः । प्रवर्ग्येऽभिष्टवे भवा नो अग्न इति तृचो विनियुक्तः । सूत्रितं च । भवा नो अग्ने सुमना उपेताविति तृचाः । आ० ४. ६. । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ।

भवा नो अग्ने सुमना उपेतौ सखेव सख्ये पितरेव साधुः ।
पुरुद्रुहो हि क्षितयो जनानां प्रति प्रतीचीर्दहतादरातीः ॥ १

भव । नः । अग्ने । सुऽमनाः । उपऽइतौ । सखाऽइव ।
सख्ये । पितराऽइव । साधुः ।
पुरुऽद्रुहः । हि । क्षितयः । जनानां । प्रति । प्रतीचीः ।
दहतात् । अरातीः ॥ १

हे अग्ने त्वमुपेतायास्माभिः क्रियमाणस्य प्रवर्ग्याख्यकर्मण आभिमुख्येनागमने सुमनास्तत्कर्मसिद्ध्यर्थमनुकूलमनस्को भूत्वा नः साधुर्भव। अस्मत्संबंधिकर्मसाधको भव। तत्र दृष्टांतद्वयं। सखेव सख्ये पितरेवेति। यथा सखा सुहृत् सख्ये मित्राय हितोपदेशेन साधुर्भवति यथा च पितरा मातापितरौ पुत्राय सन्मार्गोपदेशेन साधकौ भवतः। तद्वत्। किंच। जनानां मनुष्याणां चितयो मनुष्याः पुरुद्रुहो हि नानाविधद्रोहयुक्ताः। हिशब्दः कारणपरः। यस्माल्लोके परस्परमात्सर्यादिनान्योन्यमसहमाना जना वर्तंते तस्माच्च प्रतीचीः प्रतीचः प्रतिकूलतयास्मदाभिमुख्येनागच्छतोऽरातीररातीन् शत्रून्प्रति दहतात्। त्वं प्रतिकूलः सन् भस्मसात्कुरु ॥ भवा नः। द्व्यचोऽतस्तिङ इति संहितायां दीर्घः। उपेतौ। इण् गतौ। अयनमिति भावे क्तिन्। प्रादिसमासः। तादौ च निति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। समाने ख्यश्चोदात्त इति इण्। छिद्यादित्वात्किलोपः। तस्य नियोगेन यलोपः। समानस्य छंदसीत्यादिना सभावः। उदात्त इत्युक्तत्वादुपपदस्योदात्तता। साधुः। राध साध संसिद्धौ। कृवापाजीत्यादिना उण्प्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः। प्रतीचीः। अंचु गतिपूजनयोः। ऋत्विग्दधृगित्यादिना क्विन्। स्त्रियामुगितश्चेति ङीपि प्राप्ते पुनर्धातोरुगितः प्रतिषेध इति प्रतिषिद्धेऽंचतेश्चोपसंख्यानमिति प्रतिप्रसवात् ङीप्। तस्मिन्भसंज्ञायामच इत्यकारलोपः। चाविति दीर्घः। दहतात्। दह भस्मीकरणे इत्यस्य लोटि मध्यमैकवचने हेस्तुह्योस्तातङाशिष्यन्यतरस्यामिति तातङादेशः। निघातः। अरातीः प्रतीचीः। उभयत्र लिंगव्यत्ययः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तपो ष्वंग्ने अंतरौं अमित्रान्तपा शंसमररुषः परस्य ।

तपो वसो चिकितानो अचित्तान्वि ते तिष्ठंतामजरा अयासः ॥

तपो इति । सु । अग्ने । अंतरान् । अमित्रान् । तप ।

शंसं । अररुषः । परस्य ।

तपो इति । वसो इति । चिकितानः । अचित्तान् । वि ।

ते । तिष्ठंतां । अजराः । अयासः ॥ २

हे अग्ने अंतरान् अभिभावकानमित्रांच्छत्रून् तु सुष्टु यथा भवति तथा तपो। तपैव। वाधस्व। किंच। अररुषस्तुभ्यं हविरप्रयच्छतोऽत एव परस्य शत्रुभूतस्य शंसं शंसमभिलाषं तप। चपय। वसो सर्वस्य वासयितर्हे अग्ने चिकितानः कर्माभिज्ञस्त्वमचित्तान् सत्कर्मज्ञानरहितान्पुरुषान् तपो। संतप। यस्मादेवं तस्मात्ते तव रश्मयोऽजरा जरारहिताः प्रतिबंधरहिता अत एव अयासः सर्वत्रगमनस्वभावाः संतो वि तिष्ठंतां। विशेषेण तिष्ठंतु॥ तपो। तप उ। गुणः। उञसवर्णस्य उञ इति प्रगृह्यसंज्ञा। पादादित्वादनिघातः। तपा। तप संताप इत्यस्य लोटि रूपं। द्व्यचोऽतस्तिङ इति संहितायां दीर्घः। अररुषः। रा दान इत्यस्य क्वसौ वस्वेकाजिति प्राप्तस्येटः संप्रसारणं। संप्रसारणाश्रयं च बलीय इति संप्रसारणबलीयस्त्वाच्चिवृत्तिः। वसोः संप्रसारणमिति संप्रसारणं। समासे नञ्स्वरः। चिकितानः। कित ज्ञान इत्यस्य छंदसि लिट्। तस्य लिटः कानज्वेति कानजादेशः। द्विर्वचनं। कित्त्वाद्गुणाभावः। चित्त्वादंतोदात्तः। तिष्ठंतां। ष्ठा गतिनिवृत्तौ। विपूर्वात्तिष्ठतेः समवप्रविभ्यः स्थ इत्यात्मनेपदं। निघातः। अयासः। अय गतौ। पचाद्यच्। चित्स्वरः॥

॥ अथ तृतीया।

इध्मेनाग्न इच्छमानो घृतेन जुहोमि हव्यं तरसे बलाय।

यावदीशे ब्रह्मणा वंदमान इमां धियं शतसेयाय देवीं॥ ३

इध्मेन। अग्ने। इच्छमानः। घृतेन। जुहोमि। हव्यं।

तरसे। बलाय।

यावत्। ईशे। ब्रह्मणा। वंदमानः। इमां। धियं।

शतऽसेयाय। देवीं॥ ३

हे अग्ने इच्छमानो धनं कामयमानोऽहं यजमान इध्मेन समिंधनकारिणाग्निसमूहेन घृतेनाज्येन सह हव्यं हवनयोग्यं, हविः पुरोडाशादिकं जुहोमि। किमर्थं। तरसे वेगाय तव सततगमनसिद्ध्यर्थं बलाय सामर्थ्याय। पुरोडाशादिहविर्भारवहनसिद्ध्यर्थं त्वयि हविः प्रक्षिपामि। किंच ब्रह्मणा स्तोत्रेण वंदमानस्त्वां

त्सुवर्णं यावदीशे यावद्वंदनं योढुं शक्नोमि तावद्देहि। त्वं चेमामस्माभिः क्रियमाणां धियं त्वद्विषयां स्तुतिं शतसेयायापरिमितधनपर्यवसानाय देवीं दीप्तामतिप्रभूतां कुरु॥ इध्मेन। ञिइंधी दीप्तौ। इध्यतेऽनेनाग्निरितीध्मः काष्ठविशेषः। इषियुधींधिदसिश्याधूसूभ्यो मगिति करणे मक्। किच्चादनुनासिकलोपः। प्रत्ययस्वरः। इच्छमानः। इषु इच्छायां। व्यत्ययेन शानच्। इषुगमियमां छ इति छकारः। जुहोमि। हु दानादनयोरित्यस्य लटि रूपं। पादादित्वादनिघातः। हव्यं। हुयमह्नंतीति छंदसि चेति यप्रत्ययः। भसंज्ञायां यस्येति लोपः। प्रत्ययस्वरः। यावत्। यच्छब्दात् यत्तदेतेभ्यः परिमाणे वतुविति वतुप्। आ सर्वनाम्न इत्याकारः। आद्युदात्तः। ईशे। ईश ऐश्वर्ये इत्यस्य लडुत्तमैकवचन इटष्टेरेत्वं। अदादित्वाच्छपो लुक्। शतसेयाय। षो अंतकर्मणि। आदेच उपदेशेऽशितीत्यात्वं। अचो यदिति भावे यत्। ईद्यतीतीत्वं। आर्धधातुकलक्षणो गुणः। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः॥

॥ अथ चतुर्थी॥

उच्छोचिषा सहसस्पुत्र स्तुतो बृहद्वयः शशमानेषु धेहि।

रेवदग्ने विश्वामित्रेषु शं योर्मर्मृज्मा ते तन्वं१ भूरि कृत्वः॥ ४

उत्। शोचिषा। सहसः। पुत्र। स्तुतः। बृहत्। वयः।

शशमानेषु। धेहि।

रेवत्। अग्ने। विश्वामित्रेषु। शं। योः। मर्मृज्म।

ते। तन्वं। भूरि। कृत्वः॥ ४

सहसस्पुत्र हे अग्ने शोचिषा स्वकीयया दीप्त्या उत्। उद्दीप्यस्व। स्तुतः स्तोत्रशस्त्रसाधनभूतैर्मंत्रैः स्तुतस्त्वं शशमानेषु। शशमानः शंसमानः। नि० ६. ८.। इति यास्कः। त्वद्विषयशंसनं कुर्वाणेषु विश्वामित्रेषु विश्वामित्रोत्पन्नेषु। विश्वं मित्रमस्येति विश्वामित्र एकः। एकस्मिन्बहुवचनं पूजार्थं। तथाविधेष्वस्मासु रेवद्धनयुक्तं बृहत्प्रभूतं वयः। वयःशब्दोऽन्नवाची। अर्को वयः इत्यन्ननामसु पठितत्वात्। तादृशं प्रभूतमन्नं धेहि। विधेहि। किंच शं रोगाणां शमनं चास्मासु धेहि।

शोभनैर्यानां यावनमभिमन्त्रणं च धेहि। शमनं च रोगाणां यावनं च भयानामिति यास्कः। क्रत्वोऽस्माभिः क्रियमाणस्य कर्मणः प्रयोजकत्वेन कर्तर्हे अग्ने ते तव तन्वं तनुं भूरि बहुवारं मर्मृज्म। पुनः पुनः सोमाज्यपयःप्रभृतिभिर्वयं सिंचामः॥ शशमानेषु। शश प्लुतगताविति्ययं धातुरत्र स्तुत्यर्थः। ताच्छील्यवयोवचनशक्तिष्विति चानश्। चित इत्यंतोदात्तत्वं। धेहि। डुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्य लोटि रूपं। रेवत् रयिरस्यास्तीति मतुप्। ह्रस्वनुड्भ्यां मतुबिति मतुप उदात्तत्वं। छंदसीर इति तस्य वत्वं। रयेर्मतौ बहुलं छंदसीति संप्रसारणं। परपूर्वत्वं। गुणः। विश्वामित्रेषु। मित्रे चर्षौ। पा० ६. ३. १३०। इति पूर्वपदस्य दीर्घत्वं बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं। मर्मृज्म। मृजूष् शुद्धावित्यस्य वर्तमाने लिड्युत्तमबहुवचने मसो मादेशः। अनित्यमागमशासनमितीडभावः। रेफस्थांदशः। पादादित्वादनिघातः। प्रत्ययस्वरः। भूरि। भू सत्तायां। अदिशदिभूशुभिभ्यः क्रिनिति क्रिन्। कित्त्वाद्गुणाभावः। नित्स्वरः। क्रत्वं। डुकृञ् करणे। संपदादित्वाद्भावे क्विप्। तदस्यास्तीति मतुप्। मय इति तस्य वत्वं। तसौ मत्वर्थ इति भसंज्ञायां तकारस्य जश्त्वाभावः। मतुवसो रुरिति तकारस्य रुत्वं॥

॥ अथ पंचमी ॥

कृधि रत्नं सुसनितर्धनानां स घेदग्ने भवसि यत्समिद्धः।
स्तोतुर्दुरोणे सुभगस्य रेवत्सृप्रा करस्ना दधिषे वपूंषि॥ ५

कृधि। रत्नं। सुऽसनितः। धनानां। सः। घ। इत्।
अग्ने। भवसि। यत्। संऽइद्धः।
स्तोतुः। दुरोणे। सुऽभगस्य। रेवत्। सृप्रा। करस्ना।
दधिषे। वपूंषि॥ ५

सुसनितरभिलषितधनानां सुष्ठु दातर्हे अग्ने धनानां कनकपश्वादीनां मध्ये रत्नमुत्तमं धनं कृधि। विधेहि। मह्यं देहि। यद्यदा त्वं समिद्धः सोमाज्यादिभिः सम्यगिद्धो दीप्तो वर्तसे तदा स घेत् स तादृश एव त्वं धनस्य दाता खलु भवसि। किंच सुभगस्य त्वद्विषयस्तुत्या शोभनधनयुक्तस्य स्तोतुर्यजमानस्य दुरोणे गृहे सृप्रा

प्रथमपर्णयोरौ कर्मकरणार्थे प्रकृतौ करस्ना कर्मणां प्रस्नातारौ बाहू । करस्नौ बाहू कर्मणां प्रस्नातारौ । नि० ६. १६. । इति यास्कः । वपूंषि रूपाणि । वर्पो वपुरिति रूपनामसु पठितत्वात् । तादृशौ बाहू भास्वराणि ज्योतींषि च रेवत् धनयुक्तं यथा भवति तथा दधिषे । धारयसि ॥ ससनितः । षणु दान इत्यस्य लिटि रूपं । आमंत्रितनिघातः । रूप्रा । रूप्लृ गतौ । स्फायितंचिवंचीत्यादिना रक् । किच्चादगुणः । प्रत्ययस्वरः । करस्ना । करोति फलमिति करः कर्म । पचाद्यजंतः । कर्मणि स्ना शोधनं ययोस्तौ । यद्वा कर्मणां शोधनं याभ्यामिति बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । दधिषे । डुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्य लटि छंदस्युभयथेति थास आर्धधातुकत्वादिट् । आतो लोपः । निघातः ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमेऽष्टादशो वर्गः ॥

अग्निं होतारमिति पंचर्चं सप्तमं सूक्तं वैश्वामित्रस्य गाथिन आर्षं । चातुर्मासं । अग्निं होतारं गाथी हेति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

अग्निं होतारं प्र वृणे मियेधे गृत्सं कविं विश्वविदममूरं ।

स नो यक्षद्देवताता यजीयान्राये वाजाय वनते मघानि ॥ १

अग्निं । होतारं । प्र । वृणे । मियेधे । गृत्सं । कविं ।

विश्वऽविदं । अमूरं ।

सः । नः । यक्षत् । देवऽताता । यजीयान् ॥ राये ।

वाजाय । वनते । मघानि ॥ १

गाथी स्तौति । हे अग्ने गृत्सं गृणंतं देवानां स्तुतिं कुर्वंतं कविं मेधाविनं विश्वविदं सर्वविषयज्ञानोपेतममूरममूढमग्निमंगनादिगुणोपेतं त्वां मियेधेऽस्माभिः क्रियमाणेऽस्मिन्यज्ञे होतारं होमनिष्पादकं देवानामाह्वातारं वाहं प्र वृणे । प्रकर्षेण संभजे । स तथाविधोऽग्निर्यजीयान् यष्टृतमः सन् नोऽस्माकं देवताता यष्टव्यतया संबंधिनो देवान्यक्षत् । यजतु । किंच सोऽग्नी राये धनाय वाजायान्नाय च मघानि मंहनीयान्यस्माभिर्दीयमानानि हवींषि वनते । संभजतां ॥ वृणे ।

ष्टङ् संभक्तौ । निघातः । मियेधे । नकारैकारयोर्मध्य इयागमश्छांदसः । गर्धं । गृध अभिकांक्षायां । ऋधिपर्योर्दकौ च । उ० ३. ६८. । इति सप्रत्ययः । अंत्यस्य दकारः । व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं । अधूरं । धुञ् वैचित्य इत्यस्य निष्ठायां रूपं । रेफश्छांदसः । नञा समासे तस्य नञ्स्वरः । यजत् । यजेर्लेटि लिब्बद्धर्व लेटीति सिप् । लेटोऽडाटावित्यडागमः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । देवताता । देवशब्दात्स्वार्थे सर्वदेवात्तातिलिति तातिल् । सुपां सुलुगिति सुपो डादेशः लित्स्वरः । सनते । वन षण संभक्तावित्यस्य लटि व्यत्ययेनात्मनेपदं । निघातः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र ते॑ अग्ने ह॒विष्म॑तीमिय॒र्म्यच्छा॑ सुद्यु॒म्नां रा॒तिनीं॑ घृ॒ताचीं॑ ।

प्र॒द॒क्षि॒णिद्दे॒वता॑तिमुरा॒णः सं रा॒तिभि॒र्वसु॑भिर्य॒ज्ञम॑श्रेत् ॥ २

प्र । ते । अग्ने । ह॒विष्म॑तीं । इ॒यर्मि॑ । अच्छ॑ । सु॒ऽद्यु॒म्नां ।

रा॒तिनीं॑ । घृ॒ताचीं॑ ।

प्र॒ऽद॒क्षि॒णित् दे॒वऽता॑तिं । उ॒रा॒णः । सं । रा॒तिऽभिः॑ ।

वसु॑ऽभिः । य॒ज्ञं । अ॒श्रे॒त् ॥ २

हे अग्ने सुद्युम्नां सुतेजसं हविष्मतीं पुरोडाशादिहविर्युक्तां रातिनीं हविर्दात्रीं घृताचीं घृतान्वितां जुहूमुपभृतं वा ते तवाच्छ त्वदाभिमुख्येन प्रेयर्मि । प्रेरयामि । देवतातिं देवान् उराणः उरु बहु कुर्वाणः । उराण उरु कुर्वाणः । नि० ६. १७. । इति यास्कः । तादृशो भवान् रातिभिर्वसुभिरभ्यं देयतया प्राप्तैर्धनैः सह सन् प्रदक्षिणित् प्रादक्षिण्येन समश्रेत् । तमिमं यज्ञं सम्यक् सेवतां ॥ हविष्मतीं । हविरस्यास्तीति मतुप् । तसौ मत्वर्थे इति भसंज्ञायां सकारस्य रुत्वं भवति । उगितश्चेति ङीप् । स्वरविधौ व्यंजनमविद्यमानवदिति परिभाषानाश्रयणान्मतुप उदात्तताभावः । इयर्मि । ऋ गतौ । जुहोत्यादिः । अर्तिपिपर्त्योश्चेत्यभ्यासस्येत्वं । अभ्यासस्यासवर्णे इतीयङादेशः । सिपः पित्त्वान्न गुणः । निघातः । अच्छ । निपातस्येति संहितायां दीर्घः । रातिनीं । रा दान इत्यस्य नपुंसके भावे क्तः । रातमस्यास्तीत्यत इनिठनाविनीनिः । प्रत्ययस्वरः । घृताचीं । घृतपूर्वादंचतेर्क्-

त्विग्दधृगित्यादिना क्विन्। अंचतेश्चोपसंख्यानमिति ङीप्। असंज्ञायामच इत्य-कारलोपः। चाविति दीर्घः। उदात्तनिवृत्तिस्वरेण ङीप उदात्तत्वे प्राप्ते चाविति पूर्वपदांतोदात्तः। प्रदक्षिणित्। प्रदक्षिणं करोतीति तत्करोतीति णिजुत्पद्यमानो दक्षिणशब्दाद्भवति। संग्रामयतेरेव सोपसर्गात्सिजुत्पत्तिर्नान्यस्मादिति तदंतात् क्विप्। ह्रस्वस्य पिति। पा० ६. १. ७१.। इति तुक्। णिचो लोपाभावश्छांदसः। णिच्स्वरः। देवतातिं। देवशब्दात्सर्वदेवात्तातिलिति तातिल्। लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं। उराणः। उरु करोतीति तत्करोतीति णिच्। तदंताच्छंदसि लिट्। मंत्रत्वादाम्न भवति। तस्य कानच्। णेरनिटीति णिलोपः। यरादेशा-भावश्छांदसः। चित्वादंतोदात्तः। अश्रेत्। श्रिञ् सेवायामित्यस्य छांदसे लङि बहुलं छंदसीति शपो लुक्। निघातः॥

अथ तृतीया॥

स तेजीयसा मनसा त्वोत उत शिक्ष स्वपत्यस्य शिक्षोः ।
अग्ने रायो नृतमस्य प्रभूतौ भूयाम ते सुष्टुतयश्च वस्वः ॥ ३

सः । तेजीयसा । मनसा । त्वाऽऊतः । उत । शिक्ष ।
सुऽअपत्यस्य । शिक्षोः ।
अग्ने । रायः । नृऽतमस्य । प्रऽभूतौ । भूयाम । ते ।
सुऽस्तुतयः । च । वस्वः ॥ ३

हे अग्ने त्वोतो त्वया रक्ष्यमाणः स तेजीयसातिशयेन तीक्ष्णेन सत्कर्म-विषयतीक्ष्णबुद्धियुक्तेन मनसांतःकरणेन युक्तो भवति। उत अपि च तस्मै स्वपत्यस्य। द्वितीयार्थे षष्ठी। शोभनापत्योपेतं धनं शिक्ष। प्रयच्छ। शिक्ष-तिर्दानकर्मा दात्यादिषु दानकर्मसु पठितत्वात्। हे अग्ने शिक्षोरभिमतफलप्रदाने शकितुमिच्छो रायो नृतमस्य धनस्यातिशयेन नेतुर्दातुस्ते तव तव प्रभूतौ प्रभावे सन्निधौ वयं स्याम। किंच सुष्टुतयस्त्वद्विषयशोभनस्तुतिसंतो वयं वस्वो वसुनो भाजनं भूयाम। भूयास्म॥ तेजीयसा। तेजितृशब्दादतिशायन ईयसुन्। तुरिष्ठे-मेयःस्विति तृचो लोपः। नित्स्वरः। त्वोतः। अव रक्षणादिषु। निष्ठायां

ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्च इत्यूठ्। अल्लोपः। तथा जतः। हतीयेति योगविभागात्समासः। टेर्लोपश्छांदसः। हतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। यिच। यिच विन्द्योपादान इत्ययमत्र दानार्थः। अस्माल्लोटि व्यत्ययेन परस्मैपदं। यिचोः। यकृद्ध यज्ञाचितत्रस्य सन्येकाच उपदेश इति इट्प्रतिषेधः। सनि मीमाघुरभलभशकपतपदामच इसिति धातोरच इस्वादेशः। अत्र लोपोऽभ्यासस्येतत्र्यासलोपः। सनाद्यंसभिच उरित्युप्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः। प्रभूतौ। भू सत्तायामितत्रस्य भावे क्तिन्। तादौ च निति क्षत्रतावितिति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। भूयाम। भू सत्तायामितत्रस्याशीर्लिङि किदाशिषीति यासुट्। छंदस्युभयथेति तस्य सार्वधातुकत्वात्सलोपः। आगमस्वरः। यद्वा तस्मात्प्रार्थनाया लिङि यासुट्। बहुलं छंदसीति शपो लुक्। अनंदंतत्वादियादेशो न भवति। सुष्टुतयः। नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं। वस्वः। आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः। संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः। यणादेशः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

भूरीणि हि त्वे दंधिरे अनीकाग्ने देवस्य यज्यवो जनासः।

स आ वह देवतातिं यविष्ठ शर्धो यदद्य दिव्यं यजासि॥ ४

भूरीणि। हि। त्वे इति। दधिरे। अनीका। अग्ने।

देवस्य। यज्यवः। जनासः।

सः। आ। वह। देवऽतातिं। यविष्ठ। शर्धः। यत्। अद्य।

दिव्यं। यजासि॥ ४

हे अग्ने देवस्य द्योतमानस्य तव संबंधिनो यज्यवो यष्टारोऽध्वर्युप्रभृतयो जनासो जना भूरीणि बहून्यनीका अनीकानि सेनारूपतया सर्वत्र प्रवृत्तानि ज्वालारूपाणि तेजांस्याहुतिप्रक्षेपेण त्वे त्वयि दधिरे हि। विदधिरे खलु। चक्रुरिति यावत्। स तादृशस्त्वं देवतातिं यष्टव्यदेवानिह कर्मण्यावह। आह्वय। हे यविष्ठ युवतम यद्यस्मात्कारणादद्यास्मिन्कर्मणि दिव्यं दिवि भवं देवसंबंधि शर्धस्तेजस्त्वं यजासि यजसि तस्माद्देवानाह्वयेति शेषः॥ दधिरे। दधातेर्लिटि

रूपं । हियोगादनिघातः । जित्वादंतोदात्तः । यज्यवः । यज देवपूजादिषु । यजि-
मनिशुंधिदसिजनिभ्यो युजिति युच् । व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं । देवतातिं । देव-
शब्दात्स्वार्थे सर्वदेवात्तातिलिति तातिल् । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं ।
यजासि । यजेर्लेट्याडागमः । यद्योगादनिघातः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यत्त्वा होतारमनजन्मियेधे निषादयंतो यजथाय देवाः ।

स त्वं नो अग्नेऽवितेह बोध्यधि श्रवांसि धेहि नस्तनूषु ॥ ५

यत् । त्वा । होतारं । अनजन् । मियेधे । निऽसादयंतः ।

यजथाय । देवाः ।

सः । त्वं । नः । अग्ने । अविता । इह । बोधि । अधि ।

श्रवांसि । धेहि । नः । तनूषु ॥ ५

हे अग्ने यजथाय यजनार्थं निषादयंतो निषसंतो देवा दीव्यमाना ऋत्विजो मियेधे मेधे यज्ञे होतारं देवानामाह्वातारं त्वा त्वां यद्यस्मादनजन् हुताहुतिभिरोचन्। यद्वा निषादयंतो होतारं होमनिष्पादकं त्वां बर्हिष्युपवेशयंत ऋत्विजो हुतैरसिंचन् तस्मात्स तथाविधस्त्वमिहास्मिन्कर्मणि नोऽस्माकमविता पालयिता अभवोति बोधि । बुध्यस्व । किंच नस्तनूष्वस्माकं तनुजेष्वपत्येषु श्रवांस्यन्नान्यधि धेहि । अधिकं निधेहि ॥ अनजन् । अंजू व्यक्तिगतिम्रक्षणेषु । अस्मांल्लङि रुधादित्वात् श्नम् । छांदसत्वादल्लोपाभावः । अनिदितामित्युपधालोपः । निषादयंतः । षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु । चुरादिः । सदेरप्रतेरिति षत्वं । यद्वा । हेतुमति णिच् । अतुर्लसार्वधातुकस्वरेणाद्युदात्तत्वे प्राप्ते णिच्स्वरः । बोधि । बुध अवगमने । लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक् । सेर्ह्यपिच्चेति सिपो हिरादेशः । वा छंदसीति विकल्पेन पित्त्वान्न गुणः । हुझल्भ्यो हेर्धिरिति हेर्धिरादेशः । धकारलोपश्छांदसः । निघातः । धेहि । दधातेर्लोटि रूपं ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे एकोनत्रिंशो वर्गः ।

अग्निमुषसमिति पंचचंमष्टमं सूक्तं त्रैष्टुभं । अत्रेवमनुक्रमणिका । अग्निमुष-समाद्यांते वैश्वदेव्याविति । गाथी हेति इत्यद्प्रयोगादत्रापि युक्तस्य गाथी ऋषिः । प्रथमापंचम्यो वैश्वदेवताके विष्टाश्विष्ठ आग्नेय्यः ॥ अस्य सूक्तस्योक्तो विनियोगः ॥ मरुत्वतीयशस्त्रेऽग्निर्नेतेत्येषा धाय्या । सूत्रितं च अग्निर्नेता त्वं सोम क्रतुभिः पिन्वंत्यप इति धाय्या । आ० ५. १४. । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

अग्निमुषसंमश्विना दधिक्रां व्युंष्टिषु हवते वह्निंरुक्थैः ।
सुज्योतिंषो नः शृण्वंतु देवाः सजोषंसो अध्वरं वांवशानाः ॥१

अग्निं । उषसं । अश्विना । दधिऽक्रां । विऽउंष्टिषु । हवते ।
वह्निंः । उक्थैः ।
सुऽज्योतिंषः । नः । शृण्वंतु । देवाः । सऽजोषंसः । अध्वरं ।
वावशानाः ॥ १

गाथी ब्रूते । वह्निर्हविषां प्रापयिताग्निर्व्युष्टिषूषसां व्युच्छनेष्वग्निं यजनीयं देव-मुषसमुषोऽभिमानिनीं देवतामश्विना अश्विनौ देवौ दधिक्रां । दधिक्रावा नाम कश्चिद्देवः तं दधिक्रावाणं । एतान्देवानुक्थैः शस्त्रैः शंसनसाधनैरप्रगीतमंत्रात्मकैः सूक्तैर्हवते । आह्वयति । सुज्योतिषः सुष्ठु द्योतमाना नोऽध्वरमस्मत्संबंधिनमिमं यज्ञं वावशानाः कामयमानाः सजोषसः परस्परं संगता भूत्वा सर्वे देवास्तदाह्वानं शृण्वंतु ॥ दधिक्रां । क्रमु पादविक्षेपे । दधोत्युपपदे जनसनखनक्रमगम इति विट् । विड्वनोरनुनासिकस्यादित्याकारः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । व्युष्टिषु । उच्छी विवासने । भावे क्तिन् । व्रश्चादिना षत्वं । तादौ च निति कृत्यनाविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । हवते । ह्वयतेर्बहुलं छंदसीति संप्रसारणं । सुज्योतिषः । सुष्ठु द्योतमाना इति विग्रहे द्युत दीप्तावित्यस्य द्युतेरिसिन्नादेश जः । उ० २. १०६. । इतीसिन्प्रत्ययो दकारस्य जकारः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । बहुव्रीहिपक्षे तु नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं स्यात् । यथा सुज्योतिषो अक्तवस्त्वॉं अभि ष्युः ॥ ऋग्वे० १०. ८६. १५. । इत्यत्रांतोदात्तता तस्मादत्र नायं समासः किंतु तत्पुरुष एवः

शृण्वंतु। श्रु श्रवण इत्यस्माच्छ्नुवः शृ चेति श्नुः तत्संनियोगेन धातोः शृ इत्यादेशः। निघातः। वावशानाः। वश कांतावित्यस्य यङ्लुकि रूपं। अभ्यासस्य दीर्घोऽकित इति दीर्घः। व्यत्ययेन शानच्। चित्स्वरः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्ने त्री ते वाजिना त्री षधस्था तिस्रस्ते जिह्वा ऋतजात पूर्वीः।
तिस्र उ ते तन्वो देववातास्ताभिर्नः पाहि गिरो अप्रयुच्छन् ॥ २

अग्ने। त्री। ते। वाजिना। त्री। सधऽस्था। तिस्रः। ते। जिह्वाः। ऋतऽजात। पूर्वीः।
तिस्रः। ऊं इति। ते। तन्वः। देवऽवाताः। ताभिः। नः। पाहि। गिरः। अप्रऽयुच्छन् ॥ २

हे अग्ने ते तव त्री वाजिना आज्यौषधिसोमात्मकानि त्रीण्यन्नानि त्री षधस्था त्रीण्याग्नीध्रीयादीनि धिष्ण्यानि स्थानानि। यद्वैकाहाहीनसत्राख्यानि त्रीणि स्थानानि। यद्वा त्रयो लोकाः। ऋतजात ऋतेषु सत्यभूतेषु यज्ञेषु समुत्पन्न हे अग्ने ते तव पूर्वीर्देवानामुदरपूरयित्र्यस्तिस्रो गार्हपत्याद्या जिह्वाः। हे अग्ने ते तव देववाता देवैरभिलषितास्तिस्रस्तन्वः पवमानपावकशुच्यात्मकानि त्रीणि शरीराणि। एवंभूतस्त्वमप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् सावधानो भूत्वा ताभिस्तनूभिर्नोऽस्माकं स्तोतॄणां गिरः स्तोत्रशस्त्रादीनि वाक्यानि पाहि। पालय॥ तिस्रः। तिसृभ्यो जस इति जस उदात्तत्वं। जिह्वाः। लिह आस्वादने। लिहेर्ह्रस्वाभी रकारान्तादेशश्च इति शेवयह्वजिह्वाग्रीवाप्वामीवा इति निपातनाद्वन्। लकारस्य जकारः। गुणाभावः। व्यत्ययेनांतोदात्तत्वं। देववाताः। वा गतिगंधनयोः। कर्मणि क्तः। तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। पाहि। पा रक्षण इत्यस्य लोटि रूपं। निघातः। अप्रयुच्छन्। युच्छ प्रमादे। नञ्स्वरः॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्ने भूरीणि तव जातवेदो देव स्वधावोऽमृतस्य नाम ।
याश्च माया मायिनां विश्वमिन्व त्वे पूर्वीः संदधुः पृष्टबंधो ॥३

अग्ने । भूरीणि । तव । जातऽवेदः । देव । स्वधाऽवः ।
अमृतस्य । नाम ।
याः । च । मायाः । मायिनां । विश्वंऽइन्व । त्वे इति ।
पूर्वीः । संऽदधुः । पृष्टबंधो इति पृष्टऽबंधो ॥ ३

हे देव द्योतमान जातवेदो जातप्रज्ञ स्वधावोऽन्नवन् अग्नेऽमृतस्य मरणधर्मरहितस्य तव संबंधिनो देवा भूरीणि बहूनि नाम नामानि तेजांसि त्वे त्वयि संदधुः । संदधिरे । किंच । विश्वमिन्व विश्वस्य संतर्पक पृष्टबंधो अपेक्षितफलप्रश्नविषयाणां स्तोतॄणां बंधो हे अग्ने मायिनामसुराणां पूर्वीर्भूयसीर्या माया देवास्त्वयि संदधुः संप्रयुयुजिरे तास्त्वयि संति । तस्मादसुरविघ्नकारिणां मायिनां मायाः परिहृत्यास्मदीयं यज्ञं पालयेति भावः । स्वधावः । स्वधास्यास्तीति मतुप् । मतुवसो रुरिति नकारस्य रुः । अमृतस्य । नञो जरमरमित्रमृता इत्युत्तरपदस्याद्युदात्तत्वं । नाम । णमु प्रह्वत्वे । नामन् सीमन् व्योमन्नित्यादिना मनिन्प्रत्ययांतत्वेन निपातनान्मकारलोपो दीर्घश्च । नमयंति सर्वानपि स्वाश्रयभूतान्पुरुषानिति नामानि तेजांसि । सुपां सुलुगिति सुपो लुक् । निघातादाद्युदात्तः । मायिनां । माया एषां संतीति व्रीह्यादित्वादिनिः । यस्येति लोपः । प्रत्ययस्वरः । विश्वमिन्व । इवि व्याप्तिप्रीणनयोरित्यस्माद्विश्वशब्द उपपदे कर्मण्यणित्यण्प्रत्ययः । धातूपदेशावस्थायामिदितो नुमिति नुमि प्राप्ते लघूपधगुणो न भवति । विश्वमिन्वति प्रीणयतीति विश्वमिन्वः । तत्पुरुषे कृति बहुलमिति द्वितीयाया अलुक् । आमंत्रितत्वान्निघातः । संदधुः । डुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्य लिटि उसि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । पृष्टबंधो । प्रच्छ ज्ञीप्सायामित्यस्य कर्मणि निष्ठायां ग्रहिज्यावयीत्यादिना संप्रसारणं । व्रश्चादिना षत्वं । बंध बंधन इत्यस्मात् शॄस्वृस्निहीत्यादिना उप्रत्ययः । बहुव्रीहिः । आमंत्रितत्वान्निघातः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निर्नेता भग इव क्षितीनां दैवीनां देव ऋतुपा ऋतावा।
स वृत्रहा सनयो विश्ववेदाः पर्षद्विश्वाति दुरिता गृणंतं ॥ ४

अग्निः। नेता। भगःऽइव। क्षितीनां। दैवीनां। देवः।
ऋतुऽपाः। ऋतऽवा।
सः। वृत्रऽहा। सनयः। विश्वऽवेदाः। पर्षत्। विश्वा।
दुःऽइता। गृणंतं ॥ ४

योऽयमग्निः क्षितीनां मनुष्याणां दैवीनां देवसंबंधिनीनां विशां नेतांतर्यामितया नियामकः। तत्र दृष्टांतः। ऋतुपा भग इव। यथा वसंताद्यृतूनां पालकः सूर्यः सर्वस्य स्वप्रकाशप्रदानेन प्रवर्तकः। तद्वत्। यश्चाग्निर्ऋतावा सत्यकर्मा वृत्रहा वृत्रस्य हंता सनयः सनातनः पुराणो विश्ववेदाः सर्वविषयज्ञानवान्सर्वज्ञो देवो द्योतमानः स तथाविधोऽग्निर्गृणंतं तद्विषयां स्तुतिं कुर्वंतं स्तोतारं विश्वा दुरिता सर्वाणि दुरितान्यति अतिक्रम्य पर्षत्। पारं नयतु॥ नेता। णीञ् प्रापणे इत्यस्य तृचि रूपं। चितस्वरः। क्षितीनां। क्षि निवासगत्योः। क्तिच्क्तौ च संज्ञायामिति क्तिच्। नामन्यतरस्यामित्यंतोदात्तत्वं। दैवीनां। देवशब्दात्संबंधार्थे देवाद्यञञावित्यञ्। टिड्ढाणञिति ङीप्। ञित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तः। ऋतुपाः। पा रक्षणे इत्यस्मादन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति विच्। ऋतूनुपातीत्युपपदमतिङ्। पा० २.२.१९। इति समासः। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः। वृत्रहा। हन हिंसागत्योः। ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विबिति क्विप्। विश्ववेदाः। बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं। पर्षत्। पॄ पालनपूरणयोरित्यस्य लेटि सिब्बहुलमिति सिप्। अडागमः। इतश्च लोप इतीकारलोपः। पादादित्वादनिघातः। गृणंतं। गॄ शब्दे। लटः शतृ। क्र्यादित्वात् श्ना। शतंतत्वात् श्नाभ्यस्तयोरात इत्याकारलोपः। शतृप्रत्ययस्वरः॥

॥ अथ पंचमी ॥

दधिक्रामग्निमुषसं च देवीं बृहस्पतिं सवितारं च देवं।
अश्विना मित्रावरुणा भगं च वसून्रुद्राँ आदित्याँ इह हुवे ॥ ५

दधिऽक्रां । अग्निं । उषसं । च । देवीं । बृहस्पतिं ।
सवितारं । च देवं ।
अश्विना । मित्रावरुणा । भगं । च । वसून् । रुद्रान् ।
आदित्यान् । इह हुवे ॥ ५

हे दधिक्रादयः सर्वे देवा होताहं दधिक्रां दधिक्राव्राणमग्निमुषसं च देवीमुषोऽभिमानिनीं देवतां च बृहस्पतिं देवं द्योतमानं सवितारं सर्वस्य जगतः प्रेरकं देवं च अश्विना अश्विनौ देवौ मित्रावरुणौ भगं सूर्यं च वसूनष्टौ वसून् रुद्रानेकादश रुद्रान् आदित्यान् द्वादशादित्यान् एतान्सर्वान् हविर्भुजो युष्मानिहास्मदीये कर्मणि हुवे। हविःस्वीकरणार्थमाह्वयामि ॥ दधिक्रां । दधातीति दधिः । आदृगमहनेत्यादिना किप्रत्ययः । दधीत्युपपदे क्रमेर्जनसनेत्यादिना विट् । विड्वनोरित्यात्वं । देवीं । देवस्य पत्नी देवी । पुयोगादाख्यायामिति ङीष् । यस्येति लोपः । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः । बृहस्पतिं । तद्बृहतोः करपत्योश्चोरदेवतयोः सुट् तलोपश्चेति पतिशब्दे परतो बृहच्छब्दस्य तलोपः सुडागमश्च । उभे वनस्पत्यादिषु युगपदित्युभयपदाद्युदात्तत्वं । सवितारं । षू प्रेरणे इत्यस्य तृचि आर्धधातुकस्येड्वलादेरितीडागमः । चित्त्वादंतोदात्तत्वं । रुद्राँ आदितँ्या इत्यत्र संहितायां शसो नकारस्य दीर्घादटि समानपाद इति रुत्वं । ततः पूर्वस्यावर्णस्य आतोऽटि नित्यमित्यनुनासिकत्वं । भो भगो अघो अपूर्वस्य योऽशीति रोर्यादेशः । लोपः शाकल्यस्येति तस्य लोपः । यलोपस्यासिद्धत्वात्स्वरसंधिर्न भवति । अतो रुद्राँ आदितँ्या इति भवति एवमेकस्मिन्पाद आकारादटि परतो नकारस्य रुत्वयत्वपूर्वसवर्णानुनासिकादेशा ज्ञेयाः । हुवे । ह्वयतेर्लटि बहुलं छंदसीति संप्रसारणं । इटष्टित आत्मनेपदानामित्येत्वं । उवङादेशः । निघातः ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे विंशो वर्गः ॥

इमं न इति पंचर्चं नवमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । इमं न उपाद्ये अनुष्टुभौ विराड्रूपा सतोबृहती चांत्येतौ । द्वितीयातृतीये अनुष्टुभौ पंचमी विराड्रूपा सतोबृहती च । अनुक्तत्वात्प्रथमाचतुर्थ्यौ त्रिष्टुभौ । अत्रापि गाथी ऋषिः ॥ पशौ स्तोकानुवचन इदं सूक्तं । सूत्रितं च सूत्रस्य समप्रथस्तममिमं नो यज्ञं । आ० ३. ४. । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

इमं नो यज्ञममृतेषु धेहीमा हव्या जातवेदो जुषस्व ।

स्तोकानामग्ने मेदसो घृतस्य होतः प्राशान प्रथमो निषद्य ॥ १

इमं । नः । यज्ञं । अमृतेषु । धेहि । इमा । हव्या ।

जातऽवेदः । जुषस्व ।

स्तोकानां । अग्ने । मेदसः । घृतस्य । होतरिति । प्र ।

अशान । प्रथमः । निऽसद्य ॥ १

गाथो प्रार्थयते । हे जातवेदो जातप्रज्ञाग्ने नोऽस्माकं संबंधिनमिमं यज्ञं पशुयागममृतेषु मरणधर्मरहितेषु यष्टव्यदेवेषु धेहि । तदधीनतया समर्पय । त्वं चेमा इमान्यस्माभिर्दीयमानानि हव्या हव्यानि हवींषि जुषस्व । सेवस्व । किंच होतर्देवानामाह्वातः । अग्निर्वै देवानां होतेत्याम्नानात् । तादृश हे अग्ने निषद्य वेद्यामुपविश्य प्रथमः सर्वेषामृत्विजामादिमः सन् मेदसो वपाख्यस्य हविषो घृतस्याज्यस्य च स्तोकानां । द्वितीयार्थे षष्ठी । मेदोघृतयोर्ये स्तोका बिंदवो विद्यंते तान्प्रकर्षेणाशान । भक्षय । पिबेत्यर्थः ॥ धेहि । दधातेर्लोटि रूपं । जुषस्व । जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य लोट्यात्मनेपदिनो रूपं । अशान । अश भोजन इत्यस्य लोटि हलः श्नः शानज्झौ । पा० ३. १. ८३. । इति शानजादेशः । पदादत्वो हेरिति हेर्लुक् । निघातः । प्रथमः । प्रथ प्रख्याने । प्रथमः प्रथंतेऽस्माद्द्वितीयादय इति । प्रथेरमच् । उ० ५. ६८. । चित्वादंतोदात्तः । निषद्य । षद्लृ विशरणगत्यवसादनेष्वित्यस्य ल्यपि रूपं । सदेरप्रतेरिति षत्वं । तितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

घृतवंतः पावक ते स्तोकाः श्चोतंति मेदसः ।

स्वधर्मन्देववीतये श्रेष्ठं नो धेहि वार्यं ॥ २

घृतऽवंतः । पावक । ते । स्तोकाः । श्चोतंति । मेदसः ।

स्वऽधर्मन् । देवऽवीतये । श्रेष्ठं । नः । धेहि । वार्यं ॥ २

पावक पापशोधक हे अग्ने स्वधर्मन् स्वायत्तधर्मकै सांगेःऽस्मिन्यज्ञे ते तव भक्षणार्थं देववीतये यजनीयदेवानां भक्षणार्थं च घृतवंतो घृतपेता मेदसो मेदोरूपस्य हविषः स्तोका बिंदवः श्चोतंति । क्षरंति । अथवा देववीतये देवस्य तव वीतय इति योजनीयं । तस्मादार्यं वरणीयं संभजनीयं धनं नोऽस्मभ्यं धेहि । प्रयच्छ ॥ श्चोतंति । श्चुतिर् क्षरण इत्यस्य लटि रूपं । स्वधर्मन् । स्वेऽंगभूता धर्माणो यस्येति बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । सुपां सुलुगिति सप्तम्या लुक् । देववीतये । देवानां वीतिः प्रीतिर्यस्यां भक्षणक्रियायां सा देववीतिः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । श्रेष्ठं । प्रशस्यशब्दादतिशायन इष्ठन् । प्रशस्यस्य श्र इति श्रादेशः । गुणः । एकादेशस्वरः । धेहि । दधातेर्लोट् । वार्यं । वृङ् संभक्तौ । ऋहलोर्ण्यदिति ण्यत् । ईडवंदेत्यादिनाद्युदात्तत्वं । एतिस्तुशास्वित्रादिना क्यप् वृणोतेरेव न वृङः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तुभ्यं स्तोका घृतश्चुतोऽग्ने विप्राय संत्य ।

ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे यज्ञस्य प्राविता भव ॥ ३

तुभ्यं । स्तोकाः । घृतऽश्चुतः । अग्ने । विप्राय । संत्य ।

ऋषिः । श्रेष्ठः । सं । इध्यसे । यज्ञस्य । प्रऽअविता ।

भव ॥ ३

संत्य यष्टृभिः संभजनीय यद्वा यष्टृभ्यः फलप्रद हे अग्ने विप्राय मेधाविने तुभ्यं त्वदर्थं घृतश्चुतः घृतक्षरणयुक्ताः स्तोकाः संति । ऋषिरतींद्रियार्थदर्शी अत एव श्रेष्ठः सर्वातिशायी त्वं समिध्यसे । घृतयुक्तमेदोबिंदुभिः सम्यक् प्रज्वल्यसे । स त्वं यज्ञस्यास्माभिः क्रियमाणस्य पशुयागस्य प्राविता प्रकर्षेण पालको भव ॥ तुभ्यं । युष्मदस्मद्भ्यां ङसः (?) ङयि तुभ्यमह्यौ ङयि । पा० ७, २, ९५, । इति तुभ्यादेशः ।

ङ्प्रथमयोरमिति ङेरमादेशः। ङयि चेत्याद्युदात्तत्वं। संत्य। षण संभक्तौ षणु दाने वा। क्तिच्क्तौ च संज्ञायामिति क्तिच्। न क्तिचि दीर्घश्चेति दीर्घनलोपाभावः। संतौ भवो भवे छंदसीति तत्र साधुरिति वा यत्प्रत्ययः। यस्येति लोपः। आमंत्रितत्वान्निघातः। इध्यसे। ञिइंधी दीप्तौ। कर्मणि यक्। क्ङित्वादनुनासिकलोपः। निघातः। प्राविता। अव रक्षणादिषु। तृचि रूपं। समासस्वरः। अव। निघातः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तुभ्यं श्चोतंत्यध्रिगो शचीवः स्तोकासो अग्ने मेदसो घृतस्य।
कविशस्तो बृहता भानुना आगा हव्या जुषस्व मेधिर॥ ४

तुभ्यं। श्चोतंति। अध्रिगो इत्यध्रिऽगो। शचीऽवः। स्तोकासः।
अग्ने। मेदसः। घृतस्य।
कविऽशस्तः। बृहता। भानुना। आ। अगाः। हव्या।
जुषस्व। मेधिर॥ ४

अध्रिगो अधृतगमन सततगमनस्वभाव। अत एव शचीवः शक्तिमन् हे अग्ने तुभ्यं त्वदर्थं मेदसो मेदोरूपस्य हविषो घृतस्य स्तोकासो बिंदवः श्चोतंति। स्रवंति। तस्मात्कविशस्तः कविभिः कर्मभिर्मेधाविभिर्होत्रादिभिः स्तुतस्त्वं बृहता प्रभूतेन भानुना तेजसा सहितः सन् आगाः। अस्मदीयं पशुयागमस्यागच्छ। आगत्य च मेधिर प्राज्ञाग्ने हव्या अस्माभिर्दीयमानानि वपादीनि हवींषि जुषस्व। सेवस्व॥ अध्रिगो गमनं गौरिति गम्लृ सृप्लृ गतावित्यस्य भावे गमेर्डोरिति डोः। अधृता गौर्येनेत्यत्र गोस्त्रियोरुपसर्जनस्येति गोशब्दस्य ह्रस्वत्वं। धृतशब्दस्य पृषोदरादित्वात् ध्रिभावः। संबोधने संबुद्धौ च। पा० ७. ३. १०६। इति गुणः। आपादादित्वान्निघातः। शचीवः। मतुपो मतुवसो रुरिति रुत्वं। कविशस्तः। शंसु स्तुतावित्यस्य निष्ठायामनुनासिकलोपः। यस्य विभाषेतीट्प्रतिषेधः। थाथघञ्क्ताजबित्रकाणामित्यंतोदात्तत्वं। भानुना। भा दीप्तौ। दाभाभ्यां नुरिति कर्तरि नुः। प्रत्ययस्वरः। अगाः। इण् गतावित्यस्य छांदसे लुङि इणो गेति गादेशः। गातिस्थेति सिचो लोपः। निघातः। मेधिर। मेधारथाभ्यामिरन्निरचौ वक्तव्याविति इरन्। आमंत्रितत्वान्निघातः॥

॥ अथ पंचमी ॥

ओजिष्ठं ते मध्यतो मेद उद्भृतं प्र ते वयं ददामहे ।
श्चोतंति ते वसो स्तोका अधि त्वचि प्रति तान्देवशो विहि ॥ ५

ओजिष्ठं । ते । मध्यतः । मेदः । उत्ऽभृतं । प्र । ते ।
वयं ददामहे ।
श्चोतंति । ते । वसोऽइति । स्तोकाः । अधि । त्वचि । प्रति ।
तान् । देवऽशः । विहि । ५

हे अग्ने ओजिष्ठं अतिशयेन सारयुक्तं मेदो वपाख्यं हविर्मध्यतः पशोर्मध्यभागात्ते त्वदर्थमुद्धृतमुद्धृतमध्वर्य्वादयो वयमग्निप्रयो ते तुभ्यं प्रददामहे। उद्धृतं तद्वपाख्यं हविः प्रयच्छामः। वसो सर्वस्य जगतो वासयितर्हे अग्ने त्वच्यधि वपायामुपरि ये स्तोका घृतबिन्दवस्ते ते त्वदर्थं श्चोतंति। स्रवंति। यद्वा ते तव त्वच्यधि ज्वालाख्यशरीरस्योपरि श्चोतंति। तान् स्तोकान्देवशो देवेषु प्रति विहि। प्रत्येकं विभजस्व॥ मध्यतः। मध्यशब्दात् पंचम्यास्तसिः। पा० ५.४.४४.१.। इति तसिः। प्रत्ययस्वरः। उद्भृतं। हृञ् हरणे। कर्मणि क्तः। हृग्रहोर्भश्छंदसीति हकारस्य भकारः। गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। ददामहे। दद दान इत्यस्य लटि ङित्त्वादात्मनेपदं। अतो दीर्घो यञीति दीर्घः। निघातः। श्चोतंति। श्चुतिर् क्षरणे। पादादित्वादनिघातः। अंतेर्लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे कृते धातुस्वरः। त्वचि। तनु विस्तारे। तनोतेरनश्च वः। उ० २.६३.। इति कर्तरि कर्मणि वा चिक्। अकारनकारयोर्वकारादेशः। तनोति तायते वा त्वक्। सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं। विहि। वी कांतिगत्यादिष्वित्यस्य लोण्यदादित्वाच्छपो लुक्। सुसम्यक्छांदसः। निघातः। खिलं॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे एकविंशो वर्गः॥

अयं स इति पंचर्चं दशमं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। अयं स उपान्त्यानुष्टुप् पुरीष्येभ्योऽग्निभ्य इति। ऋषिः कौशिको गाथी। पंचचितिरूपा अग्नयो देवता। चतुर्थ्यनुष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुभः॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तः सूक्तविनियोगः।

अग्निचयन इष्टकाप्रणयने पुरीष्यास इत्येषानुवचनीया। प्रेषितः पुरीष्यचितयेऽन्वाहेत्युपक्रम्य पुरीष्यासो अग्नय इति तिस्रोंऽशु सप्रणयनिति सूत्रितं॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा॥

अयं सो अग्निर्यस्मिन्त्सोममिंद्रः सुतं दधे जठरे वावशानः।
सहस्रिणं वाजमत्यं न सप्तिं ससवान्त्सन्त्स्तूयसे जातवेदः॥ १

अयं। सः। अग्निः। यस्मिन्। सोमं। इंद्रः। सुतं। दधे।
जठरे। वावशानः।
सहस्रिणं। वाजं। अत्यं। न। सप्तिं। ससऽवान्। सन्।
स्तूयसे। जातऽवेदः॥ १

गाथी ब्रूते। अयमुत्तवेद्यामाहुत्यधिकरणभूताहवनीयरूपतया दृश्यमानोऽग्निः स तथाविधः खलु वावशानः सोमं कामयमान इंद्रो यस्मिन्नग्नौ सुतमभिषवादिसंस्कारोपेतं सोमं जठरे स्वोदरे दधे दधार। तस्मात्ताहवनीयमहिमोपेतः सोऽग्निरिति पूर्वेणान्वयः। किंच। हे जातवेदः सहस्रिणं। सहस्रं नानारूपतां युद्धे यो भजति स सहस्री। तमत्यं वेगवत्त्वादतनशीलं सप्तिं न अश्वमिव वाजं आज्यौषधिसोमाद्यनेकप्रकारं हविर्लक्षणमन्नं ससवान् भेजिवान् सन् त्वं स्तूयसे। स्तोतृभिरस्माभिः स्तूयमानो वर्तसे॥ दधे। दधातेर्लिटि लिटस्तझयोरेशिरेजिति तप्रत्ययस्य एशित्यादेशः। यद्वृत्तयोगादनिघातः। प्रत्ययस्वरः। वावशानः। वश कांताविव्यस्य यङ्लुकि दीर्घोऽकित इत्यभ्यासस्य दीर्घः। व्यत्ययेन शानच्। चित्स्वरः। ससवान्। षण संभक्तौ। वस्वेकाजाद्घसामिति इडभावः। नलोपः। प्रत्ययस्वरः। स्तूयसे। ष्टुञ् स्तुतौ। कर्मणि यक्। अकृत्सार्वधातुकयोरिति दीर्घः। निघातः॥

॥ अथ द्वितीया॥

अग्ने यत्ते दिवि वर्चः पृथिव्यां यदोषधीष्वप्स्वा यजत्र।
येनांतरिक्षमुर्वाततंथ त्वेषः स भानुरर्णवो नृचक्षाः॥ २

अग्ने॑ । यत् । ते॒ । दि॒वि । वर्चः॑ । पृ॒थि॒व्याम् । यत् । ओष॑धीषु ।

अ॒प्ऽसु । आ । य॒ज॒त्र॒ ।

येन॑ । अ॒न्तरि॑क्षम् । उ॒रु । आ॒ऽत॒तन्थ॑ । त्वे॒षः । सः । भा॒नुः ।

अ॒र्ण॒वः । नृ॒ऽचक्षाः॑ ॥ २

यजत्र यजनीय हे अग्ने दिवि द्युलोके यद्वर्च आदित्याख्यं यज्ज्योतिरस्ति तवैव ज्योतिः । पृथिव्यामाहवनीयादिरूपतया वर्तमानं यत्तेजस्तत्त्वदीयमेव । प्रसिद्धं तेजोऽभिधाय गूढं ज्योतिरभिधत्ते । यदोषधीर्व्याप्यास्ति । ओषधीष्वरणिप्रभृतिषु काष्ठेषु यत्तेजः । यद्वा । ओषधीषु वनस्पत्यादिषु सोमाख्यं यत्तेजोऽप्सु जलेषु यदौर्वाख्यं तेजस्तत्सर्वं आ सर्वत्र वर्तमानं तेजस्त्वदीयमेव । किंच येन वायुरूपेण तेजसांतरिक्षमाकाशमुर्वाततंथ आतेनिथ विस्तीर्णं कृतवानसि । त्वेषो दीप्तिमान् अत एव भानुर्भासमानो नृचक्षा नृणां साक्षितया द्रष्टार्णवः समुद्रवन्महान् । स तादृगस्त्वंतरिक्षमातेनिथेति पूर्वेणान्वयः । उक्तार्थं वाजसनेयकं । अग्ने यत्ते दिवि वर्च इत्यादित्यो वा अस्य दिवि वर्चः पृथिव्यामित्ययमग्निः पृथिव्यां यदोषधीष्वप्स्वा यजत्रेति य एवौषधिषु चाप्सु चाग्निस्तमेतदाह येनांतरिक्षमुर्वाततंथेति वायुः स त्वेषः स भानुरर्णवो नृचक्षा इति महान्स भानुरर्णवो नृचक्षा इत्येतत् । शत० ब्रा० ७, १, २३, । इति ॥ पृथिव्यां । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वं । ओषधीषु । ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायामिति दीर्घत्वं । अप्सु । सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं । आततंथ । तनु विस्तारे इत्यस्य लिटि थलि बभूथाततंथ जगृभ्म ववर्थेति निपातनादिडभावाभ्यासलोपा न भवंति । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । अर्णवः । अर्णसो लोपश्चेति मत्वर्थे वप्रकरणेऽन्येभ्योऽपि दृश्यत इति वप्रत्ययः । अर्णसः सलोपश्चेति सलोपः । प्रत्ययस्वरः । नृचक्षाः । चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि । अभिव्यक्तवाग्वाच्ययं धातुरत्राभिव्यक्तिमात्रे वर्तते । चक्षेर्बहुलं शिच्चेत्यसुन् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्ने॑ दि॒वो अर्ण॒मच्छा॑ जिगा॒स्यच्छा॑ दे॒वाँ ऊ॑चिषे॒ धिष्ण्या॒ ये ।

या रो॑च॒ने प॒रस्ता॒त्सूर्य॑स्य॒ याश्चा॒वस्ता॑दुप॒तिष्ठ॑न्त॒ आपः॑ ॥ ३

अग्ने॑ । दिवः॑ । अर्ण॑म् । अच्छ॑ । जिगासि । अच्छ॑ । देवान् ।
ऊचिषे । धिष्ण्याः॑ । ये ।
याः । रोचने । परस्तात् । सूर्य॑स्य । याः । च । अवस्तात् ।
उपऽतिष्ठ॑न्ते । आपः॑ ॥ २

हे अग्ने त्वं दिवोऽर्णं द्युलोके वर्तमानमर्णोऽम्भोऽच्छाभिलक्ष्य जिगासि । धूमद्वारा प्राप्नोषि । किंच । धिष्ण्याः । धियं बुद्धुपहितं देहमुष्णन्त्युष्णीकुर्वंतीति धिष्ण्याः प्राणाभिमानिनो देवाः । तान्प्राणाख्यान्देवानच्छानुक्रमेणोचिषे । समवेतान्करोषि । समवेता वर्तंत्यन्नपानसीत्यर्थः । सूर्यस्य सूर्यलोकस्य परस्तादुपरि रोचने । रोचनो नामायं लोको यत्रायमेवं ज्योतिस्तपति । तस्मिन्भासमाने रोचनाख्ये लोके या आपो विद्यंते अवस्तात्सूर्यलोकादधस्तादंतरिक्षलोके याश्चाप उपतिष्ठंते वर्तंते ता उभयीरपस्त्वं प्रेरयसि । उक्तार्थो वाजसनेयिभिः स्पष्टमभिहितः । आपो वा अस्य दिवोऽर्णस्ता एष धूमेनाभ्यैत्यच्छा देवाँ ऊचिषे धिष्ण्या ये इति प्राणा वै देवा धिष्ण्यास्ते हि सर्वा धिय उष्णंति या रोचने परस्तात्सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठंत आप इति रोचनो ह नामैष लोको यत्रैष एतत्तपति तद्याश्चैतं परेणापो याश्चावरेण ता एतदाह । शत० ब्रा० ७. १. २४. । इति । ता उभयीरपस्त्वं प्रेरयसीति ॥ अर्णं । ऋ गतावित्यस्मादुदके नुट् चेत्यसुनुडागमश्च । अर्यंते प्राप्यंते तत्पिपासुभिरित्यर्थः । सकारलोपश्छांदसः । नित्त्वादाद्युदात्तः । जिगासि । गा स्तुतौ च छंदसीत्ययं धातुश्चकाराद्गमने वर्तमानो जुहोत्यादिः । बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं । निघातः । ऊचिषे । ब्रूञ् व्यक्तायां वाचीत्येतस्य लिट आर्धधातुकत्वाद्ब्रुवो वचिः । पा० २. ४. ५३. । इति वच्यादेशः । असंयोगाल्लिट् किदिति किद्वद्भावाद्वचिस्वपीत्यादिना संप्रसारणं । अभ्यासस्य लिट्यभ्यासस्योभयेषामिति संप्रसारणं । आर्धधातुक इट् । निघातः । धिष्ण्याः । उष दाहे । धियं उष्णंतीति सानसिधर्णसिपर्णसितंडुलांकुशचषालेल्वलपल्वलधिष्ण्यशल्या इतिनिपातनात् यन्नुडागमधात्वादिलोपोपपदह्रस्वादयः सर्वे सिद्धा भवंति । नित्त्वादाद्युदात्तः । अवस्तात् । अवरशब्दात् दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपंचमीत्यादिना अस्तातिः । तस्मिन्विभाषावरस्य । पा० ५. ३. ४१. । इत्यवादेशः । प्रत्ययस्वरः । उपतिष्ठंते । ष्ठा गतिनिवृत्तौ । उपपूर्वात्तिष्ठतेरकर्मकाच्च । पा० १. ३. २६. । इत्यात्मनेपदं । यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पुरीष्यासो अग्नयः प्रावणेभिः सजोषसः ।

जुषंतां यज्ञमद्रुहोऽनमीवा इषो महीः ॥ ४

पुरीष्यासः । अग्नयः । प्रवणेभिः । सऽजोषसः ।

जुषंतां । यज्ञं । अद्रुहः । अनमीवाः । इषः । महीः ॥ ४

पुरीष्यासः सिकतासंमिश्रा अग्नयश्चित्या अग्नयः प्रवणेभिः खननसाधनभूतैरभ्र्यादिभिः सहिताः सजोषसः परस्परसंगताः संतो यजमानैः क्रियमाणमग्निचयनपूर्वकमिमं सोमयागं जुषंतां । सेवंतां । किंच । अद्रुहोऽद्रोग्धारो यूयमनमीवा रोगादिवर्जिता महीर्महत्य इष ऊर्जो रोगादिरहितान्यन्नान्यस्मभ्यं प्रयच्छतां ॥ पुरीष्यासः । पॄ पालनपूरणयोः । ईषश्चित्यर्तुदृच्छो यॄपॄभ्यां कित् । उ० ४. २७. । इतोपच्प्रत्ययः किच्च । किच्चाद्गुणे प्रतिषिद्ध उदोष्ठ्यपूर्वस्येत्युत्वं । रपरः । पृणाति पूर्यते वेति पुरीषं । पुरीषं पृणातेः पूरयतेर्वा । नि० १. २२. । इति यास्कः । तदर्हंतीति पुरीष्याः । छंदसि चेति यप्रत्ययः । यचि भमिति भसंज्ञायां यस्येति लोपः । प्रत्ययस्वरः । प्रावण्येभिः । वन षण संभक्ताविति धातोः पुंसि संज्ञायां घः प्रायेणेति करणे घप्रत्ययः । प्रकर्षेण वन्यते संभज्यते संश्लिष्यते मृद्भिरिति प्रावणानि खनित्राणि । प्रनिरंतः । पा० ८. ४. ५. । इत्यादिना णत्वं । वनं समासे पा० ६. २. १७८. । इत्यंतोदात्तत्वं । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । यद्वा । प्रुङ् गतौ । प्रवंते गच्छंति मृत्खननं प्रतीति चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् । पा० ३. २. १४८. । इति युच् । चित्स्वरः । पूर्वस्मिन्नृचेऽवग्रहाभावश्छांदस इति वक्तव्यं । जुषंतां । जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य लोटि रूपं पादादित्वादनिघातः । महीः । महच्छब्दादुगितश्चेति ङीप् । तकारलोपश्छांदसः । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इडामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५

इळां। अग्ने पुरुऽदंसं। सनिं। गोः। शश्वत्ऽतमं।

हवमानाय। साध।

स्यात्। नः। सूनुः। तनयः। विजाऽवा। अग्ने। सा। ते।

सुऽमतिः। भूतु। अस्मे इति॥ ५

एषा ऋक् पूर्वमेव व्याख्याता॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे द्वाविंशो वर्गः॥

निर्मथितः सुधित इति पंचर्चमेकादशं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। निर्मथितो देवश्रवा देववातश्च भारतौ तृतीया सतोबृहतीति। भरतस्य पुत्रौ देवश्रवा देववातश्चेत्युभावस्य ऋषी। तृतीया सतोबृहती। शिष्टास्त्रिष्टुभः। अग्निर्देवता। आ होतेत्यादिसूक्तदशकस्योक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः। इळामग्न इत्यस्या विनियोगोऽसकृदुपदिष्टः॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा॥

निर्मथितः सुधित आ सधस्थे युवा कविरध्वरस्य प्रणेता।

जूर्यत्स्वग्निरजरो वनेष्वत्रा दधे अमृतं जातवेदाः॥ १

निःऽमथितः। सुऽधितः। आ। सधऽस्थे। युवा। कविः।

अध्वरस्य। प्रऽनेता।

जूर्यत्ऽसु अग्निः। अजरः। वनेषु। अत्र। दधे।

अमृतं। जातऽवेदाः॥

भारतावृषी स्तोत्रं कुर्वाते। योऽग्निर्निर्मथितोऽग्निष्टोमादिकर्मसु अरण्योर्निरंतरं मथितः सन् सधस्थे यजमानगृहे सुधितो गार्हपत्यादिषु त्रिषु कुंडेषु सुष्ठु निहितः निधाय च काष्ठप्रक्षेपेण प्रज्वाल्यमानो युवा प्रवृद्धः अत एवाध्वरस्य ज्योतिष्टोमादेः प्रणेता प्रकर्षेणानेता निर्वाहको नेतृत्वादेव कविः क्रांतदर्शी। तथाविधो

जातवेदाः सर्वविषयाभिज्ञानवान् सोऽग्निर्वनेषु वृक्षारण्येषु जूर्यत्सु दावाग्निसंबंधाज्जीर्यमाणेषु जरां नाशं प्राप्नुवत्स्वपि स्वयमजरो जराहितः प्रत्युत दीप्यमानः सन् अत्र एवं स्तुतिं कुर्वाणेषु यजमानेष्वमृतं जयरहितं प्रभूतमन्नमादधे। निदधाति॥ सुधितः। दधातेः कर्मणि निष्ठायां सुधितवसुधितनेमधितेत्यादिना निपातनाद्धि इत्यादेशः। गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। जूर्यत्सु। जूरी घूरी हिंसावयोहान्योः। व्यत्ययेन शतृप्रत्ययः। दिवादित्वाच्छ्यन्। लित्वादाद्युदात्तः। अजरः। जॄ वयोहानावित्यस्मात् ऋदोरबित्यप्प्रत्ययः। गुणः। नञो जरमरमित्रमृता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। दधे। दधातेर्वर्तमाने लिटि रूपं। जातवेदाः जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य क्ते जनसनखनां सञ्झलोरित्याकारः। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं॥

॥ अथ द्वितीया॥

अमन्थिष्टां भारता रेवदग्निं देवश्रवा देववातः सुदक्षं।
अग्ने वि पश्य बृहताभि रायेषां नो नेता भवतादनु द्यून्॥

अमन्थिष्टां। भारता। रेवत्। अग्निं। देवऽश्रवाः।
देवऽवातः। सुऽदक्षं।
अग्ने। वि। पश्य। बृहता। अभि। राया। इषां। नः।
नेता। भवतात्। अनु। द्यून्॥ २

हे अग्ने भारता भारतौ भरतस्य पुत्रौ देवश्रवा देववातश्चेत्युभौ सुदक्षं शोभनसामर्थ्योपेतं रेवत् रयिमंतमग्निमंगनादिगुणोपेतं त्वाममंथिष्टां। अग्निष्टोमादिकर्मप्राप्त्यर्थमरण्योर्मथितवंतौ। मथनेन त्वामुत्पादितवंतावित्यर्थः। तादृशस्त्वं बृहता प्रभूतेन राया धनेन सहितः सन् अभि अभिमुखो भूत्वा वि पश्य। अस्मान्विशेषेणानुग्रहदृष्ट्या वीक्षस्व। किंच। अनु द्यून्। द्युशब्दोऽहर्वाची वस्तोर्द्युरिति तन्नामसु पाठात्। द्यून्ननु सर्वेषु दिवसेषु नोऽस्माकमिषामन्नानां नेता आनेता भवतात्। भव॥ अमंथिष्टां। मन्थ विलोडन इत्यस्माल्लुङि सिच्। वदव्रजहलंतस्याचः। पा० ७, २, ३, । इति वृद्धौ प्राप्तायां नेटीति प्रतिषेधः। तस्थस्थमिपामित्यादिना तसस्तामादेशः। पादादित्वादनिघातः। अट्स्वरः। भारता।

चरतश्चापत्यमित्यर्थे अत्रादित्वादञ् । तद्धितेष्वचामादेरित्यादिवृद्धिः । ञ्नित्स्वरः । देवत् । रयिमत्स्वाक्षतुप् । वचोदात्तत्वसंप्रसारणपरपूर्वत्वगुणलुल्लोपाः । देवश्रवाः । श्रु श्रवणे । असुन्निति कर्मण्यसुन् । देवैः श्रूयते प्रख्याप्यतेऽसाविति देवश्रवा ऋषिः । अदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ते गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेत्यौणादिकसूत्रात्पूर्वपदस्वरः । देववातः । वा गतिगंधनयोः । अस्मात्कर्मणि क्तः । देवैरिष्यमानतया प्राप्तो देववात ऋषिः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । द्यून् । द्यु अभिगमने दीप्तौ वा । ङिज्ञेत्यनुवृत्तौ द्युयुभ्यां चेति औणादिकसूत्रेण डुप्रत्ययो ङिच्च । द्युतेरत्र्युदयच । उ० ५. २ तृ. । इति डुप्रत्ययः । अभिगम्यं-त्यश्विन् खं खमभितं देयं प्राणिन इति द्योतते किरणसंबंधादिति वा द्युर्दिवसः । प्रथमयोरिति सवर्णदीर्घः । तस्माच्छसो नः पुंसि । पा० ६. १. १०३. । इति सकारस्य नकारः । एकादेशस्वरः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

दश क्षिपः पूर्व्यं सीमजीजनन्त्सुजातं मातृषु प्रियं ।
अग्निं स्तुहि दैववातं देवश्रवो यो जनानामसद्वशी ॥ ३

दश । क्षिपः । पूर्व्यं । सीं । अजीजनन् । सुऽजातं ।
मातृषु । प्रियं ।
अग्निं । स्तुहि । दैवऽवातं । देवऽश्रवः । यः । जनानां ।
असत् । वशी ॥ ३

हे अग्ने देववातस्य क्षिपः । क्षिप्यंते कर्मकरणार्थमिति क्षिपोऽगुलयः । ताश्च दश । बाहुद्वयस्य मथनसाधनत्वेन तत्रत्याश्चांगुलयो दशसंख्याकाः । तादृश्योऽगुलयः पूर्व्यं पुरातनं सोमेनं त्वामजीजनन् । उदपीपदन् । हे देवश्रवो मातृषु मातृभूतारण्योः सुजातं सुष्ठूत्पन्नं अत एव प्रियं कमनीयं दैववातं देववातेन मथितमेनमग्निं स्तुहि । योऽग्निर्जनानां स्तोतॄणां यजमानानां वशी वशयितॄ कर्मणां स्वातंत्र्येण प्रवर्तकोऽसत् भवति तं स्तुहीति पूर्वेणान्वयः ॥ दश । दृश दशने । कनिन्नित्यनुवृत्तौ नुदशोर्गुणश्चेति कनिन् । नित्स्वरः । क्षिपः । क्षिप प्रेरणे । औणादिकः कर्मणि क्षिप् । क्षिप्यंते प्रेर्यंते कर्मस्विति क्षिपोऽगुलयः । धातुस्वरः । अजीजनन् ।

जनी प्रादुर्भावे। हेतुमण्ण्यंतस्य लुङि चङ्ङ्हिय चनसम्प्रज्ञावा... ... : । निघातः। सुधि। षुञ् सुत्तावित्यस्य लोटि रूपं। चदादित्वाच्छपो लुक्। निघातः। दैववातं। देववातेन निर्वृत्तमित्यर्थे तेन निर्वृत्तं। पा० ४. २. ६८.। इत्यण्। प्रत्ययस्वरः। अक्तु। अस भुवि। अस्य लेण्‍ड्‍डागमः यहृत्तयोगादनिघातः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नि त्वा॑ दधे॒ वर॒ आ पृ॑थि॒व्या इळा॑यास्प॒दे सु॑दिन॒त्वे अह्ना॑म्।

दृ॒षद्व॑त्यां॒ मानु॑ष आप॒याया॒ सर॑स्वत्यां रे॒वद॑ग्ने दिदीहि॥ ४

नि। त्वा। दधे। वरे। आ। पृथिव्याः। इळायाः। पदे।

सुदिनऽत्वे। अह्नां।

दृषत्ऽवत्यां। मानुषे। आपयायां। सरस्वत्यां। रेवत्।

अग्ने। दिदीहि॥ ४

हे अग्ने इळाया गोरूपधारिण्याः पृथिव्या भूमेर्वरे वरिष्ठे पद उत्तरवेद्यां अह्नां सुदिनत्वे यजनीयदिवसानां शोभनदिनत्वार्थं। येषु दिनेष्विंद्रादयो यरीयांसो देवा इज्यंते तानि सुदिनानि। तदर्थं त्वा त्वामा निदधे। आ समंतान्निदधामि। उक्तानि स्थानानि दर्शयति। दृषद्वत्यां। दृषद्वती नाम काचिन्नदी तस्यां। मानुषे मनुष्यसंचारविषये तीरे। आपयायां। आपया नाम काचिन्नदी तस्यां। सरस्वत्यां नद्यां। एतेषु स्थानेषु त्वं रेवत् धनयुक्तं यथा भवति तथा दिदीहि। दीप्यस्व। नद्यर्थवः सरस्वतीतीरे खलु यज्ञादिकर्माण्यकार्षुः। तथा च ब्राह्मणं ऋषयो वै सरस्वत्यां सत्रमासत। ऐ० ब्रा० २. ५६.। इति॥ दधे। दधातेर्लिङ्युत्तमैकवचने रूपं। वरे। वृञ् वरणे। ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप्। पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः। दृषद्वत्यां। दॄ विदारणे। दृणातेः षुग्घ्रस्वश्च। उ० १. १२६.। इत्यादिना षुगागमो धातोर्ह्रस्वश्च। दृषद उपला यस्यां संतीति मतुप्। झय इति तस्य वत्वं। स्वरविधौ व्यंजनमविद्यमानवदित्यस्याः परिभाषाया अनाश्रयणाभावान्मतुप उदात्तताभावः। अदिप्रत्ययस्वरः। सरस्वत्यां। सरःशब्दोऽसुनंतत्वादाद्युदात्तः। तदस्यास्तीति मतुप्। अदुपधत्वान्मस्य वत्वं। उगित्वात् ङीप्। दिदीहि। दिवु क्रीडादावित्यस्य यङ्लुकि रूपं॥

॥ अथ पंचमी ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५

इळां । अग्ने । पुरुऽदंसं । सनिं । गोः । शश्वत्ऽतमं ।

हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते ।

सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ५

व्याख्यातेयमित्युपेक्षिता ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे त्रयोविंशो वर्गः ।

अग्ने सहस्वेति पंचर्चं द्वादशं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका अग्ने सहस्व गायत्र्याद्यानुष्टुविति । ऋषिर्गाथिनो विश्वामित्रः । अग्निर्देवता । आद्यानुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे च प्रथमावर्जितस्य सूक्तस्य विनियोगः । अथैतस्या इति खंडे सूत्रितं । अग्न इळेति चतस्रः । आ० ४, १३, । इति ॥ आभ्युदयेष्टावग्नेर्दातुरनुवाक्याग्ने दा दाशुष इत्येषा । अथाग्नेय इति खंडे सूत्रितं । अग्ने दा दाशुषे रयिं स यंता विप्र एषां । आ० २, १२, । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ।

अग्ने सहस्व पृतना अभिमातीरपास्य ।

दुष्टरस्तरन्नरातीर्वर्चो धा यज्ञवाहसे ॥ १

अग्ने । सहस्व । पृतनाः । अभिऽमातीः । अप । अस्य ।

दुस्तरः । तरन् । अरातीः । वर्चः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥ १

विश्वामित्रः स्तौति । हे अग्ने पृतना अभियोक्त्रीः सेनाः सहस्व । अभिभव । अभिमातीरभिमानिनः कर्मविघ्नकारिणः शत्रून् अपास्य । अपनुद । किंच दुष्टरो न केनापि तरितुं शक्यः अत एव अरातीररातीन् शत्रून् तरन् स्वतेजसा तिरस्कुर्वंस्त्वं यज्ञवाहसे यज्ञनिर्वाहकाय यजमानाय वर्चो धाः । अन्नं धेहि । कुरु ॥ सहस्व । षह मर्षणे इत्यस्य लोटि रूपं । आमंत्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वादनिघातः । अभिमातीः । माङ् माने । मानं मातिः । भावे क्तिन् । अस्यालुप्तिकरणत्वादीत्वेत्वे न भवतः । अभितो मानं येषां त इति बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । अस्य । अस्तु चेपणे । दिवादिः । लोटि रूपं । दुष्टरः । तॄ प्लवनतरणयोः । अस्मादलङ्क्रार्थे खल् । सुषामादित्वाद्विसर्जनीयस्य सकारस्य षत्वं । लित्स्वरः । तरन् । तरतेः शतरि रूपं । अदुपदेशाल्लसार्वधातुकस्वरेण शतुरनुदात्तत्वे कृते धातुस्वरः । धाः । दधातेश्छंदसि लुङि रूपं । निघातः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्ने॑ इ॒ळा समि॑ध्यसे वी॒तिहो॑त्रो॒ अम॑र्त्यः ।

जु॒षस्व॒ सु नो॑ अध्व॒रं ॥ २

अग्ने॑ । इ॒ळा । सं । इ॒ध्यसे॒ । वी॒तिऽहो॑त्रः । अम॑र्त्यः ।

जु॒षस्व॑ । सु । नः॒ । अ॒ध्व॒रं ॥ २

हे अग्ने वीतिहोत्रः । वीतिः प्रीतिविषयं होत्रमग्निहोत्रादिकं यस्यासौ वीतिहोत्रः । यज्ञेषु प्रीतिमानित्यर्थः । अमर्त्यो मरणधर्मरहितस्त्वमिडायामीडायामुत्तरवेद्यां समिध्यसे । आज्याहुतिप्रक्षेपेण सम्यक् प्रज्वाल्यसे । तादृशस्त्वं नोऽस्माकमध्वरमिमं यज्ञं सु सुष्ठु जुषस्व । आहुतिस्वीकरणेन सेवस्व ॥ वीतिहोत्रः । वी कांत्यादिषु । अस्मात्कर्मणि मंत्रे वृषेषपचेत्यादिना क्तिन्नुदात्तः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । जुषस्व । जुषतेर्लोटि रूपं । षत्वरः । सु । निपातस्य चेति संहितायां दीर्घः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्ने॑ द्यु॒म्नेन॑ जागृवे॒ सह॑सः । सूनवाहुत ।

एदं ब॒र्हिः सदो॒ मम॑ ॥ ३

अग्ने॑। द्यु॒म्नेन॑। जा॒गृ॒वे॒। सह॑सः। सू॒नो॒ इति॑। आ॒ऽहु॒त॒।

आ। इ॒दम्। ब॒र्हिः। स॒दः॒। मम॑ ॥ ३

द्युम्नेन स्वतेजसा सह जागृवे। जागर्तीति जागृविः। तस्य संबुद्धिः। लोकरक्षार्थं स्वतेजसा सह सर्वदा जागरणोपेत आहुत देवताह्वानार्थमाभिराहुत सहसः सूनो बलस्य पुत्र हे अग्ने मम मत्संबंधिन्यस्मिन्यज्ञे यद्वेद्यामास्तीर्णमिदं बर्हिस्तत्रासदः। आसीद॥ जागृवे। जागृ निद्राक्षये। जॄशॄस्तॄजागृभ्यः क्विन्निति क्विन्। क्विचादगुणः। जागर्तीति जागृविः। जागृविर्जागरणात्। नि० ६. ८.। इति यास्कः। संबुद्धौ चेति गुणः। एङ्ह्रस्वात्। पा० ६. १. ६९.। इति सोर्लोपः। निघातः। सहसः। सूनो। सुप आमंत्रिते पराङ्गवद्भावादनुदात्तत्वे पादादित्वादनिघातः। सदः। षद्लृ विशरणगत्यवसादनेष्वित्यस्य छांदसे लुङि लृदित्वादङ्। निघातः। मम। अस्मच्छब्दस्य षष्ठ्येकवचने ममादेशः। युष्मदस्मदोर्ङसीत्याद्युदात्तत्वं॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्ने॒ विश्वे॑भिर॒ग्निभि॑र्दे॒वेभि॑र्महया॒ गिरः॑।

य॒ज्ञेषु॒ य उ॑ चा॒यवः॑ ॥ ४

अग्ने॑। विश्वे॑भिः। अ॒ग्निऽभिः॑। दे॒वेभिः॑। म॒ह॒य॒। गिरः॑।

य॒ज्ञेषु॑। ये। ऊँ॒ इति॑। चा॒यवः॑ ॥ ४

हे अग्ने देवेभिर्द्योतमानैर्विश्वेभिः सर्वैरग्निभिर्यष्टव्यतया स्थितैरग्निभिः सहितस्त्वं चायव अन्नविषयस्तुतिरूपाभिर्गीर्भिरनन्यमनस्कतया पूजका ये विद्यंते तेषां यज्ञेषु ज्योतिष्टोमादिषु गिरः स्तोत्रशस्त्रादिलक्षणानि वाक्यानि महय। पूजय॥ महय। मह पूजायां। चुरादिः। अदंतत्वादुपधावृद्ध्यभावः। निघातः। चायवः। चायृ पूजानिशामनयोः। कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उणिति उण्। दृगयूादयश्चेति कुप्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्ने दा दाशुषे रयिं वीरवंतं परीणसं ।

शिशीहि नः सूनुमतः ॥ ५

अग्ने । दाः । दाशुषे । रयिं । वीरऽवंतं । परीणसं ।

शिशीहि । नः । सूनुऽमतः ॥ ५

हे अग्ने दाशुषे तुभ्यं हविर्दत्तवते यजमानाय वीरवंतं पुत्रयुक्तं परीणसं प्रभूतं रयिं धनं दाः । देहि । सूनुमतः पुत्रपौत्रादिसहितानस्मान् शिशीहि । धनप्रदानेन तीक्ष्णीकुरु ॥ दाः । डुदाञ् दान इत्यस्य छांदसे लुङि रूपं । आमंत्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वादनिघातः । दाशुषे । दाशृ दान इत्यस्य क्वसौ दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्चेति निपातनात् द्विर्वचनाभाव इडभावश्च । चतुर्थ्यां संप्रसारणं । प्रत्ययस्वरः । परीणसं । परिपूर्वाण्णसतेर्व्याप्त्यर्थात् क्विप् । अन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घः । शिशीहि । शिङ् निशाने । व्यत्ययेन श्लुः । दीर्घश्छांदसः । हेरपित्त्वादंतोदात्तत्वं ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

अग्ने दिव इति पंचर्चं त्रयोदशं सूक्तं वैश्वामित्रं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अग्ने दिवो वैराजमुपांत्याग्नेंद्रीति । विराट् छंदः । अग्न इंद्रश्चेत्येषैंद्राग्नी देवताका । शिष्टा आग्नेय्यः ॥ अग्निष्टोम आज्यशस्त्रेऽग्न इंद्रश्चेति याज्या । अग्न इंद्रश्च दाशुषो दुरोण इति याज्या । आ० ५. ९. । इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

अग्ने दिवः सूनुरसि प्रचेतास्तना पृथिव्या उत विश्ववेदाः ।

ऋधग्देवाँ इह यजा चिकित्वः ॥ १

अग्ने। दिवः। सूनुः। असि। प्रऽचेताः। तना। पृथिव्याः।

उत। विश्वऽवेदाः।

ऋधक्। देवान्। इह। यज। चिकित्वः॥ १

विश्वामित्रः स्तौति। हे अग्ने विश्ववेदाः सर्वविषयज्ञानवान् प्रचेताः कर्मविषयज्ञानयांस्त्वं दिवो द्युलोकाभिमानिदेवतायाः सूनुरसि। पुत्रो भवसि। उत अपि च पृथिव्याः पृथिव्यभिमानिदेवतायास्तना तनयोऽसि। किंच चिकित्वश्चेतनावन् हे अग्ने इहास्मिन् क्रियमाणेऽस्मिन्कर्मणि देवान् यजनीयानिंद्रादिदेवान् ऋधक् पृथक् क्रमेण यज। हविःप्रदानेन पूजय॥ असि। अस भुवीत्यस्य लटि तासस्त्योर्लोप इति सलोपः। निघातः। विश्ववेदाः। बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति विश्वस्यांतोदात्तत्वं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्निः संनोति वीर्याणि विद्वान्त्सनोति वाजममृताय भूषन्।

स नो देवाँ एह वहा पुरुक्षो॥ २

अग्निः। सनोति। वीर्याणि। विद्वान्। सनोति। वाजं।

अमृताय। भूषन्।

सः। नः। देवान्। आ। इह। वह। पुरुक्षो इति

पुरुऽक्षो॥ २

विद्वान् कर्माभिज्ञो योऽग्निर्वीर्याणि पशुपुत्रादिसंपद्रूपाणि सामर्थ्याणि सनोति यजमानाय ददाति यश्चाग्निर्भूषन् स्वतेजसा सर्वं जगद्भूषयन् अलंकुर्वन्नमृताय मरणधर्मरहिताय्रेंद्रादिदेवाय वाजं हविर्लक्षणमन्नं सनोति प्रयच्छति पुरुक्षो पुरोडाशादिबहुविधान्नोपेत हे अग्ने स तादृशस्त्वं नोऽस्माकं संबंधिनीहास्मिन्यज्ञे देवान्यजनीयान्देवानावह। आह्वय॥ सनोति। षणु दाने। तनादित्वादुप्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः। पादादित्वादनिघातः। भूषन्। भूष अलंकारे। अंतर्भावितण्यर्थः। शतुर्लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे धातुस्वरः शिष्यते। वह। वहेर्लोटि रूपं। पुरुक्षो पुरवः। क्षुधोऽन्नानि यस्येति पुरुक्षुः। अंत्यलोपश्छांदसः। संबुद्धौ चेति गुणः॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्निर्द्यावापृथिवी विश्वजन्ये आ भाति देवी अमृते अमूरः ।
क्षयन्वाजैः पुरुश्चंद्रो नमोभिः ॥ ३

अग्निः । द्यावापृथिवी इति । विश्वजन्ये इति विश्वऽजन्ये ।
आ । भाति । देवी इति । अमृते इति । अमूरः ।
क्षयन् । वाजैः । पुरुऽचंद्रः । नमःऽभिः ॥ ३

अमूरोऽमूढः सर्वज्ञः क्षयन् ईशानः सर्वस्य जगतः अत एव पुरुश्चंद्रः पुरुचंद्रो बहुहिरण्योपेतः । यद्वा बहुदीप्तिस्वरूपः । वाजैर्बलैर्नमोभिरन्नैश्च सहितः सोऽग्निर्विश्वजन्ये विश्वस्य जनयित्र्यौ । यद्वा विश्वं जन्यमुत्पाद्यं याभ्यां ते । देवी द्योतमाने अमृते मरणधर्मरहिते द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावाभाति । आ समंतात्प्रकाशयति ॥ द्यावापृथिवी । दिवःशब्दस्य दिवो द्यावेति द्यावादेश आद्युदात्तः । पृथिवीशब्दो ङीषंतत्वेनांतोदात्तः । देवताद्वंद्वे चेत्युभयोः प्रकृतिस्वरत्वं । विश्वजन्ये । बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तः । तत्पुरुषे तु स्वरश्चिंतनीयः । आ भाति । भा दीप्तौ । अंतर्भावितण्यर्थः । क्षयन् । क्षि ऐश्वर्ये । शतुर्लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे धातुस्वरः । पुरुश्चंद्रः ह्रस्वाच्चंद्रोत्तरपदे मंत्र इति सुडागमः । सुत्वेन शकारः । उत्तरपदांतोदात्तप्रकरणे विचक्रादीनां छंदस्युपसंख्यानमित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । यद्वा समासस्येत्यंतोदात्तत्वं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्न इंद्रश्च दाशुषो दुरोणे सुतावतो यज्ञमिहोप यातं ।
अमर्धंता सोमपेयाय देवा ॥ ४

अग्ने । इंद्रः । च । दाशुषः । दुरोणे । सुतऽवतः ।
यज्ञं । इह । उप । यातं ।
अमर्धंता । सोमऽपेयाय । देवा ॥ ४

हे अग्ने त्वमिंद्रश्चोभौ देवा देवौ युवामस्रेधंता अत्रागमनेन यज्ञहिंसामकुर्वंतौ संतौ सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो दाशुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्येह दुरोणे गृहे क्रियमाणमिमं यज्ञमभिलक्ष्य सोमपेयाय सोमपानार्थमुप यातं । उप समीप आगच्छतं ॥ यातं । या प्रापणे इत्यस्य लोटि रूपं । निघातः । अस्रेधंता । स्रिधु हिंसायामित्यस्य शतरि रूपं । नञा समासः । सुपां डादेशः । तत्पुरुषे नञ्स्वरः । सोमपेयाय । पा पाने । अचो यदिति यत् ईद्यतीतीकारादेशः । आर्धधातुकलक्षणो गुणः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्ने अपां समिध्यसे दुरोणे नित्यः सूनो सहसो जातवेदः ।

सधस्थानि महयमान ऊती ॥ ५

अग्ने । अपां । सं । इध्यसे । दुरोणे । नित्यः । सूनो इति ।

सहसः । जातऽवेदः ।

सधऽस्थानि । महयमानः । ऊती ॥ ५

सहसः सूनो बलस्य पुत्र जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने नित्योऽविनाशी ऊती ऊत्या रक्षणेन सधस्थानि प्राणिनां निवासभूतांल्लोकान्महयमान परिचरंस्त्वमपां दुरोणेऽपां स्थानेऽतरिक्षे समिध्यसे । सम्यग्दीप्यसे ॥ दुरोणे अव रक्षणे इत्यस्मादौणादिको नक्प्रत्ययः । ज्वरत्वरेत्यादिना ऊट् । गुणः । दुरोण इति गृहनाम । दुरवा भवंति । नि० ४. ५. । इति यास्कः । प्रत्ययस्वरः । महयमानः । मह पूजायां । व्यत्ययेन शानच् । शानचो लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे णिच्स्वरः । ऊती । अव रक्षणादिषु । ऊतियूतिजूतीत्यादिना निपातनादंतोदात्तः । सुपां सुलुगिति तृतीयायाः सवर्णदीर्घः ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे पंचविंशो वर्गः ॥

वैश्वानरं मनसेति नवर्चं चतुर्दशं सूक्तं । तत्रानुक्रमणिका । वैश्वानरं नव तृचौ वैश्वानरीयमारुतौ जागतौ तृच आत्मस्तुतिर्वा पूर्वाग्निगीतांत्योपाध्यायस्तुतिरिति । वैश्वानरं मनसेत्याद्यौ तृचौ जागतौ ॥ प्रथमस्य वैश्वानरोऽग्निर्देवता ।

सप्तम्याद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः। अग्निरस्मीति तृचस्याग्निः परं ब्रह्म वा देवता। नवम्यास्तु विश्वामित्रोपाध्यायस्य स्तुत्यत्वात्स एव देवता। सप्तमीवर्जितस्य सूक्तस्य विश्वामित्र ऋषिः। सप्तम्या ब्रह्मवाक्यत्वाद्यस्य वाक्यं स ऋषिरिति न्यायेन ब्रह्म ऋषिः॥ वैश्वानरं मनसेत्याद्यस्तृच आभिप्लविके चतुर्थेऽहनि आग्निमारुते वैश्वानरीयनिविद्धाने विनियुक्तः। तृतीयस्येति खंडे सूत्रितं। वैश्वानरं मनसेति तिस्रः। आ० ७. ७.। इति॥ अयमेव तृचो बृहस्पतिसवेऽप्याग्निमारुते वैश्वानरीयनिविद्धानीयः॥ प्रयंतु राजा इति द्वितीयस्तृचो बृहस्पतिसवे मारुतनिविद्धानीयः। उभयमप्युशनःस्तोमेनेति खंडे सूत्रितं। वैश्वानरं मनसाग्निं निचाय्य प्रयंतु वाजास्तविषीभिरग्नयः। आ० ९. ५.। इति॥ अग्निचयने संचिताग्न्यनुशंसनेऽग्निरस्मीत्येषा। अथाग्निं संचितमनुगीतमनुशंसेदित्युपक्रम्य सूत्रितं। अग्निरस्मि जन्मना जातवेदा इति त्रिर्मध्यमया वाचेति॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

वैश्वानरं मनसाग्निं निचाय्या हविष्मंतो अनुषत्यं स्वर्विदं ।
सुदानुं देवं रथिरं वसूयवो गीर्भी रण्वं कुशिकासो
हवामहे ॥ १

वैश्वानरं । मनसा । अग्निं । निऽचाय्य । हविष्मंतः ।
अनुऽसत्यं । स्वःऽविदं ।
सुऽदानुं । देवं । रथिरं । वसुऽयवः । गीःऽभिः । रण्वं ।
कुशिकासः । हवामहे ॥ १

विश्वामित्रः स्तौति। हे अग्ने हविष्मंतः संभृतहविष्का वसूयवो धनमात्मन इच्छंतः कुशिकासः कुशिकगोत्रोत्पन्ना वयं वैश्वानरं। विश्वे नरा अग्निप्रणयनादिक्रियया नेतारो यस्येति विश्वानरोऽग्निः। तस्य संबंधी वैश्वानरः। अपत्यमिति यावत्। यद्वा विश्वानर एव वैश्वानरः। तद्धितोऽनन्यार्थो राक्षसवायसादिवत्। अनुषत्यं सत्येनानुगतं कर्मानुरूपफलप्रदाने सत्यप्रतिज्ञं स्वर्विदं स्वर्गादिलक्षण-फलस्य दातारं अत एव सुदानुं सुष्ठु फलस्य दातारं रथिरं रथवंतं अत एव रण्वं

यज्ञाम्गच्छंतं देवं द्योतमानं तमिममग्निं मनसा निचाय्य अंतःकरणेनैवंविधगुणविशिष्टत्वमिति ज्ञात्वा गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिर्हुयामहे। इह कर्मणि त्वामाह्वयामः॥ वैश्वानरं। नरे संज्ञायामिति पूर्वपदस्य दीर्घत्वं। विश्वानरस्येदमित्यर्थे तस्येदमित्यण्। प्रत्ययस्वरः। निचाय्य। चायृ पूजानिशामनयोरित्यस्य ल्यपि रूपं। लित्स्वरः। अनुपत्यं। अनुगतं सत्येन। अवादयः क्रुष्टाद्यर्थे तृतीययेति समासः। सुषामादित्वात्पत्वं। निरुदकादित्वादंतोदात्तत्वं। सुदानुं। डुदाञ् दाने। दाभाभ्यां नुरिति कर्तरि नुप्रत्ययः। परादिश्छंदसि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। रयिं। रयशब्दान्मत्वर्थे मेधारथाभ्यामिरनिरचौ वक्तव्याविती रच्। चित्स्वरः। वसूयवः। वस्वात्मन इच्छंत इति सुप आत्मनः क्यच्। अकृत्सार्वधातुकयोरिति दीर्घः। क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः। अतो लोपः। प्रत्ययस्वरः। रथ्वं। रविर्गत्यर्थः। रथ्वति यज्ञाम्गच्छतीति रथ्वः। पचाद्यजंतः। चित्स्वरः। कुशिकासः। कुशिकशब्दाद्गोत्रमित्यर्थे विदादित्वादञ्। तस्य बहुषु यञञोः। पा० २. ४. ६४. । इति लुक्। हुयामहे। ह्वयतेर्बहुलं छंदसीति संप्रसारणं। निघातः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तं शुभ्रमग्निमवसे हवामहे वैश्वानरं मातरिश्वानमुक्थ्यं।
बृहस्पतिं मनुषो देवतातये विप्रं श्रोतारमतिथिं रघुष्यदं॥ २

तं। शुभ्रं। अग्निं। अवसे। हवामहे। वैश्वानरं।
मातरिश्वानं। उक्थ्यं।
बृहस्पतिं। मनुषः। देवऽतातये। विप्रं। श्रोतारं।
अतिथिं। रघुऽस्यदं॥ २

योऽग्निः पूर्वमंत्रे प्रतिपादितस्तं शुभ्रं द्योतमानं वैश्वानरं विश्वानरसंबंधिनं मातरिश्वानं। मातर्यंतरिक्षे श्वसिति विद्युदादिरूपतया चेष्टत इति मातरिश्वाग्निः। तमुक्थ्यमुक्थैः शस्त्रैः शंसनीयं बृहस्पतिं बृहतो यज्ञस्य पतिं पालकतया स्वामिनं विप्रं मेधाविनं श्रोतारं स्तोत्रशस्त्रादिमंत्रवाक्यं श्रृण्वंतमतिथिमातिथेयपूजार्हंतया यदृच्छया प्राप्तं रघुष्यदं लघुस्यदं। रघुर्लघुः स्यदो वेगो यस्येति क्षिप्रगंतारं। यद्वा

स्यदशब्देनाश्वा लक्ष्यते रघुस्यदः क्षिप्रगंतेत्यर्थः। तमेवंविधगुणयुक्तमग्निमवसेऽस्माकं रक्षणाय हवामहे। कुशिकगोत्रजा वयमाह्वयामः किंच। मनुषो मनुष्यस्य देवतातये यज्ञार्थं त्वामाह्वयामः॥ शुभ्रं। शुभ दीप्तौ। अस्मात् स्फायितंचीत्यादिना कर्तरि रक्। किच्वाद्गुणाभावः। प्रत्ययस्वरः। मातरिश्वानं। निर्माणहेतुत्वान्माताऽन्तरिक्षं। तत्र श्वसिति प्राणितीति मातरिश्वाग्निः। श्वन्नुक्षन्नित्यादिना मातरिश्वञ्छब्दस्य कनिप्रत्ययांतत्वेन निपातनात्पूर्वपदांतोदात्तत्वं। उक्थ्यं। उक्थेन स्तोत्रेण स्तुत्यः। तत्र भव इत्यर्थे भवे छंदसीति यत्। चित्स्वरितमिति स्वरितः। देवतातये। देव एव देवतातिः स्वार्थिकस्तातिल्। देवतातिशब्देन यज्ञो लक्ष्यते तत्संप्रदानकत्वाद्यज्ञस्य। लित्स्वरः। रघुष्यदं। स्यन्दू प्रस्रवण इत्यस्मात्क्विबंतः स्यदशब्दः। स्यदो जव इति निपातनादनुनासिकलोपः। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं॥

॥ अथ तृतीया॥

अश्वो न क्रंदञ्जनिभिः समिध्यते वैश्वानरः कुशिकेभिर्युगेयुगे।
स नो अग्निः सुवीर्यं स्वश्व्यं दधातु रत्नममृतेषु जागृविः॥ २

अश्वः। न। क्रंदन्। जनिऽभिः। सं। इध्यते। वैश्वानरः।
कुशिकेभिः। युगेऽयुगे।
सः। नः। अग्निः। सुऽवीर्यं। सुऽअश्व्यं। दधातु। रत्नं।
अमृतेषु। जागृविः॥ २

यो वैश्वानरोऽग्निः कुशिकेभिः स्तोत्रं कुर्वाणैर्विश्वामित्रादिभिर्युगेयुगे प्रतिदिनं समिध्यत आज्याहुतिप्रक्षेपेण सम्यक् दीप्यते। तत्र दृष्टांतः। अश्वो नेति। यथा जातोऽश्वः क्रंदन् हेषारवं कुर्वन् जनिभिर्जनयित्रीभिर्वडवाभिः स्तन्यप्रदानेन प्रतिदिनं सम्यक् पोष्यते तद्वत्। अमृतेषु मरणधर्मरहितेषु देवेषु मध्ये जागृविर्ज्वालया जाग्रत् दीप्यमानः सोऽग्निः सुवीर्यं शोभनापत्ययुक्तं स्वश्व्यं शोभनाश्वादिपशुयुक्तं रत्नमुत्तमं धनं नोऽस्माकं दधातु। विदधातु। प्रयच्छतु॥ युगेयुगे। नित्यवीप्सयोरिति द्विर्वचनं। परस्याम्रेडितत्वादनुदात्तत्वे पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। स्वश्व्यं। अश्वशब्दः कन्प्रत्ययांत आद्युदात्तः। बहुव्रीहावाद्युदात्तं द्व्यच् छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। यकारोपजनश्छांदसः। यद्वा। अश्वेषु साधवोऽश्व्याः। तत्र साधुरिति यत्। यतोऽनाव

त्याद्युदात्तत्वं । बहुव्रीहौ पूर्वोक्तस्वरः । दाधातु । दधातेर्लोटि रूपं । रत्नं । रमु क्रीडायां । रमेस्त्न चेत्यधिकरणे नप्रत्ययस्तकारश्चांतादेशः । रमंतेऽस्मिन्निति रत्नं । निदित्यनुवृत्तत्वादाद्युदात्तः । जागृविः क्विप्रत्ययांतः । नित्त्वादाद्युदात्तः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र यंतु वाजास्तविषीभिरग्नयः शुभे संमिश्लाः पृषतीरयुक्षत ।

बृहदुक्षो मरुतो विश्ववेदसः प्र वेपयंति पर्वताँ अदाभ्याः ॥ ४

प्र । यंतु । वाजाः । तविषीभिः । अग्नयः । शुभे । संऽमिश्लाः ।

पृषतीः । अयुक्षत ।

बृहत्ऽउक्षः । मरुतः । विश्वऽवेदसः । प्र । वेपयंति ।

पर्वतान् । अदाभ्याः ॥ ४

वाजा वेगवंतोऽग्नयः । प्रयंतु । जलमभिलक्ष्य गच्छंतु । मतास्ते ऽग्नयस्तवि-षीभिर्बलयुक्तैर्मरुद्भिः शुभे जले संमिश्लाः परस्परं संगताः संतः पृषतीर्बिंदूनयुक्षत । अयुंजन् । जले बिंदूनकुर्वन् । यद्वा वाजा वेगवंतोऽग्नयस्तविषीभिर्बलयुक्तैर्मरुद्भि-र्जलमनुलक्ष्य प्रयंतु । गच्छंतु । ते च मरुतः शुभे जले संमिश्ला अग्निभिः संगताः संतः पृषतोर्धवलवर्णा वाहनरूपा वडवा अयुक्षत । रथे मेघभेदनार्थं ता अयौक्षुः । रथारूढास्ते विश्ववेदसः प्राणिकृतकर्माभिज्ञा नयुक्ता अदाभ्याः केनाप्यतिरस्कार्या मरुत एवंविधा वायवो बृहदुक्षः प्रभूतसक्तपर्वतान्मेघान् प्रवेपयंति । यथा प्रभूता वृष्टिर्भवति यथा मेघान् चालयंति ॥ तविषीभिः । तव गताविति सौत्रो धातुः । अस्मात्तवेर्णिद्वेति टिषच् नित्त्वं । तवंति संचरंत्याकाश इति तविषा वायवः । टिड्ढाणञिति ङीप् । लिंगव्यत्ययः । नित्त्वादाद्युदात्तः । पृषतीः । पृषु सेचने पृ पालनपूरणयोरिति वा । अस्माद्वर्तमाने पृषद्बृहन्महदिति निपातनादतिप्रत्ययः शतृवद्भवति । उगितश्चेति ङीप् । पर्षंतीति पृषत्यः शीकराः । पृषंति पालयंतीति पृषत्यो वडवाः । अयुक्षत । युजिर् योग इत्यस्य लुङि सिचि रूपं । निघातः । बृहदुक्षः । उक्ष सेचन इत्यस्मात्क्विप् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । वेपयंति । टुवेपृ कंपने । निघातः । पर्वतान् । पर्व पूरण इत्यस्मात् भृमृदृशियज्यादिना अतच् । पर्वति पूरयति भूमिमुदकेनेति पर्वतो मेघः । व्यत्ययेनाद्युदात्तः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्निश्रियो मरुतो विश्वकृष्टय आ त्वेषमुग्रमव ईमहे वयं ।

ते स्वानिनो रुद्रिया वर्षनिर्णिजः सिंहा न हेषक्रतवः

सुदानवः ॥ ५

अग्निऽश्रियः । मरुतः । विश्वऽकृष्टयः । आ । त्वेषं । उग्रं ।

अवः । ईमहे । वयं ।

ते । स्वानिनः । रुद्रियाः । वर्षऽनिर्निजः । सिंहाः । न ।

हेषऽक्रतवः । सुऽदानवः ॥ ५

अग्निश्रियो वैद्युतमग्निं श्रयंतो विश्वकृष्टयः । विश्वस्य वृक्षादेः कृष्टिराकर्षणं नमनोन्नमनादिलक्षणं कर्म येभ्यो भवति ते विश्वकृष्टयः । एवंविधा ये मरुतो विद्यंते तेषां च मरुतां त्वेषं दीप्तमुग्रमुद्गूर्णमवो रक्षणमीमहे । कुषिका वयमा समंताद्याचामहे । ते मरुतो रुद्रिया रुद्रपुत्रा वर्षनिर्णिजः । निर्णिक्शब्दो रूपवाची निर्णिग्वव्रिरिति तन्नामसु पाठात् । वर्षणं रूपं स्वभावो येषां ते वर्षनिर्णिजो वर्षकाः । हेषक्रतवः । हेषारवस्य क्रतुः करणं येषां ते कृतहेषारवाः सिंहा न सिंहा इव स्वानिनः शब्दयंतः । एवंविधास्ते मरुतः सुदानवः सुष्ठु जलस्य दातारो भवंति ॥ अग्निश्रियः । श्रिञ् सेवायां । क्विब्वचिप्रच्छीत्यादिना क्विप् संप्रसारणाभावो धातोर्दीर्घश्च । जसि इयङादेशः । कृत्स्वरः । उग्रं । गमूर्च्छ गतौ । उत्पूर्वः । ऋज्रेंद्राग्रेति निपातनाद्रन्प्रत्ययो मकारलोप उपसर्गस्यांतलोपश्च । उद्गच्छतीत्युग्रः । प्रत्ययस्वरः । ईमहे । ई कांतिगत्यादिषु । व्यत्ययेनात्मनेपदं । अदादित्वाच्छपो लुक् । निघातः । स्वानिनः । स्वानो घञंतः । तदंतः । अत इनिठनावितीनिः । प्रत्ययस्वरः । रुद्रियाः । रुद्रशब्दाच्छांदसो घः । तस्येयादेशः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अस्मिन्मंत्रे षष्ठीमृचमाह ॥

व्रातंव्रातं गणंगणं सुशस्तिभिरग्नेर्भामं मरुतामोज ईमहे ।
पृषदश्वासो अनवभ्रराधसो गंतारो यज्ञं विदथेषु धीराः ॥ ६

व्रातंऽव्रातं । गणंऽगणं । सुशस्तिऽभिः । अग्नेः । भामं ।
मरुतां । ओजः । ईमहे ।
पृषत्ऽअश्वासः । अनवभ्रऽराधसः । गंतारः । यज्ञं । विदथेषु ।
धीराः ॥ ६

कुशिका वयमग्नेर्भामं भासकं मरुतामोजस्तेजो व्रातं व्रातं व्राते व्राते प्रतिसमूहं गणं गणं गणे गणे महति समूहे क्रियमाणाभिः सुशस्तिभिः । शोभनाः शस्तयः स्तुतयो यैर्मंत्रैः क्रियंते ते सुशस्तयः । तैर्मंत्रैरीमहे । तादृशं मारुतं तेजो याचामहे । पृषदश्वासः । पृषत्यश्चित्रवर्णा अश्वा येषां ते तादृशाः अनवभ्रराधसः । न विद्यतेऽवभ्रंशो यस्य तदनवभ्रं । अनवभ्रं राधो धनं येषां तेऽनवभ्रष्टधनाः । संपूर्णधना इति यावत् । धीराः कर्माभिज्ञास्ते मरुतो विदथेषु यज्ञेषु यज्ञं यजनीयं हविरभिलक्ष्य गंतारो गमनशीला भवंति ॥ गणं गणं । गण संख्याने । पचाद्यच् । नित्यवीप्सयोरिति द्विर्वचनं । परस्याम्रेडितत्वादनुदात्तत्वे पूर्वपदस्वरः । सुशस्तिभिः । बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । भामं । भा दीप्तौ । अर्तिस्तुसुहुत्यादिना मन् । नित्स्वरः । ओजः । उब्ज आर्जवे । उब्जेर्बले बलोपश्च । उ० ४. १९३. । इत्यसुन् । तत्संनियोगेन बकारलोपः । आर्धधातुकलक्षणो गुणः । नित्स्वरः । ईमहे । ई कांत्यादिषु । निघातः । अनवभ्रराधसः । अनवभ्रं । नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । उत्तरबहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । गंतारः । ताच्छीलिकस्तृन् । विदथेषु । विद ज्ञाने । रुदिविदिभ्यां ङिदित्यथप्रत्ययः । ङित्वादगुणः । विदंत्यत्र ऋत्विक्संजातमध्वर्य्वादय इति विदथो यज्ञः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अग्निरस्मि जन्मना जातवेदा घृतं मे चक्षुरमृतं म आसन् ।
अर्कस्त्रिधातू रजसो विमानोऽजस्रो घर्मो हविरस्मि नाम ॥ ७

अ॒ग्निः । अ॒स्मि॒ । जन्म॑ना । जा॒तऽवे॑दाः । घृ॒तं । मे॒ ।
चक्षुः॑ । अ॒मृत॑ । मे॒ । आ॒सन् ।
अ॒र्कः । त्रि॒ऽधातु॑ः । रज॑सः । वि॒ऽमानः॑ । अज॑स्रः । घ॒र्मः ।
ह॒विः । अ॒स्मि॒ । नाम॑ ॥ ७

साक्षात्कृतपरतत्त्वरूपोऽग्निर्ऋचेन स्वात्मनः सर्वात्मकत्वानुभवमाविष्करोति। हे कुशिकाः। भोक्तृभोग्यभावेन द्विविधं ह्येदं सर्वं जगत्। एतावद्वा इदमन्नं चैवान्नादश्च सोम एवान्नमग्निरन्नाद इति श्रुतेः। तत्र सकलभोक्तृवर्गरूपेणान्नादोऽग्निः। स चाग्निर्वाय्वादित्यभेदेन त्रेधा भूत्वा पृथिव्यंतरिक्षद्युलोकानधितिष्ठति। तदुक्तं वाजसनेयके। स त्रेधात्मानं व्यभजत्। आदित्यं तृतीयं वायुं तृतीयमिति। तत्र सोऽग्निरहं जन्मनैव जातवेदा अस्मि। श्रवणमननादिसाधननिरपेक्षेण स्वभावत एव साक्षात्कृतपरतत्त्वस्वरूपोऽस्मि। घृतं मे चक्षुः। यदेतद्विश्वस्य विभासकं मम स्वभावभूतप्रकाशात्मकं चक्षुस्तद्घृतं। इदानीमत्यंतं दीप्तं। यदेतदमृतं कर्मफलं दिव्यादिव्यविविधविषयोपभोगात्मकं तन्मे ममासन्। आस्ये वर्तते। सकलभक्तृवर्गात्मना स्वयमेवावस्थानात्। एवं स्वात्मनः पृथिव्यधिष्ठातृरूपतामभिधाय वाय्वात्मनांतरिक्षाधिष्ठातृतामाह। अर्को जगत्स्रष्टा प्राणः। सोऽर्चन्नचरत्तस्यार्चत आपोऽजायंत अर्चते वै मे कमभूदिति तदेवार्कस्यार्कत्वमिति श्रुतेः। स प्राणोऽहं त्रिधातुः। त्रेधात्मानं विभज्य तत्र वाय्वात्मना रजसोऽंतरिक्षस्य विमानो विमाताधिष्ठातास्मि तथादित्यरूपेण द्युलोकाधिष्ठातृतामाह। अजस्रो घर्म इति। अजस्रोऽनुपक्षीणो घर्मः प्रकाशात्मा द्युलोकाधिष्ठातादित्योऽहमस्मि। एवं भोक्तृरूपमात्मनोऽनुसंधाय भोग्यरूपतामप्यनुसंधत्ते। यद्धविर्भोग्यं प्रसिद्धमस्ति तदप्यहमेवास्मि। यद्वा। अहमग्निरस्मि। देवानां हविःप्रापणादंगनादिगुणयुक्तोऽस्मि। किंच जन्मनोत्पत्त्या जातवेदा जातप्रज्ञोऽस्मि। उत्पत्तिक्षण एव सर्वज्ञोऽहमस्मि। अथवा जातं सर्वं स्वात्मरूपतया वेत्तीति जातवेदाः। सर्वात्मक इत्यर्थः। तत्कथमित्युच्यते। घृ॰ मे चक्षुः। यदेतद्घृतं प्रसिद्धमस्ति तन्मे चक्षुस्थानीयं। यथा लोके चक्षुर्भासकं एवं घृतं मयि प्रक्षिप्तं ज्वालामुत्पादयन्मम भासकं। अमृतं प्रभारूपं यदमृतमविनाशि ज्योतिर्मे ममासन्। आस्ये वर्तते। त्रिधातुः प्राणापानव्यानात्मना त्रिधा वर्तमानोऽर्कोऽर्चनीयो यो प्राणोऽस्ति सोऽप्यहमेवास्मि। तथा च रजसोऽंतरिक्षस्य विमानो विशेषेण माता परिच्छेत्ता वायुश्चाहमस्मि। किंच। अजस्रो घर्मो

नैरन्तर्येण संतापकारी सूर्यश्चाहमस्मि। किं बहुना आज्यपुरोडाशादिरूपं यदेतद्धविरस्ति तदुपलक्षितं सर्वमप्यहमस्मि। सर्वं खल्विदं ब्रह्मेति श्रुतेः। नामशब्दः प्रसिद्धौ। तदनेनाग्नेः सर्वात्मकत्वप्रतिपादनेन परब्रह्मत्वमुक्तं भवति॥ चक्षुः। चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि। उसिचिवतुरुक्तो चक्षेः शिच्चेत्युसिन्। शिद्भावात् ख्याञादेशाभावः। नित्स्वरः। आसन्। आस्यशब्दस्य पद्दन्नोमास्' इत्यादिना चासन्नादेशः। सुपां सुलुगिति सप्तम्या लुक्। विमानः। माङ् माने। कृत्यल्युटो बहुलमिति कर्तरि ल्युट्। लित्स्वरः। अजस्रः। जसु मोक्षणे। नञ्पूर्वः। नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः। पा० ३. २. १६७.। इति ताच्छीलिको रप्रत्ययः। नञ्पूर्वो असिर्नैरन्तर्ये वर्तते। नञ्स्वरः। जस उपक्षये वा॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्रिभिः पवित्रैरपुपोद्ध्य१र्कं हृदा मतिं ज्योतिरनु प्रजानन्।

वर्षिष्ठं रत्नमकृत स्वधाभिरादिद्द्यावापृथिवी पर्यपश्यत्॥ ८

त्रिऽभिः। पवित्रैः। अपुपोत्। हि। अर्कं। हृदा। मतिं।

ज्योतिः। अनु। प्रऽजानन्।

वर्षिष्ठं। रत्नं। अकृत। स्वधाभिः। आत्। इत्।

द्यावापृथिवी इति। परि। अपश्यत्॥ ८

सर्वात्मकोऽग्निर्हृदान्तःकरणेन मतिं मननीयं ज्योतिः स्वप्रकाशरूपं परब्रह्माख्यं तेजोऽनु प्रजानन् श्रवणमननादिक्रमेण प्रकर्षेण संशयविपर्यासभावनाबुद्धिनिरासेन स्वात्मरूपतया जानानः सन् पवित्रैः पावनैस्त्रिभिरग्निवायुसूर्यैरर्कमर्चनीयं स्वात्मानमपुपोद्धि। तेभ्योऽपि निर्मलतया पावनं परिच्छिन्नवेद खलु। यथा दशापवित्रेण सोमं पावयति तद्वत्। एवं जानानोऽग्निर्वर्षिष्ठं स्वात्मानमुत्तमं स्वधाभिः। स्वेन लोकान्दधातीति स्वधा। तैरग्निवायुसूर्यैः रत्नं रमणीयमकृत। अकार्षीत्। आदित् अनन्तरमेवमात्मनि ज्ञाते सति द्यावापृथिवी तत्र परिकल्पिते द्यावापृथिव्यौ तदुपलक्षितं सर्वं जगच्च पर्यपश्यत्। परितः सर्वतः स्वात्मतयादर्शत्। आत्मनि विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञातं भवतीति श्रुतेः॥ पवित्रैः। पूञ् पवने।

अन्यात्कर्तरि चर्षिदेवतयोः। पा० ३. २. १८६.। इति देवतायामभिधेयायां कर्तरि इत्रप्रत्ययः। पुनातीति पवित्रा अग्निवायुसूर्याः। प्रत्ययस्वरः। अपुनीत्। पूञ् पवन इत्यस्य यङ्लुगंतस्य रूपं। संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वादभ्यासस्य गुणाभावः। यद्वित्परं छंदसि। पा० ८. १. ५६.। इति न निघातः। अर्कं। अर्च पूजायां। मदाधाराचिकलिभ्यः क इति कप्रत्ययः। हृदा। हृदयशब्दस्य पद्दन्नोमासित्यादिना हृदादेशः। मतिं। मन ज्ञाने। मंत्रे वृषेषपचेत्यादिना कर्मणि क्तिन् उदात्तः। अक्रन्। करोतेर्लुङि सिच्। तस्य हृस्वादंगादिति लोपः। द्यावापृथिवी। देवताद्वंद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरः॥

॥ अथ नवमी ॥

शतधारमुत्समक्षीयमाणं विपश्चितं पितरं वक्त्वानां।

मेळिं मदंतं पित्रोरुपस्थे तं रोदसी पिपृतं सत्यवाचं। ९

शतऽधारं। उत्सं। अक्षीयमाणं। विपःऽचितं। पितरं।

वक्त्वानां।

मेळिं। मदंतं। पित्रोः। उपऽस्थे। तं। रोदसी इति।

पिपृतं। सत्यऽवाचं॥ ९

यस्मादुपाध्यायाद्विश्वामित्रो वैश्वानराख्यं परं ब्रह्मासौत्तमितमुपाध्यायमनयर्चा स्तौति। हे रोदसी द्यावापृथिव्यौ शतधारमपरिमितजलधारायुक्तमक्षीयमाणं न कदापि विच्छिन्नप्रवाहमुत्सं उत्समिव शतप्रवाहोपेतं स्रोत इवाविच्छिन्नकारणी-समेतं विपश्चितं मेधाविनं सकलशास्त्राभिज्ञं पितरं शिष्याणां विद्योपदेशेन पालकं वक्त्वानां वक्तव्यानां वेदवाक्यानां मेळिं मेलकं नानाशाखागतानां वाक्यानामेकत्रित्रार्थं संकलय्य वक्तारं पित्रोर्द्यावापृथिव्योरुपस्थे समीपे मदंतं ज्ञानातिशयेन हृष्यंतं अत एव सत्यवाचमज्ञातार्थाभावात्परप्रतारणे च कारणाभावात्सत्यवादिनं। तमिम-मुपाध्यायं पिपृतं। अपेक्षितफलप्रदानेन संपूर्णं कुरुतं। यद्वा पालयतं॥ उत्सं। उन्दी क्लेदने। अस्मादुन्दिगुधिकुषिभ्यः कित्। उ० ३. ६७.। इति सप्रत्ययः। कित्वाच्च-कारलोपः। उनत्तीत्युत्सः। व्यत्ययेनाद्युदात्तः। विपश्चितं। विशेषेण पातीति विपा वाक्। विपो वाचश्चिनोतीति क्विप्। हृस्वस्य पितीति तुक्। तत्पुरुषे कृति

बहुलमिति बहुलवचनात् द्वितीयाया अच्छलुक् । कृदुत्तरपदस्वरः । वक्वानां । वच परिभाषणे । अस्मात्कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वन इति त्वन्प्रत्ययः । चोः कुरिति कुत्वं । नित्स्वरः । सेडिं । मिलिः संपर्कार्थो धातुः । अस्मादौणादिक इप्रत्ययः । रोदसी । आमंत्रितत्वान्निघातः । पिपृतं । पृ पालनपूरणयोः । छांदसो जुहोत्यादिः । अर्त्तिपिपर्त्योश्चेत्यभ्यासस्येत्वं । निघातः ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे सप्तविंशो वर्गः ।

प्र वो वाजा इति पंचदशर्चं पंचदशं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । प्र वः पंचोना गायत्रं तृतत्या वाद्येत्रि । विश्वामित्र ऋषिः । गायत्री छंदः । अग्निर्देवता । आद्या ऋतुदेवत्या वा ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्गायत्रे छंदस्यस्य सूक्तस्य विनियोगः । प्र वो वाजा उपसद्याय । आ० ४. १३. । इति ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु प्र वो वाजा इति वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितं च प्र वो वाजा अभिद्यवोऽभि प्रयांसि वाहसा । आ० ७. ८. । इति सूक्तस्याद्या सामिधेनी । सूत्रितं च प्र वो वाजा अभिद्यवोऽग्न आ याहि वीतये । आ० १. २. । इति ॥ सामिधेनीषु समिध्यमान इत्येका । सूत्रितं च समिध्यमानो अध्वरे समिद्धो अग्न आहुतेति द्वे । आ० १. २. । इति ॥ आधाने तृतीयायामिद्धो सामिधेनीष्विध्यमानेद्धवत्योर्मध्ये पृथुपाजा इति द्वे धाय्ये । सूत्रितं च प्रागुत्तमायाः पृथुपाजा अमर्त्य इति द्वे । आ० २. १ इति ॥ एवमन्यत्रापि यत्र यत्र सप्तदश सामिधेन्यस्तत्र तत्रैते धाय्ये इति द्रष्टव्यं ॥ विषुवत्येकविंशतिः सामिधेन्यः । तत्र पृथुपाजा अमर्त्य इति षडृचो धाय्याः । पृथुपाजा अमर्त्य इति षट् धाय्याः सामिधेनीनां । आ० ८. ६. । इति सूत्रितं ॥ महाव्रतेऽपि पंचविंशतिसंख्याकाः सामिधेन्यः । तत्राप्येताः षडृचो द्रष्टव्याः ॥ अग्नीषोमप्रणयने होता देवो अमर्त्य इति तृचः । सूत्रितं च होता देवो अमर्त्यः पुरस्तादुत त्वाग्ने दिवे दिवे । आ० ४. १०. । इति ॥ ईळेन्यो नमस्यस्तिर इति तिस्रः सामिधेन्यः । सूत्रितं च ईळेन्यो नमस्यस्तिरोऽग्निं दूतं वृणीमहे । आ० १. २. । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमामृचमाह ।

प्र वो वाजा अभिद्यवो हविष्मंतो घृताच्या ।

देवाञ्जिगाति सुम्नयुः ॥ १ ॥

प्र। वः। वाजाः। अभिऽद्यवः। हविष्मंतः। घृताच्या।

देवान्। जिगाति। सुम्नयुः॥ १

हे ऋतवो वाजाः। वजंति गच्छंतीति वाजा मासाः। अभिद्यवः। अभितो द्यवो दिवसा येष्वित्यभिद्यवोऽर्धमासाश्च। हविष्मंतो हविर्भाजो देवाः। घृताच्या। घृतमंचतीति घृताची गौः। तथा च तैत्तिरीयकं देवा हविष्मंतो गौर्घृताचीति। यद्वा हविष्मंतो हविषः क्षीरादेः प्रदातारः पशवो घृताच्या। घृतमंचति प्राप्नोतीति घृताची स्रुक्। तथा च वाजसनेयकं। पशवो हविष्मंतः स्रुग्घृताचीति। तया घृताच्या सहिता हविष्मंतो देवाः पशवश्च मासाश्चार्धमासाश्चेति सर्वे वो युष्माकं यजनार्थं प्रभवंति। तेषु वाजादिषु प्रभवत्सु सत्सु सुम्नयुः सुखमात्मन इच्छन्यजमानो देवाञ्जिगाति। यज्ञद्वारा देवान्प्राप्नोति। उक्तार्थे तैत्तिरीयब्राह्मणं। प्र वो वाजा इत्यन्वाह मासा वै वाजा अर्धमासा अभिद्यवो देवा हविष्मंतो गौर्घृताची यज्ञो देवाञ्जिगाति यजमानः सुम्नयुरिति॥ अभिद्यवः। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। घृताच्या। घृ क्षरणदीप्त्योः। अंजिघृसिभ्यः क्तः। उ० ३. ८८. इति कर्मणि क्तः। घृतमाज्यमंचतीत्यृत्विग्दधृगित्यादिना क्विन्। अनिदितामित्युपधालोपः। अंचतेश्चोपसंख्यानमिति ङीप्। चाविति पूर्वपदांतोदात्तत्वं। जिगाति। गातिर्गत्यर्थः। छांदसो जुहोत्यादिः। निघातः। सुम्नयुः। सुम्नं सुखमात्मन इच्छतीति सुप आत्मनः क्यच्। क्याच्छंदसीत्युः। प्रत्ययस्वरः॥

॥ अथ द्वितीया॥

ईड़े अग्निं विपश्चितं गिरा यज्ञस्य साधनं।

श्रुष्टीवानं धितावानं॥ २

ईड़े। अग्निं। विपःऽचितं। गिरा। यज्ञस्य। साधनं।

श्रुष्टीऽवानं। धितऽवानं॥ २

विपश्चितं मेधाविनं यज्ञस्य साधनं यज्ञस्य निर्वाहकं श्रुष्टीवानं सुखवंतं यद्वा वेगवंतं धितावानं। वानं वननीयं धनं धितं निहितं यस्य तं निहितधनं। तमिममग्निं गिरा स्तुतिलक्षणया वाचेड़े। विश्वामित्रोऽहं स्तौमि॥ ईड़े। ईड स्तुतौ।

श्रुष्टीवानं। वन षण संभक्तावित्यस्माद्विच्। श्रुष्टी वनतीति श्रुष्टीवा। कृदुत्तरपदस्वरः। धितावानं। दधातेर्निष्ठायां धिरादेशश्छांदसः। वन संभक्तौ कर्मणि षञ्। बहुव्रीहौ निष्ठेति धितशब्दस्य पूर्वनिपातः। पूर्वपदप्रकृतिस्वरः॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्ने॑ श॒केम॑ ते व॒यं यमं॑ दे॒वस्य॑ वा॒जिनः॑।

अति॒ द्वेषां॑सि तरेम॥ ३

अग्ने॑। श॒केम॑। ते॒। व॒यं। यमं॑। दे॒वस्य॑। वा॒जिनः॑।

अति॑। द्वेषां॑सि। त॒रे॒म॒॥ ३

हे अग्ने वाजिनः संभृतहविष्का वयं देवस्य द्योतमानस्य ते तव यमं यमनमा यज्ञसमाप्तेरवायस्थानं कर्तुं शकेम। शक्ताः स्म। वाजिनो वेगवतो देवस्येति वा योजनीयं। ततः कारणात् द्वेषांसि त्वदीयानि पापान्यतितरेम। पापेभ्य उत्तीर्णा भवेम॥ शकेम। शक्लृ शक्तावित्यस्याशीर्लिङि लिङ्याशिष्यङित्यत्र छन्दस्युभयथेत्यस्यानुवृत्तेराशीर्लिङ्य आर्धधातुकत्वात्सुषोऽभावः। किदाशिषीति यासुट्। सलोपेयादेशयलोपगुणसलोपाः। आमंत्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वादनिघातः। उदात्तनिवृत्तिस्वरः। यमं। यम उपरम इत्यस्माद्भावे अप्। यम उपरम इति निपातनाद्वृद्ध्यभावः। ञित्स्वरः। तरेम। तॄ प्लवनतरणयोः। प्रार्थने लिङि रूपं। निघातः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स॒मि॒ध्यमा॑नो अध्व॒रे॒३॒ग्निः पा॑व॒क ईड्यः॑।

शो॒चिष्के॑श॒स्तमी॑महे॥ ४

स॒म्ऽइ॒ध्यमा॑नः। अ॒ध्व॒रे। अ॒ग्निः। पा॒व॒कः। ईड्यः॑।

शो॒चिःऽके॑शः। तं। ई॒म॒हे॒॥ ४

योऽग्निरध्वरे यज्ञे समिध्यमानो घृताद्याहुतिभिः सम्यक् प्रज्वाल्यमानोऽत एव शोचिष्केशो ज्वालाकेशः पावकः शोधक ईड्यः स्तोतृभिः प्रशस्यो भवति तमिममभिमतफलार्थमीमहे। वयं याचामहे ॥ ईड्यः। ईड स्तुतावित्यस्मादृयत्। तस्य तित्स्वरितमिति स्वरितत्वे प्राप्ते ईडवंदेत्यादिनाद्युदात्तत्वं। ईमहे। ई. कांत्यादिषु। अयं धातुरत्र याच्ञार्थः। निघातः।

॥ अथ पंचमी ॥

पृथुपाजा अमर्त्यो घृतनिर्णिक्स्वाहुतः ।

अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाट् ॥ ५

पृथुऽपाजाः। अमर्त्यः। घृतऽनिर्निक्। सुऽआहुतः।

अग्निः। यज्ञस्य। हव्यऽवाट् ॥ ५

पृथुपाजाः प्रभूततेजोरूपोऽमर्त्यो मरणधर्मरहितो घृतनिर्णिक्। घृतस्य विलयनद्वारा शोधनं येनेति घृतनिर्णिक्। स्वाहुतः सुष्ठु होत्रादिभिः सम्यगिष्टः। एवंभूतोऽग्निर्यज्ञस्य ज्योतिष्टोमादेर्हव्यवाट् हव्यानां वोढा भवति ॥ पृथुपाजाः। बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः। स्वाहुतः। जुहोतेः कर्मणि क्तः। गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। हव्यवाट्। वहश्चेति ण्विः॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमेऽष्टाविंशो वर्गः॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते षष्ठी ॥

तं सबाधो यतस्रुच इत्था धिया यज्ञवंतः ।

आ चक्रुरग्निमूतये ॥ ६

तं। सऽबाधः। यतऽस्रुचः। इत्था। धिया। यज्ञऽवंतः।

आ। चक्रुः। अग्निं। ऊतये ॥ ६

सबाधो रक्षोघ्नमंत्रोच्चारणेन तद्विषयबाधा सह वर्तत इति सबाधः । यज्ञवंतो यजनीयहविर्युक्ता यतस्रुचः । यताः संयताः स्रुचो जुह्वाद्या यैस्ते यतस्रुचः । ऋत्विजः । इत्थेत्थमनेन प्रकारेण क्रियमाणया धिया स्तुत्या तमेवंभूतमग्निमूतये राक्षसबाधाद्रक्षणाय आ अभिमुखं चक्रुः । कुर्वंति ॥ सबाधः । बाधृ विलोडन इत्यस्मात् क्विप् । उदुत्तरपदस्वरः । इत्था । इदंशब्दात्प्रकारार्थं इदमस्थमुः । तस्य सुपां सुलुगिति डादेशः । उदात्तनिवृत्तिस्वरेणांतोदात्तः । चक्रुः । डुकृञ् करण इत्यस्य लिट्युसि यणादेशे कृते तस्य द्विर्वचनेऽचीति स्थानिवद्भावाद्द्विर्वचनं । निघातः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

होता देवो अमर्त्यः पुरस्तादेति मायया ।

विदथानि प्रचोदयन् ॥ ७

होता । देवः । अमर्त्यः । पुरस्तात् । एति । मायया ।

विदथानि । प्रऽचोदयन् ॥ ७

होता होमनिष्पादकोऽमर्त्यो मरणधर्मरहितो देवो द्योतमानो विदथानि वेदितव्यानि कर्माणि प्रचोदयन् प्रकर्षेण प्रेरयन् सोऽग्निर्मायया कर्मविषयाभिज्ञानेन युक्तः सन् पुरस्तात्कर्मप्रारंभकाल एवैति । आगच्छति ॥ मायया । माङ् माने शब्दे चेत्यस्मान्माच्छाससिसूभ्यो य इति कर्तरि कर्मणि वा यप्रत्ययः । मिनोति जानीते कर्म मीयतेऽनयेति वा माया कर्मविषयज्ञानं । प्रत्ययस्वरः । विदथानि । विद ज्ञान इत्यस्माद्रुदिविदिभ्यां ङिदिति कर्मण्यथप्रत्ययः । ङित्त्वाद्गुणः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वाजी वाजेषु धीयतेऽध्वरेषु प्र णीयते ।

विप्रो यज्ञस्य साधनः ॥ ८

वाजी । वाजेषु । धीयते । अध्वरेषु । प्र । नीयते ।

विप्रः । यज्ञस्य । साधनः ॥ ८

वाजी बलवानग्निर्वाजेषु युद्धेषु धीयते । देवैः शत्रुहननार्थं निधीयते । किंच । अध्वरेष्वग्निहोत्रादिषु प्र णीयते । अध्वर्य्वादिभिः प्रकर्षेणाहवनीयादिस्थानेषु प्रक्षिप्यते । अत एव विप्रो मेधावी सर्वयज्ञस्याग्निहोत्रादेः साधनः साधको भवति ॥ धीयते । दधातेः कर्मणि यक् । घुमास्थागापेत्यादिना ईत्वं । निघातः । नीयते । णीञ् प्रापणे इत्यस्य कर्मणि यकि रूपं । उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्येति णत्वं । साधनः । साध संसिद्धौ । नंद्यादित्वात्कर्तरि ल्युः । लित्स्वरः ॥

॥ अथ नवमी ॥

धिया चक्रे वरेण्यो भूतानां गर्भमा दधे ।

दक्षस्य पितरं तना ॥ ९

धिया । चक्रे । वरेण्यः । भूतानां । गर्भं । आ । दधे ।

दक्षस्य । पितरं । तना ॥ ९

योऽग्निर्धियाधानपवमानेष्टिरूपेण कर्मणा चक्रे आहवनीयरूपतया कृतोऽभूत् अत एव वरेण्यः सर्वैर्यजमानैः कर्मांगत्वेन वरणीयः सोऽग्निर्भूतानां स्थावरजंगमात्मकानां भूतजातानामंतर्गर्भं स्वात्मानमेव गर्भरूपतया आदधे सर्वत्र दधार पितरं सर्वस्य जगतः पालकं तमिममग्निं दक्षस्य दक्षप्रजापतेस्तना तनया वेदिरूपा भूमिर्दर्शपूर्णमासाग्निहोत्रादिकर्मसिद्ध्यर्थं धारयति । भूमेर्दक्षदुहितृत्वेन मंत्रवर्णः । अदितिर्ह्यजनिष्ट दक्ष या दुहिता तव । ऋग्वे० १०. ७२. ५. । इति ॥ चक्रे । करोतेः कर्मणि लिटि रूपं । गर्भं । गॄ निगरणे इत्यस्मादर्तिगृभ्यां भन्निति भन् । गिरति गीर्यते वा गर्भः । निच्वादाद्युदात्तः । दधे । दधातेर्लिटि रूपं । पितरं । पा रक्षणे । नप्तृनेष्टृ इत्यादिना तृजंतत्वेन निपातनादित्वं । पाति पालयतीति पिता पालकः । चित्स्वरः । तना । यलोपश्छांदसः ॥

॥ अथ दशमी ॥

नि त्वा दधे वरेण्यं दक्षस्येळा सहस्कृत ।

अग्ने सुदीतिमुशिजं ॥ १०

नि । त्वा । दधे । वरेण्यं । दक्षस्य । इळा । सहःऽकृत ।

अग्ने । सुऽदीतिं । उशिजं ॥ १०

उक्षाणोऽनयर्चा विश्वियते। सहस्कृत मथनाख्येन बलेन निष्पन्न हे अग्ने सुदीति शोभनदीप्तियुक्तमुशिजं पुरोडाशादिहविः कामयमानं। यद्वा कर्मार्थिभिः काम्यमानं। अत एव वरेण्यं तैर्वरणीयं त्वा एवंविधं त्वां दक्षस्य दुहितेड़ा वेद्यादिलक्षणा भूमिर्नि दधे। अग्निहोत्रादिकर्मसन्तत्यर्थं नितरां दधार॥ इड़ा। ईड स्तुतौ। पुंसि संज्ञायामित्यत्र प्रायिकवचनात् स्त्र्यर्थेऽपि घप्रत्ययः। हलश्चेति घञ्। संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वादगुणः। ईड्यते स्तूयतेऽस्यां यजमानैर्देवा इतीड़ा भूमिः। उदात्तनिवृत्तिस्वरेणांतोदात्तः। प्रत्ययस्वरः। उशिजं। वश कांतावित्यस्मादृषः क्विप्रतीतिप्रत्ययः। कित्वात्संप्रसारणं। वष्टि हविः कामयते उच्यते काम्यते कर्मार्थिभिरिति वा उशिक् अग्निः। प्रत्ययस्वरः॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथम एकोनत्रिंशो वर्गः॥

॥ अस्मिन्सूक्त एकादशी॥

अग्निं यंतुरमप्तुरमृतस्य योगे वनुषः।

विप्रा वाजैः समिंधते॥ ११

अग्निं। यंतुरं। अप्ऽतुरं। ऋतस्य। योगे। वनुषः।

विप्राः। वाजैः। सं। इंधते॥ ११

वनुषः कर्मसिद्धर्थं यजमाना विप्रा मेधाविनोऽध्वर्य्वादयो यंतुरं सर्वस्य नियंतारं यद्वा क्षिप्रं गंतारं। अप्तुरमपां प्रेरकं तमिममग्निमृतस्य सत्यभूतस्य ज्योतिष्टोमादेर्योगे प्रयोगार्थं वाजैर्हविर्लक्षणैरन्नैः समिंधते। सम्यग्दीपयंति॥ यंतुरं। वर्णव्यत्ययः यंतारमित्यर्थः। अप्तुरं। तुर त्वरणे। अपस्तुतीति त्वरयतीति क्विप्। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः। योगे। युजिर् योगे। भावे घञ्। चजोः कु घिण्यतोरिति कुत्वं। ञित्स्वरः। वनुषः। वन षण संभक्तौ। जनेरुसिरित्यधिकारे बहुलवचनादस्मादुसिः। प्रत्ययस्वरः। इंधते। ञिइंधी दीप्तौ। निघातः॥

॥ अथ द्वादशी॥

ऊर्जो नपातमध्वरे दीदिवांसमुप द्यवि।

अग्निमीड़े कविक्रतुं॥ १२

ऊर्जः। नपातं। अध्वरे। दीदिऽवांसं। उप। द्यवि।

अग्निं। ईळे। कविऽक्रतुं ॥ १२

ऊर्जो नपातं हविर्लक्षणैरन्नैः समिध्यमानत्वेनान्नस्य पुत्रं। यद्वान्नस्य नप्तारं। यथान्नादाहुतिराहुतेरादित्य आदित्यादग्निरिति। उप द्यव्यंतरिक्षस्य समीपे दीदिवांसमतिशयेन दीप्यमानं कविक्रतुं। कवयो मेधाविनोऽध्वर्य्वादयो यवनेन क्रतवः कर्तारो यस्येति। अध्वर्य्वादिभिर्निष्पाद्यमानं तमिममग्निमध्वरेऽस्मिन्यज्ञ ईळे। स्तुतिलक्षणाभिर्गीर्भिरहं स्तौमि॥ ऊर्जः। ऊर्ज बल इत्यस्माद्भ्राजभासेत्यादिना ताच्छीलिकः क्विप्। ऊर्जयति शरीरमित्यूर्क् अन्नं। सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं। द्यवि। द्युत दीप्तावित्यस्मादौणादिको डुप्रत्ययः। द्योतते किरणसंबंधादिति द्युरंतरिक्षं। चित्स्वरः। ईळे। लटि रूपं॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ईळेन्यो नमस्यस्तिरस्तमांसि दर्शतः।

समग्निरिध्यते वृषा॥ १३

ईळेन्यः। नमस्यः। तिरः। तमांसि। दर्शतः।

सं। अग्निः। इध्यते। वृषा॥ १३

ईळेन्यः स्तोतृभिरीड्योऽत एव नमस्यः सर्वैर्नमस्कार्यस्तमांसि तिरो ध्वांतानि स्वप्रभाभिस्तिरस्कुर्वन् दर्शतः कमनीयतया सर्वैर्दर्शनीयः। तादृशोऽग्निर्वृषा यजमानस्य कामानां वर्षिता समिध्यते। आहुतिप्रक्षेपेण प्रज्वाल्यते। उक्तार्थे वाजसनेयकं ईडेन्यो ह्येष नमस्यो ह्येष तिरस्तमांसि ददृशे समिद्ध इति॥ ईळेन्यः। ईड स्तुतौ। कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वन इति केन्यः। प्रत्ययस्वरः। नमस्यः। नमसस्तेरचो यदिति यत्। यतोलोपयलोपौ। तित्स्वरितमिति स्वरितः। दर्शतः। दृशिर् प्रेक्षणे। भृमृदृशियजीत्यादिना कर्मण्यतच्प्रत्ययः। चित्स्वरः। वृषा। वृषु सेचन इत्यस्मात्कनिन्युवृषीत्यादिना कनिन्। कित्त्वादगुणः। नित्त्वादाद्युदात्तः॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

वृषो अग्निः समिध्यतेऽश्वो न देववाहनः।

तं हविष्मंत ईळते ॥ १४

वृषो इति। अग्निः। सं। इध्यते। अश्वः। न।

देवऽवाहनः।

तं। हविष्मंतः। ईळते ॥ १४

वृषो वृषैव कामानां वर्षिता देववाहनः। देवान्हवींषि वाहयति प्रापयतीति देववाहनः। तत्र दृष्टांतः। अश्वो नेति। यथाश्वो राजानं वाहयति स्वपुरं प्रापयतीति। वाहनमश्वः। तद्वत् वाहनभूतो योऽग्निः समिध्यते आहुतिप्रदानेन सम्यग्दीप्यते तं तादृशमग्निं हविष्मंतः संभृतहविष्का यजमाना ईळते। कर्मसिद्ध्यर्थं स्तुवंति ॥ वृषा उ। गुणः। उञ इत्यवलंब्य प्रगृह्यसंज्ञा। देववाहनः। वह प्रापण इत्यस्माण्ण्यंतात्कर्तरि ल्युः। लित्स्वरः। समासे कृदुत्तरपदस्वरः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

वृषणं त्वा वयं वृषन्वृषणः समिधीमहि।

अग्ने दीद्यतं बृहत् ॥ १५

वृषणं। त्वा। वयं। वृषन्। वृषणः। सं। इधीमहि।

अग्ने। दीद्यतं। बृहत् ॥ १५

वृषन् कामानां वर्षितर्हे अग्ने वृषणो वृषाणो घृताद्याहुतीनां सेक्तारो वयं वृषणमाहुतिद्वारोदकस्य सेक्तारं। तथा च स्मृतिः। अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते। आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः। मनु० ३. ७६. इति। दीद्यतं दीप्यमानं बृहदत एव महांतं तमिममग्निं समिधीमहि। सम्यग्दीपयामः ॥ इधीमहि। ञिइंधी दीप्तावित्यस्य प्रार्थने लिङि नकारलोपश्छांदसः। दीद्यतं। दीदेतिर्दीप्तिकर्मा। तस्य शतरि रूपं। अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे त्रिंशो वर्गः ॥

अग्ने जुषस्वेति षडृचं षोडशं सूक्तं वैश्वामित्रमाग्नेयं । अत्रानुक्रमणिका । अग्ने जुषस्व षट् तृतीयाद्युष्णिक्त्रिष्टुब्जगत्य इति । पूर्वसूक्ते गायत्रं त्वित्यु क्तत्वादेतदपि गायत्रं । तृतीया तूष्णिक् चतुर्थी त्रिष्टुप् पंचमी जगती ॥ अग्ने जुषस्वेति सवनीयपुरोडाशे स्विष्टकृतः प्रातःसवनीयानुवाक्या । सूत्रितं च अथ स्विष्टकृतोऽग्ने जुषस्व नो हविः । आ० ५. ४. । इति ॥ अतिरात्र आश्विनशस्त्रे परिहिते सति चमसगणैः सहाश्विनो द्विकपालः पुरोडाशः सर्वहुतो होतव्यः । यदि पुरोडाशमवशेष्य स्विष्टकृतं कुर्युस्तस्य स्विष्टकृतः पुरोडा अग्न इत्येषा याज्या । यद्येतस्य पुरोडाशस्य स्विष्टकृतं चरेयुः पुरोडा अग्ने पचतः । आ० ६. ५. । इति सूत्रितं ॥ माध्यंदिने सवने सवनीयपुरोडाशे स्विष्टकृतोऽनुवाक्या माध्यंदिने सवन इत्येषा । सूत्रितं च अग्ने जुषस्व नो हविर्माध्यंदिने सवने जातवेदः । आ० ५. ४. । इति ॥ तृतीयसवने सवनीयपुरोडाशस्य स्विष्टकृतोऽनुवाक्याग्ने तृतीये सवन इत्येषा । सूत्रितं च अग्ने तृतीये सवने हि कानिष इत्यनुसवनमनुवाक्या । आ० ५. ४. । इति ॥ आश्विनपुरोडाशस्य स्विष्टकृतो याज्याग्ने वृधान इत्येषा । सूत्रितं च अग्ने वृधान आहुतिमिति संयाज्या । आ० ६. ५. । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

अग्ने॑ जु॒षस्व॑ नो ह॒विः पु॑रो॒ळाशं॑ जातवेदः ।
प्रा॒तः॒सा॒वे धि॑यावसो ॥ १

अग्ने॑ । जु॒षस्व॑ । नः॒ । ह॒विः । पु॒रो॒ळाश॑म् । जा॒त॒ऽवे॒दः॒ ।
प्रा॒तः॒ऽसा॒वे । धि॒या॒व॒सो॒ इति॑ धि॒या॒ऽव॒सो॒ ॥ १

विश्वामित्रः स्तौति । जातवेदः जातप्रज्ञ धियावसो । धिया स्तोत्रेण वसु धनं यस्माद्भवति सोऽयं धियावसुः । तस्य संबुद्धिः । कर्मानुरूपधनप्रद हे अग्ने प्रातःसावेऽग्निष्टोमे प्रातःसवने नोऽस्मत्संबंधि पुरोडाशं पुरोडाशाख्यं हविर्जुषस्व । सेवस्व ॥ जुषस्व । जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्माल्लोटि रूपं । आमंत्रितस्याविद्यमानवत्त्वेन पादादित्वादनिघातः । प्रातःसावे । षुञ् अभिषवे । सवनं सावः । भावे घञ् । थाथघञ्क्ताजबित्रकाणामित्यंतोदात्तत्वं । धियावसो । विभक्त्यलोपश्छांदसः । आमंत्रितत्वान्निघातः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पुरोळा अग्ने पचतस्तुभ्यं वा घा परिष्कृतः ।

तं जुषस्व यविष्ठ्य ॥ १

पुरोळाः । अग्ने । पचतः । तुभ्यं । वा । घ । परिऽकृतः ।

तं । जुषस्व । यविष्ठ्य ॥ २

यविष्ठ्य युवतम हे अग्ने यः पुरोळाः । पुरोडाशंतेऽध्वर्य्वादय एनमिति पुरोडाः पुरोडाशः । पचतः कपालयोः पक्वोऽस्ति । स च तुभ्यं त्वदर्थं परिष्कृतो वा घ पर्यग्निकरणादिभिरलंकृतः खलु । तमिमं पुरोडाशं जुषस्व । सेवस्व ॥ पुरोडाः । दाशृ दान इत्यस्मात्पुरस्पूर्वान्मंत्रे श्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशो ण्विन् । पा० ३. २. ७१. । इति कर्मणि ण्विनि कृते श्वेतवहादीनां डस्पदस्य । पा० ३. २. ७१. १. । इति डस्प्रत्यये च कृ अवयाः श्वेतवाः पुरोडाश्चेति निपातनाद्दकारस्य डत्वं । पुरोडाशंत एनमिति पुरोडाः पुरोडाशः । डकारस्य ळकारो बह्वृचसांप्रदायिकः । कृदुत्तरपदस्वरः । पचतः । डुपचष् पाक इत्यस्माद्भृमृदृशीत्यादिना कर्मण्यतच्प्रत्ययः । पच्यतेऽसाविति पचतः पक्वः । चित्स्वरः । घा । ऋचि तुनुघेत्यादिना संहितायां दीर्घः । परिष्कृतः । संपर्युपेभ्यः करोतौ भूषण इति करोतेः सुडागमः । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । यविष्ठ्य । यविष्ठ एव यविष्ठ्यः । पादार्घाभ्यां च । पा० ५. ४. २५. । इत्यत्र चकारेण नवादीनां स्वार्थे यत्प्रत्ययस्योपादानाद्यविष्ठेत्यत्र स्वार्थिको यत्प्रत्ययः । आमंत्रितत्वान्निघातः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्ने वीहि पुरोळाशमाहुतं तिरोअह्न्यं ।

सहसः सूनुरस्यध्वरे हितः ॥ ३

अग्ने । वीहि । पुरोळाशं । आऽहुतं । तिरःऽअह्न्यं ।

सहसः । सूनुः । असि । अध्वरे । हितः ॥ ३

हे अग्ने तिरोअह्न्यं अह्नि तिरोहिते सत्याहुतमा समंताद्हुतं पुरोडाशं पुरोडाशाख्यं हविर्वीहि। भक्षय। अध्वरेऽस्मिन्यज्ञे सहसः सूनुर्बलस्य पुत्रस्त्वं हितोऽसि। आहवनीयादिस्थानेष्वस्माभिर्निहितोऽसि। तस्माद्वीहीति शेषः॥ वीहि। वी कांतिगत्यादिषु। लोटि रूपं। हेरपिच्वादंतोदात्तत्वं। आहुतं। जुहोतेः कर्मणि क्त गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। तिरोअह्न्यं। अह्नि भवमह्न्यं। भवे छंदसीति यत्। तिरोभूतमह्न्यं यस्मिन् काले स तिरोअह्न्यः। रात्रिकाल इत्यर्थः। कालाध्वनोरत्यंतसंयोग इति द्वितीया। प्रकृत्यांतःपादमित्येङः प्रकृतिभावः। बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

माध्यंदिने सवने जातवेदः पुरोळाशमिह कवे जुषस्व।

अग्ने यह्वस्य तव भागधेयं न प्र मिनंति विदथेषु धीराः॥ ४

माध्यंदिने। सवने। जातऽवेदः। पुरोळाशं। इह।

कवे। जुषस्व।

अग्ने। यह्वस्य। तव। भागऽधेयं। न। प्र। मिनंति।

विदथेषु। धीराः॥

कवे मेधाविन् हे जातवेद इहाग्निचग्निष्टोमाख्ये कर्मणि तत्र च माध्यंदिने मध्यंदिनसंबंधिनि सवने पुरोडाशं माध्यंदिनसवनीयपुरोडाशं जुषस्व। सेवस्व। हे अग्ने विदथेषु यज्ञेषु धीराः कर्मकुशला अध्वर्य्वादयो यह्वस्य। यांति प्राप्नुवंति देवा हवींष्यनेनेति यह्वो महानग्निः। यह्वस्य महतस्तव भागधेयं भागतया परिकल्पितमिमं पुरोडाशं न प्रमिनंति। न हिंसंति। किन्तु तुभ्यं प्रयच्छंति। तं जुषस्वेति शेषः॥ माध्यंदिने। मध्यंदिनस्येदमित्यर्थे उत्सादित्वादञ्। ञित्वादादिवृद्धिः। ञित्वादेवाद्युदात्तत्वं। यह्वस्य। या प्रापण इत्यस्मात् शेवयह्वजिह्वेति निपातनात्करणे वप्रत्ययः। हुगागमधातुह्रस्वौ। यांत्यनेनेति यह्वोऽग्निः। व्यत्ययेनांतोदात्तः। भागधेयं। भागशब्दात्स्वार्थे भागरूपनामभ्यो धेयप्रत्ययो वक्तव्यः। पा० ५, ४, ३६, २,। इति धेयः। प्रत्ययस्वरः। मिनंति। मीञ् हिंसायामित्यस्य क्र्यादित्वात् श्ना। तस्मिन् मीनातेर्निगम इति ह्रस्वत्वं। हिनु मीन। पा० ८,४,१५,। इति णत्वं न भवति सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वादिति॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्ने तृतीये सवने हि कानिषः पुरोळाशं सहसः सूनवाहुतं ।

अथा देवेष्वध्वरं विपन्यया धा रत्नवंतममृतेषु जागृविं ॥ ५

अग्ने । तृतीये । सवने । हि । कानिषः । पुरोळाशं ।

सहसः । सूनो इति । आऽहुतं ।

अथ । देवेषु । अध्वरं । विपन्यया । धाः । रत्नऽवंतं ।

अमृतेषु । जागृविं ॥ ५

सहसः सूनो बलस्य पुत्र हे अग्ने त्वं तृतीये सवने आहुतं हूयमानं पुरोळाशं कानिषः । कामयसे । अथ अनंतरमध्वरमविनाशिनं रत्नवंतं । रत्नशब्देन स्वर्गादिलक्षणमुत्तमं फलमभिधीयते । तद्वंतं फलप्रदं जागृविं जागरणकारिणं । प्रातः सोमो जागृयिर्भवति स्वप्ननिवारक इति । तमिमं सोमं विपन्यया स्तुति लक्षणया वाचा स्तुतस्त्वममृतेषु मरणधर्मरहितेषु देवेष्विंद्रादिषु धाः । धेहि ॥ तृतीये । त्रिशब्दात्पूरणार्थे त्रेः संप्रसारणं । पा० ५. २. ५५. । इति तीयप्रत्ययः । तस्य संनियोगेन संप्रसारणं हल इति दीर्घो न भवति । अचीति तत्र नानुवर्तनात् प्रत्ययस्वरः । कानिषः । कनी कांत्यादिषु । लेटि सिब्बहुलमिति सिप् । तस्यार्धधातुकत्वादिडागमः । कांतिरभिलाषः । अकारस्य आकारो व्यत्ययेन । हियोगादनिघातः । धातुस्वरः । विपन्यया । पन स्तुतौ । भावे क्विप् । विपनं यातीति कप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । धाः । दधातेर्धातोश्छांदस लुङि रूपं पादादित्वादनिघातः । जागृविं । क्विप्रत्ययांतो जागृविशब्दः । नित्स्वरः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्ने वृधान आहुतिं पुरोळाशं जातवेदः ।

जुषस्व तिरोअह्न्यं ॥ ६

अग्ने । वृधानः । आऽहुतिं । पुरोळाशं । जातऽवेदः ।

जुषस्व । तिरःऽअह्न्यं ॥ ६

जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने त्वधान आकृतिभिर्वर्धमानस्त्वं तिरोअह्नं अह्नि भवमह्नं दिवसकृत्यं । तिरोभूतमह्नः यस्मिन्काले स तिरोअह्नो रात्रिकालः । तस्मिन्काल आयुतिं पुरोडाशाख्यं हविर्जुषस्व । दंवस्व ॥ आहुतिं जुहोतेः कर्मणि क्तिन् । तादौ च निति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथम एकविंशो वर्गः ॥

अस्तीदमिति षोडशर्चं सप्तदशं सूक्तं वैश्वामित्रं । अत्रानुक्रमणिका । अस्तीदं षोड़शाद्याचतुर्थीदशमीद्वादश्योऽनुष्टुभः षष्ठ्येकादश्युपान्त्ये च जगत्यः पंचम्यृत्विग्भ्यो वेति । अद्याचतुर्थीदशमीद्वादश्योऽनुष्टुभः षष्ठ्येकादश्युपान्त्ये च जगत्यः षष्ठ्येकादशी चतुर्दशी पंचदशी च जगत्यः शिष्टा अष्टौ त्रिष्टुभः । पंचमी संयता नर इत्येषा ऋत्विग्देवताकाग्निदेवताका वा शिष्टा अग्निदेवताकाः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः । वरुणप्रघासेष्वग्निप्रणयन इड़ायास्त्वा पद इत्येषा । सूत्रितं च इड़ायास्त्वा पदे वयमग्ने विश्वेभिः स्वनीक देवैरित्यर्धर्चं आरमेत् । आ० २. १७. । इति ॥ तत्रैवाग्निप्रणयन उत्तरवेद्यामग्नौ स्थापिते सति सीद होतरित्येषा । निहितेऽग्नौ सीद होतः स्व उ लोके चिकित्वान् । आ० २. १७. । इति सूत्रितं ॥ अरण्यामग्निसमारोपणेऽयं ते योनिरित्येषा । सूत्रितं च अयं ते योनिरृत्विय इत्यरणीगार्हपत्ये प्रतितपेत्पाणी वा । आ० ३. १०. । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ।

अस्तीदमधिमंथनमस्ति प्रजननं कृतं ।

एतां विश्पत्नीमा भराग्निं मंथाम पूर्वथा ॥ १

अस्ति । इदं । अधिऽमंथनं । अस्ति । प्रऽजननं । कृतं ।

एतां । विश्पत्नीं । आ । भर । अग्निं । मंथाम । पूर्वऽथा ॥ १

यजमानोऽध्वर्य्वादीन्प्रति ब्रूते । इदमग्न्यर्थं यूपशकलमस्त्यधिमंथनं । अरण्या उपरि निधेयं मंथनसाधनभूतं दंडरज्ज्वादिकमस्ति । प्रजननमग्निजननसाधनभूतं दर्भपिंजूलं कृतं संपादितमस्ति । यद्वा । प्रजननं मंथनदंडस्य विन्यासविशेषः । यस्मादेतानि यूपशकलादीन्यग्निमंथनसाधनान्याहृतानि संति तस्माद्विश्पत्नीं विशां प्रजानामग्निसाध्याग्निहोत्रद्वारा स्वर्गादिफलसंपादनेन पालयित्रीमेतामरणीमाभर ।

हे अध्वर्यो आहर । तस्यामाहृतायां पूर्वथा यथा वयमाधानकालेऽग्निमजीजनाम यथा वा पूर्वे महर्षयोऽग्निमंथनकालेऽग्निमजनयंस्तद्वद्यसेनमग्निमस्मिन्कर्मणि मंथाम । मंथनेन निष्पन्नं करवाम ॥ अस्तीति पदद्वयस्य पादादित्वादनिघातः । विश्पत्नीं । पतिशब्दस्य विभाषा सपूर्वस्येति ङीप् नकारश्चांतादेशः । परादिश्छंदसि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । भर । हृञ् हरणे इत्यस्य लोटि हृग्रहोर्भश्छंदसीति भकारः । मंथाम । मंथ विलोडने । लोटि रूपं । निघातः । पूर्वथा । पूर्वशब्दादिवार्थे प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल् छंदसीति थाल्प्रत्ययः । लित्तीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अरण्योर्निहितो जातवेदा गर्भ इव सुधितो गर्भिणीषु ।
दिवेदिव ईड्यो जागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निः ॥ २

अरण्योः । निऽहितः । जातऽवेदाः । गर्भःऽइव । सुऽधितः । गर्भिणीषु ।
दिवेऽदिवे । ईड्यः । जागृवत्ऽभिः । हविष्मत्ऽभिः । मनुष्येभिः । अग्निः ॥ २

जातवेदाः सर्वविषयज्ञानवानयमग्निररण्योर्निहितः । देवैर्यज्ञार्थं नितरां स्थापितोऽस्ति । अत्र दृष्टांतः । गर्भ इवेति । यथा गर्भो गर्भिणीषु स्त्रीषु सुधितः सुष्ठु निहितो वर्तते तद्वत् । स तादृशोऽग्निर्हविष्मद्भिः संस्कृतहविष्कैरत एव जागृवद्भिः कर्मणि जागरूकैर्मनुष्येभिर्मनुष्यैरस्माभिर्दिवे दिवे प्रत्यहमुत्पत्त्यर्थमीड्यः । स्तुतिरूपाभिर्गीर्भिः स्तोतव्यः ॥ अरण्योः । ऋ गतौ । अर्तिसृधृधम्यश्यवितॄभ्योऽनिरित्यादिना अनिः । प्रत्ययस्वरः । निहितः । दधातेः कर्मणि निष्ठायां दधातेर्हिरिति हिरादेशः । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । सुधितः । दधातेः कर्मणि निष्ठा । तस्मिन् सुधित वसुधितेत्यादिना निपातनाद्धिरादेशः । दिवे दिवे । दिवु क्रीडादौ । इगुपधलक्षणः कः । नित्यवीप्सयोरिति द्विर्वचनं । तस्याम्रेडितत्वादनुदात्तत्वे पूर्वपदस्वरः । जागृवद्भिः । जागृ निद्राक्षये इत्यस्य क्वसौ रूपं । द्विर्वचनप्रकरणे छंदसि वेति वक्तव्यमिति विकल्पितत्वाद्द्विर्वचनाभावः । वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहां दः । पा० ८, २, ७२, । इति वसोः सकारस्य दत्वं । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत्तानायामर्व भरा चिकित्वान्त्सद्यः प्रवीता वृषणं जजान ।

अरुषस्तूपो रुशदस्य पाज इळायास्पुत्रो वयुनेऽजनिष्ट ॥ ३

उत्तानायां । अर्व । भर । चिकित्वान् । सद्यः । प्रऽवीता ।

वृषणं । जजान ।

अरुषऽस्तूपः । रुशत् । अस्य । पाजः । इळायाः । पुत्रः ।

वयुने । अजनिष्ट ॥ ३

चिकित्वान् ज्ञानवानध्वर्यो त्वमुत्तानायामधरारण्यामुत्तानशयायामुत्तरारणिमव भर । अधोमुखां धारय । अनंतरं साधरारणिः सद्यः प्रवीता तदानीमेव निषिक्तरेतस्का सती वृषणं कामानां वर्षकमग्निं जजान । जनयतु । अथास्याग्ने रुशत्तमो विनाशयत् पाजस्तेजोभावं तत्राभूत् । अनंतरमरुषस्तूप आरोचमानतेजःसंघोपेत इळायास्पुत्र उत्तरवेद्या उत्पन्नोऽग्निर्वयुनेऽरण्यां योनिस्थानेऽजनिष्ट । अजनि ॥ जजान । जन जनने । लोडर्थे लिटि बहुलमन्यत्रापि संज्ञाछंदसोरिति णिलोपः । प्रत्ययांतत्वाभावादाम्न भवति । निघातः । अरुषस्तूपः । न विद्यते रुषः क्रोधो यस्येत्यरुषः । क्रोधराहित्येन रोचमान इत्यर्थः । नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । ष्टूञ् स्तुतौ । स्तौतेर्दीर्घश्च । उ० ३. २५. । इति पप्रत्ययः किच्च धातोर्दीर्घश्च । स्तूयत इति स्तूपस्तेजःसंघः । अरुष आरोचमानस्तेजःसंघो यस्येति बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । रुशत् । रुश हिंसायां । शतरि रूपं । वयुने । अज गतिक्षेपणयोः । अजियमिशीङ्भ्यश्चेत्युनन् चित्संज्ञकः । अजति वीयते वा वयुनमंगं । प्रत्ययस्य व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं । अजनिष्ट । जनी प्रादुर्भावे । लुङि छिचि रूपं । निघातः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इळायास्त्वा पदे वयं नाभा पृथिव्या अधि ।

जातवेदो नि धीमह्यग्ने हव्याय वोळ्हवे ॥ ४

इळायाः। त्वा। पदे। वयं। नाभा। पृथिव्याः। अधि।

जातऽवेदः। नि। धीमहि। अग्ने। हव्याय। वोळ्हवे ॥ ४

जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने अध्वर्य्वादयो वयं पृथिव्या अधि भूमेरुपर्युत्तरवेद्यां नाभा नाभौ तस्या नाभिस्थाने मध्यप्रदेशे। तदेव स्थानं विशेष्यते। इळायाः पदे मानव्या इडाया गोः पद इडापदरूप उत्तरवेद्यात्मके स्थाने त्वा त्वां हव्याय वोळ्हवे पुरोडाशादिलक्षणं हविर्वोढुं निधीमहि। निदधीमहि। अत्रार्थे ब्राह्मणं इळायास्त्वा पदे वयं नाभा पृथिव्या अधीत्येतद्वा इडायास्पदं यदुत्तरवेदीनाभिर्जातवेदो निधीमहीति निधास्यंतो ह्येनं भवंत्यग्ने हव्याय वोळ्हव इति हव्यं हि वक्ष्यन्भवति। ऐ० ब्रा० १, २८. । इति ॥ नाभा। णह बंधने। इञ्जिनतानुवृत्तौ नहो भश्चेतोञ् भकारश्चांतादेशः। ञित्वादुपधावृद्धिः। नह्यतीति नाभिर्मध्यस्थानं। सुपां सुलुगिति सप्तम्या डादेशः। ञित्स्वरः। धीमहि। दधातेर्लिङि रूपं। लिङः सीयुट्। पा० ३. ४. १०२. । इति सीयुट्। द्विर्वचनाभावश्छांदसः। निघातः। वोळ्हवे। वह प्रापणे। तुमर्थे तवेन्। सहिवहोरोदवर्णस्येति धात्वकारस्यौत्वं। ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपाः। नित्वादाद्युदात्तः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मंथता नरः कविमद्वयंतं प्रचेतसममृतं सुप्रतीकं।

यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरस्तादग्निं नरो जनयता सुशेवं ॥ ५

मंथत। नरः। कविं। अद्वयंतं। प्रऽचेतसं। अमृतं।

सुऽप्रतीकं।

यज्ञस्य। केतुं। प्रथमं। पुरस्तात्। अग्निं। नरः।

जनयत। सुऽशेवं ॥ ५

नरः कर्मणां नेतारो हे अध्वर्य्वादयः कविं क्रांतदर्शिनमद्वयंतं द्वयमनाचरंतमद्वैतं कुर्वाणं मनसा वाचा चैकविधमेव कर्म कुर्वाणमत एव प्रचेतसं प्रकृष्टज्ञानोपेतममृतं मरणधर्मरहितं सुप्रतीकं शोभनैरंगैर्ज्वालाभिः समेतं तमिममग्निं मंथत।

मंथनेन निष्पादयत । किंच । हे नरः कर्मणां नेतारोऽध्वर्य्वादयो यूयं यज्ञस्य ज्योतिष्टोमादेः केतुं प्रज्ञापकं प्रथमं मुख्यांगभूतं । अग्निपूर्वकत्वात्सर्वेषामुत्तरक्रतूनां । सुशेवं शोभनसुखोपेतं तादृशमग्निं पुरस्तात्कर्मणः प्रारंभे जनयत । तस्मिन्नग्निरेवंविधगुणयुक्तं करोतीति भावः ॥ मंथत । मन्थ विलोडने । लोटि रूपं । पादादित्वादनिघातः । नरः । णीञ् प्रापणे । नयतेर्डिच्च । उ० २. ९९. । इति ऋप्रत्ययः । डित्वाट्टिलोपः । नयंति कर्माणि नीयंते कर्माण्येभिरिति वा नरः । आमंत्रितत्वान्निघातः । अद्वयंतं । द्वयमिवाचरतीत्यर्थे सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विप् वक्तव्य इत्याचारार्थे क्विप् । द्वयति । तस्य शतरि रूपं द्वयन्निति । न द्वयन्नद्वयन् । तं । तत्पुरुषे नञ्स्वरः । सुप्रतीकं । बहुव्रीहौ क्रत्वादयश्चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । जनयत । जनी प्रादुर्भावे । णिच् । अत उपधाया इति वृद्धौ प्राप्तायां जनीजृष्क्नसुरंजोऽमंताश्चेति मित्त्वान्मितां ह्रस्व इति ह्रस्वः । निघातः । सुशेवं । शेवशब्दो वन्प्रत्ययांत आद्युदात्तः । बहुव्रीहावाद्युदात्तं द्व्यच्छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते षष्ठी ॥

यदी मंथंति बाहुभिर्वि रोचतेऽश्वो न वाज्यरुषो वनेष्वा ।
चित्रो न यामन्नश्विनोरनिवृतः परि वृणक्त्यश्मनस्तृणा
दहन् ॥ ६

यदि । मंथंति । बाहुऽभिः । वि । रोचते । अश्वः । न ।
वाजी । अरुषः । वनेषु । आ ।
चित्रः । न । यामन् । अश्विनोः । अनिऽवृतः । परि ।
वृणक्ति । अश्मनः । तृणा । दहन् ॥ ६

यद्यध्वर्य्वादयो बाहुभिः स्वकीयैर्हस्तैरग्निं मंथंति मथ्नंति ततः स जातोऽग्निर्वनेषु काष्ठेषु वाजी शीघ्रगमनवान् अरुषः आरोचमानः सर्वेषां प्रीतिकरः सन् आ वि रोचते । आ समंताद्विशेषेण दीप्यते । तत्र दृष्टांतः । अश्वो नेति । यथाश्वो वनेषु वननीयेषु वाह्यालीस्थानेषु वेगवानारोचमानो वर्तते तद्वत् । तत्रैव

दृष्टांतांतरं । चित्रो नेति । यथा यामन् यामनि वेगगमनेऽश्विनोर्देवभिषजोश्चित्रो नानाविधवर्णो रथ आरोचमानो वर्तते तद्वत् । अनिवृतः केनाप्यप्रतिबद्धगमनः सोऽयमग्निररक्षन उपलान् तृणा तृणानि च दहन् भस्मसात्कुर्वन् परि वृणक्ति । दग्धस्थानानि परितो वर्जयति । तादृशोऽग्निरारोचत इति पूर्वेणान्वयः ॥ रंधंति । मन्थ विलोडने । लटि रूपं । यद्वियोगादनिघातः । रोचते । रुच दीप्तौ भौवादिकः । लटि रूपं । निघातः । यामन् । या प्रापणे । आतो मनिन्क्वनिब्वनिपश्चेति मनिन् । सुपां सुलुगित्यादिना सप्तम्या लुक् । नित्स्वरः । अनिवृतः । वृञ् वरणे । निष्ठायां यस्य विभाषेतीट्प्रतिषेधः । निपूर्वो वृणोतिर्निवारणे वर्तते । न निवृतोऽनिवृतः । नञ्स्वरः । वृणक्ति । वृजी वर्जने रुधादिः । चोः कुरिति कुत्वं । निघातः । तृणा । तृह हिंसायां । तृहेः क्नो हलोपश्चेति क्नः । कित्वादगुणः हलोपश्च । तृह्यते तद्वयादिभिरिति तृणं । नित्स्वरः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

जातो अग्नी रोचते चेकितानो वाजी विप्रः कविशस्तः सुदानुः ।

यं देवास ईड्यं विश्वविदं हव्यवाहमदधुरध्वरेषु ॥ ७

जातः । अग्निः । रोचते । चेकितानः । वाजी । विप्रः । कविऽशस्तः । सुऽदानुः ।

यं । देवासः । ईड्यं । विश्वऽविदं । हव्यऽवाहं । अदधुः । अध्वरेषु ॥ ७

जातो मंथनानंतरमुत्पन्नः स च चेकितानो सर्वं जानानः सन् वाजी सतत-गमनस्वभावो विप्रो कर्माभिज्ञोऽत एव कविशस्तः कविभिर्मेधाविभिर्होतृभिः स्तुतः सुदानुः सुष्ठु कर्मफलस्य दाता एवंविधोऽग्नो रोचते । दीप्यते । देवासो देवा इंद्रादय ईड्यं होत्रादिभिः स्तुत्यं विश्वविदं सर्वस्य जगतो वेदितारं यमग्निमध्वरेषु ज्योतिष्टो-मादियज्ञेषु हव्यवाहं हव्यानां वोढारमदधुर्व्यदधुः सोऽग्निर्दीप्यत इति पूर्वेणान्वयः ॥ चेकितानः । कित ज्ञाने इत्यस्य यङ्लुकि गुणो यङ्लुकोरित्यभ्यासस्य गुणः ।

अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं। कविक्रतुः। बहुव्रीहौ क्रत्वादयश्चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। अदधुः। दधातेर्लङि झेः सिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेति जुस्। यद्वृत्तयोगादनिघातः। अडागमस्वरः॥

॥ अथाष्टमी ॥

सीद॑ होतः॒ स्व उ॑ लो॒के चि॑कि॒त्वान्त्सा॒दया॑ य॒ज्ञं सु॑कृ॒तस्य॒ योनौ॑।

दे॒वा॒वीर्दे॒वान्ह॒विषा॑ यजा॒स्यग्ने॑ बृ॒हद्यज॑माने॒ वयो॑ धाः॥ ८

सीद॑। हो॒त॒रिति॑। स्वे। ऊं॒ इति॑। लो॒के। चि॒कि॒त्वान्।

सा॒दय॑। य॒ज्ञं। सु॒ऽकृ॒तस्य॑। योनौ॑।

दे॒व॒ऽअ॒वीः। दे॒वान्। ह॒विषा॑। य॒जा॒सि॒। अग्ने॑। बृ॒हत्।

यज॑माने। वयः॑। धाः॥ ८

यजमानो ब्रूते। होतर्होमनिष्पादक हे अग्ने स्वे स्वकीये लोके उत्तरवेद्या नाभौ सीद। त्वं होमनिमित्तमुपविशैव। तथा चिकित्वान् ज्ञानवांस्त्वं सुकृतस्य सुकृतजन्योपभोगस्य योनौ स्थाने उत्तमलोके यज्ञं यज्ञस्य कर्तारं यजमानं सादय। स्थापय। किंच देवावीः। देवान् हविःप्रदानेनावतीति देवावीः। तादृशस्त्वं हविषा पुरोडाशादिलक्षणेन हव्येन देवान् यजासि। यज। अथ त्वं यजमाने यागं कुर्वाणे मयि बृहत्प्रभूतं पशुपुत्रादिसमेतं वयोऽन्नं धाः। निधेहि॥ सीद। सदेर्लोटि रूपं। सादय। सदेर्ण्यंतस्य लोटि रूपं। णिच्स्वरः। देवावीः। अव रक्षणादिषु। अवितॄस्तृतंत्रिभ्य ईरिति ईप्रत्ययः। कृदुत्तरपदस्वरः। यजासि यजेर्लेट्याडागमः। धाः। दधातेश्छांदसे लुङि रूपं॥

॥ अथ नवमी ॥

क॒पोत॑ धू॒मं प्र॒भव॑ सखा॒योऽस्नेध॑न्त इतन॒ वाज॒मच्छ॑।

अ॒यम॒ग्निः पृ॑तना॒षाट् सु॒वीरो॒ येन॑ दे॒वासो॒ अस॑हन्त॒ दस्यू॑न्॥ ९

क्षणोत । धूमं । वृषंणं । सखायः । अस्रेधन्तः । इतन ।

वाजं । अच्छं ।

अयं । अग्निः । पृतनाषाट् । सुऽवीरः । येन । देवासः ।

असहन्त । दस्यून् ॥ ८

यजमानोऽध्वर्य्वादीन्प्रति ब्रूते। हे सखायः कर्मसहकारिणो यूयं वृषणं कामानां वर्षितारं धूमं। धुनोति कंपयतीति धूमोऽग्निः। एवंविधमग्निं क्षणोत। कुरुत। मंथनेनोत्पादयत। यद्यग्निर्न जायते तदानीमाह। अस्रेधंतोऽक्षीणा अनुपरतसामर्थ्याः संतो यूयं वाजं मंथनलक्षणं युद्धमच्छाग्न्याभिमुख्येनेतन। प्राप्नुत। सुवीरः शोभनसामर्थ्योपेतोऽयमग्निः पृतनाषाट् पृतनोपलक्षितं युद्धं सहमानो भवति। येन युद्धं सहमानेनाग्निना देवासो देवा दस्यूनुपक्षपयितॄनसुरानसहंत अभ्यभवन्। तस्माद्दक्षीणबला यूयं मंथनं कुरुतेति भावः॥ क्षणोत। क्षणु हिंसाकरणयोः। लोटि तप्रत्ययस्य तप्तनप्तनथनाश्चेति तबादेशः। पित्त्वाद्गुणः। पादादित्वादनिघातः। उप्रत्ययस्वरः। धूमं। धूञ् कंपने। इषियुधींधिदसीत्यादिना मक्। किच्वाद्गुणाभावः। धुनोति कंपयति दाह्यानीति धूमोऽग्निः। प्रत्ययस्वरः। इतन। इण् गतावित्यस्य लोटि तप्रत्ययस्य तनादेशः। निघातः। पृतनाषाट्। षह मर्षणे। छंदसि सह इति ण्विः। णित्त्वादुपधावृद्धिः। सहेः साडः स इति षत्वं। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः। असहंत। षह मर्षण इत्यस्य लङि रूपं। यद्योगादनिघातः। दस्यून्। दसु उपक्षये। यजिमनिशुंधिदसिजनिभ्यो युजिति युच्। दस्यंतीति दस्यवः शत्रवः। व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं॥

॥ अथ दशमी ॥

अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः।

तं जानन्नग्न आ सीदाथा नो वर्धया गिरः॥ १०

अयं । ते । योनिः । ऋत्वियः । यतः । जातः । अरोचथाः ।

तं । जानन् । अग्ने । आ । सीद । अर्थ । नः । वर्धय ।

गिरः ॥ १०

हे अग्ने ऋत्वियो वसंताद्यृतौ भवोऽयमंगुल्या निर्दिश्यमानः पलाशाश्वत्थादिमयः काष्ठविशेषोऽरणिस्ते तव योनिरुत्पत्तिस्थानं यतोऽरणेर्जातस्त्वमरोचथाः । अशो-भथाः । जानंस्त्वं तमरणिरूपं काष्ठविशेषमासीद । तस्यामरण्यामारोपितः सन् नैरंतर्येण तिष्ठ । अथानंतरं नोऽस्माकं गिरः स्तुतिलक्षणा वाचो वर्धय । यद्वा गोःशब्देन तद्वंतो लक्ष्यंते । तथा स्तोतॄनस्मान् वर्धय । पशुपुत्रादिभिः समृद्धान् कुरु ॥ योनिः । यु मिश्रणे । वह्निश्र्योत्यादिना निप्रत्ययः । निदित्युक्तत्वादाद्युदात्तः । ऋत्वियः । छंदसि वसियृतुशब्दात्प्राप्तार्थे घप्रत्ययः । घस्य इयादेशः । ऋितोति पदसंज्ञायां ओर्गुणः । पा० ६. ४. १४६. । इति संज्ञाधीनो गुणो न भवति । प्रत्ययस्वरः । अराचथाः । रुच दीप्तावित्यस्य लङि रूपं । यद्वृत्तयोगानिघातः । सीद । सदेर्लोटि पाघ्रेत्यादिना सीदादेशः । निघातः । अथा । निपातस्य चेति सांहितिको दीर्घः । वर्धय । वृधु वर्धने । हेतुमति णिच् । निघातः ॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्त एकादशी ॥

तनूनपादुच्यते गर्भ आसुरो नराशंसो भवति यद्विजायते ।
मातरिश्वा यदमिमीत मातरि वातस्य सर्गो अभवत्सरी-
मणि ॥ ११

तनूऽनपात् । उच्यते । गर्भः । आसुरः । नराशंसः । भवति ।
यत् । विऽजायते ।
मातरिश्वा । यत् । अमिमीत । मातरि । वातस्य । सर्गः ।
अभवत् । सरीमणि ॥ ११

योऽग्निर्यदा गर्भोऽरणीषु गर्भरूपतया वर्तते तदा सोऽग्निस्तनूनपादुच्यते । अदृष्टणां तनूः शरीराणि न पातयति न दहतीति व्युत्पत्तेः । यद्वा तनूशब्दना-पोऽभिधीयंते नपाच्छब्देनैकांतरिताः प्रजाः । तथा चापां नप्ता । कथमेतत् । आपस्तता अंतरिक्षे । ताभ्य ओषधिवनस्पतयो जायंते । तेभ्या ह्येष इति । यद्यदा विजायते विशेषेण प्रत्यक्षतया जायते तदासुरः कर्मविघ्नकारिणामसुराणां हंता

एव नराशंसः नरैः कर्मणां नेतृभिरध्वर्य्वादिभिः शंसनीयो भवति। यद्यदा मातर्यं-तरिक्षे स्वं तेजोऽमिमीत निर्मिमीते तदा मातरिश्वा भवति। मातर्यंतरिक्षे श्वसिति चेष्टत इति व्युत्पत्तेः। एवंविधस्याग्नेः सरीमणि सरणे शीघ्रगमने वातस्य वायोः सर्गः सृष्टिरभवत्। भवति। यदाग्निररण्योर्गर्भरूपतया वर्तते तदा तनूनपान्नामको भवति। यदा जायते तदा नराशंसनामको भवति। यदांतरिक्षे विद्योतते तदा मातरिश्वनामको भवतीति॥ तनूनपात्। तनु विस्तारे। कृषिचमितनिधनिसर्जि-खर्जिभ्य ऊरित्यूप्रत्ययः। व्यत्ययेनाद्युदात्तः। नपात्। पा रक्षणे पतॢ गतौ वा ण्यंतः। क्विप्। न पाति न पातयतीति वा नपात्। नभ्राण्नपान्नवेदा इत्यादिना निपातनान्नञः प्रकृतिभावः। नञ्स्वरः। तनूनं पातीति तनूनपात्। कृदुत्तरपद-प्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ते उभे वनस्पत्यादिषु युगपदित्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं। आसुरः। असुरस्यायमासुरः। अहितकारित्वेन संबंधी। तस्येदमित्यण्। प्रत्ययस्वरः। नरा-शंसः। नॄ नये। ऋदोरबित्यप्। प्रत्ययस्य पित्त्वान्नरशब्द आद्युदात्तः। शंस्तु स्तुतावित्यस्माद्घञंत आद्युदात्तः। नरशब्दस्यान्येषामपि दृश्यत इति दीर्घः। वनस्पत्यादित्वादुभयोः प्रकृतिस्वरत्वं। विजायते। जनी प्रादुर्भावे। दिवादित्वात् श्यन्। धातुस्वरः। अमिमीत। माङ् माने शब्दे च। जुहोत्यादिः। भृञामिदित्य-भ्यासस्येत्वं। यद्योगादनिघातः। सरीमणि। सृ गतौ। हृभृधृसृस्तृशॄभ्य इती-मनिन्प्रत्ययः। नित्स्वरः॥

॥ अथ द्वादशी ॥

सुनिर्मथा निर्मथितः सुनिधा निहितः कविः ।
अग्ने स्वध्वरा कृणु देवान्देवयते यज ॥ १२

सुनिःऽमथा। निःऽमथितः। सुऽनिधा। निऽहितः। कविः।
अग्ने। सुऽअध्वरा। कृणु। देवान्। देवऽयते। यज ॥ १२

हे अग्ने कविर्मेधावी सुनिर्मथा शोभनेन मंथनेन निर्मथितः। नितरां मथि-तोऽसि। तथा सुनिधा शोभनेन निधानेन निहितोऽसि। उत्तरवेद्यादिस्थानेषु नितरां प्रक्षिप्तोऽसि। किंच स्वध्वराण्यध्वराणि क्रियमाणानि कर्माणि सुष्ठु हिंसारहि-तानि कृणु। कुरु। तथा देवयते देवान्कामयमानाय यजमानाय देवान्यजनीयानिंद्रा-दीन् यज। पूजय॥ सुनिर्मथा। मथे विलोडने। अस्मात्संपदादिलक्षणो भावे

क्विप् । प्रादिसमासः । कृदुत्तरपदस्वरः । निकषितः । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । सुनिधा । निपूर्वस्य दधातेर्भाव आतश्चोपसर्गे इत्यङ् । सुपां सुलुगिति तृतीयाया लुक् । कृदुत्तरपदस्वरः । स्नथ । स्नथि हिंसाकरणयोरित्यस्य लोटि धिन्विकृण्व्योरच्चेत्युप्रत्ययः । उतश्च प्रत्ययादिति हेर्लुक् । निपातः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अजीजनन्नमृतं मर्त्यासोऽस्रेमाणं तरणिं वीळुजंभं ।

दश स्वसारो अग्रुवः समीचीः पुमांसं जातमभि सं रभंते ॥ १३

अजीजनन् । अमृतं । मर्त्यासः । अस्रेमाणं । तरणिं ।

वीळुऽजंभं ।

दश । स्वसारः । अग्रुवः । संऽईचीः । पुमांसं । जातं ।

अभि । सं । रभंते ॥ १३

मर्त्यासो मर्त्या ऋत्विजोऽमृतं मरणधर्मरहितं अत एवास्रेमाणं क्षयरहितं वीळुजंभं हविर्भक्षणार्थं दृढदंतं तरणिं । तरंति यजमानाः पापमनेनेति तरणिरग्निः । तमजीजनन् । मंथनेनोदपीपदन् । अथ जातं तमग्निमभिलक्ष्य स्वसारः सरंत्यो दश दशसंख्याका अग्रुवः । कर्मकरणार्थमग्रमंगंतीत्यग्रुवोऽंगुलयः । ताहृशा अंगुलयः समीचीः परस्परं संगताः सत्यः संरभंते । शब्दं कुर्वंते । जातमग्निं दृष्ट्वाध्वर्य्वादयो हर्षाद्धस्तद्वयसंपुटेन शब्दं कुर्वंतीत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः पुमांसमिति । यथा जातं पुत्रमुपलभ्य तत्रत्याः पित्रादयो हर्षादुद्घोषंति तद्वत् ॥ अजीजनन् । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य ण्यंतस्य लुङि चङि रूपं । अस्रेमाणं । स्रिवु गतिशोषणयोः । भावे मनिन्निति मनिन्प्रत्ययः । लघूपधगुणः । लोपो व्योर्वलीति वलोपः । बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । तरणिं । तॄ प्लवनतरणयोः । अर्तिसृधृधम्यश्यवितॄभ्योऽनिरित्यनिप्रत्ययः । गुणः प्रत्ययस्वरः । स्वसारः । असु क्षेपण इत्यस्मात्सुन्यसेर्ऋंचिति ऋन्प्रत्ययः । सुष्ठु अस्यंति कर्मसु पदार्थानिति स्वसारः । न षट्स्वस्रादिभ्य इति ङीपः प्रतिषेधः । नित्वादाद्युदात्तः । अग्रुवः । अगि गतौ । जत्वादयश्च । उ० ४, १०५, । इति रुप्रत्ययः । निपातनान्नलोपः । जसि तन्वादित्वादुवङादेशः ।

प्रत्ययस्वरः। समीचीः। इण् गताविव्यस्मात्सर्वोणः। उ० ४. ६४.। इति चट्प्रत्ययो धातोर्दीर्घश्च। टिड्ढाणञित्यादिना ङीप्। संयंतीति समीच्यः। यद्वा संपूर्वस्यांचतेः क्विप्। समः समीति सम्रि इत्यादेशः। अंचतेश्चोपसंख्यानमिति ङीप्। अच इत्यकारलोपः। चाविति दीर्घः। वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घः। एकादेशस्वरः। पुमांसं। पा रक्षण इत्यस्मात्पातेर्डुमसुन्। उ० ४. १७६.। इति डुमसुन्प्रत्ययः। पुंसोऽसुङ्। पा० ७. १. ८६.। इत्यसुङादेशः। पाति कुलमिति पुमान्। नित्स्वरः। रमंते। रम शब्द इत्यस्य लटि रूपं। निघातः॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

प्र सप्तहोता सनकादरोचत मातुरुपस्थे यदशोचदूधनि।

न नि मिषति सुरणो दिवेदिवे यदसुरस्य जठरादजायत॥ १४

प्र। सप्तऽहोता। सनकात्। अरोचत। मातुः। उपऽस्थे।

यत्। अशोचत्। ऊधनि।

न। नि। मिषति। सुऽरणः। दिवेऽदिवे। यत्। असुरस्य।

जठरात्। अजायत॥ १४

सनकात्सनातनोऽग्निः सप्तहोता। सप्त होतारो होत्रका यस्यासौ सप्तहोता सन् प्रारोचत। गार्हपत्यस्थानेऽदीप्यत। यद्यदा मातुः पृथिव्या उपस्थ उत्संगे तत्राप्यूधन्यूधःस्थान उत्तरवेद्यामशोचत् अशोभत तदा सोऽग्निः सुरणः। सुष्टु रणयति शब्दयतीति सुरणः। सर्वैः कमनीयतया दृश्यमानः सन् दिवे दिवे प्रतिदिनं न निमिषति। न निद्राति। किन्तु सर्वदा यज्ञार्थं जागर्त्त्येव। यद्यस्माद-सुरस्याग्नेः प्रेरकस्यारणीरूपस्य काष्ठस्य जठरादुदरादजायत कर्मार्थमुदपद्यत तस्माच्च निमिषतीति पूर्वेणान्वयः॥ अरोचत। रुच दीप्ताविव्यस्य लटि रूपं। निघातः। अशोचत्। शुच दीप्तौ। ऊधनि। सकारस्य नकारश्छांदसः। मिषति। मिषु सेचन इत्यस्य लटि रूपं। सुरणः। रण शब्दे। तत्करोतीति। णिच्। तस्माद-न्यार्थे खल्। लित्स्वरः। असुरस्य। असु क्षेपण इत्यस्मादसेरुरन्नित्युरन्प्रत्ययः। अस्यतीत्यसुरः। नित्स्वरः। जठरात्। जनी प्रादुर्भाव इत्यस्मात् जनेरठश्च। उ० ५. ३८.। इत्यरप्रत्ययः ठकारश्चांतादेशः। प्रत्ययस्वरः। अजायत। जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लङि श्यनि ज्ञाजनोर्जेति धातोर्जादेशः यद्योगादनिघातः॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अमित्रायुधो मरुतामिव प्रयाः प्रथमजा ब्रह्मणो विश्वमिद्विदुः।
द्युम्नवद्ब्रह्म कुशिकास एरिर एकएको दमे अग्निं समीधिरे॥१५

अमित्रऽयुधः। मरुताम्ऽइव। प्रऽयाः। प्रथमऽजाः। ब्रह्मणः।
विश्वं। इत्। विदुः।
द्युम्नऽवत्। ब्रह्म। कुशिकासः। आ। ईरिरे। एकःऽएकः।
दमे। अग्निं। सं। ईधिरे॥१५

अमित्रायुधोऽमित्रैः कर्मविघ्नकारिभिरसुरैः सह योद्धारः। यद्वा अमित्राणि पापानि। तैः सह योद्धारः। तत्र दृष्टांतः। मरुतामिव प्रया इति। यथा मरुतां देवानां प्रयाः प्रकर्षेण शत्रूनभियांतीति प्रया बलानि शत्रूणां हंतॄणि तद्वत्कर्मविघ्नकारिणां पापानां च हंतारो ब्रह्मणः सर्वस्य जगतः स्रष्टुः प्रथमजाः प्रथमसुतजाः कुशिकासः कुशिकगोत्रोत्पन्ना ऋषयो विश्वं स्थावरजंगमात्मकं सर्वं जगद्विदुरित्। जानंत्येव। तेऽमी कुशिका द्युम्नवद्धविर्युक्तं ब्रह्म स्तोत्रमेरिरे। अग्नय आ समंतात्प्रेरयंति। ते च दमे स्वे स्वे गृहे एक एक एकैको भूत्वाग्निं समीधिरे। आज्याद्याहुतिभिः सम्यग्दीपयंति॥ अमित्रायुधः। युध संप्रहारे। क्विप्। कृदुत्तरपदस्वरः। संहितायां पूर्वपदस्य दीर्घश्छांदसः। प्रयाः। या प्रापणे। अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति विच्। प्रथमजाः। जनी प्रादुर्भावे। जनसनेत्यादिना विट्। विड्वनोरित्यात्वं। विदुः। विदेर्लटि विदो लटो वेति झेरुसादेशः। ईरिरे। ईर गतावित्यस्य लिटि रूपं। मंत्रत्वादाम्न भवति। दमे। दमु उपशमने। करणे घञ्। नोदात्तोपदेशस्येति वृद्धिप्रतिषेधः। ञित्स्वरः। ईधिरे। ञिइंधी दीप्तावित्यस्य लिटि इंधिभवतिभ्यां चेति किद्भावाच्चकारलोपः। निघातः।

॥ अथ षोडशी ॥

यदद्य त्वा प्रयति यज्ञे अस्मिन्होतश्चिकित्वोऽवृणीमहीह।
ध्रुवमया ध्रुवमुताशमिष्ठाः प्रजानन्विद्वाँ उप याहि सोमम्॥१६

तत्। अद्य। त्वा। प्रऽयति। यज्ञे। अस्मिन्। होतः। इति।
चिकित्वः। अवृणीमहि। इह।
ध्रुवं। अयाः। ध्रुवं। उत। अशमिष्ठाः। प्रऽजानन्।
विद्वान्। उपं। याहि। सोमं॥ १६

होतर्होमनिष्पादक चिकित्वः कर्मविषयज्ञानवन् हे अग्ने अद्येदानीं प्रयति प्रवर्तमानेऽस्मिन् ज्योतिष्टोमादौ यज्ञे त्वा त्वां यद्यस्मात्कारणादवृणीमहि तद्विषयं वरणमकुर्म तस्मात्कारणादत्रास्मिन् कर्मणि देवान् ध्रुवमयाः। ध्रुवं यथा भवति तथास्माभिर्दत्तानि हवींषि प्रापय। उत अपि चाशमिष्ठाः। हविःस्वीकरणात्तृप्तैर्देवैः शांतस्त्वमकरिष्ठाः। अथ प्रजानन्निमं यज्ञं सम्यक् जानन्विद्वान्यत्किंचित्सर्वं जानानस्त्वं सोमपत्राभिः क्रियमाणमिममभिषुतं सोममभिलक्ष्योप याहि। समीप आगच्छ॥ प्रयति। इण् गताविस्यस्य शतरि रूपं। शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं। अवृणीमहि। वृञ् वरणे। क्र्यादित्वात् श्ना। लडुत्तमबहुवचन ई हल्यघोरितीत्वं। आमंत्रितस्याविद्यमानवत्त्वेन पादादित्वादनिघातः। अयाः। या प्रापण इत्यस्य लङि सिपि रूपं। निघातः। अशमिष्ठाः। शमु उपशमन इत्यस्य ण्यंतस्य कर्मणि लुङि स्यसिच्सीयुट्। पा० ६. ४. ६२. । इति विकल्पेनेडागमः। तस्यासिद्धत्वाणेरनिटीति णिलोपः। निघातः। प्रजानन्। ज्ञा अवबोधने। शतरि रूपं। याहि। यातेर्लोटि रूपं॥

॥ इति तृतीयस्य प्रथमे चतुस्त्रिंशो वर्गः॥

॥ इति तृतीये मंडले द्वितीयोऽनुवाकः॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

तृतीयेऽनुवाके नव सूक्तानि। तत्रेच्छंति त्वेति द्वाविंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं। तत्रेदमनुक्रमणिका। इच्छंति द्व्यधिकेंद्रमिति। मंडलद्रष्टा विश्वामित्र ऋषिः। इंद्रो देवता। अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् छंदः॥ आभिप्लविके प्रथमेऽहनि दशरात्रे प्रथमेऽहनि च मध्यंदिने सवनेऽच्छावाकशस्त्रेऽहीनसूक्तस्थाने द्वितीयमिदं संपातसूक्तं। अभिप्लवषडहस्याद्यानीति खंडे सूत्रितं। इमामू ष्विच्छंति त्वा शासद्वह्निरिति संपाता। आ० ७. ५.। इति॥ इंद्रस्य वृत्रघ्नः संबंधिनि पशौ सहदानुमिति वपाया याज्या। सहदानुं पुरुहूत क्षियंतं स्तुत इंद्रो मघवा यद्ध वृत्र। आ० ३. ८.। इति सूत्रितं॥ स्वस्तये वाजिभिश्चेत्येषैंद्रे पशौ हविषो याज्या। सूत्रितं च स्वस्तये वाजिभिश्च प्रणेतः शुची वो हव्या मरुतः शुचीनां। आ० ३. ७.। इति॥ शुनासीरीये वैकल्पिकस्यैंद्रस्य शुनस्य शुनं हुवेमेत्यनुवाक्या। सूत्रितं च शुनं हुवेम मघवानमिंद्रमस्मायंतो गव्यंतो वाजयंतः। आ० २. २०.। इति॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

इच्छंति त्वा सोम्यासः सखायः सुन्वंति सोमं दधति प्रयांसि।
तितिक्षंते अभिशस्तिं जनानामिंद्र त्वदा कश्चन हि प्रकेतः॥ १

इच्छंति। त्वा। सोम्यासः। सखायः। सुन्वंति। सोमं।
दधति। प्रयांसि।
तितिक्षंते। अभिऽशस्तिं। जनानां। इंद्र। त्वत्। आ।
कः। चन। हि। प्रऽकेतः॥ १

विश्वामित्रः स्तौति। हे इंद्र सोम्यासः सोमार्हा ब्राह्मणास्त्वां शंसितुमिच्छंति। यत एव सखायस्ते ब्राह्मणास्तदर्थं सोमं सुन्वंति। अभिषुण्वंति। प्रयांसीतराण्यपि हवींषि दधति। त्वदर्थं धारयंति त्वया प्रेरिताः संतो जनानां संपत्नानामभिशस्तिं तत्कृतां हिंसां तितिक्षंते। सहंते। एवमनुग्राहकस्त्वत् त्वत्तोऽन्यः कश्चन हि को नाम पुरुषः खलु आ प्रकेतः। सर्वतो जगति। प्रकेत्यते ज्ञायत इति प्रकेतः। प्रज्ञापितो विद्यते॥ सोम्यासः। सोममर्हंतीत्यर्थे सोममर्हति य इति यः। प्रत्ययस्वरः। सुन्वंति। षुञ् अभिषवे। स्वादित्वात् श्नुः। सति शिष्टस्वरो बलीयानिति श्निप्रत्ययस्वरः। दधति। दधातेर्लेटि रूपं। समानवाक्ये युष्मदस्मदादेशनिघाताः। पा० ८.१.१८.५.। इति सोमपदस्येतरवाक्ये नान्वयान्न निघातः। अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं। तितिक्षंते। तिज निशान इत्यस्य क्षमायां गुप्तिज्किद्भ्यः सन्निति सन्। अभ्यस्तस्वरः। अभिशस्तिं। शसु हिंसायामित्यस्मान्नावे क्तिन्। तादौ च निति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। प्रकेतः। कित ज्ञाने। कर्मणि घञंतः। थाथघञ्क्तेत्यंतोदात्तत्वं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न ते दूरे परमा चिद्रजांस्या तु प्र याहि हरिवो हरिभ्यां।

स्थिराय वृष्णे सवना कृतेमा युक्ता ग्रावाणः समिधाने

अग्नौ॥ २

न। ते। दूरे। परमा। चित्। रजांसि। आ। तु। प्र।

याहि। हरिऽवः। हरिऽभ्यां।

स्थिराय। वृष्णे। सवना। कृता। इमा। युक्ताः। ग्रावाणः।

संऽइधाने। अग्नौ॥ २

हरिवः। हरिवर्णावश्वौ यस्य सोऽयं हरिवानिंद्रः। हे हरिवः परमा चित् परमाणि दूरे वर्तमानान्यपि रजांसि स्थानानि ते तव दूरे न भवंति। यस्माद्धरिभ्यामुपेतस्त्वं तु क्षिप्रमा प्रयाहि। अस्मदीयं यज्ञमभिलक्ष्यागच्छ। स्थिराय फलप्रदाने दृढचित्ताय अत एव वृष्णे कामानां वर्षित्रे तुभ्यमिमा इमानि सवना सवनानि

प्रातरादीनि सुता । सुतानि । किंच । अग्नावाहवनीये समिधाने आङ्तत्रधिकरणे-नया सम्यग्दोप्यमाने सति ग्रावाण उपला युक्ताः । सोमाभिषवार्थंयुक्ताः । अतस्त्वं चिप्रमागच्छेति भावः ॥ याहि । या प्रापण इत्यस्य लोटि रूपं । हरियः । हरी अस्य स्त इति मतुप् । छंदसीर इति तस्य वत्वं । आमंत्रितत्वान्निघातः । क्षिप्राय । ष्टा गतिनिवृत्तावित्यस्मादजिरशिशिरेत्यादिना किरच् । प्रत्ययांतत्वेन निपातनादाकारलोपः । चित्स्वरः । सवना । पुञ् अभिषव इत्यस्मादधिकरणे ल्युट् चेति ल्युट् । सूयते सोमो यत्रेति सवनानि प्रातरादीनि । लित्स्वरः । समिधाने । ञिइंधी दीप्तावित्यस्य कानचि रूपं । किस्वान्नकारलोपः । चित्स्वरः ।

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्रः सुशिप्रो मघवा तरुत्रो महाव्रातस्तुविकूर्मिर्ऋघावान् ।
यदुग्रो धा बाधितो मर्त्येषु क्व१'त्या ते वृषभ वीर्याणि ॥ ३

इंद्रः । सुऽशिप्रः । मघऽवा । तरुत्रः । महाऽव्रातः ।
तुविऽकूर्मिः । ऋघावान् ।
यत् । उग्रः । धाः । बाधितः । मर्त्येषु । क्व । त्या । ते ।
वृषभ । वीर्याणि ॥ ३

वृषभ कामानां वर्षक हे इंद्र यस्त्वमिंद्रः परमैश्वर्यसंपन्नः सुशिप्रः । शिप्रशब्देन शिरस्त्राणमभिधीयते । शोभनशिरस्त्राणोपेतः । यद्वा शोभनहनुमान् । शिप्रे हनू नासिके वा । नि० ६, १७, । इति यास्कः मघवा धनवान् तरुत्रः । तरंत्यनेन शत्रून्देवा इति तरुत्र इंद्रः ॥ महाव्रातः । मरुद्भिर्महान्व्रातः समूहो यस्येति स तथोक्तः । तुविकूर्मिः संग्रामे नानाविधकर्मणां कर्ता ऋघावान् शत्रुविषयहिंसावान् अत एवोग्रः शत्रूणां भयंकरः स तादृशस्त्वं बाधितोऽसुरैः संग्रामे बाधितः सन् मर्त्येषु मारयितव्येष्वसुरेषु यत् यानि वीर्याणि धा व्यधा इदानीं ते तव त्या तानि वीर्याणि क्व । क्वासते वद ॥ सुशिप्रः ॥ सृप्लृ गतौ । औणादिको रन्प्रत्ययः । बाहुलकात्सृ इत्यस्य शि इत्यादेशः । बहुव्रीहावाद्युदात्तं द्व्यच्छंदसीत्युत्तरपदाद्यु-दात्तत्वं । तरुत्रः तरतेरशित्रादिभ्य इत्रोत्रावित्युत्रप्रत्ययः । व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं ।

मंहावातः। आन्महत इत्याकारादेशो महतस्तकारस्य। तुविकूर्मिः। करोतेरौणादिको मिप्रत्ययः। गुणे कृतेऽकारस्योत्वं छांदसं। हलि चेति दीर्घः। ऋघावा। ऋघ्नन् हंतीत्यृघाः। अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति विच्। हशिच्छणाल्लोपो हकारस्य घत्वं। तदस्यास्तीति मतुबर्थे छंदसीवनिपाविति वनिप्। व्यत्ययेनाद्युदात्तः। क्व। किंशब्दस्य सप्तम्यर्थे किमोऽदित्यत्प्रत्ययः। तस्मिन् क्वातीति क्वादेशः। तित्स्वरः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं हि ष्मा च्यावयन्नच्युतान्येको वृत्रा चरसि जिघ्नमानः।
तव द्यावापृथिवी पर्वतासोऽनु व्रताय निर्मितेव तस्थुः॥ १

त्वं। हि। स्म। च्यवयन्। अच्युतानि। एकः। वृत्रा।
चरसि। जिघ्नमानः।
तव। द्यावापृथिवी इति। पर्वतासः। अनु। व्रताय।
निर्मिताऽइव। तस्थुः॥ ४

हे इंद्र त्वमेकोऽसहाय एवाच्युतानि च्युतिरहितानि दृढमूलान्यपि तव प्रतिपक्षभूतानि रक्षांसि च्यावयन् स्वस्वस्थानात्पातयन् तथा वृत्रा वृत्राणि पापानि जिघ्नमानो हिंसन् चरसि हि स्म। वर्तसे खलु। किंच। एवंविधसामर्थ्योपेतस्य तव व्रताय कर्मण आज्ञायै द्यावापृथिव्यौ पर्वताश्च निमितेव निखाता निश्चला इवानुतस्थुः। तिष्ठंति॥ स्म। चादित्वादनुदात्तः। च्यावयन्। च्युङ् गतावितस्य ण्यंतस्य शतरि रूपं। णिच्स्वरः। चरसि। चर गतिभक्षणयोः। हियोगादनिघातः। जिघ्नमानः। हन हिंसागत्योरित्यस्य यङर्थे कविधानमिति कः। तस्य छंदस्युभयथेति सार्वधातुकत्वाच्छप्। तस्य श्लुः। बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं। हंतीति जिघ्नः। आचारार्थे क्विप्। अस्मात्ताच्छील्यार्थे चानश्। शप्। व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं। द्यावापृथिवी। देवताद्वंद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं। निमितेव। डुमिञ् प्रक्षेपण इत्यस्य कर्मणि निष्ठा। गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। सुपां सुलुगिति सुपो डादेशः। इवेन विभक्त्यलोप इत्युक्तत्वात्पूर्वपदस्वरः। तस्थुः। ष्ठा गतिनिवृत्तावित्यस्य लिटि उसि आतो लोपे कृते तस्य द्विर्वचनेऽचीति स्थानिवद्भावाद्द्विर्वचनं। निघातः॥

॥ अथ पंचमी ॥

उताभये पुरुहूत श्रवोभिरेको दृळ्हमवदो वृत्रहा सन् ।

इमे चिदिंद्र रोदसी अपारे यत्संगृभ्णा मघवन्काशिरित्ते ॥ ५

उत । अभये । पुरुऽहूत । श्रवःऽभिः । एकः । दृळ्हं ।

अवदः । वृत्रऽहा । सन् ।

इमे इति । चित् । इंद्र । रोदसी इति । अपारे इति । यत् ।

संऽगृभ्णाः । मघऽवन् । काशिः । इत् । ते ॥ ५

उतेत्यामंत्रणे । हे इंद्र पुरुभिर्बहुभिर्यजमानैराहूत । यद्वा देवैरसुरेभ्यो रक्षार्थं बहुवारमाहूतः । श्रवोभिर्बलैरुपेत एकोऽसहायस्त्वं वृत्रहा वृत्रस्य हंता सन् अभयेऽसुरेभ्यः सकाशान्मा बिभीतेति देवान्प्रति यद्वाक्यमवदोऽवोचस्तद्वाक्यं दृढं । सत्यमेव । किंच । मघवन्निंद्र त्वमपारे चित् दूरपारेऽपीमे रोदसी द्यावापृथिव्यौ यद्यस्मात्कारणात्संगृभ्णाः संगृह्णासि । परस्परमधरोत्तरभावेन संयोजिते करोषीति यावत् । एष ते तव महिमा काशिरित् प्रकाशो लोके प्रसिद्ध एव । यद्वा यत् येन ते रोदसी संगृह्णासि ते तव काशिर्मुष्टिर्महान् । काशिर्मुष्टिः । नि० ६. १. । इति यास्कः ॥ अभये । ञिभी भय इत्यस्माद्भाव एरजित्यच्प्रत्ययः । नञा समासे तस्य स्वरः । अवदः । वद व्यक्तायां वाचि । लङि रूपं । निघातः । अपारे । बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । संगृभ्णाः । ग्रह उपादाने । क्र्यादित्वात् श्ना । ग्रहिज्यावयीत्यादिना संप्रसारणं । हृग्रहोर्भश्छंदसीति हकारस्य भकारः । इतश्चेति सिप इकारलोपः । बहुलं छंदसीत्यडभावः । समासस्वरः । काशिः । काशृ दीप्तौ । औणादिक इप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये प्रथमो वर्गः ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते षष्ठी ॥

प्र सू त इंद्र प्रवता हरिभ्यां प्र ते वज्रः प्रमृणन्नेतु शत्रून् ।

जहि प्रतीचो अनूचः पराचो विश्वं सत्यं कृणुहि विष्टमस्तु ॥ ६

प्र। सु। ते। इंद्र। प्रऽवता। हरिऽभ्यां। प्र। ते। वज्रः।

प्रऽमृणन्। एतु। शत्रून्।

जहि। प्रतीचः। अनूचः। पराचः। विश्वं। सत्यं। कृणुहि।

विष्टं। अस्तु॥ ६

हे इंद्र ते तव हरिभ्यामश्वाभ्यां युक्तो रथः शत्रूनभिलक्ष्य प्रवता प्रवणेन मार्गेण सु सुष्ठु प्रैतु। शीघ्रं गच्छतु। तथा ते वज्रोऽशनिः शत्रूनसुरान्प्रमृणन् हिंसन्प्रैतु। त्वं च प्रतीचस्त्वदाभिमुख्येनागच्छतः शत्रून् जहि। मारय। तथानूचोऽनुगच्छतः पार्ष्णिग्राहानसुरान्पराच पलायनपरांश्च जहि। एवं शत्रुषु बाधितेषु सत्सु विश्वं जगत्सत्यं कृणुहि। सत्यभूताग्निहोत्रादिकर्मपरं कुरु। एवंविधं सामर्थ्यं त्वयि विष्टं निविष्टमस्तु॥ प्रवता। प्रशब्दादुपसर्गाच्छंदसि धात्वर्थ इति वतिः। प्रत्ययस्वरः। प्रमृणन्। मृण हिंसायां। जहि। हन हिंसागत्योरित्यस्य लोटि सिपो हिरादेशः। तस्मिन्हंतेर्जः इति जादेशः। अतो हेरिति लुकि प्राप्ते आभाच्छास्त्रस्यासिद्धत्वान्निवृत्तिः। हेर्ङित्त्वादंतोदात्तः। प्रतीचः। अंचु गतिपूजनयोः। अंचेश्छंदस्यसर्वनामस्थानमिति विभक्तेरुदात्तत्वं। पराचः। अनिगंतोऽंचतौ वप्रत्यय इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। कृणुहि। कृवि हिंसाकरणयोः। अस्तु। अस भुवि॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्मै धायुरदधा मर्त्यायाभक्तं चिद्भजते गेह्यं१ सः।

भद्रा त इंद्र सुमतिर्घृताची सहस्रदाना पुरुहूत रातिः॥ ७

यस्मै। धायुः। अदधाः। मर्त्याय। अभक्तं। चित्। भजते।

गेह्यं। सः।

भद्रा। ते। इंद्र। सुऽमतिः। घृताची। सहस्रऽदाना।

पुरुऽहूत। रातिः॥ ७

हे इंद्र धायुर्निरंतरमैश्वर्यं दधानस्त्वं यस्मै मर्त्याय मनुष्यायादधा यद्वीर्यं दधासि स मर्त्योऽमन्तं चित् पूर्वमप्राप्तमपि गेह्यं गृहेषु भवं कनकपश्वादिकं भजते । प्राप्नोति । किंच । हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र घृताची । घृतशब्दो हविर्मात्रमुपलक्षयति । तथा च सोमाज्यपुरोडाशादिलक्षणं हविरंचति प्राप्नोतीति घृताची ते तव सुमतिः शोभना बुद्धिर्भद्रा । कल्याणकरी । तथा तव रातिर्धनशक्तिः सहस्रदाना । अपरिमितधनदानसमेता । इंद्रस्य बहुदातृत्वे मंत्रवर्णः । भूरिदा भूरि देहि नो मा दभ्रं भूर्या भर । ऋग्वे० ४. ३२. २०. । इति ॥ धायुः दधातेरौणादिक उण्प्रत्ययः । अदधाः । दधातेर्लङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । मर्त्याय । मर्त एव मर्त्यः । वर्गादिषु पाठात् स्वार्थिको यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । गेह्यं । गेहशब्दात्तत्र भव इत्यर्थे भवे छंदसीति यत् । तित्स्वरितः । सुमतिः । मंत्रे वृषेत्यादिना मतिशब्दोऽंतोदात्तः । समासे कृदुत्तरपदस्वरः । रातिः । रा दाने । मंत्रे वृषेत्यादिना क्तिनुदात्तः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सहदानुं पुरुहूत क्षियंतमहस्तमिंद्र सं पिणक्कुणारुं ।
अभि वृत्रं वर्धमानं पियारुमपादमिंद्र तवसा जघंथ ॥ ८

सहऽदानुं । पुरुऽहूत । क्षियंतं । अहस्तं । इंद्र । सं । पिणक् । कुणारुं ।
अभि । वृत्रं । वर्धमानं । पियारुं । अपादं । इंद्र । तवसा । जघंथ ॥ ८

हे पुरुहूतेंद्र त्वं सहदानुं । दानुर्दानवी वृत्रमाता तया सह वर्तमानं । तथा च मंत्रवर्णः । दानुः शये सहवत्सा । ऋग्वे० १. ३२. ९. । इति । सहदानुं दानुभिर्दानवैः सह वर्तत इति सहदानुः । तं क्षियंतं बाधमानं कुणारुं क्वणनशीलं कंचिदसुरमहस्तं हस्तहीनं कृत्वा सं पिणक् । सम्यक् चूर्णीकुरु । किंच । हे इंद्र वर्धमानं सर्वत इषुमात्रं वर्धमानं । स इषुमात्रमिषुमात्रं विष्वङ्ङवर्धतेति श्रुतेः । पियारुं हिंस्रं वृत्रं वृत्रासुरमपादं पादहीनं कृत्वा तवसा बलेनाभिजघंथ ।

ष्टतदानसि। यद्वा सच्छदानुखदकदानोपेतं चियंतमाञ्चाशे निवसंतं कुणारुं गर्जंतं हत्वं। वृणोतग्राच्छादयति नभ इति वृत्रो मेघः। तमिमं वर्धमानं मेघं हस्तपादशून्यं कृत्वा संपिणक्। संपिंढि। तथा च यास्कः। अहस्तमिंद्र कृत्वा संपिंढि परिकणनं मेघं। नि० ६. १.। इति॥ सहदानुं। दो अवखंडने। दाभाभ्यां नुरिति नुप्रत्ययः। द्यतीति दानुर्दानवः। यद्वा दानुर्दानं। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। चियंतं। चि निवासगत्योः। तुदादित्वाच्छः। प्रत्ययस्वरः। पिणक्। पिष्लृ संचूर्णने। रुधादित्वात् श्नं। छेर्लुक् मकारस्य ककारश्छांदसः। कुणारुं। कुण शब्दने। बाहुलकादूपसिद्धिः। आद्युदात्तः। जघंथ। हन हिंसागत्योरित्यस्य लिटि थलि रूपं। अभ्यासाच्चेति धातुहकारस्य घत्वं। निघातः। उपदेशेऽत्वत इतीट्प्रतिषेधः॥

॥ अथ नवमी ॥

नि सामनामिषिरामिंद्र भूमिं महीमपारां सदने ससत्थ।

अस्तभ्नाद्द्यां वृषभो अंतरिक्षमर्षंत्वापस्त्वयेह प्रसूताः॥ ९

नि। सामनां। इषिरां। इंद्र। भूमिं। महीं। अपारां।

स॒दने। ससत्थ।

अस्तभ्नात्। द्यां। वृषभः। अंतरिक्षं। अर्षंतु। आपः।

त्वया। इह। प्रऽसूताः॥ ८

हे इंद्र महीं महतीमत एवापारामिषिरां स्थानाभावेन चलंतीं एवंविधां भूमिं सामनां समानां। तथा च मंत्रवर्णः। गावो ते सामनावितः। ऋग्वे० १०. ८५. ११.। इति। यद्वा सम एव साम। तथा च शतपथे श्रूयते। यदेव समः प्लुषिणा समो मशकेन समो नागेन सम एभिस्त्रिभिर्लोकैस्तस्मादेव सामेति। तदस्यास्तीति सामना। तां साम्यवतीं कृत्वा सदने स्वे स्थाने निषसत्थ। निवेशयामासिथ। तथा वृषभोऽभिमतफलानां वर्षक इंद्रो द्यां द्युलोकमस्तभ्नात्। यथा न पतति तथाधारयत्। तथांतरिक्षं। एवं द्यावापृथिव्योरवस्थितौ सत्यां त्वया प्रसूता मेघभेदनेन प्रेरिता आप इह भूमावर्षंतु। आगच्छंतु। तथा च मंत्रवर्णः। यः पृथिवीं व्यथमानामदृंहत्। ऋग्वे० २. १२. २.। इति॥ सामनां। सम एव साम। तदस्यास्तीति

मत्वर्थे पामादित्वान्नप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । इषिरं । इष गतौ । इषिमदीत्यादिना उ० १. ५१. । किरच्प्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । चित्स्वरः । ससत्थ । षट्लृ विशरणगत्यवसादनेष्वित्यस्मात्सर्वविषयार्थत्वं लिटि थल्युपदेशेऽत्वत इतीट्प्रतिषेधः । निघातः । अस्तभ्नात् । स्तंभु स्तंभन इति सौत्रो धातुः । स्तंभुस्तुंभ्वित्यादिना श्नाप्रत्ययः । श्नान्नलोप इति धातुनकारलोपः । अडागमस्वरः । अर्षंतु । ऋषी गतौ । व्यत्ययेन शप्प्रत्ययः । गुणः । पादादित्वादनिघातः । आपः । आप्लृ व्याप्तौ । क्विप् धातोर्ह्रस्वश्च । जस्यप्तृन्नृजित्यादिना दीर्घः । जसः सुप्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । प्रसूताः । षू प्रेरण इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥

॥ अथ दशमी ॥

अलातृणो वल इंद्र व्रजो गोः पुरा हंतोर्भयमानो व्यार ।
सुगान्पथो अकृणोन्निरजे गाः प्रावन्वाणीः पुरुहूतं धमंतीः ॥ १ ॥

अलातृणः । वलः । इंद्र । व्रजः । गोः । पुरा । हंतोः ।
भयमानः । वि । आर ।
सुऽगान् । पथः । अकृणोत् । निःऽअजे । गाः । प्र । आवन् ।
वाणीः । पुरुऽहूतं । धमंतीः ॥ १० ॥

हे इंद्र अलातृणः । बहूदकतयालमत्यर्थं गात्ह्यते हिंस्यत इत्यलातृणः । गोर्गमिकाया वाचो व्रजो गोष्ठभूतो वलः । वृणोत्याकाशमिति वलो मेघः । पुरा हंतोस्तव वज्रप्रहारात् प्राक् भयमानो बिभ्यद्व्यार । विश्लिष्टो बभूव । अनंतरं स इंद्रो गा अपो निरजे निर्गमयितुं सुगान् सुगमान् पथो मार्गानकृणोत् । अकरोत् । अतो वाणीर्वननीया धमंतीः शब्दायमानास्ता आपः पुरुहूतं बहुभिराहूतं पार्थिवमुदकं प्रति प्रावन् । अभ्यागच्छन् । एतामृचं यास्क एवं व्याख्यत् । अलातृणो वल इंद्र व्रजो गोः । अलातृणोऽलमातर्दनो मेघो वलो वृणोतेर्व्रजो व्रजत्यंतरिक्षे गोरेतस्या माध्यमिकाया वाचः पुरा हननाद्भयमानो व्यार । सुगान्पथो अकृणोन्निरजे गाः । सुगमनान्पथोऽकरोन्निर्गमनाय गवां । प्रावन्वाणीः पुरुहूतं धमंतीः । आपो

र्या वर्धनाद्वाचो धा वदनाद्वाभिराकृतमुदकं भवति। धमतिर्गतिकर्मा। नि० ६. २.॥ अतातृणः। तृहि हिंसायां। अलंपूर्वात्तृहेर्वेत्यर्थे कविधानमिति कर्मणि कप्रत्ययः। अलमो मकारस्याकारः। समासस्वरः। वलः। वल संवरणे। वल्यत आच्छादते नभोऽनेनेति वलो मेघः। पुंसि संज्ञायामिति घः। प्रत्ययस्वरः। व्रजः। व्रज गतौ। गोचरसंचरेत्यादिना। पा० ३. ३. ११९.। घप्रत्ययांतत्वेन निपातनात्कुत्वाभावः। व्रजत्यंतरिक्ष इति। प्रत्ययस्वरः। भयमानः। ञिभी भये। व्यत्ययेन शप्। आर। ऋ गतावित्यस्य लिटि णलि रूपं। निवातः। सुगान्। गमु गतावित्यस्मादधिकरणे सुदुरोरधिकरण इति डप्रत्ययः। डित्वाट्टिलोपः। कृत्स्वरः। निरजे। अज गतिक्षेपणयोरित्यस्मात्संपदादिलक्षणो भावे क्विप्। कृदुत्तरस्वरः। आवन्। अव रक्षणगत्यादिष्वित्यस्य लङि रूपं। पुरुहूतं। ह्वयतेर्निष्ठायां यजादित्वात्संप्रसारणं। हल इति दीर्घः। थाथादिस्वरः। धमंतोः। ध्मा शब्दे। शपि पाघ्रेत्यादिना धमादेशः। वा छंदसीति जसः सवर्णदीर्घः। शतुर्लसार्वधातुकस्वरे कृते धातुस्वरः॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये द्वितीयो वर्गः॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्त एकादशी॥

एको द्वे वसुमती समीची इंद्र आ पप्रौ पृथिवीमुत द्यां।
उतांतरिक्षादभि नः समीक इषो रथीः सयुजः शूर वाजान्॥ ११

एकः। द्वे इति। वसुमती इति वसुऽमती। समीची इति संऽईची। इंद्रः। आ। पप्रौ। पृथिवीं। उत। द्यां। उत। अंतरिक्षात्। अभि। नः। संऽईके। इषः। रथीः। सऽयुजः। शूर। वाजान्॥ ११

योऽयमिंद्र एकोऽसहाय एव सन् पृथिवीमुत अपि च द्यां द्वे एते द्यावापृथिव्यौ समीची परस्परसंगते वसुमती धनयुक्ते सत्यावा पप्रौ समंतात्पूरयामास उत अपि च हे शूर सामर्थ्योपेत तादृशस्त्वं रथी रथवान् स नोऽस्माकं समीके समीप इषः

स्थातुमिच्छन् सयुजः संगतान्वाजान् । वजंति गच्छंतीति वाजा अश्वाः । तानश्वानं-तरिक्षसकाशात् अभि प्रेरय । रथारूढस्त्वमस्मत्समीपं शीघ्रमागच्छेति भावः ॥ वसुमती । वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घः । पप्रौ । प्रा पूरण इत्यस्य लिटि णलि आत औ णल इत्यौकारः । निघातः । इषः । इषु इच्छायां । अआदिगुपधलक्षणः कः । किच्चादगुणः । प्रत्ययस्वरः । रथीः । रथोऽस्यास्तीति मत्वर्थे छंदसीव-निपाविति ईप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

दिशः सूर्यो न मिनाति प्रदिष्टा दिवेदिवे हर्यश्वप्रसूताः ।

सं यदानळध्वन आदिदश्वैर्विमोचनं कृणुते तत्त्वस्य ॥ १२

दिशः । सूर्यः । न । मिनाति । प्रऽदिष्टाः । दिवेऽदिवे ।

हर्यश्वऽप्रसूताः ।

सं । यत् । आनट् । अध्वनः । आत् । इत् । अश्वैः ।

विऽमोचनं । कृणुते । तत् । तु । अस्य ॥ १२

हर्यश्वप्रसूताः । हरी अश्वौ यस्यासाविति हर्यश्व इंद्रः । तेन प्रेरिता दिशः प्रागादयो दिवे दिवे प्रतिदिवसं प्रदिष्टाः सूर्यस्य गमनार्थं दत्ता या दिशो विद्यंते ताः सूर्यो न मिनाति । न हिनस्ति । किंतु ताभिरेव व्रजति । यद्यदा सूर्योऽध्वनो गंतव्यान्प्रदेशानश्वैर्गमनसाधनभूतैः समानट् सम्यगश्नुते आदित् अनंतरमेव विमोचनं कृणुते । अश्वानां विमोचनं कुरुते । तदेतत्स्यैवं कर्मास्य । तवैव खलु । उ प्रसिद्धौ ॥ सूर्यः । षू प्रेरण इत्यस्मात्सुसूधाग्टधिभ्यः क्रन्निति क्रन्प्रत्ययः । सुवति प्रेरयतीति सूर आदित्यः । सूर एव सूर्यः । वस्यादित्वात्स्वार्थिको यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । मिनाति । मीञ् हिंसायां । मीनातेर्निगम इति ह्रस्वः । हर्यश्वप्रसूताः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । आनट् । अशू व्याप्ताविलस्य बहुलं छंदसीति लङः लुक् । अश्नोतेश्चेति नुडागमः । व्रश्चादिना षत्वं । यद्योगादनिघातः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

दिदृक्षंत उषसो यामन्नक्तोर्विवस्वत्या महि चित्रमनीकं।

विश्वे जानंति महिना यदागादिंद्रस्य कर्म सुकृता

पुरूणि॥ १३

दिदृक्षंते। उषसः। यामन्। अक्तोः। विवस्वत्याः। महि।

चित्रं। अनीकं।

विश्वे। जानंति। महिना। यत्। आ। अगात्। इंद्रस्य।

कर्म। सुऽकृता। पुरूणि॥ १३

विश्वे सर्वे जना विवस्वत्या विवासनवत्या निर्गमनपराया अक्तो रात्रेः संबंधिन उषसो यामन् यामनि निर्गमने सति महि महत् चित्रं चायनीयमनीकं सौरं तेजो दिदृक्षंते। द्रष्टुमिच्छंति। यद्यदा आगात् उषःकालः समंतादागातो व्यपैति तदा तेजो दिदृक्षमाणाः सर्वे जना महिना महनीयान्यग्निहोत्रादीनि कर्माणि जानंति। कर्तव्यतयावबुध्यंते। हे इंद्र पुरूणि बहूनि सुकृता सुष्टु कृतानि कर्म कर्माणींद्रस्य तवैव॥ दिदृक्षंते। दृशिर् प्रेक्षणे इत्यस्य सनि ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः। पा० १.३.५७.। इत्यात्मनेपदं। अभ्यस्तस्वरः। विवस्वत्याः। विवासतेः संपदादिलक्षण क्विप्। व्यत्ययेनोपधाह्रस्वत्वं। तदस्यास्तीति मतुप्। मादुपधाया इति तस्य वत्वं। मतुपः पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः। जानंति। ज्ञा अवबोधने। ज्ञाजनोर्जेति जादेशः। निघातः। अगात्। इण् गतावित्यस्य लुङि रूपं। यद्योगादनिघातः। सुकृता। गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

महि ज्योतिर्निहितं वक्षणास्वामा पक्वं चरति बिभ्रती गौः॥

विश्वं स्वाद्म संभृतमुस्रियायां यत्सीमिंद्रो अदधाद्भोजनाय॥ १४

महि । ज्योतिः । निऽहितं । वक्षणासु । आमा । पक्वं ।
चरति । बिभ्रती । गौः ।
विश्वं । स्वाद्म । संऽभृतं । उस्रियायां । यत् । सीं । इंद्रः ।
अदधात् । भोजनाय ॥ १४

वक्षणासु । वक्ष्यंते यास्दकमानोति वक्षणा नद्यः । तासु महि महत् ज्योतिर्ज्योतिष्मदुदकं निहितमिंद्रेणामा अपक्वतिका गौः पक्वं क्षीरादिकं बिभ्रती दधाना सती चरति । सर्वत्र वर्तते । यद्यस्मादुदकात्स्वाद्म स्वादुतरं संभृतं स्वेन संपादितं दधिघृतक्षीरादिकं सोमेतद्विश्वं सर्वमुस्रियायां गवि भोजनायेंद्रोऽदधात् तस्मात्क्षीरादिकं बिभ्रती गौश्चरतीति पूर्वेणान्वयः ॥ वक्षणासु । वक्ष रोषे । करणाधिकरणयोश्चेति करणे ल्युट् । लित्स्वरः । पक्वं । पचतेर्निष्ठातकारस्य पचो व इति वत्वं । प्रत्ययस्वरः । चरति । चरतिर्गत्यर्थः । बिभ्रती । डुभृञ् धारणपोषणयोः । जुहोत्यादिः । उगितश्चेति ङीप् । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं । उस्रियायां । वस निवासे । स्फायितंचीत्यादिनाधिकरणे रक्प्रत्ययः । यजादित्वात्संप्रसारणं । शासिवसिघसीनां चेति षत्वाभावश्छांदसः । स्वार्थिको घप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इंद्र दृह्य यामकोशा अभूवन्यज्ञाय शिक्ष गृणते सखिभ्यः ।
दुर्मायवो दुरेवा मर्त्यासो निषंगिणो रिपवो हंत्वासः ॥ १५

इंद्र । दृह्य । यामऽकोशाः । अभूवन् । यज्ञाय । शिक्ष ।
गृणते । सखिऽभ्यः ।
दुःऽमायवः । दुःऽएवाः । मर्त्यासः । निषंगिणः । रिपवः ।
हंत्वासः ॥ १५

हे इंद्र दृह्य । दृढो भव । यतो यामकोशाः । यांत्यस्मिन्निति यामो मार्गः । तस्य कोशाः कोशवदाच्छादका मार्गप्रतिबंधका राक्षसा अभूवन् । त्वं यज्ञाय

यज्ञकर्म्मे गच्छते स्तोत्रं कुर्वते यजमानाय सखिभ्यः पुत्रादिभ्यश्च शिक्ष । अपेक्षितं फलं देहि । दुर्मायवः । दुष्टान्यायुधानि मिन्वंति प्रक्षिपंतीति दुर्मायवः । दुरेवा दुष्टं गच्छंतो मर्त्यासो मारयितारो निषंगिणः । निषंगशब्देनेषुधिरभिधीयते । तद्वंतः । एवंविधसामर्थ्योपेता रिपवः शत्रवो राक्षसा हंत्वासः । त्वया हननीयाः ॥ इह्य । इह इहि इह इहि इत्तौ । व्यत्ययेन श्यन् । लोटि रूपं । नित्स्वरः । अभूवन् । भू सत्तायां । अस्य लुङि रूपं । गातिस्थेति सिचो लुक् । भूसुवोस्तिङीति गुणे प्रतिषिद्धे भुवो वुग्लुङ्लिटोरिति वुगागमः । निघातः । शिक्ष । शिक्ष विद्योपादाने । अयं धातुरत्र दाने वर्तते । व्यत्ययेन परस्मैपदं । निघातः । दुर्मायवः । मिनोतेः कृवापाजिमीत्यादिना उण्प्रत्ययः । कृदुत्तरपदस्वरः । दुरेवाः । इण् गतौ । इण्शीङ्भ्यां वनिति कर्तरि वन्प्रत्ययः । रिपवः । रपेरिच्चोपधाया इत्युप्रत्ययः । उपधाया इत्वं । प्रत्ययस्वरः । हंत्वासः । हन हिंसागत्योः । कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वन इति त्वन् । नित्त्वादाद्युदात्तः ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते षोडशी ॥

त्वं घोषः शृण्वेऽवमैरमित्रैर्जही न्येष्वशनिं तपिष्ठां ।

वृश्चेमधस्ताद्वि रुजा सहस्व जहि रक्षो मघवन्रंधयस्व ॥ १६

सं । घोषः । शृण्वे । अवमैः । अमित्रैः । जहि । नि । एषु । अशनिं । तपिष्ठां ।

वृश्च । ईं । अधस्तात् । वि । रुज । सहस्व । जहि । रक्षः । मघवन् । रंधयस्व ॥ १६

हे इंद्र अवमैः समीपे वर्तमानैरमित्रैः शत्रुभिरसुरैरुत्सृष्टो योऽयमनिर्घोषो घुष्यमाणः सं शृण्वे सम्यगस्माभिः श्रूयते तपिष्ठामतिशयेन तापिकां तामशनिमेषु शत्रुष्वेव निधाय जहि । मारय । तैः प्रयुक्तामशनिं तामेव प्रापयेति भावः । ईमेनान् शत्रून् अधस्तान्मूलतो वृश्च । छिंधि । किंच वि रुज । तान्विशेषेण बाधस्व । सहस्व ।

अभिभव च। हे मघवन्निंद्र रक्षः कर्मविघ्नकारीणि रक्षांसि जहि। मारय। अनंतरमिमं यज्ञं रंधयस्व। पारं नय॥ सहस्व। निघातः। जहि। हन हिंसागत्योः। अस्य लोटि रूपं। अशनिं। अशू व्याप्तौ। अश्यवितृभ्योऽनिरित्यनि-प्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः। तपिष्ठं तप्तृशब्दादिष्ठन्प्रत्ययः। नित्स्वरः। वृश्च। ओव्रश्चू छेदने। तुदादिः। ग्रहिज्यादिना संप्रसारणं। सहस्व। वाक्यभेदादनिघातः। रंधयस्व। रध हिंसासंराद्ध्योरित्यस्य ण्यंतस्य लोटि रधिजभोरचीति नुमागमः। वाक्यभेदादनिघातः॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उद्वृ॑ह रक्षः॑ सहमू॑लमिंद्र वृश्चा मध्यं॒ प्रत्यग्रं॑ शृणीहि ।
आ कीवं॑तः सललूकं॑ चकर्थ ब्रह्मद्विषे तपुंषिं हेतिम॑स्य ॥ १७

उत् । वृह । रक्षः । सहऽमूलं । इंद्र । वृश्च । मध्यं । प्रति ।
अग्रं । शृणीहि ।
आ । कीवतः । सललूकं । चकर्थ । ब्रह्मऽद्विषे । तपुंषिं ।
हेतिं । अस्य ॥ १७

हे इंद्र रक्षः कर्मविघ्नकारि रक्षो रक्षःकुलं सहमूलं मूलसहितं यथा भवति तथोद्वृह। उद्धर। किंच। मध्यं तस्य मध्यभागं वृश्च। छिंधि। प्रत्यग्रमग्रं प्रत्यागतं तत् शृणीहि। जहि। तस्य रक्षःकुलस्य मध्ये सललूकं सरणशीलं रक्ष आ कीवतः। आङ् मर्यादायां। कियतोऽनिर्ज्ञायमानपरिमाणादतिदूराद्देशाच्चकर्थ। कुरु। कृत्वा च ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणद्वेषकारिणे तस्मै रक्षसे तपुषिं तापकं हेतिं घातकमायुधमस्य। क्षिप। उक्तमर्थं यास्कोऽब्रवीत्। उद्धर रक्षः सहमूलमिंद्र। मूलं मोचनाद्वा मोषणाद्वा मोहनाद्वा। वृश्च मध्यं प्रति शृणीह्यग्रं। अग्रमागतं भवति। आ कियतो देशात्सललूकं संलुब्धं भवति पापकमिति नैरुक्ताः सररूकं वा स्यात्सर्तेरभ्यस्तात्। तपुषिस्तपतेर्हेतिर्हंतेः। नि० ६. ३.। इति॥ वृह। वृहू उद्यमने इत्यस्य लोटि रूपं। शृणीहि। शॄ हिंसायां। अस्य लोटि ह्रौ. ई हल्यघोरितीत्वं। निघातः। कीवतः। किंशब्दात्किं परिमाणमस्येत्यर्थे किमिदंभ्यां वो घ इति किंशब्दा-द्वतुबस्तीति .ज्ञातत्वाद्वतुब्घादेशाभावश्छांदसः। इदंकिमोरीश्की इति की इत्या-

देशः । सललूकं । सृ गतौ । छांदसो रूपसिद्धिः । चकर्थ । डुकृञ् करण इत्यस्य लिटि थलि रूपं । ऋादित्वादिडभावः । निघातः । तपुषिं । तप संताप इत्यस्मा-दर्तिपृवपियजितनिधनितपिभ्यो निदित्युसिप्रत्ययो नित्त्व । अकारस्य इकारश्छां-दसः । नित्स्वरः । हेतिं । हन हिंसागत्योः । जतिमूतिजूतिसातीत्यादिना निपात-नादंतोदात्तः । अस्य । असु क्षेपणे । लोटि रूपं ॥

॥ अथाष्टदशी ॥

स्वस्तये वाजिभिश्च प्रणेतः सं यन्महीरिषं आसत्सि पूर्वीः ।

रायो वंतारो बृहतः स्यामास्मे अस्तु भग इंद्र प्रजावान् ॥ १८

स्वस्तये । वाजिऽभिः । च । प्रनेतरिति प्रऽनेतः । सं । यत् । मही: । इषः । आऽसत्सि । पूर्वीः ।

रायः । वंतारः । बृहतः । स्याम । अस्मे इति । अस्तु । भगः । इंद्र । प्रजाऽवान् ॥ १८

प्रणेतः प्रकर्षेण जगतो निर्वाहक हे इंद्र अस्मान्वाजिभिरश्वैः सहितान् कुरु । स्वस्तये चाविनाशाय कुरु । यदा त्वं समासत्सि अस्माकं समीपं यज्ञनिर्वाहार्थमासी-दसि तदा वयं महीर्महतीरिषोऽन्नानि पूर्वीः प्रभूतानि रायो धनानि वंतारस्तेषां संभक्तारः संतो बृहतो महांतः स्याम । भवेम । किंच प्रजावान् अपत्योपेतं भगो धनमस्मे अस्मास्वस्तु । भवतु ॥ आसत्सि । षद्लृ विशरणादिषु । बहुलं छंदसीति शपो लुक् । यद्योगादनिघातः । इषो राय इति च द्वे षष्ठ्यर्थे द्वितीये । वंतारः । वन षण संभक्ताविल्यस्य तृचि आगमानुशासनस्यानित्यत्वादिडभावः । चित्स्वरः । स्याम । अस भुवोत्यस्य लिङि रूपं । अस्मे । अस्मच्छब्दस्य सप्तम्याः सुपां सुलुगिति शे इत्यादेशः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

आ नो भर भगमिंद्र द्युमंतं नि ते देष्णस्य धीमहि प्ररेके ।

ऊर्व इव पप्रथे कामो अस्मे तमा पृण वसुपते वसूनां ॥ १९

आ । नः । भर । भगं । इंद्र । द्युऽमंतं । नि । ते । देष्णस्य ।
धीमहि । प्रऽरेके ।

ऊर्वःऽइव । पप्रथे । कामः । अस्मे इति । तं । आ । पृण ।
वसुऽपते । वसूनां ॥ १९

हे इंद्र नोऽस्मदर्थं द्युमंतं दीप्तियुक्तं भगं धनमाभर । आ समंतात्संभर । देष्णस्य दानशीलस्य ते तव संबंधिनो धनस्य प्ररेके प्ररेचने दाने निधीमहि । धनदानस्य वयं पात्रभूता स्म इत्यर्थः । कुत इत्यत आह । अस्मे अस्माकं कामोऽभिलाष ऊर्व इव अनवाप्तकामो वडवानल इव पप्रथे । प्रभूतो वर्तते । वसूनां वसुपते धनानां मध्य उत्तमधनानामधिपते हे इंद्र तं मदीयं काममापृण । बहुधनप्रदानेनापूरय ॥ भर । भृञ् भरण इत्यस्य लोटि रूपं । देष्णस्य । डुदाञ् दाने । गादाभ्यामिष्णजितीष्णच्प्रत्ययः । अत्यर्थं ददातीति देष्णः । चित्स्वरः । धीमहि । दधातेर्लिङि बहुलं छंदसीति शपो लुक् । छंदस्युभयथेति सार्वधातुकत्वात्सीयुटः सलोपः । आर्धधातुकत्वादातो लोपः । निघातः । ऊर्व इव । पूर्वपदस्वरः । पप्रथे । प्रथ प्रख्यान इत्यस्य लिटि रूपं । पृण । पृण प्रीणन इत्यस्य लोटि संहिः । तुदादिः । अतो हेरिति हेर्लुक् । वसूनां । नित्वादाद्युदात्तः ॥

॥ अथ विंशी ॥

इमं कामं मंदया गोभिरश्वैश्चंद्रवता राधसा पप्रथश्च ।
स्वर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्रा इंद्राय वाहः कुशिकासो
अक्रन् ॥ २०

इमं । कामं । मंदय । गोभिः । अश्वैः । चंद्रऽवता ।
राधसा । पप्रथः । च ।

स्वःऽयवः । मतिऽभिः । तुभ्यं । विप्राः । इंद्राय । वाहः ।
कुशिकासः । अक्रन् ॥ २०

हे इंद्र इमं धनादिविषयं कामनस्मदीयमभिलाषं गोभिरग्निहोत्रादिकर्मसाधनभूतैर्गवादिभिर्वाहनसाधनभूतैरश्वैश्च चंद्रवता दीप्तियुक्तेन राधसा धनेन च मंदय। एतानि दत्वेममभिलाषं पूरय। किंच। एतैरस्माग्पप्रथः। प्रथितांश्च कुरु। पश्चात्स्वयंवः स्वर्गादिसुखमात्मन इच्छंतो विप्राः कर्मकुशलाः कुशिकासः कुशिका मतिभिर्मननीयैर्मंत्रैर्वाहः स्तोत्रमिंद्राय तुभ्यमक्रन्। अकार्षुः॥ मंदय। मदि स्तुत्यादिष्वित्यस्य लोटि रूपं। गोभिः। सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वे प्राप्ते न गोश्वन्साववर्णेत्यादिना प्रतिषेधः। प्रकृतिस्वरः। पप्रथः। प्रथ प्रख्याने। क्विप्। छंदस्युभयथेति तस्य सार्वधातुकत्वात् शप्। तस्य बहुलं छंदसीति श्लुः। धातुस्वरः। अक्रन्। करोतेर्लुङि मंत्रे घसह्वरेत्यादिना लुक्। निघातः॥

॥ अथैकविंशी ॥

आ नो गोत्रा दर्दृहि गोपते गाः समस्मभ्यं सनयो यंतु वाजाः।
दिवक्षा असि वृषभ सत्यशुष्मोऽस्मभ्यं सु मघवन्बोधि गोदाः॥ २७

आ। नः। गोत्रा। दर्दृहि। गोऽपते। गाः। सं। अस्मभ्यं। सनयः। यंतु। वाजाः।
दिवक्षाः। असि। वृषभ। सत्यऽशुष्मः। अस्मभ्यं। सु। मघऽवन्। बोधि। गोऽदाः॥ २७

गोपते गवां पते स्वर्गाधिपते हे इंद्र नोऽस्मदर्थं गोत्रा गोत्राण्यभ्राणि गा अपः प्रत्या दर्दृहि। आद्रियस्व। अभ्राणि विदार्य जलानि प्रापयेत्यर्थः। ततः सनयः संभजनीयानि वाजा अन्नान्यस्मभ्यमस्मदर्थं संयंतु। समागच्छंतु। वृषभ कामानां वर्षितर्हे इंद्र त्वं दिवक्षा असि। दिवं व्याप्य वर्तमानत्वेन महानसि। अत एव सत्यशुष्मः सत्यसामर्थ्यो मघवन् धनवन् हे इंद्र अस्मभ्यं गोदा गवां प्रदाता भवामीति सु बोधि। सुष्ठु बुध्यस्व॥ दर्दृहि। दृङ् आदरे। यङ्लुकि लोटि रूपं। ऋतश्च। पा० ७, ४, ९२,। इत्यभ्यासस्य रुगागमः। निघातः। गाः। औतोऽम्शसोः।

पा० ६. १. ९३. । इत्योकारस्याकारः । एकादेशस्वरः । अश्वस्य । अयसो अयमिति चतुर्थीबहुवचनस्य अयनादेशः । यंतु । इण् गतौ । लोटि रूपं । दिवक्षाः । वचु व्याप्तौ । असुन् । दिवं व्याप्नोतीति दिवक्षाः । कृदुत्तरपदस्वरः । गोदाः । डुदाञ् दान इत्यस्माद्विच् । कृदुत्तरपदस्वरः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

शुनं हुवेम मघवानमिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वंतमुग्रमूतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ २२

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं । वाजऽसातौ ।

शृण्वंतं । उग्रं । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नंतं । वृत्राणि । संऽजितं । धनानां ॥ २२

हे इंद्र वाजसातौ । वाजस्यान्नस्य सातिर्लाभो यस्मिन् सोऽयं वाजसातिः । तस्मिन्भरे । बिभ्रति जयलक्ष्मीमनेन योद्धार इति भरः संग्रामः । तस्मिन्संग्रामे शुनं शूनमुत्साहेन प्रवृद्धं । यद्वा शुनमिति सुखनाम । सुखकरं मघवानं धनवंतं अत एवेंद्रं निरतिशयैश्वर्यसंपन्नं नृतमं सर्वस्य जगतोऽतिशयेन नेतारं त्वां हुवेम । कुशिका वयं यज्ञार्थमाह्वयेम । तथा शृण्वंतमस्माभिः क्रियमाणां स्तुतिं शृण्वंतमुग्रं शत्रूणां भयंकरं समत्सु संग्रामेषु वृत्राणि वृत्रोपलक्षितानि सर्वाणि रक्षांसि घ्नंतं हिंसंतं धनानां शत्रुसंबंधिनां संजितं सम्यग्जेतारं त्वामूतये रक्षणाय वयमाह्वयेम ॥ शुनं । टुओश्वि गतिवृद्ध्योरित्यस्य निष्ठायां यस्य विभाषेतीट्प्रतिषेधः । यजादित्वात्संप्रसारणं । दीर्घाभावश्छांदसः । प्रत्ययस्वरः । हुवेम । ह्वयतेर्बहुलं छंदसीति संप्रसारणे कृते शपो लुकि कृते च लिङि रूपं । निघातः । भरे । भृञ् भरणे । घः । वृषादित्वादाद्युदात्तः । वाजसातौ । षणु दाने । भावे क्तिन् । जनसनेत्यादिनात्वनासिकस्यात्वं । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । समत्सु । अद भक्षणे । संपूर्वात् क्विप् । संभक्षयंति योद्धॄणामायूंषीति समदः संग्रामाः । कृदुत्तरपदस्वरः । घ्नंतं । हन हिंसागत्योरित्यस्य शतरि गमहनेत्यादिनोपधालोपः । हो हंतेरिति घत्वं । संजितं । जि जये । क्विप् ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये चतुर्थो वर्गः ॥

शासद्वह्निरिति द्वाविंशत्यृचं द्वितीयं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । शासत् कुशिको विश्वामित्र एव वा स्तुतेरिति । इयोरचस्य पुत्रः कुशिको विश्वामित्र एव वा ऋषिः । इंद्रो देवता । त्रिष्टुप् छंदः ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकशस्त्र आरंभणीयाया ऊर्ध्वमहीनसूक्तसंज्ञकमेतत्सूक्तं शंसनीयं । सूत्रितं च । अच्छा इदु प्रतरं शासद्वह्निरितीतराण्यहीनसूक्तं । आ० ७. ४. । इति ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रेऽहीनसूक्तस्य स्थाने त्रीणि संपातसूक्तानि । तत्रेदं तृतीयं संपातसूक्तं । इमामू षु त्वा शासद्वह्निरिति संपाताः । आ० ७. ५. । इति ॥

॥ तत्रिंशत्‌ृचे प्रथमा ॥

शास॒द्वह्नि॑र्दुहि॒तुर्न॒प्त्यं॑ गा॒द्वि॒द्वाँ ऋ॒तस्य॒ दीधि॑तिं सप॒र्यन् ।
पि॒ता यत्र॑ दुहि॒तुः सेक॑मृ॒ञ्जन्त्सं श॒ग्म्ये॑न॒ मन॑सा दध॒न्वे ॥ १

शास॑त् । वह्निः॑ । दु॒हि॒तुः । न॒प्त्य॑म् । गा॒त् । वि॒द्वान् ।
ऋ॒तस्य॑ । दीधि॑तिम् । स॒प॒र्यन् ।
पि॒ता । यत्र॑ । दु॒हि॒तुः । सेक॑म् । ऋ॒ञ्जन् । सम् । श॒ग्म्ये॑न ।
मन॑सा । द॒ध॒न्वे ॥ १

कुशिकः प्रसंगात् कंचित् शास्त्रार्थं ब्रूते । अपुत्रस्य पितुः पुत्री दायादा पुत्रिका सती यतः संतानकर्त्री तस्याः पुत्र इत्यनयोच्यत इति । अपुत्रो यः पिता कन्यामन्यकुलं गापयति स वह्निरित्युच्यते । स पिता शासत् अस्मात्कां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलंकृतां । अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रः पुत्रो भवेदिति स्मृत्युक्तमनुशासनं कुर्वन् दुहितुः पुत्रिकाया नप्त्यं नप्तारं पौत्रं गात् । गच्छति । दुहितुः पुत्रत्वेन स्वकाराद्दौहित्रं नप्तृभवं पिंडदानादिकं कर्तव्यतया गात् । गच्छति । किं कुर्वन् । विद्वान् अस्यां दुहितरि जातः पुत्रो मम स्वधाकरो भविष्यतीति जानन् ऋतस्य सत्यस्य पुत्रोत्पादनसमर्थस्य रेतसो दीधितिं धर्तारं जामातरं तत्पतिं सपर्यन् वस्त्रालंकारादिना पूजयन् पिता नप्तृभवं गच्छति । यत्र यस्मिन्विषये पितापुत्रौ जनको दुहितुरन्तायाः स्वकन्यायाः सेकं रेतसः सेकं तस्यां रेतःसेकमृंजन् प्रसाधयन् शग्म्यं सुखनिमित्तेन मनसा संदधन्वे । आत्मानं संधत्ते । अपुत्रत्वनिमित्तदुःखापगमात् ।

यथा दुहितुः पिता पालकः पतिर्जामाता सेकं तस्यां रेतःसेकमृंजन् प्रसाधयन् शग्म्येन केवलं सुखनिमित्तेन मनसा तया स्वशरीरं संदधन्वे । संधत्ते । न तु पुत्रनिमित्तेन मनसा । एतमर्थं यास्कोऽप्याह । प्रशास्ति वोढा संतानकर्मणे दुहितुः पुत्रभावं । दुहिता दुर्हिता दूरे हिता दोग्धेर्वा । नप्तारमुपागमद्दौहित्रं पौत्रमिति विद्वान्प्रजननयज्ञस्य रेतसो वांगादंगात्संभूतस्य हृदयादधि जातस्य मातरि प्रत्यृतस्य विधानं पूजयन्नित्यादिना । नि० ३. ४. ॥ शासत् । शासेः शतर्यभ्यस्तत्वान्नुमभावः । दुहितुः । दुह प्रपूरणे । नप्तृनेष्ट्र इत्यादिना तृचि निपातनादिडागमः । चित्स्वरः । नप्त्यं । नप्तरि भवं । भवे छंदसीति यत् । रीङृत इति रीङादेशः । यस्येति लोपः । रेफलोपश्छांदसः । तित्स्वरितः । गात् । इण् गतावित्यस्य छांदसे लुङि रूपं । ऋंजतिः प्रसाधनकर्मा । शग्म्येन । शं सुखं गच्छंतीति शमेरौणादिकः कप्रत्ययः । किच्चाद्गमहनेत्यादिनोपधालोपः । शग्मे साधुरिति तत्र साधुरिति यत्प्रत्ययः । योरवोर्यो चेत्यत्र यतोऽनाव इत्यस्यानित्यत्वस्य ज्ञापितत्वादत्र तित्स्वरः । दधन्वे । धवि गतौ धातुः । लिटि रूपं । प्रत्ययस्वरः । यद्योगादनिघातः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न जामये तान्वो रिक्थमारैक्चकार गर्भं सनितुर्निधानं ।
यदी मातरो जनयंत वह्निमन्यः कर्ता सुकृतोरन्य ऋंधम् ॥२

न । जामये । तान्वः । रिक्थं । अरैक् । चकार । गर्भं ।
सनितुः । निऽधानं ।
यदि । मातरः । जनयंत । वह्निं । अन्यः । कर्ता ।
सुऽकृतोः । अन्यः । ऋंधन् ॥ २

अभ्रातृकाया दुहितुः पुत्रिकाकरणात् सा रिक्थभागित्युक्तं । भ्रातृसंयास्तस्या रिक्थभाक्त्वं नास्तीति ब्रूते । तान्वस्तनूज औरसः पुत्रो जामये भगिन्यै रिक्थं पित्र्यं धनं नारैक् । न प्ररेचयति । न प्रददाति । किं तर्हि सनितुरेनां संभजमानस्य भर्तुर्गर्भं । षष्ठ्यर्थे द्वितीया । गर्भस्य निधानं रेतःसेकनिधानीमेनां चकार । पाणिग्रहणेन संस्कृतामेनां करोति । न तु तस्यै रिक्थं ददातीत्यभिप्रायः । असंस्कृतासु

संस्कार्यायां भ्रातृभिः पूर्वसंस्कृतैः। भगिन्यश्च निजादंशाद्दत्त्वांशं तु तुरीयकमिति याज्ञवल्क्यस्मरणात्। २. १२४.। स्त्रीपुंसलक्षणस्यापत्यस्यैकोत्पाद्यत्वाविशेषात्पुमपत्यस्य को विशेष इत्याशंक्य विशेषं दर्शयति। यदि यद्यपि मातरो मातापितरौ वह्निं। अवह्निः स्त्री वह्निः पुमान् स्वभार्याया वोढृत्वात्। अवह्निश्च वह्निः। तादृशं स्त्रीपुंसलक्षणमपत्यं जनयंत। तथापि तयोर्मध्येऽन्यः पुत्रलक्षणः सुकृतोः शोभनस्य पिंडदानादेः कर्मणः कर्ता भवति। अन्यः स्त्रीलक्षण ऋंधन् वस्त्रालंकारादिना ऋध्यमान एव भवति। पिंडदानादिकर्तृत्वात्पुत्रो दायार्हः दुहिता तथा नेति न दायार्हा सा तु केवलं परस्मै दीयते। तथा च निरुक्तं। न जामये भगिन्यै। जामिरन्येऽस्यां जनयंति जामपत्यं जमतेर्वा स्याद्गतिकर्मणो निर्गमनप्राया भवति। तान्व आत्मजः पुत्रो रिक्थं प्रारिचत्प्रादाच्चकारैनां गर्भनिधानीं सनितुर्हस्तग्राहस्य यदिह मातरोऽजनयंत वह्निं पुत्रमवह्निं च स्त्रियमन्यतरः संतानकर्ता भवति पुमान्दायाद ऽन्यतरोऽर्धयित्वा जामिः प्रदीयते परस्मै। नि० ३. ६.। इति॥ तान्वः। तन्वाः प्राणाधिष्ठितत्वात्तनूः प्राणवती। तद्विकार इत्यर्थे प्राणिरजतादिभ्योऽञित्यत्र संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्वृद्ध्यभावः। रिक्थं। रिचिर् विरेचने। पातृतुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक्। प्रत्ययस्वरः। अरैक्। रिचिर् विरेचन इत्यस्य लुङि सिचि वदव्रजेत्यादिना वृद्धिः। बहुलं छंदसीतीडभावः। हल्ङ्यादिसंयोगांतलोपौ। निघातः। सनितुः। षण संभक्तावित्यस्य तृचि रूपं। निधानं। दधातेर्ल्युटि रूपं। लित्स्वरः। मातरः। पिता मात्रेति पितुः शेषे प्राप्ते मातुः शेषश्छांदसः। द्विर्वचनस्य बहुवचनं पूजार्थं। जनयंत। जनेर्णिचि रूपं। वह्निं। पुमां स्त्रिया। पा० १. २. ६७.। इति वह्निः शेषः। सुकृतोः। करोतेरौणादिकः क्तुप्रत्ययः। ऋंधन्। ऋधु वृद्धौ। व्यत्ययेन श्नम्॥

॥ अथ तृतीया॥

अग्निर्जज्ञे जुह्वा३ रेजमानो महस्पुत्राँ अरुषस्य प्रयक्षे।
महान्गर्भो मह्या जातमेषां मही प्रवृद्धर्यश्वस्य यज्ञैः॥ ३

अग्निः। जज्ञे। जुह्वा। रेजमानः। महः। पुत्रान्।
अरुषस्य। प्रऽयक्षे।

महान् । गर्भः । महि । आ । जातं । एषां । मही ।

प्रऽवृत् । हरिऽअश्वस्य । यज्ञैः ॥ ३

हे इंद्र अरुषस्यारोचमानस्य तव प्रयजे यज्ञार्थं वृक्का ज्वालाभी रेजमानः कंपमानोऽग्निर्वह्निः प्रसूतान् पुत्रान् रक्षोन् जघ्ने। उत्पादयामास। एषां रक्षोनां गर्भो जठरात्मना क्रोडीकारो महानासीत्। किंच एषां रक्षोनां भेलनं च जातं सर्वत ओषध्यात्मना जातं महि महदभूत्। किंच एषां रक्षोनां प्रवृत् अनेन प्रकारेण प्रवृत्तिर्हर्यश्वस्येंद्रस्य यज्ञार्थैर्यज्ञैः सोमाहुतिभिर्महती भवति॥ जज्ञे। जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लिटि रूपं। अंतर्भावितण्यर्थः। वृक्का। वृज वर्जने दीर्घश्चेति क्विप् द्विर्वचनं दीर्घश्च धातोः। उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं। हर्यश्वस्य। हरी अश्वौ यस्येति बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अभि जैत्रीरसचंत स्पृधानं महि ज्योतिस्तमसो निरजानन्।

तं जानतीः प्रत्युदायन्नुषासः पतिर्गवामभवदेक इंद्रः ॥ ४

अभि । जैत्रीः । असचंत । स्पृधानं । महि । ज्योतिः ।

तमसः । निः । अजानन् ।

तं । जानतीः । प्रति । उत् । आयन् । उषसः । पतिः ।

गवां । अभवत् । एकः । इंद्रः ॥ ४

जैत्रीर्जित्वर्यो विशो मरुतः स्पृधानं वृत्रेण सह स्पर्धमानमिंद्रमभ्यसचंत सर्वतः समगच्छन्। ते च मरुतस्तस्मिन्वृत्रे हते महि महत् ज्योतिः सूर्याख्यं तेजस्तमसस्तमोरूपाद्वृत्रान्निरजानन्। निर्गतमज्ञासिषुः। तत इंद्रं एवकृतारमुदितं सूर्यं जानतीर्जानाना उषसस्तं प्रत्युत् अभिलक्ष्यैव आयन् प्राप्नुवन्। अथ तत्रोद्भूतानां गवां रक्षोनामेकोऽद्वितीय एवेंद्रः पतिरभवत्॥ जैत्रीः। जयतेस्तृनि रूपं। गुणस्य स्थाने व्यत्ययेन वृद्धिः। तित्स्वरः। असचंत। षच समवाय इत्यस्य लङि रूपं। स्पृधानं। स्पर्ध संघर्षे। छंदसि कानजादेशः। छंदसि द्विर्वचनस्य विकल्पि-

तस्मादिङ्गिरस्वं न नाभाव: । चित्स्वरः । अजानन् । ज्ञा अवबोधन इत्यस्य लङि रूपं । निघातः । आयन् । अय पय गतावित्यस्य लङि रूपं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वीळौ सतीरभि धीरा अतृंदन्प्राचाहिन्वन्मनसा सप्त विप्राः ।
विश्वामविंदन्पथ्यामृतस्य प्रजानन्नित्ता नमसा विवेश ॥ ५

वीळौ । सतीः । अभि । धीराः । अतृंदन् । प्राचा । अहिन्वन् ।
मनसा । सप्त । विप्राः ।
विश्वां । अविंदन् । पथ्यां । ऋतस्य । प्रऽजानन् । इत् ।
ता । नमसा । आ । विवेश ॥ ५

पुरा किलांगिरसां गावः पणिनामकैरसुरैरपहृत्य निगूढे कस्मिंश्चित्पर्वते स्थापिताः । ते चांगिरसस्तत्प्राप्त्यर्थमिंद्रं तुष्टुवुः । स्तुतश्च स इंद्रो गवान्वेषणाय देवशुनीं प्राहिणोत् । सा च गवां गवेषणपरा सती तत्स्थानमलभत । तया विज्ञापित इंद्रस्ता गा आनीयांगिरोभ्यः प्रादादित्यैतिहासिकी कथा । तथा चास्या ऋचोऽयमर्थः । धीरा धीमंतः सप्त विप्रा मेधाविनः सप्तसंख्याका अंगिरसो वीळौ दृढे पर्वते सतीर्निरुद्धाः सतीर्गा अभि अभिलक्ष्यातृंदन् । निधानमपाहिंसन् । उपेक्षामकुर्वन् । ततस्तेंऽगिरसः पर्वतबिले गावः संतीति मनसा निश्चित्य प्राचा येन मार्गेण प्रविष्टास्तेनैव प्राचीनेन मार्गेण ता गा अहिन्वन् । निरगमयन् । यद्वा प्राचा । प्रकर्षेणेंद्रमंचति प्राप्नोतीति प्राक् । तेनेंद्रविषयेण मनसा । मन्यत इति मनः स्तोत्रं । तेन स्तोत्रेणाहिन्वन् । अवर्धयन् । इंद्रं तुष्टमकुर्वन् । स्तुत्वा च ऋतस्य पथ्यां यज्ञस्य मार्गे साधुभूतां विश्वां सर्वामपहृतां गामविंदन् । अलभंत । ततः स इंद्रस्ता तान्यंगिरसां कर्माणि प्रजानन्नित् प्रकर्षेण जानन्निंद्रो नमसा नमस्कारैरांगिरसः संभावयन् तैरधिष्ठितं पर्वतमाविवेश ॥ अतृंदन् । उतृदिर् हिंसानादरयोरित्यस्य लङि रुधादित्वात् श्नम् । तस्य श्नसोरल्लोपः । निघातः । प्राचा । अंचेर्मत्वर्थं दृक्सर्वनामस्थानमिति विभक्तेरुदात्तत्वं । अहिन्वन् । हि गतिवृद्धयोरित्यस्य लङि रूपं । अविंदन् । विद्लृ लाभ इत्यस्य लङि मुचादित्वान्नुम् ।

निपातः । पथ्यां । पथि साधुरित्यर्थे तत्र साधुरिति यत्प्रत्ययः । यचि भमिति भसंज्ञायां नस्तद्धित इति टिलोपः । यतोऽनाव इत्यस्यानित्यत्वात्तित्स्वरित इति स्वरितः । विवेश । विश प्रवेशने इत्यस्य लिटि रूपं ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते षष्ठी ॥

विदद्यदी सरमा रुग्णमद्रेर्महि पाथः पूर्व्यं सध्र्यक्कः ।
अग्रं नयत्सुपद्यक्षराणामच्छा रवं प्रथमा जानती गात् ॥ ६

विदत् । यदि । सरमा । रुग्णं । अद्रेः । महि । पाथः ।
पूर्व्यं । सध्र्यक् । कारिति कः ।
अग्रं । नयत् । सुऽपदी । अक्षराणां । अच्छ । रवं ।
प्रथमा । जानती । गात् ॥ ६

यदि यदा सरमेंद्रेण गवान्वेषणार्थं प्रेषिता सरमा नाम देवशुन्यद्रेः रुग्णं भग्नं द्वारं विदत् अलभत तदानीमिंद्रो महि महत्पूर्व्यं पूर्वं प्रेषणकालेऽन्नादिनीं ते प्रजां करिष्यामीति प्रतिज्ञातं सध्र्यक् इतरैरपि भोज्यैः सध्रीचीनं पाथो गव्यादिलक्षणमन्नं कः । अकार्षीत् । तस्यै दत्तवान् । ततः सुपदी शोभनपादयुक्ता सा सरमाक्षराणां क्षयरहितानां गवामग्रं प्रांतं नयत् । प्राप्नोत् । कुत इत्यत आह । यतो रवं तेषां हंभारवं प्रथमा प्रथमं जानती सती अच्छ शब्दाभिमुख्येन गात् । जगाम ॥ विदत् । विद्लृ लाभे इत्यस्य लुङि लृदित्त्वात् च्लेरङादेशः । तस्य स्वरः । सरमा । सृ गतौ । औणादिकोऽमप्रत्ययः सरतीति । सरमा सरणादिति यास्कः । प्रत्ययस्वरः । रुग्णं । रुजो भंग इत्यस्य निष्ठायामोदितश्चेति नत्वं । प्रत्ययस्वरः । पाथः । पा रक्षणे अन्ने च । उ० ४, २०६, । इत्यसुन्प्रत्ययः । थुडागमः । पातीति पाथोऽन्नं । नित्स्वरः । सध्र्यक् । अंचु गतिपूजनयोः । ऋत्विगित्यादिना क्विन् । सहांचतीति । सहस्य सध्रिरिति सध्र्यादेशः । क्विन्प्रत्ययस्य कुत्वं । अद्रिसध्र्योरंतोदात्तत्वनिपातनं कृत्स्वरनिवृत्त्यर्थमिति सध्रि इत्यादेशोऽंतोदात्तः । यणादेशे कृत उदात्तस्वरि-

तयोर्यण: स्वरित इति यण: स्वरितत्वं । क: । करोतेर्लुङि सिपि ह्रस्वेत्वे वर्जे- ह्रस्वेत्यादिना लुक् । गुणे कृते हल्ङ्यादिना सिपो लोपः । विसर्जनीयः । निवातः । नयत् । नयतेर्लङि रूपं । सुपदो । पादोऽन्यतरस्यां । पा० ४. १. ८. । इति ङीप् । गात् । इणो लुङि रूपं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अगच्छदु विप्रतम सखीयन्नसूदयत्सुकृते गर्भमद्रिः ।

ससान मर्यो युवभिर्मखस्यन्नथाभवदङ्गिराः सद्यो अर्चन् ॥ ७

अगच्छत् । ऊं इति । विप्रऽतमः । सखिऽयन् । असूदयत् ।

सुऽकृते । गर्भं । अद्रिः ।

ससान । मर्यः । युवऽभिः । मखस्यन् । अथ । अभवत् ।

अंगिराः । सद्यः । अर्चन् ॥ ७

विप्रतमोऽतिशयेन मेधावी सखीयन् अंगिरोभिः साकमात्मनः सखित्वमिच्छन्नु इंद्रोऽगच्छत् । गोभिरधिष्ठितं पर्वतमगमदेव । सोऽद्रिः सखित्वमिच्छन् सुकृते शुष्ठु सुकर्त्रे इंद्राय गर्भं गवात्मकं गर्भमसूदयत् । निरगमयत् । युवभिर्नित्यतरुणै- र्मरुद्भिः सह मखस्यन् गोधनं गिरसामिच्छन् मर्योऽसुराणां मारयितेंद्रः ससान । असुरैरपहृतास्ता गा भेजे । अथानंतरमंगिराः सप्तानामंगिरसां मध्ये वरिष्ठोऽंगिरा ऋषिरिंद्रात्ता गा लब्ध्वा सद्यस्तदानीमेवार्चन् इंद्रं पूजयन्नभवत् ॥ अगच्छत् । गमेर्लङि रूपं । सखीयन् । सुप आत्मनः क्यच् । असूदयत् । षूद निरासे इत्यस्य ण्यंतस्य लङि रूपं । ससान । षण संभक्तावित्यस्य लिटि णलि रूपं । लित्स्वरः । मखस्यन् । छंदसि परेच्छायामिति परेच्छायामपि क्यच् । सर्वप्रातिपदिकेभ्यो लालसायां सुगवक्तव्य इति सुगागमः । एकदेशस्वरः । अंगिराः । अग गतौ । अंगारशब्द उपपदे सर्तेर्धातोरसुन्प्रत्ययः । उपपदे गकारात्परस्यात्वस्यत्रलोपश्च धातोर्लोपश्च अंगिरा इति सूत्रेण । पा० २. ४. ६५. । निपात्यते । भूतकालेऽं- गारेभ्यः सृत इत्यंगिरा ऋषिः । अंगारेष्वंगिरा इति यास्कः । नित्स्वरः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सतःसतः प्रतिमानं पुरोभूर्विश्वा वेद जनिमा हंति शुष्णं ।
प्र णो दिवः पदवीर्गव्युरर्चन्सखा सखीँरमुंचन्निरवद्यात् ॥ ८

सतःऽसतः । प्रतिऽमानं । पुरःऽभूः । विश्वा । वेद । जनिम ।
हंति । शुष्णं ।
प्र । नः । दिवः । पदऽवीः । गव्युः । अर्चन् । सखा ।
सखीन् । अमुंचत् । निः । अवद्यात् ॥ ८

योऽयमिंद्रः सतः सत उत्तमस्य वस्तुनः प्रतिमानं । प्रतिमीयत उपमीयतेऽनेन सर्वमिति प्रतिमानं प्रतिनिधिः । यद्वा सतः सतो जातस्य सर्वस्य प्रतिमानं स्वस्य महत्त्वेन प्रतिमातीयस्तथा सर्वं परिच्छिनत्तीत्यर्थः । पुरोभूर्युद्धे पुरतः भवन्-वाप्नोतीति पुरोभूश्च विश्वा जनिम सर्वाणि जातानि वेद । जानाति । शुष्णं शुष्णनामानमसुरं हंति । पदवीः कवितमो गव्युर्गोधनमंगिरसामिच्छन् अस्माकं सखेंद्रः सखीनस्मान् दिवो द्युलोकादागत्य प्रार्चन् प्रकर्षेण पूजयन् अवद्याद्वृत्त-बाधरूपाद्दोषान्निरमुंचत् । नितरां मुंचतु ॥ प्रतिमानं । मातीति मानं । औणा-दिको नप्रत्ययः । यद्वा करणे ल्युट् । पुरोभूः । भू प्राप्तौ । क्विप् । वेद । वेत्तेर्लटि रूपं । जनिम । जनी प्रादुर्भावे । जनिहृभ्यामिमनिन्निरौमनिन्प्रत्ययः । भूतकाले जातानीति जनिम । सुपां सुलुगिति सुपो लुक् । नित्स्वरः । हंति । हंतेर्लटि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः । शुष्णं । शोषयतीति शुष्णः । प्रणः उपसर्गाद्बहुल-मिति संहितायां णत्वं । पदवीः । वी कांत्यादिषु । क्विप् । पदानि वेत्ति परस्पर-संगतानि करोतीति पदवीः कविः । गव्युः । गोशब्दात्परेच्छायां छंदसीति क्यच् । वांतो यि प्रत्यय इति वांतादेशः । क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । अर्चन् । अर्चतेः शतरि रूपं । सखीन् । संहितायां नकारस्य दीर्घादटीति रुः । पूर्वस्य वर्णस्य अत्रानुनासिक इत्यनुनासिकादेशः । अमुंचत् । मुच्लृ मोचणे इत्यस्य लुङि शे मुचादीनामिति नुमागमः । निघातः । अवद्यात् । वद व्यक्तायां वाचीत्यस्य नञ्पूर्वस्य गर्ह्यार्थेऽवद्यापण्यवर्या इति निपातनात् । पा० ३.१.१०१. । यत्प्रत्ययः ॥

॥ अथ नवमी ॥

नि गव्यता मनसा सेदुरर्कैः कृण्वानासो अमृतत्वाय गातुं।

इदं चिन्नु सदनं भूर्येषां येन मासाँ असिषासन्नृतेन ॥ ८

नि। गव्यता। मनसा। सेदुः। अर्कैः। कृण्वानासः।

अमृतऽत्वाय। गातुं।

इदं। चित्। नु। सदनं। भूरि। एषां। येन। मासान्।

असिषासन्। ऋतेन ॥ ८

गव्यता गा इच्छता मनसा युक्ता अर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैरमृतत्वाय देवत्वप्राप्त्यर्थं गातुं। गच्छन्त्यनेनेति गातुर्मार्गः। अमृतत्वप्राप्त्युपायभूतं मार्गं कृण्वानासः कुर्वाणास्तेऽङ्गिरसो निषेदुः। सत्राख्ये कर्मण्यासीदन्। एषामङ्गिरसामिदं चित्सदनं इदमेव सत्राख्ये कर्मण्यासदनं भूरि नु। प्रभूतं। अमृतत्वप्राप्त्यर्थं महानुपायः खलु। कुत इत्यत आह। ऋतेन सत्यभूतेन येन सत्रकर्मणा तेऽङ्गिरसो मासानभिप्लवपृष्ठ्यषडहैः कल्पितान् मासान् असिषासन्। संभक्तुमैच्छन् ॥ गव्यता। गोशब्दात् क्यचि रूपं। वांतो यि प्रत्यय इति वांतादेशः। एकादेशस्वरः। सेदुः। सदेर्लिटि अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटीत्येत्वाभ्यासलोपौ। निघातः। कृण्वानासः। कृवि हिंसाकरणयोरित्यस्य ताच्छीलिकश्चानश्। धिन्विकृण्व्योरच्चेत्युप्रत्ययः। चित्स्वरः। गातुं। गाङ् गतौ। कमिमनिजनिगाभापायाहिभ्यश्च इति करणे तुप्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः। असिषासन्। षण संभक्तावित्यस्य सनि जनसनखनां सञ्झलोरित्यात्वं। अभ्यासस्य सन्यत इतीत्वं। सनोतेरनः इति संहितायां षत्वं। तदंताल्लङि रूपं। यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥

॥ अथ दशमी ॥

संपर्यमाणा अमदन्नभि स्वं पयः प्रत्नस्य रेतसो दुघानाः।

वि रोदसी अतपद्घोष एषां जाते निःष्ठामदधुर्गोषु वीरान् ॥ १०

संऽपश्यमानाः। अमदन्। अभि। स्वं। पयः। प्रत्नस्यं।
रेतंसः। दुघांनाः।
वि। रोदंसी इति। अतपत्। घोषंः। एषां। जाते।
निःऽस्थां। अदंधुः। गोषुं। वीरान्॥ १०

स्वं स्वकीयं गोधनमभि अभिलक्ष्य संपश्यमाना मदीया एता गाव इत्यात्मीयतया जानानास्तेऽंगिरसः प्रत्नस्य पुरा जातस्य रेतसस्तदुपलचितस्य पुत्रस्य धारणार्थं पयो दुघानास्ता गाः पयो दुहंतः संतोऽमदन्। अहृष्यन्। एषामंगिरसां घोषो हर्षादुत्पन्नो महाध्वनिः स्तुतिजातो वा रोदसी द्यावापृथिव्यौ व्यतपत्। ते व्याप्तमिष्ट। ततस्तेऽंगिरसो जात आत्मीयतया संपन्ने चराचरात्मके वस्तुनि निःष्ठां पूर्वं यथा स्थितिमकार्षुः। तथा गोष्वाहृतासु वीरान् रक्षाकर्मसमर्थानतिशूरान्पुरुषानादधुः। स्थापयामासुः॥ संपश्यमानाः। संपूर्वस्य दृशेर्हृशेश्चेति वक्तव्यमित्यात्मनेपदं। शानचो लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे कृते धातुस्वरः। अमदन्। मदी हर्षे इत्यस्य लुङि णिच्यङि रूपं। निघातः। दुघानाः। दुह प्रपूरण इत्यस्मात् शानच्। अदादित्वाच्छपो लुक्। घत्वं छांदसं वृषादित्वादाद्युदात्तः। अतपत्। विपूर्वस्य तपतेरत्र सकर्मकत्वाद [illegible] त्मनेपदाभावः। लङि रूपं। घोषः। घुष संशब्दने। घञंतः। ञि [illegible] निःष्ठां। ष्ठा गतिनिवृत्तौ। स्थः क च। पा० ३, २, ७७। इति क्विप्। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः। अदधुः। दधातेर्लङि झेः सिजभ्यस्तेति जुसादेशः। वाक्यभेदान्निघाताभावः। गोषु। सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वे प्राप्ते न गोश्वन्निति प्रतिषिद्धत्वात्प्रातिपदिकस्वरः॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये षष्ठो वर्गः॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्त एकादशी॥

स जातेभिर्वृत्रहा सेदु हव्यैरुदुस्रिया असृजदिंद्रो अर्कैः।
उरूच्यस्मै घृतवद्भरंती मधु स्वाद्म दुदुहे जेन्या गौः॥ ११

सः। जातेभिः। वृत्रऽहा। सः। इत्। ऊं इति। हव्यैः।

उत्। उस्रियाः। असृजत्। इंद्रः। अर्कैः।

उरूची। अस्मै। घृतऽवत्। भरंती। मधु। स्वाद्म।

दुदुहे। जेन्या। गौः॥ ११

स इंद्रो जातेभिः सहायतया संपन्नैर्मरुद्भिः सहितः सन् वृत्रहा वृत्रस्यासुरस्य हंता भवति। सेदु स एवेंद्रोऽर्चनीयैः अत एव हव्यैर्होतव्यैर्मरुद्भिः सहितः सन् उस्रियाः। ऊर्ध्वं वसत्यासु क्षीरादिरूपं हविरित्युस्रिया गावः। यद्वा ऊर्ध्वं क्षीरदधिनवनीतादि क्रमेणासु वसतीति। उस्रियेति गोनामोत्स्राविणोऽस्यां भोगाः। नि० ४. १९.। इति यास्कः। ता गा उदसृजत्। यज्ञार्थं सम्यक् ससर्ज। यज्ञादेर्वं तस्मात् घृतवत् घृतोपेतं क्षीरादिकं हविर्भरंती बिभ्राणा अत एवोरूची। उरु प्रभूत-मग्निहोत्रादिकर्मांचति हविः प्रदातुं प्राप्नोतीत्युरूची। जेन्या जेतव्या प्रशस्ता गौरस्मै यजमानाय स्वाद्म स्वादुतरं क्षीरादि दुदुहे। दुह्यते स्म॥ उस्रियाः। वस निवास इत्यस्मात् स्फायितंचीत्यादिना रक्प्रत्ययः। उस्रशब्दात् स्वार्थे यप्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः। यद्वा सृ गतौ। उत्पूर्वस्य सरतेः कप्रत्ययः। पूर्वपदस्यांत्यलोपश्छांदसः। अत्रापि स्वार्थिको यप्रत्ययः। असृजत्। सृज विसर्गे इत्यस्य लङि रूपं। उरूची। उरु अं-चतीति क्विन्। अंचतेश्चोपसंख्यानमिति ङीप्। उदात्तनिवृत्तिस्वरेणांतोदात्तः। दुदुहे। दुह प्रपूरणे इत्यस्य लिटि रूपं। जेन्या। जयतेः शत्यार्थे केन्याप्रत्ययः। इकारलोपश्छांदसः। प्रत्ययस्वरः॥

॥ अथ द्वादशी ॥

पित्रे चिंच्चक्रुः सदंनं समंस्मै महि त्विषीमत्सुकृतो वि हि
ख्यन्।
विष्कभ्नंतः स्कंभनेना जनित्री आसीना ऊर्ध्वं रंभसं वि
मिन्वन्॥ १२

पित्रे। चित्। चक्रुः। सदनं। सं। अस्मै। महि।

त्विषिऽमत्। सुऽकृतः। वि। हि। ख्यन्।

विऽष्कभ्नंतः । स्कंभनेन । जनित्री इति । आसीनाः ।

ऊर्ध्वं । रभसं । वि । मिन्वन् ॥ १२

सत्वमनुतिष्ठंतोऽंगिरसः पित्रे चित्वात्मकायास्मा इंद्राय महि महत् त्रिपीमहीभिमत् सदनमुत्तमं स्थानं संचक्रुः । कथमिति चेदुच्यते । यतः सुकृतः सम्युपार्जितकर्माणस्तेऽंगिरसस्तादृशमिंद्रस्योचितं स्थानं वि हि ख्यन् । विशेषेणादर्शयन् खलु । कुत इत्यत आह । आसीनाः सत्रमुपतिष्ठंतस्तेऽंगिरसो जनित्री सर्वस्य जगतो जनयित्र्यौ द्यावापृथिव्यौ स्कंभनेन स्तंभनसाधनेनांतरिक्षेण विष्कभ्नंतो यथा ते रोदस्यावधो न पततस्तथा विष्टब्धीकुर्वंतः संतो रभसं वेगवंतं तमिंद्रमूर्ध्वं द्युलोके वि मिन्वन् । हविःस्वीकरणार्थं विशेषेणास्थापयन् ॥ चक्रुः । करोतेर्लिट्युसि रूपं । निघातः । ख्यन् । ख्या प्रकथने । अस्य लुङि च्लेरस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङित्यङादेशः । आतो लोप इटीत्याकारलोपः । हियोगादनिघातः । विष्कभ्नंतः । स्कम्भु रोधने । सौत्रो धातुः । तस्माच्छतरि रूपं । वेः स्कभ्नातेर्नित्यं । पा० ८, ३, ७७, । इति षत्वं । शतृप्रत्ययस्वरः । जनित्री । ऋन्नेभ्यो ङीप् । जनिता मंत्र इति निपातनाण्णिलोपः । वा छंदसीति सवर्णदीर्घः । आसीनाः । आस उपवेशन इत्यस्माच्छानच् । ईदासः । पा० ७, २, ८३, । इतीकारः । शानचो लसार्वधातुकस्वरे कृते धातुस्वरः । मिन्वन् । डुमिञ् प्रक्षेपण इत्यस्य लङि रूपं । निघातः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

मही यदि धिषणा शिश्नथे धात्सद्योवृधं विभ्वं१ रोदस्योः ।

गिरो यस्मिन्ननवद्याः समीचीर्विश्वा इंद्राय तविषीरनुत्ताः ॥१३

मही । यदि । धिषणा । शिश्नथे । धात् । सद्यःऽवृधं ।

विऽभ्वं । रोदस्योः ।

गिरः । यस्मिन् । अनवद्याः । संऽईचीः । विश्वाः । इंद्राय ।

तविषीः । अनुत्ताः ॥ १३

मह्नो मह्नती धिषणाभिः क्रियमाणेंद्रविषया स्तुती रोदस्योः धिन्वथे द्यावापृथिव्योरन्योन्यविश्लेषाय सद्योवृधं तदानीमेव वर्धमानं विभ्वं विभुं तयोर्धारणसमर्थं साधनं यदि धात् अकरोत् ततस्तत्र वर्तमाने यस्मिन्निंद्रेऽनवद्या दोषरहिता गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः समीचीः संगता भवंति। इंद्रायेति विभक्तिव्यत्ययः। तादृशस्येंद्रस्य विश्वास्तविषीः सर्वाणि बलान्यनुत्ता अपरप्रेषितानि स्वभावसिद्धान्येव॥ धिषणा। ञिधृषा प्रागल्भ्ये। धृषेर्धिष च संज्ञायामिति क्युप्रत्ययः। धातोर्धिषादेशः। धृष्णोत्यनयेति धिषणा स्तुतिः। प्रत्ययस्वरः। धिन्वथे। धिवि प्रीणनार्थः। धिन्विकृण्व्योर च। छंदस्युभयथेति तस्य सार्वधातुकत्वाच्छप्। तस्य बहुलं छंदसीति लुक्। बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं। धातुस्वरः। धात्। दधातेश्छंदसि लुङि रूपं। यदियोगादनिघातः। विभ्वं। भवतेः क्विप्। छंदस्युभयथेति यणादेशः। उदात्तस्वरितयोर्यण इति स्वरितत्वं। अनुत्ताः। णुद प्रेरणे इत्यस्य नञ्पूर्वस्य निष्ठायां नसत्तनिषत्तानुत्तेत्यादिना निपातनान्निष्ठातकारस्य नत्वाभावः। नञः स्वरः॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

मह्ना ते॑ स॒ख्यं व॑श्मि श॒क्तीरा वृ॑त्र॒घ्ने नि॒युतो॑ यंति पू॒र्वीः।
महि॑ स्तो॒त्रमव॒ आगं॑न्म सू॒रेर॒स्माकं॒ सु म॑घवन्बोधि गो॒पाः॥१४

महि॑। आ। ते॒। स॒ख्यं। व॒श्मि॒। श॒क्तीः। आ। वृ॒त्र॒ऽघ्ने॒।
नि॒ऽयुतः॑। यं॑ति। पू॒र्वीः।
महि॑। स्तो॒त्रं। अवः॑। आ। अ॒ग॒न्म॒। सू॒रेः। अ॒स्माकं॑।
सु। म॒घ॒ऽव॒न्। बो॒धि॒। गो॒पाः॥ १४

हे इंद्र ते तव महि महत्सख्यमावश्मि। आकामये। शक्तीस्त्वत्संबंधीनि दानानि चाकामये। वृत्रघ्ने वृत्रासुरस्य हंत्रे तुभ्यं पूर्वीर्बह्व्यो नियुतो वडवा आयंति। वहनार्थमागच्छंति। सूरेर्विदुषस्तव महि महत् स्तोत्रमवो हविर्लक्षणमन्नं चागन्म। प्रापयामः। हे मघवन्निंद्र तादृशस्त्वमस्माकं सु सुष्ठु गोपाः पालयिता भवामीति बोधि। बुध्यस्व॥ सख्यं। सख्युर्यः इति भावार्थे यप्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः। वश्मि। वश कांतौ। लटि रूपं। नियुतः। यु मिश्रणे क्विप्। नितरां युवंति मिश्रयंत्यात्मानं

रथेष्विति नियुतो वडवाः । अगन्म । गमेर्लङ्युत्तमबहुवचने बहुलं छंदसीति शपो लुक् । म्वोश्चेति मकारस्य नकारः । निघातः । बोधि । बुधेर्लोटि हेधौ रूपं । निघातः । गोपाः । गुपू रक्षणे । गुपूधूपेत्यादिना आयप्रत्ययः । तदंतात् क्विप् । अतोलोपयलोपौ । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

महि क्षेत्रं पुरु श्चंद्रं विविद्वानादित्सखिभ्यश्चरथं समैरत् ।

इंद्रो नृभिरजनद्दीद्यानः साकं सूर्यमुषसं गातुमग्निं ॥ १५

महि । क्षेत्रं । पुरु । चंद्रं । विविद्वान् । आत् । इत् ।

सखिऽभ्यः । चरथं । सं । ऐरत् ।

इंद्रः । नृऽभिः । अजनत् । दीद्यानः । साकं । सूर्यं ।

उषसं । गातुं । अग्निं ॥ १५

योऽयमिंद्रो महि महत् क्षेत्रं केदारादि पुरु प्रभूतं चंद्रं हिरण्यं च विविद्वान् अर्थिभ्यः सखिभ्योऽस्मभ्यं लंभयन् । आदित् अनंतरं चरथं चरात्मकं गवादिकं च समैरत् सम्यक् प्रैरत् । दत्तवानित्यर्थः । दीद्यानो दीप्यमानः सोऽयमिंद्रो नृभिर्नेतृभिः कर्मसहायभूतैर्मरुद्भिः साकं सहितः सन् सूर्यं कालस्य निर्वाहकमादित्यं उषसमुषःकालं गातुं । गायंति स्तुवंत्यस्यामिंद्रादिदेवानिति गातुः पृथिवी । तां । अग्निमग्निहोत्रादिकर्मसाधनभूतमाहवनीयादिलक्षणमग्निं चाजनत् । अजनयत् ॥ पुरु चंद्रं । संहितायां ह्रस्वाच्चंद्रोत्तरपदे मंत्र इति सुडागमः । तस्य श्चुत्वेन शकारः । पदकाले नास्ति सुडागमः । पुरु । कुप्रत्ययस्वरः । चंद्रं । रक् प्रत्ययस्वरः चरथं । चर गत्यर्थः । अस्मादौणादिकोऽथप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । ऐरत् । ईर गतावित्यस्य लङि आडजादीनामित्याडागमः । निघातः । अजनत् । जनेर्ण्यंतस्य लङि रूपं । बहुलमन्यत्रापि संज्ञाच्छंदसोरिति णिलुक् । गातुं । गै शब्दे । गापायाहिभ्य इति तुप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते षोडशी ॥

अपश्चिदेष विभ्वोऽदमूनाः प्र सध्रीचीरसृजद्विश्वश्चंद्राः ।

मध्वः पुनानाः कविभिः पवित्रैर्द्युभिर्हिन्वंत्यक्तुभिर्धनुत्रीः ॥ १६

अपः । चित् । एषः । विऽभ्वः । दमूनाः । प्र । सध्रीचीः ।

अस्तृजत् । विश्वऽचंद्राः ।

मध्वः । पुनानाः । कविऽभिः । पवित्रैः । द्युऽभिः । हिन्वंति ।

अक्तुऽभिः । धनुत्रीः ॥ १६

दमूनाः । दांतं मनो यस्यासौ दमूनाः । दांतमनाः । यद्वा दाम्यतीति दमूनाः । उपरत इत्यर्थः । स एष एवेंद्रो विभ्वो व्याप्ताः सध्रीचीः परस्परसंगता विश्वश्चंद्रा विश्वस्याह्लादयित्रीः । विश्वस्याह्लादो याभ्यस्ता इति वा । एवंभूता अपश्चिदपोऽपि प्रासृजत् । सृष्टवान् । सृष्टाश्च ता आपो मध्वो माधुर्योपेतान्सोमान्कविभिः पवित्रैरग्निवायुसूर्यैः पुनानाः शोधयित्र्यो धनुत्रीः सर्वस्य जगतः प्रीणयित्र्यः सत्यो द्युभिर्दिवसैरक्तुभी रात्रिभिर्हिन्वंति । रात्रिंदिवं सर्वं जगत्स्वस्वव्यापारप्रवणं कुर्वंतीत्यर्थः ॥ दमूनाः । दमु उपरमे । दमेरुनसिरित्यूनसिप्रत्ययः । दाम्यतीति दमूनाः । यद्वा दांतमनस्य दभावो मनसो मकारात्परस्याकारस्य उकारश्छांदसः । असृजत् । सृज विसर्गे । हिन्वंति । हि गतौ । निघातः । धनुत्रीः । धन धान्य इत्यस्मादर्त्तिलूधूसूखनसहचर इत्रः । शार्ङ्गरवादिषु ङीन् द्रष्टव्यः । नित्स्वरः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

अनु कृष्णे वसुधिती जिहाते उभे सूर्यस्य मंहना यजत्रे ।

परि यत्ते महिमानं वृजध्यै सखाय इंद्र काम्या ऋजिप्याः ॥ १७

अनु । कृष्णे इति । वसुधिती इति वसुऽधिती । जिहाते इति ।

उभे इति । सूर्यस्य । मंहना । यजत्रे इति ।

परि । यत् । ते । महिमानं । वृजध्यै । सखायः । इंद्र ।
काम्याः । ऋजिप्याः ॥ १७

हे इंद्र सूर्यस्य खलु जगतः प्रेरकस्य तव मंहना महत्त्वेन सामर्थ्येन वसुधिती धारकत्वयपदार्थधारणोपेते यजत्रे यजनार्हे ते उभे कृष्णे अहोरात्रे अनु जिहाते। पुनःपुनरावृत्य वर्तेते। किंच। ऋजिप्या ऋजुगतयः सखायस्ते मित्रभूताः काम्याः कमनीया मरुतो वृजध्यै। कर्मविघ्नकारिणामसुराणां वर्जनाय परिभवाय। यद्यस्य ते तव महिमानं सामर्थ्यमनुसृत्य परि परितः प्रभवंति ॥ जिहाते। ओहाङ् गतौ। जुहोत्यादिः। भृञामिदित्यभ्यासस्येत्वं। निघातः। मंहना। महि वृद्धौ। ल्युट्। लित्स्वरः। वृजध्यै। वृजी वर्जने। तुमर्थे कध्यैप्रत्ययः। कित्त्वाद्गुणाभावः। प्रत्ययस्वरः। काम्याः। कमेर्ण्यंतस्याचो यदिति यत्प्रत्ययः। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं। ऋजिप्याः। ओप्यायी वृद्धौ। क्विप्। लोपो व्योर्वलीति यलोपः। पूर्वपदस्योकारस्येकारो व्यत्ययेन। बहुवचनस्यैकवचनं छांदसं। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

पतिर्भव वृत्रहन्त्सूनृतानां गिरां विश्वायुर्वृषभो वयोधाः ।
आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान्महीभिरूतिभिः सरण्यन् ॥ १८

पतिः । भव । वृत्रऽहन् । सूनृतानां । गिरां । विश्वऽआयुः ।
वृषभः । वयःऽधाः ।
आ । नः । गहि । सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः ।
ऊतिऽभिः । सरण्यन् ॥ १८

हे वृत्रहन्निंद्र विश्वायुः। विश्वं संपूर्णमायुर्यस्यासौ विश्वायुः। अविनाशी वृषभः कामानां वर्षिता वयोधा अन्नस्य दाता तादृशस्त्वं सूनृतानां गिरामस्माभिः क्रियमाणानां प्रियतमानां वाचां पतिः स्वामी भव। तथा सरण्यन् सरणं यज्ञार्थं गमनमिच्छन् महान्महीभिर्महतीभिरूतिभी रक्षाभिः शिवैभिः कल्याणैः सख्येभिः

फलप्रदानरूपोपकारलक्षणैः सख्यैश्च सहितस्त्वं गोऽश्वान्प्रत्यागहि। यज्ञार्थ-मागच्छ ॥ सूनृतानां। ऊन परिहाणे। सुतरामूनयत्यप्रियमिति सूनिति प्रिय-मुच्यते। तच्च तदृतं सत्यं चेति सूनृतं। परादिश्छंदसि बहुलमित्युत्तरपदाद्यु-दात्तत्वं। वयोधाः। वयस्युपपदे दधातेर्विच्। गहि। गमेर्लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक्। हेर्हिरादेशः। अपिच्च। तस्य ङिच्चादनुदात्तोपदेशेत्यादिना मलोपः। तस्यासिद्धत्वादतो हेरिति हेर्लुक् न भवति। निघातः। सरण्यन्। सरण्यशब्दा-त्क्यच्। एकादेशस्वरः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

तमंगिरस्वन्नमसा सपर्यन्नव्यं कृणोमि सन्यसे पुराजां।

द्रुहो वि याहि बहुला अदेवीः स्वश्च नो मघवन्त्सातये धाः ॥१९

तं। अंगिरस्वत्। नमसा। सपर्यन्। नव्यं। कृणोमि।

सन्यसे। पुराऽजां।

द्रुहः। वि। याहि। बहुलाः। अदेवीः। स्व१रिति स्वः।

च। नः। मघऽवन्। सातये। धाः ॥ १९

हे इंद्र अंगिरस्वत् अंगिरस इव नमसा स्तोत्रेण सपर्यन् पूजयन् विश्वामित्रोऽहं तं तादृशमहिमोपेतं पुराजां पुरातनं त्वां सन्यसे संभजनाय नव्यं कृणोमि। स्तोतव्यतयाभिनवं करोमि। अदेवीरसुररूपत्वेनाद्योतमानान्बहुला बहून् द्रुहो द्रोग्धृन् शत्रुभूतान् राक्षसान् वि याहि। विशेषेण हतिं प्रापय। हे मघवन्निंद्र नोऽस्मभ्यं स्वः स्वं धनं च सातये संभजनार्थं धाः। धेहि ॥ अंगिरस्वत्। अंगिरस इव तेन तुल्यमिति वतिप्रत्ययः। नभोंऽगिरोमनुषां वत्युपसंख्यानमिति भसंज्ञायां सकारस्य रुत्वाभावः। सपर्यन्। सपर्यशब्दः कंड्वादिः। नव्यं। णु स्तुतावित्यस्मा-दचो यदिति यत्प्रत्ययः। धातोस्तन्निमित्तस्यैवेति वांतादेशः। यतोऽनाव इत्याद्यु-दात्तत्वं। कृणोमि। कृवेर्लटि रूपं। सन्यसे। सनतेर्भावे क्विप्। यसु प्रयत्ने। अस्मात् क्विप्। सनः संभजनस्य यसे यत्नाय। संभजनार्थमित्यर्थः। पुराजां।

२४

जनेर्विङ्ग्यात्वे रूपं। याहि। यातेर्लोटि रूपं। स्वः। स्वरादिनिपातमव्ययमित्य- व्ययसंज्ञायामव्ययादाप्सुप इति सुपो लुक्। सातये। षण संभक्तौ। भावे क्तिन्। जनसनेत्यादिना आत्वं। ऊतियूतीत्यादिना निपातनादुदात्तः॥

॥ अथ विंशी॥

मिहः पावकाःप्रतंता अभूवन्त्स्वस्ति नः पिपृहि पारमासां।

इंद्र त्वं रथिरः पाहि नो रिषो मक्षूमक्षू कृणुहि गोजितो

नः॥ २०

मिहः। पावकाः। प्रऽतताः। अभूवन्। स्वस्ति। नः।

पिपृहि। पारं। आसां।

इंद्र। त्वं। रथिरः। पाहि। नः। रिषः। मक्षुऽमक्षु।

कृणुहि। गोऽजितः। नः॥ २०

हे इंद्र ते पावकः पावकाः पापानां शोधयित्र्यो मिहः सेचनसाधनान्यापः प्रतता लोके प्रकर्षेण विस्तृता अभूवन्। आसामपां स्वस्ति विनाशरहितं पारं तीरं नोऽस्मदर्थं पिपृहि। जलैः संपूर्णं कुरु। जलमवारपारीणं कुर्वित्यर्थः। रथिरो रथवांस्त्वं रिषो हिंसकाच्छत्रोः सकाशान्नोऽस्मान्पाहि। पालय। अनंतरं नोऽस्मान् मक्षु मक्षु अतिशीघ्रं गोजितो गवादिपशूनां जेतॄन् कृणुहि। कुरु। वृष्टिप्रदानेन तटाकादिजलाशयान् संपूर्णान् कृत्वा गवादिधनयुक्तान् कुर्विति भावः॥ अभूवन्। भू सत्तायामित्यस्य लुङि रूपं। निघातः। पिपृहि। पॄ पालनपूरणयोः। जुहो- त्यादिः। अर्तिपिपर्त्योश्चेत्यभ्यासस्येत्वं। हेर्ङित्त्वादगुणः। निघातः। रथिरः। मत्वर्थे मेधारथाभ्यामिरन्निरचाविततीरच्प्रत्ययः। रिषः। रिष हिंसायां। क्विप्। सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं। मक्षू मक्षू। नित्यवीप्सयोरिति द्विर्वचनं। संहि- तायामृचि तुनुघमक्षुतङ्कुति दीर्घः॥

॥ अथैकविंशी ॥

अदे॑दिष्ट वृत्रहा गोप॑तिर्गा अंतः कृष्णाँ अ॑रुषैर्धाम॑भिर्गात्।

प्र सूनृता॑ दिशमा॑न ऋतेन दुर॑श्च विश्वा॑ अवृणोदप स्वाः ॥ २१

अदे॑दिष्ट। वृत्रऽहा। गोऽप॑तिः। गाः। अं॑तरिति॑। कृष्णान्।

अरुषैः। धाम॑ऽभिः। गात्।

प्र। सूनृता॑ः। दिशमा॑नः। ऋतेन॑। दुर॑ः। च। विश्वा॑ः।

अवृणोत्। अप॑। स्वाः ॥ २१

वृत्रहा वृत्रस्य हंता गोपतिर्गवां स्वामी सचिंद्रो गा अदेदिष्ट। अस्मभ्यं दिशतु। तथा कृष्णान् कर्मविघ्नकारिणोऽसुरानरुषैरारोचमानैर्धामभिस्तेजोभिरंतरंतर्धाने विनाशं गात्। गमयतु। तथा सूनृताः प्रियतमा गा ऋतेन प्रतारणवर्जितेन सत्येन वाक्येन प्रदिशमानोऽगिरोभ्यः प्रदिशन्निंद्रो विश्वाः सर्वाणि दुरो गवां स्वेच्छया निर्गमनद्वाराणि स्वाः स्वकीया गाश्चापावृणोत्। व्रजे गाः स्थापयित्वा तानि द्वाराण्याच्छादितवानित्यर्थः॥ अदेदिष्ट। दिश अतिसर्जन इत्यस्माद्यङ्लुकि लङि व्यत्ययेनात्मनेपदं। अडागमस्वरः। गोपतिः। पत्यावैश्वर्यं इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। गात्। इण् गतौ। अंतर्भावितण्यर्थः। दिशमानः। दिशेर्व्यत्ययेन शानच्। तस्य सार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे धातुस्वरः। अवृणोत्। वृञ् वरण इत्यस्य लङि रूपं॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

शुनं हुवेम मघवा॑नमिंद्रमस्मिन्भरे नृत॑मं वाज॑सातौ।

शृण्वंतमुग्रमूतये॑ समत्सु घ्नं॑तं वृत्राणि॑ संजितं

धना॑नां ॥ २२

शुनं। हुवेम। मघऽवा॑नं। इंद्रं। अस्मिन् भरे॑। नृऽतमं।

वाज॑ऽसातौ।

शृण्वंतं। उग्रं। ऊतयें। सम्ऽत्सु। घ्नंतं। वृत्राणिं।

संऽजितं। धनानां॥ २२

व्याख्यातेयमृक्॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीयेऽष्टमो वर्गः॥

इंद्र सोमं सोमपत इति सप्तदशर्चं तृतीयं सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभमैंद्रं। अनुक्रांतं च। इंद्र सोमं त्र्यूनेति॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोर्द्वितीयेऽहनि मरुत्वतीय इंद्र सोमसितीदं सूक्तं निविद्धानीयं। द्वितीयस्येति खंडे सूत्रितं। इंद्र सोमं या त ऊतिरवमेति मध्यंदिनः। आ० ७. ६.। इति॥ गोसवविवधयोरप्यपि मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं। सूत्रितं च। इंद्र सोममेतयासेति मध्यंदिनः। आ० ६. ८.। इति॥ उद्भिद्बलभिदोरपि मरुत्वतीय एतत्सूक्तं। सूत्रितं च। इंद्र सोमसिंद्रः पूर्भिदिति मध्यंदिनः। आ० ६. ८.। इति॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा॥

इंद्र सोमं सोमपते पिबेमं माध्यंदिनं सवनं चारु यत्ते।

प्रप्रुथ्या शिप्रे मघवन्नृजीषिन्विमुच्या हरी इह मादयस्व॥ १

इंद्रं। सोमं। सोमऽपते। पिबं। इमं। माध्यंदिनं। सवनं।

चारु। यत्। ते।

प्रऽप्रुथ्यं। शिप्रे इति। मघऽवन्। ऋजीषिन्। विऽमुच्यं।

हरी इति। इह। मादयस्व॥ १

विश्वामित्रो ब्रूते। सोमपते सोमस्याधिपते हे इंद्र इममस्माभिर्माध्यंदिने सवने क्रियमाणं सोमं सोमरसं पिब। यद्यस्मात्ते त्वदर्थं क्रियमाणं माध्यंदिनं मध्यंदिनसंबंधि सवनं निष्केवल्याख्यं शस्त्रं चारु रमणीयं वर्तते। मघवन् धनवन् ऋजीषिन्। ऋजीषमृदेन गतसारं सोमद्रव्यमुच्यते। तद्वन् हे इंद्र हरी रथे योजितावश्वौ रथाद्विमुच्य शिप्रे हनू प्रप्रुथ्यापूर्येन सोमेन पूरयित्वेह देवयजनदेशे मादयस्व।

तायन्तौ रूपं ॥ प्रप्रुथ्य । प्रोथृ पर्याप्ताविसस्य ल्यपि रूपं । हस्वश्छांदसः । लित्स्वरः । सजोषिन् । अजं यजं अजंन इत्यस्मादजेंश्च रूजि च । उ० ४. २८. । इतोषन्प्रत्यय रूजि इत्यादेशश्च धातोः । अर्ज्यंत इत्यृजीषं । तदस्यास्तीतीनि-प्रत्ययः । आमंत्रितत्वान्निघातः । मादयस्व । मदि स्तुत्यादिषु । हेतुमण्णिच् । निघातः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

गवाशिरं मंथिनमिंद्र शुक्रं पिबा सोमं ररिमा ते मदाय ।
ब्रह्मकृता मारुतेना गणेन सजोषा रुद्रैस्तृपदा वृषस्व ॥ २

गोऽआशिरं । मंथिनं । इंद्र । शुक्रं । पिब । सोमं । ररिम । ते । मदाय ।
ब्रह्मऽकृता । मारुतेन । गणेन । सऽजोषाः । रुद्रैः । तृपत् । आ । वृषस्व ॥ २

हे इंद्र गवाशिरं गव्यस्य पयस आशीर्मिश्रणं यस्मिन् तं सोमं । अपि च मंथिनं मंथसंयुक्तं शुक्रमभिनवं यद्वा शुक्रामंथिग्रहे वर्तमानं । एवं त्रिषु सवनेषु वर्तमानमिमं सोमं पिब । ते तव मदाय हर्षाय ररिम । तं सोमं वयं प्रयच्छामः । मारुतेन । मरुतां गणो मारुतः । स च ब्रह्मकृता । ब्रह्म स्तोत्रं करोतीति ब्रह्मकृत् । इंद्रस्तोत्रं कुर्वाणेन मारुतेन गणेन रुद्रैरेकादशसंख्याकै रुद्रैश्च सजोषाः संगतस्त्वं तृपत् सोमपानेन तृप्यन् आ वृषस्व । तमिमं सर्वतो जठरे सिंच । धारय ॥ गवाशिरं । श्रिणातेराङ्पूर्वात्क्विप्यपस्पृधेथामानृचुरित्यादिना निपातनादाशिरादेशः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । पिबा । द्व्यचोऽतस्तिङ इति संहितायां दीर्घः । ररिम । रातेश्छांदसे वर्तमाने लिटि रूपं । असमानवाक्यत्वान्निघाताभावः । आगमा अनुदात्ता इतीटोऽनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वरः । तृपत् । तृप प्रीणने । तुदादिः । आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः । वृषस्व । वृष सेचने । व्यत्ययेन शः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ये ते शुष्मं ये तविषीमवर्धन्नर्चंत इंद्र मरुतस्त ओजः ।

माध्यंदिने सवने वज्रहस्त पिबा रुद्रेभिः सगणः सुशिप्र ॥ ३

ये । ते । शुष्मं । ये । तविषीं । अवर्धन् । अर्चंतः । इंद्र ।

मरुतः । ते । ओजः ।

माध्यंदिने । सवने । वज्रऽहस्त । पिब । रुद्रेभिः । सऽगणः ।

सुऽशिप्र ॥ ३

हे इंद्र ये मरुतस्ते तव शुष्मं शत्रूणां शोषकं तेजो ये च मरुतस्तविषीं बलं चावर्धन् युद्धसहकारितयावर्धयन् ते मरुतोऽर्चंतस्त्वां स्तुवंतः संतस्ते तवौजो युद्धसामर्थ्यमवर्धयन् । वज्रहस्त वज्रयुक्तौ हस्तौ यस्येति तादृश सुशिप्र शोभनहनो । शिप्रे हनू नासिके वेति यास्कः । हे इंद्र रुद्रेभिः । रोदयंति शत्रूनिति रुद्रा मरुतः । तैः सगणस्त्वं माध्यंदिने सोमं पिब ॥ अवर्धन् । वृध वर्धने । अंतर्भावितण्यर्थः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । माध्यंदिने । उत्सादित्वादञ् । ञित्वादाद्युदात्तः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त इन्न्वस्य मधुमद्विविप्र इंद्रस्य शर्धो मरुतो य आसन् ।

येभिर्वृत्रस्येषितो विवेदामर्मणो मन्यमानस्य मर्म ॥ ४

ते । इत् । नु । अस्य । मधुऽमत् । विविप्रे । इंद्रस्य । शर्धः ।

मरुतः । ये । आसन् ।

येभिः । वृत्रस्य । इषितः । विवेद । अमर्मणः । मन्यमानस्य ।

मर्म ॥ ४

ये मरुत इंद्रस्य गर्भा बलभूता आसन् न इव् त एव मरुतोऽस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । इममिंद्रं मधुमत् तव सहाया वयमास्महे त्वं युद्धमभिगच्छेति माधुर्योपेतं वाक्यं यथा भवति तथा विविप्रे नु । चिप्रं प्रैरयन् । येभिर्वैर्युद्धसहायैर्मरुद्भिरीषितः प्रेरित इंद्रोऽमर्मणः परैरविदितमर्मस्थानस्यात एव मन्यमानस्य न कोऽपि मम हंतेत्यभिमन्यमानस्य वृत्रस्यासुरस्य मर्म यस्मिन् स्थाने प्रहृतौ सत्यां स मरिष्यति तादृशं स्थानं विवेद । अज्ञासीत् ॥ विविप्रे । विप क्षेपणे इत्यस्य लिटि व्यत्ययेनात्मनेपदं । इरेच इरयो र इति रे इत्यादेशः । निघातः । आसन् । अस भुवीत्यस्य लङि रूपं । यद्वृत्तयोगान्निघाताभावः । विवेद । विद ज्ञाने इत्यस्य लिटि रूपं । लित्स्वरः । मर्म । मृङ् प्राणत्यागे इत्यस्मादौणादिको मनिन् । नित्स्वरः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मनुष्वदिंद्र सवनं जुषाणः पिबा सोमं शश्वते वीर्याय ।

स आ ववृत्स्व हर्यश्व यज्ञैः सरण्युभिरपो अर्णा सिसर्षि ॥ ५

मनुष्वत् । इंद्र । सवनं । जुषाणः । पिब । सोमं । शश्वते ।
वीर्याय ।

सः । आ । ववृत्स्व । हरिऽअश्व । यज्ञैः । सरण्युऽभिः ।
अपः । अर्णाः । सिसर्षि ॥ ५

हे इंद्र मनुस्वत् मनोर्यज्ञमिव ममेदं सवनं यज्ञं जुषाणः सेवमानस्त्वं शश्वते शाश्वताय वीर्याय परपरिभवलक्षणाय सामर्थ्यायेमं सोमं पिब । हे हर्यश्व स तादृशस्त्वं यज्ञैर्यजनीयैर्मरुद्भिः साकमाववृत्स्व । आगच्छ । किंच सरण्युभिरेकस्तुतिमन्त्वमात्मन इच्छद्भिः यद्वा सरण्युभिः सरणशीलैर्मरुद्भिः सहितस्त्वमपोऽतरिक्षस्थितान्युदकानि अर्णा पार्थिवान्युदकानि सिसर्षि । प्रापय । यद्वा अपः । पंचम्यंतमेतत्पदं । अपो व्याप्तादंतरिक्षात्मकाशादर्णांसि प्रापय ॥ ववृत्स्व । वृतु वर्तने । व्यत्ययेन शपः श्लुः । लोटि रूपं । सरण्युभिः । रण शब्दार्थः । क्विप् । समानो रणो ध्वनिर्येषां ते सरणा मंत्राः । तानिच्छंतः । सुपः क्यच् । क्यादित्युप्रत्ययः । यद्वा सृ गतौ । सृयुवचिभ्योऽन्युजागूजक्नुचः । उ० ३, ८० । इत्यन्युच्प्रत्ययः । रषाभ्यां । पा० ८, ४, १, । इति णत्वं । चित्त्वादंतोदात्तः । अपः ।

आप्लृ व्याप्तौ । आप्नोतेः क्विप् ह्रस्वश्चेति क्विप् धातोर्ह्रस्वश्च । सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं । सिसर्षि । सृ गतौ । छांदसो जुहोत्यादिः । बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये नवमो वर्गः ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते षष्ठी ॥

त्वमपो यद्ध वृत्रं जघन्वाँ अत्याँ इव प्रासृजः सर्तवाजौ ।

शयानमिंद्र चरता वधेन वव्रिवांसं परि देवीरदेवं ॥ ६

त्वं । अपः । यत् । ह । वृत्रं । जघन्वान् । अत्यान्ऽइव । प्र ।

असृजः । सर्तवै । आजौ ।

शयानं । इंद्र । चरता । वधेन । वव्रिऽवांसं । परि । देवीः ।

अदेवं ॥ ६

हे इंद्र त्वं देवीर्देवनशीला अपः परि वव्रिवांसं परित आवृत्य वर्तमानं अत एवादेवं बहूदकतयास्वच्छत्वेनाप्रतिभासमानं शयानमेकत्र निश्चलतया वर्तमानं वृत्रं मेघं यद्यदा चरता तस्योपरि वर्तमानेन वधेन युद्धेन जघन्वान् हतवानसि तदा त्वमाजौ युद्धे सर्तवै अतिवेगगमनायात्यानिव यथाश्वान् प्रेरयसि तथा त्वमप उदकान्यंतरिक्षादाकाशात् प्रासृजो ह । प्रकर्षेण मेघभेदनं कृत्वासृजः खलु । तं यजाम इत्युत्तरेणान्वयः ॥ जघन्वान् । हन हिंसागत्योरित्यस्य क्वसौ विभाषा गमहनविदविशामितीटो विकल्पितत्वादत्तेडभावः । अभ्यासाच्चेति हकारस्य घत्वं । प्रत्ययस्वरः । असृजः । सृज विसर्गे । शपिकरणौ । यद्योगादनिघातः । सर्तवै । सृ गतौ । तुमर्थे तवैप्रत्ययः । अंतश्च तवै युगपदिति धातोः प्रत्ययस्य चोदात्तत्वं आजौ । अज गतिक्षेपणयोः । अज्यतिभ्यां च । उ० ४, १३२, । इति इण्प्रत्ययः । णित्त्वादुपधावृद्धिः । अजंति गच्छंत्यस्मिन्नित्याजिर्युद्धं । प्रत्ययस्वरः । सर्तवाजावित्यत्र संहितायामायादेशे कृते तस्य लोपः शाकल्यस्येति यकारलोपः । सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वात्सवर्णदीर्घत्वे कर्तव्ये यलोपो नासिद्धो भवति । सवर्णदीर्घः । शयानं । शीङ् स्वप्ने । शानच् । अदादित्वाच्छपो लुक् । ङित्त्वाल्लसार्वधातुकस्वरेण शानचोऽनुदात्तत्वे धातुस्वरः । वधेन । हंतेर्भावे हनश्च वध इत्यप्प्रत्ययो वधादेशश्च धातोरंतोदात्तश्च । वव्रिवांसं । वृञ् वारण इत्यस्य क्वसाविडागमस्छांदसः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यजाम इन्नमसा वृद्धमिंद्रं बृहंतमृष्वमजरं युवानं।
यस्य प्रिये ममतुर्यज्ञियस्य न रोदसी महिमानं
ममाते ॥ ७

यजामः। इत्। नमसा। वृद्धं। इंद्रं। बृहंतं। ऋष्वं।
अजरं। युवानं।
यस्य। प्रिये इति। ममतुः। यज्ञियस्य। न। रोदसी इति।
महिमानं। ममाते इति ॥ ७

नमसा हविर्लक्षणेनान्नेन वृद्धं प्रवृद्धं अत एव बृहंतं महांतमृष्वं। ऋष्यते गम्यते स्तुतिलक्षणैर्मंत्रैरिति ऋष्वं स्तोतव्यं। अजरं जरारहितं अत एव युवानं नित्यतरुणं एवंविधमिंद्रं यजाम इत्। कुशिका वयं यज्ञसिद्ध्यर्थं स्तुतिवाक्यैः पूजयामः। प्रिये प्रियतमे अपरिमिते रोदसी द्यावापृथिव्यौ यज्ञियस्य यज्ञार्हस्य यस्येंद्रस्य तस्य महिमानं वैभवं न ममतुः। न परिच्छेत्तुं शक्नुतः। न ममाते इति द्वितीयं क्रियापदमादरार्थं॥ यजामः। यजेर्लोटि रूपं। ऋष्वं। ऋषी गतौ। सर्वनिघृष्वरिष्वेत्यादिना वप्रत्ययांतो निपातितः। प्रत्ययस्वरः। प्रिये। ईदूदेदिति प्रगृह्यसंज्ञा। ममतुः। मा माने इत्यस्य लिट्यतुसि रूपं। यद्वृत्तयोगादनिघातः। प्रत्ययस्वरः। महिमानं। महिशब्दात्तस्य भाव इत्यर्थे पृथ्वादित्यादिमनिच्। चित्स्वरः। ममाते। माङ् माने शब्दे चेत्यस्य लिट्यातामि रूपं॥

॥ अथाष्टमी ॥

इंद्रस्य कर्म सुकृता पुरूणि व्रतानि देवा न मिनंति विश्वे।
दाधार यः पृथिवीं द्यामुतेमां जजान सूर्यमुषसं
सुदंसाः ॥ ८

इंद्रस्य । कर्म॑ । सुऽकृ॑ता । पुरूणि॑ । व्रतानि॑ । देवाः । न । मिनं॑ति । विश्वे॑ ।

दाधार॑ । यः । पृथिवीं । द्यां । उत । इमां । जजान॑ ।
सूर्यं॑ । उषसं॑ । सुऽदंसाः ॥ ८

विश्वे सर्वे देवा इंद्रस्य तव कर्म कर्माणि सुकृता सुकृतानि सुष्टु निर्मितानि पृथिव्यादीनि पुरूणि बहूनि व्रतानि यज्ञादीनि च न मिनंति। एतानि सर्वाणि तव कर्माणि न हिंसंति। किंत्वाद्रियंते। किंच योऽयमिंद्रः पृथिवीं भूलोकं द्यां द्युलोकं उत अपि चेमामिममंतरिक्षलोकं च एतांस्त्रीन् लोकान् दाधार। सुदंसाः सुकर्मा शोभनकर्मा सन्निंद्रः सूर्यं लोकप्रकाशकमादित्यमुषसमग्निहोत्रादिकर्म-निर्वाहकमुषःकालं जजान। उत्पादयामास॥ इंद्रस्य कर्म सुकृता पुरूणीत्येतत्पद-कदंबकमेको द्वे वसुमती इत्यस्मिन्नृग्मे। ऋ० ३. २. ३.। पठितं। अत्रापि तदेव पठ्यते पदकाले नोत्सृज्यत इति चेत् न। वाक्यभेदात्। तत्रेंद्रस्य कर्म सुकृता पुरूणीत्येकं वाक्यं अत्र तु कर्म सुकृतेत्येकं पुरूणि व्रतानीत्यपरं। किंच तत्रत्यं पदकदंबकं प्रथमांतं अत्रत्यं द्वितीयांतं। अतो वाक्यभेदाद्विभक्तिभेदाच्च पदकाले नोत्सृज्यते॥ मिनंति। मीञ् हिंसायामित्यस्य लटि रूपं। निघातः। दाधार। धृञ् धारण इत्यस्य लिटि रूपं। तुजादित्वादभ्यासस्य दीर्घः। लित्स्वरः। जजान। जन जनन इत्यस्यांतर्भावितण्यर्थस्य लिटि रूपं। लित्स्वरः। सुदंसाः। सोर्मनसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं॥

॥ अथ नवमी ॥

अद्रो॑घ स॒त्यं तव॒ तन्म॑हि॒त्वं स॒द्यो यज्जा॒तो अपि॑बो ह॒ सोम॑म् ।
न द्याव॑ इंद्र त॒वस॑स्त ओजो॒ नाहा॒ न मासाः॑ श॒रदो॑ वरंत ॥९

अद्रोघ । सत्यं । तव॑ । तत् । महिऽत्वं । सद्यः । यत् ।
जातः । अपि॑बः । ह । सोमं॑ ।

न । द्याव॑ः । इंद्र । तवसः । ते । ओजः । न । अहा॑ । न ।
मासाः । शरदः । वरंत ॥ ९

अद्रोघ द्रोहवर्जित हे इंद्र ते तव तन्महित्वं तादृशं माहात्म्यं सत्यं यथार्थं। यद्यस्मात् जात उत्पन्नः सद्यस्तदानीमेव सोमगन्धाभिर्दीयमानं सोमरसमपिबः। ह प्रसिद्धौ। किंच तवसो बलयतस्ते तवौजः सामर्थ्यं द्यावो दिवोपलक्षिताः सर्वे लोका न वरंत। न वारयंति। किंच। अहा प्रतिपदादीन्यहानि न वारयंति। तथा मासाश्चैत्राद्याः शरदः संवत्सराश्च तव सामर्थ्यं न वारयंति। किंतु तव सामर्थ्यमनुसृत्य सर्वे वर्तंत इति भावः॥ अद्रोघ। आमंत्रितस्य चेति षाष्ठिकमाद्युदात्तत्वं। अपिबः। यद्योगादनिघातः। मासाः। मसी परिमाणे। मस्यते परिमीयते त्रिंशता दिनैरिति मासः। कर्मणि घञ्। ञित्वादाद्युदात्तः। शरदः। शॄ हिंसायामित्यस्मात् शॄदृभसोऽदिरित्यधिकरणेऽदिप्रत्ययः। शीर्यंतेऽस्यां तृणगुल्मवनस्पतीनां तेजांसीति शरत्। प्रत्ययस्वरः। वरंत। वृञ् वरणे। अंतर्भावितण्यर्थोऽत्र निवारणे वर्तते। भौवादिकः। छांदसं लङि रूपं। निघातः॥

सद्यस्कोनाम्न्येकाहे निष्केवल्यशस्त्रे त्वं सद्यो अपिब इति सूक्तमुखीया। सूत्रितं च। त्वं सद्यो अपिबो जात इंद्रासु त्वामिन्द्र अध देव देवाः। आ० ८ ५. इति॥

॥ सैषा सूक्ते दशमी॥

त्वं सद्यो अंपिबो जात इंद्र मदाय सोमं परमे व्योमन्।

यद्ध द्यावापृथिवी आविवेशीरथांभवः पूर्व्यः कारुधांयाः॥ १०

त्वं। सद्यः। अपिबः। जातः। इंद्र। मदाय। सोमं।

परमे। विऽओमन्।

यत्। ह। द्यावापृथिवी इति। आ। अविवेशीः। अथ।

अभवः। पूर्व्यः। कारुऽधायाः॥ १०

हे इंद्र सद्यस्तदानीमेव जातः परमे व्योमन् उत्तमे स्थाने स्थितस्त्वं मदाय हर्षाय सोममपिबः। यद्यदा त्वं द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावाविवेशीः। आ समंताद्व्याप्य प्रविष्टोऽसि खलु। अथानंतरं पूर्व्यः पुरातनः सन् कारुधायाः कर्मणां विधाताभवः खलु॥ व्योमन्। अव रक्षणगत्यादिषु। विपूर्वस्मादवतेर्नामन् सामन्नित्यादिना मनिन्। ज्वरत्वरेत्यादिना ऊठ्। विशेषेणोम आप्तिर्यस्य तत्। सुपां

सुपां सुलुगित्यादिना सुपो लुक् । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । आविवेशीः । विश प्रवेशन इत्यस्य यङ्लुकि लङि सिपि यङो वेतीडागमः । इतश्चेति सिप इकारलोपः । यद्योगादनिघातः । कारुधायाः । कारुः । करोतेः कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण्प्रत्ययः । णित्वाद्वृद्धिः । दधातेर्धेट्श्चाधाञ्भ्यश्छंदसीत्यसुन् । णिदित्यनुवृत्तेरातो युक् चिण् कृतोरिति युगागमः । समासे गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेति सूत्रात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये दशमो वर्गः ॥

॥ तस्मिन्सूक्त एकादशी ॥

अहन्नहिं परिशयानमर्णं ओजायमानं तुविजात तव्यान् ।
न ते महित्वमनु भूदध द्यौर्यदन्यया स्फिग्या३ क्षामवस्थाः ॥ ११

अहन् । अहिं । परिऽशयानं । अर्णः । ओजायमानं ।
तुविऽजात । तव्यान् ।
न । ते । महिऽत्वं । अनु । भूत् । अध । द्यौः । यत् ।
अन्यया । स्फिग्या । क्षां । अवस्थाः ॥ ११

तुविजात । बहूनि जातानि पृथिव्यादीनि यस्मात्सोऽयं तुविजातः । हे तुविजात इंद्र तव्यानतिशयेन प्रवृद्धस्त्वमर्णः परिशयानमुदकं परितः शयानमुदकमंतः कृत्वा परितो वर्तमानं अत एवौजायमानं बलमाचरंतमहिं । आ समंतादंत्यपद्धरत्युदकमित्यहिर्मेघः । तमिमं मेघमहन् । उदकप्रेरणाय हतवानसि । अध अथ ते महित्वं महिमानं द्यौर्नानुभूत् । नानुभवति । न जानाति । यद्यस्मात्त्वमन्ययैकतरया स्फिग्या कठ्या क्षां भूमिमवस्थाः । अवष्टभ्य तिष्ठसि ॥ अहन् । हंतेर्लङि सिब्लोपे रूपं । अहिं । हन हिंसागत्योः । आङि श्रिहनिभ्यां ह्रस्वश्चेति इण्प्रत्ययः । डिच्च पूर्वपदस्य ह्रस्वश्च । वृषादित्वादाद्युदात्तत्वं । ओजायमानं । ओजःशब्दादाचारार्थे कर्तुः क्यङ् सलोपश्चेति क्यङ्प्रत्ययः सलोपश्च । ङित्त्वादात्मनेपदं । प्रत्ययस्वरः । तव्यान् । तु इति सौत्रो धातुः । अस्मात्तृजंतात्तुश्छंद-

सौतीयन्तुन्। तु रिष्ठेमेवःस्विति तृचो लोपः। असंज्ञायामोर्गुणः। इकारलोपश्छांदसः। नित्स्वरः। भूत्। भवतेर्लुङि रूपं। स्फिग्या। यचि भमिति भसंज्ञां बाधित्वा स्वादिष्वसर्वनामस्थान इति पदसंज्ञायां जश्त्वं। तृतीयायाः पूर्वसवर्णः। क्षां। क्षि निवासगत्योः। अन्येभ्योऽपि दृश्यत इति निरुपपदादपि डप्रत्ययः। ततष्टाप्। क्षियंति निवसंत्यस्यां प्राणिन इति क्षा भूमिः। उदात्तनिवृत्तिस्वरेणांतोदात्तः। अवस्थाः। वस आच्छादन इत्यस्य लङ्यनुदात्तत्वादात्मनेपदं। थास्। अदादित्वाच्छपो लुक्। यद्योगादनिघातः। अडागमस्वरः॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यज्ञो हि त इंद्र वर्धनो भूदुत प्रियः सुतसोमो मियेधः।

यज्ञेन यज्ञमव यज्ञियः सन्यज्ञस्ते वज्रमहिहत्य आवत्॥ १२

यज्ञः। हि। ते। इंद्र। वर्धनः। भूत्। उत। प्रियः।

सुतऽसोमः। मियेधः।

यज्ञेन। यज्ञं। अव। यज्ञियः। सन्। यज्ञः। ते। वज्रं।

अहिऽहत्ये। आवत्॥ १२

हे इंद्र अस्मदीयो यज्ञस्ते तव वर्धनो हविःप्रदानेन वर्धयिता भूद्धि। भवति खलु। उत अपि च सुतसोमोऽभिषुतसोमवान्मियेधो यज्ञस्तव प्रियः। स त्वं यज्ञियो यज्ञार्हः सन् यज्ञं यज्ञस्य कर्तारं यजमानं यज्ञेनानुष्ठीयमानेनानेनाव। फलप्रदानेन रक्ष। किंचायं यज्ञस्ते तव वज्रमहिहत्ये वृत्रहनने कुर्वाणमावत्। रक्षतु॥ वर्धनः। वृधु वर्धन इत्यस्य ण्यंतस्य नंद्यादित्वात् ल्युप्रत्ययः। लित्स्वरः। भूत्। हियोगादनिघातः। अव। अवतेर्लोटि रूपं। निघातः। सन्। असेः शतरि रूपं। प्रत्ययस्वरः। अहिहत्ये। हन हिंसागत्योरित्यस्य भावे हनस्त चेति क्यप् नकारस्यांतादेशः। कृदुत्तरपदस्वरः। आवत्। अवतेश्छांदसे लङि रूपं। निघातः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यज्ञेनेंद्रमवसा चक्रे अर्वागैनं सुम्नाय नव्यसे ववृत्यां।

यः स्तोमेभिर्वावृधे पूर्व्येभिर्यो मध्यमेभिरुत नूतनेभिः॥ १३

यज्ञेन॑ । इ॒न्द्रं॑ । अव॑सा । आ । च॒क्रे॒ । अ॒र्वाक् । आ । ए॒नं॒ ।
सु॒म्नाय॑ । नव्य॑से । व॒वृ॒त्यां॒ ।
यः । स्तोमे॑भिः । व॒वृ॒धे । पू॒र्व्येभिः॑ । यः । म॒ध्य॒मेभिः॑ । उ॒त ।
नूत॑नेभिः ॥ १३

हे इंद्र सर्वो यजमानोऽवसा रक्षकेण यज्ञेनेंद्रं त्वामर्वागाचक्रे । हविःप्रदानेनाभिमुखं करोति । तथाहं नव्यसे नवतराय सुम्नाय धनायैनं त्वामा ववृत्यां । यज्ञेनावृत्तं मदभिमुखं कुर्यां । कीदृशस्त्वं । यः पूर्व्येभिः पुरातनैः स्तोमेभिः स्तोत्रैर्ववृधे । तथा य इंद्रो मध्यमेभिर्मध्ये भवैः स्तोत्रैरुतापि च नूतनेभिरस्माभिः क्रियमाणैरमनातनैः स्तोत्रैर्वर्धते । चक्रे । करोतेर्लिटि रूपं । नव्यसे । नवशब्दादीयसुनि भसंज्ञायामकारलोप ईकारलोपश्छांदसः । नित्वादाद्युदात्तः । ववृत्यां । वृतु वर्तने । लिङि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः । व्यत्ययेन परस्मैपदं । निघातः । ववृधे । वृधु वर्धन इत्यस्य लिटि रूपं । प्रत्ययस्वरः । मध्यमेभिः मध्यशब्दात् शैषिकार्थे मध्यान्मः । पा० ४. ३. ८. । इति मप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । नूतनेभिः । नवशब्दस्य तप्तनप्खाश्च प्रत्यया वक्तव्या नू इत्यादेशश्चेति तनप्प्रत्ययो नू इत्यादेशश्च ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

वि॒वेष॒ यन्मा॑ धि॒षणा॑ ज॒जान॒ स्तवै॑ पु॒रा पार्या॒दिंद्र॒मह्नः॑ ।
अंह॑सो॒ यत्र॑ पी॒पर॒द्यथा॑ नो ना॒वेव॒ यांत॑मु॒भये॑ हवंते ॥ १४

वि॒वेष॑ । यत् । मा॒ । धि॒षणा॑ । ज॒जान॑ । स्तवै॑ । पु॒रा ।
पार्या॑त् । इंद्रं॑ । अह्नः॑ ।
अंह॑सः । यत्र॑ । पी॒पर॑त् । यथा॑ । नः॒ । ना॒वाऽइ॑व । यांत॑ं ।
उ॒भये॑ । ह॒वं॒ते॒ ॥ १४

यद्यदा धिषणेंद्रं स्तवानीति मदीया बुद्धिर्मा विवेष व्याप्नोत् तदाहं स्तोत्रं जजान । करोमि । बुद्धेः स्वरूपं दर्शयति । अहं पार्यात्पारे भवादतिदूरवर्तिनो विघ्नकारिणोऽह्नः पुरा पूर्वं स्तवै । स्तवानि । यत्र यस्यां धिषणायामेव जातायां

नद्यां स इंद्रो नोऽस्मानंहसः पापरूपाद्वारिद्र्याद्यथा पीपरत् यथा पारं नयेत् तथास्मदुभयपार्श्ववर्तिधनार्थिनो जना ह्वयंते। आह्वयंति। तत्र दृष्टांतः। नावेव यांतं। यथा नद्यादिषु नौकया यांतं गच्छंतं पुरुषमुभय उभयकूलवर्तिनो जना ह्वयंते। आह्वयंति। तद्वत्॥ विवेष। विष्लृ व्याप्तावित्यस्य लिटि णलि रूपं। लित्स्वरः। जजान। जन जनन इत्यस्य लिट्यु त्तमे णलि रूपं। वाक्यभेदादनिघातः। अंहसः। अम गत्यादिषु। अमेर्हुक् च। उ० ४. २१२.। इत्यसुन्प्रत्ययो हुगागमश्च। नित्स्वरः। पीपरत्। पॄ पालनपूरणयोरित्यस्य लुङि चङि ह्रस्वाभ्यासेत्वदीर्घगुणाः। यथायोगादनिघातः। लित्स्वरः। नावेव। नुद प्रेरण इत्यस्माद्ग्लानुदिभ्यां डौः। उ० २. ६४.। इति डौप्रत्ययः। नुद्यत इति नौः प्लवः। सावेकाच इति तृतीयाया उदात्तत्वं। इवेन नित्यसमासो विभक्त्यलोप इत्यादि। उभये। उभशब्दात्परस्य तयप उभादुदात्तो नित्यं। पा० ५. २. ४४.। इत्ययजादेशः। वचनसामर्थ्यादादेरुदात्तत्वं। ह्वयंते। ह्वयतेर्लेटि रूपं॥

माध्यंदिने सवन आग्नीध्रीयस्य आ पूर्णो अस्येति प्रस्थितयाज्या। सूत्रितं च। आ पूर्णो अस्य कलशः स्वाहेति माध्यंदिन्यः। आ० ५. ५.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते पंचदशी ॥

आपू॒र्णो अ॑स्य क॒लशः॒ स्वाहा॒ सेक्ते॑व॒ कोशं॑ सिसिचे॒ पिब॑ध्यै।

समु॑ प्रि॒या आव॑वृत्र॒न्मदा॑य प्रदक्षि॒णिद॒भि सोमा॑स॒ इंद्रं॑॥ १५

आऽपू॑र्णः। अ॒स्य॒। क॒लशः॑। स्वाहा॑। सेक्ता॑ऽइव। कोश॑म्।

सि॒सि॒चे॒। पिब॑ध्यै।

सं। ऊं॒ इति॑। प्रि॒याः। आ। अ॒व॒वृ॒त्र॒न्। मदा॑य।

प्र॒ऽद॒क्षि॒णित्। अ॒भि। सोमा॑सः। इंद्र॑म्॥ १५

हे इंद्र अस्य तव पानार्थं कलशो द्रोणकलशः सोमेनापूर्णः। स्वाहा स्वाहाकृतो दत्तश्च सोमसहितः कलशः पिबध्यै तव पानार्थं। सिसिचे। तं सोमं चोदिताधारे सिंचामि। तत्र दृष्टांतः। कोशं सेक्तेव। यथा सेक्तोत्सेचको जलपूर्णात्कोशात् दृतेः सकाशाज्जलं पात्रांतरे सिंचति तद्वत्। प्रियाः स्वादुतमाः सोमासो दत्तास्ते सोमा इंद्रं त्वामभि अभिलक्ष्यैव मदाय तव हर्षार्थं प्रदक्षिणित् प्रादक्षिण्येन समावृत्रन्।

सत्यगादृत्व वर्तंतां ॥ आपूर्णः । पॄ पालनपूरणयोरित्यस्य कर्मणि निष्ठा । रदाभ्यामिति तस्य नत्वं । गतिरनंतर इति गतिस्वरः । स्वाहा । निपातत्वादाद्युदात्तः । सेक्तेव कोर्थः । न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः । सिषिचे । षिच क्षरणे इत्यस्य लिटि रूपं । पिबध्यै । पा पान इत्यस्य तुमर्थे शध्यैन्प्रत्ययः । पिबादेशः । नित्वादाद्युदात्तः । ऋवर्तन् । वृतु वर्तन इत्यस्य लङि शप् । बहुलं छंदसीति तस्य शपः श्लुः । व्यत्ययेन परस्मैपदं । बहुलं छंदसीति भे रुडागमः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

न त्वा॑ ग॒भी॒रः पु॑रुहूत॒ सिन्धु॒र्नाद्र॑यः॒ परि॒ षन्तो॑ वरन्त ।

इ॒त्था सखि॑भ्य इषि॒तो यदि॒न्द्रा दृ॒ह्ळं चि॒दरु॑जो॒ गव्यमू॒र्वं ॥ १६

न । त्वा॒ । ग॒भी॒रः । पु॒रु॒ऽहू॒त॒ । सिन्धुः॑ । न । अद्र॑यः ।

परि॑ । सन्तः॑ । व॒र॒न्त॒ ।

इ॒त्था । सखि॑ऽभ्यः । इ॒षि॒तः । यत् । इ॒न्द्र॒ । आ । दृ॒ह्ळं ।

चि॒त् । अरु॑जः । गव्यं॑ । ऊ॒र्वं ॥ १६

हे पुरुहूतेंद्र गभीरो गंभीरः सिंधुः समुद्रस्त्वा त्वां न वारयति । ततः परि परितो वर्तमानाः संतोऽद्रयः शैलास्त्वां न वरंत । न वारयंति । किंतु त्वामनुसृत्य वर्तंते । यद्यस्मादित्थेत्थमनेन प्रकारेण सखिभ्यः सखिभिर्देवैरिषितः प्रार्थितस्त्वं दृढं चिदतिप्रबलमपि गव्यं गवि भवमवटे वर्तमानमूर्वं भूर्वानलमारुजः । सस्यगभांक्षीः ॥ गभीरः । गाहू प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रंथे च । अस्मादीरच्प्रत्ययः । धकारस्य भकार आकारस्य ह्रस्वत्व गभीरगंभीरौ । उ० ४. ३५. । इत्यनेन निपात्यते । चित्स्वरः । सिंधुः । स्यन्द् प्रस्रवणे । स्यंदेः संप्रसारणं धश्चेत्युप्रत्ययः संप्रसारणं दकारस्य धकारः । निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तः । परि षंतः । संतः । अस्तेः शतरि रूपं । उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः इति षत्वं । केचिदस्तेः क्रियान्वयमिच्छंति । तदा षत्वमनुपपन्नं । परि । निपातस्वरः । संतः । प्रत्ययस्वरः । वरंत । वृञ् वरणे । औणादिकः । लङि रूपं । निघातः । अरुजः । रुजो भंग इत्यस्य लङि रूपं । गव्यं । गोर्विकार इत्यर्थे गोपयसोर्यदिति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

शुनं हुवेम मघवानमिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वंतमुग्रमूतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ १७

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् भरे । नृऽतमं ।

वाजऽसातौ ।

शृण्वंतं । उग्रं । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नंतं । वृत्राणि ।

संऽजितं । धनानां ॥ १७

एषा ऋक् पूर्वमेव व्याख्याता ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीय एकादशो वर्गः ॥

प्र पर्वतानामिति त्रयोदशर्चं चतुर्थं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । प्र पर्वतानां सप्तोना संवादो नदीभिर्विश्वामित्रस्योत्तितीर्षोरत्र नदीवाक्यं चतुर्थीषष्ठ्यष्टमीदशम्यः पंचोसप्तम्योर्त्विंद्रस्तुतिरंत्यानुष्टुबिति । अत्र चतुर्थीषष्ठ्यष्टमीदशमीनां नदीवाक्यत्वात्ता एव ऋषयः शिष्टानां विश्वामित्रवाक्यत्वात्स एव ऋषिः । अंत्यानुष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुभः । इंद्रो देवता । यद्यपि पंचम्यां सप्तम्यां च विश्वामित्रो नद्यश्च स्तूयंते तथापींद्र एव देवता ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ पुरा किल विश्वामित्रः पैजवनस्य सुदासो राज्ञः पुरोहितो बभूव । स च पौरोहित्येन लब्धधनः सर्वं धनमादाय विपाट्छुतुद्र्योः संभेदमाययावनुययुरितरे । अथोत्तितीर्षुर्विश्वामित्रोऽगाधजले ते नद्यौ दृष्ट्वोत्तरणार्थमाद्याभिस्तिसृभिस्तुष्टाव ॥

॥ तत्रैषा सूक्ते प्रथमा ॥

प्र पर्वतानामुशती उपस्थादश्वे इव विषिते हासमाने ।

गावेव शुभ्रे मातरा रिहाणे विपाट्छुतुद्री पयसा जवेते ॥ १

प्र । पर्वतानां । उशती इति । उपऽस्थात् । अश्वे इवेत्यश्वेऽइव ।

विसिते इति विऽसिते । हासमाने इति ।

गावाऽइव । शुभ्रे इति । मातरा । रिहाणे इति । विऽपाट् ।

शुतुद्री । पयसा । जवेते इति ॥ १

पर्वतानां गिरीणां शैलानामुपस्थादुत्संगान्निर्गत्योशती समुद्रगमनं कामयमाने । गमने दृष्टांतः । अश्वे इव । यथा विषिते मंदुरातो विमुक्ते हासमाने अन्योन्यजवेन स्पर्धमाने । यद्वा हृष्यंत्यावश्व इव वडवे इव त्वरया गच्छंत्यौ परस्परं हृष्यंत्यौ । तथा गावेव शुभ्रे । यथा द्वौ गावौ शोभमानौ वर्तेते तद्वच्छुभ्रे शोभमाने । किंच मातरा । यथा मातरौ धेनू रिहाणे । अंतर्णीतसनर्थौ लिहिः । वत्सं जिह्वया लेढुमिच्छंत्यौ शीघ्रं गच्छतस्तद्वत्समुद्रं गंतुं जवाद्गच्छंत्यौ पयसा संयुक्ते विपाट् । कूलविपाटनात् विपाशनाद्वा विमोचनाद्वा विपाट् । शुतुद्री शु क्षिप्रं तु तुन्ना तुन्नेव द्रवति गच्छतीति शुतुद्री । एतन्नामके नद्यौ प्रजवेते । समुद्रं प्रति शीघ्रं गच्छतः । अत्र निरुक्तं । पर्वतानामुपस्थादुपस्थानादुशत्यौ कामयमाने अश्वे इव विमुक्ते इति वा विषण्णे इति वा हासमाने हासतिः स्पर्धायां हर्षमाणे वा गावाविव शुभ्रे शोभने मातरौ संरिहाणे विपाट्छुतुद्र्यौ पयसा प्रजवेते । नि० ९. ३९. । इति ॥ उशती । वश कांतौ । अस्य ग्रहिज्यावयीत्यादिना संप्रसारणं । विषिते । षिञ् बंधन इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । संहितायां परिनिविभ्यः सेवसितसयसिवुसहेत्यादिना । पा० ८. ३. ७०. । षत्वं । गतिरनंतर इति गते प्रकृतिस्वरः । हासमाने । हासतिः स्पर्धाकर्मा हस हसने वा । शानच् । तस्य लसार्वधातुकस्वरे कृते धातुस्वरः । रिहाणे । लिह आस्वादने । स्वरितेत्वादुभयपदी । शानच् । अदादित्वाच्छपो लुक् । लकारस्य रेफश्छांदसः । रेफमवलंब्य णत्वं । चित्वादंतोदात्तः । विपाट् । पट गतौ पश वाधनस्पर्शनयोरिति वा ण्यंतावेतौ विपूर्वौ । शकारस्य व्रश्चादिना षत्वं । शुतुद्री । छांदसी रूपसिद्धिः । जवेते । जुङ् गतौ । भौवादिकः । ङित्वादात्मनेपदं । आतो ङित इतीयादेशः । निघातः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इंद्रेषिते प्रसवं भिक्षमाणे अच्छा समुद्रं रथ्येव याथः।
समाराणे ऊर्मिभिः पिन्वमाने अन्या वामन्यामप्येति शुभ्रे ॥ २

इंद्रेषिते इतींद्रऽइषिते। प्रऽसवं। भिक्षमाणे इति। अच्छ।
समुद्रं। रथ्याऽइव। याथः।
समाराणे इति संऽआराणे। ऊर्मिऽभिः। पिन्वमाने इति।
अन्या। वां। अन्यां। अपि। एति। शुभ्रे इति ॥ २

हे नद्यौ इंद्रेषिते इंद्रेण प्रेषिते प्रसवं तस्येंद्रस्यानुज्ञां भिक्षमाणे प्रार्थयमाने युवां समुद्रमच्छाभिमुख्येन याथः। गच्छथः। तत्र दृष्टांतः। रथ्येवेति। यथा रथिनौ लक्ष्यं देशमभिगच्छतस्तद्वत्। किं कुर्वत्यौ। समाराणे परस्परं संगच्छंत्यावूर्मिभिस्तरंगैः पिन्वमाने परिसरप्रदेशं संतर्पयंत्यौ शुभ्रे शोभमाने। युवां समुद्रं गच्छथ इति पूर्वेणान्वयः। तथा वां युवयोर्मध्येऽन्यैकान्यामपरां नदीमप्येति। अपिगच्छति। परस्परमैक्यमापद्यत इत्यर्थः॥ इंद्रेषिते। इष गताविित्यस्य कर्मणि निष्ठायास्तीषसहेत्यादिना इडागमः। तृतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः। प्रसवं। षूप्रेरणे ऋत्यस्याप्। थाथादिस्वरः। भिक्षमाणे। भिक्ष याच्ञायां। आत्मनेपदी। शानचो लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे धातुस्वरः। रथ्येव। रथस्येमौ। तस्येदमित्यर्थे रथाद्यदिति यत्प्रत्ययः। तित्स्वरितः। इवेन विभक्त्यलोपः। याथः। यातेर्लटि रूपं। समाराणे। ऋ गताविित्यस्य लिट्। संपूर्वस्यार्तेः समो गमीत्यादिनात्मनेपदत्वात्तस्य कानजादेशः। ऋच्छत्यृतामिति गुणः। पिन्वमाने। पिवि सेचने। भूवादिः। लसार्वधातुकस्वरेण शानचोऽनुदात्तत्वे धातुस्वरः॥

॥ अथ तृतीया ॥

अच्छा सिंधुं मातृतमामयासं विपाशमुर्वीं सुभगामगन्म।
वत्समिव मातरा संरिहाणे समानं योनिमनु संचरंती ॥ ३

अच्छ । सिंधुं । मातृऽतमां । अयासं । विऽपाशं । उर्वीं । सुऽभगां । अगन्म ।

वत्सम्ऽइव । मातरा । संरिहाणे इति संऽरिहाणे । समानं । योनिं । अनु । संचरंती इति संऽचरंती ॥ ३

हे नद्यौ मातृतमामतिशयेन मातरं सिंधुं स्रवंतीं शुतुद्रीं त्वामच्छाभिमुख्येनायासं । विश्वामित्रोऽहं प्राप्तोऽभूवं । उर्वीं महतीं सुभगां शोभनधनां विपाशं त्वामगन्म । वयं प्राप्ताः स्मः । किं कुर्वंत्यौ । मातरा मातरौ द्वे धेनू वत्समिव संरिहाणे । अंतर्णीतमत्वर्थो लिहिः । जिह्वया लेढुमिच्छंत्यौ यथा वत्समनुगच्छतस्तद्वत् समानमेकं योनिं स्थानं समुद्रमनु आभिलक्ष्य संचरंती सम्यक् चरंत्यौ । युवामयासिषमिति पूर्वेणान्वयः ॥ अयासं । या प्रापणे इत्यस्य रूपं । इडभावश्छांदसः । अगन्म । गमेर्लङि बहुलं छंदसीति शपो लुक् । म्वोश्चेति मकारस्य नकारः । निघातः । संचरंती । चरतिर्गत्यर्थः । हलोयायुक्तत्वादात्मनेपदाभावः । शतुर्लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे कृते धातुस्वरः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एना वयं पयसा पिन्वमाना अनु योनिं देवकृतं चरंतीः ।

न वर्तवे प्रसवः सर्गतक्तः किंयुर्विप्रो नद्यो जोहवीति ॥ ४

एना । वयं । पयसा । पिन्वमानाः । अनु । योनिं ।

देवऽकृतं । चरंतीः ।

न । वर्तवे । प्रऽसवः । सर्गऽतक्तः । किंऽयुः । विप्रः ।

नद्यः । जोहवीति ॥ ४

एवं स्तुते नद्यौ विश्वामित्रं प्रत्यूचतुः । एनैनेन पयसा पिन्वमानाः तर्पयंत्यो देवकृतं देवेनेंद्रेण कृतं संदिष्टं योनिं स्थानं समुद्रमनु लक्षीकृत्य चरंतीर्गच्छंत्यो वयमास्महे । द्वयोर्बहुवचनं पूजार्थं । तासामस्माकं सर्गतक्तः सर्गे गमने प्रवृत्तः

प्रसव उद्योगो न वर्त्तते। निवर्तनाय न भवति। किंयुः किमिच्छन्नसौ विप्रो ब्राह्मणो नद्यो नदीरस्मान् जोहवीति। भृशमाह्वयति॥ एना। इदंशब्दस्य तृतीयाया एनादेशः। सुपां सुलुगिति तृतीयाया आजादेशः। ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं। पिन्वमानाः। पिवि सेचने। देवकृतं। तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। वर्त्तवे। वृतु वर्तने। तुमर्थे तवेन्प्रत्ययः। नित्स्वरः। सर्गतक्तः। क्ते चेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। किंयुः। किमिच्छन्। क्यचो मांताव्ययप्रतिषेध इति छांदसत्वादस्य प्रतिषेधो न भवतीति क्यच्। क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः। नद्यः। छांदसो यणादेशः। जोहवीति। ह्वयो यङ्लुक्यभ्यस्तस्य चेति संप्रसारणे कृते गुणो यङ्लुकोरित्यभ्यासस्य गुणः। यङो वेतीडागमः। गुणः। निघातः॥

॥ अथ पंचमी ॥

रमध्वं मे वचसे सोम्याय ऋतावरीरुप मुहूर्तमेवैः।
प्र सिंधुमच्छा बृहती मनीषावस्युरह्वे कुशिकस्य सूनुः॥ ५

रमध्वं। मे। वचसे। सोम्याय। ऋतऽवरीः। उप।
मुहूर्तं। एवैः।
प्र। सिंधुं। अच्छ। बृहती। मनीषा। अवस्युः। अह्वे।
कुशिकस्य। सूनुः॥ ५

विश्वामित्रो नदीः प्रति ब्रूते। ऋतावरीः। ऋतमुदकं। तद्वत्यो हे नद्यो यूयं मे विश्वामित्रस्य मम सोम्याय उत्तीर्याहं सोमं संपादयामीत्येवं सोमसंपादिने वचसे तदर्थमेवैः। पंचम्यर्थे तृतीया। शीघ्रगमनेभ्यो मुहूर्तं मुहूर्तमात्रमुपरमध्वं। उपपूर्वो रमिरुपसंहारे वर्तते। क्षणमात्रं शीघ्रगमनादुपरता भवत। सामान्येन नदीरूच्यमानासु समीहितं प्रयोजनमकुर्वतीषु पुरोवर्तिनीं शुतुद्रीं प्रति ब्रूते। कुशिकस्य राजर्षेः सूनुर्विश्वामित्रोऽहं बृहती महत्या मनीषा मनीषया स्तुत्यावस्युरात्मनो रक्षणमिच्छन् सन् सिंधुं शुतुद्रीं त्वामच्छाभिमुख्येन प्राह्वे। प्रकर्षेणाह्वयामि। अत्र निरुक्तं। उपरमध्वं मे वचसे सोम्याय सोमसंपादिन ऋतावरीर्ऋतवत्य ऋतमित्युदकनाम प्रत्यृतं भवति मुहूर्तमेवैर् अयनैरवनैर्वा। प्राभिह्वयामि सिंधुं बृहत्या महत्या मनीषया मनस ईषया स्तुत्या प्रज्ञया वा अवनाय कुशिकस्य सूनुः कुशिको

राजा बभूव । नि० २, २५, । इति ॥ रमध्वं । रमु उपरमे । उपपूर्वाद्रमतेर्विभाषाकर्मकात् । पा० १, ३, ८५, । इत्यात्मनेपदं । ऋतावरीः । ऋतशब्दान्मत्वर्थे छंदसीवनिपाविति वनिप् । वनो र चेति ङीप् रेफश्चांतादेशः । वा छंदसीति सवर्णदीर्घः । आमंत्रितस्य पादादित्वात्षाष्ठिकमाद्युदात्तत्वं । एवैः । इण् गतौ । इण्शीङ्भ्यां वन् । आर्द्धधातुकलक्षणो गुणः । नित्स्वरः । बृहती मनीषा । उभयत्र तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः । अवस्युः । अवो रक्षणमिच्छन् । सुप आत्मनः क्यच् । नः क्य इति नकारांतस्य पदसंज्ञाया नियमितत्वादत्र सकारस्य रुत्वं भवति । क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः । अह्वे । ह्वयतेर्लुङि लिपिसिचिह्वश्च आत्मनेपदेष्वन्यतरस्यां । पा० ३, १, ५४, । इत्यङादेशः । गुणः । निघातः ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते षष्ठी ॥

इंद्रो॑ अ॒स्माँ अ॑रद॒द्वज्र॑बाहु॒रपा॑हन्वृ॒त्रं प॑रि॒धिं न॒दीनां॑ ।

दे॒वो॑ऽनयत्सवि॒ता सु॑पा॒णिस्तस्य॑ व॒यं प्र॑स॒वे या॑म उ॒र्वीः ॥ ६

इंद्रः॑ । अ॒स्मान् । अ॒र॒द॒त् । वज्र॑ऽबाहुः । अप॑ । अ॒ह॒न् ।

वृ॒त्रं । प॒रि॒ऽधिं । न॒दीनां॑ ।

दे॒वः । अ॒न॒य॒त् । स॒वि॒ता । सु॒ऽपा॒णिः । तस्य॑ । व॒यं ।

प्र॒ऽस॒वे । या॒मः॒ । उ॒र्वीः ॥ ६

नद्यः प्रत्यूचुः । हे विश्वामित्र वज्रबाहुः । वज्रयुक्तो बाहुर्यस्यासौ वज्रबाहुः । तादृशो बलवानिंद्रो नदीरस्मानरदत् । रदतिः खनतिकर्मा । अखनत् । कथमखनत् । उच्यते । नदीनां शब्दकारिणीनामपां परिधिं परितो निहितमुदकमंतः कृत्वा परितो वर्तमानमित्यर्थः । तादृशं वृत्रं । वृणोत्याकाशमिति वृत्रो मेघः । तं मेघमपाहन् । जघान । तस्मिन्हत आपः पतिताः । ताभिर्गच्छंतीभिर्वयं खाताः । एवं मेघहननद्वारेणाखनत् । न केवलमखनत् किं तर्हि सविता सर्वस्य जगतः प्रेरकः सुपाणिः शोभनहस्त उत्पत्तिस्थितिकर्तृत्वात्तादृशो देवो द्योतमान इंद्रोऽस्मानानयत् । मेघभेदनं कृत्वोदकप्रेरणेन समुद्रमपूरयत् । तस्य तादृशसामर्थ्योपेत-

स्येंद्रस्य प्रसवेऽभ्यनुज्ञायां वर्तमाना उर्वीरुदकैः प्रभूता वयं यामः। गच्छामः। न तव वचनादुपरमामहे। उक्तार्थं यास्को ब्रवीति। इंद्रो अस्मानरदद्वज्रबाहुः रदतिः खनतिकर्मापाहन्मेघं परिधिं नदीनामिति व्याख्यातं। देवोऽनयत्सविता सुपाणिः कल्याणपाणिः। पाणिः पणायतेः पूजाकर्मणः प्रगृह्य पाणी देवान्पूजयंति। तस्य वयं प्रसवे याम उर्वीरूर्व्यः। नि० २. २६.। इति॥ अरदत्। रदतेर्लङि रूपं। वज्रबाहुः। बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः। अहन्। हंतेर्लङि रूपं। निघातः। परिधिं। डुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्मात्कर्मण्युपसर्गे घोः किरिति किप्रत्ययः। आतो लोपः। कृदुत्तरपदस्वरः। अनयत्। नयतेर्लङि रूपं। सुपाणिः। पण व्यवहारे स्तुतौ च। अशिपणाय्यो रुडायलुकौ च। उ० ४. १३४.। इतीण्। आयलुक्। बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामिति स्वरः। प्रसवे। षू प्रेरणे। ऋदोरबिति भावेऽप्प्रत्ययः। याथघञ्क्तेत्युत्तरपदांतोदात्तत्वं। यामः। या प्रापणे इत्यस्य लटि रूपं। निघातः। उर्वीः। उरुशब्दाद्वोतो गुणवचनादिति ङीष्। वा छंदसीति सवर्णदीर्घः। प्रत्ययस्वरः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रवाच्यं शश्वधा वीर्यं१ तदिंद्रस्य कर्म यदहिं विवृश्चत्।

वि वज्रेण परिषदो जघानायन्नापोऽयनमिच्छमानाः॥ ७

प्रऽवाच्यं। शश्वधा। वीर्यं। तत्। इंद्रस्य। कर्म। यत्।

अहिं। विऽवृश्चत्।

वि। वज्रेण। परिऽसदः। जघान। आयन्। आपः।

अयनं। इच्छमानाः॥ ७

योऽयमिंद्रोऽहिं मेघं विवृश्चत् उदकप्रेरणार्थं जघानेति यत्कर्म छेदनरूपं तदिदं तस्येंद्रस्य वीर्यं सामर्थ्यं शश्वधा सर्वदा प्रवाच्यं। प्रकर्षेण वचनीयं। तथा स इंद्रः परिषदः परितः सीदत आसीनान् प्रतिबंधकारिणोऽसुरान् वज्रेण विजघान। अथायनं स्थानमिच्छमाना इच्छंत्य आप आयन्। यांति॥ प्रवाच्यं। वच परिभाषण इत्यस्माद्दृहलोर्ण्यदिति ण्यत्। णिच्चादुपधावृद्धिः। वचोऽशब्दसंज्ञायां। पा० ७. ३. ६७.। इति कुत्वाभावः। व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं। यद्वा वाचयतेरचो यत्। यतोऽनाव

इति स्वरः। अश्वधा। अश्वच्छब्दात्स्वार्थे धाप्रत्ययस्तकारलोपश्च द्रष्टव्यः। विवृश्चत्। ओव्रश्चू छेदने। तुदादिः। लङि ग्रहिज्याद्यीत्यादिना संप्रसारणं। सह सुपेत्यत्र सहेति योगविभागात्समासः। समासस्वरः। परिषदः। क्विप्। संहितायां सदेरप्रतेरिति षत्वं। जघान। हंतेर्लिटि णलि रूपं। निघातः। आयन्। अय गताविल्यस्य लङि रूपं। पादादित्वादनिघातः। इच्छमानाः। इषु इच्छायामित्यस्माद्व्यत्ययेन शानच्। तस्य लसार्वधातुकस्वरे कृते प्रत्ययस्वरः॥

॥ अथाष्टमी॥

एतद्वचो जरितर्मापि मृष्ठा आ यत्ते घोषानुत्तरा युगानि।

उक्थेषु कारो प्रति नो जुषस्व मा नो नि कः पुरुषत्रा

नमस्ते॥ ८

एतत्। वचः। जरितः। मा। अपि। मृष्ठाः। आ। यत्।

ते। घोषान्। उत्ऽतरा। युगानि।

उक्थेषु। कारो इति। प्रति। नः। जुषस्व। मा। नः।

नि। करिति कः। पुरुषऽत्रा। नमः। ते॥ ८

नद्यः प्रसंगादिंद्रस्तोत्रं कृत्वा विश्वामित्रं प्रत्यूचुः। जरितः स्तोतर्हे विश्वामित्र ते त्वदीयं यत्संवादात्मकं वचस्त्वं नोऽभीत्याघोषानुद्घोषयन्वर्तसे तद्वचो मापिमृष्ठाः। मा विस्मार्षीः। किं कारणं। उत्तरा युगान्युत्तरेषु याज्ञिकेषु युगेष्वहःसूक्थेषु कारो मंत्राणां कर्तस्त्वं नोऽस्मान्प्रतिजुषस्व। संवादात्मकेन तेन वाक्येन प्रतिसेवस्व। इदानीं नोऽस्मान् पुरुषत्रा पुरुषेषु मा निकः। उक्तिप्रत्युक्तिरूपसंवादवाक्याध्यापनेन नितरां पुंवत् प्राल्भ्यं मा कार्षीः। ते तुभ्यं नमः॥ मृष्ठाः। मृजूष् शुद्धावित्यस्य लङि व्यत्ययेनात्मनेपदं। अदादित्वाच्छपो लुक्। व्रश्चादिना षत्वं। निघातः। घोषान्। घुषिर् संशब्दन इत्यस्य घतरि सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वादतो गुण इति पररूपत्वाभावः। सवर्णदीर्घः। घतुर्लसार्वधातुकस्वरे कृते धातुस्वरः। युगानि। युजिर् योगे। उंछादिषु घञंतत्वेन निपातनादगुणत्वं। विशिष्टविषयं च

निपातनमिष्यते। कालविशेषरथाद्युपकरणे चेति तत्र पाठादेवांतोदात्तत्वं। कालाध्वनोरत्यंतसंयोग इति द्वितीया। कारो। करोतेः कृवापाजिमीत्यादिना उण्प्रत्ययः। आमंत्रितत्वान्निघातः। कः। करोतेर्लुङि मंत्रे घसेत्यादिना लुक्। छन्दस्यादिना च्लेर्लोपः। न माङ्योग इत्यडभावः। पुरुषत्रा। देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बहुलमिति सप्तम्यर्थे त्राप्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः॥

॥ अथ नवमी ॥

ओ षु स्वसारः कारवे शृणोत ययौ वो दूरादनसा रथेन।
नि षू नमध्वं भवता सुपारा अधोअक्षाः सिंधवः स्रोत्याभिः॥ ९

ओ इति। सु। स्वसारः। कारवे। शृणोत। ययौ। वः। दूरात्। अनसा। रथेन।
नि। सु। नमध्वं। भवत। सुऽपाराः। अधःऽअक्षाः। सिंधवः। स्रोत्याभिः॥ ९

विश्वामित्रो नदीः प्रत्युवाच। स्वसारो भगिन्यः सिंधवो हे नद्यः कारवे स्तोत्रं कुर्वाणस्य मम वचनं सु सुष्ठु ओ शृणोत। शृणुतैव। अनसा शकटेन रथेन च सह दूराद्विप्रकृष्टाद्देशाद्वो युष्मान्ययौ। प्राप्तोऽस्मि। यूयं सु सुष्ठु निनमध्वं। आत्मना स्वयं प्रह्वा भवत। तथा सुपाराः। रथादीनां तीरात्सुखेनावरोहणारोहणे यथा स्यातां तथा शोभनरोधस्का भवत। किंच यूयं स्रोत्याभिः स्रवणशीलाभिरद्भिरधोअक्षा रथांगस्याक्षस्याधस्ताद्भवत। यदापोऽक्षस्याधस्ताद्भवंति तदा रथादीनि नेतुं शक्यंते। तस्मात्तत्परिमाणोदका भवतेत्यर्थोऽभिप्रायः॥ ओ इति प्रगृह्यसंज्ञा। शृणोत। श्रु श्रवण इत्यस्य लोटि तप्रत्ययस्य तप्तनप्तनाश्चेति तबादेशः। पित्वाद्गुणः। निघातः। ययौ। या प्रापण इत्यस्य भूतमात्रे लिट्युत्तमे णलि आत औ णल इत्यौकारः। एकादेशस्वरः। वः। युष्मच्छब्दस्य द्वितीयाया बहुवचनस्य वस्नसाविति वसादेशः। षू। निपातस्येति संहितायां दीर्घः। नमध्वं। णमु प्रह्वत्वे शब्दे चेत्यस्य

कर्मकर्तरि न दुहस्नुनमां यक्चिणाविति प्रतिषेधाद्यगभावः । अधोक्षन्ताः । अधर-शब्दस्य पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चैषामित्यसिप्रत्ययोऽधादेशश्च । अन्नशब्दोऽश्नू व्याप्ताविस्मादशेर्देवने । उ० ३, ६५, । इति सप्रत्ययांतः । कदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । सिंधवः । आमंत्रिताद्विघातः । स्रोत्याभिः । स्रोतःशब्दात्स्रोतसो विभाषा ड्यड्यौ । पा० ४, ४, ११३, । इति ड्यप्रत्ययः । डित्वाट्टिलोपः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ ते॑ कारो शृणवामा वचां॑सि य॒याथ॑ दू॒रादन॑सा रथे॑न ।

नि ते॑ नंसै पीप्या॒नेव॒ योषा॒ मर्या॑येव क॒न्या॑ शश्व॒चै ते॑ ॥ १०

आ । ते॒ । का॒रो॒ इति॑ । शृ॒ण॒वा॒म॒ । वचां॑सि । य॒याथ॑ ।

दू॒रात् । अन॑सा । रथे॑न ।

नि । ते॒ । नं॒सै॒ । पी॒प्या॒नाऽइ॑व । योषा॑ । मर्या॑यऽइव ।

क॒न्या॑ । श॒श्व॒चै । त॒ इति॑ ते ॥ १०

नद्यः पूर्वं विश्वामित्रवाक्यं प्रत्याख्यायानयर्चा तस्य वाक्यमाशुश्रुवुः । कारो स्तोत्रं कुर्वाण हे विश्वामित्र ते तव वचांसीमानि वाक्यान्याशृणवाम । शृणुमः । तव समीहितं प्रयोजनं कुर्म इत्यर्थः । अनसा शकटेन रथेन च सह ययाथ । यतो दूरादागतोऽसि । वयं च ते त्वदर्थं नि नंसै । नीचैर्नमाम । प्रत्येकविवक्षयात्वैक-वचनं । रथेन गंतुं गाधोदका भवामेत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । पीप्यानेव योषा । पीप्याना पुत्रं स्तनं पाययंती योषा माता यथा प्रह्वीभवति । दृष्टांतांतरं । यथा कन्या युवतिर्मर्यायेव मनुष्याय पत्ये भात्रे वा शश्वचै परिष्वजनाय नम्रा भवति तद्वत्ते त्वदर्थं प्रह्वीभवामः । ते इति पुनरुक्तिरादरार्थं । एतामृचं यास्क एवं व्याचष्टे । आशृणवाम ते कारो वचनानि याहि दूरादनसा च रथेन च निनमाम ते कारो वचनानि योषा पुत्रं मर्यायेव कन्या परिष्वजनाय निनमा इति । नि० २, २७, । इति ॥ कारो । संबुद्धौ शाकल्यस्येतौ । पा० १,१,१६, । इति प्रगृह्यसंज्ञा । शृणवाम । श्रु श्रवण इत्यस्य लोट्याडुत्तमस्य पिच्चेत्याडागमः । पिच्चान्निघातः । ययाथ । या प्रापण इत्यस्य भूतमात्रे लिटि थल्येकाच उपदेशेऽनुदात्त-दितीट्प्रतिषेधः । लित्स्वरः । अनसा । सहार्थे तृतीया नंसै । णम प्रह्वत्व इत्यस्य

लेट्युत्तमे लेटि सिब्बहुलं लेटीति सिप् । वैतोऽन्यत्रेत्यैकारादेशः । निपातः । पीप्याने । पीङ् पान इत्यस्मात् भौवादिकाद् व्यत्ययेन लिटि कानचि रूपं । चित्स्वरः । योषा । यु मिश्रणे । हृसृरुहियुषिभ्य इतीत्यादिना । उ० ३, ६२ । सप्रत्ययः । यौतीति योषा । वृषादित्वादाद्युदात्तः । सस्वचै । ष्वञ्ज परिष्वंग इत्यस्मात् संपदादिलक्षणो भावे क्विप् । पृषोदरादित्वादिष्टरूपसिद्धिरंतोदात्तत्व ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्त एकादशी ॥

यदंग त्वा भरताः संतरेयुर्गव्यन्ग्राम इषित इंद्रजूतः ।

अर्षादह प्रसवः सर्गतक्त आ वो वृणे सुमतिं यज्ञियानां ॥ ११

यत् । अंग । त्वा । भरताः । सम्ऽतरेयुः । गव्यन् । ग्रामः ।

इषितः । इंद्रऽजूतः ।

अर्षात् । अह । प्रऽसवः । सर्गऽतक्तः । आ । वः । वृणे ।

सुऽमतिं । यज्ञियानां ॥ ११

विश्वामित्रो नदीः प्रत्युवाच । अंगेत्यामंत्रणे । हे नद्यो यद्यस्माद्युष्माभिरुत्तितीर्षोर्ममोत्तरणमभ्यनुज्ञातं तस्माद्भरता भरतकुलजा मदीयाः सर्वे त्वा परस्परमेकतामापन्नां नदीं त्वां संतरेयुः । सम्यगुत्तीर्णा भवेयुः । तदेव विविनक्ति । गव्यन् गा उदकानि तरीतुमिच्छन्निषितस्त्वयाभ्यनुज्ञात इंद्रजूतो युष्माकं स्वतंत्रेणेंद्रेण च प्रेरितो ग्रामो भरतानां संघोऽर्षात् । संतरेत् । यतः सर्गतक्तो गमनाय प्रवृत्तः प्रसवस्तेषामुद्योगोऽह पूर्वं युष्माभिरनुज्ञातः । अहं तु यज्ञियानां यज्ञार्हाणां वो युष्माकं सुमतिं शोभनां स्तुतिमा वृणे । सर्वतः । संभजे ॥ भरताः । भरतशब्दात्तुकादित्वादञ् । तस्य यञञोश्चेति लुक् । अतञ्प्रत्ययस्वरः । संतरेयुः । तरतेर्लिङि जुसि रूपं । भिर्लसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः । तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः । गव्यन् । गा आत्मन इच्छन् । सुपः क्यच् । एकादेशस्वरः । ग्रामः । ग्रसेरा च । उ० १, १४१ । इति मप्रत्यय आकारादेशश्च । नित्स्वरः । इंद्रजूतः । जू इति सौत्रो धातुर्गत्यर्थः । श्र्युकः किन्तीति निष्ठायामिट्प्रतिषेधः । क्तस्य

कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। अर्षात्। ऋ गतावित्यस्य लेटि तिपि सिब्बहुलमिति सिप्। लेटोऽडाटौ। एकाच इतीट्प्रतिषेधः। गुणः। प्रत्ययस्य पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः। वृणे। वृङ् संभक्तावित्यस्य लटि रूपं। यज्ञियानां। यज्ञर्त्विग्भ्यां घखञाविति घप्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अतारिषुर्भरता गव्यवः समभक्त विप्रः सुमतिं नदीनां।
प्र पिन्वध्वमिषयंतीः सुराधा आ वक्षणाः पृणध्वं यात शीभं॥ १२

अतारिषुः। भरताः। गव्यवः। सं। अभक्त। विप्रः।
सुऽमतिं। नदीनां।
प्र पिन्वध्वं। इषयंतीः। सुऽराधाः। आ। वक्षणाः।
पृणध्वं। यात। शीभं॥ १२

गव्यवो गा आत्मन इच्छंतो भरता भरतकुलजाः सर्वेऽतारिषुः। तां नदीं समतरन्। विप्रो मेधावी विश्वामित्रो नदीनां सुमतिं शोभनां स्तुतिं समभक्त। समभजत। यूयं तु तथा पूर्वमिषयंतीः कुल्यादिद्वाराचं कुर्वाणा अत एव सुराधाः शोभनधनोपेता यूयं वक्षणाः सन्निकृष्टसरितः कुल्याः प्र पिन्वध्वं। प्रकर्षेण तर्पयत। आ पृणध्वं। ताः सर्वतः पूरयत च। शीभं शीघ्रं यात। गच्छत च॥ अतारिषुः। तॄ प्लवनतरणयोरित्यस्य लुङि सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धिः। अडागमस्वरः। गव्यवः। सुपः क्यच्। क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः। तस्य स्वरः। अभक्त। भज सेवाया-मित्यस्य लुङि सिचो झला झलीति लोपः। पादादित्वादनिघातः। पिन्वध्वं। पिवि सेचन इत्यस्य लोटि रूपं। निघातः। इषयंतीः। इषं कुर्वंत्यः। तत्करोतीति णिच्। णाविष्ठवत्प्रातिपदिकस्येतीष्ठवद्भावाट्टेरिति टिलोपः। वा छंदसीति सवर्ण-दीर्घः। प्रत्ययस्वरः। पृणध्वं। पृण प्रीणने। लोटि रूपं। व्यत्ययेनात्मनेपदं। वाक्यभेदादनिघातः। यात। या प्रापण इत्यस्य लोटि रूपं। अत्रापि न निघातः। शीभं। शीभृ कत्थने। श्लाघ्यतेऽनेन तद्वानिति करणे घञ्। ञित्स्वरः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

उद्व ऊर्मिः शम्या हंत्वापो योक्त्राणि मुंचत ।

मादुष्कृतौ व्येनसाघ्न्यौ शूनमारतां ॥ १३

उत् । वः । ऊर्मिः । शम्याः । हंतु । आपः । योक्त्राणि ।

मुंचत ।

मा । अदुःऽकृतौ । विऽएनसा । अघ्न्यौ । शूनं । आ ।

अरतां ॥ १३

पूर्वर्चस्तितोषुर्विश्वामित्रो नदीरुक्त्वाधुनोत्तितीर्षुः पुनराह । हे नद्यो वो युष्माकमूर्मिस्तरंगः शम्या युगकीला युग्यकटपाशादिसंलग्ना रज्जव उद्गूढं यथा भवंति तथा हंतु । गच्छतु । स तरंगो रज्जूनामधो गच्छत्वित्यभिप्रायः । तथा हे आपो यूयं योक्त्राणि ता रज्जूर्मुंचत । यथा न स्पृशंति तथा यांत्वित्यभिप्रायः । व्येनसा विगतपापे अत एवादुष्कृतौ कल्याणकर्मकारिण्यौ अघ्न्यावघ्न्ये न केनापि तिरस्करणीये विपाट्छुतुद्र्यौ शूनं सर्वदामारतां । आगच्छतां । एवं विश्वामित्रो नदीः स्तुत्वा ताभिरनुज्ञातोऽतरदिति ॥ ऊर्मिः । ऋ गतौ । अर्तेरुच्चेति मिप्रत्ययः । उरित्ययमादेशो धातोः । ऋच्छतीत्यूर्मिः । प्रत्ययस्वरः । शम्याः । शमु उपशमे । पोरदुपधादिति यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । हंतु । हन हिंसागत्योरित्यस्य लोटि रूपं । निघातः । योक्त्राणि । युजिर् योगे । करणे दाम्नीशसयुयुजेत्यादिना ष्ट्रन्प्रत्ययः । नित्स्वरः । मुंचत । मुच्लृ मोचने । निघातः । अदुष्कृतौ । इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्येति विसर्जनीयस्य षत्वं । व्येनसा । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । सुपो डादेशः । अघ्न्यौ । हन हिंसागत्योरित्यस्य नञ्पूर्वस्याघ्न्यादयश्चेति निपातनाद्यक् । किञ्चादुपधालोपः । हो हंतेरिति घत्वं । सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वादतोऽङः शीभावाभावः । एकादेशस्वरः । शूनं । श्वयतेर्नपुंसके भावे क्त इति क्तः । यजादित्वात्संप्रसारणं । हल इति दीर्घत्वं । ओदितश्चेति निष्ठानत्वं । निष्ठा च द्व्यजनादिति त्वादुदात्तः । आरतां । ऋ गतावित्यस्य लुङि च्लेः सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्चेत्यङादेशः । ऋदृशोऽङि गुणः । न माङ्योग इत्यडभावः । निघातः ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये चतुर्दशो वर्गः ॥

इंद्रः पूर्भिदित्येकादशर्चं पंचमं सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभमैंद्रं । अत्रानुक्रमणिका । इंद्रः पूर्भिदेकादशेति ॥ अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र इंद्रः पूर्भिदिति सूक्तं । होत्रकाणामिति खंडे सूत्रितं । इंद्रः पूर्भिदुदु ब्रह्माणि । आ० ५. १६. । इति ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे चातुर्विंशिकातिदिष्टस्याहीनसूक्तस्य स्थाने त्रीणि संपातसूक्तानि । तत्रेदं प्रथमं । इंद्रः पूर्भिद्य एक इद्धव्यस्तिग्मशृंगः । आ० ७. ५. । इति ॥ उद्भिद्बलभिदोर्निष्केवल्य एतत्सूक्तं निविद्धानीयं । सूत्रितं च इंद्र सोममिंद्रः पूर्भिदिति माध्यंदिनः । आ० ९. ८. । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

इंद्रः पूर्भिदातिरद्दासमर्कैर्विदद्वसुर्दयमानो वि शत्रून् ।

ब्रह्मजूतस्तन्वा वावृधानो भूरिदात्र आपृणद्रोदसी उभे ॥ १

इंद्रः । पूःऽभित् । आ । अतिरत् । दासं । अर्कैः । विदत्ऽवसुः । दयमानः । वि । शत्रून् ।

ब्रह्मऽजूतः । तन्वा । ववृधानः । भूरिऽदात्रः । आ । अपृणत् । रोदसी इति । उभे इति ॥ १

विश्वामित्रः स्तौति । पूर्भिदसुरपुरां भेत्ता अत एव विदद्वसुर्वेदयद्भिः स्वमहिमप्रख्यापकैर्वसुभिर्युक्तः शत्रूनसुरान्विदयमानो विशेषेण हिंसन् । तथा च यास्कः । विदद्वसुर्दयमानो वि शत्रूनिति हिंसाकर्मा । नि० ४. १७. । इति । तादृश इंद्रो दासं । दस्यतेऽनेन तम इति दासो वासरः । तमर्कैरर्चनीयैः स्वतेजोभिरातिरत् । समंतादवर्धयत् इंद्रस्य सूर्यात्मकत्वात् । तथा च स्मृतिः । चैत्रमासे तपेदिंद्र इति । किंच । ब्रह्मजूतो ब्रह्मणा स्तोत्रेणाकृष्टः । यद्वा ब्रह्मणा जगत्स्रष्ट्रा प्रेरितस्तन्वा स्वशरीरेण वावृधानो वर्धमानो भूरिदात्रः । दायते लूयतेऽनेन शत्रुशिर इति दात्रमायुधं । बहुविधायुधोपेतः । तादृश इंद्र उभे रोदसी द्यावापृथिव्यावापृणत् । सर्वतोऽतर्पयत् ॥ पूर्भित् । भिदिर् विदारणे । क्विप् । अतिरत् । तरतेर्व्यत्ययेन शः । ऋत इद्धातोरितीत्वं । निघातः । दासं । करणे घञ् । ञित्स्वरः । विदद्वसुः । विदद्अंतर्भावितण्यर्थस्य एतस्य दादित्वाच्छपो लुकि सति प्रत्ययस्वरेण शतुरुदात्तत्वं ।

बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः। दयमानः। दय दानगतिरक्षणहिंसादानेषु। आत्मनेपदी। लटः शानच्। न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः। वद्दधानः। वृधु वर्धने। कानचि रूपं। संहितायामभ्यासस्य तुजादित्वाद्दीर्घः। भूरिदावः। दाप् लवने। करणे दाम्नीत्यादिना ष्ट्रन्प्रत्ययः। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। अपृणत्। पृण प्रीणन इत्यस्य लङि तुदादित्वाच्छः। निघातः। रोदसी। रुदेरसुनि रूपं। नित्स्वरः॥

॥ अथ द्वितीया॥

मखस्यं ते तविषस्य प्र जूतिमियर्मि वाचममृताय भूषन्।

इंद्रं क्षितीनामसि मानुषीणां विशां दैवीनामुत पूर्वयावा॥ २

मखस्यं। ते। तविषस्यं। प्र। जूतिं। इयर्मि। वाचं।

अमृताय। भूषन्।

इंद्रं। क्षितीनां। असि। मानुषीणां। विशां। दैवीनां।

उत। पूर्वऽयावा॥ २

हे इंद्र भूषन् त्वामलंकुर्वन्नहं मखस्य मंहनीयस्य स्तुत्यस्य तविषस्य बलवतस्ते तव जूतिं मनसा प्रेरितां वाचं स्तुतिलक्षणाममृतायामृतार्थं प्रेयर्मि। प्रकर्षेणोच्चारयामि। मानुषीणां क्षितीनां मनोर्जातानां मनुष्याणां उत अपि च दैवीनां देवसंबंधिनीनां विशां प्रजानां पूर्वयावाग्रतो गंता त्वमसि॥ मखस्य। मह पूजायां। मंहेर्घश्च। उ० ५, २३, । इति हलोप इत्यनुवृत्तौ मंहेर्घेति खप्रत्ययो हलोपश्च। मह्यते पूज्यते सर्वैरिति मखः। खांतस्याश्मादेः। फि० १, ६,। इत्यंतोदात्तत्वं। यद्यपि मकारादिर्भपति तथापि वचनसामर्थ्याद्भवति। तविषस्य। तवतेष्टिषच्प्रत्ययः। चित्स्वरः। जूतिं। ऊतियूतीत्यादिना क्तिन उदात्तत्वं। इयर्मि। ऋतिं-र्जुहोत्यादिः। अर्तिपिपर्त्योश्चेत्यभ्यासस्येत्वं। अभ्यासस्येतीयङादेशः। पादादित्वान्न निघातः। अभ्यस्तस्वरः। भूषन्। भूष अलंकार इत्यस्य शतरि रूपं। शतुर्लसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः। असि। अस्तेर्लटि रूपं। निघातः। मानुषीणां। मनोर्जातावित्यञ्। षुगागमः। टिड्ढाणञिति ङीप्। ञित्स्वरः। दैवीनां। देवाद्यञञावित्यञ्। अत्रापि पूर्ववत् ङीप्। ञित्स्वरः। पूर्वयावा। या प्रापण इत्यस्माद्दातो मनिन्क्वनिब्वनिपश्चेति वनिप्। कृदुत्तरपदस्वरः॥

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्रो वृत्रमंवृणोच्छर्धनीतिः प्र मायिनांममिनाद्वर्पणीतिः ।
अहन्व्यंसमुशधग्वनेष्वाविर्धेना अकृणोद्राम्याणां ॥ ३

इंद्रः । वृत्रं । अवृणोत् शर्धऽनीतिः । प्र । मायिनां ।
अमिनात् । वर्पऽनीतिः ।
अहन् । विऽअंसं । उशधक् । वनेषु । आविः । धेनाः ।
अकृणोत् । राम्याणां ॥ ३॥

शर्धनीतिः । नयनं नीतिः कर्म । शर्धं प्रवृद्धं नीतिः कर्म यस्य स तथोक्तः । स इंद्रो वृत्रमसुरमवृणोत् । बलेनारुंधत् । तथा वर्पणीतिर्युद्धे परप्रहाराणां निवारककर्मेंद्रो मायिनां । द्वितीयार्थे षष्ठी । मायिनोऽसुरान् प्रामिनात् । प्रकर्षेणावधीत् । उशधक् यत्रु वधं कामयमान इंद्रो वनेषु गूढचारिणमसुरं व्यंसं विगतांसं यथा भवति तथाहन् । जघान । अथ तस्मिन् रात्रिचरे गवामपहर्तरि हते सति राम्याणां । रमणं स्त्रीभिः सह क्रीडा रामः । तमर्हंतीति राम्या रात्रयः । तासां रात्रीणामंतःस्थिता धेना गा चाविरकृणोत् । प्रकटा अकरोत् । रात्रीणामसुराक्रांतत्वे तैत्तिरीयकं । अहर्देवानामासीद्रात्रिरसुराणां तेऽसुरा यद्देवानां वित्तं वेद्यमासीत्तेन सह रात्रिं प्राविशन्निति ये दिवा स्तोतारो राम्याख्यां वाचो धेना इति ॥ अवृणोत् । वृञ् वरण इत्यस्य लङि रूपं । निघातः । शर्धनीतिः । शर्धतिरुत्साहार्थः । अस्मात्कर्मणि घञ् । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । अमिनात् । मीञ् हिंसायामित्यस्य लङि मीनातेर्निगम इति ह्रस्वः । निघातः । अहन् । हंतेर्लङि रूपं । उशधक् । वश कांतौ । पृषोदरादित्वाद्रूपसिद्धिः । आविः । स्वरादिष्वंतोदात्तत्वेन पठितत्वादंतोदात्तः । धेनाः । धेट् पाने । धेट इच । उ० ३. ११. । इति नप्रत्यय ईकारस्यांतादेशः । गुणः । धयंति तामिति धेना वाक् । धेना जिगाति ऋग्वे० १. २. ३. । इत्यत्र प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः । अत्र व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं । अकृणोत् । कृवि हिंसाकरणयोः । निघातः । राम्याणां रमु क्रीडायां राममर्हंतीत्यर्थे छंदसि चेति यप्रत्ययः । तस्य स्वरः । यद्वा रमेरंतर्णीतण्यर्थाद्भ्रदयचेति यक्प्रत्ययः । प्ररमयति भूतानि नक्तंचारीण्युपरमयतीतराणीति यास्कः । नि० २. १८. । वर्णव्यत्ययः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इंद्रः स्वर्षा जनयन्नहानि जिगायोशिग्भिः पृतना अभिष्टिः ।
प्रारोचयन्मनवे केतुमह्नामविंदज्ज्योतिर्बृहते रणाय ॥ ४

इंद्रः । स्वःऽसाः । जनयन् । अहानि । जिगाय । उशिक्ऽभिः ।

पृतनाः । अभिष्टिः ।

प्र । अरोचयत् । मनवे । केतुं । अह्नां । अविंदत् ।

ज्योतिः । बृहते । रणाय ॥ ४

स्वर्षाः स्वर्गप्रद इंद्रोऽहानि स्वतेजोभिर्जनयन्नुशिग्भिर्यज्ञं कामयमानैरंगिरोभिः सह पृतनाः परकीयाः सेना अभिष्टिरभिभावुकः सन् जिगाय । शत्रूनजैषीत् । शत्रुवधानंतरं मनवे मनुष्याय कर्मकर्त्रे यजमानाय तथाह्नां केतुं प्रज्ञापकं सूर्यं प्रारोचयत् यथा च तमोरूपासुरवधात्प्रकर्षेणादीपयत् । ततो बृहते रणाय युद्ध-प्रकाशनाय ज्योतिः प्रकाशमविंदत् । अलभत ॥ स्वर्षाः । षणु दाने । क्विप् । जनसनखनां सञ्झलोरित्यात्वं । सनोतेरन इति षत्वं । अहरादीनां पत्यादिषूप-संख्यानमिति विसर्जनीयस्य रुत्वं । जिगाय । जि जय इत्यस्य लिटि सन्लिटोर्जे-रित्यभ्यासादुत्तरस्य कवर्गादेशः । लित्स्वरः । पृतनाः । पृङ् व्यायामे । कृपृभ्यां किदिति तनन्प्रत्ययः । व्याप्रियंतेऽत्र योद्धार इति पृतनाः सेनाः । नित्त्वादाद्युदात्तः । अभिष्टिः । अभिगंता । इष गतौ । मंत्रे वृषेत्यादिना क्तिन्नुदात्तः । स हि भावप-रोऽपि भवितारं लक्षयति । तितुत्रतथेत्यादिनेट्प्रतिषेधः । शकंध्वादित्वात्पररूपत्वं । कृदुत्तरस्वरः । अरोचयत् । रुच दीप्तावित्यस्य लङि रूपं । मनवे । मन ज्ञाने । शॄस्वृस्निहीत्यादिना उप्रत्ययः । निदनुवृत्तेराद्युदात्तः । अविंदत् । विदिर् लाभ इत्यस्य शे मुचादीनामिति नुम् । पादादित्वादनिघातः । रणाय । क्रियाग्रहणं कर्तव्यं । पा० १. ४. ३२. १ । इति संप्रदानसंज्ञा । रणतिः शब्दार्थः । व्यधिरणयो-रुपसंख्यानमित्यप्प्रत्ययः । रणंति शब्दं कुर्वंति परस्परं योद्धारोऽत्रेति रण संग्रामः । प्रत्ययस्य पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्रस्तुजो बर्हणा आ विवेश नृवद्दधानो नर्या पुरूणि ।
अचेतयद्धिय इमा जरित्रे प्रेमं वर्णमतिरच्छुक्रमासां ॥ ५

इंद्रः । तुजः । बर्हणाः । आ । विवेश । नृऽवत् । दधानः ।
नर्या । पुरूणि ।
अचेतयत् । धियः । इमाः । जरित्रे । प्र । इमं । वर्णं ।
अतिरत् । शुक्रं । आसां ॥ ५

स तादृश इंद्रस्तुजो बाधिका बर्हणा युद्धोत्साहेन वर्धमानाः परकीयाः सेना नृवन्मनुष्यवदाविवेश । प्रकाशं लब्ध्वा प्राविशत् । किं कुर्वन् । पुरूणि बहूनि नर्या युद्धनयनकारिणां योग्यानि धनानि दधानः प्रयच्छन्नाविवेशः । स इंद्रो जरित्रे स्तोत्र इमा दृश्यमाना धिय उषसः । ध्यायंत्यासु मनुष्या इति । ता धियोऽचेतयत् । अज्ञापयत् । अथासामुषसामिमं शुक्रं वर्णं प्रकाशेन युक्तं प्रातिरत् । स्वतेजसा प्रकर्षेण वर्धयति । धीशब्दस्योषःपरत्वे मंत्रवर्णः । शुक्रवर्णामुदु नो यंसते धियं । ऋग्वे० १. १४३. ७. । इति ॥ तुजः । तुज हिंसायां । क्विप् धातुस्वरः । बर्हणा । बृहि वृद्धौ । अन्यादृक् बहुलमिति कर्तरि युच् । व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं । विवेश विशतेर्लिटि रूपं । निघातः । नृवत् । नृशब्दात्तेन तुल्यमिति वतिप्रत्ययः । तस्य स्वरः । दधानः । दधातेः शानचि रूपं । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं । नर्या । नरेषु साधूनीत्यर्थे तत्र साधुरिति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । अचेतयत् । चिती संज्ञान इत्यस्य ण्यंतस्य लङि रूपं । अडागमस्वरः । धियः । ध्यै चिंतायां । अन्येभ्योऽपि दृश्यत इति क्विप् । दृशिग्रहणात्संप्रसारणं । धातुस्वरः । इमाः । इदम् । पा० ७. २. १०६. । इति दकारस्य मकारः । एकादेशस्वरः । अतिरत् तरतेर्व्यत्ययेन शः । निघातः । आसां । इदमोऽन्वादेशेऽशित्यशादेशोऽनुदात्तस्य । प्रत्ययः सुप्त्वादनुदात्तः । अतः सर्वानुदात्तः ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते षष्ठी ॥

महो महानि पनयंत्यस्येंद्रस्य कर्म सुकृता पुरूणि।

वृजनेन वृजिनान्सं पिपेष मायाभिर्दस्यूँरभिभूत्योजाः ॥ ६

महः। महानि। पनयंति। अस्य। इंद्रस्य। कर्म।

सुऽकृता। पुरूणि।

वृजनेन। वृजिनान्। सं। पिपेष। मायाभिः। दस्यून्।

अभिभूतिऽओजाः ॥ ६

महो महतोऽस्यैतादृशसामर्थ्यस्येंद्रस्य महानि महनीयानि पुरूणि बहूनि सुकृता सुष्ठु कृतानि कर्म वृत्रहननादीनि कर्माणि पनयंति। स्तुवंति। इंद्रस्य कर्म सुकृता पुरूणीत्येतत्पदकदंबकमर्थभेदात्पदकाले नोत्सृज्यते। तादृश इंद्रो वृजनेन। वर्ज्यंते शत्रवोऽनेनेति वृजनं बलं। तेन बलेन वृजिनान्पापरूपानसुरान् संपिपेष। सम्यक् चूर्णीचकार। तथाभिभूत्योजाः। अभिभूतिः शत्रुविषयोऽभिभवः। तत्रौजो बलमस्येत्यभिभूत्योजाः शत्रूणां पराभवे समर्थः तादृश इंद्रो दस्यूनुपक्षपयितॄनसुरान्मायाभिः कपटैः संपिपेष॥ पनयंति। पनतेः। स्तुत्यर्थस्य गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य इत्यायप्रत्ययः। ह्रस्वश्छांदसः। निघातः। वृजनेन। वृजी वर्जने। कॄपॄवृजिमंदिनिधाञ्भ्यः क्युरिति क्युप्रत्ययः। कित्त्वादगुणः। प्रत्ययस्वरः। वृजिनान्। वृजी वर्जने। वृजेः किच्च। उ० २, ४८। इतनच्प्रत्ययः। वृजिनं पापं। तद्वंतः। अर्शआदित्वादच्। एकादेशस्वरः। पिपेष। पिष्लृ संचूर्णन इत्यस्य लिटि णलि रूपं। निघातः। अभिभूत्योजाः। भूतिर्भवनं। भावे क्तिन्। तादौ च निति कृत्यतौ इति प्रकृतिस्वरत्वं। अभिभूतावोजो यस्येति सप्तम्युपमानपूर्वपदस्य बहुव्रीहिरिति समासः। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

युधेंद्रो मह्ना वरिवश्चकार देवेभ्यः सत्पतिश्चर्षणिप्राः।

विवस्वतः सदने अस्य तानि विप्रा उक्थेभिः कवयो गृणंति ॥ ७

युधा । इंद्रः । मह्ना । वरिवः । चकार । देवेभ्यः ।
सत्ऽपतिः । चर्षणिऽप्राः ।
विवस्वतः । सदने । अस्य । तानि । विप्राः । उक्थेभिः ।
कवयः । गृणंति ॥ ७

सत्पतिः सतां देवानां पतिश्चर्षणिप्राश्चर्षणीनां मनुष्याणामपेक्षितफलप्रदानेन कामपूरकः स इंद्रो मह्ना महता युधा युद्धेन वरिवः । स्वर्गं व्रियतेऽर्थिभिरिति वरिवो धनं । तादृशं धनं युद्धेन लब्ध्वा देवेभ्यो देवनशीलेभ्यः स्तोतृभ्यश्चकार । दत्तवान् । विप्रा मेधाविनः कवयः स्तोतारो विवस्वतो विशेषेणाग्निहोत्रादिकर्मार्थं वसतो यजमानस्य सदने गृहेऽस्येंद्रस्य तानि वृत्रहननवज्रप्रदानानि कर्माण्युक्थेभिः स्तोत्रैर्गृणंति । स्तुवंति ॥ युधा । युध संप्रहारे । भावे संपदादिलक्षणः क्विप् । सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तता । वरिवः । वृञ् वरण इत्यस्य यङ्लुकि कृतेऽचलोप-श्यासस्य रिगागमः । तदंतादसुन् । बाहुलकाद्विलोपः । नित्स्वरः । चकार । करोतेर्लिटि रूपं । निघातः । सत्पतिः । अस्तेः शतरि रूपं सदिति । पत्यावैश्वर्ये इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । चर्षणिप्राः । प्रा पूरणे । विच् । विवस्वतः । विपूर्वाद्वस निवास इत्यस्मात्संपदादिलक्षणो भावे क्विप् । तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् । मादुपधाया इति तस्य वत्वं । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । गृणंति । गॄ शब्द इत्यस्य लटि रूपं । निघातः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सत्रासाहं वरेण्यं सहोदां ससवांसं स्वरपश्च देवीः ।
ससान यः पृथिवीं द्यामुतेमामिंद्रं मदंत्यनु धीरणासः ॥ ८

सत्राऽसहं । वरेण्यं । सहःऽदां । ससऽवांसं । स्वः । अपः ।
च । देवीः ।
ससान । यः । पृथिवीं । द्यां । उत । इमां । इंद्रं । मदंति ।
अनु । धीऽरणासः ॥ ८

धीरणासो धिया स्तुत्या रणंतः स्तोतारः सत्रासाहं महतो वृत्रादेरभिभवितारमत एव वरेण्यं सर्वैर्वरणीयं सहोदां दुर्बलस्यार्थिनो बलप्रदं देवीर्देवनशीला अपः स्वश्च स्वर्लोकं च ससवांसं यजमानमिंद्रमनु मदंति। हृष्यंति। हर्षमनु स्वयं हृष्यंतीत्यर्थः। य इंद्रः पृथिवीमुत अपि च द्यां द्युलोकमिमामिममंतरिक्षलोकं चैतांस्त्रींल्लोकान् ससान तत्तल्लोकवासिभ्यो ददौ। तमनुमदंतीत्यन्वयः॥ सत्रासाहं। षह मर्षणे। छंदसि सह इति ण्विः। णित्वादुपधावृद्धिः। ससवांसं। षण संभक्तावित्यस्य क्वसाविडभावे नकारलोपे रूपं। प्रत्ययस्वरः। ससान। षणु दान इत्यस्य लिटि रूपं। लित्स्वरः। मदंति। मदि स्तुत्यादिष्वित्यस्य व्यत्ययेन परस्मैपदं। निघातः। धीरणासः। रणतीति। रणा वाक्। धिया स्तुत्य रणा येषां ते धीरणाः। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः॥

॥ अथ नवमी ॥

ससानात्यां उत सूर्यं ससानेंद्रः ससान पुरुभोजसं गां।

हिरण्ययमुत भोगं ससान हत्वी दस्यून्प्रार्यं वर्णमावत्॥ ८

ससान। अत्यान्। उत। सूर्यं। ससान। इंद्रः। ससान।
पुरुऽभोजसं। गां।

हिरण्ययं। उत। भोगं। ससान। हत्वी। दस्यून्। प्र।
आर्यं। वर्णं। आवत्॥ ८

पूर्वमंत्रे प्रतिपादितः स इंद्रोऽत्यानश्वान् ससान। युद्धार्थं मरुद्भ्यो ददौ। उत अपि च सूर्यं जगत्प्रकाशकमादित्यं ससान। प्राणिनां व्यवहारनिर्वाहाय तेभ्यो ददौ। तथा पुरुभोजसं। पुरुभिः सर्वैर्जनैः क्षीरादिहारेणोपभुज्यत इति पुरुभोजाः। क्षीरादिरूपबहुविधाशनोपेतां गामग्निहोत्रादिसिद्ध्यर्थं ससान। तेभ्यो ददौ। उत अपि च हिरण्ययं सुवर्णमयं भोगं धनं। भुज्यतेऽभिरितिति भोगो रत्नं वा। ससान। अर्थिभ्यो ददौ। ततो दस्यून् बाधकानसुरान् हत्वी हत्वार्यमुत्तमं वर्णं त्रैवर्णिकं प्रावत्। यथा कर्मविघ्नो न भवेत्तथापालयत्॥ ससान। षणु दान इत्यस्य लिटि णलि रूपं। लित्स्वरः। हिरण्ययं। हिरण्यशब्दाद्विकारार्थे ऋत्व्यवास्त्व्य...

पा० ४.३.१४३. । इति विहितस्य छंदसि विषये ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानि छंदसीति निपातनान्मयटो मकारलोपः । प्रत्ययस्वरः । हत्वी । हंतेः क्त्वार्थे स्नात्व्यादयश्चेति निपातितः प्रत्ययस्वरः । आवत् । अवतेर्लङि रूपं ॥

॥ अथ दशमी ॥

इंद्र ओषधीरसनोदहानि वनस्पतीँरसनोदंतरिक्षं ।

बिभेद बलं नुनुदे विवाचोऽथाभवद्दमिताभिक्रतूनां ॥ १०

इंद्रः । ओषधीः । असनोत् । अहानि । वनस्पतीन् ।

असनोत् । अंतरिक्षं ।

बिभेद । बलं । नुनुदे । विऽवाचः । अथ । अभवत् ।

दमिता । अभिऽक्रतूनां ॥ १०

सायण इंद्र ओषधीः पक्वफलसंयुक्तास्तृणगुल्मादिका असनोत् । प्राणिनामुपभोगार्थं प्रादात् । तथाहानि दिवसांश्चायुःपरिच्छेदार्थं प्रायच्छत् । किंच वनस्पतीन्यज्ञार्थं खदिरपलाशादिलक्षणान् वृक्षानसनोत् । तथांतरिक्षं संचारार्थं प्रादात् । तथा बलं । संव्रियतेऽनेनाकाशमिति वलो मेघः । तं मेघं बिभेदः । उदकप्रेरणार्थमभिनत् । विवाचो विरुद्धवाचः प्रतिकूलानसुरान् नुनुदे । प्राणिनां रक्षार्थं तान् बबाध । अथानंतरमभिक्रतूनां । क्रतुः कर्म । अभि आभिमुख्येन युद्धार्थं कर्म येषां तेऽभिक्रतवो बलीयांसः शत्रवः । तेषामपि दमितोपशमयिताभवत् । एवं हितकरणाहितपरिहाराभ्यां सर्वाः प्रजाः पालयतीति भावः ॥ असनोत् । षणु दान इत्यस्य लङि रूपं । वनस्पतीन् । पारस्करप्रभृतित्वात् सुडागमः । वनशब्दो नब्विषयस्येत्याद्युदात्तः । पतिशब्दः प्रत्ययस्वरेणाद्युदात्तः उभे वनस्पत्यादिषु युगपदित्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं । बिभेद । भिदिर् विदारण इत्यस्य लिटि रूपं । लित्स्वरः । नुनुदे । णुद प्रेरण इत्यस्य लिटि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । दमिता । दमु उपशम इत्यस्य तृचि रूपं । चित्स्वरः । अभिक्रतूनां । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः ॥

॥ अथैकादशी ॥

शुनं हुवेम मघवानमिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वंतमुग्रमूतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ ११

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं ।
वाजऽसातौ ।
शृण्वंतं । उग्रं । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नंतं । वृत्राणि ।
संऽजितं । धनानां ॥ ११

एषा ऋक् पूर्वमेव व्याख्याता ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये षोडशो वर्गः ॥

तिष्ठा हरी इत्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभमैंद्रं । तिष्ठा हरी इत्यनुक्रमणिका ॥ अग्निष्टुति मरुत्वतीयशस्त्रे निविद्धानं सूक्तं । सूत्रितं च । तिष्ठा हरी यो जात एवेति मध्यंदिनः । आ० ९. ७. । इति ॥ इंद्राग्न्योः कुलायनाम्न्येकाहेऽप्येतन्मरुत्वतीयनिविद्धानं । सूत्रितं च तिष्ठा हरी तमु ष्टुहीति मध्यंदिनः । आ० ९. ७. । इति ॥ समूढे दशरात्रे तृतीये छंदोमे मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । तिष्ठा हरी प्र मंदिने इमा उ त्वेति मरुत्वतीयं । आ० ८. ७. । इति ॥ अतिरात्रे तृतीये पर्याये होतुः शस्त्रे परिहिते सत्याद्या तिष्ठा हरी इत्येषा शस्त्रयाज्या । सूत्रितं च । विश्वजिते तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमानेति याज्या । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमाना याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छ ।
पिबास्यंधो अभिसृष्टो अस्मे इंद्र स्वाहा ररिमा ते मदाय ॥ १

तिष्ठ । हरी इति । रथे । आ । युज्यमाना । याहि । वायुः ।

न । निऽयुतः । नः । अच्छ ।

पिबासि । अंधः । अभिऽसृष्टः । अस्मे इति । इंद्र । स्वाहा ।

ररिम । ते । मदाय ॥ १

विश्वामित्रः स्तौति । हे इंद्र रथे स्यंदने युज्यमाना संयुज्यमानौ हरी अश्वा-वभिलक्ष्य कंचित्कालमातिष्ठ । तत्र दृष्टांतः वायुर्नेति । यथा वायू रथे नियुज्य-माना नियुतो वडवा अभिलक्ष्य कंचित्कालं तिष्ठति तद्वत् । अथ रथारूढस्त्वं सोऽस्मानच्छाभिलक्ष्यायाहि । सोमसमागच्छ । आगत्य चास्मे अस्माभिरभिसृष्टोऽनु-ज्ञातस्त्वमंधः सोमलक्षणमन्नं पिबासि । पिब । स्वाहा । दत्तश्चायं सोमः । वयं ते तव मदाय हर्षाय स्वाहाकृतमिमं सोमं ररिम । ददाम ॥ अत्र याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छेत्यत्र रथेना याहीत्यर्थः । आपश्चित्पिप्युः स्तर्यो न गावः । ऋग्वे० ७, २३, ४, । इत्यत्र तच्च तथेति पदकाले नोत्सृज्यते ॥ तिष्ठ । तिष्ठते-र्लोटि रूपं । तिष्ठादेशस्याद्युदात्तः । याहि । यातेर्लोटि रूपं । हेङिन्तादंतोदात्तः । वायुः । वा गतिगंधनयोरित्यस्मात्कृवापेत्यादिना उण् । आतो युक् । प्रत्ययस्वरः । पिबासि । पातेर्लेट्याडागमः । आगमस्यानुदात्तत्वाद्धातुस्वरः । अंधः । अद भक्षणे । अदेर्नुम् धश्चेत्यसुन्नमागमो धकारश्चांतादेशः । अद्यते प्राणिभिस्तद्वा स्वयमत्तीति । तथा च श्रुतिः । अद्यतेऽत्ति च भूतानि तस्मादन्नं तदुच्यत इति । नित्स्वरः । अस्मे । सुपां सुलुगिति तृतीयायाः शे इत्यादेशः । ररिम । रातेर्लिटि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उपाजिरा पुरुहूताय सप्ती हरी रथस्य धूर्ष्वा युनज्मि ।

द्रवद्यथा संभृतं विश्वतश्चिदुपेमं यज्ञमा वहात इंद्रं ॥ २

उप । अजिरा । पुरुऽहूताय । सप्ती इति । हरी इति ।

रथस्य । धूःऽसु । आ । युनज्मि ।

द्रवत् । यथा । सम्ऽभृतं । विश्वतः । तिन् । उपं । इमं ।
यज्ञं । आ । वहातः । इंद्र ॥ २

हे इंद्र पुरुहूताय पुरुभिर्बहुभिर्यजमानैर्यज्ञार्थमाहूताय तुभ्यमजिरा शीघ्रगमनशीलौ सप्ती सर्पणशीलो हरी हरिनामकावश्वौ रथस्य धूर्षु युगप्रांतेषूपायुनज्मि। अहं तथा योजयामि। द्रवत् स रथो यथा गच्छेत्तथेति शेषः। विश्वतश्चित् सर्वतः संभृतं अग्निर्यजुर्भिः सविता स्तोमैरित्यादियज्ञसंभारैः संपूर्णमिमं यज्ञं प्रतींद्रं तस्मुपा वहातः। तावश्वौ सम्यगावहतां॥ धूर्षु। धुर्वी हिंसार्थः। क्विप्। राल्लोप इति वकारलोपः। र्वोरुपधाया इति दीर्घः। सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तता। युनज्मि। युजिर् योगे। रुधादिः। लटि रूपं। निघातः। द्रवत्। द्रु गतावित्यस्य छांदसे लङि रूपं। व्यत्ययेनांतोदात्तत्वं। वहातः। वहेर्लेट्याडागमे रूपं॥

॥ अथ तृतीया ॥

उपो नयस्व वृषणा तपुष्पोतेमव त्वं वृषभ स्वधावः।
ग्रसेतामश्वा वि मुचेह शोणा दिवेदिवे सदृशीरद्धि धानाः॥ ३

उपो इति। नयस्व। वृषणा। तपुःऽपा। उत। इं। अव।
त्वं। वृषभ। स्वधाऽवः।
ग्रसेतां। अश्वा। वि। मुच। इह। शोणा। दिवेऽदिवे।
सऽदृशीः। अद्धि। धानाः॥ ३

वृषभ कामानां वर्षक स्वधावोऽन्नवन् हे इंद्र वृषणा सेचनसमर्थौ तपुष्पा तापकेभ्यः शत्रुभ्यो रक्षकावश्वावुपो नयस्व। अस्मत्समीपं प्रापय। उत अपि च त्वमीमेनं यजमानमव। पालय। शोणा शोणवर्णौ तावश्वाविहास्मिन्देवयजने विमुच। विमुक्तौ तावश्वौ ग्रसेतां। यवसं भक्षयतां। त्वं तु सदृशीरेकरूपान् धाना भृष्टयवान् दिवे दिवे प्रतिदिवसमद्धि। भक्षय॥ नयस्व। नयतेर्लोटि रूपं। तपुष्पा। पा रक्षणे। आतोऽनुपसर्गे कः। सुपां सुलुगिति डादेशः। इसुसोः

सामर्थ्यं इति संहितायां विसर्जनीयस्य षत्वं । तदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । अत्र । अव- तेर्लोटि रूपं । स्वधावः । मतुवसोरिति नकारस्य रुत्वं । निवातः । यसैतां । यसु अदन इत्यस्य लोट्यातामि रूपं । पादादित्वादनिघातः । आतामो लसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः । मुच । मुंचतेर्लोटि रूपं । आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः । सद्रीः । समानशब्द उपपदे दृशिर् प्रेक्षण इत्यस्मात्समानान्ययोश्चेति कञ्प्रत्ययः । समानस्य दृग्दृशवतुष्विति सभावः । टिड्ढाणञ् इत्यादिना ङीप् । तस्य पित्वाद- नुदात्तत्वे धातुस्वरः । अद्धि । अद भक्षण इत्यस्य लोट्यदादित्वाच्छपो लुक् । हु- झल्भ्यो हेर्धिरिति ध्यादेशः । निघातः । धानाः । डुधाञ् धारणपोषणयोः । धापॄवस्यज्यतिभ्यो न इति नप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

चतुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिनस्तो ब्रह्मणा त इत्यारंभ- णीया । सूत्रितं च । ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्म्युरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान् । आ० ७. ४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्थी ॥

ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्मि हरी सखाया सधमाद आशू ।

स्थिरं रथं सुखमिंद्राधितिष्ठन्प्रजानन्विद्वाँ उप याहि सोमं ॥ ४

ब्रह्मणा । ते । ब्रह्मऽयुजा । युनज्मि । हरी इति । सखाया ।

सधऽमादे । आशू इति ।

स्थिरं । रथं । सुऽखं । इंद्र । अधिऽतिष्ठन् । प्रऽजानन् ।

विद्वान् । उप । याहि । सोमं ॥ ४

हे इंद्र ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा मंत्रेण योक्तव्यौ सधमादे । माद्यंति योद्धारोऽत्रेति मादो युद्धं । सहमादः सधमादः । तस्मिन्युद्धे सखाया समानप्रसिद्धी अत एवाशू क्षिप्रगमनोपेतौ ते तव हरी अश्वौ ब्रह्मणा स्तोत्रेण युनज्मि । रथे संयोजयामि । स्थिरं सुदृढं सुखं सुष्ठुद्वारं तादृशं रथमधितिष्ठन् आरूढस्त्वं सोमपानार्थमायाहि । प्रजानन्नित्यायागमनं ॥ ब्रह्मयुजा । युजेरौणादिकः कर्मणि क्विप् । युनज्मि ।

युजेर्लेटि रूपं। निघातः। सधमादे। मद्दी हर्षे। अधिकरणे घञ्। सध मादस्थयोश्छंदसीति सहस्य सधादेशः। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः। रथं। अधिशीङ्स्थासां कर्मेति कर्मसंज्ञा। सुखं। खनु विदारणे। अन्येभ्योऽपि दृश्यत इति डः। कृदुत्तरस्वरः॥

॥ अथ पंचमी ॥

मा ते हरी वृषंणा वीतपृ॑ष्ठा नि रीरमन्यज॑मानासो अन्ये।

अत्यायांहि शश्वंतो वयं तेऽरं सुतेभिः कृणवाम सोमैः॥ ५

मा। ते। हरी इति। वृषंणा। वीतऽपृ॑ष्ठा। नि। रीरमन्।

यज॑मानासः। अन्ये।

अतिऽआयांहि। शश्वंतः। वयं। ते। अरं। सुतेभिः।

कृणवाम। सोमैः॥ ५

हे इंद्र वृषणा कामानां सेचकौ वीतपृष्ठा कमनीयपृष्ठभागौ ते तव हरी अन्ये अस्मदन्ये यजमानासो यजमाना मा नि रीरमन्। मा हर्षयन्। वयं तु सुतेभिरभिषुतैः सोमैस्ते त्वारं पर्याप्तं कृणवाम। यथा तव तृप्तिर्भवति तथा कुर्म इत्यर्थः। त्वं तु अत्यायाहि शश्वतः। बहूनन्यानतिक्रम्य सोमपानार्थं शीघ्रमागच्छ॥ वीतपृष्ठा। वी कांत्यादिषु। अस्मात् क्तप्रत्ययः। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। रीरमन्। रमु क्रीडायामित्यस्य ण्यंतस्य लुङि चाङि रूपं। न माङ्योग इत्यडभावः। निघातः। अत्यायाहि। यातेर्लोटि रूपं। गतिर्गताविति पूर्वस्य निघातः। कृणवाम। कृणोतेर्लोटि रूपं। निघातः॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये सप्तदशो वर्गः ॥

तावयं सोम इति माध्यंदिने सवने नेष्टुः प्रस्थितयाज्या। सूत्रितं च। तवायं सोमस्त्वमेह्यर्वाङिंद्राय सोमाः प्रदिवः। आ० ५. ५.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते षष्ठी ॥

तवायं सोमस्त्वमेह्यर्वाङ् शश्वत्तमं सुमना अस्य पाहि ।

अस्मिन्यज्ञे बर्हिष्या निषद्या दधिष्वेमं जठर इंदुमिंद्र ॥ ६

तवं । अयं । सोमः । त्वं । आ । इहि । अर्वाङ् । शश्वत्ऽतमं । सुऽमनाः । अस्य । पाहि ।

अस्मिन् । यज्ञे । बर्हिषि । आ । निऽसद्य । दधिष्व । इमं । जठरे । इंदुं । इंद्र ॥ ६

हे इंद्र अयं सोमस्तव त्वदर्थमभिषुतः । त्वमर्वाङ् सोमाभिमुख्येनैहि । आयाहि । आगत्य च सुमनाः शोभनमनस्को भूत्वा शश्वत्तमं भूयांसमस्येमं सोमं पाहि । पिब । बर्हिषि प्रवृद्धेऽस्मिन्यज्ञे निषद्योपविश्येंदुं क्लेदनशीलमिमं सोमं जठर आदधिष्व । धारय । यथा नाभेरधस्तान्न गच्छति तथा धारय ॥ अंगिरोभिरा गहि यज्ञियेभिः । ऋग्वे० १०. १४. ५. । इत्यत्र न यज्ञविशेषणं बर्हिर्भिर्नरूपं वा तदित्यतो नोत्सृज्यते ॥ इहि । इण् गतौ । अस्य लोटि रूपं । निघातः । शश्वत्तमं । उञ्छादित्वादंतोदात्तत्वं । पाहि । पा पान इत्यस्य लोटि रूपं । बहुलं छंदसीति शपो लुक् । निघातः । निषद्य । सदेर्ल्यपि सदेरप्रतेरिति षत्वं । लित्स्वरः । दधिष्व । दधातेर्लोटि छंदस्युभयथेति थास आर्धधातुकत्वादिडागमः । प्रत्ययस्वरः । इंदुं । उन्दी क्लेदने । उंदेरिच्चादेरित्युप्रत्ययः । धातोरादेरिकारादेशः । नित्त्वादाद्युदात्तः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स्तीर्णं ते बर्हिः सुत इंद्र सोमः कृता धाना अत्तवे ते हरिभ्यां ।

तदोकसे पुरुशाकाय वृष्णे मरुत्वते तुभ्यं राता हवींषि ॥ ७

स्तीर्णं । ते । बर्हिः । सुतः । इंद्र । सोमः । कृताः । धानाः ।
अत्तवे । ते । हरिऽभ्यां ।
तत्ऽओकसे । पुरुऽशाकाय । वृष्णे । मरुत्वते । तुभ्यं ।
राता । हवींषि ॥ ७

हे इंद्र ते तवोपवेशनार्थं बर्हिः स्तीर्णं । विस्तृतं । तथा सोमश्च त्वदर्थं सुतः । अभिषुतः । ते तव हरिभ्यामत्तवे भक्षणार्थं धाना भृष्टयवाः कृताः । संपादिताः । तदोकसे । तद्बर्हिरोको निलयो यस्य तस्मै । पुरुशाकाय बहुभिः स्तुत्याय यद्वा बहुसहायाय वृष्णे कामानां वर्षित्रे मरुत्वते । मरुतो देवविशः । तद्वते । एवंभूताय तुभ्यं हवींषि सोमाज्यादीनि राता । अस्माभिर्दत्तानि । जानि सेवस्वेति भावः ॥ स्तीर्णं । स्तृञ् आच्छादन इत्यस्य क्त इट्‌ग्रहतोरितीत्वं । रदाभ्यामिति निष्ठानत्वं । प्रत्ययस्वरः । अत्तवे । अद भक्षण इत्यस्मात्तुमर्थे तवेन्प्रत्ययः । नित्स्वरः । तदोकसे । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । पुरुशाकाय । शच व्यक्तायां वाचीत्यस्मात्कर्मणि घञ् । चजोः कु घिण्यतोरिति कुत्वं । कृदुत्तरपदस्वरः । मरुत्वते । तसौ मत्वर्थ इति भसंज्ञायां तकारस्य जश्त्वाभावः । प्रत्ययस्य पित्त्वादनुदात्तत्वे प्रातिपदिकस्वरः । राता । रा दान इत्यस्मात्कर्मणि क्तः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इमं नरः पर्वतास्तुभ्यमापः समिंद्र गोभिर्मधुमंतमक्रन् ।
तस्यागत्या सुमना ऋष्व पाहि प्रजानन्विद्वान्पथ्या३ अनु
स्वाः ॥ ८

इमं । नरः । पर्वताः । तुभ्यं । आपः । सं । इंद्र । गोभिः ।
मधुऽमंतं । अक्रन् ।
तस्य । आऽगत्य । सुऽमनाः । ऋष्व । पाहि । प्रऽजानन् ।
विद्वान् । पथ्याः । अनु । स्वाः ॥ ८

हे इंद्र नरः कर्मणां नेतारोऽध्वर्य्वादयः पर्वता ग्रावाण आपश्चेति सर्वे संभूय तुभ्यं त्वदर्थमिमं सोमं गोभिः पयोभिर्मधुमंतं माधुर्योपेतं समक्रन् । सम्यगकार्षुः । ऋष्व दर्शनीय हे इंद्र सुमनाः शोभनमनस्को विद्वान्कर्माभिज्ञः स्वाः स्वकीयाः पथ्या वैदिके पथि कर्मणि साधुभूताः स्तुतीरनु प्रजानन् त्वमस्य पाहि । इममभिषुतं सोमं पिब ॥ अक्रन् । करोतेर्लुङि रूपं । निघातः । आगत्य । गमेर्ल्यपि रूपं । लित्स्वरः । पाहि । पातेर्लोटि रूपं ॥

॥ अथ नवमी ॥

याँ आभंजो मरुत इंद्र सोमे ये त्वामवर्धन्नभवन्गणास्ते ।
तेभिरेतं सजोषा वावशानो३ग्नेः पिब जिह्वया सोममिंद्र ॥ ९

यान् । आ । अभंजः । मरुतः । इंद्र । सोमे । ये । त्वां ।
अवर्धन् । अभवन् । गणाः । ते ।
तेभिः । एतं । सऽजोषाः । वावशानः । अग्नेः । पिब ।
जिह्वया । सोमं । इंद्र ॥ ९

हे इंद्र यान्मरुतः सोमे सोमपानविषय आभजः समभावयः ये च मरुतस्त्वाम-वर्धन् युद्धे प्रोत्साहोत्पादनेनावर्धयन् ये च मरुतस्ते तव गणोऽभवन् सहाया अभू-वन्नित्यर्थः । हे इंद्र एवंविधैस्तैर्मरुद्भिः सजोषाः संगतः सन् एतमभिषुतं सोमं वावशानः कामयमानस्त्वमग्नेराहुत्यधिकरणभूतस्याहवनीयस्य ज्वालारूपया जिह्वयेमं पिब ॥ अभजः । भज सेवायामित्यस्य लङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । अवर्धन् । वृधु वर्धन इत्यस्य ण्यंतस्य लङि रूपं । छंदस्युभयथेति जेरार्धधातुकत्वात्सेरनिटीति णिलोपः । अत्रापि यद्योगादनिघातः । अभवन् । वाक्यभेदादनिघातः । वावशानः । वश कांतावित्यस्य यङ्लुकि चानशि रूपं । चित्स्वरः । पिब । पा पाने । निघातः ॥

॥ अथ दशमी ॥

इंद्र पिब स्वधया चित्सुतस्याग्नेर्वा पाहि जिह्वया यजत्र ।
अध्वर्योर्वा प्रयतं शक्र हस्ताद्धोतुर्वा यज्ञं हविषो जुषस्व ॥ १०

इंद्रं, पिबं। स्वधयां। चित्। सुतस्यं। अग्नेः। वा।
पाहि। जिह्वयां। यजत्र।
अध्वर्योः। वा। प्रऽयंतं। शक्र। हस्तांत्। होतुः। वा।
यज्ञं। हविषः। जुषस्व ॥ १०

हे इंद्र स्वधया। त्वमात्मानं दधाति पोषयतीति स्वधा बलं। तेन। बलादपहृत्य सुतस्य सुतमभिषुतं हुतं वा पिब। यजत्र यष्टव्येंद्राग्नेर्ज्वालारूपया जिह्वया वाहुतं सोमं पाहि। पिब। हे शक्र समर्थेंद्र अध्वर्योर्हस्ताद्वा प्रयतं दातुमुपक्रांतं सोमं पिब। अथवा होतुर्दत्तं यजनीयं वषट्कारोपेतं हविषो भागं जुषस्व। सेवस्व। सर्वथापि त्वमत्रागत्यास्माभिर्दीयमानं सोमं पिबेति भावः॥ पिब। आमंत्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वादनिघातः। अध्वर्योः। अध्वरं कामयतीति क्यच्। कव्यध्वरेत्यकारलोपः। प्रत्ययस्वरः। तत एकादेशस्वरः। प्रयतं। यम उपरम इत्यस्य कर्मणि निष्ठा। शक्र। शक्लृ शक्तौ। स्फायितंचीत्यादिना रक्। हस्तात्। असिहसीत्यादिना। तन् नित्स्वरः। होतुः। जुहोतेस्ताच्छीलिकस्तृन्। नित्स्वरः। जुषस्व। जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य लोटि रूपं। निघातः॥

॥ अथैकादशी ॥

शुनं हुवेम मघवानमिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ।
शृण्वंतमुग्रमूतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ ११

शुनं। हुवेम। मघऽवानं। इंद्रं। अस्मिन् भरे। नृऽतमं।
वाजंऽसातौ।
शृण्वंतं। उग्रं। ऊतयें। समत्ऽसु। घ्नंतं। वृत्राणि।
संऽजितं। धनानां ॥ ११

पूर्वं व्याख्याता॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीयेऽष्टादशो वर्गः॥

इमामू षित्येकादशर्चं सप्तमं सूक्तं त्रैष्टुभमैंद्रं । अनुक्रम्यते हि । इमामू भूपांत्यां घोरोऽपश्यत् सा निंदंहेच्छसमानेति श्रूयत इति । इयत्या आंगिरसो घोर ऋषिः शिष्टानां विश्वामित्रः । अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे इयमीवर्जितमिमामू षिति सूक्तं । सूत्रितं च । इमामू षित्युपोत्तमामुद्धरेत्सर्वत्र । आ० ५. १६. । इति ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोर्माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे चातुर्विंशिकातिदिष्टस्याहीनसूक्तस्य स्थाने त्रीणि संपातसूक्तानि । तत्रोपोत्तमावर्जमेतत्प्रथमं सूक्तं । सूत्रितं च । इमामू षिच्छंति त्वा । आ० ७. ५. । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

इमामू षु प्रभृ॑तिं सातये॑ धाः शश्व॑च्छश्वदूतिभिर्याद॑मानः ।
सुतेसु॑ते वावृधे वर्ध॑नेभि॒र्यः कर्म॑भिर्म॒हद्भिः॒ सुश्रु॑तो भूत् ॥ १

इमां । ऊं॒ इति॑ । सु । प्रऽभृ॑तिं । सातये॑ । धाः॒ । शश्व॑त्ऽशश्वत् । ऊ॒तिऽभिः॑ । याद॑मानः ।
सुतेऽसु॑ते । वावृधे । वर्ध॑नेभिः । यः । कर्म॑ऽभिः । म॒हत्ऽभिः॑ । सुऽश्रु॑तः । भूत् ॥ १

विश्वामित्र इंद्रं स्तौति । हे इंद्र ऊतिभिः । अवंति रक्षंति सर्वमित्यूतयो मरुतः । तैः शश्वच्छश्वत्सर्वदा यादमानः संगतिं याचमानस्त्वं प्रभृतिं । प्रकर्षेण भ्रियते धार्यते यज्ञार्थमिति प्रभृतिः सोमः स्तुतिर्वा । इमामिमं सोममिमां स्तुतिं वा सातयेऽस्माकं धनलाभार्थं सु धाः । सुष्ठु संपादय । तथा स इंद्रः सुते सुते सोमेऽभिषुते सति वर्धनेभिर्वर्धनकारिभिः सोमाज्यादिभिर्हविर्भिर्वावृधे । वर्धते । य इंद्रो महद्भिः कर्मभिरसुरवधमेघभेदनादिलक्षणैर्व्यापारैः सुश्रुतो लोके प्रसिद्धोऽभूत् । स इंद्र इति पूर्वेणान्वयः ॥ प्रभृतिं । तादौ च निति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । धाः । दधातेश्छांदसे लुङि रूपं । निघाता । शश्वच्छश्वत् । नित्यवीप्सयोरिति द्विर्वचनं । यादमानः । डुयाचृ याच्ञायां । शानचि रूपं । चकारस्य दकारश्छांदसः । वावृधे । वृधु वर्धने इत्यस्माल्लिटि रूपं । तुजादित्वादभ्यासस्य दीर्घः संहितायां । निघातः । वर्धनेभिः । वर्धतेरर्थं तस्य नंद्यादित्वाल्ल्युट् । लित्स्वरः । सुश्रुतः । श्रु श्रवणे इत्यस्मात्कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति गतिस्वरः । भूत् । भवतेर्लुङि रूपं ॥

माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकस्य प्रस्थितयाज्येंद्राय सोमाः प्रदिव इत्येषा। सूत्रितं च। इंद्राय सोमाः प्रदिवो विदाना आपूर्णो अस्य। आ० ५. ५.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते द्वितीया॥

इंद्राय सोमाः प्रदिवो विदाना ऋभुर्येभिर्वृषपर्वा विहायाः।
प्रयम्यमानान्प्रति षू गृभायेंद्र पिब वृषधूतस्य वृष्णः॥ २

इंद्राय। सोमाः। प्रऽदिवः। विदानाः। ऋभुः। येभिः।
वृषऽपर्वा। विऽहायाः।
प्रऽयम्यमानान्। प्रति। सु। गृभाय। इंद्र। पिब।
वृषऽधूतस्य। वृष्णः॥ २

हे इंद्र इंद्राय तुभ्यं सोमाः प्रदिवः प्रगतेषु पूर्वेष्वहःसु विदानाः। अस्माभिर्लंभिताः। वृषपर्वा। वृषाणः फलस्य वर्षकाः पर्वाणि कालावयवा यस्य स तथोक्तः। कालात्मक इत्यर्थः। अत एव विहायाः। विजहात्युत्सृजत्यर्थानर्थिभ्य इति विहाया महान्। तादृश इंद्रो येभिर्येैस्तैः सोमैर्ऋभुर्दीप्तो वर्तते हे इंद्र त्वं प्रयम्यमानान् प्रकर्षेण यन्त्रैरुपयम्यमानानिमान्सोमान् सु सुष्ठु प्रतिगृभाय। प्रतिगृहाण। गृहीत्वा च वृषधूतस्य वृषभिर्ग्रावभिरभिषुतं वृष्णः स्वर्गादिफलवर्षकमिमं सोमं पिब॥ प्रदिवः। दिवु क्रीडादौ। क्विप्। कालाध्वनोरत्यंतसंयोग इति द्वितीया। दिवशब्दो दिवसवाची। तदुत्तरपदस्वरः। विदानाः। विद्लृ लाभ इत्यस्य व्यत्ययेन शानच्। बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्। विहायाः। ओहाक् त्यागे। वहिहाधाञ्भ्यश्छंदसीत्यसुन्। णिदित्यनुवृत्तेरातो युक् चिण्कृतोरिति युगागमः। गतिकारकयोरिति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। गृभाय। ग्रह उपादान इत्यस्य लोटि श्नो श्नाप्रत्ययस्य छंदसि शायजपीति शायजादेशः। हृग्रहोर्भ इति भत्वं। अतो हेरिति हेर्लुक्। निघातः॥

माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकशस्त्रे याज्या पिबा वर्धस्वेत्येषा। सूत्रितं च। पिबा वर्धस्व तव घा सुतास इति याज्या। आ० ५. १६.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते तृतीया ॥

पिबा वर्धस्व तवं घा सुतास इंद्र सोमासः प्रथमा उतेमे ।

यथापिबः पूर्व्यां इंद्र सोमां एवा पाहि पन्यो अद्या

पिबं । वर्धस्व । तवं । घ । सुतासंः । इंद्रं । सोमांसः ।

प्रथमाः । उत । इमे ।

यथां । अपिंबः । पूर्व्यान् । इंद्र । सोमांन् । एव । पाहि ।

पन्यः । अद्य । नवीयान् ॥ ३

हे इंद्र इमं सोमं पिब। ततो वर्धस्व। शरीरेण पुष्टो भव। त्वदर्थं प्रथमाः पुरातना उत अपि चेमेऽभिनवा उभयविधाः सोमाः सुतासो घ। ग्रावभिरभिषुताः खलु। हे इंद्र पूर्व्यान्पुरातनान्सोमान्यथा त्वमपिब एवैवमद्याधुना पन्यः स्तुत्योऽत एव नवीयानतिशयेनाभिनवस्त्वमिमानभिनवान्सोमान्पाहि। पिब॥ पिब। पातेर्लोटि रूपं। वर्धस्व। तिङ उत्तरत्वान्निघाताभावः। अपिबः। यथायोगादनिघातः। पाहि। पातेर्लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक्। निघातः। पन्यः। पनतेः स्तुत्यर्थस्याघ्न्यादित्वाद्यत्। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं। नवीयान्। नवशब्दादीयसुनि रूपं। नित्स्वरः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

महाँ अमंत्रो वृजने विरप्श्यु१ग्रं शवंः पत्यते धृष्ण्वोजंः ।

नाहं विव्याच पृथिवी चनैनं यत्सोमासो हर्यश्वममंदन् ॥ ४

महान् । अमंत्रः । वृजने । विऽरप्शी । उग्रं । शवंः ।

पत्यते । धृष्णु । ओजंः ।

न । अहं । विव्याच । पृथिवी । चन । एनं । यत् ।

सोमांसः । हरिऽअश्वं । अमंदन् ॥ ४

सोऽयमिंद्रो महानतिशयितसामर्थ्यवान् वृजने बलोपलक्षिते युद्धेऽमवः शत्रूणाम-भिभविता अत एव विरप्शी विरपणशीलो भुजास्फालनेन युद्धार्थं शत्रूणामाह्वान-कारी । यद्वा विविधं रपणं स्तुतिलक्षणं यस्येति । सर्वैः स्तुत्य इत्यर्थः । तादृश-स्येंद्रस्योप्रग्रहणं यशो बलं धृष्णु धर्षणशीलमोजः पराक्रमलक्षणं तेजः पत्यते । सर्वत्र प्रसरति । एनमेतादृशमहिमोपेतमिंद्रं पृथिवी विस्तीर्णा भूमिर्न विव्याच । न व्याप्नोति । अहशब्द एवार्थे । चनेत्यप्यर्थे । द्यौरपि न व्याप्नोतीत्यर्थः । यद्यदा सोमासः स्वाहाकृताः सोमा इयंश्विमिंद्रममंदन् । अमादयन् । तदा तमेनं द्यावा-पृथिव्यौ व्याप्तुं न शक्नुत इत्यर्थः ॥ अमवः । अम गत्यादिषु । अमिनक्षियजीत्या-दिनावप्रत्ययः । नित्स्वरः । विरप्शी । रप लप व्यक्तायां वाचि । औणादिकः शप्रत्ययः । विविधं रपंतीति विरप्शाः स्तोतारः । तेऽस्य संतीत्यत इनिः । यद्वा विविधं रपणं विरप्शं । तदस्यास्तीति । पत्यते । व्यत्ययेन कर्तरि यक् । निघातः । धृष्णु । ञिधृषा प्रागल्भ्ये । त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः प्रत्ययः । रषाभ्यामिति णत्वं । प्रत्ययस्वरः । विव्याच । व्यचेर्लिटि णलि लिट्यभ्यासस्योभयेषामित्यभ्यासस्य संप्र-सारणं । निघातः । चनेति निपातसमुदायश्चार्थे वर्तते । एवमादित्वादंतोदात्तः ॥ अमंदन् । मदि स्तुत्यादिष्वित्यस्य लङि रूपं । यद्योगादनिघातः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

महाँ उग्रो वावृधे वीर्याय समाचक्रे वृषभः काव्येन ।
इंद्रो भगो वाजदा अस्य गावः प्र जायंते दक्षिणा अस्य
पूर्वीः ॥ ५

महान् । उग्रः । ववृधे । वीर्याय । संऽआचक्रे । वृषभः ।
काव्येन ।
इंद्रः । भगः । वाजऽदाः । अस्य । गावः । प्र । जायंते ।
दक्षिणाः । अस्य । पूर्वीः ॥ ५

महान्युद्धकर्मणि बलवानुग्रः शत्रूणां भयंकर इंद्रो वीर्याय वीर्यकरणाय वावृधे । वर्धते । वृषभः फलस्याभिवर्षको भगः सर्वैर्भजनीयः स इंद्रः काव्येन । कवयः स्तोतारः । तत्कर्म स्तोत्रं । तेन स्तोत्रेण समाचक्रे । संगच्छते । तादृशस्यास्येंद्रस्य

गावो वाजदाः क्षीरादिलक्षणान्नप्रदाः प्रजायंते। तथाच पूर्वोक्तप्रज्ञा गावो दक्षिणाः प्रजायंते ॥ वावृधे। वर्धतेर्लिटि रूपं। निपातः। वीर्याय। वीरे भवं वीर्यं। भवे छंदसीति यत्। वीरवीर्यौ चेत्यत्र यतोऽनाव इत्यस्यानित्यत्वस्य ज्ञापितत्वात्तित्स्वरितः। समाचक्रे। करोतेर्लिटि रूपं। गतिर्गताविति पूर्वपदस्य गतेर्निघातः। काव्येन। कवेः कर्म काव्यं। ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ्। ञित्यादुपधावृद्धिः। ञित्स्वरः। वाजदाः। ददातेरातोऽनुपसर्गे कः। जायंते। जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लटि रूपं। दक्षिणाः। दक्ष वृद्धावित्यस्मात् द्रुदक्षिभ्यामिनन्निनितीनन्प्रत्ययः। निपातादाद्युदात्तः ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीय एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते षष्ठी ॥

प्र यत्सिंधवः प्रसवं यथायन्नापः समुद्रं रथ्येव जग्मुः ।

अतश्चिदिंद्रः सदसो वरीयान्यदीं सोमः पृणति दुग्धो अंशुः ॥६

प्र । यत् । सिंधवः । प्रऽसवं । यथा । आयंन् । आपः ।

समुद्रं । रथ्याऽइव । जग्मुः ।

अतः । चित् । इंद्रः । सदसः । वरीयान् । यत् । ईं ।

सोमः । पृणाति । दुग्धः । अंशुः ॥ ६

सिंधवो नद्यो यथा प्रसवं। प्रकर्षेण सूयत इति प्रसवः कामः। तमनुसृत्य यद्यदा प्रायन् प्रकृष्टमतिदूरं समुद्रं गच्छंति तदापो महांतं समुद्रं रथ्येव रथिन इव जग्मुः। प्रीणनार्थं गच्छंति। तद्वत् अतश्चित्सदसोऽस्मादप्यंतरिक्षादसाविंद्रो वरीयान्। उरुतरः खलु। यदी यदेनमिंद्रं दुग्धोऽभिषुतोऽंशुर्लताखंडरूपोऽयं सोमः पृणाति प्रीणयति। यथाल्पा नद्योऽल्पीयांसि च जलानि महांतं समुद्रं प्रीणयंति तद्वदल्पतरोऽंशुभूतः सोमो वरीयांसमिंद्रं प्रीणयति ॥ प्रसवः। सूयतेः कर्मणि अप्। धाथादिस्वरः। आयन्। एतेर्लङि रूपं। यद्योगादनिघातः। रथ्येव। रथमर्हंति रथ्याः। रथाद्यदिति यत्। सुपां सुलुगिति सुपो डादेशः। तित्स्वरितः। इवेन विभक्तेरलोपः। पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। जग्मुः। गमेर्लिटि रूपं

गमहनेत्यादिनोपधालोपः । निपातः । वरीयान् । उरुशब्दादीयसुनि प्रियस्थिरेत्यादिना वरादेशः । नित्त्वादाद्युदात्तः । तृणति । तृप प्रीणने । तुदादिः । यद्योगादनिघातः । दुग्धः । दुहेः क्तः । एकाच इतीट्प्रतिषेधः । दादेर्धातोर्घ इति हकारस्य घत्वं । झषस्तथोर्धोऽधः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

समुद्रेण सिंधवो यादमाना इंद्राय सोमं सुषुतं भरंतः ।
अंशुं दुहंति हस्तिनो भरित्रैर्मध्वः पुनंति धारया पवित्रैः ॥ ७

समुद्रेण । सिंधवः । यादमानाः । इंद्राय । सोमं । सुऽसुतं ।
भरंतः ।
अंशुं । दुहंति । हस्तिनः । भरित्रैः । मध्वः । पुनंति ।
धारया । पवित्रैः ॥ ७

समुद्रेण । संहिता नद्यादिरूपेणापोऽभिद्रवंत्यस्मिन्निति समुद्रः । तेन यादमानास्तेन सह संगतिं याचमानाः सिंधवो नद्यो यथा तं पूरयंति तद्वद्धस्तिनो हस्तवंतोऽध्वर्य्वादय इंद्राय तुभ्यं सुषुतं सुष्ठ्वभिषुतं सोमं भरंतः संपादयंतोऽंशुं दुहंति । लताखंडमभिषुण्वंति । तथा तेऽध्वर्य्वादयः मधुनो रसस्य धारया पवित्रैः पावनैर्भरित्रैः । कर्मकरणार्थं पदार्थान्बिभ्रतीति भरित्रा बाहवः । तैर्मध्वो माधुर्योपेतान्सोमान्पुनंति । शोधयंति ॥ समुद्रेण । समुत्पूर्वाद्द्रवतेरन्येभ्योऽपि दृश्यत इति डः । डित्त्वाट्टिलोपः । यद्वा उन्दी क्लेदने । संपूर्वस्य स्फायितंचेत्यादिना रक् । कित्त्वादुपधालोपः । उभयत्र प्रत्ययस्वरः । सुपा सहैकादेशे कृत एकादेश उदात्त एव । यादमानाः । टुयाचृ याच्ञायां । शानच् । व्यत्ययेन चकारस्य दकारः । शानचो लसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः । दुहंति । दुह प्रपूरण इत्यस्य लटि रूपं । भरित्रैः । डुभृञ् धारणपोषणयोरित्यस्मादर्त्तिलूधूसूखनसहचर इत्रेत्यत्र अविशब्देनाविभ्य इत्रोत्राविति इत्रप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । पुनंति । पूञ् पवन इत्यस्य लटि रूपं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ह्रदा इव कुक्षयः सोमधानाः समीं विव्याच सवना पुरूणि ।
अन्ना यदिंद्रः प्रथमा व्याश वृत्रं जघन्वाँ अवृणीत सोमं ॥ ८

ह्रदाःऽइव । कुक्षयः । सोमऽधानाः । सं । ईं इति ।
विव्याच । सवना । पुरूणि ।
अन्न । यत् । इंद्रः । प्रथमा । वि । आश । वृत्रं ।
जघन्वान् । अवृणीत । सोमं ॥ ८

इंद्रस्य कुक्षय उदराणि सोमधानाः । सोमो निधीयते येष्विति सोमधानाः । तत्र दृष्टांतः । ह्रदा इव । यथा ह्रदा जलाधारा वर्धंते तद्वत् । ईं सोऽयमिंद्रः पुरूणि सवना त्रीणि सवनानि सं विव्याच । सम्यक् व्याप्नोति इंद्रः प्रथमा प्रथमान्यन्ना भक्षणीयानि सोमादीन्यन्नानि यद्यदाश्याश विशेषेण जघास ततो वृत्रं जघन्वान्हतवान् इंद्रः सोमं माध्यंदिने सवने देवेभ्योऽवृणीत । समभजत ॥ कुक्षयः । कुष निष्कर्षे । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सिः । उ० ३. १५३. । कुष्यत इति कुक्षिः । प्रत्ययस्वरः । सोमधानाः । दधातेरधिकरणे ल्युट् । लित्स्वरः । विव्याच । व्यचेर्लिटि रूपं । अन्ना । अद भक्षणे । अद्यत इत्यन्नं । आश । अश भोजन इत्यस्य लिटि णलि रूपं । अत आदेरित्यभ्यासस्य दीर्घः । यद्योगादनिघातः । लित्स्वरः । वृत्रं । न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः । जघन्वान् । हंतेः क्वसाविडभावे रूपं । प्रत्ययस्वरः । अवृणीत । वृङ् संभक्तावित्यस्य लङि रूपं ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ तू भर माकिरेतत्परि ष्ठाद्विद्मा हि त्वा वसुपतिं वसूनां ।
इंद्र यत्ते माहिनं दत्रमस्त्यस्मभ्यं तद्धर्यश्व प्र यंधि ॥ ९

आ । तु । भर । माकिः । एतत् । परि । स्थात् । विद्म ।
हि । त्वा । वसुऽपतिं । वसूनां ।
इंद्र । यत् । ते । माहिनं । दत्रं । अस्ति । अस्मभ्यं । तत् ।
हरिऽअश्व । प्र । यंधि ॥ ९

हे इंद्र तु क्षिप्रं धनमाभर । एतत्त्वया दीयमानं धनं माकिः को वा परिष्ठात् । प्रतिबध्य तिष्ठेत् । त्वा त्वां वसूनां धनानां वसुपतिमुत्तमस्य धनस्य स्वामिनं विद्म हि । जानीमः खलु । ते तव माहिनं मंहनीयं यद्वसु धनमस्ति हे हर्यश्व तदस्मभ्यं प्रयंधि । प्रयच्छ ॥ तु । ऋचि तुनुघेत्यादिना संहितायां दीर्घः । भर । भरतेर्लोटि रूपं । माकिः । निपातः । स्थात् । तिष्ठतेश्छांदसे लुङि रूपं । उपसर्गात्सुनोतीत्यादिना संहितायां षत्वं । निघातः । विद्म । वेत्तेर्लटि विदो लटो वेति मसो माद्देशः । प्रत्ययस्वरः । संहितायां द्व्यचोऽतस्तिङ इति दीर्घः । वसुपतिं । पत्यावैश्वर्य इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । माहिनं । महेरिनण् चेतीनण्प्रत्ययः । णित्त्वादुपधावृद्धिः । ग्रामादित्वादाद्युदात्तः । यंधि । यमु उपरमे । लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक् । हेर्धिः । तस्य वा छंदसीति पित्त्वस्य विकल्पितत्वादपित्त्वाङ्ङित्त्वादङ्नित्त्वेति हेर्ध्यादेशः । निघातः ॥

जातकर्मण्यंसाभिमर्शनेऽस्मे प्रयंधीत्येषा । स्टं० सू० १. १५. । यद्यपि सा निर्दहेदिति वचनेन शंसने निषिद्धा तथाप्यभिमर्शनस्य शंसने चोदितत्वाच्चोक्तदोषः ॥

॥ सैषा सूक्ते दशमी ॥

अस्मे प्र यंधि मघवन्नृजीषिन्निंद्र रायो विश्ववारस्य भूरेः ।
अस्मे शतं शरदो जीवसे धा अस्मे वीराञ्छश्वत इंद्र
शिप्रिन् ॥ १०

अस्मे इति । प्र । यंधि । मघऽवन् । ऋजीषिन् । इंद्र ।
रायः । विश्वऽवारस्य । भूरेः ।
अस्मे इति । शतं । शरदः । जीवसे । धाः । अस्मे इति ।
वीरान् । शश्वतः । इंद्र । शिप्रिन् ॥ १०

मघवन्धनवन्नृजीषिन् गतसारसोमवन् हे इंद्र विश्ववारस्य । विश्वैः सर्वैः संभजनीयतया वरणं यस्य तत् । भूरेर्भूरि बहु रायो धनं । द्वितीयार्थे षष्ठी । अस्मे अस्मभ्यं प्रयंधि । प्रयच्छ । किंच अस्मे अस्माकं जीवसे जीवनाय शतं शरदः संवत्सरान्धाः । देहि । शिप्रिन् शोभनहनो हे इंद्र अस्मे अस्माकं शश्वतः । शश्वदिति

वज्रनाम। वज्रन्वोराप्सुत्वान्देहि ॥ जीरते। जीव प्राणधारणे इत्यस्य तुमर्थेऽसे-प्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः। शश्वतः। टु ओश्वि गतिवृद्ध्योः। अस्मात्संचद्वे इदित्यादिना अनिप्रत्ययांतत्वेन निपातनादिष्टरूपसिद्धिः ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये विंशो वर्गः ॥

वार्त्रंहत्यायेत्येकादशर्चमष्टमं सूक्तं। एकादश्यनुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः। तथा चानुक्रांतं। वार्त्रंहत्याय गायत्रमंत्यानुष्टुबिति ॥ अतिरात्रे प्रथमे पर्याये ब्राह्मणा-च्छंसिशस्त्रे वार्त्रंहत्यायेत्युत्तमावर्जं सूक्तं शंसनीयं। तथा च सूत्रितं। वार्त्रहत्या-येत्युत्तमामुद्धरेत्। आ० ६. ४.। इति। महाव्रते गायत्रीतृचाशीतावुत्तमावर्जमिदं सूक्तं पंचमारण्यके सूत्रितं। वार्त्रहत्याय शवस इत्युत्तमामुद्धरति। ऐ० आ० ५. ११.। इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा।

वार्त्रंहत्याय शवसे पृतनाषाह्याय च।

इंद्र त्वा वर्तयामसि ॥ १

वार्त्रऽहत्याय। शवसे। पृतनाऽसह्याय। च।

इंद्र। त्वा। आ। वर्तयामसि ॥ १

विश्वामित्रः स्तौति। हे इंद्र वाजंहत्याय वृत्रहननविमित्ताय शवसे बलायापि च पृतनासाह्याय परकीयसेनाभिभवाय त्वामा सर्वतो वर्तयामसि। प्रवर्तयामः॥ वाजंहत्याय। वृत्रघ्नः कर्मेत्यर्थे ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ्। हनस्तोऽचिण्णलोः। पा० ७. ३. ३२.। इति तकारः। ञित्वादाद्युदात्तः। पृतनाषाह्याय। षह मर्षण इत्यस्मा-द्भावे शकिसहोश्चेति यत्। संहितायां सहेः पृतनर्ताभ्यां च। पा० ८. ३. १०९.। इति षत्वं। दीर्घश्छांदसः। वर्तयामसि। वृतु वर्तन इत्यस्य ण्यंतस्य मस इदंतो मसिरिति मसि इत्यादेशः। निघातः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अर्वाचीनं सु ते मन उत चक्षुः शतक्रतो।

इंद्र कृण्वंतु वाघतः॥ २

अर्वाचीनं। सु। ते। मनः। उत। चक्षुः। शतक्रतो इति शतऽक्रतो।

इंद्र। कृण्वंतु। वाघतः॥ २

हे शतक्रतो। शतं क्रतवो यस्यासौ शतक्रतुः। हे इंद्र वाघतः। वहंति यज्ञियां धुरमिति वाघतः स्तोतारः। ते तव सु अस्मदभिमतफलसंपादनेन शोभनं मनो-ऽर्वाचीनमस्मदभिमुखं कृण्वंतु। कुर्वंतु। उत अपि च चक्षुस्त्वदीयं दर्शनमस्मा-स्वनुग्रहदृष्टिं कुर्वंतु। अर्वाचीनं। विभाषांचेरदिक्स्त्रियामिति खप्रत्ययः। खस्ये-नादेशः। चक्षुः। चक्षेः शिच्चेत्युसिप्रत्ययः। शित्त्वाभावात् ख्याञादेशाभावः। निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तः। कृण्वंतु। कृवि हिंसाकरणयोरित्यस्य लोटि रूपं। आमंत्रितस्याविद्यमानवत्त्वेन पादादित्वादनिघातः। प्रत्ययस्वरः। वाघतः। वह प्रापणे। संश्चद्वेहदित्यादिना अतिप्रत्ययांतत्वेन निपातनादुपधावृद्धिः। हकारस्य घत्वं। प्रत्ययस्वरः॥

॥ अथ तृतीया ॥

नामानि ते शतक्रतो विश्वाभिर्गीर्भिरीमहे।

इंद्राभिमातिषाह्ये॥ ३

नामा॑नि । ते॒ । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ शतऽक्रतो । विश्वा॑भिः ।

गीः॒ऽभिः । ई॒म॒हे॒ ।

इंद्र॑ । अ॒भि॒मा॒ति॒ऽसह्ये॑ ॥ ३

शतक्रतो हे इंद्र अभिमातिषाह्ये । मातिर्मानो गर्वः । अभितो मानो येषां तेऽभिमातयः शत्रवः । तेषां सहनमेव सह्यं । तस्मिन्युद्धेऽस्माकमुपस्थिते सति ते तव नामानि शक्रवज्रहस्तादीनि नामधेयानि । यद्वा तदुपलक्षितानि बलानि विश्वाभिर्गीर्भिः सर्वाभिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिरीमहे । वयं याचामहे ॥ ईमहे । ई कांत्यादिषु । व्यत्ययेनात्मनेपदं । अदादित्वाच्छपो लुक् । निघातः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पु॒रु॒ष्टु॒तस्य॒ धाम॑भिः श॒तेन॑ महयामसि ।

इंद्र॑स्य चर्षणी॒धृतः॑ ॥ ४

पु॒रु॒ऽस्तु॒तस्य॑ । धाम॑ऽभिः । श॒तेन॑ । म॒ह॒या॒म॒सि॒ ।

इंद्र॑स्य । च॒र्ष॒णि॒ऽधृतः॑ ॥ ४

हे इंद्र पुरुष्टुतस्य पुरुभिर्बहुभिः स्तोतृभिः स्तुतस्य शतेनापरिमितसंख्याकैर्धामभिस्तेजोभिर्युक्तस्य चर्षणीधृतश्चर्षणीनां मनुष्याणां कर्मानुष्ठातॄणामभिमतफलसंपादनेन धारकस्येंद्रस्य । यद्वा । आकर्षंति सर्वं मनेनेति चर्षणि बलं । तद्धारकस्य तव महयामसि । स्तोत्रं कुर्मः ॥ पुरुष्टुतस्य । ष्टुञ् स्तुतौ । कर्मणि क्तः । थाथादिस्वरः । संहितायां स्तुतस्तोमयोश्छंदसीति षत्वं । महयामसि । मह पूजायामित्यस्य लटीदंतो मसिः । निघातः । चर्षणीधृतः । कृष आकर्षणे । कृषेरादेश्च चः । उ० २. १००. । इत्यनिप्रत्ययः । ककारस्य चकारादेशः । यद्वा । कृष विलेखने । कर्षंतीति चर्षणयो मनुष्याः । धृ धारणे । क्विप् । कृदुत्तरपदस्वरः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्रं॑ वृ॒त्राय॒ हंत॑वे पुरुहू॒तमुप॑ ब्रुवे ।

भरे॑षु॒ वाज॑सातये ॥ ५

इ॒न्द्रं॑ । वृ॒त्राय॑ । हन्त॑वे । पु॒रु॒ऽहू॒तम् । उप॑ । ब्रु॒वे ।

भरे॑षु । वाज॑ऽसातये ॥ ५

हे इंद्र वृत्राय हंतवे वृत्रनामकमसुरं हंतुं भरेषु युद्धेषु वाजसातवेऽन्नोपलक्षित-धनलाभाय च पुरुहूतं पुरुभिराहूतमिंद्रं बलवंतं त्वामुपब्रुवे । सोऽयमनाथं मित्वा-मित्वोऽहमाह्वयामि ॥ वृत्राय । क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानं । हंतवे । हंतेस्तुमर्थे तवेन्प्रत्ययः । नित्स्वरः । ब्रुवे । ब्रूञ् व्यक्तायां वाचीत्यस्य लड्युत्तम इटि रूपं । निघातः । वाजसातये । सननं सातिः । वाजस्य सातिर्वाजसातिः । दासी-भारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये एकोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते षष्ठी ॥

वाजे॑षु सास॒हिर्भ॑व॒ त्वामी॑महे शतक्रतो ।

इन्द्र॑ वृ॒त्राय॒ हन्त॑वे ॥ ६

वाजे॑षु । स॒स॒हिः । भ॒व॒ । त्वाम् । ई॒म॒हे॒ । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑

शत॒ऽक्र॒तो ।

इन्द्र॑ । वृ॒त्राय॑ । हन्त॑वे ॥ ६

शतक्रतो हे इंद्र वाजेषु संग्रामेषु सासहिः शत्रूणामभिभवता भव । वृत्राय हंतवे वृत्रं हंतुं त्वामीमहे । प्रार्थयामहे ॥ सासहिः । सहिवहिचलिपतिभ्यो यङंतेभ्यः किकिनौ वक्तव्याविति किप्रत्ययः । तस्य स्वरः । वृत्राय । कर्मणः संप्र-दानं । हंतवे । तुमर्थे तवेन्प्रत्ययः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

द्यु॒म्नेषु॑ पृत॒नाज्ये॑ पृत्सु॒तूर्षु॒ श्रवः॑सु च ।

इन्द्र॒ साक्ष्वा॒भिमा॑तिषु ॥ ७

द्युम्नेषु । पृतनाज्ये । पृत्सुतूर्षु । श्रवःसु । च ।
इंद्र । साक्ष्व । अभिमातिषु ॥ ७

द्युम्नेषु द्योतमानेषु धनेषु प्राप्तव्येष्वभिमानिनो ये सपत्नाः पृतनाज्ये । पृतनानामजनं गमनं यस्मिन्निति पृतनाज्यं संग्रामः । तस्मिन्संग्रामे च पृत्सुतूर्षु पृतनासु तरणशीलेषु शूरेषु श्रवःसु बलेषु च येऽभिमानिनः सपत्नाः संति तान् साक्ष्व । अभिभव । तथाभिमातिषु सर्वतो गर्वयुक्तेषु शत्रुषु पुरुषेषु ये सपत्नाः तांश्चाभिभव ॥ पृतनाज्ये । अज गतिक्षेपणयोरित्यस्य ण्यंतस्य अचो यत् पृतनानाज्यं पृतनाज्यं । एकादेशस्वरः । पृत्सुतूर्षु । पृतनाशब्दस्य सौ परतः मांसपृत्स्नूनामुपसंख्यानमिति पृदादेशः । त्रित्वरा संभ्रमे । ताच्छीलिकः क्विप् ज्वरत्वरेत्यादिना ऊट् । तत्पुरुषे कृति बहुलमिति पूर्वपदस्य सप्तम्या अलुक् । कृदुत्तरपदस्वरः । साक्ष्व । षह मर्षणे इत्यस्य लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक् ढत्वकत्वे । दीर्घश्छांदसः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे शुष्मिन्तमं न ऊतय इति तृचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रितं च । शुष्मिन्तमं न ऊतये आयं त इव सूर्यं । आ० ७. ४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

शुष्मिन्तमं न ऊतये द्युम्निनं पाहि जागृविं ।
इंद्र सोमं शतक्रतो ॥ ८

शुष्मिन्ऽतमं । नः । ऊतये । द्युम्निनं । पाहि । जागृविं ।
इंद्र । सोमं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥ ८

शतक्रतो हे इंद्र शुष्मिन्तमं बलवतां मध्येऽतिशयेन बलवंतं द्युम्निनं दीप्तिमंतं । यद्वा शुष्मिन्तमं शत्रूणां शोषकतमं द्युम्निनं यशस्विनं जागृविं जागरणशीलं । पीतः सोमो जागृविः स्वप्ननिवारक इति । तादृशं नोऽस्माकं संबंधिनं सोममूतयेऽस्माकं रक्षणाय पाहि । अत्रागत्य पिब ॥ शुष्मिन्तमं । तमपः पित्त्वादनुदात्तत्वे प्रत्ययस्वरः । पाहि । पातेर्लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक् । निघातः । जागृविः । क्विन्प्रत्ययांतः । नित्त्वादाद्युदात्तः ॥

॥ अथ नवमी ॥

इंद्रियाणि शतक्रतो या ते जनेषु पंचसु ।

इंद्र तानि त आ वृणे ॥ ९

इंद्रियाणि । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । या । ते । जनेषु । पंचऽसु ।

इंद्र । तानि । ते । आ । वृणे ॥ ९

शतक्रतो हे इंद्र ते तव संबंधिषु पंचसु जनेषु गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसीत्येषु या यानींद्रियाणि रूपग्रहणादिसामर्थ्यानि स्थितानि ते त्वदीयानि तानींद्रियाण्यहमावृणे । संभजे । यद्वा पंचजनेषु निषादपंचमेषु चतुर्षु जनेषु यानींद्रियाणि सामर्थ्यानि तानि त्वदीयान्यहमावृणे ॥ इंद्रियाणि । इंद्रियमिंद्रलिंगमिंद्रदृष्टमिंद्रसृष्टमिंद्रजुष्टमिंद्रदत्तमिति वेति घच् । प्रत्ययांतत्वेन निपातनादंतोदात्तः । वृणे । वृङ् संभक्तावित्यस्य लटि रूपं । निघातः ॥

॥ अथ दशमी ॥

अगंन्निंद्र श्रवो बृहद्द्युम्नं दधिष्व दुष्टरं ।

उत्ते शुष्मं तिरामसि ॥ १०

अगंन् । इंद्र । श्रवः । बृहत् । द्युम्नं । दधिष्व । दुस्तरं ।

उत् । ते । शुष्मं । तिरामसि ॥ १०

हे इंद्र बृहन्महत् श्रवः सोमलक्षणमस्माभिर्दीयानमन्नमगन् । त्वां गच्छतु । त्वं दुष्टरं दुस्तरं शत्रुभिस्तरीतुमशक्यं द्युम्नं धनं दधिष्व । अस्मभ्यं प्रयच्छ । वयं तु ते त्वदीयं शुष्मं बलमुत्कृष्टं तिरामसि । सोमाज्यादिभिर्वर्धयामः ॥ अगन् । गमेर्लङि बहुलं छंदसीति शपो लुक् । हल्ङ्याब्भ्य इत्यादिना तिलोपः । मो नो धातोः । अडागमस्वरः । दधिष्व । दधातेर्लोटि छंदस्युभयथेति थास आर्धधातुकत्वादिडागमः । निघातः । दुस्तरं । तरतेः कृच्छ्रार्थे खल् । सुषामादित्वात्संहितायां षत्वं । लित्स्वरः । तिरामसि । इदंतो मसिः । निघातः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अर्वावतो न आ गह्यथो शक्र परावतः ।

उ लोको यस्ते अद्रिव इंद्रेह तत आ गहि ॥ ११

अर्वाऽवतः । नः । आ । गहि । अथो इति । शक्र ।

पराऽवतः ।

उं इति । लोकः । यः । ते । अद्रिऽवः । इंद्र । इह ।

ततः । आ । गहि ॥ ११

शक्र बलवन्हे इंद्र अर्वावतोऽर्वाचीनात्समीपादेशात् अथो अपि च परावतोऽति-दूराद्देशान्नोऽस्मानभिलक्ष्यागहि । आगच्छ । अद्रिवः । अद्रिः भक्षयति शत्रून्नित्य-द्रिर्वज्रः । तद्वन् हे इंद्र ते तव य उ लोक उत्तमो लोकोऽस्ति ततस्तस्मादपि लोकादिहाग्निन्देवयजने देशे सोमपानार्थमागहि । आगच्छ ॥ गहि । गमेर्लोटि रूपं । परावतः । उपसर्गाच्छंदसि धात्वर्थं इति वतिः । प्रत्ययस्वरः । अद्रिवः । मतुवसो रुरिति रुः । ततः पंचम्यास्तसिलिति तसिल् । लित्स्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये द्वाविंशो वर्गः ॥

अभि तष्टेवेति दशर्चं नवमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अभि तष्टेव दश प्रजा-पतिः स वैश्वामित्रो वाच्यो वा द्वौ वा तौ न वैकोऽपीति । विश्वामित्रगोत्र प्रजा-पतिर्वाचः पुत्रः प्रजापतिर्वा ऋषिः । तावुभावपि समुच्चितावस्य सूक्तस्य ऋषी इति द्वितीयः पक्षः । अथवा नोभावपि किंतु विश्वामित्र एवेति तृतीयः पक्षः । त्रिष्टुप् छंदः । इंद्रो देवता ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकशस्त्रेऽभि तष्टेवेत्यहरहःशस्यनामकं सूक्तं । सूत्रितं च । उदु ब्रह्माण्यभि तष्टेवेतीतरावहरहःशस्ये । आ० ७. ४. । इति ॥ एवं सर्वत्राहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकस्य एतत्सूक्तं ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

अभि तष्टेव दीधया मनीषामत्यो न वाजी सुधुरो जिहानः ।

अभि प्रियाणि मर्मृशत्पराणि कवीँरिच्छामि संदृशे सुमेधाः ॥

अभि । तष्टाऽइव । दीधय । मनीषां । अत्यः । न । वाजी ।

सुऽधुरः । जिहानः ।

अभि । प्रियाणि । मर्मृशत् । पराणि । कवीन् । इच्छामि ।

संऽदृशे । सुऽमेधाः ॥ १

यजमानः स्तोतारं प्रति ब्रूते । हे स्तोतर्मनीषामिंद्रविषयां स्तुतिमभिदीधय । सर्वतो दीप्तां कुरु । तत्र दृष्टांतः । तष्टेव । यथा तष्टा तक्षणेन काष्ठं संस्करोति तद्वत् । सुधुरः शोभनया धुरान्वितो वाजी वेगवानत्यो नाश्व इव जिहानः कर्मणि प्रवर्तमानः पराण्युत्तमानि प्रियाणींद्रस्य प्रियतमानि । यद्वा पराण्युत्तरेष्वहःसु क्रियमाणानि कर्माण्यभिमर्मृशत् अत्यर्थमभिस्पृशन् सुमेधाः शोभनमेधावानहं कवीन् । ये पूर्वमनुष्ठितयज्ञा देवभूयमगमन् ते कवयः । तान् संदृशे संद्रष्टुमिच्छामि । उक्तार्थे ब्राह्मणं । अभि तष्टेव दीधया मनीषामित्यच्छावाकोऽहरहः शंसत्यभि-वस्तत्यैं रूपमभि प्रियाणि मर्मृशत्पराणीति यान्येव पराण्यहानि तानि प्रियाणि तान्येव तदभिमर्मृशतो यंत्यभ्यारभमाणाः परो वा अस्माल्लोकात्स्वर्गो लोकस्तमेव तदभिवदति कवीँरिच्छामि संदृशे सुमेधा इति ये वै तेन ऋषयः पूर्वे प्रेतास्ते वै कवयस्तानेव तदभ्यतिवदति । ऐ० ब्रा० ६. २०. । इति ॥ तष्टेव । तक्षू त्वक्षू तनूकरण इत्यस्य तृनि रूपं । नित्स्वरः । दीधय । दीधीङ् दीप्तिदेवनयोरित्यस्यांतर्भावितण्यर्थस्य लोटि शपो बहुलं छंदसीति लुगभावः । व्यत्ययेन परस्मैपदं । सुधुरः । आद्युदात्तं द्व्यच्छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । जिहानः । ओहाङ् गतावित्यस्य शानचि भृञामि-दित्यभ्यासस्येत्वं । चित्वादंतोदात्तत्वे प्राप्तेऽभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं । मर्मृशत् । मृश आमर्शन इत्यस्य यङ्लुकि रुग्रिकौ च लुकीत्यभ्यासस्य रुगागमः । तदंताच्छतरि रूपं । नाभ्यस्ताच्छतुरिति नुमभावः । अभ्यस्तस्वरः । संदृशे । दृशिर् प्रेक्षण इत्य-स्मात्तुमर्थे दृशे विख्ये चेति केप्रत्ययांतत्वेन निपातनादाद्युदात्तः । समासे कृदुत्तर-पदस्वरः । सुमेधाः । नित्यमसिच् प्रजामेधयोरित्यसिच्प्रत्ययः । चित्स्वरः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इनोत पृच्छ जनिमा कवीनां मनोधृतः सुकृतस्तक्षत द्याम्।
इमा उ ते प्रण्यो३ वर्धमाना मनोवाता अध नु धर्मणि ग्मन् ॥ २

इना। उत। पृच्छ। जनिम। कवीनां। मनःऽधृतः।
सुऽकृतः। तक्षत। द्यां।
इमाः। ऊं इति। ते। प्रऽन्यः। वर्धमानाः। मनःऽवाताः।
अध। नु। धर्मणि। ग्मन् ॥ २

उतेत्यामंत्रणे। हे इंद्र कवीनां सुकृतकर्मणां देवभूयगतानां जनिम जन्म। केन कर्मणा दिवं गताः कुतो वा तेषामुत्पत्तिरित्येतमर्थमिना ईश्वरान् गुरून्पृच्छ। ते कवयो मनोधृतः संयतमनस्का अत एव सुकृतः शोभनकर्माणः संतो द्यां दिवं तक्षत। अकुर्वन्। अध अथेदानीं धर्मण्यस्मिन्यज्ञे ते त्वदर्थं प्रण्यः प्रणीयमाना मनोवाता मनोवेगा वर्धमानास्त्वां वर्धयंत्य इमा अस्माभिः क्रियमाणाः स्तुतयो नु क्षिप्रं ग्मन्। त्वां गच्छंतु। उ सर्वत्र प्रसिद्ध्यर्थः॥ पृच्छ। प्रच्छ ज्ञीप्सायामित्यस्य लोटि तुदादित्वाच्छः। तस्य ङित्वाद्ग्रहिज्यादिना संप्रसारणं। निघातः। प्रण्यः। णीञ् प्रापण इत्यस्मादौणादिकः कर्मणि क्विप्। सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वादियङादेशं बाधित्वा यणादेशः उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं ग्मन्। गमेर्मंङि बहुलं छंदसीति शपो लुक्। गमहनेत्यादिनोपधालोपः। निघातः॥

॥ सैषा सूक्ते तृतीया ॥

नि षीमिदत्र गुह्या दधाना उत क्षत्राय रोदसी समंजन्।
सं मात्राभिर्ममिरे येमुरुर्वी अंतर्मही समृते धायसे धुः ॥ ३

नि । सीं । इत् । अत्र । गुह्या । दधानाः । उत । क्षयाय ।

रोदसी इति । सं । अंजन् ।

सं । मात्राभिः । ममिरे । येमुः । उर्वी इति । अंतः । मही

इति । समृते इति संऽऋते । धायसे । धुः । इति धुः ॥ ३

अथ भूलोके गुह्या गूढानि कर्माणि सीमित् सर्वत एव निदधानाः कुर्वाणा एते क्षयाय उत अपि च क्षत्राय बलाय धनाय वा रोदसी द्यावापृथिव्यौ समंजन्। ओषधीभिः पृथिवीं देवैश्च दिवं संगतामकार्षुः। किंच ते मात्राभिः। मीयंते मांतीति वा मात्राः शिलोच्चयाः। ताभिर्मात्राभिः संममिरे। ते रोदस्यावियत्तया परिच्छिन्ने चक्रुश्च। समृते परस्परं संगते उर्वी विस्तीर्णे मही महत्यौ ते द्यावापृथिव्यौ येमुः। विष्टंभकेनांतरिक्षेणांतरुद्यच्छन्। तथा धायसे तयोर्धारणार्थमंतरिक्षं धुः। अधुः॥ इदवधारणार्थे। गुह्या। गुहायां भवानि। भवार्थे यत्। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तः। दधानाः। दधाते शानचि रूपं। अभ्यस्तस्वरः। अंजन्। अंजू व्यक्तिम्रक्षणगतिष्वित्यस्य लङि श्नसोरल्लोपः। निघातः। मात्राभिः। मा माने माङ् माने वा। हुयामेत्यादिना त्रन्प्रत्ययः। नित्स्वरः। ममिरे। माङ् मान इत्यस्य लिटि रूपं। चादिलोपे विभाषेति न निघातः। येमुः। यम उपरम इत्यस्य लिटुसि रूपं। तिङुत्तरत्वादनिघातः। धायसे। वहिहाधाञ्भ्यश्छंदसीत्यसुन्। नित्स्वरः। धुः। दधातेर्लुङि रूपं॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आतिष्ठंतं परि विश्वे अभूषञ्छ्रियो वसानश्चरति स्वरोचिः।

महत्तद्वृष्णो असुरस्य नामा विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ ॥ ४

आऽतिष्ठंतं। परि। विश्वे। अभूषन्। श्रियः। वसानः।

चरति। स्वऽरोचिः।

महत् । तत् । वृष्णः । असुरस्य । नाम । आ । विश्वऽरूपः ।

अमृतानि । तस्थौ ॥ ४ ॥

विश्वे सर्वे जयवो रक्षमातिष्ठंतमिंद्रं पर्यभूषन् । परितोऽलमकुर्वन् । स्वरोचिः । स्वेन रोचिषा युक्तो स्वरोचिः । स्वप्रभयैव दीप्यमान इत्यर्थः । अत एव श्रियो दीप्तीर्वसान आच्छादयन् सोऽयमिंद्रश्चरति । सर्वत्र वर्तते । वृष्णः कामानां वर्षितुरसुरस्य । असुति प्रेरयति सर्वानंतर्यामितयेत्यसुरः । तस्येंद्रस्य तच्चाद्यमनुभूतपूर्वं नाम । नमयति सर्वान् शत्रूनिति नाम कर्म । यद्वा नम्यते सर्वैर्नमस्क्रियत इति नामेंद्रस्य शरीरं कर्म वा । महदाश्चर्योपेतं वर्तते । तथा विश्वरूपो नानाविधरूपतां भजमानः स इंद्रो महत्त्वान्नामृतानि जलान्यातस्थौ । अधितिष्ठति ॥ विश्वे । जसः शी । अभूषन् । भूष अलंकार इत्यस्य लङि रूपं । वसानः । वस आच्छादने इत्यस्य शानचि रूपं । तस्य लसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः । नाम । म्नात प्रह्वत्व इत्यस्मान्नामन्सीमन्नित्यादिना मनिन्प्रत्ययांतत्वेन निपातनादाद्युदात्तः । विश्वरूप इति तस्य संज्ञा । बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं । अमृतानि । कालाध्वनोरत्यंतसंयोग इति द्वितीया । तस्थौ । तिष्ठतेर्लिटि णलि रूपं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

असूत पूर्वो वृषभो ज्यायानिमा अस्य शुरुधः संति पूर्वीः ।

दिवो नपाता विदथस्य धीभिः क्षत्रं राजाना प्रदिवो

दधाथे ॥ ५ ॥

असूत । पूर्वः । वृषभः । ज्यायान् । इमाः । अस्य । शुरुधः ।

संति । पूर्वीः ।

दिवः । नपाता । विदथस्य । धीभिः । क्षत्रं । राजाना ।

प्रऽदिवः । दधाथे इति ॥ ५ ॥

वृषभः कामानां वर्षकः पूर्वश्चिरंतनोऽत एव ज्यायानिंद्रोऽसूत । अपः सृष्टवान् । पूर्वीर्बह्व्य इमा अनेन सृष्टा आपोऽस्य शुरुधः संति । शुचः पिपासाया रोधयित्र्यो भवंति । दिवो नपाता दिवो न पातयितारौ हे राजानाविंद्रावरुणौ प्रदिवः प्रकर्षेण द्योतमानस्य विदथस्य यज्ञकारिणः स्तोतुर्धीभिः स्तुतिभिः क्षत्रं धनं दधाथे । अस्मभ्यं दातुं धारयेथे ॥ असूत । षूङ् प्राणिगर्भविमोचने इत्यस्य लङि रूपं । अडागमस्वरः । ज्यायान् । प्रशस्यस्य वृद्धस्य चेति ज्यादेशः । ज्यादादीयस इतीयस आदेराकारादेशः । ञित्वादाद्युदात्तः । शुरुधः । पृषोदरादिः । नपाता । नभ्राण्नपादिति निपातनान्नञः प्रकृतिभावः । आमंत्रितत्वान्निघातः । धीभिः । सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं । राजाना । आमंत्रितत्वान्निघातः । दधाथे । दधातेर्लटि रूपं । निघातः ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते षष्ठी ॥

त्रीणि राजाना विदथे पुरूणि परि विश्वानि भूषथः सदांसि ।

अपश्यमत्र मनसा जगन्वान्व्रते गंधर्वाँ अपि वायुकेशान् ॥ ६

त्रीणि । राजाना । विदथे । पुरूणि । परि । विश्वानि ।

भूषथः । सदांसि ।

अपश्यं । अत्र । मनसा । जगन्वान् । व्रते । गंधर्वान् ।

अपि । वायुऽकेशान् ॥ ६

हे राजानाविंद्रावरुणौ विदथेऽस्मिन्यज्ञे विश्वानि व्याप्तानि पुरूणि [illegible] स्तोत्रादिभिः पूर्णानि त्रीणि सदांसि सवनानि परि भूषथः । सर्वतोऽलंकुरुथः ॥ हे इंद्र त्वं जगन्वान् । यज्ञं प्रति गतवानसि । अपि संभावनायां । यतोऽहमत्र व्रते यज्ञे वायुकेशान् वायुवज्ज्वलनरश्मीन् गंधर्वान् सोमरक्षकान् स्वानभ्राजादीन् मनसापश्यं । ते च स्वानभ्राजादयस्तैत्तिरीयके सप्तमभिहिताः । स्वान भ्राजांघारे बंभारे हस्त सुहस्त कृशानो । एते वः सोमक्रयणास्तान्रक्षध्वं मा वो दभन्निति ॥ भूष

भूष अलंकार इत्यस्य लटि रूपं। अपश्यं। दृशिर् प्रेक्षण इत्यस्य लङि रूपं। पादादित्वादनिघातः। जगन्वान्। गमेः क्वसौ विभाषा गमहनविदविशामितीटो विकल्पितत्वादिडभावः। मो नो धातोर्म्वोश्चेति मकारस्य नकारः। प्रत्ययस्वरः। गंधर्वान्। धृञ् धारण इत्यस्य गोशब्द उपपदे गवि गन् धृञो व इति वप्रत्ययः। तत्संनियोगेन गोशब्दस्य गनादेशः। प्रत्ययस्वरः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तदिन्न्वस्य वृषभस्य धेनोरा नामभिर्ममिरे सक्म्यं गोः।

अन्यदन्यदसुर्यं१ वसाना नि मायिनो ममिरे

रूपमस्मिन् ॥ ७

तत्। इत्। नु। अस्य। वृषभस्य। धेनोः। आ नामऽभिः।

ममिरे। सक्म्यं। गोः।

अन्यत्ऽअन्यत्। असुर्यं। वसाना। नि। मायिनः।

ममिरे। रूपं। अस्मिन् ॥ ७

ये यजमाना वृषभस्याभिमतफलप्रदस्यास्येंद्रस्यार्थं धेनोर्गोर्नामभिर्विश्वायुर्विश्वव्यचा इत्यादिभिरुपलक्षितां गां सक्म्यं संभजनार्हं तत्क्षीरादिकं हविर्नु क्षिप्रमाममिर आदुहंति। धातूनामनेकार्थत्वात्। तेन च हविषा यज्ञमनुष्ठाय देवभूयं प्राप्तास्ते कवयोऽन्यदन्यन्नूतनमसुर्यमसुराणां बलं वसाना आच्छादयंत अत एव मायिनो मायया स्वीकृतकामरूपाः। यद्वा मायिनः प्रज्ञावंतः संतोऽस्मिन्निंद्रे रूपं स्वं स्वं रूपं निममिरे। इयत्तया परिच्छिद्य निदधुः॥ इत् पूरणं। ममिरे। माङ् माने। लिटि रूपं। निघातः। सक्म्यं। युजिरुचितिजां कुश्चेत्यत्र चकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात्सचतेर्मक्प्रत्ययः कुत्वं च। सचनं सक्मः। तत्र भव इत्यर्थे भवे छंदसीति यत्। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तः। गोः। एकादेशस्वरः। असुर्यं। असुरस्य स्वमित्यर्थेऽसुरस्य स्वं। पा० ४. ४. १२३.। इति यत्। तित्स्वरितः। रूपं। रूप रूपक्रियायां। घर्यंतः। खष्पशिल्पशष्पबाष्परूपपर्पतल्पाः। उ० ३, २८.। इति

यप्रत्ययांतत्वेन निपातनाल्लकारलोपोऽगुणत्वं च। रूपयति रूप्यते वेति रूपं। प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तदिन्न्व॑स्य सवितुर्नकि॑र्मे॒ हिर॒ण्ययी॑मम॒तिं यामशि॑श्रे॒त्।

आ सु॒ष्टु॒ती रोद॑सी विश्वमि॒न्वे अपी॑व यो॒षा जनि॑मानि

वव्रे ॥ ८ ॥

तत्। इत्। नु। अ॒स्य। स॒वि॒तुः। नकिः॑। मे॒। हि॒र॒ण्ययी॑म्।

अ॒मति॑म्। याम्। अशि॑श्रेत्।

आ। सु॒ऽस्तु॒ती। रोद॑सी इति॑। वि॒श्व॒मि॒न्वे इति॑ वि॒श्वम्ऽइ॒न्वे।

अपि॑ऽइव। यो॒षा। जनि॑मानि। व॒व्रे ॥ ८ ॥

तत्तस्मादस्य सवितुः सर्वस्य जगतोऽतर्यामितया प्रेरयितुरखेंद्रस्य मे मम हिरण्ययीं सुवर्णमयीममतिं दीप्तिं नकिः को वा परिच्छिनत्ति खलु। यां मदीयां दीप्तिमशिश्रेत् य आश्रयति स सुष्टुती शोभनया स्तुत्या स्तुतः सन् विश्वमिन्वे सर्वस्य संतर्पयित्र्यौ रोदसी द्यावापृथिव्यावा वव्रे। स्वकीयतया सर्वतो वृणुते। तत्र दृष्टांतः। अपीव योषा जनिमानि। यथा योषा स्त्री जनिमानि जातान्यपत्यानि वृणोति तद्वत् ॥ नकिः। निपातः। हिरण्ययीं। हिरण्यस्य विकारार्थे मयड्वैतयोरिति मयट्। ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानि छंदसीति निपातनान्मयटो मकारलोपः। टिड्ढाणञिति ङीप्। प्रत्ययस्वरः। अमतिं। अम गत्यादिषु। अमेरतिरित्यतिप्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः। अशिश्रेत्। श्रयतेर्लङि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः। यद्वृत्तयोगादनिघातः। सुष्टुती। सुपां सुलुगिति तृतीयायाः सवर्णदीर्घः। विश्वमिन्वे। इवि व्याप्तिप्रीणनयोरित्यस्मात्कर्मण्यण्। इदित्वान्नुम्। तत्पुरुषे कृति बहुलमिति द्वितीयाया अलुक्। कृदुत्तरपदस्वरः। योषा। यौतेर्मिश्रीभावकर्मणो वृतॄवदिहनिकमिकषियुभ्यश्चिभ्यः स इति सप्रत्ययः। घृतादित्वादाद्युदात्तः। जनिमानि। जनी प्रादुर्भावे। हृजनिभ्यामिमनिजिति इमनिन्प्रत्ययो भूतकाले। नित्वादाद्युदात्तः। वव्रे। वृञ् वरणे इत्यस्य लिटि रूपं ॥

॥ अथ नवमी ॥

युवं प्रत्नस्य साधथो महो यद्दैवी स्वस्तिः परि णः स्यातं ।

गोपाजिह्वस्य तस्थुषो विरूपा विश्वे पश्यंति मायिनः

कृतानि ॥ ९ ॥

युवं । प्रत्नस्य । साधथः । महः । यत् । दैवी । स्वस्तिः ।

परि । नः । स्यातं ।

गोपाजिह्वस्य । तस्थुषः । विऽरूपा । विश्वे । पश्यंति ।

मायिनः । कृतानि ॥ ९ ॥

हे इंद्रावरुणौ युवं युवां प्रत्नस्य स्तोतुर्महत्प्रभूतं श्रेयः साधथः । साधयथः । कीदृशं तदित्यत आह । यद्दैवी स्वस्तिर्यदिदं देवसंबंधि श्रेयः स्वराज्यलक्षणं । किंच युवां नोऽस्मान्परि परितः स्यातं । रक्षकौ भवेतं । विश्वे सर्वे मायिनो देवा गोपाजिह्वस्य । गोप्त्री जिह्वा मा विभीतेत्येतादृशी वाग्यस्य स तथोक्तः । तस्थुषः स्थिरतरस्येंद्रस्य विरूपा नानाविधानि वृत्रहननादीनि कृतानि कर्माणि पश्यंति । एवमिंद्रस्य विश्वरूपत्वमुक्तं ॥ युवं । युष्मच्छब्दस्य द्विवचने युवावौ द्विवचन इति युवादेशः । ङेप्रथमयोरमिति सुपोऽमादेशः । साधथः । साध संसिद्धावित्यस्य ण्यंतस्य लटि रूपं । बहुलमन्यत्रापीति णेर्लुक् । निघातः । दैवी । देवाद्यञञावित्यञ्प्रत्ययः । ञित्स्वरः । स्यातं । अस्तेर्लिङि रूपं । गोपाजिह्वस्य । गुपू रक्षण इत्यस्मादायप्रत्ययांतस्य क्विप्यतोलोपयलोपयोः कृतयो रूपं गोपा इति । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । तस्थुषः । ष्ठा गतिनिवृत्तावित्यस्य क्वसौ वस्वेकाजाद्घसामिति प्राप्तस्येटः संप्रसारणं । संप्रसारणाश्रयं च बलीय इति संप्रसारणस्य बलीयस्त्वादिट्‌निवृत्तिः । वसोः संप्रसारणं । प्रत्ययस्वरः । पश्यंति । दृशिर् प्रेक्षणे । निघातः ॥

॥ अथ दशमी ॥

शुनं हुवेम मघवानमिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ।

शृण्वंतमुग्रमूतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ १०

शुनं। हुवेम। मघऽवानं। इंद्रं। अस्मिन्। भरे। नृऽतमं।

वाजऽसातौ।

शृण्वंतं। उग्रं। ऊतये। समत्ऽसु। घ्नंतं। वृत्राणि।

संऽजितं। धनानां ॥ १०

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ इति तृतीये मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि। तत्रेंद्रं मतिरिति नवर्चं प्रथमं सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभमैंद्रं। इंद्रं मतिर्नवेत्यनुक्रांतं। सूक्तविनियोगो लिंगादवगंतव्यः॥

॥ तत्रैषा सूक्ते प्रथमा ॥

इंद्रं मतिर्हृद आ वच्यमानाच्छा पतिं स्तोमतष्टा जिगाति।

या जागृविर्विदथे शस्यमानेंद्र यत्ते जायते विद्धि तस्य ॥ १

इंद्रं। मतिः। हृदः। आ। वच्यमाना। अच्छं। पतिं।

स्तोमऽतष्टा। जिगाति।

या। जागृविः। विदथे। शस्यमाना। इंद्रं। यत्। ते।

जायते। विद्धि। तस्य ॥ १

विश्वामित्रः स्तौति। हे इंद्र हृदो हृदयाद्वच्यमानोच्यमाना स्तोमतष्टा स्तोमकारिभिः कृता मतिः स्तुतिः पतिं सर्वस्य जगतः स्वामिनं त्वामच्छाभिलक्ष्या

जिगाति। समंताद्गच्छतु। या मदीया स्तुतिर्जागृविः स्तुत्यस्य तव जागरणं कुर्वाणा विदथे यज्ञे वक्ष्यमाणा भवति। हे इंद्र ते त्वदर्थं यत्स्तोत्रं मत्तो जायते तद्विद्धि। जानीहि। तस्येति द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ यतिः। जंत्वे वृषेत्यादिना क्रिच्-दात्तः। हृदः। हृदयशब्दस्य पद्दन्नोमासित्यादिना हृदादेशः। ऊडिदमिति विभक्ते-रुदात्तत्वं। वक्ष्यमाना। वच परिभाषण इत्यस्य कर्मणि यक्। संप्रसारणाभाव-श्छांदसः। प्रत्ययस्वरः। स्तोमतष्टा। तक्षू तक्षू तनूकरण इत्यस्य कर्मणि निष्ठा। तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। जिगाति। गा स्तुतौ छंदसीति जुहो-त्यादिः। बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं। निघातः। जायते। जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लटि रूपं। यद्वृत्तयोगादनिघातः। विद्धि। विद ज्ञान इत्यस्य लोटि हुझल्भ्यो हेर्धिरिति धादेशः। वाक्यभेदादनिघातः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दिवश्चिदा पूर्व्या जायमाना वि जागृविर्विदथे शस्यमाना।
भद्रा वस्त्राण्यर्जुना वसाना सेयमस्मे सनजा पित्र्या धीः ॥ २

दिवः। चित्। आ। पूर्व्या। जायमाना। वि। जागृविः।
विदथे। शस्यमाना।
भद्रा। वस्त्राणि। अर्जुना। वसाना। सा। इयं। अस्मे
इति। सनऽजा। पित्र्या। धीः ॥

हे इंद्र दिवश्चित् द्योतमानात्सूर्यादपि पूर्व्या पूर्वे उषःकालसंबंधिन्याजा-यमाना या स्तुतिलक्षणा वाग्विभवति सेयं वाग्विदथे यज्ञे शस्यमाना जागृविः स्तु-त्यस्य तव जागरणं कुर्वाणा भद्रा कल्याणान्यर्जुना शुक्लवर्णानि वस्त्राणि योग्यतया तेजांसि वसानास्मे अस्माकं पित्र्या पितृक्रमागता अत एव सनजा पुरातनी सती धीस्तव स्तुतिर्भवति ॥ दिवः। दिवेः क्विप्। ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं। अर्जुना। अर्जेर्णिलुक्चेत्युनन्। नित्स्वरः। सनजा। जनेरन्येभ्योऽपि दृश्यत इति डः। प्रत्ययस्वरः। पित्र्या। पितृशब्दात्तत आगत इत्यर्थे पितुर्यच्चेति यत्प्रत्ययः। रीङृत इति रीङादेशः। यस्येति लोपः। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यमा चिदत्र यमसूरसूत जिह्वाया अग्रं पतदा ह्यस्थात् ।
वपूंषि जाता मिथुना सचेते तमोहना तपुषो बुध्न एता ॥ ३

यमा । चित् । अत्र । यमऽसूः । असूत । जिह्वायाः । अग्रं ।
पतत् । आ । हि । अस्थात् ।
वपूंषि । जाता । मिथुना । सचेते इति । तमःऽहना ।
तपुषः । बुध्ने । आऽइता ॥ ३

प्रसंगादुषःकालं प्रशंसति । यमसूः । यमौ यमलौ सूत इति यमसूरुषोऽभिमानिनी देवता । सा यमा यमलावश्विनावत्रोषःकालेऽसूत । अश्विनोस्तत्र यष्टव्यमानत्वात्तावश्विनौ स्तोतुं मम जिह्वाया अग्रं पतच्चंचलमास्थाद्धि । तिष्ठति खलु । तमोहना तमसो हंतारौ तपुषः । तपत्यग्निरनेन सूर्यं इति तपुर्दिवसः । तस्य बुध्ने मूल एता एतावागतौ मिथुना परस्परं संगतौ तावश्विनौ जातोत्पन्नानि वपूंषि । उप्यंते निधीयंत इति वपूंष्युषःकाले क्रियमाणानि यज्ञादीनि कर्माणि । सचेते । संगच्छतः ॥ यमसूः । षूङ् प्राणिगर्भविमोचन इत्यस्य क्विप् । कृदुत्तरपदस्वरः । असूत । तस्यैव । धातोर्लङ्यदादित्वाच्छपो लुक् । निघातः । पतत् । पत्लृ गतौ । शतुर्लसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः । अस्थात् । ष्ठा गतिनिवृत्तौ । लुङि रूपं । हियोगादनिघातः । वपूंषि । डुवप् बीजसंताने । अर्तिपृवपियजितनिधनितपिभ्यो नित्युसिप्रत्ययः । नित्त्वादाद्युदात्तः । सचेते । षच समवाय इत्यस्य लटि रूपं । तपूंषि । तप संतापे । अर्तिपृवपीत्यादिना उसिः । बुध्ने । बन्ध बंधने । बंधेर्ब्रधिबुधी च । उ० ३. ५. । इति नक्प्रत्ययः । ब्रधिबुधी एतावादेशौ धातोः । प्रत्ययस्वरः । एता । इण् गतावित्यस्य कर्मणि निष्ठा । गतिरनंतर इति गतेः स्वरः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नकिरेषां निंदिता मर्त्येषु ये अस्माकं पितरो गोषु योधाः ।
इंद्र एषां दृंहिता माहिनावानुद्गोत्राणि ससृजे दंसनावान् ॥ ४

नकिः । एषां । निंदिता । मर्त्येषु । ये । अस्माकं । पितरः ।
गोषु । योधाः ।
इंद्रः । एषां । दृंहिता । माहिनऽवान् । उत् । गोत्राणि ।
ससृजे । दंसनाऽवान् ॥ ४

हे इंद्र सखे प्रवृत्तानामस्माकं ये पितरोऽंगिरसो गोषु पणिभिरपहृतेषु योधा योद्धारो वर्तंते तेषामेषां मर्त्येषु निंदिता दूषको नकिर्न कश्चिदस्ति । कुत इत्यत आह । माहिनावान्महिमोपेतो दंसनावान्वृत्रहननादिकर्मवानिंद्र एषामंगिरसां दृंहितानि बद्धानि गोत्राणि गवां वृंदान्युत्ससृजे । तेभ्योऽंगिरोभ्यो ददौ ॥ निंदिता । निदि कुत्सायामित्यस्य तृचि रूपं । मर्त्येषु । दंडादित्वात्तादर्थिको यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । योधाः । युध संप्रहार इत्यस्य पचाद्यचि रूपं । दृंहिता । दृह दृहि वृद्धावित्यस्य निष्ठायां रूपं । माहिनावान् । महेरिनण्चेतीनण्प्रत्ययः । तदस्यास्तीति मतुप् । माहिनावानिति तस्य संज्ञा । मतौ बह्वचोऽनजिरादीनामिति संहितायां दीर्घः । गोत्राणि । गवां समूह इत्यर्थे खलगोरथादित्यनुवृत्तौ इनित्रकट्यचश्चेति गोशब्दात्त्रप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । ससृजे । सृज विसर्गे इत्यस्य लिटि रूपं ॥

दशपेये निष्केवल्ये निविद्धानीयस्य पुरस्तात्सखा ह यत्रेत्येषा । सूत्रितं च । सखा ह यत्र सखिभिर्नवग्वैरिति निविद्धानीययोराद्ये । आ० ९. ३. । इति ॥

॥ तत्रैषा सूक्ते पंचमी ॥

सखा ह यत्र सखिभिर्नवग्वैरभिज्ञ्वा सत्वभिर्गा अनुग्मन् ।
सत्यं तदिंद्रो दशभिर्दशग्वैः सूर्यं विवेद तमसि क्षियंतं ॥ ५

सखा । ह । यत्र । सखिऽभिः । नवऽग्वैः । अभिऽज्ञु । आ ।
सत्वऽभिः । गाः । अनुऽग्मन् ।
सत्यं । तत् । इंद्रः । दशऽभिः । दशऽग्वैः । सूर्यं । विवेद ।
तमसि । क्षियंतं ॥ ५

सखिभिः समानख्यानैः सत्वभिर्दिंग्रभितः ओषद्भिर्दंवग्वैः । मेधातिथिप्रभृतयोऽंगिरसः केचित्तत्र मासान्सत्वमनुष्ठाय फलं लेभिरे केचिद्दश मासाननुष्ठायेति । तत्र ये नव मासान् सत्रमनुष्ठाय लब्धफला उदतिष्ठन् ते नवग्वाः । तैः सत्वभिरंगिरोभिः सखा समानख्यान इंद्रो यत्र यस्मिन्बिले पणिभिर्निरुद्धा गा अभिलक्ष्याभिज्ञु अभिगतजानुकं यथा भवति तथानुग्मन् अनुगच्छन्निंद्रस्तत्र बिले दशग्वैः । ये दश मासान्सत्रमनुष्ठाय लब्धफला उदतिष्ठन्ते दशग्वाः । दशभिर्दशसंख्याकैरंगिरोभिः सहितः सन् तमसि विलवर्तिन्यंधकारे चियंतं निवसंतं सत्यं यथार्थप्रकाशं सूर्यं विवेद । लेभे । ततो लब्धप्रकाशः स इंद्रस्ता गा आनीयांगिरोभ्यः प्रादादिति भावः ॥ सखा । ख्या प्रकथने । समाने ख्यश्चोदात्त इतीण्प्रत्ययः । डित् । समानस्य छंदसीति समानस्य सभावः । उदात्त इत्युक्तेन सामर्थ्यादुपपदस्येति गम्यते । आद्युदात्तः । नवग्वैः गमेरौणादिको ड्वप्रत्ययः । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । अभिज्ञु । प्रसंभ्यां जानुनो ज्ञुरिति विधीयमानो ज्ञुरभेरुत्तरस्य व्यत्ययेन भवति । सत्वभिः । षद्ल विशरणगत्यवसादनेष्वित्यस्मात् ईरसद्योस्तुट् चेति क्वनिप्प्रत्ययः । तुडागमः । नित्त्वादाद्युदात्तः । अनुग्मन् । गमेः लङि बहुलं छंदसीति शपो लुकि कृते गमहनेत्यादिनोपधालोपः । प्रादिसमासः । थाथस्वरः । विवेद । विद ज्ञान इत्यस्माल्लिटि णलि रूपं । चियंतं । चि निवासगत्योरित्यस्य शतरि रूपं ॥

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये पंचविंशो वर्गः ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते षष्ठी ॥

इंद्रो मधु संभृतमुस्रियायां पद्वद्विवेद शफवन्नमे गोः ।
गुहा हितं गुह्यं गूळ्हमप्सु हस्ते दधे दक्षिणे दक्षिणावान् ॥ ६

इंद्रः । मधु । संऽभृतं । उस्रियायां । पत्ऽवत् । विवेद । शफऽवत् । नमे । गोः ।
गुहा । हितं । गुह्यं । गूळ्हं । अप्ऽसु । हस्ते । दधे । दक्षिणे । दक्षिणऽवान् ॥ ६

इंद्र उस्रियायां क्षीरदध्यादिक्रमेणोत्स्राविण्यां भोगवत्यां गवि संभृतं संपादितं मधु क्षीरादि विवेद । अज्ञासीत् । ततस्तदर्थं पद्वत्पादयुक्तं शफवत्खुरोपेतं गोधनं विवेद । लेभे । कथं लब्धवानिति तदुच्यते । नमे गोः । गोरिति द्वितीयार्थे षष्ठी । पणिनामकैरसुरैरपहृतां गां नमे । आनीतामकरोत् । तथा दक्षिणावानौदार्य-वान्समर्थः स इंद्रो गुहा गुहायां हितं गुह्यं प्रच्छन्नं अत एवांतरिक्षे गूढं गूढचारिणं मायिनमसुरं दक्षिणे हस्ते दधे । दधार । अघ्नीदित्यर्थः ॥ द्वितीया-ष्टके । २. ६. २. । श्रुधि हवमित्यस्मिन्वर्गे गुहा हितमित्येतस्य गव्यधायि । उस्रि-यायां प्रक्रिया सम्यक् पूर्वमेवावादि ॥ विवेद । विद ज्ञाने विदॢ लाभे । एतयोर्लिटि रूपं । शफवत् । शफोऽस्यास्तीति मतुप् । ह्रस्वनुड्भ्यां मतुबिति मतुप उदात्तत्वं । नमे । नमु प्रह्वत्व इत्यस्य लिटि रूपं । द्विर्वचनस्य छंदसि विकल्पितत्वादत्र द्विर्वचनाभावः । वाक्यभेदादनिघातः । गुह्यं । गुहू संवरणे पित्त्वादनुदात्तत्वे धातु-स्वरः । दधे । दधातेर्लिटि रूपं । दक्षिणावान् । दक्ष वृद्धौ । द्रुदक्षिभ्यामिनन्नि-त्यीनन्प्रत्ययः । तदस्यास्तीति मतुप् । संहितायामन्येषामपि दृश्यत इति पूर्वपदस्य दीर्घः । नित्स्वरः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ज्योतिर्वृणीत तमसो विजानन्नारे स्याम दुरितादभीके ।
इमा गिरः सोमपाः सोमवृद्ध जुषस्वेंद्र पुरुतमस्य कारोः ॥ ७

ज्योतिः । वृणीत । तमसः । विऽजानन् । आरे । स्याम ।
दुःऽइतात् । अभीके ।
इमाः । गिरः । सोमऽपाः । सोमऽवृद्ध । जुषस्व । इंद्र ।
पुरुऽतमस्य । कारोः । ॥ ७ ॥

तमसो रात्रेः सकाशाद्विजानन्विशेषेण जानन् प्रादुर्भवन्सूर्यात्मक इंद्रो ज्यो-तिर्वृणीत । जगद्व्यवहारनिर्वाहकं प्रकाशं समभजत । यद्वा तमसस्तमोरूपाद्वृत्रा-द्विजानन् प्रादुर्भवन् । हतं कृत्वा प्रकाशमवृणीत । वयं दुरितात्पापादारे दूरे पापवर्जिताः संतोऽभीके भयरहिते स्थाने स्याम । भवेम । सोमपाः सोमस्य पातरत एव सोमवृद्ध सोमपानेषु वृद्ध हे इंद्र पुरुतमस्य । पुरून् बहून् तामयति

ग्लापयतीति पुरुतमः । तादृशस्य कारोः स्तोत्रं कुर्वाणस्य ऋत्विज इमाः स्तुतिलक्षणा गिरो वाचो जुषस्व । सेवस्व ॥ वृणीत । वृङ् संभक्तावित्यस्य लङि रूपं । विजानन् । ज्ञा अवबोधने । विशेषेण ज्ञानं प्रकाशः । प्रत्ययस्वरः । अभीके । न विद्यते भीर्यस्मिन् । ततः शेषाद्विभाषा । पा० ५. ४. १५४. । इति कप्प्रत्ययः । नञ्सुभ्यामित्यंतोदात्तत्वे प्राप्ते कपि पूर्वस्यांतोदात्तत्वं । पुरुतमस्य । तसु ग्लान इत्यस्माद्यंतात्पचाद्यचि परादिश्छंदसि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ज्योतिर्यज्ञाय रोदसी अनु ष्यादारे स्याम दुरितस्य भूरेः ।

भूरिं चिद्धि तुजतो मर्त्यस्य सुपारासो वसवो बर्हणावत् ॥ ८

ज्योतिः । यज्ञायं । रोदसी इति । अनु । स्यात् । आरे ।

स्याम । दुःऽइतस्य । भूरेः ।

भूरिं । चित् । हि । तुजतः । मर्त्यस्य । सुऽपारासः ।

वसवः । बर्हणाऽवत् ॥ ८

हे इंद्र ज्योतिर्जगत्प्रकाशकः सूर्यो यज्ञायाग्निहोत्रादिकर्मकरणाय रोदसी द्यावापृथिव्यावनुष्यात् । अनुभवतु । प्रकाशयतु । वयं भूरेः प्रभूतस्य दुरितस्य पापस्यारे दूरे स्याम । भवेम । हे वसवः सर्वस्य वासयितार इंद्रादयः सुपारासः सुपाराः शोभनपाराः स्तुत्याभिमुखीकर्तुं शक्या यूयं भूरि विदतिप्रभूतं बर्हणावत्स्पष्टवृद्धियुक्तं धनं तुजतो भूरिप्रदस्य मर्त्यस्य प्रयच्छथ । अत्र योग्यक्रियाध्याहारः ॥ स्यात् । अस्तेर्लिङि रूपं । संहितायामनोदुत्तरस्यास्तेरुपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्पर इति षत्वं । निघातः । तुजतः । तुजि पिजि लाज हिंसादाननिकेतनेषु । शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं । बर्हणावत् । वृहि वृद्धावित्यस्य भाव औणादिको युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ नवमी ॥

शुनं हुवेम मघवानमिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वंतमुग्रमूतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ १०

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् भरे । नृऽतमं ।
वाजऽसातौ ।
शृण्वंतं । उग्रं । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नंतं । वृत्राणि ।
संऽजितं । धनानां ॥ १०

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

इंद्र त्वेति नवर्चं द्वितीयं सूक्तं वैश्वामित्रं गायत्रमैंद्रं । तथा चानुक्रांतं । इंद्र त्वा गायत्रं होति ॥ अग्निष्टोमे प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र इदं सूक्तं । सूत्रितं च । इंद्र त्वा वृषभमुद्रेदभीति तिस्रः । आ० ५. १०. । इति ॥ आद्या प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः प्रस्थितयाज्या । सूत्रितं च । इंद्र त्वा वृषभं मरुतो यस्य । आ० ५. ५. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥

इंद्रं त्वा वृषभं वयं सुते सोमे हवामहे ।
स पाहि मध्वो अंधसः ॥ १

इंद्रं । त्वा । वृषभं । वयं । सुते । सोमे । हवामहे ।
सः । पाहि । मध्वः । अंधसः ॥ १

इंद्रो भवति सोमरसे रमते क्रीडतीतींद्रः । यद्वा इदं सर्वं जगत्साक्षात्पश्यतीतींद्रः । तस्य संबुद्धिः । हे इंद्र वृषभं कामानां वर्षकं त्वा त्वां सुते ग्रावभिरभिषुते सोम वयं हवामहे । सोमपानार्थमाह्वयामः । स त्वं मध्वो मदकरमंधसोऽन्नलक्षणं सोमं पाहि । पिब । इंद्रशब्दं यास्को बहुधा निर्विवेच । इंद्र इरां दृणातीति वेरां ददातीति वेरां दधातीति वेरां दारयतीति वेरां धारयतीति वेंदवे द्रवतीति वेंदौ रमत इति वेंद्धे भूतानीति वा । तद्यदेनं प्राणैः समैंधंस्तदिंद्रस्येंद्रत्वमिति । यत्र यत्र योऽर्थोऽनुगुणस्तत्र सोऽर्थः स्वीकार्यः । इदंदर्शनादित्यौपमन्यवः । इदं ब्रह्म साक्षात्पश्यतीतींद्रः । तथा चारण्यके श्रूयते । स एतमेव पुरुषं ब्रह्मततममपश्यदिदमदर्शमिती३ँ । तस्मादिंद्रो नामेदंद्रो ह वै नाम तमिदंद्रं संतमिंद्र इत्याचक्षते परोक्षेण परोक्षप्रिया इव हि देवाः । तै० आ० १. २३. । इति ॥ इंद्र । इदि परमैश्वर्ये इति धातुः । स्वमायया जगद्रूपत्वं परमैश्वर्यं । अनेनाभिप्रायेण श्रूयते । इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयत इति । इंदुशब्द उपपदे रमतेरन्येभ्योऽपि दृश्यत इति

डः । पूर्वपदस्योकारलोपः । इदि परमैश्वर्ये इत्यस्मादृज्रेंद्राग्र इत्यादिना रन्प्रत्ययांतत्वेन निपातितः । एवमेतानि निर्वचनानि द्रष्टव्यानि । आमंत्रिताद्युदात्तत्वं। हवामहे । ह्वयतेर्बहुलं छंदसीति संप्रसारणे लटि रूपं । मध्वः । मधुशब्दः फलिपाटीत्यादिनोग्प्रत्ययांतः । आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः । यणादेशः । अंधसः । अदेर्नुम् धश्चेत्यसुन् । नित्स्वरः ॥

ब्राह्मणाच्छंसिनः प्रातःसवन इंद्र क्रतुविदमिति प्रस्थयाज्या । सूत्रितं च । इंद्र क्रतुविदं सुतमिति याज्या । आ० ५. १०. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते द्वितीया ॥

इंद्र क्रतुविदं सुतं सोमं हर्य पुरुष्टुत ।
पिबा वृषस्व तातृपिं ॥ २

इंद्र । क्रतुऽविदं । सुतं । सोमं । हर्य । पुरुऽस्तुत ।
पिब । आ । वृषस्व । तातृपिं ॥ २

हे इंद्र क्रतुविदं क्रतोः प्रज्ञाया लंभकं सुतमभिषुतमिमं सोमं हर्य । पातुं कामयस्व । हे पुरुष्टुत पुरुभिर्बहुभिः स्तुतेंद्र तातृपिं तर्पकमाप्यायनकारिणमिमं सोमं पिब । पीतमिमं सोममावृषस्व । जठरे सिंच । यथा नाभेरधो न पतति तथा धारयेति भावः ॥ हर्य । हर्य गतिकांत्योरित्यस्य लोटि रूपं । निघातः । पुरुष्टुत । स्तुतस्तोमयोश्छंदसीति संहितायां षत्वं । वृषस्व । वृष सेचन इत्यस्य लोटि रूपं । आङ उत्तरत्वान्निघातः । तातृपिं । तृप प्रीणन इत्यस्माच्छंदसि सदादिभ्यो दर्शनादिति किन् । तस्य लिड्वद्भावाद्द्विर्वचनादि । संहितायामन्येषामपीत्यभ्यासस्य दीर्घः । नित्त्वादाद्युदात्त ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्र प्र णो धितावानं यज्ञं विश्वेभिर्देवेभिः ।
तिर स्तवान विश्पते ॥ ३

इंद्र । प्र । नः । धितऽवानं । यज्ञं । विश्वेभिः । देवेभिः ।
तिर । स्तवान । विश्पते ॥ ३

हे स्तवान स्तोतृभिः स्तूयमान विश्पते विशां मरुतां पते हे इंद्र विश्वेभिर्देवेभिः सर्वैर्यजनीयैर्देवैः सहितस्त्वं धितावानं। वन्यते संभज्यत इति वानं हविः। धितं निहितं हविर्यस्य तं। संभृतहविष्कमित्यर्थः। अस्मदीयमिमं यज्ञं प्रतिरः। प्रकर्षेण वर्धय। हविःस्वीकरणेन संपूर्णं कुर्विति भावः॥ णः। उपसर्गाद्बहुलमिति संहितायां णत्वं। धितावानं। डुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्मान्निष्ठा। बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः। तिरः। तरतेर्व्यत्ययेन शः। प्रत्ययस्वरः। स्तवान ष्टुञ् स्तुतौ। सत्यादन् स्तु इत्युपपदाभावेऽपि कर्मस्थानच्प्रत्ययः। आमंत्रितत्वान्निघातः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इंद्र सोमाः सुता इमे तव प्र यंति सत्पते।
क्षयं चंद्रास इंदवः॥ ४

इंद्र। सोमाः। सुताः इमे। तव। प्र। यंति। सत्ऽपते।
क्षयं। चंद्रासः। इंदवः॥ ४

हे सत्पते इंद्र चंद्रास आह्लादयितार इंदवो दीप्ताः सुता अभिषुता इमेऽस्माभिर्दत्ताः सोमाः क्षयं। क्षियंति निवसंत्यत्रान्नादीन्यत्वेति क्षयो जठरं। प्रयंति। प्रकर्षेण गच्छंति। तान् धारयेति भावः॥ क्षयं। क्षि निवासगत्योरित्यस्मादधिकरणे घप्रत्ययः। प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तत्वे प्राप्ते क्षयो निवास इत्याद्युदात्तत्वं। चंद्रासः। चदि आह्लादने दीप्तौ च। अस्मात्स्फायितंचीत्यादिना रक्प्रत्ययः। आज्जसेरसुगित्यसुक्। प्रत्ययस्वरः। इंदवः। इंदेरिच्चादेरित्युप्रत्ययः। निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तः॥

॥ अथ पंचमी ॥

दधिष्वा जठरे सुतं सोममिंद्र वरेण्यं।
तव द्युक्षास इंदवः॥ ५

दधिष्व। जठरे। सुतं। सोमं। इंद्र। वरेण्यं।
तव। द्युक्षासः। इंदवः॥ ५

हे इंद्र वरेण्यं सर्वैर्वरणीयं सुतमभिषुतं सोमं जठरे दधिष्व । धारय । इंदवो दीप्ता इमे सोमास्तव द्युक्षासः । दिवि क्षियंति वसंतीति द्युक्षासः । अतस्त्वं तान् धारयेति भावः ॥ दधिष्व । दधातेर्लोटि रूपं । आगमा अनुदात्ता इतीटोऽनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वरः । वरेण्यं । वृङ् संभक्तौ । वृङ एण्यप्रत्ययः । वृषादित्वादाद्युदात्तः । द्युक्षासः । क्षियतेरन्येभ्योऽपि दृश्यत इति डप्रत्ययः । कृदुत्तरपदस्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

गिर्वणः पाहि नः सुतं मधोर्धाराभिरज्यसे ।

इंद्र त्वादातमिद्यशः ॥ ६

गिर्वणः । पाहि । नः । सुतं । मधोः । धाराभिः । अज्यसे ।

इंद्र । त्वाऽदातं । इत् । यशः ॥ ६

गिर्वणो गीर्भिर्वननीय । तथा च यास्कः । गिर्वणो देवो भवति गीर्भिरेनं वनयंति । नि० ६. १४. । इति । तादृशेंद्र नोऽस्मदीयं सुतमभिषुतमिमं सोमं पाहि । पिब । यतो मधोर्मदकरस्य सोमस्य धाराभिरज्यसे सिच्यसे हे इंद्र त्वादातमित्त्वया शोधितं पिबदीकृतमेव यशोऽन्नमस्माकं भवति ॥ गिर्वणः । वन संभक्तावित्यस्मादसुन् । गिर उपधाया दीर्घाभावश्छांदसः । आमंत्रितस्येति षाष्ठिकमाद्युदात्तत्वं । पाहि । पा पान इत्यस्माल्लोटि रूपं । आमंत्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । त्वादातं । दैप् शोधने । सत्यपि पकारे नानुबंधकृतमनेजंतत्वमित्येजंत एवायं । तत आदेच इत्यात्वं । अस्मात्कर्मणि क्तः । दाधा घ्वदाबित्यत्रादाबिति प्रतिषेधेन घुसंज्ञाया अभावाद्दो दद्घोरिति ददादेशो न भवति । त्वेति युष्मच्छब्दस्य तृतीया कर्तृकरणे कृता बहुलमिति समासः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । यशः । अशू व्याप्तौ । अशेर्देवे युट् चेत्यसुन् । तत्संनियोगेन धातोर्युडागमः । नित्वादाद्युदात्तः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अभि द्युम्नानि वनिन इंद्रं सचंते अक्षिता ।

पीत्वी सोमस्य वावृधे ॥ ७

अभि। द्युम्नानि। वनिनः। इंद्रं। सचंते। अक्षिता।

पीत्वी। सोमस्य। ववृधे ॥ ७

वनिनः। वननं देवताविषयं संभजनमस्यास्तीति वनी। तस्य देवान् संभजमानस्य यजमानस्य द्युम्नानि द्योतमानान्यक्षिता क्षयरहितानि संपूर्णानि सोमादीनि हवींषींद्रमभि अभितः सचंते। समवयंति। तेषु मध्ये सोमस्य पीत्वी सोमं पीत्वा वावृधे। स इंद्रो वर्धते ॥ वनिनः। अत इनिठनाविती निप्रत्ययः। तस्य स्वरः। सचंते। षच समवाये इत्यस्य लटि रूपं। अक्षिता। क्षि क्षय इत्यस्य निष्ठा। अत्र यण्वदर्थ इति दीर्घाभावः। तस्मादेव क्षियो दीर्घादिति निष्ठानत्वाभावः। नञा समासे तस्य स्वरः। पीत्वी। पा पान इत्यस्मात् क्त्वाप्रत्ययस्य स्नात्व्यादयश्चेति निपातनात् त्वी इत्यादेशः। प्रत्ययस्वरः घुमास्थागापेत्यादिना ईत्वं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अर्वावतो न आ गंहि परावतश्च वृत्रहन्।

इमा जुषस्व नो गिरः ॥ ८

अर्वाऽवतः। नः। आ। गहि। पराऽवतः। च। वृत्रऽहन्।

इमाः। जुषस्व। नः। गिरः ॥ ८

हे वृत्रहन्निंद्र अर्वावतोऽर्वाचीनात्समीपस्थदेशात्परावतोऽतिदूराद्देशाद्वा नोऽस्मानभिलक्ष्यागहि। आगच्छ। आगत्य च नोऽस्मदीया इमा स्तुतिलक्षणा गिरो वाचो जुषस्व। सेवस्व ॥ परावतः। उपसर्गाच्छंदसि धात्वर्थ इति वतिः। प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ नवमी ॥

यदंतरा परावतमर्वावतं च हूयसे।

इंद्रेह तत आ गंहि ॥ ९

यत्। अंतरा। पराऽवतं। अर्वाऽवतं। च। हूयसे।

इंद्र। इह। ततः। आ। गहि ॥ ९

हे इंद्र यद्यस्मिन्परावतमतिविप्रकृष्टस्य देशस्यार्वावतं संनिकृष्टस्य देशस्य चांतरा तयोर्मध्यदेशे हूयसे सम्यगिज्यसे ततस्तस्माद्देशादिहास्मिन्यज्ञ आगहि। सोमपानार्थमागच्छ ॥ परावतं अर्वावतं । अंतरांतरेण युक्ते। पा० २. ३. ४.। इति द्वितीया। ततः । पंचम्यास्तसिल् । लित्स्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये द्वितीयो वर्गः ॥

आ तू न इंद्रेति नवर्चं तृतीयं सूक्तं वैश्वामित्रं गायत्रमैंद्रं । आ तू न इत्यनुक्रांतं ॥ अतिरात्रे द्वितीये पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र एतदादिके द्वे सूक्ते। सूत्रितं च। आ तू न इंद्र मद्र्यगिति सूक्ते। आ० ६. ४.। इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

आ तू नं इंद्र मद्र्यग्घुवानः सोमपीतये ।

हरिंभ्यां याह्यद्रिवः ॥ १

आ । तु । नः । इंद्र । मद्र्यक् । हुवानः । सोम्ऽपीतये ।

हरिऽभ्यां । याहि । अद्रिऽवः ॥ १

हे अद्रिवो हे वज्रिन् हे इंद्र हुवानो होतृभिराहूयमानस्त्वं मद्र्यक् मदभिमुखः सन् नोऽस्मदीये यज्ञे सोमपीतये सोमपानार्थं हरिभ्यामश्वाभ्यां सह तु क्षिप्रमायाहि ॥ तु । ऋचि तुनुघेत्यादिना संहितायां दीर्घः । मद्र्यक् । मामंचतीति ऋत्विग्दधृगित्यादिना क्विन् । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेत्यस्मच्छब्दस्यैकवचने मपर्यंतस्य मादेशः । विष्वग्देवयोश्च टेरद्र्यंचतौ वप्रत्यय इति टेरद्रि इत्यादेशः । अद्रिसध्रोरंतोदात्तत्वनिपातनं कृत्स्वरनिवृत्त्यर्थमिति वचनादद्र्यादेशोऽंतोदात्तः । यणादेशे कृत उदात्तस्वरितयोर्यण इति यणः स्वरितत्वं । क्विन्प्रत्ययस्य कुरिति कुत्वं । सोमपीतये । दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । अद्रिवः । मतुवसोरिति रुत्वं । आमंत्रितनिघातः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सत्तो होतां न ऋत्वियंस्तिस्तिरे बर्हिरानुषक् ।

अयुंजन्प्रातरद्रयः ॥ २

सत्तः । होता॑ । नः॒ । ऋ॒त्विजः॑ । ति॒स्ति॒रे । ब॒र्हिः ।

आ॒नु॒षक् ।

अयु॑ञ्जन् । प्रा॒तः । अद्र॑यः ॥ २

हे इंद्र नोऽस्मदीये यज्ञे होता ऋत्विक् तवाह्वानार्थमृत्विजः प्राप्तकालः सन् सत्तो निषण्णो वर्तते । तथा बर्हिरानुषक् अनुषक्तं परस्परसंबद्धं यथा भवति तथा तिस्तिरे । ऋत्विग्भिरास्तीर्णमभूत् । तथा प्रातः प्रातःसवने सोमाभिषवार्थमद्रयो ग्रावाणोऽयुञ्जन् । परस्परं संगता अभूवन् । तस्मात्सोमपानार्थं त्वमागच्छेति भावः ॥ सत्तः । षद्लृ विशरणादिष्वित्यस्माद्गत्यर्थाकर्मकश्लिषेत्यादिना । पा० ३. ४. ७२. । कर्तरि क्तः । सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वादत्र निष्ठातकारस्य नत्वाभावः । ऋत्विजः । ऋतुयज्ञ्यां छंदसि घसिति घसत्ययः घस्येयादेशः । सितीति पदसंज्ञाया-लोर्गुण इति भसंज्ञाधीनो गुणो न भवति । यणादेशः । प्रत्ययस्वरः । तिस्तिरे । स्तृञ् आच्छादन इत्यस्य कर्मणि लिट्यृत इद्धातोरितीत्वं । द्विर्वचने शर्पूर्वाः खय इति तकारस्य शेषः । लिटस्तझयोरेशिरेजिति तप्रत्ययस्यैशित्यादेशः । पादादित्वाद-निघातः । प्रत्ययस्वरः । आनुषक् । षञ्ज संगे । क्विप् । अनिदितामिति नलोपः । आङनुपोरुपसर्गयोः प्राक्प्रयोगः । गतिसमासः । कृदुत्तरपदस्वरः । अयुञ्जन् । युजिर् योग इत्यस्य लुङि इरितो वेत्यङादेशः । बहुलं छंदसीति रुडागमः । पादादित्वादनिघातः । अडागमस्वरः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इ॒मा ब्रह्म॑ ब्रह्मवाहः क्रि॒यंत॒ आ ब॒र्हिः सी॑द ।

वी॒हि शू॑र पु॒रो॒ळाश॑म् ॥ ३

इ॒मा । ब्रह्म॑ । ब्र॒ह्म॒ऽवा॒हः॒ । क्रि॒यंते॑ । आ । ब॒र्हिः । सी॒द॒ ।

वी॒हि । शू॒र॒ । पु॒रो॒ळाश॑म् ॥ ३

ब्रह्माणि स्तोत्राणि स्तुत्यतया वहतीति ब्रह्मवाहा ब्रह्मणा स्तोत्रेण प्राप्यत इति वा । हे ब्रह्मवाह इंद्र तुभ्यमिमानि ब्रह्म ब्रह्माणि स्तोत्राण्यस्माभिः क्रियंते । अतो बर्हिरासीद स्तुत्यतया बर्हिषि यज्ञ उपविश । हे शूर समर्थेंद्रास्माभिर्दीयमानमिमं

पुरोडाशं पुरोडाशाख्यं हविर्वीहि । भक्षय ॥ ब्रह्मवाहः । वह प्रापण इत्यस्माद्वहिहा-धाञ्भ्यश्छंदसीत्यसुन् । णिदित्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिः । आमंत्रितत्वान्निघातः । क्रियंते । करोतेः कर्मणि यक् । रिङ् शयग्लिंक्ष्विति रिङादेशः । प्रत्ययस्वरः । पादादित्वादनिघातः । वह्निः । कालाध्वनोरत्यंतसंयोगे द्वितीया । वीहि । वी कांत्यादिषु । लोटि रूपं । हेर्ङित्त्वादुदात्तः । पुरोळाशं । दाशृ दान इत्यस्मात्पुरस्पूर्वान्मंते श्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशो ण्विन् । पुरो दाश्यंत एनमिति । निपातनाड्डकारस्य ळकारः । तदुत्तरपदस्वरः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

रारंधि सवनेषु ण एषु स्तोमेषु वृत्रहन् ।

उक्थेष्विंद्र गिर्वणः ॥ ४

ररंधि । सवनेषु । नः । एषु । स्तोमेषु । वृत्रऽहन् ।

उक्थेषु । इंद्र । गिर्वणः ॥ ४

हे गिर्वणो गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीय वृत्रहन् वृत्रस्य हंतरिंद्र नोऽस्माकं संबंधिषु त्रिषु सवनेष्वेषु क्रियमाणेषु स्तोमेषु स्तोत्रेषूक्थेषु शस्त्रेषु च रारंधि । रमस्व ॥ ररंधि । रमतेर्लोटि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः । छंदस्युभयथेति हेरार्धधातुकत्वेनाङित्त्वादङितश्चेति हेर्धिः । सवनेषु । सूयते सोमो येष्विति अधिकरणे सुनोतेर्ल्युट् । लित्स्वरः । णः । नश्च नकारस्य नश्च धातुस्थोरुषुभ्य इति संहितायां णत्वं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मतयः सोमपामुरुं रिहंति शवसस्पतिं ।

इंद्रं वत्सं न मातरः ॥ ५

मतयः । सोमऽपां । उरुं । रिहंति । शवसः । पतिं ।

इंद्रं । वत्सं । न । मातरः ॥ ५

हे इंद्र मतयोऽस्माभिः क्रियमाणाः स्तुतय उरुं महांतं सोमपां सोमस्य पातारं शवसो बलस्य पतिमिंद्रं त्वां रिहंति । लिहंति । तत्र दृष्टांतः । वत्सं न । यथा वत्सं

मातरो धेनवो लिहंति तद्वत् ॥ मतयः । मन ज्ञान इत्यस्मात्कर्मणि मंत्रे वृषेत्यादिना क्तिचुदात्तः । ऊरुं । ऊर्णुञ् आच्छादन इत्यस्मान्महत्यर्थे गम्यमाने महति ह्रस्वश्च । उ० १. ३१. । इति कुप्रत्ययो धातोर्ह्रस्वश्च । प्रत्ययस्वरः । रिहंति । लिह आस्वादन इत्यस्य लटि रूपं । रलयोरभेदः । प्रत्ययस्वरः । यवसस्पतिमिति संहितायां षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठेत्यादिना विसर्जनीयस्य सत्वं । वत्सं । वद व्यक्तायां वाचि । अस्मात्तृवदिहनीत्यादिना सप्रत्ययः । वदत्यभीक्ष्णं मातरमिति वत्सो गोबालः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स मंदस्वा ह्यंधसो राधसे तन्वा महे ।

न स्तोतारं निदे करः ॥ ६

सः । मंदस्व । हि । अंधसः । राधसे । तन्वा । महे ।

न । स्तोतारं । निदे । करः ॥ ६

हे इंद्र स तथाविधस्त्वं महे महते राधसे धनायांधसोऽस्माभिर्दीयमानस्य सोमस्य पानेन तन्वा शरीरेण सह मंदस्व । हृष्टो भव । हिरत्र समुच्चयार्थः । किंच त्वं स्तोतारं मां निदे निंदायै विषयभूतं न करः । मा कार्षीः ॥ मंदस्व । मदि स्तुत्यादिष्वित्यस्य लोटि रूपं । हि चेति निघातप्रतिषेधेन भवितव्यमिति चेत् न । तत्राप्रातिलोम्य इति वर्तते । अत्र हेः समुच्चयार्थत्वान्निघातः । तन्वा । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं । महे । तकारलोपश्छांदसः । बृहन्महतोरुपसंख्यानमिति विभक्तेरुदात्तत्वं । निदे । णिदि कुत्सायामित्यस्मात्संपदादिलक्षणो भावे क्विप् । आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः । सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं । करः । करोतेर्लुङि च्लेः कृमृदृरुहिभ्यश्छंदसीत्यङादेशः । निघातः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वयमिंद्र त्वायवो हविष्मंतो जरामहे ।

उत त्वमस्मयुर्वसो ॥ ७

वयं । इंद्र । त्वाऽयवः । हविष्मंतः । जरामहे ।
उत । त्वं । अस्मऽयुः । वसो इति ॥ ७

हे इंद्र त्वायवो यज्ञार्थं त्वामात्मन इच्छंतस्त्वत्कामाः संतो हविष्मंतः संस्कृतहविष्का वयं जरामहे । त्वां स्तुमः । हे वसो सर्वस्य वासक इंद्र उत त्वमप्यस्मयुर्हविःस्वीकरणार्थमस्मानात्मन इच्छन् भव ॥ त्वायवः । त्वामिच्छंतीत्यर्थे सुप आत्मनः क्यच् । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति मपर्यंतस्य त्वादेशः क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः । त्वद्युत इति प्राप्तौ युष्मदस्मदोरनादेश इत्यविधौ क्षायपि हलादौ व्यत्ययेनात्वं प्रत्ययस्वरः । हविष्मंतः । तसौ मत्वर्थं इति असंज्ञायां सकारस्य रुत्वाभावः । स्वरविधौ व्यंजनमविद्यमानवदिति परिभाषानाश्रयणान्मतुप उदात्तताभावः सिप्रत्ययस्वरः । जरामहे । जरतिः स्तुतिकर्मेति यास्कः । अस्मयुः अस्मानिच्छतीत्यर्थे सुपः क्यच् । तस्मादुप्रत्ययः । पूर्वपदांतलोपश्छांदसः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मारे अस्मद्वि मुमुचो हरिप्रियार्वाङ्याहि ।
इंद्र स्वधावो मत्स्वेह ॥ ८

मा । आरे । अस्मत् । वि मुमुचः । हरिऽप्रिय । अर्वाङ् ।
याहि ।
इंद्र । स्वधाऽवः । मत्स्व । इह ॥ ८

हे हरिप्रिय हरी अश्वौ प्रियौ यस्य तादृश हे इंद्र अस्मदस्मत्त आरे दूरे रथे योजितावश्वौ मा विमुमुचः । मा विमोचय । ताभ्यामुपेत एवार्वाङ् अस्मदाभिमुख्येन याहि । आगच्छ । हे स्वधावः सोमलक्षणान्नवन्निंद्र इहास्मिन्देवयजने मत्स्व । सोमं पीत्वा हृष्टो भव ॥ अस्मत् । अस्मच्छब्दस्य पंचमीबहुवचनस्य पंचम्या अत् । पा० ७. १. ३१. । इत्यदादेशः । मुमुचः । मुच्लृ मोचने इत्यस्य ण्यंतस्य छांदसे लुङि चङि रूपं । अभ्यासस्य दीर्घाभावश्छांदसः । न माङ्योग इत्यडभावः । निघातः । हरिप्रिय । आमंत्रितस्य पादादित्वात्षाष्ठिकमाद्युदात्तत्वं । मत्स्व । मदि स्तुत्यादिष्वितस्य लोटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । आमंत्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वादनिघातः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अर्वाचं त्वा सुखे रथे वहंतामिंद्र केशिनां ।

घृतस्नू बर्हिरासदे ॥ ९

अर्वाचं । त्वा । सुऽखे । रथे । वहंतां । इंद्र । केशिनां ।

घृतस्नू इति घृतऽस्नू । बर्हिः । आऽसदे ॥ ९

हे इंद्र घृतस्नू श्रमजनितजलप्रस्रवणयुक्तौ केशिना केशिनौ स्कंधप्रदेशे लंबमानकेशयुक्तौ हरी आसद आसदनीयं बर्हिरभिलक्ष्य सुखे सुखकरे रथेऽर्वाचमस्मदभिमुखं त्वा त्वां वहतां ॥ अर्वाचं । अंचतेः क्विन्युगिदचामिति नुम् । वहतां । वहेर्लोटि रूपं । तसो लसार्वधातुकस्वरे कृते धातुस्वरः । आसदे । सदेः कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः । नित्स्वरः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये चतुर्थो वर्गः ॥

उप नः सुतमिति नवर्चं चतुर्थं सूक्तं वैश्वामित्रं गायत्रमैंद्रं । उप न इत्यनुक्रमणिका । पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ।

उप नः सुतमा गहि सोममिंद्र गवाशिरं ।

हरिभ्यां यस्ते अस्मयुः ॥ १

उप । नः । सुतं । आ । गहि । सोमं । इंद्र । गोऽआशिरं ।

हरिऽभ्यां । यः । ते । अस्मऽयुः ॥ १

हे इंद्र नोऽस्मदीयं सुतमभिषुतं गवाशिरं पयसा मिश्रितं सोमं प्रति उपागहि । समीप आगच्छ । यतो हरिभ्यामश्वाभ्यां युक्तस्तव रथोऽस्मयुरस्मान्कामयमानो वर्तते ॥ गवाशिरं । आङ्पूर्वस्य श्रीणातेः क्विप्यपस्पृधेथामानृचुरित्यादिनाशिरित्यादेशः । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमिंद्र मदमा गहि बर्हिःष्ठां ग्रावभिः सुतं।

कुविन्न्वस्य तृप्णवः॥ २

तं। इंद्र। मदं। आ। गहि। बर्हिःऽस्थां। ग्रावऽभिः। सुतं।

कुवित्। नु। अस्य। तृप्णवः॥ २

हे इंद्र ग्रावभिः सुतमभिषुतं बर्हिःष्ठां बर्हिषि स्थितं मदं। माद्यत्यनेनेति मदः सोमः। तमिमं सोममागहि। आगच्छ। कुवित्प्रभूतं यथा भवति तथास्य सोमस्य पाने नु क्षिप्रं तृप्णवः। तृप्तो भव॥ मदं। मदी हर्षे। मदोऽनुपसर्गे इत्यप्प्रत्ययः। तस्य पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः। बर्हिःष्ठां। ष्ठा गतिनिवृत्तौ। क्विप्। संहितायां पूर्वपदसकारस्यादेशप्रत्यययोरिति षत्वं। ष्टुत्वं। कृदुत्तरपदस्वरः। तृप्णवः। तृप प्रीणन इत्यस्य लेट्यडागमः। कुविद्योगादनिघातः। क्षुभ्नादिषु नृनमन तृप्नोतीति पठितं। तथापि सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वादत्र णत्वप्रतिषेधो न भवति। प्रत्ययस्वरः॥

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्रमित्था गिरो ममाच्छागुरिषिता इतः।

आवृते सोमपीतये॥ ३

इंद्रं। इत्था। गिरः। मम। अच्छ। अगुः। इषिताः। इतः।

आऽवृते। सोमऽपीतये॥ ३

हे इंद्र इषितास्त्वदर्थं प्रेरिता इत्थेत्थमनेन प्रकारेणोच्यमाना मम गिरः स्तुतिलक्षणा वाच इंद्रं त्वामितोऽस्माद्देवयजनदेशादच्छागुः। आभिमुख्येन गच्छंतु। किमर्थं। सोमपीतये सोमपानार्थमावृते त्वामावर्तयितुं॥ इत्था। इदंशब्दात्था हेतौ च छंदसीति व्यत्ययेन थाप्रत्ययः। इदम एतेतौ रथोरितीदित्यादेशः। प्रत्ययस्वरः। अच्छ। अच्छ गत्यर्थवदेष्विति गतिसंज्ञा। अगुः। इण् गतावित्यस्य लुङि रूपं। निघातः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इंद्रं सोमस्य पीतये स्तोमैरिह हवामहे।

उक्थेभिः कुविदागमत्॥ ४

इंद्रं। सोमस्य। पीतये। स्तोमैः। इह। हवामहे।

उक्थेभिः।

कुवित्। आऽगमत्॥ ४

स्तोमैस्त्रिवृत्पंचदशादिस्तोमसाध्यैः स्तोत्रैरुक्थेभिरुक्थैः शस्त्रैश्चेह कर्मणि सोमस्य पीतये सोमपानार्थमिंद्रं हवामहे। वयमाह्वयामः। कुविद्बहुवारमाहूतः स इंद्र आगमत्। यत्तं प्रत्यागच्छतु॥ आगमत्। गमेर्लेङ्यडागमः। आगमा. अनुदात्ता इत्यटोऽनुदात्तत्वाद्धातुस्वरः। तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः। कुवियोगादनिघातः॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्र सोमाः सुता इमे तान्दधिष्व शतक्रतो।

जठरे वाजिनीवसो॥ ५

इंद्र। सोमाः। सुताः। इमे। तान्। दधिष्व।

शतक्रतो इति शतऽक्रतो।

जठरे। वाजिनीवसो इति वाजिनीऽवसो॥ ५

हे शतक्रतो इंद्र इमे सोमाः सुताः। ग्रावभिस्त्वदर्थमभिषुताः। हे वाजिनीवसो अन्नधन। यद्वा वाजोऽन्नमासु फलत्वेनास्तीति वाजिन्यः क्रियाः। तासां वासक हे इंद्र तान्सोमरसान् जठरे दधिष्व। धारय॥ वाजिनीवसो। वाजशब्दान्मत्वर्थेऽत इनिठनाविति इनिप्रत्ययः। ऋन्नेभ्यो ङीबिति ङीप्। तासां वसो। संबुद्धौ चेति गुणः। आमंत्रितत्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वं॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये पंचमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

विद्मा हि त्वा धनंजयं वाजेषु दधृषं कवे।

अधा ते सुम्नमीमहे ॥ ६

विद्म। हि। त्वा। धनंऽजयं। वाजेषु। दधृषं। कवे।

अध। ते। सुम्नं। ईमहे। ६

हे कवे क्रांतदर्शिन्निंद्र वाजेषु युद्धेषु दधृषं शत्रूणामभिभवितारं अत एव धनंजयं। धनं जयतीति धनंजयः। तादृशं त्वात्वां विद्म हि। जानीमः खलु। अधानंतरं ते तव सुम्नं धनमीमहे। याचामहे॥ विद्म। विदेर्लटि विदो लटो वेति मसो मादेशः। पादादित्वादनिघातः। धनंजयं। जि जय इत्यस्माद्धन उपपदे संज्ञायां भृतॄवृजिधारिसहितपिदम इति खच्प्रत्ययः। अरुर्द्विषदजंतस्य मुमिति पूर्वपदस्य मुमागमः। चित्वादंतोदात्तः। दधृषं। ञिधृषा प्रागल्भ्य इत्यस्य यङ्लुक्यभ्यासस्य रीगभावश्छांदसः। तदंतात्पचाद्यचि यङोऽचि चेति यङो लुक्। लघूपधगुणे प्राप्ते न धातुलोप इति तस्य प्रतिषेधः। चित्वादंतोदात्तः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इममिंद्र गवाशिरं यवाशिरं च नः पिब।

आगत्या वृषभिः सुतं। ७

इमं। इंद्र। गोऽआशिरं। यवंऽआशिरं च। नः। पिब।

आऽगत्यं। वृषंऽभिः। सुतं॥ ७

हे इंद्र गवाशिरं गव्यमिश्रणोपेतं सोमं तथा यवाशिरं यवमिश्रणोपेतं वृष-भिर्ग्रावभिः सुतमभिषुतं नोऽस्मदीयमिमं सोमं देवयजनमागत्य पिब॥ गवाशिरं यवाशिरमित्यत्र आङ्पूर्वस्य श्रीणातेः क्विप्यश्रॄभेयामान्त्युरित्यादिनाशिर् इत्या-देशः। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः॥

॥ अथाष्टमी ॥

तुभ्येंद्र स्व ओक्ये३सोमं चोदामि पीतये ।

एष रारंतु ते हृदि ॥ ८

तुभ्यं । इन्द्र । इंद्र । स्वे । ओक्ये । सोमं । चोदामि ।

पीतये ।

एषः । ररंतु । ते । हृदि ॥ ८

हे इंद्र तुभ्येत्तुभ्यमेव पीतये पानार्थं स्वे स्वकीय ओक्ये स्थाने जठरेऽभिषुतमिमं सोमं चोदामि । प्रेरयामि । एष पीतः सोमस्ते तव हृदि हृदये ररंतु । अत्यर्थं रमतां ॥ तुभ्य । युष्मच्छब्दस्य चतुर्थ्येकवचने तुभ्यमह्यौविति तुभ्यादेशः । सुपां सुलुगिति सुपो लुक् । ङयि चेत्याद्युदात्तः । ओक्ये । यस्वादित्वात्स्वार्थिको यत्प्रत्ययः । तित्स्वरितः । चोदामि । चुद प्रेरणे । ण्यंतस्य लटि रूपं । बहुलंछन्दस्यपीति णेर्लुक् । निघातः । रारंतु । रमु क्रीडायामित्यस्य यङ्लुकि लोटि सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वादत्राभ्यासस्य नुगभावः । संहितायामन्येषामपीत्यभ्यासस्य दीर्घः । निघातः । हृदि । हृदयशब्दस्य पद्दन्नोमास्हृन्निशित्यादिना हृदादेशः । ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वां सुतस्यं पीतये प्रत्नमिंद्र हवामहे ।

कुशिकासों अवस्यवः ॥ ९.

त्वां । सुतस्यं । पीतये । प्रत्नं । इंद्र । हवामहे ।

कुशिकासः । अवस्यवः ॥ ९

हे इंद्र अवस्यवस्त्वत्तो रक्षणमिच्छंतः कुशिकासः कुशिकगोत्रोत्पन्ना वयं सुतस्य ग्रावभिरभिषुतस्य सोमस्य पीतये पानार्थं प्रत्नं पुरातनं त्वां हवामहे । स्तुतिलक्षणाभिर्गीर्भिराह्वयामः ॥ पीतये । स्थागापापचो भाव इति क्तिन् । विहितत्वात्सर्वासमर्थ्यांतानां । फि० १, ७, । इत्यंतोदात्तत्वं । हवामहे । ह्वयतेर्लटि बहुलं छंदसीति

संप्रसारणे रूपं। अवस्यवः। अत्र इच्छंतीत्यर्थे सुपः क्यच्। क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः। कुशिकासो अवस्यव इत्यत्र संहितायामव्यादवद्यादित्यादिना। पा० ६. १. ११६.। एङः प्रकृतिभावः॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये षष्ठो वर्गः॥

आ याह्यर्वाङित्यष्टर्चं पंचमं सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभमैंद्रं। आ याह्यष्टावित्यनुक्रमणिका॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहनि स्तोमवृद्धौ माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकशस्त्रे स्तोमातिशंसनार्थमिदं सूक्तं। सूत्रितं च। आ याह्यर्वाङित्यष्टर्चान्यावपेरन्। आ० ७. १२.। इति॥ महाव्रतेऽप्यावपनीयं॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा॥

आ याह्यर्वाङुप वंधुरेष्ठस्तवेदनु प्रदिवः सोमपेयं।

प्रिया सखाया वि मुचोप बर्हिस्त्वामिमे हव्यवाहो हवंते १॥

आ। याहि। अर्वाङ्। उप। वंधुरेऽस्थाः। तव। इत्।

अनु। प्रऽदिवः। सोमऽपेयं।

प्रिया। सखाया। वि। मुच। उप। बर्हिः। त्वां। इमे।

हव्यऽवाहः। हवंते १॥

हे इंद्र वंधुरेष्ठाः। वंधुरशब्देनाश्वद्वयसंबंधस्थानमभिधीयते। तेन तद्विशिष्टो रथो लक्ष्यते। तस्मिन् रथे तिष्ठन् त्वमर्वाङस्मदभिमुखः सन् आ अभिलक्ष्योप याहि। समीप आगच्छ। प्रदिवः प्रत्नं पूर्वक्रमागतं तवेत्तवैव संबंधि सोमपेयं सोमपानं तदनु उद्दिश्य। प्रिया तव प्रियतमौ सखाया समानख्यानावश्वौ बर्हिरुप बर्हिषः समीपे विमुच। वियुंच। हव्यवाहः। हव्यं वहंतीति हव्यवाहः। इमे ऋत्विजस्त्वां हवंते। सोमपानार्थमाह्वयंति। तस्मादागच्छेति भावः॥ वंधुरेष्ठाः। तिष्ठतेर्विच्। तत्पुरुषे कृति बहुलमिति सप्तम्या अलुक्। प्रदिवः। सकारांतमव्ययं। सोमपेयं। पा पान इत्यस्य भावेऽचो यदिति यत्प्रत्ययः। ईद्यतीतीत्वं। आर्धधातुकलक्षणो गुणः। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं। समासे कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः। हवंते। हवतेर्लङ्यागमानुशासनस्यानित्यत्वादडभावः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ याहि पूर्वीरति चर्षणीराँ अर्य आशिष उप नो हरिभ्यां।

इमा हि त्वा मतयः स्तोमतष्टा इंद्र हवंते सख्यं जुषाणाः ॥ २

आ। याहि। पूर्वीः। अति। चर्षणीः। आ। अर्यः।

आऽशिषः। उप। नः। हरिऽभ्यां।

इमाः। हि। त्वा। मतयः। स्तोमऽतष्टाः। इंद्र। हवंते।

सख्यं। जुषाणाः ॥ २

हे इंद्र पूर्वीः सर्वाश्चर्षणीः प्रजा अत्यायाहि। अतिक्रम्यागच्छ। द्वितीय आङ्-पूरणः। अर्योऽस्माकं स्वामी त्वं न आशिषस्त्वमत्रागत्य सोमं पिबेत्येवमादिका अस्माकं प्रार्थनाः हरिभ्यामश्वाभ्यां युक्तः सन् उपागच्छ। किंच ते तव सख्यं जुषाणाः इच्छमानाः स्तोमतष्टाः स्तोमकारिभिः स्तोतृभिः कृता इमा मतयः स्तुतयो हवंते। सोमपानार्थं त्वामाह्वयंति। हि प्रसिद्धौ। करणे कर्तृव्यापारः। काष्ठानि पचंतीतिवत् ॥ आ। संहितायामाङोऽनुनासिकश्छंदसीत्यनुनासिकः। अर्यः। ऋ गतौ। अर्यः स्वामिवैश्ययोरिति निपातनाद्यत्प्रत्ययः। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते ऽर्यस्य स्वाम्याख्या चेदित्यंतोदात्तत्वं। आशिषः। क्विपि शास इदङ्हलोरित्युपधाया इत्वं। शासिवसिघसीनां चेति षत्वं। स्तोमतष्टाः। तक्षू त्वक्षू तनूकरण इत्यस्मात्कर्मणि क्तः। तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ नो यज्ञं नमोवृधं सजोषा इंद्र देव हरिभिर्याहि तूयं।

अहं हि त्वा मतिभिर्जोहवीमि घृतप्रयाः सधमादे मधूनां ॥ ३

आ। नः। यज्ञं। नमःऽवृधं। सऽजोषाः। इंद्र। देव।

हरिऽभिः। याहि। तूयं।

अहं । हि । त्वा । मतिऽभिः । जोहवीमि । घृतऽप्रयाः ।
सधऽमादे । मधूनां ।

देव द्योतमान हे इंद्र नोऽस्माकं नमोवृधं नमसोऽन्नस्य वर्धकमिमं यज्ञं हरिभि-रश्वैः सजोषाः सहप्रीतिस्त्वं तूयं क्षिप्रमायाहि । घृतप्रयाः । घृतसहितानि प्रयां-स्यन्नरूपाणि हवींषि यस्य स तथोक्तः । तादृशोऽहं मधूनां सोमानां सधमादे । सह माद्यंति यत्र सोम इति सधमादः । तस्मिन् स्थाने मतिभिः स्तुतिभिस्त्वा त्वां जोहवीमि हि । भृशमाह्वयामि खलु ॥ जोहवीमि । यङ्लुकश्चाभ्यस्तस्य चेति संप्र-सारणं । गुणो यङ्लुकोरित्यभ्यासस्य गुणः । यङो वेतीडागमः । हियोगादनि-घातः । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तः । घृतप्रयाः । घ चरणदोषमोरित्यक्षादंजि-रुषिभ्यः क्त इति क्तप्रत्ययः । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

या च त्वामेता वृषणा वहातो हरी सखाया सुधुरा स्वंगा ।
धानावदिंद्रः सवनं जुषाणः सखा सख्युः शृणवद्वंदनानि ॥ ४

या । च । त्वां । एता । वृषणा । वहातः । हरी । इति ।
सखाया । सुऽधुरा । सुऽअंगा ।
धानाऽवत् । इंद्रः । सवनं । जुषाणः । सखा । सख्युः ।
शृणवत् । वंदनानि ॥ ४

हे इंद्र वृषणा सेचनसमर्थौ सुधुरा शोभनया धुरान्वितौ स्वंगा शोभनावय-वोपेतौ सखाया शोभनख्यानावेतौ हरी त्वामावहातः । यज्ञं प्रत्यागमनाय रथे त्वामावहतः । अथ धानावत् भृष्टयवोपेतं सवनं जुषाणः सेवमानः सखा सखिभूतः स इंद्रः सख्युः स्तोतुर्मम वंदनानि स्तोत्राणि शृणवत् । शृणुयात् ॥ वहातः । वहेर्लेट्याडागमे रूपं । यथायोगे प्रथमेति न निघातः । शृणवत् । शु श्रवण इत्यस्य लेट्यडागमे रूपं । निघातः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

कुविन्मा गोपां करसे जनस्य कुविद्राजानं मघवन्नृजीषिन्।

कुविन्म ऋषिं पपिवांसं सुतस्य कुविन्मे वस्वो अमृतस्य

शिक्षाः ॥ ५

कुवित्। मा। गोपां। करसे। जनस्य। कुवित्। राजानं।

मघऽवन्। ऋजीषिन्।

कुवित्। मा। ऋषिं। पपिऽवांसं। सुतस्य। कुवित्। मे।

वस्वः। अमृतस्य। शिक्षाः ॥ ५

हे इंद्र कुविदपि च मा मां जनस्य गोपां गोप्तारं करसे। कुरु। तथा हे मघवन्धनवन्नृजीषिन्सोमवन् हे इंद्र मां राजानं सर्वस्य स्वामिनं कुरु। कुविच्च मा मामृषिमतींद्रियार्थस्य द्रष्टारं कुरु। ऋषिर्दर्शनादिति यास्कः। तथा सुतस्याभिषुतस्य सोमस्य पपिवांसं पातारं कुरु। अपि च मे मह्यममृतस्य क्षयरहितं वस्वो वसु शिक्षाः। प्रयच्छ॥ करसे। डुकृञ् करणे। लेट्यडागमे रूपं। कुविद्योगादनिघातः। म ऋषिमित्यत्र संहितायामृत्यक इति प्रकृतिभावो ह्रस्वश्च। पपिवांसं। पा पाने इत्यस्य क्वसौ वस्वेकाजाद्घसामितीडागमः। प्रत्ययस्वरः। शिक्षाः। शिक्षतिर्दानकर्मा। अस्माल्लेट्याडागमे रूपं। कुविद्योगादनिघातः। आगमा अनुदात्ता इत्याटोऽनुदात्तत्वे धातुस्वरः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ त्वा बृहंतो हरयो युजाना अर्वागिंद्र सधमादो वहंतु।

प्र ये द्विता दिव ऋंजंत्याताः सुसंमृष्टासो वृषभस्य मूराः ॥६

आ। त्वा। बृहंतः। हरयः। युजानाः। अर्वाक्। इंद्र।

सधऽमादः। वहंतु।

प्र । ये । द्विता । दिवः । ऋञ्जन्ति । आताः । सुऽसंमृष्टासः ।

वृषभस्य । मूराः ॥ ६

हे इंद्र त्वा त्वां बृहंतो महांतो युजाना रथे युज्यमाना हरयोऽश्वाः सधमादः सह मादयंतः संतोऽर्वाक् अस्मदभिमुखमावहंतु । वृषभस्य कामानां वर्षितुरिंद्रस्य मूराः शत्रूणां मारकाः सुसंमृष्टासः इंद्रस्य हस्ताभ्यां पृष्ठभागे सुष्ठु संमृष्टा दिवो नभसः सकाशादागच्छंतो येऽश्वा आताः । अभितस्त्येन गम्यंते प्राणिभिस्तत्कार्थं प्रतीत्याता दिशः । सर्वा दिशो द्विता द्विधं यथा भवति तथा प्र ऋंजंति । प्रकर्षेण साधयंति ॥ युजानाः । युजिर् योगे । युजिबुधिदृशः किच्च । उ० २, ८७ । इत्यानच् । चित्त्वादंतोदात्तः । सधमादः । मदो हर्षे इत्यस्मात्यंतात् क्विप् । कृदुत्तरपदस्वरः । द्विता । द्विशब्दात्संख्याया विधार्थे धेति धाप्रत्ययः । धकारस्य तकारश्छांदसः । प्रत्ययस्वरः । दिवः । ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं । आताः । अत सातत्यगमने इत्यस्मात्कर्मणि घञ् । व्यत्ययेनाद्युदात्तः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इंद्र पिब वृषधूतस्य वृष्ण आ यं ते श्येन उशते जभार ।

यस्य मदे च्यावयसि प्र कृष्टीर्यस्य मदे अप गोत्रा ववर्थ ॥ ७

इंद्र । पिब । वृषऽधूतस्य । वृष्णः । आ । यं । ते । श्येनः ।

उशते । जभार ।

यस्य । मदे । च्यवयसि । प्र । कृष्टीः । यस्य । मदे । अप ।

गोत्रा ववर्थ ॥ ७

हे इंद्र वृषधूतस्य ग्रावभिरभिषुतं वृष्णोऽभिमतफलसेचकं सोमं पिब । श्येनः शंसनीयगतिश्छंदोरूपः सुपर्णः उशते सोमं कामयमानाय ते तुभ्यं यं सोममाजभार आजहार । यस्य सोमस्य मदे हर्षे संजाते सति कृष्टीः । आकर्षंति वशीकुर्वंति कर्मणा फलमिति कृष्टयो मनुष्याः । तान् सपत्नभूतान्मनुष्यान् प्रच्यावयसि

प्रकर्षेण पातय सि । यस्य सोमस्य मदे संजाते सति गोत्रा । गाउदकं रक्षभि-राहृतं वर्षास्वृतुषु त्रायंते पालयंतीति गोत्रा मेघाः । तानपववर्थं । अपहृतोषि ॥ हृपधूतस्य । धूञ् कंपन इत्यस्य निष्ठायां यस्य विभाषेतीट्प्रतिषेधः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः । श्येनः । श्यैङ् गतौ । श्यास्त्याहृञविभ्य इनच् । उ० २. ४७. । इतीनच्प्रत्ययः । श्यायत इति श्येनः । चित्त्वादंतोदात्तः । जभार । हरतेर्लिटि णलि रूपं । हृग्रहोर्भश्छंदसीति भकारः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । लित्स्वरः । मदे । मदी हर्षे । मदोऽनुपसर्ग इत्यप्प्रत्ययः । तस्य पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । गोत्रा । त्रैङ् पालन इत्यस्मातोऽनुपसर्गे क इति कः । सुपो डादेशः । एकादेशस्वरः । ववर्थ । वृञ् वरण इत्यस्य लिटि थल्यृतो भारद्वाजस्येतीट्प्रतिषेधः । गुणः । लित्स्वरः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

शुनं हुवेम मघवानमिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वंतमुग्रमूतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ १०

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् भरे । नृऽतमं ।

वाजंऽसातौ ।

शृण्वंतं । उग्रं । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नंतं । वृत्राणि ।

संऽजितं । धनानां ॥ १०

॥ इति तृतीयस्य द्वितीये सप्तमो वर्गः ॥

अयं ते अस्त्विति पंचर्चं षष्ठं सूक्तं वैश्वामित्रं बार्हतमैंद्रं । अत्रानुक्रमणिका । अयं ते पंच बार्हतं त्विति ॥ महाव्रते बार्हत्यां तृचाशीताविदं सूक्तं । ऐ० आ० ५. १०. ॥ षोडशियज्ञेऽयं ते अस्तु हर्यत इत्याद्यस्तृचो विनियुक्तः । सूत्रितं च । अयं ते अस्तु हर्यत इत्यौष्णिहबार्हतौ तृचौ । आ० ६. २. । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

अयं ते अस्तु हर्यतः सोम आ हरिभिः सुतः।

जुषाण इंद्र हरिभिर्न आ गह्या तिष्ठ हरितं रथं ॥ १

अयं। ते। अस्तु। हर्यतः। सोमः। आ। हरिऽभिः। सुतः।

जुषाणः। इंद्र। हरिऽभिः। नः। आ। गहि। आ।

तिष्ठ। हरितं। रथं ॥ १

हे इंद्र हरिभिः। हरंति सोमरसानेभिरिति हरयो ग्रावाणः। तैरासुतः सर्वतोऽभिषुतो हर्यतः कमनीयो जुषाणः प्रीतिविषयोऽयं सोमस्ते तुभ्यमस्तु। त्वं हरिभिरश्वैर्युक्तं हरितं हरिद्वर्णं रथमातिष्ठ। अधितिष्ठ। ततो नोऽस्मानभिलक्ष्यागहि। आगच्छ ॥ हर्यतः। हर्यं गतिकांत्योरित्यस्माद्भृमृदृशीत्यादिनातच्प्रत्ययः। चित्वादंतोदात्तः। हरितं। हृञ् हरणे। हृश्याभ्यामितन्। उ० ३, ९२। इतीतन्प्रत्ययः। नित्वादाद्युदात्तः। रथं। रमु क्रीडायां। हनिकुषिनीत्यादिना क्थन्प्रत्ययः। कित्वादनुनासिकलोपः। नित्स्वरः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

हर्यन्नुषसमर्चयः सूर्यं हर्यन्नरोचयः।

विद्वांश्चिकित्वान्हर्यश्व वर्धस इंद्र विश्वा अभि श्रियः ॥ २

हर्यन्। उषसं। अर्चयः। सूर्यं। हर्यन्। अरोचयः।

विद्वान्। चिकित्वान्। हरिऽअश्व। वर्धसे। इंद्र। विश्वाः।

अभि। श्रियः ॥ २

हे इंद्र हर्यन् सोमं कामयमानस्त्वमुषसमुषःकालमर्चयः। पूजयसि। तथा हर्यन्नुदिते सूर्ये सोमं कामयमानस्त्वं सूर्यमरोचयः। दीपयसि। हे हर्यश्वेंद्र विद्वानेतत्सर्वं जानानश्चिकित्वानस्मदभिलषितफलविषयज्ञानवांस्त्वं विश्वाः सर्वाः श्रियो

नः संपदोऽभिवर्धसे। अभिमतफलप्रदानेन भितो वर्धयसि॥ चिकित्वान्। कित ज्ञान इत्यस्य क्वसौ रूपं। प्रत्ययस्वरः। वर्धसे। वृधु वर्धन इत्यस्मांतर्भावितण्यर्थं श्लटि रूपं। निघातः॥

॥ अथ तृतीया ॥

द्यामिंद्रो हरिधायसं पृथिवीं हरिवर्पसं।

अधारयद्धरितोर्भूरि भोजनं ययोरंतर्हरिश्चरत्॥ ३

द्यां। इंद्रः। हरिऽधायसं। पृथिवीं। हरिऽवर्पसं।

अधारयत्। हरितोः। भूरि। भोजनं। ययोः। अंतः।

हरिः। चरत्॥ ३

सोऽयमिंद्रो हरिधायसं। हरितो हरितवर्णा धायसो धारका रश्मयो यस्याः सा। तां द्यामधारयत्। तथा हरिवर्पसमोषधीभिर्हरितवर्णां पृथिवीमधारयत्। हरितोर्हरिद्वर्णयोर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये स्वकीययोरश्वयोर्भूरि प्रभूतं भोजनं। भुज्यत इति भोजनं यवसादि। लभ्यते। ययोर्द्यावापृथिव्योरंतर्मध्ये हरिरिंद्रश्चरत्। चरति। ते द्यावापृथिव्याविंद्रोऽधारयदित्यर्थः॥ हरिधायसं। ञिधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्माद्वहिहाधाञ्भ्यश्छंदसीत्यसुन्। णिदित्यनुवृत्तेरातो युक्। बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः। पृथिवीं। प्रथेः षिवन् संप्रसारणं चेति षिवन्प्रत्ययः। षिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीष्। प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः। हरिवर्पसं। वृङ् संभक्तौ। वृङ्शीङ्भ्यां रूपस्वांगयोरित्यसुन्प्रत्ययः पुगागमश्च। संभज्यते तदिति वर्पो रूपं। बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः। हरितोः। हृञ् हरण इत्यस्माद् हृसृरुहियुषिभ्य इतिः। उ० १.९७। इतीतिप्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः। भोजनं। भुज पालनाभ्यवहारयोरित्यस्मा-त्कृत्यल्युटो बहुलमिति कर्मणि ल्युट्। लित्स्वरः। अंतः। स्वरादिष्वंतोदात्तत्वेन पठितत्वादंतोदात्तः। चरत्। चरतेर्लङर्थे। लेटि रूपं। यद्वृत्तयोगादनिघातः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

जज्ञानो हरितो वृषा विश्वमा भाति रोचनं।

हर्यश्वो हरितं धत्त आयुधमा वज्रं बाह्वोर्हरिं॥ ४

जज्ञानः । हरितः । वृषा । विश्वं । आ । भाति । रोचनं ।

हरिऽअश्वः । हरितं । धत्ते । आयुधं । आ । वज्रं । बाह्वोः ।

हरिं ॥ ४

वृषा कामानां वर्षको हरितो हरिद्वर्णोपेतो जज्ञानो जात इंद्रो विश्वं सर्वं रोचनं दीप्यमानं लोकमा भाति । सर्वतः प्रकाशयति । तथा हर्यश्व इंद्रो हरितं हरिद्वर्णोपेतमायुधं धत्ते । बाह्वोर्धत्ते । तथा हरिं शत्रूणां प्राणहारकं वज्रं बाह्वोराधत्ते ॥ जज्ञानः । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लिटः कानच् । गमहनेत्यादिनोपधालोपः । चित्वादंतोदात्तः । भाति । भा दीप्तावित्यस्यांतर्भावितण्यर्थस्य लटि रूपं । रोचनं । रुच दीप्तावित्यस्मादनुदात्तेतश्च हलादेरिति युच् । चित्वादंतोदात्तः । बाह्वोः । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्रो हर्यंतमर्जुनं वज्रं शुक्रैरभीवृतं ।

अपावृणोद्धरिभिरद्रिभिः सुतमुद्गा हरिभिराजत ॥ ५

इंद्रः । हर्यंतं । अर्जुनं । वज्रं । शुक्रैः । अभिऽवृतं ।

अपं । अवृणोत् । हरिऽभिः । अद्रिऽभिः । सुतं । उत् ।

गाः । हरिऽभिः । आजत ॥ ५

सोऽयमिंद्रो हर्यंतं कमनीयमर्जुनं शुभ्रं । शुभ्रत्वमुपपादयति । शुक्रैः शुभ्रैः क्षीरादिभिरभिवृतं व्याप्तं वज्रं वेगवंतं हरिभिः । हरंत्येभिः सोमरसानिति हरयः । तैरद्रिभिर्ग्रावभिः सुतमभिषुतं सोममपावृणोत् । आवरणरहितमकरोत् । तथा च मंत्रवर्णः । पूषा राजानमाघृणिरपगूळ्हं गुहा हितं अविंदत् । ऋग्वे० १, २३, १४, । इति । तथा गाः पणिभिरपहृता गा हरिभिरश्वैरुपेतः स इंद्र उदाजत । बिलाद्बहिरगमयत् ॥ अर्जुनं । अर्ज षर्ज अर्जन इत्यस्मादर्जेर्णिलुक्चेत्युनन् । नित्स्वरः । अभिवृतं । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । आजत । अज गतिक्षेपणयोः । लङि व्यत्ययेनात्मनेपदं । निघातः ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीयेऽष्टमे वर्गः ॥

आ मंद्रैरिति पंचर्चं सप्तमं सूक्तं वैश्वामित्रं बार्हतमैंद्रं। आ मंद्रैरित्यनुक्रमणिका। पूर्वसूक्ते चं द्वंतं त्वित्युक्तत्वादत्रापि बार्हतत्वं॥ विशेषविनियोगस्तु यत्र स्तुत्या न सूचितः। स्मार्तं तत्र विजानीयाद्विधानादिप्रयत्नतः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

आ मंद्रैरिंद्र हरिभिर्याहि मयूररोमभिः।

मा त्वा के चिन्नि यमन्विं न पाशिनोऽति धन्वेव ताँ इहि॥१

आ। मंद्रैः। इंद्र। हरिऽभिः। याहि। मयूररोमऽभिः।

मा। त्वा। के। चित्। नि। यमन्। विं। न। पाशिनः।

अति। धन्वऽइव। तान्। इहि॥१

हे इंद्र मंद्रैर्मादयितृभिर्मयूररोमभिर्मयूररोमसदृशरोमयुक्तैर्हरिभिरश्वैरुपेतस्त्वमायाहि। यज्ञं प्रत्यागच्छ। केचिदपि जनास्त्वा त्वां मा नियमन्। मा नियच्छंतु। गमनप्रतिबंधं मा कुर्वंत्वित्यभिप्रायः। प्रतिबंधे दृष्टांतः। विं न। यथा पाशिनः पाशहस्ता व्याधा विं गच्छंतं पक्षिणं नियच्छंति तद्वन्मा नियच्छंतु। किंच धन्वेव। यथा पांथा धन्व मरुदेशं शीघ्रमतिगच्छंति तद्वद्गमनप्रतिबंधकानतीत्य शीघ्रमिहि। आगच्छ॥ मंद्रैः। मदि स्तुत्यादिष्वित्यस्य स्फायितंचीत्यादिना रक्प्रत्ययः। इदित्वान्नुम्। प्रत्ययस्वरः। मयूररोमभिः। मयूररोमवद्रोमाणि येषामिति सप्तम्युपमानपूर्वपदस्य बहुव्रीहिरुत्तरपदलोपश्च। पा० २. २. २४. ३.। इति समास उत्तरपदलोपश्च। मयूरशब्दो मीनातेरूरन्। उ० १. ६७.। इत्यूरन्प्रत्ययांतः। मीनाति सर्पानिति मयूरो बर्ही। नित्त्वादाद्युदात्तत्वे प्राप्ते मादीनां। फि० ३. ४.। इति सूत्रेण मध्योदात्तः। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। यमन्। यम उपरम इत्यस्य लेट्यडागमे रूपं। इहि। इण् गतावित्यस्य लोटि रूपं॥

॥ अथ द्वितीया॥

वृत्रखादो वलंरुजः पुरां दर्मो अपामजः।

स्थाता रथस्य हर्योरभिस्वर इंद्रो दृळ्हा चिदारुजः॥२

वृत्रऽखादः । वलंऽरुजः । पुरां । दर्मः । अपां । अजः ।

स्थाता । रथस्य । हर्योः । अभिऽस्वरे । इंद्रः । दृळ्हा ।

चित् । आऽरुजः ॥ २

योऽयमिंद्रो वृत्रखादः । वृत्रं खादति छिनत्तीति वृत्रखादः । वलंरुजः । वृणो-त्याकाशमिति वलो मेघः । तस्य भंजकः । तथा च मंत्रवर्णः । विभेद वलं । ऋग्वे० १, ३८, १० । इति । ततोऽपामजो मेघभेदनद्वारापां प्रेरकः पुरां शत्रुसं-बंधिनीनां दर्मा दारकः । तथा हर्योरश्वयोरभिस्वरे शब्दाभिमुख्येन प्रेरणे निमित्त-भूतेऽसति रथस्य स्थाता रथमधिष्ठाता । तथा दृळ्हा चित् दृढानामतिबलवतां शत्रूणामप्यारुजः समंताद्भंजको भवति ॥ वृत्रखादः । खाद भक्षणे इत्यस्मात्कर्म-ण्यण् । कृदुत्तरपदस्वरः । वलंरुजः । रुजो भंगे । कर्मण्युपपदे मूलविभुजादित्वा-त्कप्रत्ययः । तत्पुरुषे कृति बहुलमिति द्वितीयाया अलुक् । थाथादिस्वरः । आरुजः । रुजो भंग इत्यस्मादिगुपधलक्षणः कः । समासे थाथादिस्वरः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

गंभीराँ उदधींरिव क्रतुं पुष्यसि गा इव ।

प्र सुगोपा यवसं धेनवो यथा ह्रदं कुल्या इवाशत ॥ ३

गंभीरान् । उदधीन्ऽइव । क्रतुं पुष्यसि । गाःऽइव ।

प्र । सुऽगोपाः । यवसं । धेनवः । यथा । ह्रदं । कुल्याःऽइव ।

आशत ॥ ३

हे इंद्र त्वं गंभीरान्गाधरहितानुदधीन् समुद्रानुदकैर्यथा पोषयसि तद्वत्क्रतुं यज्ञस्य कर्तारमिमं यजमानमभिमतफलप्रदानेन पुष्यसि । पोषयसि । अत्र दृष्टांतः । यथा सुगोपाः समीचीनो गोपालो यवसेन गाः पोषयति तद्वत् । यथा धेनवो यवसं तृणादिकं प्राश्नुवंति तद्वत्त्वं सोमान् प्राप्नोषि । ते च सोमाः कुल्या इव सलिलसृ-रितो ह्रदं गभीरजलाशयं यथा प्राप्नुवंति तद्वत्त्वामाशत । व्याप्नुवंति ॥ गंभीरान् ।

गाधं प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रंथे चेत्यस्माद्गंभीरगंभीराविल्यनेन सूत्रेण ईरच्प्रत्ययः। नुमागमोपधाह्रस्वभकाराः सर्वे निपात्यंते। चित्त्वादंतोदात्तः। उदधीनिव। उदकशब्दे उपपदे दधातेरधिकरणेऽर्थे कर्मण्यधिकरणे चेति किप्रत्ययः। उदकशब्दस्य पेषंवासवाहनधिषु च। पा० ६.३.५८.। इत्युदभावः। कृत्स्वरः। इवेन विभक्त्यलोपः। पुष्यसि। पुष पुष्टावित्यस्मांतर्णीतण्यर्थस्य लटि रूपं। निघातः। सुगोपाः। गोपायतेः क्विपि रूपं। यथा। यथेति पादांते। फि० ४.१५.। इति निघातः। घ्रावत। अश्नू व्याप्तावित्यस्माल्लङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्। निघातः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ नस्तुजं रयिं भरांशं न प्रतिजानते।

वृक्षं पक्वं फलमंकीव धूनुहींद्र संपारणं वसु॥ ४

आ। नः। तुजं। रयिं। भर। अंशं। न। प्रतिऽजानते।

वृक्षं। पक्वं। फलं। अंकीऽइंव। धूनुहि। इंद्र।

संऽपारणं। वसु।

हे इंद्र नोऽस्माकं तुजं शत्रूणां बाधकं रयिं धनेनोपलक्षितं पुत्रमाभर। संपादय। तत्र दृष्टांतः। अंशं न। यथा पिता प्रतिजानते व्यवहारज्ञाय पुत्राय स्वकीयस्य धनस्य भागं ददाति तद्वत्। किंच पक्वं फलं प्रति वृक्षमंकीवांकुशी यथा धूनोति तथा त्वं संपारणमस्मदिच्छायाः सम्यक् पूरकं वसु धनं धूनुहि। चालय। प्रयच्छेत्यर्थः॥ प्रतिजानते। ज्ञा अवबोधन इत्यस्य शतरि रूपं। प्रादिसमासः। शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं। धूनुहि। धूञ् कंपन इत्यस्य लोटि रूपं। संपारणं। पॄ पालनपूरणयोरित्यस्य ण्यंतस्य करणे ल्युट्। समासे कृत्स्वरः॥

॥ अथ पंचमी ॥

स्वयुरिंद्र स्वराळसि स्मद्दिष्टिः स्वयशस्तरः।

स वावृधान ओजसा पुरुष्टुत भवा नः सुश्रवस्तमः॥ ५

स्वऽयुः । इंद्र स्वऽराट् । असि । स्मत्ऽदिंष्टिः ।

स्वयंशःऽतरः ।

सः । वरृधानः । ओजसा । पुरुऽस्तुत । भव । नः ।

सुश्रवःऽतमः ॥ ५

हे इंद्र स्वयुर्धनवानसि । तथा स्वराट् स्वर्गस्य राजासि । स्मद्दिष्टिभंद्रवाक्यः स्वयशस्तरोऽतिशयेन प्रभूतकीर्तिरसि । हे पुरुष्टुत बहुभिराहूतेंद्र स त्वमोजसा बलेन वावृधानः वर्धमानः सन् नोऽस्मदर्थं सुश्रवस्तमोऽतिशयेन शोभमानोपेतो भव ॥ स्वयुः । स्वशब्दान्मत्वर्थीयो युः । स्वराट् । राजृ दीप्तौ । क्विप् । व्रश्चादिना षत्वं । स्मद्दिष्टिः । स्मत् सुमदित्यर्थे । उकारलोपश्छांदसः । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । पुरुष्टुत । संहितायां स्तुतस्तोमयोश्छंदसीति षत्वं । भव । भवतेर्लोटि रूपं । द्व्यचो-ऽतस्तिङ इति संहितायां दीर्घः । सुश्रवस्तमः । श्रवःशब्दोऽसुनंतः । बहुव्रीहौ-वाद्युदात्तं द्व्यच्छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । तदंतादतिशायने तमप् । तस्य पित्त्वा-दनुदात्तत्वे बहुव्रीहिस्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये नवमो वर्गः ॥

युध्मस्य त इति पंचर्चमष्टमं सूक्तं वैश्वामित्रमैंद्रं । युध्मस्येत्यनुक्रमणिका ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहनि निष्केवल्ये युध्मस्य त इति सूक्तं निविद्धानं । सूत्रितं च । कुह श्रुत इंद्रो युध्मस्य त इति निष्केवल्यं । आ० ७. ११. । इति ॥ ऋषभनाम्न्ये-काहेऽपि निष्केवल्य इदं सूक्तं निविद्धानं । सूत्रितं च । युध्मस्य त इति मध्यंदिनः । आ० ९. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

युध्मस्य ते वृषभस्य स्वराज उग्रस्य यूनः स्थविरस्य घृष्वेः ।

अजूर्यतो वज्रिणो वीर्या३णींद्र श्रुतस्य महतो महानि ॥ १

युध्मस्य । ते । वृषभस्य । स्वऽराजः । उग्रस्य । यूनः ।

स्थविरस्य । घृष्वेः ।

अजूर्यतः। वज्रिणः। वीर्याणि। इंद्र। श्रुतस्य। महतः।

महानि॥ १

हे इंद्र युध्मस्य योधनशीलस्य वृषभस्याभिमतफलवर्षकस्य स्वराजो धनाधिपतेरूपस्य समर्थस्य यूनो नित्यतरुणस्य स्थविरस्य चिरंतनस्य तव्येः शत्रूणां संघर्षकस्याजूर्यतो जरारहितस्य वज्रिणः श्रुतस्य त्रिषु लोकेषु प्रसिद्धस्य अत एव महतस्ते तव वीर्याणि महानि। महांति खलु॥ युध्मस्य। युध संप्रहारे। इषियुधींधिदसीत्यादिना मक्प्रत्ययः। यूनः। यौतेः कनिन्युवृषीत्यादिना कनिन्। श्वयुवमघोनामतद्धित इति संप्रसारणं। निल्वरः। स्थविरस्य। अजिरशिशिरशिथिलेत्यादिना किरच्प्रत्ययांतो निपातितः। तव्येः। तवु संघर्षे। तविर्दक्षिच्छ्वीत्यादिना क्रिन्प्रत्ययांतो निपात्यते। नित्वादाद्युदात्तः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

महाँ असि महिष वृष्ण्येभिर्धनस्पृदुग्र सहमानो अन्यान्।
एको विश्वस्य भुवनस्य राजा स योधया च क्षयया च
जनान्॥ २

महान्। असि। महिष। वृष्ण्येभिः। धनऽस्पृत्। उग्र।
सहमानः। अन्यान्
एकः। विश्वस्य। भुवनस्य। राजा। सः। योधय। च।
क्षयय। च। जनान्॥ २

हे महिष महनीय उग्र इंद्र त्वं महानसि। धनस्पृत् धनानि दानभोगत्यागैः पारं नयंस्त्वं वृष्ण्येभिर्वीर्यैरन्यान् शत्रून्सहमानोऽभिभवन्वर्तसे। तथा विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्यैकोऽसहायो राजा स त्वं योधय च। सपत्नान् प्रहर। जनान् क्षयय च। निवासय। बाधकान्हत्वा साधुजनान् स्वस्थाने स्थापयेत्यभिप्रायः॥ महिष। मह पूजायां। अविमह्योष्टिषच्। उ० १, ४५,। इति टिषच्प्रत्ययः। आमंत्रितत्वान्निघातः। वृष्ण्येभिः। वृष्णि भवानि भवे छंदसीति यत्। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तः। योधय। युध संप्रहार इत्यस्य ण्यंतस्य लोटि रूपं। चादिषु चेति न

निपातः । णित्स्वरः । चयय । चि निवासगत्योरित्यस्य यङंतस्य लोटि रूपं । अत्रापि पूर्ववदनिघातः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र मात्राभी रिरिचे रोचमानः प्र देवेभिर्विश्वतो अप्रतीतः ।

प्र मज्मना दिव इंद्रः पृथिव्याः प्रोरोर्महो

अंतरिक्षादृजीषी ॥ ३

प्र । मात्राभिः रिरिचे । रोचमानः । प्र । देवेभिः । विश्वतः ।

अप्रतिऽइतः ।

प्र । मज्मना । दिवः । इंद्रः । पृथिव्याः । प्र । उरोः ।

महः । अंतरिक्षात् । ऋजीषी ॥ ३

रोचमानो दीप्यमानो विश्वतः सर्वैरप्रतीत एतावदस्य सामर्थ्यमित्यपरिच्छिद्यमान ऋजीषी सोमवानिंद्रो मात्राभिः । मीयंते परिच्छिद्यंत इति मात्राः भिलोकयाः । तेभ्योऽपि प्ररिरिचे । प्रकर्षेण महत्तयातिरिक्तोऽभूत् । तथा देवेभिर्देवेभ्योऽपि मज्मना । मज्जयति शत्रून्दुःखसागर इति मज्म बलं । तेन बलेन प्ररिरिचे । तथा दिवः पृथिव्या द्यावापृथिवीभ्यां च प्ररिरिचे । तयोरोर्विस्तीर्णान्महो महतोऽंतरिक्षादपि प्ररिरिचे ॥ मात्राभिः । माङ् माने शब्दे चेत्यस्मात् हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रनिति त्रन्प्रत्ययः । नित्त्वादाद्युदात्तः । ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽण इति संहितायां दीर्घः । रोचमानः । रुच दीप्तावित्यस्मात् शानचि रूपं तस्य लसार्वधातुकस्वरे । धातुस्वरः । अप्रतीतः । इण् गतौ । कर्मणि क्तः । प्रादिसमासः । नञा समासे तस्य स्वरः । मज्मना । टुमस्जो शुद्धौ । औणादिको मनिच्प्रत्ययः । झलां जश् झशीति जश्त्वं । चित्त्वादंतोदात्तः । पृथिव्याः । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उरुं गंभीरं जनुषाभ्यु१ग्रं विश्वव्यचसमवतं मतीनां ।
इंद्रं सोमासः प्रदिवि सुतासः समुद्रं न स्रवत आ विशंति ॥ ४

उरुं । गंभीरं । जनुषा । अभि । उग्रं । विश्वऽव्यचसं ।
अवतं । मतीनां ।
इंद्रं । सोमासः । प्रऽदिवि । सुतासः । समुद्रं । न ।
स्रवतः । आ । विशंति ॥ ४

उरुं महांतं अत एव गभीरं महावकाशं जनुषा जन्मना स्वभावत एवोग्रं शत्रूणां भयंकरं । गभीरत्वमेवोच्यते । विश्वव्यचसं विश्वव्याप्तं मतीनां स्तुतीनां स्तोतॄणां वावतं रक्षकं तादृशमिंद्रं प्रदिव पूर्वेष्वहःसु सुतासो ग्रावभिरभिषुताः सोमासः सोमा अभि आभिमुख्येनाविशंति । तत्र दृष्टांतः । समुद्रं न । यथा स्रवतः स्रवंत्यो नद्यः समुद्रमाविशंति तद्वत् ॥ जनुषा । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्माज्जनेरुसि-रित्युसिप्रत्ययः । विश्वव्यचसं । व्यच व्याजीकरण इत्यस्मादसुन् । व्यचेः कुटादित्व-मनसीति वक्तव्यमित्यत्रानसीति पर्युदासात् ङित्त्वाभावः । विश्वव्यचा इतींद्रस्य नाम । बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदस्यांतोदात्तत्वं । अवतं । अव रक्षणा-दिषु । औणादिकोऽतच्प्रत्ययः । चित्त्वादंतोदात्तः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यं सोममिंद्र पृथिवीद्यावा गर्भं न माता बिभृतस्त्वाया ।
तं ते हिन्वंति तमु ते मृजंत्यध्वर्यवो वृषभ पातवा उ ॥ ५

यं । सोमं । इंद्र । पृथिवीद्यावा । गर्भं । न । माता ।
बिभृतः । त्वाऽया ।

तं । ते । हिन्वंति । तं । ऊं इति । ते । मृजंति ।

अध्वर्यवः । वृषभ । पातवै । ऊं इति ॥ ५

हे इंद्र पृथिवीद्यावा द्यावापृथिव्यौ त्वाया त्वत्कामतया यं सोमं बिभृतोऽन्तर्धा-रयतः । अत्र दृष्टांतः । गर्भं न । यथा माता गर्भं बिभर्ति तद्वत् । हे वृषभ कामानां वर्षक हे इंद्र अध्वर्यवोऽध्वरं यजमानायेच्छंतस्ते त्वदर्थं तं सोमं हिन्वंति । प्रेरयंति । किंच ते तव पातवै पानाय तं सोमं मृजंति । शोधयंति । उ प्रसिद्धौ ॥ पृथिवीद्यावा । दिवो द्यावेति द्यावादेशः । आद्युदात्तः । नोत्तरपदेऽनुदात्तादाव-पृथिवीरुद्रपूषमंथिष्विल्यत्र पर्युदासाद्देवताद्वंद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरः । कृतसमासस्य विपर्यासश्छांदसः । बिभृतः । डुभृञ् धारणपोषणयोरित्यस्माल्लटि भृञामिदित्य-भ्यासस्येत्वं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । अजादिप्रत्ययपरत्वाभावादत्राभ्यस्तानामादि-रिति स्वरो न भवति । प्रत्ययस्वरः । त्वाया । त्वामिच्छतीत्यर्थे सुप आत्मनः क्यच् । पूर्वपददकारस्याकारश्छांदसः । अ प्रत्ययादिति भावेऽप्रत्ययः । सुपां सुलुगिति तृतीयायाः सवर्णदीर्घः । एकादेशस्वरः । अध्वर्यवः । अध्वरमिच्छंतः । सुपः क्यच् । कव्यध्वरपृतनास्यर्चि लोप इत्याकारलोपः । क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । पातवै । पा पाने । तुमर्थे तवैप्रत्ययः । अंतश्च तवै युगपदिति धात्वंतस्य प्रत्ययस्य चोदात्तत्वं । ऊञ इति प्रगृह्यसंज्ञा ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये दशमो वर्गः ॥

मरुत्वानिति पंचर्चं नवमं सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभमैंद्रं । मरुत्वानित्यनुक्रम-णिका ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं निविद्धानीयं । सूत्रितं च । सुधी हवमिंद्र मरुत्वाँ इंद्रेति मरुत्वतीयं । आ० ७. ११. । इति ॥ ऋषभनाम्न्ये-काहेऽपि मरुत्वतीयशस्त्र एतन्निविद्धानं । सूत्रितं च । मरुत्वाँ इंद्र युध्मस्य त इति मध्यंदिनः । आ० ८. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मरुत्वाँ इंद्र वृषभो रणाय पिबा सोममनुष्वधं मदाय ।

आ सिंचस्व जठरे मध्व ऊर्मिं त्वं राजासि प्रदिवः सुतानां ॥ १

मरुत्वान् । इंद्र । वृषभः । रणाय । पिब । सोमं ।

अनुऽस्वधं । मदाय ।

आ । सिंचस्व । जठरे । मध्वः । ऊर्मिं । त्वं । राजा ।

असि । प्रऽदिवः । सुतानां ॥ १

हे इंद्र यो वृषभोऽपां वर्षिता मरुत्वान् । मरुतो देवविशस्तद्वान् । स त्वमनुष्वधं स्वधया सवनीयपुरोडाशादिरूपेणान्नेनानुगतं सोमं रणाय रमणीयसंग्रामार्थं मदाय तं सोमं पिब । किंच मध्वो मदकरस्य सोमस्योर्मिं संघातं बहुरसं जठरे । जग्धमन्नमस्मिंस्तिष्ठतीति जठरमुदरं । तस्मिन्नुदर आ सिंचस्व । सर्वतः चारय । यतस्त्वं प्रदिवः पूर्वेष्वह्वःसु सुतानामभिषुतानां सोमानां राजासोमिसासि । न केवलमधुनातनानामिति भावः । अत्रार्थं यास्को ब्रवीति । मरुत्वानिंद्र मरुद्भिस्तद्वान् वृषभो वर्षितापां रणाय रमणीयाय संग्रामाय पिब सोममनुष्वधमन्वन्नं मदाय मदनीयाय जैत्रायासिंच स्वजठरे मधुन ऊर्मिं । मधु सोममित्योपमिकं माद्यतेरिदमपीतरन्मध्वेतस्मादेव । त्वं राजासि पूर्वेष्वप्यह्वःसु सुतानां । नि० ४. ८. । इति ॥ अनुस्वधं । स्वधामनुगस्य वर्तमानं । अत्यादयः क्रांतार्थे द्वितीययेति समासः । संहितायां पूर्वपदात् । पा० ८. ३. १०६. । इति षत्वं । निरुदकादित्वादंतोदात्तत्वं । ऊर्मिं । अर्तेरुच्चेति मिप्रत्ययः । धातोरुरु इत्यादेशो रपरः । प्रत्ययस्वरः ॥

सजोषा इंद्रेति मरुत्वतीयग्रहस्य याज्या । सूत्रितं च । सजोषा इंद्र सगणो मरुद्भिरिति भक्षयित्वैतत्पात्रं । आ० ५. १४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते द्वितीया ॥

सजोषा इंद्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहा शूर विद्वान् ।

जहि शत्रूँरप मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतो नः ॥ २

सऽजोषाः । इंद्र । सऽगणः । मरुत्ऽभिः । सोमं । पिब ।

वृत्रऽहा । शूर । विद्वान् ।

जहि । शत्रून् । अप॑ । मृधः॑ । नुदस्व । अथ॑ । अभ॑यं ।

कृणुहि । विश्वतः॑ । नः ॥ २

हे शूर बलवन् हे इंद्र सजोषाः संगतो देवैर्मरुद्भिः सगणो वृत्रहा वृत्रस्य हंता विद्वान्कर्मविषयाभिज्ञस्त्वं सोमं पिब । ततो नः शत्रून् जहि । मृधो हिंसकान् शत्रूनपनुदस्व । यद्वा मृधः । हिंस्यंतेऽत्र प्राणिन इति मृधः संग्रामाः । तत्र वर्तमानान् शत्रूनपनुदस्व । अथानंतरं नोऽस्माकं विश्वतः सर्वतोऽभयं कृणुहि । कुरु । सर्वतो भयरहितानस्मान्कुर्वित्यर्थः ॥ वृत्रहा । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् । अभयं । ञिभी भय इत्यस्मादेरच् । नञा समासे तस्य स्वरः । विश्वतः । पंचम्यास्तसिल् । लित्स्वरः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत ऋतुभिर्ऋतुपाः पाहि सोममिंद्र देवेभिः सखिभिः सुतं नः ।

याँ आभजो मरुतो ये त्वान्वहन्वृत्रमदधुस्तुभ्यमोजः ॥ ३

उत । ऋतुऽभिः । ऋतुऽपाः पाहि । सोमं । इंद्र । देवेभिः ।

सखिऽभिः । सुतं नः ।

यान् । आ । अभजः । मरुतः । ये । त्वा । अनु । अहन् ।

वृत्रं । अदधुः । तुभ्यं । ओजः ॥ ३

उत अपि च हे ऋतुपाः कालनिर्वाहकतया ऋतूनां पातः । ऋतुषु सोमं पिबतीति वा ऋतुपाः । यद्वा ऋतुभिर्मरुद्भिः सह सोमं पिबतीति ऋतुपाः । तादृशे हे इंद्र सखिभिः समानख्यानैर्ऋतुभिर्मरुद्भिर्देवेभिर्देवैः सहितस्त्वं नः संबंधिन सुतमभिषुतं सोमं पाहि । पिब । किंच यान्मरुत आभजो युद्धसहायार्थंसंसेवया ये च मरुतस्त्वा त्वां युद्धे स्वामिनमन्वभजंत । ततस्त्वं वृत्रमहन् । हतवानसि । ते मरुतस्तुभ्यं त्वदर्थमोजो युद्धे शत्रुहननादिरूपं पराक्रममदधुः । अकुर्वन् ॥

अभजः । भज सेवायामित्यस्य लङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । अहन् । हन हिंसागत्योरित्यस्य लङि सिपो हल्ङ्यादिना लोपः । पादादित्वादनिघातः । अदधुः । दधातेर्लङि झेः सिजभ्यस्तेति जुस् । वाक्यभेदादनिघातः ॥

मरुत्वतीयशस्त्रे याज्या ये त्वाहिहत्य इत्येषा । सूत्रितं च । ये त्वाहिहत्ये मघवन्नवर्धन्निति याज्या । आ० ५. १४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्थी ॥

ये त्वाहिहत्ये मघवन्नवर्धन्ये शांबरे हरिवो ये गविष्टौ ।

ये त्वा नूनमनुमदंति विप्राः पिबेंद्र सोमं सगणो मरुद्भिः ॥ ४

ये । त्वा । अहिऽहत्ये । मघऽवन् । अवर्धन् । ये । शांबरे ।

हरिऽवः । ये । गोऽइष्टौ ।

ये । त्वा । नूनं । अनुऽमदंति । विप्राः । पिब । इंद्र । सोमं ।

सऽगणः । मरुत्ऽभिः ॥ ४

हे मघवन्निंद्र ये मरुतोऽहिहत्ये वृत्रहननरूपे कर्मणि त्वा त्वामवर्धन् प्रहर भगवो जहि वीरयस्वेति बलदानेनावीवृधन् । हे हरिवोऽश्ववन्निंद्र ये च शांबरे शंबरवधसंबंधिनि युद्धे त्वामवीवृधन् । इंद्रः शंबरमवधीदित्यास्मिन्नर्थे मंत्रवर्णः । यः शंबरं पर्वतेषु क्षियंतं चत्वारिंश्यां शरद्यन्वविंदत् । ओजायमानं यो अहिं जघान । ऋग्वे० २. १२. ११. । इति । तथा ये मरुतो गविष्टौ पणिनामकैरसुरैः सह गवार्थे युद्धे च त्वामवीवृधन् । विप्रा मेधाविनो ये च मरुतो नूनमिदानीं त्वामनुमदंति मादयंति ताहशैस्तैर्मरुद्भिः सगणः सन् इमं सोमं पिब ॥ अहिहत्ये । हंतेर्भावे हनस्त चेति क्यप् । कृदुत्तरपदस्वरः । अवर्धन् । वृधु वृद्धावित्यस्य ण्यंतस्य लङि रूपं । छंदस्युभयथेति णेरार्धधातुकत्वात्तल्लोपः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । शांबरे । शंबरस्येदमित्यर्थे तस्येदमित्यण्प्रत्ययः । गविष्टौ । इषु इच्छायां । भावे क्तिन् । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । अनुमदंति । मदि स्तुत्यादिष्वित्यस्य लटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः । झेर्लसार्वधातुकस्वरे कृते धातुस्वरः । तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मरुत्वंतं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिंद्रं ।
विश्वासाहमवसे नूतनायोग्रं सहोदामिह तं हुवेम ॥ ५

मरुत्वंतं । वृषभं । ववृधानं । अकवऽअरिं । दिव्यं । शासं ।
इंद्रं ।
विश्वऽसहं । अवसे । नूतनाय । उग्रं । सहःऽदां । इह ।
हुवेम ॥ ५

हे इंद्र मरुत्वंतं मरुद्भिस्तद्वंतं वृषभं मेघभेदनद्वारापां वर्षकं ववृधानं वृत्रहननादिकर्मसूत्साहेन वर्धमानमकवारिं प्रभूतशत्रुकं यद्वा अकुत्सितारिं । तथा च मंत्रः । स्वरिरमत्रो ववक्षे रणाय । ऋग्वे० १. ६१. ९. । इति । दिव्यं दिवि स्वर्गलोके वर्तमानं शासं हितोपदेशाहितपरिहाराभ्यां शासितारं विश्वासाहं विश्वस्य प्रतिपक्षस्य सर्वस्याभिभवितारमुग्रं शत्रुभूतणां सहोदां युद्धसहकारिणां मरुतां बलप्रदं तं तादृशसामर्थ्योपेतमिंद्रं नूतनाय नवतरायावसे रक्षणायेह कर्मणि हुवेम । त्वामाह्वयेम ॥ नूतनाय । नवशब्दस्य नू इत्यादेशः तनप्तनाबखाश्च प्रत्यया वक्तव्या इति तनप्प्रत्ययः ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीय एकादशो वर्गः ॥

सद्यो हेति पंचर्चं दशमं सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभमैंद्रं । सद्यो हेत्यनुक्रमणिका ॥ अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रे सद्यो ह जात इत्येतत्सूक्तं । सूत्रितं च । सद्यो ह जात एवा त्वामिंद्र । आ० ५. १६. । इति ॥ चतुर्विंशिकेऽप्यहनि मैत्रावरुणशस्त्रेऽहरहःशस्यसंज्ञमेतत्सूक्तं । सूत्रितं च । सद्यो ह जात इत्यहरहःशस्यं मैत्रावरुण । आ० ७. ४. । इति ॥ अहर्गणे द्वितीयादिष्वहःसु माध्यंदिनसवनेऽस्मिन् शस्त्र एतत्सूक्तं । अहरहःशस्यानोति होत्रका द्वितीयादिष्वेव । आ० ७. १. । इति सूत्रितं ॥ साद्यस्क्र एकाहे मरुत्वतीये शस्त्रे सद्यो ह जात इत्याद्या सूक्तमुखीया । सूत्रितं च । सद्यो ह जातो वृषभः कनीनस्त्वं सद्यो अपिबो जात इंद्र । आ० ९. ५. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥

सद्यो ह जातो वृषभः कनीनः प्रभर्तुमावदन्धसः सुतस्य ।

साधोः पिब प्रतिकामं यथा ते रसाशिरः प्रथमं सोम्यस्य ॥ १

सद्यः । ह । जातः । वृषभः । कनीनः । प्रऽभर्तुं । आवत् ।

अन्धसः । सुतस्य ।

साधोः । पिब । प्रतिऽकामं । यथा । ते । रसऽआशिरः ।

प्रथमं । सोम्यस्य ॥ १

वृषभो वृष्टिद्वारापां वर्षिता सद्यस्तदानीमेव जात उत्पन्नः कनीनः कमनीय इंद्रः सुतस्याभिषुतस्यांधसो हविर्लक्षणस्यान्नस्य सोमस्य प्रभर्तुं प्रकर्षेण भर्तारं संपादयितारं यजमानमावत् । रक्षतु । ह प्रसिद्धौ । किंच तादृशस्त्वं प्रतिकामं कामे कामे सोमपानेच्छायां सत्यां ते तव यथा कामस्य पूर्तिर्भवति तथा साधो रसात्मना संसिद्धं रसाशिरो गोपयोभिश्रणोपेतं सोम्यस्य सोममयं रसं प्रथमं सर्वेभ्यो देवेभ्यः पुरस्तात्पिब ॥ प्रतिकामं । कामं कामं प्रति । वीप्सायामव्ययीभावः । समासस्वरः । यथा । अपादांतत्वादेव थात्स्वरः । रसाशिरः । आङ्पूर्वात् श्रीणातेः क्विप्यपस्पृधेथा-मित्यादिनाशिर् इत्यादेशः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । सोम्यस्य । सोम-शब्दान्मायडर्थे मये चेति यप्रत्ययः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यज्जायथास्तदहरस्य कामेंऽशोः पीयूषमपिबो गिरिष्ठां ।

तं ते माता परि योषा जनित्री महः पितुर्दम आसिंचदग्रे ॥ २

यत् । जायथाः । तत् । अहः । अस्य । कामे । अंशोः ।

पीयूषं । अपिबः । गिरिऽस्थां ।

तं। ते। माता। परि। योषा। जनित्री। महः। पितुः।

दमे। आ। असिंचत्। अग्रे॥ २

हे इंद्र त्वं यद्यस्मिन्नहनि जायथा अजायथाः तदहस्तस्मिन्नेवाह्न्यस्य सोमस्य कामे पिपासायां सत्यां गिरिष्ठां गिरिस्थां पर्वतस्योच्चस्थाने वर्तमानस्यांशोः सोमलता-खंडविशिष्टस्य ऋजीषस्य पीयूषमभिनवं रसमपिबः। पीतवानसि। उत्पत्तिक्षण एव सोमपाने कारणं दर्शयति। ते तव जनित्री माता योषा युवतिरदितिर्महो महतः पितुर्जनकस्य कश्यपस्य दमे सूतिकागृहेऽग्रे स्तन्यदानात् प्राक् तं तादृशं सोमं पर्यसिंचत्। तवास्ये परितोऽक्षारयत्॥ जायथाः। जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लङि बहुलं छंदसीत्यडभावः। यद्वृत्तयोगादनिघातः। जनित्री। जनिता मंत्र इति निपातनाण्णिलोपः॥

॥ अथ तृतीया॥

उपस्थाय मातरमन्नमैट्ट तिग्ममपश्यदभि सोममूधः।

प्रयावयन्नचरद्गृत्सो अन्यान्महानि चक्रे पुरुधप्रतीकः॥ ३

उपऽस्थाय। मातरं। अन्नं। ऐट्ट। तिग्मं। अपश्यत्।

अभि। सोमं। ऊधः।

प्रऽयवयन्। अचरत्। गृत्सः। अन्यान्। महानि। चक्रे।

पुरुधऽप्रतीकः॥ ३

स इंद्रो मातरमुपस्थाय प्रार्थयित्वान्नमैट्ट। तामन्नमयाचत। ईडिरध्येषणाकर्मेति यास्कः। ततस्तस्या ऊध ऊधसि क्षीररूपेण स्थितं तिग्मं दीप्तं सोममभ्यपश्यत्। सर्वतोऽदर्शत्। गृत्सः। अभिकांक्ष्यते सर्वैर्देवैः शत्रुहननार्थमिति गृत्स इंद्रः। अन्यान्सपत्नान्प्रयवयन् स्वस्वस्थानात्प्रकर्षेणोच्चावयन्नचरत्। सर्वत्र चरति। किंच पुरुधप्रतीकस्तेजोयोगाद्बहुधा विचित्रांगो महानि महांति वृत्रहननादीनि कर्माणि चक्रे॥ उपस्थाय। तिष्ठतेर्ल्यपि घुमास्थेतीत्वे प्राप्ते न ल्यपीति प्रतिषेधः। सित्स्वरः। ऐट्ट। ईडिर्याच्ञार्थः। तस्माल्लङि रूपं। आडजादीनामित्याडागमः। छुत्वं।

निघातः। तिग्मं। तिज निशाने। अज्याद्युजिरुचितिजां कुत्वेति मक्प्रत्ययः कवर्गादेशश्च। प्रयवयन्। यु मिश्रणामिश्रणयोरित्यस्य एवंतस्य शतरि रूपं। लित्स्वरः। ऋतस्युः। ऋधु अभिकांक्षायां। ऋधिपयसोर्दकौ चेति सप्रत्ययो दकारस्यांतादेशः। वृषादित्वादाद्युदात्तः। पुरुधप्रतीकः। पुरुधद्ब्द इह संख्यावाची। संख्याया विधार्थे चेति धाप्रत्ययः। ह्रस्वश्छांददः। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उग्रस्तुराषाळभिभूत्योजा यथावशं तन्वं चक्र एषः।

त्वष्टारमिंद्रो जनुषाभिभूयामुष्या सोममपिबच्चमूषु ॥ ४

उग्रः। तुराषाट्। अभिभूतिऽओजाः। यथावशं। तन्वं।

चक्रे। एषः।

त्वष्टारं। इंद्रः। जनुषा। अभिऽभूय। आऽमुष्य। सोमं।

अपिबत्। चमूषु ॥ ४

य एष इंद्र उग्रः शत्रूणां भयंकरस्तुराषाट् त्वरया शत्रूणामभिभविता स एवाभिभूत्योजाः शत्रूणामभिभवनपराक्रमोपेतः सन् तन्वमात्मीयं शरीरं यथावशं यथाकामं नानाविधरूपोपेतं चक्रे। तथा च मंत्रवर्णः। रूपंरूपं मघवा बोभवीति। ऋग्वे० ३. ५३. ८.। इति। स इंद्रो जनुषा सामर्थ्येन त्वष्टारं त्वष्टृनामकमसुरमभिभूय चमूषु चमसेषु स्थितमामुष्य चोरयित्वा सोममपिबत्। त्वष्टा हतपुत्रो वीद्रमित्यादि प्रासहा सोममपिबत्। सं० २. ४. १२.। इति तैत्तिरीयकं॥ तुराषाट्। ञित्वरा संभ्रमे। क्विप्। ज्वरत्वरेत्यादिना ऊट्। सहेश्छंदसि सह इति ण्विः। कर्तृकरणे कृता बहुलमिति समासः। तत्पुरुषे कृति बहुलमिति तृतीयाया अलुक्। सहेः साडः स इति षत्वं। कृदुत्तरपदस्वरः। यथावशं। वशं काममनतिक्रम्येत्यव्ययीभावसमासः। समासस्वरः। आमुष्य। मुष स्तेये। ल्यप्। चमूषु। चमु अदने। कृषिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊरित्यूप्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः॥

॥ अथ पंचमी ॥

शुनं हुवेम मघवानमिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वंतमुग्रमूतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ ५

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं ।

वाजऽसातौ ।

शृण्वंतं । उग्रं । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नंतं । वृत्राणि ।

संऽजितं । धनानां ॥ ५

त्रिष्टुप् ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये द्वादशो वर्गः ॥

इंसा महामिति पंचर्चमेकादशं सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभमैंद्रं । इंसा महामित्यनुक्रमणिका ॥ समूळ्हे दशरात्रेऽष्टमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । इंसा महां महयिन्नमिंद्र । आ० ८, ७, । इति ॥

॥ अथ प्रथमा ॥

इंसा महामिंद्रं यस्मिन्विश्वा आ कृष्टयः सोमपाः

काममव्यन् ।

यं सुक्रतुं धिषणे विभ्वतष्टं घनं वृत्राणां जनयंत देवाः ॥ १

इंस । महां । इंद्रं । यस्मिन् । विश्वाः । आ । कृष्टयः ।

सोमऽपाः । कामं । अव्यन् ।

यं । सुऽक्रतुं । धिषणे इति । विभ्वऽतष्टं । घनं । वृत्राणां ।

जनयंत । देवाः ॥ १

हे होतः मह्नां महांतमिंद्रं शंस। शस्त्रैः स्तुहि। यस्मिन्निंद्रे रक्षितरि सति विश्वाः कृष्टयः सर्वे मनुष्याः सोमपा यज्ञमनुष्ठाय सोमपाः संतः कामं। काम्यत इति कामः स्वर्गादिः। तमाव्यन् सर्वतः प्राप्नुवंति। धिषणे देवमनुष्यादीनां धारयित्र्यौ। यद्वा प्रगल्भे समर्थे स्वाश्रितान् रक्षितुमिति धिषणे द्यावापृथिव्यौ। देवाश्च सुक्रतुं। क्रतु कर्म जगत्पालनादि। शोभनः क्रतुर्यस्यासौ सुक्रतुः। तादृशं विश्वतष्टं विभुना ब्रह्मणा जगदाभिपत्ये स्थापितं महांतं वृत्राणां पापरूपाणां घनं हंतारं यमिंद्रं जनयंत। अजनयन्॥ शंस। शंसु स्तुतावित्यस्य लोटि रूपं। पादादित्वादनिघातः। ह्यचोऽतस्तिङ इति संहितायां दीर्घः। आव्यन्। वी कांतिगत्यादिषु। लङि रूपं। यद्वृत्तयोगादनिघातः। अट्स्वरः। सुक्रतुं। क्रत्वादयश्चेत्युत्तरपदाद्युदात्तः। धिषणे। ञिधृषा प्रागल्भ्य इत्यस्माद्धृषेर्धिष च संज्ञायामिति क्युप्रत्ययः। धिष इत्यादेशः। प्रत्ययस्वरः। घनं। हंतेः पुंसि संज्ञायामिति घः। हो हंतेरिति कुत्वं। प्रत्ययस्वरः। जनयंत। जनेर्ण्यंतस्य लङि रूपं। यद्वृत्तयोगादनिघातः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यं नु नकिः पृतनासु स्वराजं द्विता तरति नृतमं हरिष्ठां।
इनतमः सत्वभिर्यो ह शूषैः पृथुज्रया अमिनादायुर्दस्योः॥ २

यं। नु। नकिः। पृतनासु। स्वऽराजं। द्विता। तरति।
नृऽतमं। हरिऽस्थां।
इनऽतमः। सत्वऽभिः। यः। ह। शूषैः। पृथुऽज्रयाः।
अमिनात्। आयुः। दस्योः॥ २

पृतनासु। व्याप्रियंतेऽत्र योद्धार इति पृतनाः संग्रामाः। तेषु स्वराजं हरिष्ठां हरिस्थां हरियुक्ते रथे वर्तमानं नृतमं बलस्य युद्धे नेतृतमं द्विता युद्धमासाद्य सेनां द्विधा कृत्वा वर्तमानं यमिंद्रं नकिर्न कश्चिदपि तरति उत्तीर्य गच्छति। न कोऽप्यस्यस्तीत्यर्थः। नु प्रसिद्धौ। स इंद्र इनतमोऽतिशयेन सेनास्वामी सत्वभिः परितः सीदद्भिर्मरुद्भिः सह यो यान् गच्छन् शूषैः। शोषयंति परबलानीति शूषाणि बलानि। तैः पृथुज्रया युद्धं प्रति तीव्रवेगः सन् दस्योः शत्रोरायुरसं

प्राणं वा मिनाति। हिनस्ति। ह प्रसिद्धौ॥ अत्र निरुक्तं। पृथुज्रयाः पृथुजवः। पृथुज्रया अमिनादायुर्दस्योः। प्रामापयदायुर्दस्योः। ५. ९.। इति॥ सरति। तृ प्लवनतरणयोरित्यस्य लटि रूपं। यद्वृत्तयोगादनिघातः। शपः पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः। यः। या प्रापणे। औणादिकः कप्रत्ययः। आतो लोपः। प्रत्ययस्वरः॥

॥ अथ तृतीया ॥

सहावा पृत्सु तरणिर्नार्वा व्यानशी रोदसी मेहनावान्।

भगो न कारे हव्यो मतीनां पितेव चारुः सुहवो वयोधाः ॥२

सहऽवा। पृत्ऽसु। तरणिः। न। अर्वा। विऽआनशिः।

रोदसी इति। मेहनाऽवान्।

भगः। न। कारे। हव्यः। मतीनां। पिताऽइव। चारुः।

सुऽहवः। वयःऽधाः॥ २

य इंद्रः सहवा बलवान्पृत्सु संग्रामेषु तरणिः। शत्रूंस्तीर्णं पतंत इति तरणिः। तत्र दृष्टांतः। अर्वा न। यथार्वा बलवानश्वः शत्रुबलं तरति तथा रोदसी द्यावापृथिव्यौ व्यानशिर्व्याप्नुवन्मेहनावान्। मिह्यते सिच्यते दीयतेऽर्थिभ्य इति मेहनं धनं। तद्वान्भवति। स इंद्रः कारे। क्रियत इति कारो यज्ञादिः। तस्मिन्यज्ञे भगो न पूषा देव इव हव्यो ह्वनीयो मतीनां स्तोतॄणां स्तुतीनां वा पितेव पालयिता चारुः कमनीयः सुहवः सुष्ठाह्वानोपेतो वयोधा अन्नस्य दाता भवति॥ सहावा। सहोऽस्यास्तीति मत्वर्थे छंदसीवनिपाविति वनिप्। अन्येषामपि दृश्यत इति संहितायां दीर्घः। पृत्सु। पृतनाशब्दस्य सौ परतः मांसपृत्स्नूनामुपसंख्यानमिति पृदादेशः। सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं। व्यानशिः। अशू व्याप्तावित्यस्मा च्छंदसि सदादित्वात्किप्रत्ययः। तस्य लिड्वद्भावः। अत आदेरित्यभ्यासस्य दीर्घे कृतेऽश्नोतेश्चेति नुडागमः। प्रादिसमासः। कारे। करोतेः कर्मणि घञ्। कर्षात्वतो घञोऽन्त उदात्त इत्यंतोदात्तत्वं। हव्यः। जुहोतेरचो यत्। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं। सुहवः। ह्वयतेर्भावेऽनुपसर्गस्य। पा० ३, ३, ७५,। इत्यप्प्रत्ययः। संप्रसारणं। प्रत्ययस्य पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः। आद्युदात्तं द्व्यच्छंदसीति बहुव्रीहावुत्तरपदाद्युदात्तत्वं॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

धर्ता दिवो रजसस्पृष्ट ऊर्ध्वो रथो न वायुर्वसुभिर्नियुत्वान् ।

क्षपां वस्ता जनिता सूर्यस्य विभक्ता भागं धिषणेव वाजं ॥ ४

धर्ता । दिवः । रजसः । पृष्टः । ऊर्ध्वः । रथः । न । वायुः ।

वसुऽभिः । नियुत्वान् ।

क्षपां । वस्ता । जनिता । सूर्यस्य । विऽभक्ता । भागं ।

धिषणाऽइव । वाजं ॥ ४

स इंद्रो दिवो द्युलोकस्य रजसोऽंतरिक्षस्य च धर्ता धारकः पृष्टः सर्वत्र वर्तमानो रथो न तदीयो रथ इवोर्ध्वो वायुरूर्ध्वं गंता वसुभिः सहायतया निवसद्भिर्मरुद्भिर्नियुत्वान्सहायवान् । यद्वा नेत्ययमुत्तरेणापि संबध्यते । यथा वायुर्नियुत्वान्नियुत्संज्ञकवडवाभिस्तद्वानेवमिंद्रो वसुभिर्मरुद्भिः सहायवान् । तथा क्षपां वस्ता रात्रिमाच्छादयन्सूर्यस्य जगत्प्रकाशकस्यादित्यस्य जनिता जनयिता भागं भजनीयं वाजं कर्मफलरूपमन्नं विभक्ता साधु विभागकर्ता भवति । तत्र दृष्टांतः । धिषणेव । यथाद्यानां वागस्येदमिति विभागं करोति तद्वत् ॥ रजसः । रञ्ज रागे इत्यस्माद्भूरंजिभ्यां कित् । उ० ४. २१६. । इत्यसुन् । कित्त्वान्नलोपः । रज्यते प्रकाशेनेति रजोऽंतरिक्षं । नित्त्वादाद्युदात्तः । वस्ता । वस आच्छादन इत्यस्य तृचि रूपं । जनिता । जनयतेस्तृचि जनिता मंत्र इति निपातनाण्णिलोपः । विभक्ता । भज सेवायामित्यस्य साधुकारिण्यर्थे तृन् । एकाच उपदेश इतीट्प्रतिषेधः । तादौ च निति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

शुनं हुवेम मघवानमिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वंतमुग्रमूतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ ५

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं ।
वाजऽसातौ ।
शृण्वंतं । उग्रं । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नंतं । वृत्राणि ।
संऽजितं । धनानां ॥ ५

॥ इति तृतीयस्य तृतीये त्रयोदशो वर्गः ॥

इंद्रः स्वाहेति पंचर्चं द्वादशं सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभमैंद्रं ॥ दशरात्रे नवमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्र इदं सूक्तं । सूत्रितं च । तृतीयस्येंद्रः स्वाहा गायत्साम । आ० ८, ७, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्रः स्वाहा पिबतु यस्य सोम आगत्या तुम्रो वृषभो
मरुत्वान् ।
आरुव्यचाः पृणतामेभिरन्नैरास्य हविस्तन्वः१ काममृध्याः ॥ १

इंद्रः । स्वाहा । पिबतु । यस्य । सोमः । आऽगत्य । तुम्रः ।
वृषभः । मरुत्वान् ।
आ । उरुऽव्यचाः । पृणतां । एभिः । अन्नैः । आ । अस्य ।
हविः । तन्वः । कामं । ऋध्याः ॥ १

अयमिंद्रः स्वाहा स्वाहाकृतमिमं सोमं पिबतु । यस्येंद्रस्यायं सोमः स इंद्रो यज्ञं प्रत्यागत्य तुम्रः कर्मविघ्नकारिणां हिंसको वृषभो यष्टॄणामभिमतफलवर्षको मरुत्वान्मरुद्भिस्तद्वान् उरुव्यचाः प्रभूतव्याप्तिः सन् एभिरस्माभिर्दत्तैरन्नैः सोमादिलक्षणैर्हविर्भिरापृणतां । समंतात्पूरयतु । ततोऽस्येंद्रस्य संबंधिनस्तन्वः शरीरस्य कामं पुष्ट्यादिलक्षणमिप्रयमभिलाषं हविरस्माभिर्दत्तमा ऋध्याः । सर्वतः पूरयतु ॥

त्वचः । त्वचिराहननार्थः । उरुव्यचाः । व्यचेरसुन् । व्यचेः कुटादित्वमनसीति वक्तव्यमित्यत्रानसीति पर्युदासात् ङित्वाभावः । उदुत्तरस्वरः । ऋध्याः । ऋध्नोते-राशीर्लिङि रूपं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ ते सपर्यू जवसे युनज्मि ययोरनु प्रदिवः श्रुष्टिमावः ।

इह त्वा धेयुर्हरयः सुशिप्र पिबा त्व१स्य सुषुतस्य चारोः ॥ २

आ । ते । सपर्यू इति । जवसे । युनज्मि । ययोः । अनु ।

प्रऽदिवः । श्रुष्टिं । आवः ।

इह । त्वा । धेयुः । हरयः । सुऽशिप्र । पिब । तु । अस्य ।

सुऽसुतस्य । चारोः ।

हे इंद्र ते तव जवसे यज्ञं प्रत्यागमनाय सपर्यू परिचारकौ हरी आयुनज्मि । रथे योजयामि । प्रदिवः पुरातनस्त्वं ययोरश्वयोः श्रुष्टिं वेगं । श्रुष्टीति क्षिप्रनामेति यास्कः । तमन्वावः । अनुगच्छसि । हे सुशिप्र शोभनहनो इंद्र हरयो रथे योजितास्तेऽश्वा इह कर्मणि त्वा त्वां धेयुः । यज्ञं प्रति धारयंतु । तत आगतस्त्वं सुषुतस्य सुष्ठुभिषुतं चारोः कमनीयमस्येमं सोमं तु क्षिप्रं पिब ॥ सपर्यू । सपरशब्दः कंड्वादिः । तदंतादौणादिकः कुप्रत्ययः । आवः । अव रक्षणादिषु । छांदसे लङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । धेयुः । दधातेराशीर्लिङि किदाशिषीति यासुट् । एर्लिङि । पा० ६. ४. ६७. । इत्येकारादेशः । निघातः । पिब । पादादित्वादनिघातः । सुषुतस्य । षुञ् अभिषवे । कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति गतिस्वरः । उपसर्गात्सुनोतीत्यादिना संहितायां षत्वं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

गोभिर्मिमिक्षुं दधिरे सुपारमिंद्रं ज्यैष्ठ्याय धायसे गृणानाः ।

मंदानः सोमं पपिवाँ ऋजीषिन्त्समस्मभ्यं पुरुधा गा

इषण्य ॥ ३

गोभिः । मिमिक्षुं । दधिरे । सुऽपारं । इंद्रं । ज्यैष्ठ्याय ।

धायसे । गृणानाः ।

मंदानः । सोमं । पपिऽवान् । ऋजीषिन् । सं । अस्मभ्यं ।

पुरुधा । गाः । इषण्य ॥ ३

गृणानाः स्तोत्रं कुर्वाणा ऋत्विजो मिमिक्षुं स्तोतॄणामभिमतफलं वर्षितुमिच्छंतं सुपारं शोभनपारं स्तुतिभिरस्सखीकर्तुं शक्यमित्यर्थः । तादृशमिंद्रं ज्यैष्ठ्याय धनादिसंपत्त्या श्रेष्ठत्वाय धायसे चिरकालमायुर्धारणाय च गोभिर्गोभिर्मिश्रितैः सोमैर्दधिरे । धारयंति । शेषः प्रत्यक्षः । हे ऋजीषिन् सोमवन्निंद्र स त्वं मंदानो मोदमानः सोमं पपिवान् सोमस्य पाता सन् स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं पुरुधा बहुधा गा अग्निहोत्रादिकर्मसिद्ध्यर्थं धेनूः समिषण्य । सम्यक् प्रेरय ॥ गोभिः । सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वे प्राप्ते न गोश्वन्साववर्णेति प्रतिषेधः । मिमिक्षुं । मिह सेचने इत्यस्य सन्येकाच इतीट्प्रतिषेधे हलंताच्चेति किद्वद्भावः । सनाशंसभिक्ष उः । प्रत्ययस्वरः । ज्यैष्ठ्याय । ज्येष्ठस्य भाव इत्यर्थे ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् । ञित्वादाद्युदात्तः । गृणानाः । गॄ शब्दे । क्र्यादित्वात् श्ना । चित्वादंतोदात्तः । मंदानः । मदि स्तुत्यादिष्वित्यस्य शानचि बहुलं छंदसीति शपो लुक् । पुरुधा । पुरुशब्द इह संख्यावाची । संख्याया विधार्थे धेति धाप्रत्ययः । इषण्य । इष गतौ । इषणमिच्छतीति छंदसि परेच्छायां क्यच् । तदंतादंतर्भावितण्यर्थाल्लोटि रूपं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इमं कामं मंदया गोभिरश्वैश्चंद्रवता राधसा पप्रथश्च ।

स्वर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्रा इंद्राय वाहः कुशिकासो अक्रन् ॥ ४

इमं । कामं । मंदय । गोभिः । अश्वैः । चंद्रऽवता ।

राधसा । पप्रथः । च ।

स्वःऽयवः । मतिऽभिः । तुभ्यं । विप्राः । इंद्राय वाहः ।
कुशिकासः । अक्रन् ॥ ४

॥ अथ पंचमी ॥

शुनं हुवेम मघवानमिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वंतमुग्रमूतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ ५

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं ।
वाजऽसातौ ।
शृण्वंतं । उग्रं । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नंतं । वृत्राणि ।
संऽजितं । धनानां ॥ ५

सिद्धैषा ॥

एते व्याख्याते ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये चतुर्दशो वर्गः ॥

चर्षणीधृतमिति द्वादशर्चं त्रयोदशं सूक्तं वैश्वामित्रमैंद्रं । अत्रानुक्रमणिका । चर्षणीधृतं द्वादशाद्यांत्यौ तृचौ जागतगायत्राविति । आद्यस्तृचो जागतोंऽत्यस्तृचो गायत्रः शिष्टा ऋचस्त्रिष्टुभः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः । उक्थ्ये क्रतौ मैत्रावरुणशस्त्रेऽनुरूपतृचानंतरमाद्यस्तृचः शंसनीयः । सूत्रितं च । चर्षणीधृतमस्तभ्नाद्द्यामसुर इति तृचौ । आ० ६. १. । इति ॥ विषुवति निष्केवल्ये न्यषासु त्वेति तृचः । विषुवानिति खंडे सूत्रितं । न्यषासु त्वा न्यतमं गोर्भिरुक्थैरिति तिस्रः । आ० ८. ६. । इति ॥ बृहस्पतिसवेऽप्ययं तृचो निष्केवल्ये निविद्धानीयः । सूत्रितं च । न्यषासु त्वेति माध्यंदिनः । आ० ९. ५. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्येऽयं तृचः ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीय इंद्र मरुत्व इति तिस्रः । षष्ठेऽहनि षष्ठस्येति खंडे सूत्रितं । इंद्र मरुत्व इति तिस्र इति मरुत्वतीयं । आ० ८. ९. । इति ॥ बृहस्पतिसवेऽपि मरुत्वतीयशस्त्रेऽयं तृचो निविद्धानीयः । सूत्रितं च । इंद्र मरुत्व इह न्यषासु त्वेति माध्यंदिनः । आ० ९. ५. । इति ॥ आद्या मरुत्वतीयग्रहस्यानुवाक्या । सूत्रितं च । मरुत्वतीयेन ग्रहेण चरंतींद्र मरुत्व इह पाहि

सोमं । आ० ५. १४. । इति ॥ तृतीये पर्याये होतुः शास्त्र इदं ह्यन्वोजसेति स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितं च । इदं ह्यन्वोजसा सुतं राधानां पत इति इंद्रो य ओजसा । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

चर्षणीधृतं मघवानमुक्थ्य१'मिंद्रं गिरो बृहतीरभ्य'नूषत ।
वावृधानं पुरुहूतं सुवृक्तिभिरमर्त्यं जरमाणं दिवेदिवे ॥ १

चर्षणिऽधृतं । मघऽवानं । उकथ्यं । इंद्रं । गिरः । बृहतीः ।
अभि । अनूषत ।
ववृधानं । पुरुऽहूतं । सुवृक्तिऽभिः । अमर्त्यं । जरमाणं ।
दिवेऽदिवे ॥ १

बृहतीः प्रभूता गिरोऽस्मदीयाः स्तुतिलक्षणा वाचश्चर्षणीधृतं चर्षणीनां मनुष्याणामभिमतफलप्रदानेन धारकं पोषकं । यद्वा आत्मसंयननेन सर्वमिति चर्षणि बलं तद्धारकं । मघवानं धनवंतमुक्थ्यमुक्थैः शस्त्रैः शंसनीयं वावृधानं बलधनादिसंपत्त्या प्रतिक्षणं वर्धमानं पुरुहूतं स्तोतृभिर्बहुवारमाहूतममर्त्यं मरणधर्मरहितं सुवृक्तिभिः शोभनस्तुतिवाक्यैर्दिवे दिवे प्रत्यहं जरमाणं स्तूयमानं तमिममिंद्रमभ्यनूषत । अभितः सर्वत स्तुवंतु ॥ बृहतीः । वा छंदसीति सवर्णदीर्घः । अनूषत । णु स्तवने । अस्माल्लुङि सिच् । धातोः कुटादित्वात्सिचो ङित्त्वेन गुणाभावः । सुवृक्तिभिः । नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । यद्वा सुवृक्तय इति स्तुतिकरणभूता ऋचो वृक्तिशब्देनोच्यंते । क्तिच्क्तौ चेति क्तिच् । क्तत्स्वरेणांतोदात्तः । दिवे दिवे । नित्यवीप्सयोरिति द्विर्वचनं । परस्याम्रेडितत्वादनुदात्तत्वे पूर्वपदस्वरः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शतक्रतुमर्णवं शाकिनं नरं गिरो म इंद्रमुप यंति विश्वतः ।
वाजसनिं पूर्भिदं तूर्णिमप्तुरं धामसाचमभिषाचं स्वर्विदं ॥ २

शतऽक्रतुं । अर्णवं । शाकिनं । नरं । गिरः । मे । इंद्रं ।

उपं । यंति । विश्वतः ।

वाजऽसनिं । पूःऽभिदं । तूर्णिं । अप्ऽतुरं । धामऽसाचं ।

अभिऽसाचं । स्वःऽविदं ॥ २

मे मदीया गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः शतक्रतुं । शतं क्रतवो यज्ञा यस्य तं । अर्णवं पर्जन्यात्मनोदकवंतं शाकिनं । शक्नोत्येभिरिंद्र इति शाकाः सहायभूता मरुतः । तद्वंतं । नरं सर्वस्य जगतो नेतारं वाजसनिं वाजस्यान्नस्य दातारं पूर्भिदं शत्रुपुरां भेत्तारं तूर्णिं युद्धं प्रति शीघ्रं गंतारमप्तुरं मेघभेदनद्वारापां प्रेरकं धामसाचं तेजो भजमानं । यद्वा धनं धाम । तदर्थिभिः सह योजयितारं । अभिषाचं शत्रूणामभिभवितारं स्वर्विदं स्वर्गस्य लंभकं तमिममिंद्रं विश्वतः सर्वत उपयंति । उपगच्छंतु ॥ अर्णवं । अर्णोऽस्यास्तीति मत्वर्थेऽर्णसः सलोपश्चेति वप्रत्ययः सकारलोपश्च । प्रत्ययस्वरः । नरं । नयतेर्डिन्नेत्यृप्रत्ययः । अमः हृस्वादनुदात्तत्वे प्रत्ययस्वरः । यंति । इण् गतावित्यस्य लटीणो यणिति यण् । निघातः । वाजसनिं । षणु दाने । खनिकष्यज्यसिवसीत्यादिना इप्रत्ययः । परादिश्छंदसि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । तूर्णिं । ञित्वरा संभ्रमे । वह्निश्रीत्यादिना निप्रत्ययः । ज्वरत्वरेत्यादिना ऊठ् । निदित्यतिदेशादाद्युदात्तः । अप्तुरं । तुर त्वरणे । क्विप् । कृदुत्तरपदस्वरः । अभिषाचं । षच समवाये । ण्यंतस्य क्विप् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आकरे वसोर्जरिता पनस्यतेऽनेहसः स्तुभ इंद्रो दुवस्यति ।

विवस्वतः सदन आ हि पिप्रिये सत्रासाहमभिमातिहनं

स्तुहि ॥ ३

आऽकरे । वसोः । जरिता । पनस्यते । अनेहसः । स्तुभः ।

इंद्रः । दुवस्यति ।

विवस्वतः। सदने। आ। हि। पिप्रिये। सत्राऽसहं।

अभिमातिऽहनं। स्तुहि॥ ३

जरिता शत्रूणां जरयितेंद्र आकरे। आकीर्यंते युद्धार्थं धनमत्रेत्याकरो युद्धं। तस्मिन्वसोर्धनस्य स्थानभूते युद्धे पनस्यते। सर्वैः स्तूयते। यद्वा वसोः। वसत्यभि-सुखेन तिष्ठतीति वसुः शत्रुस्तस्य जरयितेति योजनीयं। स इंद्रोऽनेहसोऽपापाः स्तुभः स्तुतीर्दुवस्यति। परिचरति। तासां फलं प्रयच्छन् पूजयतीत्यर्थः। किंच स इंद्रो विवस्वतो विशेषेणाग्निहोत्रार्थं वसतो हविष्मतो वा यजमानस्य सदने गृह आ पिप्रिये हि। सोमपानादिनात्यंतं प्रीतो भवति खलु। सत्रासाहं शत्रूणामेव हंतारं यद्वा मरुद्भिः सह शत्रूणामभिभवितारं अत एवाभिमातिहनं शत्रूणां हंतारमिंद्रं स्तुहि। हे विश्वामित्रेति॥ आकरे। कॄ विक्षेपे। अधिकरण ऋदोर-बित्यप्। थाथादिस्वरेणांतोदात्तः। जरिता। जॄष् वयोहानावित्यस्मांतर्भावित-ण्यर्थस्य तृचि रूपं। चित्त्वादंतोदात्तः। पनस्यते। पनस्यतिः स्तुतिकर्मा। तस्य कर्मणि लटि रूपं। निघातः। अनेहसः। हंतेर्नञ्युपपदे नञि हन एह चेत्यसि-प्रत्यय एह इत्ययं चादेशो धातोः। नञ्सुभ्यामिति स्वरेणांतोदात्तः। स्तुभः। स्तोभतिरर्चतिकर्मा। क्विप्। दुवस्यति। दुवः परिचरणमात्मन इच्छतीत्यर्थे क्यच्। निघातः। पिप्रिये। प्रीङ् तर्पणे। लिटि रूपं। हियोगादनिघातः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नृणामु त्वा नृतमं गीर्भिरुक्थैरभि प्र वीरमर्चता सबाधः।

सं सहसे पुरुमायो जिहीते नमो अस्य प्रदिव एक ईशे॥ ४

नृणां। ऊं इति। त्वा। नृऽतमं। गीःऽभिः। उक्थैः।

अभि। प्र। वीरं। अर्चत। सऽबाधः।

सं। सहसे। पुरुऽमायः। जिहीते। नमः। अस्य। प्रऽदिवः।

एकः। ईशे।

हे इंद्र सबाधः । रक्षोघ्नमंत्रोच्चारणेन तद्विषयबाधया सह वर्तंत इति सबाध ऋत्विजः । नृणां नृतमं मनुष्याणामतिशयेन स्वकर्मणि नेतारं वीरं सामर्थ्योपेतं त्वां गीर्भिः स्तुतिसाधनभूतैर्वाक्यैरुक्थैः शस्त्रैश्चाभ्याभिमुख्येन प्रार्चंत । प्रकर्षेणार्चंति । पुरुमायो वृत्रहननादिबहुकर्मा स इंद्रो महते बलाय संजिहीते । गमनोद्यमं करोति । किंच प्रदिवः पुरातन एकोऽसहायः स इंद्रो नमो नमस्योऽस्य पृथिव्यंतरिक्षद्युलोकस्येशे । ईष्टे । यद्वा अस्य सर्वस्य जगत ईष्टे । तस्मादिंद्राय नमः ॥ नृणां । नामन्यतरस्यामिति विभक्तेरुदात्तत्वं । अर्चंत । अर्चतेर्लङि झेरंतादेशः तिङ्ङं तिङो भवंतीति वचनात् । सबाधः । बाधृ विलोडने । क्विप् । वोपसर्जनस्येति सहस्य सत्वं । कृदुत्तरपदस्वरः । पुरुमायः । अंतोदात्तप्रकरणे त्रिचक्रादीनाछंदसीति ... संख्यानमित्यंतोदात्तत्वं । ईशे । ईश ऐश्वर्यं इत्यस्य लटि लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । जिघातः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पूर्वीर॑स्य नि॒ष्षिधो॒ मर्त्ये॑षु पु॒रू वसू॑नि पृथि॒वी बि॑भर्ति ।

इंद्रा॑य॒ द्याव॒ ओष॑धीरु॒तापो॑ र॒यिं र॑क्षंति जी॒रयो॒ वना॑नि ॥ ५

पूर्वीः । अ॒स्य । निःऽसिधः॑ । मर्त्ये॑षु । पु॒रु । वसू॑नि ।

पृ॒थि॒वी । बि॒भ॒र्ति॒ ।

इंद्रा॑य । द्याव॑ः । ओष॑धीः । उ॒त । आप॑ः । र॒यिम् । र॒क्ष॒न्ति॒ ।

जी॒रय॑ः । वना॑नि ॥ ५

मर्त्येषु मनुष्येष्वस्येंद्रस्य निःषिधोऽनुशासनानि पूर्वीर्हितोपदेशादिभिः प्रभूतानि नानाप्रकाराणि भवंति । इंद्रस्य शासितृत्वे मंत्रः । उक्थमिंद्राय शंस्यं वर्धनं पुरुनिष्षिधे । ऋग्वे० १, १०, ५. । इति । तथा शासकाय तस्मा इंद्राय पृथिवी पुरु पुरूणि बहूनि वसूनि धनानि बिभर्ति । अंतर्धारयति । किंच द्यावो द्युलोका ओषधीरोषधय उत अपि चापो जलानि जीरयः । जीर्यंत इति जीरयो मनुष्याः । वनानि वृक्षाश्च एते सर्वं इंद्रस्याज्ञया तदुपभोगयोग्यं रयिं धनं रक्षंति ॥ निष्षिधः ।

षिधु गत्यां । संहितायां निसः सकारेणैणो व्यवधानं छांदसत्वादनाहत्योपसर्गात्सुनोतीत्यादिना षत्वं । निसः सकारस्य ष्टुना ष्टुरिति षत्वं ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तुभ्यं ब्रह्माणि गिर इंद्र तुभ्यं सत्रा दधिरे हरिवो जुषस्व ।

बोध्यापिरवसो नूतनस्य सखे वसो जरितृभ्यो वयो धाः ॥ ६

तुभ्यं । ब्रह्माणि । गिरः । इंद्र । तुभ्यं । सत्रा । दधिरे ।

हरिऽवः । जुषस्व ।

बोधि । आपिः । अवसः । नूतनस्य । सखे । वसो इति ।

जरितृऽभ्यः । वयः । धाः ॥ ६

हे हरिवोऽश्ववन्निंद्र तुभ्यं त्वदर्थं ब्रह्माणि स्तोत्राणि तथा तुभ्यं गिरः शस्त्राणि च सत्रा सत्यमेव दधिरे । ऋत्विजो धारयंति । तानि जुषस्व । सेवस्व । हे वसो सर्वस्य वासयितः सखे सखिभूत हे इंद्र आपिर्व्याप्तस्त्वं नूतनस्य नवतरस्यावसोऽन्नलक्षणं हविर्बोधि । त्वदर्थं दीयमानं जानीहि । अतस्त्वं जरितृभ्यः स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं वयोऽन्नं धाः । देहि ॥ तुभ्यं । ङयि चेत्याद्युदात्तत्वं । जुषस्व । जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य लोटि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः । बोधि । बुध अवगमन इत्यस्य लोटि वा छंदसीति हेर्विकल्पेन ङित्त्वादत्र पित्त्वाद्गुणः । झलां जश् झशीति जश्त्वं । हुझल्भ्यो हेर्धिरिति धत्वं । ङित्त्वादंतोदात्तः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इंद्र मरुत्व इह पाहि सोमं यथा शार्याते अपिबः सुतस्य ।

तव प्रणीती तव शूर शर्मन्ना विवासंति कवयः सुयज्ञाः ॥ ७

इंद्र॑ । म॒रुत्वः॑ । इ॒ह । पा॒हि॒ । सोम॑म् । यथा॑ । शा॒र्या॒ते । अपि॑बः । सु॒तस्य॑ ।

तव॑ । प्रऽनी॑ती । तव॑ । शू॒र॒ । शर्म॑न् । आ । वि॒वा॒स॒न्ति॒ । क॒वयः॑ । सु॒ऽय॒ज्ञाः । ७

हे मरुत्वो मरुद्भिस्तद्वन् हे इंद्र त्वमिहास्मदीये यज्ञ आगत्य सोमं पाहि । पिब । यथा त्वं पूर्वं शार्याते शर्यातेः पुत्रे तस्मिन्राजनि यज्ञं कुर्वाणे सुतस्याभिषुतं सोममपिबः तथात्रापि पिबेत्यर्थः । इंद्रः शार्यातस्य यज्ञे सोमरसानपिबदित्येषोऽर्थः कौषीतके स्पष्टमुक्तः । तथा मंत्रवर्णश्च । आ स्मा रथं वृषपाणेषु तिष्ठसि शार्यातस्य प्रभृता येषु मंदसे । ऋग्वे० १. ५१. १२. । इति । हे शूरेंद्र तव संबंधिनि शर्मन् शर्मणि निर्बाधस्थाने स्थिताः सुयज्ञाः सुष्ठुकृतयज्ञाः कवयो मेधाविनो यजमानाः प्रणीती तव हविषां प्रणयनेन प्रापणेन आ समंताद्विवासंति । त्वामेव परिचरंति । विवासतिः परिचरणकर्मा ॥ शार्याते । शर्यातेरयमित्यर्थे तस्येदमित्यण्प्रत्ययः । अपिबः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । अडागमस्वरः । प्रणीती । नयतेर्भावे क्तिन् । तादौ च निति कृत्यतौ इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । सुपां सुलुगिति तृतीयायाः सवर्णदीर्घः । उपसर्गादसमासेऽपि णत्वं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स वा॑वशा॒न इ॒ह पा॑हि॒ सोमं॑ म॒रुद्भि॑रिंद्र॒ सखि॑भिः सु॒तं नः॑ ।
जा॒तं यत्त्वा॒ परि॑ दे॒वा अभू॑षन्म॒हे भरा॑य पुरुहूत॒ विश्वे॑ ॥ ८

सः । वा॒व॒शा॒नः । इ॒ह । पा॒हि॒ । सोम॑म् । म॒रुत्ऽभिः॑ । इ॒न्द्र॒ । सखि॑ऽभिः । सु॒तम् । नः॒ ।

जा॒तम् । यत् । त्वा॒ । परि॑ । दे॒वाः । अभू॑षन् । म॒हे । भरा॑य । पु॒रु॒ऽहू॒त॒ । विश्वे॑ ॥ ८

हे इंद्र यावयानः सोमं कामयमानः स तादृशस्त्वं सखिभिः समानख्यानैर्मरुद्भिः सह नोऽस्मत्संबंधिनीष्वाखिन्यहो सुतमभिषुतं सोमं पाहि। पिब। हे पुरुहूत पुरुभिराहूतेंद्र जातं पानेन प्रबलं संपन्नं यत् यं त्वां विश्वे सर्वे देवा महे महते भराय। ह्रियंते योधानामायूंष्यत्रेति भरः संग्रामः। तस्मै संग्रामाय पर्यभूषन्। सर्वतोऽलमकुर्वन्॥ यावयानः। यशेयंङ्लुकि चानशि रूपं। चित्त्वादंतोदात्तः॥ अभूषन्। भूष अलंकारे। भूषादिः। लङि रूपं। यद्योगादनिघातः। भराय। हृञ् हरणे। अधिकरणे घः। हृग्रहोर्भश्छंदसीति हकारस्य भकारः। वृषादित्वादाद्युदात्तः॥

॥ अथ नवमी ॥

अप्तूर्ये मरुत आपिरेषोऽमंददिंद्रमनु दातिवाराः।

तेभिः साकं पिबतु वृत्रखादः सुतं सोमं दाशुषः स्वे सधस्थे॥ ९.

अप्ऽतूर्ये। मरुतः। आपिः। एषः। अमंदन्। इंद्रं।

अनुं। दातिऽवाराः।

तेभिः। साकं। पिबतु। वृत्रऽखादः। सुतं। सोमं। दाशुषः।

स्वे। सधऽस्थे॥ ९

हे मरुतो य एष इंद्रोऽप्तूर्येऽपां प्रेरण आपिर्युष्माकं सखा सन् वर्तते दातिवाराः। वारो वरणीयं बलं धनं वा। दत्तबला दत्तधना वा ते मरुतस्तमिंद्रमन्वमंदन्। अहृष्यन्। वृत्तखादो वृत्रस्य हिंसकः स इंद्रस्तेभिस्तैर्मरुद्भिः साकं दाशुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्य स्वे स्वकीये सधस्थे। सह तिष्ठंत्यस्मिन्निति सधस्थं गृहं। तस्मिन् सुतमभिषुतं सोमं पिबतु॥ अप्तूर्यं। तूरी त्वराहिंसयोरित्यस्मादघ्न्यादयश्चेति यत्प्रत्ययः। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तः। समासे कृदुत्तरपदस्वरः। अमंदन्। मदि स्तुत्यादिषु। परस्मैपदी। पादादित्वादनिघातः। वृत्रखादः। खाद भक्षणे। कर्मण्यण्। दाशुषः। दाशृ दान इत्यस्य क्वसौ दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्चेति द्विर्वचनाद्यभावः। वसोः संप्रसारणं। प्रत्ययस्वरः। सधस्थे। सध मादस्थयोश्छंदसीति सहस्य सधादेशः॥

॥ अथ दशमी ॥

इदं ह्यन्वोजसा सुतं राधानां पते ।

पिबा त्व१ स्य गिर्वणः । १०

इदं । हि । अनु । ओजसा । सुतं । राधानां । पते ।

पिब । तु । अस्य । गिर्वणः ॥ १

हे राधानां पते धनानां स्वामिन् गिर्वणो गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीय हे इंद्र इदमनु अनेनानुक्रमेण । उद्देशानुक्रमेणेत्यर्थः । ओजसा बलेन ग्रावभि सुतमभि-षुतं सोमं तु क्षिप्रं पिब हि ॥

॥ अथैकादशी ॥

यस्ते अनु स्वधामसत्सुते नि यच्छ तन्वं ।

स त्वा ममत्तु सोम्यं ॥ ११

यः । ते । अनु । स्वधां । असत् । सुते । नि । यच्छ । तन्वं ।

सः । त्वा । ममत्तु । सोम्यं ॥ ११

हे इंद्र त्वदर्थं यः सोमः स्वधामन्नमनु अनुसृत्य ग्रावभिरभिषुतोऽसत् सुते तस्मिन् सोमे तन्वं स्वकीयं शरीरं नियच्छ । प्रेरय । स सोमः सोम्यं सोमार्हं त्वा त्वां ममत्तु । मादयतु ॥ असत् अस्तेर्लेटि अडागमे रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । आगमस्यानुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

प्र ते अश्नोतु कुक्ष्योः प्रेंद्र ब्रह्मणा शिरः ।

प्र बाहू शूर राधसे ॥ १२

प्र । ते । अश्नोतु । कुक्ष्योः । प्र । इंद्र । ब्रह्मणा । शिरः ।

प्र । बाहू इति । शूर । राधसे ॥ १२

हे इंद्र स सोमस्ते तव कुक्ष्योः कुक्षेरुभयोः पार्श्वयोः प्राश्नोतु । प्रकर्षेण व्याप्नोतु । तथा ब्रह्मणा स्तोत्रेण सहितः स सोमः शिरः शरीरं । अवयवादिनावयवी लक्ष्यते । तच्छरीरं प्राश्नोतु । हे शूर इंद्र राधसे धनाय तव बाहू अपि प्राश्नोतु ॥ अश्नोतु । अशू व्याप्तावित्यस्य लोटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । निघातः । कुक्ष्योः । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये षोड़शो वर्गः ॥

धानावंतमित्यष्टर्चं चतुर्दशं सूक्तं वैश्वामित्रमैंद्रं । अत्रेयमनुक्रमणिका । धानावंतमष्टौ पूर्वार्द्धं गायत्रं षष्ठी जगतीति । आदितस्तिस्रो गायत्र्यस्तृतीये धाना इति षष्ठी जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः ॥ सूक्तविनियोगो लिंगादवगंतव्यः । प्रातःसवनीयपुरोडाशस्यानुवाक्या धानावंतमित्याद्या । धानावंतं करंभिणमिति प्रातःसवनेऽनुवाक्या । आ० ५, ४, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

धानावंतं करंभिणमपूपवंतमुक्थिनं ।

इंद्रं प्रातर्जुषस्व नः ॥ १

धानाऽवंतं । करंभिणं । अपूपऽवंतं । उक्थिनं ।

इंद्रं । प्रातः । जुषस्व । नः ।

हे इंद्र धानावंतं । धाना भृष्टयवाः । तद्वंतं करंभिणं । करंभो दधिमिश्राः सक्तवः तद्वंतमपूपवंतं सवनीयपुरोडाशोपेतमुक्थिनं शस्त्रिणं नोऽस्मदीयमिमं सोमं प्रातः प्रातःसवने जुषस्व । सेवस्व ॥ प्रातः । स्वरादिष्वंतोदात्तत्वेन पठितत्वादंतोदात्तः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पुरोळाशं पचत्यं जुषस्वेंद्रा गुरस्व च ।

तुभ्यं हव्यानि सिस्रते ॥ २

पुरोळाशं । पचत्यं । जुषस्व । इंद्र । आ । गुरस्व । च ।

तुभ्यं । हव्यानि । सिस्रते ॥ २

हे इंद्र पचत्यं पचने साधु पुरोडाशं । पुरो दाश्यंत एनमिति पुरोडाशो हविः । जुषस्व । किंच आगुरस्व । पुरोडाशभक्षणार्थमुद्यमं कुरु । हव्यानि हवनयोग्यानि पुरोडाशादीनि हवींषि तुभ्यं त्वदर्थं सिस्रते । आहवनीयं गच्छंति । तानि सेवस्वेति भावः ॥ पचत्यं । पचतशब्दात्तत्र साधुरिति यत्प्रत्ययांतस्य पदस्य द्व्यच्त्वाभावादत्र यतोऽनाव इत्यस्य प्राप्तिर्नास्ति । तित्स्वरितः । गुरस्व । गुरी उद्यमने । यथिकरणो । निघातः । सिस्रते । सृ गतौ । छंदसि जुहोत्यादिः । व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पुरोळाशं च नो घसो जोषयासे गिरश्च नः ।

वधूयुरिव योषणां ॥ ३

पुरोळाशं । च । नः । घसः । जोषयासे । गिरः । च । नः ।

वधूयुःऽइव । योषणां । ३

हे इंद्र नोऽस्मत्संबंधिनं पुरोडाशं घसः । भक्षय च । नोऽस्मदीयाः स्तुतिलक्षणा गिरो जोषयासे । सेवस्व च । तत्र दृष्टांतः । वधूयुरिव योषणां । यथा वधूयुः स्त्रीकामो योषणां भजनीयां युवतिं सेवते तद्वत् ॥ घसः । घस्लृ अदन इत्यस्य लेट्यडागमे रूपं । चवायोगे प्रथमेति न निघातः । जोषयासे । जुषी प्रीतिसेवनयो-रित्यस्य एयंतस्य लेट्यडागमे रूपं । आगमस्यानुदात्तत्वे णिचः स्वरः पादादित्वाद-निघातः । वधूयुरिव । सुप आत्मनः क्यच् । क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । योषणां । युष भजन इति सौत्रो धातुः । कृत्यल्युटो बहुलमिति ल्युट् । लित्स्वरः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पुरोळाशं सनश्रुत प्रातःसावे जुषस्व नः ।

इंद्र क्रतुर्हि ते बृहन् ॥ ४

पुरोळाशं । सनऽश्रुत । प्रातःऽसावे । जुषस्व । नः ।

इंद्र । क्रतुः । हि । ते । बृहन् ॥ ४

हे सनश्रुत पुराणतया प्रसिद्ध हे इंद्र नोऽस्मत्संबंधिनमिमं पुरोळाशं प्रातःसावे। सूयतेऽत्र सोम इति सावः। तस्मिन् प्रातःसवने जुषस्व। यतस्ते तव क्रतुः कर्म बृहन् महद्धि ॥ प्रातःसावे। षुञ् अभिषवे। कर्मणि घञ्। प्रादिसमासः। थाथादिस्वरेणांतोदात्तः ॥

माध्यंदिनसवने सवनीयपुरोळाशे माध्यंदिनस्य सवनस्य धाना इत्यनुवाक्या। सूत्रितं च। माध्यंदिनस्य सवनस्य धान इति माध्यंदिने। आ० ५. ४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते पंचमी ॥

माध्यंदिनस्य सवनस्य धानाः पुरोळाशमिंद्र कृष्वेह चारुं ।

प्र यत्स्तोता जरिता तूर्ण्यर्थो वृषायमाण उप गीर्भिरीट्टे ॥ ५

माध्यंदिनस्य । सवनस्य । धानाः । पुरोळाशं । इंद्र । कृष्व ।

इह । चारुं ।

प्र । यत् । स्तोता । जरिता । तूर्णिऽअर्थः । वृषऽयमाणः ।

उप । गीःऽभिः । ईट्टे ॥ ५

हे इंद्र माध्यंदिनस्य मध्यंदिने भवस्य सवनस्य संबंधिनीर्धाना रूपवान् चारुं कमनीयं पुरोळाशं चेह कर्मण्यागत्य कृष्व। भक्षणेन संस्कुरु। यद्यदा जरिता भवत्परिचरणं कुर्वाणस्तूर्ण्यर्थस्त्वरा स्तोतुमितस्ततस्त्वरितगमनः अत एव वृषायमाणो वृषेवाचरन् स्तोता गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिरुप समीपे प्रेट्टे प्रकर्षेण स्तौति ॥ तदा पुरोळाशादिहवींषि भक्षयेति भावः। माध्यंदिनस्य। मध्यंदिनशब्दात्तत्र भवार्थे उत्सादित्वादञ्। ञित्वादाद्युदात्तः। चारुं चर गतिभक्षणयोः दृसनिजनिचरिचटिरहिभ्यो ञुणिति ञुण्। णित्वादुपधावृद्धिः। ञित्वादाद्युदात्तः। तूर्ण्यर्थः। तूर्णिः। ञित्वरा संभ्रम इत्यस्मादाद्दृगमहनजनः किकिनौ लिट् चेत्यादिना निप्रत्ययो निच्च। अर्थः। ऋ गतौ।

उपिकुषिगार्तिभ्यस्थनिति थन्। बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः। वृषायमाणः। वृषेवाचरतीत्यर्थे कर्तुः क्यङ् सलोपश्चेति क्यङ्। अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः। ङित्वादनुदात्तङित इत्यात्मनेपदं। लट्। शानच्। तस्य लसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः। ईड्डे। ईड स्तुताविव्यस्य लटि रूपं। यद्योगादनिघातः ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये सप्तदशो वर्गः ॥

तृतीयसवने सवनीयपुरोडाशस्य तृतीये धाना इत्यनुवाक्या। सूत्रितं च। तृतीये धानाः सवने पुरुष्टुतेति तृतीयसवने। आ० ५. ४. । इति ॥

॥ सैषा न्सूक्ते षष्ठी ॥

तृतीये धानाः सवने पुरुष्टुत पुरोळाशमाहुतं मामहस्व नः।

ऋभुमंतं वाजवंतं त्वा कवे प्रयस्वंत उप शिक्षेम धीतिभिः ॥ ६

तृतीये । धानाः । सवने । पुरुऽस्तुत । पुरोळाशं । आऽहुतं ।

मामहस्व । नः ।

ऋभुऽमंतं । वाजऽवंतं । त्वा । कवे । प्रयस्वंतः । उप ।

शिक्षेम । धीतिऽभिः ॥ ६

हे पुरुष्टुत पुरुभिर्बहुभिः स्तोतृभिः स्तुत हे इंद्र तृतीये सवने नोऽस्मदीयान्धाना हुतान् भृष्टयवानाहुतं पुरोडाशं च मामहस्व। भक्षणेन महय। हे कवे इंद्र प्रयस्वंतः संभृतहविष्का वयमृभुमंतं। ऋभवो ये केचन देवास्तद्वंतं। वाजवंतं। वाजो नाम सुधन्वनः पुत्रस्तद्वंतं त्वां धीतिभिः स्तुतिभिरुप शिक्षेम। समीपे परिचरेम॥ आहुतं। जुहोतेः कर्मणि क्तः। गतिरनंतर इति गतेः स्वरः। मामहस्व। मह पूजायामित्यस्य यङ्लुगंतस्य लोटि व्यत्ययेनात्मनेपदं। यपो लुगभावश्छांदसः। शिक्षेम। शिक्षतेराशीर्लिङि यिङ्गाशिष्यङिङत्यङ्प्रत्ययः। निघातः। धीतिभिः। क्तिच्क्तौ संज्ञायामिति तिप्रत्ययांतानामित्यंतोदात्तत्वं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

पूषण्वते ते चकृमा करंभं हरिवते हर्यश्वाय धानाः ।

अपूपमद्धि सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहा शूर विद्वान् ॥ ७

पूषण्ऽवते । ते । चकृम । करंभं । हरिऽवते ।

हरिऽअश्वाय । धानाः ।

अपूपं । अद्धि । सऽगणः । मरुत्ऽभिः । सोमं । पिब ।

वृत्रऽहा । शूर । विद्वान् ॥ ७

हे इंद्र पूषण्वते । पूषा नाम कश्चिद्देवोऽदंतकः । तद्वते ते तुभ्यं करंभं दधिमिश्रं सक्तुं चकृम । भक्षणार्थं कुर्मः । तथा च श्रुतिः । पूषा प्रपिष्टभागोऽदंतको हीति । हरिवते । हरिनामकावश्वौ । तद्वते हर्यश्वाय हरितवर्णाश्वयुक्तायेंद्राय तुभ्यं धाना भक्षणार्थं कुर्मः । तथा च मंत्रवर्णः । घसंतामश्वा वि मुचेह शोणा दिवेदिवे सदृशीरद्धि धानाः । ऋग्वे० ३. ३५. ३. । इति । मरुद्भिः सगणस्त्वमपूपं पुरोडाशमद्धि । भक्षय । हे शूर असहाय हे इंद्र वृत्रहा वृत्रस्य हंता विद्वान् सर्वं जानानस्त्वं सोमं पिब ॥ पूषण्वते । पूषन्शब्दस्य मतुप् । अनो नुडिति नुडागमः । रषाभ्यामिति णत्वं । चकृम । करोतेश्छंदसि वर्तमाने लिटि क्रादिनियमादिडभावः । निघातः । हरिवते । छंदसीर इति मतुपो वत्वं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्रति धाना भरत तूयमस्मै पुरोड़ाशं वीरतमाय नृणां ।

दिवेदिवे सदृशीरिंद्र तुभ्यं वर्धंतु त्वा सोमपेयाय धृष्णो ॥ ८

प्रति । धानाः । भरत । तूयं । अस्मै । पुरोड़ाशं ।

वीरऽतमाय । नृणां ।

दिवेऽदिवे। सऽदृशीः। इंद्र। तुभ्यं। वर्धंतु। त्वा।

सोमऽपेयाय। धृष्णो इति॥ ८

यजमानोऽध्वर्य्वादीन्प्रति ब्रूते। हे अध्वर्य्वादयः अस्मा इंद्राय धानास्तूयं क्षिप्रं प्रतिभरत। संप्रादयत। नृणां वीरतमायास्मा इंद्राय पुरोडाशं च संपादयत। अथ प्रत्यक्षकृतः। हे धृष्णो शत्रूणामभिभवनशील हे इंद्र सदृशीरेकविधाः स्तुतयस्तुभ्यं त्वदर्थं दिवे दिवे प्रतिदिवसमस्माभिः क्रियंते। ताः स्तुतयः सोमपेयाय सोमपानार्थं त्वां वर्धंतु। उत्साहेन प्रवृद्धं कुर्वंतु॥ सदृशीः। समानान्ययोश्चेति कञ्प्रत्ययः टिड्ढाणञित्यादिना ङीप्। दृग्दृशवतुष्विति समानस्य सभावः॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीयेऽष्टादशो वर्गः॥

इंद्रापर्वतेति चतुर्विंशत्यृचं पंचदशं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। इंद्रापर्वता चतुर्विंशतिराद्यैंद्रापार्वती पंचदश्यादिद्वे वाचे ससर्पर्यै चतस्रो रथांगस्तुतयोऽंत्या अभिशापार्थास्ता वसिष्ठद्वेषिण्यो न वसिष्ठाः शृण्वंति। दशमीषोडश्यौ जगत्यौ त्रयोदशी गायत्री द्वादशीविंशीद्वाविंश्योऽनुष्टुभोऽष्टादशी बृहतीति। विश्वामित्र ऋषिः। दशमी षोडशी च द्वे जगत्यौ त्रयोदशी गायत्री द्वादशीविंशीद्वाविंश्यस्तिस्रोऽनुष्टुभोऽष्टादशी बृहती शिष्टास्त्रिष्टुभः। आद्यैंद्रापर्वतदेवताका पंचदशषोडश्यौ वाग्देवत्ये तदुत्तराश्चतस्रो रथांगदेवताकाः शिष्टा ऐंद्र्यः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

इंद्रापर्वता बृहता रथेन वामीरिष आ वहतं सुवीराः।

वीतं हव्यान्यध्वरेषु देवा वर्धेथां गीर्भिरिळया मदंता॥ १

इंद्रापर्वता। बृहता। रथेन। वामीः। इषः। आ। वहतं। सुऽवीराः।

वीतं। हव्यानि। अध्वरेषु। देवा। वर्धेथां। गीःऽभिः। इळया। मदंता॥ १

इंद्रापर्वता इंद्रश्च पर्वतश्च। हे इंद्रापर्वतौ बृहता रथेनागत्य वामीर्वननीयाः सुवीराः शोभनपुत्रोपेता इषोऽन्नान्यावहतं। अस्मदर्थं धारयतं। प्रयच्छतमित्यर्थः। किंच हे देवौ द्योतमानावध्वरेष्वस्मत्संबंधिषु यज्ञेषु हव्यानि हवनयोग्यानि पुरोडाशादीनि हवींषि वीतं। भक्षयतं। तथेळयास्माभिर्दत्तेन हविषा मदंता हृष्यंतौ युवां गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिरस्मदीयाभिर्वाग्भिर्वर्धेथां। समृद्धौ भवतं॥ इंद्रापर्वता। आमंत्रितस्य पादादित्वात्पाष्ठिकमाद्युदात्तत्वं। सुवीराः। बहुव्रीहौ वीरवीर्यौ चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। वीतं। वी कांत्यादिष्वित्यस्य लोट्यदादित्वाच्छपो लुक्। प्रत्ययस्वरः। वर्धेथां। वृधु वृद्धावित्यस्य लोट्याथामो लसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः॥

अहर्गणेष्वंत्यवर्जितेष्वहःसु हारियोजनस्य तिष्ठा सु कमित्यनुवाक्या। सूत्रितं च। तिष्ठा सु कं मघवन्मा परा गा अयं यज्ञो देवया अयं मियेधः। आ० ६. ११.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते द्वितीया॥

तिष्ठा सु कं मघवन्मा परा गाः सोमस्य नु त्वा सुषुतस्य यक्षि।
पितुर्न पुत्रः सिचमा रभे त इंद्र स्वादिष्ठया गिरा शचीवः॥ २

तिष्ठ। सु। कं। मघऽवन्। मा। परा। गाः। सोमस्य।
नु। त्वा। सुऽसुतस्य। यक्षि।
पितुः। न। पुत्रः। सिचं। आ। रभे। ते। इंद्र।
स्वादिष्ठया। गिरा। शचीऽवः॥ २

हे मघवन्धनवन्निंद्र कं सुखेनास्मिन्यज्ञे सु तिष्ठ। सुष्ठु कंचित्कालमत्र तिष्ठ। मा परागाः। अस्मदीयाद्यज्ञान्मा गच्छ। तत्र कारणमाह। सुषुतस्य सुष्ठ्वभिषुतेन सोमस्य सोमेन नु क्षिप्रं त्वां यक्षि। यजे। हे शचीवः शक्तिमन्निंद्र ते तव सिचं वस्त्रप्रांतं स्वादिष्ठया स्वादुतरया स्तुतिलक्षणया गिरा आरभे। आलभे। गृह्णामीत्यर्थः। तत्र दृष्टांतः। पितुर्न। यथा पुत्रो मधुरया वाचा पितुर्जनकस्य चेलांचलं गृह्णाति तद्वत्॥ सु कमिति निपातद्वयं। प्रथमस्य निपाता आद्युदात्ता इत्याद्युदात्तत्वं। द्वितीयस्य चादयोऽनुदात्ता इत्यनुदात्तत्वं। सोमस्य यक्षि। यज देवपूजा-

संगतिकरणदानेषु । स्वरितञित इत्यात्मनेपदं । तस्य लुङि सिच्येकाच इतीट्प्रतिषेधः । व्रश्चादिना षत्वं । षढोः कः सीति कत्वं । सिचः सकारस्य षत्वं । निघातः । रभे । दुलभष् प्राप्तौ । लङ्युत्तम इटि रूपं । रलयोरभेदः । निघातः । स्वादिष्ठया । स्वादुशब्दादिष्ठनि रूपं । नित्त्वादाद्युदात्तः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

शंसावाध्वर्यो प्रति मे गृणीहींद्राय वाहः कृणवाव जुष्टं ।
एदं बर्हिर्यजमानस्य सीदाथा च भूदुक्थमिंद्राय शस्तं ॥ ३

शंसाव । अध्वर्यो इति । प्रति । मे । गृणीहि । इंद्राय ।
वाहः । कृणवाव । जुष्टं ।
आ । इदं । बर्हिः । यजमानस्य । सीद । अथ । च ।
भूत् । उक्थं । इंद्राय । शस्तं ॥ ३

शंसिष्यन् होताध्वर्युं ब्रूते । हे अध्वर्यो आवां शंसाव । होतस्त्वमेव शंससि । कथमहं शंसानि । अत आह । प्रति मे गृणीहीति । त्वं मे प्रतिगृणीहि । ओथामोदैवेत्यादिको होतुरुत्साहजननः प्रतिगरः । आ० ७, ११, । तं दत्स्व । तथेंद्राय जुष्टं प्रीतियुक्तं वाहः स्तोत्रं कृणवाव । त्वं यजमानस्येदं बर्हिरभिलक्ष्य बर्हिष्यासीद । उपविश । अथ चानंतरमिंद्रायेंद्रार्थमावाभ्यां क्रियमाणमुक्थं शस्त्रं शस्तं प्रशस्तमभूत् । भवतु ॥ शंसाव । शंसु स्तुतावित्यस्य लोट्युत्तमद्विवचने रूपं । आडुत्तमस्येत्याडागमः । उत्तमस्य पिद्वद्भावादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । मे । अनुप्रतिगृणश्च । पा० १, ४, ४१, । इति संप्रदानसंज्ञा । जुष्टं । नित्यं मंत्र इत्याद्युदात्तत्वं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

जायेदस्तं मघवन्त्सेदु योनिस्तदित्त्वा युक्ता हरयो वहंतु ।
यदा कदा च सुनवाम सोममग्निष्ट्वा दूतो धन्वात्यच्छ ॥ ४

जाया । इत् । अस्तं । मघऽवन् । सा । इत् । ऊं इति ।

योनिः । तत् । इत् । त्वा । युक्ताः । हरयः । वहंतु ।

यदा । कदा । च । सुनवाम । सोमं । अग्निः । त्वा । दूतः ।

धन्वाति । अच्छ ॥ ४

हे मघवन्धनवन्निंद्र अस्तं । अस्यंते क्षिप्यंते पदार्था अत्रेत्यस्तं गृहं । जयैज्जायैव गृहं भवति । न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यत इति स्मृतेः । तथा हेत् सा जायैव योनिः पुरुषस्य मिश्रणस्थानं । उ प्रसिद्धार्थः । तस्मात्तदित् तत्र गृह एव युक्ता रथे योजिता हरयो त्वा त्वां वहंतु । वयं तु यदा कदा च त्वदर्थं सोमं सुनवाम अभिषुतं करवाम तदास्माभिः प्रहितो दूतोऽग्निस्त्वा त्वामच्छाभिमुख्येन धन्वाति । गच्छेत् ॥ अस्तं । असु क्षेपणे । असिहसिमृग्रिण्वामीत्यादिना तन्प्रत्ययः । निघादाद्युदात्तः । सुनवाम । षुञ् अभिषव इत्यस्य लोटि रूपं । यद्वृत्तयोगाद-निघातः । त्वा । युष्मत्तत्ततक्षुःष्वंतःपादमिति संहितायां षत्वं । धन्वाति । धवि गत्यर्थः । लेट्याडागमे रूपं । निघातः ॥

अहर्गणेऽत्यर्जितेष्वहःसु हारियोजनस्य वैकल्पिकी परा याहीत्यनुवाक्या । परा याहि मघवन्ना च याहीति वानुवाक्येति सूत्रितं । आ० ६. ११. ॥

॥ सैषा सूक्ते पंचमी ॥

परा याहि मघवन्ना च याहींद्र भ्रातरुभयत्रा ते अर्थं ।

यत्रा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो रासभस्य ॥ ५

परा । याहि । मघऽवन् । आ । च । याहि । इंद्र । भ्रातः ।

उभयत्र । ते । अर्थं ।

यत्र । रथस्य । बृहतः । निऽधानं । विऽमोचनं । वाजिनः ।

रासभस्य ॥ ५

हे मघवन्धनवन्निंद्र त्वं परा याहि । अस्माद्देवयजनात्पराङ्मुखो गृहं प्रति गच्छ । अथवा देवयजनं प्रत्यायाहि । हे भ्रातः पोषकोभयत्रापि ते तवार्थं । अयंते माध्यत इत्यर्थः प्रयोजनं । अस्ति तत्र जायात्र सोमः । प्रयोजनांतरमाह । यत्र गृहं प्रति गमने बृहतो महतो रथस्योपरि निधानमवस्थानं प्रयोजनं । अत्र स्थितौ रासभस्य हेषारवं कुर्वतो वाजिनोऽश्वस्य रथाद्विमोचनं प्रयोजनं ॥ अर्थं । ऋ गतौ । उषिकुषिगार्तिभ्यस्थन्निति थन् । नित्स्वरः । निधानं । दधातेर्भावे ल्युट् । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । रासभस्य । रासृ शब्दे । रासिवल्लिभ्यां च । उ० ३, १२४, । इति कर्तर्यभच्प्रत्ययः । घासादित्वादाद्युदात्तः ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये एकोनविंशो वर्गः ॥

अंत्येष्वहःसु हारियोजनस्यापाः सोममित्यनुवाक्या । सूत्रितं च । हारियोज- नोऽपाः सोममस्तमिंद्र प्र याहि । आ० ६, ११, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते षष्ठी ॥

अपाः सोममस्तमिंद्र प्र याहि कल्याणीर्जाया सुरणं गृहे ते ।
यत्रा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो दक्षिणावत् ॥ ६

अपाः । सोमं । अस्तं । इंद्र । प्र । याहि । कल्याणीः ।
जाया । सुऽरणं । गृहे । ते ।
यत्र । रथस्य । बृहतः । निऽधानं । विऽमोचनं । वाजिनः ।
दक्षिणाऽवत् ॥ ६

हे इंद्र सोममपाः । अत्रैव स्थित्वा सोमं पिब । पीत्वास्तं गृहं प्र याहि । प्रकर्षेण गच्छ । ते तव गृहे कल्याणीर्मंगलकारिणी जाया शची विद्यते । सुरणं शोभनगीतादिध्वनिश्चास्ति । यद्वा । सुरणं सुरमणीयं यथा भवति तथा गृहे जाया तिष्ठति । यत्रेत्यादि गतं । दक्षिणावत् । अत्र स्थितौ सत्यां रथे योजितानां वाजिनां विमोचनं खादनपानादिना दक्षिणावत् प्रयोजनवद्भवति । विमुक्तेभ्यो वाजिभ्यो खादनं पानं चोपहरंति ॥ अपाः । पा पाने । लुङि गातिस्थेति सिचो लुक् । अडागमस्वरः । कल्याणीः । कल्याणमस्यास्तीति मत्वर्थे छंदसीवनिपाविति

ईप्रत्ययः । तुरणं । रण शब्दार्थः । अस्मादकच्छ्रार्थे खल् । लित्स्वरः । प्रत्ययस्य पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । समासे कृदुत्तरपदस्वरः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इमे भोजा अंगिरसो विरूपा दिवस्पुत्रासो असुरस्य वीराः ।

विश्वामित्राय ददतो मघानि सहस्रसावे प्र तिरंत आयुः ॥ ७

इमे । भोजाः । अंगिरसः । विऽरूपाः । दिवः । पुत्रासः ।

असुरस्य । वीराः ।

विश्वामित्राय । ददतः । मघानि । सहस्रऽसावे । प्र ।

तिरंते । आयुः ॥ ७

हे इंद्र इमे यागं कुर्वाणा भोजाः सौदासाः क्षत्रियाः तेषां याजका विरूपा नानारूपा मेधातिथिप्रभृतयोऽंगिरसश्च दिवोऽसुरस्य देवेभ्योऽपि बलवतो रुद्रस्य पुत्रासः पुत्रा वीरा बलवंतो मरुतः ते सर्वे विश्वामित्राय मह्यं सहस्रसावे । सहस्रं सूयतेऽत्रेति सावोऽश्वमेधः । तस्मिन्नश्वमेधे मघानि मंहनीयानि धनानि ददतः प्रयच्छंतः संत आयुर्जीवनमन्नं वा प्र तिरंते । प्रकर्षेण वर्धयंति ॥ दिवस्पुत्रास इति संहितायां षष्ठ्याः पतिपुत्रेति विसर्जनीयस्य सत्वं । ददतः । डुदाञ् दान इत्यस्य शतरि रूपं । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं । तिरंते । तरतेर्व्यत्ययेन शः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

रूपंरूपं मघवा बोभवीति मायाः कृण्वानस्तन्वं १ परि स्वां ।

त्रिर्यद्दिवः परि मुहूर्तमागात्स्वैर्मंत्रैरनृतुपा ऋतावा ॥ ८

रूपंऽरूपं । मघऽवा । बोभवीति । मायाः । कृण्वानः ।

तन्वं । परि । स्वां ।

त्रिः । यत् । दिवः । परि । मुहूर्तं । आ । अगात् । स्वैः ।

मंत्रैः । अनृतुऽपाः । ऋतऽवा ॥ ८

मघवा धनवानिंद्रो रूपं रूपं यद्यद्रूपं कामयते तत्तद्रूपं बोभवीति । तत्तद्रूपवान्को भवति । तत्र कारणमुच्यते । माया अनेकरूपग्रहणसामर्थ्योपेताः कृखानः कुर्वाणः खां तन्वं खकीयां तनूं परि । पंचम्यर्थे । खखाच्छरीराज्ञानाविधानि शरीराणि निर्मिमीते । यद्वा खां तन्वं नानाविधरूपोपेतां करोति । तथा च मंत्रवर्णः । इंद्रो मायाभिः पुरुरूपः । ऋग्वे० ६. ४७. १८. । इति । यद्यस्मात्त्वैर्मंत्रैः खकीयैः स्तुतिलक्षणैर्वाक्यैराहूतोऽन्त्वतुपाः । न केवलत्वतुष्वेव पिबति किंत्वन्टतुष्वपि । बहुशः सोमं पिबन्नित्यर्थः । ऋतावा सत्यवान् तादृश इंद्रो दिवः स्वर्गलोकात्परि मुहूर्तनेकस्मिन्नेव महूर्ते नानादेशवर्तिषु यज्ञेषु तत्रापि त्रिः त्रिषु सवनेष्वागात् । आगच्छति ॥ बोभवीति । भवतेर्यङ्लुकि तिपि यङो वेतीडागमः । निघातः । अगात् । इणो लुङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥

॥ अथ नवमी ॥

महाँ ऋषिर्देवजा देवजूतोऽस्तंभ्नात्सिंधुमर्णवं नृचक्षाः ।
विश्वामित्रो यदवहत्सुदासमप्रियायत कुशिकेभिरिंद्रः ॥ ९

महान् । ऋषिः । देवऽजाः । देवऽजूतः । अस्तंभ्नात् । सिंधुं ।
अर्णवं । नृऽचक्षाः ।
विश्वामित्रः । यत् । अवहत् । सुऽदासं । अप्रियायत ।
कुशिकेभिः । इंद्रः ॥ ९

महान् तपसातिशयितसामर्थ्यवानृषिरतींद्रियार्थद्रष्टा देवजा द्योतमानानां तेजसां जनयिता देवजूतस्तैस्तेजोभिराक्रष्टो नृचक्षा नृणां कर्मनेतृणामध्वर्य्वादीनामुपद्रष्टा स विश्वामित्रोऽर्णवमुदकवंतं सिंधुं विपाट्छुतुद्र्योः संभेदमस्तभ्नात् । निरुद्धवेगमकरोत् । किंच स विश्वामित्रः सुदासं पैजवनं राजानं यद्यदावहत् अयाजयत् तदानीमिंद्रः कुशिकेभिः कुशिकगोत्रोत्पन्नैरृषिभिः सहाप्रियायत । प्रिय इवाचरत् ॥ अवहत् । वह प्रापण इत्यस्य लङि रूपं । यद्योगादनिघातः । अप्रियायत । प्रिय इवाचरतीत्यर्थे कर्तुः क्यङ् सलोपश्चेति क्यङ् । तदंताल्लङि रूपं । पादादित्वादनिघातः ॥

॥ अथ दशमी ॥

हंसा इव कृणुथ श्लोकमद्रिभिर्मदंतो गीर्भिरध्वरे सुते सचा ।
देवेभिर्विप्रा ऋषयो नृचक्षसो वि पिबध्वं कुशिकाः सोम्यं

मधु ॥ १०

हंसाःऽइव । कृणुथ । श्लोकं । अद्रिऽभिः । मदंतः । गीःऽभिः ।

अध्वरे । सुते । सचा ।

देवेभिः । विप्राः । ऋषयः । नृऽचक्षसः । वि । पिबध्वं ।

कुशिकाः । सोम्यं । मधु ॥ १०

हे विप्रा मेधाविनो हे ऋषयोऽतींद्रियार्थस्य द्रष्टारो हे नृचक्षसो नृणां कर्मनेतॄणां विशेषेण द्रष्टारो हे कुशिकाः कुशिकगोत्रोत्पन्ना हे पुत्रा अध्वरे यज्ञेऽद्रिभिर्ग्रावभिः सोमे सुतेऽभिषुते सति गीर्भिर्मदंतः स्तुतिभिर्देवान्मादयंतो यूयं श्लोकं। श्लोक्यते शब्द्यतेऽनेनेति श्लोकः शब्दं। कृणुथ। सम्यगुच्चारयत। तत्र दृष्टांतः। हंसा इव। यथा हंसाः सम्यक् शब्दं कुर्वंति तद्वत्। किंच देवेभिः सचा यष्टव्यदेवैः सहिता यूयं सोम्यं सोममयं मधु मधुकरं रसं वि पिबध्वं। परस्परव्यतिहारेण पिबत॥ श्लोकं। श्लोकृ शब्दे। करणे घञ्। ञित्वादाद्युदात्तः। मदंत। मदी हर्षे इत्यस्मात्सर्भाविततदर्थस्य व्यत्ययेन शप्। पिबध्वं। पा पाने। कर्तरि कर्मव्यतिहार इत्यात्मनेपदं। सोम्यं। सोमशब्दान्मये चेति यप्रत्ययः॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

उप प्रेत कुशिकाश्चेतयध्वमश्वं राये प्र मुंचता सुदासः ।
राजा वृत्रं जंघनत्प्रागपागुदगथा यजाते वर आ

पृथिव्याः ॥ ११

उप । प्र । इत । कुशिकाः । चेतयध्वं । अश्वं । राये । प्र ।

मुंचत । सुऽदासः ।

राजा । वृत्रं । जंघनत् । प्राक् । अपाक् । उदक् । अथ ।

यजाते । वरे । आ । पृथिव्याः ॥ ११

हे कुशिकाः कुशिकगोत्रोत्पन्ना हे पुत्रा उप प्रेत । अश्वस्य समीपे प्रकर्षेण गच्छत । तत्र गत्वा चेतयध्वं । सावधाना भवत । यद्वा । अश्वरक्षिणः सावधानान् कुरुत । सुदासः पैजवनस्य राज्ञोऽश्वं राये तस्य दिग्विजयेन धनलाभाय प्रमुंचत । राजा देवानां स्वामींद्रो वृत्रं कर्मविघ्नकारिणमसुरं प्रागपागुदक् पूर्वपश्चिमोत्तरेषु देशेषु जंघनत् । भृशं हतवान् । तस्मादश्वं विमुंचतेति भावः । अथानंतरं पृथिव्या वर उत्तमे देवयजनदेशे यजाते । स राजा यजेत ॥ चेतयध्वं । चिती संज्ञान इत्यस्य एयंतस्य लोटि रूपं । पादादित्वादविद्यमानवत्त्वेन तिङ उत्तरत्वाद्व निघातः । जंघनत् । हन हिंसागत्योरित्यस्य यङ्लुकि नुगतोऽनुनासिकांतस्येत्यभ्यासस्य नुगागमः । तदंतात् लेट्यडागमः । प्राक् । अंचतेः क्विनि रूपं । अनिगंतोऽंचतावप्रत्यय इति गतेः स्वरः । यजाते । यजतेर्लेट्यडागमः । निघातः । वरे । वृञ् वरण इत्यस्मात् ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् प्रत्ययः । तस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

य इमे रोदसी उभे अहमिंद्रमतुष्टवं ।

विश्वामित्रस्य रक्षति ब्रह्मेदं भारतं जनं ॥ १२

यः । इमे इति । रोदसी इति । उभे इति । अहं । इंद्रं ।

अतुस्तवं ।

विश्वामित्रस्य । रक्षति । ब्रह्म । इदं । भारतं जनं ॥ १२.

हे कुशिकाः कुशिकपुत्रा योऽहं विश्वामित्र उभे इमे रोदसी द्यावापृथिव्याविंद्रमस्तुवं स्तावयामि । द्यावापृथिवीभ्यामिंद्रस्य स्तोत्रं मया कारितमित्यर्थः । यद्वा

उभयो रोदस्योरंतरवस्थितमिंद्रं स्तौमि । स्तोत्रं कुर्वाणस्य विश्वामित्रस्य मसेदमिंद्रविषयं ब्रह्म स्तोत्रं भारतं भरतकुलं जनं रक्षति । पालयति ॥ अस्तुष्टं । ष्टुञ् स्तुतौ । छांदसस्य लुङि चङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । भारतं । भरतशब्द उत्सादिः । ञित्वादाद्युदात्तः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

विश्वामित्रा अरासत ब्रह्मेंद्राय वज्रिणे ।

करदिन्नः सुराधसः ॥ १३

विश्वामित्राः । अरासत । ब्रह्म । इंद्राय । वज्रिणे ।

करत् । इत् । नः । सुऽराधसः ॥ १३

विश्वामित्रा वज्रिणे वज्रहस्तायेंद्राय ब्रह्म स्तोत्रमरासत । अकुर्वन् । स्तुतः स इंद्रो नोऽस्मान् सुराधसः शोभनधनोपेतान् करदित् । करोत्येव ॥ अरासत । रास्रु शब्दे इत्यस्य लङि बहुलं छंदसीति शपो लुक् । निघातः । करत् । करोतेर्लुङि च्लेः कृमृदृरुहिभ्यश्छंदसीत्यङादेशः । सुराधसः । आद्युदात्तं द्व्यच्छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

किं ते कृण्वंति कीकटेषु गावो नाशिरं दुह्रे न तपंति घर्मं ।

आ नो भर प्रमंगंदस्य वेदो नैचाशाखं मघवन्रंधया नः ॥ १४

किं । ते । कृण्वंति । कीकटेषु । गावः । न । आऽशिरं ।

दुह्रे । न । तपंति । घर्मं ।

आ । नः । भर । प्रऽमंगंदस्य । वेदः । नैचाऽशाखं ।

मघऽवन् । रंधय । नः ॥ १४

हे इंद्र कीकटेष्वनार्यनिवासेषु जनपदेषु । यद्वा क्रियाभिर्यागदानहोमलक्षणाभिः किं फलिष्यतीत्यश्रद्दधानाः प्रत्युत पिबत खादतायमेव लोको न पर इति वदंतो नास्तिकाः कीकटाः । तेषु गावस्ते तव किं कृण्वंति । किं कुर्वंति । न कंचित्तवोपयोगं कुर्वंतीत्यर्थः । अनुपयोगं दर्शयति । आशिरं सोममिश्रणयोग्यं पयो न दुह्रे । न दुहंति । किंच घर्मं प्रवर्ग्याख्यकर्मोपयुक्तं महावीरपात्रं स्वपयःप्रदानद्वारेण न तपंति । न दीपयंति । एतेन सांनाय्याद्यर्थमपि नोपयुज्यंत इत्यपि सूचितं भवति । एवं क्वचिदपि वैदिके कर्मण्यनुपयुक्तास्ता गा नोऽस्मभ्यमाभर । आहर । न केवलं ता एव किं तर्हि प्रमगंदस्य । द्वैगुण्यादिलक्षणपरिमाणं गतोऽर्थो मामेव गमिष्यतीति बुद्ध्या परेषां ददातीति मगंदो वार्धुषिकः । तस्यापत्यं पुत्रादिः प्रमगंदः । प्रकृष्टत्वादिवदपत्यार्थः प्रशब्देन द्योत्यते । तस्यात्यंतकुसीदिकुलस्य वेदो धनमाहर । किंच हे मघवन्धनवन्निंद्र नैचाशाखं । नीचाः शूद्रयोनिप्रभृत्यादिता शाखा पुत्रपौत्रादिपरंपरा येन स नीचाशाखः । शूद्रापत्यैश्च केवलैः शूद्रावेदी पतत्यत्र इति च पातकहेतुत्वेन स्मरणात् । पतितस्य संबंधि धनं नैचाशाखं । तद्धनं नोऽस्मभ्यं रंधय । साधय । एतेषां तद्धनं तव नोपयुज्यते अस्मदायत्तं तु तद्धनं यागादिद्वारा तवोपयुज्यते । तस्मात्तदस्मभ्यं प्रयच्छेति भावः ॥ एतमर्थं यास्कोऽप्याह । किं ते कुर्वंति कीकटेषु गावः । कीकटो नाम देशोऽनार्यनिवासः । कीकटाः किंकृताः किं क्रियाभिरिति प्रेप्सा वा । नैव चाशिरं दुह्रे न तपंति घर्मं हरणं । आ हर नः प्रमगंदस्य धनानि । मगंदः कुसीदि मांगदो मामागमिष्यतीति च ददाति । तदपत्यं प्रमगंदोऽत्यंतकुसीदिकुलीनः । प्रमदको वा योऽयमेवास्ति लोको न पर इति प्रेप्सुः । पंडको वा पंडकः पंडगः प्रार्दको वा प्रार्दयत्यांडौ । आंडावाणी इव व्रीडयति । तत्स्थं नैचाशाखं । नीचाशाखो नीचैःशाखः । शाखाः शक्नोतेः । आणिरवणात् । तन्नो मघवन्रंधयेति रध्यतिर्वशगमने । नि० ६. ३२. । इति ॥ आशिरं । आङ्पूर्वाच्छ्रीणातेः क्विप्यपस्पृधेथामित्यादिना शिरित्यादेशः । दुह्रे । दुहेर्लिटीरयो र इति रेआदेशः । द्विर्वचनस्य विकल्पितत्वात् द्विर्वचनाभावः । चादिलोपे विभाषेति न निघातः । नैचाशाखं । तस्येदमित्यण् । प्रत्ययस्वरः । रंधय । रधेर्ण्यंतस्य रधिजभोरचीति नुमागमः ॥

ससर्परीहृचे प्राहुरितिहासं पुराविदः । सौदासनृपयज्ञे वै वसिष्ठात्मजशक्तिना । विश्वामित्रस्याभिभूतं बलं वाक् च समंततः । वासिष्ठेनाभिभूतः स ह्यवासीदथ गाधिजः । तस्मै ब्राह्मीं तु सौरीं वा नाम्ना वाचं ससर्परीं । सूर्यवेश्मन आहृत्य ददुर्वै जमदग्नयः । कुशिकानां मतिः सा वागमतिं तामपानुदत् ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

ससर्परीरमतिं बाधमाना बृहन्मिमाय जमदग्निदत्ता ।

आ सूर्यस्य दुहिता ततान श्रवो देवेष्वमृतमजुर्यं ॥ १५

ससर्परीः । अमतिं । बाधमाना । बृहत् । मिमाय ।
जमदग्निऽदत्ता ।

आ । सूर्यस्य । दुहिता । ततान । श्रवः । देवेषु । अमृतं ।
अजुर्यं ॥ १५

जमदग्निदत्ता जमदग्निभिः प्रज्वलिताग्निभिऋषिभिरस्मभ्यं दत्तामतिमज्ञानं बाधमाना ससर्परीः सर्वत्र शब्दरूपतया सर्पणशीला वाक् बृहत्प्रभूतं यथा भवति तथा मिमाय । नभसि शब्दं करोति । सैषा सूर्यस्य दुहिता वाग्देवता देवेष्विंद्रादिष्वजुर्यं जयरहितमक्षतममृतलक्षणं श्रवोऽन्नमा ततान । समंतात्स्वाकारयाचं । तनोति ॥ जमदग्निदत्ता । दाण् दान इत्यस्य निष्ठायां दो दद्धोरिति ददादेशः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । अजुर्यं । जॄ वयोहानौ । ऋहलोर्ण्यत् । बहुलं छंदसीत्युत्वं । नञ्सुभ्यामित्यंतोदात्तत्वं ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये एकोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोड़शी ॥

ससर्परीरभरत्तूयमेभ्योऽधि श्रवः पांचजन्यासु कृष्टिषु ।

सा पक्ष्याईनव्यमायुर्दधाना यां मे पलस्तिजमदग्नयो

दद्दुः ॥ १६

ससर्परीः। अभरत् । यं । एभ्यः । तूयधि । श्रवः ।
पांचऽजन्यासु । कृष्टिषु ।

सा। पच्या। नव्यं। आयुः। दधाना। यां। मे।

पलस्ति॑ऽजमदग्नयः॑ दुदुः॥ १६

वसर्पराः सर्वत्र गद्यपद्यात्मकत्वेन सर्पणशीला वाग्देवता पांचजन्यासु कृष्टिषु। निषादपंचमाश्चत्वारो वर्णाः। तत्संबंधिनीषु प्रजासु यच्छ्रवोऽन्नं विद्यते तच्छ्रोऽस्म-भ्यमधि अधिकं यथा भवति तथा तूयं क्षिप्रमभरत्। भरतु। संपादयतु। पलस्ति-जमदग्नयः पलस्तयः पलिता दीर्घायुषो जमदग्नयो मुनयो यां वाचं सूर्यादाहृत्य मे मह्यं ददुरददुः पच्या पथ्यस्य पश्चादिनिर्वाहकस्य सूर्यस्य दुहिता सा वाक् नव्यं नवतरमायुरन्नं जीवनं वा दधाना मम कुर्वाणा भवतु॥ पांचजन्यासु। बहिर्देव-पंचजनेभ्यश्चेति वक्तव्यमिति ञ्यप्रत्ययः। ञित्वादाद्युदात्तः। पच्या। पश्चे भवा। दिगादित्वाद्यत्। तित्स्वरितः। नव्यं। नवशब्दाद्धस्त्वादित्वात्स्वार्थिको यत्। पलस्ति-जमदग्नयः। कर्मधारयसमासः। समासस्वरः॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

स्थिरौ गावौ॑ भवतां वी॒ळुरक्षो॒ मेषा वि व॑र्हि मा युगं वि शा॑रि।

इंद्रः॑ पात॒ल्ये॑ ददतां॒ शरी॑तो॒ररि॑ष्टनेमे अ॒भि नः॑ सचस्व॥ १७

स्थिरौ। गावौ॑। भवतां। वी॒ळुः। अक्षः॑। मा। ईषा। वि।

व॒र्हि। मा। यु॒गं। वि। शा॒रि।

इंद्रः॑। पा॒त॒ल्ये इति॑। द॒द॒तां। शरी॑तोः। अरि॑ष्टऽनेमे।

अ॒भि। नः॒। स॒च॒स्व॥ १७

राज्ञः सुदासो यज्ञेऽश्वत्थं हत्वा यज्ञशालातो निर्गंतुमिच्छन् रथेऽश्वादिकं युंजानो विश्वामित्रो रथांगानि स्तौति। गावौ। गच्छत इति गावावश्वौ। स्थिरौ भवतां। अक्षश्च वीळु दृढो भवतु। ईषा दंडश्च मा विवर्हि। वृढो मा भवतु। युगं च मा विशारि। विशीर्णं मा भवतु। इंद्रः पातल्ये पतनशीले कीलके शरीतोर्विश-रणात्माक् ददतां। धारयतु। हे अरिष्टनेमे अहिंसितप्रधिविशिष्ट हे रथ नोऽस्मा-

नभि अभिमुख्येन सचस्व । संगतो भव ॥ विवर्हिं । वृहि वृद्धौ । रिपूर्वो वृहिर्वि-नाशे वर्तते । अस्मात्कर्मकर्तरि लुङि चिण् भावकर्मणोरिति चिण् । चिणो लुगिति तप्रत्ययस्य लुक् । निघातः । युगं । युगशब्द उञ्छादिषु रथाद्युपकरणेऽर्थे घञंतत्वेन निपातनादगुणत्वं । तत्र पाठादंतोदात्तत्वं । शारि । शॄ हिंसायामित्यस्य लुङि रूपं । अरिष्टनेमे । पादादित्वात् षाष्ठिकमाद्युदात्तत्वं ॥

॥ अथाष्टदशी ॥

बलं धेहि तनूषु नो बलमिंद्रानळुत्सु नः ।

बलं तोकाय तनयाय जीवसे त्वं हि बलदा असि ॥ १८

बलं । धेहि । तनूषु । नः । बलं । इंद्र । अनळुत्ऽसु । नः ।

बलं । तोकाय । तनयाय । जीवसे । त्वं । हि । बलऽदाः ।

असि ॥ १८

हे इंद्र नोऽस्माकं तनूषु शरीरेषु बलं धेहि । नोऽस्मत्संबंधिरथवाहेष्वनळुत्सु बलं धेहि । तोकाय पुत्राय तनयाय पौत्राय च जीवसे चिरं जीवनाय बलमायुर्विधेहि । एतादृशं दातृत्वं कुत इत्यत आह । त्वं बलदाः । बलं ददातीति बलदाः । असि हि । सर्वेषु लोकेषु प्रसिद्धोऽसि खलु ॥ अनळुत्सु । वह प्रापणे । अनसि वहेः क्विप् । अनसो डश्चेति क्विप् । अनसः सकारस्य डत्वं । वहेर्यजादित्वात्संप्रसारणं । वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहां द इति हकारस्य दत्वं । तदुत्तरस्वरः । असि । हियोगादनिघातः । सिपः पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अभि व्ययस्व खदिरस्य सारमोजो धेहि स्पंदने शिंशपायां ।

अक्षं वीळो वीळित वीळयस्व मा यामादस्मादव

जीहिपो नः ॥ १९

अभि । व्ययस्व । खदिरस्य । सारं । ओजः । धेहि ।

स्पंदने । शिंशपायां ।

अक्ष । वीड़ो इति । वीड़ित । वीड़यस्व मा । यामात् ।

अस्मात् । अव । जीहिपः । नः ॥ १८

हे इंद्र खदिरस्य सारं । सारेण हि आणिः क्रियते । तं खदिरस्य सारभूत-माणिमभि अथस्य । अभितस्तत्तत्स्थानेषु दार्ढ्यार्थं निषेहि । स्यंदने रथस्य गमने सति शिंशपायां शिंशपाख्यादारुनिर्मिते रथस्य फलक ओजो धेहि । दार्ढ्यं कुरु । हे वीड़ो दृढ वीड़िताङ्गाभिर्दृढोसत हे अक्ष वीड़यस्व । त्वं दृढो भव । यद्वास्मान् दृढोकुरु । यामाद्गच्छतोऽस्माद्रथान्नोऽस्मान् मावजीहिपः । मा पीपतः ॥ खदिरस्य । अजिरशिशिरेत्यादिना किरच्प्रत्ययांतत्वेन निपातनादंतोदात्तः । वीड़िय । वीड़-यतेर्ण्यंतस्य निष्टायामिडागमः । निष्टायां सेटि । पा० ६.४.५२. । इति णेर्लुक् । वीड़यस्व । आमंत्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वादनिघातः । यामात् । या प्रापणे इत्यस्मादर्तिस्तुसुहुसृ इत्यादिना मप्रत्ययः । निघादाद्युदात्तः । जीहिपः । ओ-हाक् त्यागे । ण्यंतस्य लुङि चङि रूपं । अकारस्येकारश्छांदसः ॥

॥ अथ विंशी ॥

अयमस्मान्वनस्पतिर्मा च हा मा रीरिषत् ।

स्वस्त्या गृहेभ्य आवसा आ विमोचनात् ॥ २०

अयं । अस्मान् । वनस्पतिः । मा । च । हाः । मा । च ।

रिरिषत् ।

स्वस्ति । आ । गृहेभ्यः । आ । अवऽसै । आ ।

विऽमोचनात् ॥ २०

यजमान आत्मनः श्रेय आशास्ते । वनस्पतिर्वनस्पतिनिर्मितोऽयं रथो रथारूढानस्मान् । मा च हाः । मा त्याक्षीत् । किंच मा रीरिषत् । अस्मान् मा विनाशयतु । किंच गृहेभ्यः । यावद्गृहान् प्राप्नुयाम तावदस्मभ्यं स्वस्ति भवतु । तथावसै । पंचम्यर्थे चतुर्थी । यावद्रथवेगावसानं तावत् । आ विमोचनात् । यावद्रथयोलितास्वविमोचनं तावत् स्वस्ति भवतु ॥ हाः । ओहाक् त्यागे । लुङि मंत्रे घसेत्यादिना

सिचो लुक्। पुरुषव्यत्ययः। चवायोगे प्रथमेति न निघातः। रीरिषत्। रिष हिंसायामित्यस्य ण्यंतस्य लुङि चङि रूपं। द्वितीयत्वान्निघातः। रटहेभ्यः। रटहे- गेंहे क इति कः। पंचम्यपाङ्परिभिरिति पंचमी। अवसै। मोऽंतकर्मणि। क्विप्। चतुर्थ्येकवचन आतो लोपाभावश्छांदसः। वृद्धिः। एकादेशस्वरः॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये द्वाविंशो वर्गः॥

इंद्रोतिभिरित्याद्याश्चतस्रो वसिष्ठद्वेषिण्यः। पुरा खलु विश्वामित्रशिष्यः सुदा नाम राजर्षिरासीत् स च केनचित्कारणेन वसिष्ठद्वेष्योऽभूत्। विश्वामित्रस्तु शिष्यस्य रक्षार्थमाभिर्ऋग्भिर्वसिष्ठमशपत्। इमा अभिशापरूपाः। ता ऋचो वसिष्ठा न शृण्वंति॥

॥ तत्राद्या सूक्त एकविंशी॥

इंद्रोतिभिर्बहुलाभिर्नो अद्य याच्छ्रेष्ठाभिर्मघवञ्छूर जिन्व।

यो नो द्वेष्ट्यधरः सस्पदीष्ट यमु द्विष्मस्तमु प्राणो जहातु॥२१

इंद्र॥ ऊतिऽभिः। बहुलाभिः। नः। अद्य। यात्ऽश्रेष्ठाभिः।

मघऽवन्। शूर। जिन्व।

यः। नः। द्वेष्टि। अधरः। सः। पदीष्ट। यं। ऊं इति।

द्विष्मः। तं। ऊं इति। प्राणः। जहातु॥२१

परस्य शापं करिष्यन् आदावात्मनो रक्षां कुरुते प्रथमेनार्धर्चेन। हे शूर शौर्य- पराभिभवशक्त हे मघवन्धनवन्निंद्र अद्यास्मिंकाले यात्। यातयतिर्वधकर्मा। यातयतीति यात्। सुपां सुलुगिति शसो लुक्। यातः शत्रून् हिंसतो नोऽस्मानूति- भिस्त्वदीयाभी रक्षाभिर्जिन्व। प्रीणय। कीदृशीभिः। बहुलाभिर्बह्वीभिः श्रेष्ठाभिः प्रशस्ततराभिः। अथ शपति। नोऽस्मान्यः शत्रुर्द्वेष्टि द्वेष्यश्चद्विषयामप्रीतिं करोति सोऽधरो निकृष्टः सन् पदीष्ट। पततु। वयं च यमु द्विष्मस्तमु तं द्वेष्यं प्राणो देहमध्ये वर्तमानः पंचवृत्तिर्वायुर्जहातु। परित्यजतु। उशब्दौ पूरकौ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

परशुं चिद्वि तपति शिंबलं चिद्वि वृश्चति ।
उखा चिदिंद्र येषंती प्रयस्ता फेनमस्यति । २२

परशुं । चित् । वि । तपति । शिंबलं । चित् । वि । वृश्चति ।
उखा । चित् । इंद्र । येषंती । प्रऽयस्ता । फेनं । अस्यति ॥ २२

परशुं चित् । चिच्छब्द उपमार्थः । यथा परशुं कुठारं प्राप्य वृक्षो वितपति विशिष्टतापयुक्तो भवति । एवं मदीयो द्वेष्टा वितपतु । शिंबलं चित् शल्मलीकुसुमं यथानायासेन विवृश्चति विच्छिद्यते । एवं स द्वेष्टा विवृश्चति । विच्छिन्नावयवो भवतु । प्रयस्ता प्रहृता येषंती क्वथंत्युखा चित् स्थालीव स द्वेष्टा मदीयमंत्रसामर्थ्येन प्रहृतः सन् फेनमस्यति । फेनं मुखादुद्गिरतु ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

न सायकस्य चिकिते जनासो लोधं नयंति पशु मन्यमानाः ।
नावाजिनं वाजिना हासयंति न गर्दभं पुरो अश्वान्नयंति ॥ २३

न । सायकस्य । चिकिते । जनासः । लोधं । नयंति । पशु ।
मन्यमानाः ।
न । अवाजिनं । वाजिना । हासयंति । न । गर्दभं । पुरः ।
अश्वात् । नयंति ॥ २३

पुरा खलु तपसः क्षयो मा प्रापदिति शापाञ्चिहृत्तं मौनिनं विश्वामित्रं वसिष्ठपुरुषा बद्ध्वानीतवंतः । साम्प्रति विश्वामित्रो ब्रूते । हे जनासो जनाः सायकस्यावसानकारिणो विश्वामित्रस्य मंत्रगणसामर्थ्यं न चिकिते । भयङ्गिनं ज्ञायते । अत एव लोधं लुब्धं तपसः क्षयो मा भूदिति लोभेन तूष्णीं स्थितमृषिं पशु मन्यमानाः । पशु इति निपातः पशुवदित्यमानार्थः । पशुवन्मन्यमाना एते नयंति । बद्ध्वा स्वकीयं

द्वेष्यं प्रापयंति । एवं स्वसामर्थ्यं प्रदर्श्य विसदृशो वसिष्ठो मया सह स्पर्धितुं नार्हतीति धिक्करोति । नावाजिनमिति । अवाजिनं । वाचाजिनो वाजिनः सर्वज्ञः । तद्विलक्षणं मूर्खजनं वाजिना वागीशा न हासयंति हास्यास्पदं न कुर्वंति । तेन सह न स्पर्धंत इत्यर्थः । तथा गर्दभं रासभमश्वात्पुरः पुरस्तान्न नयंति । एवमेव विसदृशो वसिष्ठो न मया स्पर्धितुमीष्ट इत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

इम इंद्र भरतस्य पुत्रा अपपित्वं चिकितुर्न प्रपित्वं ।
हिन्वंत्यश्वमरणं न नित्यं ज्यावाजं परि णयंत्याजौ ॥ २४

इमे । इंद्र । भरतस्य । पुत्राः । अपऽपित्वं । चिकितुः । न । प्रऽपित्वं ।
हिन्वंति । अश्वं । अरणं । न । नित्यं । ज्याऽवाजं । परि । नयंति । आजौ ॥ २४

हे इंद्र भरतस्य पुत्रा भरतवंश्या इमे विश्वामित्रा अपपित्वमपगमनं वसिष्ठेभ्यश्चिकितुः । जानंति । प्रपित्वं प्रगमनं न जानंति । शिष्टैः सह तेषां संगतिर्नास्ति । ब्राह्मणा एव त इत्यर्थः । अपि चाजौ संग्रामे नित्यं सहजमरणं नारिमिव वसिष्ठान्प्रत्यश्वं हिन्वंति । प्रेरयंति । ततश्च ज्यावाजं बलं धनुं परिणयंति वसिष्ठान्हंतुं शरसंधानेन चरंति ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ इति तृतीये मंडले चतुर्थोऽनुवाकः ॥

पंचमेऽनुवाके नव सूक्तानि । तत्रेमं सह इति द्वात्रिंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं विश्वामित्रपुत्रस्य वाकपुत्रस्य वा प्रजापतेरार्षं । अत्रेयमनुक्रमणिका । इमं महे द्व्यधिकोक्तगोत्रः प्रजापतिर्हि वैश्वदेवं हेति । अस्मिन् सूक्त आद्याग्नेयी ततः परं सप्तर्चो द्यावापृथिव्यास्ततः परा द्युदेवताका दशमी द्यावापृथिव्यैकादशी सावित्री ततः परं सुक्रदिति त्वाष्ट्रामंत्री च विद्युद्रूपेति मारुती सारस्वती च ततः

परं तिस्रो विष्टुभिंद्राग्निदेवताकाः रुद्रस्येत्याग्नेयीति । एवं मैत्रदेवं सूक्तं ॥ सूक्त-विनियोगो लैंगिकः अग्निप्रणयने राजन्यस्येमं महे इति प्रतिपद्धंचम्यां पौर्णमास्या-मित्यत्र सूचितं । इमं महे विदथ्याय शूषं । आ० २. १७. । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

इमं महे विदथ्याय शूषं शश्वत्कृत्व ईड्याय प्र जभ्रुः ।

शृणोतु नो दम्येभिरनीकैः शृणोत्वग्निर्दिव्यैरजस्रः ॥ १

इमं । महे । विदथ्याय । शूषं । शश्वत् । कृत्वः । ईड्याय ।

प्र । जभ्रुः ।

शृणोतु । नः । दम्येभिः । अनीकैः । शृणोतु । अग्निः ।

दिव्यैः । अजस्रः ॥ १

महे महते विदथ्याय विदथे यज्ञे मंथनेन निष्पाद्यमानायेड्याय सर्वैः स्तुत्या-याग्नये शूषं सुखकरमिमं स्तोमं शश्वत्कृत्वो बहुशो भूयः प्रजभ्रुः । प्रभरंति । प्रकर्षेण धारयंति । उच्चारयंतीत्यर्थः । सोऽग्निर्दम्येभिः परेषां दमनकुशलैर्दमे गृहे विद्यमा-नैर्वानीकैस्तेजोभिर्युक्तः सन् नोऽस्मदीयमिमं स्तोमं शृणोतु । दिव्यैर्दिवि भवैस्तेजो-भिरजस्रो निरंतरं युक्तोऽग्निरिमं स्तोमं शृणोतु । शश्वत्कृत्व ईड्याय प्र जभ्रुरिति स्थानादेनं तच्छ्रेष्ठं गमयतीति ब्राह्मणानुसारेण । महदादिगुणविशिष्टाय यज-मानायेममग्निं प्रजभ्रुः प्रहरंत्यृत्विज इति वा व्याख्येयं । उत्तरार्धर्चः समान एव ॥ विदथ्याय । तत्र भव इत्यर्थे भवे छंदसीति यत् । तित्स्वरः । ईड्याय । ईडवंदेत्या-दिना उदात्तत्वं । दम्येभिः । तत्र साधुरिति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । दिव्यैः । दिवमर्हतीत्यर्थे छंदसि चेति यप्रत्ययः । अजस्रः । जसु मोक्षणे । नमिकं-पीत्यादिना ताच्छीलिको रप्रत्ययः । नञा समासे तस्य स्वरः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

महि महे दिवे अर्चा पृथिव्यै कामो म इच्छंचरति प्रजानन् ।

ययोर्ह स्तोमे विदथेषु देवाः सपर्यवो मादयंते सचायोः ॥ २

मर्हि। मह्े। दिवे। अर्च। पृथिव्यै। कार्मः। मे। इच्छन्।
चरति। प्रऽजानन्।
ययोः। ह। स्तोमे। विदथेषु। देवाः। सपर्यवः।
मादयंते। सचा। आयोः॥ २

हे स्तोतर्मह्े महत्यै दिवे द्युलोकदेवतायै महत्यै पृथिव्यै च महि महत् त्वं प्रजानन् स्तोत्रमर्च। कुरु। मे मम कामो मनोरथः सर्वान् भोगानिच्छन् चरति। सर्वत्र वर्तते। आयोर्मनुष्यस्य विदथेषु यज्ञेषु ययोर्द्यावापृथिव्योः स्तोमे स्तोत्रे सपर्यवः पूजाकामा देवाः स्तोतारो वा सचा मादयंते ह सह माद्यंति खलु॥ पृथिव्यै। उदात्तयण इति विभक्तेरुदात्तत्वं। सपर्यवः। सपर्यामिच्छतीत्यर्थे सुपः क्यच्॥

॥ अथ तृतीया॥

युवोर्ऋतं रोदसी सत्यमस्तु मह्े षु णः सुविताय प्र भूतं।
इदं दिवे नमो अग्ने पृथिव्यै सपर्यामि प्रयसा यामि रत्नं॥ ३

युवोः। ऋतं। रोदसी इति। सत्यं। अस्तु। मह्े। सु।
नः। सुवितायं। प्र। भूतं।
इदं। दिवे। नमः। अग्ने। पृथिव्यै। सपर्यामि। प्रयसा।
यामि। रत्नं॥ ३

हे रोदसी द्यावापृथिव्यौ युवोर्युवयोर्ऋतमान्तर्यक्षं सत्यं यथार्थमस्तु। युवां नोऽस्माकं मह्े महते सुवितायाभ्युदयाय यज्ञसमाप्त्यर्थं सु सुष्ठु प्रभूतं। प्रभवतं। हे अग्ने दिवे पृथिव्यै चेदं नमोऽस्तु। प्रयसा हविर्लक्षणेनान्नेन सपर्यामि। परिचरामि। रत्नमुत्तमं धनं यामि। याचे। यातिर्याच्ञाकर्मा ईमहे इत्यादिषु पठितत्वात्॥ षु। संहितायां सुञ इति षत्वं। णः। संहितायां नश्च धातुस्थोरुषुभ्य इति णत्वं। सुविताय। इण् गतौ। अधिकरणे क्तः। शोभनं गम्यतेऽस्मिन्निति

स्तुवितं। उपङ्गादेशश्छांदसः। भूतं। भवतेर्लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुकि रूपं। यद्वा छांदसे लुङि सिचो गातिस्थेति लुक्। निघातः। दिवे पृथिव्यै। नमःस्वस्ती-त्यादिना। पा० २. ३. १६.। चतुर्थी। सपर्यामि कंड्वादिः परिचरणे वर्तते। प्रत्ययस्वरः। यामि। यातेर्लटि रूपं। वाक्यभेदादनिघातः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उतो हि वां पूर्व्या आविविद्र ऋतावरी रोदसी सत्यवाचः।

नरश्चिद्वां समिथे शूरसातौ ववंदिरे पृथिवि वेविदानाः॥ ४

उतो इति। हि। वां। पूर्व्याः। आऽविविद्रे।

ऋतवरी इत्यृतऽवरी। रोदसी इति। सत्यऽवाचः।

नरः। चित्। वां। संऽइथे। शूरऽसातौ। ववंदिरे।

पृथिवि। वेविदानाः॥ ४

उतो अपि च हे ऋतावरी। ऋतं सत्यं। तद्वत्यौ हे रोदसी द्यावापृथिव्यौ पूर्व्याः पूर्वे भवाः पुरातनाः सत्यवाचो महर्षयो वां युवाभ्यामाविविद्रे हि। तं तमपेक्षितमर्थं लेभिरे खलु। तथा हे पृथिवि शूरसातौ शूराणां सातिर्लाभो यस्मिन् तस्मिन्समिथे संगमननिमित्ते युद्धे नरश्चिदद्यतना मनुष्या वां युवयोर्माहात्म्यं वेविदाना जानंतोऽतो द्यावापृथिव्यौ ववंदिरे। स्तुवंति॥ आविविद्रे। विदिर् लाभे स्वरितत्वादुभयपदी। लिटि इरयो रे इति रेभावादेशः। सह सुपेत्यत्र सहेति योगविभागादाङा सह समासः। समिथे। इण् गतौ। समीण इति थक्प्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः॥

॥ अथ पंचमी ॥

का ब्रह्मा वेद क इह प्र वोचद्देवाँ अच्छा पथ्याऽऽका समेति।

ददृश्र एषामवमा सदांसि परेषु या गुह्येषु व्रतेषु॥ ५

कः । अद्धा । वेद । कः । इह । प्र । वोचत् । देवान् ।

अच्छं । पथ्यां । का । सं । एति ।

ददृश्रे । एषां । अवमा । सदांसि । परेषु । या । गुह्येषु ।

व्रतेषु ॥ ५

को वाद्धा सत्यभूतं तादृशमर्थं वेद । वेत्ति । को वेहास्मिन्प्रज्ञातमर्थं वोचत् । ब्रवीति । किं तत्तदुच्यते । देवानच्छाभिलक्ष्य का पथ्या पथि साधुः समीचीनः को मार्गः समेति । सम्यक् प्राप्नोतीति । इममर्थं न कश्चिज्जानाति । न कोऽपि ब्रवीति । किं ते देवा विद्यंते । बाढमित्याह । एषां दिवि स्थितानां नक्षत्ररूपाणां देवानामवमाधोमुखानि सदांसि स्थानानि ददृश्रे । दृश्यंते । तथापि परेषूत्तमेषु गुह्येषु दुर्ज्ञानेषु व्रतेषु कर्मस्वनुष्ठितेषु या यानिदिवि देवस्थानानि लभ्यंते तत्रागंतुं को मार्ग इति वेदमंतरेण न कश्चिज्जानातीत्यभिप्रायः ॥ अद्धा । स्वरादिष्वंतोदात्तत्वेन पठितत्वादंतोदात्तः । वोचत् । ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि । लुङि ब्रुवो वचिरिति वच्यादेशः । अस्यतिवक्तिख्यातिभ्य इति च्लेरङादेशः । वच उमित्युमागमः । निघातः ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

कविर्नृचक्षा अभि षीमचष्ट ऋतस्य योना विघृते मदंती ।

नाना चक्राते सदनं यथा वेः समानेन क्रतुना संविदाने ॥ ६

कविः । नृऽचक्षाः । अभि । सीं । अचष्ट । ऋतस्य । योना ।

विघृते इति विऽघृते । मदंती इति ।

नाना । चक्राते इति । सदनं । यथा । वेः । समानेन ।

क्रतुना । संविदाने इति संऽविदाने ॥ ६

कविः क्रांतदर्शी नृचक्षा नृणां द्रष्टा सूर्यः सीमिते द्यावापृथिव्यावभ्यचष्ट । सर्वतः पश्यति । ऋतस्य योना जलस्य स्थानेऽंतरिक्षे मदंती हृष्यंत्यौ विद्येते । घृतमस्या ओषधयो जलमस्याप्सु इति । एवंविधरसोपेते समानेन । समानमेतदुदकमुच्चैत्यव चाहभिः । भूमिं पर्जन्या जिन्वंति दिवं जिन्वंत्यग्नय इति परस्परप्रीणनाख्येनैकेन क्रतुना कर्मणा संविदाने परस्परमैकमत्यं प्राप्ते ते द्यावापृथिव्यौ नाना पृथग्भूतं सदनं स्थानं चक्राते । तथा च श्रुतिः । इमौ वै लोकौ सहास्तां तौ व्यैतामिति । तत्र दृष्टांतः । यथा वेः कुलायं नाना भवति तद्वत् ॥ चक्राते । चक्षिङ् व्यक्तायां वाचीत्यस्य लिङि स्कोः संयोगाद्योरिति ककारलोपः । निघातः । संविदाने । विद ज्ञान इत्यस्य समो गम्यृच्छीत्यादिनात्मनेपदे शानच् । चित्त्वादंतोदात्तः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

समान्या वियुते दूरेअंते ध्रुवे पदे तस्थतुर्जागरूके ।
उत स्वसारा युवती भवंती आदु ब्रुवाते मिथुनानि नाम ॥ ७

समान्या । वियुते इति विऽयुते । दूरेअंते इति दूरेऽअंते ।
ध्रुवे । पदे । तस्थतुः । जागरूके इति ।
उत । स्वसारा । युवती इति । भवंती इति । आत् ।
ऊं इति । ब्रुवाते इति । मिथुनानि । नाम ॥ ७

समान्या समाने परस्परप्रीणनाख्येन कर्मणैकमत्यं गते वियुते वियुज्य वर्तमाने दूरेअंते । दूरेऽंतोऽवसानं ययोस्ते दूरेअंते । अविनाशिन्यौ ते द्यावापृथिव्यौ जागरूके जागरणशीले सत्यौ ध्रुवेऽविनाशिनि पदेऽंतरिक्षे तस्थतुः । तिष्ठतः । उतापि च युवती नित्यतरुणे स्वसारा भगिन्यावेकस्मादात्मनो जाते इति भवंती तस्थतुरित्यन्वयः । आदनंतरं मिथुनानि द्वंद्वानि नाम उर्वी पृथ्वी बहुले दूरेअंते रोदसी पुरोहिते इत्यादीनि नामानि ब्रुवाते । ते परस्परं ब्रूतः । उर्व्यादिभि[illegible]भिर्द्यावापृथिव्यावुच्येते इत्यर्थः ॥ समान्या । सुपां सुलुगिति विभक्तेर्डादेशः । दूरेअंते । दूङ् गतौ । दुरीणो लोपश्च । उ० २, २१ । इति रक्प्रत्ययो धातोर्णलोपश्च । रो रीति रेफलोपः । ढ्रलोप इति दीर्घः । अंतशब्दोऽमेरमिचसोत्यादिना

तप्प्रत्ययांतः । सप्तम्युपमानेति बहुव्रीहिः । हलदंतादिति सप्तम्या अलुक् । पूर्वपदस्वरः । जागरूके । जागृ निद्राक्षय इत्यस्मात्ताच्छील्यार्थे जागरूकः । पा० ३, २, १६५ । इत्यूकप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । स्वसारा । न षट्स्वस्रादिभ्य इति ङीपः प्रतिषेधः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

विश्वेदेते जनिमा सं विविक्तो महो देवान्बिभ्रती न व्यथेते ।

एजद्ध्रुवं पत्यते विश्वमेकं चरत्पतत्रि विषुणं वि जातं ॥ ८

विश्वा । इत् । एते इति । जनिम । सं । विविक्तः । महः ।

देवान् । बिभ्रती इति । न । व्यथेते इति ।

एजत् । ध्रुवं । पत्यते । विश्वं । एकं । चरत् । पतत्रि ।

विषुणं । वि । जातं ॥ ८

एते द्यावापृथिव्यौ विश्वेज्जनिम सर्वाण्यपि भूतजातानि संविविक्तः । अवकाशप्रदानेन संविभज्य कुरुतः । किं च महो महतो देवानिंद्रसूर्यादीन् सरित्समुद्रपर्वतादींश्च बिभ्रती बिभ्राणे अपि न व्यथेते । न खिद्येते । किंच एजज्जंगमात्मकं ध्रुवं स्थावरात्मकं च विश्वं जगदेकं स्थानं पृथिवीमेव पत्यते । अभिगच्छति । तथा चरज्जंचलं पशुजातं पतत्रि पक्षिजातं च विषुणं विष्वक् नानारूपमनयोर्मध्ये वितिष्ठते । योग्यक्रियाध्याहारः ॥ विविक्तः । विचिर् पृथग्भावे । जुहोत्यादिः । निघातः । बिभ्रती । डुभृञ् धारणपोषणयोरित्यस्य शतरि नाभ्यस्ताच्छतुरिति नुमभावः । अभ्यस्तस्वरः । एजत् । एजृ कंपने । शतरि रूपं । पत्यते । पद गतौ । दिवादिरात्मनेपदी । दकारस्य तकारो व्यत्ययेन । निघातः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सना पुराणमध्येम्यारान्महः पितुर्जनितुर्जामि तन्नः ।

देवासो यत्र पनितार एवैरुरौ पथि व्युते तस्थुरंतः ॥ ९

सना॑। पु॒रा॒णम्। अ॒धि॑। ए॒मि॒। आ॒रात्। म॒हः। पि॒तुः।

ज॒नि॒तुः। जा॒मि। तत्। नः।

दे॒वासः॑। यत्र॑। प॒नि॒तारः॑। ए॒वैः। उ॒रौ। प॒थि। विऽउ॑ते।

त॒स्थुः। अ॒न्तरिति॑ ॥ ९

हे द्यौर्महतो महत्याः पितुः सर्वस्य पालयित्र्या जनितुर्जनयित्र्यास्तव सना सनातनं पुराणं पूर्वक्रमागतं नोऽस्माकं तज्जामि जामित्वं। सर्वमेकस्माज्जातमिति द्यौर्भगिनी भवति। तादृशं भगिनीत्वं तदारादधुनाध्येमि। स्मरामि। दिवः पितृत्वे जनयितृत्वे च मंत्रवर्णः। द्यौर्मे पिता जनिता नाभिरत्र। ऋग्वे० १. १६४. ३३.। इति। यत्र यस्यां दिव्यंतर्मध्य उरौ विस्तीर्णे व्युते विविक्ते पथि नभसि पनितारस्त्वां स्तुवंतो देवासो देवा एवैर्गमनसाधनैः स्वैः स्वैर्वाहनैः सहिताः संतस्तस्थुः। तत्र स्थिता देवा मदीयं स्तोत्रं शृण्वंत्विति भावः॥ पुराणं। पुरापुरस्तात् यैभिकार्थे सायंचिरमिति ट्युप्रत्ययः। पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेष्विति निपातनात्तुडभावः। निपातनादेवांतोदात्तत्वं। एमि। इक् स्मरणे। अदादिः। लटि रूपं। निघातः। व्युते। वेञ् तंतुसंताने। कर्मणि क्तः। यजादित्वात्संप्रसारणं। गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरः। तस्थुः। तिष्ठतेर्लिटि रूपं। यत्रयोगादनिघातः॥

॥ अथ दशमी॥

इ॒मं स्तोम॑ रोदसी॒ प्र ब्र॑वीम्यृदू॒दराः॑ शृणवन्न॒ग्निजि॑ह्वाः।

मि॒त्रः स॒म्राजो॒ वरु॑णो॒ युवा॑ आदि॒त्यासः॑ क॒वयः॑

प॒प्रथा॒नाः ॥ १०

इ॒मम्। स्तोम॑म्। रोद॑सी॒ इति॑। प्र। ब्र॒वी॒मि। ऋ॒दू॒दराः॑।

शृ॒ण॒व॒न्। अ॒ग्नि॒ऽजि॒ह्वाः।

मित्रः । सम्ऽराजः । वरुणः । युवानः । आदित्यासः ।

कवयः । पप्रथानाः ॥ १०

हे रोदसी द्यावापृथिव्याविमं युष्मदीयं स्तोमं प्रब्रवीमि । प्रकर्षेण वदामि । ऋदूदराः । ऋदु मृदु उदरं येषां ते ऋदूदराः । यद्वा ऋदुरुदरे सोमो येषां ते ऋदूदराः । अग्निजिह्वाः । अग्निर्जिह्वास्थानीयो येषां ते तथोक्ताः । सम्राजः सम्यग्दीप्यमाना युवानो नित्यतरुणाः । यद्वा यजमानानभिमतफलैर्मिश्रीकुर्वंतः । कवयः क्रांतदर्शिनः पप्रथानाः स्वनि स्वानि कर्माणि प्रथयंतो मित्रादयो देवाः शृणवन् । तदिदं स्तोत्रं शृण्वंतु ॥ शृणवन् । श्रु श्रवण इत्यस्य लेट्यडागमः । अग्निजिह्वाः । त्रिचक्रादित्वादंतोदात्तत्वं । पप्रथानाः । प्रथ प्रख्यान इत्यस्य कानचि रूपं । चित्वादंतोदात्तः ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

हिरण्यपाणिः सविता सुजिह्वस्त्रिरा दिवो विदथे पत्यमानः ।

देवेषु च सवितः श्लोकमश्रेरादस्मभ्यमा सुव सर्वतातिं ॥ ११

हिरण्यऽपाणिः । सविता । सुऽजिह्वः । त्रिः । आ । दिवः ।

विदथे । पत्यमानः ।

देवेषु । च । सवितरिति । श्लोकं । अश्रेः । आत् । अस्मभ्यं ।

आ । सुव । सर्वऽतातिं ॥ ११

हिरण्यपाणिः । दानार्थं हिरण्यं पाणौ हस्ते यस्य स तथोक्तः । यद्वा देवकर्तृक-यागे सवितुर्ऋत्विग्भूतस्य हस्ते प्राशित्रं भक्षणार्थमध्वर्यवो ददुः । तत्प्राशित्रं तस्य हस्तौ चिच्छेद । ततोऽध्वर्यवो हिरण्मयौ हस्तौ कृत्वा संदधुः । ततोऽयं हिरण्य-पाणिः । तथा च कौषीतकं । सवित्रे प्राशित्रं प्रतिजह्रुस्तत्तस्य पाणी प्रतिच्छेद तस्मै हिरण्मयौ प्रतिदधुस्तस्माद्धिरण्यपाणिरिति । सुजिह्वः शोभनवाक् सविता

विदथे यज्ञे त्रिष्वपि सवनेषु दिवो नभसः सकाशादापत्यमान आगच्छन् भवतीति शेषः। परोऽवर्चः प्रत्यञ्चः। हे सवितस्त्वं देवेषु स्तोतृषु विद्यमानं च श्लोकं। श्लोक्यतेऽनेनेति श्लोकः स्तोत्रं। तदस्मे। प्रासुव च। आदनंतरं सर्वतातिं सर्वमपेक्षितं फलमस्मभ्यमासुव। प्रेरय॥ हिरण्यपाणिः। हिरण्यशब्दं यास्को बहुधा निर्वक्ति। हिरण्यं कस्माद्ध्रियत आयम्यमानमिति वा ह्रियते जनाज्जनमि-त्यादिना। नि० २. १०.। पाणिशब्दं च निर्विवेच। पाणिः पणायतेः पूजाकर्मण इति॥ हर्य कांतिगत्योः। हर्यतेः कन्यन् हिर चेति कन्यन् हिर इत्यतमादेशो धातोः। नित्त्वादाद्युदात्तः। बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः। पत्यमानः। पद गतौ। दिवा-दिरात्मनेपदी। दकारस्य तकारश्छांदसः। अस्मे। श्विञ् सुवायामित्यस्य लङि बहुलं छंदसीति शपो लुक्। चवायोगे प्रथमेति न निघातः। सुव। षू प्रेरणे। तुदादिः। सर्वतातिं। सर्वदेवात्तातिल् स्वार्थिकः। लित्स्वरः॥

॥ अथ द्वादशी॥

सुकृत्सुपाणिः स्ववाँ ऋतावा देवस्त्वष्टावसे तानि नो धात्।
पूषण्वंत ऋभवो मादयध्वमूर्ध्वग्रावाणो अध्वरमतष्ट॥ १२

सुऽकृत्। सुऽपाणिः। स्वऽवान्। ऋतऽवा। देवः। त्वष्टा।
अवसे। तानि। नः। धात्।
पूषण्ऽवंतः। ऋभवः। मादयध्वं। ऊर्ध्वऽग्रावाणः। अध्वरं।
अतष्ट॥ १२

सुकृत्सुष्ठु जगतः कर्ता सुपाणिः कल्याणपाणिः स्ववान् धनवानृतावा सत्यसं-कल्पस्त्वष्टा देवस्तानि यान्यस्माकमपेक्षितान्यवसे रक्षणाय नोऽस्मभ्यं धात्। ददातु। ऋभवः। उरु भांतीत्यृभवः। हे ऋभवः पूषण्वंतः पूष्णा सहिता यूयं मादयध्वं। अस्मान् धनप्रदानेन हृष्टान् कुरुत। ऊर्ध्वग्रावाणः सोमाभिषवार्थमुद्यतग्रावाणः संत ऋत्विज इममस्मदीयमध्वरमतष्ट। अकुर्वन्॥ अतष्ट। तक्षू त्वक्षू तनूकरणे। ऊदित्त्वादत्वेडभावः। झलो झलीति सिलोपः। स्कोः संयोगाद्योरिति ककारलोपः। बहुवचनस्यैकवचनं छांदसं॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

विद्युद्रथा मरुतं ऋष्टिमंतो दिवो मर्या ऋतजाता अयासः ।

सरस्वती शृण्वन्यज्ञियासो धाता रयिं सहवीरं तुरासः ॥ १३

विद्युत्ऽरथाः । मरुतः । ऋष्टिऽमंतः । दिवः । मर्याः ।

ऋतऽजाताः । अयासः ।

सरस्वती । शृण्वन् । यज्ञियासः । धात । रयिं ।

सहऽवीरं । तुरासः ॥ १३

विद्युद्रथा विद्योतमानरथोपेता ऋष्टिमंतो दीप्तिमंतः । ऋष्टिरायुधविशेषः । तद्वंतो वा दिवो द्योतमाना मर्याः शत्रूणां मारयितार ऋतजाता उदकाद्युत्पाद्या प्रादुर्भूताः । यद्वा ऋतमुदकं जातं येभ्यस्ते ऋतजाताः । अयासः सततगमनशीला यज्ञियासो यज्ञार्हा मरुतः सरस्वती । गद्यपद्यरूपेण प्रसरणमस्या अस्तीति सरस्वती । वाग्देवता च । एते सर्वे देवा मदीयमिमं स्तोमं शृण्वन् । शृण्वंतु । तुरासोऽस्माकं फलप्रदाने त्वरणयुक्ता हे मरुतः सहवीरं पुत्रसहितं रयिं धनं धात । अस्मभ्यं धत्त ॥ धात । दधातेर्लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक् । तप्तनप्तनथनाश्चेति तबादेशः । पादादित्वादनिघातः । तपः पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । तुरासः । तुर त्वरणे । इगुपधलक्षणः कः । आमंत्रितत्वान्निघातः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

विष्णुं स्तोमासः पुरुदस्ममर्का भगस्येव कारिणो यामनि ग्मन् ।

उरुक्रमः ककुहो यस्य पूर्वीर्न मर्धंति युवतयो जनित्रीः ॥ १४

विष्णुं । स्तोमासः । पुरुऽदस्मं । अर्काः । भगस्यऽइव ।

कारिणः । यामनि । ग्मन् ।

उरुऽक्रमः । ककुहः । यस्य । पूर्वीः । न मर्धंति । युवतयः ।

जनित्रीः ॥ १४

स्तोमासः । स्तूयंत एभिरिति स्तोमाः स्तोत्राणि । अर्का अर्चनीयानि शस्त्राणि च भयस्येव धनस्य कारिणः कर्तृणीव स्थितानि तानि यामनि संततं प्रतायमानेऽस्मिन्यज्ञे पुरुदस्मं बहुकर्माणं । यद्वा बहून् दस्यत्युपक्षपयतीति पुरुदस्मः । तं विष्णुं देवं ग्मन् । गच्छंतु । पूर्वीर्वह्व्यो जनित्वोः सर्वस्य जनयित्र्यो युवतयः परस्परमसंकीर्णाः ककुहः । कं स्कुभ्नंति विस्तारयंतीति ककुभो दिशः । यद्वा ककुबुच्छ्रायः । उच्छ्रिता इव हि दिशो दृश्यंत उपलभ्यमानास्तिष्ठंति । एता दिशो विष्णोराज्ञां न मर्धंति । न हिंसंति । स विष्णुरुरुक्रमः । उरुसंख्यान् क्रमः पादविक्षेपो यस्य सः । त्रिविक्रमावतार एकेनैव पादेन सर्वं जगदाक्रम्यातिष्ठत ॥ ग्मन् । गमेर्लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् । ककुभः । पृषोदरादित्वाद्रूपस्वरसिद्धिः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इंद्रो विश्वैर्वीर्यैः३ःपत्यमान उभे आ पंप्रौ रोदसी महित्वा ।
पुरंदरो वृत्रहा धृष्णुषेणः संगृभ्या न आ भरा भूरि पश्वः ॥ १५

इंद्रः । विश्वैः । वीर्यैः । पत्यमानः । उभे इति । आ । पप्रौ । रोदसी इति । महिऽत्वा ।
पुरंऽदरः । वृत्रऽहा । धृष्णुऽसेनः । संऽगृभ्य । नः । आ । भर । भूरि । पश्वः ॥ १५

विश्वैः सर्वैर्वीर्यैः सामर्थ्यैः पत्यमानः प्राप्यमाणः स इंद्र उभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ महित्वा स्वकीयेन महिम्नापप्रौ । पूरयामास । शेषः प्रत्यक्षकृतः । पुरंदरः शत्रुपुरां दारयिता वृत्रहा वृत्रस्य हंता धृष्णुषेणः पराभिभवनशीलसेनोपेतः स त्वं पश्वः पशून् संगृभ्य संगृह्य नोऽस्मभ्यं भूरि प्रभूतं यथा भवति तथाभर । देहि । यद्वा पश्वः पशोर्भूरि बहुत्वं बहून् पशूंश्च यच्छेति ॥ पुरंदरः । दॄ विदारण इत्यस्य पुरशब्द उपपदे पूःसर्वयोर्दारिसहोरिति खच्प्रत्ययः । वाचंयमपुरंदरौ चेति निपातनात्पूर्वपदस्यामागमः । चित्त्वादंतोदात्तः । धृष्णुषेणः । पूर्वपदादिति संहितायां

षत्वं । यदा षत्वं तदा रषाभ्यामिति णत्वं । संग्टभ्य । ग्रहेर्ल्यपि ल्यानिमह्यावाल्संप्रसारणं । हृग्रहोर्भश्छंदसीति भत्वं । लितीति प्रत्यात्पूर्वस्योदात्तत्वं । पत्वः । पथुमव्द्यात् यसः जसादिषु छंदसि वावचनमिति समर्णदीर्घाभावः ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोड़शी ॥

नासत्या मे पितरा बंधुपृच्छा सजात्यमश्विनोश्चारु नाम ।

युवं हि स्थो रयिदौ नो रयीणां दात्रं रक्षेथे

अकवैरदब्धा ॥ १६

नासत्या । मे । पितरा । बंधुऽपृच्छा । सऽजात्यं । अश्विनोः ।

चारु । नाम ।

युवं । हि । स्थः । रयिऽदौ । नः । रयीणां । दात्रं । रक्षेथे

इति । अकवैः । अदब्धा ॥ १६

हे नासत्यावश्विनौ बंधुपृच्छा । हविःप्रदातृत्वेन बंधूनस्मानपेक्षितमर्थं पृच्छत इति बंधूनां प्रष्टारौ । युवां मे पितरौ पालयितारौ भवतं । युवयोरश्विनोः सजात्यं सजाते भवं संगतं चारु नाम नमनीयं खलु । हे अश्विनौ युवं युवां नोऽस्मभ्यं रयीणां धनानां मध्ये रयिदावुत्तमस्य धनस्य दातारौ स्थो हि । भवथः खलु । किंच अदब्धा केनाप्यतिरस्कृतौ युवां दात्रं हविषां दातारं मामकवैरकुत्सितैः शोभनैः कर्मभी रक्षेथे । पालयतं ॥ नासत्या । नभ्राणनपादित्यादिना निपातनात्नञः प्रकृतिभावः । बंधुपृच्छा । पृच्छेः क्विप् । सुपां सुलुगिति सुपो डादेशः । सजात्यं । सजाते भवं । भवे छंदसीति यत् । तित्स्वरितः । स्थः । अस्तेर्लटि रूपं । हियोगादनिघातः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

महत्तद्वः कवयश्चारु नाम यद्ध देवा भवथ विश्व इंद्रे ।

सख ऋभुभिः पुरुहूत प्रियेभिरिमां धियं सातये तक्षता नः ॥ १७

अर्हत् । तत् । वः । कवयः । चारु । नाम । यत् । ह । देवाः ।

अभवथ । विश्वे । इन्द्रे ।

सखा । ऋभुऽभिः । पुरुऽहूत । प्रियेभिः । इमाम् । धियम् ।

सातये । तक्षत । नः ॥ १७

हे कवयो मेधाविनो हे देवा वो युष्माकं तत्ताहशं महत्प्रभूतं नाम कर्म नमनं वा चारु मनोहरं खलु। यद्येन कर्मणा विश्वे सर्वे यूयमिंद्र इंद्रोपलक्षिते लोके देवा अभवथ ह देवत्वं प्राप्नुथ खलु। हे पुरुहूत बहुभिराहूत हे इंद्र त्वं प्रियेभिः प्रियतमैरृभुभिः। ऋतेन भवंत्यृतेन भांतीति वा। ऋभुभिर्देवैः सखासि। इंद्रसहिता ऋभवो यूयमिमामस्मदीयां धियं स्तुतिं नोऽस्माकं सातये धनादिलाभार्थं तक्षत। स्वीकुरुत॥ यत्। सुपां सुलुगित्यादिना सुपो लुक्। अभवथ। भवतेर्लङि रूपं। यद्वृत्तयोगादनिघातः। सख ऋभुभिरित्यत्र संहितायामृत्यक इति प्रकृतिभावो ह्रस्वत्वं च॥

॥ अथाष्टादशी ॥

अर्यमा णो अदितिर्यज्ञियासोऽदब्धानि वरुणस्य व्रतानि।

युयोत नो अनपत्यानि गंतोः प्रजावान्नः पशुमाँ अस्तु

गातुः॥ १८

अर्यमा । नः । अदितिः । यज्ञियासः । अदब्धानि ।

वरुणस्य । व्रतानि ।

युयोत । नः । अनपत्यानि । गंतोः । प्रजाऽवान् । नः ।

पशुऽमान् । अस्तु । गातुः ॥ १८

अर्यमा। ऋच्छति सर्वदा गच्छतीत्यर्यमा सूर्यः। अदितिर्देवमाता यज्ञियासो यज्ञार्हा देवा यस्य वरुणस्य व्रतानि कर्माण्यदब्धान्यहिंसितानि भवंति स वरुणस्तेऽर्यमादयो देवा नोऽस्मान्रक्षंत्विति शेषः। ते यूयं नोऽस्माकमनपत्यान्यपत्यान

पुत्रापत्यनिहितानि कर्माणि। यद्वा पतनकारणं न भवतीत्यपत्यं। तदन्यान्यनपत्यानि पतनकारणानि कर्माणि गंतोः सन्मार्गाद्युयोत। पृथक् कुरुत। यथा तान्यहितानि कर्माणि न स्पृशंति तथा कुरुतेत्यर्थः। अथ गातुः। गायंति स्तुवंतींद्रादीनत्रेति गातुर्गृहं। नोऽस्मदीयं गृहं पशुमापश्वादियुक्तं प्रजावानपत्योपेतमस्तु॥ अर्यमा। ऋ गतौ। श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्क्लेदन्नित्यादिना निपातनाद्रूपसिद्धिः। अदितिः। दीङ् क्षय इत्यस्य कर्तरि क्तिच्। नञा समासः। अदितिरदीनेति यास्कः। छांदसं ह्रस्वत्वं। नञः स्वरः। युयोत। यौतेरमिश्रीभावकर्मणो लोटि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः। तप्तनवितिं तप्रत्ययस्य तवादेशः। गंतोः। गम्लृ गतौ। सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्क्रुशिभ्यस्तुन् इति तुन्प्रत्ययः। नित्वादाद्युदात्तः। गातुः। गापाचिभ्यश्चेति तुप्रत्ययः॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

देवानां दूतः पुरुध प्रसूतोऽनागान्नो वोचतु सर्वताता।

शृणोतु नः पृथिवी द्यौरुतापः सूर्यो नक्षत्रैरुर्वंतरिक्षं॥ १९

देवानां। दूतः। पुरुध। प्रऽसूतः। अनागान्। नः।

वोचतु। सर्वऽताता।

शृणोतु। नः। पृथिवी। द्यौः। उत। आपः। सूर्यः।

नक्षत्रैः। उरु। अंतरिक्षं॥ १९

पुरुध पुरुषु बहुषु देशेषु प्रसूतोऽग्निहोत्रार्थं विहितः। यद्वा पुरुभिर्यजमानैः प्रसूतो यष्टव्यदेवाह्वानार्थं प्रेरितो देवानां दूतः। तथा च तैत्तिरीयकं। अग्निर्देवानां दूत आसीदिति। तादृशोऽग्निः कर्मकर्तृसाधनवैगुण्येन सापराधानप्यस्माननागाननागसः सर्वताता सर्वत्र वोचतु। ब्रवीतु। किंच पृथिवी द्यौश्च उतापि चापः सूर्यश्च नक्षत्रैरुरु विस्तीर्णमंतरिक्षं च। एते सर्वे देवा सोऽस्मदीयां स्तुतिं शृणोतु। शृण्वंतु। प्रत्येकविवक्षयैकवचनं॥ प्रसूतः। षू प्रेरणे। कर्मणि क्तः। गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरः। अनागान्। असि सकारलोपश्छांदसः। सवर्णदीर्घे कृते तस्माच्छसो न इति नत्वं। वोचतु। वच परिभाषणे। व्यत्ययो बहुलमिति

मपोऽङ्गादेशः । अव उम् । गुणः । निपातः । नवत्वेः । नव गतौ । अभिनचिव्र-जित्वंधिपतिभ्योऽत्वन्नित्य त्रप्रत्ययः । निपातादाद्युदात्तः । यद्वा न चरति न चीयत इति वा नवत्वं । नभ्राण्नपादिति नञः प्रकृतिभावः । नञः स्वरः ॥

॥ अथ विंशी ॥

शृण्वंतु नो वृषणः पर्वतासो ध्रुवक्षेमास इळया मदंतः ।

आदित्यैर्नो अदितिः शृणोतु यच्छंतु नो मरुतः शर्म भद्रं ॥ २०

शृण्वंतु । नः । वृषणः । पर्वतासः । ध्रुवऽक्षेमासः ।

इळया । मदंतः ।

आदित्यैः । नः । अदितिः । शृणोतु । यच्छंतु । नः ।

मरुतः । शर्म । भद्रं ॥ २०

वृषणोऽभिमतफलसेचका मरुतः पर्वतासः । वृष्णंति पूरयंत्यर्थिनां कामानिति पर्वता ध्यावाभिमानिनो देवाः ध्रुवक्षेमासो निश्चलस्थाना इळया हविर्लक्षणेनान्नेन मदंतो माद्यंतः संतो नोऽस्मदीयां स्तुतिं शृण्वंतु । किंच आदित्यैरपत्यभूतैरादित्यै-रुपेतादितिर्नोऽस्मदीयां स्तुतिं शृणोतु । मरुतश्च नोऽस्मभ्यं भद्रं कल्याणकरं शर्म सुखं यच्छंतु । ददतु ॥ आदित्यैः । अदितेरपत्यानीत्यर्थे दित्यदितीति, ण्यः । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः । सुपा सहैकादेशे कृत एकादेश उदात्तः ॥

प्रवत्स्यन्यजमानः सदा सुग इत्यृचं जपन् गच्छेत् । सूत्रितं च । सदा सुगः पितुमाँ अस्तु पंथा इति पंथानमवरुह्य । आ० २, ५, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते एकविंशी ॥

सदा सुगः पितुमाँ अस्तु पंथा मध्वा देवा ओषधीः सं पिपृक्त ।

भगो मे अग्ने सख्ये न मृध्या उद्रायो अश्यां सदनं पुरुक्षोः ॥ २१

सदा। सुऽगः। पितुऽमान्। अस्तु। पंथाः। मध्वा। देवाः।

ओषधीः। सं। पिपृक्त।

भगः। मे। अग्ने। सख्ये। न। मृध्याः। उत्। रायः।

अश्यां। सदनं। पुरुऽक्षोः॥ २१

हे अग्ने अस्माकं पंथा मार्गः सदा सर्वदा सुगः सुखेन गंतुं शक्यः पितुमानन्नवांश्चास्तु। हे देवा मध्वा माधुर्योपेतेनोदकेनौषधीः संपिपृक्त। संपर्चयत। सेचयतेत्यर्थः। हे अग्ने त्वया सख्ये संजाते सति मे मम भगो धनं न मृध्याः। न विनश्यतु। किंच रायो धनस्य पुरुक्षोर्बहन्नस्य च सदनं स्थानमुदश्यां। प्राप्नुयां॥ सदा। स्वरादिष्वाद्युदात्तत्वेन पाठादाद्युदात्तः। पिपृक्त। पृची संपर्के। लोटि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः। बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं। मृध्याः। मृधिर्हिंसार्थः। लिङि तिङां तिङो भवंतीति तिपः सिप्॥

पशौ पुरोडाशस्विष्टकृतः स्वदस्व हव्येति याज्या। सूत्रितं च। स्वदस्व हव्या समिषो दिदीहीति पुरोडाशस्विष्टकृतः। आ० ३.५.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते द्वाविंशी॥

स्वदस्व हव्या समिषो दिदीह्यस्मद्र्यक्सं मिमीहि श्रवांसि।

विश्वाँ अग्ने पृत्सु ताञ्जेषि शत्रूनहा विश्वा सुमना दीदिही

नः॥ २२

स्वदस्व। हव्या। सं। इषः। दिदीहि। अस्मद्र्यक्। सं।

मिमीहि। श्रवांसि।

विश्वान्। अग्ने। पृत्ऽसु। तान्। जेषि। शत्रून्। अहा।

विश्वा। सुऽमनाः। दीदिहि। नः॥ २२

हे अग्ने हव्या हवनयोग्यानि हवींषि स्वदस्व । स्वदाय । अस्माकमियोऽस्मानि सं दिदीहि । सम्यक् प्रकाशय । दीपितानि तानि स्वयंश्चान्यस्मद्भागस्मदभि-मुखानि सं मिमीहि । संमानय । कुर्वित्यर्थः । ततः पृत्सु संग्रामेषु तान्बाधकान्वि-ष्वान् शत्रून् जेषि । जय । अथ सुमनाः शोभनमनस्कः सन् नोऽस्माकं विश्वाहा सर्वाण्यहानि दीदिहि । अग्निहोत्रादिकर्मयोग्यानि प्रकाशय ॥ स्वदस्व । स्वद आस्वादने । लोटि रूपं । थासो लसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः । दिदीहि । दिवु क्रीडादावित्यस्य लोटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्लुः । परत्वात् हलि चेति दीर्घत्वे कृते पश्चाद्धलि लोपः । निघातः । अस्मद्रुक् । अस्मानंचतीत्यंचतेः क्विप् । विष्वग्देवयोश्च टेरिति यणः स्वरितत्वं । मिमीहि । माङ् माने शब्दे च । जुहो-त्यादिः । तस्य लोटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । निघातः । सुमनाः । सोर्मनसीत्युत्तर-पदाद्युदात्तत्वं । दीदिहि । दिवेर्यङ्लुकि लोटि तुजादित्वादभ्यासस्य दीर्घः ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये सप्तविंशो वर्गः ॥

उषसः पूर्वा इति द्वाविंशत्यृचं द्वितीयं सूक्तं त्रैष्टुभं । उषस इत्यनुक्रमणिका । प्रजापतेरार्षं वैश्वदेवं प्रजापतिर्हि वैश्वदेवं हेति पूर्वसूक्ते हिशब्दप्रयोगात् । सूक्तविनियोगो लैंगिकः । अत्राद्योषस्या ततः परं नवर्चोऽग्न्यादिदेवतास्ततः परा-श्चोरात्रदेवताका ततस्ततो रोदस्योः पंचदशी द्युनिशयोर्वा षोडशी दिग्देवताका ततः षड्चो वर्षत इंद्रस्य केचिदग्नेस्त्वष्टुर्वेति मन्यंते ॥

॥ अथ प्रथमा ॥

उषसः पूर्वा अध यद्व्यूषुर्महद्वि जज्ञे अक्षरं पदे गोः ।
व्रता देवानामुप नु प्रभूषन्महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १

उषसः । पूर्वाः । अध । यत् । विऽऊषुः । महत् । वि ।
जज्ञे । अक्षरं । पदे । गोः ।
व्रता । देवानां । उप । नु । प्रऽभूषन् । महत् । देवानां ।
असुरऽत्वं । एकं ॥ १

पूर्वा उदयकालात्प्राचीना उषसो यद्यदा व्यूषुर्व्युच्छंति अथ तदानीमक्षरं । न क्षरतीत्यक्षरं । अविनाश्यादित्याख्यं महत्प्रभूतं ज्योतिर्गोरुदकस्य पदे स्थाने समुद्रे नभसि वा विजज्ञे । उत्पद्यते । अथोदिते सूर्ये प्रभूषन्नग्निहोत्रादिकर्मसु प्रभवितुमिच्छन्यजमानो व्रता कर्माणि देवानां नु क्षिप्रमुप समीपं तिष्ठति । योग्यक्रियाध्याहारः । तदिदं देवानामेकं मुख्यमसुरत्वं । अस्यति क्षिपति सर्वानित्यसुरः प्रबलः । तस्य भावोऽसुरत्वं प्राबल्यं । महदैश्वर्यं ॥ व्यूषुः । उष प्लुष दाह इत्यस्य विपूर्वस्य लिट्युसि रूपं । सहेति योगविभागात्समासः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । प्रभूषन् । भवतेः सनि द्विर्वचनस्य छंदसि विकल्पितत्वादत्र द्विर्वचनाभावः । तदंतात्क्वतरि रूपं । प्रादिसमासः । शतुर्लसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मो षू णो अत्र जुहुरंत देवा मा पूर्वे अग्ने पितरः पदज्ञाः ।
पुराण्योः सद्मनोः केतुरंतर्महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ २

मो इति । सु । नः । अत्र । जुहुरंत । देवाः । मा । पूर्वे ।
अग्ने । पितरः । पदऽज्ञाः ।
पुराण्योः । सद्मनोः । केतुः । अंतः । महत् । देवानां ।
असुरऽत्वं । एकं ॥ २

हे अग्ने अत्रास्मिन्काले देवा नोऽस्मान् सु सुष्ठु मो जुहुरंत । मा हिंसिषुः । तथा पदज्ञाः कर्माण्यनुष्ठाय देवपदमनुभवंतः पूर्वे पुरातनाः पितरो मा हिंसिषुः । यस्मात्केतुर्यज्ञानां प्रज्ञापकः सूर्यः पुराण्योः पुरातनयोः सद्मनोः । सीदंत्यनयोर्देवमनुष्या इति सद्मनी रोदसी । तयोरंतर्मध्य उदेति । तस्मादत्र मा हिंसंत्वित्यर्थः । महद्देवानामित्यादि पूर्ववत् ॥ जुहुरंत । हृ प्रसह्यकरणे । लुङि जुहोत्यादित्वात् श्लुः । व्यत्ययेनात्मनेपदं । बहुलं छंदसीत्युत्वं । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाददादेशाभावेऽंतादेशः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वि मे पुरुत्रा पतयंति कामाः शम्यच्छां दीद्ये पूर्व्याणि।

समिद्धे अग्नावृतमिद्वदेम महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ३

वि। मे। पुरुऽत्रा। पतयंति। कामाः। शमि। अच्छं।

दीद्ये। पूर्व्याणि।

संऽइद्धे। अग्नौ। ऋतं। इत्। वदेम। महत्। देवानां।

असुरऽत्वं। एकं ॥ ३

हे अग्ने मे मम पुरुत्रा बहवः कामा अभिलाषा वि पतयंति। विविधं गच्छंति। शम्यग्निष्टोमादिलक्षणं कर्मोच्छाभिलक्ष्याहं पूर्व्याणि पुरातनानि स्तोत्राणि तदर्थं दीद्ये। दीपयामि। पश्चाद्यज्ञार्थमग्नौ समिद्धे दीप्यमाने सत्यृतमित् सत्यमेव वदेम। अनृतवचने हि यज्ञे वैगुण्यं स्यादिति॥ पुरुत्रा। देवमनुष्यपुरुषेत्यादिना त्राप्रत्ययः। पतयंति। पत्लृ गतौ। स्वार्थिको णिच्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

समानो राजा विभृतः पुरुत्रा शये शयासु प्रयुतो वनानु।

अन्या वत्सं भरति क्षेति माता महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ४

समानः। राजा। विऽभृतः। पुरुऽत्रा। शये। शयासु।

प्रऽयुतः। वना। अनु।

अन्या। वत्सं। भरति। क्षेति। माता। महत्। देवानां।

असुरऽत्वं। एकं ॥ ४

समानः साधारणः सर्वेषां। यद्वा एक एव राजा दीप्यमानोऽग्निः पुरुत्रा बहुषु देशेषु विभृतोऽग्निहोत्रार्थं विहृतो भवति। यद्वा राजाभिषुतः सोमः सर्वेषु देशेषु यज्ञार्थं विहृतो भवति। स चाग्निः सोमो वा शयासु। शेरते हविरादयः पदार्था

भरतेति यया चेद्यः । तासु गर्भे । शेते । निवसति । वनानु अनुवर्तनं वनेष्वरणिरूपेषु काष्ठेषु प्रयुतो विभक्तोऽग्निर्वर्तते । सोमचेद्वनेषु वनेषु विभक्तो वर्तते । तस्य द्वे मातरौ द्यावापृथिव्यौ । तयोरन्या द्यौरस्था भूमिजायमानतया वत्सभूतमग्निं सोमं वा भरति । वृष्ट्यादिरूपेण भरति । पोषयति । माता वसुधा चेति । केवलं निवासयति ॥ विभृतः । हृञ् हरणे । कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । युत्वा । अधिकरणे क्त्वाप्रत्ययः । शये । शीङ् स्वप्ने । लोपस्त इति तकारलोपः । शीङः सार्वधातुके गुणः । शयानु । शीङ् स्वप्ने । एरजित्यधिकरणेऽच् । भरति । भृञ् भरणे । भ्वादिः । एकान्याभ्यां समर्थाभ्यामिति पूर्वस्य निघातः । चेति । चि निवासगत्योरित्यस्य बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आश्चित्पूर्वास्वपरा अनूरुत्सद्यो जातासु तरुणीष्वंतः ।

अंतर्वतीः सुवते अप्रवीता महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ५

आऽचित् । पूर्वासु । अपराः । अनुरुत् । सद्यः । जातासु । तरुणीषु । अंतरिति ।

अंतऽवतीः । सुवते । अप्रऽवीताः । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ ५

पूर्वासु जीर्णास्वोषधीष्वाचिदावर्तमानस्तथापरा नव्या ओषधीरनूरुदनुरुंधन् उत्पन्त्यानुगुण्येनानुतिष्ठन्नग्निः सूर्यो वा सद्यो जातासु तदानीमुत्पन्नासु तरुणीषु पल्लवितास्वोषधीष्वंतर्वर्तते । ता ओषधयोऽप्रवीताः केनापि पुरुषेणानिषिक्तरेतस्का अनभ्यक्ता वा अंतर्वतीरग्निना गर्भवत्यो भूत्वा सुवते । फलं पुष्पं चोत्पादयंति । तदिदं देवानामैश्वर्यं ॥ आचित् । चि निवासगत्योः । क्विप् । अनूरुत् । अनो रुध कामे । अस्मात् क्विप् । अन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घः । कृत्स्वरः । तरुणीषु । नञ्स्नञीकक्ख्युंस्तरुणतलुनानामुपसंख्यानं । पा० ४. १. १५. ६. । इति ङीप् । अंतर्वतीः । भाज इति मतुपो वत्वं । सुवते । षुञ् प्राणिगर्भविमोचन इत्यस्य लोटि रूपं । निघातः ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीयेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

शयुः परस्तादध नु द्विमाताबंधनश्चरति वत्स एकः ।
मित्रस्य ता वरुणस्य व्रतानि महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ६

शयुः । परस्तात् । अध । नु । द्विऽमाता । अबंधनः ।
चरति । वत्सः । एकः ।
मित्रस्य । ता । वरुणस्य । व्रतानि । महत् । देवानां ।
असुरऽत्वं । एकं ॥ ६

द्विमाता । द्वे द्यावापृथिव्यौ मातरौ यस्य स द्विमाता । यद्वा द्वयोर्लोकयोर्निर्माता सूर्यः परस्तात्पश्चिमायां दिश्यस्तवेलायां शयुः शयानोऽव्याप्रियमाणो भवति । अध तु अथोदयवेलायामेको द्यावापृथिव्योः साधारणस्तयो रसादानाद्वत्सः पुत्रोऽबंधनोऽप्रतिबद्धगतिरनालंबन एकः सन् चरति । नभसि गच्छति । ता तानीमानि मित्रस्य वरुणस्य मित्रावरुणयोर्व्रतानि कर्माणि ॥ शयुः । शीङ् स्वप्ने । भृमृशीतृचरीत्यादिना उप्रत्ययः । द्विमाता । नद्यृतश्चेति प्राप्तस्य कप ऋतश्छंदसीति प्रतिषेधः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

द्विमाता होता विदथेषु सम्राडन्वग्रं चरति क्षेति बुध्नः ।
प्र रण्यानि रण्यवाचो भरंते महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ७

द्विऽमाता । होता । विदथेषु । संऽराट् । अनु । अग्रं ।
चरति । क्षेति । बुध्नः ।
प्र । रण्यानि । रण्यऽवाचः । भरंते । महत् । देवानां ।
असुरऽत्वं । एकं ॥ ७

द्विमाता द्वयोर्लोकयोर्निर्माता विदथेषु यज्ञेषु होता देवानामाह्वाता सम्राट् यज्ञेषु सम्यग्राजमानोऽग्निरन्वियमग्रे दिवि चरति । सूर्यभूतस्तत्र वर्तते । बुध्नः सर्वेषु कर्मसु मूलभूतः सन् चेति । भूमौ वसति । यद्वाग्र्यं मुख्यं भागं चरति । भक्षयति । चेति । यज्वनां गृहेषु निवसति । यद्वा बुध्नः प्रतिष्ठांतेभागी स्विष्टकृद्रूपेण । प्रतिष्ठा वै स्विष्टकृदिति श्रुतेः । किंच रण्ययाचो रमणीयवाचः स्तोतारो रण्यानि रमणीयानि स्तोत्राणि भरंते । प्रणयंति कुर्वंति । तदिदं देवानामैश्वर्यं ॥ चरति । चादिलोप इति न निघातः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

शूर॑स्येव यु॒ध्य॑तो अ॑ंत॒मस्य॑ प्रती॒चीनं॑ ददृशे॒ विश्व॒माय॑त् ।
अ॑ंत॒र्म॒तिश्च॑रति निः॒षिधं॒ गोर्म॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्वमेकं॑ ॥ ८

शूर॑स्यऽइव । यु॒ध्य॑तः । अ॑ंत॒मस्य॑ । प्र॒ती॒चीनं॑ । द॒दृ॒शे॒ । विश्वं॑ । आ॒ऽअ॑यत् ।

अ॑ंत॒रिति॑ । म॒तिः । च॒र॒ति॒ । नि॒ऽसिधं॑ । गोः । म॒हत् । दे॒वानां॑ । अ॒सु॒र॒ऽत्वं । एकं॑ ॥ ८

अंतमस्य समीपे वर्तमानस्य दावाग्नेरायदभिमुखमागच्छद्विश्वं भूतजातं प्रतीचिनं पराङ्मुखं ददृशे । दृश्यते । तत्र दृष्टांतः । शूरस्येव । यथा युध्यतो युद्धं कुर्वाणस्य शूरस्य समर्थस्य राज्ञोऽभिमुखमागच्छत्परबलं पराङ्मुखं दृश्यते तद्वत् । मतिः सर्वैर्ज्ञायमानः सोऽग्निर्गोरुदकस्य निःषिधं हिंसिकां दीप्तिमंतश्चरति । अंतर्धारयति ॥ युध्यतः । युध संप्रहारे । दिवादिः । तस्य शतरि रूपं । अंतमस्य । अंतशब्दादत इनिठनाविति ठन् । अतिशयेनांतिक इत्यर्थे तमप् । तमे तादेश्चेति तादिलोपः । नित्वादाद्युदात्तः । प्रतीचीनं । प्रतिपूर्वस्यांचतेः क्विप् तस्माद्विभाषांचेरदिक्स्त्रियामिति खः । ईनादेशः । प्रत्ययस्वरः । आयत् । या प्रापण इत्यस्याङ्पूर्वस्य शतरि रूपं आङ्पूर्वस्य अय पय गतावित्यस्य शतरि रूपं वेति व्युत्पत्त्यनवधारणादनवग्रहः ॥

॥ अथ नवमी ॥

नि वे॑वेति पलि॒तो दू॒त आ॒स्व॑न्तर्म॒हाँश्च॑रति रोच॒नेन॑ ।

वपूं॑षि॒ बिभ्र॑द॒भि नो॒ वि च॑ष्टे म॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्वमेक॑म् ॥ ९

नि । वे॒वे॒ति॒ । प॒लि॒तः । दू॒तः । आ॒सु॒ । अ॒न्तः । म॒हान् ।

च॒र॒ति॒ । रो॒च॒नेन॑ ।

वपूं॑षि । बिभ्र॑त् । अ॒भि । नः॒ । वि । च॒ष्टे॒ । म॒हत् । दे॒वाना॑म् ।

अ॒सु॒र॒ऽत्वम् । एक॑म् ।

पलितः पालयिता पूर्णो वा देवानां दूतोऽग्निरास्वोषधीषु नि वेवेति । नितरां व्याप्य वर्तते । महान् सोऽग्नी रोचनेन सूर्येण सहांता रोदस्योर्मध्ये चरति । वपूंषि नानाविधानि रूपाणि बिभ्रत् सोऽग्निर्नोऽस्मान् यष्टॄनभि वि चष्टे । विशेषेणानुग्रहदृष्ट्या पश्यति ॥ वेवेति । वी गत्यादिषु । यङ्लुकि ईडभावे रूपं । रोचनेन । सहार्थे तृतीया । बिभ्रत् । डुभृञ् धारणपोषणयोरित्यस्य शतरि रूपं । अभ्यस्तस्वरः ॥

॥ अथ दशमी ॥

विष्णु॑र्गो॒पाः प॑र॒मं पा॑ति॒ पाथः॑ प्रि॒या धामा॑न्य॒मृता॒ दधा॑नः ।

अ॒ग्निष्टा विश्वा॒ भुव॑नानि वेद म॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्वमेक॑म् ॥ १०

विष्णुः । गो॒पाः ॥ प॒र॒मम् । पा॒ति॒ । पाथः॑ । प्रि॒या ॥

धामा॑नि । अ॒मृता॑ । दधा॑नः ।

अ॒ग्निः । ता । विश्वा॑ । भुव॑नानि । वे॒द॒ । म॒हत् । दे॒वाना॑म् ।

अ॒सु॒र॒ऽत्वम् । एक॑म् ॥ १०

विष्णुर्व्याप्तो गोपाः सर्वस्य गोपायिता प्रिया प्रियतमान्यमृता चयरहितानि धामानि तेजांसि दधानः सोऽग्निः परमं पाथः स्थानं पाति । रक्षति । यद्वा धमानि

लोकधारकाण्यमृतोदकानि दधानः सन् परमं पाथ उदकस्य स्थानमंतरिक्षं पाति। सोऽग्निस्ता तानि विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि वेद। जानाति॥ गोपाः। गोपायतेः क्विप्यतोलोपयलोपौ। अग्निष्टेत्यत्र संहितायां युष्मत्तत्ततक्षुःष्वंतःपाद-मिति षत्वं॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीय एकोनविंशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

नाना चक्राते यस्या३वपूंषि तयोरन्यद्रोचते कृष्णमन्यत्।
श्यावी च यदरुषी च स्वसारौ महद्देवानामसुरत्वमेकं॥

नाना। चक्राते इति। यस्या। वपूंषि। तयोः। अन्यत्।
रोचते। कृष्णं। अन्यत्।
श्यावी। च। यत्। अरुषी। च। स्वसारौ। महत्।
देवानां। असुरऽत्वं। एकं॥ ११

यस्या यमरूपे मिथुनभूते अहश्च रात्रिश्चेत्येते नाना नानाविधानि वपूंषि शुक्ल-कृष्णादीनि रूपाणि चक्राते। कुरुतः। श्यावी कृष्णवर्णारुषी शुक्लतयारोचमाना यत् ये परस्परं स्वसारौ भवतस्तयोर्मध्येऽन्यदर्जुनमहो रोचते। किरणसंबंधाद्दीप्यते। अन्यद्रात्रिलक्षणं कृष्णं तमःसंबंधात् कृष्णवर्णंसाभाति॥ यस्या। सुपो डादेशः। रोचते। एकान्याभ्यां समर्थाभ्यामिति न निघातः॥

॥ अथ द्वादशी॥

माता च यत्र दुहिता च धेनू सबर्दुघे धापयेते समीची।
ऋतस्य ते सदसीळे अंतर्महद्देवानामसुरत्वमेकं॥ १२

माता। च। यत्र। दुहिता। च। धेनू इति। सबर्दुघे इति
सबःऽदुघे। धापयेते इति। समीची इति संऽईची।

ऋतस्य। ते इति। सदसि। ईळे। अंतः। महत्। देवानां।

असुरऽत्वं। एकं॥ १२

माता सर्वेषां निर्मातृत्वान्माता पृथिवी च दुहिता दूरे निहिता द्यौश्च। दुहिता दुर्हिता दूरे हिता दोग्धेर्वेति यास्कः। एते सबर्दुघे सबरः स्वोयस्य क्षीररूपस्य रसस्य दोग्ध्र्यौ अत एव धेनू जगतः प्रीणयित्र्यौ द्यावापृथिव्यौ यत्रांतरिक्षे समीची परस्परं संगते सत्यौ धापयेते स्वकीयं रसमन्योन्यं पाययेते ऋतस्योदकस्य सदसि स्थानभूते तस्मिन्नंतरिक्षेऽंतः स्थिते द्यावापृथिव्यावीळे। अहं स्तौमि। यद्वा। वृष्टिलक्षणं रसं द्यौः पृथिवीं धापयत आहुतिलक्षणं रसं द्यां पृथिवीत्येवमन्योन्यं माता च दुहिता च भवतः। ऋतस्य सदसि स्थाने यज्ञसदने स्थितोऽहं ते उभे स्तौमि॥ सबर्दुघे। सबःशब्दः क्षीरवाचीति संप्रदायविद आहुः। तस्मिन्नुपपदे दुह प्रपूरण इत्यस्माद्धातोर्दुहः कब्घश्चेति कप्प्रत्ययो घश्चांतादेशः। प्रत्ययस्य पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः। धापयेते। धेट् पान इत्यस्य णयंतस्य लटि निगरणचलनार्थेभ्यश्चेति परस्मैपदे प्राप्ते पादिषु धेट उपसंख्यानमित्यात्मनेपदं। यद्वृत्तयोगादनिघातः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अन्यस्या वत्सं रिहती मिमाय कया भुवा नि दधे धेनुरूधः।

ऋतस्य सा पयसापिन्वतेळा महद्देवानामसुरत्वमेकं॥ १३

अन्यस्याः। वत्सं। रिहती। मिमाय। कया। भुवा। नि।

दधे। धेनुः। ऊधः।

ऋतस्य। सा। पयसा। अपिन्वत। इळा। महत्। देवानां।

असुरऽत्वं। एकं॥ १३

अन्यस्याः पृथिव्या वत्समग्निं रिहत्युदकधारारूपया जिह्वया लिहंती द्यौर्मिमाय। मेघद्वारा ध्वनिं करोति। धेनुः प्रीणयित्री सा द्यौः कया जलवर्जितया भुवा तत्रत्यं जलमादाय स्वकीयमूधो मेघरूपं निदधे। उदकेन निहितमकरोत्।

सा जलवर्जितेड़ा पृथिव्यृतस्य सत्यभूतस्यादित्यस्य पयसोदकेनापिन्वत। वर्षकाले सिक्ता भवति। आदित्याज्जायते वृष्टिरिति स्मृतेः॥ रिहती। लिह आस्वादन इत्यस्य शतरि रूपं। शतुरनुम इति ङीप उदात्तत्वं। अपिन्वत। पिवि सेचने। स्वचादिरात्मनेपदी। निघातः॥

॥ अथ चतुर्दशी॥

पद्या वस्ते पुरुरूपा वपूंष्यूर्ध्वा तस्थौ त्र्यविं रेरिहाणा।

ऋतस्य सद्म वि चरामि विद्वान्महद्देवानामसुरत्वमेकं॥ १४

पद्या। वस्ते। पुरुऽरूपा। वपूंषि। ऊर्ध्वा। तस्थौ। त्रिऽअविं। रेरिहाणा।

ऋतस्य। सद्म। वि। चरामि। विद्वान्। महत्। देवानां। असुरऽत्वं। एकं॥ १४

पद्या। जगत्स्रष्टुः परमेश्वरस्य पद्भ्यां जातत्वात्पद्या भूमिः। तथा च मंत्रवर्णः। पद्भ्यां भूमिः। ऋग्वे० १०. ९०. १४. । इति। यद्वा पादसंचारे साधुः पद्या भूमिः पुरुरूपा नानाविधस्वरूपाणि वपूंषि स्थावरजंगमात्मकानि रूपाणि वस्ते। आच्छादयति। सैषा भूमिरूर्ध्वोच्चरवेद्यात्मनोन्नता सती स्वसारभूतेन हविषा त्र्यविं। सार्धसंवत्सरवयस्को वत्सस्त्र्यविरित्युच्यते तत्प्रमाणमादित्यं। त्रीन् लोकानवति स्वतेजसा व्याप्नोतीति त्र्यविरिति वा। रेरिहाणा लिहंती तस्थौ। ऋतस्य सत्यभूतस्यादित्यस्य सद्म स्थानं विद्वान् जानानोऽहं विचरामि। हविर्भिस्तमादित्यं परिचरामि॥ पद्या। पादयब्दाद्भवे छंदसीति यत्। पद्यत्यतदर्थे। पा० ६. ३. ५३. । इति पादस्य पद्भावः। यद्वा तत्र साधुरिति यत्। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं। त्र्यविं। अव रक्षणादिषु। इन्नितीन्प्रत्ययः। कृत्स्वरः। रेरिहाणा। लिह आस्वादन इत्यस्य यङ्लुकि शानचि रूपं। अभ्यस्तस्वरः॥

॥ अथ पंचदशी॥

पदे इव निहिते दस्मे अंतस्तयोरन्यद्गुह्यमाविरन्यत्।

सध्रीचीना पथ्या३सा विषूची महद्देवानामसुरत्वमेकं॥ १५

पदे इवेति पदेऽइव। निहिते इति निऽहिते। दस्मे।

अंतरिति। तयोः। अन्यत्। गुह्यं। आविः अन्यत्।

सध्रीचीना। पथ्या। सा। विषूची। महत्। देवानां।

असुरऽत्वं। एकं ॥ १५

पदे इव। पद्येते ज्ञायेते नक्तदसाधारणलिंगेनेति पदे। अहश्च रात्रिश्चेत्येते दस्मे सर्वैर्दर्शनीये ते उभे अंतर्नभसि निहिते स्थापिते इव वर्तेते। तयोरहोरात्रयोरन्यद्रात्रिलक्षणं गुह्यमप्रकाशमानतया गूढमिवास्ते। अन्यदहराविः सूर्यप्रकाशेन प्रकटं भवति। सध्रीचीनाहोरात्रयोः परस्परमेलनरूपा पथ्या मार्गः। काल इत्यर्थः। सा विषूची। पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्च प्राप्नोतीति विषूची भवति। सर्वे जना अहोरात्रयोर्वर्तंते। यद्वा पदे इव देवमनुष्यादीनां स्थानभूते द्यावापृथिव्यावंतरंतरिक्षे निहिते वर्तेते। तयोरन्यद्द्यौर्गुह्यमस्माभिरदृश्यमानतया गूढं वर्तते। अन्यत्पृथिव्याविः सर्वैर्दृश्यमानत्वेन प्रकटा भवति। सध्रीचीनेति पूर्ववत्॥ सध्रीचीना। सहपूर्वादंचतेः क्विन्। सहस्य सध्रिरिति सध्र्यादेशः। विभाषांचेरदिक्स्त्रियामिति खः॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये त्रिंशो वर्गः॥

॥ अथ षोडशी ॥

आ धेनवो धुनयंतामशिश्वीः सबर्दुघाः शशया अप्रदुग्धाः।

नव्यानव्या युवतयो भवंतीर्महद्देवानामसुरत्वमेकं॥ १६

आ। धेनवः। धुनयंतां। अशिश्वीः। सबःऽदुघाः।

शशयाः। अप्रऽदुग्धाः।

नव्याःऽनव्याः। युवतयः। भवंतीः। महत्। देवानां।

असुरऽत्वं। एकं॥

भेनवो दृष्टिद्वारा सर्वस्य जगतः प्रीणयित्र्योऽयिश्वीः शिशुरक्षिताः । यद्वा श्रियो न भवंतीत्यश्रिश्वीः । श्रयथा नभसि श्रयाना वर्तमानाः केनाप्यप्रदुग्धा अक्षीणरसाः सबर्दुघा उदकलक्षणस्य क्षीरस्य दोग्ध्र्यो युवतयः परस्परमिश्रणोपेता नव्या नव्या अतिशयेन नूतना भवंतिदिंशो मेघा वा आधुनयंतां । आदुच्छंतु । भेवपक्षेऽशिश्वीर्भवंतीरित्यत्र लिंगव्यत्ययः ॥ धुनयंतां । धूञ् कंपने । णिचि धूञ्प्रीणोर्नुग्वक्तव्यः । पा० ७. ३. ३७. १. । इति नुक् । ह्रस्वश्छांदसः । अशिश्वीः । सख्यशिश्वीति भाषायामिति व्यत्ययेन छंदसि भवति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यदन्यासु वृषभो रोरवीति सो अन्यस्मिन्यूथे नि दधाति रेतः ।
स हि क्षपावान्त्स भगः स राजा महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १७

यत् । अन्यासु । वृषभः । रोरवीति । सः । अन्यस्मिन् ।
यूथे । नि । दधाति । रेतः ।
सः । हि । क्षपाऽवान् । सः । भगः । सः । राजा महत् ।
असुरऽत्वं । एकं ॥ १७

वृषभोऽपां वर्षको यद्यः पर्जन्यात्मेंद्रोऽन्यासु दिक्षु रोरवीति मेघद्वारा भृशं शब्दं करोति स पर्जन्य इंद्रोऽन्यस्मिन्यूथे दिशां वृंदे रेत उदकं निदधाति । तत्र वर्षति लोके हि वृषभः कासुचिद्गोषु रेतःसेकार्थं रवं करोत्यस्मिन् गोयूथे रेतः सिंचति । तद्वत् । स इंद्रः क्षपावान् । क्षिपति शत्रूनुदकं वेति क्षेपणवान् । यद्वा क्षपा रात्रिः । तथा रात्रिपर्यायशयागानां स्तोत्राणां भागभूता या रात्रिः सोच्यते । तद्वान् । स भगः । तैर्भजनीयः । स राजा हि । तत्तत्कर्मानुरूपफलप्रदानेन सर्वेषां राजा खलु ॥ रोरवीति । रु शब्दे इत्यस्य यङ्लुगंतस्य लटि रूपं । एकान्याभ्यां समर्थाभ्यामिति प्रथमस्य न निघातः । यूथे । यु मिश्रणे । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथा इति थक्प्रत्ययांतत्वेन निपातनाद्दीर्घः । रेतः । रीङ् क्षरण इत्यस्मात् स्रुरीभ्यां तुट् चेत्यसुन्प्रत्ययस्तुडागमश्च । नित्त्वादाद्युदात्तः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

वीरस्य नु स्वश्व्यं जनासः प्र नु वोचाम विदुरस्य देवाः।

षोड़्हा युक्ताः पंचपंचा वहंति महद्देवानामसुरत्वमेकं॥ १८

वीरस्य। नु। सुऽअश्व्यं। जनासः। प्र। नु। वोचाम।

विदुः। अस्य। देवाः।

षोड़्हा। युक्ताः। पंचऽपंच। आ। वहंति। महत्।

देवानां। असुरऽत्वं। एकं॥ १८

हे जनासो जना वीरस्य शूरस्येंद्रस्य स्वश्व्यं शोभनाश्वोपेतत्वं नु क्षिप्रं प्र वोचाम। प्रकर्षेण वदाम। तथा देवा अप्यस्येंद्रस्य स्वश्व्यं विदुः। जानंति। किं तत्स्वश्व्यं। तदुच्यते। षोड़्हा मासानां द्वंद्वयोगकाले षोढा दृश्यमाना ऋतवोऽश्वा निरूप्यंते। ते च षट्संख्याका ऋतवो हेमंतशिशिरयोः समासेन पंच पंच युक्ताः संतः कालात्मकमिंद्रमावहंति। तदिदमिंद्रस्य स्वश्व्यं यदृतुभिरूढत्वं॥ षोड़्हा। षषः सङ्ख्याया विधार्थे धेति धाप्रत्ययः। षष उत्वं दतृदशधासूत्तरपदादेः ष्टुत्वं च। पा० ६. ३. १०९. ३.। इत्युत्वं ष्टुत्वं च। प्रत्ययस्वरः॥

त्वाष्ट्रे पशौ हविषोऽनुवाक्या देवस्त्वष्टेत्येषा। सूत्रितं च। देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपो देव त्वष्टर्विड्ढि चारु त्वमानट्। आ० ३. ८.। इति॥

॥ सैषा सूक्त एकोनविंशी ॥

देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपः पुपोष प्रजाः पुरुधा जजान।

इमा च विश्वा भुवनान्यस्य महद्देवानामसुरत्वमेकं॥ १९

देवः। त्वष्टा। सविता। विश्वऽरूपः। पुपोष। प्रऽजाः।

पुरुधा। जजान।

इमा । च । विश्वा । भुवनानि । अस्य । महत् । देवानां ।

असुर॰त्वं । एकं ॥ १९

सवितोत्पादितया सर्वस्य प्रेरको विश्वरूपो नानाविधरूपस्त्वष्टा त्वष्टृनामको देवः प्रजाः पुरुधा बहुधा जजान । जनयति । ताश्च पुपोष । पोषयति । इमानि विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि चास्य त्वष्टुः संबंधीनि ॥ विश्वरूपः । बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं ॥

॥ अथ विंशी ॥

मही समैरच्चम्वा समीची उभे ते अस्य वसुना न्यृष्टे ।

शृण्वे वीरो विंदमानो वसूनि महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ २०

मही इति । सं । ऐरत् । चम्वा । समीची इति सं॰ऽइची ।

उभे इति । ते इति । अस्य । वसुना । न्यृष्टे इति निऽऋष्टे ।

शृण्वे । वीरः । विंदमानः । वसूनि । महत् । देवानां ।

असुर॰त्वं । एकं ॥ २०

मही महत्यौ समीची परस्परं संगते चम्वा । चमंत्यदंत्यनयोर्देवमनुष्या इति चम्वौ । यद्वा चम्येते अद्येते भूतजातैरिति चम्वौ द्यावापृथिव्यौ । समैरत् । इंद्रः प्रतापस्वादिभिः सम्यगयोजयत् । ते उभे द्यावापृथिव्यावस्येंद्रस्य वसुना तेजसा धनेन वा न्यृष्टे नितरां व्याप्ते भवतः । वीरः समर्थः स इंद्रो वसूनि शत्रूनभिभूय तदीयानि धनानि विंदमानो लभमानः सन् शृण्वे । सर्वैः श्रूयते । तवेदिदमभितश्चेकितेत्यादिषु दृष्टत्वात् ॥ ऐरत् । ईर गतावित्यस्य लङि रूपं । न्यृष्टे । ऋषी गतौ । कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति गतेः स्वरः । शृण्वे । श्रु श्रवणे इत्यस्य व्यत्ययेन कर्मणि श्नुः । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । विंदमानः । विद्लृ लाभ इत्यस्य लटि शानचि रूपं । तस्य लसार्वधातुकस्वरः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

इमां च नः पृथिवीं विश्वधाया उप क्षेति हितमित्रो न राजा।
पुरःसदः शर्मसदो न वीरा महद्देवानामसुरत्वमेकं॥ २१

इमां। च। नः। पृथिवीं। विश्वऽधायाः। उप। क्षेति।
हितऽमित्रः। न। राजा।
पुरःऽसदः। शर्मऽसदः। न। वीराः। महत्। देवानां।
असुरऽत्वं। एकं॥ २१

विश्वधाया विश्वस्य धाता सर्वाधारो वा नोऽस्माकं राजेंद्र इमां पृथिवीमंतरिक्षं चोप तयोः समीपे क्षेति। निवसति। तत्र दृष्टांतः। हितमित्रो न। यथा कश्चित् हितोपदेष्टा सुहृत्समीपे निवसति तद्वत्। वीराः समर्था युद्धसहाया मरुतः पुरःसदो युद्धार्थं पुरतो निश्चयेन गंतार इंद्रस्य शर्मसदः। न चार्थे। शर्मणि गृहे सीदंतश्च भवंति। यत्र यत्रासौ तत्र तत्र संनिधिं कुर्वाणा इत्यर्थः॥ क्षेति। क्षि निवासगत्यो-रित्यस्य लटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्। निघातः॥

॥ अथ द्वाविंशी॥

निष्षिध्वरीस्त ओषधीरुतापो रयिं त इंद्र पृथिवी बिभर्ति।
सखायस्ते वामभाजः स्याम महद्देवानामसुरत्वमेकं॥ २२

निःऽसिध्वरीः। ते। ओषधीः। उत। आपः। रयिं। ते।
इंद्र। पृथिवी। बिभर्ति।
सखायः। ते। वामऽभाजः। स्याम। महत्। देवानां।
असुरऽत्वं। एकं॥ २२

हे पर्जन्यात्मकेंद्र ओषधीरोषधयस्ते निष्पिध्वरीर्निष्पिध्वर्यो नितरां त्वत्कर्तृकसिद्धिमत्यः । उतापि च आपस्त्वत्तो निःसृताः । पृथिवी ते तव भोगयोग्यं रयिं धनं बिभर्ति । पुरु वसूनि पृथिवी बिभर्ति । ऋ॰ ३. ५१. ५. । इति हि निगमः । ततस्ते तव सखायो हविःप्रदानेनोपकारकाः स्तोतारो वयं वामभाजः स्याम । सर्वे वननीयधनभागिनो भवेम । तदेतद्देयानां महद्दैश्वर्यं ॥ निष्पिध्वरीः । पिधु संराद्धौ । संपदादिलक्षणो भावे क्विप् । तदस्यास्तीत्यर्थे छंदसीवनिपाविति वनिप् । वनो र चेति ङीप् रेफश्च । निसा सह समासः । निसः सकारं छांदसत्वादनादृत्योपसर्गात्सुनोतीत्यादिना षत्वं । ङीपः पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । बिभर्ति । डुभृञ् धारणपोषणयोरित्यस्य लटि भृञामिदित्यभ्यासस्येत्वं । निघातः । वामभाजः । भज सेवायां । भजो ण्विः । पा॰ ३. २. ६२. । इति ण्विः । कृदुत्तरपदस्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य तृतीये एकत्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टके तृतीयोऽध्याय समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

न ता मिनंतीत्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तं विश्वामित्रस्य वाचः पुत्रस्य वा प्रजापतेरार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । तथा चानुक्रमणिका । न ताष्टाविति । सूक्तविनियोगो लिंगादवगंतव्यः । अस्मिन्सूक्ते प्रायेणादित्यैः सह संवत्सरः स्तूयते ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

न ता मिनंति मायिनो न धीरा व्रता देवानां प्रथमा ध्रुवाणि ।
न रोदसी अद्रुहा वेद्याभिर्न पर्वता निनमे तस्थिवांसः ॥ १

न । ता । मिनंति । मायिनः । न । धीराः । व्रता । देवानां ।
प्रथमा । ध्रुवाणि ।
न । रोदसी इति । अद्रुहा । वेद्याभिः । न । पर्वताः ।
निऽनमे । तस्थिऽवांसः ॥ १

मायिनः कपटबुद्ध्युपेता असुरा देवानामिंद्रादीनां प्रथमा प्रथमानि सृष्ट्यनंतरभावीनि ध्रुवाणि स्थिराणि केनापि चालयितुमशक्यानि ता तानि लोके प्रसिद्धानि व्रता व्रतानि लोकपालनादिकर्माणि न मिनंति । न हिंसंति । तथा धीरा विद्वांसोऽपि न हिंसंति । तथाद्रुहा देवमनुष्यादिषु प्रजासु द्रोहवर्जिते रोदसी द्यावापृथिव्यौ वेद्याभिः स्वाश्रयतया सर्वैर्वंदनीयाभिः प्रजाभिः सहितानि कर्माणि न मिनीतः । तदेतदुपपादयति । तस्थिवांसः पृथिव्यामूर्ध्वतया स्थिताः पर्वता न निनमे । निनमनीया न भवंति । एतदुक्तं भवति । यद्देवमनुष्यादीनां द्यावापृथिव्याधारकतयावस्थानं यच्च पर्वतादीनामुन्नततयावस्थानं तदिदं देवानां कर्म ।

मत्र कोऽथन्यथयितुमर्हतीति ॥ मिनंति । मीङ् हिंसायामित्यस्य लटि मीनाते-र्निगम इति ह्रस्वः । निच तः । वेद्याभिः । वेदनमर्हंति । छंदसि चेति यत्प्रत्ययः । निनमे । यस्य प्रकृत्व इत्यस्य कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः । कृत्स्वरः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

षड्भारौं एको अचरन्बिभर्त्यृतं वर्षिष्ठमुप गाव आगुः ।
तिस्रो महीरुपरास्तस्थुरत्या गुहा द्वे निहिते दर्श्येका ॥ २

षट् । भारान् । एकः । अचरन् । बिभर्ति । ऋतं । वर्षिष्ठं ।
उप । गावः । आ । अगुः ।
तिस्रः । महीः । उपराः । तस्थुः । अत्याः । गुहा । द्वे इति ।
निहिते इति निऽहिते । दर्शि । एका ॥ २

अचरन् स्थायी एकः संवत्सरः षट् षट्संख्याकान् भारान् । भ्रियते पुष्पफलादि यैस्तिति भारा ऋतवः । तान्वसंतादीन् बिभर्ति । अवयवत्वेन धारयति । तथा ऋतं सत्यभूतं वर्षिष्ठं वृद्धतरमादित्यात्मकं तमेव संवत्सरं गावो रश्मय उपागुः । प्राप्नुवंति । किंच तस्मिन्नेव संवत्सरेऽत्या अतनशीला आगमापायधर्मोपेतास्तिस्रो महीस्त्रयो लोका उपरा उपर्युपरि वर्तमानास्तस्थुः । तिष्ठंति । लोकत्रयमेव दर्शयति । गुहा गुहायां स्वात्मनि द्वे भूमी द्यावांतरिक्षं चेत्येते निहिते । न दृश्येते । एका भूमिर्दर्शि । सर्वभूताधारतया दृश्यते ॥ भारान् । डुभृञ् धारणपोषणयो-रित्यस्मादधिकरणे घञ् । कर्षात्वतो घञ इत्यंतोदात्तत्वं । निहिते । दधातेः कर्मणि निष्ठा । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । दर्शि । दृशिर् प्रेक्षणे । कर्मणि लुङि च्लेश्चिण् चिणो लुगिति प्रत्ययस्य लुक् । पादादित्वादनिघातः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्रिपाजस्यो वृषभो विश्वरूप उत त्र्युधा पुरुध प्रजावान् ।
त्र्यनीकः पत्यते माहिनावान्त्स रेतोधा वृषभः शश्वतीनां ॥ ३

त्रिऽपाजस्यः । वृषभः । विश्वऽरूपः । उत । त्रिऽउधा ।

पुरुध । प्रजाऽवान् ।

त्रिऽअनीकः । पत्यते । माहिनऽवान् । सः । रेतःऽधाः ।

वृषभः । शश्वतीनां ॥ ३

त्रिपाजस्यः चोष्णवर्षाहेमंताख्यैस्त्रिभिर्ऋतुभिः पाजस्यमुरो यस्य स त्रिपाजस्यः । त्र्युरस्क इत्यर्थः । उरोवचनश्च पाजस्यशब्दः । इंद्रस्य क्रोडोऽदित्यै पाजस्यं । वाज० २५. ८. । इत्यश्वमेधगतं उरःपरतयाम्नानात् पाजसि बले साधुरिति व्युत्पत्तेश्च । सर्वप्राण्यंगानां मध्य उरसो बलवत्त्वात् । वृषभः स्वाश्रयभूते वर्षंतीश्वपां वर्षको विश्वरूपस्तत्तदृत्वसाधारणकार्यैः पुष्पविकासादिभिर्लिंगैर्नानारूप उतापि च त्र्युधा । वसंतवर्षहेमंताख्यैस्त्रिभिर्ऋतुभिरूधो यस्य स त्र्युधा । प्रजावान् । प्रकर्षेण जायंत इति व्रीह्यादयो प्रजाः । पुरुध नानाप्रकारेण विद्यमानव्रीहियवादिरूपप्रजावान् । किंच त्र्यनीकस्त्रिभिरुष्णवर्षशीताख्यैरनीकैर्मुखैरुपेतो माहिनावान्महत्त्ववान् संवत्सराभिमानी देवः पत्यते । आगच्छति । वृषभः सेचनसमर्थः स संवत्सरः शश्वतीनां बह्वीनामोषधीनां पुष्पफलादिसंपत्तये रेतोधा रेतस उदकस्य धर्ता भवति ॥ त्र्युधा । बहुव्रीहेरूधसोऽनङिति ङीबभावश्छांदसः । ..., सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वात्पुंस्यपि भवति । ऊकारस्य ह्रस्वश्छांदसः । उत्तरपदांतोदात्तप्रकरणे त्रिचक्रादीनां छंदस्युपसंख्यानमित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अभीकं आसां पदवीरबोध्यादित्यानामह्वे चारु नाम ।

आपश्चिदस्मा अरमंत देवीः पृथग्व्रजंतीः परि षीमवृंजन् ॥ ४

अभीके । आसां । पदऽवीः । अबोधि । आदित्यानां । अह्वे ।

चारु । नाम ।

आपः । चित् । अस्मै । अरमंत । देवीः । पृथक् । व्रजंतीः ।

परि । सीं । अवृंजन् ॥ ४

संवत्सर आसामोपशोनागभोके समीपे पद्वीः। पदानि तत्तद्वनविशिष्टपुष्प-फलादीनि वेति प्रजनयतीति पद्वीः सन् अबोधि। बुध्यते। सावधानो वर्तते। तथादित्यानां। आदित्या मासाः संख्यासाम्यात्। यद्वा आदित्यसंक्रमणनिमित्त-त्वादादित्या मासाः। मेषादिस्थे सवितरि यो यो मासः प्रपूर्यते चांद्रश्चैत्राद्यः स ज्ञेय इति स्मृतेः। तेषां चैत्रादीनां मासानां चारु नाम मधुश्च माधवश्चेत्यादि नामधेयमह्वे। आह्वयामि। उच्चारयामीत्यर्थः। किंच देवीर्द्योतनशीलाः पृथगि-तस्ततो व्रजंतीर्गच्छंत्य आपश्चित् आपोऽप्यस्मै संवत्सरायारमंत। संवत्सरसंबंधि-मासचतुष्टये वृष्टिद्वारा रमंते। ता आपः सोमेनं संवत्सरं पर्यवृंजन्। अष्टसु मासेषु परिवर्जयंति॥ पद्वीः। वी गत्यादिषु। क्विप्। अबोधि। बुध अवगमन इत्यस्य लुङि दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्यामिति कर्तरि चिणो लुक्। निघातः। आदित्यानां। आदित्यसंबंधिन इत्यर्थे दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्य इति ण्यः। अतोलोपयलोपौ। प्रत्ययस्वरः। अह्वे। ह्वयतेर्लुङि सिच आत्मने-पदेष्वन्यतरस्यामित्यङादेशः। गुणः। निघातः। अवृंजन्। वृजी वर्जन इत्यस्य लङि श्नमि रूपं। निघातः॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्री षधस्थां सिंधवस्त्रिः कवीनामुत त्रिमाता विदथेषु सम्राट्।
ऋतावरीर्योषणास्तिस्रो अप्यास्त्रिरा दिवो विदथे पत्यमानाः॥ ५

त्री। सधऽस्था। सिंधवः। त्रिः। कवीनां। उत। त्रिऽमाता। विदथेषु। संऽराट्।
ऋतऽवरीः। योषणाः। तिस्रः। अप्याः। त्रिः। आ। दिवः। विदथे। पत्यमानाः॥ ५

प्रजापतिः स्वनिर्मितानां सिंधूनां निवेदयति। हे सिंधव आपः सर्वसाक्षिण्यो यूयं। त्री षधस्था त्रयो लोकाः। ते च प्रत्येकं त्रिभवंति। तथा त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका इति श्रुतिः। न द्याव इंद्रमोजसा नांतरिक्षाणि वज्रिणं न विव्यचंत भूमयः। ऋग्वे० ८. ६. १५.। इति प्रत्येकं बहुवचनश्रवणात्। बहुवचनं

च कपिंजलन्यायेन त्रित्वे पर्यवसितं । ते च लोकाः कयीमां देवानां निवासस्थानानि भवंति । उतापि च त्रिनाना त्रयाणाममीषां लोकानां निर्गांता संवत्सरः सूर्यो वा विदथेषु यज्ञेषु सम्राट् यजनीयतया सम्यग्दीप्यमानो वर्तते । तथा इतावरीरुदकवत्योऽप्या नभस्था आप्यास्या वा तिस्रो योषणास्त्रिसंख्याका इलासरस्वतीभारतीत्येवंरूपाः परस्परमिश्रणोपेता देवता विदथे यज्ञे दिवो दिवसस्य त्रिष्वपि सवनेष्वापत्यमाना आगच्छंत्यो भवंति ॥ सधस्था । पूर्वपदादिति संहितायां षत्वं । योषणाः । युष इति सौत्रो धातुः । ल्युटि रूपं । लित्स्वरः । तिस्रः । तिसृभ्यो जस इत्याद्युदात्तत्वं । अप्याः । अप् इत्यंतरिक्षनाम । तत्र भवाः । भवे छंदसीति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्रिरा दिवः सवितर्वार्याणि दिवेदिव आ सुव त्रिर्नो अह्नः ।

त्रिधातु राय आ सुवा वसूनि भग त्रातर्धिषणे सातये धाः ॥ ६

त्रिः । आ । दिवः । सवितः । वार्याणि । दिवेऽदिवे । आ ।

सुव । त्रिः । नः । अह्नः ।

त्रिऽधातु । रायः । आ । सुव । वसूनि । भग । त्रातः ।

धिषणे । सातये । धाः ॥ ६

सवितः सर्वस्य प्रेरक हे आदित्य दिवो द्युलोकादागत्य त्वं वार्याणि सर्वैः संभजनीयानि धनानि दिवे दिवे प्रतिदिनं त्रिरासुव । त्रिवारमस्मभ्यं प्रेरय । प्रयच्छेत्यर्थः । तदेवोच्यते । भग सर्वैर्भजनीय त्रातरस्माकं रक्षक हे आदित्य त्रिधातु त्रिधातूनि पशुकनकरत्नभेदेन त्रिप्रकाराणि वसूनि धनानि रायः । रांति क्षीरादीनीति रायो गोधनानि । तानि च नोऽस्मभ्यमह्नः संबंधिषु त्रिष्वपि सवनेष्वासुव । प्रयच्छ । धिषणे माध्यमिके हे वाक् सातये धनलाभाय धाः । अस्मान् कुरु ॥ त्रिः । द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच् । पा० ५, ४, १८, । इति सुच् । चित्स्वरः । सुव । षू प्रेरणे । तुदादिः । लोटि रूपं । त्रिधातु । डुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्मात्त्रिसिनिगमिसस्यीत्यादिना तुप्रत्ययः । धिषणे । आमंत्रितत्वान्निघातः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्रिरा दिवः सविता सोषवीति राजाना मित्रावरुणा सुपाणी ।

आपश्चिदस्य रोदसी चिदुर्वी रत्नं भिक्षंत सवितुः सवाय ॥ ७

त्रिः । आ । दिवः । सविता । सोसवीति । राजाना ।

मित्रावरुणा । सुपाणी इति सुऽपाणी ।

आपः । चित् । अस्य । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति ।

रत्नं । भिक्षंत । सवितुः । सवाय ॥ ७

सविता देवो दिवो दिवसस्य त्रिष्वपि कालेष्वासोषवीति । अस्मभ्यं धनान्यासुवतु । प्रेरयतु । किंच राजाना राजानौ सुपाणी कल्याणपाणी मित्रावरुणावापः । आप्नोति सर्वं जगदित्याप अंतरिक्षं । नित्यबहुवचनांतत्वाद्बहुवचनं । चिदपि च उर्वी विस्तीर्णे रोदसी द्यावापृथिव्यावेता देवताः सवितुः प्रेरकस्यास्य देवस्य सवाय सवेन प्रेरणेन रत्नमपेक्षितमर्थं भिक्षंत । याचंते ॥ सोसवीति । षू प्रेरणे इत्यस्य यङ्लुकि लटि रूपं । मित्रावरुणा । देवताद्वंद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं । भिक्षंत । भिक्ष याच्ञायामित्यस्य लङि रूपं । सवाय । जवसवौ च । पा० ३, ३, ५६, ३, । प्रत्ययांतत्वेन निपातनादंतोदात्तत्वं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्रिरुत्तमा दूणशा रोचनानि त्रयो राजंत्यसुरस्य वीराः ।

ऋतावान इषिरा दूळभासस्त्रिरा दिवो विदथे संतु देवाः ॥ ८

त्रिः । उत्ऽतमा । दुःऽनशा । रोचनानि । त्रयः । राजंति ।

असुरस्य । वीराः ।

ऋतऽवानः। इषिराः। दुःऽदभासः। त्रिः। आ। दिवः।

विदथे। संतु देवाः॥ ८

दूणशा दुर्नशा केनापि विनाशयितुमशक्यानि रोचनानि दीप्यमानानि त्रीण्युत्तमानि स्थानानि संति। एतेषु त्रिषु स्थानेष्वसुरस्य। अस्यति क्षिपति सर्वमित्यसुरः कालात्मा संवत्सरः। तस्य वीराः पुत्रास्त्रयोऽग्निवायुसूर्यरूपा राजंति। शोभंते। तानेव विशिनष्टि। ऋतावानः। ऋतं सत्यभूतमग्निहोत्रादिकं कर्म तद्वंतः। इषिरा यज्ञार्थं शीघ्रगतिमंतो दूळभासो दुर्दभासः केनापि स्वतेजसा तिरस्कर्तुमशक्या एते सर्वे देवा विदथेऽस्मदीये यज्ञे दिवोऽह्नः संबंधिषु त्रिषु सवनेष्वा संतु। समंतात्पूजनीयतया भवंतु॥ उत्तमा। उत्तमशब्दस्तमौ सर्वत्रेत्युञ्छादिषु पाठादंतोदात्तत्वं। दूणशा। नशेरकृच्छ्रार्थे खल्। दुरो दाशनाशदभध्येषूत्वं वक्तव्यमिति रेफस्योत्वं। उत्तरपदादेः ष्टुत्वं। लित्स्वरः। दूळभासः। पूर्ववदुत्वष्टुत्वे॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे प्रथमो वर्गः॥

प्र मे विविक्वानिति षडृचं चतुर्थं सूक्तं। विश्वामित्र ऋषिः। त्रिष्टुप् छंदः। विश्वे देवता। अत्रानुक्रमणिका। प्र मे षड़िति। सूक्तविनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

प्र मे विविक्वाँ अविदन्मनीषां धेनुं चरंतीं प्रयुतामगोपां।

सद्यश्चिद्या दुदुहे भूरि धासेरिंद्रस्तदग्निः पनितारो अस्याः॥ १

प्र। मे। विविक्वान्। अविदत्॥ मनीषां। धेनुं। चरंतीं।

प्रऽयुतां। अगोपां।

सद्यः। चित्। या। दुदुहे। भूरि। धासेः। इंद्रः। तत्।

अग्निः। पनितारः। अस्याः॥ १

विपिक्तान्विवेकवानिंद्रोऽग्निर्वा मे मम मनीषां देवताविषयां स्तुतिं प्राविदत् । प्रकर्षेण जानातु । तत्र दृष्टांतः । चरंतं यवस दूतस्ततो गच्छंतीं प्रयुतां पृथग्भूतामेकाकिनीमगोपां गोप्तृरहितां यथाकामं चरंतीं धेनुं नवसूतिकां गामिव देवतानां प्रीणयित्रीं स्तुतिमविददित्यन्वयः । या स्तुतिरूपा धेनुः सद्यश्चिदिदानीमेव धासिः । धारयति प्राणान् धीयते दीयतेऽर्थिभ्य इति वा धासिरन्नं । कर्मणि षष्ठी । भूरि बहुलमपेक्षितं फलं दुदुहे दुग्धे इंद्रोऽग्निरन्ये च देवा अस्याः स्तुतिरूपाया धेनोस्तत्सस्थानभूतस्य पयसः पनितारः स्तोतारो भवंति । यद्वा इंद्राग्नी स्तोतारो भयं चास्या धेनोस्तत्पयः प्राप्नुतः ॥ विविक्तान् । विचिर् पृथग्भावे इत्यस्य क्वसौ रूपं । अविदत् । विद ज्ञाने इत्यस्य लङि बहुलं छंदसीति शः । दुदुहे । दुह प्रपूरणे इत्यस्य लिटि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । पनितारः । पन स्तुतावित्यस्य तृचि रूपं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इंद्रः सु पूषा वृषणा सुहस्ता दिवो न प्रीताः शशयं दुदुह्रे ।

विश्वे यदस्यां रणयंत देवाः प्र वोऽत्र वसवः सुम्नमश्याम् ॥ २

इंद्रः । सु । पूषा । वृषणा । सुऽहस्ता । दिवः । न । प्रीताः ।

शशयं । दुदुह्रे ।

विश्वे । यत् । अस्यां । रणयंत । देवाः । प्र । वः । अत्र ।

वसवः । सुम्नं । अश्यां । २

वसवः सर्वस्य वासयितारो हे देवा इंद्रः पूषा च वृषणाभिमतफलस्य सेक्तारौ सुहस्ता कल्याणपाणी नासत्यौ मित्रावरुणौ वा । राजाना मित्रावरुणा सुपाणी इत्यादिषु दृष्टत्वात् । एते सर्वे देवाः । नेति संप्रत्यर्थे । इदानीं प्रीताः संतः शशयं नभसि शयानं मेघं दिवो नभसः सकाशात्सु दुदुह्रे । वृष्टिद्वारापेक्षितं फलं सुष्टु दुहंति । यद्यस्यां विश्वे सर्वे देवा अस्यां वेद्यां रणयंत रमयंते वो युष्माकं संबंधिन्यत्र लोके सुम्नं सुखकरमपेक्षितं फलं प्राश्यां । प्राप्नुयां ॥ सुहस्ता । हसेरसिहसीत्यादिना तन्प्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः । बहुव्रीहावाद्युदात्तं द्व्यच्छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । दुदुह्रे । दुह प्रपूरणे इत्यस्य लिटीरयो रे । रणयंत । रम क्रीडायां ।

एवंतस्य लङि रूपं । वर्णव्यापत्तिः । अश्यां । अशू व्याप्ताविसस्य लिङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

या जामयो वृष्ण इच्छंति शक्तिं नमस्यंतीर्जानते गर्भमस्मिन् ।

अच्छा पुत्रं धेनवो वावशाना महश्चरंति बिभ्रतं वपूंषि ॥ ३

याः । जामयः । वृष्णे । इच्छंति । शक्तिं । नमस्यंतीः ।

जानते । गर्भं । अस्मिन् ।

अच्छ । पुत्रं । धेनवः । वावशानाः । महः । चरंति ।

बिभ्रतं । वपूंषि ॥ ३

या जामयः । जनंति वर्षाकाले प्रादुर्भवंतीति जामय ओषधयः । वृष्णेऽपां वर्षकायेंद्राय शक्तिं सेचनसामर्थ्यमिच्छंति । नमस्यंतीः प्रह्वीभूतास्ता ओषधयोऽस्मिन्निंद्रे गर्भं वृष्टिद्वारा पुष्पफलादिलक्षणगर्भाधानादिसामर्थ्यं जानते । जानंति । वावशानाः फलं कामयमाना धेनवः सर्वस्य प्रीणयित्र्य ओषध्यो महो महांति नानाप्रकाराणि वपूंषि रूपाणि बिभ्रतं व्रीहियवनीवारादिफललक्षणं पुत्रं तनयमच्छाभिमुख्येन चरंति । प्रगुर्वंति । लोके हि हंभारवं कुर्वाणा धेनवो वत्समभिलक्ष्य गच्छंति । तद्वत् । यद्वा जामयः । जमंति सर्वत्र प्रसरंतीति जामयः सूर्यदीप्तयः । वृष्णेऽपां वर्षकाय । खरांशुभिर्भौमान्रसानादाय पुनर्वर्षंतीति वर्षकः सूर्यः । आदित्याज्जायते वृष्टिरिति स्मृतेश्च । तस्मै वर्षणशक्तिमिच्छंति । ता दीप्तयोऽस्मिन्नादित्ये गर्भमब्रूपगर्भाधानसामर्थ्यं जानंति ॥ जामयः । जमतेर्गतिकर्मणो जनिघसिभ्यामिञिति विधीयमानो बहुलवचनादस्मादपि भवति । नमस्यंतीः । नमःशब्दात्करणीर्वरिवश्चित्रङः क्यजिति क्यच् । तदंताच्छतरि रूपं । प्रत्ययस्वरः । जानते । ज्ञा अवबोधन इत्यस्य लटि रूपं । अच्छ । निपातस्य चेति संहितायां दीर्घः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अच्छा विवक्मि रोदसी सुमेके ग्राव्णो युजानो अध्वरे मनीषा ।

इमा उ ते मनवे भूरिवारा ऊर्ध्वा भवंति दर्शता यजत्राः ॥ ४

अच्छ । विवक्मि । रोदसी इति । सुमेके इति सुऽमेके ।

ग्राव्णः । युजानः । अध्वरे । मनीषा ।

इमाः । ऊं इति । ते । मनवे । भूरिऽवाराः । ऊर्ध्वाः ।

भवंति । दर्शताः । यजत्राः ॥ ४

अध्वरे यज्ञे ग्राव्णः सोमाभिषवार्थमुपलान् युजानः प्रयुंजानोऽहं सुमेके सुरूपे रोदसी द्यावापृथिव्यौ मनीषा मनस ईषया स्तुतिरूपया वाचाच्छ विवक्मि। आभिमुख्येन स्तौमि। हे अग्ने ते तव भूरिवारा यजमानैर्बहुलं वरणीया दर्शताः कमनीयतया दर्शनीया यजत्राः पूज्या इमा दीप्तयो मनवे मनुष्यव्यवहारार्थमूर्ध्वा ऊर्ध्वमुखा भवंति ॥ विवक्मि । वच परिभाषणे । लटि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः । अर्तिपिपर्त्योश्च बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं । चकारस्य कुत्वं व्यत्ययेन । युजानः । युजियुधिदृशः किदित्यानच् । कित्त्वादगुणः । चित्त्वादंतोदात्तः । मनीषा । सुपां सुलुगिति विभक्तेर्डादेशः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

या ते जिह्वा मधुमती सुमेधा अग्ने देवेषूच्यत उरूची ।

तयेह विश्वाँ अवसे यजत्राना सादय पायया चा मधूनि ॥ ५

या । ते । जिह्वा । मधुऽमती । सुऽमेधाः । अग्ने । देवेषु ।

उच्यते । उरूची ।

तया । इह । विश्वान् । अवसे । यजत्रान् । आ । सादय ।

पायय । च । मधूनि ॥ ५

हे अग्ने ते तव मधुमत्युदकवती सुमेधाः। शोभना मेधा प्रज्ञा यस्याः सा। सर्वस्य ज्ञापयित्री या जिह्वा ज्वालोरूची वक्तव्यास्ति सती देवेषु अथ आह्वानार्थमुच्यते प्रेर्यते तया जिह्वया यजत्रान्यजनीयान्विश्वान्देवानिह कर्मण्यवसे रक्षणायासादय। उपवेशय। किंच तान्विश्वान्देवान्मधूनि मदकरान् सोमान्पायय॥ सुमेधाः: नित्यमसिच्प्रजामेधयोरित्यसिच्। उच्यते। वच परिभाषणे। कर्मणि यकि रूपं। यद्वृत्तयोगादनिघातः। उरूची। अंचतेः क्विन्। अंचतेश्चोपसंख्यानमिति ङीप्। अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोप इति ङीप उदात्तत्वं। पायय। पा पान इत्यस्य णौ परतः शाच्छासाह्वाव्यावेपां युगिति युक्। तिङ उत्तरत्वादनिघातः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

या ते॑ अग्ने॒ पर्व॑तस्येव॒ धारास॑श्चंती॒ पीपय॑द्दे॒व चि॒त्रा।

ताम॒स्मभ्यं॒ प्रम॑तिं जातवे॒दो वसो॒ रास्व॑ सुम॒तिं वि॒श्वज॑न्यां॥ ६

या। ते। अ॒ग्ने॒। पर्व॑तस्यऽइव। धारा॑। अस॑श्चंती।

पीपय॑त्। दे॒व॒। चि॒त्रा।

तां। अ॒स्मभ्यं॑। प्रऽम॑तिं। जा॒त॒ऽवे॒दः॒। वसो॒ इति॑। रास्व॑।

सु॒ऽम॒तिं। वि॒श्वऽज॑न्यां॥ ६

देव दीप्यमान हे अग्ने चित्रा नानारूपासश्चंत्यसदन्यत्र संगतिमकुर्वाणा या ते तव प्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिः पीपयत् अपेक्षितफलदानेनास्मान्वर्धयति। तत्र दृष्टांतः। पर्वतस्येव धारा। यथा पर्वतस्य मेघस्योदकधारौषधिवनस्पत्यादिषु संगतिं कुर्वाणा तान्वर्धयति तद्वत्। वसो सर्वस्य वासयितर्जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने तां प्रमतिं परहितकरणसमर्थां बुद्धिमस्मभ्यं रास्व। देहि। तथा विश्वजन्यां सर्वजनहितां सुमतिं शोभनां बुद्धिं देहि॥ असश्चंती। सश्चतिर्गतिकर्मा। शतुरुगितश्चेति ङीप्। नञा समासे नञ्स्वरः। पीपयत्। पा पाने। ण्यंतस्य लुङि चङि रूपं। चङ्यन्यतरस्यामिति चङि परतः पूर्वस्योदात्तत्वं। यद्वृत्तयोगादनिघातः। प्रमतिं। तादौ

चनिति कल्यतावित्ति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । रास्व । रा दाने । व्यत्ययेनात्मनेपदं । लोटि रूपं । आमंत्रितस्याविद्यमानत्वान्निघाताभावः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे द्वितीयो वर्गः ॥

धेनुः प्रत्नस्येति नवर्चं पंचमं सूक्तं पैज्यागितं त्रैष्टुभमाश्विनं । तथा चानुक्रांतं । धेनुर्नवाश्विनमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनक्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चास्य सूक्तस्य विनियोगः । सूत्रितं च । धेनुः प्रत्नस्य क उ श्रवदिति सूक्ते । आ० ४. १५. । इति ॥ व्यूढे दशरात्रे द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्रेऽयमश्विनश्चतुर्थस्तृचः । द्वितीयस्याग्निं व इति खंडे सूत्रितं । धेनुः प्रत्नस्य काम्यं दुहाना ब्रह्माण इंद्रोप याहि विद्वान् । आ० ८. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

धेनुः प्रत्नस्य काम्यं दुहानांतः पुत्रश्चरति दक्षिणायाः ।
आ द्योतनिं वहति शुभ्रयामोषसः स्तोमो अश्विनावजीगः ॥ १

धेनुः । प्रत्नस्य । काम्यं । दुहाना । अंतरिति । पुत्रः ।
चरति । दक्षिणायाः ।
आ । द्योतनिं । वहति । शुभ्रऽयामा । उषसः । स्तोमः ।
अश्विनौ । अजीगरिति ॥ १

धेनुः प्रीणयित्र्यृचः प्रत्नस्य पुरातनस्याग्नेः काम्यं कमनीयं पयो दुहाना । दोग्ध्री भवति । दक्षिणाया उषसः पुत्रः सूर्यस्तस्या अंतश्चरति । उषसोऽनंतरं शुभ्रयामा । सूर्यकिरणसंपर्काच्छुभ्रतया गमनं यस्यासौ शुभ्रयामा दिवसः । द्योतनिं सर्वस्य प्रकाशकं सूर्यमावहति । बिभर्ति । अत उषसः पुराश्विनौ स्तोतुं स्तोमः स्तोत्रकारी होत्रादिरजीगः । जागर्ति । उत्तिष्ठति ॥ शुभ्रयामा । या प्रापणे । आतो मनिन् । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । अजीगः । जागृ निद्राक्षये । लङि तिप्यदादित्वाच्छपो लुक् । आकारश्चिकारश्छांदसः । गुणे कृते हल्ङ्यादिना तिपो लोपः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सुयुग्वहंति प्रति वामृतेनोर्ध्वा भवंति पितरेव मेधाः।

जरेथामस्मद्वि पणेर्मनीषां युवोरवश्चकृमा यातमर्वाक्॥ २

सुऽयुक्। वहंति। प्रति। वां। ऋतेन। ऊर्ध्वाः। भवंति।

पितराऽइव। मेधाः।

जरेथां। अस्मत्। वि। पणेः। मनीषां। युवोः। अवः।

चकृम। आ। यातं। अर्वाक्॥ २

हे अश्विनौ सुयुक् सुष्टु रथे योजिता अश्वा ऋतेन सत्यभूतेन रथेन वां युवां प्रतिवहंति। यज्ञं प्रत्यागमनाय धारयंति। मेधा यज्ञायोर्ध्वा युष्मदभिमुखमूर्ध्वा भवंति। तत्र दृष्टांतः। पितरेव। यथा पुत्राः पितरौ मातापितरावभिलक्ष्य गच्छंति तद्वत्। अस्मदस्मत्तः सकाशात्पणेर्मनीषामासुरीं बुद्धिं वि जरेथां। विशेषेण जारयतं। वयं तु युवोर्युवयोरवो हविर्लक्षणमन्नं चकृम। कुर्मः। युवामर्वागस्मदाभिमुख्येनायातं॥ सुयुक्। युजेः क्विप्। सुपां सुलुगिति सुपो लुक्। पितरेव। पिता मात्रेति पितुः शेषः। सुपो डादेशः। जरेथां। जॄष् वयोहानौ। ण्यंतस्य जनीजॄष्क्नसुरंजोऽमंताश्चेति मित्वाद्ध्रस्वः। छंदस्युभयथेत्याथाम आर्धधातुकत्वाण्णिलोपः। थपः पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः॥

॥ अथ तृतीया ॥

सुयुग्भिरश्वैः सुवृता रथेन दस्राविमं शृणुतं श्लोकमद्रेः।

किमंग वां प्रत्यवर्तिं गमिष्ठाहुर्विप्रासो अश्विना पुराजाः॥ ३

सुयुक्ऽभिः। अश्वैः। सुऽवृता। रथेन। दस्रौ। इमं।

शृणुतं। श्लोकं। अद्रेः।

किं। अंग। वां। प्रति। अवर्तिं। गमिष्ठा। आहुः।
विप्रासः। अश्विना। पुराऽजाः॥ ३

हे अश्विनौ सुयुग्भिः सुष्ठु योजितैरश्वैः सुवृता। पुनःपुनरावर्तत इति वृच्चक्रं। शोभनचक्रोपेतेन रथेनागत्य दस्रौ शत्रूणामुपक्षपयितारौ युवामद्रिः। आद्रियते सर्वैरित्यद्रिः स्तोता। तस्येमं श्लोकं स्तोत्रं शृणुतं। अंग हे अश्विनौ विप्रासो मेधाविनः पुराजाः पुरातना ऋषयो वां युवामवर्तिमस्माकं वृत्तिहानिं प्रति गमिष्ठा अतिशयेन गंतारावित्ति किमाहुः किं कथयंतीति। किं न कथयंतीत्यर्थः। प्रथमाष्टकेऽष्टमेऽध्याये सुवृता रथेनेत्यादि गतं॥ गमिष्ठा। गंतृशब्दादिष्ठनि रूपं॥

॥ अथ चतुर्थी॥

आ मन्येथामा गतं कच्चिदेवैर्विश्वे जनासो अश्विना हवंते।
इमा हि वां गोऋजीका मधूनि प्र मित्रासो न ददुरुस्रो अग्रे॥ ४

आ। मन्येथां। आ। गतं। कत्। चित्। एवैः। विश्वे।
जनासः। अश्विना। हवंते।
इमा। हि। वां। गोऽऋजीका। मधूनि। प्र। मित्रासः।
न। ददुः। उस्रः। अग्रे॥ ४

कच्चिदिति प्रश्ने। हे अश्विनौ आमन्येथां। इमां मदीयां स्तुतिं जानीतं। किंच एवैर्गमनसाधनैरश्वैरागतं। यद्वा प्रत्यागच्छतं। विश्वे सर्वे जनासः स्तोतारोऽश्विनाश्विनौ वां युवां हवंते। स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिराह्वयंति। किंच गोऋजीका गवां पयसाभिश्रयणोपेतानि मधूनि मदकराणि सोमरसरूपाणीमानि हवींषि युवाभ्यां प्रददुः। अध्वर्य्वादयः प्रयच्छंति। तत्र दृष्टांतः मित्रासो न। यथा मित्राणि मित्रेभ्योऽपेक्षितं ददति तद्वत्। उस्रः। वसति नभसीत्युस्रः सूर्यः। अग्रे उषसोऽग्र उदेति। तस्मादागच्छतमिति भावः॥ ददुः। राण् दान इत्यस्य लिटुसि रूपं।

ह्वियोगादनिघातः । उस्रः । वस निवासे । स्फायितंचीत्यादिना रक् । किच्चात्संप्रसारणं । शासिवसिघसीनां चेति षत्वाभावश्छांदसः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तिरः पुरू चिदश्विना रजांस्यांगूषो वां मघवाना जनेषु ।

एह यातं पथिभिर्देवयानैर्दस्राविमे वां निधयो मधूनां ॥ ५

तिरः । पुरु । चित् । अश्विना । रजांसि । आंगूषः । वां ।

मघऽवाना । जनेषु ।

आ । इह । यातं । पथिऽभिः । देवऽयानैः । दस्रौ । इमे ।

वां । निऽधयः । मधूनां ॥ ५

हे अश्विनौ पुरू चिद्बहून्यपि रजांसि स्थानानि तिरः स्वतेजसा तिरस्कुर्वंतौ वां युवामिह कर्मणि देवयानैः पथिभिर्मार्गैरायातं । मघवाना धनवंतौ हे अश्विनौ जनेषु स्तोतृषु वां युवयोरांगूष आ समंताद्घोषणीयं स्तोत्रं वर्तते । दस्रौ शत्रूणामुपक्षपयितारौ हे अश्विनौ वां युवयोर्मधूनां मदकराणां सोमानामिमे निधयः । निधीयतेऽत्र सोम इति निधयः पात्रविशेषाः । संति । तस्मादागच्छतमिति भावः ॥ आंगूषः । आङ्पूर्वाद्घुषेः कर्मणि घञ् । आघुष्यत इत्याघोषः । घो इत्यस्य पृषोदरादित्वाद्गू इत्यादेशः । आङोऽनुनासिकश्छंदसीत्यनच्यप्यनुनासिकश्छांदसः । यद्वा अगिर्गत्यर्थः । अङ्गादंगूष इति सूत्रे षोषचप्रत्ययांतो निपातितः । अंगति गच्छति देवानित्यंगूषः स्तोत्रं । अंगूष एवांगूषः । प्रज्ञादित्वात्स्वार्थिकोऽण् । प्रत्ययस्वरः । एह यातमित्यर्धर्चो गतः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे तृतीयो वर्गः ॥

अप्तोर्यामेति रिक्तोक्थ्येऽच्छावाकशस्त्रे पुराणमोक इति चतस्रो विकल्पेन याज्याः । सूत्रितं च । यदि नाधीयात्पुराणमोकः सख्यं शिवं वामिति चतस्रो याज्याः । आ० ६, ११, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते षष्ठी ॥

पुराणमोकः सख्यं शिवं वां युवोर्नरा द्रविणं जह्नाव्यां।

पुनः कृण्वानाः सख्या शिवानि मध्वा मदेम सह नू

समानाः॥ ६

पुराणं। ओकः। सख्यं। शिवं। वां। युवोः। नरा।

द्रविणं। जह्नाव्यां॥

पुनरिति। कृण्वानाः। सख्या। शिवानि। मध्वा। मदेम।

सह। नु। समानाः॥ ६

हे अश्विनौ वां युवयोः पुराणं पुरातनं सख्यमोकः संख्यं शिवं कल्याणकरं भवति। किंच हे नरा नरौ यज्ञीयस्य कर्मणो नेतारौ युवोर्युवयोर्द्रविणं धनं जह्नाव्यां जह्नुकुलजायां भवति। शिवानि सुखकराणि युवयोः सख्यानि पुनः कृण्वानाः कुर्वंतः समाना हविःप्रदानेनोपकारकत्वान्मित्रभूता वयं मध्वा मदकरेण सोमेन युवां सह युगपत् नु क्षिप्रं मदेम हर्षयेम॥ सख्यं। सख्युर्भाव इत्यर्थे सख्युर्य इति यप्रत्ययः। जह्नाव्यां। जह्नोः संबंधिनीत्यर्थे तस्येदमित्यण्। ओर्गुणः। ह्रस्वदीर्घयोर्व्यत्ययः। मदेम। मदी हर्षे इत्यस्याशीर्लिङि लिङ्याशिष्यङ्प्रत्ययः। निघातः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अश्विना वायुना युवं सुदक्षा नियुद्भिश्च सजोषसा युवाना।

नासत्या तिरोअह्न्यं जुषाणा सोमं पिबतमस्रिधा सुदानू॥ ७

अश्विना। वायुना। युवं। सुऽदक्षा। नियुत्ऽभिः। च।

सऽजोषसा। युवाना।

नासत्या । तिरःऽअह्न्यम् । जुषाणा । सोमम् । पिबतम् ।
अस्रिधा । सुदानू इति सुऽदानू ॥ ७

सुदत्या शोभनसामर्थ्योपेतौ युवाना नित्यतरुणौ नासत्या । न विद्यतेऽसत्यं ययोस्तौ । सुदानू शोभनफलस्य दातारौ हे अश्विनौ वायुना नियुद्भिश्च सजोषसा संगतौ जुषाणा सोमविषयप्रीतियुक्तावस्रिधानुपक्षीणौ युवं युवां तिरोअह्न्यमह्नि तिरोहिते क्रूयमानमिमं सोमं पिबतं ॥ नियुद्भिः । यौतेः क्विप् । तिरोअह्न्यं । अह्नि भवमह्न्यं । भवे छंदसोति यत् । तिरो भूतमह्न्यं यस्मिन्काले स तिरोअह्नः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अश्विना परि वामिषः पुरूचीरीयुर्गीर्भिर्यतमाना अमृध्राः ।
रथो ह वामृतजा अद्रिजूतः परि द्यावापृथिवी याति सद्यः ॥८

अश्विना । परि । वाम् । इषः । पुरूचीः । ईयुः । गीःऽभिः ।
यतमानाः । अमृध्राः ।
रथः । ह । वाम् । ऋतऽजाः । अद्रिऽजूतः । परि ।
द्यावापृथिवी इति । याति । सद्यः ॥ ८

हे अश्विनौ पुरूचीः पुरुं चंति गच्छंतीति पुरूचीर्बह्वीरिषो हविर्लक्षणान्यन्नानि वां युवां परीयुः । परितो गच्छंति । तथामृध्राः केनाप्यतिरस्कृता यतमानाः कर्माणि प्रवर्तमानाः स्तोतारो गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिर्युवां परिचरंति । ऋतजा ऋतस्योदकस्य जनयिता । ऋते यज्ञे प्रादुर्भवतीति वा । अद्रिजूतः स्तोतृभिराकृष्टो वां युवयो रथो द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ सद्यस्तदानीमेव परियाति ह । सर्वतः प्राप्नोति खलु । अश्विनो रथस्य वेगवत्त्वे मंत्रवर्णः । यो वामश्विना मनसा जवीयान्रथः स्वश्वो विश आजिगाति । ऋक्० १, ११७, २, । इति । अतः कारणादस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतमिति भावः ॥ ईयुः । इण् गतावित्यस्य लिटि दीर्घ इणः कितीत्यभ्यासस्य दीर्घः पादादित्वादनिघातः । यतमानाः । यती प्रयत्न इत्यस्य

यानचि रूपं । यपः पित्त्वादनुदात्तत्वे शानचो लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे धातुस्वरः । ऋतजाः । जदेविट् । यिङ्नोरियात्वं । अद्रिजूतः । जू इति सौत्रो धातुः । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अश्विना मधुषुत्तमो युवाकुः सोमस्तं पातमा गतं दुरोणे ।
रथो ह वां भूरि वर्पः करिक्रत्सुतावतो निष्कृतमागमिष्ठः ॥ ९

अश्विना । मधुसुत्ऽतमः । युवाकुः । सोमः । तं । पातं ।
आ । गतं । दुरोणे ।
रथः । ह । वां । भूरि । वर्पः । करिक्रत् । सुतऽवतः ।
निःऽकृतं । आऽगमिष्ठः ॥ ९

हे अश्विनौ यः सोमो मधुषुत्तमो रसपरस्यत्यंतं प्रेरयन्युवाकुर्युवां कामयमानो वर्तते । यद्वा युवाकुर्यवतीवरीप्रभृतिभिर्मिश्रित इत्यर्थः । तमिमं सोमं पातं । पिबतं । दुरोणेऽस्माकं गृहे आगतं । आगच्छतं । भूरि प्रभूतं वर्पो वारकं तेजः सर्वैर्वरणीयं धनं वा करिक्रत् नः पुनः कुर्वन्वां युवयो रथः सुतवतः सोममभिषुतवतो यजमानस्य निष्कृतं । निरित्येष समित्येतस्य स्थाने । नि० १२, ७, । इति यास्कः । संस्कारि यद्वा संस्कृतं गृहमागमिष्टोऽतिशयेनागच्छन् भवति ॥ युवाकुः यौतेः कटिकुषिभ्यां काकुरिति बाहुलकादस्मादपि भवति । प्रत्ययस्वरेण मध्योदात्तः । करिक्रत् । करोतेर्यङ्लुकि शतरि दाधर्ति दर्धर्ति दर्धर्षीत्यादिना चुत्वाभावे यणादेशे कृतेऽङ्गस्यानृकारांतत्वादभ्यासस्य रिगागमो न प्राप्नोतीति सोऽपि निपात्यते । अभ्यस्तस्वरः । निष्कृतं । करोतेरादिकर्मणि क्तः । संस्कृतं प्रवृत्त इत्यर्थः । थाथादिस्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे चतुर्थो वर्गः ॥

मित्रो जनानिति नवर्चं षष्ठं सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभं मैत्रं। मित्रो मैत्रं षतुर्गायत्र्यं तमित्यनुक्रमणिका। आद्याः पंच त्रिष्टुभः पिष्टावतस्रो गायत्र्यः। मित्रो देवता॥ अग्निहोत्रार्थं पयसि घर्मविंदुपतने मित्रो जनानित्यनया समिधमादध्यात्। सूत्रितं च। मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाण इति समिदाधानं। आ० ३.११.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणो मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्यां।

मित्रः कृष्टीरनिमिषाभि चष्टे मित्राय हव्यं घृतवज्जुहोत॥ १

मित्रः। जनान्। यातयति। ब्रुवाणः। मित्रः। दाधार।
पृथिवीं। उत। द्यां।

मित्रः। कृष्टीः। अनिऽमिषा। अभि। चष्टे। मित्राय।
हव्यं। घृतऽवत्। जुहोत॥ १

ब्रुवाणः स्तूयमानः शब्दं कुर्वाणो वा मित्रः। प्रकर्षेण सर्वैर्मीयते तथा सर्वान्वृष्टिप्रदानेन त्रायत इति वा मित्रः सूर्यः। जनान् कर्षकादिजनान्यातयति। कृष्यादिविषयं प्रयत्नं कारयति। तथा मित्र एव पृथिवीमुतापि च द्यामेतावुभौ लोकौ वृष्टिद्वारावं यागांश्च जनयन् दाधार। धारयति। तथा स्वति मित्रोऽनिमिषानिमिषेणानुपरतदृष्ट्या कृष्टीः कर्षणवतो मनुष्यानभिचष्टे। सर्वत पश्यति। एतत्सर्वं ज्ञात्वा हे ऋत्विजो घृतवदुपस्तरणाभिघारणयुक्तं हव्यं हवनयोग्यं पुरोडाशादिकं तस्मै मित्राय देवाय जुहोत। जुहुत। प्रयच्छतेत्यर्थः। उक्तार्थं यास्को ब्रवीति। मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणः शब्दं कुर्वन्। मित्र एव धारयति पृथिवीं च दिवं च। मित्रः कृष्टीरनिमिषन्नभिविपश्यतीति। कृष्टय इति मनुष्यनाम कर्मवंतो भवंति विकृष्टदेहा वा। मित्राय हव्यं घृतवज्जुहोतेति व्याख्यातं। जुहोतिर्दानकर्मा। नि० १०.२२.। इति॥ यातयति। यती प्रयत्न इत्यस्य ण्यंतस्य लटि रूपं। दाधार। तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घः। जुहोत। जुहोतेर्लोटि प्रत्ययस्य तबादेशः। गुणः। निघातः॥

देवसुवां हविःषु मित्रस्य प्र स मित्रेति याज्या। एषैव प्रातर्होमस्य कालात्ययनिमित्ते मैत्रे चरौ याज्या। सूत्रितं च। प्र स मित्र मर्तो अस्तु प्रयस्वांस्त्वां नष्टवान्महिमाय पृच्छते। आ० ४, ११.। इति॥ ततद्दृष्टिर्मित्रः सूर्योऽभि यो महिना दिवं प्र स मित्र मर्तो अस्तु प्रयस्वानिति संस्थितायां। आ० ३, १२.। इति च॥

॥ सैषा सूक्ते द्वितीया॥

प्र स मित्र मर्तो अस्तु प्रयस्वान्यस्त आदित्य शिक्षति व्रतेन।
न हन्यते न जीयते त्वोतो नैनमंहो अश्नोत्यन्तितो न
दूरात्॥ २

प्र। सः। मित्र। मर्तः। अस्तु। प्रयस्वान्। यः। ते।
आदित्य। शिक्षति। व्रतेन।
न। हन्यते। न। जीयते। त्वाऽऊतः। न। एनं। अंहः।
अश्नोति। अन्तितः। न। दूरात्॥ २

हे आदित्य व्रतेन यज्ञेन युक्तो यो मनुष्यस्ते तुभ्यं शिक्षति हविर्लक्षणमन्नं ददाति ददाति हे मित्र स मर्तो मनुष्यः प्रयस्वानन्नवान् प्रास्तु। प्रभवतु। त्वोतस्त्वया रक्षितो स मनुष्यः केनापि न हन्यते। न बाध्यते। न जीयते। नाभिभूयते च। एनं तुभ्यं हविर्दत्तवन्तं पुरुषमंहः पापमन्तितः समीपाच्चाश्नोति। न प्राप्नोति। दूरादपि न प्राप्नोति॥ शिक्षतिर्दानकर्मा। व्यत्ययेन परस्मैपदं। यद्वृत्तयोगादनिघातः। जीयते। जयतेः कर्मणि यक्यकृत्सार्वधातुकयोरिति दीर्घः। त्वोतः तृतीया कर्मणीति पूर्वपदस्य रः। अश्नोति। अशू व्याप्तौ। स्वादिः व्यत्ययेन परस्मैपदं॥

देवसुवां हविःषु मित्रस्य सत्यस्यानुवाक्या। अनमीवास इळया मदन्तः प्र स मित्र मर्तो अस्तु प्रयस्वानिति सूत्रितं। आ० ४, ११.॥

॥ सैषा सूक्ते तृतीया ॥

अनमीवास इड़या मदंतो मितज्ञवो वरिमन्ना पृथिव्याः।
आदित्यस्य व्रतमुपक्षियंतो वयं मित्रस्य सुमतौ स्याम ॥ ३

अनमीवासः। इड़या। मदंत। मितऽज्ञवः। वरिमन्।
आ। पृथिव्याः।
आदित्यस्य। व्रतं। उपऽक्षियंतः। वयं। मित्रस्य।
सुऽमतौ। स्याम ॥ ३

हे मित्र अनमीवासो रोगवर्जिता इड़यान्नेन मदंतो माद्यंतः पृथिव्या वरिमन्विस्तीर्णे प्रदेशे मितज्ञवो मितजानुका आ यथाकामं सर्वत्र गच्छंत आदित्यस्य संबंधि व्रतं कर्मोपक्षियंतस्तस्य कर्मणः समीपे निवसंतः। तदीयं कर्म कुर्वाणा इत्यर्थः। तादृशा वयं मित्रस्यादित्यस्य सुमतौ शोभनायामनुग्रहबुद्धौ स्याम। भवेमहि॥ मदंतः। मदी हर्षे इत्यस्य शतरि व्यत्ययेन शप्। मितज्ञवः जानुशब्दस्य ज्ञु छांदसः। वरिमन्। उरुशब्दात्पृथ्वादित्वादिमनिच्। प्रियस्थिरेत्यादिना वरादेशः। सुपां सुलुगिति सप्तम्या लुक्। व्यत्ययेनाद्युदात्तः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं मित्रो नमस्यः सुशेवो राजा सुक्षत्रो अजनिष्ट वेधाः।
तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ॥ ४

अयं। मित्रः। नमस्यः। सुऽशेवः। राजा। सुऽक्षत्रः।
अजनिष्ट। वेधाः।
तस्य। वयं। सुऽमतौ। यज्ञियस्य। अपि। भद्रे। सौमनसे।
स्याम ॥ ४

अयं पूर्वमंत्रे प्रतिपादितो मित्रः सूर्यो नमस्यः सर्वैर्नमस्करणीयः सुशेवः शोभनसुखः सुखेन सेव्य इत्यर्थः । राजा सर्वस्य जगतः प्रकाशप्रदानेन स्वामी सुक्षत्रः । क्षत्रशब्देन बलमुच्यते । शोभनबलोपेतो वेधाः सर्वस्य जगतो विधाता । एवंगुणोपेतः सूर्योऽजनिष्ट । प्रादुरभूत् । तस्यैवंविधगुणोपेतस्य यज्ञियस्य यज्ञार्हस्य सूर्यस्य सुमतौ शोभनायां बुद्धौ भद्रे कल्याणकारिणि सौमनसे सौमनस्येऽपि यजमाना वयं स्याम । भवेम ॥ नमस्यः । नमसि साधुः । तत्र साधुरिति यत् । तित्स्वरितः । अजनिष्ट । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लुङि लिचि रूपं । सौमनसे । सुमनस इदमित्यर्थे तस्येदमित्यण् । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

महाँ आदित्यो नमसोपसद्यो यातयज्जनो गृणते सुशेवः ।

तस्मा एतत्पन्यतमाय जुष्टमग्नौ मित्राय हविरा जुहोत ॥ ५

महान् । आदित्यः । नमसा । उपऽसद्यः । यातयत्ऽजनः ।

गृणते । सुऽशेवः ।

तस्मै । एतत् । पन्यंऽतमाय । जुष्टं । अग्नौ । मित्राय ।

हविः । आ । जुहोत ॥ ५

योऽयमादित्यो महान् अत एव नमसा नमस्कारेणोपसद्यः सर्वैरुपसदनीयो यातयज्जनः । यातः प्राप्तः स्वस्वकर्मणि प्रवर्तनीया जना येनेति स तथोक्तः । गृणते स्तोत्रं कुर्वते जनाय सुशेवश्च भवति तस्मै पन्यतमाय स्तुत्यतमाय मित्रायादित्याय जुष्टं प्रीतिविषयमेतद्धविरग्नावाजुहोत । जुहुत ॥ यातयज्जनः । यती प्रयत्न इत्यस्य यर्यंतस्य शतरि रूपं । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरे प्राप्ते नरहृधादित्वात्पूर्वपदांतोदात्तत्वं । गृणते । गॄ शब्दे । शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं । पन्यतमाय । पनतेरघ्न्यादित्वाद्यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । जुष्टं । नित्यं मंत्र इत्याद्युदात्तत्वं ॥

॥ इति त्रतीयस्य चतुर्थे पंचमो वर्गः ॥

अभिप्लवषडहे दशरात्रे च सप्तदशैकविंशादिस्तोमे सति होत्रादिकमध्येष्वाज्य-शस्त्राने पंचसप्तादिसंख्याका ऋच आवपनीयाः । तत्र मैत्रावरुणशस्त्रे मित्रस्य चर्षणीधृत इत्याद्याश्चतस्र आवापार्थाः । सूत्रितं च । मित्रस्य चर्षणीधृत इति चतस्रो मैत्र्यः ॥ आ० ७. ५. । इति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

मित्रस्य चर्षणीधृतोऽवो देवस्य सानसि ।

द्युम्नं चित्रश्रवस्तमं ॥ ६

मित्रस्य । चर्षणिऽधृतः । अवः । देवस्य । सानसि ।

द्युम्नं । चित्रश्रवःऽतमं ॥ ६

चर्षणीधृतो मनुष्याणां वृष्टिप्रदानेन धारकस्य मित्रस्य देवस्य संबंध्यवोऽन्नं सानसि सर्वैः संभजनीयं द्युम्नं तदीयं धनं च चित्रश्रवस्तमं । अतिशयेन चायनीय-कीर्त्तियुक्तं ॥ सानसि । सनोतेः सानसिवर्णसीत्यादिना सिच्प्रत्ययांतत्वेन निपातना-दुपधावृद्धिः । चित्वादंतोदात्तः । स्वमोरिति स्वमोर्लुक् ॥

प्रातर्होमस्य कालात्यये मैत्रेष्टिः । तस्यामभि यो महिनेत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । अभि यो महिना दिवं ॥ स मित्र मर्तो अस्तु प्रयस्वान् । आ० ३. १२. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते सप्तमी ॥

अभि यो महिना दिवं मित्रो बभूव सप्रथाः ।

अभि श्रवोभिः पृथिवीं ॥ ७

अभि । यः । महिना । दिवं । मित्रः । बभूव । सऽप्रथाः ।

अभि । श्रवःऽभिः । पृथिवीं ॥ ७

यो मित्रो महिना स्वकीयेन महिम्ना दिवमंतरिक्षमभिबभूवाभिभवति स मित्रः सप्रथाः । प्रथः प्रसिद्धिः कीर्त्तिः । तत्सहितः श्रवोभिर्हविर्लक्षणैरन्नैः स्तोत्रादिलक्षणैः

पृथिवीमप्यभिभवति । बहुत्वयुक्तां करोतीत्यर्थः ॥ सप्रथाः । प्रथ प्रख्याने । असुन् । वोपसर्जनस्येति सहस्य सभावः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मित्राय पंच येमिरे जना अभिष्टिशवसे ।

स देवान्विश्वान्बिभर्ति ॥ ८

मित्राय । पंच । येमिरे । जनाः । अभिष्टिऽशवसे ।

सः । देवान् । विश्वान् । बिभर्ति ॥ ८

पंच जना निषादपंचमाश्चत्वारो वर्णा अभिष्टिशवसेऽभिगंतृबलयुक्ताय मित्राय येमिरे । हवींषि प्रयच्छंति । स तादृशो मित्रो विश्वान् सर्वान्देवान्बिभर्ति । स्वस्वरूपतया धारयति ॥ अभिष्टिशवसे । इषेर्मंत्रे वृषेत्यादिना क्तिन् । तादौ च नितीत्यभेरंतोदात्तत्वं । शकंध्वादित्वात्पररूपत्वं । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः ॥

॥ अथ नवमी ।

मित्रो देवेष्वायुषु जनाय वृक्तबर्हिषे ।

इष इष्टव्रता अकः ॥ ९

मित्रः । देवेषु । आयुषु । जनाय । वृक्तऽबर्हिषे ।

इषः । इष्टऽव्रताः । अकरित्यकः ॥ ९

मित्रो भगवानादित्यो देवेषु द्योतमानादिगुणयुक्तेष्वायुषु मनुष्येषु मध्ये यो जनो वृक्तबर्हिः । वृक्तं लूनं बर्हिर्येन सः । बर्हिर्लवनासादनपूर्वं हविषो दाता ऋत्विगित्यर्थः । तस्मै वृक्तबर्हिषे जनायेष्टव्रताः । इष्टानि कल्याणानि व्रतानि कर्माणि याभिः सिध्यंति ता इषस्तादृशान्यन्नान्यकः । करोति । तस्मै ददातीत्यर्थः ॥ वृक्तबर्हिषे । ओव्रश्चू छेदने । कर्मणि निष्ठायां यस्य विभाषेतीट्प्रतिषेधः । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । अकः । करोतेर्लुङि मंत्रे घसेत्यादिना लुक् । सिपो हल्ङ्यादिलोपः । निघातः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे षष्ठो वर्गः ॥

इहेह व इति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं वैश्वामित्रं जागतमृभुदेवताकं। अंत्यस्तृच इंद्रदेवताकश्च। तथा चानुक्रांतं। इहेह सप्तार्भवं जागतं तृचोऽंत्य ऐंद्रयेति॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः। आद्यायतस्तः षष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आर्भवनिविद्धानीयाः। सूत्रितं च। इहेह व इति चतस्रः। आ० ७, ५, । इति॥

तत्र प्रथमा॥

इहेह वो मनसा बंधुता नर उशिजो जग्मुरभि तानि वेदसा।

याभिर्मायाभिः प्रतिजूतिवर्पसः सौधन्वना यज्ञियं भागमानश॥ १

इहऽइह। वः। मनसा। बंधुता। नरः। उशिजः। जग्मुः। अभि। तानि। वेदसा।

याभिः। मायाभिः। प्रतिजूतिऽवर्पसः। सौधन्वनाः। यज्ञियं। भागं। आनश॥ १

हे ऋभवो वो युष्माकं बंधुता। बध्नंति फलेन संयोजयंतीति बंधवः कर्माणि। तेषां भावो बंधुता। इहेह सर्वत्र मनसा संस्तूयते। नरो हे मनुष्या ऋभव उशिजो यज्ञभागं कामयमाना सर्वतो वेदसा यज्ञभागप्रापककर्मविषयज्ञानेन तानि तादृशानि कर्माण्यभिजग्मुः। प्राप्नुवंति। कानि तानि। मायाभिः। मीयंते ज्ञायंत इति मायाः कर्माणि। याभिर्मायाभिर्यैः कर्मभिः प्रतिजूतिवर्पसः प्रतिपत्त्याभिभवनशीलतेजोयुक्ताः सौधन्वनाः। सुधन्वनामांगिरसः पुत्रः कश्चिदृषिः। तस्य पुत्राः सौधन्वनाः। ते च त्रय ऋभुर्विभ्वा वाज इति। एतन्नामका यूयं यज्ञियं यज्ञार्हं भागं सोमपानादिलक्षणमानश। व्याप्ताः स्थ। यथा च मंत्रवर्णः। ऋभुर्विभ्वा वाजो देवाँ अगच्छत स्वपसो यज्ञियं भागमैतन। ऋग्वे० १, १६१, ६,। इति। अयमर्थो ब्राह्मणेऽप्यृभवो वै देवेषु तपसा सोमपीथमभ्यजयन्नित्यत्रोपाख्यान-

पूर्वकं स्पष्टमभिहितः । यद्वा । नरः कर्मणां नेतारो हे ऋभव उशिजः कामयमाना वेदसा हविर्लक्षणेन धनेन युक्ताः स्तोतारो वो युष्माकं तानि चमसतक्षणादीनि कर्माणि वंधुता वंधुतया सख्येन मनसा जग्मुः । अभिगच्छति । कानीत्याशंकायामाह । यैश्चमसतक्षणादिभिः कर्मभिर्यज्ञार्हं मार्गं यूयमाप्नुत तान्यभिगच्छंति । युष्माकं बुद्धिनैपुणानि चिंतयंतीत्यर्थः ॥ दृळ्हेह । नित्यवीप्सयोरिति द्विर्वचनं । परस्याम्रेडितत्वादनुदात्तत्वे पूर्वपदस्वरः । बंधुता । बन्ध बंधने । भृमृशीङित्यादिना कर्तर्युप्रत्ययः । समूह इत्यर्थे ग्रामजनबंधुसहायेभ्यस्तल् । पा० ४, २, ४३, । इति तल् । लित्स्वरः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

याभिः शचीभिश्चमसाँ अपिंशत यया धिया गामरिणीत चर्मणः ।
येन हरी मनसा निरतक्षत तेन देवत्वमृभवः समानश ॥ २

याभिः । शचीभिः । चमसान् । अपिंशत । यया । धिया । गां । अरिणीत । चर्मणः ।
येन । हरी इति । मनसा । निःऽअतक्षत । तेन । देवऽत्वं । ऋभवः । सं । आनश ॥ २

हे ऋभवो याभिः शचीभिः शक्तिभिश्चमसान् चतुरोऽपिंशत विभक्तावयवान्कृतवंतः स्थ । यया धिया प्रज्ञया गां मृतामरिणीत चर्मणो चर्मणा योजनात्प्रापितवंतः स्थ । येन मनसा प्रज्ञानेन हरी एतन्नामकाविंद्रस्याश्वौ निरतक्षत नितरामकुरुत । तथाचं मंत्रवर्णः । य इंद्राय वचोयुजा ततक्षुर्मनसा हरी । ऋग्वे० १, २०, २, । इति । तेन सर्वेणानेन कर्मणा देवत्वं यज्ञभागार्हत्वलक्षणं देवभावं समानश । सम्यक् प्राप्ताः स्थ ॥ अपिंशत । पिश अवयवे । तुदादिः । तस्य लङि मध्यमे रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । अरिणीत । री गतिरेषणयोः । क्र्यादिः । तस्य लङि रूपं । अत्रापि पूर्ववदनिघातः । निरतक्षत । तक्षू त्वक्षू तनूकरणे । लङि रूपं । पूर्ववदनिघाते तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः । अनुदात्तः । आनश । अश्नोतेर्लिटि रूपं । निघातः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्रस्य सख्यमृभवः समानशुर्मनोर्नपातो अपसो दधन्विरे ।
सौधन्वनासो अमृतत्वमेरिरे विष्ट्वी शमीभिः सुकृतः सुकृत्यया ॥ ३

इंद्रस्य । सख्यं । ऋभवः । सं । आनशुः । मनोः । नपातः ।
अपसः । दधन्विरे ।
सौधन्वनासः । अमृतऽत्वं । आ । ईरिरे । विष्ट्वी । शमीभिः ।
सुऽकृतः । सुऽकृत्यया ॥ ३

मनोर्नपातो मनुष्यस्यांगिरसः पुत्रा अपसो यागादिलक्षणकर्मवंत ऋभव इंद्रस्य सख्यं समानख्यानत्वं समानशुः । सम्यक् प्राप्नुवन् । तथेंद्रस्य सख्यं प्राप्तास्त ऋभवो दधन्विरे । पूर्वं मनुष्यत्वेन मरणयोग्या अपीदानीमिंद्रस्य सख्येन प्राणान्धारयंति । तथा मंत्रः । अधारयंत वह्नयः । ऋग्वे० १. २०. ८. । इति । सौधन्वनासः सुधन्वनामकस्यर्षेः पुत्रा ऋभवः सुकृतः शोभनकर्माणः संतः प्रभूतैः शमीभिर्देवत्वप्राप्तिप्रतिबंधनिवारणहेतुभिः कर्मभिः सुकृत्यया शोभनेन कर्मणा च विष्ट्वी व्याप्यामृतत्वमेरिरे । देवत्वं प्रापुः । तथा च मंत्रांतरमाम्नायते । मर्तासः संतो अमृतत्वमानशुः । ऋग्वे० १. ११०. ४. । इति ॥ नपातः । नभ्राण्नपादित्यादिना नञः प्रकृतिभावः । दधन्विरे । धविर्गत्यर्थः । व्यत्ययेनात्मनेपदं । लिटि रूपं । ईरिरे । ईर गतौ । मंत्रत्वादाम्न भवति । निघातः । सुकृत्यया । करोतेर्भावे कृञः श चेति क्यप् । प्रत्ययस्य व्यत्ययेनांतोदात्तत्वं । समासे कृदुत्तरस्वरः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इंद्रेण याथ सरथं सुते सचाँ अथो वशानां भवथा सह श्रिया ।
न वः प्रतिमै सुकृतानि वाघतः सौधन्वना ऋभवो वीर्याणि
च ॥ ४

इंद्रे॑ण । या॒थ॒ । स॒ऽरथ॑म् । सु॒ते । सचा॑ । अथो॒ इति॑ ।

वशा॑नाम् । भ॒व॒थ॒ । स॒ह । श्रि॒या ।

न । वः॒ । प्र॒ति॒ऽमै । सु॒ऽकृ॒तानि॑ । वा॒घ॒तः॒ । सौध॑न्वनाः ।

ऋ॒भ॒वः॒ । वी॒र्या॑णि । च॒ ॥ ४

हे ऋभवो यूयमिंद्रेण सचा सह सरथं समानमेकं रथमारुह्य सुतेऽभिषुतसोमवति यज्ञे याथ । गच्छथ । अथो अनंतरमिंद्रेण सहैकरथमारूढा यूयं वशानां । उश्यते कास्यते यजमानेन स्वर्गादिलक्षणं फलमेभिरिति वशा मेधाः । तेषां श्रिया स्तुतिरूपिरादिरूपया सह भवथ । हे सौधन्वनाः सुधन्वनः पुत्रा वाघतोऽस्मत्स्वादिलक्षणफलस्य वोढारो मेधाविनो वेति यास्कः । तादृशा हे ऋभवो वो युष्माकं सुकृतानि देवत्वस्य प्रापकाणि शोभनानि कर्माणि न प्रतिमै । प्रतिमातुमियत्तया परिच्छेत्तु न केनापि शक्याणि । तथा वीर्याणि युष्माकं सामर्थ्यानि च नैव प्रतिमातुं शक्यानि ॥ वशानां । वश कांतौ । वशिरण्योरुपसंख्यानमिति करणेऽप्प्रत्ययः । प्रत्ययस्य पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । वशाशब्दो वंध्यावचनश्चेदंतोदात्तो भवति । यथा मेषा अवस्तृष्टास आहुताः । ऋग्वे० १०. ९१. १४. । इति । वः । युष्मच्छब्दस्य षष्ठीबहुवचने वसादेशः । निघातः । प्रतिमै । माङ् माने । विच् । प्रतिमाः प्रतिमानं । तस्य चतुर्थ्येकवचन आतो लोपश्छांदसः । एकादेशस्वरः ॥

आभिप्लविके पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इंद्र ऋभुभिरित्यार्भवस्तृचः । सूत्रितं च । एतवतो सुदनानामभिश्रियंद्र ऋभुभिर्वाजवद्भिरिति तृचौ । आ० ७. ७. । इति ॥ आद्यस्तृतीयसवने होतुः प्रस्थितयाज्या । सूत्रितं च । इंद्र ऋभुभिर्वाजवद्भिः समुक्षितमिंद्रावरुणा सुतपाविमं सुतं । आ० ५. ५. । इति ॥

॥ सैषा मृक्तो पंचमी ॥

इंद्र॑ ऋ॒भुभि॑र्वा॒जव॑द्भिः॒ समु॑क्षितं सु॒तं सोम॒मा वृ॑षस्वा॒

गभ॑स्त्योः ।

धि॒येषि॒तो म॑घवन्दा॒शुषो॑ गृ॒हे सौ॑धन्व॒नेभिः॑ स॒ह म॑त्स्वा

नृभिः॑ ॥ ५

इंद्र॑ । ऋ॒भुऽभिः॑ । वाज॑वत्ऽभिः । सम्ऽउ॑क्षितं । सु॒तं ।

सोमं॑ । आ । वृ॒ष॒स्व॒ । गभ॑स्त्योः ।

धि॒या । इ॒षि॒तः । म॒घ॒ऽव॒न् । दा॒शुषः॑ । गृ॒हे । सौ॒ध॒न्व॒नेभिः॑ ।

स॒ह । म॒त्स्व॒ । नृ॒ऽभिः॑ ॥ ५

हे इंद्र वाजवद्भिः । वाजो नाम ऋभूणां भ्राता यद्वा वाजोऽन्नं । तद्युक्तैर्ऋभुभिः सहितस्त्वं समुक्षितं सम्यगद्भिः सिक्तं ग्रावभिः सुतं सोमं गभस्त्योः । वस्त्वादानादौ हस्ताभ्यामन्नमिति गृह्णंति पदार्थानाभ्यामिति वा गभस्ती बाहू । तयोर्बाह्वोराहरस्व । आहारय । बाहुभ्यां गृहीत्वा सोमं पिबेत्यर्थः । हे मघवन् हे इंद्र धिया स्तोत्ररूपेण कर्मणेषितः प्रेरितस्त्वं दाशुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्य गृहे सौधन्वनेभिः सुधन्वनः पुत्रैर्नृभिर्मनुष्यैर्ऋभुभिः सह साकं मत्स्व । सोमपानेन हृष्टो भव ॥ समुक्षितं । उक्ष सेचने । कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति गतेःस्वरः । गभस्त्योः । भस भर्त्सनदीप्त्योरित्यस्माद्गमेर्गट्चेति सूत्रेण तिप्रत्ययो धातोर्गडागमश्च । यद्वा गृह्णातेः पृषोदरादित्वादेवं नेयं । मत्स्व । मदि स्तुत्यादिषु । लोटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । निघातः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्र॑ ऋभु॒मान्वाज॑वान्मत्स्वे॒ह नो॒ऽस्मिन्त्सव॑ने॒ शच्या॑ पुरुष्टुत ।

इ॒मानि॒ तुभ्यं॒ स्वस॑राणि येमिरे व्र॒ता दे॒वानां॒ मनु॑षश्च ।

धर्म॑भिः ॥ ६

इंद्र॑ । ऋ॒भु॒ऽमान् । वाज॑ऽवान् । म॒त्स्व॒ । इ॒ह । नः॒ । अ॒स्मिन् ।

सव॑ने । शच्या॑ । पु॒रु॒ऽस्तु॒त ।

इ॒मानि॑ । तुभ्यं॑ । स्वस॑राणि । ये॒मि॒रे॒ । व्र॒ता । दे॒वानां॑ ।

मनु॑षः । च॒ । धर्म॑ऽभिः ॥ ६

पुरुहूत बहुभिः स्तुत हे इंद्र ऋभुमान् ऋभुणा तद्वान् वाजवान् वाजेन ऋभोर्भ्राता युक्तः शच्येंद्राख्यया कर्मणा वा सहितः सन् नोऽस्माकमिह कर्मण्यस्मिन् तृतीयसवने मत्स्व। हृष्टो भव। हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थमिमानि सवनाख्यहानि येमिरे। तव सोमपानार्थं त्रिषु सवनेषु नियतान्यासते। किंच देवानामस्मदादीनां व्रता व्रतानि कर्माणि च मनुषो मनुष्यस्य धर्मभिः कर्मभिः साकं त्वदर्थं नियतान्यासते॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इंद्र॑ ऋ॒भुभि॑र्वा॒जिभि॑र्वा॒जय॑न्नि॒ह स्तोमं॑ जरि॒तुरुप॑ याहि य॒ज्ञिय॑म्।

श॒तं केते॑भिरिषि॒रेभि॑रा॒यवे॑ स॒हस्र॑णीथो अध्व॒रस्य॒ होम॑नि॥ ७

इंद्र॑। ऋ॒भुऽभिः॑। वा॒जिऽभिः॑। वा॒जय॑न्। इ॒ह। स्तोम॑म्।
जरि॒तुः। उप॑। या॒हि॒। य॒ज्ञिय॑म्।
श॒तम्। केते॑भिः। इ॒षि॒रेभिः॑। आ॒यवे॑। स॒हस्र॑ऽनीथः।
अ॒ध्व॒रस्य॑। होम॑नि॥ ७

हे इंद्र वाजिभिर्वाजयुक्तैर्ऋभुभिः सहितस्त्वं वाजयन् स्तोतृन्वाजवतः कुर्वन् इह यज्ञे यज्ञियं यज्ञार्हं जरितुः स्तोतुः स्तोमं स्तोत्रमुपयाहि। आगच्छ। पुनः किंविशिष्टः। केतेभिः। केत्यते ज्ञायते सर्वमेभिरिति केताः प्राज्ञा मरुतः। तैः शतं शतसंख्याकैरिषिरेभिरिषिरैर्गमनकुशलैरश्वैः सहित आयवे मनुष्याय यजमानाय सहस्रनीथो बहुप्रकारनयनोपेतोऽध्वरस्य। न विद्यते ध्वरो हिंसा यस्य तादृशस्य सोमस्य होमनि होम आगच्छेति शेषः॥ वाजयन्। वाजं करोतीति णिच्। णाविष्ठवदितीष्ठवद्भावात्तुरिष्ठेमेयःस्विति टिलोपः। केतेभिः। कित ज्ञाने। घञ्। ञित्वादाद्युदात्तः॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे सप्तमो वर्गः ॥

उषो वाजेनेति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं वैश्वामित्रमुषोदेवताकं तथा चानुक्रांतं। उषः सप्तोषस्यमिति॥ प्रातरनुवाक उषःक्रतावाश्विनशस्त्रे च त्रैष्टुभे छंदस्येतस्य सूक्तस्य विनियोगः। सूत्रितं च। उषो वाजेनेदं श्रुत्वा। आ० ४, १४, । इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उषो वाजेन वाजिनि प्रचेताः स्तोमं जुषस्व गृणतो मघोनि।

पुराणी देवि युवतिः पुरंधिरनु व्रतं चरसि विश्ववारे ॥ १

उषः। वाजेन। वाजिनि। प्रऽचेताः। स्तोमं। जुषस्व।

गृणतः। मघोनि।

पुराणी। देवि। युवतिः। पुरंऽधिः। अनु। व्रतं। चरसि।

विश्वऽवारे ॥ १

वाजेन वाजिन्यन्नेनान्नवति। तथा च मंत्रः। सं वाजैर्वाजिनीवति। ऋग्वे० १. ४८. १६.। इति। मघोनि धनवति हे उषः प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानवती सती गृणतः तव स्तोत्रं कुर्वतः स्तोतुः स्तोमं स्तोत्रं जुषस्व। यद्वा वाजेन हविर्लक्षणेनान्नेन सह स्तोमं जुषस्वेति संबंधः। विश्ववारे विश्वैः सर्वैर्वरणीये हे उषो देवि पुराणी पुरातनी युवतिरित्युपमा तद्वच्छोभमाना। सुसंकाशा मातृमृष्टेव योषा। ऋग्वे० १. १२४. ११.। इतिवत्। पुरंधिः। पुरु बहु धीः स्तोत्रलक्षणं कर्म यस्याः सा। बहुस्तोत्रवती। पुरंधिर्बहुधीरिति यास्कः। पुरंधिः शोभमाना वा। एवंविधगुणोपेता त्वमनुव्रतं यज्ञ कर्माभिलक्ष्य चरसि। यष्टव्यतया वर्तसे॥ मघोनि। मघशब्दान्मतुबर्थे छंदसीवनिपाविति वनिप्। ऋन्नेभ्यो ङीप्। श्वयुवमघोनामतद्धित इति संप्रसारणे कृते गुणः। संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वात्। निघातः। पुराणी। पुराणशब्दः पुराणप्रोक्तेष्विति अंतोदात्तत्वेन निपातितः। टिड्ढाणञिति ङीप्। अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोप इत्यंतोदात्तत्वं। पुरंधिः। पृषोदरादित्वादुकारस्यामादेश ईकारस्य ह्रस्वश्च। आद्युदात्तप्रकरणे दिवोदासादीनां छंदस्युपसंख्यानमित्याद्युदात्तत्वं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उषो देव्यमर्त्या वि भाहि चंद्ररथा सूनृता ईरयंती।

आ त्वा वहंतु सुयमासो अश्वा हिरण्यवर्णां पृथुपाजसो ये॥ २

उषः। देवि। अमर्त्या। वि। भाहि। चंद्रऽरथा। सूनृताः।

ईरयंती।

आ। त्वा। वहंतु। सुऽयमासः। अश्वाः। हिरण्यऽवर्णां।

पृथुऽपाजसः। ये॥ २

हे उषो देव्यमर्त्या मरणधर्मरहिता चंद्ररथा सुवर्णमयरथोपेता सूनृताः प्रियसत्यरूपा वाच ईरयंत्युच्चारयंती। तथा च मंत्रवर्णः। सुम्नावरी सूनृता ईरयंती। ऋग्वे० १. ११३. १२.। इति। तादृशी त्वं वि भाहि। सूर्यकिरणसंबंधाद्विशेषेण दीप्यस्व। पृथुपाजसः प्रभूतबलयुक्ता अरुणवर्णा येऽश्वा विद्यंते सुयमासः सुष्ठु नियंतुं शक्या रथे योजितास्तेऽश्वा हिरण्यवर्णां त्वा त्वामावहंतु॥ सुयमासः। यमेरकृच्छ्रार्थे खल्। लित्स्वरः॥

॥ अथ तृतीया ॥

उषः प्रतीची भुवनानि विश्वोर्ध्वा तिष्ठस्यमृतस्य केतुः।

समानमर्थं चरणीयमाना चक्रमिव नव्यस्या ववृत्स्व॥ ३

उषः। प्रतीची। भुवनानि। विश्वा। ऊर्ध्वा। तिष्ठसि।

अमृतस्य। केतुः।

समानं। अर्थं। चरणीयमाना। चक्रंऽइव। नव्यसि।

आ। ववृत्स्व॥ ३

हे उषो देवि विश्वा सर्वाणि भुवनानि प्रतीची। प्रत्याभिमुख्येनांचति प्राप्नोतीति प्रतीची। अमृतस्य मरणधर्मरहितस्य सूर्यस्य केतुः प्रज्ञापयित्री त्वमूर्ध्वा नभस्युन्नता तिष्ठसि। नव्यसि पुनःपुनर्जायमानतया नवतरे हे उषो देव्यर्थं। अर्थ्यंते गम्यतेऽस्मिन्नित्यर्थो मार्गः। समानमेकं मार्गमुदयात्प्राचीनकाललक्षणं चरणीयमाना चरितुमिच्छंती त्वमाववृत्स्व। पुनस्तस्मिन्मार्गं आवृत्ता भव। तत्र दृष्टांतः। चक्रमिव।

यथा नभसि चरितुः सूर्यस्य रथांगं पुनःपुनरावर्तते तद्वत् ॥ प्रतीची । प्रतिपूर्वादंचतेः क्विन् । अंचतेश्चोपसंख्यानमिति ङीप् । अच इत्यकारलोपे चाविति दीर्घः । उदात्तनिवृत्तिस्वरेणांतोदात्तः । केतुः । चायृ पूजानिशामनयोरित्यस्माच्चयः की चेति तुः । की इत्यादेशः । आर्द्धधातुकलक्षणो गुणः । चर्थं । चर्तेस्थन्प्रत्ययः । नव्यसि । नवशब्दादीयसुनि ङीपि रूपं । ईकारलोपश्छांदसः । वर्तस्व । वृतु वर्तने । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अप स्यूसे॑व चिन्वती म॒घोन्यु॒षा या॑ति॒ स्वस॑रस्य॒ पत्नी॑ ।

स्व१॑र्जन॑न्ती सु॒भगा॑ सु॒दंसा॒ आंता॑द्दि॒वः प॑प्रथ॒ आ पृ॑थि॒व्याः ॥ ४

अप॑ । स्यूम॑ऽइव । चि॒न्वती॑ । म॒घोनी॑ । उ॒षाः । या॒ति॒ ।

स्वस॑रस्य । पत्नी॑ ।

स्वः॑ । जन॑न्ती । सु॒ऽभगा॑ । सु॒ऽदंसाः॑ । आ । अन्ता॑त् । दि॒वः ।

प॒प्र॒थे॒ । आ । पृ॒थि॒व्याः ॥ ४

येयमुषाः स्यूमेव वस्त्रमिव विस्तृतं तमोऽपचिन्वत्यपचयमपक्षयं प्रापयंती मघोनी धनवती स्वसरस्य । सुष्ठ्वस्यति क्षिपति तम इति स्वसरः सूर्यो वासरो वा । तस्य पत्नी सती याति गच्छति । स्वः स्वकीयं तेजो जनंती जनयंती सुभगा सुधना सौभाग्ययुक्ता सुदंसाः शोभनाग्निहोत्रकर्मा सेयमुषा दिवो द्युलोकस्यांतात्पृथिव्याश्चांतादवसानात्पप्रथे । प्रथते प्रकाशत इत्यर्थः ॥ स्यूमेव । षिवु तंतुसंताने । अविसिविसिशुषिभ्यः किदिति मन्प्रत्ययः । छ्वोः शूडनुनासिके चेत्यूठ् । यणादेशः । सुपां सुलुगिति सेर्लुक् । नित्वादाद्युदात्तः । चिन्वती । शतुरनुम इति ङीप उदात्तत्वं । जनंती । जन जनन इत्यस्य ण्यंतस्य शतरि रूपं । छंदस्युभयथेति तिप आर्द्धधातुकत्वेन णिलोपः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अच्छा॑ वो दे॒वीमु॒षसं॑ वि॒भाती॒ प्र वो॑ भरध्वं॒ नम॑सा सुवृ॒क्तिं ।

ऊ॒र्ध्वं म॑धु॒धा दि॒वि पाजो॑ अश्रे॒त्प्र रो॑च॒ना रु॑रुचे र॒ण्वसं॑दृक् ॥ ५

अच्छ॑ । वः॒ । दे॒वीम् । उ॒षस॑म् । वि॒ऽभा॒तीम् । प्र । वः॒ । भ॒र॒ध्व॒म् । नम॑सा । सु॒ऽवृ॒क्तिम् ।

ऊ॒र्ध्वम् । म॒धु॒धा । दि॒वि । पाजः॑ । अ॒श्रे॒त् । रो॒च॒ना । रु॒रु॒चे॒ । र॒ण्वऽसं॑दृक् ॥ ५

हे स्तोतारो वो यूयमच्छाभिलक्ष्य विभातीं शोभमानामुषसं देवीं प्रति वो युष्माकं संबंधिना नमसा नमस्कारेण सह सुवृक्तिं शोभनां स्तुतिं प्रभरध्वं । सृष्टं कुरुत । मधुधा । मधुराणि स्तुतिलक्षणानि वाक्यानि दधातीति । मधुः सोमः । तं धारयतीति वा । बहुधा मध्वादित्यधात्री । यद्वाबद्ध्वा भावादव्युत्पन्नमेतपदमखंड-मिदं पदमुषोनाम । सेयमुषा दिवि नभस्यूर्ध्वं पाज ऊर्ध्वाभिमुखं पाजस्तेजोऽश्रेत् । श्रयति । तथा रोचना रोचनशीला रण्वसंदृक् रमणीयदर्शनीयाः प्र रुरुचे । प्रकर्षेण दीप्यते । यद्वा रोचना लोकान्प्र रुरुचे । प्रकर्षेण स्वतेजसा दीपयति । तथा च मंत्रवर्णः । व्युच्छंती हि रश्मिभिर्विश्वमाभासि रोचनं । ऋग्वे० १. ४९. ४. । इति ॥ रण्वसंदृक् । रवेर्गत्यर्थस्याच्प्रत्ययः । इदित्वान्नुमागमः । संपूर्वाद्दृशेः क्विन् । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ऋ॒तावरी दि॒वो अ॒र्कैर॑बो॒ध्या रे॒वती॒ रोद॑सी चि॒त्रम॑स्थात् ।
आ॒य॒तीम॑ग्न उ॒षसं॑ विभा॒तीं वा॒मम॑षि॒ द्रवि॑णं॒ भिक्ष॑माणः ॥ ६

ऋ॒तऽव॑री । दि॒वः । अ॒र्कैः । अ॒बो॒धि॒ । आ । रे॒वती॑ । रोद॑सी॒ इति॑ । चि॒त्रम् । अ॒स्था॒त् ।

आ॒ऽय॒तीम् । अ॒ग्ने॒ । उ॒षस॑म् । वि॒ऽभा॒तीम् । वा॒मम् । ए॒षि॒ । द्रवि॑णम् । भिक्ष॑माणः ॥ ६

ऋतावरी सत्यवती सेयमुषा दिवो द्युलोकादर्कैस्तेजोभिरबोधि सर्वैर्ज्ञायते । ततो रेवती धनवती सेयं रोदसी द्यावापृथिव्यौ चित्रं नानाविधरूपयुक्तं यथा भवति

सर्वास्मात् सर्वतो व्याप्य तिष्ठति हे अग्ने आयतीं त्वदभिमुखमागच्छंतीं विभातीं भासमानामुषसमुषोदेवीं भिक्षमाणो हवींषि याचमानस्त्वं वामं वननीयं द्रविणमग्निहोत्रादिलक्षणं धनमेषि । प्राप्नोषि ॥ अबोधि । बुध अवगमने । कर्मणि लुङि चिण् भावकर्मणोरिति चिण् । चिणो लुक् । रेवती । रयिशब्दान्मतुप् । छंदसीर इति वत्वं । रयेर्मतौ बहुलमिति संप्रसारणपरपूर्वत्वे । गुणः । उगितश्चेति ङीप् । रेशब्दाच्चोपसंख्यानमिति मतुप उदात्तत्वं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ऋतस्य बुध्न उषसामिषण्यन्वृषा मही रोदसी आ विवेश ।

मही मित्रस्य वरुणस्य माया चंद्रेव भानुं वि दधे पुरुत्रा ॥ ७

ऋतस्य । बुध्ने । उषसाम् । इषण्यन् । वृषा । मही इति ।

रोदसी इति । आ । विवेश ।

मही । मित्रस्य । वरुणस्य । माया । चंद्राऽइव । भानुम् ।

वि । दधे । पुरुऽत्रा ॥ ७

वृषा वृष्टिद्वारा प्रेरक आदित्य ऋतस्याग्निहोत्रादिकर्मकरणे सत्यभूतस्याह्नो बुध्ने मूल उषसामिषण्यन् प्रेरणं कुर्वन्नग्निर्महत्यौ रोदसी द्यावापृथिव्यावाविवेश । सर्वतः प्रविष्टवान् । यद्वा वृषा वर्षितेषण्यन् सर्वतो गच्छन्नुषसां संबंधी रश्मिसमूहो रोदसी द्यावापृथिव्यौ विष्टवानिति योजनीयं । तत उषा मही महती मित्रस्य वरुणस्य मित्रावरुणयोर्माया प्रभारूपा सती चंद्रेव सुवर्णानीव भानुं स्वप्रभां पुरुत्रा बहुषु देशेषु विदधे । विदधाति । सर्वत्र प्रसारयति ॥ मही । अलोपश्छांदसः । पुरुत्रा । देवमनुष्येत्यादिना विकरणे त्राप्रत्ययः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थेऽष्टमो वर्गः ॥

इमा उ वामित्यष्टादशर्चं नवमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । इमा उ वामैंद्रावरुणं दसत्यपंक्तयः त्रिष्टुभोऽन्त्ये गायत्र्यावृचा अंत्यो जमदग्न्यार्षी वा । चतुर्थ्याद्या

गायत्र्य इति। सूक्तस्य विश्वामित्र ऋषिरंत्यस्य तृचस्य जमदग्निर्वा। आद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः शिष्टाः पंचदश गायत्र्यः। प्रथमस्येंद्रावरुणौ देवता द्वितीयस्य बृहस्पतिस्तृतीयस्य पूषा चतुर्थस्य सविता पंचमस्य सोमः षष्ठस्य मित्रावरुणौ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने स्तोमवृद्धौ सत्यां स्वस्वशस्त्रे होत्रका अंत्यसूक्तत्रयशेष्य स्तोमातिशंसनार्थं तृचादिसंख्या ऋच आवपेयुः। तत्र मैत्रावरुणस्यावापार्थमाद्यस्तृचः। सूत्रितं च। इमा उ वां भृमयो मन्यमाना इति तिस्रः। आ० ७. ९. । इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इमा उ वां भृमयो मन्यमाना युवावते न तुज्या अभूवन् ।

क्व त्यदिंद्रावरुणा यशो वां येन स्मा सिनं भरथः सखिभ्यः ॥१

इमाः । ऊं इति । वां । भृमयः । मन्यमानाः । युवाऽवते ।

न । तुज्याः । अभूवन् ।

क्व । त्यत् । इंद्रावरुणा । यशः । वां । येन । स्म । सिनं ।

भरथः । सखिऽभ्यः ॥ १

हे इंद्रावरुणौ वां युवयोः संबंधिन्यो मन्यमाना बलिभिः शत्रुभिरभिमन्यमाना अत एव भृमयो भ्रमणशीला इमाः प्रजा युवावते। तृतीयार्थे चतुर्थी। यौवनवता बलिना शत्रुणा तुज्या हिंस्या नाभूवन्। न भवंतु। वां युवयोस्त्यत्तादृशं यशः क्व कुत्रास्ते। येन यशसा सखिभ्योऽस्मभ्यं सिनमन्नं भरथः स्म प्रदातुं संपादयथः। तत्क्वास्त इत्यन्वयः। यद्वा हे इंद्रावरुणौ वां युवयोः संबंधिन्य इमा अस्माभिः क्रियमाणा भृमयो युवां प्राप्तुं भ्रमणशीला मन्यमानाः। मन्यतिरर्चतिकर्मा। युवामर्चंत्यस्ताः स्तुतयो युवावते युवाभ्यां सदृशायान्यस्मै देवाय न तुज्याः। तुजतिर्दानकर्मा। प्रदेया मा भूवन्। शिष्टं समानं॥ भृमयः। भ्रमु अनवस्थाने। भ्रमेः संप्रसारणं चेतीन्प्रत्ययः संप्रसारणं च। व्यत्ययेनांतोदात्तत्वं। युवावते। युष्मदस्मद्भ्यां छंदसि सादृश्य उपसंख्यानमिति वतुप्। अविभक्तावपि युवादेशश्छांदसः। तुज्याः। तुज हिंसादाननिकेतनेषु। अघ्न्यादयश्चेति यत् यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं। सिनं। षिञ् बंधने। इण्षिञ्दीङुष्यविभ्यो नमिति नक्। व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयमं वां पुरुतमो रयीयञ्छश्वत्तममवसे जोहवीति।

सजोषाविंद्रावरुणा मरुद्भिर्दिवा पृथिव्या शृणुतं हवं मे ॥ २

अयं। ऊं इति। वां। पुरुऽतमः। रयिऽयन्। शश्वत्ऽतमं।

अवसे। जोहवीति।

सऽजोषौ। इंद्रावरुणा। मरुत्ऽभिः। दिवा। पृथिव्या।

शृणुतं। हवं। मे॥ २

हे इंद्रावरुणौ रयीयन् रयिमात्मन इच्छन्नयमु पुरुतमो वैदिककर्मप्रवृत्ततयातिशयेन पुरुर्बहुर्यजमानोऽवसे रक्षणायान्नाय वा वां युवां शश्वत्तमं सर्वदा जोहवीति। भृशमाह्वयति। मरुद्भिर्देवविशेषैर्दिवा पृथिव्या च सजोषौ संगतौ युवां मे मम हवं युष्मदीयमाह्वानं शृणुतं॥ पुरुतमः। तमपो व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं। जोहवीति। ह्वयतेर्यङ्लुक्यभ्यस्तस्य चेति संप्रसारणे रूपं। दिवा। ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं। पृथिव्या। उदात्तयणो हल्पूर्वादित्युदात्तत्वं। हवं। ह्वयतेर्भावेऽनुपसर्गस्येत्यप्। प्रत्ययस्य पित्त्वादनुदात्तत्वं॥

॥ अथ तृतीया ॥

अस्मे तदिंद्रावरुणा वसु ष्यादस्मे रयिर्मरुतः सर्ववीरः।

अस्मान्वरूत्रीः शरणैरवंत्वस्मान्होत्रा भारती दक्षिणाभिः॥ ३

अस्मे इति। तत्। इंद्रावरुणा। वसु। स्यात्। अस्मे इति।

रयिः। मरुतः। सर्वऽवीरः।

अस्मान्। वरूत्रीः। शरणैः। अवंतु। अस्मान्। होत्रा।

भारती। दक्षिणाभिः॥ २

हे इंद्रावरुणावग्ने अस्मासु तदभिलषितं तादृशं वसु धनं स्यात् । भवतु हे मरुतः सर्ववीरः सर्वेषु कर्मसु वीरः समर्थो रयिः पुत्रपश्वादिः । पशवो वै रयिरिति तैत्तिरीयकं । सोऽस्माकं भवतु । वरूत्रीः सर्वैः संभजनीया देवपत्न्यः शरणैः । स्तृणंति शीतादिकं घ्नंतीति शरणानि गृहाः । तैरस्मानवंतु । होत्रा हूयंतेऽस्यां हवींषीति यद्वा हूयते तत्र प्राण इति होत्रा वाक् । तथा च श्रुतिः । वाचि हि प्राणं जुहुमः प्राणे वा वाचमिति । यद्वा होत्रेति यज्ञनाम । हूयते तत्र हविरिति । यज्ञस्य वागुच्यते । वाचं यच्छति वाग्वै यज्ञ इति ब्राह्मणं । तादृशी भारती सरस्वती दक्षिणाभिर्गोरूपाभिर्दक्षिणाभिः । यद्वा उदाराभिर्वाग्भिरस्मान् पालयतु ॥ वसु स्यादित्यत्र संहितायां पूर्वपदादिति षत्वं । वरूत्रीः । ग्रसितस्कभितेत्यादिना ङीबंतत्वेन निपातनादिष्टसिद्धिः । होत्रा । हु दानादनयोः । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रित्यधिकरणे त्रन्प्रत्ययः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

बृहस्पते जुषस्व नो हव्यानि विश्वदेव्य

रास्व रत्नानि दाशुषे ॥ ४

बृहस्पते । जुषस्व । नः । हव्यानि । विश्वऽदेव्य ।

रास्व । रत्नानि । दाशुषे ॥ ४

विश्वदेव्य सर्वदेवहित हे बृहस्पते नोऽस्मत्संबंधीनि हव्यानि हवनयोग्यानि पुरोडाशादीनि हवींषि जुषस्व । सेवस्व । ततस्त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय मह्यं रत्नान्युत्तमानि धनानि रास्व । देहि ॥ रास्व । रा दाने । व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

शुचिमर्कैर्बृहस्पतिमध्वरेषु नमस्यत ।

अनाम्योज आ चके ॥ ५

शुचिं । अर्कैः । बृहस्पतिं । अध्वरेषु । नमस्यत ।

अनामि । ओजः । आ । चके ॥ ५

हे ऋत्विजो यूयमध्वरेषु शुचिं शुद्धं बृहस्पतिमर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैर्नमस्यत। परिचरत अनाध्यनमशोलं परैरनभिभवनीयमोजस्तस्य बलमा चके। सर्वतो याचे॥ बृहस्पतिं। वनस्पत्यादित्वादुभयपदप्रकृतिस्वरः। चके। कर्मेलिंड्युत्तमे मकारलोपश्छांदसः॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे नवमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

वृषभं चर्षणीनां विश्वरूपमदाभ्यं।

बृहस्पतिं वरेण्यं॥ ६

वृषभं। चर्षणीनां। विश्वऽरूपं। अदाभ्यं।

बृहस्पतिं। वरेण्यं॥ ६

चर्षणीनां मनुष्याणां वृषभमभिमतफलवर्षकं विश्वरूपं व्याप्तरूपं। यद्वा विश्वरूपानामकगोवाहनोपेतं। तथा च मंत्रवर्णः। बृहस्पतिर्विश्वरूपामुपाजत। ऋग्वे० १. १६१. ६.। इति। अदाभ्यं केनाप्यतिरस्करणीयं वरेण्यं सर्वैर्भजनीयं बृहस्पतिं। अभिमतफलं याच इति पूर्वेणान्वयः॥ विश्वरूपं। बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं। यद्वा विश्वरूपास्य सतीति अर्शआदित्वादच्प्रत्ययः। मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदांतोदात्तत्वं। अदाभ्यं। दभेश्चेति वक्तव्यमिति ण्यत्प्रत्ययः॥

॥ अथ सप्तमी॥

इयं ते पूषन्नाघृणे सुष्टुतिर्देव नव्यसी।

अस्माभिस्तुभ्यं शस्यते॥ ७

इयं। ते। पूषन्। आघृणे। सुऽस्तुतिः। देव। नव्यसी।

अस्माभिः। तुभ्यं। शस्यते॥ ७

आघृणे दीप्तिमन् हे पूषन् देव नव्यसी नवतरेयं सुष्टुतिः शोभना स्तुतिरूपा वाक् ते त्वत्संबंधिनी भवति। सैषा स्तुतिरस्माभिः स्तोतृभिस्तुभ्यं त्वदर्थं शस्यते। तां जुषस्वेत्युत्तरेणान्वयः॥

॥ अथाष्टमी ॥

तां जुषस्व गिरं मम वाजयंतीमवा धियं ।

वधूयुरिव योषणां ॥ ८

तां । जुषस्व । गिरं । मम । वाजऽयंतीं । अव । धियं ।

वधूयुःऽइव । योषणां ॥ ८

हे पूषन् स्तोत्रं कुर्वाणस्य मम तां तादृशीं गिरं स्तुतिलक्षणां वाचं जुषस्व । सेवस्व । स्तुत्या प्रीतस्त्वं वाजमन्नमिच्छंतीं कर्मकारिणीं धियमिमां स्तुतिं प्रत्यव । अभिगच्छ । तत्र दृष्टांतः । वधूयुरिव । यथा वधूयुः स्त्रीकामो योषणां स्त्रियं प्रत्यागच्छति तद्वत् ॥ वाजयंतीं । वाजशब्दादिच्छतीत्यर्थे क्यच् । तदंताच्छतरि रूपं । लोपोऽनुदात्तत्वे प्रत्ययस्वरः । अव । अव रक्षणादिष्वित्यस्य लोटि रूपं ॥

॥ अथ नवमी ॥

यो विश्वाभि विपश्यति भुवना सं च पश्यति ।

स नः पूषाविता भुवत् ॥ ९

यः । विश्वा । अभि । विऽपश्यति । भुवना । सं । च ।

पश्यति ।

सः । नः । पूषा । अविता । भुवत् ॥ ९

यः पूषा विश्वा भुवना सर्वांल्लोकानभि आभिमुख्येन विपश्यति विशेषेण पश्यति । किंच तानि संपश्यति तत्तद्वस्तुयाथात्म्यं सम्यक् जानाति । स तादृशः पूषा देवो नोऽस्माकमविता रक्षको भुवत् । भवतु ॥ विपश्यति । यद्वृत्तयोगादनिघातः । पश्यः पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः । पश्यति । अत्र सकर्मकत्वात्परस्मैपदं । पूर्ववदनिघातः । भुवत् । भवतेर्लेट्यडागमः । भूसुवोस्तिङीति गुणप्रतिषेध उवङादेशः । निघातः ॥

दशरात्रस्य षष्ठेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे तत्सवितुरिति द्वे ऋचौ प्रतिपत्तृचस्य द्वितीयतृतीये। सूत्रितं च। तत्सवितुर्वरेण्यमिति द्वे दोषो अगात्। आ० ८. १.। इति॥ अभिप्लवषडहस्यषडहयोर्द्वितीयेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे प्रतिपत्तृचस्यैते एव प्रथमाद्वितीये। सूत्रितं च तत्सवितुर्वरेण्यमिति द्वे आविश्वदेवं। आ० ७. ६.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते दशमी॥

तत्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यं॒ भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि।

धियो॒ यो नः॑ प्रचो॒दया॑त्॥ १०

तत्। स॒वि॒तुः। वरे॑ण्यं। भर्गः॑। दे॒वस्य॑। धी॒म॒हि॒।

धियः॑। यः। नः॒। प्र॒ऽचो॒दया॑त्॥ १०

यः सविता देवो नोऽस्माकं धियः कर्माणि धर्मादिविषया वा बुद्धीः प्रचोदयात् प्रेरयत् तत्तस्य देवस्य सवितुः सर्वांतर्यामितया प्रेरकस्य जगत्स्रष्टुः परमेश्वरस्य वरेण्यं सर्वैरुपास्यतया ज्ञेयतया च संभजनीयं भर्गोऽविद्यातत्कार्ययोर्भर्जनाद्भर्गः स्वयंज्योतिः परब्रह्मात्मकं तेजो धीमहि। वयं ध्यायामः। यद्वा तदिति भर्गोविशेषणं। सवितुर्देवस्य तत्तादृशं भर्गो धीमहि किंतदित्यपेक्षायामाह। य इति लिंगव्यत्ययः। यद्भर्गो धियः प्रचोदयात्। तद्ध्यायेमेति समन्वयः। यद्वा यः सविता सूर्यो धियः कर्माणि प्रचोदयात् प्रेरयति तस्य सवितुः सर्वस्य प्रसवितुर्देवस्य द्योतमानस्य सूर्यस्य तत्सर्वैर्दृश्यमानतया प्रसिद्धं वरेण्यं सर्वैः संभजनीयं भर्गः पापानां तापकं तेजोमंडलं धीमहि। ध्येयतया मनसा धारयेम। यद्वा भर्गःशब्देनान्नमभिधीयते। यः सविता देवो धियः प्रचोदयति तस्य प्रसादादन्नादिलक्षणं फलं धीमहि। धारयामः तस्याधारभूता भवेमेत्यर्थः। भर्गःशब्दस्यान्नपरत्वे धीशब्दस्य कर्मपरत्वे चाथर्वणं। वेदाश्छंदांसि सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य कवयोऽन्नमाहुः कर्माणि धियस्तदु ते प्रब्रवीमि प्रचोदयंत्सविता याभिरेतीति। गो० ब्रा० १. ३२.॥ भर्गः। भ्रस्ज पाके। असुन्। भ्रस्जो रोपधयो रमन्यतरस्यां। पा० ६. ४. ४७.। इति रोपधयोर्लोपो रमागमः। न्यंक्वादिपाठात् कुत्वं। धीमहि। ध्यायतेर्लिङि बहुलं छंदसीति संप्रसारणं। व्यत्ययेनात्मनेपदं। यद्वा धीङ्। आधारे। लिङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्। प्रचोदयात् चोदयतेर्लेट्याडागमः यद्वृत्तयोगादनिघातः। आगमस्यानुदात्तत्वे णिचः स्वरः॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे दशमो वर्गः॥

॥ अथैकादशी ॥

देवस्य सवितुर्वयं वाजयंतः पुरंध्या ।

भगस्य रातिमीमहे ॥ ११

देवस्य । सवितुः । वयं । वाजऽयंतः । पुरंऽध्या ।

भगस्य । रातिं । ईमहे ॥ ११

वाजयंतो वाजमात्मन इच्छंतो वयं देवस्य द्योतमानस्य सवितुः पुरंध्या तद्विषयस्तुत्या प्रज्ञया वा भगस्य भजनीयस्य धनस्य रातिं दानमीमहे । याचामहे ॥ रातिं । मंत्रे वृषेत्यादिना क्तिन उदात्तत्वं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

देवं नरः सवितारं विप्रा यज्ञैः सुवृक्तिभिः ।

नमस्यंति धियेषिताः ॥ १

देवं । नरः । सवितारं । विप्राः । यज्ञैः । सुवृक्तिऽभिः ।

नमस्यंति । धिया । इषिताः ॥ १२

नरः कर्मणां नेतारो विप्रा मेधाविनोऽध्वर्य्वादयो धियेषिताः कर्मणा बुद्ध्या वा प्रेर्यमाणाः संतः सवितारं देवं त्वां यज्ञैर्यजनीयैर्हविर्भिः सुवृक्तिभिः शोभनस्तोत्रैश्च नमस्यंति । परिचरंति ॥ नमस्यंति । नमोवरिवश्चित्रङः क्यजिति क्यच् ॥

अग्नीषोमप्रणयने सोमो जिगातीत्याद्यास्तिस्र ऋचः । सूत्रितं च । सोमो जिगाति गातुविद्देवानां तमस्य राजो वरुणस्तमश्विनेत्यर्धर्चं आरमेत् । आ० ४. १० । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते त्रयोदशी ॥

सोमो जिगाति गातुविद्देवानामेति निष्कृतं ।

ऋतस्य योनिमासदं ॥ १३

सोमः । जिगाति । गातुऽवित् । देवानां । एति । निःऽकृतं ।

ऋतस्य । योनिं । आऽसदं ॥ १३

गातुवित् । गातुर्मार्गः । तं जानानः सोमो जिगाति । गच्छति । गंतव्यं स्थानं दर्शयति । देवानां निष्कृतं संस्कृतमासदं सर्वैरासदनीयमृतस्य यज्ञस्य योनिं स्थानं हविर्धानाख्यमेति । प्राप्नोति ॥ जिगाति । गा स्तुतौ । जुहोत्यादिः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

सोमो अस्मभ्यं द्विपदे चतुष्पदे च पशवे ।

अनमीवा इषस्करत् ॥ १४

सोमः । अस्मभ्यं । द्विऽपदे । चतुःऽपदे । च । पशवे ।

अनमीवाः । इषः । करत् ॥ १४

सोमः स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं तथा द्विपदेऽस्मदीयेभ्यो द्विपाद्भ्यश्चतुष्पदे पशवे चतुःपाद्भ्यो गवादिपशुभ्यश्चानमीवा रोगवर्जितानीषोऽन्नानि करत् । करोतु ॥ चतुष्पदे । असंज्ञायां पादस्य पद्भावः । इसुसोः सामर्थ्ये इति संहितायां सत्वं । आदेशप्रत्यययोरिति षत्वं । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । करत् । करोतेर्लेट्यडागमः । इषस्करदित्यत्र संहितायां कःकरतीत्यादिना सत्वं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अस्माकमायुर्वर्धयन्नभिमातीः सहमानः ।

सोमः सधस्थमासदत् ॥ १५

अस्माकं । आयुः । वर्धयन् । अभिऽमातीः । सहमानः ।

सोमः । सधऽस्थं । आ । असदत् ॥ १५

स सोमो देवोऽस्माकमायुरन्नं जीवनं वा वर्धयन्वृद्धिं प्रापयन्नभिमातीः कर्मविघ्नकारिणः शत्रून् सहमानोऽभिभवन्नस्माकं सधस्थं हविर्धानाख्यं स्थानमासदत् । आसीदतु ॥ असदत् । सदेर्लेटि रूपं । निघातः ॥

अग्निष्टोमे प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्र आ नो मित्रावरुणेति स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितं च । आ नो मित्रावरुणा नो गंतं रिशादसा । आ० ५. १०. । इति ॥ चतुर्विंशेऽहनि प्रातःसवने मैत्रावरुणे शस्त्र आ नो मित्रावरुणेति षडहस्तोत्रियसंज्ञकस्तृचः । सूत्रितं च । आ नो मित्रावरुणा मित्रं वयं हवामहे । आ० ७. २. । इति ॥ स्तोमवृद्धावप्ययमेव तृच आवापार्थः । सूत्रितं च आ नो मित्रावरुणेति तृचौ । आ० ७. ५. । इति ॥ दाचायणे यज्ञे द्वे अमावास्ये कर्तव्ये । तत्रोत्तरस्यामसावास्यायां द्वितीयेऽहनि मैत्रावरुण आ नो मित्रावरुणेति तस्यानुवाक्या । सूत्रितं च । आ नो मित्रावरुणा यद्वंहिष्ठं नातिविधे सुदानू । आ० २. १४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते षड्श्री ॥

आ नो॑ मित्रावरुणा घृ॒तैर्गव्यू॑तिमुक्षतं ।

मध्वा॒ रजां॑सि सुक्रतु ॥ १६

आ । नः॒ । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । घृ॒तैः । गव्यू॑तिं । उ॒क्ष॒तं॒ ।

मध्वा॑ । रजां॑सि । सु॒क्र॒तू॒ इति॑ सुऽक्रतू ॥ १६

सुक्रतू शोभनकर्माणौ हे मित्रावरुणौ नोऽस्माकं गव्यूतिं गवां मार्गं गोनिवासस्थानं घृतैः क्षरणसाधनैः पयोभिरोक्षतं । समंतात्सिंचतं । बह्व्यं दोग्ध्रीर्गाः प्रयच्छतमिति भावः । रजांस्यस्मदावासस्थानानि मध्वा मधुररसेन सिंचतं ॥ गव्यूतिं । गोर्यूतौ छंदसीति वांतादेशः । मध्वा । सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वादत्र नुमागमाभावः ॥

॥ अथ सप्तदशी ।

उ॒रु॒शंसा॑ नमो॒वृधा॑ म॒ह्ना दक्ष॑स्य राजथः ।

द्राघि॑ष्ठाभिः शुचिव्रता ॥ १७

उ॒रु॒ऽशंसा॑ । न॒मः॒ऽवृधा॑ । म॒ह्ना । दक्ष॑स्य । रा॒ज॒थः॒ ।

द्राघि॑ष्ठाभिः । शु॒चि॒ऽव्र॒ता॒ ॥ १७

शुचिव्रता परिशुद्धकर्माणौ हे मित्रावरुणावुरुशंसा उरुभिर्बहुभिः शंसनीयौ । यद्वा उरु महच्छंसः शस्त्रं ययोस्तौ । नमोवृधा नमसा हविर्लक्षणेनान्नेन स्तोत्रेण वा वर्धमानौ द्राघिष्ठाभिरत्यंतं दीर्घस्तुतिलक्षणाभिर्गीर्भिर्युक्तौ युवां दक्षस्य । दक्षं धनं बलं वा । तस्य मज्मा महत्त्वेन राजथः । ईशाथे ॥ उरुशंसा । शंसु स्तुतौ । कर्मणि घञ् । ऋत्स्वरः । द्राघिष्ठाभिः । दीर्घशब्दादिष्ठनि प्रियस्थिरेत्यादिना द्राघीत्यादेशः । नित्त्वादाद्युदात्तः ॥

मैत्रावरुणस्य पशोर्ह्यस्य याज्या गृणाना जमदग्निनेत्येषा । सूत्रितं च । होता यक्षन्मित्रावरुणा गृणाना जमदग्निना । आ० ५. ५. । इति ॥ अध्यायोपाकरणे मंडलाद्यंतहोमे गृणाना जमदग्निनेत्येषा । आ० गृ० ३. ५. ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टादशी ॥

गृणाना जमदग्निना योनावृतस्य सीदतं ।
पातं सोममृतावृधा ॥ १८

गृणाना । जमत्ऽअग्निना । योनौ । ऋतस्य । सीदतं ।
पातं । सोमं । ऋतऽवृधा ॥ १८

हे मित्रावरुणौ जमदग्निनैतन्नामकेन महर्षिणा गृणाना स्तूयमानौ यद्वा जमदग्निना प्रज्वलिताग्निना विश्वामित्रेण स्तूयमानौ युवामृतस्य यज्ञस्य योनौ देवयजनाख्ये देशे सीदतं । उपविशतं । ऋतावृधा ऋतस्य कर्मफलस्य वर्धयितारौ युवां सोमं पातं । पिबतं ॥ गृणाना । गॄ शब्दे । कर्मणि शानच् । चित्त्वादंतोदात्तः । सीदतं । सदेर्लोटि पाघ्रेत्यादिना सीदादेशः । पातं । पा पाने । बहुलं छंदसीति शपो लुक् ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे एकादशो वर्गः ॥

॥ इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे तृतीयाष्टके तृतीये मंडले पंचमोऽनुवाकः समाप्तं च तृतीयं मंडलं ॥

अग्निष्टोमे प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्र आ नो मित्रावरुणेति स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितं च । आ नो मित्रावरुणा नो गंतं रिशादसा । आ० ५. १०. । इति ॥ चतुर्विंशेऽहनि प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्र आ नो मित्रावरुणेति षडहस्तोत्रियसंज्ञकस्तृचः । सूत्रितं च । आ नो मित्रावरुणा मित्रं वयं हवामहे । आ० ७. २. । इति ॥ स्तोमवृद्धावप्यनेन तृच आवापार्थः । सूत्रितं च आ नो मित्रावरुणेति तृचौ । आ० ७. ५. । इति ॥ दाक्षायणयज्ञे द्वे अमावास्ये कर्तव्ये । तत्रोत्तरस्याममावास्यायां द्वितीयेऽहनि मैत्रावरुण आ नो मित्रावरुणेति तस्यानुवाक्या । सूत्रितं च । आ नो मित्रावरुण यद्बंहिष्ठं नातिविधे सुदानू । आ० २. १४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते षष्ठी ॥

आ नो मित्रावरुणा घृतैर्गव्यूतिमुक्षतं ।

मध्वा रजांसि सुक्रतु ॥ १६

आ । नः । मित्रावरुणा । घृतैः । गव्यूतिं । उक्षतं ।

मध्वा । रजांसि । सुक्रतू इति सुऽक्रतू ॥ १६

सुक्रतू शोभनकर्माणौ हे मित्रावरुणौ नोऽस्माकं गव्यूतिं गवां मार्गं गोनिवासस्थानं घृतैः क्षरणसाधनैः पयोभिरोक्षतं । समंतात्सिंचतं । अस्मभ्यं दोग्ध्रीर्गाः प्रयच्छतमिति भावः । रजांस्यस्मदावासस्थानानि मध्वा मधुररसेन सिंचतं ॥ गव्यूतिं । गोर्यूतौ छंदसीति वांतादेशः । मध्वा । सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वादत्र नुमागमाभावः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उरुशंसा नमोवृधा मह्ना दक्षस्य राजथः ।

द्राघिष्ठाभिः शुचिव्रता ॥ १७

उरुऽशंसा । नमःऽवृधा । मह्ना । दक्षस्य । राजथः ।

द्राघिष्ठाभिः । शुचिऽव्रता ॥ १७

शुचिव्रता परिशुद्धकर्माणौ हे मित्रावरुणावुरुशंसा उरुभिर्बहुभिः शंसनीयौ । यद्वा उरु महच्छंसः शस्त्रं ययोस्तौ । नमोवृधा नमसा हविर्लक्षणेनान्नेन स्तोत्रेण वा वर्धमानौ द्राघिष्ठाभिरत्यंतं दीर्घस्तुतिलक्षणाभिर्गीर्भिर्युक्तौ युवां दक्षस्य । दक्षं धनं बलं वा । तस्य मज्मा महत्त्वेन राजथः । ईशाथे ॥ उरुशंसा । शंसु स्तुतौ । कर्मणि घञ् । अन्तस्वरः । द्राघिष्ठाभिः । दीर्घशब्दादिष्ठनि प्रियस्थिरेत्यादिना द्राघीत्यादेशः । नित्वादाद्युदात्तः ॥

मैत्रावरुणस्य ग्रहस्य याज्या गृणाना जमदग्निनेत्येषा । सूत्रितं च । होता यक्षन्मित्रावरुणा गृणाना जमदग्निना । आ० ५. ५. । इति ॥ अथायोपाकरणे मंडलाद्यंतहोमे गृणाना जमदग्निनेत्येषा । आ० गृ० ३. ५. ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टादशी ॥

गृणाना जमदग्निना योनावृतस्य सीदतं ।

पातं सोममृतावृधा ॥ १८

गृणाना । जमत्ऽअग्निना । योनौ । ऋतस्य । सीदतं ।

पातं । सोमं । ऋतऽवृधा ॥ १८

हे मित्रावरुणौ जमदग्निनैतन्नामकेन महर्षिणा गृणाना स्तूयमानौ यद्वा जमदग्निना प्रज्वलिताग्निना विश्वामित्रेण स्तूयमानौ युवामृतस्य यज्ञस्य योनौ देवयजनाख्ये देशे सीदतं । उपविशतं । ऋतावृधा ऋतस्य कर्मफलस्य वर्धयितारौ युवां सोमं पातं । पिबतं ॥ गृणाना । गॄ शब्दे । कर्मणि शानच् । चित्वादंतोदात्तः । सीदतं । सदेर्लोटि पाघ्रेत्यादिना सीदादेशः । पातं । पा पाने । बहुलं छंदसीति शपो लुक् ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे एकादशो वर्गः ॥

॥ इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे तृतीयाष्टके तृतीये मंडले पंचमोऽनुवाकः समाप्तं च तृतीयं मंडलं ॥

श्रीं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अथ चतुर्थं मंडलं ॥

वामदेव्ये चतुर्थे मंडले पंचानुवाकाः। तत्र प्रथमेऽनुवाके दश सूक्तानि। तेषु त्वां ह्यग्ने सदमिदिति विंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। त्वां ह्यग्ने विंशतिरष्ट्यतिजगतोष्टतय आद्या उपाद्याश्चतस्रो वारुण्यश्च वेति। मंडलद्रष्टा वामदेव ऋषिः। प्रथमा चतुःषष्ट्यक्षराष्टिर्द्वितीया द्विपंचाशदक्षरातिजगती तृतीया द्विसप्तत्यक्षरा धृतिश्चतुर्थ्याद्या अनादेशपरिभाषया सप्तदश त्रिष्टुभः। कृत्स्नस्य सूक्तस्य मंडलादित्वादाग्नेयमिति परिभाषयाग्निर्देवता द्वितीयाद्यास्तिस्रो वरुणदेवत्या वा॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः॥ आद्याध्यायोपाकरणे मंडलादिहोमे विनियुक्ता॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥

त्वां ह्यंग्ने सदमित्संमन्यवो देवासो देवमंरतिं न्यें॑रिर इति
क्रत्वा न्येरिरे।
अमंर्त्यं यजत मर्त्येष्वा देवमादेंवं जनत प्रचेंतसं विश्वमादेंवं
जनत प्रचेंतसं॥ १

त्वां। हि। अग्ने। सदं। इत्। सऽमन्यवः। देवासः। देवं।
अरतिं। निऽएरिरे। इतिं। क्रत्वां। निऽएरिरे।
अमर्त्यं। यजत। मर्त्येषु। आ। देवं। आऽदेंवं। जनत।
प्रऽचेंतसं। विश्वं। आऽदेंवं जनत। प्रऽचेंतसं॥ १

वामदेवः स्तौति। हे अग्ने समन्यवः। मन्युः स्पर्धा। तया सह वर्तमानाः। स्पर्धमानैः स्पर्धमाना इत्यर्थः। देवासो देवनशीला इंद्रादयो देवा देवं द्योतमानमरतिं शीघ्रं गंतारं त्वां सदमित्सदैव न्येरिरे हि। स्पर्धानिमित्ते युद्धे प्रेरयंति खलु। इतिशब्दो हेत्वर्थः। यस्माद्देवास्त्वां युद्धार्थं नितरां प्रेरयंति तस्माद्यजमानाः क्रत्वा स्तुतिलक्षणेन कर्मणा न्येरिरे। यज्ञकर्मणि देवान्हविः प्रापयितुं देवानाह्वातुं च त्वां नितरां प्रेरयंति, खलु। यजत यजनीय हे अग्ने अमर्त्यं मरणधर्मरहितमा सर्वतो देवं द्योतमानं प्रचेतसं। प्रकृष्टं कर्मविषयं चेतो ज्ञानं यस्य तादृशं त्वां मर्त्येषु यागं कुर्वाणेषु मनुष्येष्वादेवमागंतारं जनत। देवा हविःस्वपणार्थमजनयन्। तथा प्रचेतसं वर्माभिज्ञमादेवं तत्तद्यज्ञेष्वागंतारं त्वां विश्वं जनत। युगपन्नानादेशवर्तिषु यज्ञेषु यौगपद्येन हविरानयनार्थं व्याप्तं देवा अकुर्वन्॥ न्येरिरे। ईर गतौ। लिटि संत्वादाम्न भवति। सहेति योगविभागात्समासः। द्वियोगादनिघातः। क्रत्वा। अस्मादिषु छंदसि वावचनमिति नादेशाभावः। यणादेशः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स भ्रातरं वरुणमग्न आ ववृत्स्व देवाँ अच्छा सुमती
यज्ञवनसं ज्येष्ठं यज्ञवनसं।
ऋतावानमादित्यं चर्षणीधृतं राजानं चर्षणीधृतं॥ २

सः। भ्रातरं। वरुणं। अग्ने। आ। ववृत्स्व। देवान्।
अच्छ। सुऽमती। यज्ञऽवनसं। ज्येष्ठं। यज्ञऽवनसं।
ऋतऽवानं। आदित्यं। चर्षणिऽधृतं। राजानं।
चर्षणिऽधृतं॥ २

हे अग्ने स तादृशस्त्वं भ्रातरमेकस्थानवासेन भ्रातरं वरुणं। वृणोत्युदकमिति वरुणः। तं देवं यज्ञवनसं यज्ञैर्वननीयैर्हविभिः संभजनीयं यज्ञवनसं च यज्ञस्य संभक्तारं ज्येष्ठमतिशयेन प्रशस्यमृतावानमपां स्वामित्वयोदकवंतं सत्यवंतं वा आदित्यमदितेः पुत्रं चर्षणीधृतं मनुष्याणामुदकप्रदानेन धारकं सुमती शोभनबुद्ध्या हेतुना चर्षणीधृतं चर्षणिभिर्मनुष्यैर्धृतं राजानं राजंतं एतादृशं वरुणं देवं

देवान् देवनशीलान् स्तोतृनच्छाभ्याववृत्स्व । आवर्तय । अभिमुखीकुरु ॥ ववृत्स्व । वृतु वर्तने । लोटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्लुः । निघातः । सुमती । मंत्रे वृषेत्यादिना क्तिन् उदात्तः । सुपां सुलुगिति तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः । एकादेशस्वरः । ज्येष्ठं । प्रशस्यस्येष्ठनि ज्य चेति ज्यादेशः । नित्वादाद्युदात्तः । एकादेशस्वरः । यज्ञवनसं । वन षण संभक्तौ । कर्मकर्तरि चासुन्प्रत्ययः । गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेति पूर्वपदस्वरः ॥

प्रथमेऽभिप्लव उत्तरस्मिन्पटले सखे सखायमित्येषा । सूत्रितं च । सखे सखायमभ्या ववृत्स्वोर्ध्व ऊ षु ण ऊतये । आ० ४. ७. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते तृतीया ॥

सखे सखायमभ्या ववृत्स्वाशुं न चक्रं रथ्येव रंह्यास्मभ्यं दस्म
रंह्या ।
अग्ने मृळीकं वरुणे सचा विदो मरुत्सु विश्वभानुषु ।
तोकाय तुजे शुशुचान शं कृध्यस्मभ्यं दस्म शं कृधि ॥ ३

सखे । सखायं । अभि । आ । ववृत्स्व । आशुं । न । चक्रं ।
रथ्याऽइव । रंह्या । अस्मभ्यं । दस्म । रंह्या ।
अग्ने । मृळीकं । वरुणे । सचा । विदः । मरुत्ऽसु ।
विश्वऽभानुषु ।
तोकाय । तुजे । शुशुचान । शं । कृधि । अस्मभ्यं । दस्म ।
शं । कृधि ।

सखे सखिभूत दस्म दर्शनीय हे अग्ने त्वं तव सखायं वरुणमस्मभ्यमस्मदर्थमाववृत्स्व । अभिमुखीकुरु । तत्र दृष्टांतः । रंह्या रंहणे गमने साधुभूतौ रथ्येव रथे योजितावश्वौ यथाशुं शीघ्रगंतृ चक्रं लक्ष्यदेशं प्रत्यभिमुखीकुरुतस्तद्वत् । हे अग्ने सचा तव सह ये वरुणे मृळीकं सुखकरं हविर्विदः । लब्धवानसि । तथा विश्वभानुषु सर्वतो व्याप्ततेजस्केषु मरुत्सु सुखकरं लब्धवानसि । आग्निवारुणाग्निमारुतयोः

कर्मणोरिष्टयानसीत्यर्थः। शुशुचान दीप्यमान हे अग्ने तोकाय। तुद्यते पीड्यतेऽनेन माता गर्भधारिणेनेति तोकं पुत्रः। तस्मै तुजे। गच्छत्यनेनान्तरमिति पितेति तुक् पौत्रः। तस्मै यं सुखं अधि। कुरु। दस्म दर्शनीय हे अग्ने अस्मभ्यं यं अधि। सुखं कुरु॥ रथ्येव। रथक्षेमावित्यर्थे रथाभावित्यर्थे रथाद्यदिति यत्। सुपां सुलुगिति सुपो डादेशः। रंह्या। रंहयत्वात्त साधुरिति यत्प्रत्ययः। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं॥

त्वं नो अग्न इत्येतदारभ्येदं सूक्तमुत्तराणि सूक्तानि च प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे च विनियुक्तानि। सूत्रितं च। त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वानित्येतत्प्रभृतीनि चत्वारि। आ० ४. १३.। इति॥ अथ अध्वर्य्यां स्विष्टकृदर्थेऽग्नीवरुणौ यष्टव्यौ। तत्र त्वं नो अग्न इति द्वे याज्यानुवाक्ये। सूत्रितं च। अग्नीवरुणौ स्विष्टकृदर्थे त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वानिति द्वे। आ० ६. १६.। इति॥ अस्नातो यद्यग्निहोत्रं जुहुयात्तदाग्निवारुणेष्टिः। तस्यामेते एव याज्यानुवाक्ये। त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्त्स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती। ऐ० ब्रा० ७. ६.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्थी॥

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेळोऽव यासिसीष्ठाः।

यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्र मुमुग्ध्यस्मत्॥ ४

त्वं। नः। अग्ने। वरुणस्य। विद्वान्। देवस्य। हेळः।

अव। यासिसीष्ठाः।

यजिष्ठः। वह्निऽतमः। शोशुचानः। विश्वा। द्वेषांसि। प्र।

मुमुग्धि। अस्मत्॥ ४

हे अग्ने विद्वान् सर्वपुरुषार्थसाधनोपायज्ञस्त्वं देवस्य द्योतमानस्य वरुणस्य हेळः क्रोधान् नोऽस्मत्संबंधिनो वरुणकर्तृकान्पाशबन्धरूपानवयासिसीष्ठाः। अपनय। यजिष्ठो यष्टृतमो वह्नितमो हविषामतिशयेन वोढा शोशुचानोऽतिशयेन दीप्यमानस्त्वं विश्वा सर्वाणि द्वेषांसि पापानि द्वेष्टॄणि रजांसि वा अस्मदस्मत्तः प्र मुमुग्धि। प्रकर्षेण मोचय॥ हेळः। हेडृ अनादरे। क्विप्। असि रूपं। अतः समासादवुदात्तत्वे धातुस्वरः। यासिसीष्ठाः। अव.ख्यंतादाशीर्लिङ्। यासि सीयुडागमः। छंदस्युभयथेति

लिङः सार्वधातुकत्वाच्छिखोपाभावः। अत्रपूर्वो याशिर्विनाशे वर्तते। मुमुग्धि। मुंचतेर्लोटि रूपं। बहुलं छंदसीति शपः श्लुः॥

॥ अथ पंचमी ॥

स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ।

अव यक्ष्व नो वरुणं रराणो वीहि मृळीकं सुहवो न एधि॥ ५

सः। त्वं। नः। अग्ने। अवमः। भव। ऊती। नेदिष्ठः।

अस्याः। उषसः। विऽउष्टौ।

अव। यक्ष्व। नः। वरुणं। रराणः। वीहि। मृळीकं।

सुऽहवः। नः। एधि॥ ५

हे अग्ने स तादृशस्त्वमूती ऊत्या रक्षणेन नोऽस्माकमवमोऽर्वाचीनः प्रत्यासन्नः सन् अस्या उषसो व्युष्टौ व्युच्छने प्रातःकालेऽग्निहोत्रादिकर्मसिद्ध्यर्थं नेदिष्ठो भव। अतिशयेनास्मदंतिकस्थो भव। यद्वा ऊत्या गमनेन स्माकमवसो रक्षको भव। किंच नोऽस्माकं वरुणं वरुणकृतं जलोदरादिरोगं आवरकं पापं वा अवयक्ष्व। अवयज। विनाशयेत्यर्थः रराणोऽस्मद्दत्ते हविषि रममाणः। यद्वा यजमानेभ्योऽत्यंतफलप्रदस्त्वं मृळीकं सुखकरमिदं हविर्वीहि। भक्षय। किंच नोऽस्माकं सुहवः शोभनाह्वानोपेत एधि। भव॥ नेदिष्ठः। अंतिकशब्दादिष्ठन्यंतिकबाढयोर्नेदसाधाविति नेद इत्यादेशः। नित्वादाद्युदात्तः। रराणः। रमतेः कानचि मकारलोपश्छांदसः। यद्वा रातेर्व्यत्ययेन कानच्। अभ्यस्तानामादिः एधि। अस्तेर्लोटि घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्चेति ए इत्यादेशः। तस्यासिद्धत्वात् झल्भ्यो हेर्धिः। निघातः॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे द्वादशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

अस्य श्रेष्ठा सुभगस्य संदृग्देवस्य चित्रतमा मर्त्येषु।

शुचि घृतं न तप्तमघ्न्यायाः स्पार्हा देवस्य मंहनेव धेनोः॥ ६

अस्य । श्रेष्ठा । सुऽभर्गस्य । संऽदृक् । देवस्य । चित्रऽतमा ।
मर्त्येषु ।
शुचि । घृतम् । न । तप्तम् । अघ्न्यायाः । स्पार्हा । देवस्य ।
मंहनाऽइव । धेनोः ॥ ६

सुभगस्य सुष्टु भजनीयस्याग्नेर्देवस्य श्रेष्ठातिशयेन प्रशस्या संदृक् संदृष्टिर्मर्त्येषु चित्रतमातिशयेन चायनीया पूजनीया भवति । स्पार्हा सर्वैः स्पृहणीया भवति ॥ तत्र दृष्टांतः । यथा देवस्य क्षीरं कामयमानस्य पुरुषस्याघ्न्याया अहंतव्याया गोः शुचि तेजोयुक्तं घृतं चरणयुक्तं तप्तं क्षीरं स्पृहणीयं भवति । तत्रैव दृष्टांतांतरं । यथा गां भिक्षमाणस्य मर्त्यस्य धेनोर्दोग्ध्र्याः गोर्मंहनेव । मंहतिर्दानकर्मा । दानं यथा प्रियकरं भवति तद्वत् ॥ सुभगस्य । आद्युदात्तं द्व्यच्छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । स्पार्हा । कर्णात्वतो घञोऽंत उदात्तः । देवस्य । दीव्यतीति देवः । दिव्यतेः कांत्यर्थस्य पचाद्यचि रूपं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्रिरस्य ता परमा संति सत्या स्पार्हा देवस्य जनिमान्यग्नेः ।
अनंते अंतः परिवीत आगाच्छुचिः शुक्रो अर्यो रोरुचानः ॥ ७

त्रिः । अस्य । ता । परमा । संति । सत्या । स्पार्हा ।
देवस्य । जनिमानि । अग्नेः ।
अनंते । अंतः । परिऽवीतः । आ । अगात् । शुचिः ।
शुक्रः । अर्यः । रोरुचानः ॥ ७

अग्नेरन्यभिमानिनोऽस्य देवस्य त्रिस्त्रीण्यग्निवायुसूर्यात्मना त्रीणि ता तानि प्रसिद्धानि परमोत्तमानि सत्या यथार्थभूतानि जनिमानि जन्मानि स्पार्हा सर्वैः स्पृहणीयानि संति । यद्वाग्नेरेव त्रीणि जन्मानि दिवस्परि प्रथमं जज्ञे अग्निः । ऋग्वे० १०, ४५, १, । इति त्रीणि जाना परि भूषंत्यस्य । ऋग्वे० १, ९५, ३, ।

इत्येवमादिषु मंत्रेषु प्रसिद्धानि। अनंतेऽपर्यंते अवरूंतमध्ये खतेजसा परिवीतः परिवेष्टितः शुचिः सर्वस्य शोधकः शुक्रो दीप्तियुक्तोऽत एव रोरुचानो भृशं दीप्यमानोऽयः स्वामी तादृशो देव आगात्। अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतु॥ सत्वा। शेश्छंदसि बहुलमिति शेर्लुक्। परिवीतः। व्येञ् संवरणे। कर्मणि क्तः। यजादित्वात्संप्रसारणं। गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिखरत्वं। अर्यः। ऋ गतौ अर्यः स्वामिवैश्ययोरिति यत्प्रत्ययांतो निपातितः। स्वामिन्यंतोदात्तत्वं वक्तव्यमित्यंतोदात्तत्वं॥

॥ अथाष्टमी ॥

स दूतो विश्वेदभि वष्टि सद्मा होता हिरंण्यरथो रंसुंजिह्वः।

रोहिदंश्वो वपुष्यो विभावा सदा रण्वः पितुमतीव संसत्॥ ८

सः। दूतः। विश्वा। इत्। अभि। वष्टि। सद्मा। होता।

हिरंण्यऽरथः। रंऽसुंजिह्वः।

रोहित्ऽअंश्वः। वपुष्यः। विभाऽवा। सदा। रण्वः।

पितुमतीऽइव। संऽसत्॥ ८

देवानां दूतो होता देवानामाह्वाता हिरण्यरथः सुवर्णमयरथोपेतो रंसुजिह्वो रमणीयशोभनज्वालोपेतः स तादृशोऽग्निर्विश्वेत् सर्वाण्येव सद्म देवयजनस्थानान्यभिवष्टि। कामयते। पुनश्च कीदृशः रोहिदश्वः। रोहितवर्णा अश्वा यस्य स तथोक्तः। वपुष्यो वपुषि रूपे साधुर्विभावा कांतियुक्तोऽत एव सदा रण्वो रमणीयो भवति तत्र दृष्टांतः। पितुमतीव संसत्। यथान्नादिवत्यन्नयुक्तं सदनं रमणीयं तद्वत्॥ रंसुजिह्वः। रमतेरन्येभ्योऽपि दृश्यत इति विच्। बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः। वपुष्यः। तत्र साधुरिति यत्। तित्स्वरितः। विभावा। छंदस्युभयथेति वनिप्॥

॥ अथ नवमी ॥

स चेतयन्मनुषो यज्ञबंधुः प्र तं मह्या रशनया नयंति।

स क्षेत्यस्य दुर्यासु साधन्देवो मर्तस्य सधनित्वमाप॥ ९

सः । चेतयत् । मनुषः । यज्ञऽबंधुः । प्र । तं । मह्या ।
रशनया । नयंति ।

सः । क्षेति । अस्य । दुर्यासु । साधन् । देवः । मर्तस्य ।
सधनिऽत्वं । आप ॥ ९

यज्ञबंधुः । यज्ञेऽग्निहोत्रादौ बंधनं विनियोजनं यस्य स तथोक्तः । सोऽग्निर्मनुषः कर्मणि प्रवृत्तान्मनुष्यान् चेतयत् । जानाति । मह्या महत्या रशनया स्तुतिरूपया रज्ज्वा युक्तं तं तादृशमग्निं प्रणयंति । उत्तरवेद्यादिष्वध्वर्य्वादयः प्रक्षिपंति । मर्तस्य मनुष्यस्यास्य यजमानस्य दुर्यासु गृहेषु साधन् अभीष्टानि साधयन् सोऽग्निः क्षेति । वसति । स देवो द्योतमानोऽग्निः सधनित्वं यस्य गृहे निवसति तेन धनिना साहित्यमाप । प्राप्नोति । प्रभूतं धनं यजमानाय दापयित्वा तेन सहितोऽभवदित्यर्थः ॥ साधन् । राध साध संसिद्धौ ॥ अयं तस्य शतरि रूपं ॥

॥ अथ दशमी ॥

स तू नो अग्निर्नयतु प्रजानन्नच्छा रत्नं देवभक्तं यदस्य ।
धिया यद्विश्वे अमृता अकृण्वन्द्यौष्पिता जनिता
सत्यमुक्षन् ॥ १०

सः । तु । नः । अग्निः । नयतु । प्रऽजानन् । अच्छ । रत्नं ।
देवऽभक्तं । यत् । अस्य ।
धिया । यत् । विश्वे । अमृताः । अकृण्वन् । द्यौः । पिता ।
जनिता । सत्यं । उक्षन् ॥ १०

प्रजानन् सर्वं जानानः सोऽग्निर्देवभक्तं देवैर्देवनशीलैः स्तोतृभिः संभजनीयमस्याग्नेः संबंधि यदुत्तमं रत्नं धनमस्ति तद्रत्नमच्छाभिमुख्येन तु क्षिप्रं नोऽस्मान्नयतु । प्रापयतु । अमृता मरणधर्मरहिता विश्वे सर्वे देवा धिया कर्मविलंबनेन

कर्मणा हेतुना यद्यमग्निमहरुत्पन्नं हविषां प्रापयितारमकुर्वन् । यस्य चाग्नेर्द्यौः पिता पालयित्री जनिता जनयित्री च । अग्ने दिवः सूनुरसि प्रचेताः । ऋग्वे० ३. २५. १. । इति श्रवणात् । यद्वा द्यौर्दीपनशील आदित्यः पिता जनयिता च । आदित्यादग्निरित्याम्नानात् । सत्यं यथार्थभूतं तमग्निमुक्षन् । घृताद्याहुतिभिर-ध्वर्य्वादयः सिंचंति ॥ देवभक्तं । भज सेवायां । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । उक्षन् । उक्ष सेचने । लङि रूपं । बहुलं छंदसीत्यडभावः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स जायत प्रथमः पस्त्यासु महो बुध्ने रजसो अस्य योनौ ।

अपादशीर्षा गुहमानो अंतायोयुवानो वृषभस्य नीळे । ११

सः । जायत । प्रथमः । पस्त्यासु । महः । बुध्ने । रजसः ।

अस्य । योनौ ।

अपात् । अशीर्षा । गुहमानः । अंता । आऽयोयुवानः ।

वृषभस्य । नीळे ॥ ११

सोऽग्निः प्रथम आहवनीयादिरूपतया श्रेष्ठः सन् पस्त्यासु यजमानानां गृहेषु जायत । आत्मलाभविकल्पनया संपद्यते । तथा महो महतोऽस्य रजसोऽन्तरिक्षस्य बुध्ने मूले पृथिव्यां तत्रापि योनावुत्तरवेद्यादिस्थाने संपद्यते । सोऽग्निरपात्पाद-वर्जितोऽशीर्षा शिरोवर्जितः । तदेवाह । अंताद्यंते पादशिरसी गुहमानो गूहमानः । अविज्ञेयपादशिरा इत्यर्थः । वृषभस्य वर्षणसमर्थस्य मेघस्य नीळे निलये नभस्यायो-युवानो धूमाकारेणात्मानमायोजयन्वर्तते । यद्वा यः प्रथमो वैद्युतोऽग्निः पस्त्यासु नदीषु बुध्नेऽन्तरिक्षे महो महतो रजस उदकस्य तेजसा या योनौ स्थाने च वर्तते । अपादशीर्षा पादशिरोवर्जितोऽन्तावात्मनः पर्यंतप्रदेशान् स्वतेजसा गुहमान आच्छा-दयन् पुनश्चायोयुवानस्तानि तेजांसि स्वात्मनि मिश्रीकुर्वन्वृषभस्य नीळे स्थाने नभसि

चरति सोऽग्निरधुना कर्मयोग्यतयाजायत ॥ अपात् । पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्य इत्यकारलोपः समासांतः । गुहमानः । गुहू संवरणे । शमिकरणी । शानचि रूपं । शानचो लसार्वधातुकस्वरे कृते प्रत्ययस्वरः । आयोयुवानः । यु मिश्रणे । यङ्लुकि शानचि रूपं । अभ्यस्तस्वरेणाद्युदात्तः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

प्र शर्ध आर्त प्रथमं विपन्याँ ऋतस्य योना वृषभस्य नीळे ।
स्पार्हो युवा वपुष्यो विभावा सप्त प्रियासोऽजनयंत वृष्णे ॥ १२

प्र । शर्धः । आर्त । प्रथमं । विपन्या । ऋतस्य । योना ।
वृषभस्य । नीळे ।
स्पार्हः । युवा । वपुष्यः । विभाऽवा । सप्त । प्रियासः ।
अजनयंत । वृष्णे ॥ १२

हे अग्ने विपन्या स्तुत्या युक्तमृतस्योदकस्य योनौ स्थाने वृषभस्य वर्षणसमर्थस्य मेघस्य नीळे कुलायभूतेऽतरिक्षे वैद्युताग्निरूपेण त्वां वर्तमानं शर्धस्तेजः प्रथमं प्रार्त । प्रकर्षेण गच्छति । यस्मादग्निः स्पार्हः सर्वैः स्पृहणीयो युवा नित्यतरुणो वपुष्यः कमनीयो विभावा दीप्तिमान् तस्मै वृष्णेऽभिमतफलवर्षकाय प्रियासः प्रियाः सप्त होत्रका अजनयंत । स्तोत्रमकुर्वन् ॥ आर्त । ऋ गतौ । लङि व्यत्ययेनात्मनेपदं । निघातः । विपन्या । पन चेत्यस्मेत्प्रत्ययः । लदिकारादक्तिन इति ङीष् । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वं । विपन्याँ ऋतस्येत्यत्र संहितायामिकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च । पा० ६. १. १२७. । इत्यानिकोऽपि ह्रस्वोऽनुनासिकश्च ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अस्माकमत्र पितरो मनुष्या अभि प्र सेदुर्ऋतमाशुषाणाः ।
अश्मव्रजाः सुदुघा वव्रे अंतरुदुस्रा आजन्नुषसो हुवानाः ॥ १३

अस्माकं ॥ अत्र । पितरः । मनुष्याः । अभि । प्र । सेदुः ।
ऋतं । आशुषाणाः ।
अश्मऽव्रजाः । सुऽदुघाः । वव्रे । अंतः । उत् । उस्राः ।
आजन् । उषसः । हुवानाः ॥ १३

अत्र लोके पूर्वे मनुष्या अस्माकं पितरोऽंगिरस ऋतं यज्ञमाशुषाणा अश्नुवानाः संतोऽभिप्रसेदुः । अग्निमभिगम्य प्रजग्मुः । तेऽंगिरसोऽग्निपरिचर्याबलादश्मव्रजाः पर्वतैः परिवृता वव्रे । वृणोत्याच्छादयतीति वव्रं पर्वतबिलांतर्वर्ति तमः । तस्मिन्नंतर्मध्ये स्थिताः सुदुघाः सुष्ठु दोग्ध्रीरुस्राः पणिभिरपहृता गा उदाजन् । तस्माद्बिलान्निरगमयन् । किं कुर्वंतः । तमसो विध्वंसिनीरुषसो देवीः प्रकाशार्थं हुवाना आह्वयंतः ॥ वव्रे । वृणोतेरौणादिकः । कृञादीनां के भवत इति द्विर्वचनं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

ते मर्मृजत ददृवांसो अद्रिं तदेषामन्ये अभितो वि वोचन् ।
पश्वयंत्रासो अभि कारमर्चन्विदंत ज्योतिश्चकृपंत धीभिः ॥ १४

ते । मर्मृजत । ददृऽवांसः । अद्रिं । तत् । एषां । अन्ये ।
अभितः । वि । वोचन् ।
पश्वऽयंत्रासः । अभि । कारं । अर्चन् । विदंत । ज्योतिः ।
चकृपंत । धीभिः ॥ १४

तेऽंगिरसोऽद्रिं पणिभिरपहृतानां गवां निरोधकं पर्वतं ददृवांसो विदारयंतः संतो मर्मृजत । अग्निं पर्यचरन् । एषामंगिरसां तत्ताद्दृशं कर्मान्ये मनुष्योऽभितः सर्वत्र जगति वि वोचन् । विशेषेणाकथयन् । पश्वयंत्रासः पशुनिर्गमनार्थानि यंत्राण्युपाया येषां तेऽंगिरसः कारमभिमतस्य प्रयोजनस्य कर्तारमग्निमभ्यर्चन् ।

अस्तुवन् । ततस्तमोपहमादित्याख्यं ज्योतिर्विदंत । अलभंत । ततो धीभिर्बुद्धिभिः चकृपंत । यज्ञानकुर्वन् ॥ मर्मृजत । मृजूष् शुद्धौ । यङ्लुकि लङि व्यत्ययेनात्मनेपदं । निघातः । चकृपंत । कृपू सामर्थ्ये । यङंतस्य लुङि चङि सन्वद्भावाभावश्छांदसः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

ते गव्यता मनसा दृध्रमुब्धं गा येमानं परि षंतमद्रिं ।

दृड़्हं नरो वचसा दैव्येन व्रजं गोमंतमुशिजो वि वव्रुः ॥ १५

ते । गव्यता । मनसा । दृध्रं । उब्धं । गाः । येमानं । परि ।
संतं । अद्रिं ।

दृड़्हं । नरः । वचसा । दैव्येन । व्रजं । गोऽमंतं ।
उशिजः । वि । वव्रुरिति वव्रुः ॥ १५

नरः कर्मणां नेतार उशिजोऽग्निं कामयमानास्तेऽङ्गिरसो गव्यता गा इच्छता मनसा दृध्रं गवां निर्गमनद्वारनिरोधकमुब्धं समुब्धं संवृतं । यद्वा उभिः पूरणार्थः । गोभिः पूर्णं गा येमानं नियच्छंतं परि सर्वतः संतं वर्तमानं दृड़्हं दृढं गोमंतं गोभिर्युक्तं व्रजं गवां निवासस्थानमद्रिं पर्वतं दैव्येनाग्निविषयेण वचसा वेदात्मकेन स्तोत्रेण विवव्रुः । गोनिर्गमनार्थमुद्घाटितवंतः । उब्धं । उभ्नातिरुंभतिना समानार्थः । यद्वा उम्भ पूरणे । कर्मणि क्तः । येमानं । यमेः कानच्येत्वाभ्यासलोपौ । चित्वादंतोदात्तः । परिषंतमित्यत्र संहितायामुपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्पर इति षत्वं ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

ते मन्वत प्रथमं नाम धेनोस्त्रिः सप्त मातुः परमाणि विंदन् ।

तज्जानतीरभ्यनूषत व्रा आविर्भुवदरुणीर्यशसा गोः ॥ १६

ते । मन्वत । प्रथमं । नाम । धेनोः । त्रिः । सप्त । मातुः ।
परमाणि । विंदन् ।
तत् । जानतीः । अभि । अनूषत । व्राः । आविः । भुवत् ।
अरुणीः । यशसा । गोः ॥ १६ ॥

हे अग्ने ते स्तोत्रं कुर्वाणा अंगिरसो मातुर्जनन्या धेनोर्वाचः संबंधि नाम स्तुतिसाधकं शब्दजातं प्रथमं पूर्वं मन्वत । अजानत । पश्चात्तस्या वाचः संबंधीनि त्रिः सप्तैकविंशतिसंख्याकानि स्तुतिसाधनानि छंदांसि । तानि च गायत्र्यादीनि जगत्यंतानि सप्त । अतिजगत्यादीन्यतिधृत्यंतानि सप्त । कृतिप्रभृतीन्युत्कृतिपर्यंतानि सप्तेति । एवं त्रिः सप्त छंदांसि परमाण्युत्तमानि विंदन् । अलभंत एवंविधच्छंदोयुक्तैरग्निमस्तुवन्नित्यर्थः । तत्तत्तो जानतीः सर्वं जानाना व्राः । व्रा इत्युषोनाम । उषसोऽभ्यनूषत । अस्तुवन् । ततो गोः सूर्यस्य यशसा तेजसा सहारुणीररुणवर्णोषा आविर्भुवत् आविरभूत् । यद्वा तेऽंगिरसः प्रथमं पुरातनं नाम एहि सुरभि गुग्गुलु गंधिनीति धेनोर्नामधेयं मन्वत । उच्चारयामासुः । मातुर्भूम्याः स्वभूतानि पक्षिभिरपहृतानि त्रिः सप्त रत्नानि विंदन् । उद्धरितं नाम जानंत्यो गावोऽभ्यनूषत । हंभारवलक्षणं शब्दमकुर्वन् । तदानीमुषाः प्रादुरभूदिति ॥ जानतीः । शतुरनुमो नद्यजादीति ङीप उदात्तत्वं । अनूषत । णु स्तुतौ । लुङि रूपं । कुटादित्वादगुणः । अरुणीः । सोरकोपधाच्छंदसो गौरी॰ णिंत्वाद्येतिवत् ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

नेशत्तमो दुधितं रोचत द्यौरुद्देव्या उषसो भानुरर्त ।
आ सूर्यो बृहतस्तिष्ठदज्राँ ऋजु मर्तेषु वृजिना च पश्यन् ॥ १७ ॥

नेशत् । तमः । दुधितं । रोचत । द्यौः । उत् । देव्याः ।
उषसः । भानुः । अर्त ।

आ । सूर्यः । बृहतः । तिष्ठत् । अज्रान् । ऋजु । मर्तेषु ।

वृजिना । च । पश्यन् ॥ १७

तमो रात्रिकृतं ध्वांतं दुधितं । दुधिः प्रेरणकर्मा । प्रातरग्निविहरणकाल उषसा प्रेरितं सत् नेशत् । अनश्यत । ततो द्यौरंतरिक्षं रोचत । अदीप्यत । ततो देव्या देवनशीलाया उषसो भानुः प्रभोदस्थं । उद्गच्छति । अथ सूर्यो बृहतो महतोऽज्वानजराःपर्वतान् गमनशीलानृजून्वातिष्ठत् । अध्यतिष्ठत् । किं कुर्वन् । मर्त्येषु मनुष्येषु विद्यमानमृजु सत्कर्म वृजिनान्यनृतान्यसत्कर्माणि च पश्यन् । अध्यतिष्ठदिति शेषः ॥ नेशत् । णश अदर्शने । लुङि पुषादित्वादङ् । नशेर्वान्यतरस्यामिति नुमभावः । रोचत । रुच दीप्तौ । लङि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

आदित्पश्चा बुबुधाना व्यख्यन्नादिद्रत्नं धारयंत द्युभक्तं ।

विश्वे विश्वासु दुर्यासु देवा मित्र धिये वरुण सत्यमस्तु ॥ १८

आत् । इत् । पश्चा । बुबुधानाः । वि । अख्यन् । आत् ।

इत् । रत्नं । धारयंत । द्युऽभक्तं ।

विश्वे । विश्वासु । दुर्यासु । देवाः । मित्र । धिये । वरुण ।

सत्यं । अस्तु ॥ १८

आदित्योदयादनंतरं बबुधानाः पणिभिरपहृता गिरोधाद्विर्गता गा जानाना अंगिरसः पश्चा पश्चाद्देशेषु व्यख्यन् । अशेषेण ता गा अपश्यन् । तथादिदनंतरं द्युभक्तं दीप्तियुक्तं देवैः संभक्तं वा रत्नं पणिभिरपहृतं धनं च धारयंत । अधारयन् । लब्धगोधनानामंगिरसां विश्वासु दुर्यासु सर्वेषु गृहेषु विश्वे यजनीयाः सर्वे देवा आजग्मुः । हे मित्र मित्रभूत हे वरुणोपद्रवाणां वारक हे अग्ने धिये कर्मणां कर्त्रे स्तोत्रे वा यजमानाय सत्यमस्तु । यदेतत्तवोपद्रववारणसामर्थ्यं तद्यथार्थभूतमस्तु ॥

पदा । पद्य पद्या च छंदसीति निपातितः । युज्मभाजः । युजेर्लिटि कानचि रूपं । चित्वादंतोदात्तः । जूष्णं । जुज सेवायां । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्व-पदप्रकृतिस्वरः ॥

॥ अथैकोनविंशी ।

अच्छा वोचेय शुशुचानमग्निं होतारं विश्वभरसं यजिष्ठं ।

शुच्यूधो अतृणन्न गवामंधो न पूतं परिषिक्तमंशोः ॥ १९

अच्छ । वोचेय । शुशुचानं । अग्निं । होतारं । विश्वऽभरसं ।

यजिष्ठं ।

शुचि । ऊधः । अतृणत् । न । गवां । अंधः । न । पूतं ।

परिऽसिक्तं । अंशोः ॥ १९

हे अग्ने शुशुचानं अत्यं दीप्यमानं होतारं देवानामाह्वातारं विश्वभरसमाहु-तिद्वारा हविप्रदानेन विश्वस्य पोषकं यजिष्ठं यष्टृतममग्निं त्वामच्छाभिलक्ष्य वोचेय । व्याप्नानि । गवामूधः शुचि शुभ्रं पयो नातृणत् । तदाच्छदर्थं यजमानो न दोग्धि । अंशोः सोमलताखंडस्य संबंधी रसात्मकं पूतं दशापवित्रेण शोधितं यत् न परिषिक्तं । पात्रेषु न प्रक्षिप्तं । किंत्वनेन यजमानेन केवलं स्तुतिरेव क्रियते ॥ वोचेय । ब्रूज आशीर्लिङि ब्रुवो वचिः । लिङाशिष्यङ् । छंदस्युभयथेति सार्वधातुकत्वात्सीयुट्ः सलोपः । अतृणत् । उत्टृदिर् हिंसानादरयोः । दोग्धन-सेवोधोहिंसनं । परिषिक्तं । सिंचतेः कर्मणि क्तः । उपसर्गात्सुनोतीति षत्वं सिंचिसायां पत्वं । गतिरनंतर इति गतेः स्वरः ॥

॥ अथ विंशी ॥

विश्वेषामदितिर्यज्ञियानां विश्वेषामतिथिर्मानुषाणां ।

अग्निर्देवानामव आवृणानः सुमृळीको भवतु जातवेदाः ॥ २०

विश्वेषां । अदितिः । यज्ञियानां । विश्वेषां । अतिथिः ।

मानुषाणां ।

अग्निः । देवानां । अर्घः । आऽवृणानः । सुऽमृळीकः ।

भवतु । जातऽवेदाः ॥ २०

अयमग्निर्विश्वेषां सर्वेषां यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानामदितिः । अदितिर्देवमाता । तद्वद्देवानां पोषक इत्यर्थः । यद्वा विश्वेषां देवानामतिथिर्भूत्यानीयः आधारभूत इति यावत् । अयं वा अग्निर्वैश्वानर इति श्रुतेः । तथायमग्निर्विश्वेषां मानुषाणामतिथिरतिथिवत्पूज्यो भवति । देवानां देवनशीलानां स्तोतॄणामवोऽन्नं हविरावृणानः संभजन् जातवेदाः । जातं सर्वं वेत्तीति जातवेदाः । सोऽग्निरस्माकं स्तोतॄणां सुमृळीकः सुखकरो भवतु ॥ अतिथिः । अत सातत्यगमने । ऋतन्यंजीव्यादिनेथिन्प्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः । मानुषाणां । मनोरपत्यानीत्यर्थे मनोर्जातावञ्यतौ षुक्चेत्यञ्प्रत्ययः । ञित्वादाद्युदात्तः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे पंचदशो वर्गः ॥

यो मर्त्येष्विति विंशत्यृचं द्वितीयं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं । यो मर्त्येष्वित्यनुक्रमणिका ॥ अस्य सूक्तस्य प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः पूर्वसूक्त एव विनियोग उक्तः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यो मर्त्ये॑ष्व॒मृत॑ ऋ॒तावा॑ दे॒वो दे॒वेष्व॑र॒तिर्नि॒धायि॑ ।

होता॒ यजि॑ष्ठो म॒ह्ना शु॒चध्यै॑ ह॒व्यैर॒ग्निर्मनु॑ष ई॒रय॒ध्यै ॥ १

यः । मर्त्ये॑षु । अ॒मृतः॑ । ऋ॒तऽवा॑ । दे॒वः । दे॒वेषु॑ । अ॒र॒तिः ।

नि॒ऽधायि॑ ।

होता॑ । यजि॑ष्ठः । म॒ह्ना । शु॒चध्यै॑ । ह॒व्यैः । अ॒ग्निः ।

मनु॑षः । ई॒रय॒ध्यै ॥ १

अमृतो मरणधर्मरहितो योऽग्निर्मर्त्येषु मनुष्येष्वृतावा सत्यवान्निधायि निहित । यद्वा मर्त्येषु मनुष्यसंबंधिषु यागादौद्रियेषु निहितः । अग्निर्गर्भभूत्वा सुखं प्राविशदिति

श्रुतेः । देवो देवनशीलो द्योतमानो वा इंद्रादिषु देवेष्वरतिरभिगंता मर्त्येषु मनुष्याणां । यद्वा देवलोके गंता । निधायि निहितः स च होता देवानामाह्वाता यजिष्ठो यष्टृतमोऽग्निसंज्ञः स्वकीयेन महता तेजसा शुचध्यै दीपितुमुत्तरवेद्यां निहितः । किंच हव्यैर्हूयमानैराज्यपुरोडाशादिभिर्हविर्भिर्हुतुभिर्मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्येरयध्यै स्वर्गं प्रति प्रेरणाय निहितः ॥ अरतिः । ऋ गतौ । वहिश्रिश्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो नित्यत्यरतिप्रत्ययः । नित्वादंतोदात्तः । निधायि । दधातेः कर्मणि लुङि रूपं । परादिश्छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । शुचध्यै । शुच दीप्तौ । तुमर्थे कध्यैप्रत्ययः । कित्वादगुणः । प्रत्ययस्वरः । ईरयध्यै । ईरयतेस्तुमर्थे शध्यैप्रत्ययः । शित्त्वेन सार्वधातुकत्वाण्णिलोपाभावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इह त्वं सूनो सहसो नो अद्य जातो जाताँ उभयाँ अंतरग्ने ।

दूत ईयसे युयुजान ऋष्व ऋजुमुष्कान्वृषणः शुक्रांश्च ॥ २

इह । त्वं । सूनो इति । सहसः । नः । अद्य । जातः ।

जातान् । उभयान् । अंतः । अग्ने ।

दूतः । ईयसे । युयुजानः । ऋष्व । ऋजुऽमुष्कान् । वृषणः ।

शुक्रान् । च ॥ २

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने अद्यास्मिन्दिवसे नोऽस्मदीय इह कर्मणि जात आधानपवमानेष्टिभिः संस्कृतस्त्वं जातानुत्पन्नानुभयान्देवमनुष्यानंतस्तेषां मध्ये दूतो हवींषि देवान्प्रापयितुमीयसे । गच्छसि । किं कुर्वन् । हे ऋष्व दर्शनीयाग्ने ऋजुमुष्कान् । मुष्कशब्देन मांसलोऽभिधीयते । ऋजवः प्रसाधकाः । ऋजवश्च ते मुष्काश्चेत्यृजुमुष्काः । तान्वृषणः रेतःसेचनसमर्थान् शुक्रान्दीप्यमानानश्वांश्च युयुजानः स्वरथे योजयन्नीयसे । यद्वा ऋष्व महन्नग्ने युयुजानो हविर्वहने नियुज्यमानस्त्वं वृषणो हविःसेचनसमर्थान्यजमानान् दीप्तान्देवांश्चेयसे ॥ सूनो सहसः । परमपि छंदसीति सहसः परांगवद्भावात् द्वयोः समानुदात्तत्वं । ईयसे । ईङ् गतौ । दिवादिः । निघातः । युयुजानः । युजेः वर्तमाने लिटि कानचि रूपं । ऋष्व । संहितायामृत्यक इति प्रकृतिभावः । ऋजुमुष्कान् । समासस्वरः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अत्यां वृधस्नू रोहिंता घृतस्नू ऋतस्यं मन्ये मनंसा जविंष्ठा ।
अंतरीयसे अरुषा युंजानो युष्मांश्चं देवान्विश आ च मर्तान् ॥ ३

अत्यां । वृधस्नू इति वृधऽस्नू । रोहिंता । घृतस्नू इति ।
घृतऽस्नू । ऋतस्यं । मन्ये । मनंसा । जविंष्ठा ।
अं॒तः । ईयसे । अरुषा । युजानः । युष्मान् । च । देवान् ।
विशः । आ । च । मर्तान् ॥ ३

हे अग्ने ऋतस्य सत्यभूतस्य तव संबंधिनौ मनसा मनसोऽपि जविष्ठा वेगवत्तरौ वृधस्नू । वर्धयतीति वृधमन्नं । तच्चरंतौ । घृतस्नू । घृतमुदकं तत्स्रवंतौ रोहिता रोहितवर्णावत्याश्वौ मन्ये । स्तौमि । अरुषारोचमानौ तावश्वौ युजानो रथे युजानस्त्वं युष्मान् । देवेष्वग्ने रंतर्भावाद्बहुवचनीयरूपेण कीर्तनं । युष्मान्युष्मदन्यान् यान् विशः परिचारकान्मनुष्यानंतः । षष्ठ्यर्थे द्वितीया । तेषां मध्य आ सर्वतादीयसे । हविः स्वीकर्तुं यजमानान् गच्छसि । तद्धविः प्रदातुं देवान् गच्छसि ॥ अत्या । अत्यतिर्वंतिकर्मा । मनसा । सुपां सुलुगिति पंचम्या आकारः । युजानः । युजिर् योगे । युजिबुधिदृशः किदित्यानच्प्रत्ययः । चित्वादंतोदात्तः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अर्यमणं वरुणं मित्रमेषामिंद्राविष्णू मरुतो अश्विनोत ।
स्वश्वो अग्ने सुरथः सुराधा एदु वह सुहविषे जनाय ॥ ४

अर्यमणं । वरुणं । मित्रं । एषां । इंद्राविष्णू इति । मरुतः ।
अश्विना । उत ।
सुऽअश्वः । अग्ने । सुऽरथः । सुऽराधाः । आ । इत् ।
ऊं इति । वह । सुऽहविषे । जनाय ॥ ४

हे अग्ने स्वश्वः शोभनाश्वोपेतः सुरथः शोभनरथः सुराधाः शोभनधनोपेतस्त्वं तेषां मर्त्यानां मध्ये सुहविषे शोभनहविष्काय जनाय यजमानायार्यमादीनुतापि चाश्विनौ यष्टव्यान्देवानावहेद्द । आवहैव ॥ इंद्राविष्णू । देवताद्वंद्वे चेत्यादिना निपातनादिंद्रशब्द आद्युदात्तः । देवताद्वंद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं । सुहविषे । नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

गोमाँ अग्नेऽविमाँ अश्वी यज्ञो नृवत्सखा सदमिदप्रमृष्यः ।
इळावाँ एषो असुर प्रजावान्दीर्घो रयिः पृथुबुध्नः सभावान् ॥ ५

गोऽमान् । अग्ने । अविऽमान् । अश्वी । यज्ञः । नृवत्ऽसखा ।
सदं । इत् । अप्रऽमृष्यः ।
इळाऽवान् । एषः । असुर । प्रजाऽवान् । दीर्घः । रयिः ।
पृथुऽबुध्नः । सभाऽवान् ॥ ५

हे असुर बलवन्हे अग्ने मदीयोयं यज्ञो गोमान् गोभिर्युक्तस्तथाविमान् । अवयो मेषा यस्य संति तद्वान् अश्वरथोपेतश्चास्तु । नृवत्सखा । नरः कर्मणां नेतारोऽध्वर्य्वादयस्तद्वंतः सखायोऽनुष्ठातारो यजमाना यस्य स तथोक्तः । सदमित्सदैवाप्रमृष्योऽप्रधृष्यश्चास्तु । तथेळावान् । इळा हविर्लक्षणमन्नं तद्वान् । प्रजावान्पुत्रपौत्रादियुक्तश्चास्तु । दीर्घोऽविच्छिन्नानुष्ठानोपेतो रयिर्धनवान् । लुप्तमत्वर्थीयः । पृथुबुध्नः । पृथूनि बहुलानि बुध्नानि धनादीनि कारणानि यस्य स तथोक्तः । सभावानुपद्रष्टृरूपसभायुक्तश्चास्तु ॥ नृवत्सखा । नरो येषां संतीति नृवत् । मतुप् । तस्य छांदसं वत्वं । ह्रस्वनुड्भ्यां मतुबिति मतुप उदात्तत्वं । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे षोडशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यस्ते इध्मं जभरत्सिष्विदानो मूर्धानं वा ततपते त्वाया ।
भुवस्तस्य स्वतवाँः पायुरग्ने विश्वस्मात्सीमघायत उरुष्य ॥ ६

यः। ते। इध्मं। जभरत्। सिष्विदानः। मूर्धानं। वा।
ततपते। त्वाऽया।
भुवः। तस्य। स्वऽतवान्। पायुः। अग्ने। विश्वस्मात्।
सीं। अघऽयतः। उरुष्य॥ ६

हे अग्ने ते त्वदर्थं यः पुमान् सिष्विदानः स्विद्यद्गात्रः सन् इध्मं त्वत्समिंधनार्थं काष्ठभारं जभरत् आहरति। यो वा त्वाया त्वत्कामनया मूर्धानं स्वमस्तकं ततपते काष्ठभारेण तापयति तस्य तादृशस्य पुंसः स्वतवान्। स्वतवान्धन-वानिति तत्त्वकार उक्तं। धनवान् त्वं भवसि। पायुः पालयितासि। सोमेनं विश्वस्मादघायतोऽघं पापमिच्छतः पुरुषादुरुष्य। रक्ष॥ जभरत्। हरतेर्लङि चङि रूपं। चङ्यन्यतरस्यामिति चङ्पूर्वस्योदात्तत्वं। सिष्विदानः। ञिष्विदा गात्र-प्रक्षरणे। कानचि रूपं। संहितायामादेशप्रत्यययोरिति धातुसकारस्य षत्वं। त्वाया। त्वामात्मन इच्छतीत्यर्थे क्यच्। प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति मपर्यंतस्य त्वादेशः। दकारस्य त्वादसंज्ञकत्वं। क्यजंताद्धातोर्भावे अ प्रत्ययादित्यकारप्रत्ययः। सुपां सुलुगिति तृतीयाया आकारः। एकादेश एः। तुवः। भवतेर्लेट्यडागमे रूपं। भूसुवोस्ति-ङीति गुणप्रतिषेधः। आगमस्यानुदात्तत्वे धातुस्वरः। स्वतवाँः पायुरित्यत्र संहितायां स्वतवान्पायौ। पा० ८. ३. ११.। इति नकारस्य रुत्वं। अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वेत्याकारोऽनुनासिकः। रेफस्य विसर्जनीयः। कुप्वोः ≍क ≍पौ चेति ≍प इत्यादेशः। अघायतः। अघमात्मन इच्छतीत्यर्थे सुपः क्यच्। अश्वाघस्यादित्यात्वं। तदंताच्छतृप्रत्ययः। शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं। उरुष्य। उरुषब्दः कंड्वादिः। लोटि रूपं। निघातः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्ते भरादन्नियते चिदन्नं निशिषन्मंद्रमतिथिमुदीरत्।
आ देवयुरिनधते दुरोणे तस्मिन्रयिर्ध्रुवो अस्तु दास्वान्॥ ७

यः। ते। भरात्। अन्निंयते। चित्। अन्नं। निऽशिषत्।
मंद्रं। अतिथिं। उत्ऽईरत्।
आ। देवऽयुः। इनधंते। दुरोणे। तस्मिंन्। रयिः। ध्रुवः।
अस्तु। दास्वान् ७

हे अग्ने यः पुमानन्नियतेऽन्नमिच्छते ते तुभ्यं हविर्लक्षणं पुरोडाशादिकमन्नं भरात् दातुं बिभृयात्। चिदिति चार्थे। यश्च मंद्रं मदकरं सोमं निशिषत् नितरां प्रयच्छति। यश्चातिथिमतिथिवत्पूज्यं त्वामुदीरत् उत्तरवेद्यां प्रणयति। आ अपि च यश्च देवयुर्देवत्वं कामयमानो दुरोणे स्वकीये गृहे इनधते त्वां समिद्भिः समिंधते तस्मिंश्चेतस्मिन्पुरुषे रयिः पुत्रो ध्रुवः आस्तिक्यबुद्ध्या वैदिके मार्गे निश्चलोऽस्तु। तथा दास्वानोदार्योपेतश्चास्तु॥ भरात्। डुभृञ् धारणपोषणयोरित्यस्य लेट्याडागमे रूपं। यद्वृत्तयोगादनिघातः। अन्नियते। आत्मनोऽन्नमिच्छति। क्यच्। क्यचि चेतीत्वं। सुपश्छांदसः। निशिषत्। शासु अनुशिष्टौ। लुङि सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्चेति च्लेरङादेशः। शास इदङ्हलोरितीत्वं। उदीरत्। ईर गतौ। लेटि व्यत्ययेन परस्मैपदं। अडागमः। आगमस्यानुदात्तत्वे धातुस्वरः। तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः। इनधते। ञिइंधी दीप्तौ। लटि व्यत्ययेन शप्। रुधादित्वात् श्नम्। श्नान्नलोप इति धातुनकारलोपः। विकरणत्वाभावात् श्नसोरल्लोपभावः। यद्वृत्तयोगादनिघातः। श्नमः स्वरः। दास्वान्। दासृ दाने। संपदादिलक्षणो भावे क्विप्। तदस्यास्तीति मतुप् मादुपधाया इति वत्वं। प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः॥

॥ अथाष्टमी ॥

यस्त्वा॑ दो॒षा य उ॒षसि॑ प्र॒शंसा॑त्प्रि॒यं वा॑ त्वा कृ॒णव॑ते ह॒विष्मा॑न्।
अश्वो॒ न स्वे दम॒ आ हे॒म्यावा॒न्तमंह॑सः पीपरो दा॒श्वांस॑म् ॥ ८

यः। त्वा। दोषा। यः। उषसिं। प्रऽशंसात्। प्रियं। वा।
त्वा। कृणवंते। हविष्मान्।
अश्वः। न। स्वे। दमे। आ। हेम्याऽवान्। तं। अंहसः।
पीपरः। दाश्वांसं॥ ८

हे अग्ने यः पुमान् दोषा दोषायां रात्रौ त्वां प्रशंसात् संस्तुयात्। यश्चोषसि प्रातःकाले त्वां प्रशंसेत्। हविष्मान् संभृतहविष्को यो वा यजमानस्त्वा त्वां प्रियं हविर्भिः प्रीतं कृणवते कुर्यात् अत्र अथ दाश्वांसं हविर्दत्तवंतं तं यजमानं स्वे दमे स्वकीये गृहे हेम्यावान् सुवर्णनिर्मितकक्ष्यावानश्वो न अश्व इव संचरंस्त्वमंहसः पापरूपाद्दारिद्र्यात्पीपरः। पारं नय। तस्मै यजमानाय बहु धनं प्रयच्छेत्यर्थः॥ दोषा। सप्तम्या आकारः। प्रशंसात्। शंसु स्तुतौ। लेट्याडागमे रूपं। कृणवते। कृवि हिंसाकरणयोरित्यस्य लेटि धिन्विकृण्व्योरच्चेत्युप्रत्ययः। लेटोऽडाटावित्यडागमः। यद्वृत्तयोगादनिघातः प्रत्ययस्वरः। हेम्यावान्। हेमाऽइंति। छंदसि चेति यः। पीपरः। पॄ पालनपूरणयोरित्यस्य ण्यंतस्य लुङि चङि रूपं। निघातः॥

॥ अथ नवमी ॥

यस्तुभ्य॑मग्ने अ॒मृता॑य॒ दाश॒द्दुव॒स्त्वे कृ॒णव॑ते य॒तस्रु॑क्।

न स रा॒या श॑शमा॒नो वि यो॑ष॒न्नैन॒मंहः॒ परि॑ वरदघा॒योः॥ ९

यः। तुभ्य॑म्। अ॒ग्ने॒। अ॒मृता॑य। दाश॑त्। दुवः॑। त्वे इति॑।

कृ॒णव॑ते। य॒तऽस्रु॑क्।

न। सः। रा॒या। श॒श॒मा॒नः। वि। यो॒ष॒त्। न। ए॒न॒म्।

अंहः॑। परि॑। व॒र॒त्। अ॒घ॒ऽयोः॥ ९

हे अग्ने यो यजमानोऽमृताय मरणधर्मरहिताय तुभ्यं दाशत् हवींषि प्रयच्छेत्। यतस्रुक् संयतस्रुक् यश्च यजमानस्त्वे त्वयि दुवः परिचर्यां कृणवते करोति शशमानः स्तोत्रं कुर्वाणः स यजमानो राया धनेन न वियोषत्। न पृथग्भवेत्। सदा धनयुक्तो भवेदित्यर्थः। अघायोः पापमिच्छतो हिंसकस्य संबंध्यंहः आहननं पापमेनं यजमानं न परिवरत्। न परिवृणुयात्। न स्पृशेदित्यर्थः॥ दाशत्। दाशृ दाने। लेट्यडागमे रूपं। त्वे। सुपां सुलुगिति सप्तम्याः शे इत्यादेशः। कृणवते। यद्वृत्तयोगादनिघातः। योषत्। यु मिश्रणे। लेटि सिब्बहुलमिति सिप्। अडागमः। निघातः। वरत्। वृञ् वरणे। लेटि रूपं॥

॥ अथ दशमी ॥

यस्य त्वमग्ने अध्वरं जुजोषो देवो मर्तस्य सुधितं रराणः।
प्रीतेदसद्धोत्रा सा यविष्ठासाम यस्य विधतो वृधासः॥ १०

यस्य। त्वं। अग्ने। अध्वरं। जुजोषः। देवः। मर्तस्य।
सुऽधितं। रराणः।
प्रीता। इत्। असत्। होत्रा। सा। यविष्ठ। असाम।
यस्य। विधतः। वृधासः॥ १०

हे अग्ने रराणो रममाणो देवो दीप्यमानस्त्वं यस्य मर्तस्य मनुष्यस्य संबंधि सुधितं त्वदर्थं सुष्टु निहितमध्वरमनुपहतं हविर्लक्षणमन्नं जुजोषः सेवसे हे यविष्ठ युवतम सा होत्रा स होता यजमानः प्रीतेदसत्। प्रीत एव भवेत्। असाम तस्य यजमानस्य संबंधिनो भवेम यस्य विधतोऽग्निपरिचर्यां कुर्वतो यजमानस्य होत्रादयो वृधासो अस्य वर्धयितारो भवंति॥ जुजोषः। जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य बहुलं छंदसीति श्लुः। अडागमः। अभ्यस्तस्वरः। सुधितं। दधातेर्निष्ठायां सुधित-वसुधितेति निपातनात् ध्यादेशः। गतिरनंतर इति गतेः स्वरः। असाम। अस्ते र्लोड्याडुत्तमस्य पिच्चेत्याडागमः। उत्तमस्य पिद्वद्भावादनुदात्तत्वे धातुस्वरः। विधतः। विध विधाने। तुदादिः। शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे सप्तदशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी ॥

चित्तिमचित्तिं चिनवद्वि विद्वान्पृष्ठेव वीता वृजिना च मर्तान्।
राये च नः स्वपत्याय देव दितिं च रास्वादितिमुरुष्य॥ ११

चित्तिं। अचित्तिं। चिनवत्। वि। विद्वान्। पृष्ठाऽइव।
वीता। वृजिना। च। मर्तान्।

राये । च । नः । सुऽअपत्याय । देव । दितिं च । रास्व ।

अदितिं । उरुष्य ॥ ११

विद्वान् प्राणिनां पुण्यपापरूपाणि कर्माणि जानानः सोऽग्निश्चित्तिं ज्ञातव्यं पुण्यमचित्तिमनुपादेयत्वेनाचेतनीयं पापं । यद्वा चित्तिं ज्ञानमचित्तिमज्ञानं विचिनवत् । विचिनोतु । पृथक्करोतु । तत्र दृष्टांतः । पृष्ठेव । यथाश्वपालोऽश्वानां वीता कांतानि वृजिना दुर्गंधाणि च पृष्ठा पृष्ठानि ज्ञेयोपादेयत्वेन पृथक्करोति तद्वत् । किंच मर्तान्पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्च मनुष्यान् पृथक्करोतु । हे देवाग्ने स्वपत्याय शोभनपुत्रोपेताय राये धनाय नोऽस्मान् कुरु । दितिं दातारं च रास्व । देहि । अदितिं । पंचम्यर्थे द्वितीया । अदातुः सकाशादुरुष्य । रक्ष ॥ चित्तिं । चिती संज्ञाने । स्त्रियां क्तिन् । नित्त्वादाद्युदात्तः । चिनवत् । चिनोतेर्लेट्यडागमः । दितिं । दाण् दाने । कर्मणि क्तिच् । रास्व । रा दाने । लोटि व्यत्ययेनात्मनेपदं । चवायोगे प्रथमेति न निघातः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

कविं शशासुः कवयोऽदब्धा निधारयंतो दुर्यास्वायोः ।

अतस्त्वं दृश्याँ अग्न एतान्पड्भिः पश्येरद्भुताँ अर्य एवैः ॥ १२

कविं । शशासुः । कवयः । अदब्धाः । निऽधारयंतः ।

दुर्यासु । आयोः ।

अतः । त्वं । दृश्यान् । अग्ने । एतान् । पट्ऽभिः । पश्येः ।

अद्भुतान् । अर्यः । एवैः १२

हे अग्ने आयोर्मनुष्यस्य दुर्यासु गृहेष्वदब्धाः केनाप्यतिरस्कृता निधारयंतो निवसंतः कवयः क्रांतदर्शिनो देवाः कविं मेधाविनं त्वां शशासुः । होता भवेति शशंसुः । अतः कारणादर्यो यज्ञस्य स्वामी त्वं दृश्यान्दर्शनीयानद्भुतानाश्चर्यरूपोपेतानिंद्रादीनेतान्देवानेवैर्गमनशीलैः पड्भिः पादैः स्वतेजोभिः पश्य । जानीयाः ॥ दृश्यान् । दृशिर् प्रेक्षणे । ऋदुपधाच्चाकॢपिचृतेः । पा० ३. १. ११०. । इति कर्मणि क्यप् । कित्त्वादगुणः । पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

त्वमग्ने वाघते सुप्रणीतिः सुतसोमाय विधते यविष्ठ ।

रत्नं भर शशमानाय घृष्वे पृथु श्चंद्रमवसे चर्षणिप्राः ॥ १३

त्वं । अग्ने । वाघते । सुऽप्रनीतिः । सुतऽसोमाय । विधते ।

यविष्ठ ।

रत्नं । भर । शशमानाय । घृष्वे । पृथु । चंद्रं । अवसे ।

चर्षणिऽप्राः ॥ १३

हे यविष्ठ युवतम घृष्वे दीप्तियुक्त यद्वा परेषां घर्षणशील हे अग्ने चर्षणिप्रा अपेक्षितप्रदानेन मनुष्याणां कामपूरकः सुप्रणीतिः सुष्ठूत्तरवेद्यां प्रणयनीयस्त्वं सुतसोमाय विधते तव परिचरणं कुर्वते शशमानाय त्वां स्तुवते वाघते यज्ञनिर्वाहकाय यजमानाय पृथु प्रभूत चंद्रमाह्लादकारि रत्नमुत्तमं धनमवसे रक्षणाय भर । आहर । प्रयच्छेत्यर्थः ॥ सुप्रणीतिः । णीञ् प्रापणे । कर्मणि क्तिन् । तादौ च निति कृतीत्यनंतरप्रगट्यषोदात्तत्वं । पृथु चंद्रमित्यत्र संहितायां ह्रस्वाच्चंद्रोत्तरपदे मंत्र इति सुडागमः । श्चुत्वेन शकारः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अधा ह यद्वयमग्ने त्वाया पड्भिर्हस्तेभिश्चकृमा तनूभिः ।

रथं न क्रंतो अपसा भुरिजोर्ऋतं येमुः सुध्य आशुषाणाः ॥ १४

अध । ह । यत् । वयं । अग्ने । त्वाऽया । पट्ऽभिः ।

हस्तेभिः । चक्रम । तनूभिः ।

रथं । न । क्रंतः । अपसा । भुरिजोः । ऋतं । येमुः ।

सुऽध्यः । आशुषाणाः ॥ १४

हे अग्ने अध ह अथ खलु वयं त्वाया त्वत्कामनया पड्भिः पादैर्हस्तैर्भिर्हस्तैस्तनूभिरन्यैश्चावयवैश्चक्रम यत् यस्मात्कारणात्कर्मसिद्ध्यर्थं त्वामुपपादयामस्तस्मात्सुष्ठ्वः सुकर्माण आभुपाणाः कर्माणि व्याप्नुवंतस्तेऽंगिरस ऋतं सत्यभूतं त्वां भुरिजोः । बिभ्रतः कर्मकरणसामर्थ्यं पदार्थान्वेति भुरिजौ बाहू । तयोरपसा मंथनाख्येन कर्मणा येमुः । उद्यच्छंति । तत्र दृष्टांतः । रथं न । यथा ऋतः कारवः शिल्पिनः क्रामंतोऽध्वगा वा हस्तयोर्यथा रथमुद्यच्छंति तद्वत् । यद्वा भुरिजोः । देवान्मनुष्यांश्च बिभ्रत इति भुरिजौ द्यावापृथिव्यौ । तयोर्मध्येऽपसा परिचरणकर्मणा सत्यभूतं तमग्निं येमुः । उद्यच्छंति ॥ अध । संहितायां निपातस्य चेति दीर्घः । ऋतः । करोतेः कर्तरि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । प्रत्ययस्वरः । भुरिजोः डुभृञ् धारणपोषणयोः । भृञ उच्च । उ० २. ७१. । इतोनिप्रत्ययः । धातोरुकारो रपरः । प्रत्ययस्वरः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अधा मातुरुषसः सप्त विप्रा जायेमहि प्रथमा वेधसो नॄन् ।
दिवस्पुत्रा अंगिरसो भवेमाद्रिं रुजेम धनिनं शुचंतः ॥ १५

अध । मातुः । उषसः । सप्त । विप्राः । जायेमहि ।
प्रथमाः । वेधसः । नॄन् ।
दिवः । पुत्राः । अंगिरसः । भवेम । अद्रिं । रुजेम । धनिनं ।
शुचंतः ।

वामदेवोऽन्यैः षड्भिरंगिरोभिः सह ब्रूते । अधापि च मातुरुषसः सकाशात्सप्त सप्तसंख्याका विप्राः प्राज्ञा वयं स्मः । प्रथमाः श्रेष्ठा वयं वेधसोऽग्नेः परिचारकान्नॄन् वेधसो विधातॄन् रश्मीन्नॄन् वा जायेमहि । वयं जनयामः । दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य पुत्रा वयमंगिरसो भवेम । भूतिमंतः स्याम । शुचंतो दीप्यमाना वयं धनिनमुदकवंतमद्रिं मेघं रुजेम । वर्षार्थं भिद्याम । यद्वा धनिनं पणिनामकासुरापहृतगोधनयुक्तमद्रिं पर्वतं रुजेम । अंगिरसामादित्यपुत्रत्वमेवमाम्नायते । तस्य यद्रेतः प्रथममुददीप्यत तदसावादित्योऽभवदित्युपक्रम्य येऽंगारा आसंस्तेऽंगिरसोऽभवन्निति ॥ जायेमहि । जनी प्रादुर्भावे । लिङि ज्ञाजनोर्जेति जादेशः । वेधसः ।

शुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्माद्धिधाञो वेध च । उ० ४. २२४. । इत्यसिप्रत्ययः । धातोर्वेध इत्यादेशः । दिवस्पुत्रा इत्यत्र संहितायां षष्ठ्याः पतिपुत्रेति विसर्जनीयस्य सत्वं । रुजेस । रुजो भंगे । अदादिः । लिङि रूपं ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अधा यथा नः पितरः परासः प्रत्नासो अग्न ऋतमाशुषाणाः । शुचीदयन्दीधितिमुक्थशासः क्षामा भिंदंतो अरुणीरप व्रन् ॥ १६

अध । यथा । नः । पितरः । परासः । प्रत्नासः । अग्ने । ऋतं । आशुषाणाः ।

शुचि । इत् । अयन् । दीधितिं । उक्थऽशसः । क्षाम । भिंदंतः । अरुणीः । अप । व्रन् ॥ १६

हे अग्ने अधापि च परासः श्रेष्ठाः प्रत्नासः पुराणा ऋतं सत्यभूतं यज्ञं यथा यथावदाशुषाणा अश्नुवाना नोऽस्माकं पितरोऽगिरसः शुचि दीप्तं स्थानमयन् । अगच्छन् । तथा दीधितिं तेजश्चागच्छन् । किंच उक्थशास उक्थानां शस्त्राणां शंसितारः क्षाम क्षयकारणं तमः पापं वा भिंदंतो विनाशयंतोऽगिरसोऽरुणीररुण-वर्णाः पणिभिरपहृता गा उषसो वा अपव्रन् । अपावृण्वन् । प्रकाशितवंत इत्यर्थः ॥ अयन् । इण् गतौ । लङ्योणो यस्तिति यण् । व्यत्ययेनाडागमः । दीधितिं । दीधीङ् दीप्तिदेवनयोरित्यस्मात् क्तिनि ह्रस्वश्छांदसः । निचादाद्युदात्तः । उक्थशासः । उक्थशब्द उपपदे शंसु स्तुतावित्यस्मान्मंत्रे श्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशो ण्विन्निति ण्विन् नकारलोपश्च निपातनादेव । पदकाले ह्रस्वश्छांदसः । अरुणीः । गौरादिङीषंतः । एकादेशस्वरः । व्रन् । वृणोतेर्लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् । निघातः ॥

आग्रयण आग्नेंद्रस्य हविषः सुकर्माण इति याज्या । सूत्रितं च । सुकर्माणः सुरुचो देवयंतो विश्वे देवास आ गत । आ० २. ८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते सप्तदशी ॥

सुकर्माणः सुरुचो देवयंतोऽयो न देवा जनिमा धमंतः ।

शुचंतो अग्निं ववृधंत इंद्रमूर्वं गव्यं परिषदंतो अग्मन् ॥ १७

सुऽकर्माणः । सुऽरुचः । देवऽयंतः । अयः । न । देवाः ।

जनिम । धमंतः ।

शुचंतः । अग्निं । ववृधंतः । इंद्रं । ऊर्वं । गव्यं ।

परिऽसदंतः । अग्मन् ॥ १७

सुकर्माणः सुष्ठ्वनुष्ठितयागादिकर्माणः सुरुचः शोभनदीप्तयो देवयंतो देवान् कामयमाना देवा देवनशीलाः स्तोतारो जनिम स्वकीयं मानुषं जन्म धमंतो यागादिलक्षणेन कर्मणा निर्मलीकुर्वंतः । तत्र दृष्टांतः । अयो न । यथा कर्मारा अयो भस्त्रेण धमंति तद्वत् । तादृशा अग्निं शुचंतो हविर्भिर्दीपयंत इंद्रं ववृधंतः सोमेन स्तुत्या वा वर्धयंतोऽगिरसः परिषदंतः परितः सीदंतः संत ऊर्वं महांतं गव्यं गोसंघमग्मन् । प्राप्नुवन् ॥ सुकर्माणः । सोर्मनसोरित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । धमंतः । ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः । कर्तरि पाघ्रादिना धमादेशः । शपः पित्वादनुदात्तत्वे शतुर्लसार्वधातुकस्वरः । ववृधंतः । वृधु वर्धने । व्यत्ययेन परस्मैपदं । कर्तरि शपः श्लुः । गव्यं । समूह इत्यर्थे खलगोरथादिति यः । अग्मन् । गमेर्लुङि च्लेर्लुकि रूपं ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

आ यूथेव क्षुमति पश्वो अख्यद्देवानां यज्जनिमांत्युग्र ।

मर्तानां चिदुर्वशीरकृप्रन्वृधे चिदर्य उपरस्यायोः ॥ १८

आ । यूथाऽइव । क्षुऽमति । पश्वः । अख्यत् । देवानां ।

यत् । जनिम । अंति । उग्र ।

मर्तानां । चित् । उर्वशीः । अकृप्रन् । वृधे । चित् । अर्यः ।

उपरस्य । आयोः ॥ १८

उप ।तेजस्विन्हे अग्ने देवानामंगिरसां संबंधि यज्जनिम गोसंघमंति पर्वतस्य समीप आख्यत् । आ समंतादिंद्रोऽपश्यत् । तत्र दृष्टांतः । यूथेव । यथा प्रभ्वः पशूनां गवां यूथानि क्षुमत्यन्नवत्याश्रयस्थे वर्तमानानि पश्यंति जनास्तद्वत् । यद्वा हे अग्ने तव परिचारकोऽंगिरसो गणो देवानामिंद्रादीनां यज्जनिम योऽयं जनोऽंति मर्दंतिके पश्वः पणिभिरपहृतान्पशूनाख्यत् । समंतात्पश्यति । तत्र दृष्टांतः । यथा क्षुमति शब्दं कुर्वाणे गवां यूथा यूथे पशून्पश्यंति तद्वत् । मर्तानां चिन्मनुष्याणामुर्वशीरुर्वश्यामश्नुवानाः । उर्वभ्यश्नुत ऊरुभ्यामश्नुत इति यास्कः । नि० ५. १३. । प्रजा अक्रप्रन् । ताभिरानीताभिर्गोभिः क्लृप्ताः समर्था अभवन् । चिदपि च अयं स्वामी लब्धगोधन उपरस्योपुत्रस्य निपितुस्यापत्यस्य वृधे वर्धनाय समर्थो भवति । तथायोर्मनुष्यस्य भृत्यादेश पोषणे समर्थो भवति ॥ यूथेव । सुपः सुपां सुलुगित्या डादेशः । क्षुमति । क्षुदित्यन्ननाम । यद्वा टुक्षु शब्दे । भावे क्विप् छांदसस्तकारलोपः । तदस्यास्तीति मतुप् । ह्रस्वनुड्भ्यां मतुबिति मतुप उदात्तत्वं । अख्यत् । ख्या प्रकथने । लुङि अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङिति च्लेरङादेशः । आतो लोपः । जनिम । जनी प्रादुर्भावे । सृजनिभ्यामिमनिन्चितीमनिन्प्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः । अक्रप्रन् । क्रपू सामर्थ्ये । लङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । रुडागमः ॥

अथैकोनविंशी ॥

अकर्म ते स्वपसो अभूम ऋतमवस्रन्नुषसो विभातीः ।

अनूनमग्निं पुरुधा सुश्चंद्रं देवस्य मर्मृजतश्चारु चक्षुः ॥ १९

अकर्म । ते । सुऽअपसः । अभूम । ऋतं । अवस्रन् । उषसः । विभातीः ।

अनूनं । अग्निं । पुरुधा । सुऽचंद्रं । देवस्य । मर्मृजतः । चारु । चक्षुः ॥ १९

हे अग्ने ते तव परिचरणमकर्म । कुर्मः । पुन कर्मणा स्वपसः शोभनकर्माणोऽभूम । विभातीर्व्युच्छंत्य उषस ऋतं तेजोऽवस्रन् । आच्छादयंति । धारयंतीत्यर्थः ।

सथा ता उषसोऽनूनं संपूर्णं पुरुधा बहुधा सुचंद्रं सुष्ठ्वाह्लादकारिणं यद्वा सुहिरण्य-मग्निं धारयंति । किंच देवस्य द्योतमानस्य तव चारु मनोहरं चक्षुस्तेजो मर्त्तंजनः परिचरंतो वयं स्वपसोऽभूमेति पूर्वेणान्वयः ॥ अकर्म । करोतेर्लुङि बहुलं छंद-सीति विकरणस्य लुक् । मर्त्त जनः । भृजूष् युक्तौ । यङ्लुकि रुग्निकौ चालुकीत्यभ्या-सस्य रुगागमः । यतरि नाभ्यस्ताच्छतुरिति नुमभावः । अभ्यस्तस्वरः ॥

॥ अथ विंशी ॥

एता ते॑ अग्न उचथानि वेधोऽवोचाम कवये ता जुषस्व ।

उच्छोचस्व कृणुहि वस्यसो नो महो रायः पुरुवार

प्र यंधि ॥ १०

एता । ते । अग्ने । उचथानि । वेधः । अवोचाम । कवये ।

ता । जुषस्व ।

उत् । शोचस्व । कृणुहि । वस्यसः । नः । महः । रायः ।

पुरुऽवार । प्र । यंधि ॥ २०

वेधो विधातर्हे अग्ने कवये मेधाविने ते तुभ्यमेतैतान्युचथान्युक्थानि शस्त्राण्य-वोचाम । त्वं ता तानि जुषस्व । सेवस्व । किंच त्वमुच्छोचस्व । उद्दीप्यस्व । नोऽस्मान्व-स्यसोऽतिशयेन धनयुक्तान् कृणुहि । कुरु । तदेवोच्यते । पुरुवार पुरुभिर्बहुभिर्वर-णीय महो रायो महद्धनं प्रयंधि । अस्मभ्यं प्रयच्छ ॥ अवोचाम । वच परिभाषणे । लुङि च्ले रङादेशः । पादादित्वादनिघातः कृणुहि । कृवि हिंसाकरणयोरित्यस्य लोटि रूपं । तिङ उत्तरत्वादनिघातः । वस्यसः । वसुमच्छब्दादीयसुनि विन्मतोर्लु-गिति मतुपो लुकि टिलोपे च कृत ईकारलोपश्छांदसः । यंधि । यमेर्लोटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । वा छंदसीति हेर्विकल्पेन पित्त्वादङित्त्वेति धिरादेशः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थं एकोनविंशो वर्गः ॥

आ वो राजानमिति षोडशर्चं तृतीयं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं । आ वः षोडशेत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोग उक्तः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रं होतारं सत्ययजं रोदस्योः ।

अग्निं पुरा तनयित्नोरचित्ताद्धिरण्यरूपमवसे कृणुध्वं ॥ १

आ । वः । राजानं । अध्वरस्य । रुद्रं । होतारं । सत्यऽयजं ।

रोदस्योः ।

अग्निं । पुरा । तनयित्नोः । अचित्तात् । हिरण्यऽरूपं ।

अवसे । कृणुध्वं ॥ १

हे ऋत्विग्यजमाना अध्वरस्य यज्ञस्य राजानमधिपतिं होतारं देवानामाह्वातारं रुद्रं रोदयमानं द्रवंतं शत्रून्रोदयंतं वा । यद्वा एषा वा अग्नेस्तनूर्यद्रुद्र इति रुद्रात्मकं रोदस्योर्द्यावापृथिव्योः सत्ययजं सत्यस्यान्नस्य दातारं । यद्वा सत्ययजं सत्येन हविषा देवान्यजंतं । यद्वा रोदस्योर्व्याप्य वर्तमानं हिरण्यरूपं सुवर्णप्रभं । एवंविधमग्निं वो युष्माकमवसे रक्षणाय तनयित्नोः । तनयित्नुरशनिः स ह्याकस्मिकः । तस्माद्भयादचित्तात् । न विद्यते चित्तं यस्मिन् तदचित्तं । चित्तोपलक्षितसर्वेंद्रियोपसंहारो मरणमिति यावत् । तस्मान्मरणात्पुरा प्रागेव कृणुध्वं । यूयं समंताद्धविर्भिरग्निं भजध्वं ॥ रुद्रं । रोदयते रोदेर्णिलुक्च । उ० २. २३. । इति रक्प्रत्ययः । तनयित्नोः । तनिः शब्दार्थः । चुरादिरदंतः । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्यो णेरित्नुच् । उ० ३. २९. । इतीत्नुच्प्रत्ययः । चित्स्वरेणांतोदात्तः । सुपा सहैकादेश एकादेशस्वरः । कृणुध्वं । कृवि हिंसाकरणयोः । लोटि रूपं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयं योनिश्चकृमा यं वयं ते जायेव पत्य उशती सुवासाः ।

अर्वाचीनः परिवीतो नि षीदेमा उ ते स्वपाक प्रतीचीः ॥ २

अयं । योनिः । चकृम । यं । वयं । ते । जायाऽइव ।

पत्ये । उशती । सुऽवासाः ।

अर्वाचीनः । परिऽवीतः । नि । सीद । इमाः । ऊं इति ।

ते । सुऽअपाक । प्रतीचीः ॥ २

हे अग्ने त्वदर्थं [यमुत्तरवेदिलक्षणं प्रदेशं वयं चकृम कृतवंतः अयं योनिस्तव स्थानं भवति । तत्र दृष्टांतः । जायेव । यथा पत्ये उशती पतिं कामयमाना सुवासाः शोभनवस्त्रोपेता जाया स्वात्मसमीपे तस्य स्थानं करोति तद्वत् । हे स्वपाक स्वपक्व सुकर्मन्नग्ने त्वं परिवीतो यष्टव्यदेवैस्तेजोभिर्वा परिवीतोऽर्वाचीनोऽस्मदभिमुखः सन् निषीद । उत्तरवेद्यामुपविश । तत्र स्थितस्य ते तवेमा ज्वालाः स्तुतयो वा प्रतीचीरस्मदभिमुखाः प्रवर्तंते ॥ चकृम । करोतेर्लिटि रूपं । वाक्यभेदान्निघाताभावः । अर्वाचीनः । विभाषांचेरदिगिति खः । परिवीतः । व्येञ् संवरणे । कर्मणि निष्ठा । यजादित्वात्संप्रसारणं । गतिरनंतर इति गतेः स्वरः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आशृण्वते अदृपिताय मन्म नृचक्षसे सुमृळीकाय वेधः ।

देवाय शस्तिममृताय शंस ग्रावेव सोता मधुषुद्यमीळे ॥ ३

आऽशृण्वते । अदृपिताय । मन्म । नृऽचक्षसे । सुऽमृळीकाय ।

वेधः ।

देवाय । शस्तिं । अमृताय । शंस । ग्रावाऽइव । सोता ।

मधुऽसुत् । यं । ईळे ॥ ३

वेधः स्तोतारो कर्तव्ये स्तोतारास्मृण्वते स्तोत्राकर्णनपरायादृपितायाहृप्यायाप्रमत्ताय नृचक्षसे नृणां द्रष्ट्रे सुमृळीकाय सुसुखायामृताय मरणधर्मरहिताय देवाय तस्मा अग्नये मन्म स्तोत्रं शस्तिं शस्त्रं च शंस । मधुसुन्मदकरस्य सोमस्य सोता । तत्र

दृष्टांतः । ग्रावेव । यथा ग्रावा सोमस्य सोता तद्वत् । सोमाभिषवं कुर्वाणो यजमानो यमग्निमीळे स्तौति तस्मै शंसेति समन्वयः । यद्वा मधुसुत्सोमसुद्यजमानोऽग्निमीळे । स्तौति । तत्र दृष्टांतः । यथा ग्रावा सोमस्य सोता शब्दं करोति । प्रैते वदंतु प्र वयं वदाम ग्रावभ्यः । ऋग्वे० १०. ९४. १. । इत्यत्र ग्राव्णां कर्तृत्वं श्रुतमिति ॥ ग्राव्ण-एवते । यतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं । ईळे । ईड स्तुतौ लटि लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । यद्वा लिटि तस्यैशादेशे कृते रूपं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं चिन्नः शम्या अग्ने अस्या ऋतस्य बोध्यृतचित्स्वाधीः ।

कदा त उक्था सधमाद्यानि कदा भवंति सख्या गृहे ते ॥ ४

त्वं । चित् । नः । शम्यै । अग्ने । अस्याः । ऋतस्य । बोधि ।

ऋतऽचित् । सुऽआधीः ।

कदा । ते । उक्था । सधऽमाद्यानि । कदा । भवंति ।

सख्या । गृहे । ते ॥ ४

हे अग्ने त्वं चिन्नमेव शम्यै । शमीशब्दः कर्मनाम । अस्याः शम्यै नोऽस्मत्संबंधिनोऽस्य कर्मणो देवता भवसि । हे ऋतचित् सत्यस्य हे अग्ने स्वाधीः सुकर्मा सुध्यानो वा त्वमृतस्य बोधि । अस्मदीयं स्तोत्रं बुध्यस्व । ते तव सधमाद्यानि सहमदनिमित्तान्युक्था शस्त्राणि कदा कस्मिन्काले भवंति । भविष्यंति । तथास्मदीये गृहे ते त्वया सह सख्या सख्यानि कदा भविष्यंति ॥ सधमाद्यानि । मादयतेरर्हतेऽस्याचो यदिति यत् । सध मादस्थयोरिति सहस्य सधादेशः । भवंति । विभाषा कदाकर्ह्योः । पा० ३. ३. ५. । इति भविष्यदर्थे लट् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

कथा ह तद्वरुणाय त्वमग्ने कथा दिवे गर्हसे कन्न आगः ।

कथा मित्राय मीळ्हुषे पृथिव्यै ब्रवः कदर्यम्णे कद्भगाय ॥ ५

कथा। ह। तत्। वरुणाय। त्वं। अग्ने। कथा। दिवे।

गर्हसे। कत्। नः। आगः।

कथा। मित्राय। मीळ्हुषे। पृथिव्यै। ब्रवः। कत्।

अर्यम्णे। कत्। भगाय॥ ५

हे अग्ने त्वं तदस्मदीयं पापं वरुणाय कथा गर्हसे। केन हेतुना गर्हापूर्वकमावेदयेः। हेति पूरणः। दिवे द्युलोकाय द्योतमानाय सूर्याय वा कथा कथं तत्पापमावेदयेः। नोऽस्माकमागस्तत्पापं कच्चिन्नास्ति। त्वत्परिचरणान्नास्तीत्यर्थः। तथा मीळ्हुषेऽभिमतफलसेक्त्रे मित्राय पृथिव्यै च कथा ब्रवः। कथमागो ब्रूयाः। अर्यम्णे देवाय भगायैतन्नामकाय च देवाय कत्कथं ब्रूयाः॥ कथा। किंयद्तदो हेतौ च छंदसीति थाप्रत्ययः। प्राग्दिशो विभक्तिरिति विभक्तिसंज्ञायां किमः कः। पा० ७. २. १०३. । इति कादेशः। मीळ्हुषे। मिह सेचने। दाश्वान् साह्वान् मीढ्वांश्चेति निपातितः। ब्रवः। ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि। लेटि लेटोऽडाटावित्यडागमः। पादादित्वादनिघातः। आगमस्यानुदात्तत्वाद्धातुस्वरः॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे त्रिंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

कद्धिष्ण्यासु वृधसानो अग्ने कद्वाताय प्रतवसे शुभंये।

परिज्मने नासत्याय क्षे ब्रवः कदग्ने रुद्राय नृघ्ने॥ ६

कत्। धिष्ण्यासु। वृधसानः। अग्ने। कत्। वाताय।

प्रऽतवसे। शुभंऽये।

परिऽज्मने। नासत्याय। क्षे। ब्रवः। कत्। अग्ने।

रुद्राय। नृऽघ्ने॥ ६

हे अग्ने धिष्ण्यास्वाग्नीध्रीयादिधिष्ण्येषु वृधसानो हविराद्याहुतिभिर्वर्धमानस्त्वं कत्कथं ब्रूयाः। प्रतवसे प्रकृष्टबलाय शुभंये शुभस्य प्रापयित्रे परिज्मने परितो गंत्रे नासत्याय सत्यस्य नेत्रे। यद्वा न विद्यतेऽसत्यं यस्य तस्मै वाताय वायवे। यद्वा नासत्यायेति वचनव्यत्ययः। नासत्याभ्यामश्विभ्यां। क्षे। क्षेति पृथिवीनाम। क्षियंति निवसंत्यस्यां प्राणिन इति। तस्यै क्षे पृथिव्यै च तत्कथं ब्रूयाः। हे अग्ने नृघ्ने नृणां पापकृतां हंत्रे रुद्राय देवाय कत्कथमागो ब्रवः। ब्रूयाः॥ वृधसानः। वृधु वर्धने। असानजित्यनुवृत्तावृंजिवृधिमंदिसहिभ्यः किदिसानच्प्रत्ययः। कित्वादगुणः। चित्वादंतोदात्तः। शुभंये। या प्रापणे। विच्। तत्पुरुषे कृति बहुलमिति द्वितीयाया अप्यलुक् तत्स्वरः। क्षे। क्षि निवासगत्योः। अन्येभ्योऽपि दृश्यत इत्यधिकरणे डः। ततष्टाप्। चतुर्थ्येकवचन आतो धातोरित्यत्रात इति योगविभागादाकारलोपः। नृघ्ने। हन हिंसागत्योः। बहुलं छंदसीति क्विप्॥

॥ अथ सप्तमी ॥

कथा महे पुष्टिंभराय पूष्णे कद्रुद्राय सुमखाय हविर्दे।

कद्विष्णव उरुगायाय रेतो ब्रवः कदग्ने शरवे बृहत्यै॥ ७

कथा। महे। पुष्टिंऽभराय। पूष्णे। कत्। रुद्राय।

सुऽमखाय। हविःऽदे।

कत्। विष्णवे। उरुऽगायाय। रेतः। ब्रवः। कत्। अग्ने।

शरवे। बृहत्यै॥ ७

हे अग्ने महे महते पुष्टिंभराय पुष्टिधारकाय पूष्णे एतन्नामकाय देवाय कथा केन हेतुना पापं ब्रवीयाः। सुमखाय सुपूजनीयाय सुयज्ञाय वा हविर्देऽग्निरूपेण देवानां हविर्दात्रे। यद्वा श्लिष्टकृत्वाद्धविषो दात्रे। रुद्राय कत्कथं ब्रूयाः। तथोरुगायायोरुभिर्बहुभिर्गीयमानाय। यद्वा प्रभूतकीर्तये विष्णवे रेतः क्षयहेतु पापं कत्कथं वदेः। शरवे। शृणाति पक्वा ओषधीरिति शरुः शरत्संवत्सरः। यद्वा हिंसिका निर्ऋतिः। बृहत्यै महत्यै शरवे निर्ऋत्यै वा कत्कथं पापं ब्रवः। ब्रूयाः॥ पुष्टिंभराय। डुभृञ् धारणपोषणयोः। संज्ञायां भृतॄवृजीत्यादिना खच्। अरुर्द्विष-

इजंतस्य सुमिति पूर्वपदस्य मुमागमः । चित्वादंतोदात्तः । समासे सत्स्वरः । हविर्दे । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोप इति सुप उदात्तत्वं भवते । शृ हिंसायां । शृस्तृस्नि- हित्यपत्तोत्यादिना उप्रत्ययः । निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

कथा शर्धाय मरुतामृताय कथा सूरे बृहते पृच्छ्यमानः ।
प्रति ब्रवोऽदितये तुराय साधा दिवो जातवेदश्चिकित्वान् ॥ ८

कथा । शर्धाय । मरुतां । ऋताय । कथा । सूरे । बृहते ।
पृच्छ्यमानः ।
प्रति । ब्रवः । अदितये । तुराय । साध । दिवः । जातऽवेदः ।
चिकित्वान् ॥ ८

हे अग्ने ऋताय गंत्रे सत्यभूताय वा मरुतां शर्धाय बलभूताय गणाय कथा केन हेतुना मदीयमागः प्रतिब्रूयाः । तेन पृच्छ्यमानः सन् तथा बृहते महते सूरे सूर्याय कथा कथं वदेः । तथादितये देव्यै तुराय त्वरितगमनाय वायवे । अदितयेऽ- दीनाय तुराय वा । प्रतिब्रवः । मदीयमागः कथं प्रतिब्रूयाः । यस्मादेवं तस्मात् हे जातवेदोऽग्ने चिकित्वान् तत्सर्वं जानानस्त्वं दिवो दीप्तान्देवान् साध । साधय । गच्छ । यद्वा दिवो द्युलोकस्य यज्ञवहनलक्षणं कार्यं साध । कुरु ॥ सूरे । सर्व- विधीनां छंदसि विकल्पितत्वात् ङेर्यत्वाभावः । अतो गुण इति पररूपत्वं । पृच्छ्य- मानः । प्रच्छ ज्ञीप्सायां । कर्मणि यक् । ग्रहिज्यादिना संप्रसारणं । शानचो लसार्वधातुकानुदात्तत्वे धातुस्वरः । साध । राध साध संसिद्धौ । अंतर्भावितण्यर्थस्य लोटि व्यत्ययेन शप् ॥

॥ अथ नवमी ॥

ऋतेन ऋतं नियतमीळ आ गोरामा सचा मधुमत्पक्वमग्ने ।
कृष्णा सती रुशता धासिनैषा जामर्येण पयसा पीपाय ॥ ९

ऋतेन॑ । ऋ॒तम् । निऽय॑तम् । ई॒ळे॒ । आ । गोः । आ॒मा ।
सचा॑ । मधु॑ऽमत् । प॒क्वम् । अ॒ग्ने॒ ।
कृ॒ष्णा । स॒ती । रुश॑ता । धा॒सिना॑ । ए॒षा । जाम॑र्येण ।
पय॑सा । पी॒पा॒य ॥ ९

हे अग्ने ऋतेन सत्यभूतेन यज्ञेन नियतमनुस्यूतमृतमुदकं गोर्धेनोः पय ईळे । आयाचे । सांनाय्यादिहविरर्थं गव्यं पयस्त्वां याच इत्यर्थाभिप्रायः । आमापक्वा सा गौर्मधुमन्माधुर्योपेतं पक्वं पयः सचा सह धारयति । कृष्णा कृष्णवर्णा सत्येषा गौ रुशता श्वेतेन धासिना प्राणिनां धारकेण जामर्येण । जायंत इति जाः प्रजाः । ता जा अमर्येणामरणनिमित्तेन तेन पयसा पीपाय । प्रजाः प्यायति । तवैष महिमा यद्रसान्परिणामयसेवं करोषि ॥ पीपाय । प्यायतेर्लिटि लिड्यङोश्चेति पीभावः ॥

॥ अथ दशमी ॥

ऋ॒तेन॒ हि ष्मा॑ वृष॒भश्चि॑द॒क्तः पुमाँ॑ अ॒ग्निः पय॑सा पृ॒ष्ठ्ये॑न ।
अस्प॑न्दमानो अचरद्वयो॒धा वृषा॑ शु॒क्रं दु॑दुहे॒ पृश्नि॒रूधः॑ ॥ १०

ऋ॒तेन॑ । हि । स्म॒ । वृ॒ष॒भः । चि॒त् । अ॒क्तः । पुमा॑न् ।
अ॒ग्निः । पय॑सा । पृ॒ष्ठ्ये॑न ।
अस्प॑न्दमानः । अ॒च॒र॒त् । व॒यः॒ऽधाः । वृषा॑ । शु॒क्रम् । दु॒दु॒हे॒ ।
पृश्नि॑ः । ऊधः॑ ॥ १०

वृषभोऽभिमतफलवर्षकः पुमान् श्रेष्ठः सोऽग्निर्ऋतेन सत्यभूतेन पृष्ठ्येन धारकेण पयसाक्तः सिक्तो भवति । हि स्म चित् त्रयः पूरणाः । वयोधा अन्नदः सोऽग्निर-स्पंदमान एकत्रावस्थितः सन् एवाचरत् । सर्वत्र तेजसा चरति । तथा वृषापां वर्षकः पृश्निः सूर्यः शुक्रं पय ऊधोऽतरिक्षं मेघं वा दुदुहे । दोग्धि ॥ अक्तः । अंजू व्यक्तिम्रक्षणगतिषु । कर्मणि निष्ठा । दुदुहे । द्विकर्मकोऽयं धातुः । ऊधः । अकथितं चेति कर्मसंज्ञा ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ऋतेनाद्रिं व्यसन्भिदंतः समंगिरसो नवंत गोभिः ।
शुनं नरः परि षदन्नुषासमाविः स्वरभवज्जाते अग्नौ ॥ ११

ऋतेन । अद्रिं । वि । असन् । भिदंतः । सं । अंगिरसः ।
नवंत । गोभिः ।
शुनं । नरः । परि । सदन् । उषसं । आविः । स्वः ।
अभवत् । जाते । अग्नौ ॥ ११

अंगिरसो मेधातिथिप्रभृतय ऋतेन यज्ञेन हेतुना गवां निरोधकमद्रिं पर्वतं भिदंतो विदारयंतः संतो व्यसन् । व्यक्षिपन् । ततस्ते गोभिः संनवंत । समगच्छन् । नरः कर्मणां नेतारस्ते शुनं सुखेनोषसं परि सदन् । परितः प्राप्नुवन् । ततः स्वः सूर्योऽप्याविरभवत् । सर्वमेतदग्नौ त्वयि जाते मंथनेन निष्पादिते सत्यभूदिति ॥ असन् । असतेर्लुङि लृदित्पुष्यादिनाङादेशः । अनित्यमागमानुशासनमिति नुमभावः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ऋतेनं देवीरमृता अमृक्ता अर्णोभिरापो मधुमद्भिरग्ने ।
वाजी न सर्गेषु प्रस्तुभानः प्र सदमित्स्रवितवे दधन्युः ॥ १२

ऋतेनं । देवीः । अमृताः । अमृक्ताः अर्णःऽभिः । आपः ।
मधुमत्ऽभिः । अग्ने ।
वाजी । न । सर्गे । प्रऽस्तुभानः । प्र । सदं । इत् ।
स्रवितवे । दधन्युः ॥ १२

हे अग्ने अमृता अमरणहेतव अमृक्ता रक्षःप्रभृतिभिरबाधिता मधुमद्भिर्माधुर्योपेतैरर्णोभिरुदकैर्युक्ता देवीर्देव्यो नद्य ऋतेन सत्येन यज्ञेन वा हेतुनाप आप्नुव्याः

उदयः सदमित्सदैव स्वपितवे स्वपनाय प्रदधन्युः । प्रगच्छंति । तत्र दृष्टांतः । वाजी न । यथा सर्गेषु प्रेरणेषु प्रस्तुभानः प्रोत्साह्यमानोऽश्वः प्रगच्छति तद्वत् ॥ आपः । आप्लृ व्याप्तौ । आप्नोतेः क्विप् ह्रस्वश्चेति कर्मणि क्विप् । अप्तृन्नित्यादिना जसि दीर्घः । प्रस्तुभानः । स्तोभतिरर्चतिकर्मा ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

मा कस्यं यक्षं सदमिद्धुरो गा मा वेशस्यं प्रमिनतो मापेः ।

मा भ्रातुरग्ने अनृंजोॠणं वेर्मा सख्युर्दक्षं रिपोर्भुजेम ॥ १३

मा । कस्यं । यक्षं । सदं । इत् । हुरः । गाः । मा ।

वेशस्यं । प्रऽमिनतः । मा । आपेः ।

मा । भ्रातुः ॥ अग्ने । अनृंजोः । ॠणं । वेः । मा ।

सख्युः । दक्षं । रिपोः । भुजेम ॥ १३

हे अग्ने हुरोऽस्माकं हिंसकस्य कस्य कस्यचिदपि जंतोर्यज्ञं यष्टुं सदमित्सदैव मा गाः । कदाचिदपि मा गच्छ । प्रमिनतो हिंसकस्य वेशस्य प्रातिवेश्यस्य यज्ञं मा गाः । तथापेर्ज्ञातिरिक्तकस्य बंधोर्यज्ञं मा गच्छ । तथानृजोः कुटिलचित्तस्य भ्रातुर्ऋणमस्मत्परद्वेष्टृ इयमिमां वेः । मा कामयेथाः । तथा वयमपि सख्युर्मित्रस्य रिपोः शत्रोर्दत्तं भोगसमर्थं धनं मा भुजेम । मा भुंजीमहि । किंतु त्वया दत्तं धनं भुंजीमहि ॥ हुरः । हृ प्रसह्यकरणे । क्विप् बहुलं छंदसीत्युत्वं । सावेकाच इति विभक्तिरुदात्तत्वं । भुजेम । भुज पालनाभ्यवहारयोः । आशीर्लिङि व्यत्ययेन परस्मैपदं । लिङ्याशिष्यङित्यङ्प्रत्ययः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

रक्षा णो अग्ने तव रक्षणेभी रारक्षाणः सुमख प्रीणानः ।

प्रति ष्फुर वि रुज वीड्वंहो जहि रक्षो महि चिद्वावृधानं ॥ १४

रक्ष । नः । अग्ने । तवं । रक्षणेभिः । ररक्षाणः । सुऽमख ।

प्रीणानः ।

प्रति । स्फुर । वि । रुज । वीळु । अंहः । जहि । रक्षः ।

महि । चित् । वावृधानं ॥ १४

सुमख सुयज्ञ सुधनेति वा हे अग्ने ररक्षाणो भृशमस्माकं रक्षिता प्रीणानो हविर्भिः प्रीतस्त्वं तव रक्षणेभिस्त्वदीयै रक्षणैर्नोऽस्मान् च । पालय । प्रतिस्फुर । अस्मान्प्रतिदीप्यस्व । वीळु दृढमंहः पापं वि रुज । विशेषेण नाशय । किंच महि चिन्महदपि वावृधानं वर्धमानं वृद्धं वा बाधकं रक्षो जहि ॥ णः । नश्च धातुस्थो-रुषुभ्य इति संहितायां णत्वं । ररक्षाणः । रक्षेर्दछन्दसि लुकि कानचि रूपं । जहि । हन हिंसागत्योः । लोटि हंतेर्ज इति जादेशः । आभाच्छास्त्रीयस्यासिद्धत्वादतो हेरिति लुक् न भवति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

एभिर्भव सुमना अग्ने अर्कैरिमान्स्पृश मन्मभिः शूर वाजान् ।

उत ब्रह्माण्यंगिरो जुषस्व सं ते शस्तिर्देववाता जरेत ॥ १५

एभिः । भव । सुऽमनाः । अग्ने । अर्कैः । इमान् । स्पृश ।

मन्मऽभिः । शूर । वाजान् ।

उत । ब्रह्माणि । अंगिरः । जुषस्व । सं । ते । शस्तिः ।

देवऽवाता । जरेत ॥ १५

हे अग्ने एभिर्मदीयैरर्कैरर्चनीयैः स्तुत्यैः सुमनाः शोभनमनस्को भव । हे शूर इमानस्मदीयान्हविर्लक्षणान्वाजानन्नान्मन्मभिः स्तोत्रैः सह स्पृश । प्रतिगृहाण । उतापि च अंगिरः । अंगति गच्छति प्राप्नोतीत्यंगिरा अग्निः । यद्वा येऽङ्गारा आसंस्तेऽ-गिरसोऽभवन्निति ब्राह्मणं । तेषामंगिरसां कारणत्वादग्नेरंगिरस्त्वं । तत्कारणत्वे च मंत्रः । ये अंगिरसः सूनवस्ते अग्नेः परि जज्ञिरे । ऋग्वे० १०, ६२, ५, । इति ।

तादृश हे अग्ने ब्रह्माणि मंत्रान् जुषस्व । सेवस्व । देवत्रा । देवार्थं गता देवान् स्तोतृ प्राप्तेत्यर्थः । तादृशी यष्टिः यंसनं ते त्वां संजरेत । संवर्धयतु ॥ सृज । सृज संस्पर्शने । तुदादिः । देवत्रा । वा गतिगंधनयोः । गत्यर्थाकर्मकेति कर्तरि क्तः । देवः । पचाद्यजंतः । क्त चेति चतुर्थ्यंतस्य पदस्य प्रकृतिस्वरः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

एता विश्वा विदुषे तुभ्यं वेधो नीथान्यग्ने निण्या वचांसि ।

निवचना कवये काव्यान्यशंसिषं मतिभिर्विप्र उक्थैः ॥ १६

एता । विश्वा । विदुषे । तुभ्यं । वेधः । नीथानि । अग्ने ।

निण्या । वचांसि ।

निऽवचना । कवये । काव्यानि । अशंसिषं । मतिऽभिः ।

विप्रः । उक्थैः ॥ १६

वेधो विधातर्हे अग्ने विदुषे कर्मविषयज्ञानवते कवये क्रांतदर्शिने तुभ्यं नीथानि फलप्रापकाणि निण्या गूढानि निवचनानि नितरां वक्तव्यानि काव्यानि कविभिर्मेधाविभिः कृतान्येता विश्वैतानि सर्वाणि वचांसि वाक्यानि मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रैरुक्थैः शस्त्रैश्च सहितो विप्रः प्राज्ञोऽहमशंसिषं । अवोचं । तानि सेवस्वेत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे द्वाविंशो वर्गः ॥

कृणुष्वेति पंचदशर्चं चतुर्थं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभं रक्षोघ्नाग्निदेवताकं । कृणुष्व पंचोना राक्षोघ्नमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः सूक्तविनियोगः ॥ प्रवर्ग्येऽभिष्टवे कृणुष्व पाज इत्याद्याः पंचर्चो विनियुक्ताः । सूत्रितं च कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीमिति पंच । आ० ४, ६, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राजेवामवाँ इभेन ।

तृष्वीमनु प्रसितिं द्रूणानोऽस्तासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठैः ॥ १

कृणुष्व । पाजः । प्रऽसितिम् । न । पृथ्वीम् । याहि । राजाऽइव । अमऽवान् । इभेन ।
तृष्वीम् । अनु । प्रऽसितिम् । द्रूणानः । अस्ता । असि । विध्य । रक्षसः । तपिष्ठैः ॥ १

हे अग्ने पाजस्तेजःसंघं कृणुष्व । कुरुष्व । विस्तारय । तत्र दृष्टांतः प्रसितिं न । यथा मृगयुः पृथ्वीं विस्तीर्णां प्रसितिं । प्रकर्षेण सीयते बध्यत इति प्रसितिर्वागुरा । तादृशीं प्रसितिं पक्षिग्रहणार्थं वनगहनेषु प्रसारयति तद्वत्त्वमपि रक्षांसि हंतुं महद्बलमग्नेस्तत्तनुष्व । इभेन गतभयेन तेजःसंघेन युक्तस्त्वं याहि । रक्षांसि हंतुं गच्छ । तत्र दृष्टांतः । राजेव । यथाऽमवान् राजा । सह वर्तते भृत्यैरमोऽमात्यः । तद्वान् । यद्वा अमोऽमनं रोगः । शत्रूणां कर्तव्यै रोगैस्तद्वान् । शत्रूणां रोगभूत इत्यर्थः । राजेभेन गजेन युक्तः सन् परबलं प्रतिगच्छति तद्वत् । किंच तृष्वीं । तृष्वीति क्षिप्रनाम । क्षिप्रगामिनीं प्रसितिं प्रकृष्टां सेनामनुद्रूणानोऽनुगच्छन् । यद्वा तृष्वीमिति तृतीयार्थे द्वितीया । तृष्व्या क्षिप्रया प्रसित्यानुबद्धया संततया गत्या द्रूणानः परसेनां हिंसन् अस्ता शत्रूणां क्षेप्तासि । तपिष्ठैस्तप्तृतमैस्तेजोभी रक्षसो राक्षसान्विध्य । ताडय ॥ अत्र निरुक्तं । कुरुष्व पाजः । पाजः पालनात् । प्रसितिमिव पृथ्वीं । प्रसितिः प्रसयनात्तंतुर्वा जालं वा । याहि राजेवामात्यवानभ्यमनवान्स्ववान्वेरावता गणेन गतभयेन हस्तिनेति वा । तृष्व्यानु प्रसित्या द्रूणानः । तृष्वीति क्षिप्रनाम तरतेर्वा त्वरतेर्वा । अस्तासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठैस्तप्ततमैस्तपिष्ठतमैरिति । नि० ६, १२, । इति ॥ कृणुष्व । कृवि हिंसाकरणयोः । लोटि धिन्विकृण्व्योरच्चेत्युप्रत्ययः । व्यत्ययेनात्मनेपदं । विकरणस्वरस्तु सति शिष्टोऽपि लसार्वधातुकस्वरं न बाधत इति लसार्वधातुकस्वरः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तव भ्रमास आशुया पतंत्यनु स्पृश धृषता शोशुचानः ।
तपूंष्यग्ने जुह्वा पतंगानसंदितो वि सृज विष्वगुल्काः ॥ २

तव। भ्रमासः। आशुया। पतंति। अनु। स्पृश। धृषता।

शोशुचानः।

तपूंषि। अग्ने। जुह्वा। पतंगान्। असंऽदितः। वि। सृज।

विष्वक्। उल्काः॥ २

हे अग्ने तव भ्रमासो भ्रमंत आशुया शीघ्रगतयो रश्मयः पतंति। सर्वतः प्रसरंति। शोशुचानो भृशं दीप्यमानस्त्वं धृषताभिभवसमर्थेन तेजःसंघेन यत्र ननु क्रमेण स्पृश। दह। दहनोपायं दर्शयति। असंदितः परैरनिरुद्धस्त्वं तपूंषि तापकानि तेजांसि पतंगात् पतनशीलान्विस्फुलिंगानुल्कायेत्येतत्त्रितयं जुह्वा। जुहुयं-तेऽस्यामाहुतय इति जुहूर्ज्वाला। तया विष्वक् सर्वतो विसृज। प्रसारय॥ आशुया। आशुशब्दाज्जसः सुपां सुलुगिति याजादेशः चित्स्वरः। धृषता। धृष प्रसहने। चुरादिराधृषीयः। व्यत्ययेन शः। शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं। जुह्वा। जुहोतेर्दीर्घश्चेति क्विप् द्विर्वचनं दीर्घत्वं। उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्ते-रुदात्तत्वस्य नोङ्धात्वोरिति प्रतिषेध उदात्तस्वरितयोर्यण इति स्वरितत्वं। असंदितः। दो अवखंडने। कर्मणि निष्ठा। द्यतिस्यतीतीत्वं। नञा समासे तस्य स्वरः॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्रति स्पशो वि सृज तूर्णितमो भवा पायुर्विशो अस्या अदब्धः।

यो नो दूरे अघशंसो यो अंत्यग्ने माकिष्टे व्यथिरा दधर्षीत्॥ ३

प्रति। स्पशः। वि। सृज। तूर्णिऽतमः। भव। पायुः।

विशः। अस्याः। अदब्धः।

यः। नः। दूरे। अघऽशंसः। यः। अंति। अग्ने। माकिः।

ते। व्यथिः। आ। दधर्षीत्॥ ३

हे अग्ने तूर्णितमस्त्वरितगमनस्त्वं स्पशः परबाधकान्रश्मीन् चारान्वा सत्यान्तत्वविवेकार्थं वि सृज । यत्तून्प्रति विशेषेण प्रेरय । अदब्धः केनाप्यहिंसितस्त्वमस्याः त्वदीयाया विशोऽस्मदादिकायाः प्रजायाः पायुः पालको भव । कस्मात्तद्रक्षणमित्यपेक्षायामाह । 'नोऽस्माकं दूरे योऽघशंसः । अघं पापात्मकं शंसमभिलापः कीर्तनं वा यस्य सोऽघशंसः । यश्चाघशंसोऽत्यस्माकं समीपे तिष्ठति तस्मादुभयविधाच्छत्रोः पालको भव । किंच ते त्वत्संबंधिनोऽस्मान्नाकिनं कश्चिदपि व्यथिबाधको राक्षस आदधर्षीत् । आधर्षयतु । अस्माकं कश्चिदपि परिभवं मा करोत्वित्यर्थः ॥ अंति । अंतिकस्य कादिलोप आद्युदात्तत्वं च । अग्ने । पादादित्वादाष्टमिकमाद्युदात्तत्वं । माकिष्ट इति संहितायां युष्मत्तत्ततक्षुःष्वंतःपादमिति षत्वं दधर्षीत् । ञिधृष प्रसहने । लुङि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः । बहुलं छंदसीति तिप ईडागमः । निघातः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उदग्ने तिष्ठ प्रत्या तनुष्व न्य१मित्राँ ओषतात्तिग्महेते ।

यो नो अरातिं समिधान चक्रे नीचा तं धक्ष्यतसं न शुष्कं ॥ ४

उत् । अग्ने । तिष्ठ । प्रति । आ तनुष्व । नि अमित्रान् ।

ओषतात् । तिग्मऽहेते ।

यः । नः । अरातिं । संऽइधान । चक्रे । नीचा । तं । धक्षि ।

अतसं । न । शुष्कं ॥ ४

तिग्महेते । तिग्मास्तीक्ष्णा हेतयो ज्वाला यस्य स तथोक्तः । तादृश हे अग्ने उत्तिष्ठ । रक्षोहननार्थमुद्यतो भव । शत्रून्प्रत्यातनुष्व । ज्वालासंघं विस्तारय । तैस्तेजःसंघैरमित्रान् शत्रून्न्योषतात् । नितरां दह । हे समिधान समिद्भिर्दीप्यमानाग्ने य. पुमान् नोऽस्माकमरातिं । भावप्रधाननिर्देशः । अरातित्वं शात्रवं चक्रे कुरुतेऽरातिमदानं वा कुरुते तं पुमांसं नीचा न्यग्भूतं धक्षि । दह तत्र दृष्टांतः । अतसं न । यथा शुष्कमनार्द्रमतसं काष्ठं दहसि तद्वत् ॥ ओषतात् । उष दाहे । लोटि हेस्तुह्योरिति तातङादेशः । धक्षि । दहेर्लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक् । हो ढ इति ढत्वं । भष्भावः । षढो कः सीति कत्वं । निघातः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ऊर्ध्वो भ॑व प्रति॑ वि॒ध्याध्य॒स्मदा॒विष्कृ॑णुष्व॒ दैव्या॑न्यग्ने।
अव॑ स्थि॒रा त॑नुहि यातु॒जूनां॑ जा॒मिमजा॑मिं॒ प्र मृ॑णीहि॒ शत्रू॑न्॥ ५

ऊ॒र्ध्वः। भ॒व॒। प्रति॑। वि॒ध्य॒। अधि॑। अ॒स्मत्। आ॒विः।
कृ॒णु॒ष्व॒। दैव्या॑नि। अ॒ग्ने॒।
अव॑। स्थि॒रा। त॒नु॒हि॒। या॒तु॒ऽजूना॑म्। जा॒मिम्। अजा॑मिम्।
प्र। मृ॒णी॒हि॒। शत्रू॑न्॥ ५

हे अग्ने ऊर्ध्वो भव। रक्षोहननार्थमुद्युक्तो भव। अस्मदस्मत्तोऽधि अधिकान्रा-क्षसान् प्रति विध्य। प्रत्येकं ताडय। दैव्यानि तेजांसि चाविष्कृणुष्व। आविष्कुरु। एतत्त्रयं विधाय यातुजूनां यातयितुं प्राणिनः क्लेशयितुं ये जवं कुर्वंति तेषां यातु-धानानां स्थिरा दृढानि धनूंष्यवतनुहि। अपगतज्यानि कुरु। किंच जामिमजामिं बंधुमबंधुं शत्रून्प्रमृणीहि। प्रजहि। यद्वा जामिं यः पूर्वं नष्टस्तं। अजामिं पूर्वमप्रहृतं। एवंभूतान् शत्रून् जहि। प्रहृतोऽयमित्युपेक्षां मा कृथाः॥ आविष्कृ-णुष्वेत्यत्र संहितायामिदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य चेति षत्वं। तनुहि। तनोतेर्लोण्युतश्च प्रत्ययाच्छंदसि वावचनमिति हेर्लुगभावः। यातुजूनां। जु गतौ। क्विब्वचीत्यादिना क्विप्। दीर्घः। आमि छांदसो नुम्। मृणीहि। मृङ् प्राणत्यागे। अंतर्भावितण्य-र्थस्य लोटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्ना। निघातः॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे त्रयोविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स ते॑ जानाति सुम॒तिं य॑विष्ठ॒ य ईव॑ते॒ ब्रह्म॑णे गा॒तुमैर॑त्।
विश्वा॑न्यस्मै सु॒दिना॑नि रा॒यो द्यु॒म्नान्य॒र्यो वि दुरो॑ अ॒भि
द्यौ॑त्॥ ६

सः। ते। जानाति। सुऽमतिं। यविष्ठ। यः। ईवते।
ब्रह्मणे। गातुं। ऐरत्।
विश्वानि। अस्मै। सुऽदिनानि। रायः। द्युम्नानि। अर्यः।
वि। दुरः। अभि। द्यौत्॥ ६

यविष्ठ युवतम। यद्वा देवानां हवींषि मिश्रयितृतम हे अग्ने यः पुमानीवते गमनवते कल्याणहेतुभूतागमनाय ब्रह्मणे परिवृढाय तुभ्यं गातुं। गीयत उच्चार्यत इति गातुः स्तोत्रं। तदैरत् प्रेरयति स पुमान् ते तव सुमतिं कल्याणकरीमनुग्रहात्मिकां बुद्धिं जानाति। लभत इत्यर्थः। अस्मै स्तोत्रं कृतवते यजमानाय तदर्थं विश्वानि सुदिनानि शोभनानि दिनानि रायो धनानि द्युम्नानि द्युतिमंति रत्नकनकादीनि दुरो गृहानभि अभिलक्ष्यार्यो यज्ञानां स्वामी त्वं वि द्यौत्। विशेषेण द्योतस्व। केचिदत्र वाक्यभेदमंगीकुर्वते। स्तोत्रं कृतवते यजमानाय विश्वानि सुदिनान्यभ्युदयकारीणि भवंति। रायः। रांति चीरादीनीति रायो गोधनानि। द्युम्नानि द्योतमानानि कनकादीनि चास्मै भवंति। अर्यः कर्मणामनुष्ठाता स यजमानो दुरो गृहानभि वि द्यौत्। विशेषेण द्योतते॥ ईवते। ई गतौ। क्विप्। तदस्यास्तीति मतुप्। छंदसीर इति मतुपो वत्वं। ऐरत्। ईर गतौ। यद्वृत्तयोगादनिघातः। अर्यः। ऋ गतौ। अर्यः स्वामिवैश्ययोरिति यत्प्रत्ययांतो निपातितः। स्वामिन्यंतोदात्तत्वं द्यौत्। द्यौत्। द्युत दीप्तौ। छांदसे लुङि द्युद्भ्यो लुङीति परस्मैपदं। बहुलं छंदसीत्यडभावः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सेदग्ने अस्तु सुभगः सुदानुर्यस्त्वा नित्येन हविषा य उक्थैः।
पिप्रीषति स्व आयुषि दुरोणे विश्वेदस्मै सुदिना सासदिष्टिः॥ ७

सः। इत्। अग्ने। अस्तु। सुऽभगः। सुऽदानुः। यः। त्वा।
नित्येन। हविषा। यः। उक्थैः।
पिप्रीषति। स्वे। आयुषि। दुरोणे। विश्वा। इत्। अस्मै।
सुऽदिना। सा। असत्। इष्टिः॥ ७

हे अग्ने यः पुमान् नित्येन यावज्जीवं संकल्पितेनाग्निहोत्रादिसाधनभूतेन हविषा त्वा त्वां पिप्रीषति प्रीणयितुमिच्छति । यथोक्थैः मन्त्रैः प्रीणयितुमिच्छति सेत् स एव पुमान् सुभगः शोभनधनः सौभाग्यवान्वा सुदानुः शोभनदानोपेतश्चास्तु । किंच दुरोणे दुरवने सञ्चरण्ये स्वे स्वकीय आयुषि शतवर्षाख्ये जीवने तिष्ठतु । अस्मै यजमानाय विश्वा सर्वाणि सुदिना शोभनानि दिनानि भवंतु । अस्य सेदिः स यज्ञोऽसत् । फलसाधनसमर्थो भवतु । पिप्रीषति । प्रीञ् तर्पणे । धातोः कर्मण इति सन् । असत् । अस्तेर्लेट्यडागमः । इष्टिः । मंत्रे वृषेत्यादिना क्तिन्नुदात्तः ।

उखासंभरणीयेष्टावग्नेः चतुर्ष्वतोऽर्चामि त इति याज्या । सूत्रितं च । अर्चामि ते सुमतिं घोष्यर्वागितीदंमष्टतिकर्मणां । आ० ४. १. । इति ॥

॥ सैषाष्टमी ॥

अर्चामि ते सुमतिं घोष्यर्वाक्सं ते वावाता जरतामियं गीः ।

स्वश्वास्त्वा सुरथा मर्जयेमास्मे क्षत्राणि धारयेरनु द्यून् ॥ ८

अर्चामि । ते । सुऽमतिं । घोषि । अर्वाक् । सं । ते । ववाता ।

जरतां । इयं । गीः ।

सुऽअश्वाः । त्वा । सुऽरथाः । मर्जयेम । अस्मे इति ।

क्षत्राणि । धारयेः । अनु । द्यून् ॥ ८

हे अग्ने ते तव सुमतिमनुग्रहकरां शोभनां बुद्धिमर्चामि । पूजयामि । ववाता पुनःपुनस्त्वामभिगच्छंतीयमुच्यमाना गीर्वाग्घोषि घोषयुक्तं यथा भवति तथार्वाक् त्वदभिमुखं ते त्वां संजरतां । स्तौतु । वयमपि स्वश्वाः शोभनाश्वोपेताः सुरथाश्च । उपलक्षणमेतत् । पुत्रपौत्रादिभिः सहिताः संतस्त्वां मर्जयेम । अलंकुर्याम । परिचरेमेति यावत् । त्वं तु अनु द्यून्नवहमस्मे अस्मासु क्षत्राणि धनानि धारयेः । निधेहि ॥ घोषि । घुष शब्दने । औणादिक इन् । नित्वादाद्युदात्तः । ववाता । वा गतिगंधनयोरित्यस्य यङ्लुगंतस्य निष्ठायां रूपं । मर्जयेम । मृजूष् शौचालंकारयोः । ण्यंतस्य लिङि रूपं । वृद्ध्यभावश्छांदसः ॥

॥ अथ नवमी ॥

इह त्वा भूर्या चरेदुप त्मन्दोषावस्तर्दीदिवांसमनु द्यून्।

क्रीळन्तस्त्वा सुमनसः सपेमाभि द्युम्ना तस्थिवांसो जनानाम् ॥ ९

इह। त्वा। भूरि। आ। चरेत्। उप। त्मन्। दोषाऽवस्तः।

दीदिऽवांसं। अनु। द्यून्।

क्रीळन्तः। त्वा। सुऽमनसः। सपेम। अभि। द्युम्ना।

तस्थिऽवांसः। जनानां ॥ ९

हे अग्ने इह रक्षोहननाख्ये कर्मणि यद्वास्मिंल्लोके पुरुषो दोषावस्तः रात्रावहनि च दीदिवांसं दीप्यमानं त्वामनु द्यून् अन्वहं त्मन् आत्मना स्वयमेवोप समीपे भूरि भूयिष्ठं यथा भवति तथाचरेत्। परिचरति। तस्माद्वयमपि जनानां शत्रूणां द्युम्ना द्युम्नानि धनान्यभितस्थिवांसस्त्वत्प्रसादादाक्रम्यात्कर्षंतोऽत एव क्रीळन्तः स्वे स्वे गृहे पुत्रपौत्रादिभिः सह संक्रीडमानास्तथा सुमनसः शोभनमनस्काः संतस्त्वां सपेम। परिचरेम। यद्वा दोषावस्तरिति संबुद्धिः। दोषाया रात्रिलक्षणस्य तमसो वस्तराच्छादयितर्निवारयितः॥ त्मन्। आत्मन्शब्दस्य तृतीयायाः सुपां सुलुगिति लुक्। मन्त्रेष्वाङ्यादेरात्मन इत्याकारलोपः। दोषावस्तः। द्वंद्वपक्षे कार्तकौजपादयश्चेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। संबुद्धिपक्षे आमन्त्रितस्य पादादित्वात् षाष्ठिकमाद्युदात्तत्वं। सपेम। षप समवाये। लिङि रूपं। निघातः॥

॥ अथ दशमी ॥

यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो अग्न उपयाति वसुमता रथेन।

तस्य त्राता भवसि तस्य सखा यस्त आतिथ्यमानुषग्जुजोषत् ॥ १०

यः। त्वा। सुऽअश्वः। सुऽहिरण्यः। अग्ने। उपऽयाति।

वसुऽमता। रथेन।

तस्य । त्राता । भवसि । तस्य । सखा । यः । ते । आतिथ्यं ।

आनुषक् । जुजोषत् ॥ १०

हे अग्ने यः पुमान् स्वश्वः शोभनाश्वोपेतः सुहिरण्यो यागयोग्यधनोपेतो वसुमता व्रीह्यादिधनयुक्तेन रथेन सहितः सन् त्वामुपयाति परिचरणार्थं तव समीपं गच्छति तस्य पुंसस्त्राता सर्वदुरितेभ्यो रक्षको भवसि । यश्च पुमान् ते तवातिथ्यमतिथियोग्यां पूजामानुषगानुक्रमेण जुजोषत् प्रापयति तस्य पुंसः सखा तदुचितफलप्रदानेनोपकर्ता भवसि ॥ उपयाति । सह सुपेत्यत्र योगविभागात्समासः । तिपः पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः । आतिथ्यं । अतिथिशब्दादतिथेर्ञ्य इति ञ्यप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । जुजोषत् । जोषयतेर्लङि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः । छंदस्युभयथेति तिप आर्धधातुकत्वाण्णिलोपः । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

महो रुजामि बंधुता वचोभिस्तन्मा पितुर्गोतमादन्वियाय ।

त्वं नो अस्य वचसश्चिकिद्धि होतर्यविष्ठ सुक्रतो दमूनाः ॥ ११

महः । रुजामि । बंधुता । वचःऽभिः । तत् । मा । पितुः ।

गोतमात् । अनु । इयाय ।

त्वं । नः । अस्य । वचसः । चिकिद्धि । होतः । यविष्ठ ।

सुक्रतो इति सुऽक्रतो । दमूनाः ॥ ११

हे होतर्देवानामाह्वातर्यविष्ठ युवतम सुक्रतो शोभनप्रज्ञ हे अग्ने वचोभिस्त्वदुद्देशेन कृतैः स्तोत्रैः समुपजाता येयं बंधुता बंधुभावस्तया बंधुतया महो महतो राक्षसान् रुजामि । भनज्मि । तत्तादृशं स्तोत्रात्मकं वचः पितुरुत्पादयितुर्गोतमादृषेः सकाशान्मां वामदेवं मामन्वियाय । दमूना दांतमना दानमना वा मतं प्राशु-प्रापयिता वा तादृशस्त्वं नोऽस्मदीयस्यास्य वचसः स्तोत्रात्मकमेतद्वाक्यं चिकिद्धि ।

जानीहि ॥ चिकिद्धि । कित ज्ञाने । जुहोत्यादिकः । लोटि रूपं । होतः । पादादित्वात् षाष्ठिकमाद्युदात्तत्वं । इतरयोस्तु नामंत्रिते समानाधिकरण इति प्रथमस्याविद्यमानवद्भावनिषेधादपादादित्वेन निघातः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अस्वंप्नजस्तरणंयः सुशेवा अतंद्रासोऽवृका अश्रंमिष्ठाः ।

ते पायवः सध्र्यंचो निषद्याग्ने तवं नः पांत्वमूर ॥ १२

अस्वंप्नऽजः । तरणंयः । सुऽशेवाः । अतंद्रासः । अवृकाः ।

अश्रंमिष्ठाः ।

ते । पायवः । सध्र्यंचः । निऽसद्यं । अग्ने । तवं । नः ।

पांतु । अमूर ॥ १२

अमूर अमूढ सर्वज्ञ । यद्वा अमूर अप्रतिहतगते हे अग्ने अस्वप्नजोऽस्वपंतः । जागरूका इति यावत् । तरणयः सततगमनस्वभावा आपद्भ्यस्तारका वा सुशेवाः सुसुखा अतंद्रासोऽतंद्रा अनलसाः सर्वदोद्युक्ता अवृका अहिंसका अश्रमिष्ठा अश्रांततमाः सध्र्यंचः परस्परं संगताः पायवो रक्षकास्ते तादृशास्तव रश्मयो निषद्यास्मद्यज्ञे निषण्णा भूत्वा नोऽस्मान्पांतु । रक्षंतु ॥ अस्वप्नजः । स्वपितृषोर्नजिङ्प्रत्ययः । अश्वेऽवग्रहश्छांदसः । सध्र्यंचः । सहपूर्वादंचते क्विप् । सहस्य सध्रिरिति सहस्य सध्र्यादेशः । सध्र्यादेशस्यांतोदात्तत्वनिपातनाद्यणादेश उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं । अमूर । मुह वैचित्ये । निष्ठायां ढकारस्य रेफश्छांदसः । यद्वा मूङ् बंधने । औणादिको रक् ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ये पायवो मामतेयं ते अग्ने पश्यंतो अंधं दुरितादरंक्षन् ।

ररक्ष तान्त्सुकृतो विश्ववेदा दिप्संत इद्रिपवो नाहं देभुः ॥ १३

ये। पायवः। मामतेयं। ते। अग्ने। पश्यंतः। अंधं।
दुःऽइतात्। अरक्षन्।
ररक्ष। तान्। सुऽकृतः। विश्वऽवेदाः। दिप्संतः। इत्।
रिपवः। न। अह। देभुः॥ १३

अत्रेयमैतिहासिकी कथा। उचथ्यस्य गर्भिणीं ममतानामधेयां भार्यां तदनुजो बृहस्पतिरचकमत। तस्यां रेत आधित्सुं तं बृहस्पतिं गर्भस्थं रेतोऽब्रवीत्। रेतोऽत्र मा सैचीरहमत्र वसामीति। एवमुक्तो बृहस्पतिर्निरुद्धरेतस्कः सन् रेतोरूपं गर्भं शशाप। जात्यंधत्वरूपं दीर्घं तमः प्राप्नुहीति। ततस्तस्यां दीर्घतमा अजनिष्ट। स चांध्यपरिहारायाग्निं स्तुत्वा चक्षुरलभतेति। तदिदानीमाह। हे अग्ने पायवो रक्षकाः पश्यंतोऽधोऽयमिति कृपादृष्ट्या पश्यंतस्ते तव ये रश्मयो मामतेयं ममतायाः पुत्रमंधं चक्षुर्हीनं दीर्घतमसं दुरितादांध्यलक्षणाच्छापादरक्षन् चक्षुःप्रदानेनापालयन् विश्ववेदा विश्वप्रज्ञो भवान् सुकृतः शोभनचक्षुःप्रदानादिकर्मकृतवतस्तान्ररक्ष। आदरेण परिगृह्य पालयति। तेषां परिग्रहसिद्धिरभिधीयते। दिप्संत इत् दंभितुं परिभवितुमिच्छंत एव रिपवः शत्रव एनं दीर्घतमसं नाह देभुः। नैव परिभवंति खलु॥ मामतेयं। ममताया अपत्यमित्यर्थे स्त्रीभ्यो ढक्। दिप्संतः। दंभु दंभे। सनीवंतर्धेत्यादिना इडभावः। दंभ इच्चेतीकारः। देभुः। श्रंथिग्रंथिदंभिस्वंजीनामुपसंख्यानमिति लिटः कित्त्वादुपधालोपः॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

त्वया वयं सधन्य१'स्त्वोतास्तव प्रणीत्यश्याम वाजान्।
उभा शंसा सूदय सत्यतातेऽनुष्ठुया कृणुह्यह्रयाण॥ १४

त्वया। वयं। सऽधन्यः। त्वाऽऊताः। तव। प्रऽनीती।
अश्याम। वाजान्।
उभा। शंसा। सूदय। सत्यऽताते। अनुष्ठुया। कृणुहि।
अह्रयाण॥ १४

अह्रयाण अलज्जितगमन । अह्रयाणोऽह्रीतयान इति यास्कः । तादृश हे अग्ने वयं स्तोतारस्त्वया सधन्यस्त्वत्प्रसादाद्धनधनास्तोतारस्त्वया रचिता वयं तव प्रणीती प्रणीत्या तव प्रेरणेनानुज्ञया वा भाजानन्यान्श्यास । प्राप्नुयाम । हे सत्यताते । सत्यं तनोतीति वा सत्यं तायते यस्मिन्निति वा सत्यतातिः । हे सत्यताते । शंसा पापानां शंसितारानुभाषाश्चविप्रकृष्टो गत्नू सूदय । जहि । अनुष्ठुयानुक्रमेण क्षणुहि । अस्मिन्सूक्ते प्रतिपादितमर्थं कुरु ॥ सधन्यः । धनमेषामस्तीति छंदसी-वनिपाविति प्रत्ययः । एरनेकाच इति यण् । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं । अनुष्ठुया । अपदुःसुषु स्थ इति विधीयमानः कुप्रत्ययो बहुलवचनादनुपूर्वस्यापि भवति । सुपां सुलुगिति तृतीयाया याजादेशः । अह्रयाण । ह्री लज्जायां । बहुलं छंदसीति शपः श्लुभावाभावः । अनित्यमागमशासनमिति शुगभावः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अया ते॑ अग्ने स॒मिधा॑ विधेम॒ प्रति॒ स्तोमं॑ श॒स्यमा॑नं गृभाय ।
दहा॒शसो॑ र॒क्षसः॑ पा॒ह्य१॑स्मान्द्रु॒हो नि॒दो मि॑त्रमहो
अवद्यात् ॥ १५ ॥

अया । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । स॒म्ऽइधा॑ । वि॒धेम॒ । प्रति॑ । स्तोम॑म् ।
श॒स्यमा॑नम् । गृ॒भाय॒ ।
दह॑ । अ॒शसः॑ । र॒क्षसः॑ । पा॒हि । अ॒स्मान् । द्रु॒हः । नि॒दः ।
मि॒त्र॒ऽम॒हः॒ । अ॒व॒द्यात् ॥ १५ ॥

हे अग्ने अयानया समिधा दीप्तया स्तुत्या विधेम । परिचरेम । अस्माभिः शस्य-मानमिमं स्तोमं स्तोत्रं प्रतिगृभाय । प्रतिगृहाण । अशसः । शंसंति स्तुवंतीति शसः स्तोतारः । ते न भवंतीत्यशसो नृशंसाः । तान्रक्षसो दह । भस्मसात्कुरु । हे मित्रमहो मित्रैः पूजनीय हे अग्ने द्रुहो द्रोग्धुर्निदो निंदकादवद्यात्परिवादाच्चास्मान् पाहि । रक्ष ॥ गृभाय । हृग्रहोर्भश्छंदसि ग्रहस्य भ इति भः शायच् । ह्रष्टघोषः ।

पाहि । वाक्यभेदादनिघातः । निदः । णिदि कुत्सायां । क्विप् । आगमानुशासन-स्यानित्यत्वान्नुमभावः सापेक्षाच्च इति विभक्त्युदात्तत्वं । अपद्यात् । अपद्यपथ्येति यत् । ययतोश्चातदर्थे । पा० ६. २. १५६. । इत्यंतोदात्तत्वं । मित्रमहो अपद्या-दित्यत्र संहितायामव्यादवद्यादित्येङः प्रकृतिभावः ॥

॥ इति तृतीयस्य चतुर्थे पंचविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थे मंडले प्रथमेऽनुवाके दश सूक्तानि। वैश्वानरायेति पंचदशर्चं पंचमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभं वैश्वानराग्निदेवताकं। अत्रानुक्रमणिका। वैश्वानराय वैश्वानरीयमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वैश्वानराय मीड़्हुषे सजोषाः कथा दाशेमाग्नये बृहद्भाः।
अनूनेन बृहता वक्षथेनोप स्तभायदुपमिन्न रोधः ॥ १

वैश्वानराय। मीड़्हुषे। सऽजोषाः। कथा। दाशेम।
अग्नये। बृहत्। भाः।
अनूनेन। बृहता। वक्षथेन। उप। स्तभायत्। उपऽमित्।
न। रोधः ॥ १

सजोषाः सजोषसः समानप्रीतियुक्ता वयमृत्विग्यजमाना वैश्वानराय विश्वानरसंबंधिने एतन्नामकाय मीड़्हुषेऽभिमतवृष्ट्यादिसेक्त्रे बृहद्भते महते भा भासमानायाग्नये देवाय कथा कथं केन प्रकारेण दाशेम। दद्याम। सामर्थ्याद्धविरिति गम्यते। अथवा बृहद्भा इत्युत्तरत्र योज्यं। कथा दाशेमेत्युक्तं। किं तत्राधिक्यमिति तदुच्यते। योऽग्निर्बृहन्महान्भा भासमानश्च सन् अनूनेनाविकलेन संपूर्णेन अत एव बृहता प्रभूतेन वक्षथेन वोढव्येन स्वशरीरेणोपस्तभायत् उपस्तभ्नाति सामर्थ्याद्द्यामिति शेषः। द्युलोकं व्याप्नोतीत्यर्थः। तत्र दृष्टांतः। उपमिन्न रोधः। उप समीपे मीयते क्षिप्यत इत्युपमित् स्थूणा। सा यथा तृणाच्छादनादिनिरोधकं वंशादिकमुपस्तभ्नाति तद्वत्। यद्वा वक्षथेनोक्थलक्षणेन फलादिवाहकेन स्तोत्रेण सह द्युलोकमुपस्तभायत् ॥ स्तभायत्। स्तंभुः सौत्रो धातुः। लङि छंदसि शायजपीति व्यत्ययेनाड्भावपि शायजादेशः। बहुलं छंदसीत्यडागमाभावः। किरणः। उपमिन्न रोधः। उप समीपे मीयत इत्युपमिदुदकं। कूलमिव ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मा निंदत य इमां मह्यं रातिं देवो ददौ मर्त्याय स्वधावान्।

पाकाय गृत्सो अमृतो विचेता वैश्वानरो नृतमो यह्वो अग्निः॥ १

मा। निंदत। यः। इमां। मह्यं। रातिं। देवः। ददौ। मर्त्याय। स्वधाऽवान्।

पाकाय। गृत्सः। अमृतः। विऽचेताः। वैश्वानरः। नृऽतमः। यह्वः। अग्निः॥ २

हे लोकादयोऽमुं वैश्वानरमग्निं मा निंदत। निंदां मा कुरुत। स्तुतेत्यर्थः। यो देवो दीप्यमानोऽग्निः स्वधावानन्नवत्तेन हविर्लक्षणेनान्नेन तद्वान् सन् मर्त्याय मरणधर्माय पाकाय परिपक्वप्रज्ञाय मह्यं यजमानायेमामिदानीं दीयमानप्रकारां रातिं धनं ददौ दत्तवान्। स विशेष्यते। गृत्सो मेधावी। मेधाविनामैतत्। अमृतोऽमरणस्वभावो विचेता विशिष्टप्रज्ञो वैश्वानरो विश्वैर्नरैराहवनीयादिरूपेण नीयमानो नृतमो नेतृतमः फलादीनां यह्वो महान्। महन्नामैतत्। अग्निरंगनादिगुणविशिष्टः। तादृशमग्निं स्तुतेति भावः॥

॥ अथ तृतीया ॥

साम द्विबर्हा महि तिग्मभृष्टिः सहस्ररेता वृषभस्तुविष्मान्।

पदं न गोरपगूळ्हं विविद्वानग्निर्मह्यं प्रेदु वोचन्मनीषां॥ १

साम। द्विऽबर्हाः। महि। तिग्मऽभृष्टिः। सहस्रऽरेताः। वृषभः। तुविष्मान्।

पदं। न। गोः। अपऽगूळ्हं। विविद्वान्। अग्निः। मह्यं। प्र। इत्। ऊं इति। वोचत्। मनीषां॥ २

द्विबर्हा द्वयोर्मध्यमोत्तमयोः स्थानयोः परिवृढस्तिग्मभृष्टिस्तीक्ष्णतेजाः सहस्त्ररेता बहुविधहिरण्यरेतस्कः । रेतःशब्दः सारवाची । प्रभूतसारो वा । वृषभो वर्षिता कामानां तुविग्रान्बहुधन ईदृशोऽयमग्निरत्यंतगोपितं गोः पदं न नष्टाया गोः पदमिवापगूढमत्यंतरहस्यं । मनीषाशब्दो ज्ञानवाची सप्तम ज्ञातव्ये वर्तते । मनीषां ज्ञातव्यं महि महत्पूज्यं सामाख्यदभिमतं स्तोत्रं विविद्वान् विशेषेण जानन् प्रिड घोषत् । प्रैष ब्रवीतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र ताँ अग्निर्बभसत्तिग्मजंभस्तपिष्ठेन शोचिषा यः सुराधाः ।
प्र ये मिनंति वरुणस्य धाम प्रिया मित्रस्य चेततो ध्रुवाणि ॥ ४

प्र । तान् । अग्निः । बभसत् । तिग्मऽजंभः । तपिष्ठेन ।
शोचिषा । यः । सुऽराधाः ।
प्र । ये । मिनंति । वरुणस्य । धाम । प्रिया । मित्रस्य ।
चेततः । ध्रुवाणि ॥ ४

योऽग्निः सुराधाः शोभनधनः स तिग्मजंभस्तीक्ष्णदंष्ट्रः सन् तपिष्ठेन शोचिषातिशयेन शत्रूणां तापकेन तेजसा तान्वक्ष्यमाणान् द्वेष्टॄन्प्र बभसत् । प्रकर्षेण भर्त्सयतु । दहत्वित्यर्थः ॥ भस भर्त्सनदीप्त्योः । लेटीतस्य लोप इतीकारलोपः । लेटोऽडाटावित्यडागमः ॥ तानित्युक्तं कानित्याह । ये द्वेष्टारश्चेततो जानतः । एतदुभयविशेषणं । मित्रस्य वरुणस्य च प्रिया प्रियाणि ध्रुवाणि स्थिराणि धाम धामानि तेजःस्थानानि कर्माणि वा प्र मिनंति प्रकर्षेण हिंसंति ॥ मीञ् हिंसायां । मीनातेर्निगम इति ह्रस्वत्वं । विकरणस्वरः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अभ्रातरो न योषणो व्यंतः पतिरिपो न जनयो दुरेवाः ।
पापासः संतो अनृता असत्या इदं पदमजनता गभीरं ॥ ५

अभ्रातरः। न। योषणः। व्यंतः। पतिऽरिपः। न।

जनयः। दुःऽएवाः।

पापासः। संतः। अनृताः। असत्याः। इदं। पदं।

अजनत। गभीरं ॥ ५

अभ्रातरो भ्रात्रादिबंधुरहिता योषणो न गतभर्तृका योषित इव ॥ वा षपूर्वस्य निगम इति विकल्पनाद्दीर्घाभावः ॥ ता यथा भर्तृगृहात्पितृगृहं प्रत्यायंति तद्वद्व्यंतो गच्छंतः। यज्ञादीनपहायामार्गे वर्तमाना इत्यर्थः। तथा पतिरिपो न जनयः पतिद्वेषिण्यः स्त्रिय इव दुरेवा दुष्टगतयो दुराचारा अत एव पापासः पापाः संतोऽनृता मानससत्यरहिता असत्या वाचिकसत्यरहिता मनसा वाचाग्निमभजमाना इदं पापिभिरनुभूयमानतया प्रसिद्धं गभीरमगाधं पदं नरकस्थानमजनत। अजनयंत ॥ लङि जनेरंतर्भावितण्यर्थाद्व्यत्ययेनैकवचनं ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इदं मे अग्ने कियते पावकामिनते गुरुं भारं न मन्म।

बृहद्दधाथ धृषता गभीरं यह्वं पृष्ठं प्रयसा सप्तधातु ॥ ६

इदं। मे। अग्ने। कियते। पावक। अमिनते। गुरुं।

भारं। न। मन्म।

बृहत्। दधाथ। धृषता। गभीरं। यह्वं। पृष्ठं। प्रयसा।

सप्तऽधातु ॥ ६

हे पावक शोधकाग्ने कियतेऽत्यल्पाय गुरुं भारं न वोढुमशक्यं भारमिव। तं यथा भर्तुमसहमानः पातयति तद्वत्त्वदीयं कर्मामिनतेऽहिंसतेऽत्यजते मे मह्यमिदं

ज्ञातव्यत्वेन प्रसिद्धं वृहत्प्रभूतं मन्म मननीयं धनं दधाथ । देहि । तदेव विशेष्यते । दृषता धर्षयित्रा पयसा । अन्ननामैतत् । अन्नेन युक्तं गभीरमन्यैरनवगाह्यं यह्वं महत्पृष्टं स्पष्टं योग्यं सप्तधातु धारकभेदेन सप्तप्रकारं । सप्त ग्राम्याः पशवः सप्तारण्या इति श्रुतेः । ईदृग्धनं देहीत्यर्थः । शुक्रं भारं न अन्यदीयं भारं यथान्यस्मै ददाति तद्वदस्माकं दातव्यं धनं देहीति वा योज्यं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तामिद्वेइव संमना संमानमभि क्रत्वा पुनती धीतिरंश्याः ।

ससस्य चर्मन्नधि चारु पृश्नेरग्रे रूप आरुपितं जबारु ॥ ७

तां । इत् । नु । एव । समना । समानं । अभि । क्रत्वा ।

पुनती । धीतिः । अश्याः ।

ससस्य । चर्मन् । अधि । चारु । पृश्नेः । अग्रे ।

रुपः । आरुपितं । जबारु ॥ ७

अग्निविद्युदादित्यास्त्रयोऽपि मतभेदेन वैश्वानरशब्दाभिधेया इति यास्केनोक्तत्वादत्रादित्यात्मना वैश्वानरः स्तूयते । तमित्तमेव वैश्वानरं द्युस्थानं समानं सर्वेषामेकरूपं समना सदृशी तस्योग्या पुनत्यस्मान् शोधयित्री धीतिर्गतिरस्मदीया स्तुतिः क्रत्वा तदुचितेन कर्मणा न्वेव क्षिप्रमेवाश्याः । अभिप्राप्नुयात् । भजेदित्यर्थः ॥ अश्नोतेर्लिङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । व्यत्ययेन परस्मैपदं मध्यमपुरुषत्वं च ॥ पूर्वत्र तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दोऽध्याहार्यः । यस्य द्युस्थानस्य वैश्वानरस्य जबारु जवमानरोहि चारु दीप्तं मंडलं । जबारु जवमानरोहीति वा जरमाणरोहीति वेति यास्कः नि० ६. १७. । अग्ने पुरस्तात्पूर्वस्यां दिशि रुपः । आरोपयति स्वात्मनि सस्यादीनि रुपिति भूमिरुच्यते । तस्याः सकाशात्ससस्य । सुप्तोपमस्यैतत् । स्वपत इव निश्चलस्य पृश्नेः । द्युनामैतत् स्वः पृश्निरिति द्युलोकादित्ययोः साधारणनामसु पाठात् । ज्योतिरादिभिः स्पृश्यमानस्य द्युलोकस्याधि उपरि चर्मन् चर्मणि चरणाय ॥ चरेरौणादिको मनिन् । सुपां सुलुगिति चतुर्थ्या लुक् ॥ आरुपितमारोपितं देवैः । तमश्या इति पूर्वत्रान्वयः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्रवाच्यं वचसः किं मे अस्य गुहा हितमुप निणिग्वदंति।

यदुस्रियाणामप वारिव व्रन्पाति प्रियं रुपो अग्रं पदं वेः॥ ८

प्र.वाच्यं। वचसः। किं। मे। अस्य। गुहा। हितं। उप।

निणिक्। वदंति।

यत्। उस्रियाणां। अप। वाःऽइव। व्रन्। पाति। प्रियं।

रुपः। अग्रं। पदं। वेरिति वेः॥ ८

मे मदीयस्यास्य वक्ष्यमाणस्य वचसो वाक्यस्य किं प्रवाच्यमस्ति। तथ्यमेवोच्यत इत्यर्थः। किं तदिव इत्युच्यते। उस्रियाणां। गोनामैतत्। क्षीराद्युत्स्राविणीनां गवां संबंधि यत्क्षीरं वारिवोदकमिव तद्यथा उदकेनाविष्कुर्वंति तथापव्रन् अपवृण्वंति दोग्धारो निणिक्। नितरां नेनेक्ति शोधयतीति निणिक् क्षीरमुच्यते। तादृक् क्षीरमनेन वैश्वानरेण गुहा गुहायामुपहितमुपनिहितं वदंति वेत्तारः। किंचायं वेर्व्याप्ताया रुपो भूम्याः प्रियं सर्वेषामाधारत्वेन प्रियभूतमग्रं श्रेष्ठं पदं स्थानं पाति। रक्षति॥

॥ अथ नवमी ॥

इदमु त्यन्महि महामनीकं यदुस्रिया सचत पूर्व्यं गौः।

ऋतस्य पदे अधि दीद्यानं गुहा रघुष्यद्रघुयद्विवेद॥ ९

इदं। ऊं इति। त्यत्। महि। महां। अनीकं। यत्।

उस्रिया। सचत। पूर्व्यं। गौः।

ऋतस्य। पदे। अधि। दीद्यानं। गुहा। रघुऽस्यत्।

रघुऽयत्। विवेद॥ ९

इदमु इदमेव त्यत्प्रसिद्धं महि महत्पृथ्व्यं महां महतां देवानामनीकं समूहरूपं सूर्यमंडलं वैश्वानर एवेति शेषः। पूर्व्यं पूर्वकालीनं पूरकं वा यन्मंडलमुस्रिया क्षीराद्युत्पादिका गौरग्निहोत्राद्यर्थं सचत सेवते। ऋतस्योदकस्य पदे स्थानेऽन्तरिक्षेऽधिकं। वद्वाधीति सप्तम्यर्थानुवादः। दीद्यानं द्योतमानं गुहा गुहायां रघुयत् शीघ्रं स्यंदमानं रघुयत् शीघ्रं गच्छत्सूर्यमंडलं विवेद। वैश्वानरमेवेति ज्ञातवानस्मि॥

॥ अथ दशमी ॥

अध द्युतानः पित्रोः सचासामनुत गुह्यं चारु पृश्नेः।
मातुष्पदे परमे अन्ति षद्गोर्वृष्णः शोचिषः प्रयतस्य जिह्वा॥ १०

अध। द्युतानः। पित्रोः। सचा। आसा। अमनुत।
गुह्यं। चारु। पृश्नेः।
मातुः। पदे। परमे। अन्ति। सत्। गोः। वृष्णः।
शोचिषः। प्रऽयतस्य। जिह्वा॥ १०

अध अथ द्युतानो दीप्यमानः पित्रोर्द्यावापृथिव्योः सचा सह मध्ये व्याप्तः सन् पृश्नेर्गोः संबंधि चारु रमणीयं गुह्यमूधसि निगूढं पय आसा स्वकीयेनास्येनामनुत। पानायावुध्यत। उक्तमेवार्थं विवृणोति। मातुः क्षीरादिनिर्मात्र्या गोः परमे पद उत्कृष्टे स्थान ऊधोलक्षणेऽन्ति सत् समीपे विद्यमानं क्षीरं वृष्णः फलानां वर्षितुः शोचिषो दीप्तस्य प्रयतस्याहवनीयादिरूपेण नियतस्य वैश्वानरस्य जिह्वा पातुमिच्छतीति शेषः॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे द्वितीयो वर्गः॥

॥ अथैकादशी ॥

ऋतं वोचे नमसा पृच्छ्यमानस्तवाशसा जातवेदो यदीदं।
त्वमस्य क्षयसि यद्ध विश्वं दिवि यदु द्रविणं यत्पृथिव्यां॥ ११

ऋतं। वोचे। नमसा। पृच्छ्यमानः। तव। आऽशसा।

जातऽवेदः। यदि। इदं।

त्वं। अस्य। क्षयसि। यत्। ह। विश्वं। दिवि। यत्।

ऊं इति। द्रविणं। यत्। पृथिव्यां॥ ११

अहं यजमानो नमसा नमस्कारेण सह पृच्छ्यमानोऽन्यैरनुयुज्यमानः सन् ऋतं वोचे। सत्यं ब्रवीमि। किं तदित्युच्यते। हे जातवेदो जातानां वेदितर्जातप्रज्ञ वाग्ने तवाशसा त्वत्स्तुत्या साधनेन यदीदं धनं लब्धमस्माभिः स्यात् अस्य धनस्य त्वं क्षयसि। त्वमेवेश्वरो भवसि। तस्य धनस्य यज्ञादिद्वारान्यथैत्वादिति भावः। अल्पत्वमिदमुक्तं। यच्च विश्वं यत्खलु कृत्स्नं धनमस्ति तस्यापीशिषे। विश्वमिति सामान्येन यदुक्तं तदेव विशदयति। दिवि द्युलोके यदु द्रविणं यदेव धनं यच्च पृथिव्यां धनं तस्य सर्वस्य त्वमीश्वरो भवसि। यज्ञार्थं द्रव्यमुत्पन्नमिति स्मरणात्। अग्निव्यतिरेकेण यज्ञासंभवादिति भावः॥

॥ अथ द्वादशी॥

किं नो अस्य द्रविणं कद्ध रत्नं वि नो वोचो जातवेदश्चिकित्वान्।

गुहाध्वनः परमं यन्नो अस्य रेकु पदं न निदाना अगन्म॥१२

किं। नः। अस्य। द्रविणं। कत्। ह। रत्नं। वि। नः।

वोचः। जातऽवेदः। चिकित्वान्।

गुहा। अध्वनः। परमं। यत्। नः। अस्य। रेकु। पदं।

न। निदानाः। अगन्म॥ १२

पूर्वमंत्रेण यस्य धनस्याग्निस्वामित्वमुक्तमस्य धनस्य किं द्रविणं किं साधनभूतं नोऽस्मभ्यं दातव्यं धनमस्ति। कद्ध रत्नं किं च रमणीयं हितकरं धनमस्ति। तद्धनं हे जातवेदो जातधनाग्ने चिकित्वांश्चेतनावानभिज्ञस्त्वं नोऽस्मभ्यं विवोचः। विब्रूहि। यद्वा किं दातव्यं द्रविणमस्ति। अस्य द्रविणराशेः कद्ध रत्नमिति योज्यं। अस्याध्वनो धनप्राप्तिमार्गस्य यद्गुहा गुहायां निहितं गूढं परमसुत्कृष्टं प्राप्तव्यमस्ति तदपि

नोऽअर्थ्यं विशेषः। यथं रेक्णु रिक्तं पदं गंतव्यं स्थानं रत्नादिकं निदाना अन्वै-निंद्यमानाः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ नागन्म । न प्राप्नुमः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

का मर्यादा वयुना कद्ध वाममच्छा गमेम रघवो न वाजं ।

कदा नो देवीरमृतस्य पत्नीः सूरो वर्णेन ततनन्नुषासः ॥ १३

का । मर्यादा । वयुना । कत् । ह । वामं । अच्छं । गमेम ।

रघवः । न । वाजं ।

कदा । नः । देवीः । अमृतस्य । पत्नीः । सूरः । वर्णेन ।

ततनन् । उषसः ॥ १३

का मर्यादा का प्राच्यादिव्यवस्था का च वयुना प्रज्ञानं पदार्थविषयं किं च वामं वननीयं पदार्थजातं । एतत्सर्वमच्छ गमेम । अभिगच्छेम । तत्र दृष्टांतः । रघवो न वाजं । शीघ्रगामिनोऽश्वादयः संग्राममिव तद्वत् । कदा कस्मिन्काले नोऽस्माकं व्यवहाराय देवीर्देव्यो द्योतमाना अमृतस्यामरणधर्मस्यादित्यस्य पत्नीः पत्न्यः पालयित्र्यः सूरः प्रसवित्र्य उषसो वर्णेन प्रकाशेन ततनन् । विस्तारयेयुः । एवं सूर्यसंबंधिन उषसः स्तुत्या सर्वात्मनो वैश्वानरस्य स्तुतिरवगंतव्या ॥ तनोतेर्लेटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुः । द्विर्भावहलादिशेषौ ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अनिरेण वचसा फल्ग्वेन प्रतीत्येन कृधुनातृपासः ।

अधा ते अग्ने किमिहा वदंत्यनायुधास आसता सचंतां ॥ १४

अनिरेण । वचसा । फल्ग्वेन । प्रतीत्येन । कृधुना ।

अतृपासः ।

अधं । ते । अग्ने । किं । इह । वदंति । अनायुधासः ।

असंता । सचंतां ॥ १४

शरीरेण। दुरासं तद्रहितेन फल्गुनोऽर्थेन प्रतीत्येन प्रतिगंतव्येन। आरोढव्येने-त्यर्थः। कृधुना ह्रस्वेन। कृध्विति ह्रस्वनाम लघुको यज्ञक इति तन्नामसूक्तत्वात्। एवंविधेन वचसातृपासोऽतृप्ता जनाः। अध अधुनेहास्मिन् लोके हे अग्ने ते त्वां किं वदंति। निर्विक्लेन वचसा न किंचिल्लभ्यत इत्यर्थः। किंत्वानायुधासः। आयुध-शब्दः साधनं लक्षयति। हविरादिसाधनरहितास्तेऽसता दुःखेन सचंतां। संगच्छंतां॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अस्य श्रिये समिधानस्य वृष्णो वसोरनीकं दम आ रुरोच।

रुशद्वसानः सुदृशीकरूपः क्षितिर्न राया पुरुवारो अद्यौत्॥ १५

अस्य। श्रिये। सम्ऽइधानस्य। वृष्णः। वसोः। अनीकं।

दमे। आ। रुरोच।

रुशत्। वसानः। सुदृशीकऽरूपः। क्षितिः। न। राया।

पुरुऽवारः। अद्यौत्॥ १५

समिधानस्य समिध्यमानस्य। कर्मणि कर्तृप्रत्ययः। वृष्णो वर्षितुः फलस्य वसो-र्वासयितुरस्याग्नेरनीकं तेजःसंघो दमे यागगृहे आ रुरोच। सर्वतो दीप्यते। किमर्थं। श्रिये श्रेयसे यजमानानां। सोऽग्नी रुशत्। वर्णनामैतत्। दीप्तं तेजो वसान आच्छादयन् अत एव सुदृशीकरूपः सुष्ठु दर्शनीयरूपः पुरुवारो बहुभिर्ऋ-त्विग्भिर्यजमानैर्वरणीयः सन्नद्यौत्। द्योतते। किमिव। रायाश्वादिधनेन क्षितिर्न राजादिरिव। क्षितिरिति मनुष्यनाम॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे तृतीयो वर्गः॥

ऊर्ध्व ऊ षु ण इत्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं। ऊर्ध्व ऊ न्वेकादशेत्यनुक्रांतं॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदसीदं। सूत्रितं च। ऊर्ध्व ऊ षु णः ससस्य यद्द्युतेति पंच। आ० ४. १२.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऊर्ध्व ऊ षु णो अध्वरस्य होतरग्ने तिष्ठ देवताता यजीयान् ।

त्वं हि विश्वमभ्यसि मन्म प्र वेधसश्चित्तिरसि मनीषां ॥ १

ऊर्ध्वः । ऊं इति । सु । नः । अध्वरस्य । होतः । अग्ने ।

तिष्ठ । देवऽताता । यजीयान् ।

त्वं । हि । विश्वं । अभि । असि । मन्म । प्र । वेधसः ।

चित् । तिरसि । मनीषां ॥ १

हे अध्वरस्य होतर्यागसंबंधिनां देवानामाह्वातः यद्वा होतरित्यत्र प्रकृत्यर्थोऽहुमादः । हे होमनिष्पादकाग्ने यजीयान्यष्टृतमस्त्वं नोऽस्माकमूर्ध्व उ षु तिष्ठ । उन्नत एव तिष्ठ । नित्यमुन्नतो भवतीत्यर्थः । कुत्रेति तदुच्यते । देवताता देवतातौ ॥ देवास्तायंते विस्तीर्यंतेऽत्रेति देवतातिर्यज्ञः । तस्मिन् । त्वं हि त्वं खलु विश्वं सर्वं मन्म मननीयं मत्पूर्णां धनमभ्यसि । अभिभवसि । किंच वेधसश्चित् । चित्पूजायां । स्तोतुर्यजमानाद्देर्मनीषां मतिं स्तुतिं प्रतिरसि । प्रवर्धयसि । प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अमूरो होता न्यसादि विक्ष्वग्निर्मन्द्रो विदथेषु प्रचेताः ।

ऊर्ध्वं भानुं सवितेवाश्रेन्मेतेव धूमं स्तभायदुप द्यां ॥ २

अमूरः । होता । नि । असादि । विक्षु । अग्निः । मंद्रः ।

विदथेषु । प्रऽचेताः ।

ऊर्ध्वं । भानुं । सविताऽइव । अश्रेत् । मेताऽइव । धूमं ।

स्तभायत् । उप । द्यां ॥ २

अमूरोऽमूढः। प्रगल्भ इत्यर्थः। होता होमनिष्पादको मन्द्रो मदनीयो मादयिता वा प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानोऽग्निर्देवो विश्वकृद्विश्वाः प्रजास्तु मध्ये विदथेषु यागेषु निमित्तभूतेषु न्यसादि। नितरां स्थापितः। अथ तथाभूतोऽग्निर्भानुं दीप्तिं सवितेवोदितः सूर्यं दूमोद्गमश्रेत्। ऊर्ध्वमुखमाश्रयति। किंच मेतेव स्थूणेव। सा यथा स्वाधिष्ठितं वंशादिकं स्तभ्नाति तद्वदयमग्निर्धूमं स्वोत्थितं द्युलोकस्योपरि स्तभायत्। स्तभ्नाति॥

॥ अथ तृतीया॥

यता सुजूर्णी रातिनी घृताची प्रदक्षिणिद्देवतातिमुराणः।
उदु स्वरुर्नवजा नाक्रः पश्वो अनक्ति सुधितः सुमेकः॥ २

यता। सुऽजूर्णिः। रातिनी। घृताची। प्रऽदक्षिणित्।
देवऽतातिम्। उराणः।
उत्। ऊं इति। स्वरुः। नवऽजाः। न। अक्रः। पश्वः।
अनक्ति। सुऽधितः। सुऽमेकः॥ २

यथा संयता सुजूर्णिः शोभनजवा सुष्ठु जीर्णा पुराणी वा। घृताची। घृतमंचतीति घृताची जुहूः। रातिनी। रातिर्धनं। हविर्लक्षणधनवती। आज्यपूर्णा भवतीत्यर्थः देवतातिं यज्ञं तयोराण उरु कुर्वाणोऽध्वर्युरग्निर्वा प्रदक्षिणित्। प्रदक्षिणमेतीति प्रदक्षिणित्। प्रदक्षिणगमनो भवति॥ अकारलोपश्छांदसः॥ नवजा नवजातस्तदानीमेवोत्पादितः स्वरुः। यूपशकलवाची स्वरुरत्र यूपं लक्षयति। चषालयंतः स्वरवः पृथिव्यां। ऋग्वे० ३. ८. १०.। इत्यादिषु स्वरुशब्देन यूपाभिधानाच्च। नकारः समुच्चये। यूपोऽप्युदु। उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः। उन्नतो भवति। किंच अक्र आक्रमिता सुमेकः सुदीप्तः सुधितः स्वधितिरित्यर्थः। सोऽपि पश्वः पशूननक्ति। गच्छति। यद्वा सुधितः स्वरुरेषोद्ध उत्कृष्टः पश्वः पशूननक्ति। स्वरुणा पशुमनक्तीति श्रुतेः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स्तीर्णे बर्हिषि समिधाने अग्ना ऊर्ध्वो अध्वर्युर्जुजुषाणो अस्थात्

पर्यग्निः पशुपा न होता त्रिविष्ट्येति प्रदिव उराणः ॥ ४

स्तीर्णे । बर्हिषि । सम्ऽइधाने । अग्नौ । ऊर्ध्वः । अध्वर्युः ।

जुजुषाणः । अस्थात् ।

परि । अग्निः । पशुऽपाः । न । होता । त्रिऽविष्टि । एति ।

प्रऽदिवः । उराणः ॥ ४

बर्हिषि वेद्यां स्तीर्णे आस्तृते सत्यग्नावाहवनीयादिके समिधाने सम्यगिध्यमाने सत्यध्वर्युरध्वरस्य नेता जुजुषाणो देवान्प्रीणयन्नूर्ध्वोऽस्थात्। तिष्ठति। होता होमनिष्पादकः प्रदिवः। पुराणनामैतत्। पुरातन उराणः अल्पमपि हविर्देवयोग्यत्वसंपादनेनोरु कुर्वाणः। उराण उरु कुर्वाण इति निरुक्तं। यद्वै देवैर्जोस्यते हविस्तद्गिरिमात्रं वर्धत इति श्रुतेरग्नेरुरुकरणमुचितं। ईदृशोऽग्निः पशुपा न पशूनां पालक इव पशून् त्रिविष्टि त्रिरावृत्य पर्येति। त्रिःकृत्वः पर्यग्निः क्रियते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

परि त्मना मितद्रुरेति होताग्निर्मन्द्रो मधुवचा ऋतावा।

द्रवन्त्यस्य वाजिनो न शोका भयन्ते विश्वा भुवना यदभ्राट् ॥ ५

परि । त्मना । मितऽद्रुः । एति । अग्निः । मन्द्रः । मधुऽवचाः ।

ऋतऽवा ।

द्रवन्ति । अस्य । वाजिनः । न । शोकाः । भयन्ते । विश्वा ।

भुवना । यत् । अभ्राट् ॥ ५

उक्तमेवार्थं स्पष्टयति । अयं होता होमनिष्पादकोऽग्निस्तनात्मना स्वरूपेणैव मितद्रुः परिमितगतिः सन् पर्यैति । परितो गच्छति यद्युं । कीदृशोऽयं । मंद्रो मदनीयो मोदयिता वा मधुवचा मधुरवचन कृतावा यज्ञवान् । वाजिनो हविष्मतोऽस्याग्नेः शोका न दीप्तयोऽपि । नशब्दोऽप्यर्थे । द्रवंति । गच्छंति परितः । यद्वा नकार उपमार्थीयः । वाजिनो न अश्वा इव द्रवंतीति योज्यं । यद्यस्मादयमभ्राट् भ्राजते तस्माद्विश्वा भुवना सर्वाणि भूतजातानि भयंते । भीतानि भवंति ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

भद्रा तेँ अग्ने स्वनीक संदृग्घोरस्यं सतो विषुणस्य चारुः ।
न यत्ते शोचिस्तमसा वरंत न ध्वस्मानंस्तन्वीऽ३ रेप आ धुंः ॥ ६

भद्रा । ते । अग्ने । सुऽअनीक । संऽदृक् । घोरस्यं । सतः । विषुणस्य । चारुः ।
न । यत् । ते । शोचिः । तमसा । वरंत । न । ध्वस्मानंः । तन्वि । रेपः । आ । धुरिति । धुः ॥ ६

हे स्वनीक शोभनज्वालाग्ने घोरस्य भीतिजनकस्यापि सतो विषुणस्य विष्वक् सर्वतो व्याप्तस्य ते तव चारु रमणीया भद्रा स्तुत्या कल्याणी वा मूर्तिः संदृक् संदृष्टिः । सम्यक् दृश्या भवतीतित्यर्थः । यद्यस्मात्ते शोचिर्दीप्तिं तमसांधकारेण न वरंत वारयंति निशाः । यस्माच्च ध्वस्मानो ध्वंसका राक्षसादयस्ते तन्वि तव शरीरे रेपः पापं ध्वंसनादिरूपं नाधुः न दधति न कुर्वंति । अतः संदृगिति संबंधः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न यस्य सातुर्जनितोरवारि न मातरापितरा नू चिदिष्टौ ।
अधा मित्रो न सुधितः पावकोऽ३ग्निर्दीदाय मानुषीषु विक्षु ॥ ७

न। यस्य। सातुः। जनितोः। अवारि। न। मातरापितरा।
नु। चित्। इष्टौ।
अध। मित्रः। न। सुऽधितः। पावकः। अग्निः। दीदाय।
मानुषीषु। विक्षु॥ ७

जनितोर्जनयितुः पुंस्त्वोत्पादकस्य यस्य वैश्वानरस्य सातुः सनिः पश्वादिलक्षणं दानं दीप्तिर्वा नावारि केनापि न वार्यते। किंच मातरापितरा मातापितरौ द्यावापृथिव्यौ यस्येष्टौ प्रेषणे नू चित् क्षिप्रमेव न प्रभवतः अधापि च मित्रो न सखेव सुधितः सुतृप्तः पावकः शोधकोऽग्निर्मानुषीषु मनोः संबंधिनीषु विक्षु प्रजासु दीदाय। दीप्यते॥ दीदी दीप्तौ॥ यकारलोपश्छांदसः। व्यत्ययेन परस्मैपदं। लिट्यभ्यासस्य ह्रस्वे कृते तुजादित्वाद्दीर्घत्वं॥

॥ अथाष्टमी ॥

द्विर्यं पंच जीजनन्त्संवसानाः स्वसारो अग्निं मानुषीषु विक्षु।
उषर्बुधमथर्यो३न दंतं शुक्रं स्वासं परशुं न तिग्मं॥ ८

द्विः। यं। पंच। जीजनन्। संऽवसानाः। स्वसारः।
अग्निं। मानुषीषु। विक्षु।
उषःऽबुधं। अथर्यः। न। दंतं। शुक्रं। सुऽआसं। परशुं।
न। तिग्मं॥ ८

मानुषीषु मनोः संबंधिनीषु विक्षु प्रजासु संवसानाः संगच्छमाना द्विः पंच दश स्वसारोऽङ्गुलयो यमग्निं जीजनन् मंथनेनोदपादयन्॥ जनी प्रादुर्भावे। लुङि छांदसत्वादडभावः॥ कीदृशं। अथर्यो न स्त्रिय इवोषर्बुधमुषसि बुध्यमानं दंतं हविषां भक्षकं शुक्रं रश्मिभिर्दीप्यमानं स्वासं शोभनास्यं तिग्मं तीक्ष्णं परशुं न परशुमिव रक्षसां हंतारमिति शेषः॥

॥ अथ नवमी ॥

तव त्ये अग्ने हरितो घृतस्ना रोहितास ऋज्वंचः स्वंचः ।

अरुषासो वृषण ऋजुमुष्का आ देवतातिमह्वंत दस्माः ॥ ९

तव । त्ये । अग्ने । हरितः । घृतऽस्नाः । रोहितासः ।

ऋजुऽअंचः । सुऽअंचः ।

अरुषासः । वृषणः । ऋजुऽमुष्काः । आ । देवऽतातिं ।

अह्वंत । दस्माः ॥ ९

हे अग्ने त्ये ते प्रसिद्धास्तव हरितस्त्वत्संबंधिनोऽश्वा देवतातिमस्मदीयं यागं प्रत्याह्वंत । ऋत्विग्भिराहूयंते ॥ लुङि लिपिसिचिह्वश्चेत्यङादेशः ॥ कीदृशाः । घृतस्ना घृतस्नुषो यद्वातिशयाद्घाणपुटादिस्थानेभ्य उदकं चरंतो रोहितासो रोहिता लोहितवर्णा ऋज्वंचः । ऋज्वकुटिलमंचंति गच्छंतीत्यृज्वंचः सुष्टु गच्छंतः । अरुषास आरोचमाना वृषणो युवानो वर्षितारो वा ॥ वा षपूर्वस्य निगम इति विकल्पेन दीर्घविधानादत्र दीर्घाभावः ॥ ऋजुमुष्काः साधनमुष्का दस्मा दर्शनीयाः ॥

॥ अथ दशमी ।

ये ह त्ये ते सहमाना अयासस्त्वेषासो अग्ने अर्चयश्चरंति ।

श्येनासो न दुवसनासो अर्थं तुविष्वणसो मारुतं न शर्धः ॥ १०

ये । ह । त्ये । ते । सहमानाः । अयासः । त्वेषासः । अग्ने ।

अर्चयः । चरंति ।

श्येनासः । न । दुवसनासः । अर्थं । तुविऽस्वनसः ।

मारुतं । न । शर्धः ॥ १०

हे अग्ने ये ह खलु त्ये ते प्रसिद्धाः सहमानाः शत्रूनभिभवंतोऽयासो गमनशीलास्त्वेषासो दीप्ताः दुवसनासः परिचरणीयास्ते त्वदीया अर्चयो रश्मयः श्येनासो न अश्वा इवार्थं गंतव्यं चरंति । गच्छंति । कीदृशाः । मारुतं शर्धो न मरुत्संबंधी गण इव तुविष्वणसस्तुविस्वनाः अधिकध्वनयो भवंति ॥

॥ अथैकादशी ॥

अकारि ब्रह्म समिधान तुभ्यं शंसात्युक्थं यजते व्यू धाः ।
होतारमग्निं मनुषो नि षेदुर्नमस्यंत उशिजः शंसमायोः ॥ ११

अकारि । ब्रह्म । सम्ऽइधान । तुभ्यं । शंसाति । उक्थं ।
यजते । वि । ऊं इति । धाः ।
होतारं । अग्निं । मनुषः । नि । सेदुः । नमस्यंतः ।
उशिजः । शंसं । आयोः ॥ ११

हे समिधान समिध्यमानाग्ने तुभ्यं त्वदर्थं ब्रह्म स्तोत्रमकारि । अस्माभिः कृतं । होतोक्थं शस्त्ररूपं स्तोत्रं शंसाति । शंसति ॥ शंसु स्तुतौ । लेटोऽडाटावित्यडागमः ॥ त्वां यजमानो यजते । अतः कारणादस्मभ्यं धनं वि धाः । विधेहि ॥ दधातेश्छांदसे लुङि बहुलं छंदसीत्यडभावः । उ इति पादपूरणः ॥ किंच आयोर्मनुष्यस्य शंसं शंसनीयं होतारं देवानामाह्वातारमग्निं त्वां नमस्यंतः पूजयंत उशिजः पश्वादिलक्षणं धनं कामयमाना मनुषो मनुष्या ऋत्विजो निषेदुः । उपाविशन् । सेवंत इत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमो वर्गः ॥

अयमिहेत्येकादशर्चं सप्तमं सूक्तं वामदेवस्यार्षमाग्नेयं । आद्या जगती द्वितीयाद्याः पंचानुष्टुभः शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । अयमिहादौ जगती पंचानुष्टुभ इति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ अग्निप्रणयनेऽयमिहेति वैश्यस्य प्रतिपत् । तथा च सूत्रितं । अयमिह प्रथमो धायि धातृभिरिति तु राजन्यवैश्ययोराद्ये । आ० २. १७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अयमिह प्रथमो धायि धातृभिर्होता यजिष्ठो अध्वरेष्वीड्यः ।
यमप्नवानो भृगवो विरुरुचुर्वनेषु चित्रं विभ्वं विशेविशे ॥ १

अयं । इह । प्रथमः । धायि । धातृऽभिः । होता । यजिष्ठः ।

अध्वरेषु । ईड्यः ।

यं । अप्नवानः । भृगवः । विऽरुरुचुः । वनेषु । चित्रं ।

विऽभ्वं । विशेऽविंशे ॥ १

धातृभिर्यज्ञार्थं कर्म कुर्वद्भिरध्वर्युभिरिहास्मिन्यज्ञे होता देवानामाह्वाता यजिष्ठोऽतिशयेन यष्टाध्वरेषु यागेष्वीड्य ऋत्विग्भिः स्तूयमानः प्रथमः सर्वेषां देवानां मुख्योऽयमाहवनीयादिस्थानेषु प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानोऽग्निर्धायि । अधायि । निहितः ॥ दधातेः कर्मणि लुङ् । बहुलं छंदस्यमाङ्योग इत्यडभावः । तिङ्ङतिङ इति निघातः ॥ अयमग्निरित्युक्तं कोऽसावग्निरित्यत आह । अप्नवानो भृगुसंबंधी कश्चिदृषिः स चान्ये भृगवश्च वनेष्वरण्येषु चित्रं दावाग्निरूपेण बहुधा दर्शनीयं विशे विशे । योग्यया सर्वजनव्याप्तिरुच्यते । सर्वस्या विशः प्रजाया विभ्वं विभुमीश्वरं यं देवानां हविर्वाहकत्वेन प्रसिद्धमग्निं विरुरुचुः दीप्तियुक्तं कुर्वंति स्म । यमिति यच्छब्दस्यायमितीदंशब्देन संबंधः ॥

अग्ने कदा त इति प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये क्रतावानुष्टुभे छंदस्यग्ने कदा त इत्याद्याः पंचर्चः । सूत्रितं च । अग्ने कदा त इति पंच । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तासां प्रथमा सूक्ते द्वितीया ॥

अग्ने कदा त आनुषग्भुवद्देवस्य चेतनं ।

अधा हि त्वा जगृभ्रिरे मर्तासो विक्ष्वीड्यं ॥ २

अग्ने । कदा । ते । आनुषक् । भुवत् । देवस्य । चेतनं ।

अध । हि । त्वा । जगृभ्रिरे । मर्तासः । विक्षु । ईड्यं ॥ २

हे अग्ने अधातः कारणाद्देवस्य द्योतमानस्य ते तव संबंधि चेतनं तेजः कदानुषक् आनुषक्तं भुवत् । भवेत् ॥ लेटयडागमः । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । भूसुवोस्तिङीति गुणप्रतिषेधः ॥ अतः कारणादित्युक्तं । कस्माद्धेतोरित्यत्रोच्यते । हि

यस्मात्कारणान्मर्तासो मनुष्या चित् विड्भिः प्रजाभिरीड्यं त्वा त्वां जज्ञिरे जज्ञिरे गृह्णंति ॥ ग्रहेर्धातोर्लिटि ह्रग्रहोर्भं इति भत्वं । बहुलं छंदसीति रुडागमः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ऋतावा॑नं विचे॑तसं पश्यं॑तो द्यामि॑व स्तृभिः॑ ।

विश्वे॑षामध्वरा॒णां ह॑स्कर्तारं॒ दमे॑दमे ॥ ३

ऋत॒ऽवा॑नं । वि॒ऽचे॑तसं । पश्यं॑तः । द्याम्ऽइ॑व । स्तृऽभिः॑ ।

विश्वे॑षां । अध्वरा॒णां । ह॒स्क॒र्तारं॑ । दमे॑ऽदमे ॥ ३

ऋतावानममायिनं विचेतसं विशिष्टज्ञानं स्तृभिर्नक्षत्रैः परिवृतं द्यामिव विस्फुलिंगैः समेतं विश्वेषां सर्वेषामध्वराणां यज्ञानां हस्कर्तारं प्रभासकं हसः कर्तारं वाग्निं पश्यंत ऋत्विगादयो दमे दमे सर्वस्मिन्यज्ञगृहे जज्ञिर इति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आशुं॑ दूतं विवस्व॑तो विश्वा यश्च॑र्षणीर॒भि ।

आ ज॒भ्रुः केतुमायवो भृग॑वाणं वि॒शेवि॑शे ॥ ४

आशुं॑ । दूतं । विवस्व॑तः । विश्वाः॑ । यः । चर्षणीः । अभि ।

आ । ज॒भ्रुः । केतुं॑ । आयवः॑ । भृग॑वाणं । विशेऽवि॑शे ॥ ४

योऽग्निर्विश्वाश्चर्षणीः सर्वाः प्रजा अभिभवति आयवो मनुष्याः । आयव इति मनुष्यनाम आयवो यदव इति मनुष्यनामसु पाठात् । आशुं क्षिप्रगामिनं विवस्वतो मनुष्यस्य यजमानस्य दूतं । विवस्वत इति मनुष्यनामैतदं । केतुं प्रज्ञापकं भृगवाणं भृगुवदाचरंतं । दीप्यमानमित्यर्थः ॥ सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विप् वक्तव्य इति क्विप् । तदंताल्लटो व्यत्ययेन शानच् । अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे प्राप्ते वृषादेराकृतिगणत्वादाद्युदात्तं ॥ तमग्निं विशे विशे सर्वस्यै प्रजायै आजभ्रुः । आजह्रुः ॥ ह्रग्रहोर्भ इति भत्वं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तमीं होतारमानुषक्चिकित्वांसं नि षेदिरे।

रण्वं पावकशोचिषं यजिष्ठं सप्त धामभिः ॥ ५

तं। ईं। होतारं। आनुषक्। चिकित्वांसं। नि। सेदिरे।

रण्वं। पावकऽशोचिषं। यजिष्ठं। सप्त। धामऽभिः ॥

ऋत्विगादयो मनुष्या आनुषक् आनुपूर्व्येण होतारं देवानामाह्वातारं चिकित्वांसं जानंतं ॥ कित ज्ञाने। लिटः कसुः। द्विर्भावहलादिशेषचुत्वदीर्घाः। प्रत्ययस्वरः ॥ तमीं तमिममग्निं निषेदिरे। निषादयंति स्म। कीदृशं। रण्वं रमणीयं पावकशोचिषं शोधकदीप्तिं यजिष्टं यष्टृतमं सप्तभिर्धामभिस्तेजोभिर्युक्तं ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तं शश्वतीषु मातृषु वन आ वीतं अश्रितं।

चित्रं संतं गुहा हितं सुवेदं कूचिदर्थिनं ॥ ६

तं। शश्वतीषु। मातृषु। वने। आ। वीतं। अश्रितं।

चित्रं। संतं। गुहा। हितं। सुऽवेदं। कूचित्ऽअर्थिनं ॥ ६

शश्वतीषु बह्वीषु मातृष्वप्सु। ताः सर्वादिनिर्मातृकत्वान्मातर इत्युच्यंते। वन आ वृक्षसमूहे च। आकारश्चार्थे। संतं विद्यमानं वीतं कांतमश्रितं प्राणिभिर्दाहभयादनाश्रितं। दुरासदमित्यर्थः। चित्रं चायनीयं गुहा गुहायां हितं निहितं सुवेदं सुविज्ञानं सुधनं वा कूचिदर्थिनं क्वापि हविष्यर्थिनं समिदाज्यपुरोडाशादिहविः स्वीकुर्वंतं ॥ कीत्यत्र वकारस्य छंदसि संप्रसारणे परपूर्वत्वे च हल इति दीर्घत्वं ॥ एवंभूतमग्निं निषेदिर इति पूर्वेण संबंधः ॥

प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रैष्टुभे छंदसि ससस्य यद्वियुतेत्याद्याः पंचर्चः। सूत्रितं च। ससस्य यद्वियुतेति पंच। आ० ४, १३,। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते सप्तमी ॥

सप्तस्य यद्वियुता सस्मिन्नूधन्नृतस्य धामन्रणयंत देवाः ।

महाँ अग्निर्नमसा रातहव्यो वेरध्वराय सदमिदृतावा ॥ ७

सप्तस्य । यत् । विऽयुता । सस्मिन् । ऊधन् । ऋतस्य ।

धामन् । रणयंत । देवाः ।

महान् । अग्निः । नमसा । रातऽहव्यः । वेः । अध्वराय ।

सदं । इत् । ऋतऽवा ॥ ७

यद्यमग्निं देवाः स्तोतारः सप्तस्य सप्तस्य वियुता वियुते वियोगे । उपसीत्यर्थः । ऋतस्योदकस्य धामन् धामनि स्थाने सस्मिन् सर्वस्मिन्नूधन्नूधनि यज्ञे रणयंत रमयंति । स्तोत्रैरिति शेषः । महान्प्रभूतो नमसा नमस्कारेण रातहव्यो दत्तहविष्क ऋतावा सत्यवान् सोऽग्निः सदमित्सदैवाध्वरायाध्वरं यजमानैः कृतं यज्ञं ॥ सुपां सुपो भवंतीति वक्तव्यमिति वचनादत्र द्वितीयार्थे चतुर्थी ॥ वेः । वेत्ति । जानाति । यद्वा देवा इंद्रादयः सप्तस्य ऋत्विग्भिः सेव्यस्य यद्यस्याग्नेर्वियुता विशिष्टे सस्मिन् भजनीय ऋतस्य सत्यस्य धामन् धामनि योनावूधन्नूधनि यज्ञे रणयंत रमयंते महान्प्रभूतो नमसा हविषा रातहव्यो दत्तहविष्क ऋतावा सत्यवान् सोऽग्निरध्वराय यज्ञाय सदमित्सदैव वेः । गंता भवति । अध्वराय यज्ञं वेः कामयते वा ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वेरध्वरस्य दूत्यानि विद्वानुभे अंता रोदसी संचिकित्वान् ।

दूत ईयसे प्रदिव उराणो विदुष्टरो दिव आरोधनानि ॥ ८

वेः । अध्वरस्य । दूत्यानि । विद्वान् । उभे इति । अंतरिति ।

रोदसी इति । संऽचिकित्वान् ।

दूतः । ईयसे । प्रऽदिवः । उराणः । विदुःऽतरः । दिवः ।

आऽरोधनानि ॥ ८

हे अग्ने विद्वान् सर्वं जानानस्त्वमध्वरस्य यज्ञस्य संबंधीनि दूत्यानि दूतकर्माणि वेः । वेत्सि कामयसे वा । यद्वा वेरिति यज्ञविशेषणं । वेयं जमानस्याभीष्टफलजनकस्याध्वरस्य यागस्य संबंधीनि दूत्यानि दूतकर्माणि विद्वान् जानन् उभे रोदसी उभयो रोदस्यो द्यावापृथिव्योरंतर्मध्ये स्थितमंतरिक्षं संचिकित्वान् सम्यक् जानन् प्रदिवः । पुराणनामेदं प्रत्नं प्रदिव इति पुराणनामसु पाठात् । उराणोऽल्पमपि उपरिरु बहु कुर्वाणः । उराण उरु कुर्वाण इति यास्केनोक्तत्वात् । विदुष्टरो विद्वत्तरो देवानां दूतस्त्वं दिवः स्वर्गस्यारोधनान्यारोहणानि । आरोहणार्हाणि स्थानानीत्यर्थः । देवानां हवींष्यर्पयितुमीयसे । गच्छसि ॥

॥ अथ नवमी ॥

कृष्णं त एम रुशतः पुरो भाश्चरिष्ण्व१र्चिर्वपुषामिदेकं ।

यदप्रवीता दधते ह गर्भं सद्यश्चिज्जातो भवसीदु दूतः ॥

कृष्णं । ते । एम । रुशतः । पुरः । भाः । चरिष्णु ।

अर्चिः । वपुषां । इत् । एकं ।

यत् । अप्रऽवीता । दधते । ह । गर्भं । सद्यः । चित् ।

जातः । भवसि । इत् । ऊं इति । दूतः ॥ ९

हे अग्ने रुशतो रोचमानस्य ते तव संबंध्येव म । एमनुगच्छेन गमनमार्गं उच्यते । एम यत्नं लक्ष्णं कृष्णवर्णं भवति । भास्तव संबंधिनी दीप्तिः पुरः पुरस्ताद्भवति । चरिष्णु संचरणशीलमर्चिस्त्वदीयं तेजो वपुषां वपुष्मतां रूपवतां । तेजस्विनामित्यर्थः । एकमिन्मुख्यमेव भवति । यद्यं त्वामप्रवीता अनुपगता यजमाना गर्भं त्वज्जननहेतुभरणिं दधते ह धारयंति खलु स त्वं सद्यश्चित्सद्य एव जात उत्पन्नः सन् दूतो भवसीदु । यजमानस्य दूतो भवस्येव ॥

॥ अथ दशमी ॥

सद्यो जात य दद्दशानमोजो यदस्य वातो अनुवाति शोचिः ।

वृणक्ति तिग्मामतसेषु जिह्वां स्थिरा चिदन्ना दयते

वि जंभैः ॥ १०

सद्यः। जातस्य॑। दद॑शानं। ओजः॑। यत्। अस्य। वातः॑।
अनु॒ऽवाति॑। शोचिः।

वृणक्ति॑। तिग्माम्। अ॒तसेषु॑। जिह्वाम्। स्थि॒रा। चित्।
अन्ना॑। दयते। वि। जंभैः॑॥ १०

सद्यो जातस्यारणिनिर्मंथनादनंतरमेवोत्पन्नस्याग्नेरोजस्तेजो ददृशानं। ऋत्विगादिभिर्दृश्यमानं भवतीति शेषः। वातो वायुर्यद्यदास्याग्नेः शोचिर्दीप्तिमनु लक्षीकृत्य वाति गच्छति तदा सोऽयमग्निरतसेषु वृक्षसंघेषु तिग्मां तीक्ष्णां जिह्वां ज्वालां वृणक्ति। संयोजयति। स्थिराण्यप्यान्नरूपाणि काष्ठादीनि जंभैस्तेजोभिर्विदयते। विखंडयति। भक्षयतीत्यर्थः॥

॥ अथैकादशी ॥

तृषु यदन्ना॑ तृषुणा॑ ववक्ष॑ तृषुं॑ दूतं कृ॑णुते यह्वो अग्निः।
वात॑स्य मे॒ळिं स॑चते निजूर्वन्नाशुं॑ न वाजयते हिन्वे अर्वा॑॥ ११

तृषु। यत्। अन्ना॑। तृषुणा॑। ववक्ष॑। तृषुम्॑। दूतम्।
कृणुते। यह्वः। अग्निः।

वात॑स्य। मे॒ळिम्। सचते। निऽजूर्वन्। आशुम्॑। न।
वाजयते। हिन्वे। अर्वा॑॥ ११

यद्योऽग्निस्तृषु क्षिप्रमेवान्नान्यन्नानि काष्ठादीनि तृषुणा क्षिप्रेण रश्मिसमूहेन ववक्ष वहति। दहतीत्यर्थः। यह्वो महान् सोऽग्निस्तृषुमात्मानं दूतं कृणुते। यजमानदूतं करोति। निजूर्वन् काष्ठानि विशेषेण दहन्नग्निर्वातस्य वायोर्मेळिं बलं सचते। सेवते। आशुं न। अश्वसादी यथाश्वं तथार्वा गमनशीलोऽग्निः स्वरश्मिं वाजयते। वाजिनं बलवंतं करोति। हिन्वे। प्रेरयति च॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे सप्तमो वर्गः॥

दूतं व इत्यष्टर्चमष्टमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं गायत्रीछंदस्कमग्निदेवताकं। तथा चानुक्रम्यते। दूतं वोऽष्टौ गायत्रं त्विति ॥ व्यूढे दशराते प्रथमे छंदोम इदं सूक्तं जातवेदस्यनिविद्धानीयं। तथा च सूत्रितं। दूतं व इत्याग्निमारुतं। आ० ८. ६.। इति ॥ इदमादिके द्वे सूक्ते प्रातरनुवाकस्याग्नेये क्रतौ गायत्रे छंदसि विनियुक्ते। सूत्रितं च। अग्ने पावक दूतं व इति सूक्ते। आ० ४. १३.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

दूतं वो विश्ववेदसं हव्यवाहममर्त्यं।

यजिष्ठमृंजसे गिरा ॥ १

दूतं। वः। विश्वऽवेदसं। हव्यऽवाहं। अमर्त्यं।

यजिष्ठं। ऋंजसे। गिरा ॥ १

हे अग्ने विश्ववेदसं। विश्वं समस्तं वेदो धनं यस्यासौ विश्ववेदाः। तं सर्वविदं वा हव्यवाहं देवेभ्यो हविषां वोढारममर्त्यममरणधर्माणं यजिष्ठमतिशयेन यष्टारं दूतं देवानां वस्त्वां गिरा स्तुतिरूपया वाचा ऋंजसे। यजमानोऽहं प्रसाधयामि। वर्धयामीत्यर्थः। ऋंजतिः प्रसाधनकर्मेति यास्कः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स हि वेदा वसुधितिं महाँ आरोधनं दिवः।

स देवाँ एह वक्षति ॥ २

सः। हि। वेद। वसुऽधितिं। महान्। आऽरोधनं। दिवः।

सः। देवान्। आ। इह। वक्षति ॥ २

स हि प्रसिद्ध एवाग्निर्वसुधितिं यजमानाभीष्टफलरूपधनस्य दानं वेद। वेत्ति। महान् प्रभूतोऽग्निर्दिव आरोधनमारोहणं देवानां स्थानं वेत्ति। सोऽग्निरिहास्मिन्यज्ञे देवानिंद्रादीनावक्षति। आवहतु ॥ वहेर्धातोर्लिङर्थे लेडिति लेट्। तस्य तिप्। सिब्बहुलं लेटीति सिप्। लेटोऽडाटावित्यडागमश्च। हो ढ इति ढत्वं। ढत्वकत्वषत्वानि। तिङ्ङतिङ इति निघातः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स वे॑द दे॒व आ॒नमं॑ दे॒वाँ ऋ॑ता॒यते॒ दमे॑ ।

दाति॑ प्रि॒याणि॑ चि॒द्वसु॑ ॥ ३

सः । वेद॑ । दे॒वः । आ॒ऽनम॑म् । दे॒वान् । ऋ॒त॒ऽयते॑ । दमे॑ ।

दाति॑ । प्रि॒याणि॑ । चि॒त् । वसु॑ ॥ ३

देवो द्योतमानः सोऽग्निरानमं यजमानादीनानमयितुं नमस्कारयितुं देवानिन्द्रादीन्वेद । क्रमेण वेत्ति । दमे यज्ञगृहे ऋतायते ऋतं यज्ञमिच्छते यजमानाय प्रियाणि चिदभीष्टान्यपि वसु वसूनि पश्वादीनि धनानि दाति । ददाति । प्रयच्छति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स होता॒ सेदु॑ दू॒त्यं॑ चिकि॒त्वाँ अ॒न्तरी॑यते ।

वि॒द्वाँ आ॒रोध॑नं दि॒वः ॥ ४

सः । होता॑ । सः । इत् । ऊं॒ इति॑ । दू॒त्यं॑ । चि॒कि॒त्वान् ।

अ॒न्तः । ई॒यते॑ ।

वि॒द्वान् । आ॒ऽरोध॑नं । दि॒वः ॥ ४

सोऽग्निर्होता देवानामाह्वाता भवति । सेदु स एवाग्निर्दूत्यं देवानां दूतकर्म चिकित्वान् जानन् दिवः स्वर्गस्यारोधनमारोहणमारोहणार्हं देवानां स्थानं च विद्वान् जानन् अंतर्द्यावापृथिव्योर्मध्य ईयते । गच्छति ॥ ईङ् गतौ । दिवादिभ्यः श्यन् । तिङ्ङतिङ इति निघातः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ते स्या॑म॒ ये अ॒ग्नये॑ ददा॒शुर्ह॒व्यदा॑तिभिः ।

य ईं॒ पुष्य॑न्त इन्ध॒ते ॥ ५

ते। स्याम। ये। अग्नये। ददाशुः। हव्यदातिऽभिः।

ये। ईं। पुष्यंतः। इंधते ॥ ५

ते तव यजमानाः स्याम। भूयाम। त इत्युक्तं क इत्युच्यते। ये यजमाना अग्नये हव्यदातिभिर्हविर्दानैर्ददाशुः प्रीतिं कुर्वंति। ईमेनमग्निं पुष्यंतो वर्धयंतो ये यजमाना इंधते समिद्भिर्दीप्तियुक्तं कुर्वंति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ते राया ते सुवीर्यैः ससवांसो वि शृण्विरे।

ये अग्ना दधिरे दुवः ॥ ६

ते। राया। ते। सुवीर्यैः। ससऽवांसः। वि। शृण्विरे।

ये। अग्ना। दधिरे। दुवः ॥ ६

ये यजमाना अग्नाग्नौ ॥ सुपां सुलुगित्याकारः ॥ दुवः परिचर्यां दधिरे धारयंति। कुर्वंतीत्यर्थः। ते ससवांसोऽग्निं संभजमाना राया पश्वादिलक्षणेन धनेन विशृण्विरे। विश्रूयंते। प्रख्यायंते। ते सुवीर्यैः शोभनवीर्योपेतैः पुत्रादिभिश्च विश्रूयंते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अस्मे रायो दिवेदिवे सं चरंतु पुरुस्पृहः।

अस्मे वाजास ईरतां ॥ ७

अस्मे इति। रायः। दिवेऽदिवे। सं। चरंतु। पुरुऽस्पृहः।

अस्मे इति। वाजासः। ईरतां ॥ ७

पुरुस्पृह ऋत्विगादिभिरभिलष्यमाणा रायः पश्वादिधनान्यस्मे अस्मासु यजमानेषु दिवे दिवे प्रतिदिनं संचरंतु। प्रचरंत्यो भवंतु ॥ दिव्शब्दादुत्तरस्याः सप्तम्याः सुपां सुलुगित्यादिना शेआदेश जसिदमित्यादिना चंतस्योदात्तत्वं नित्यवीप्सयोरिति द्विर्भावे सत्युत्तरभागस्यानुदात्तं चेत्यनुदात्तत्वं ॥ वाजासोऽन्नानि चास्मे अस्मानीरतां। प्रेरयंतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स विप्रश्चर्षणीनां शवसा मानुषाणां ।

अति क्षिप्रेव विध्यति ॥ ८

सः । विप्रः । चर्षणीनां । शवसा । मानुषाणां ।

अति । क्षिप्राऽइव । विध्यति ॥ ८

विप्रो मेधावी । विप्र इति मेधाविनाम विप्रो धीर इति तन्नामसु पाठात् । सोऽग्निः शवसा बलेन । शव इति बलनाम पाजः शव इति तन्नामसु पाठात् । मानुषाणां मनुसंबंधिनां चर्षणीनां प्रजानां क्षिप्रेव क्षेप्याण्येव विनाशयितुमर्हाणि । दुरितानीति शेषः । अति विध्यति । अति विध्यतु । अतिशयेन नाशयतु ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमेऽष्टमो वर्गः ॥

अग्ने मृळेत्यष्टर्चं नवमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं गायत्रीछंदस्कमग्निदेवताकं । अनुक्रांतं च । अग्ने मृळेति ॥ द्वितीये छंदोम इदं सूक्तं जातवेदस्यनिविद्धानीयं । सूत्रितं च । क्रीळं वः शर्धोऽग्ने मृळेत्याग्निमारुतं । आ० ८. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ने मृळ महाँ असि य ईमा देवयुं जनं ।

इयेथ बर्हिरासदं ॥ १

अग्ने । मृळ । महान् । असि । यः । ईं । आ ।

देवऽयुं । जनं ।

इयेथं । बर्हिः । आऽसदं ॥ १

हे अग्ने मृळ । अस्मान् सुखय । स त्वं महानसि । प्रभूतो भवसि । यस्त्वमीं इमं देवयुं देवानां कामयितारं जनं यजमानं बर्हिर्दर्भमासदं यत्र आसत्तुमा इयेथ आगच्छसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स मानुषीषु दूळभो विक्षु प्रावीरमर्त्यः ।

दूतो विश्वेषां भुवत् ॥ २

सः । मानुषीषु । दुःऽदभः । विक्षु । प्रऽअवीः । अमर्त्यः ।

दूतः विश्वेषां । भुवत् ॥ २

दूळभो दुर्दभो राक्षसादिना दुर्हिंसो मानुषीषु मनुसंबंधिनीषु विक्षु प्रजासु प्रावीः प्रकर्षेण गंतामर्त्योऽमरणधर्मा सोऽग्निर्विश्वेषां सर्वेषां देवानां दूतो भुवत् । भवतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स सद्म परि णीयते होता मंद्रो दिविष्टिषु ।

उत पोता नि षीदति ॥ ३

सः । सद्म । परि । नीयते । होता । मंद्रः । दिविष्टिषु ।

उत । पोता । नि । सीदति ॥ ३

सोऽग्निः सद्म यज्ञगृहं परि णीयते । ऋत्विग्भिः परितो नीयते । नीयमानः सन् दिविष्टिषु यागेषु मंद्रो मदनीयः स्तुत्यः सोऽग्निर्होता च भवति । उतापि च पोता सन्निषीदति । यज्ञगृह उपविशति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत ग्ना अग्निरध्वर उतो गृहपतिर्दमे ।

उत ब्रह्मा नि षीदति ॥ ४

उत । ग्नाः । अग्निः । अध्वरे । उतो इति ।

गृहऽपतिः । दमे ।

उत । ब्रह्मा । नि । सीदति ॥ ४

उतापि चाग्निरध्वरे यागे ग्ना देवपत्नीर्यजति। यष्टा भवतीत्यर्थः। यद्वा ग्ना गच्छत्यध्वर्युर्भवति। उतो अपि च सोऽग्निर्दमे यज्ञगृहे गृहपतिर्यजमानस्य भवति। उतापि च ब्रह्मा ब्राह्मणाच्छंसी सन्निषीदति। उपविशति॥

॥ अथ पंचमी ॥

वेषि ह्यध्वरीयतामुपवक्ता जनानां।

हव्या च मानुषाणां ॥ ५

वेषि। हि। अध्वरिऽयतां। उपऽवक्ता। जनानां।

हव्या। च। मानुषाणां ॥ ५

अध्वरीयतां यज्ञमिच्छतां मानुषाणां मनुसंबंधिनां जनानां हव्या च हव्यानि हवींषि हे अग्ने वेषि हि। कामयसे खलु। उपवक्ताध्वर्युप्रभृतीनां सर्वेषां कर्मणामनुज्ञार्थं मां प्रणयेत्यादिरूपस्य वाक्यस्य वक्ता सन् ब्रह्मा चासि। ब्रह्मा वो वदति जातविद्यामिति श्रुतेः। उपवक्ता सर्वेषां कर्मणामवैकल्यार्थमुपद्रष्टा वा सदस्योऽसि। स हि सदस्यः कर्मणामुपद्रष्टा भवतीत्यापस्तंबेनोक्तत्वात्॥

॥ अथ षष्ठी॥

वेषीद्वस्य दूत्यं१ यस्य जुजोषो अध्वरं।

हव्यं मर्तस्य वोढ़वे ॥

वेषि। इत्। ऊं इति। अस्य। दूत्यं। यस्य।

जुजोषः। अध्वरं।

हव्यं। मर्तस्य। वोढ़वे॥ ६

हे अग्ने त्वं मर्तस्य मनुष्यस्य यस्य यजमानस्याध्वरं यागं हव्यं हविर्भोक्तुं वोढुं॥ वहेर्धातोस्तुमर्थे सेसेनसे इति तवेन्प्रत्ययः। ञ्नित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वं॥ जुजोषः सेवेथाः॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः। लेट्। बहुलं छंदसीति शपः श्लुः द्विर्भावश्च। लेटोऽडाटावित्यडागमः॥ अस्य यजमानस्य दूतं दूतकर्म वेषीद्। कामयस्व एव॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अस्माकं जोष्यध्वरमस्माकं यज्ञमंगिरः ।

अस्माकं शृणुधी हवं ॥ ७

अस्माकं । जोषि । अध्वरं । अस्माकं । यज्ञं । अंगिरः ।

अस्माकं । शृणुधि । हवं ॥ ७

हे अंगिरोऽग्ने त्वमस्माकमध्वरमस्मदीयं यागं जोषि । जुषस्व । सेवस्व । अस्माकमस्मदीयं यज्ञं यजनसाधनं हविश्च जुषस्व । अस्माकमस्मदीयं हवमाह्वानरूपं स्तोत्रं च शृणुधि । शृणु ॥ शृणोतेर्लोटसध्यमैकवचने सिप् । तस्य हिरादेशे श्रुवः शृ चेति धातो श्नु प्रत्ययः शृभावश्च । श्रुशृणुपृकृवृभ्यश्छंदसीति हेर्धिरादेशः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

परि ते दूळभो रथोऽस्माँ अश्नोतु विश्वतः ।

येन रक्षसि दाशुषः ॥ ८

परि । ते । दुःऽदभः । रथः । अस्मान् । अश्नोतु । विश्वतः ।

येन । रक्षसि । दाशुषः ॥ ८

हे अग्ने त्वं येन रथेन विश्वतो विश्वासु सर्वासु दिक्षु गच्छन् दाशुषो हविप्रदातृन्यजमानान्रक्षसि विघ्नेभ्यः पालयसि त्वदीयो दूळभो दुर्दभो दुर्हिंसः स रथोऽस्मान्यजमानान् परि परितः सर्वतोऽश्नोतु । व्याप्नोतु ॥ अश्नोतेर्व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे नवमो वर्गः ॥

अग्ने तमद्येत्यष्टर्चं दशमं सूक्तं वामदेवस्यार्षमाग्नेयं । तथा चानुक्रमणिका । अग्ने तमद्य पदपांक्तं पंचमी महापदपंक्तिरंत्योष्णिक् चतुर्थी षष्ठ्यु पांत्या वा सप्तम्याः पंचको सख्यो तृतीयः सप्तको नवकश्चाष्टम्याः पंचकः पादचतुष्कः सप्तकश्चैष्टुभश्चेति । इदं त्वन्नमपि सूक्तं पदपंक्तिच्छंदस्कं पंचकाश्चत्वारः षट्कश्चैकश्चतुर्थश्चतुष्को वा पदपंक्तिरित्युक्तलक्षणत्वात् । पंचमो तत्र स्वादिष्टेत्येषा महापदपंक्तिः पंच पंचकाः

षट्कस्यैक इति लक्षणसद्भावात् । अंत्या त्रिपा न सद्मेत्येषोष्णिक्छंदस्का । चतुर्थीषष्ठ्योस्तु सप्तम्यां अभिष्टे अद्य इतं न पूतं क्रतं चिचित्र इत्येतास्तिस्र उष्णिहः पदपंक्त्यो वा । अत्र सप्तम्यष्टम्योः पदपंक्त्युष्णिहोः परिभाषोक्तपादविच्छेदापवादाय प्रकारांतरेण विच्छेदः कृतः ॥ दशमेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूत्रितं च । अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैरित्याज्यं । आ० ८. १०. । इति ॥ पिंडपितृयज्ञेऽग्ने तमद्येत्यनयाग्निं प्रत्यागच्छेत् । सूत्रितं च । अग्निं प्रणेयादग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः । आ० २. ७. । इति ॥ पौनराधेयिक्यां स्विष्टकृत्येषैव याज्या सूत्रितं च । अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैरिति संयाज्ये । आ० २. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ने॒ तम॒द्याश्वं॒ न स्तोमैः॒ क्रतुं॒ न भ॒द्रं हृ॑दि॒स्पृशं॑ ।

ऋ॒ध्यामा॑ त॒ ओहैः॑ ॥ १

अग्ने॑ । तं । अ॒द्य । अश्वं॑ । न । स्तोमैः॑ । क्रतुं॑ । न । भ॒द्रं ।

हृ॒दि॒ऽस्पृशं॑ ।

ऋ॒ध्याम॑ । ते॒ । ओहैः॑ ॥ १

हे अग्ने अद्यास्मिन्नहनि वयमृत्विगादय ओहैरिंद्रादिप्रापकैः स्तोमैः स्तोत्रसमूहैस्तं प्रसिद्धं त्वामृध्याम । समर्धयामः । कीदृशं त्वां । अश्वं न वोढारमश्वमिव तथा हविषो वाहकं क्रतुं न कर्मारमिव । उपकर्तारमित्यर्थः । तथा भद्रं भजनीयं हृदिस्पृशं हृदयंगमं । अतिशयेन प्रियमित्यर्थः ॥

पौनराधेयिक्यामिष्टौ प्रधानस्याधा ह्यग्न इत्येषानुवाक्या । एभिर्नो अर्कैरिति तस्यां स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । अभिष्टे अद्येति प्रधानस्य याज्या । सूत्रितं च । अधा ह्यग्न क्रतोर्भद्रस्याभिष्टे अद्य गीर्भिर्गृणंत एभिर्नो अर्कैः । आ० २. ८. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

अधा॒ ह्य॑ग्ने॒ क्रतो॑र्भ॒द्रस्य॒ दक्ष॑स्य सा॒धोः ।

र॒थीरृ॒तस्य॑ बृह॒तो ब॒भूथ॑ ॥ २

अध॑ । हि । अ॒ग्ने॒ । क्र॒तोः । भ॒द्रस्य॑ । दक्ष॑स्य । सा॒धोः ।

र॒थीः । ऋ॒तस्य॑ । बृ॒ह॒तः । ब॒भूथ॑ ॥ २

अधा हि इदानीमेव हे अग्ने त्वं क्रतोरस्मदीया यागस्य रथीर्नेता बभूथ। भवसि ॥ छंदसि लुङ्लङ्लिट इति भवतेर्वर्तमानेऽर्थे लिटि सिपस्थल्। आर्द्धधातुकस्येडूलादेरितीडागमे प्राप्ते बभूथाततंथेति निपातनाद्दिडभावः ॥ कीदृशस्य यागस्य। भद्रस्य भजनीयस्य दक्षस्य प्रवृद्धस्य साधोरभीष्टफलानां साधकस्य ऋतस्य सत्यभूतस्य बृहतो महतः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ए॒भिर्नो॑ अ॒र्कैर्भवा॑ नो अ॒र्वाङ् स्व१॒॑र्ण ज्योतिः॑ ।

अग्ने॒ विश्वे॑भिः सु॒मना॒ अनी॑कैः ॥ ३

ए॒भिः । नः॒ । अ॒र्कैः । भव॑ । नः॒ । अ॒र्वाङ् । स्वः॑ । न ।

ज्योतिः॑ ।

अग्ने॑ । विश्वे॑भिः । सु॒ऽमनाः॑ । अनी॑कैः ॥ ३

हे अग्ने ज्योतिर्ज्योतिष्मान् स्वर्ण सूर्य इव तथा विश्वेभिर्विश्वैः समस्तैरनीकैस्तेजोभिः सुमनाः शोभनमनस्कस्त्वं नोऽस्मदीयैरेभिरेतैरर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैर्नोऽस्माकमस्माकमर्वाङभिमुखो भव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ॒भिष्टे॑ अ॒द्य गी॒र्भिर्गृ॒णन्तोऽग्ने॒ दाशे॑म ।

प्र ते॑ दि॒वो न स्त॑नयन्ति॒ शुष्माः॑ ॥ ४

आ॒भिः । ते॒ । अ॒द्य । गीः॒ऽभिः । गृ॒णन्तः॑ । अग्ने॑ । दाशे॑म ।

प्र । ते॒ । दि॒वः । न । स्त॒न॒य॒न्ति॒ । शुष्माः॑ ॥ ४

अद्याश्विन्दिन्गरे हे अग्ने आभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्गृणंतस्त्वां स्तुवंतो वयस्त्वदिगादयस्ते तुभ्यं दाशेम । हवींषि दद्याम । दिवो न सूर्यस्य रश्मय इव ते त्वदीयाः शुष्माः शोषका ज्वालाः प्र स्वनयंति । प्रकर्षेण शब्दायंते । यद्वा दिवो न मेघा इव त्वदीया ज्वालाः शब्दायंते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तव स्वादिष्ठाग्ने संदृष्टिरिदा चिदह्न इदा चिदक्तोः ।

श्रिये रुक्मो न रोचत उपाके ॥ ५

तव । स्वादिष्ठा । अग्ने । संदृष्टिः । इदा । चित् । अह्नः ।

इदा । चित् । अक्तोः ।

श्रिये । रुक्मः । न । रोचते । उपाके ॥ ५

हे अग्ने स्वादिष्ठा स्वादुतमा प्रियतमा तव त्वदीया संदृष्टिर्दीप्तिरह्न इदा चित् दिवसस्येदानीं चाक्तोरिदा चित् । अक्तुरिति रात्रिनाम यम्यं न्तु वस्तोरिति रात्रिनामसु पाठात् । रात्रेरिदानीं च । अहोरात्र इत्यर्थः ॥ अंजू व्यक्तिम्रक्षणकांतिगतिष्वित्यस्मादक्तोः क्तिन्नेत्यौणादिकसूत्रेण तुप्रत्ययः । तस्य किद्वद्भावस्य तितुत्रेति तीट्प्रतिषेधः । अनिदितामित्युपधानकारलोपः । चोः कुरिति कुत्वं । रुक्मो नालंकार इव श्रिये पदार्थाश्रयितुमुपाकेऽतिके । उपाक इत्यंतिकनाम आक उपाक इति तन्नामसु पाठात् । रोचते । राजते ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

घृतं न पूतं तनूररेपाः शुचि हिरण्यं ।

तत्ते रुक्मो न रोचत स्वधावः ॥ ६

घृतं । न । पूतं । तनूः । अरेपाः । शुचि । हिरण्यं ।

तत् । ते । रुक्मः । न । रोचत । स्वधाऽवः ॥

हे स्वधावः । स्वधायब्दोऽन्ननाचो । अन्नवन्नने पूतं शोधितं हुतं नाज्यमिव तनूस्त्वदीया मूर्तिररेपाः पापरहिता भवति । शुचि शुद्धं हिरण्यं हितरमणीयं ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धं तेजो रुक्मो न भूषणमिव रोचत । रोचते । भासते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

कृतं चिद्धि ष्मा सनेमि द्वेषोऽग्न इनोषि मर्तात् ।

इत्था यजमानादृतावः ॥ ७

कृतं । चित् । हि । स्म । सनेमि । द्वेषः । अग्ने । इनोषि ।
मर्तात् ।
इत्था । यजमानात् । ऋतऽवः ॥ ७

हे ऋतावः सत्यवन्नग्ने कृतं चित् यजमानेन कृतमपि सनेमि चिरंतनं । सने-मीति पुराणनाम सनेमि पूर्व्यमिति पुराणनामसु पाठात् । द्वेषः पापं मर्तान्मनु-ष्याद्यजमानादित्था सत्यं । इत्थेति सत्यनामैतत् अद्धेथेति तन्नामसु पाठात् । इनोषि हि स्म । प्रेरयस्येव खलु । नाशयसीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

शिवा नः सख्या सन्तु भ्रात्राग्ने देवेषु युष्मे ।

सा नो नाभिः सदने सस्मिन्नूधन् ॥ ८

शिवा । नः । सख्या । सन्तु । भ्रात्रा । अग्ने । देवेषु । युष्मे इति ।
सा । न । नाभिः । सदने । सस्मिन् । ऊधन् ॥ ८

हे अग्ने नोऽस्मदीयानि सख्या सख्यानि भ्रात्रा भ्रात्राणि भ्रातृत्वसंबंधीनि कर्माणि देवेषु द्योतमानेषु युष्मे युष्मासु ॥ सुपां सुलुगिति सप्तमीबहुवचनस्य शेआदेशः ॥ शिवा शिवानि सन्तु । मंगलानि भवंतु । सा सखित्वभ्रातृकर्मसंततिः सदने देवानां स्थाने सस्मिन्नूधनि सर्वस्मिन्यज्ञे नोऽस्माकं नाभिर्बंधनं भवति ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे दशमो वर्गः ॥

॥ इति चतुर्थे मंडले प्रथमोऽनुवाकः ॥

द्वितीयेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र भद्रं त इति षडृचं प्रथमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रिष्टुप्छंदस्कमग्निदेवताकं । भद्रं षडित्यनुक्रमणिका । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदसोदमादिके द्वे सूक्ते विनियुक्ते । तथा च सूत्रितं । भद्रं त अग्न इति सूक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

भद्रं ते अग्ने सहसिन्ननीकमुपाक आ रोचते सूर्यस्य ।
रुशद्दृशे ददृशे नक्तया चिदरूक्षितं दृश आ रूपे अन्नं ॥ १

भद्रं । ते । अग्ने । सहसिन् । अनीकं । उपाके । आ ।
रोचते । सूर्यस्य ।
रुशत् । दृशे । ददृशे । नक्तऽया । चित् । अरूक्षितं । दृशे ।
आ । रूपे । अन्नं ।

हे सहसिन् बलवन्नग्ने ते त्वदीयं भद्रं भजनीयमनीकं तेजः सूर्यस्योपाके समीपभूते । दिवस इत्यर्थः आ रोचते । समंताद्दीप्यते । रुशद्रोचमानं दृशे दर्शनीयं तेजो नक्तया चिद्रात्रावपि ददृशे । दृश्यते । आ इत्ययं समुच्चयार्थे वर्तते । आ किंच अरूक्षितं स्निग्धं दृशे दर्शनीयमन्नं पुरोडाशादिरूपं रूपे रूपवति त्वय्यृत्विगादिभिर्दत्तं भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वि षाह्यग्ने गृणते मनीषां खं वेपसा तुविजात स्तवानः ।
विश्वेभिर्यद्वावनः शुक्र देवैस्तन्नो रास्व सुमहो भूरि मन्म ॥ २

वि । साहि । अग्ने । गृणते । मनीषां । खं । वेपसा ।
तुविऽजात । स्तवानः ।
विश्वेभिः । यत् । वावनः । शुक्र । देवैः । तत् । नः । रास्व ।
सुऽमहः । भूरि । मन्म ॥ २

हे तुविजात मंथनीयारणिद्वारा यज्ञादिकर्मसु बहुजन्मन्नग्ने स्तवान ऋत्विमादिभिः स्तूयमानस्त्वं वेपसा यज्ञादिकर्मणा । वेप इति कर्मनाम वेपो वेपो विष्टीति कर्मनामसु पाठात् । मनीषां स्तुतिं रणते कुर्वते यजमानाय स्वं यजमानप्राप्यस्य पुण्यलोकस्य द्वारं विष्यसि । विमुंचेत्यर्थः ॥ षोऽन्तकर्मणीत्यस्माद्धातोर्लोटि मध्यमपुरुषैकवचनं । सिप् । दिवादिभ्यः श्यन् । तस्य बहुलं छंदसीति लुक् । आदेच उपदेशेऽशितीत्यात्वं । सेर्हिरादेशः । तिङ्ङतिङ इति निघातः ॥ हे शुक्र दीप्यमानाग्ने त्वं विश्वेभिर्विश्वैः सर्वैः ॥ बहुलं छंदसीति भिस ऐस्भावः ॥ देवैरिंद्रादिभिः सह सत्यम्यादिधनं वनो यजमानेभ्यः प्रयच्छेः ॥ वनतेर्लेट् तस्य सिप इतश्च लोप इतीकारलोपः ॥ बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्लुः । श्लाविति द्विर्वचनं । हलादिशेषः । लेटोऽडाटावित्यडागमः । यद्वृत्तान्नित्यमिति निघाताभावः ॥ हे सुमहः शोभनतेजस्काग्ने भूरि प्रभूतं मन्म मननीयं वहनं नोऽस्मभ्यं रास्व । देहि ॥

षष्ठापित्वयत्ते स्विष्टकृतोऽग्निः कव्यवाहनो यष्टव्यः । तस्य द्वे अनुवाक्ये । तत्र त्वदग्ने काव्येति द्वितीयानुवाक्या । तथा च सूत्रितं । त्वदग्ने काव्या त्वन्मनीषाः स प्रत्नथा सहसा जायमानः । आ० २. १९. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते तृतीया ॥

त्वद॑ग्ने का॒व्या त्वन्म॑नी॒षास्त्वदु॒क्था जा॑यन्ते॒ राध्या॑नि ।

त्वदे॑ति॒ द्रवि॑णं वी॒रपे॑शा इ॒त्थाधि॑ये दा॒शुषे॒ मर्त्या॑य ॥ ३

त्वत् । अ॒ग्ने॒ । का॒व्या । त्वत् । म॒नी॒षाः । त्वत् । उ॒क्था ।
जा॒य॒न्ते॒ । राध्या॑नि ।

त्वत् । ए॒ति॒ । द्रवि॑णम् । वी॒रऽपे॑शाः । इ॒त्थाऽधि॑ये । दा॒शुषे॑ ।
मर्त्या॑य ॥ ३

हे अग्ने काव्या काव्यानि कविभिर्मेधाविभिर्देवतानयनादीन्यग्निसंबंधीनि कर्माण्याध्वर्यवाणि कर्माणि वा त्वत्त्वत्तो जायंते । उत्पद्यंते । मनीषाः स्तुतिरूपा वाचस्त्वत्त एव जायंते । राध्यानि राद्धुं योग्यान्युक्थोक्थानि शस्त्राणि त्वत्तो जायंते । इत्थाधिये । धीरिति कर्मनाम । इत्थेति सत्यनामसु पाठात् सत्यकर्मणे दाशुषे हवींषि दत्तवते मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय वीरपेशाः । पेश इति रूपनाम ।

रूदं पिक्रांतं रूपं । अत्र लिंगव्यत्ययेन घोरपैषा इति रूपं इनिषं पश्चादिक्षनं त्यवन्त एति । निर्गच्छति । उत्पद्यत इत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वद्वाजी वाजंभरो विहाया अभिष्टिकृज्जायते सत्यशुष्मः ।

त्वद्रयिर्देवजूतो मयोभुस्त्वदाशुर्जूजुवाँ अग्ने अर्वा ॥ ४

त्वत् । वाजी । वाजंऽभरः । विऽहायाः । अभिष्टिऽकृत् ।

जायते । सत्यऽशुष्मः ।

त्वत् । रयिः । देवऽजूतः । मयःऽभुः । त्वत् । आशुः ।

जूजुऽवान् । अग्ने । अर्वा ॥ ४

हे अग्ने वाजी बलवान्वाजंभरो हविर्लक्षणास्य वाहकः ॥ अग्नेर्वाजंभर इत्येषा वैदिकी संज्ञा । संज्ञायां भृतॄवृजीति वाजशब्दे कर्मण्युपपदे खच्प्रत्ययः । अरुर्द्विषदजंतस्येति मुमागमः । चित इत्यंतोदात्तत्वं ॥ विहाया महानभिष्टिकृत् अभ्येषणकर्ता । सत्यशुष्मः सत्यबलः पुत्रस्त्वत्तो जायते । उत्पद्यते । देवजूतो देवैः प्रेरितो मयोभुः सुखप्रदः । मय इति सुखनामैतत् । रयिर्धनं त्वज्जायते । आशुः शीघ्रगामी । अप्रतिहतगमन इत्यर्थः । जूजुवान्वेगेन गच्छन्नर्वाश्वस्त्वत्तो जायते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वामग्ने प्रथमं देवयंतो देवं मर्ता अमृत मंद्रजिह्वं ।

द्वेषोयुतमा विवासंति धीभिर्दमूनसं गृहपतिममूरं ॥ ५

त्वां । अग्ने । प्रथमं । देवऽयंतः । देवं । मर्ताः । अमृत ।

मंद्रऽजिह्वं ।

द्वेषःऽयुतं । आ । विवासंति । धीभिः । दमूनसं । गृहऽपतिं ।

अमूरं ॥ ५

हे अमृत अमरणशीलाग्ने देवयंतो देवानिच्छंतो मर्त्या मनुष्या यजमानास्त्वां धीभिः स्तुतिभिः कर्मभिर्वा आ विवासंति। समंतात्परिचरंति। कीदृशं त्वां प्रथमं देवानामाद्यं देवं द्योतमानं मंद्रजिह्वं। देवानां मादयित्रीं जिह्वा यस्य तं। द्वेषोयुतं द्वेषसां पापानां पृथक्कर्तारं दमूनसं रक्षसां दमनकरणमनसोपेतं। दमूनःशब्दस्य कथमयमर्थ इति दमूना दममना वा दानमना वा दांतमना वापि वा दम इति गृह-नाम तन्मनाः स्यादिति यास्केनोक्तत्वादिति॥ दमु उपशमने। दमेरूनसिरित्यौणा-दिक ऊनसिप्रत्ययः॥ गृहपतिं गृहाणां पालयितारममूरममूढं। प्रगल्भमित्यर्थः॥

स्वस्त्ययन्यामारे अस्मदिति सूक्तमतोऽग्नेर्याज्या। सूत्रितं च आरे अस्मद-मतिमारे अंहः। आ० २. १०. । इति॥

अथ षष्ठी॥

आरे अस्मदमतिमारे अंह आरे विश्वां दुर्मतिं यन्निपासि।

दोषा शिवः सहसः सूनो अग्ने यं देव आ चित्सचसे स्वस्ति॥ ६

आरे। अस्मत्। अमतिं। आरे। अंहः। आरे। विश्वां।

दुःऽमतिं। यत्। निऽपासि।

दोषा। शिवः। सहसः। सूनो इति। अग्ने। यं। देव।

आ। चित्। सचसे। स्वस्ति॥ ६

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्र। मथ्यमानोऽग्निर्मंथनकारिणां हि बलेन जायत इत्यग्नेर्बलपुत्रत्वं। हे अग्ने दोषा रात्रौ शिवः शिवकरो देवो द्योतमानस्त्वं यं यान-स्मान् स्वस्त्यविनाशाय आ सचसे परितः सेवसे। चिदिति पूरणः। यद्यस्मात्कारणा-न्निपासि यजमानान्नितरां पालयसि तेभ्योऽस्मदस्मत्तोऽमतिं पापरूपामशनेच्छामारे दूरे कुरु। अशनाया वै पाप्मामतिरिति ब्राह्मणं। आरे दूरेऽस्मत्तोंऽहः पापं कुरु। आरे इति दूरनामैतत्। अस्मत्त आरे दूरे दुर्मतिं दुर्गमनस्त्वं कुरु॥

॥ इति तृतीयस्य पंचम एकादशो वर्गः॥

यस्त्वामग्न इति षड्टचं द्वितीयं सूक्तं। वामदेव ऋषिः। त्रैष्टुभं छंदः। अग्नि-र्देवता। यस्त्वामित्यनुक्रांतं॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यस्त्वाम॑ग्न इ॒नध॑ते य॒तस्रु॒क्त्रिस्ते॒ अन्नं॑ कृ॒णव॒त्सस्मि॒न्नह॑न्।
स सु द्यु॒म्नैर॒भ्य॑स्तु प्र॒सक्ष॒त्तव॒ क्रत्वा॑ जातवेदश्चिकि॒त्वान्॥ १

यः। त्वा॒। अ॒ग्ने॒। इ॒नध॑ते। य॒तऽस्रु॑क्। त्रिः। ते॒। अन्न॑म्।
कृ॒णव॑त्। सस्मि॑न्। अह॑न्।
सः। सु। द्यु॒म्नैः। अ॒भि। अ॒स्तु॒। प्र॒ऽसक्ष॑त्। तव॑। क्रत्वा॑।
जा॒त॒ऽवे॒दः॒। चि॒कि॒त्वान्॥ १

हे अग्ने यतस्रुक् स्रुचा संयतो यो यजमानस्त्वामिनधते दीप्तियुक्तं कुर्यात्। यः सस्मिन्नहन् सर्वस्मिन्नहनि ते तुभ्यं त्रिस्त्रिवारं सवनत्रयेऽन्नं हविर्लक्षणमन्नं कृणवत् कुर्यात् हे जातवेदो जातानां वेदितरग्ने तव तीक्ष्णेन क्रत्वेंधनादिहेतुना कर्मणा प्रसक्षत् प्रसह्यमानं त्वदीयं तेजश्चिकित्वान् जानन् स यजमानो द्युम्नैर्धनैर्यशोभिर्वा सु अत्यंतमभ्यस्तु। शत्रूनभिभवतु॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इ॒ध्मं यस्ते॑ ज॒भर॑च्छश्रमा॒णो म॒हो अ॑ग्ने॒ अनी॑क॒मा स॑प॒र्यन्।
स इ॑धा॒नः प्रति॒ दोषा॑मु॒षासं॒ पुष्य॑न्र॒यिं स॑चते॒ घ्नन्न॒मित्रा॑न्॥ २

इ॒ध्मम्। यः। ते॒। ज॒भर॑त्। श॒श्र॒मा॒णः। म॒हः। अ॒ग्ने॒।
अनी॑कम्। आ। स॒प॒र्यन्।
सः। इ॒धा॒नः। प्रति॑। दोषा॑म्। उ॒षस॑म्। पुष्य॑न्। र॒यिम्।
स॒च॒ते॒। घ्नन्। अ॒मित्रा॑न्॥ २

हे अग्ने यो यजमानस्ते तुभ्यमिध्मं होमसाधनं समिज्जातं जभरत् आहरेत्॥ हृञ् हरणे। लिङर्थे लेट्। तस्य तिप इतश्च लोप इतीकारलोपः बहुलं छंदसीति शपः श्लुः। द्विर्वचनादिकार्यं। लेटोऽडाटावित्यडागमः हृग्रहोर्भ इति भत्वं॥

यश्शमाय इध्माद्याहरणे श्राम्यन्मश्रो भवतस्त्वानीकं। आकारयार्थं। तेजश्च सपर्यन्परिचरन् यो यजमानो दोषां प्रति रात्रिं लक्षीकृत्योषसं प्रत्युषःकालं च लक्षीकृत्य। कालद्वयेऽपीत्यर्थः। इधान इंधानस्त्वां दीप्तियुक्तं करोति पुष्यन् प्रजाभिः पशुभिश्च पुष्टः सन् स यजमानोऽमित्रान् शत्रून् घ्नन्हिंसन्रयिं धनं सचते। सेवते। सर्वदा पश्वादिधनसंपन्नो भवतीत्यर्थः॥

उखासंभरणीयेष्टावग्नेः क्षत्रवतोऽनुवाक्या। तथा च सूत्रितं। अग्निरीशे बृहतः क्षत्रियस्यार्चामि ते सुमतिं घोष्यर्वाक्। आ० ४.१.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते तृतीया॥

अग्निरीशे बृहतः क्षत्रियस्याग्निर्वाजस्य परमस्य रायः।

दधाति रत्नं विधते यविष्ठो व्यानुषङ्मर्त्याय स्वधावान्॥ ३

अग्निः। ईशे। बृहतः। क्षत्रियस्य। अग्निः। वाजस्य।

परमस्य। रायः।

दधाति। रत्नं। विधते। यविष्ठः। वि। आनुषक्।

मर्त्याय। स्वधाऽवान्॥ ३

अग्निर्बृहतो महतः क्षत्रियस्य बलस्येशे। ईश्वरो भवति॥ वर्तमानार्थे लिट्॥ किंच, अग्निः परमस्योत्कृष्टस्य वाजस्यान्नस्य रायः पश्वादेर्धनस्य चेशे। यविष्ठो युवतमः स्वधावानन्नवान् तेजस्वी वाग्निर्विधते परिचरते। विधतिः परिचरणकर्मेति यास्कः। मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय रत्नं रमणीयं धनमानुषक् अनुषक्तं विदधाति। करोति॥

॥ अथ चतुर्थी॥

यच्चिद्धि ते पुरुषत्रा यविष्ठाचित्तिभिश्चकृमा कच्चिदागः।

कृधी ष्वस्माँ अदितेरनागान्व्येनांसि शिश्रथो विष्वगग्ने॥ ४

यत् । चित् । हि । ते । पुरुषऽत्रा । यविष्ठ । अचित्तिऽभिः ।

चकृम । कत् । चित् । आगः ।

कृधि । सु । अस्मान् । अदितेः । अनागान् । वि । एनांसि ।

शिश्रथः । विष्वक् । अग्ने ॥ ४

हे यविष्ठ युवतमाग्ने यच्चिद्धि यद्यपि खलु ते त्वदीयेषु पुरुषत्रा परिचारकेष्वचित्तिभिरज्ञानैः कच्चिदागः किंचिदपि पापं वयं चकृम तथापि हे अग्ने अस्मानदितेर्भूमेरनागानरागसः पापरहितान् सु अत्यंतं कृधि। कुरु। हे अग्ने विष्वक् सर्वतो विद्यमानान्येनांस्यस्माभिः कृतानि पापानि विशिश्रथः। विश्लथय। शिथिलीकुरु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

महश्चिदग्न एनसो अभीक ऊर्वाद्देवानामुत मर्त्यानां ।

मा ते सखायः सदमिद्रिषाम यच्छा तोकाय तनयाय

शं योः ॥ ५

महः । चित् । अग्ने । एनसः । अभीके । ऊर्वात् ।

देवानां । उत । मर्त्यानां ।

मा । ते । सखायः । सदं । इत् । रिषाम । यच्छ ।

तोकाय । तनयाय । शं । योः ॥ ५

हे अग्ने देवानामिंद्रादीनामुत अपि च मर्त्यानां मनुष्याणामभीकेऽतिके। अभीक इत्यंतिकनामैतत्। अत्राभिर्यत्पापं कृतं महश्चिन्महतोऽप्यूर्वाद्विस्तृतादस्मादेनसः पापात्ते त्वदीयाः सखायो मित्रभूताः स्तोतारो वयं सदमित्सर्वदैव मा रिषाम। मा हिंसिता भूम। हे अग्ने त्वं तोकाय पुत्राय तनयाय पौत्राय शं पापकृतोपद्रवाणां शांतिं योः सुकृतोत्पादितं सुखं च यच्छ। देहि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यथा ह त्यद्वसवो गौर्यं चित्पदि षिताममुंचता यजत्राः ।

एवो ष्व१स्मन्मुंचता व्यंहः प्र तार्यग्ने प्रतरं न आयुः ॥ ६

यथा । ह । त्यत् । वसवः । गौर्यं । चित् । पदि । सिताम् ।

अमुंचत । यजत्राः ।

एवो इति । सु । अस्मत् । मंचत । वि । अंहः । प्र । तारि ।

अग्ने । प्रऽतरम् । नः । आयुः ॥ ६

यजत्रा यजनीयाः पूजार्हा हे वसवो निवासयितारोऽग्नयो यूयं यथा ह यथैव त्यत्त्यां तां पदि पादे सितां बद्धां गौर्यं चित् गौरीं गामप्यमुंचत त्यक्तवंतो भयात्त एवो एवमेवास्मत्तोऽंहः पापं सु अत्यंतं विमुंचत । विमुक्तं कुरुत । बहुवचनं पूजार्थं । हे अग्ने त्वया प्रतरं प्रवृद्धं नोऽस्मदीयमायुः प्रतारि । प्रवृद्धं क्रियतां ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे द्वादशो वर्गः ॥

प्रत्यग्निरिति पंचर्चं तृतीयं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं तत्तन्मंत्रवर्णाभिधेयोषःप्रभृतिदैवतं वा । तथा चानुक्रांतं । प्रत्यग्निः पंच लिंगोक्तदैवतं त्वेक इति ॥ लैंगिको विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रत्यग्निरुषसामग्रमख्यद्विभातीनां सुमना रत्नधेयं ।

यातमश्विना सुकृतो दुरोणमुत्सूर्यो ज्योतिषा देव एति ॥ १

प्रति । अग्निः । उषसाम् । अग्रम् । अख्यत् । विऽभातीनाम् ।

सुऽमनाः । रत्नऽधेयम् ।

यातम् । अश्विना । सुऽकृतः । दुरोणम् । उत् । सूर्यः ।

ज्योतिषा । देवः । एति ॥ १

सुमनाः शोभनमनस्कोऽग्निर्विभातीनां व्युच्छंतीनामुषसामुषोदेवतानां रत्नधेयं रत्नधानं । धनप्रकाशकमित्यर्थः । अग्रं प्रति पूर्वकालं लक्षीकृत्याख्यत् । प्रवृद्धो भवति । हे अश्विनाश्विनौ युवां सुकृतो यजमानस्य दुरोणं गृहं । दुरोण इति गृहनाम दुरोणे दुर्यां इति गृहनामसु प्र ठात् । यातं । गच्छतं । सूर्यं ऋत्विगादीनां प्रेरको देवो ज्योतिषा स्वेन तेजसोदेति । उषःकाले प्रादुर्भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऊर्ध्वं भानुं सविता देवो अश्रेद् द्रप्सं दविध्वद्गविषो न सत्वा ।

अनु व्रतं वरुणो यंति मित्रो यत्सूर्यं दिव्यारोहयंति ॥ २

ऊर्ध्वं । भानुं । सविता । देवः । अश्रेत् । द्रप्सं । दविध्वत् ।

गोऽइषः । न । सत्वा ।

अनु । व्रतं । वरुणः । यंति । मित्रः । यत् । सूर्यं । दिवि ।

आऽरोहयंति ॥ २

सविता प्रेरको देव ऊर्ध्वं सुन्मुखं भानुमश्रेत् । आश्रयति । यद्यदा रश्मयः सूर्यं दिवि द्युलोक आरोहयंति आरोहणं कारयंति तदा वरुणो रात्र्यभिमानी देवो मित्रोऽहरभिमान्यन्ये देवाश्च व्रतं तत्संबंधि कर्मानुयंति । अनुगच्छंति । अनुगमने दृष्टांत उच्यते । द्रप्सं पार्थिवं रजो दविध्वद् न्वन् । । विकरन्नित्यर्थः । गविषो गा इच्छन् सत्वा न वृषभ इव तद्वत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यं सीमकृण्वन्तमसे विपृचे ध्रुवक्षेमा अनवस्यंतो अर्थं ।

तं सूर्यं हरितः सप्त यह्वीः स्पशं विश्वस्य जगतो वहंति ॥ ३

यं । सीं । अकृण्वन् । तमसे । विऽपृचे । ध्रुवऽक्षेमाः ।

अनवऽस्यंतः । अर्थं ।

तं । सूर्यं । हरितः । सप्त । यह्वीः । स्पशं । विश्वस्य । जगतः । वहंति ॥ ३

ध्रुवच्युतः स्थिरनिवासाः सृष्टिकर्तारो देवाः यो समंततस्तमसो विवेचने पृथक्करणायार्थं जगच्चक्षणं कार्यमनवस्यंतोऽविमुंचंतः कुर्वंत एव यं सूर्यमतस्थन्। असृजन्नित्यर्थः। यह्वीर्महत्यः सप्त सप्तसंख्याका हरितोऽश्वा विश्वस्य समस्तस्य जगतः प्राणिसमूहस्य स्पशं प्रेरकत्वेन ज्ञातारं तं सूर्यं वहंति। धारयंति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वहिष्ठेभिर्विहरन्यासि तंतुमवव्ययन्नसितं देव वस्म ।
दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य चर्मेवावाधुस्तमो अप्स्वं१ंतः ॥ ४

वहिष्ठेभिः । विऽहरन् । यासि । तंतुं । अवऽव्ययन् ।
असितं । देव । वस्म ।
दविध्वतः । रश्मयः । सूर्यस्य । चर्मऽइव । अव । अधुः ।
तमः । अप्ऽसु । अंतरिति ॥ ४

हे देव द्योतमान सूर्य त्वं जगन्निर्वाहात्मकस्य रसस्यादानार्थं तंतुं रश्मिसमूहं विहरन्विस्तारयन् असितं कृष्णवर्णं वस्म नक्तंचराणां निवासभूतां रात्रिमवव्ययन् अवाचीनं यथा भवति तथा संवृण्वन्। तिरस्कुर्वन्नित्यर्थः। वहिष्ठेभिर्वोढृतमैरश्वैर्यासि। गमनमार्गं गच्छसि। अस्यर्च्चः पूर्वार्धं सूर्यस्य प्रत्यक्षमर्थं प्रतिपाद्योत्तरार्धं परोक्षमर्थं प्रतिपादयितुमाह। दविध्वतो धुन्वानाः सूर्यस्य संबंधिनो रश्मयः किरणा अप्स्वंतरिक्षे। आप इत्यंतरिक्षनाम आकाशमापः पृथिवी तन्नामसु पाठात्। अंतर्मध्ये चर्मेव चर्मवदवस्थितं तमोऽंधकारमवाधुः। अवाचीनमदधुः। तिरस्कुर्वंतीत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

अनायतो अनिबद्धः कथायं न्यङ्ङुत्तानोऽव पद्यते न ।
कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कंभः समृतः पाति नाकं ॥ ५

अनायतः। अनिऽबद्धः। कथा। अयं। न्यङ्। उत्तानः।
अवं। पद्यते। न।
कया। याति। स्वधया। कः। ददर्श। दिवः। स्कंभः।
संऽऋतः। पाति। नाकं॥ ५

आयतशब्दो दूरवाची। तद्विपरीतोऽनायत आसीनः स्वयं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानो मंडलाभिमानी सूर्योऽनिबद्धः। केनापि बद्धो न क्रियते। अपि चायं सूर्यो न्यङ् न्यङ्मुखः सन् केनचित्कथा कथं नावपद्यते। न हिंस्यते। किंचायमुत्तान ऊर्ध्वमुखत्वेन तिष्ठन् कया स्वधया केन बलेन याति। गच्छति। स्वधाशब्दोऽन्नवाच्यत्र तत्कार्यं बलं लक्षयति। अपि च दिवो द्युलोकस्य स्कंभः स्तंभः संऋतो नाकेन समवेतः सूर्यो नाकं स्वर्गं पाति। पालयति। को ददर्श। तत्वतः को पश्यति। न कोऽपि जानातीत्यर्थः॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे त्रयोदशो वर्गः॥

प्रत्यग्निरुषस इति पंचर्चं चतुर्थं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं मांत्रवर्णिकदैवतं वा। तथा चानुक्रांतं। प्रत्यग्निरिति। लिंगोक्तदैवतं त्विति तुशब्दादस्यापि सूक्तस्य लिंगोक्तदैवतत्वं॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

प्रत्यग्निरुषसो जातवेदा अख्यद्देवो रोचमाना महोभिः।
आ नासत्योरुगाया रथेनेमं यज्ञमुप नो यातमच्छं॥ १

प्रति। अग्निः। उषसः। जातऽवेदाः। अख्यत्। देवः।
रोचमानाः। महःऽभिः।
आ। नासत्या। उरुऽगाया। रथेन। इमं। यज्ञं। उप।
नः। यातं। अच्छं॥ १

देवो द्योतमानो जातवेदा जातधनोऽग्निसंइंधो भिक्तिजोभी रोचमाना दीप्यमाना उषसः प्रत्युषसो लक्ष्मीस्त्याख्यत् । प्रवृद्धो भवति । उरुगाया प्रभूतगमनौ हे नासत्याश्विनौ रथेन नोऽस्मदीयमिमं यज्ञमच्छाभिमुखमुपयातं । उपगच्छतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऊर्ध्वं केतुं सविता देवो अश्रेज्ज्योतिर्विश्वस्मै भुवनाय कृण्वन् ।
आप्रा द्यावापृथिवी अंतरिक्षं वि सूर्यो रश्मिभिश्चेकितानः ॥ २

ऊर्ध्वं । केतुं । सविता । देवः । अश्रेत् । ज्योतिः । विश्वस्मै ।
भुवनाय । कृण्वन् ।
आ । अप्राः । द्यावापृथिवी इति । अंतरिक्षं । वि । सूर्यः ।
रश्मिऽभिः । चेकितानः ॥ २

विश्वस्मै सर्वस्मै भुवनाय लोकाय ज्योतिस्तेजः कृण्वन् कुर्वन् सविता प्रेरको देव ऊर्ध्वमुन्मुखं केतु प्रकाशकं भानुमश्रेत् । आश्रयति । वि चेकितानः सर्वं विशेषेण पश्यन् सूर्यो रश्मिभिः स्वकीयैः किरणैर्द्यावापृथिवी द्युलोकभूलोकावंतरिक्षं चाप्राः । समंतादपूरयत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आवहंत्यरुणीर्ज्योतिषागान्मही चित्रा रश्मिभिश्चेकिताना ।
प्रबोधयंती सुवितायं देव्युषा ईयते सुयुजा रथेन ॥ ३

आऽवहंती । अरुणीः । ज्योतिषा । आ । अगात् । मही ।
चित्रा । रश्मिऽभिः । चेकिताना ।
प्रऽबोधयंती । सुवितायं । देवी । उषाः । ईयते । सुऽयुजा ।
रथेन ॥ ३

आवहंतो धनानि धारयंत्यरुणीररुणवर्णा। प्रथमैकवचने द्वितीयाबहुवचन छांदसं। ज्योतिषा तेजसा युक्ता महो महता रश्मिभिः किरणैश्चित्रा दर्शनीया चेकिताना जानन्त्युषा आगात्। आगच्छत्। किंच प्रबोधयंती सुप्तान् प्रबुद्धान् कुर्वंती देवी द्योतमानोषाः सुयुजा शोभनयुक्तेन रथेन सुविताय सुखप्राप्तय ईयते। गच्छति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ वां वहिष्ठा इह ते वहंतु रथा अश्वास उषसो व्युष्टौ।

इमे हि वां मधुपेयाय सोमा अस्मिन्यज्ञे वृषणा मादयेथां॥४

आ। वां। वहिष्ठाः। इह। ते। वहंतु। रथाः। अश्वासः।

उषसः। विऽउष्टौ।

इमे। हि। वां। मधुऽपेयाय। सोमाः। अस्मिन्। यज्ञे।

वृषणा। मादयेथां॥ ४

हे अश्विनाविह यज्ञे वहिष्ठा वोढृतमास्ते प्रसिद्धा रथा रंहणा गंतारोऽश्वासोऽश्वा वां युवामुषस उषोदेवताया व्युष्टौ व्युच्छनकाल आ वहंतु। समंताद्वहंतु। हि यस्मात्कारणात् हे वृषणा वृषणौ कामानां वर्षितारौ हे अश्विनाविमे सोमा वां युवां मधुपेयाय मधोः सोमस्य पानायास्मिन्यज्ञे मादयेथां। हर्षयेथां॥

॥ अथ पंचमी ॥

अनायतो अनिबद्धः कथायं न्यङ्ङुत्तानोव पद्यते न।

कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कंभः समृतः पाति

नाकं॥ ५

अनायतः। अनिऽबद्धः। कथा। अयं। न्यङ्। उत्तानः।

अवं। पद्यते। न।

कया। याति। स्वधया। कः। ददर्श। दिवः। स्कंभः।

संऽऋतः। पाति। नाकं ॥ ५

इयमृक्पूर्वं व्याख्याता।

॥ इति तृतीयस्य पंचमे चतुर्दशो वर्गः ॥

अग्निर्होतेति दशर्चं पंचमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं गायत्रं। अत्रेयमनुक्रमणिका। अग्निर्होता दश गायत्रमृषिर्बोधदिति द्वाभ्यां सोमकं साहदेव्यमभ्यवदत्पराभ्यामश्विनायुरयाचतेति। बोधद्यदिति द्वृचेन सोमकराजा स्तूयत एष वामिति द्वृचेनाश्विनौ शिष्टाभिः षड्भिरग्निः स्तूयते। अतस्ता एव देवताः॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः। पश्वोः पर्यग्निकरणेऽग्निर्होता न इत्याद्यस्तृचोऽनुवचनीयः। तथा च सूत्रितं। अग्निर्होता न इति तृचं पर्यग्नयेऽन्वाह। आ० ३. २.। इति॥ प्रातरनुवाकेऽप्याग्नेये क्रतौ गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चायं तृचो विनियुक्तः। तथा च सूत्रितं। अग्निर्होता नो अध्वर इति तिस्रः। आ० ४. १३.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्निर्होता नो अध्वरे वाजी सन्परि णीयते।

देवो देवेषु यज्ञियः॥ १

अग्निः। होता। नः। अध्वरे। वाजी। सन्। परि। नीयते।

देवः। देवेषु। यज्ञियः॥ १

होता देवानामाह्वाता होमनिष्पादको वाग्निर्नोऽस्मदीयेऽध्वरे यागे। वाजीत्येतदश्वोपमानार्थं। वाजी शीघ्रगामी घोटाश्व इव तथा देवेभ्यो हविर्वाहकः सन् परि णीयते। परितः समंतात्प्राप्यते। तथा ब्राह्मणं च भवति। वाजी सन्परिणीयत इति वाजिनमिव ह्येनं संतं परिणयंति। ऐ० ब्रा० २. ५.। इति वीदृशोऽग्निः। देवेषु द्योतमानेष्विंद्रादिषु मध्ये देवो द्योतमानो यज्ञियो यज्ञार्हः॥

। अथ द्वितीया ॥

परि त्रिविष्ट्यध्वरं यात्यग्नी रथीरिव ।

आ देवेषु प्रयो दधत् ॥ २

परि । त्रिऽविष्टि । अध्वरं । याति । अग्निः । रथीःऽइव ।

आ । देवेषु । प्रयः । दधत् ॥ २

देवेषु द्योतमानेष्विंद्रादिषु । प्रय इत्यन्ननामेदं । प्रयो यजमानैर्दत्तं हवीरूप-मन्नमा दधत् आ समंताद्धारयन्नग्निरंगनादिगुणविशिष्टोऽग्निस्त्रिविष्टि त्रिवारं । सवनत्रयेऽपीत्यर्थः । परि परितः समंतादध्वरं यजमानैः कृतं यागं याति । गच्छति । परिगमने दृष्टांतः । रथीरिव । रथवान्पुरुषो यथा शीघ्रं याति तद्वत् तथा च ब्राह्मणं । परि त्रिविष्ट्यध्वरं यात्यग्नी रथीरिवेत्येष हि रथीरिवाध्वरं पर्येति । ऐ० ब्रा० २. ५. । इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

परि वाजपतिः कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत् ।

दधद्रत्नानि दाशुषे ॥ ३

परि । वाजऽपतिः । कविः । अग्निः । हव्यानि । अक्रमीत् ।

दधत् । रत्नानि । दाशुषे ॥ ३

वाजपतिर्वाजानामन्नानां पतिः पालकः । परि वाजपतिः कविरित्येष हि वाजानां पतिः । ऐ० ब्रा० २. ५. । इति ब्राह्मणं । कविः क्रांतदर्शी मेधावी वा दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय रत्नादि रमणीयानि धनानि दधत् प्रयच्छन्नग्निर्हव्यानि हवींषि पर्यक्रमीत् । परितः क्रामति । व्याप्नोति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं यः सृंजये पुरो दैववाते समिध्यते ।

द्युमाँ अमित्रदंभनः ॥ ४

अयं। यः। संऽजये। पुरः। दैवऽवाते। सम्ऽइध्यते।

द्युऽमान्। अमित्रऽदंभनः॥ ४

यः प्रसिद्धोऽयं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानोऽग्निर्दैववाते देववातस्य पुत्रे संजये। संजयो नाम कश्चित्सोमयाजो। तस्मिन्निमित्तभूते सति। तद्यागार्थमित्यर्थः। संजयस्य यष्टृत्वं तैत्तिरीया आमनंति। वासिष्ठो ह सात्यहव्यो देवभागं पप्रच्छ यत्सृंजयान्बहुयाजिनोऽयीयजदिति। पुरः पूर्वस्यां दिशि स्थितायामुत्तरवेद्यां समिध्यते सम्यग्दीप्यते अमित्रदंभनः शत्रूणां हिंसकः सोऽग्निर्द्युमान् दीप्तिमान् भवतीति शेषः॥

॥ अथ पंचमी॥

अस्य घा वीर ईवतोऽग्नेरीशीत मर्त्यः।

तिग्मजंभस्य मीळ्हुषः॥ ५

अस्य। घ। वीरः। ईवतः। अग्नेः। ईशीत। मर्त्यः।

तिग्मऽजंभस्य। मीळ्हुषः। ५

वीरः स्तुतो विक्रांतो मर्त्यो मरणधर्मा यजमानस्तिग्मजंभस्य तीक्ष्णतेजसो मीळ्हुषोऽभिलषितफलानां सेक्तुरीवतो गमनवतोऽस्याग्नेरीशीत। ईश्वरो भवेद् घेति पादपूरणः। एतेन यजमान आत्माभीष्टफलं कारयितुं समर्थो भवतीत्यर्थः॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे पंचदशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

तमर्वंतं न सानसिमरुषं न दिवः शिशुं।

मर्मृज्यंते दिवेदिवे॥ ६

तं। अर्वंतं। न। सानसिं। अरुषं। न। दिवः। शिशुं।

मर्मृज्यंते। दिवेऽदिवे॥ ६

यजमाना अर्वंतं न शीघ्रगामिनमश्वमिव सानसिं संभजनीयं दिवः शिशुं न

द्युलोकस्य पुत्रभूतं सूर्यमिवारुपमारोचमानं तमग्निं दिवे दिवे प्रतिदिनं मर्मृज्यंते। भृशं परिचरणं कुर्वंति ॥,

॥ अथ सप्तमी ॥

बोधद्यन्मा हरिभ्यां कुमारः साहदेव्यः ।

अच्छा न हूत उदरं ॥ ७

बोधत् । यत् । मा । हरिऽभ्यां । कुमारः । साहऽदेव्यः ।

अच्छं । न । हूतः । उदरं ॥ ७

साहदेव्यः सहदेवनाम्नो राज्ञः पुत्रः कुमारः सोमकाभिधो राजा हरिभ्यामश्वाभ्यामश्वौ दातुं मा मां यद्यदा बोधत् बोधयामासैतौ तवाश्वाविति तदाहमच्छाभिमुख्येन कुमारेण हूतः सन् नोदरं । तावश्वावलब्ध्वा न निर्गतवानस्मि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत त्या यजता हरी कुमारात्साहदेव्यात् ।

प्रयता सद्य आ ददे ॥ ८

उत । त्या । यजता । हरी इति । कुमारात् । साहऽदेव्यात् ।

प्रऽयता । सद्यः । आ । ददे ॥ ८

उतापि च साहदेव्यात्सहदेवस्य पुत्रात्कुमारात्सोमकाद्राज्ञो यजता पूजनीयौ प्रयता प्रयतौ त्या त्यौ तौ प्रसिद्धौ हरी अश्वौ सद्यो यस्मिन्दिने तेनाहूतस्तस्मिन्नेव दिन आददे । आदत्तवानस्मि । मंत्रद्रष्टा ऋषिर्बोधदित्यृग्द्वयेन कुमारमन्वेष्टुयाभ्युपगम्याश्वावेतस्माल्लब्ध्वा प्रीतोऽभवदित्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

एष वां देवावश्विना कुमारः साहदेव्यः ।

दीर्घायुरस्तु सोमकः ॥ ९

एषः । वां । देवौ । अश्विना । कुमारः । साहऽदेव्यः ।

दीर्घऽआयुः । अस्तु । सोमकः ॥ ९

देवौ द्योतमानौ हे अश्विनौ वां युवां तर्पकः साहदेव्यः सहदेवस्य पुत्रः कुमारः सोमकः सोमकाभिधान एष राजा दीर्घायुरस्तु । शतायुष्को भवतु । एतमु हैव प्रोचतुः पर्वतनारदौ सोमकायेत्यादिना सर्वे ह्वेव महाराजा आसुः । ऐ० ब्रा० ७. ३४. । इत्यनेन ब्राह्मणेन सोमकस्य राजत्वं स्पष्टीकृतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

तं युवं देवावश्विना कुमारं साहदेव्यं ।

दीर्घायुषं कृणोतन ॥ १०

तं । युवं । देवौ । अश्विना । कुमारं । साहऽदेव्यं ।

दीर्घऽआयुषं । कृणोतन ॥ १०

हे देवावश्विना द्योतमानावश्विनौ युवं युवां साहदेव्यं सहदेवस्य पुत्रं कुमारं सोमकाख्यं राजानं दीर्घायुषं शतायुष्कं कृणोतन । कुरुतं । अनेन सूचेनास्य कुमारस्य दीर्घमायुरश्विनावृषिरयाचतेत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे षोडशो वर्गः ॥

आ सत्यो यात्वित्येकविंशत्यृचं षष्ठं सूक्तं त्रैष्टुभमैंद्रं । अत्रेयमनुक्रमणिका । आ सत्यः सैकैंद्रमिति । तत्रैंद्रमित्युक्तत्वादग्न्यधिकारो निवृत्त इत्यवगम्यते ॥ चतुर्विंशेऽहनि आद्यं दिनसवने मैत्रावरुणशस्त्र इदं द्वितीयमहीनसूक्तं । तथा च सूत्रितं । आ सत्यो यात्वित्यौनसूक्तं द्वितीयं मैत्रावरुणे । आ० ७. ५. । इति ॥ समूढे दशरात्रे नवमेऽहनि निष्केवल्यशस्त्र इदं सूक्तं । तथा च सूत्रितं । आ सत्यो यातूर्ध्वं सुपं तत्र इंद्रियमिति निष्केवल्यं । आ० ८. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषी द्रवंत्वस्य हरंय उपं नः ।

तस्मा इदंधः सुषुमा सुदक्षमिहाभिपित्वं करते गृणानः ॥ १

आ । सत्यः । यातु । मघऽवान् । ऋजीषी । द्रवंतु । अस्य ।
हरयः । उप । नः ।

तस्मै । इत् । अंधः । सुसुम । सुऽदक्षं । इह । अभिऽपित्वं ।
करते । गृणानः ॥ १

ऋजीषी । ऋजीषशब्देन निष्पिष्टो विगतसारः सोमोऽभिधीयते । तद्वान् सत्यः सत्यवान्मघवान्धनवानिंद्रो नोऽस्माकमुप समीप आयातु । आगच्छतु । किंच अस्येंद्रस्य हरयोऽश्वा नोऽस्माकमुप समीपे द्रवंतु । आगच्छंतु । वयं यजमाना इहास्मिन्यज्ञे तस्मा इंद्राय सुदक्षं शोभनबलं । सारोपेतमित्यर्थः । इदिदं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानमंधोऽन्नरूपं सोमं सुषुम । अभिषुतं कुर्याम । गृणानोऽस्माभिः स्तूयमान इंद्रोऽभिपित्वमस्मदभिमतप्राप्तिं करते । करोतु ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

अवं स्य शूराध्वनो नांतेऽस्मिन्नो अद्य सवने मंदध्यै ।
शंसात्युक्थमुशनेव वेधाश्चिकितुषे असुर्याय मन्म ॥ २

अव । स्य । शूर । अध्वनः । न । अंते । अस्मिन् । नः ।
अद्य । सवने । मंदध्यै ।

शंसाति । उक्थं । उशनाऽइव । वेधाः । चिकितुषे ।
असुर्याय । मन्म ॥ २

हे शूर शत्रूणामभिभवसमर्थेंद्र अद्येदानीमस्मिन् सवने माध्यंदिनाख्ये मंदध्यै त्वां मादयितुं नोऽस्मानवस्य । विमुंच । तत्र दृष्टांतः । अध्वनो गंतव्यस्य मार्गस्यांते समीपे नाध्वान्मनुष्या यथा मुंचंति तद्वत् । उशनेव काव्य इव वेधाः शंसिता यजमानो हे इंद्र चिकितुषे सर्वं जानतेऽसुर्यायासुराणां हिंसकाय तुभ्यं मन्म मननीयं उक्थं शस्त्ररूपं स्तोत्रं शंसाति । शंसनं करोति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

कविर्न निण्यं विदथानि साधन्वृषा यत्सेकं विपिपानो अर्चात्।
दिव इत्था जीजनत्सप्त कारूनह्ना चिच्चक्रुर्वयुना गृणन्तः ॥ ३

कविः। न। निण्यं। विदथानि। साधन्। यत्। सेकं।
विऽपिपानः। अर्चात्।
दिवः। इत्था। जीजनत्। सप्त। कारून्। अह्ना। चित्।
चक्रुः। वयुना। गृणन्तः ॥ ३

कविर्मेधावी निण्यं न। निण्यमित्यन्तर्हितनामैतत्। अन्तर्हितं गूढमर्थमिव विदथानि वेदनीयानि कार्यजातानि साधन् साधयन् वृषा कामानां वर्षितेन्द्रो यद्यदा सेकं सेचनीयं सोमं विपिपानोऽत्यर्थं पिबन् अर्चात् विशेषेणार्चति। सोमपाने श्रद्धां करोतीत्यर्थः। तदानीं दिवोऽमुष्माल्लोकादित्था सत्यमेव सप्त सप्तसंख्याकान् कारून्नृषीन् जीजनत्। अजीजनत्। जनयति। गृणन्तः स्तूयमाना रश्मयो वयुना वयुनानि मनुष्याणां ज्ञानान्यह्ना चित् दिवसेनापि चक्रुः। कृतवन्तः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स्वर्यद्वेदि सुदृशीकमर्कैर्महि ज्योती रुरुचुर्यद्ध वस्तोः।
अन्धा तमांसि दुधिता विचक्षे नृभ्यश्चकार नृतमो अभिष्टौ ॥ ४

स्वः। यत्। वेदि। सुऽदृशीकं। अर्कैः। महि। ज्योतिः।
रुरुचुः। यत्। ह। वस्तोः।
अन्धा। तमांसि। दुधिता। विऽचक्षे। नृऽभ्यः। चकार।
नृऽतमः। अभिष्टौ ॥ ४

यच्च यदा खलु महि महत्प्रभूतं ज्योतिस्तेजोरूपं यत्सूर्यो द्युलोकोऽर्कैं रश्मिभिः सुदृशीकं सुष्टु दर्शनीयं वेदि अवेदि ज्ञायते तदानीं देवास्तस्मिन् स्वर्गे नक्तोर्नियासार्थं ररणुः । दीप्तियुक्ता बभूवुः । न्ततमो नेष्टतमः सूर्योऽभिष्टावस्थागमने तस्यो नृणां विचक्षे विशेषेण दर्शनयांधांधकाररूपाणि निविडानि तमांसि दुधिता दुधितानि नाशितानि चकार । ततवान् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ववक्ष इंद्रो अमितमृजीष्यु१भे आ पप्रौ रोदसी महित्वा ।
अतश्चिदस्य महिमा वि रेच्यभि यो विश्वा भुवना बभूव ॥ ५

ववक्षे । इंद्रः । अमितं । ऋजीषी । उभे इति । आ । पप्रौ ।
रोदसी इति । महिऽत्वा ।
अतः । चित् । अस्य । महिमा । वि । रेचि । अभि । यः ।
विश्वा । भुवना । बभूव ॥ ५

ऋजीषी । ऋजीषशब्देन निष्पिष्टो विगतसारः सोमोऽभिधीयते । तद्वानिंद्रः परमैश्वर्ययुक्तोऽमितमियत्तारहितं महिमानं ववक्षे । उवाह । किंच महित्वा महत्त्वेन स्वेन महिम्नोभे रोदसी उभे द्यावापृथिव्यावा पप्रौ । समंतादपूरयत् । य इंद्रो विश्वा भुवना सर्वाणि भुवनान्यभिबभूव तिरश्चकार अतश्चिदेभ्योऽपि विश्वेभ्यो भुवनेभ्योऽस्येंद्रस्य महिमा विरेचि । अतिरिरिचे । अधिको बभूवेत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

विश्वानि शक्रो नर्याणि विद्वानपो रिरेच सखिभिर्निकामैः ।
अश्मानं चिद्ये बिभिदुर्वचोभिर्व्रजं गोमंतमुशिजो वि वव्रुः ॥ ६

विश्वानि । शक्रः । नर्याणि । विद्वान् । अपः । रिरेच ।
सखिऽभिः । निऽकामैः ।

अश्मानं। चित्। ये। बिभिदुः। वचःऽभिः। व्रजं। गोऽमंतं।

उशिजः। वि। वव्रिरिति। विव्रः॥ ६

विश्वानि समस्तानि नर्याणि मनुष्याणां हितानि दृष्ट्यादीनि कार्याणि विद्वान् जानन् शक्रः समर्थ इंद्रो निकामैर्निकामयमानेभ्यः सखिभिर्मित्रभूतेभ्यो मरुद्भ्यः। व्यत्ययेन चतुर्थ्यर्थे तृतीया। अपो वृष्टिलक्षणान्युदकानि रिरेच। रिक्तीचकार। इंद्रः सस्यादिफलसिद्ध्यर्थं मेघस्थ न्युदकानि मरुद्भ्यो दत्तवानित्यर्थः। यद्वा. निकामैर्निकामयमानैः सखिभिर्मरुद्भिः सहितः सन् अपो नभसः सकाशात्। अप इत्यंतरिक्षनामैतत्। अत्र विभक्तिव्यत्ययः। रिरेच। व्यतिरिक्तो बभूव। ये मरुतो वचोभिर्माध्यमैर्ध्वनिभिरश्मानं चित् पर्वतमपि मेघं वा। अश्मेति मेघनामैतत्। बिभिदुः अभैत्सुः उशिजः कामयमानास्ते मरुतो गोमंतं गोभिरुपेतं व्रजमंगिरसां संबंधि गोस्थानं विवव्रुः। आच्छादयामासुः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अपो वृत्रं वव्रिवांसं पराहन्प्रावत्ते वज्रं पृथिवी सचेताः।

प्रार्णांसि समुद्रियाण्यैनोः पतिर्भवञ्छवसा शूर धृष्णो॥ ७

अपः। वृत्रं। वव्रिऽवांसं। परा। अहन्। प्र। आवत्। ते।

वज्रं। पृथिवी। सऽचेताः।

प्र। अर्णांसि। समुद्रियाणि। ऐनोः। पतिः। भवन्। शवसा।

शूर। धृष्णो इति॥ ७

हे इंद्र प्रावत् राक्षसादिभ्यः प्रकर्षेण लोकान् पालयितृ ते त्वदीयं वज्रमपो वृष्टिलक्षणान्युदकानि वव्रिवांसमावरकं वृत्रं मेघं पराहन्। प्रकर्षेण प्रेरयति स्म। पृथिवी भूमिः सचेताश्चेतनावती। त्वया संगता बभूव। धृष्णो धर्षणशील हे शूर विक्रांतेंद्र त्वं शवसा बलेन पतिर्भवन् लोकानां पालकः सन् समुद्रियाणि समुद्रसंबंधीन्यर्णांसि नभसि स्थितान्युदकानि प्रैणोः। प्रेरको बभूथ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अपो यदद्रिं पुरुहूत दर्दराविर्भुवत्सरमा पूर्व्यं ते ।

स नो नेता वाजमा दर्षि भूरिं गोत्रा

रुजन्नंगिरोभिर्गृणानः ॥ ८

अपः । यत् । अद्रिं । पुरुऽहूत । दर्दः । आविः । भुवत् ।

सरमा । पूर्व्यं । ते ।

सः । नः । नेता । वाजं । आ । दर्षि । भूरिं । गोत्रा ।

रुजन् । अंगिरःऽभिः । गृणानः ॥ ८

हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र यद्यदापः प्रति वृष्टिलक्षणान्युदकानि लक्षीकृत्याद्रिं मेघं दर्दः विदारितवानसि सरमा देवशुनी पूर्व्यं पुरा ते तुभ्यं पणिभिरपहृतं गोधनमाविर्भुवत् । प्रकाशयामास । अंगिरोभिर्ऋषिभिर्गृणानः स्तूयमानः सन् गोत्रा गोत्राख्यान्यपि रुजन् नोऽस्मान भूरिं प्रभूतं वाजमन्नं नेता प्रापयिता स त्वमादर्षि । आदरं कृतवानसि ॥

॥ अथ नवमी ॥

अच्छा कविं नृमणो गा अभिष्टौ स्वर्षाता मघवन्नाधमानं ।

ऊतिभिस्तमिषणो द्युम्नहूतौ नि मायावानब्रह्मा दस्युरर्त ॥ ९

अच्छ । कविं । नृऽमनः । गाः । अभिष्टौ । स्वःऽसाता ।

मघऽवन् । नाधमानं ।

ऊतिऽभिः । तं । इषणः । द्युम्नऽहूतौ । नि । मायाऽवान् ।

अब्रह्मा । दस्युः । अर्त ॥ ९

हे भगवन्निंद्र त्वमशुष्णः। त्वमिमंनुष्वैर्मन्यत इति त्वमशुः। त्वं कविं मेधाविनं कुत्समच्छ गाः। अभ्यगाः। किंच स्वर्षाता। स्वर्धनं। तस्य सातौ दाने निमित्तेऽभिष्टौ कवेरभिगमे सति नाधमानं युद्धार्थं त्वां याचमानं कुत्समूतिभिः शत्रुकृतोपद्रवपरिहाररूपै रक्षणैरिषणः। प्रेरितवानसि। मायावान् कपटवान्। अब्रह्मा। ऋत्विग्भिः क्रियमाणं सर्वं कर्मजातमनुग्राह्यरूपेण जानन् ऋत्विग्विशेषो ब्रह्मशब्देनोच्यते। स न विद्यते यस्य सोऽब्रह्मा। वेदोक्तकर्मस्वाभिमुख्यरहित इत्यर्थः। दस्युः कुत्सस्य शत्रुर्द्युम्नहूतौ द्युम्नं धनं हूतिराह्वानं यस्यां युधि तस्यां न्यर्तं। विनष्टो बभूव। इंद्रः कुत्सेनाहूतः सन् तस्य शत्रुं हतवानित्यर्थः॥

॥ अथ दशमी ॥

आ दस्युघ्ना मनसा याह्यस्तं भुवत्ते कुत्सः सख्ये निकामः।

स्वे योनौ नि षदतं सरूपा वि वां चिकित्सदृतचिद्ध नारी ॥१०

आ। दस्युऽघ्ना। मनसा। याहि। अस्तं। भुवत्। ते।

कुत्सः। सख्ये। निऽकामः।

स्वे। योनौ। नि। सदतं। सऽरूपा। वि। वां चिकित्सत्।

ऋतऽचित्। ह। नारी॥१०

अत्र काचिदाख्यायिका श्रूयते। रुरुनामकः कश्चिद्राजर्षिः। तस्य पुत्रः कुत्साख्यो राजर्षिरासीत्। स च कदाचिच्छत्रुभिः सह युयुत्सुः संग्रामे स्वयमशक्तः सन् शत्रूणां हननार्थमिंद्रस्याह्वानं चकार। स चेंद्रः कुत्सस्य गृहमागत्य तस्य शत्रून् जघान। तदनंतरमतिप्रीत्या तयोः सख्यमभवत्। सख्यानंतरमिंद्र एनमपि स्वकीयं गृहं प्रापयामास। तत्र शचींद्रं प्राप्तुमागता सती तौ समानरूपौ दृष्ट्वा-यमिंद्रोऽयं कुत्स इति विवेकाभावेन संशयं चकारेति। अनयाख्यायिकया प्रतीयमानोऽर्थोऽत्र प्रतिपाद्यते। हे इंद्र दस्युघ्ना शत्रूणां हंत्रा मनसा युक्तस्त्वमस्तं कुत्सस्य गृहं। अस्तमिति गृहनामैतत्। आयाहि। आगाः॥ लुङर्थे लोट्॥ कुत्सश्च ते तव संबंधिनि सख्ये निकामो नितरां कामयमानो भुवत्। अभवत्। ततस्तौ युवां स्वे योनौ स्वकीये स्थाने निषदतं। न्यषीदतं। उपविष्टावभूतं।

कृतचित्सत्यदर्शिनी नारी इंद्रस्य भार्या शची सहरूपा समानरूपौ वां युवां विचिकित्सतु । संशयं चकार ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यासि कुत्सेन सरथमवस्युस्तोदो वातस्य हर्योरीशानः ।

ऋज्रा वाजं न गध्यं युयूषन्कविर्यदहन्पार्याय भूषात् ॥ ११

यासि । कुत्सेन । सऽरथं । अवस्युः । तोदः । वातस्य ।

हर्योः । ईशानः ।

ऋज्रा । वाजं । न । गध्यं । युयूषन् । कविः । यत् । अहन् ।

पार्याय । भूषात् ॥ ११

हे इंद्र अवस्युः कुत्सस्य रक्षणमिच्छन् ॥ छंदसि क्यच् परेच्छायामपि दृश्यते ॥ तोदस्तोदकः शत्रूणां हिंसको वातस्य वायुसदृशयोर्वेगवतोर्हर्योरश्वयोरीशान ईश्वरस्त्वं कुत्सेन कुत्साख्येन राजर्षिणा सरथं यासि । गच्छसि । गध्यं ग्राह्यं । गध्यं ग्रह्णातेः । ऋज्रा वाजं न गध्यं युयूषन्नित्यपि निगमो भवतीति निरुक्तं । वाजं लाभमिव ऋज्रा ऋजुगामिनावश्वौ युयूषन् स्वकीये रथे योजयन् कविः प्राज्ञः कुत्सो यद्यस्मिन्नहन्नहनि दिवसे पार्याय पारणाय आपद्विस्तरणाय भूषात् प्रभवेत् तस्मिन्नेव दिने कुत्सेन सरथं यासीति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

कुत्साय शुष्णमशुषं नि बर्हीः प्रपित्वे अह्नः कुयवं सहस्रा ।

सद्यो दस्यून्प्र मृण कुत्स्येन प्र सूरश्चक्रं वृहतादभीके ॥ १२

कुत्साय । शुष्णं । अशुषं । नि । बर्हीः । प्रऽपित्वे । अह्नः ।

कुयवं । सहस्रा ।

सद्यः । दस्यून् । प्र । मृण । कुत्स्येन । प्र । सूरः । चक्रं ।

वृहतात् । अभीके ॥ १२

शुष्णं पिप्रुमित्यस्यामृचि । ऋग्वे० १. १०३. ८. । प्रतिपादितोऽर्थः कुत्सायेत्यनेन ऋग्द्वयेन स्पष्टीक्रियते । हे इंद्र त्वं कुत्साय कुत्सार्थंमशुषं । शूषमिति सुखनामैतत् । तद्रहितं । अत्र दीर्घाभावः । शुष्णं शुष्णनामानमसुरं निवर्हीः । न्यवर्हीः । अवधोः । तथाह्नो दिवसस्य प्रपित्वे प्रक्रमे पूर्वाह्ने कुयवं कुयवनामानमसुरं च हतवानसि । तथा स त्वं सहस्रा सहस्रेण बहुभिः परिजनैः सह सद्यो यस्मिन् काले कुयवमवधीस्तस्मिन् काल एव कुत्स्येन । कुत्स इति वज्रनामैतत् । कुत्स एव कुत्स्यं वज्रं । तेन दस्यून् शत्रून्प्रहण । जहि ॥ भूतार्थे लोट् ॥ हतवानसि । तथा सूरः प्रेरकस्य सूर्यस्य चक्रमायुधमभीके समीपे संग्रामे वा प्र वृहतात् । प्रकर्षेण छिन्नवानसि ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

त्वं पिप्रुं मृगयं शूशुवांसमृजिश्वने वैदथिनाय रंधीः ।

पंचाशत्कृष्णा नि वपः सहस्रात्कं न पुरो जरिमा वि दर्दः ॥ १३

त्वं । पिप्रुं । मृगयं । शूशुऽवांसं । ऋजिश्वने । वैदथिनाय ।

रंधीः ।

पंचाशत् । कृष्णा । नि । वपः । सहस्रा । अत्कं । न । पुरः ।

जरिमा । वि । दर्दरिति दर्दः ॥ १३

हे इंद्र त्वं पिप्रुं पिप्रुनामानमसुरं शूशुवांसं प्रवृद्धं मृगयं मृगयनामानमसुरं च हतवानसि । किंच स त्वं वैदथिनाय विदथिनः पुत्राय ऋजिश्वने ऋजिश्वनाम्ने राज्ञे रंधीः । वशमनयः । पंचाशत्पंचाशत्संख्यानि सहस्रा सहस्राणि कृष्णा कृष्णवर्णानि रक्षांसि नि वपः । न्यवपः । अवधीः । तथा स त्वं जरिमा जरात्कं न वयोविशेषं रूपमिव पुरः शंबरस्य नगराणि विदर्दः । विदारितवानसि ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

सूर उपाके तन्वं१ दधानो वि यत्ते चेत्यमृतस्य वर्पः ।

मृगो न हस्ती तविषीमुषाणः सिंहो न भीम आयुधानि

बिभ्रत् ॥ १४

सूरः । उपाके । तन्वं । दधानः । वि । यत् । ते । चेति ।
अमृतस्य । वर्पः ।
मृगः । न । हस्ती । तविषीं । उषाणः । सिंहः । न । भीमः ।
आयुधानि । बिभ्रत् ॥ १४

हे इंद्र सूरः प्रेरकस्य सूर्यस्योपाके समीपे तन्वं त्वदीयं शरीरं यद्यदा दधानो धारकोऽभवः तदामृतस्य मरणरहितस्य ते त्वदीयं वर्पो रूपं विचेति । व्यचेति । हे इंद्र प्रातभिर्विशेषेणाज्ञायत । सूर्यस्य समीपे सर्वाणि रूपाणि मलिनीभवंति न तथेंद्रस्य रूपं किंतु सूर्यस्य समीप इंद्रस्य रूपं विशेषेण भासमानं बभूवेत्यर्थः । अपि च हे इंद्र हस्ती मृगो न गजविशेषो मृग इव तविषीं परेषां बलमुषाणो दहन् आयुधानि वज्रादीनि शस्त्राणि बिभ्रद्बिभ्राणस्त्वं सिंहो न सिंह इव भीमो भयंकरोऽभूः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इंद्रं कामा वसूयंतो अग्मन्त्स्वर्मीळ्हे न सवने चकानाः ।
श्रवस्यवः शशमानास उक्थैरोको न रण्वा सुदृशीव पुष्टिः ॥ १५

इंद्रं । कामाः । वसुऽयंतः । अग्मन् । स्वःऽमीळ्हे । न ।
सवने । चकानाः ।
श्रवस्यवः । शशमानासः । उक्थैः । ओकः । न । रण्वा ।
सुदृशीऽइव । पुष्टिः ॥ १५

कामा राक्षसादिभयनिवारणार्थमिंद्रं कामयमाना वसूयंतः पश्वादिधनमिच्छंतः स्तोतार इंद्रं परमैश्वर्ययुक्तमग्मन् । अगमन् । गच्छंति ॥ वर्तमानार्थे छांदसो लुङ् ॥ कीदृशाः स्तोतारः । स्वर्मीळ्हे न युद्ध इव सवने यज्ञे चकाना याचमानाः श्रवस्यवोऽन्नकामा उक्थैः स्तोत्रैः शशमानासः शंसमानाः स्तुवंतः । तदा सोऽयमिंद्र ओको न स्तोतॄणामावास इव भवति । रण्वा रमणीया सुदृशीव पुष्टिः शोभनदर्शना लक्ष्मीरिव भवति ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

तमिद्व इंद्रं सुहवं हुवेम यस्ता चकार नर्या पुरूणि ।

यो मावते जरित्रे गध्यं चिन्मक्षू वाजं भरति स्पार्हराधाः ॥ १६

तं । इत् । वः । इंद्रं । सुऽहवं । हुवेम । यः । ता । चकार ।

नर्या । पुरूणि ।

यः । माऽवते । जरित्रे । गध्यं । चित् । मक्षु । वाजं ।

भरति । स्पार्हऽराधाः ॥ १६

य इंद्रो नर्या नर्याणि मनुष्यहितानि पुरूणि बहूनि ता तानि प्रसिद्धानि कर्माणि चकार अकरोत् । किंच स्पार्हराधाः स्पृहणीयधनो य इंद्रो मावते मत्सदृशाय जरित्रे स्तोत्रे गध्यं चित् ग्राह्यं संयोजनीयमपि वाजमन्नं मक्षु शीघ्रं भरति आहरति वयं स्तोतारो हे यजमाना वो युष्मभ्यं तमित्तमेवेंद्रं सुहवं शोभनमाह्वानं यथा भवति तथा हुवेम । आह्वयामः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

तिग्मा यदंतरशनिः पताति कस्मिंचिच्छूर मुहुके जनानां ।

घोरा यदर्य समृतिर्भवात्यध स्मा नस्तन्वो बोधि गोपाः ॥ १७

तिग्मा । यत् । अंतः । अशनिः । पताति । कस्मिन् । चित् ।

शूर । मुहुके । जनानां ।

घोरा । यत् । अर्य । संऽऋतिः । भवाति । अध । स्म । नः ।

तन्वः । बोधि । गोपाः ॥ १७

हे शूर विक्रांतेंद्र यद्यदा कस्मिंश्चित्कस्मिंश्चिदपि जनानां मनुष्याणां मुहुके मोहके युद्धेऽंतरस्माकं मध्ये तिग्मा तीक्ष्णाशनिः पताति पतेत् । हे अर्य स्वामिन्निंद्र

यद्यदास्माकं शत्रुभिः सह घोरा भीमरूपा सन्ततिर्युद्धं भवति भवेत् अथ तदानीं नोऽस्मदीयस्य तन्वः शरीरस्य गोपा रक्षको बोधि भव । अबोधि । मनुष्यः सकाशा-दस्मान्नुकत्वेन बुध्यमानसि खलु ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

भुवोऽविता वामदेवस्य धीनां भुवः सखावृको वाजसातौ ।

त्वामनु प्रमतिमा जगन्मोरुशंसो जरित्रे विश्वध स्याः ॥ १८

भुवः । अविता । वामऽदेवस्य । धीनां । भुवः । सखा ।

अवृकः । वाजऽसातौ ।

त्वां । अनु । प्रऽमतिं । आ । जगन्म । उरुऽशंसः । जरित्रे ।

विश्वध । स्याः ॥ १८

हे इंद्र त्वं वामदेवस्य वामदेवाख्यस्य मंत्रद्रष्टुर्मम संबंधिनीनां धीनां कर्मणामविता रक्षिता भुवः । भव । अवृको हिंसारहितस्त्वं वाजसातौ युद्धे सखा मम सुहृद्भुवः । भव । हे इंद्र वयं प्रमतिं प्रकृष्टज्ञानं त्वामनु लक्षीकृत्याजगन्म । आगच्छाम । स त्वं विश्वध सर्वदा जरित्रे स्तोत्र उरुशंसो महता शंसनेन युक्तः स्याः । भवेः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

एभिर्नृभिरिंद्र त्वायुभिष्ट्वा मघवद्भिर्मघवन्विश्व आजौ ।

द्यावो न द्युम्नैरभि संतो अर्यः क्षपो मदेम शरदश्च पूर्वीः ॥ १९

एभिः । नृऽभिः । इंद्र । त्वायुऽभिः । त्वा । मघवत्ऽभिः ।

मघऽवन् । विश्वे । आजौ ।

द्यावः । न । द्युम्नैः । अभि । संतः । अर्यः । क्षपः । मदेम ।

शरदः । च । पूर्वीः ॥ १९

हे मघवन्धनवन्निंद्र विश्वे विश्वस्मिन्नाजौ संग्रामे त्वायुभिः यत् जयार्थं त्वां कामयमानैर्मघवद्भिस्त्वदर्थं दीयमानहविर्लक्षणैर्धनैरुपेतैरेभिः प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानैर्नृभिः पुत्रपौत्राद्यैः परिजनैः सहिता वयं यजमाना द्युम्नैर्धनैर्द्यावो न द्योतमानाः प्रकाशमाना धनिनो यथा तथार्योऽरीन् यत् नभिसंतोऽभिभवंतः क्षपः सर्वा रात्रीः पूर्वीर्बह्वीः शरदश्च संवत्सरांश्च मदेम। स्तवाम। यजमानाः सर्वेषु कालेषु स्तोत्रैरिंद्रं हर्षयंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ विंशी ॥

एवेदिंद्राय वृषभाय वृष्णे ब्रह्माकर्म भृगवो न रथं ।

नू चिद्यथा नः सख्या वियोषदसन्न उग्रोऽविता तनूपाः ॥ २०

एव । इत् । इंद्राय । वृषभाय । वृष्णे । ब्रह्म । अकर्म ।

भृगवः । न । रथं ।

नु । चित् । यथा । नः । सख्या । विऽयोषत् । असत् । नः ।

उग्रः । अविता । तनूऽपाः ॥ २०

यथेंद्रो नोऽस्मदीयानि सख्या सख्यानि कर्माणि नू चित् वियोषत् न पृथक्कुर्यात् उग्रस्तेजस्वी तनूपाः शरीराणां पालक इंद्रो यथा नोऽस्मानविता रक्षितासत् स्यात् तथा वयं यजमाना एवेदेवमेवोक्तप्रकारेणेंद्राय वृषभाय कामानां वर्षित्रे वृष्णे नित्यतरुणाय ब्रह्म स्तोत्रमकार्म । अकुर्म । तत्र दृष्टांतः । भृगवो दीप्तास्तक्षाणो रथं न रथमिव तद्वत् । यजमानेभ्यो यथेंद्रोऽभीप्सितफलप्रदो भवति तथेंद्रं यजमाना स्तुवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

नू ष्टुत इंद्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो३ न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २१

नु । स्तुतः । इंद्र । नु । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः ।
न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम ।
रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २१

हे इंद्र नु क्षिप्रं स्तुतः पूर्वैर्ऋषिभिः संस्तुतो नु क्षिप्रं गृणानोऽस्माभिः स्तूयमानश्च त्वमिषमन्नं जरित्रे स्तोत्रे मह्यं नद्यो न अद्भिर्नदीरिव पीपेः । प्यायय । प्रवृद्धं कुरु । हे इंद्र हरिवो हरिवन् हरिसंज्ञकाश्वोपेतेंद्र ते तुभ्यं नव्यं नवतरं ब्रह्म स्तोत्रमकारि । अस्माभिः क्रियते । रथ्यो रथवंतो वयं धिया प्रज्ञारूपया स्तुत्या सदासास्त्वां सर्वदा भजमानास्त्वदर्थं हवीरूपस्यान्नस्य दातारो वा स्याम । भूयास्म ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे विंशो वर्गः ॥

त्वं महाँ इंद्र तुभ्यमित्येकविंशत्यृचं सप्तमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । त्वं महाँ असिक्न्यामेकपदेति । असिक्न्यां यजमानो न होतेत्येकपदा विराट् शिष्टा विंशतिस्त्रिष्टुभः । इंद्रो देवता ॥ समूळ्हे दशरात्रेऽष्टमेऽहनि निष्केवल्य इदं सूक्तं विनियुक्तं । तथा च सूत्रितं । त्वं महाँ इंद्र तुभ्यमिति निष्केवल्यं । आ० ८. ७. । इति ॥ इंद्रस्य वृत्रघ्नस्त्वं महाँ इति पशुपुरोडाशस्यानुवाक्या । सूत्रितं च । त्वं महाँ इंद्र तुभ्यं ह क्षाः सत्राहणं । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वं महाँ इंद्र तुभ्यं ह क्षा अनु क्षत्रं मंहना मन्यत द्यौः ।
त्वं वृत्रं शवसा जघन्वान्त्सृजः सिन्धूँरहिना जग्रसानान् ॥ १

त्वं । महान् । इंद्र । तुभ्यं । ह । क्षाः । अनु । क्षत्रं । मंहना ।
मन्यत । द्यौः ।
त्वं । वृत्रं । शवसा । जघन्वान् । सृजः । सिंधून् । अहिना ।
जग्रसानान् ॥ १

हे इंद्र त्वं महान्प्रभूतो भवसि। क्षाः पृथिवी। क्षा इति पृथिवीनामैतत्। सेंद्रना महत्त्वेन युक्ता सती तुभ्यं त्वदर्थमेव क्षत्रं त्वदीयं बलमनुमन्यत। अन्वमन्यत। अनुमतीचकार। द्यौश्च त्वदर्थं बलमन्वमन्यत। हे इंद्र त्वं शवसा त्वदीयेन बलेन वृत्रं लोकानामावरकं वृत्रनामकमसुरं जघन्वान्। हतवान्। किंच अहिना वृत्रेण जग्रसानान् जग्रसानान् ग्रस्तान्॥ ग्रसतेर्लिटः कानजादेशः॥ सिंधून् सृजः। असृजः। सृष्टवानसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तव त्विषो जनिमन्रेजत द्यौ रेजद्भूमिर्भियसा स्वस्य मन्योः ।
ऋघायंत सुभ्वः पर्वतास आर्दन्धन्वानि सरयंत आपः ॥ २

तव । त्विषः । जनिमन् । रेजत । द्यौः । रेजत् । भूमिः ।
भियसा । स्वस्य । मन्योः ।
ऋघायंत । सुभ्वः । पर्वतासः । आर्दन् । धन्वानि । सरयंते ।
आपः ॥ २

हे इंद्र त्विषो दीप्यमानस्य तव त्वदीये जनिमन् जन्मनि सति द्यौरंतरिक्षं स्वस्य त्वदीयान्मन्योः कोपात्। पंचम्यर्थे षष्ठी। भियसा जातभयेन रेजत। अरेजत्। अकंपत। भूमिश्च रेजत्। कंपमाना बभूव। सुभ्वो महांतः पर्वतासः। पर्वता मेघाः। ऋघायंत। सस्यादीनां वृष्टिप्रदानार्थं नियामकेन त्वयाबध्यंत। तथा मेघा आर्दन्। प्राणिनां पिपासाकृतां पीडामहिंसन्। तथा मेघा धन्वान्युदकरहितान्देशानापोऽपः सरयंते। गमयंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

भिनद्गिरिं शवसा वज्रमिष्णन्नाविष्कृण्वानः सहसान ओजः ।
वधीद्वृत्रं वज्रेण मंदसानः सरन्नापो जवसा हतवृष्णीः ॥ ३

भिनत् । गिरिं । शवसा । वज्रं । इष्णन् । आविःऽकृण्वानः ।
सहसानः । ओजः ।
वधीत् । वृत्रं । वज्रेण । मंदसानः । सरन् । आपः ।
जवसा । हतऽवृष्णीः ॥ ३

सहसानः शत्रूणामभिभवदोजस्तेज आविष्कुर्वान आविष्कुर्वन्निंद्रो वज्रमिष्णन् वज्रं प्रेरयन् शवसा बलेन गिरिं पर्वतजातं भिनत् । अभिनत् । बिभेद । किंच मंदसानः सोमेन मोदमान इंद्रो वज्रेण वृत्रं वृत्रनामानमसुरं वधीत् । अवधीत् । जघान । तत आपो वृत्रेणावृतान्युदकानि हतवृष्णीः । हतो वृषा वृत्रो यासां ता हतवृष्ण्यः । ता वृत्रवधानंतरं निवारणरहिताः सत्यो जवसा वेगेन सरन् । असरन् । अगच्छन् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सुवीरस्ते जनिता मन्यत द्यौरिंद्रस्य कर्ता स्वपस्तमो भूत् ।
य ईं जजान स्वर्यं सुवज्रमनपच्युतं सदसो न भूम ॥ ४

सुऽवीरः । ते । जनिता । मन्यत । द्यौः । इंद्रस्य । कर्ता ।
स्वपःऽतमः । भूत् ।
यः । ईं । जजान । स्वर्यं । सुऽवज्रं । अनपऽच्युतं । सदसः ।
न । भूम ॥ ४

हे इंद्र यः प्रजापतिः स्वर्यंस्तुतिगादिभिः स्तुत्यं सुवज्रं शोभनवज्रोपेतं सदसः स्वकीयात्स्वर्गाख्यात्स्थानादनपच्युतं विनाशरहितं च । नेति समुच्चयार्थे भूम भूम्ना महत्त्वेन युक्तमीमेनं त्वां जजान अजीजनत् ॥ जन जनन इति धातुः । द्यौर्द्योतमानस्ते तव जनिता जनयिता स प्रजापतिः सुवीरः शोभनपुत्रवानहमस्मीति मन्यत । अमन्यत । किंच इंद्रस्य कर्तेंद्रस्य जनयिता प्रजापतिः स्वपस्तमोऽत्यंतं शोभनकर्माभूत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

य एक इच्च्यावयति प्र भूमा राजा कृष्टीनां पुरुहूत इंद्रः ।
सत्यमेनमनु विश्वे मदंति रातिं देवस्य गृणतो मघोनः ॥ ५

यः । एकः । इत् । च्यवयति । प्र । भूम । राजा । कृष्टीनां ।
पुरुऽहूतः । इंद्रः ।
सत्यं । एनं । अनु । विश्वे । मदंति । रातिं । देवस्य ।
गृणतः । मघोनः ॥ ५

कृष्टीनां सर्वासां प्रजानां राजा प्रभुः पुरुहूतो बहुभिराहूत एक इद्देवानां मध्ये मुख्य एव य इंद्रो भूम भूतं निष्पन्नं शत्रुभ्यो भयं प्र च्यावयति प्रकर्षेण नाशयति विश्वे सर्वे यजमाना मघोनो मघवतः । हविर्लक्षणधनवत इत्यर्थः । देवस्येंद्रसभाश्रयात् द्योतमानस्य गृणतः स्तुवतो रातिं वंधुमेनमिंद्रमनु लक्षीकृत्य सत्यमेव मदंति । स्तुवंति ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचम एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सत्रा सोमा अभवन्नस्य विश्वे सत्रा मदासो बृहतो मदिष्ठाः ।
सत्राभवो वसुपतिर्वसूनां दत्रे विश्वा अधिथा इंद्र कृष्टीः ॥ ६

सत्रा । सोमाः । अभवन् । अस्य । विश्वे । सत्रा । मदासः ।
बृहतः । मदिष्ठाः ।
सत्रा । अभवः । वसुऽपतिः । वसूनां । दत्रे । विश्वा ।
अधिथाः । इंद्र । कृष्टीः ॥ ६

विश्वे सर्वे सोमा अस्येंद्रस्य सत्रा । सत्रेति सत्यनामैतत् । सत्यमेव प्रभूता अभवन् । किंच मदासो मदा मदकराः सोमा वृहतो महतोऽस्येंद्रस्य मदिष्टा मादयितृतमाः सत्रा सत्यमेवाभवत् । हे इंद्र त्वं वसुपतिर्धनपतिः । न केवलं धनपतिः किंतु वसूनां सर्वेषां पश्वादीनां धनानां पतिः सत्रा सत्यमेवाभवः । अभवस्ति । हे इंद्र त्वं दत्ते धने निमित्तभूते सति विश्वाः सर्वाः कृष्टीः स्तोत्रीः प्रजा अधिथाः । धारयसि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वमध प्रथमं जायमानोऽमे विश्वा अधिथा इंद्र कृष्टीः ।

त्वं प्रति प्रवत आशयानमहिं वज्रेण मघवन्वि वृश्चः ॥ ७

त्वं । अधं । प्रथमं । जायमानः । अमे । विश्वाः । अधिथाः ।

इंद्र । कृष्टीः ।

त्वं । प्रति । प्रऽवतः । आऽशयानं । अहिं । वज्रेण ।

मघऽवन् । वि । वृश्चः ॥ ७

अध अपि च प्रथममेव जायमानस्त्वममे वृत्रनिमित्ते भये सति विश्वाः सर्वाः कृष्टीः प्रजा अधिथाः । रक्षकत्वेन धारयसि । हे मघवन्धनवन्निंद्र त्वं प्रति प्रवतः प्रति प्रवणानुदकवतो देशान् लक्षीकृत्याशयानमपां निरोधकमहिं वृत्रनामानमसुरं वज्रेण विवृश्चः । छिन्नवानसि ॥

इंद्रस्य वृत्रघ्नः पशौ सत्राहणमिति हविषोऽनुवाक्या । सूत्रितं च । सत्राहणं दाधृषिं तुम्रमिंद्रं महदानु पुरुहूतं चियंतं । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

सत्राहणं दाधृषिं तुम्रमिंद्रं महामपारं वृषभं सुवज्रं ।

हंता यो वृत्रं सनितोत वाजं दाता मघानि मघवा सुराधाः ॥ ८

सत्राऽहनं । दाधृ॑षिं । तुम्र॑ । इंद्रं । मह्रां । अपारं ।

वृषभं । सुऽवज्रं ।

हंता । यः । वृत्रं । सनिता । उत । वाजं । दाता । मघानि ।

मघऽवा । सुऽराधाः ॥ ८

सत्राहणं बहूनां शत्रूणां हंतारं दाधृषिमत्यंतं धर्षकं तुम्रं । तुमिः प्रेरणकर्मा । शत्रूणां प्रेरकं महां महांतमपारमपरिमाणं । विनाशरहितमित्यर्थः । वृषभं कामानां वर्षितारं सुवज्रं शोभनेन वज्रेणोपेतमिंद्रं । वयं स्तोतारः स्तुमेति शेषः । य इंद्रो वृत्रं वृत्रनामानमसुरं हंता हिंसिता भवति । उतापि च य इंद्रो वाजमन्नं सनिता दाता भवति । सुराधाः शोभनधनयुक्तो यो मघवेंद्रो मघानि धनानि दाता भवति । तमिंद्रं स्तुमेति पूर्वेणान्वयः ॥ अत्र सर्वत्र तृनंतत्वान्न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधे सति द्वितीयैव भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

अयं वृतश्चातयते समीचीर्य आजिषु मघवा शृण्व एकः ।

अयं वाजं भरति यं सनोत्यस्य प्रियासः सख्ये स्याम ॥ ९

अयं । वृतः । चातयते । संऽईचीः । यः । आजिषु । मघऽवा ।

शृण्वे । एकः ।

अयं । वाजं । भरति । यं । सनोति । अस्य । प्रियासः ।

सख्ये । स्याम ॥ ९

मघवा धनवान्य इंद्र आजिषु संग्रामेष्वेको मुख्य एव शृण्वे श्रूयते अयमिंद्रः समीचीः संगता वृतः । वृणवंत्याच्छादयंति लोकानिति वृतः शत्रुसेनाः । ताश्चातयते । नाशयति । अयमिंद्रो यं वाजं यदन्नं सनोति यजमानाय ददाति तं वाजं भरति । यजमानस्य तदन्नं दातुं बिभर्ति । स्तोतारो वयमस्यैवंभूतस्येंद्रस्य सख्ये सखित्वे प्रियासः प्रियाः स्याम । भवेम ॥

॥ अथ दशमी ॥

अयं शृण्वे अध जयन्नुत घ्नन्नयमुत प्र कृणुते युधा गाः ।

यदा सत्यं कृणुते मन्युमिन्द्रो विश्वं दृळ्हं भयत एजदस्मात्॥१०

अयं । शृण्वे । अध । जयन् । उत । घ्नन् । अयं । उत । प्र । कृणुते । युधा । गाः ।

यदा । सत्यं । कृणुते । मन्युं । इंद्रः । विश्वं । दृळ्हं । भयते । एजत् । अस्मात् ॥ १०

अथापि च अयमिंद्रो जयन् शत्रून्विजयन् शृण्वे। श्रूयते। सर्वत्र प्रख्यातो भवति। उतापि च घ्नन् शत्रून्हिंसन् सर्वत्र श्रूयते। उतापि च युधा युद्धेन गाः पशून्प्रकृणुते। शत्रुसकाशादाहरति। किंच इंद्रो यदा मन्युं कोपं सत्यमेव कृणुते द्विषदर्थं करोति तदानीं दृढं स्थिरं स्थावररूपमेजत्कंपमानं जंगमरूपं च विश्वं समस्तं जगदस्मादिंद्राद्भयते। बिभेति॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

समिंद्रो गा अजयत्सं हिरण्या समश्विया मघवा यो ह पूर्वीः ।

एभिर्नृभिर्नृतमो अस्य शाकै रायो विभक्ता संभरश्च वस्वः ॥ ११

सं । इंद्रः । गाः । अजयत् । सं । हिरण्या । सं । अश्विया । मघऽवा । यः । ह । पूर्वीः ।

एभिः । नृऽभिः । नृऽतमः । अस्य । शाकैः । रायः । विऽभक्ता । संऽभरः । च । वस्वः ॥ ११

यो ह यः खलु मघवा धनवानिंद्रो गा असुराणां समजयत् सम्यक् जितवान् भवति। किंच हिरण्यानि हितरमणीयानि शत्रु संबंधीनि धनानि समजयत्। तथा अश्वियाश्वियानि शत्रुसंबंधिनोऽश्वसमूहान सम्यक् जयति स्म। तथा पूर्वीर्बह्वीः शत्रुसेनाः समजयत्। इंद्रः सर्वान् शत्रून् जित्वा सकलमपि पश्वादिधनमपहृतवानित्यर्थः। सत्यैः सामर्थ्यैर्नृतमो नेतृतमः पश्वादीनामतिशयेन निर्वाहकः स इंद्र एभिर्नृभिर्नेतृभिः स्तोतृभिः स्तुतः सन् अस्य रायः पश्वादिरूपस्य धनस्य विभक्ता स्तोतृभ्यो विभागस्य कर्ता। दाता भवतीत्यर्थः। किंच वस्वो वसुनो धनस्य संभरश्च संभर्ता धारकश्च भवति॥

॥ अथ द्वादशी ॥

कियत्स्विदिंद्रो अध्येति मातुः कियत्पितुर्जनितुर्यो जजान।

यो अस्य शुष्मं मुहुकैरियर्ति वातो न जूतः स्तनयद्भिरभ्रैः॥ १२

कियत्। स्वित्। इंद्रः। अधि। एति। मातुः। कियत्।

पितुः। जनितुः। यः। जजान।

यः। अस्य। शुष्मं। मुहुकैः। इयर्ति। वातः। न। जूतः।

स्तनयत्ऽभिः। अभ्रैः॥ १२

य इंद्रो मातुर्जनन्याः सकाशात्कियत्स्विद्यावद्बलमध्येति अधिगच्छति। पितुः सकाशात्कियद्यावद्बलमधिगच्छति। य इंद्रो जनितुर्जनयितुर्यस्मात्प्रजापतेः सकाशादिदं दृश्यमानं जगज्जजान अजनयत्। य इंद्रस्तस्मात्प्रजापतेः सकाशादस्य जगतः शुष्मं यावद्बलं मुहुकैर्मुहुर्मुहुरियर्ति प्रेरयति स्तनयद्भिर्गर्जद्भिरभ्रैर्मेघैर्जूतः प्रेरितो वातो न वायुरिव तथा स इंद्रः स्तोतृभिर्जूतः प्रेरितो हविःप्रदानार्थमाहूतो भवति॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

क्षियंतं त्वमक्षियंतं कृणोतीयर्ति रेणुं मघवा समोहं।

विभंजनुरशनिमाँ इव द्यौरुत स्तोतारं मघवा वसौ धात्॥ १३

चिरंतं । त्वं । अचियंतं । कृणोति । इयर्ति । रेणुं ।
मघऽवा । संऽओहं ।
विऽभंजनुः अशनिमान्ऽइव । द्यौः । उत । स्तोतारं ।
मघऽवा । वसौ । धात् ॥ १३

मघवा धनवानिंद्रः चियंतं धनराहित्येन चीयमाणं तमेकं जनमचियंतं धनेनाचीयमाणं कृणोति । करोति । अकिंचनः कश्चित्पुरुष इंद्रं स्तुत्वा धनसमृद्धोऽभवदित्यर्थः । अशनिमानशनिना युक्तो द्यौरिवांतरिक्षमिव विभंजनुः शत्रूणां विशेषेण भंजको मघवेंद्रः समोहं समूढं रेणुं पापमियर्ति । स्तोतुः सकाशात्प्रेरयति । उतापि च मघवा धनवानिंद्रः स्तोतारं वसौ धने धात् । अधात् । निदधाति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अयं चक्रमिषणत्सूर्यस्य न्येतशं रीरमत्ससृमाणं ।
आ कृष्ण ईं जुहुराणो जिघर्ति त्वचो बुध्ने रजसो अस्य योनौ ॥ १४

अयं । चक्रं । इषणत् । सूर्यस्य । नि । एतशं । रीरमत् ।
ससृमाणं ।
आ । कृष्णः । ईं । जुहुराणः । जिघर्ति । त्वचः । बुध्ने ।
रजसः । । अस्य । योनौ ॥ १४

प्रैतशं सूर्यं पशुधानमित्यर्द्धर्चे । ऋग्वे० १, ६१, १५, । पूर्वं काचिदाख्यायिका सूचिता । अतोप्ययं चक्रमिति पूर्वार्द्धे का सूच्यते । स्वश्वनामा कश्चिद्राजा । स च पुत्रार्थं सूर्यमुपास्ते । स च सूर्यः पुत्ररूपेण स्वयमेव तस्योत्पन्नः सन् एतशाख्येन महर्षिणा सार्द्धं युद्धं चकार । तदानीं स ऋषिर्युद्धे जयार्थमिंद्रं तुष्टाव । स इंद्रस्तेन स्तूयमानः सन् स्वश्वपुत्रस्य सूर्यस्य संबंधिनः संग्रामादेनमपालयदिति । अयमिंद्रः

सूर्यस्य चक्रमायुधमिषणत्। प्रैरयत्। ससृमाणं युद्धार्थं सरंतं गच्छंतमेतशनामान-मृषिं निरीरमत्। न्यरीरमत्। नियमितवान्। जुहुराणः कुटिलं यथा भवति तथा संचरन् कृष्णः जुहुराणो मेघस्त्वचस्तेजसो बुध्ने मूलभूते रजसोऽस्योदकस्य योनौ स्थानेऽन्तरिक्षे स्थितोऽनेनमिंद्रमाजिघर्ति। आसिंचति। यत्र यां प्रेरि-ताद्भुक्तादेवस्तं रक्षेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

असिंक्न्यां यजमानो न होता ॥ १५

असिंक्न्यां। यजमानः। न। होता ॥ १५

एकपदेयमृक् पूर्वया सह दृष्टांतत्वेन संबध्यते। असिक्न्यां रात्रौ यजमानो न यजमान इव होता होतारमाह्वातारमग्निं। द्वितीयार्थे प्रथमा। सोमेनासिंचति तद्वदेष इंद्रमासिंचतीत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

गव्यंत इंद्रं सख्याय विप्रा अश्वायंतो वृषणं वाजयंतः।

जनीयंतो जनिदामक्षितोतिमा च्यावयामोऽवते न कोशं ॥ १६

गव्यंतः। इंद्रं। सख्याय। विप्राः। अश्वऽयंतः। वृषणं।

वाजयंतः।

जनिऽयंतः। जनिऽदां। अक्षितऽऊतिं। आ। च्यवयामः।

अवते। न। कोशं ॥ १६

गव्यंतो गा इच्छंतोऽश्वायंतोऽश्वानिच्छंतो वाजयंतो वाजमन्नमिच्छंतो जनीयंतो जायामिच्छंतो विप्रा मेधाविनः स्तोतारो वयं सख्यायेंद्रसंबंधिने सखित्वाय वृषणं कामानां वर्षितारं जनिदां जायाप्रदमक्षितोतिमक्षीणरक्षं। सर्वदा रक्षाकरमित्यर्थः। एवंभूतमिंद्रमाच्यावयामः। आगमयामः। तत्र दृष्टांतः। अवते कूपे। अवत इति

कूपनाम अवतोऽवटः क्रिविरिति कूपनामसु पाठात् । कोशं न जलोदरणपात्रमिव । पुरुषा जलोदरणपात्रं जलेन पूरयितुं कूपे यथाच्यावयंति तथा वयमाच्यावयाम इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

त्राता नो बोधि ददृशान आपिरभिख्याता मर्डिता सोम्यानां ।
सखा पिता पितृतमः पितॄणां कर्तेमु लोकमुशते वयोधाः ॥ १७

त्राता । नः । बोधि । ददृशानः । आपिः । अभिऽख्याता ।
मर्डिता । सोम्यानां ।
सखा । पिता । पितृऽतमः । पितॄणां । कर्ता । ईं ।
ऊं इति । लोकं । उशते । वयःऽधाः ॥ १७

हे इंद्र आपिराप्तो ददृशानः सर्वं पालकत्वेन पश्यंस्त्वं नोऽस्माकं त्राता रक्षको बोधि । भव । किंच । अभिख्याताभिद्रष्टा मर्डिता सुखयिता सोम्यानां सोमार्हाणां यजमानादीनां सखा प्रजापतिना समानख्यातिः पिता पालकः । केवलं पालको न किंतु पितॄणां पालकानां मध्ये पितृतमोऽतिशयेन पालकः कर्तेमु पितॄणां स्रष्टा च त्वं लोकं स्वर्गादिलोकमुशते कामयमानाय जनाय वयोधाः । वय इत्यन्ननामैतत् । अन्नप्रदो भव ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

सखीयतामविता बोधि सखा गृणान इंद्र स्तुवते वयो धाः ।
वयं ह्या ते चकृमा सबाधं आभिः शमीभिर्महयंत इंद्र ॥ १८

सखिऽयतां । अविता । बोधि । सखा । गृणानः । इंद्र ।
स्तुवते । वयः । धाः ।
वयं । हि । आ । ते । चकृम । सऽबाधः । आभिः । शमीभिः ।
महयंतः । इंद्र ॥ १८

हे इंद्र त्वं सखीयतां सखित्वमिच्छतामस्माकमविता रक्षिता बोधि। भव। तथा गृणानः स्तूयमानस्त्वं सखा भव। हे इंद्र स्तुवते स्तुतिं कुर्वते मह्यं वयोऽन्नं धाः। अधाः। धेहि। हे इंद्र सबाधो बाधासहिता वयं हि वयं खलु ते त्वामाचक्म। आह्वयामः। किं कुर्वंतः। आभिः प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानैः शचीभिः स्तुतिरूपैः कर्मभिर्वर्धयंतस्त्वां पूजयंतः ॥

इंद्रस्य हरिवतः पुरोडाशस्य स्तुत इंद्र इति याज्या। सूत्रितं च। स्तुत इंद्रो मघवा यद्ध वृत्रेव यस्य इंद्रः सत्यः सम्राट्। आ० ३. ८.। इति ॥

सैषा सूक्त एकोनविंशी ॥

स्तुत इंद्रो मघवा यद्ध वृत्रा भूरीण्येको अप्रतीनि हंति।

अस्य प्रियो जरिता यस्य शर्मन्नकिर्देवा वारयंते न मर्ताः ॥ १९

स्तुतः। इंद्रः॥ मघऽवा। यत्। ह। वृत्रा। भूरीणि। एकः। अप्रतीनि। हंति।

अस्य। प्रियः। जरिता। यस्य। शर्मन्। नकिः। देवाः। वारयंते। न। मर्ताः॥

यद्ध यदा खलु मघवा धनवानिंद्रः स्तुतोऽस्माभिः स्तुतो भवति तदेंद्र एकोऽसहाय एव भूरीणि बहून्यप्रतीन्यप्रतिगमनानि। अभिगमनयुक्तानीत्यर्थः। वृत्रा वृत्राणि शत्रून्हंति। हिनस्ति। यस्येंद्रस्य शर्मन् शर्मण्याश्रये वर्तमानं स्तोतारं देवा नकिर्वारयंते निवारणं न कुर्वंति मर्ताश्च न निवारयंते निवारणं न कुर्वंति अस्येंद्रस्य जरिता स्तोता प्रियो भवति ॥

आग्निमारुतशस्त्र एवा न इंद्र इति परिधानीया। सूत्रितं च। एवा न इंद्रो मघवा विरप्शीति परिदध्यात्। आ० ५. २०.। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते विंशी ॥

एवा न इंद्रो मघवा विरप्शी करत्सत्या चर्षणीधृदनर्वा।

त्वं राजा जनुषां धेह्यस्मे अधि श्रवो माहिनं यज्जरित्रे ॥ २०

एव । नः । इंद्रः । मघऽवा । विरप्शी । करत् । सत्या ।
चर्षणिऽधृत् । अनर्वा ।
त्वं । राजा । जनुषां । धेहि । अस्मे इति । अधि । श्रवः ।
माहिनं । यत् । जरित्रे ॥ २०

विरप्शी वज्रविषयशब्दवान् चर्षणीधृत् सर्वासां प्रजानां धारयितानर्वाप्रत्यृतः । केनापि प्रतिकूलेनाप्राप्त इत्यर्थः । मघवा धनवानिंद्र एवैवमस्माभिः स्तुतः सन् नोऽस्माकं सत्या सत्यरूपाण्यभिमतानि फलानि करत् । करोतु । हे इंद्र जनुषां जन्मवतां सर्वेषां राजा प्रभुस्त्वं माहिनं महिम्नोपेतं यच्छ्रवो यद्यशो जरित्रे स्तोत्रे देयं तद्यशोऽस्मे अस्मास्वधि अधिकत्वेन धेहि ॥ एवा न इंद्रो मघवा विरप्शीत्यादि ब्राह्मणं । ऐ० ब्रा० ३, ३८ ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू ष्टुत इंद्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो३ न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २१

नु । स्तुतः । इंद्र । नु । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः ।
न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम ।
रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २१

नू ष्टुत इंद्रेति व्याख्याता ॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

अयं पंथा इति त्रयोदशर्चमष्टमं सूक्तं त्रैष्टुभं । अत्रानुक्रमणिका । अयं पंथाः । अस्मोना संवाद इंद्रादितिवामदेवानामिति । यस्य वाक्यं स ऋषिर्या तेनोच्यते सा

देवतेति परिभाषितत्वादृषिर्देवते तत्र तत्र ज्ञातव्ये। अस्मिन् सूक्ते इंद्रादितिवाम-देवसंवादरूपिणी काचिदाख्यायिका श्लोकरूपेण सूच्यते। गर्भस्थो ज्ञानसंपन्नो वामदेवो महामुनिः। जतिं चक्रे न जायेयां योनिदेशात्तु मातृतः॥ किंतु पार्श्वा-दितश्चेति ज्ञात्वा तु जननी त्विदं। दध्यौ शांत्यै शचीं देवीमदितिं त्विंद्रमातरं॥ अदितिस्त्विंद्रसहिता गर्भिणीमभ्यगाद्गृहे। अदितींद्रवामदेवाः संवादमथ चक्रिरे॥ संवाद इति सूक्तेन कथा सैषात्र सूच्यते। नोक्तो वक्तृविशेषोऽत्र ह्युपदेशेष्वनुक्तितः॥ अयंतस्त्ववगंतव्यो वक्तृभेद इति स्थितिः। इंद्रोऽदितिश्च पिवाश्चिन्त्यिः सूक्ते समूचिरे॥ गर्भे शयानं सुचिरं मातुर्गर्भादनिर्गतं। वामदेवं प्रति ब्रूत आद्यमृचौ शतक्रतुः॥ द्वितीयाद्भिरर्धर्चैश्च परित्वाह्व पंचभिः। न हो न्वस्येति सप्त स्वरर्धर्चौ अदितेर्वचः॥ व ममन्नन त्वा युवतिरित्यृचः पंच वै मुनेः। दौर्गत्यशांतिमत्वाह वामदेवस्तथांत्यया॥ एवमर्थाद्वक्तृभेद इति वह्वृचशासनं। अर्थो विवेकस्पष्टत्वादुपदेशेषु नेरितः। ऋषिदैवतसिद्ध्यर्थं विवेकादर्थ ईरित इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अयं पंथा अनुवित्तः पुराणो यतो देवा उदजायंत विश्वे।
अतश्चिदा जनिषीष्ट प्रवृद्धो मा मातरममुया पत्तवे कः॥ १

अयं। पंथाः। अनुऽवित्तः। पुराणः। यतः। देवाः।
उत्ऽअजायंत। विश्वे।
अतः। चित्। आ। जनिषीष्ट। प्रऽवृद्धः। मा। मातरं।
अमुया। पत्तवे। करिति कः॥ १

पुराणोऽनादिरयं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानः पंथा योनिनिर्गमनरूपो मार्गोऽनु आनु-पूर्व्येण वित्तः। सर्वैर्जायमानैर्लब्धः। यतो यस्माद्योनिमार्गाद्विश्वे सर्वे देवा उद-जायंत उत्कर्षेणोत्पन्ना भवंति। तस्माद्योनिमार्गान्मनुष्या उत्पन्ना भवंति किमु वक्तव्यं। अतश्चिदस्माद्योनिमार्गादेव प्रवृद्धो गर्भे प्रकर्षेण वृद्धिं गतो वामदेव आ जनिषीष्ट। आ समंताज्जायतां। अमुयामुं मातरं पत्तवे पतनाय। मरणायेत्यर्थः। मा कः। मा करोतु॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नाहमतो निरया दुर्गहैतत्तिरश्चता पार्श्वान्निर्गमाणि ।

बहूनि मे अकृता कर्त्वानि युध्यै त्वेन सं त्वेन पृच्छै ॥ २

न । अहं । अतः । निः । अय । दुःऽगहा । एतत् । तिरश्चता ।

पार्श्वात् । निः । गमानि ।

बहूनि । मे । अकृता । कर्त्वानि । युध्यै । त्वेन । सं । त्वेन ।

पृच्छै ॥ २

वामदेव एवमुक्तवंतमिंद्रं प्रत्याह । अहमतो योनिमार्गान्न निरया । न निरयाणि । न निर्गच्छानि । एतद्योनिनिर्गमरूपं वर्त्म दुर्गहा । दुर्गहं । दुःखेन ग्राह्यं । न मार्गं भवतीत्यर्थः । किंतु तिरश्चता तिरश्चीनात्पार्श्वान्निर्गमानि । निर्गच्छानि । योनिदेशादनिर्गतोऽहं पार्श्वं भित्त्वा निर्गच्छानीत्यर्थः । अन्यैरकृतमिदमेव न केवलं मया क्रियते किंत्वन्यैरकृतानि बहूनि कर्माणि कर्त्वानि कर्तव्यानि संति । त्वेनैकेन सपत्नेन विवदमानेन सह युध्यै । युद्धं करवाणि । त्वेनैकेन बुभुत्सुना संपृच्छै । सम्यक् पृच्छानि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

परायतीं मातरमन्वचष्ट न नानु गान्यनु नू गमानि ।

त्वष्टुर्गृहे अपिबत्सोममिंद्रः शतधन्यं चम्वोः सुतस्य ॥ ३

पराऽयतीं । मातरं । अनु । अचष्ट । न । न । अनु । गानि ।

अनु । नु । गमानि ।

त्वष्टुः । गृहे । अपिबत् । सोमं । इंद्रः । शतऽधन्यं । चम्वोः ।

सुतस्य ॥ ३

मयि गर्भे स्थिते सतींद्रो मदीयां मातरं परायतीं परेतां म्रियमाणामन्वचष्ट। अन्वब्रवीत्। एवमपीदानीं गर्भे स्थितोऽहं पुराणं पंथानं न नानुगानि। नानुगच्छानीति न। किंतु क्षिप्रमनुगमानि। अनुगच्छान्येव। वामदेवः स्वकीयमकृत्यकारित्वं परिहृत्येंद्रस्याकृत्यकारित्वमुत्तरार्धर्चेन प्रतिपादयति। इंद्रश्चम्वोः सोमाभिषवफलकयोः सुतस्य सोमं सुतवतोऽभिषुतवतस्त्वष्टुः संबंधिनि गृहेऽनुपहूतः सन् शतधन्यं बहुधनेन क्रीतं सोममपिबत्। बलात्कारेण सोमस्य पानं कृतवान्। अयमर्थस्तैत्तिरीयैस्त्वष्टा हतपुत्रो वींद्रं सोममाहरदित्यनुवाके। तै० सं० २. ४. १२.। महता प्रबंधेन प्रपंचितः॥

॥ अथ चतुर्थी॥

किं स ऋधक्कृणवद्यं सहस्रं मासो जभार शरदश्च पूर्वीः।

नही न्वस्य प्रतिमानमस्त्यंतर्जातेषूत ये जनित्वाः॥ ४

किं। सः। ऋधक्। कृणवत्। यं। सहस्रं। मासः। जभार।

शरदः। च। पूर्वीः।

नहि। नु। अस्य। प्रतिऽमानं। अस्ति। अंतः। जातेषु।

उत। ये। जनिऽत्वाः॥ ४

अदितिर्यमिंद्रं सहस्रं बहून्मासो मासान्पूर्वीर्बह्वीः शरदश्च संवत्सरांश्च जभार बभार॥ बिभर्तेरिदं रूपं॥ गर्भे स्थित इंद्रो बहुषु संवत्सरेष्वदितिं क्लेशितवानित्यर्थः। एवंभूतः स इंद्रः किं यत्किमपि। सर्वमपीत्यर्थः ऋधक् विरुद्धं कर्म कृणवत्। अकरोत्। इंद्रस्याक्षेपमसहमानादितिरिंद्रमातात्येनं प्रति ब्रूते। हे वामदेव जातेषूत्पन्नेष्वंतर्मध्येऽस्येंद्रस्य प्रतिमानं न ह्यस्ति। न विद्यते खलु। नु इति पादपूरणार्थः। उतापि च ये देवादयो जनित्वा जनयितव्या जनयिष्यमाणास्तेषु मध्येऽस्येंद्रस्य प्रतिमानं नास्ति॥

॥ अथ पंचमी॥

अवद्यमिव मन्यमाना गुहाकरिंद्रं माता वीर्येणा न्यृष्टं।

अथोदस्थात्स्वयमत्कं वसान आ रोदसी अपृणाज्जायमानः॥ ५

अवद्यमिव। मन्यमाना। गुहा। अकः। इंद्रं। माता।
वीर्येण। निऽऋष्टं।
अथ। उत्। अस्थात्। स्वयं। अत्कं। वसानः। आ।
रोदसी इति। अपृणात्। जायमानः॥ ५

गुहा गुहायां गह्वरस्थाने सूतिकागृहे जातमिंद्रमवद्यमिव गर्हितमिव मन्यमाना जानती मातेंद्रजनन्यदितिर्वीर्येण सामर्थ्येन न्यृष्टं नितरां प्राप्तमकः। अकरोत्। अथानंतरं जायमान उत्पद्यमान इंद्रः स्वयमेवात्कं तेजो वसान आच्छादकः सन्। दधान इत्यर्थः। उदस्थात्। उत्कर्षेणातिष्ठत्। किंच रोदसी द्यावापृथिव्यावपृणात्। समंतात्पूरयामास॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे पंचविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

एता अर्षंत्यललाभवंतीॠतावरीरिव संक्रोशमानाः।
एता वि पृच्छ किमिदं भनंति कमापो अद्रिं परिधिं रुजंति॥ ६
एताः। अर्षंति। अललाऽभवंतीः। ॠतवरीःऽइव।
संऽक्रोशमानाः।
एताः। वि। पृच्छ। किं। इदं। भनंति। कं। आपः।
अद्रिं। परिऽधिं। रुजंति॥ ६

अललाभवंतीरललेत्येवंरूपं शब्दं कुर्वत्य ऋतावरीरिवोदकवत्य एवैता नद्यः संक्रोशमाना इंद्रमहत्त्वप्रतिपादकोद्भूतेन हर्षेण बहुविधं शब्दायमानाः सत्योऽर्षंति। गच्छंति। एवंभूता नद्य इदं किं भनंति श्रोतव्याह्यं शब्दायमानं किं वदंतीमनर्थं हे ऋषे त्वमेता नदीर्वि पृच्छ। विशेषेण पृष्टवान् भव। एवं संपृच्छ। विचारिते सत्येतच्छब्दायमानमिंद्रमाहात्म्यस्यैव वचनं भवतीत्यर्थः। किंच आप उदकानि परिधियावरकं कमद्रिं कं मेघं रुजंति। भंजंति। आपः कमपि मेघं न भंजंति किंतु इंद्रो मम पुत्र एवोदकावरकं मेघं भंक्त्वाप: प्रवर्तयतीत्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

किमु ष्विदस्मै निविदो भनंतेंद्रस्यावद्यं दिधिषंत आपः ।

ममैतान्पुत्रो महता वधेन वृत्रं जघन्वाँ असृजद्वि सिंधून् ॥ ७

किं । ऊं इति । स्वित् । अस्मै । निऽविदः । भनंत । इंद्रस्य ।

अवद्यं । दिधिषंते । आपः ।

मम । एतान् । पुत्रः । महता । वधेन । वृत्रं । जघन्वान् ।

असृजत् । वि । सिंधून् ॥ ७

यदेंद्रो वृत्रासुरं हतवान् तदा यान्वसौ ब्रह्महत्यां प्राप्तवानिति वामदेवस्यार्षि-प्रायस्तज्जोयादितिराह । निविदः । मरुत्वतीयशस्त्रे प्रयुज्यमानानि मरुत्स्तोत्रो मरुद्गण इत्यादीनींद्रस्तुतिप्रतिपादकानि कानिचित्पदानि निविच्छब्देनोच्यंते । ता निविदोऽस्मा इमं वृत्रवधनिमित्तं ब्रह्महत्यारूपं पापं प्राप्नुवंतमिंद्रं किमु ष्वित् भनंत । भनंति । किं वदंतीति चेत् तर्हि पापरहितं मत्वा निविदः स्तुवंति । कथमिंद्रस्य पापरहितत्वं । उच्यते । आपः फेनरूपेणास्येंद्रस्यावद्यं ब्रह्महत्यादिरूपं पापं दिधिषंते । धारयंति । मम पुत्रो मदीयः पुत्र इंद्रो महता प्रभूतेन वधेन । वध इति वज्रनामैतत् । वज्रेण वृत्रं जघन्वान् । हतवान् । तत एतान् सिंधूनुदकानि व्यसृजत् । विशेषेण स्वैरत्वेन सर्तं सृष्टवान् । इंद्रेणोत्सृष्टा आपस्तस्य पापं अगृह्णन्नित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ममच्चन त्वा युवतिः परास ममच्चन त्वा कुषवा जगार ।

ममच्चिदापः शिशवे ममृड्युर्ममच्चिदिंद्रः सहसोदतिष्ठत् ॥ ८

ममत् । चन । त्वा । युवतिः । पराऽआस । ममत् । चन ।

त्वा । कुषवा । जगार ।

ममंत् । चित् । आपः । शिशवे । ममृड्युः । ममंत् । चित् ।

इंद्रंः । सहंसा । उत् । अतिष्ठत् ॥ ८

सूक्तशेषेण ऋषिरिंद्रं स्तौति । हे इंद्र मघवन् मादयंत्येव । प्रमत्तैवेत्यर्थः । युवतिस्त्वदीया मातादितिस्त्वा त्वां परास । पराचिक्षेप । किंच कुषवानाम्नी राक्षसी सा ममचन प्रमत्तैव त्वा त्वां जगार । गिरति स्म । हे इंद्र ममच्चित्प्रमाद्यंत्य एवापः शिशवे जाताय तुभ्यं ममृड्युः । सुखयांचक्रुः । ममच्चित् माद्यन्नेवेंद्र सहसा स्वेन वीर्येणोदतिष्ठत् । सूतिकागृहाद्राक्षसीं बाधमानः सन् उत्कर्षेण तस्थौ ॥

॥ अथ नवमी ॥

ममंच्चन ते मघवन्व्यंसो निविविध्वाँ अप हनू जघानं ।

अधा निविद्ध उत्तरो बभूवाञ्छिरो दासस्य सं पिणग्वधेनं ॥ ९

ममंत् । चन । ते । मघऽवन् । विऽअंसः । निऽविविध्वान् ।

अपं । हनू इति । जघानं ।

अधं । निऽविद्धः । उत्ऽतरः । बभूवान् । शिरंः । दासस्यं ।

सं । पिणक् । वधेनं ॥ ९

हे मघवन्धनवन्निंद्र ममच्चन प्रमाद्यन्नेव व्यंसो नाम राक्षसो निविविध्वान् प्रविध्यन् ते हनू त्वदीये हनू मुखपार्श्वे अपजघान । अपहतवान् । अध अथानंतरं हे इंद्र निविद्धो राक्षसेन ताडितस्त्वमुत्तरो व्यंसादधिकबलो बभूवान् भूतः सन् दासस्य क्षीणस्य व्यंसस्य शिरो वधेन वज्रेण संपिणक् । पिष्टवानसि ॥

॥ अथ दशमी ॥

गृष्टिः ससूव स्थविरं तवागामनाधृष्यं वृषभं तुम्रमिंद्रं ।

अरीळ्हं वत्सं चरथाय माता स्वयं गातुं तन्व इच्छमानं ॥ १०

गृष्टिः । ससूव । स्थविरं । तवागां । अनाधृष्यं । वृषभं ।

तुम्रं । इंद्रं ।

अरीळ्हं । वत्सं । चरथाय । माता । स्वयं । गातुं ।

तन्वे । इच्छमानं ॥ १०

गृष्टिः काचिद्गौर्वत्सं यथा ससूव सुषुवे तथा मातेंद्रजनन्यदितिश्चरथाय स्वेच्छया संचरणार्थेंद्रं ससूव । सुषुवे । कीदृशमिंद्रं । स्थविरं वयसा प्रवृद्धं तवागां प्रवृद्धबलमनाधृष्यं शत्रुभिरनभिभाव्यं वृषभं सेचनसमर्थं तुम्रं प्रेरकमरीळ्हं शत्रुभिरनभिभूतं स्वयं गातुमन्यनिरपेक्षगमनं तन्वे शरीरायेच्छमानमिच्छंतं ॥

॥ अथैकादशी ॥

उत माता महिषमन्ववेनदमी त्वा जहति पुत्र देवाः ।

अथाब्रवीद्वृत्रमिंद्रो हनिष्यन्त्सखे विष्णो वितरं वि क्रमस्व ॥ ११

उत । माता । महिषं । अनु । अवेनत् । अमी इति । त्वा ।

जहति । पुत्र । देवाः ।

अथ । अब्रवीत् । वृत्रं । इंद्रः । हनिष्यन् । सखे ।

विष्णो इति । विऽतरं । वि । क्रमस्व ॥ ११

उतापि च हे मदीय पुत्रेंद्र अमी वह्न्यादयो देवास्त्वा त्वां जहति त्यजंति इत्युक्तवतींद्रस्य मातादितिरिंद्रं महिषं महांतं । महिष इति महन्नामैतत् । अन्ववेनत् । अयाचत । अथानंतरं हे विष्णो व्यापनशील हे सखे मित्रभूत हरे त्वं वृत्रं हनिष्यन् हंतुमिच्छन् वितरं विक्रमस्व । अतिपराक्रमी भवेतींद्रो विष्णुमब्रवीत् । उवाच ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

कस्ते मातरं विधवामचक्रच्छयुं कस्त्वामजिघांसच्चरंतं ।

कस्ते देवो अधि मार्डीक आसीद्यत्प्राक्षिणाः पितरं

पादगृह्य ॥ १२

कः । ते । मातरं । विधवां । अचक्रत् । शयुं । कः । त्वां ।

अजिघांसत् । चरंतं ।

कः । ते । देवः । अधि । मार्डीके । आसीत् । यत् । प्र ।

अक्षिणाः । पितरं । पादऽगृह्य ॥ १२

हे इंद्र यद्यस्मात्कारणात्पितुः सकाशाज्जनिष्यमाणाद्भीतस्त्वं त्वदीयं पितरं पादगृह्य पादेषु गृहीत्वा प्राक्षिणाः प्रकर्षेणावधीः तस्मात्कारणात्ते त्वत्तोऽन्यः को देवो मातरं स्वकीयजननीं विधवां पितृवधेन पतिरहितामचक्रत् । अकरोत् । कस्त्वत्तोऽन्यः शयुं शयानं चरंतं जाग्रतं वा त्वामजिघांसत् । हंतुमैच्छत् । ते त्वत्तोऽन्यः को देवो मार्डीके प्रजानां सुखकरणेऽधि अधिक आसीत् । अयमर्थं ऋत्वामे मैं देवेभ्य इत्यनुवाके यज्ञो दक्षिणामभ्यध्यायदित्यब्राह्मणेन । तै० सं० ६. १. ३. ६. । तैत्तिरीयकैर्बहुधा प्रपंचितः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अवर्त्या शुनं आंत्राणि पेचे न देवेषु विविदे मर्डितारं ।

अपश्यं जायाममहीयमानामधा मे श्येनो मध्वा जभार ॥ १३

अवर्त्या । शुनः । आंत्राणि । पेचे । न । देवेषु । विविदे ।

मर्डितारं ।

अपश्यं। जायां। अमहीयमानां। अर्ध। मे। श्येनः। मधु।

आ। जभार॥ १३

अनया वामदेवः स्वकीयं दारिद्र्यं सूचयन्निंद्रस्योत्कर्षमाह। वामदेवोऽहमवर्त्यां जीवनोपायराहित्येन शुनः शुनकस्यांत्राणि पुरीतंति पेचे। अपचं। देवेषु द्योतमानेषु वज्रादिषु मध्य इंद्रादन्यं मर्डितारं सुखयितारं न विविदे। न लेभे। किंच जायां स्वकीयां भार्याममहीयमानामपूज्यमानामपश्यं। अद्राक्षं। अथ अथानंतरं श्येनः श्येनपक्षीभूतोगामींद्रो मे मह्यं मधु मधुरोपेतमुदकमाजभार। आजहार॥

॥ इति तृतीयस्य पंचमे पड्विंशो वर्गः॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टके पंचमोऽध्यायः संपूर्णः॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थे मंडले द्वितीयानुवाकेऽष्टसूक्तानि व्याख्यातानि। एवा त्वामिंद्रेत्येकादशर्चं नवमं सूक्तं। तस्य मंडलादिपरिभाषया वामदेव ऋषिः। अनादेशपरिभाषया त्रिष्टप् छंदः। इंद्रो देवता। तथा चानुक्रांतं। एवैकादशेति॥ अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्र इदं सूक्तं। सूच्यते हि। एवा त्वामिंद्रोशन्नु षु णः सुमना उपाक इति याज्या। आ० ५. १६.। इति॥ षष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि मैत्रावरुण-शस्त्रेऽहीनसूक्तं तत्स्थाने त्रीणि संपातसूक्तानि। तत्रेदं प्रथमं सूक्तं। सूत्रितं च। एवा त्वामिंद्र यन्न इंद्रः। आ० ७. ५.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

एवा त्वामिंद्र वज्रिन्नत्र विश्वे देवासः सुहवास ऊमाः।
महामुभे रोदसी वृद्धमृष्वं निरेकमिद्वृणते वृत्रहत्ये ॥ १

एव। त्वां। इंद्र। वज्रिन्। अत्र। विश्वे। देवासः।
सुऽहवासः। ऊमाः।
महां। उभे इति। रोदसी इति। वृद्धं। ऋष्वं। निः।
एकं। इत्। वृणते। वृत्रऽहत्ये ॥ १

अत्रास्मिन्यज्ञे वज्रिन् हे वज्रवन्निंद्र सुहवासः सुहवाः शोभनाह्वाना ऊमा रक्षका विश्वे देवासः सर्वे देवा उभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ च एवैवमुक्तप्रकारेण स्तूयमानं महां महांतं प्रभूतं वृद्धं गुणैः प्रवृद्धमृष्वं दर्शनीयं त्वामेकमिदेकमेव वृत्रहत्ये वृत्रहननार्थं निर्वृणते। निःशेषेण संभजंते॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अवासृजंत जिव्रयो न देवा भुवः सम्राडिंद्र सत्ययोनिः ।

अहन्नहिं परिशयानमर्णः प्र वर्तनीररदो विश्वधेनाः ॥ २

अव । असृजंत । जिव्रयः । न । देवाः । भुवः । संऽराट् ।

इंद्र । सत्यऽयोनिः ।

अहन् । अहिं । परिऽशयानं । अर्णः । प्र । वर्तनीः । अरदः ।

विश्वऽधेनाः ॥ २

हे इंद्र देवास्त्वां जिव्रयो न जीर्णाः प्रवृद्धाः पितरो यूनः पुत्रानिवावासृजंत । असुरवधार्थं प्रैरयन् । ततो हे इंद्र सत्ययोनिः सत्यनिवासस्त्वं सम्राट् सर्वेषां लोकानामधीश्वरो भुवः । अभवः । अर्णः उदकं लक्षीकृत्य परिशयानं परितः सर्वतश्छन्नं कुर्वंतमहिं वृत्रासुरमहन् । अवधीः । विश्वधेना विश्वस्य प्रीणयित्रीर्वर्तनीः सर्वत्र प्रवर्तिका नदीः प्रारदः । प्रकर्षेण विलेखनं कृतवानसि । इंद्रो वृत्रं हत्वा तेनावृतान्युदकानि प्रवाहरूपेण प्रवर्तयतीत्यर्थः ।

॥ अथ तृतीया ॥

अतृप्णुवंतं वियतमबुध्यमबुध्यमानं सुषुपाणमिंद्र ।

सप्त प्रति प्रवत आशयानमहिं वज्रेण वि रिणा अपर्वन् ॥ ३

अतृप्णुवंतं । विऽयतं । अबुध्यं । अबुध्यमानं । सुसुपानं ।

इंद्र ।

सप्त । प्रति । प्रऽवतः । आऽशयानं । अहिं । वज्रेण । वि ।

रिणाः । अपर्वन् ॥ ३

हे इंद्र त्वमहष्णुवंतं भोगेष्वहष्यंतं वियतं शिथिलांगमबुध्यं दुर्विं ज्ञानमबुध्यमानं किमप्यजानंतं सुशुपाणं शुष्मं सम्न सर्पणस्वभावाः प्रयतोऽपः प्रत्यावयानमावृत्य तिष्ठंतमहिं हत्वमपर्वन् अपर्वणि पौर्णमास्यां वज्रेण विरिणाः। व्यरिणाः। विशेषेण हतवानसि। पौर्णमास्यां हत्वयधस्त्वष्टा इतपुत्र इत्यनुवाके ध्नं ति या एनं पौर्णमास आमावास्यायां प्यायय तीति तैत्तिरीयेऽप्युक्तः। तै० सं० २. ५. २. ५.॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अक्षोदयच्छवसा क्षाम बुध्नं वार्ण वातस्तविषीभिरिंद्रः।
दृड्हान्यौभ्नादुशमान ओजोऽवाभिनत्ककुभः पर्वतानां ॥ ४

अक्षोदयत्। शवसा। क्षाम। बुध्नं। वाः। न। वातः।
तविषीभिः। इंद्रः।
दृड्हा। नि। औभ्नात्। उशमानः। ओजः। अव।
अभिनत्। ककुभः। पर्वतानां ॥ ४

इंद्रः परमैश्वर्ययुक्तः शवसा बलेन बुध्नमंतरिक्षं क्षाम क्षीणोदकमक्षोदयत्। संपिपेष। तत्र दृष्टांतः। वातो वायुस्तविषीभिर्बलैर्वार्न उदकमिव तद्वत्। किंच ओजो बलमुशमानः कामयमान इंद्रो दृड्हानि दृढानि स्थिराण्यप्यभ्राणि न्यौभ्नात् अभांक्षीत्। तथा पर्वतानां गिरीणां ककुभः पक्षानवाभिनत्। अत्यंतमभैत्सीत्॥

॥ अथ पंचमी ॥

अभि प्र दद्रुर्जनयो न गर्भं रथा इव प्र ययुः साकमद्रयः।
अतर्पयो विसृत उब्ज ऊर्मीन्त्वं वृताँ अरिणा इंद्र सिंधून्॥ ५

अभि। प्र। दद्रुः। जनयः। न। गर्भं। रथाःऽइव। प्र।
ययुः। साकं। अद्रयः।
अतर्पयः। विऽसृतः। उब्जः। ऊर्मीन्। त्वं। वृतान्।
अरिणाः। इंद्र। सिंधून्॥ ५

हे इंद्र त्वानद्यो मरुतो जनयो जनन्यो गर्भं न पुत्रमिवाभिप्रदध्रुः । अभिजग्मुः । किंच रथा इव रंहणशीला रथा यथा तथा तत्प्रसाधं त्वया साकं प्र ययुः । प्रकर्षेणायासिषुः । हे इंद्र त्वं विसृतो विसरणशीला नदीरतर्पयः । अद्भिरपूरयः । तथोर्मीन्निषधानुब्जः । अवधीः । तथा त्वं वृतान्वृत्रेणावृतान् सिंधूनपोऽरिणाः । प्रैरयः ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं महीमवनिं विश्वधेनां तुर्वीतये वय्याय क्षरंतीं ।

अरमयो नमसैजदर्णः सुतरणाँ अकृणोरिंद्र सिंधून् ॥ ६

त्वं । महीं । अवनिं । विश्वऽधेनां । तुर्वीतये । वय्याय । क्षरंतीं ।

अरमयः । नमसा । एजत् । अर्णः । सुऽतरणान् । अकृणोः । इंद्र । सिंधून् ॥ ६

हे इंद्र त्वं महीं महतीं विश्वधेनां विश्वस्य प्रीणयित्रीं तुर्वीतये तुर्वीतिनाम्ने राज्ञे वय्याय वय्यनाम्ने च क्षरंतीमभीष्टान् कामान्क्षरंतीमवनिं भूमिं नमसान्नेनैजदेजता चलतार्णोऽर्णसोदकेन चारमयः । रमयसि । इंद्रः पृथिवीमन्नोदकसमृद्धां करोतीत्यर्थः । किंच हे इंद्र त्वं सिंधून् जलानि सुतरणान् सुष्ठु तीर्णान्यकृणोः । अकार्षीः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्राग्रुवो नभन्वो३ न वक्वा ध्वस्रा अपिन्वद्युवतीरृतज्ञाः ।

धन्वान्यज्राँ अपृणक्तृषाणाँ अधोगिंद्रः स्तर्यो३ दंसुपत्नीः ॥ ७

प्र । अग्रुवः । नभन्वः । न । वक्वाः । ध्वस्राः । अपिन्वत् ।
युवतीः । ऋतऽज्ञाः ।
धन्वानि । अज्रान् । अपृणक् । तृषाणान् । अधोक् । इंद्रः ।
स्तर्यः । दंसुऽपत्नीः ॥ ७

इंद्रो नभन्वः शत्रूणां हिंसिका वक्वा न सेना इव ध्वस्राः कूलानां ध्वंसिका युवतीर्वृद्धिंमिश्रिता ऋतज्ञा ऋतस्योदकस्य जनयित्रीरग्रुवः । अग्रुव इति नदीनामैतत् । अग्रगामिनीर्नदीः प्रापिन्वत् । प्रकर्षेणापूरयत् । तथा धन्वानि निर्जला-न्युन्नतान्देशांश्च वृष्ट्यापृणक् । अपूरयत् । तथाज्रान्मार्गस्य गंतॄन् तृषाणान् पिपासया युक्तान् पुरुषानपृणक् । अपूरयत् । किंच इंद्रो दंसुपत्नीः । दमनपरा असुराः सुष्टु पतयो यासां ताः स्तर्यः स्तरीर्निवृत्तप्रसवा गा अधोक् । अधुक्षत् । इंद्रो राक्षस-कृतनिरोधदुःखान्निवृत्तप्रसवा अपि गा विमुच्य सप्रसवा अकारेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

पूर्वीरुषसः शरदश्च गूर्ता वृत्रं जघन्वाँ असृजद्वि सिंधून् ।
परिष्ठिता अतृणद्बद्बधानाः सीरा इंद्रः स्रवितवे पृथिव्या ॥ ८

पूर्वीः । उषसः । शरदः । च । गूर्ताः । वृत्रं । जघन्वान् ।
असृजत् । वि । सिंधून् ।
परिऽस्थिताः । अतृणत् । बद्बधानाः । सीराः । इंद्रः ।
स्रवितवे । पृथिव्या ॥ ८

वृत्रं वृत्राख्यमसुरं जघन्वान्हतवानिंद्रो गूर्तास्तमिच्छया गीर्णाः पूर्वीर्बह्वीरुषसः शरदश्च संवत्सरांश्च व्यसृजत् । विशेषेण ससर्ज । तथा सिंधून् वृत्रेणावृतान्युदकानि व्यसृजत् । किंच परिष्ठिता वृत्रेषु परितः स्थिता बद्बधाना वृत्रेण परितो बध्यमाना सीरा नदीः । सीरा इति नदीनामैतत् । पृथिव्या पृथिव्योद्भूपेण मार्गेण स्रवितवे स्रवितुं गमनायातृणत् । अविध्यत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

वम्रीभिः पुत्रमग्रुवो अदानं निवेशनाद्धरिव आ जभर्थ ।

व्यंधो अख्यदहिमाददानो निर्भूदुखच्छित्समरंत पर्व ॥ ९

वम्रीभिः । पुत्रं । अग्रुवः । अदानं । निऽवेशनात् । हरिऽवः ।

आ । जभर्थ ।

वि । अंधः । अख्यत् । अहिं । आऽददानः । निः । भूत् ।

उखऽछित् । सं । अरंत । पर्व ॥ ९

हे हरिवो हरिसंज्ञाभ्यामश्वाभ्यामुपेतेंद्र त्वं वम्रीभिरुपजिह्विकाभिरदानमद्यमानमग्रुवः । अग्रूर्नाम काचित् । तस्याः पुत्रं निवेशनाद्वल्मीकाख्यादस्थानादाजभर्थ । आहृतवानसि । आददान इंद्रेणाहियमाणोऽग्रुवः पुत्रोऽधः पूर्वमंधः सन् अहिं सर्पं व्यख्यत् विशेषेणापश्यत् । ततो निर्भूत् । वल्मीकान्निर्गतोऽभूत् । उखच्छिद्वल्मीकाख्याया उखायाश्छेदकानि पर्व पर्वाख्यस्य सर्वाण्यंगानां शिथिलानि पर्वाणि समरंत । समगच्छंत । उपजिह्विकाभिः शिथिलीकृतान्यग्रुवः पुत्रस्य पर्वाणींद्रेण समधीयंतेत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

प्र ते पूर्वाणि करणानि विप्राविद्वाँ आह विदुषे करांसि ।

यथायथा वृष्ण्यानि स्वगूर्तापांसि राजन्नर्याविवेषीः ॥ १०

प्र । ते । पूर्वाणि । करणानि । विप्र । आऽविद्वान् । आह ।

विदुषे । करांसि ।

यथाऽयथा । वृष्ण्यानि । स्वऽगूर्ता । अपांसि । राजन् ।

नर्या । अविवेषीः ॥ १०

हे राजन्राजमानेंद्र वृष्ण्यानि वर्षणयोग्यानि स्वगूर्ता स्वगूर्तानि स्वयमुद्गीर्णानि नर्या नर्याणि मनुष्यहितान्यपांसि त्वत्संबंधीनि कर्माणि यथायथाविवेषीर्व्याप्नोः ।

अकार्षीरिति यावत् । तथातथा हे विप्र प्राचेंद्र विदुषे विदुषः सर्वं जानतस्ते त्वत्संबंधीनि पूर्वाणि पुरातनानि करणानि कर्माण्यविद्वान् आसमंताज्जानन् वामदेवः करांसि त्वदीयानि कर्माणि प्र प्रकर्षेणाह । ब्रवीति ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू ष्टुत इंद्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो३ न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २१

नु । स्तुतः । इंद्र । नु । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः ।

न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम ।

रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २१

हे इंद्र नु क्षिप्रं स्तुतः पूर्वैर्ऋषिभिः संस्तुतो नु क्षिप्रं गृणानोऽस्माभिः स्तूयमानस्त्वमिषमन्नं जरित्रे स्तोत्रे मह्यं नद्यो नाद्भिर्नदीरिव पीपेः । प्यायय । प्रवृद्धं कुरु । हे हरिवो हरिसंज्ञकाश्वोपेतेंद्र ते तुभ्यं नव्यं नवतरं ब्रह्म स्तोत्रमकारि । अस्माभिः क्रियते । रथ्यो रथवंतो वयं धिया प्रज्ञारूपया स्तुत्या सदासास्त्वां सर्वदा भजमानास्त्वदर्थं हवीरूपस्यान्नस्य दातारो वा स्याम । भूयास्म ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः ॥

आ न इंद्रेत्येकादशर्चं दशमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । आ न इत्यनुक्रमणिका ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि निष्केवल्य एतन्निविद्धानीयं । सूत्रितं च । आ न इंद्र इति निष्केवल्यं । आ० ७. ५. । इति ॥ महाव्रतेऽप्येतत्संपातसूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं च । आ न इंद्रो दूरादा न आसादिति संपातः । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ न इंद्रो दूरादा न आसादभिष्टिकृदवसे यासदुग्रः ।

ओजिष्ठेभिर्नृपतिर्वज्रबाहुः संगे समत्सु तुर्वणिः पृतन्यून् ॥ १

आ । नः । इंद्रः । दूरात् । आ । नः । आसात् ।

अभिष्टिऽकृत् । अवसे । यासत् । उग्रः ।

ओजिष्ठेभिः । नृऽपतिः । वज्रऽबाहुः । संऽगे । समत्ऽसु ।

तुर्वणिः । पृतन्यून् ॥ १

अभिष्टिकृद्यजमानसंबंधिनामभिष्टीनां कर्तोग्रस्तेजस्वींद्रो नोऽस्माकमवसे रक्षणाय दूरादायासत् । आयातु । आगच्छतु । अपि च आसादासन्नादंतिकाच्च नोऽस्माकमवसे रक्षणायायासत् । आयातु । कोदृशः । समत्सु संग्रामेषु संगे शत्रुभिः संयोगे सति पृतन्यून् शत्रून् तुर्वणिर्हिंसन् वज्रबाहुर्वज्रहस्तो नृपतिर्नृपतिद्वारा नृणां मनुष्याणां पालक ओजिष्ठेभिरतिशयेन तेजस्विभिर्मरुद्भिर्युक्त इति शेषः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ न इंद्रो हरिभिर्यात्वच्छार्वाचीनोऽवसे राधसे च ।

तिष्ठाति वज्री मघवा विरप्शीमं यज्ञमनु नो वाजसातौ ॥ २

आ । नः । इंद्रः । हरिऽभिः । यातु । अच्छ । अर्वाचीनः ।

अवसे । राधसे । च ।

तिष्ठाति । वज्री । मघऽवा । विऽरप्शी । इमं । यज्ञं । अनु ।

नः । वाजऽसातौ ॥ २

अर्वाचीनोऽस्मदभिमुख इंद्रोऽवसेऽस्मदीयाय रक्षणाय राधसे च धनाय च नोऽस्मानस्मानभिलक्ष्याच्छ हरिभिरश्वैः सहायातु । आगच्छतु । किंच वज्री वज्रवान्मघवा धनवान्विरप्शी महान् । विरप्शीति महन्नामसु पाठात् । अस्मदीयस्य कर्मणो द्वेष्टृभिरसुरादिभिः सह नोऽस्माकं वाजसातौ युद्धे प्राप्ते सतीममस्मदीयं यज्ञमनूद्दिश्य तिष्ठाति । तिष्ठतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इमं यज्ञं त्वमस्माकमिंद्र पुरो दधत्सनिष्यसि क्रतुं नः ।

श्वघ्नीव वज्रिन्त्सनये धनानां त्वया वयमर्य आजिं जयेम ॥ ३

इमं । यज्ञं । त्वं । अस्माकं । इंद्र । पुरः । दधत् ।

सनिष्यसि । क्रतुं । नः ।

श्वघ्नीऽइव । वज्रिन् । सनये । धनानां । त्वया । वयं ।

अर्यः । आजिं । जयेम ॥ ३

हे इंद्र त्वं नोऽस्मान्पुरो दधत् पुरस्कृतान् कुर्वन् अस्माकं क्रतुं क्रियमाणमिमं यज्ञं सनिष्यसि । संभजिष्यसि । अपि च श्वघ्नीव श्वगयुर्मृगानिव हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र त्वयार्योऽरयः स्तोतारो वयं धनानां पश्वादिधनानां सनये लाभायाजिं यत् संबंधिनं संग्रामं जयेम । संजीयास्म ॥

अग्निष्टोमे मध्यंदिनसवने मैत्रावरुणस्योशन्नु षु ण इति यष्ट्रयाज्या । सूत्रितं च उशन्नु षु णः सुमना उपाक इति याज्या । आ० ५. १६. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्थी ॥

उशन्नु षु णः सुमना उपाके सोमस्य नु सुषुतस्य स्वधावः ।

पा इंद्र प्रतिभृतस्य मध्वः समंधसा ममदः पृष्ठ्येन ॥ ४

उशन् । ऊं इति । सु । नः । सुऽमनाः । उपाके । सोमस्य ।

नु । सुऽसुतस्य । स्वधाऽवः ।

पाः । इंद्र । प्रतिऽभृतस्य । मध्वः । सं । अंधसा । ममदः ।

पृष्ठ्येन ॥ ४

हे स्वधावोऽन्नवन्निंद्र सुमनाः शोभनमनस्कस्त्वमपाके समीपे नोऽस्मानुशन्नु सु अत्यंतं कामयमानः सन् सुषुतस्य सुष्ठुभिषुतं प्रतिष्ठितस्य संस्कृतं मन्वो मादकं सोमस्य सोमं सु क्षिप्रमेव पाः । पिब । ऋचीषेन । ऋचीषशब्देन माध्यंदिनसवन उद्गातृभिरुद्गीयमानं स्तोत्रमुच्यते । तस्य बंधिनाधसा पीतेन सोमेन संममदः । प्रहृष्टो भव ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वि यो ररप्श ऋषिभिर्नवेभिर्वृक्षो न पक्वः सृण्यो न जेता ।
मर्यो न योषामभि मन्यमानोऽच्छा विवक्मि पुरुहूतमिंद्रं ॥ ५

वि । यः । ररप्शे । ऋषिऽभिः । नवेभिः । वृक्षः । न ।
पक्वः । सृण्यः । न । जेता ।
मर्यः । न । योषां । अभि । मन्यमानः । अच्छ । विवक्मि ।
पुरुऽहूतं । इंद्रं ॥ ५

पक्वः पक्वफलो वृक्षो न वृक्ष इव । अत्र सृणिशब्दोऽकुशवाची । तेनायुधमात्रमुच्यते । सृण्य आयुधकुशलो जेता न शत्रुविजयी वीरपुरुष इव यो नवेभिर्नवतनैर्ऋषिभिर्विररप्शे विविधं स्तूयते स्तोतारं पुरुहूतं यज्ञभिराहूतं तमिंद्रमच्छाभिलक्षीकृत्य विवक्मि । विशेषेण वच्मि । स्तौमि । तत्र दृष्टांतः । अभिमन्यमानो मदीयेयं योषिदित्यभिजानन्मर्यो मर्त्यो योषां न स्त्रीमिव तद्वत् ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

गिरिर्न यः स्वतवां ऋष्व इंद्रः सनादेव सहसे जात उग्रः ।
आदर्ता वज्रं स्थविरं न भीम उद्नेव कोशं वसुना न्यृष्टं ॥ ६

गिरिः । न । यः । स्वऽतवान् । ऋष्वः । इंद्रः । सनात् ।
एव । सहसे । जातः । उग्रः ।
आऽदर्ता । वज्रं । स्थविरं । न । भीमः । उद्नाऽइव । कोशं ।
वसुना । निऽऋष्टं ॥ ६

गिरिर्न पर्वत इव स्वतवान् स्वयं प्रवृद्ध ऋष्वो महान्। ऋष्व इति महन्नाम महत् ब्रम्न ऋष्व इति तन्नामसु पाठात्। उग्र ओजस्वी य इंद्रः मद्दहे शत्रोरभिभवाय सनादेव चिरादेव जात उत्पन्नो भीमः शत्रूणां भयंकरः स इंद्र उद्नेव कोशमुदकेन जलपात्रमिव वज्रुना तेजसा न्यृष्ट निगतं स्थविरं वृहद्वज्जं न वज्जं च। नेति चार्थे। आदर्ता। आदृतवानासीत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न यस्य॑ व॒र्ता ज॒नुषा॒ न्वस्ति॒ न राध॑स आमरी॒ता म॒घस्य॑।
उ॒द्वा॒वृ॒षा॒णस्त॑विषीव उग्रा॒स्मभ्यं॑ दद्धि पुरुहूत रा॒यः ॥ ७

न। यस्य॑। व॒र्ता। ज॒नुषा॑। नु। अस्ति॑। न। राध॑सः।
आऽम॒री॒ता। म॒घस्य॑।
उ॒त्ऽव॒वृ॒षा॒णः। त॒वि॒षी॒ऽवः। उ॒ग्र॒। अ॒स्मभ्य॑म्। द॒द्धि॒।
पु॒रु॒ऽहू॒त॒। रा॒यः ॥ ७

हे इंद्र यस्य तव कश्चिज्जनुषा जन्मना स्वत एव नु सत्यं वर्ता वारयिता नास्ति। राधसो यज्ञादिकर्मणां साधकस्य मघस्य त्वया दीयमानस्य धनस्यामरीता कश्चिदपि नाशयिता नास्ति हे तविषीवो बलवन् उग्र तेजस्विन हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र उद्वावृषाणोऽभीष्टान् कामान्वर्षकस्त्वं रायः पश्वादिधनान्यस्मभ्यं स्तोतृभ्यो दद्धि। देहि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ई॒क्षे रा॒य क्षय॑स्य चर्षणी॒नामु॒त व्र॒जम॑पव॒र्तासि॒ गोना॑म्।
शि॒क्षा॒न॒रः स॑मि॒थेषु॑ प्र॒हावा॒न्वस्वो॑ रा॒शिम॑भिने॒तासि॒ भूरि॑म् ॥ ८

ईक्षे॑। रा॒यः। क्षय॑स्य। च॒र्ष॒णी॒नाम्। उ॒त। व्र॒जम्।
अ॒प॒ऽव॒र्ता। अ॒सि॒। गोना॑म्।
शि॒क्षा॒ऽन॒रः। स॒म्ऽइ॒थेषु॑। प्र॒हाऽवा॑न्। वस्वः॑। रा॒शिम्।
अ॒भि॒ऽने॒ता। अ॒सि॒। भूरि॑म् ॥ ८

हे इंद्र त्वं चर्षणीनां प्रजानां रायो धनस्य क्षयस्य ऋद्धस्य चेचे । ईशिषे । उतापि च गोनां गवां व्रजं समूहमपवर्तापवारकोऽसि । निरोधकेभ्योऽसुरेभ्यो गवां मोचयिता भवसीत्यर्थः । किंच हे इंद्र शिचानरः शिक्षया नेता प्रजानां शासकः समिथेषु युद्धेषु प्रहावान् प्रहरणवांस्त्वं भूरिं प्रभूतं रय्यो धनस्य राशिं समूहमभिनेतासि । प्रापयिता च भवसि ॥

॥ अथ नवमी ॥

कया तच्छृ॑ण्वे शच्या शचिष्ठो यया कृणोति मुहु का चिदृष्वः ।
पुरु दाशुषे विचयिष्ठो अंहोऽथा दधाति द्रविणं जरित्रे ॥ ९

कया॑ । तत् । शृण्वे । शच्या॑ । शचिष्ठः । यया॑ । कृणोति॑ ।

मुहु॑ । का । चित् । ऋष्वः ।

पुरु । दाशुषे॑ । विऽचयिष्ठः । अंह॑ । अथ॑ । दधाति । द्रविणं॑ ।

जरित्रे ॥ ९

शचिष्ठोऽतिशयेन प्राज्ञः । तदिति लिंगव्यत्ययः । तत् स इंद्रः स कया शच्या कया प्रज्ञया । शचीति प्रज्ञानामैतत् । शृण्वे । श्रूयते । ऋष्वो महानिंद्रो मुहु मुहुर्यया प्रज्ञया का चित् कानिचित्कर्माणि कृणोति । करोति । स इंद्रो दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय पुरु भूतिष्टमंहः पापं विचयिष्ठोऽतिशयेन नाशको भवति । अथापि च जरित्रे स्तोत्रे द्रविणं पश्वादिधनं दधाति । ददाति ॥

॥ अथ दशमी ॥

मा नो मर्धीरा भरा दद्धि तन्नः प्र दाशुषे दातवे भूरि यत्ते ।
नव्ये देष्णे शस्ते अस्मिन्त उक्थे प्र ब्रवाम वयमिंद्र स्तुवंतः ॥ १०

मा । नः । मर्धीः । आ । भर । दद्धि । तत् । नः । प्र ।

दाशुषे॑ । दातवे । भूरि॑ । यत् । ते ।

नव्ये । देष्णे । शस्ते । अस्मिन् । ते । उक्थे । प्र । ब्रवाम ।

वयं । इंद्र । स्तुवंतः ॥ १०

हे इंद्र त्वं नोऽस्मान्मा वधीः । मा हिंसीः । किंतु त्वमाभर । पोषको भव । हे इंद्र ते त्वदीयं भूरि बह्वपि यद्धनं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय दातवे दातुं । प्रभवतीति शेषः । नोऽस्मभ्यं तद्धनमाहृत्य दद्धि । देहि । हे इंद्र त्वां स्तुवंतो वयमस्मिन् क्ये ऽस्मिंश्चिन्मिक्रेत्वल्पाख्यशस्ते ते त्वदर्थं नव्ये नूतने शस्ते प्रशस्ते देष्णे दातव्ये हविषि निमित्तभूते सति ब्रवाम । प्रकर्षेण त्वां वदाम ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू ष्टुत इंद्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो३ न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११

नु । स्तुतः । इंद्र । नु । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः ।

न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम ।

रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११

पूर्वं व्याख्याता ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे चतुर्थो वर्गः ॥

आ यात्विंद्र इत्येकादशर्चमेकादशं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । आ यात्वित्यनुक्रांतं ॥ ष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहन्येतन्निविद्धानीयं । सूत्रितं च । आ यात्विंद्रोऽवस इति मरुत्वतीयं । आ० ७. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ यात्विंद्रोऽवस उप न इह स्तुतः सधमादस्तु शूरः ।

वावृधानस्तविषीर्यस्य पूर्वीर्द्यौर्न क्षत्रमभिभूति पुष्यात् ॥ १

आ । यातु । इन्द्रः । अवसे । उप । नः । इह । स्तुतः ।
सधऽमात् । अस्तु । शूरः ।
वावृधानः । तविषीः । यस्य । पूर्वीः । द्यौः । न । क्षत्रम् ।
अभिऽभूति । पुष्यात् ॥ १

स इंद्रो नोऽस्माकमवसे रक्षणायोपायातु । उपागच्छतु । य इंद्र इहास्मिन्यज्ञे स्तुतः । शूरो विक्रांतो वावृधानः प्रवृद्धोऽयमिंद्रः सधमादस्तु । अस्माभिः सह माद्यन् भवतु । यस्येंद्रस्य तविषीस्तविष्यो बलानि पूर्वीः पूर्व्यो बहूनि । संतीति शेषः । यश्चेंद्रो द्यौर्न द्योतमान-सूर्य इवाभिभूति परकीयं बलमभिभावुकं क्षत्रं स्वकीयं बलं तेजो वा पुष्यतु । स इंद्र उपायात्विति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तस्येदिह स्तवथ वृष्ण्यानि तुविद्युम्नस्य तुविराधसो नॄन् ।
यस्य क्रतुर्विदथ्यो३न सम्राट् साह्वान्तरुत्रो अभ्यस्ति कृष्टीः ॥ २

तस्य । इत् । इह । स्तवथ । वृष्ण्यानि । तुविऽद्युम्नस्य ।
तुविऽराधसः । नॄन् ।
यस्य । क्रतुः । विदथ्यः । न । सम्ऽराट् । सह्वान् । तरुत्रः ।
अभि । अस्ति । कृष्टीः ॥ २

तुविद्युम्नस्य बहुकीर्तेस्तुविराधसो बहुधनस्य तस्येत्तस्येंद्रस्यैव वृष्ण्यानि बल-भूतान्नॄन् नेतॄन्मरुतो हे स्तोतारो यूयमिहास्मिन्यज्ञे स्तवथ । स्तुत । साह्वान् शत्रू-नभिभावुकस्तरुत्रोऽस्मानापद्भ्यस्तारको यस्येंद्रस्य क्रतुः कर्म कृष्टीः शत्रुसंबंधिनीः प्रजा अभ्यस्ति अभिभवति । तत्र दृष्टांतः । विदथ्यो न सम्राट् । विदथार्हो न यज्ञार्हः सम्राट् सकललोकानामधिपतिरिव तद्वत् । तस्य वृष्ण्यानीति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ यात्विंद्रो दिव आ पृथिव्या मक्षू समुद्रादुत वा पुरीषात् ।
स्वर्णरादवसे नो मरुत्वान्परावतो वा सदनादृतस्य ॥ ३

आ । यातु । इंद्रः । दिवः । आ । पृथिव्याः । मक्षु ।
समुद्रात् । उत । वा । पुरीषात् ।
स्वःऽनरात् । अवसे । नः । मरुत्वान् । पराऽवतः । वा ।
सदनात् । ऋतस्य ॥ ३

मरुत्वान्मरुद्भिः सहित इंद्रो नोऽस्माकमवसे रक्षणाय दिवः स्वर्गलोकादायातु । आगच्छतु । पृथिव्या भूलोकाच्च मक्षु शीघ्रमायातु । उत वा अथवा समुद्रादंतरिक्षलोकाच्चायातु । समुद्र इत्यंतरिक्षनाम सगरः समुद्रोऽध्वरमिति तन्नामसु पाठात् । अथवा पुरीषादुदकादायातु । पुरीषमित्युदकनाम मधु पुरीषं पिप्पलमिति तन्नामसु पाठात् । स्वर्णरात् स्वरादित्यो नरो नेता यस्य तस्माल्लोकाद्वायातु । परावतो वा दूराद्वायातु । ऋतस्योदकस्य सदनात्स्थानान्मेघलोकाद्वायातु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशे तमु ष्टवाम विदथेष्विंद्रं ।
यो वायुना जयति गोमतीषु प्र धृष्णुया नयति वस्यो अच्छ ॥ ४

स्थूरस्य । रायः । बृहतः । यः । ईशे । तं । ऊं इति ।
स्तवाम । विदथेषु । इंद्रं ।
यः । वायुना । जयति । गोऽमतीषु । प्र । धृष्णुऽया । नयति ।
वस्यः । अच्छ ॥ ४

य इंद्रः स्थूरस्य स्थूलस्य बृहतो महतो रायो धनस्येशे ईष्टे विदथेषु यज्ञेषु । विदथ इति यज्ञनामैतत् । तमिंद्रमु तमिंद्रमेव वयं स्तोतारः स्तवाम । य इंद्रो

वायुना प्राणरूपेण बलेन गोमतीषु सेनासु जयति शत्रून्विजयते। धृष्णुया धृष्णुः प्रगल्भो य इंद्र स्तोतृन्वस्वो वसीयः श्रेष्ठं पश्वादिधनमच्छाभि प्रणयति प्रापयति। तमेवेंद्रं स्तवामेति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उप यो नमो नमसि स्तभायन्नियर्ति वाचं जनयन्यजध्यै ।
ऋंजसानः पुरुवार उक्थैरेंद्रं कृण्वीत सदनेषु होता ॥ ५

उप । यः । नमः । नमसि । स्तभायन् । इयर्ति । वाचं ।
जनयन् । यजध्यै ।
ऋंजसानः । पुरुऽवारः । उक्थैः । आ । इंद्रं । कृण्वीत ।
सदनेषु । होता ॥ ५

उपस्तभायन् लोकानुपस्तंभयन् यजध्यै यष्टुं वाचं गर्जितलक्षणां वाचं जनयन् प्रजनयन् ऋंजसानः प्रसाध्यमानः। ऋंजतिः प्रसाधनकर्मेति यास्कः। उक्थैः शस्त्रलक्षणैः स्तोत्रैः पुरुवारो बहुभिः संभजनीयो य इंद्रो नमसि। नम इत्यन्ननामैतत्। यजमानैर्दत्ते हविषि नमो यजमानेभ्यो यज्ञादिसाधनमन्नमियर्ति प्रेरयति। इंद्रो हविषा तृप्तः सन् वृष्टिद्वारान्नं प्रयच्छति तेन चान्नेन पुनर्यज्ञः प्रजायत इत्यर्थः। अस्मदीयो होता सदनेषु यज्ञगृहेषु तमिंद्रमाकृण्वीत। अभिमुखीकरोतु॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

धिषा यदि धिषण्यंतः सरण्यान्सदंतो अद्रिमौशिजस्य गोहे ।
आ दुरोषाः पास्त्यस्य होता यो नो महान्संवरणेषु वह्निः ॥ ६

धिषा । यदि । धिषण्यंतः । सरण्यान् । सदंतः । अद्रिं ।
औशिजस्य । गोहे ।

आ । दुरोषाः । पास्त्यस्य । होता । यः । नः । महान् ।

संऽवरणेषु । वह्निः ॥ ६

धिषण्यंतो धिषणामिंद्रविषयां स्तुतिमिच्छंत औशिजस्य । उशिजः कामयमाना ऋत्विजः । तेषां संबंधौशिजो यजमानः । तस्य गोष्ठे गृहे सदंतो निषीदंतो जना अद्रिं । आद्यणाति यत्रूनित्यद्रिरिंद्रः । तमिंद्रं धिषा स्तुत्या यदि यदा सरण्यान् उपागच्छेयुः । तदा स इंद्र आयातु । नोऽस्माकं संवरणेषु यज्ञसंबंधिषु निरोधेषु वह्निर्वोढा पास्त्यस्य पस्त्ये गृहे वसता यजमानेन होताह्वाता दुरोषा दुस्तरक्रोधो य इंद्रो महान्प्रभूतो भवति । स आयात्विति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सत्रा यदीं भार्वरस्य वृष्णः सिषक्ति शुष्मः स्तुवते भराय ।

गुहा यदीमौशिजस्य गोहे प्र यद्धिये प्रायसे मदाय ॥ ७

सत्रा । यत् । ईं । भार्वरस्य । वृष्णः । सिसक्ति । शुष्मः ।

स्तुवते । भराय ।

गुहा । यत् । ईं । औशिजस्य । गोहे । प्र । यत् । धिये ।

प्र । अयसे । मदाय ॥ ७

भार्वरस्य । भर्वरो जगद्भर्ता प्रजापतिः । तस्य पुत्रो भार्वरः । तस्य वृष्णः कामानां वर्षितुरिंद्रस्य संबंधी ईमेष शुष्मो बलं स्तुवते स्तोत्रं कुर्वंतं यजमानं सिषक्ति सेवत इति यत्तत्सत्ता सत्यमेव । ईमिदमौशिजस्य यजमानस्य भराय भर्तुं गुहा गुहायां गुहारूपे हृदये प्रभवतीति यत्तत्सत्यं । यजमानस्य गोहे गृहे धिये कर्मणे प्रभवतीति यत्तत्सत्यं । अयसे गमनाय कामानां प्राप्तये मदाय हर्षाय तत्र यद्बलं प्रभवति तत्सत्यं । इंद्रस्य बलं यजमानं सर्वदा पालयतीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वि यद्वरांसि पर्वतस्य वृण्वे पयोभिर्जिन्वे अपां जवांसि ।

विदद्गौरस्य गवयस्य गोहे यदी वाजाय सुध्यो३ वहंति ॥ ८

वि । यत् । वरांसि । पर्वतस्य । वृण्वे । पयःऽभिः । जिन्वे ।
अपां । जवांसि ।
विदत् । गौरस्य । गवयस्य । गोहे । यदि । वाजाय ।
सुऽध्यः । वहंति ॥ ८

इंद्र पर्वतस्य मेघस्य वरांसि द्वाराणि विवृण्वे विवृतानि कृतवानिति यत् । अपामुदकानां जवांसि वेगान्पयोभिर्जलैर्जिन्वे प्रीणयतीति यत् । यदि यदा सुध्यः शोभनकर्माणो यजमाना वाजायान्नाय वहंति इंद्रं प्रापयंति तदा गोहे गूढे गौरस्य गौरमृगस्य गवयस्य गवयमृगस्य च विदत् तौ द्वौ प्रत्यूलभत इति यत् । तत्सर्वं सत्वेति पूर्वेण संबंधः ॥

अभ्युदयेष्टाविंद्रस्य प्रदातुर्भद्रा ते हस्तेति याज्या । सूत्रितं च । दीर्घस्ते अस्त्वंकुशो भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी । आ० ३. १३. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते नवमी ॥

भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी प्रयंतारा स्तुवते राध इंद्र ।
का ते निषत्तिः किमु नो ममत्सि किं नोदुदु हर्षसे दातवा
उ ॥ ९

भद्रा । ते । हस्ता । सुऽकृता । उत । पाणी इति ।
प्रऽयंतारा । स्तुवते । राधः । इंद्र ।
का । ते । निऽसत्तिः । किं । ऊं इति । नो इति । ममत्सि ।
किं । न । उत्ऽउत् । ऊं इति । हर्षसे । दातवै ।
ऊं इति ॥ ९

हे इंद्र ते त्वदीयौ भद्रा भद्रौ कल्याणौ हस्ता हस्तौ सुकृता सुकृतौ शोभनकर्माणौ भवतः । उतापि च पाणी त्वदीयौ हस्तौ स्तुवते स्तोत्रे यजमानाय राधो धनं प्रयंतारा प्रयंतारौ प्रदातारौ भवतः । हे इंद्र ते त्वदीया निषत्तिर्निसदनं स्थितिः का । त्वमस्मान् किमु किमर्थं नो ममत्सि । न मादयसि । किमुदुदु किमर्थंमेव दातवा अस्माकं धनं दातुं न हर्षसे । हृष्टो न भवसि ॥

इंद्रस्य वार्त्रघ्नस्य पशावेवा वस्व इति हविषो याज्या । सूत्रितं च । एवा वस्व इंद्रः सत्यः सम्राड्ढंतावृत्रं वरिवः पूरवे कः । आ० ३, १३, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते दशमी ॥

एवा वस्व इंद्रः सत्यः सम्राड्ढंता वृत्रं वरिवः पूरवे कः ।

पुरुष्टुत क्रत्वा नः शग्धि रायो भक्षीय तेऽवसो दैव्यस्य ॥ १०

एव । वस्वः । इंद्रः । सत्यः । सम्ऽराट् । हंता । वृत्रं ।

वरिवः । पूरवे । करिति कः ।

पुरुऽस्तुत । क्रत्वा । नः । शग्धि । रायः । भक्षीय । ते ।

अवसः । दैव्यस्य ॥ १०

एवैवमुक्तप्रकारेण स्तूयमानः सत्यः सत्यवान्वस्वो धनस्य सम्राडीश्वरो वृत्रं वृत्रनामानमसुरं हंता हिंसितेंद्रः पूरवे मनुष्याय यजमानाय वरिवो धनं कः । करोति । ददातीत्यर्थः । क्रत्वा कर्मणा स्तुतिहेतुना हे पुरुष्टुत बहुभिर्यजमानैः स्तुतेंद्र त्वं नोऽस्मभ्यं रायो धनानि शग्धि । देहि । ते त्वया दीयमानस्य दैव्यस्य देवसंबंधिनोऽवसोऽन्नस्य ॥ कर्मणि षष्ठी । अन्नं भक्षीय । अहं भजेयं ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू ष्टुत इंद्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो३ न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २१

नु । स्तुतः । इंद्र । नु । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः ।

न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम ।

रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २१

पूर्वं व्याख्याता ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्टे षष्ठो वर्गः ॥

॥ इति चतुर्थे मंडले द्वितीयोनुवाकः ॥

तत्र तृतीयानुवाक एकादश सूक्तानि । यत्र यत्र इंद्र इत्येकादशर्चं प्रथमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । यत्र यत्यनुक्रमणिका ॥ एष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रे द्वितीयमिदं संपादसूक्तं । सूत्रितं च । एवा त्वामिंद्र यत्र इंद्रः । आ० ७.५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यन्न इंद्रो जुजुषे यच्च वष्टि तन्नो महान्करति शुष्म्या चित् ।
ब्रह्म स्तोमं मघवा सोममुक्था यो अश्मानं शवसा बिभ्रदेति ॥१

यत् । नः । इंद्रः । जुजुषे । यत् । च । वष्टि । तत् । नः ।
महान् । करति । शुष्मी । आ । चित् ।
ब्रह्म । स्तोमं । मघऽवा । सोमं । उक्था । यः । अश्मानं ।
शवसा । बिभ्रत् । एति ॥ १

इंद्र नोऽस्मदीयं यद्धविर्लक्षणाद्यादिकं जुजुषे सेवते यद्धविरादिकं च वष्टि कामयते महान् प्रभूतः शुष्मी बलवानिंद्र । चिदिति चार्थे । ब्रह्म चित् हविर्लक्षणपुरोडाशादिकमन्नं च स्तोमं स्तोमं स्तोत्रसमूहं च सोममभिषुतं सोमं चोक्थोक्थानि शस्त्राणि चेत्येवंभूतं तद्ब्रह्मादिचतुष्टयमाकरति । आकरोतु । स्वीकरोतु । मघवा धनवान् । अश्मशब्दो वज्रवाची । अश्मानं वज्रं बिभ्रत् धारयन् शवसा बलेन युक्तो य इंद्र एति आगच्छति । स इंद्रः स्वीकरोत्विति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वृषा वृषंधिं चतुरश्रिमस्यन्नुग्रो बाहुभ्यां नृतमः शचीवान् ।
श्रिये परुष्णीमुषमाण ऊर्णां यस्याः पर्वाणि सख्याय विव्ये ॥२

वृषा । वृषंधिं । चतुःऽअश्रिं । अस्यन् । उग्रः । बाहुऽभ्यां ।
नृऽतमः । शचीऽवान् ।
श्रिये । परुष्णीं । उषमाणः । ऊर्णां । यस्याः । पर्वाणि ।
सख्याय । विव्ये ॥ २

वृषा कामानां वर्षिता वृषंधिं मेघभेदनद्वारेण वर्षं कुर्वंतं चतुरश्रिं चतसृभिरश्रिभिर्धाराभिरुपेतं वज्रं बाहुभ्यामस्यन् शत्रुषु प्रक्षिपन् उग्र उद्गूर्णबलो नृतमः नेतृतमः शचीवान् कर्मवानिंद्रः ऊर्णामाच्छादिकां परुष्णीं पर्ववतीं नदीं श्रिय आश्रयणार्थं वृषमाणः सेवमानो भवति । यस्या नद्याः पर्वाणि भिन्नान्देशान् सख्याय सखिकर्मणे विव्ये संवृतवान् ।

॥ अथ तृतीया ॥

यो देवो देवतमो जायमानो महो वाजेभिर्महद्भिश्च शुष्मैः ।
दधानो वज्रं बाह्वोरुशंतं द्याममेन रेजयत्प्र भूम ॥ ३

यः । देवः । देवऽतमः । जायमानः । महः । वाजेभिः ।
महत्ऽभिः । च । शुष्मैः ।
दधानः । वज्रं । बाह्वोः । उशंतं । द्यां । अमेन । रेजयत् ।
प्र । भूम ॥ ३

देवो दीप्यमानो देवतमो दातृतमो जायमान उत्पद्यमानो य इंद्रो महो महद्भिर्वाजेभिरन्नैर्महद्भिः शुष्मैर्बलैश्च । युक्तोऽभवदिति शेषः । स इंद्रो बाह्वोर्हस्तयोरुशंतं कामयमानं वज्रं दधानो धारयन् अमेन बलेन द्यां द्युलोकं च भूम भूलोकं च प्ररेजयत् । प्रकंपयति स्म ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

विश्वा रोधांसि प्रवतश्च पूर्वीर्द्यौरृष्वाज्जनिमन्रेजत क्षाः ।
आ मातरा भरति शुष्म्या गोर्नृवत्परिज्मन्नोनुवंत वाताः ॥ ४

विश्वा । रोधांसि । प्रऽवतः । च । पूर्वीः । द्यौः । ऋष्वात् ।
जनिमन् । रेजत । क्षाः ।
आ । मातरा । भरति । शुष्मी । आ । गोः । नृऽवत् ।
परिऽज्मन् । नोनुवंत । वाताः ॥ ४

विश्वा विश्वानि रोधांसि । रोधःशब्देनोन्नतप्रदेशा उच्यंते । उन्नतप्रदेशाः पर्वताश्च पूर्वीः पूर्व्यो बह्वीनि प्रवतः प्रवणानि । समुद्राश्चेत्यर्थः । द्यौर्द्युलोकश्च क्षाः पृथिवी च जनिमन्निंद्रस्य जन्मानि सत्यभ्रान्माद्दतोऽस्मादिंद्रादेजत । अरेजंत । अकंपंत । किंच शुष्मी बलवानिंद्रो गोगंतुः सूर्यस्य मातरा मातरौ मातापितृभूतौ द्यावापृथिव्यौ च । आ इति चार्थे । आभरति । आ समंताद्बिभर्ति । न्टचन्मनुष्या इव वाता इंद्रेण प्रेरिता वायवश्च परिज्मन्नंतरिक्षे नोनुवंत । शब्दायंते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ता तू त इंद्र महतो महानि विश्वेष्वित्सवनेषु प्रवाच्या ।
यच्छूर धृष्णो धृषता दधृष्वानहिं वज्रेण शवसाविवेषीः ॥ ५

ता । तु । ते । इंद्र । महतः । महानि । विश्वेषु । इत् ।
सवनेषु । प्रऽवाच्या ।
यत् । शूर । धृष्णो इति । धृषता । दधृष्वान् । अहिं ।
वज्रेण । शवसा । अविवेषीः ॥ ५

हे इंद्र महतः प्रभूतस्य ते त्वदीयानि ता तानि कर्माणि तु क्षिप्रं महानि महांति भवंति । विश्वेष्वित्सर्वेष्वेव सवनेषु प्रातःसवनादिकर्मसु त्वदीयानि कर्माणि प्रवाच्या प्रवाच्यानि स्तोतृभिः प्रकर्षेण वक्तुं योग्यानि स्तुत्यानीति यत् । हे धृष्णो प्रगल्भ हे शूर विक्रांतेंद्र दधृष्वान्पालकत्वेन लोकान्धारयन् शवसा बलेन युक्तस्त्वं धृषता धर्षकेण वज्रेणाहिं वृत्रमसुरमविवेषीः अवधीरिति यत् । एतदादीनि कर्माणि महांतीति पूर्वेण संबंधः । अत्वायिवषोरिति वधकर्मा ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ता तू ते सत्या तुविनृम्ण विश्वा प्र धेनवः सिस्रते वृष्ण ऊध्नः ।
अधा ह त्वद्वृषमणो भियानाः प्र सिंधवो जवसा चक्रमंत ॥ ६

ता । नु । ते । सत्या । तुविऽनृम्ण । विश्वा । प्र । धेनवः ।

सिस्रते । वृष्णः । ऊध्नः ।

अध । ह । त्वत् । वृषऽमनः । भियानाः । प्र । सिंधवः ।

जवसा । चक्रमंत ॥ ६

हे तुविनृम्णाधिकबलेंद्र ते त्वदीयानि विश्वा विश्वानि ता तानि कर्माणि नु क्षिप्रं सत्या सत्यानि भवंति । हे इंद्र वृष्णः कामानां वर्षितुस्त्वत्तो भयाद्धेनवो गाव ऊध्नः स्वकीयादापीनात्प्र सिस्रते । प्रकर्षेण क्षीरं क्षरंति । अधापि च हे वृषमनः कामानां वर्षणपरमनस्केंद्र सिंधवो नद्यस्त्वत्तो भियाना बिभ्यत्यः सत्यो जवसा वेगेन प्र चक्रमंत ह । प्रकर्षेण गच्छंति खलु ॥

॥ अथ सप्तमी ।

अत्राह ते हरिवस्ता उ देवीरवोभिरिंद्र स्तवंत स्वसारः ।

यत्सीमनु प्र मुचो बद्बधाना दीर्घामनु प्रसितिं स्यंदयध्यै ७

अत्र । अह । ते । हरिऽवः । ताः । ऊं इति । देवीः ।

अवःऽभिः । इंद्र । स्तवंत । स्वसारः ।

यत् । सीं । अनु । प्र । मुचः । बद्बधानाः । दीर्घां । अनु ।

प्रऽसितिं । स्यंदयध्यै ॥ ७

हे इंद्र त्वं यद्यदा बद्बधाना वृत्रेण बध्यमानाः सीमनु एना नदीरुद्दिश्य दीर्घा-मत्यधिकां प्रसितिं बंधनमनु स्यंदयध्यै यथाकामं स्यंदितुं प्र मुचः प्रकर्षेणामोचयः हे हरिवो हरिभ्यां तद्वदिंद्र अत्राहात्रैव मोचनवेलायां ता उ ताः प्रसिद्धा एव देवीर्देव्यो द्योतमानाः स्वसारो नद्यः । अत्र स्वसृशब्दो नदीवाची । अवोभिस्त्वत्कृतै रक्षणैस्ते त्वां स्तवंत । स्तावयंति । नदीपूरणादिभिः कर्मभिरेना इंद्रं स्तुवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

पिपीळे अंशुर्मद्यो न सिंधुरा त्वा शमी शशमानस्य शक्तिः ।
अस्मद्र्यक्शुशुचानस्य यम्या आशुर्न रश्मिं तुव्योजसं गोः ॥ ८

पिपीळे । अंशुः । मद्यः । न । सिंधुः । आ । त्वा । शमी ।
शशमानस्य । शक्तिः ।
अस्मद्र्यक् । शुशुचानस्य । यम्याः । आशुः । नः । रश्मिं ।
तुविऽओजसं । गोः ॥ ८

हे इंद्र मद्यो मादयितांशुः सोमः पिपीळे । अपीड्यत । अभ्यषूयतेत्यर्थः । नेति संप्रत्यर्थे । न इदानीं सिंधुः स्यंदमानः सोमस्त्वा त्वामायम्याः । आयच्छतु । शुशुचानस्य दीप्यमानस्य शशमानस्य स्तुवतः संबंधिन्यस्मद्र्यगस्मदभिमुखं शमी शमनं शक्तिः स्तुतिकर्म चायच्छतु । तत्र दृष्टांतः । आशुः शीघ्रगामी यंता गोर्गंतुरश्वस्य तुव्योजसं बह्वयसं । दृढमित्यर्थः । रश्मिं न अश्वबंधनरज्जुमिव तद्वत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

अस्मे वर्षिष्ठा कृणुहि ज्येष्ठा नृम्णानि सत्रा सहुरे सहांसि ।
अस्मभ्यं वृत्रा सुहनानि रंधि जहि वधर्वनुषो मर्त्यस्य ॥ ९

अस्मे इति । वर्षिष्ठा । कृणुहि । ज्येष्ठा । नृम्णानि । सत्रा ।
सहुरे । सहांसि ।
अस्मभ्यं । वृत्रा । सुऽहनानि । रंधि । जहि । वधः । वनुषः ।
मर्त्यस्य ॥ ९

हे सहुरे सहनशीलेंद्र त्वं सत्रा सर्वदा सहांसि शत्रूनभिभावुकानि वर्षिष्ठा वर्षिष्ठानि प्रवृद्धानि ज्येष्ठा ज्येष्ठानि प्रशस्तानि नृम्णानि बलान्यस्मे अस्मभ्यं कृणुहि । कुरु । हे इंद्र त्वमस्मभ्यं सुहनानि शोभनवधानि वृत्रा वृत्राणि शत्रून् रंधि । रंधय ।

यथं नय । किंच वनुषो हिंसकस्य मर्त्यस्य मरणधर्मणः शत्रोः संबंधि वधो हननसाधनमायुधं जहि । नाशय ॥

॥ अथ दशमी ॥

अस्माकमित्सु शृणुहि त्वमिंद्रास्मभ्यं चित्राँ उप माहि वाजान् ।
अस्मभ्यं विश्वा इषणः पुरंधीरस्माकं सु मघवन्बोधि गोदाः ॥ १०

अस्माकं । इत् । सु । शृणुहि । त्वं । इंद्र । अस्मभ्यं ।
चित्रान् । उप । माहि । वाजान् ।
अस्मभ्यं । विश्वाः । इषणः । पुरंऽधीः । अस्माकं । सु ।
मघऽवन् । बोधि । गोऽदाः ॥ १०

हे इंद्र त्वमस्माकमित् अस्मदीया एव स्तुतीः सु सुष्ठु शृणुहि । तथा हे इंद्र त्वं चित्रान् चायनीयानि वाजानन्नान्यस्मभ्यमुपमाहि । देहि । किंच अस्मभ्यं विश्वाः सर्वाः पुरंधीर्बुद्धीरिषणः । प्रेरय । अपि च हे मघवन्धनवन्निंद्र अस्माकं गोदा गवां दाता सु सुष्ठु बोधि । भव ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू ष्टुत इंद्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो३न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११

नु । स्तुतः । इंद्र । नु । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः ।
न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम ।
रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११

पूर्वं व्याख्याता ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठेऽष्टमो वर्गः ॥

कथा महामित्येकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । ऋतस्य हीत्याद्यास्तिस्र ऋतदेवताका वा । तथा चानुक्रांतं । कथोपांत्यास्तिस्र ऋतदेव्यो वेति ॥ आभिप्लविकेऽहनि दशरात्रे प्रथमेऽहनि माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽहीनसूक्तस्य स्थान इदं तृतीयं संपातसूक्तं । सूत्रितं च । कथा महामिंद्रः पूर्भिद्य एक इत् । आ० ७. ५. । इति ॥ महाव्रते निष्केवल्य एतत् तथैव पंचमारण्यके शौनकेन सूत्रितं च । कथा महामवृधत्कस्य होतुरिति संपातः । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कथा महामवृधत्कस्य होतुर्यज्ञं जुषाणो अभि सोममूधः ।
पिबन्नुशानो जुषमाणो अंधो ववक्ष ऋष्वः शुचते धनाय ॥ १

कथा । महां । अवृधत् । कस्य । होतुः । यज्ञं । जुषाणः ।
अभि । सोमं । ऊधः ।
पिबन् । उशानः । जुषमाणः । अंधः । ववक्षे । ऋष्वः ।
शुचते । धनाय ॥ १

महां महांतं गुणैः प्रवृद्धमिंद्रं कथा कथं केन प्रकारेणावृधत् । वर्धयेत् । अस्मत्प्रेरिता स्तुतिरिति शेषः । तस्य महिम्नोऽतिमहत्त्वादिति भावः । स एवेंद्रो होतुर्होमनिष्पादकस्य कस्य यजमानस्य यज्ञं यागं जुषाणः प्रीयमाणः सन् अभि । अभिगच्छेदिति शेषः । उपसर्गश्रुतेरुचितक्रियाध्याहारः । किंच ऊधः उद्धननतिप्रवृद्धं सोमगंधः सोमलक्षणमन्नं पिबन्नास्वादयन् उशानस्तदेवान्नं कामयमानो जुषमाणः सेवमानश्च ऋष्वो महानिंद्रः शुचते प्रदीप्ताय धनाय हिरण्यादिलक्षणाय । उक्तलक्षणं धनं कस्मै यजमानाय दातुं ववक्षे । वहति । पीतमेवान्नं जठरे धारयति । अनेन वाक्यद्वयेनेंद्रस्याचिंत्यचरितत्वं ख्यापितं भवति ॥

। अथ द्वितीया ॥

को अस्य वीरः सधमादमाप समानंश सुमतिभिः को अस्य ।
कदस्य चित्रं चिकिते कदूती वृधे भुवच्छशमानस्य यज्योः ॥ २

कः। अस्य। वीरः। सधऽमादं। आप। सं। आनंश।
सुमतिऽभिः। कः। अस्य।

कत्। अस्य। चित्रं। चिकिते। कत्। ऊती। वृधे। भुवत्।
शशमानस्यं। यज्योः॥ २

अस्येंद्रस्य संबंधिनं सधमादं। सह माद्यंतीति सधमादः संग्रामः। तं। सह सोमपानं वा वीरः स्तोतृणाममित्राणां वा वीरयिता कः पुमानाप। प्राप्नोति। कश्चास्येंद्रस्य सुमतिभिः शोभनाभिरनुग्रहबुद्धिभिः समानंश। संगच्छते। कत्कदा वास्येंद्रस्य चित्रं चायनीयं धनं चिकिते। प्रज्ञायते। तत्प्रदानसमयं न कोऽपि जानातीत्यर्थः। कत्कदा वा शशमानस्य स्तुवतो यज्योर्यष्टुर्यजमानस्य वृधे वर्धनायोती ऊत्या रक्षया भुवत्। भवेत्॥

॥ अथ तृतीया॥

कथा शृणोति हूयमानमिंद्रः कथा शृण्वन्नवसामस्य वेद।
का अस्य पूर्वीरुपमातयो ह कथैनमाहुः पपुरिं जरित्रे॥ ३

कथा। शृणोति। हूयमानं। इंद्रः। कथा। शृण्वन्।
अवसां। अस्य। वेद।

काः। अस्य। पूर्वीः। उपऽमातयः। ह। कथा। एनं।
आहुः। पपुरिं। जरित्रे॥ ३

इंद्रः परमैश्वर्ययुक्तो हूयमानमाह्वयंतं स्तोतारं कथा कथं शृणोति। स्तोत्राणि शृण्वंश्चास्य स्तोतुः संबंधीन्यवसां रक्षणानि कथा कथं च वेद। वेत्ति। पूर्वीः पुरातनान्यस्येंद्रस्य संबंधीन्युपमातयो दानानि का ह। कानि संतीति शेषः तानि दानानि जरित्रे स्तोतुः संबंधिनां कामानां पपुरिं पूरयितारमेनमिंद्रं कथा कथं माहुः। वदंति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

कथा सबाधः शशमानो अस्य नशदभि द्रविणं दीध्यानः ।

देवो भुवन्नवेदा म ऋतानां नमो जगृभ्वाँ अभि

यज्जुजोषत् ॥ ४

कथा । सऽबाधः । शशमानः । अस्य । नशत् । अभि ।

द्रविणं । दीध्यानः ।

देवः । भुवत् । नवेदाः । मे । ऋतानां । नमः । जगृभ्वान् ।

अभि । यत् । जुजोषत् ॥ ४

सबाधः सपत्नानां पीडासहितः शशमान इंद्रविषयां स्तुतिं कुर्वन् दीध्यानः कर्मभिर्दीप्यमानो यजमानोऽस्येंद्रस्य संबंधि द्रविणं पश्वादिधनं कथा कथमभिनशत् । अभिप्राप्नोति । नमो हविर्लक्षणमन्नं जगृभ्वान् गृहीतवानिंद्रो यद्यदाभिजुजोषत् मामभिसेवेत तदा देवो दीप्यमान इंद्रो मे मदीयानामृतानां स्तोत्राणां नवेदा अतिशयेन ज्ञाता भुवत् । भवेत् । अत्र निपातस्थो नकारोऽतिशयवाची ॥

॥ अथ पंचमी ॥

कथा कदस्या उषसो व्युष्टौ देवो मर्तस्य सख्यं जुजोष ।

कथा कदस्य सख्यं सखिभ्यो ये अस्मिन्कामं सुयुजं ततस्रे ॥ ५

कथा । कत् । अस्याः । उषसः । विऽउष्टौ । देवः । मर्तस्य ।

सख्यं । जुजोष ।

कथा । कत् । अस्य । सख्यं । सखिऽभ्यः । ये । अस्मिन् ।

कामं । सुऽयुजं । ततस्रे ॥ ५

देवो द्योतमान इंद्रोऽस्या उषसो व्युष्टौ प्रभाते मर्तस्य मर्त्यस्य मनुष्यस्य स्तोतुः संबंधि सख्यं सखिकर्म कथा कथं केन प्रकारेण कत्कदा जुजोष । सेवेत । ये स्तोतारोऽस्मिन्निंद्रे सुयुजं सुष्ठु प्रयुज्यमानं कामं कामनीयं हविः स्तोत्रं च ततस्रे

वितेनिरे अस्येंद्रस्य सख्यं सखिकर्म सखिभ्यः स्तोतृभ्यः कथा कथं कस्मादा चित् । भवेदिति शेषः ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

किमादमंत्रं सख्यं सखिभ्यः कदा नु ते भ्रात्रं प्र ब्रवाम ।

श्रिये सुदृशो वपुरस्य सर्गाः स्व१र्ण चित्रतममिष आ गोः ॥ ६

किं । आत् । अमंत्रं । सख्यं । सखिऽभ्यः । कदा । नु ।

ते । भ्रात्रं । प्र । ब्रवाम ।

श्रिये । सुऽदृशः । वपुः । अस्य । सर्गाः । स्वः । न ।

चित्रऽतमं । इषे । आ । गोः ॥ ६

हे इंद्र वयं यजमानास्ते त्वदीयममत्रं शत्रूनभिभावुकं सख्यं सखिकर्म सखिभ्यः स्तोतृभ्यः किमात् किं स्वित् प्र ब्रवाम । प्रकर्षेण वदेम । ते त्वदीयं भ्रात्रं भ्रातृकर्म च कदा नु कदा खलु प्र ब्रवाम । सुदृशः शोभनदर्शनस्यास्येंद्रस्य संबंधिनः सर्गा उद्योगाः श्रिये सर्वेषां स्तोतृणां श्रेयसे । भवंतीति शेषः । स्वर्ण सूर्यो यथा दर्शनीयतमस्तथा गोर्गंतुरिंद्रस्य चित्रतमं दर्शनीयतमं वपुः शरीरमिषे । आ समंतात्सर्वैरिष्यते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

द्रुहं जिघांसन्ध्वरसमनिंद्रां तेतिक्ते तिग्मा तुजसे अनीका ।

ऋणा चिद्यत्र ऋणया न उग्रो दूरे अज्ञाता उषसो बबाधे ॥ ७

द्रुहं । जिघांसन् । ध्वरसं । अनिंद्रां । तेतिक्ते । तिग्मा ।

तुजसे । अनीका ।

ऋणा । चित् । यत्र । ऋणऽयाः । नः । उग्रः । दूरे ।

अज्ञाताः । उषसः । बबाधे ॥ ७

अथनिंद्रो द्रुहं द्रोहं कुर्वतीं ध्वरसं हिंसिकामनिंद्रांकिंद्रदजामतीं राचसीं जिघांसन् हंतुमिच्छन् तिग्मा तिग्मानि पूर्वमेव तीक्ष्णान्यनीकानीकान्यायुधानि तुजते तदूधाय तेतिक्ते। अत्यर्थं तीक्ष्णीकरोति। यत्र यास्तूपःस्तु तदुपलचितेष्वहः॰ सूणा चित् ऋणान्यपि नोऽस्मान्बाधंत इति शेषः। ता उपसयोग्म जन्न् एवंवत ऋणया ऋणस्य हंतेंद्रः। यातिर्बधकर्मा। दूरेऽज्ञाता अननुभूताः सतीर्बबाधे। अपीडयत्॥

ऋतपेयनाम्न्येकाहे मरुत्वतीयनिष्केवल्यशस्त्रयोर्निविद्धानात्पुरस्तादृतस्य हीत्वे-तदादिके द्वे ऋचौ क्रमेण शंसनीये। सूत्रितं च। ऋतस्य हि शुरुधः संति पूर्वीरिति सूक्तमुखीये। आ० ८. ७. । इति॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

ऋतस्य हि शुरुधः संति पूर्वीर्ऋतस्य धीतिर्वृजिनानि हंति।

ऋतस्य श्लोको बधिरा ततर्द कर्णा बुधानः शुचमान आयोः॥ ८

ऋतस्य। हि। शुरुधः। संति। पूर्वीः। ऋतस्य। धीतिः।

वृजिनानि। हंति।

ऋतस्य। श्लोकः। बधिरा। ततर्द। कर्णा। बुधानः।

शुचमानः। आयोः॥ ८

अत्र ऋतशब्देनेंद्रो वादित्यो वा सत्यं वा यज्ञो वोच्यते॥ ऋतस्य ऋतदेवस्य संबंधिन्यः पूर्वीर्बह्व्यः शुरुध आपः संति हि। भवंति खलु। ऋतस्य ऋतदेवस्य संबंधिनी धीतिः प्रज्ञा तद्विषया स्तुतिर्वा वृजिनानि वर्जनीयानि पापानि हंति। छिनत्ति। ऋतस्य ऋतदेवस्य श्लोकः स्तुतिरूपा वागायोर्गंतुर्मनुष्यस्य संबंधिनौ बधिरा बधिरौ कर्णा कर्णौ ततर्द। तृणत्ति। कीदृशः श्लोकः। बुधानो बुध्यमानः शुचमानो दीप्यमानः॥

॥ अथ नवमी ॥

ऋतस्य दृळ्हा धरुणानि संति पुरूणि चंद्रा वपुषे वपूंषि।

ऋतेन दीर्घमिषणंत पृक्ष ऋतेन गाव ऋतमा विवेशुः॥ ९

ऋतस्यं । दृळ्हा । धरुणानि । संति । पुरूणि । चंद्रा ।

वपुंषे । वपूंषि ।

ऋतेनं । दीर्घं । इषणंत । पृक्षः । ऋतेनं । गावंः । ऋतं ।

आ । विवेशुः ॥ ९

वपुषे वपुष्मतः । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबंधीनि दृळ्हा दृढानि धरुणानि धारकाणि पुरूणि बहूनि चंद्रा चंद्राण्याह्लादकानि वपूंषि रूपाणि संति । भवंति । ऋतेन ऋतदेवेन दीर्घमत्यधिकं पृक्षोऽन्नमिषणंत । स्तोतार इच्छंति । ऋतेन ऋतदेवेन गावो धेनव ऋतं यज्ञं दक्षिणात्वेनाविवेशुः । प्रविशंति । यद्वा गावो रश्मय ऋतमुदकमाविवेशुः ॥

॥ अथ दशमी ॥

ऋतं येमान ऋतमिद्वनोत्यृतस्य शुष्मंस्तुरया उ गव्युः ।

ऋताय पृथ्वी बंहुले गंभीरे ऋताय धेनू परमे दुंहाते ॥ १०

ऋतं । येमानः । ऋतं । इत् । वनोति । ऋतस्यं । शुष्मः ।

तुरऽया । ऊं इति । गव्युः ।

ऋतायं । पृथ्वी इति । बहुले इति । गभीरे इति । ऋतायं ।

धेनू इति । परमे इति । दुहाते इति ॥ १०

ऋतमृतदेवं येमानो नियच्छन् स्तुतिभिर्वशीकुर्वन् स्तोता ऋतमित् ऋतदेवमेव वनोति । संभजते । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबंधि शुष्मो बलं तुरया तूर्णं गव्युः । उ इति चार्थे । जलकामश्च भवति । बहुले विस्तीर्णे गभीरे दुरवगाहे पृथ्वी द्यावापृथिव्यावृताय ऋतदेवाय भवतः । धेनू प्रीणयित्र्यौ परमे उत्कृष्टे द्यावापृथिव्यावृताय ऋतदेवायैव दुहाते । दोहनं कुर्वाते ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू ष्टुत इंद्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो३ न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११

नु । स्तुतः । इंद्र । नु । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः ।

न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम ।

रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११

पूर्वं व्याख्याता ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे दशमो वर्गः ॥

का सुष्टुतिरित्येकादशर्चं तृतीयं सूक्तं वामदेवस्यार्षमैंद्रं । दशम्यनुष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रमणिका । का सुष्टुतिरुपांत्यानुष्टुबिति । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

का सुष्टुतिः शवसः सूनुमिंद्रमर्वाचीनं राधस आ ववर्तत् ।

ददिर्हि वीरो गृणते वसूनि स गोपतिर्निष्षिधां नो जनासः ॥ १

का । सुऽस्तुतिः । शवसः । सूनुं । इंद्रं । अर्वाचीनं ।

राधसे । आ । ववर्तत् ।

ददिः । हि । वीरः । गृणते । वसूनि । सः । गोऽपतिः ।

निःऽसिधां । नः । जनासः ॥ १

का कीदृशी सुष्टुतिः शवसः सूनुं बलस्य पुत्रं । अतिबलिनमित्यर्थः । अर्वाचीनमस्मदभिमुखमिंद्रं परमैश्वर्ययुक्तं राधसे धनायास्मभ्यं धनं दातुमाववर्तत् । आवर्तयेत् । हे जनासो जना यजमाना वीरो विक्रांतो गोपतिः पश्वादिधनस्य पालकः स इंद्रो निःषिधां निःषेद्धॄणां शत्रूणां संबंधीनि वसूनि धनानि कृणुते कृणुन्नः स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्यं ददिर्हि । दाता खलु भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स वृत्रहत्ये हव्यः स ईड्यः स सुष्टुत इंद्रः सत्यराधाः ।

स यामन्ना मघवा मर्त्याय ब्रह्मण्यते सुष्वये वरिवो धात् ॥ २

सः । वृत्रऽहत्ये । हव्यः । सः । ईड्यः । सः । सुऽस्तुतः ।

इंद्रः । सत्यऽराधाः ।

सः । यामन् । आ । मघऽवा । मर्त्याय । ब्रह्मण्यते । सुस्वये ।

वरिवः । धात् ॥ २

स इंद्रो वृत्रहत्ये वृत्राणां शत्रूणां हत्ये हनने निमित्तभूते सति यामन्युद्धे हव्य आह्वातव्यो भवति । स इंद्र ईड्यः स्तुत्यो भवति । स इंद्रः सुष्टुतः सन् सत्यराधा यजमानेभ्यो दातुं सत्यधनो भवति । मघवा धनवान् स इंद्रो ब्रह्मण्यते स्तोत्रमिच्छते सुष्वये सोमं सुन्वते मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय वरिवो धनं । वरिव इति धननामैतत् । आधात् । आ समंताद्ददाति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तमिन्नरो वि ह्वयंते समीके रिरिक्वांसस्तन्वः कृणवत त्रां ।

मिथो यत्त्यागमुभयासो अग्मन्नरस्तोकस्य तनयस्य सातौ ॥ ३

तं। इत्। नरः। वि। ह्वयंते। संऽईके। रिरिक्वांसः।
तन्वः। कृण्वत। त्रां।
मिथः। यत्। त्यागं। उभयासः। अग्मन्। नरः। तोकस्य।
तनयस्य। सातौ ॥ ३

नरो नेतारो मनुष्याः समीके युद्धे तमित्तमेवेंद्रं वि ह्वयंते। विविधमाह्वानं कुर्वंते। तन्वः स्वकीयानि शरीराणि रिरिक्वांसस्तपसा रेचयंतो यजमानास्तमेवेंद्रं त्रां त्रातारं कृण्वत। कृण्वते। कुर्वंते। यद्यदा मिथः परस्परं संगता उभयास उभये यजमानाः स्तोतारश्च त्यागं त्यागकर्तारं दातारमिंद्रमग्मन् उपगच्छंति तदा नर उभयविधमनुष्यास्तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पौत्रस्य च सातौ लाभे निमित्तभूते सति तमेवेंद्रं त्रातारं कुर्वंतीति संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

क्रतूयंति क्षितयो योग उग्राशुषाणासो मिथो अर्णसातौ।
सं यद्विशोऽववृत्रंत युध्मा आदिन्नेम इंद्रयंते अभीके ॥ ४

क्रतुऽयंति। क्षितयः। योगे। उग्र। आशुषाणासः।
मिथः। अर्णऽसातौ।
सं। यत्। विशः। अववृत्रंत। युध्माः। आत्। इत्।
नेमे। इंद्रयंते। अभीके ॥ ४

हे उग्रोद्गूर्णबलेंद्र आशुषाणासो व्याप्नुवंतः क्षितयो मनुष्याः। क्षितय इति मनुष्यनामैतत्। अर्णसातौ सस्यादिफलसिद्ध्यर्थमुदकलाभे निमित्ते सति मिथः परस्परं योगे संबंधे सति क्रतूयंति। क्रतूनि कर्माणीच्छंति। यद्यदा युध्मा योधयित्र्यो विशः प्रजा अभीके युद्धे। अभीक इति संग्रामनामैतत्। समववृत्रंत संवर्तंते परस्परं संगच्छंते आदित् तदानीमेव नेमे केचन भाग्यवंतो योधका इंद्रयंते। युद्ध इंद्रमिच्छंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आदिद्व नेम इंद्रियं यजंत आदित्पक्तिः पुरोळाशं रिरिच्यात् ।
आदित्सोमो वि पपृच्यादसुष्वीनादिज्जुजोष वृषभं यजध्यै ॥ ५

आत् । इत् । ह । नेमे । इंद्रियं । यजंते । आत् । इत् ।
पक्तिः । पुरोळाशं । रिरिच्यात् ।
आत् । इत् । सोमः । वि । पपृच्यात् । असुष्वीन् । आत् ।
इत् । जुजोष । वृषभं । यजध्यै ॥ ५

आदित्तदानीमेव युद्धकाले नेमेऽन्ये योधा इंद्रियं बलवंतमिंद्रं यजंते ह । पूजयंति खलु । कश्चिदादिदनंतरमेव पुरोळाशं पिष्टरूपं हविः पक्तिः पचन् रिरिच्यात् । इंद्राय दद्यात् । आदिदनंतरमेव सोमोऽभिषुतसोमो यजमानोऽसुष्वीन-नभिषुतसोमान्यजमानान्विपपृच्यात् । धनैः पृथक्कुर्यात् । आदिदनंतरमेव कश्चिद्वृषभं कामानां वर्षितारमिंद्रं यजध्यै यष्टुं जुजोष । सेवते ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठ एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

कृणोत्यस्मै वरिवो य इत्थेंद्राय सोममुशते सुनोति ।
सध्रीचीनेन मनसाविवेनन्तमित्सखायं कृणुते समत्सु ॥ ६

कृणोति । अस्मै । वरिवः । यः । इत्था । इंद्राय । सोमं ।
उशते । सुनोति ।
सध्रीचीनेन । मनसा । अविऽवेनन् । तं । इत् । सखायं ।
कृणुते । समत्ऽसु ॥ ६

यो यजमानः सोममुषते कामयमानायेत्यातुत स्वर्गलोके स्थितायेंद्राय सुनोति अभिषवं करोति इंद्रोऽप्यस्मै यजमानाय वरिवो धनं कृणोति। करोति। सध्री-चीनेन संगतेन मनसा प्रवणेन चित्तेनाविवेनं। वेनातिः कांतिकर्मा। विवेनो विगतेच्छः। तदन्योऽविवेनः। आत्मानं कामयमानं तच्चित्तमेव सुन्वंतं यजमानं सखायं मित्रं समत्सु संग्रामेष्विंद्रः कृणुते। करोति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

य इंद्राय सुनवत्सोममद्य पचात्पक्तीरुत भृज्जाति धानाः।

प्रति मनायोरुचथानि हर्यन्तस्मिन्दधद्वृषणं शुष्ममिंद्रः ॥ ७

यः। इंद्राय। सुनवत्। सोमं। अद्य। पचात्। पक्तीः।

उत। भृज्जाति। धानाः।

प्रति। मनायोः। उचथानि। हर्यन्। तस्मिन्। दधत्।

वृषणं। शुष्मं। इंद्रः ॥ ७

अद्यास्मिन्दिवसे यो यजमान इंद्राय परमैश्वर्ययुक्ताय देवाय सोमं सोमलक्षणमन्नं सुनवत् सुनुयात् अभिषवं कुर्यात्। तथा यः पक्तीः पक्तव्यांश्च पुरोडाशादीन्पचात् पचेत् पचनं कुर्यात्। उतापि च यो धाना भर्जनयोग्यान्यवान्। अत्र भृष्टयववाची धानाशब्दस्तद्योग्यं यवमात्रं लक्षयति। भृज्जाति भृज्जेत् भर्जनं कुर्यात् इंद्रो मनायो स्तुतिमिच्छतो यजमानस्योचथानि स्तोत्राणि प्रतिहर्यंन् प्रतिकामयमानः सन् तस्मिन्यजमाने वृषणं कामानां वर्षणसमर्थं शुष्मं बलं दधत्। धारयति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यदा समर्यं व्यचेदृघावा दीर्घं यदाजिमभ्यख्यदर्यः।

अचिक्रदद्वृषणं पत्न्यच्छा दुरोण आ निशितं सोमसुद्भिः ॥ ८

यदा । सऽमर्यं । वि । अचेत् । ऋघावा । दीर्घं । यत् ।

आजिं । अभि । अख्यत् । अर्यः ।

अचिक्रदत् । वृषणं । पत्नी । अच्छ । दुरोणे । आ ।

निऽशितं । सोमसुत्ऽभिः ॥ ८

यदा ऋघावा शत्रूणां हिंसक इंद्रः समर्यं सह मर्तव्यं शत्रुं व्यचेत् व्यज्ञासीत् विशेषेण जानीयात् । यद्यदायं स्वामाद्रो दीर्घंगत्यधिकमाजिं संग्राममभ्यख्यत् अभिपश्येत् तदा तस्येंद्रस्य पत्नी दुरोणे यज्ञगृहे सोमसुद्भिः सोमवद्भिरृत्विग्भिर्निःशितं तीक्ष्णीकृतं । सोमपानेनोत्साहवंतमित्यर्थः । वृषणं कामानां वर्षितारमिंद्रमच्छाभि आचिक्रदत् । आक्रंदति । आह्वयते ॥

॥ अथ नवमी ॥

भूयसा वस्नमचरत्कनीयोऽविक्रीतो अकानिषं पुनर्यन् ।

स भूयसा कनीयो नारिरेचीद्दीना दक्षा वि दुहंति प्र वाणं ॥९

भूयसा । वस्नं । अचरत् । कनीयः । अविऽक्रीतः ।

अकानिषं । पुनः । यन् ।

सः । भूयसा । कनीयः । न । अरिरेचीत् । दीनाः ।

दक्षाः । वि । दुहंति । प्र । वाणं ॥ ९

अत्र ऋग्द्वये संप्रदायविद्भिः पूर्वाचार्यैः केचित् श्लोकाः पठ्यंते । त एव लिख्यंते ॥ अल्पं यः परिगृह्णाति मूल्यं पण्येन भूयसा । स क्रेतारं पुनर्गच्छन् विक्रीतस्त्वयं मया ॥ इति ब्रुवन्कामयते पुनर्मूल्यस्य पूरणं । स विक्रेता पुनर्मूल्यं भूयसा न प्रपूरयेत् ॥ हीनं न लभते वस्नं यदा विक्रीतवान्पुरा । यथासमयमेव स्यात्तयोर्न पुनरन्यथा ॥ अयं विक्रय एवेति समयश्चेत्कृतो भवेत् । अथ मूल्यार्धमेतस्याद्विचार्यैव तु निर्णयः ॥ इत्येवं समयोऽकारि तदा मूल्यं प्रपूर्यते । तस्मादादौ मया कार्यः समयोऽस्तीति चिंतयन् ॥ वामदेवो वशीकृत्य शक्रं स्तोत्रेण भूयसा । विक्रीणन् समयं चक्र इंद्रं

म इत्यृचि॥ अतश्च द्वय एकार्थौ भूयसा वस्नमित्यत्रगिति॥ अयमर्थः प्रतिपाद्यते। कश्चिद्भूयसा भूम्ना महता द्रव्येण कनीयोऽल्पतरं वस्नं वस्तु मूल्यं धनमचरत्। प्राप्नोति। पुनर्यन् क्रेतारं पुनर्गच्छन् स विक्रेतायमर्थो मयाविक्रीत इति अकानिषं। मूल्यपूर्तिं कामयते॥ व्यत्ययेनोत्तमपुरुषः॥ स विक्रेता भूयसा धनेन कनीयोऽल्पतरं मूल्यं नारिरेचीत्। क्रेतुः सकाशान्न रिक्तीकरोति। न लभत इत्यर्थः। दीना असमर्था दक्षाः समर्थाश्च वाणं वचनं विप्रदुहंति। यथोक्तं क्रयकाले तथैव लभंते॥

॥ अथ दशमी॥

क इमं दशभिर्ममेंद्रं क्रीणाति धेनुभिः

यदा वृत्राणि जंघनदथैनं मे पुनर्ददत्॥ १०

कः। इमं। दशऽभिः। मम। इंद्रं। क्रीणाति।

धेनुऽभिः।

यदा। वृत्राणि। जंघनत्। अथ। एनं। मे। पुनः।

ददत्॥ १०

मम मदीयमिमं स्वभूतमिंद्रं धेनुभिः प्रीणयित्रीभिर्दशभिर्दशसंख्याकाभिः स्तुतिभिः कः क्रीणाति। क्रयं करोति। तदानीं हे क्रेतारो युष्माकं मध्य एवमपि समयः क्रियते। यदायमिंद्रो वृत्राणि त्वदीयान् शत्रून् जंघनत् हन्यात् अथानंतरमेवैनमिंद्रं मे मह्यं पुनर्ददत्। पुनर्दद्यात्॥

॥ अथैकादशी॥

नू ष्टुत इंद्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो३न पीपेः।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः॥ ११

नु । स्तुतः । इंद्र । नु । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः ।
न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम ।
रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११

पूर्वं व्याख्याता ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे द्वादशो वर्गः ॥

को अद्येत्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । तथा चानुक्रांतं । को अद्याष्टाविति ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहनि माध्यंदिने सवने स्तोमवृद्धौ मैत्रावरुणशस्त्र आरंभणीयाया उपरिष्टादिदं सूक्तमावपनीयं च । सूत्रितं च । स्तोमे वर्धमाने को अद्य नर्यः । आ० ७. १२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

को अद्य नर्यो देवकाम उशन्निंद्रस्य सख्यं जुजोष ।
को वा महेऽवसे पार्याय समिद्धे अग्नौ सुतसोम ईट्टे ॥ १

कः । अद्य । नर्यः । देवऽकामः । उशन् । इंद्रस्य । सख्यं ।
जुजोष ।

कः । वा । महे । अवसे । पार्याय । सम्ऽइद्धे । अग्नौ ।
सुतऽसोमः । ईट्टे ॥ १

अद्यास्मिन्दिवसे को नर्यो मनुष्यहितो देवकामो देवानिच्छन् उशन् कामयमान इंद्रस्य सख्यं सखित्वं जुजोष । सेवते । किंच सुतसोमोऽभिषुतसोमः को वा यजमानोऽग्नौ समिद्धे प्रज्वलिते सति महे महते महत्त्वाय पार्याय पारमहंतेऽवसे तर्पणायेट्टे । इंद्रं स्तौति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

को नानाम वचसा सोम्याय मनायुर्वा भवति वस्त उस्राः।

क इन्द्रस्य युज्यं कः सखित्वं को भ्रात्रं वष्टि कवये क ऊती ॥ २

कः। ननाम। वचसा। सोम्याय। मनायुः। वा। भवति।

वस्ते। उस्राः।

कः। इन्द्रस्य। युज्यं। कः। सखिऽत्वं। कः। भ्रात्रं। वष्टि।

कवये। कः। ऊती ॥ २

को यजमानो वचसा वाग्रूपया स्तुत्या सोम्याय सोमार्हायेंद्राय ननाम। नमति। प्रह्वीभवति। को वेंद्राय मनायुर्भवति। स्तुतिकामोऽस्ति। क उस्रा इंद्रेण दत्ता गा वस्ते। आच्छादयति। धारयतीत्यर्थः। क इंद्रस्य युज्यं साहाय्यं वष्टि। इच्छति। कः सखित्वं कः भ्रात्रं भ्रातृभावं वष्टि। इच्छति। कवये क्रांतदर्शिन इंद्रायोती ऊतये तर्पणाय। को भवतीति शेषः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

को देवानामवो अद्या वृणीते क आदित्याँ अदितिं

ज्योतिरीट्टे।

कस्याश्विनाविंद्रो अग्निः सुतस्यांशोः पिबंति मनसाविवेनं ॥ ३

कः। देवानां। अवः। अद्य। वृणीते। कः। आदित्यान्।

अदितिं। ज्योतिः। ईट्टे।

कस्य। अश्विनौ। इंद्रः। अग्निः। सुतस्य। अंशोः।

पिबंति। मनसा। अविऽवेनं ॥ ३

अद्याम्हिन्दिने को यजमानो देवानां द्योतमानानामिंद्रादीनामवो रक्षणं वृणीते । प्रार्थयते । क आदित्यान्देवानदितिं देवमातरं च ज्योतिरुदकं चेट्टे । याचते । अश्विनावश्विदेवाविंद्रमग्निय मनसा स्तुत्या प्रीताः संतोऽविवेनमविगतकामं । यथाकाममित्यर्थः । कस्य यजमानस्य संबंधिनं सुतस्याभिषुत आगोः सोमस्य । सोममित्यर्थः । पिबंति । पानं कुर्वंति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तस्मां अग्निर्भारतः शर्म यंसज्ज्योक्पश्यात्सूर्यमुच्चरंतं ।

य इंद्राय सुनवामेत्याह नरे नर्याय नृतमाय नृणां ॥ ४

तस्मै । अग्निः । भारतः । शर्म । यंसत् । ज्योक् । पश्यात् ।

सूर्यं । उत्ऽचरंतं ।

यः । इंद्राय । सुनवाम । इति । आह । नरे । नर्याय ।

नृऽतमाय । नृणां ॥ ४

भारतो हविषो भर्ताग्निः । प्राणी भूत्वा प्रजा धारयन् भारत इति वाजसनेयकं । अग्निस्तस्मै यजमानाय शर्म सुखं यंसत् । यच्छेत् । किंच अयमग्निर्ज्योक् चिरकालमुच्चरंतमुद्यंतं सूर्यं पश्यात् । पश्यतु । यो यजमान इंद्राय सुनवामेत्याह इंद्रार्थं सोमाभिषवं कुर्यामिति ब्रवीति । कीदृशायेंद्राय । नरे नेत्रे नर्याय नरहिताय नृणां नराणां नेतॄणां मध्ये नृतमाय नेतृतमाय ॥

॥ अथ पंचमी ॥

न तं जिनंति बहवो न दभ्रा उर्वस्मा अदितिः शर्म यंसत् ।

प्रियः सुकृत्प्रिय इंद्रे मनायुः प्रियः सुप्रावीः प्रियो अस्य

सोमी ॥ ५

न । तं । जिनंति । बहवः । न । दभ्राः । उरु । अस्मै ।
अदितिः । शर्म । यंसत् ।

प्रियः । सुऽकृत् । प्रियः । इंद्रे । मनायुः । प्रियः । सुप्रऽअवीः ।
प्रियः । अस्य । सोमी ॥ ५

दभ्रा अल्पा बहवो न बहवोऽपि शत्रुजनास्तं यजमानं न जिनंति । न हिंसंतु । य इंद्राय सुनवामेत्याह तमिति पूर्वेण संबंधः । अदितिरिंद्रमाताऽस्मै यजमानायोरु विस्तीर्णं शर्म सुखं यंसत् । यच्छतु । किंच इंद्र इंद्रायसुकृत् सोमयागादीनां कर्ता यजमानो प्रियो भवति । मनायुरिंद्रविषयस्तुतिकामश्चास्येंद्रस्य प्रियो भवति । सुप्रावीः सुष्ठु प्रावित । सुष्टु प्रगच्छन्नुपगच्छन्वा यजमानोऽस्येंद्रस्य प्रियो भवति । सोमी सोमवान्यजमानोऽस्येंद्रस्य प्रियो भवति ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सुप्राव्यः प्राशुषाळेष वीरः सुष्वेः पक्तिं कृणुते केवलेंद्रः ।
नासुष्वेरापिर्न सखा न जामिर्दुष्प्राव्योऽवहंतेदवाचः ॥ ६

सुप्रऽअव्यः । प्राशुषाट् । एषः । वीरः । सुष्वेः । पक्तिं ।
कृणुते । केवलः । इंद्रः ।

न । असुष्वेः । आपिः । न । जामिः । दुःप्रऽअव्यः ।
अवऽहंता । इत् । अवाचः ॥ ६

प्राशुषाट् शत्रूणां प्रकर्षेण शीघ्रमभिभविता वीरो विक्रांत एष इंद्रः सुप्राव्यः सुष्ठुपगच्छतो हविर्भिः सुष्ठु प्रतर्पयितुर्वा सुष्वेः सुन्वतो यजमानस्य संबंधिनीं केवला केवलामसाधारणीं पक्तिं कृणुते आत्मनः कुरुते । किंचेंद्रोऽसुष्वेरसुन्वतो यजमानस्यापिर्व्याप्तो न भवति । इंद्रोऽयजमानस्य सखा न भवति । जामिर्बंधुश्च

न भवति। अपि च दुष्प्राव्यो दुरुपगमनस्यावाचः स्तुतिरहितस्य पुरुषस्यावहंतेत् हिंसितैव भवति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न रेवता पणिना सख्यमिंद्रोऽसुन्वता सुतपाः सं गृणीते ।
आस्य वेदः खिदति हंति नग्नं वि सुष्वये पक्तये केवलो भूत् ॥ ७

न । रेवता । पणिना । सख्यं । इंद्रः । असुन्वता ।
सुतऽपाः । सं । गृणीते ॥
आ । अस्य । वेदः । खिदति । हंति । नग्नं । वि । सुस्वये ।
पक्तये । केवलः । भूत् ॥ ७

सुतपा अभिषुतं सोमं पिबन्निंद्रो रेवता पणिना वणिजा लुब्धेनासुन्वता सोमाभिषवमकुर्वतायजमानेन सह सख्यं सखित्वं न संगृणीते। न संस्तौति। न संस्तौति। नानुमन्यत इत्यर्थः। किंच अस्यायजमानस्य नग्नं निरर्थकं वेदो धनं ज्ञानं वा आखिदथि। उद्धरति। हंति। हिनस्ति च। अपि च सुष्वये सोमं सुन्वते पक्तये हवींषि पचते यजमानाय केवलोऽसाधारणः सन् विभूत्। विभवति॥

॥ अथाष्टमी ॥

इंद्रं परेऽवरे मध्यमास इंद्रं यांतोऽवसितास इंद्रं ।
इंद्रं क्षियंत उत युध्यमाना इंद्रं नरो वाजयंतो हवंते ॥ ८

इंद्रं । परे । अवरे । मध्यमासः । इंद्रं । यांतः ।
अवऽसितासः । इंद्रं ।
इंद्रं । क्षियंतः । उत । युध्यमानाः । इंद्रं । नरः ।
वाजयंतः । हवंते ॥ ८

परे उत्कृष्टा अवरे निकृष्टाश्च जना इंद्रं हवंते। आह्वयंति। मध्यमासो मध्यमाश्चेंद्रमेव हवंते। यांतः कार्यसिद्ध्यर्थं गच्छंतो जना इंद्रमेवाह्वयंति। अवसितासो निविष्टाश्चेंद्रमेवाह्वयंति। क्षियंतो गृहे निवसंतो जना इंद्रमेव हवंते। उतापि च युध्यमाना युद्धं कुर्वाणा जना जयार्थमिंद्रमेवाह्वयंति। वाजयंतो वाजमन्नमिच्छंतो नरो नेतारो मनुष्या इंद्रमेव हवंते ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे चतुर्दशो वर्गः ॥

अहं मनुरिति सप्तर्चं पंचमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं। अत्रेयमनुक्रमणिका। अहं मनुः सप्ताद्याभिस्तिसृभिरिंद्रमिवात्मानमृषिस्तुष्टावेंद्रो वात्मानं परा नवाष्टौ वा श्येनस्तुतिरिति। अत्राहं मनुरित्याद्याभिस्तिसृभिरात्मानमिंद्ररूपेण वामदेवः स्तुतवान् यद्वा इंद्र एवात्मानं स्तुतवान्। अतो वामदेववाक्यपक्षे वामदेव ऋषिरिंद्रो देवता। इंद्रवाक्यपक्षे त्विंद्र ऋषिः परमात्मा देवता। त्रिष्टुप् छंदः। अवशिष्टानां वामदेव ऋषिः। अवशिष्टाभिरुत्तरसूक्तेन च सुपर्णात्मना ब्रह्म स्तूयते। अतस्तासां परब्रह्म देवता॥ श्येननाम्न्येकाहे माध्यंदिनसवने मरुत्वतीयशस्त्र इदं सूक्तं। सूत्रितं च। श्येनाजिराभ्यामभिवरन्यजेताहं मनुर्गर्भे नु सन्। आ० ९. ७.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अहं मनु॑रभवं॒ सूर्य॑श्चा॒हं क॒क्षीवाँ॒ ऋषि॑रस्मि॒ विप्रः॑ ।
अ॒हं कुत्स॑मार्जुने॒यं न्यृं॑जे॒ऽहं क॒विरु॒शना॒ पश्य॑ता मा ॥ १

अ॒हम् । मनुः॑ । अ॒भ॒व॒म् । सूर्यः॑ । च॒ । अ॒हम् । क॒क्षीवा॑न् । ऋषिः॑ ।
अ॒स्मि॒ । विप्रः॑ ।
अ॒हम् । कुत्स॑म् । आ॒र्जु॒ने॒यम् । नि । ऋ॒ञ्जे॒ । अ॒हम् । क॒विः ।
उ॒शना॑ । पश्य॑त । मा॒ ॥ १

इदमादिमंत्रत्रयेण गर्भे वसन्वामदेव उत्पन्नतत्त्वज्ञानः सन् सर्वात्म्यं स्वानुभवं मन्वादिरूपेण प्रदर्शयन्नाह। अहं वामदेवो मनुरभवं। सर्वस्य मंता प्रजापतिरस्मि। अहमेव सूर्यश्च सर्वस्य प्रेरकः सविता चास्मि। विप्रो मेधावी कक्षीवान्

दीर्घतमसः पुत्र एतत्संज्ञक ऋषिरप्यहमेवास्मि। आर्जुनेयमर्जुन्याः पुत्रं कुत्समेतन्नामकमृषिं न्यृंजे। नितरां प्रसाधयामि। कविः क्रांतदर्श्युशनैतदाख्य ऋषिरहमेवास्मि। उशनोपलक्षणं। परमार्थदृष्ट्या सर्वमप्यहमेवास्मीत्यर्थः। हे जना मां सर्वात्मकं पश्यत। यूयमप्येवमेव स्वस्वरूपमनुभवतेत्युक्तं भवति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अहं भूमिमददामार्यायाहं वृष्टिं दाशुषे मर्त्याय।
अहमपो अनयं वावशाना मम देवासो अनु केतमायन्॥ २

अहं। भूमिं। अददां। आर्याय। अहं। वृष्टिं। दाशुषे। मर्त्याय।
अहं। अपः। अनयं। वावशानाः। मम। देवासः। अनु। केतं। आयन्॥ २

अहं वामदेव इंद्रो वा आर्याय मनवे भूमिं पृथ्वीमददां। दत्तवानस्मि दाशुषे हविर्दत्तवते मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय वृष्टिं सस्याद्यभिवृद्ध्यर्थं वृष्टिलक्षणमुदकमहमेवाददां। किंच अहं वावशानाः शब्दायमाना अप उदकान्यनयं। सर्वमपि प्रादेशमगमयं। देवासो वज्रादयो देवा मम केतं मदीयं संकल्पमन्वायन्। अनुयंति॥

॥ अथ तृतीया ॥

अहं पुरो मंदसानो व्यैरं नव साकं नवतीः शंबरस्य।
शततमं वेश्यं सर्वताता दिवोदासमतिथिग्वं यदावं॥ ३

अहं। पुरः। मंदसानः। वि। ऐरं। नव। साकं। नवतीः। शंबरस्य।
शतऽतमं। वेश्यं। सर्वऽताता। दिवःऽदासं। अतिथिऽग्वं। यत्। आवं॥ ३

अहं वामदेव इंद्रो वा मंदसानः सोमेन माद्यन्नव नवसंख्याका नवतीर्नवतिसंख्याकाश्च शंबरस्यैतन्नामकस्यासुरस्य संबंधीनि पुरः पुराणि साकं युगपदेव व्यैरं। अध्वंसयं। शततमं शतसंख्यापूरणं पुरं वेश्यं दिवोदासनाम्ने प्रवेशार्हमकरवं। सर्वताता सर्वतातौ यज्ञेऽतिथिग्वमतिथीनामभिगंतारं दिवोदासं दिवोदासनामकं राजर्षिं यदावं अपालयं। तदा पुरो व्यैरमिति पूर्वेण संबंधः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र सु ष विभ्यो मरुतो विरस्तु प्र श्येनः श्येनेभ्य आशुपत्वा।

अचक्रया यत्स्वधया सुपर्णो हव्यं भरन्मनवे देवजुष्टं॥ ४

प्र। सु। सः। विऽभ्यः। मरुतः। विः। अस्तु। प्र।

श्येनः। श्येनेभ्यः। आशुऽपत्वा।

अचक्रया। यत्। स्वधया। सुऽपर्णः। हव्यं। भरत्।

मनवे। देवऽजुष्टं॥ ४

अथैतदादिभिः श्येनः स्तूयते। हे मरुतो वेगेन मरुत्सदृशाः पक्षिणः स प्रसिद्धः श्येनाख्यो विः पक्षी विभ्यः पक्षिभ्यो युष्मत्तः प्र सु अस्तु। बलेन प्रकृष्टो भवतु। किंच श्येनेभ्यः शंसनीयगमनेभ्यः स्वसमानजातिभ्यः पक्षिभ्यः सकाशादाशुपत्वाशुपतनः शीघ्रगामी श्येनः प्रकृष्टो भवतु। सुपर्णः शोभनपतनो यद्यदा श्येनोऽचक्रया चक्रवर्जितया स्वधया रथेन देवजुष्टं देवैः सेवितं हव्यं सोमलक्षणं हविर्मनवे प्रजापतये भरत् अहरत् द्युलोकसकाशादाहृतवान्। अत्र स्वधाशब्दो रथवाच्यचक्रया स्वधया वर्तमानमित्यादौ। ऋग्वे० १०. २७. १९.। दर्शनात्॥

॥ अथ पंचमी ॥

भरद्यदि विरतो वेविजानः पथोरुणा मनोजवा असर्जि।

तूयं ययौ मधुना सोम्येनोत श्रवो विविदे श्येनो अत्र॥ ५

भरत् । यदि । विः । अतः । वेविज्ञानः । पथा । उरुणा ।

मनःऽजवाः । असर्जि ।

तूयं । ययौ । मधुना । सोम्येन । उत । श्रवः ।

विविदे । श्येनः । अत्र ॥ ५

यदि यदा विः पक्षी श्येनोऽतोऽस्मादद्युलोकाद्वेविजानः सोमपान् भीषयन् भरत् अहरत् सोममाहृतवान् तदोरुणा विस्तीर्णेन पथांतरिक्षमार्गेण मनोजवा मनोवद्वेगयुक्तः सन् असर्जि। संसृष्ट आसीत्। सोम्येन सोममयेन मधुनान्नेन सह तूयं क्षिप्रं ययौ। जगाम। उतापि च अत्रास्मिन् लोके श्येनः सुपर्णः श्रवः। सोमाहरणनिमित्तं यशो विविदे। लेभे ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ऋजीपी श्येनो ददमानो अंशुं परावतः शकुनो मंद्रं मदं ।

सोमं भरद्दादृहाणो देवावान्दिवो अमुष्मादुत्तरादादायं ॥ ६

ऋजीपी । श्येनः । ददमानः । अंशुं । पराऽवतः ।

शकुनः । मंद्रं । मदं ।

सोमं । भरत् । दादृहाणः । देवऽवान् । दिवः । अमुष्मात् ।

उत्ऽतरात् । आऽदाय ॥ ६

ऋजीप्यृजुगामी परावतो दूरादंशुं सोमं ददमानो धारयन् श्येनः शंसनीयगमनो देववान्देवैः सहितः शकुनः पक्षी मंद्रं मदनीयं स्तुत्यं मदं मदकरं सोममुत्तरादुन्नततरादमुष्माद्दिवो द्युलोकादादाय स्वीकृत्य दादृहाणो दृढीभवन् भरत्। अहरत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आदाय श्येनो अभरत्सोमं सहस्रं सवाँ अयुतं च साकं ।
अत्रा पुरंधिरजहादरातीर्मदे सोमस्य मूरा अमूरः ॥ ७

आऽदाय । श्येनः । अभरत् । सोमं । सहस्रं । सवान् ।
अयुतं । च । साकं ।
अत्र । पुरंऽधिः । अजहात् । अरातीः । मदे । सोमस्य ।
मूराः । अमूरः ॥ ७

श्येनः शंसनीयगमनः पक्षी सवान् सवानां यज्ञानां सहस्रं सहस्रसंख्याकमयुतं चायुतसंख्याकं । अपरिमितसंख्याकमित्यर्थः । साकं सह सोमं सोमलक्षणमन्नमादायादानं कृत्वाभरत् । अहरत् । आजहार । अत्रास्मिन् सोम आहृते सति पुरंधिः पुरंधीर्बहुकर्मामूरोऽमूढः प्राज्ञ इंद्रः सोमस्य संबंधिनि मदे हर्षे सति मूरा मूढा अरातीः शत्रूनजहात् । अत्यजत् । जघानेत्यर्थः ॥ अत्रारातिशब्दः स्त्रीलिंगः ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे पंचदशो वर्गः ॥

गर्भे न्विति पंचर्चं षष्टं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभं । अंत्या शक्वरी षट्पंचाशदक्षरा । श्येनो देवता । पूर्वसूक्तशेषो वेत्युक्तत्वादंत्याया इंद्रो वा देवता । तथा चानुक्रांतं । गर्भे नु पंचांत्या शक्वरीति ॥ श्येने निष्कैवल्यशस्त्र इदं सूक्तं । सूत्रं तु पूर्वमुदाहृतं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

गर्भे नु सन्नन्वेषामवेदमहं देवानां जनिमानि विश्वा ।
शतं मा पुर आयसीररक्षन्नध श्येनो जवसा निरदीयं ॥ १

गर्भे । नु । सन् । अनु । एषां । अवेदं । अहं । देवानां ।
जनिमानि । विश्वा ।

शतं । मा । पुरः । आयसीः । अरक्षन् । अधं । श्येनः ।
जवसा । निः । अदीयं ॥ १

अत्रैष श्लोकः पठ्यते । श्येनभावं समास्थाय गर्भाद्योगेन निःसृतः । ऋषिर्गर्भे शयानः सन् ब्रूते गर्भे नु सन्निति । गर्भे नु गर्भ एव सन् विद्यमानोऽहं वामदेव एषामिंद्रादीनां देवानां विश्वा विश्वानि सर्वाणि जनिमानि जन्मान्यन्ववेदं । आनुपूर्व्येणाज्ञासिषं । परमात्मनः सकाशात्सर्वे देवा जाता इत्यवेदिषमित्यर्थः । इतः पूर्वं शतं बह्व्य आयसीरयोमयान्यभेद्यानि पुरः शरीराणि मा मामरक्षन् । अपालयन् । यथाहं शरीराद्व्यतिरिक्तमात्मानं न जानीयां तथा मामरक्षन्नित्यर्थः । अधाधुना श्येनः श्येनवत्स्थितोऽहं जवसा वेगेन निरदीयं । शरीरान्निरगमं । अनावरणमात्मानं जानन्निर्गतोऽस्मीत्यर्थः । पुरुषे ह वा अयमादित । ऐ० आ० २, २५, । इति खंडे गर्भ एवैतच्छयानो वामदेव एवमुवाचेत्यादिनायमर्थः सम्यक् प्रतिपादितः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न घा स मामप जोषं जभाराभीमास त्वक्षसा वीर्येण ।
ईर्मा पुरंधिरजहादरातीरुत वाताँ अतरच्छूशुवानः ॥ २

न । घ । सः । मां । अप । जोषं । जभार । अभि । ईं ।
आस । त्वक्षसा । वीर्येण ।
ईर्मा । पुरंऽधिः । अजहात् । अरातीः । उत । वातान् ।
अतरत् । शूशुवानः ॥ २

स गर्भो मां वामदेवं जोषं पर्याप्तं न घ नैवापजभार । अपजहार । गर्भेऽपि वसतो मे मोहो नाभूदित्यर्थः । अहं तु ईमिदं गर्भस्थं दुःखं त्वक्षसा तीक्ष्णेन वीर्येण ज्ञानसामर्थ्येनाभ्यास । अभ्यभवं । ईर्मा सर्वस्य प्रेरकः पुरंधिः पुरां धारकः परमात्मारातीर्गर्भसंश्रितान् शत्रूनजहात् । अत्यजत् । जघान । उतापि च शूशुवानो वर्धमानः परिपूर्णः परमात्मा वातान् गर्भक्लेशकरान्वायूनतरत् । अतारीत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अव यच्छ्येनो अस्वनीदध द्योर्वि यद्यदि वात ऊहुः पुरंधिं ।
सृजद्यदस्मा अव ह क्षिपज्ज्यां कृशानुरस्ता मनसा भुरण्यन् ॥ ३

अव । यत् । श्येनः । अस्वनीत् । अध । द्योः । वि । यत् ।
यदि । वा । अतः । ऊहुः । पुरंऽधिं ।
सृजत् । यत् । अस्मै । अव । ह । क्षिपत् । ज्यां । कृशानुः ।
अस्ता । मनसा । भुरण्यन् ॥ ३

अथ तदानीं सोमाहरणकाले यद्यदा श्येनो द्योर्द्युलोकादवास्वनीत् अवाङ्मुखं शब्दमकरोत् । यदि वा यदा च । चेति चार्थे । यद्यं पुरंधिं सोममतोऽस्माच्छ्येनाद्यूहुः सोमपाला विक्षिप्तवंतः । यद्यदास्ता शराणां क्षेप्ता मनसा मनोवेगेन भुरण्यन् गंतुमिच्छन् कृशानुरेतन्नामकः सोमपालो ज्यां धनुषः कोटौ मौर्वीं क्षिपद्व विक्षेप खलु । अस्मै श्येनाय शरमवासृजत् त्यक्तवान् । तथा च ब्राह्मणं । तस्मा अनुविसृज्य कृशानुः सोमपालः सव्यस्य पदो नखमच्छिनदित्यादि । यदा सोमपाला इत्थमित्थं चक्रुस्तदा श्येनः सोममाजहारेत्युत्तरया संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऋजिप्य ईमिंद्रावतो न भुज्युं श्येनो जभार बृहतो अधि ष्णोः ।
अंतः पतत्पतत्र्यस्य पर्णमध यामनि प्रसितस्य तद्वेः ॥ ४

ऋजिप्यः । ईं । इंद्रऽवतः । न । भुज्युं । श्येनः । जभार ।
बृहतः । अधि । स्नोः ।
अंतरिति । पतत् । पतत्रि । अस्य । पर्णं । अध । यामनि ।
प्रऽसितस्य । तत् । वेरिति वेः ॥ ४

ऋजिप्य ऋजुगामी श्येन इंद्रवत इंद्रो रक्षको यस्य तस्मात् द्वतो गच्छतोऽधि उपरि द्योः स्थिताद् द्युलोकादीमेनं सोमं जभार। आजहार। तत्र दृष्टांतः। इंद्रवतः। इंद्रः समर्थः। तद्वतो देवाद्भुज्यु न भुज्युनामकं राजानं यथाश्विनावाजह्नतुस्तद्वत्। अत्र तदानीं यागनि युद्धे प्रसितस्य प्रयानोरक्षैवं वंशस्य वेगांतुरस्यांतर्मध्ये स्थितं पतत्रि पतनशीलं तत्पर्णं पतत्। अपतत्॥

। अथ पंचमी॥

अधं श्वेतं कलशं गोभिरक्तमापिप्यानं मघवा शुक्रमंधः।
अध्वर्युभिः प्रयंतं मध्वो अग्रमिंद्रो मदाय प्रति धत्पिबध्यै शूरो
मदाय प्रति धत्पिबध्यै॥ ५

अधं। श्वेतं। कलशं। गोभिः। अक्तं। आऽपिप्यानं।
मघऽवा। शुक्रं। अंधः।
अध्वर्युऽभिः। प्रऽयंतं। मध्वः। अग्रं। इंद्रः। मदाय।
प्रति। धत्। पिबध्यै। शूरः। मदाय। प्रति।
धत्। पिबध्यै॥ ५

अथाधुना शूरो विक्रांतो मघवा धनवानिंद्रः श्वेतं शुभ्रं कलशं कलशे पात्रे स्थितं गोभिर्गव्येन पयसाक्तं सिक्तमापिप्यानमाप्यायंतं शुक्रं सारोपेतमध्वर्युभिः प्रयतं दत्तमंधः सोमलक्षणमन्नं मध्वो मधुरस्य सोमरसस्याग्रमग्र्यं मदाय मदार्थं पिबध्यै पातुं प्रतिधत्। प्रतिदधातु। पुनरुक्तिरादरार्था॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे षोडशो वर्गः॥

त्वा युजेति पंचर्चं सप्तमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रासोमदेवताकं। अनुक्रांतं च। त्वा युजैंद्रासोममिति। विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वा युजा तव तत्सोम सख्य इंद्रो अपो मनवे सस्रुतस्कः ।

अहन्नहिमरिणात्सप्त सिंधूनपावृणोदपिहितेव खानि ॥ १

त्वा । युजा । तव । तत् । सोम । सख्ये । इंद्रः । अपः ।

मनवे । सऽस्रुतः । करिति कः ।

अहन् । अहिं । अरिणात् । सप्त । सिंधून् । अप ।

अवृणोत् । अपिहिताऽइव । खानि ॥ १

हे सोम तव त्वदीये तस्मिन् सख्ये सखित्वे सति त्वा त्वया युजा सहायेनेंद्रः सस्रुतः सरणशीला अपो वृष्टिलक्षणान्युदकानि मनवे मनुष्येभ्यः कः । अकरोत् । किंच अहिं वृत्रमसुरमहन् । हतवान् । सप्त सर्पणशीलाः सिंधूनपोऽरिणात् । प्रैरयत् । अपिहितेवापिहितानीव वृत्रेण तिरोहितानि च । धनेवशब्दश्चार्थे खानि स्रोतसां द्वाराण्यपावृणोत् । उद्घाटितवान् ।

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वा युजा नि खिदत्सूर्यस्येंद्रश्चक्रं सहसा सद्य इंदो ।

अधि ष्णुना बृहता वर्तमानं महो द्रुहो अप विश्वायु धायि ॥ २

त्वा । युजा । नि । खिदत् । सूर्यस्य । इंद्रः । चक्रं ।

सहसा । सद्यः । इंदो इति ।

अधि । स्नुना । बृहता । वर्तमानं । महः । द्रुहः । अप ।

विश्वऽआयु । धायि ॥ २

हे इंदो सोम इंद्रः सद्यः सपदि त्वा त्वया युजा सहायेन सूर्यस्य प्रेरकस्य सवितुः संबंधिनः पूर्वं द्विचक्रस्य रथस्यैकं चक्रं सहसाभिभावुकेन बलेन निखिदत् । आच्छिनत् । कीदृशं । अधि उपरि स्नुना स्थितेन बृहता महतांतरिक्षेण । वर्तमानं ।

किंच महो महतः प्रभूतस्य द्रुहो द्रोग्धुः स्वर्भानोः संबंधि विश्वायु सर्वतो गंतृ चक्रमवधायि। इंद्रेणापहारि॥

॥ अथ तृतीया ॥

अहन्निंद्रो अदहदग्निरिंदो पुरा दस्यून्मध्यंदिनादभीके।
दुर्गे दुरोणे क्रत्वा न यातां पुरू सहस्रा शर्वा नि बर्हीत्॥ ३

अहन्। इंद्रः। अदहत्। अग्निः। इंदो इति। पुरा।
दस्यून्। मध्यंदिनात्। अभीके।
दुःऽगे। दुरोणे। क्रत्वा। न। यातां। पुरु। सहस्रा।
शर्वा। नि। बर्हीत्॥ ३

हे इंदो सोम अभीके संग्रामे दस्यून् शत्रूनिंद्रोऽहन्। अवधीत्। अग्निः कांश्चिच्छत्रूनदहत्। ददाह। कीदृशाविंद्राग्नी। मध्यंदिनान्मध्याह्नात्पुरा पुरस्तात्पूर्वाह्णे तव पानात्प्रबलाविति शेषः। यातां गच्छतामसुराणां पुरु पुरूणि बहूनि शर्वा सर्वाणि निरवशेषाणि सहस्रा सहस्रसंख्यापरिमितानि निबर्हीत्। न्यबर्हीत्। इंद्रोऽवधीत्। तत्र दृष्टांतः। दुर्गे दुरवने रक्षितुमशक्ये दुर्गे दुरवगाहे देशे क्रत्वा न कर्मणा स्वकीयं कार्यमुद्दिश्य गच्छतः पथिकान्यथा धनलोलुपश्चोरो हंति तद्वत्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

विश्वस्मात्सीमधमाँ इंद्र दस्यून्विशो दासीरकृणोरप्रशस्ताः।
अबाधेथाममृणतं नि शत्रूनविंदेथामपचितिं वधत्रैः॥ ४

विश्वस्मात्। सीं। अधमान्। इंद्र। दस्यून्। विशः।
दासीः। अकृणोः। अप्रऽशस्ताः।
अबाधेथां। अमृणतं। नि। शत्रून्। अविंदेथां।
अपऽचितिं। वधत्रैः॥ ४

हे इंद्र त्वं सोमिनान्दस्यून्विश्वस्मात्सर्वस्मात् गुणाद्धमान् हीनानकृणोः । अकरोः । किंच दासीः कर्महीना विशो मानुषीः प्रजा अप्रशस्ता गर्हिता अकृणोः । हे इंद्रासोमौ युवां शत्रूनबाधेथां । न्यस्तृणुतं । नितरां हिंसितवंतौ । अपि च वधस्नैस्नेमां शत्रूणां प्रहारैरपचितिं पूजां जनेभ्योऽविंदेथां । अलभेथां ।

॥ अथ पंचमी ॥

एवा सत्यं मघवाना युवं तदिंद्रश्च सोमोर्वमश्व्यं गोः ।
आदर्दृतमपिहितान्यश्ना रिरिचथुः क्षाश्चित्ततृदाना ॥ ५

एव । सत्यं । मघवाना । युवं । तत् । इंद्रः । च ।
सोम । ऊर्वं । अश्व्यं । गोः ।
आ । अदर्दृतं । अपिऽहितानि । अश्ना । रिरिचथुः ।
क्षाः । चित् । ततृदाना ॥ ५

हे सोम त्वं चेंद्रश्चेति युवामुभावूर्वं महांतमश्व्यमश्वसमूहं गोर्गवां समूहं चादर्दृतं । आदरयतं । अपिहितानि पणिभिराच्छादितानि गवां वृंदानि क्षाश्चित् पणीनां भूमीश्चाश्नाशनपरेण बलेन रिरिचथुः रेचितवंतौ । हे मघवानौ धनवंताविंद्रासोमौ ततृदाना शत्रूणां हिंसकौ युवं युवामेवैवमुक्तप्रकारेण यत्कृतवंतौ तत्सर्वं सत्यमेव ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे सप्तदशो वर्गः ॥

आ नः स्तुत इति पंचर्चमष्टमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । आ नः स्तुत इत्यनुक्रमणिका । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ नः स्तुत उप वाजेभिरूती इंद्र याहि हरिभिर्मंदसानः ।
तिरश्चिदर्यः सवना पुरूण्यांगूषेभिर्गृणानः सत्यराधाः ॥ १

आ। नः। स्तुतः। उपं। वाजेभिः। ऊती। इंद्र।

याहि। हरिऽभिः। मंदसानः।

तिरः। चित्। अर्यः। सवना। पुरूणि। आंगूषेभिः।

गृणानः। सत्यऽराधाः॥ १

हे इंद्र स्तुतस्त्वं वाजेभिर्वाजैरन्नैः सह तिरश्चित् प्राप्तानि। तिरः सत इति प्राप्तस्य। नि० ३. २०. । इति यास्कः। पुरूणि पूर्णानि सवना सवनानि नोऽस्मदीयान्यस्मानुप प्रत्यूती ऊत्या नोऽस्माकं रक्षणार्थं हरिभिरश्वैरायाहि। आगच्छ। कीदृशः। मंदसानो मोदमानोऽर्यः स्वाम्यांगूषेभिः स्तोत्रैर्गृणानः स्तूयमानः सत्यराधाः सत्यधनः॥

॥ अथ द्वितीया॥

आ हि ष्मा याति नर्यश्चिकित्वान्हूयमानः सोतृभिरुप यज्ञं।

स्वश्वो यो अभीरुर्मन्यमानः सुष्वाणेभिर्मदति सं ह वीरैः॥ २

आ। हि। स्म। याति। नर्यः। चिकित्वान्। हूयमानः।

सोतृऽभिः। उपं। यज्ञं।

सुऽअश्वः। यः। अभीरुः। मन्यमानः। सुस्वानेभिः।

मदति। सं। ह। वीरैः॥ २

नर्यो नृभ्यो हितश्चिकित्वान् सर्वं जानन् सोतृभिः सोममभिषुण्वद्भिरृत्विग्भिर्हूयमान आह्वयमान इंद्रोऽस्मदीयं यज्ञमुप प्रति आयाति। आगच्छतु। हि स्मेति पूरणौ। स्वश्वः शोभनाश्वोपेतोऽभीरुर्निर्भयशीलः सुस्वानेभिः सुन्वद्भिर्यजमानैर्मन्यमानः स्तूयमानो य इंद्रो वीरैः शूरैर्मरुद्भिः सह संमदति ह सह माद्यत्येव। स इंद्र आगच्छत्विति पूर्वेण संबंधः॥

॥ अथ तृतीया ॥

आवरेदस्य कर्णा वाजयध्यै जुष्टामनु प्र दिशं मंदयध्यै ।

उद्वावृषाणो राधसे तुविष्मान्करन्न इंद्रः सुतीर्थाभयं च ॥ ३

आवः । इत् । अस्य । कर्णा । वाजयध्यै । जुष्टां । अनुं ।

प्र । दिशं । मंदयध्यै ।

उत्ऽववृषाणः । राधसे । तुविष्मान् । करत् । नः । इंद्रः ।

सुऽतीर्था । अभयं । च ॥ ३

हे स्तोतस्त्वमस्येंद्रस्य संबंधिनौ कर्णा कर्णौ वाजयध्यै इंद्रं बलिनं कर्तुं जुष्टामनु दिशं सेविताासु सर्वासु दिक्षु प्र मंदयध्यै प्रकर्षेणेंद्रं मादयितुं च आवय। स्तोत्राणि श्रावय। इदिति पूरणः। उद्ववृषाणः सोमेनोत्सिच्यमानस्तुविष्मान्बलवानिंद्रो नोऽस्माकं राधसे धनार्थं सुतीर्था शोभनानि तीर्थान्यभयं च भयराहित्यं च करत्। करोतु॥

॥ अथ चतुर्थी ।

अच्छा यो गंता नाधमानमूती इत्था विप्रं हवमानं गृणंतं ।

उप त्मनि दधानो धुर्या३शून्त्सहस्राणि शतानि वज्रबाहुः ॥ ४

अच्छं । यः । गंता । नाधमानं । ऊती । इत्था । विप्रं ।

हवमानं । गृणंतं ।

उपं । त्मनिं । दधानः । धुरि । आशून् । सहस्राणि ।

शतानि । वज्रऽबाहुः ॥ ४

वज्रबाहुर्वज्रहस्तो य इंद्रस्त्मन्यात्मनि स्थितानात्मवश्यान् सहस्राणि सहस्रसंख्याकान् शतानि शतसंख्याकानाशून् शीघ्रगामिनोऽश्वान्धुरि रथवहनप्रदेश उप-

दधानः संस्थापयन्वर्तते रक्षणार्थं ब्राह्मणानां याचमानं विप्रं मेधाविनं कृशमात्मा-
र्थमित्येवमनेन प्रकारेण गृणंतं स्तुवंतं यजमानमच्छाभिमुख्येन गंता गमन-
शीलो । भवतीति शेषः । स इंद्रः तृतीयांन्यमर्थं च करोत्विति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वोतासो मघवन्निंद्र विप्रा वयं ते स्याम सूरयो गृणंतः ।

भेजानासो बृहद्दिवस्य राय आकाय्यस्य दावने पुरुक्षोः ॥ ५

त्वाऽऊंतासः । मघऽवन् । इंद्र । विप्राः । वयं । ते । स्याम ।

सूरयः । गृणंतः ।

भेजानासः । बृहत्ऽदिवस्य । रायः । आऽकाय्यस्य ।

दावने । पुरुऽक्षोः ॥ ५

हे मघवन्धनवन्निंद्र त्वोतास्त्वया रक्षिता विप्रा मेधाविनो गृणंतस्त्वां स्तुवंतः
सूरयः स्तोतारो वयं बृहद्दिवस्य महद्भिर्दीप्तिभिराकाय्यस्य आ समंतात्स्तुत्यस्य पुरुक्षोर्ब-
हुलस्य बहुकीर्तेर्वा ते त्वदीयस्य रायो धनस्य दावने दाने निमित्ते सति भेजाना-
स्त्वां भजमानाः स्याम । भवेम ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठेऽष्टादशो वर्गः ॥

नकिरिंद्रेति चतुर्विंशत्यृचं नवमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं गायत्रं । अष्टमी चतुर्विंशी
च द्वे अनुष्टुभौ । इंद्रो देवता । दिव्यचित्त्वित्यर्धं तृच उषोदेवताकं इंद्रदेवताकश्च ।
तथा चानुक्रांतं । नकिश्चतुर्विंशतिर्दिवश्चित्तृच उषसश्च गायत्रं ह्यष्टम्यंत्ये चानुष्टु-
भाविति ॥ अतिरात्रे तृतीये पर्याये मैत्रावरुणशस्त्र उत्तमाद्यर्जमिदं सूक्तं । तथा
च सूत्रितं । नकिरिंद्र त्वदुत्तर इत्युत्तमाहुवरेत् । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

नकिरिंद्र त्वदुत्तरो न ज्यायाँ अस्ति वृत्रहन् ।

नकिरेवा यथा त्वं ॥ १

नकिः। इंद्र। त्वत्। उत्ऽतरः। न। ज्यायान्।

अस्ति। वृत्रऽहन्।

नकिः। एव। यथा। त्वं॥ १

हे वृत्रघ्निंद्र वृत्रस्य नाशकेंद्र। लोके एकोऽपीति शेषः। त्वत्तस्त उत्तर उत्कृष्टतरो नकिरस्ति। न भवति। त्वत्तो ज्यायान् प्रशस्यतर एकोऽपि नास्ति। हे इंद्र त्वं लोके यथा प्रसिद्धो भवसि तथाविध एकोऽपि नकिरेनास्ति। नैव भवति। कश्चिदपि लोक इंद्रसदृशो नास्तीत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सत्रा ते अनु कृष्टयो विश्वा चक्रेव वावृतुः।

सत्रा महाँ असि श्रुतः॥ २

सत्रा। ते। अनु। कृष्टयः। विश्वाः। चक्राऽइव। ववृतुः।

सत्रा। महान्। असि। श्रुतः॥ २

हे इंद्र कृष्टयः प्रजास्ते त्वामनु लक्षीकृत्य सत्रा सत्यमेव वावृतुः। वर्तंते। तत्र दृष्टांतः। विश्वा विश्वानि व्याप्तानि चक्रेव चक्राणीव। यथा चक्राणि शकटमनुवर्तंते तद्वत्। हे इंद्र महांस्त्वं सत्रा सत्यमेव श्रुतो विश्रुतोऽसि। गुणैः प्रख्यातो भवसि॥

॥ अथ तृतीया॥

विश्वे चनेदना त्वा देवास इंद्र युयुधुः।

यदहा नक्तमातिरः॥ ३

विश्वे। चन। इत्। अना। त्वा। देवासः। इंद्र। युयुधुः।

यत्। अहा। नक्तं। आ। अतिरः॥ ३

हे इंद्र विश्वे चनेत्सवं एव देवासोऽसुरान्विजिगीषवो देवा अना प्राणरूपेण बलेन त्वा त्वां सहायं लब्ध्वा युयुधः । असुरैः सह युद्धं चक्रुः । यद्यस्मात्कारणादह्ना अहःसु नक्तं रात्रिषु चातिरः आ समंतात् मत्रू नवधीः । अतः कारणाद्युयुधुरिति पूर्वेण संबंध ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यत्रोत बाधितेभ्यश्चक्रं कुत्साय युध्यते ।

मुषाय इंद्र सूर्यं ॥ ४

यत्र । उत । बाधितेभ्यः । चक्रं । कुत्साय । युध्यते ।

मुषायः । इंद्र । सूर्यं ॥ ४

यत्र यस्मिन्युद्धे उतापि च हे इंद्र त्वं बाधितेभ्यः कुत्ससहायेभ्यो बध्यते युद्धं कुर्वते कुत्साय च सूर्यं सूर्यसंबंधि चक्रं मुषायः अमुष्णाः । अपहृतवानसीत्यर्थः तस्मिन्युद्धे प्रावः शचीभिरेतयमिति परेण संबंधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यत्र देवाँ ऋघायतो विश्वाँ अयुध्य एक इत् ।

त्वमिंद्र वनूरहन् ॥ ५

यत्र । देवान् । ऋघायतः । विश्वान् । अयुध्यः । एकः । इत् ।

त्वं । इंद्र । वनून् । अहन् ॥ ५

हे इंद्र त्वमेक इदसहाय एव यत्र यस्मिन् संग्रामे देवानिंद्रादीन्ऋघायतो बाधमानान्विश्वान् सर्वान्राक्षसादीनयुध्यः युद्धमकरोः । तथा वनून् हिंसकानहन् अवधीः ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठ एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यत्रोत मर्त्याय कमरिणा इंद्र सूर्यं।

प्रावः शचीभिरेतशं ॥ ६

यत्र। उत। मर्त्याय। कं। अरिणाः। इंद्र। सूर्यं।

प्र। आवः। शचीभिः। एतशं ॥ ६

यत्र यस्मिन् संग्रामे उतापि च हे इंद्र त्वं मर्त्याय मनुष्यायैतशाख्याय ऋषये सूर्यमरिणाः अहिंसीः। कमिति पूरणः। तदानीं शचीभिर्युद्धकर्मभिरेतशमृषिं तस्य सकाशादृषिं प्रावः। प्रकर्षेणारक्षः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

किमादुतासि वृत्रहन्मघवन्मन्युमत्तमः।

अत्राह दानुमातिरः ॥ ७

किं। आत्। उत। असि। वृत्रऽहन्। मघऽवन्।

मन्युमत्ऽतमः।

अत्र। अह। दानुं। आ। अतिरः ॥ ७

हे वृत्रहन् वृत्राणामावरकाणां तमसां हंतर्मघवन्धनवन्निंद्र त्वमादनंतरमेव उतापि च। किमिति प्रश्ने। मन्युमत्तमोऽसि। अत्यंतं क्रोधवान् भवसि। अत्रास्मिन्नंतरिक्षेऽहन दानुं दनोः पुत्रं वृत्रमातिरः। आ समंतादहिंसीः॥

॥ अथाष्टमी ॥

एतद्घेदुत वीर्य१'मिंद्र चकर्थ पौंस्यं।

स्त्रियं यद्दु'र्हणायुवं वधीर्दुहितरं दिवः ॥ ८

एतत् । घ । इत् । उत । वीर्यं । इंद्र । चकर्थ । पौंस्यं ।

स्त्रियं । यत् । दुःऽहनायुवं । वधीः । दुहितरं । दिवः ॥ ८

हे इंद्र उतापि च यद्वक्ष्यमाणमेतदुपलक्षितं पौंस्यं बलं वीर्यं सामर्थ्योपेतं चकर्थ कृतवानसि । घेदिति पूरणौ । किंच दुर्हणायुवं दुष्टं हननमिच्छंतीं दिवो दुहितरं द्युलोकसकाशादुत्पन्नां स्त्रियमुषसं यवधीः अवधीः ॥

॥ अथ नवमी ॥

दिवश्चिद्घा दुहितरं महान्महीयमानां ।

उषासमिंद्र सं पिणक् ॥ ९

दिवः । चित् । घ । दुहितरं । महान् । महीयमानां ।

उषसं । इंद्र । सं । पिणक् ॥ ९

हे इंद्र महांस्त्वं दिवो दुहितरं द्युलोकस्य पुत्रीं महीयमानां पूज्यमानामुषसमुषोदेवीं संपिणक् चिद्घ । संपिष्टवानसि खलु ॥

॥ अथ दशमी ॥

अपोषा अनसः सरत्संपिष्टादह बिभ्युषी ।

नि यत्सीं शिश्नथद्वृषा ॥ १०

अप । उषाः । अनसः । सरत् । संऽपिष्टात् । अह । बिभ्युषी ।

नि । यत् । सीं । शिश्नथत् । वृषा ॥ १०

मेघा कामानां वर्षितेंद्रो यद्यदा सीमेतदुषःसंबंधि शकटं निशिश्नथत् न्यवधीत् तदैषा उषोदेवता बिभ्युषींद्रसकाशाद्भीता सती संपिष्टादिंद्रेण संचूर्णितादनसः । शकटादपसरत् । अपजगाम । अहेति पूरणः ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

एतदस्या अनः शये सुसंपिष्टं विपाश्या।
ससार सीं परावतः॥ ११

एतत्। अस्याः। अनः। शये। सुऽसंपिष्टं। विऽपाशि। आ।
ससार। सीं। पराऽवतः॥ ११

सुसंपिष्टमिंद्रेण सुष्ठु संचूर्णितमस्या उषसः संबंध्येतदनः शकटं विपाशि। विपाडाख्या नदी। तस्यास्तत्तीर आशये। आ समंताच्छेते। अशेत। सोमियमुषोदेवता शकटे भग्ने सति परावतो दूरदेशात्ससार। अपससार॥

॥ अथ द्वादशी ॥

उत सिंधुं विबाल्यं वितस्थानामधि क्षमि।
परि ष्ठा इंद्र मायया॥ १२

उत। सिंधुं। विऽबाल्यं। विऽतस्थानां। अधि। क्षमि।
परि। स्थाः। इंद्र। मायया॥ १२

हे इंद्र उतापि च विबाल्यं विगतबाल्यावस्थां संपूर्णजलां वितस्थानां वितिष्ठमानां सिंधुं नदीमधि क्षमि क्षमायां मायया प्रज्ञया परिष्ठाः। पर्यस्थाः। सर्वतः स्थापनं कृतवानसि॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

उत शुष्णस्य धृष्णुया प्र मृक्षो अभि वेदनं।
पुरो यदस्य संपिणक्॥ १३

उत। शुष्णस्य। धृष्णुऽया। प्र। मृक्षः। अभि। वेदनं।
पुरः। यत्। अस्य। संऽपिणक्॥ १३

उतापि च हे इंद्र धृष्णुया धर्षकस्त्वं शुष्णस्य शुष्णनाम्नोऽसुरस्य संबंधि वेदनं वित्तमभि अभितः सर्वतः प्र रुजः। प्रकर्षेणाबाधयाः। यद्यदास्य शुष्णस्य पुरः पुराणि नगराणि संपिष्टवानसि। तदां प्र रुज इति संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

उत दासं कौलितरं बृहतः पर्वतादधि ।

अवाहन्निंद्र शंबरं ॥ १४

उत । दासं । कौलिऽतरं । बृहतः । पर्वतात् । अधि ।

अव । अहन् । इंद्र । शंबरं ॥ १४

उतापि च हे इंद्र त्वं दासमुपक्षपयितारं कौलितरं कुलितरनाम्नोऽपत्यं शंबरमसुरं बृहतो महतः पर्वतादद्रेरध्युपरि अव अवाचीनं कृत्वाहन्। हतवानसि ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

उत दासस्य वर्चिनः सहस्राणि शतावधीः ।

अधि पंच प्रधीँरिव ॥ १५

उत । दासस्य । वर्चिनः । सहस्राणि । शता । अवधीः ।

अधि । पंच । प्रधीन्ऽइव ॥ १५

उतापि च हे इंद्र त्वं प्रधीनिव चक्रस्य परितः स्थितान् शंकूनिव छिंवकान्पंच शता पंचशतानि पंचशतसंख्याकान् सहस्राणि सहस्रसंख्याकान्दासस्य लोकानामुपक्षपयितुर्वर्चिनो वर्चिनामकस्यासुरस्य संबंधिनोऽनुचरान्पुरुषानध्यधिकमवधीः। हतवानसि ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठ एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

उत त्यं पुत्रमग्रुवः परावृक्तं शतक्रतुः।

उक्थेष्विंद्र आभजत् ॥ १६

उत। त्यं। पुत्रं। अग्रुवः। पराऽवृक्तं। शतऽक्रतुः।

उक्थेषु। इंद्रः। आ। अभजत् ॥ १६

उतापि च शतक्रतुरिंद्रस्त्यंतं प्रसिद्धमग्रुव एतन्नाम्न्याः पुत्रं परावृक्तमेतन्नामकमुक्थेषु स्तोत्रेष्वाभजत्। भागिनं कृतवान्। अयमर्थो यजुर्भिः पुत्रमग्रुवः। ऋग्वे० ८.१७.७.। इत्यस्यामृचि प्रतिपादित इति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उत त्या तुर्वशायदू अस्नातारा शचीपतिः।

इंद्रो विद्वाँ अपारयत् ॥ १७

उत। त्या। तुर्वशायदू इति। अस्नातारा। शचीऽपतिः।

इंद्रः। विद्वान्। अपारयत् ॥ १७

उतापि च अस्नातारास्नातारौ ययातिशापादनभिषिक्तौ त्या त्यौ तौ प्रसिद्धौ तुर्वशायदू तुर्वशनामानं यदुनामकं च राजानौ शचीपतिः कर्मणां पालकः। यद्वा शचींद्रस्य भार्या। तस्याः पतिर्भर्ता विद्वान् सकलमपि जानन्निंद्रोऽपारयत्। अभिषेकार्हावकरोत् ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

उत त्या सद्य आर्या सरयोरिंद्र पारतः।

अर्णाचित्ररथावधीः ॥ १८

उत। त्या। सद्यः। आर्या। सरयोः। इंद्र। पारतः।

अर्णाचित्ररथा। अवधीः ॥ १८

उतापि च सद्यः सपदि हे इंद्र त्वं त्या त्यौ तावावोयोवार्यत्वाभिमानिनौ संतावपि । इंद्रविषयभक्तिव्यवहाररहितावित्यर्थः । सरयोः सरय्वा नद्याः पारतः पारे तीरे वसंतावर्णाचित्ररथा अर्णनामकं चित्ररथनामकं च राजानावयधीः । अहिंसोः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अनु द्वा जहिता नयोऽन्धं श्रोणं च वृत्रहन् ।
न तत्ते सुम्नमष्टवे ॥ १९

अनु । द्वा । जहिता । नयः । अंधं । श्रोणं । च । वृत्रऽहन् ।
न । तत् । ते । सुम्नं । अष्टवे ॥ १९

हे वृत्रहन् वृत्रस्य हिंसकेंद्र त्वं जहिता जहितौ सर्वैर्बंधुभिस्त्यक्तावंधं चक्षुर्हीनमेकं श्रोणं च पंगुमपरं च द्वा एतौ द्वावनुनयः । अंधपंगुत्वपरिहारेणानुनीतवानसि । हे इंद्र ते त्वया दत्तं तत्सुम्नं सुखमष्टवे व्याप्तुं कोऽपि न प्रभवतीति शेषः ॥

॥ अथ विंशी ॥

शतमश्मन्मयीनां पुरामिंद्रो व्यास्यत् ।
दिवोदासाय दाशुषे ॥ २०

शतं । अश्मन्ऽमयीनां । पुरां । इंद्रः । वि । आस्यत् ।
दिवःऽदासाय । दाशुषे ॥ २०

इंद्रोऽश्मन्मयीनां पाषाणैर्निर्मितानां पुरां शंबरस्य संबंधिनां नगराणां शतं शतसंख्याकं दिवोदासायैतन्नामकाय दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय व्यास्यत् । व्यक्षिपत् ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

अस्वापयद्दभीतये सहस्रा त्रिंशतं हथैः ।

दासानामिंद्रो मायया ॥ २१

अस्वापयत् । दभीतये । सहस्रा । त्रिंशतं । हथैः ।

दासानां । इंद्रः । मायया ॥ २१

इंद्रो मायया स्वकीयया प्रज्ञया दासानां लोकानामुपक्षपयितॄणां राक्षसादीनां त्रिंशतं त्रिंशत्संख्याकानि सहस्रा सहस्राणि दभीतये दभीतिनामकस्यार्थाय हथैर्हननसाधनैरायुधैरस्वापयत् । अवधीत् ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

स घेदुतासि वृत्रहन्त्समान इंद्र गोपतिः ।

यस्ता विश्वानि चिच्युषे ॥ २२

सः । घ । इत् । उत । असि । वृत्रऽहन् । समानः ।

इंद्र । गोऽपतिः ।

यः । ता । विश्वानि । चिच्युषे ॥ २२

उतापि च हे इंद्र यस्त्वं ता तानि विश्वा विश्वानि समस्तान् शत्रून् चिच्युषे प्राच्यावयः हे वृत्रहन् वृत्राणां शत्रूणां हिंसकेंद्र गोपतिर्गवां पालकः स त्वं समानः सर्वेषां यजमानानां समः सन् प्रख्यातोऽसि । घेदिति पूरणौ ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

उत नूनं यदिंद्रियं करिष्या इंद्र पौंस्यं ।

अद्या नकिष्टदा मिनत् ॥ २३

उत । नूनं । यत् । इंद्रियं । करिष्याः । इंद्र । पौंस्यं ।

अद्य । नकिः । तत् । आ । मिनत् ॥ २३

उतापि च हे इंद्र यत्पौंस्यं त्वदीयं बलमिंद्रियं सामर्थ्योपेतं नूनं करिष्याः ॥ तद्यानमपि खलु अद्याद्यतनः कश्चित्तद्बलं नकिरामिनत् । न हिंस्यात् ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

वामंवामं त आदुरे देवो ददात्वर्यमा ।

वामं पूषा वामं भगो वामं देवः करूळती ॥ २४

वामंऽवामं । ते । आऽदुरे । देवः । ददातु । अर्यमा ।

वामं । पूषा । वामं । भगः । वामं । देवः । करूळती ॥ २४

हे आदुरे शत्रूणां दारयितरिंद्र ते तव वामं वननीयं संभजनीयं धनमस्मिन् लोके तद्वामं यच्चार्यमारीणां नियमयितैतन्नामको देवो ददातु । प्रयच्छतु । तथा करूळती कृत्तदंतः पूषा पोषको देवो वामं धनं ददातु । भगोऽपि धनं ददातु । अत्र करूळतीत्येतत्त्रिनिर्दिष्टत्वांद्भग इत्यनेन संबंधनीयं । अथवार्यमादीनां त्रयाणामपि विशेषणत्वेन भाव्यं । कथं पूष्णो विशेषणं स्यादिति साकांक्षत्वात् न । संनिधाकांक्षयोः सद्भावेऽपि योग्यतामंतरेणान्वयायोगात् । तस्मात्पूषा प्रपिष्टभागोऽदंतको हीत्यादिश्रुतिषु पूष्ण त्वदंतकत्वेन प्रसिद्धेर्व्यवहितस्यापि तस्यैव विशेषणत्वं युक्तं । वामं वननीयं भवतीत्यादि निरुक्तं । ६. ३१. । अत्र द्रष्टव्यं ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे त्रयोविंशो वर्गः ॥

कया न इति पंचदशर्चं दशमं सूक्तं वामदेवस्यार्षमैंद्रं गायत्रं । अभी षु ण इत्येषा पादनिचृन्नाम गायत्री त्रयः सप्तकाः पादनिचृदिति तल्लक्षणयुक्तत्वात् । तथा चानुक्रमणिका । कया पंचोनाभी षु पादनिचृदिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः । अग्निष्टोमे चातुर्विंशिकेऽहनि च माध्यंदिने सवने मैत्रावरुणस्य कया न इत्याद्यस्तृचः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । इंद्रकाणां कया नश्चित्र आ भुवत् । आ० ७. ४. । इति ॥ महाव्रते तु कायस्य हविषोऽनुवाक्या कया न इत्येषा । तथा सूत्रितं च । कया नश्चित्र आ भुवद्धिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे । आ० २. १७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कया नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः सखा ।

कया शचिष्ठया वृता ॥ १

कया । नः । चित्रः । आ । भुवत् । ऊती । सदाऽवृधः ।
सखा ।
कया । शचिष्ठया । वृता ॥ १

सदावृधः सदा वर्धमानश्चित्रश्चायनीयः पूजनीयः सखा मित्रभूत इंद्रः कयोती ऊत्या तर्पणेन नोऽस्माना भुवत् । आभिमुख्येन भवेत् । शचिष्ठया प्रज्ञावत्तया प्रज्ञासहितयानुष्ठीयमानेन कया वृता केन वर्तनेन कर्मणा चाभिमुखो भवेत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदंधसः ।

दृळ्हा चिदारुजे वसु ॥ २

कः । त्वा । सत्यः । मदानां । मत्सत् । अंधसः ।
दृळ्हा । चित् । आऽरुजे । वसु ॥ २

मंहिष्ठः पूजनीयः सत्यः सत्यभूतो मदानां मादयितॄणां मध्ये को मदकरोऽंधसः सोमस्य रसो दृळ्हा चित् दृढान्यपि वसु वसूनि शत्रूणां धनान्यरुज आ समंतादंक्तुं हे इंद्र त्वा त्वां मत्सत् । मादयेत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अभी षु णः सखीनामविता जरितॄणां ।

शतं भवास्यूतिभिः ॥ ३

अभि । सु । नः । सखीनां । अविता । जरितॄणां ।
शतं । भवासि । ऊतिऽभिः ॥ ३

हे इंद्र त्वं सखीनां समानख्यानानां जरितृणां स्तोतृणामविता रक्षिता त्वं यतो 'वतेन वक्षोभिरूतिभी रक्षाभिः सह नोऽस्माकं सु सुष्ठु अभिवयासि : अभिमुखो भव ।

॥ अथ चतुर्थी ॥

अभी न आ ववृत्स्व चक्रं न वृत्तमर्वतः ।

नियुद्भिश्चर्षणीनां ॥ ४

अभि । नः । आ । ववृत्स्व । चक्रं । न । वृत्तं । अर्वतः ।

नियुत्ऽभिः । चर्षणीनां ॥ ४

हे इंद्र त्वं वृत्तं चक्रं न वर्तमानं चक्रमिवार्वत उपगंतृन्नोऽस्मान् चर्षणीनामस्मदीयानां मनुष्याणां नियुद्भिः स्तुतिभिरभ्यावर्तस्व । अभ्यावर्तस्व ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्रवता हि क्रतूनामा हा पदेव गच्छसि ।

अभक्षि सूर्ये सचा ॥ ५

प्रऽवता । हि । क्रतूनां । आ । ह । पदाऽइव । गच्छसि ।

अभक्षि । सूर्ये । सचा ॥ ५

हे इंद्र त्वं क्रतूनां कर्मणां यजमानानां संबंधिनः प्रवता प्रवतः प्रवणान्देशान्पदेव पदानि स्वकीयानि स्थानानीवागच्छसि हि । आगतो भवसि खलु । हेति पूरणः । हे इंद्र त्वामहं सूर्येण सचा सहाभक्षि । भजे ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सं यत्त इंद्र मन्यवः सं चक्राणि दधन्विरे ।

अध त्वे अध सूर्ये ॥ ६

सं । यत् । ते । इंद्र । मन्यवः । सं । चक्राणि । दधन्विरे ।

अध । त्वे इति । अध । सूर्ये ॥ ६

हे इंद्र ते त्वदर्थं जन्यवः स्तुतयो यद्यदा संदधन्विरे यज्ञाभिरस्तुमन्वंते । धक्राणि चंक्रमणाणि कर्माणि च संदधन्विरे अथ तदानीं ताः स्तुतयस्तानि कर्माणि च त्वे त्वयि भवंति । अथ तदनंतरं सूर्ये च भवंति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत स्मा हि त्वामाहुरिन्मघवानं शचीपते ।

दातारमविदीधयुं ॥ ७

उत । स्म । हि । त्वां । आहुः । इत् । मघऽवानं ।

शचीऽपते । दातारं । अविऽदीधयुं ॥ ७

हे शचीपते कर्मपालकेंद्र उतापि च मघवानं धनवंतं दातारं स्तोतृभ्योऽभीष्टप्रदं त्वा त्वामविदीधयुं । विदीधयुरदीप्यमानः । न विदीधयुरविदीधयुः । तं दीप्यमानमाहुः स्म । प्रवदंति खलु । हीदिति द्वयं पूरणार्थं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत स्मा सद्य इत्परि शशमानाय सुन्वते ।

पुरू चिन्मंहसे वसु ॥ ८

उत । स्म । सद्यः । इत् । परि । शशमानाय । सुन्वते ।

पुरु । चित् । मंहसे । वसु ॥ ८

उतापि च हे इंद्र त्वं सद्य इत्सद्य एव शशमानाय स्तुतिं कुर्वते । शशमानः शंसमान इति यास्केनोक्तत्वात् । सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय पुरु चित्पुरूण्यपि बहून्यपि वसु वसूनि धनानि परि परितो मंहसे स्म । प्रयच्छसि खलु ॥

॥ अथ नवमी ॥

नहि ष्मा ते शतं चन राधो वरंत आमुरः ।

न च्यौत्नानि करिष्यतः ॥ ९

नहि । स्म । ते । शतं । चन । राधः । वरंते । आऽमुरः ।

न । च्यौत्नानि । करिष्यतः ॥ ९

हे इंद्र आमुरो बाधका राक्षसादयस्ते त्वदीयं शतं चन शतपरिमितमपि राधो धनं नहि वरंते स्म । न वारयंति खलु । किंच शत्रूणां हिंसनं करिष्यतस्तव च्यौत्नानि बलानि न वारयंति ॥

॥ अथ दशमी ॥

अस्माँ अवंतु ते शतमस्मान्त्सहस्रमूतयः ।

अस्मान्विश्वा अभिष्टयः ॥ १०

अस्मान् । अवंतु । ते । शतं । अस्मान् । सहस्रं । ऊतयः ।

अस्मान् । विश्वाः । अभिष्टयः ॥ १०

हे इंद्र ते त्वदीयाः शतं शतसंख्याका ऊतयो रक्षा अस्मानवंतु । रक्षंतु । सहस्रं सहस्रसंख्याकास्त्वदीया रक्षा अस्मानवंतु । विश्वाः सर्वा अभिष्टयस्त्वदीयान्यभिगमनान्यस्मानवंतु ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अस्माँ इहा वृणीष्व सख्याय स्वस्तये ।

महो राये दिवित्मते ॥ ११

अस्मान् । इह । वृणीष्व । सख्याय । स्वस्तये ।

महः । राये । दिवित्मते ॥ ११

हे इंद्र त्वमिहास्मिन्यज्ञेऽस्मान्यजमानान् सख्याय सखिभावाय स्वस्तयेऽविनाशाय च महो महते दिवित्मते दीप्तिमते राये धनाय च वृणीष्व । संभजस्व ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अस्माँ अविड्ढि विश्वहेंद्र राया परीणसा ।

अस्मान्विश्वाभिरूतिभिः ॥ १२

अस्मान् । अविड्ढि । विश्वहा । इंद्र । राया । परीणसा ।

अस्मान् । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ॥ १२

हे इंद्र त्वं विश्वहा सर्वेष्वहःसु परीणसा महता राया धनेनास्मन्यजमानानविड्ढि । रक्ष । किंच विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभी रक्षाभिरस्मानविड्ढि ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अस्मभ्यं ताँ अपा वृधि व्रजाँ अस्तेव गोमतः ।

नवाभिरिंद्रोतिभिः ॥ १३

अस्मभ्यं । तान् । अप । वृधि । व्रजान् । अस्ताऽइव ।
गोऽमतः ।

नवाभिः । इंद्र । ऊतिऽभिः ॥ १३

हे इंद्र त्वं नवाभिर्नूतनाभिरूतिभी रक्षाभिरस्तेव क्षेप्ता शूर इव गोमतो गोभिर्युक्तान् तान् प्रसिद्धव्रजान गोनिवासानस्मभ्यमपावृधि । उद्घाटय ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अस्माकं धृष्णुया रथो द्युमाँ इंद्रानपच्युतः ।

गव्युरश्वयुरीयते ॥ १४

अस्माकं । धृष्णुऽया । रथः । द्युऽमान् । इंद्र । अनपऽच्युतः ।

गव्युः । अश्वऽयुः । ईयते ॥ १४

हे इंद्र धृष्णुया धृष्णुः शत्रूणां धर्षको द्युमान्दीप्तिमाननपच्युतो विनाशरहितो गव्युर्गोमानश्वयुरश्ववानस्माकमस्मत्संबंधी रथ ईयते । सर्वत्र गच्छतु । तेन रथेनास्मान्चेत्यर्थः ॥

अस्माकमुत्तमं कृधीत्यनयादित्यं दृष्ट्वावरोहेत् । तथा च सूत्रितं । अस्माकमुत्तमं कृधीत्यादित्यमीक्षमाणो जपित्वावरोहेत् । श्र० सू० २. ६. । इति ॥

॥ सैषा पंचदशी ।

अस्माकमुत्तमं कृधि श्रवो देवेषु सूर्य ।

वर्षिष्ठं द्यामिवोपरि ॥ १५

अस्माकं । उत्ऽतमं । कृधि । श्रवः । देवेषु । सूर्य ।

वर्षिष्ठं । द्याम्ऽइव । उपरि ॥ १५

हे सूर्य सर्वस्य प्रेरकेंद्र हे आदित्य वा त्वं देवेषु द्योतमानेषु यष्ट्रादिषु मध्येऽस्माकमस्मत्संबंधि श्रवो यश उत्तममुत्कृष्टं कृधि । कुरु । तत्र दृष्टांतः । वर्षिष्ठमतिशयेन प्रवृद्धं सेचनसमर्थं वा द्यामिव द्युलोकं यथा सर्वेषां लोकानामुपरि स्थितमुत्कृष्टमकरोस्तद्वत् ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे षड्विंशो वर्गः ॥

आ तू न इंद्रेति चतुर्विंशत्यृचमेकादशं सूक्तं वामदेवस्यार्षं गायत्रमैंद्रं । अंत्ये कनीनकेवेत्यादिके द्वे इंद्राश्वदेवताके । यथा चानुक्रांतं । आ तू नश्चतुर्विंशतिरंत्याभ्यामिंद्राश्वौ स्तुताविति । गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ तू न इंद्र वृत्रहन्नस्माकमर्धमा गहि ।

महान्महीभिरूतिभिः ॥ १

आ । तु । नः । इंद्र । वृत्रऽहन् । अस्माकं । अर्धं ।

आ । गहि ।

महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः ॥ १

हे वृत्रहन् वृत्राणां मतूणां हिंसकेंद्र त्वं नोऽस्मान्प्रति तु क्षिप्रमागच्छ । हे इंद्र महान्प्रभूतस्त्वं महीभिर्महतीभिरूतिभी रक्षाभिः सहास्माकमंदं समीपमागहि । आ गच्छ ।

॥ अथ द्वितीया ॥

भृमिश्चिद्घासि तूतुजिरा चित्र चित्रिणीष्वा ।

चित्रं कृणोष्यूतये ॥ २

भृमिः । चित् । घ । असि । तूतुजिः । आ । चित्र ।

चित्रिणीषु । आ ।

चित्रं । कृणोषि । ऊतये ॥ २

हे चित्र चायनीय पूजनीयेंद्र त्वं भृमिश्चित् भ्रमणशीलोऽपि तूतुजिर्घासि । अभीष्टप्रदाता च भवसि । आकारश्चार्थे । चित्रिणीषु चित्रकर्मयुक्तासु मद्रूपासु प्रजासु चित्रं चायनीयं धनमूतये रक्षणाय आ कृणोषि । आ समंतात्करोषि । चेति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

दभ्रेभिश्चिच्छशीयांसं हंसि व्राधंतमोजसा ।

सखिभिर्ये त्वे सचा ॥ ३

दभ्रेभिः । चित् । शशीयांसं । हंसि । व्राधंतं । ओजसा ।

सखिऽभिः । ये । त्वे इति । सचा ॥ ३

हे इंद्र त्वं दभ्रेभिश्चिदल्पैरपि सखिभिर्यजमानैः सह शशीयांसं ॥ शश प्लुतगतौ ॥ उत्प्लवमानं व्राधंतं महांतमपि शत्रुमोजसा बलेन हंसि । नाशयसि । ये यजमानास्त्वे त्वयि सचा संगताः । तैरिति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वयमिंद्र त्वे सचा वयं त्वाभि नोनुमः ।

अस्माँअस्माँ इदुदव ॥ ४

वयं । इंद्र । त्वे इति । सचा । वयं । त्वा । अभि । नोनुमः ।

अस्मान्ऽअस्मान् । इत् । उत् । अव ॥ ४

हे इंद्र वयं यजमानास्त्वे त्वयि सचा संगताः स्मः । वयं त्वा त्वामभिनोनुमः । अतिशयेनाभिष्टुमः हे इंद्र त्वमस्मानस्मानित् सर्वानस्मनेवोदव । उत्कर्षेण रक्ष ।

॥ अथ पंचमी ॥

स नश्चित्राभिरद्रिवोऽनवद्याभिरूतिभिः ।

अनाधृष्टाभिरा गहि ॥ ५

सः । नः । चित्राभिः । अद्रिऽवः । अनवद्याभिः । ऊतिऽभिः ।

अनाधृष्टाभिः । आ । गहि ॥ ५

हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र स त्वं चित्राभिश्चायनीयाभिरनवद्याभिरनिंदिताभिरनाधृष्टाभिः शत्रुभिरप्रधर्षितैरूतिभी रक्षणैः सहितो नोऽस्मानागहि । आगच्छ ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

भूयामो षु त्वावतः सखाय इंद्र गोमतः ।

युजो वाजाय घृष्वये ॥ ६

भूयामो इति । सु । त्वाऽवतः । सखायः । इंद्र । गोऽमतः ।

युजः । वाजाय । घृष्वये ॥ ६

हे इंद्र त्वावतस्त्वत्सदृशस्य गोमतो गोभिर्युक्तस्य देवस्य संबंधिनः सखायः स्तोतारो वयं घृष्वये महते वाजायान्नाय युजः संयुक्ताः सु सुष्ठु भूयामो । भवामैव ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वं ह्येक ईशिष इंद्र वाजस्य गोमतः ।

स नो यंधि महीमिषं ॥ ७

त्वं । हि । एकः । ईशिषे । इंद्र । वाजस्य । गोऽमतः ।

सः । नः । यंधि । महीं । इषं ॥ ७

हे इंद्र हि यस्मात्कारणात्त्वमेक एव गोमतो गोभिर्युक्तस्य वाजस्यान्नस्येशिषे प्रभवसि अतः कारणात्स त्वं नोऽस्मभ्यं महीं महतीमिषमन्नं यंधि । प्रयच्छ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

न त्वा वरंते अन्यथा यद्दित्ससि स्तुतो मघं ।

स्तोतृभ्य इंद्र गिर्वणः ॥ ८

न । त्वा । वरंते । अन्यथा । यत् । दित्ससि । स्तुतः । मघं ।

स्तोतृऽभ्यः । इंद्र । गिर्वणः ॥ ८

हे इंद्र गिर्वणो गिरां संभक्तः स्तुतोऽस्माभिः संस्तुतो यद्यदा स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं मघं धनं दित्ससि दातुमिच्छसि तदा त्वा त्वामन्यथा प्रकारांतरेण न वरंते । न निवारयंति । किंतु सर्वेऽप्यनुकूला एव भवंति ॥

॥ अथ नवमी ॥

अभि त्वा गोतमा गिरानूषत प्र दावने ।

इंद्र वाजाय घृष्वये ॥ ९

अभि । त्वा । गोतमाः । गिरा । अनूषत । प्र । दावने ।

इंद्र । वाजाय । घृष्वये ॥ ९

हे इंद्र त्वा त्वामभि लक्षीकृत्य गोतमा एतन्नामका ऋषयो गिरा स्तुतिरूपया वाचा दावने धनदानार्थं प्रानूषत । प्रकर्षेण स्तुवंति । द्युम्नवे महते वाजायान्नाय प्रस्तुवंति ॥

॥ अथ दशमी ॥

प्र ते॑ वोचाम वी॒र्या॑३॒॑या मं॑दसा॒न आरु॑जः ।

पुरो॒ दासी॑र॒भीत्य॑ ॥ १०

प्र । ते॒ । वो॒चा॒म॒ । वी॒र्या॑ । याः । मं॒द॒सा॒नः । आ ।

अरु॑जः ।

पुरः॑ । दासीः॑ । अ॒भि॒ऽइत्य॑ ॥ १०

हे इंद्र मंदसानः सोमेन मोदमानस्त्वं दासीः चेम्रुरसुरस्य स्वभूता याः पुरो यानि नगराण्यभीत्याभिगम्यारुजः आ समंतादभांक्षीः हे इंद्र ते त्वदीयानि तत्र-त्यानि वीर्या वीर्याणि वयं स्तोतारः प्रवोचाम । । प्रकर्षेण वदाम ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ता ते॑ गृणंति वे॒धसो॒ यानि॑ च॒कर्थ॒ पौंस्या॑ ।

सु॒तेष्विं॑द्र गिर्वणः ॥ ११

ता । ते॒ । गृ॒णं॒ति॒ । वे॒धसः॑ । यानि॑ । च॒कर्थ॑ । पौंस्या॑ ।

सु॒तेषु॑ । इं॒द्र॒ । गि॒र्व॒णः॒ ॥ ११

हे इंद्र गिर्वणो गिरां स्तुतिरूपाणां वाचां संभक्ता त्वं यानि पौंस्या पौंस्यानि बलानि चकर्थ कृतवानसि हे इंद्र वेधसः प्राज्ञाः सुतेष्वभिषुतेषु सोमेषु ते त्वदीयानि ता तानि बलानि गृणंति । कीर्तयंति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अवीवृधंत गोतमा इंद्र त्वे स्तोमवाहसः।

ऐषु धा वीरवद्यशः॥ १२

अवीवृधंत। गोतमाः। इंद्रं। त्वे इति। स्तोमऽवाहसः। आ।

एषु। धाः। वीरऽवत्। यशः॥ १२

स्तोमवाहसः स्तोमानां स्तोत्राणां वोढारो गोतमा ऋष्यो हे इंद्र त्वे त्वाम-वीवृधंत। स्तोत्रैर्वर्धयंति। त्वमेषु गोतमेषु वीरवत्पुत्रपौत्रादियुक्तं यशोऽन्नमाधाः निधेहि॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यच्चिद्धि शश्वतामसींद्र साधारणस्त्वं।

तं त्वा वयं हवामहे॥ १३

यत्। चित्। हि। शश्वतां। असि। इंद्र।

साधारणः। त्वं।

तं। त्वा। वयं। हवामहे॥ १३

हे इंद्र त्वं यच्चिद्धि यद्यपि खलु शश्वतां बहूनां सर्वेषां यजमानानां साधा-रणोऽसि सामान्यो भवसि तथापि तमेव त्वा त्वां वयं स्तोतारो हवामहे। आह्वयामः॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अर्वाचीनो वसो भवास्मे सु मत्स्वांधसः।

सोमानामिंद्र सोमपाः॥ १४

अर्वाचीनः । वसो इति । भव । अस्मे इति । सु ।

मत्स्व । अंधंसः ।

सोमानां । इंद्र । सोमऽपाः ॥ १४

हे वसो वसो निवासकेंद्र त्वमस्मे अस्मासु यजमानेष्वर्वाचीनोऽभिमुखो भव । तथा हे सोमपाः सोमानां पातरिं त्वं सोमानामंधसोऽन्नेन सु सुष्ठु मत्स्व । माद्य ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अस्माकं त्वा मतीनामा स्तोमं इंद्र यच्छतु ।

अर्वागा वर्तया हरी ॥ १५

अस्माकं । त्वा । मतीनां । आ । स्तोमः । इंद्रः । यच्छतु ।

अर्वाक् । आ । वर्तय । हरी इति ॥ १५

मतीनां स्तोतॄणां । मन्यतेःकर्तरि क्तिच् ॥ अस्माकं संबंधि स्तोमः स्तोत्रं हे इंद्र त्वा त्वामायच्छतु अस्मासु नियच्छतु । त्वमपि हरी त्वदीयावश्वावर्वागस्म-दभिमुखं यथा भवति तथावर्तय । परिवर्तनं कुरु ॥

॥ अथ षोडशी ॥

पुरोळाशं च नो घसो जोषयांसे गिरंश्च नः ।

वधूयुरिव योषणां ॥ १६

पुरोळाशं । च । नः । घसः । जोषयांसे । गिरः । च । नः ।

वधूयुःऽइंव । योषणां ॥ १६

हे इंद्र त्वं नोऽस्मदीयं पुरोळाशं च पुरोडाशरूपमन्नं घसः । अद्धि । तथा नोऽस्मदीया गिरश्च स्तुतिरूपा वाचश्च जोषयासे । सेवस्व । तत्र दृष्टांतः । वधूयुरिव । स्त्रीकामो यथा योषणां स्त्रीणां गिरः सेवते तद्वत् ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठ एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

सहस्रं व्यतीनां युक्तानामिंद्रमीमहे।

शतं सोमस्य खार्यः॥ १७

सहस्रं। व्यतीनां। युक्तानां। इंद्रं। ईमहे।

शतं। सोमस्य। खार्यः॥ १७

वयं स्तोतार इंद्र परमैश्वर्ययुक्तं युक्तानां शिक्षितानां व्यतीनां गमनवतामश्वानां सहस्रं सहस्रसंख्याकमीमहे। याचामहे। तथा सोमस्याभिषुतसोमस्य शतं शतसंख्याकाः खार्यः खारीरीमहे। अत्र मानविशेषवाचिना खारीशब्देन द्रोणकलश उपलक्ष्यते। अपरिमितद्रोणकलशान् बह्वन्यधान्याचामह इत्यर्थः।

॥ अथाष्टादशी ॥

सहस्रा ते शता वयं गवामा च्यावयामसि।

अस्मत्रा राध एतु ते॥ १८

सहस्रा। ते। शता। वयं। गवां। आ। च्यवयामसि।

अस्मऽत्रा। राधः। एतु। ते॥ १८

हे इंद्र ते त्वदीयानि गवां सहस्रा सहस्रसंख्याकानि शता शतसंख्याकानि चाच्यावयामसि। आच्यावयामः। अस्मदभिमुखं कुर्मः। तथास्मत्रास्मदीयं राधो धनं ते त्वत्त ऐतु। आगच्छतु॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

दश ते कलशानां हिरण्यानामधीमहि।

भूरिदा असि वृत्रहन्॥ १९

दश। ते। कलशानां। हिरण्यानां। अधीमहि।

भूरिऽदाः। असि। वृत्रऽहन्॥ १९

हे इंद्र ते त्वत्तः कलशानां कुंभानां । कुंभपरितानामिति यावत् । हिरण्ययानां हिततरमणीयानां धनानां दश दशसंख्याकान्यधीमहि । धारयामः । हे वृत्रहन्वृत्राणां शत्रूणां हिंसकेंद्र त्वं भूरिदा असि । बहुप्रदो भवसि ॥

॥ अथ विंशी ॥

भूरिदा भूरि देहि नो मा दभ्रं भूर्या भर ।

भूरि घेदिंद्र दित्ससि ॥ २०

भूरिऽदाः । भूरि । देहि । नः । मा । दभ्रं । भूरि ।

आ । भर ।

भूरि । घ । इत् । इंद्र । दित्ससि ॥ २०

हे इंद्र भूरिदा बहुप्रदस्त्वंभूरि बहु धनं नोऽस्मभ्यं देहि । प्रयच्छ । किंतु दभ्रमल्पं धनं मा प्रयच्छ । भूरि बहुलं धनमस्मभ्यमाभर । आहर । किंच भूरीत् अदभ्रमेव धनं दित्ससि घ । अस्मभ्यं दातुमिच्छसि खलु ॥

॥ अथैकविंशी ॥

भूरिदा ह्यसि श्रुतः पुरुत्रा शूर वृत्रहन् ।

आ नो भजस्व राधसि ॥ २१

भूरिऽदाः । हि । असि । श्रुतः । पुरुऽत्रा । शूर । वृत्रऽहन् ।

आ । नः । भजस्व । राधसि ॥ २१

हे वृत्रहन्वृत्रस्य हिंसक शूर विक्रांतेंद्र भूरिदा बहुप्रदस्त्वं पुरुत्रा पुरुषु बहुषु यजमानेषु श्रुतोऽसि हि । विख्यातो भवसि खलु । राधसि धने नोऽस्माना भजस्व । आ समंताद्भागिनः कुरु ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

प्र ते॑ बभ्रू विचक्षण शंसा॑मि गोषणो नपात्।

मा॒भ्यां गा अनु॑ शिश्रथः ॥ २२

प्र। ते। बभ्रू इति॑। वि॒ऽच॒क्ष॒ण॒। शंसा॑मि। गो॒ऽस॒नः॒।

नपा॒त्।

मा। आ॒भ्यां॒। गाः। अनु॑। शि॒श्र॒थः॒ ॥ २२

हे विचक्षण प्राज्ञेंद्र ते त्वदीयौ बभ्रू बभ्रुवर्णावश्वौ प्र शंसामि। प्रकर्षेण स्तौमि। हे गोसनो गवां सनितर्हे नपात् न पातयितः स्तोतॄनविनाशयितः। किंतु पालयितरित्यर्थः। हे इंद्र त्वमाभ्यां त्वदीयाभ्यामश्वाभ्यां गा अनु अस्मदीया गा लक्षीकृत्य मा शिश्रथः। विनष्टा मा कार्षीः। गावोऽश्वदर्शनाद्विश्लिष्यंते। तन्मा भूदित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

कनीनकेव विद्रधे नवे॑ द्रुपदे अर्भके।

बभ्रू यामे॑षु शोभेते ॥ २३

कनीनकाऽइंव। वि॒द्र॒धे। नवे॑। द्रु॒ऽप॒दे। अ॒र्भ॒के।

बभ्रू इति॑। यामे॑षु। शो॒भे॒ते॒ इति॑ ॥ २३

विद्रधे विदृढे व्यूढे नवे नवजातेऽर्भकेऽल्पके द्रुपदे द्रुमाख्यस्थाने स्थिते कनीनकेव कमनीये शालभंजिके इव हे इंद्र बभ्रू बभ्रुवर्णौ त्वदीयावश्वौ यामेषु यज्ञेषु शोभेते। कांतियुक्तौ भवतः। कनीनके कन्यके। कन्या कमनीया भवति क्वेयं नेतव्येति वा कमनेनानीयत इति वा कनतेर्वा स्यात्कांतिकर्मण इत्यादि निरुक्तं ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

अरं॑ म उस्रयाम्णेऽरमनु॑स्रयाम्णे।

बभ्रू यामे॑ष्वस्रिधा॑ ॥ २४

अरं । मे । उस्रऽयाम्णे । अरं । अनुस्रऽयाम्णे ।

बभ्रू इति । यामेषु । अस्रिधा ॥ २४

हे इंद्र अस्रिधावहिंसकौ बभ्रू बभ्रुवर्णौ त्वदीयावश्वौ यामेषु गमनेषु प्राप्तेषु सत्सूस्रियाम्णे । उस्राभ्यामनडुद्भ्यां युक्तेन रथेन यातीत्युस्रयामा । तस्मै मे मह्यमरमलं पर्याप्तकारिणौ भवतां । अनुस्रयाम्णे मह्यमिव गच्छते मह्यमरं पर्याप्तकारिणौ भवतां ॥

॥ इति तृतीयस्य षष्ठे विंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये

तृतीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः

॥ दशतय्यां चतुर्थमंडले तृतीयानुवाकः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थेऽनुवाके त्रयोदश सूक्तानि। तत्र प्र ऋभुभ्य इत्येकादशर्चं प्रथमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभं। तुह्यादिपरिभाषयेदमादिसूक्तपंचकमृभुदेवताकं। अत्रानुक्रमणिका। प्र ऋभुभ्य एकादशार्भवं वा इति॥ व्यूढे दशरात्रे चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आर्भवनिविद्धानीयमिदं। तथा च सूत्रितं। प्र ऋभुभ्यः प्र शुक्रैतिति वैश्वदेवं। आ० ८. ८.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र ऋभुभ्यो दूतमिव वाचमिष्य उपस्तिरे श्वैतरीं धेनुमीळे ।
ये वातजूतास्तरणिभिरेवैः परि द्यां सद्यो अपसो बभूवुः ॥ १

प्र । ऋभुऽभ्यः । दूतंऽइव । वाचं । इष्ये । उपऽस्तिरे ।
श्वैतरीं । धेनुं । ईळे ।
ये । वातऽजूताः । तरणिऽभिः । एवैः । परि । द्यां । सद्यः ।
अपसः । बभूवुः ॥ १

तत्र ऋभूणां पूर्वं मनुष्याणामेव सतां तपसा देवत्वप्राप्तिरार्भवं शंसत्यृभवो वै देवेभ्यः। ऐ० ब्रा० ३. ३०.। इत्यत्र ब्राह्मणे स्पष्टमाम्नाता। केचन ऋभवो नाम सूर्यरश्मय इत्याचक्षते। अहं यजमान ऋभुभ्य उरुभासमानेभ्य एतन्नामकेभ्यो देवेभ्यो वाचं स्तुतिरूपां प्रेष्ये। प्रेरयामि। किमिव। दूतमिव। तथा दूतं स्वकार्यं प्रति प्रेषयंति तद्वत्। किंच उपस्तिरे सोमोपस्तरणाय श्वैतरीं पयोयुक्तां श्वेततरां वा धेनुमीळे। याचाम्यृभून्। य ऋभवो वातजूता वातसमानगतयोऽपसो जगदुपकारिकर्माणः संततस्तरणिभिस्तारकैरेवैर्गमनशीलैरश्वैर्द्यामंतरिक्षं सद्यस्तदानीमेव परिबभूवुः परिभवंति सर्वतो व्याप्नुवंति। अथ रश्मय एव ऋभव इत्युक्तत्वादादित्यं वा रश्मयः परितो व्याप्नुवंति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यदारमक्रन्नृभवः पितृभ्यां परिविष्टी वेषणा दंसनाभिः ।
आदिद्देवानामुप सख्यमायन्धीरासः पुष्टिमवहन्मनायै ॥ २

यदा । अरं । अक्रन् । ऋभवः । पितृऽभ्यां । परिऽविष्टी ।
वेषणा । दंसनाभिः ।
आत् । इत् । देवानां । उप । सख्यं । आयन् । धीरासः ।
पुष्टिं । अवहन् । मनायै ॥ २

यदा यस्मिन्काल ऋभवः पितृभ्यां मातापितृभ्यां परिविष्टी परिवेषणेन परिचर्यया वेषणा वेषणेन व्याप्त्या । यद्वा वेषेण जरद्रूपयोर्युवत्वकरणेन दंसनाभिरन्यैश्चमसनिर्माणादिकर्मभिररमलंपर्याप्तमक्रन् आदिदनंतरमेव देवानामिंद्रादीनां सख्यं सखित्वं समानख्यानत्वं देवतात्वमुपायन् । आगमन् । सुषमा कर्त्वा । ऋग्वे० १. १६१. ३. । इति देवत्वप्राप्तेरेकांतत्वेन देवैरुक्तत्वादिति भावः किंच धीरासो धीरा बुद्धिमंतस्तेषां पुष्टिं गवादिविषयां मनायाः स्तुत्या यजमानायावहन् । वहंति । धारयंति । यद्वा स्वविषयां पुष्टिं मनायै मनसे प्रकृष्टमनस्कत्वायावहन् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पुनर्ये चक्रुः पितरा युवाना सना यूपेव जरणा शयाना ।
ते वाजो विभ्वाँ ऋभुरिंद्रवंतो मधुप्सरसो नोऽवंतु यज्ञं ॥ ३

पुनः । ये । चक्रुः । पितरा । युवाना । सना । यूपाऽइव ।
जरणा । शयाना ।
ते । वाजः । विऽभ्वा । ऋभुः । इंद्रऽवंतः । मधुऽप्सरसः ।
नः । अवंतु । यज्ञं ॥ ३

य ऋभवः पितरा मातापितरौ यूपेव छिन्नस्थाणू इव जरणा जीर्णौ शयानौ पुनः सना सदा युवाना युवानौ चक्रुः नित्यतरुणावकुर्वन् ते वाजो विभ्वा ऋभुश्च

एतन्नामकास्त्रयः सुधन्वन आंगिरसस्य पुत्रा ऋभव इंद्रवंतोऽनुग्राह्कोपेंद्रेण तद्वंतो मधुप्सरसो मधुरस्य सोमरसस्य भक्षयितारो मनोहररूपा वा नोऽस्मदीयं यज्ञमर्वंतु । रचंतु गच्छंतु वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ।

यत्संवत्सं ऋभवो गामरंक्षन्यत्संवत्सं ऋभवो मा अपिंशन् ।

यत्संवत्समभंरन्भासों अस्यास्ताभिः शमीभिरमृतत्वमांशुः ॥ ४

यत् । संऽवत्सं । ऋभवः । गां । अरंक्षन् । यत् । संऽवत्सं ।
ऋभवः । माः । अपिंशन् ।

यत् । संऽवत्सं । अभंरन् । भासः । अस्याः । ताभिः ।
शमीभिः । अमृतऽत्वं । आशुः ॥ ४

संवत्सं । संवसंति भूतान्यस्मिन्निति संवत्सः संवत्सरः । संवत्सरपर्यंतमृभवो गां मृतामरक्षन्नपालयन् । स्वसामर्थ्यादिति यत् यदेतत्कर्मास्ति । तथा संवत्सं संवत्सरपर्यंतमस्या भासोऽभरन् दीप्तीरवयवशोभा अकुर्वन्निति यत् ताभिः शमीभिर्मृताया गोर्नवीकरणविषयैः कर्मभिरमृतत्वमाशुः । देवत्वं प्राप्ताः । धेनुः कर्त्वेति देवत्वप्राप्तिसाधनत्वेन देवैः प्रतिश्रुतत्वात् । यद्वात्र संवत्सविशिष्टेतद्वत्सेन सहेति व्याख्येयं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ज्येष्ठ आंह चमसा द्वा करेति कनीयान्त्रीन्कृंणवामेत्यांह ।

कनिष्ठ आंह चतुरंस्करेति त्वष्टं ऋभवस्तत्पंनयद्वचों वः ॥ ५

ज्येष्ठः । आह । चमसा । द्वा । कर । इति । कनीयान् ।
त्रीन् । कृणवाम । इति । आह ।

कनिष्ठः । आह । चतुरः । कर । इति । त्वष्टा । ऋभवः ।
तत् । पनयत् । वचः । वः ॥ ५

एकं चमसं चतुरः कृणोतन । ऋग्वे० १. १६१. २. । इति यदा देवदूतोऽग्निरृभूनाह देवत्वप्राप्त्युक्त्येन तदा तेषु मध्ये देवत्वप्राप्त्यर्थं एको ज्येष्ठ ऋभुरितरावाह । किमिति उच्यते । चमसा द्वा करेति । एकमेव संतं द्वौ कृणवामेति । कनीयान् तदनंतरो विभ्वा त्रीन् कृणवाम करवामेत्याह । तदवरः कनिष्ठो वाजश्चतुरः कर चतुर्धा करवामेत्याह । तदेव चतुष्करणरूपं हे ऋभवस्त्वष्टा युष्माकं वचः पतयत् । अस्तौत् । अंगीचकारेत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सत्यमूचुर्नर एवा हि चक्रुरनु स्वधामृभवो जग्मुरेताम् ।
विभ्राजमानांश्चमसाँ अहेवावेनत्त्वष्टा चतुरो ददृश्वान् ॥ ६

सत्यं । ऊचुः । नरः । एव । हि । चक्रुः । अनु । स्वधां ।
ऋभवः । जग्मुः । एतां ।
विऽभ्राजमानान् । चमसान् । अहाऽइव । अवेनत् । त्वष्टा ।
चतुरः । ददृश्वान् ॥ ६

नरो मनुष्यरूपा ऋभवः सत्यमूचुः । सत्यमेवाब्रुवन् । हि यस्मादेत एवैवं चक्रुः चतुरोऽकुर्वन् । यथोक्तं तथैव कृतत्वादित्यभिप्रायः । अनु चतुर्धाकरणानंतरमेतां तृतीयसवनगतां स्वधां सोमाख्यमन्नमृभवो जग्मुः । एकं चमसं चतुरः कृणोतन साकं देवैर्यज्ञियासो भविष्यथेति श्रुतत्वात् । अथ त्वष्टा देवो विभ्राजमानानहेवाह्नीव दीप्यमानांश्चमसांश्चतुरो ददृश्वान्दृष्टवान् सन्नवेनत् । अकामयत । अंगीचकारेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

द्वादश द्यून्यदगोह्यस्यातिथ्ये रणन्नृभवः ससंतः ।
सुक्षेत्राकृण्वन्ननयंत सिंधून्धन्वातिष्ठन्नोषधीर्निम्नमापः ॥ ७

द्वाद॑श । द्यून् । यत् । अगो॑ह्यस्य । आ॒ति॒थ्ये । रण॑न् ।

ऋ॒भवः॑ । स॒सन्तः॑ ।

सु॒ऽक्षेत्रा॑ । अ॒कृ॒ण्व॒न् । अन॑यन्त । सिन्धू॑न् । धन्व॑ । आ ।

अ॒ति॒ष्ठ॒न् । ओष॑धीः । नि॒म्नम् । आपः॑ ॥ ७

तत्र रथस्य एव ऋभव इत्यक्तत्वात्तद्द्वारेण स्तूयंते। यद्यदा द्वादश द्यून्दिवसान्। आर्द्रादिद्वादशनक्षत्राणीत्यर्थः। अगोह्यस्यागोप्यस्यादित्यस्य गृहे आतिथ्ये। अन्यस्मादागतोऽतिथिः। तदुचितं सत्काररूपं कर्मातिथ्यं। तदर्थं ससंतः स्वपंतः सुखेन निवसंत ऋभवो रणन् रमंते। अगोह्यस्य यदस्वपतना गृहे। ऋग्वे० १. १६१. ११.। इत्युक्तं। तदानीं सुक्षेत्राकृण्वन् अकृष्टानि क्षेत्राणि वृष्ट्या सस्यादिसमृद्धान्यकुर्वन्। सिंधून्नदीरनयंत। प्रैरयन्। तस्मिन् काल ओषधीरोषधयो धन्व निरुदकस्थानमाश्रित्यातिष्ठन्। निम्नं नीचस्थानमापोऽतिष्ठन्। उदत्स्वपता अगोह्योतना तृणं निवत्स्वप इत्युक्तं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

रथं॒ ये च॒क्रुः सु॒वृतं॑ न॒रेष्ठां॒ ये धे॒नुं वि॑श्व॒जुवं॑ वि॒श्वरू॑पाम् ।

त आ त॑क्षन्त्वृ॒भवो॑ र॒यिं नः॒ स्वव॑सः॒ स्वप॑सः सु॒हस्ताः॑ ॥ ८

रथ॑म् । ये । च॒क्रुः । सु॒ऽवृत॑म् । न॒रे॒ऽस्थाम् । ये । धे॒नुम् । वि॒श्व॒ऽजुव॑म् ।

वि॒श्वऽरू॑पाम् ।

ते । आ । त॒क्ष॒न्तु॒ । ऋ॒भवः॑ । र॒यिम् । नः॒ । सु॒ऽअव॑सः ।

सु॒ऽअप॑सः । सु॒ऽहस्ताः॑ ॥ ८

य ऋभवः सुवृतं सुचक्रं सुष्ठु वर्तमानं वा नरेष्ठां नेतरि चक्रे वर्तमानं रथं चक्रुः। ये च विश्वजुवं विश्वस्य प्रेरयित्रीं विश्वरूपां बहुरूपामेतन्नामिकां वा धेनुं गां चक्रुः अकुर्वन्। बृहस्पतिर्विश्वरूपामुपाजत। ऋग्वे० १. १६१. ६.। इत्युक्तं। ते महांत ऋभवो नोऽस्माकं रयिं धनमा तक्षंतु। सर्वतो निष्पादयंतु। कीदृशास्त ऋभवः। स्वपसः सुकर्माणः स्ववसः शोभनान्नोपेताः सुहस्ताः शोभनहस्ताः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अपो ह्येषामजुषंत देवा अभि क्रत्वा मनसा दीध्यानाः।

वाजो देवानामभवत्सुकर्मेंद्रस्य ऋभुक्षा वरुणस्य विभ्वा ॥ ९

अपः। हि। एषां। अजुषंत। देवाः। अभि। क्रत्वा।

मनसा। दीध्यानाः।

वाजः। देवानां। अभवत्। सुऽकर्मा। इंद्रस्य। ऋभुक्षाः।

वरुणस्य। विऽभ्वा ॥ ९

एषामृभूणामपोऽश्वरथनिर्माणादिरूपं कर्म देवा इंद्रादयोऽजुषंत। असेवंत। इंद्रो हरी युयुजे अश्विना रथमित्यादिमंत्रोक्तप्रकारेण स्वीकृतवंत इत्यर्थः। कीदृशास्ते। क्रत्वा वरप्रदानरूपेण कर्मणा मनसा शोभनेन चित्तेनानुग्रहयुक्तेनाभिदीध्याना दीप्यमानाः। देवानामनुग्रहेण किं लब्धमित्याह। सुकर्मा शोभनव्यापारो वाजः कनीयान्देवानां सर्वेषां संबंध्यभवत्। तथेंद्रस्य संबंध्यृभुक्षा ऋभुज्येष्ठः। विभ्वा मध्यमो वरुणस्य संबंध्यभवत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

ये हरी मेधयोक्था मदंत इंद्राय चक्रुः सुयुजा ये अश्वा।

ते रायस्पोषं द्रविणान्यस्मे धत्त ऋभवः क्षेमयंतो न मित्रं ॥ १०

ये। हरी इति। मेधया। उक्था। मदंतः। इंद्राय चक्रुः।

सुऽयुजा। ये। अश्वा।

ते। रायः। पोषं। द्रविणानि। अस्मे इति। धत्त। ऋभवः।

क्षेमऽयंतः। न। मित्रं ॥ १०

य ऋभवो हरी अश्वौ मेधया प्रज्ञयोक्था उक्थैः स्तुतिभिर्मदंतो हर्षयंतश्चक्रुः। ये च तौ सुयुजा सुयोजनावश्वाविंद्रायेंद्रार्थं चक्रुः अकुर्वन् हे ऋभवस्ते यूयं राय-

स्तोषं धनपुष्टिं द्रविणानि गवादिधनानि च सुम्नानि वास्मे अस्मासु धत्त। धारयत। किमिव। क्षेमयंतः क्षेममिच्छंतो मित्रं न मित्रमिव। अत्र यद्यप्येक एव ऋभुनामा तत्संबंधादितरेऽप्यृभव उच्यंते प्राणभृन्न्यायेन॥

॥ अथैकादशी॥

इहार्काः पीतिमुत वो मदं धुर्न ऋते श्रांतस्य सख्याय देवाः।

ते नूनमस्मे ऋभवो वसूनि तृतीये अस्मिन्त्सवने दधात॥ ११

इह। अर्काः। पीतिं। उत। वः। मदं। धुः। न। ऋते।

श्रांतस्य। सख्याय। देवाः।

ते। नूनं। अस्मे इति। ऋभवः। वसूनि। तृतीये। अस्मिन्।

सवने। दधात॥ ११

इहेदानीं चमसादिनिर्माणानंतरमर्काः स्तुत्याः संबंधिनस्तृतीये सवने पीतिं सोमपानमुतापि च मदं तज्जनितं वो युष्माकं धुः। दधुर्देवाः। श्रांतस्य श्रांतात्तपोयुक्तादृते सख्याय सखित्वाय न भवंति देवाः। यत एते श्रांता अतो दधुरित्यर्थः। हे ऋभवस्ते महांतो यूयं नूनं निश्चयमस्मे अस्मास्वस्मिन् तृतीये सवने वसूनि धनानि दधात। धारयत॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे द्वितीयो वर्गः॥

ऋभुर्विभ्वेत्येकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमार्भवं। ऋभुर्विभ्वेत्यनुक्रमणिका॥ व्यूढे दशरात्रे पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आर्भवनिविद्धानीयमिदं। ऋभुर्विभ्वा स्तुषे जनं। आ० ८. ८.। इति सूत्रितत्वात्॥

॥ तत्र प्रथमा॥

ऋभुर्विभ्वा वाज इंद्रो नो अच्छेमं यज्ञं रत्नधेयोप यात।

इदा हि वो धिषणा देव्यह्नामधात्पीतिं सं मदा अग्मता वः॥ १

ऋभुः । विऽभ्वा । वाजः । इन्द्रः । नः । अच्छ । इमम् ।

यज्ञम् । रत्नऽधेया । उप । यात ।

इदा । हि । वः । धिषणा । देवी । अह्नाम् । अधात् ।

पीतिम् । सम् । मदाः । अग्मत । वः ॥ १

ऋभुर्विभ्वा वाज इंद्रश्चैते देवा नोऽस्मदीयमिमं यज्ञमच्छाभिमुखं रत्नधेयाश्च्यं रत्नदानाय यात । उपगच्छत । ननु इंद्रः सोमस्वामित्वादागच्छतु कथमेतेषां यज्ञप्राप्तिरिति चेत् । उच्यते । इदा इदानीं खलु वो युष्माकं धिषणा वाक् देवी प्रजापतेः संबंधिन्यह्नां सोमाभिषवसंबंधिनां पीतिं सोमपानमधात् । स प्रजापतिरब्रवीत्सवितारं तव वा इमे, तेन स त्वमेतैः संपिबस्व । ऐ० ब्रा० ३. ३०. इति ब्राह्मणं । यस्माद्देवं तस्मान्मदाश्च वो युष्मान् समग्मत । संगताः । यद्वा यौ मदा देवैः संगताः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विदानासो जन्मनो वाजरत्ना उत ऋतुभिर्ऋभवो मादयध्वं ।

सं वो मदा अग्मत सं पुरंधिः सुवीरामस्मे रयिमेरयध्वं ॥ २

विदानासः । जन्मनः । वाजऽरत्नाः । उत । ऋतुऽभिः ।

ऋभवः । मादयध्वं ।

सम् । वः । मदाः । अग्मत । सम् । पुरम्ऽधिः । सुऽवीराम् ।

अस्मे इति । रयिम् । आ । ईरयध्वं ॥ २

हे वाजरत्नाः सोमलक्षणेनान्नेन राजमाना ऋभवो यूयं जन्मनो जननस्य देवत्वलक्षणस्य देवत्वप्राप्तिं विदानासो जानंतः । यद्वा विदानासः सामप्राप्तिं जानंतो जन्मनः पूर्वं मनुष्यजन्मवंतश्च संतः । उतशब्दश्चार्थे । ऋतुभिर्देवैः सह मादयध्वं । वो युष्मान्मदाः सोमपानजनिताः समग्मत । संगताः पुरंधिः स्तुतिरपि समग्मत । ते यूयमस्मे अस्माकं सुवीरां शोभनैर्वीरैर्पेतां रयिमेरयध्वं । प्रेरयत ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अयं वो यज्ञ ऋभवोऽकारि यमा मनुष्वत्प्रदिवो दधिध्वे ।
प्र वोऽच्छा जुजुषाणासो अस्थुरभूत विश्वे अग्रियोत वाजाः ॥ ३

अयं । वः । यज्ञः । ऋभवः । अकारि । यं । आ । मनुष्वत् । प्रऽदिवः । दधिध्वे ।
प्र । वः । अच्छ । जुजुषाणासः । अस्थुः । अभूत । विश्वे । अग्रिया । उत । वाजाः ॥ ३

हे ऋभवो वो युष्मदर्थमयं यज्ञोऽकारि । यं यज्ञं मनुष्वन्मनुष्यवत्प्रदिवः प्रकर्षेण द्योतमानाः सन्त आदधिध्वे धारयत जठरे । तदर्थं वो युष्मानच्छाभिमुख्येन जुजुषाणासः सेवमानाः सोमाः प्रास्थुः । प्रतिष्ठन्ते । उतापि च धारयित्वा च हे वाजा ऋभवो विश्वे यूयमग्रियाग्र्याः अमृतसंपादिनो वा अभूत । भवथ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अभूदु वो विधते रत्नधेयमिदा नरो दाशुषे मर्त्याय ।
पिबत वाजा ऋभवो ददे वो महि तृतीयं सवनं मदाय ॥ ४

अभूत् । ऊं इति । वः । विधते । रत्नऽधेयं । इदा । नरः । दाशुषे । मर्त्याय ।
पिबत । वाजाः । ऋभवः । ददे । वः । महि । तृतीयं । सवनं । मदाय ॥ ४

हे नरो नेतार ऋभवो वो युष्माकमनुग्रहादिदेदानीं तृतीये सवने रत्नधेयं दातव्यं रत्नं विधते । विधतिः परिचरणकर्मा । स्तुत्या परिचरते दाशुषे हविर्दत्तवते मर्त्याय

यजमानाय सद्यस्तमभूत् । भवतु । तदर्थं हे वाजा हे ऋभवः । एतद्रूपं विभ्वनाम-कस्याप्युपलक्षणं । इतरापेक्षया प्रत्येकं बहुवचनं । यूयं पिबत । तदर्थं वो ददे । किं । नहि मदत्प्रभूतं तृतीयं सवनं । तत्संबंधिनं सोममित्यर्थः । किमर्थं । मदाय हर्षाय तृप्तये वा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ वाजा यातोप न ऋभुक्षा मह्नो नरो द्रविणसो गृणानाः ।
आ वः पीतयोऽभिपित्वे अह्नामिमा अस्तं नवस्वं इव ग्मन् ॥ ५

आ । वाजाः । यात । उप । नः । ऋभुक्षाः । मह्नः । नरः ।
द्रविणसः । गृणानाः ।
आ । वः । पीतयः । अभिऽपित्वे । अह्नां । इमाः । अस्तं ।
नवस्वःऽइव । ग्मन् ॥ ५

हे वाजा ऋभुक्षा नरो नेतारो यूयं न उपायात । किं कुर्वंतः । मह्नो महतो द्रविणसो धनस्य ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ महत् द्रविणं गृणानाः स्तुवंतः । किंच अह्नामभिपित्वेऽभिपतने समाप्तौ । तृतीये सवन इत्यर्थः । यो युष्मानिमाः पीतयः पानान्याग्मन् । आगच्छंति । तत्र दृष्टांतः । अस्तं । गृहनामैतत् । गृहं नवस्वो नवप्रसवा गाव इव ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ नपातः शवसो यातनोपेमं यज्ञं नमसा हूयमानाः ।
सजोषसः सूरयो यस्य च स्थ मध्वः पात रत्नधा इंद्रवंतः ॥ ६

आ । नपातः । शवसः । यातन । उप । इमं । यज्ञं ।
नमसा । हूयमानाः ।

सऽजोषसः । सूरयः । यस्यं । च । स्थ । मध्वः । पात ।

रत्नऽधाः । इंद्रऽवंतः । ६

हे शवसो नपातो बलस्य न पातयितारस्तस्य पुत्रा वा । बलवंत इत्यर्थः । यूयं नमसा स्तोत्रेण हूयमाना आकारिताः संत इमं यज्ञमुपायातन । उपागच्छत । कीदृशा यूयं । सजोषस इंद्रेण सह प्रीताः सूरयो मेधाविनः । इंद्रस्य चैषां च कः प्रसंग इत्युच्यते । यस्य च स्थ । चेति प्रसिद्धौ । यस्येंद्रस्य संबंधिनो यूयं भवथ तदुचितास्व, निर्माणादित्यभिप्रायः । यस्मादेवं तस्मादिंद्रवंतः प्रीतेनेंद्रेण तद्वंतो रत्नधा रमणीयधनानां दातारो यूयं मध्वो मधुरं सोमं पात । पिबत ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सजोषा इंद्र वरुणेन सोमं सजोषाः पाहि गिर्वणो मरुद्भिः ।

अग्रेपाभिर्ऋतुपाभिः सजोषा ग्नास्पत्नीभी रत्नधाभिः

सजोषाः ॥ ७

सऽजोषाः । इंद्र । वरुणेन । सोमं । सऽजोषाः । पाहि ।

गिर्वणः । मरुत्ऽभिः ।

अग्रेऽपाभिः । ऋतुऽपाभिः । सऽजोषाः । ग्नाःपत्नीभिः ।

रत्नऽधाभिः । सऽजोषाः ॥ ७

हे इंद्र त्वं वरुणेन रात्र्यभिमानिदेवेन सजोषाः समानप्रीतिः सन् सोमं पाहि । पिब । हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीय संभजनीयेंद्र त्वं मरुद्भिः सजोषाः संगतः सन् सोमं पाहि । पिब । किंच अग्रेपाभिः प्रथमपातृभिर्ऋतुपाभिर्ऋतुयाजदेवैश्च ग्नाःपत्नीभिः । स्त्रीणां पालयित्र्यो ग्नाःपत्न्यः । ताभिः । मेना ग्ना इति स्त्रीणामिति निरुक्तं । रत्नधाभी रमणीयधनदातृभिर्ऋतुभिः सह पिब यद्वैतत् ग्नाःपत्नीभिरित्यस्य विशेषणं । ताभिर्वा सजोषाः सोमं पिब ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सजोषस आदित्यैर्मादयध्वं सजोषस ऋभवः पर्वतेभिः ।
सजोषसो दैव्येना सवित्रा सजोषसः सिंधुभी रत्नधेभिः ॥ ८

सऽजोषसः । आदित्यैः । मादयध्वं । सऽजोषसः । ऋभवः ।
पर्वतेभिः ।
सऽजोषसः । दैव्येन । सवित्रा । सऽजोषसः । सिंधुऽभिः ।
रत्नऽधेभिः ॥ ८

हे ऋभव आदित्यैः सजोषसः संगता यूयं मादयध्वं। तथा पर्वतेभिः पर्ववद्भिः पर्वसु यज्यमानैर्देवविशेषैः सजोषसो मादयध्वं। तथा च दैव्येन देवेभ्यो हितेन सवित्रा सजोषसो रत्नधेभी रत्नानां दातृभिः सिंधुभिः स्यंदनस्वभावैर्नद्यभिमानिदेवैश्च सजोषसो मादयध्वं ॥

॥ अथ नवमी ॥

ये अश्विना ये पितरा य ऊती धेनुं ततक्षुर्ऋभवो ये अश्वा ।
ये अंसत्रा य ऋधग्रोदसी ये विभ्वो नरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥ ९

ये । अश्विना । ये । पितरा । ये । ऊती । धेनुं । ततक्षुः ।
ऋभवः । ये । अश्वा ।
ये । अंसत्रा । ये । ऋधक् । रोदसी इति । ये । विऽभ्वः ।
नरः । सुऽअपत्यानि । चक्रुः ॥ ९

य ऋभवोऽश्विनाश्विनावूती ऊत्या क्रियया रथनिर्माणरूपयाप्रीणयन्। ये च पितरा पितरौ ततक्षुः तक्षणेन समपादयन् जीर्णौ संतावूती ऊत्या युवानौ चक्रुः। ये च धेनुं ततक्षुः मृतायाः पुनर्नवीकरणेन। ये चाश्वावश्वौ ततक्षुः। निश्चर्मणो गामरिणीत धीतिभिर्या जरंता युवशा ता कृणोतनेत्याद्युक्तं। ये चांसत्रांसत्राणि

कवचानि देवेभ्यश्चक्रुः। ये च रोदसी द्यावापृथिव्यावृधक् पृथक् चक्रुः। एवमुक्तप्रकारेण ये विभ्वो व्याप्ता ऋभवो नरो नेतारः स्वपत्यानि स्वपतनसाधनानि तत्प्राप्तिसाधनानि वा कर्माणि चक्रुः। तेऽग्रेपा इत्युत्तरत्र संबंधः॥

॥ अथ दशमी ॥

ये गोमंतं वाजवंतं सुवीरं रयिं धत्थ वसुमंतं पुरुक्षुं।

ते अग्रेपा ऋभवो मंदसाना अस्मे धत्त ये च रातिं

गृणंति॥ १०

ये। गोऽमंतं। वाजऽवंतं। सुऽवीरं। रयिं। धत्थ।

वसुऽमंतं। पुरुऽक्षुं।

ते। अग्रेऽपाः। ऋभवः। मंदसानाः। अस्मे इति। धत्त।

ये। च। रातिं। गृणंति॥ १०

हे ऋभवो ये यूयं गोमंतं गोसहितं वाजवंतमन्नवंतं सुवीरं शोभनपुत्रोपेतं वसुमंतं निवासयोग्यगृहादिधनोपेतं पुरुक्षुं बह्वन्नं रयिं धनं धत्थ धारयथ मह्यं दातुं हे ऋभवस्ते यूयमग्रेपाः प्रथमं पातारो मंदसाना माद्यंतः संतोऽस्मे अस्मभ्यं धत्त। दत्त रयिं। ये च यूयं रातिं दानं दत्तं सोमं वा गृणंति स्तुवंति ते धत्त। यद्वा ये च रातिं गृणंति यजमानास्तेभ्योऽपि धत्त॥

॥ अथैकादशी ॥

नापाभूत न वोऽतीतृषामानिःशस्ता ऋभवो यज्ञे अस्मिन्।

समिंद्रेण मदथ सं मरुद्भिः सं राजभी रत्नधेयाय देवाः॥ ११

न। अप। अभूत। न। वः। अतीतृषाम। अनिःऽशस्ताः।

ऋभवः। यज्ञे। अस्मिन्।

सं। इंद्रेण। मदथ। सं। मरुत्ऽभिः। सं। राजऽभिः।

रत्नऽधेयाय। देवाः॥ ११

हे ऋभवो यूयं नापाभूत। नापगच्छत। अपगता न भवत। वयं च वो युष्माज्जातोत्सवान्। अत्यंतं तर्पितान्या करवाम। अतो हे ऋभवो देवा अनिःशस्ता अनिंदिताः संतोऽस्मिन्यज्ञ इंद्रेण संमदथ। राजभो राजमानैरन्यैर्देवैः संमदथ। तृप्ता भवथ। किमर्थं। रत्नधेयाय रमणीयाय धनदानाय॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे चतुर्थो वर्गः॥

इहोप यातेति नवर्चं तृतीयं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमार्भवं। इहोप नवेत्यनुक्रमणिका॥ तृतीयसवने मैत्रावरुणस्येदमुच्यमानसूक्तं। सूत्रितं च। आ त्वा वहंतस्तावि देवमिहोप यातेत्यनुसवनं। आ० ५.५.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

इहोप यात शवसो नपातः सौधन्वना ऋभवो माप भूत।

अस्मिन्हि वः सवने रत्नधेयं गमंत्विंद्रमनु वो मदासः॥ १

इह। उप। यात। शवसः। नपातः। सौधन्वनाः।

ऋभवः। मा। अप। भूत।

अस्मिन्। हि। वः। सवने। रत्नऽधेयं। गमंतु। इंद्रं।

अनु। वः। मदासः॥ १

हे शवसो नपातो बलस्य पुत्रास्तस्य न पातयितारो वा हे सौधन्वनाः सुधन्वनः पुत्रा हे ऋभवो यूयमिहोपयात। अस्मिन् तृतीये सवन उपगच्छत। माप भूत। अपगता न भवत। अस्मिन् सवने रत्नधेयं रमणीयधनस्य दातारमिंद्रमनु अनुसृत्य वो युष्मान्मदासो मदकराः सोमा गमंतु। गच्छंतु॥ अन्विति क्रियया वा संबध्यते। इंद्रं युष्मांश्चान्वागच्छंत्वित्यर्थः। हि पूरणः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आगन्नृभूणामिह रत्नधेयमभूत्सोमस्य सुषुतस्य पीतिः ।
सुकृत्यया यत्स्वपस्यया चँ एकं विचक्र चमसं चतुर्धा ॥ २

आ । अगन् । ऋभूणां । इह । रत्नऽधेयं । अभूत् ।
सोमस्य । सुऽसुतस्य । पीतिः ।
सुऽकृत्यया । यत् । सुऽअपस्यया । च । एकं । विऽचक्र ।
चमसं । चतुःऽधा ॥ २

ऋभूणां युष्माकमिह तृतीयसवने रत्नधेयं रत्नदानमागन् । आगच्छतु मह्यं । यद्वा युष्माकमेव सोमाख्यं रत्नमागन् । यस्मात्सोमस्य सुषुतस्य पीतिः पानमभूत् । प्रजापतिना लब्धमित्यर्थः । तदपि कुत इति चेत् । उच्यते । यद्यस्मात्सुकृत्यया शोभनहस्तव्यापारेण स्वपस्यया शोभनरथनिर्माणादिकर्मेच्छया चैकं संतं चमसं चतुर्धा विचक्र कृतवंतः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

व्यकृणोत चमसं चतुर्धा सखे वि शिक्षेत्यब्रवीत ।
अथैत वाजा अमृतस्य पंथां गणं देवानामृभवः सुहस्ताः ॥ ३

वि । अकृणोत । चमसं । चतुःऽधा । सखे । वि । शिक्ष ।
इति । अब्रवीत ।
अथ । ऐत । वाजाः । अमृतस्य । पंथां । गणं । देवानां ।
ऋभवः । सुऽहस्ताः ॥ ३

हे ऋभवो यूयं चमसं चतुर्धा व्यकृणोत । व्यकुरुत । कृत्वा च हे सखे हे सखिभूताग्ने विशिक्षानुग्रहाण सोमपानमित्यब्रवीत । अवदत यूयं । अथ सोऽग्नि-

र्यस्मानवादीत् खलु । किमिति । हे याजा ऋभवः सुहस्ताः कुशलहस्ता यूयमस्तत-स्थागरणधर्मकस्य स्वर्गस्य पंथां पंथानमैत । गच्छत । किं तदस्तमिति । देवाना-मिंद्रादीनां गणं संघातमैत ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

किंमयः स्विच्चमस एष आस यं काव्येन चतुरो विचक्र ।

अथा सुनुध्वं सवनं मदाय पात ऋभवो मधुनः सोम्यस्य ॥ ४

किंऽमयः । स्वित् । चमसः । एषः । आस । यं । काव्येन ।

चतुरः । विऽचक्र ।

अथ । सुनुध्वं । सवनं । मदाय । पात । ऋभवः । मधुनः ।

सोम्यस्य ॥ ४

किंमयः स्वित् किमात्मक एष चमस आस । स्वित् प्रश्ने । यं चमसमेकं संतं काव्येन कवीनां संबंधिना कर्मणा कौशलेन चतुरो विचक्र कृतवंतः । अथाधुना सवनं । सूयत इति सवनः सोमः । तं मदाय हर्षाय सुनुध्वं हे ऋत्विजः । हे ऋभवो यूयं च सोम्यस्य सोमसंबंधिनं मधुनो मधुरं रसं पात । पिबत ॥

॥ अथ पंचमी ॥

शच्याकर्त पितरा युवाना शच्याकर्त चमसं देवपानं ।

शच्या हरी धनुतरावतष्टेंद्रवाहावृभवो वाजरत्नाः ॥ ५

शच्या । अकर्त । पितरा । युवाना । शच्या । अकर्त ।

चमसं । देवऽपानं ।

शच्या । हरी इति । धनुःऽतरौ । अतष्ट । इंद्रऽवाहौ ।

ऋभवः । वाजऽरत्नाः ॥ ५

हे वाजरत्ना रमणीयसोमाना हे ऋभवो यूयं शच्या कर्मणा पितरा माता-पितरौ युवाना युवानावकर्त। अकुरुत। तथा शच्या चमसं देवपानं देवयानार्हं-मकर्त। चतुर्धाकुरुतेत्यर्थः। शच्या हरी अतष्ट। तक्षणेन संपादितवंतः। कीदृशौ हरी। धनुतरौ शीघ्रं गंतृतराविंद्रवाहाविंद्रवोढारौ ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यो वः सुनोत्यभिपित्वे अह्नां तीव्रं वाजासः सवनं मदाय।
तस्मै रयिमृभवः सर्ववीरमा तक्षत वृषणो मंदसानाः ॥ ६

यः। वः। सुनोति। अभिऽपित्वे। अह्नां। तीव्रं। वाजासः।
सवनं। मदाय।
तस्मै। रयिं। ऋभवः। सर्वऽवीरं। आ। तक्षत। वृषणः।
मंदसानाः ॥ ६

हे ऋभवो वाजासोऽन्नवंतो वो युष्मभ्यं यो यजमानोऽह्नामभिपित्वेऽभिपतने। तृतीयसवन इत्यर्थः। तस्मिन् तीव्रं रसवत्तरं सवनं। सूयत इति सवनः सोमः। तं मदाय सुनोति तस्मै सर्ववीरं बहुपुत्रोपेतं रयिं धनं हे वृषणः फलवर्षितारो मंदसाना मोदमानाः संत आतक्षत। संपादयतेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रातः सुतमपिबो हर्यश्व माध्यंदिनं सवनं केवलं ते।
समृभुभिः पिबस्व रत्नधेभिः सखीँ याँ इंद्र चकृषे सुकृत्या ॥ ७

प्रातरिति। सुतं। अपिबः। हरिऽअश्व। माध्यंदिनं।
सवनं। केवलं। ते।
सं। ऋभुऽभिः। पिबस्व। रत्नऽधेभिः। सखीन्। यान्।
इंद्र। चकृषे। सुऽकृत्या ॥ ७

हे हर्यश्व हरितवर्णाश्वोपेतेंद्र प्रातः प्रातःसवने सुतमभिषुतं सोममपिबः। पिबस्व। माध्यंदिनं सवनं केवलं ते। एवं तवैव नान्येषां। सवनद्वयस्य दृष्टत्वाभिधानात्तृतीयसवनं परिशिष्यते। तृतीयसवने रत्नधेभ्यो रमणीयदानेभ्य ऋभुभिः संपिबस्व। हे इंद्र यानृभून् सुकृत्या शोभनकर्मणा सखीन् सख्ये अकृणोः॥

॥ अथाष्टमी ॥

ये देवासो अभवता सुकृत्या श्येना इवेदधि दिवि निषेद।
ते रत्नं धात शवसो नपातः सौधन्वना अभवतामृतासः॥ ८

ये। देवासः। अभवत। सुऽकृत्या। श्येनाःऽइव। इत्।
अधि। दिवि। निऽसेद।
ते। रत्नं। धात। शवसः। नपातः। सौधन्वनाः।
अभवत। अमृतासः॥ ८

हे ऋभवो ये यूयं सुकृत्या शोभनकर्मणा देवासो देवा अभवत अभूत। श्येना इवेत् शंसनीयगतयो रमणविशेषा इव दिवि द्युलोकेऽधि निषेद अधिनिषण्णाः हे शवसो नपातो बलवंतस्ते यूयं रत्नं धनं धात। प्रयच्छत। हे सौधन्वना अमृतासोऽमृता देवा अभवत॥

॥ अथ नवमी ॥

यत्तृतीयं सवनं रत्नधेयमकृणुध्वं स्वपस्या सुहस्ताः।
तदृभवः परिषिक्तं व एतत्सं मदेभिरिंद्रियेभिः पिबध्वं॥ ९

यत्। तृतीयं। सवनं। रत्नऽधेयं। अकृणुध्वं। सुऽअपस्या।
सुऽहस्ताः।
तत्। ऋभवः। परिऽसिक्तं। वः। एतत्। सं। मदेभिः।
इंद्रियेभिः। पिबध्वं॥ ९

हे सुहस्ताः शोभनहस्ता ऋभवो रत्नधेयं रमणीयसोमदानवद्यत्तृतीयं सवनम- कृणुध्वं प्रसावितवंतः स्वपस्याः शोभनकर्मेच्छया तदेतत्सवनं सवनगतं सोमद्रव्यं परिषिक्तं परिषेचनवद्वो युष्माकं संबंधिभिर्मदेभिर्मादयद्भिरिंद्रियेभिरिंद्रियैः संपि- बध्वं । यद्यपि वदनमेव पानसाधनं तथापि चक्षुःश्रोत्रादीनामपि दर्शनश्रवणादिना तृप्तिसद्भावात्पातृत्वमुपचर्यते ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे षष्ठो वर्गः ॥

अनश्वो जात इति नवर्चं चतुर्थं सूक्तमार्भवं । ऋषिर्वामदेवः । अंत्या त्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबंतपरिभाषया जगत्यः । अनश्वोंऽत्या त्रिष्टुबित्यनुक्रमणिका ॥ आभिप्ल- विके तृतीयेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आर्भवनिविद्धानीयमिदं । तथा च सूत्रितं । अनश्वो जातः मराक्तो य इति वैश्वदेवं । आ० ७. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अनश्वो जातो अनभीशुरुक्थ्यो३ रथस्त्रिचक्रः परि वर्तते रजः ।
महत्तद्वो देव्यस्य प्रवाचनं द्यामृभवः पृथिवीं यच्च पुष्यथ ॥ १

अनश्वः । जातः । अनभीशुः । उक्थ्यः । रथः । त्रिऽचक्रः ।
परि । वर्तते । रजः ।
महत् । तत् । वः । देव्यस्य । प्रऽवाचनं । द्यां । ऋभवः ।
पृथिवीं । यत् । च । पुष्यथ ॥ १

हे ऋभवोऽश्विनोः संबंधी युष्मद्दत्तो रथोऽनश्वो जातो वाहनाश्वनिरपेक्षः संपन्नः । तथानभीशुः प्रग्रहरहित उक्थ्यः स्तुत्यस्त्रिचक्रश्चक्रत्रययुक्तः सन् रजोऽंत- रिक्षं परिवर्तते । परिभ्रमति । महत्प्रभूतं तद्रथनिर्माणाख्यं कर्म वो युष्माकं देव्यस्य देवत्वस्य प्रवाचनं प्रवक्तृ प्रख्यापकं । यच्च येन कर्मणा द्यां पृथिवीं च पुष्यथ पुष्टां कुरुथ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

रथं ये चक्रुः सुवृतं सुचेतसोऽविह्वरंतं मनसस्परि ध्यया ।
ताँ ऊ न्वस्य सवनस्य पीतय आ वो वाजा ऋभवो वेदयामसि ॥ २

रथं । ये । चक्रुः । सुऽवृतं । सुऽचेतसः । अविऽह्वरंतं ।

मनसः । परि । ध्यया ।

तान् । ऊं इति । नु । अस्य । सवनस्य । पीतये । आ ।

वः । वाजाः । ऋभवः । वेदयामसि ॥ २

सुचेतसः शोभनचित्ता य ऋभवः सुवृतं सुवर्तनचक्रमविह्वरंतमकुटिलं रथं मनसः परि ध्यया मनसो ध्यानेनाप्रयत्नेन तु क्षिप्रं चक्रुः तान् । उ अवधारणार्थे । तानेवास्य सवनस्य पीतये एतं सोमं पातुं हे वाजा हे ऋभवो वो युष्मानावेदयामसि । आवेदयामः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तद्वो वाजा ऋभवः सुप्रवाचनं देवेषु विभ्वो अभवन्महित्वनं ।

जिव्री यत्संता पितरा सनाजुरा पुनर्युवाना चरथाय तक्षथ ॥ ३

तत् । वः । वाजाः । ऋभवः । सुऽप्रवाचनं । देवेषु । विऽभ्वः ।

अभवत् । महिऽत्वनं ।

जिव्री इति । यत् । संता । पितरा । सनाऽजुरा । पुनः ।

युवाना । चरथाय । तक्षथ ॥ ३

हे वाजा ऋभवो हे विभ्वो विभवः । इतरापेक्षया परस्परं बहुवचनमित्युक्तं । वो युष्माकं तन्महित्वनं महत्त्वं माहात्म्यं देवेषु मध्ये सुप्रवाचनं प्रवाच्यमभवत् । तदित्युक्तं यदित्याह । जिव्री वृद्धौ संतौ सनाजुरा सदा जीर्णौ संतौ पितरा पितरौ पुनर्युवाना नित्यतरुणौ चरथाय यथेच्छं संचरणाय तक्षथ । संपादितवंतः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एकं वि चक्र चमसं चतुर्वयं निश्चर्मणो गामरिणीत धीतिभिः ।

अथा देवेष्वमृतत्वमानश श्रुष्टी वाजा ऋभवस्तद्व उक्थ्यं ॥ ४

एकं । वि । चक्र । चमसं । चतुःऽवयं । निः । चर्मणः । गां ।
अरिणीत । धीतिऽभिः ।
अथ । देवेषु । अमृतऽत्वं । आनश । श्रुष्टी । वाजाः ।
ऋभवः । तत् । वः । उक्थ्यं ॥ ४

हे ऋभव एकं चमसमेकमेव संतं पानसाधनं चमसं चतुर्वयं । वयाः शाखाः । चतुःशाखं चतुरवयवं विचक्र । व्यकुरुत । तथा धीतिभिः कर्मभिर्गवो नूतनां गां निररिणीत । समस्कुरुत । निरित्येष समित्येतस्य स्थाने । अथ एतः कारणाद् देवेषु मध्येऽमृतत्वमानश । प्राप्नुत । हे वाजा हे ऋभवस्तत्तादृशं वो युष्माकं कर्म । श्रुष्टीति क्षिप्रनामैतत् । क्षिप्रस्तव्यं स्तुत्यं भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ऋभुतो रयिः प्रथमश्रवस्तमो वाजश्रुतासो यमजीजनन्नरः ।
विभ्वतष्टो विदथेषु प्रवाच्यो यं देवासोऽवथा स विचर्षणिः ॥ ५

ऋभुतः । रयिः । प्रथमश्रवःऽतमः । वाजऽश्रुतासः । यं ।
अजीजनन् । नरः ।
विभ्वऽतष्टः । विदथेषु । प्रऽवाच्यः । यं । देवासः । अवथ ।
सः । विऽचर्षणिः ॥ ५

ऋभुत ऋभूणां सकाशात्प्रथमश्रवस्तमः प्रथमं मुख्यमतिशयितमन्नं यशो वा यस्य धनस्य तद्रयिर्धनमस्माकं । भवत्विति शेषः ; वाजश्रुतासो वाजैः सह विख्याता नरो नेतार ऋभवो यं रयिमजीजनन् उत्पादितवंतः । विभ्वतष्टो विभ्वभिर्ऋभुभिस्तक्षण-संपन्नयशसोऽश्विनो रथो वा विदथेषु यज्ञेषु प्रवाच्यः प्रकर्षेण स्तुत्यः । हे देवासो द्योतमाना यूयं यं रथं चमसं वावथ रक्षथ स विचर्षणिर्विविधं द्रष्टा भवति । द्रष्टव्यो भवतीत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स वाज्यर्वा स ऋषिर्वचस्यया स शूरो अस्ता पृतनासु दुष्टरः ।
स रायस्पोषं स सुवीर्यं दधे यं वाजो विभ्वाँ ऋभवो यमाविषुः ॥ ६

सः । वाजी । अर्वा । सः । ऋषिः । वचस्यया । सः । शूरः ।
अस्ता । पृतनासु । दुस्तरः ।
सः । रायः । पोषं । सः । सुऽवीर्यं । दधे । यं । वाजः ।
विऽभ्वा । ऋभवः । यं । आविषुः ॥ ६

स वाजी वेजनवान् बलवान् सन् अर्वा रणकुशलो भवति । स ऋषिरतींद्रियज्ञानी सन् वचस्यया स्तुत्या युक्तो भवति । स शूरो विक्रांतः सन् अस्ता क्षेप्ता शत्रूणां भवति । स्वयं च पृतनासु संग्रामेषु दुष्टरो नाभिभाव्यो भवति । स एव रायस्पोषं धनपुष्टिं दधे । धत्ते । स सुवीर्यं सुवीरत्वं दधे । धत्ते । यं मनुष्यं वाजो विभ्वा ऋभव- श्चाविषुः अरक्षन् स एवमेवं भवतीति । अंत्यस्य यच्छब्दस्य चिदं यच्छयाणाच्छब्दव्यवहार- प्राचुर्याभिप्रायः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

श्रेष्ठं वः पेशो अधि धायि दर्शतं स्तोमो वाजा ऋभवस्तं जुजुष्टन ।
धीरासो हि ष्ठा कवयो विपश्चितस्तान्व एना ब्रह्मणा वेदयामसि ॥ ७

श्रेष्ठं । वः । पेशः । अधि । धायि । दर्शतं । स्तोमः ।
वाजाः । ऋभवः । तं । जुजुष्टन ।
धीरासः । हि । स्थ । कवयः । विपऽचितः । तान् । वः ।
एना । ब्रह्मणा । आ । वेदयामसि ॥ ७

श्रेष्ठमत्युत्कृष्टमत एव दर्शतं दर्शनीयं वो युष्माकं पेशो रूपमधि धायि। अधि-निहितं। अतस्तदुचितो यः स्तोमः स्तोत्रमस्मत्कृतमस्ति हे वाजा ऋभवस्तं स्तोमं स्तोत्रं जुजुष्टन। सेवध्वं। ये यूयं धीरासो हि धीमंतः प्रसिद्धाः कवयो मेधाविनो विपश्चितोऽज्ञानवंतः स्थ तान्वो युष्मानेनेनेन ब्रह्मणा मंत्रेण मस्त्वात्मकेनावेदयामसि। अथवोक्तलक्षणा विपश्चितः स्तोतारो यान् स्तुवंतीति शेषः। तान्ब्रह्मणावेदयामः। प्रज्ञापयामः॥

॥ अथाष्टमी ॥

यूयमस्मभ्यं धिषणाभ्यस्परि विद्वांसो विश्वा नर्याणि भोजना।
द्युमंतं वाजं वृषशुष्ममुत्तममा नो रयिमृभवस्तक्षता वयः॥ ८

यूयं। अस्मभ्यं। धिषणाभ्यः। परि। विद्वांसः। विश्वा।
नर्याणि। भोजना।
द्युऽमंतं। वाजं। वृषऽशुष्मं। उत्ऽतमं। आ। नः। रयिं।
ऋभवः। तक्षत। आ। वयः॥ ८

हे ऋभवो यूयमस्मभ्यं धिषणाभ्यस्परि स्तुतिभ्यो निमित्तभूताभ्यः॥ परीति पंचम्यर्थानुवादो॥ यद्वा अस्मत्स्तुतिभ्योऽधिकानि नर्याणि नृभ्यो हितानि विश्वा सर्वाणि भोजना भोग्यानि विद्वांसो जानंतः संत आतक्षत। संपादयत। किंच द्युमंतं दीप्तिमंतं हिरण्यादिरूपं वाजं बलवंतं वृषशुष्मं सेक्तॄणां बलवतां शोषक-मुत्तमं रयिं नोऽस्माकं वयोऽन्नं चातक्षत हे ऋभवः॥

॥ अथ नवमी ॥

इह प्रजामिह रयिं रराणा इह श्रवो वीरवत्तक्षता नः।
येन वयं चितयेमात्यन्यान्तं वाजं चित्रमृभवो ददा नः॥ ९

इह। प्रऽजां। इह। रयिं। रराणाः। इह। श्रवः।
वीरऽवत्। तक्षत। नः।

येन॑। व॒यं। चि॒तये॑म। अति॑। अ॒न्यान्। तं। वाज॑।

चि॒त्रं। ऋ॒भ॒वः॒। न॒ः॥ ९

नोऽस्माकमिह यज्ञे रराणा रममाणाः प्रजां पुत्रपौत्रादिरूपां तक्षत। संपादयत। इहैव यज्ञे रयिं च तक्षत। इहैव यज्ञे श्रवो यशो वीरवद्वीरैर्भृत्यादिभिरुपेतं तक्षत। किंच वयं येन वाजेनान्यानस्मत्समानति चितयेम अतिक्रम्य ख्यायेमहि तं चित्रं चायनीयं वाजमन्नं हे ऋभवो नो दद। अस्मभ्यं दत्त॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमेऽष्टमो वर्गः॥

उप नो वाजा इत्यष्टर्चं पंचमं सूक्तं वामदेवस्यार्षमार्भवं त्रैष्टुभं। पंचम्याद्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। उप नोऽष्टौ चतुरनुष्टुबंतमिति॥ व्यूढे दशरात्रे षष्ठेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आद्याश्चतस्रः शस्याः। उप नो वाजा इति तिस्रो दशाभ्यं चतस्रश्च। आ० ८.८.। इति हि सूत्रितं॥

॥ तत्र प्रथमा॥

उप॑ नो वाजा अध्व॒रमृ॑भुक्षा॒ देवा॑ या॒त प॒थिभि॑र्देव॒यानैः॑।

यथा॑ य॒ज्ञं मनु॑षो वि॒क्ष्वा॒३॑सु द॑धि॒ध्वे र॑ण्वाः सु॒दिने॒ष्वह्ना॑म्॥ १

उप॑। नः॒। वा॒जाः॒। अ॒ध्व॒रं। ऋ॒भु॒क्षाः॒। देवाः॑। या॒त।

प॒थिऽभिः॑। दे॒व॒ऽयानैः॑।

यथा॑। य॒ज्ञं। मनु॑षः। वि॒क्षु। आ॒सु। द॒धि॒ध्वे। र॒ण्वाः॒।

सु॒ऽदिने॑षु। अह्ना॑म्॥ १

हे वाजा हे ऋभुक्षा ऋभवो हे देवा नोऽध्वरं यागमुपयात। उपगच्छत। देवयानैर्देवैर्गंतव्यैः पथिभिर्मार्गैः। यथा येन प्रकारेण मनुषो मनोः संबंधिनीष्वासु विक्षु प्रजासु यजमानेषु मध्ये हे रण्वा रमणीया ऋभवोऽह्नां सुदिनेषु सुदिनत्वनिमित्तेषु यज्ञमस्मदीयं दधिध्वे धारयथ। यथा येन प्रकारेण यज्ञमागत्य सुदिनत्वं कुरुत तथा यज्ञमायातेति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ते वो हृदे मनसे संतु यज्ञा जुष्टासो अद्य घृतनिर्णिजो गुः ।

प्र वः सुतासो हरयंत पूर्णाः क्रत्वे दक्षाय हर्षयंत पीताः ॥ २

ते । वः । हृदे । मनसे । संतु । यज्ञाः । जुष्टासः । अद्य ।

घृतऽनिर्निजः । गुः ।

प्र । वः । सुतासः । हरयंत । पूर्णाः । क्रत्वे । दक्षाय ।

हर्षयंत । पीताः ॥ २

अद्यास्मिन्यागदिने त एते यज्ञा यागसाधनाः सोमा वो हृदे हृदयाय मनसे तत्प्रीतये संतु । भवंतु । अद्यास्मिन्दिने जुष्टासः पर्याप्ताः सोमा घृतनिर्णिजो मिश्रणद्रव्येण दीप्तरूपा गुः । गच्छंतु युष्मद्धृदयं । सुतासोऽभिषुताः सोमाश्चमसेषु पूर्णा वा युष्मदर्थं प्रहरयंत । प्रह्रियंते । यद्वा हर्यतेः कांतिकर्मण इदं रूपं । प्रकर्षेण वो युष्मान् कामयंते । क्रत्वे क्रतवे कर्मणे दक्षायोत्साहाय पीता हर्षयंत । हर्षयंतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्र्युदायं देवहितं यथा वः स्तोमो वाजा ऋभुक्षणो ददे वः ।

जुह्वे मनुष्वदुपरासु विक्षु युष्मे सचा बृहद्दिवेषु सोमं ॥ ३

त्रिऽउदायं । देवऽहितं । यथा । वः । स्तोमः । वाजाः ।

ऋभुक्षणः । ददे । वः ।

जुह्वे । मनुष्वत् । उपरासु । विक्षु । युष्मे इति । सचा ।

बृहत्ऽदिवेषु । सोमं ॥ ३

त्र्युदायं त्र्युदयं सवनत्रयगमनोपेतं देवहितं सोमाख्यमन्नं देवेभ्यो हितं देवैर्वा विहितं । तृतीयसवनस्थमित्यर्थः । तद्यथा वो युष्मान्ददे धारयति । हे वाजा हे

ऋभुक्षण ऋभवो यया स्तोमः स्तोत्रं यो ददे धारयति उपराः ॥ उप देवयजन-समीपे रणंत इत्युपराः ॥ तासु विक्षु प्रजासु वृद्धद्विषेषु प्रभूतदीप्तिषु देवेषु मध्ये मनुष्वत् मनुरिव युष्मे युष्मदर्थं सचा सहानेकाग्रहेषु प्रस्थितं जुह्वे । जुहोमि सोमं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पीवोअश्वाः शुचद्रथा हि भूतायःशिप्रा वाजिनः सुनिष्काः ।

इंद्रस्य सूनो शवसो नपातोऽनु वश्चेत्यग्रियं मदाय ॥ ४

पीवःऽअश्वाः । शुचत्ऽरथाः । हि । भूत । अयःऽशिप्राः ।

वाजिनः । सुऽनिष्काः ।

इंद्रस्य । सूनो इति । शवसः । नपातः । अनु । वः । चेति ।

अग्रियं । मदाय ॥ ४

हे वाजिन ऋभवः पीवोअश्वाः । पीवानोऽश्वा येषां ते तादृशाः । तथा शुचद्रथा दीप्तरथा अयःशिप्राः । शिप्रे हनू नासिके वा । अयोवत्सारभूतशिप्राः सुनिष्काः शोभनधनाश्च भूत । भवत । हे इंद्रस्य सूनो सूनवः पुत्रवद्रक्षणीया हे शवसो नपातो बलस्य पुत्रा बलिनो वो युष्मभ्यं मदायानुचेति । अन्वज्ञायि देवेष्वग्रियमग्र्यं भवं तृतीयसवनं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ऋभुमृभुक्षणो रयिं वाजे वाजिन्तमं युजं ।

इंद्रस्वंतं हवामहे सदासातममश्विनं ॥ ५

ऋभुं । ऋभुक्षणः । रयिं । वाजे । वाजिन्ऽतमं । युजं ।

इंद्रस्वंतं । हवामहे । सदाऽसातमं । अश्विनं ॥ ५

हे ऋभुक्षण ऋभव ऋभुमुरुभासमानं रयिं धनरूपं । तद्धेतुभूतत्वात् ताच्छब्द्यं । वाजे संग्रामे वाजिन्तममत्यंतबलवंतं युजं परस्परयोगोपेतमिंद्रस्वंतमिंद्रवंतमिंद्रियवंतं सदासातमं सर्वदा दातृतममश्विनमश्ववंतं भवतां गणं हवामहे । आह्वयामि ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सेदृंभवो यमवंथ यूयमिंद्रश्च मर्त्यं ।

स धीभिरंस्तु सनिता मेधसाता सो अर्वता ॥ ६

सः । इत् । ऋभवः । यं । अवंथ । यूयं । इंद्रः । च । मर्त्यं ।

सः । धीभिः । अस्तु । सनिता । मेधऽसाता । सः । अर्वता ॥ ६

हे ऋभवो यूयमिंद्रश्च यं मर्त्यमवथ रक्षथ सेत् स एवास्तु । भवतु । नान्यः श्रेष्ठो भवतीत्यर्थः । स एव धीभिः सनिता संभक्ता भवतु । मेधसाता मेधसातौ यज्ञे स एवार्वतारश्वतायेन युक्तो भवतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि नो वाजा ऋभुक्षणः पथश्चितन यष्टवे ।

अस्मभ्यं सूरयः स्तुता विश्वा आशास्तरीषणिं ॥ ७

वि । नः । वाजाः । ऋभुक्षणः । पथः । चितन । यष्टवे ।

अस्मभ्यं । सूरयः । स्तुताः । विश्वाः । आशाः । तरीषणिं ॥ ७

हे वाजा हे ऋभुक्षण ऋभवो नोऽस्माकं पथो मार्गान् यष्टवे यष्टुं यज्ञमार्गान्विचितन । विचेतयत । यज्ञापयतेत्यर्थः । अस्मभ्यं हे सूरयो मेधाविनो यूयं स्तुताः संतो विश्वा आशाः सर्वा दिशस्तरीषणि तरीतुसामर्थ्यं । वितरतेति शेषः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तं नो वाजा ऋभुक्षण इंद्र नासत्या रयिं ।

समश्वं चर्षणिभ्य आ पुरु शस्त मघत्तये ॥ ८

तं । नः । वाजाः । ऋभुक्षणः । इंद्रं । नासत्या । रयिं ।

सं । अश्वं । चर्षणिऽभ्यः । आ । पुरु । शस्त । मघत्तये ॥ ८

अनया स्तुतिमुपसंहृत्याभिमतमाशास्ते । हे याजा हे ऋभुक्षणः ऋभवो हे इंद्र हे नासत्यावश्विनौ ते यूयं नोऽस्मभ्यं चर्षणिभ्यो मनुष्येभ्यः कोऽस्मभ्यस्तं पुरु प्रभूतं रथिं धनमश्व्यं च पुरु प्रभूतं मधत्तये धनदानाय समायस्त । सम्यगायासनं कुरुत ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे दशमो वर्गः ॥

उतो हि वामिति दशर्चं षष्ठं सूक्तं । वामदेव ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । दधिक्रा देवता । आद्या द्यावापृथिव्या । अत्रानुक्रमणिका । उतो हि दश दाधिक्रं हि द्यावापृथिव्याद्येति । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उतो हि वां दात्रा संति पूर्वा या पूरुभ्यस्त्रसदस्युर्नितोशे ।
क्षेत्रासां ददथुरुर्वरासां घनं दस्युभ्यो अभिभूतिमुग्रं ॥ १

उतो इति । हि । वां । दात्रा । संति । पूर्वा । या । पूरुऽभ्यः ।
त्रसदस्युः । निऽतोशे ।
क्षेत्रऽसां । ददथुः । उर्वराऽसां । घनं । दस्युऽभ्यः ।
अभिऽभूतिं । उग्रं ॥ १

उतो इति पूरणः । अस्या द्यावापृथिव्यत्वादत्र तद्वाचकशब्दाभावेऽपि ते एव संबोध्ये । हे द्यावापृथिव्यौ वां युवाभ्यां सकाशाद्दात्रा दानकर्ता पौरुकुत्स्येन त्रसदस्युना लब्धानि पूर्वा पूर्वाणि पुरातनानि पूरकाणि वा धनानि संति । या यानि धनानि पूरुभ्योऽर्थिभ्यो मनुष्येभ्यस्त्रसदस्यू राजा नितोशे न्यनोषत दत्तवान् । क्षेत्रसां । क्षेत्राणि सर्वा भूमीः सनोतीति क्षेत्रसा अश्वः । तं ददथुः तथोर्वरासां । उर्वरा सर्वसस्याढ्या भूः । तां सनोतीत्युर्वरासाः पुत्रः । तं ददथुः । घनं हननाहं-सायुधं दस्युभ्यो दस्यूनां वधार्थं च ददथुः । कोहणमायुधं । अभिभूतिमभिभवितार-मुग्रमुद्गूर्णबलं । यद्वोत्तरार्धमेकं वाक्यं । दातव्यानि धनान्युक्तलक्षणं पुत्रं च ददथुः । दत्तवत्यौ स्थः । तानि मह्यमपि ददाथामित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उत वाजिनं पुरुनिष्षिध्वानं दधिक्रामु ददथुर्विश्वकृष्टिं ।

ऋजिप्यं श्येनं प्रुषितप्सुमाशुं चर्कृत्यमर्यो नृपतिं न शूरं ॥ २

उत । वाजिनं । पुरुनिःऽसिध्वानं । दधिऽक्रां । ऊं इति ।

ददथुः । विश्वऽकृष्टिं ।

ऋजिप्यं । श्येनं । प्रुषितऽप्सुं । आशुं । चर्कृत्यं । अर्यः ।

नृऽपतिं । न । शूरं ॥ २

उतापि च वाजिनं गमनवंतं । अश्वरूपं वा देवं अग्नेरश्वरूपस्यैव दधिक्राख्यत्वात् । अश्वरूपत्वं ब्राह्मणे समाम्नातं । तानग्निरश्वो भूत्वाभ्यद्रवदिति । पुरुनिष्षिध्वानं पुरूणां बहूनां शत्रूणां निषेद्धारं दधिक्रां । दधदश्वं धारयन् क्रामतीति दधिक्राः । तमेतन्नामकं देवं । उः पूरणः । विश्वकृष्टिं । विश्वाः कृष्टयो रक्षणीयाः सेवका वा मनुष्या यस्य तं । ऋजिप्यं । ऋज्वाप्नोति गच्छत्यृजिप्यः । तं श्येनं शंसनीयगमनं प्रुषिप्सुं दीप्तरूपमाशुं व्याप्तं शीघ्रगमनं वार्योऽरिचर्कृत्य कर्तनशीलं शूरं नृपतिं न राजानमिव स्थितं देवं द्यावापृथिव्यौ ददथुः । धारयतः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यं सीमनु प्रवतेव द्रवंतं विश्वः पूरुर्मदति हर्षमाणः ।

पड्भिर्गृध्यंतं मेधयुं न शूरं रथतुरं वातमिव ध्रजंतं ॥ ३

यं । सीं । अनु । प्रवताऽइव । द्रवंतं । विश्वः । पूरुः ।

मदति । हर्षमाणः ।

पट्ऽभिः । गृध्यंतं । मेधऽयुं । न । शूरं । रथऽतुरं ।

वातंऽइव । ध्रजंतं ॥ ३

यं दधिक्रां विश्वः पूरुः सर्वोऽपि मनुष्यो हर्षमाणो हृष्यन् हर्षयन्वा मदति स्तौति । तं देवं द्यावापृथिव्यौ ददथुरिति संबंधः । स देवो विशेष्यते । सीं सर्वतः प्रवता प्रवणवता निम्नेन मार्गेणोदकमिवानुक्रमेण द्रवंतं गच्छंतं पड्भिः पादैर्गृध्यं-

तमभिकांक्षंतं दिशो लंघितुं । तत्र दृष्टांतः । सेधयुं न शूरं । संग्रामेच्छुं शूरमिव । यद्वा वत्सक्रमणेच्छमश्वव्यादिकमिव । रथतुरं रथेन गच्छंतं वातमिव भ्रजंतं शीघ्रगं वायुमिव । उक्तविशेषणविशिष्टानुदकशूरवायून्यथा सर्वो जनः स्तौति तथा यं देवं स्तौति तं ददृशुरित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यः स्मारुंधानो गध्या समत्सु सनुतरश्चरति गोषु गच्छन् ।
आविर्ऋजीको विदथा निचिक्यत्तिरो अरतिं पर्याप आयोः ॥ ४

यः । स्म । चारुऽधानः । गध्या । समत्ऽसु । सनुऽतरः । चरति । गोषु । गच्छन् ।
आविःऽऋजीकः । विदथा । निऽचिक्यत् । तिरः । अरतिं । परि । आपः । आयोः ॥ ४

यः स्म यः खलु देवो गध्या गध्यानि । गध्यतिर्मिश्रीभावकर्मेति निरुक्तं । मिश्र-यितव्यानि फलानि समत्सु संग्रामेष्वारुंधानः सर्वतो निरोधयन् सनुतरः संभक्तृतरो गोषु सर्वासु दिक्षु गोषु वा निमित्तभूतेषु गच्छंश्चाविर्ऋजीक आविर्भूतसाधन आविर्भूतस्तुक्को वा विदथानि ज्ञातव्यानि निचिक्यत् । पश्यतिकर्मैतत् । जानन् अरतिमरणं दुःखमभिगंतारमरिं वा परि सर्वतस्तिरश्चरति निरस्करोति । कस्यारतिमिति । आपो व्याप्तस्य स्तोतुरायोर्मनुष्यस्य यजमानस्य ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उत स्मैनं वस्त्रमथिं न तायुमनु क्रोशंति क्षितयो भरेषु ।
नीचायमानं जसुरिं न श्येनं श्रवश्चाच्छा पशुमच्च यूथं ॥ ५

उत । स्म । एनं । वस्त्रऽमथिं । न । तायुं । अनु । क्रोशंति । क्षितयः । भरेषु ।

नीचा । अयमानं । जसुरिं । न । श्येनं । श्रवः । च ।

अच्छं । पशुऽमत् । च । यूथं ॥ ५

उत स्म अपि खल्वेनं दधिक्रां भरेषु संग्रामेषु वस्त्रमथिं तायुं न वस्त्रमाथिनं तस्करमिव । तं दृष्ट्वा क्षितयो मनुष्या यथा क्रोशंति तद्वद्वैरिणोऽनुक्रोशंति । किंच नीचा नीचैरयमानं गच्छंतं जसुरिं न श्येनं क्षुधितं श्येनं पक्षिनमिव । तं यथा दृष्ट्वा पक्षिणः पलायंते तद्वत् । श्रवोऽन्नं कर्त्तिं वा पशुमद्यूथं चाच्छाभिलक्ष्य गच्छंत-मेनमनुक्रोशंतीति संबंधः । अपि स्मैनं वस्त्रमथिमिव वस्त्रमाथिनमित्यादिनिरुक्त-मत्रानुसंधेयं । नि० ४. २४. ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तम एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत स्मासु प्रथमः सरिष्यन्नि वेवेति श्रेणिभी रथानां ।

स्रजं कृण्वानो जन्यो न शुभ्वा रेणुं रेरिहत्किरणं ददश्वान् ॥ ६

उत । स्म । आसु । प्रथमः । सरिष्यन् । नि । वेवेति ।

श्रेणिऽभिः । रथानां ।

स्रजं । कृण्वानः । जन्यः । न । शुभ्वा । रेणुं । रेरिहत् ।

किरणं । ददश्वान् ॥ ६

उत स्म अपि च खल्वास्वसुरसेनासु सरिष्यन् सर्तुमिच्छन् प्रथमः प्रतम उत्कृष्टतमो मुख्यः सन् रथानां श्रेणिभी राजिभिर्युक्तः सन् निवेवेति । नितरां गच्छति । इतस्ततो धावति । क इवेति । उच्यते । स्रजं । सृज्यत उत्पाद्यते कुसुमनयेति स्रगलंकृतिः । तां कृण्वानो जन्यो न जनेभ्यो हितोऽश्व इव शुभ्वा । शुभ भवतीति शुभ्वा शोभमानः । किरणमास्यगतं खलीनं ददश्वान् रेणुं खुरपादघातजनितं रेरिहत् । भृशं लेढि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत स्य वाजी सहुरिर्ऋतावा शुश्रूषमाणस्तन्वा समर्ये।
तुरं यतीषु तुरयन्नृजिप्योऽधि भ्रुवोः किरते रेणुमृञ्जन् ॥ ७

उत। स्यः। वाजी। सहुरिः। ऋतऽवा। शुश्रूषमाणः।
तन्वा। सऽमर्ये।
तुरं। यतीषु। तुरयन्। ऋजिप्यः। अधि। भ्रुवोः।
किरते। रेणुं। ऋञ्जन् ॥ ७

उत अपि च स्य स उक्तलक्षणो वाजी वेजनवान् गमनवान् समर्ये समरणे सहुरिः सहनशीलः शत्रूणामृतावा सत्यवांस्तन्वा स्वावयवेन खुरादिना स्वतनुं शुश्रूषमाणस्तुरं यतीषु त्वरगामिनीष्वश्वतरसेनासु तुरयन्त्वरयन् ऋजिप्य ऋजुगामी रेणुं धूलिमृंजन्प्रसाधयन्तमेव रेणुं भ्रुवोरध्युपरि किरते। विक्षिपति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत स्मास्य तन्यतोरिव द्योर्ऋघायतो अभियुजो भयन्ते।
यदा सहस्रमभि षीमयोधीद्दुर्वर्तुः स्मा भवति भीम ऋञ्जन् ॥ ८

उत। स्म। अस्य। तन्यतोःऽइव। द्योः। ऋघायतः।
अभिऽयुजः। भयन्ते।
यदा। सहस्रं। अभि। सीं। अयोधीत्। दुःऽवर्तुः। स्म।
भवति। भीमः। ऋञ्जन् ॥ ८

उत स्म अपि च खलु द्योर्दीप्यमानात्तन्यतोः शब्दयितुरशनेरिव ऋघायतो हिंसतोऽस्माद्दधिक्राव्णो भयादभियुजोऽभियोक्तारोऽसुरा भयन्ते। बिभ्यति। किंचायं यदा सीं सर्वतः सहस्रमभ्ययोधीत् संप्रहरेत् तदा ऋंजन् प्रसाधयन्नात्मानं भीमो भयहेतुर्दुर्वर्तुर्दुर्वारश्च भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

उत स्मास्य पनयंति जना जूतिं कृष्टिप्रो अभिभूतिमाशोः ।
उतैनमाहुः समिथे वियंतः परा दधिक्रा असरत्सहस्रैः ॥ ९

उत । स्म । अस्य । पनयंति । जनाः । जूतिं । कृष्टिऽप्रः ।
अभिऽभूतिं । आशोः ।
उत । एनं । आहुः । संऽइथे । विऽयंतः । परा । दधिऽक्राः ।
असरत् । सहस्रैः ॥ ९

उत स्म अपि च खल्वस्य दधिक्राव्णोऽभिभूतिमभिभवित्रीं जूतिं पराभिभूतिमित्यर्थः वा जनाः पनयंति स्तुवंति । कीदृशस्याश्वस्य । कृष्टिप्रः । कृष्टयो मनुष्याः । तेषां पूरकस्याशोर्व्याप्तस्य वेगवतो वा । उतापि चैनं समिथे संग्रामे वियंतो विविधं गच्छंतो जना अयं दधिक्रा देवः सहस्रैरनुचरैः परिवृतः परासरदिति कस्मान्चि-च्छायान्यान् हंतुं गत इत्याहुः । यद्वा । एनमेवमाहुः । वियंतः शत्रवः परा । अयंतीति शेषः । दधिक्राः सहस्रैरसरत् गच्छतीति ॥

पवित्रेष्टावा दधिक्रा इति दधिक्राव्णो याज्या । तथा च सूत्रितं दधिक्राव्णो अकारिषमा दधिक्राः शवसा पंच कृष्टीः आ० २. १०. । इति ॥

॥ सैषा दशमी ॥

आ दधिक्राः शवसा पंच कृष्टीः सूर्य इव ज्योतिषापस्ततान ।
सहस्रसाः शतसा वाज्यर्वा पृणक्तु मध्वा समिमा वचांसि ॥ १०

आ । दधिऽक्राः । शवसा । पंच । कृष्टीः । सूर्यःऽइव ।
ज्योतिषा । अपः । ततान ।
सहस्रऽसाः । शतऽसाः । वाजी । अर्वा । पृणक्तु । मध्वा ।
सं । इमा । वचांसि ॥ १०

यो दधिक्रा देवः शवसा बलेन पंच कृष्टीः पंच जनान् देवमनुष्यासुररक्षःपितृसंज्ञकान्निषादपंचमान् चतुरो वर्णान्वा सूर्यो ज्योतिषा तेजसा यथा जगदावृणोति तद्वदय उदकान्याततान आतनोति सहस्रसाः शतसाः शतानां सहस्राणां च दाता वाजी वेजनवानश्वरूपधृग्बलः स देवो मध्वा मधुना मधुरेण फलेनेमान्युक्तानि स्तुतिवचांसि संपृणक्तु । संयोजयतु ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे द्वादशो वर्गः ॥

आशुं दधिक्रामिति षडृचं सप्तमं सूक्तं । आदितः पंच त्रिष्टुभः षष्ठ्यनुष्टुप् । ऋषिर्वामदेवः । पूर्वसूक्ते चोक्तत्वादेतदपि दाधिक्रं । तथा चानुक्रांतं । आशुं षड्त्यानुष्टुबिति । सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आशुं दधिक्रां तमु नु ष्टवाम दिवस्पृथिव्या उत चर्किराम ।
उच्छंतीर्मामुषसः सूदयंत्वति विश्वानि दुरितानि पर्षन् ॥ १

आशुं । दधिऽक्रां । तं । ऊं इति । नु । स्तवाम । दिवः ।
पृथिव्याः । उत । चर्किराम ।
उच्छंतीः । मां । उषसः । सूदयंतु । अति । विश्वानि ।
दुःऽइतानि । पर्षन् ॥ १

आशुं शीघ्रगामिनं तमु तमेव दधिक्रां देवं नु क्षिप्रं स्तवाम । उतापि च दिवः पृथिव्याश्च सकाशादस्य घासं चर्किराम । विक्षिपाम । उच्छंतीस्तमो विवासयंतीरुषसो मां प्रति सूदयंतु । रचंतु फलानि । विश्वानि दुरिता दुरितान्यतिपर्षन् । अतिपारयंतु । अन्यदेवताकेषु मंत्रेष्वन्यदेवतास्तुतिस्तासां निपातभाक्त्वाच्च विरुध्यते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

महश्चर्कर्म्यर्वतः क्रतुप्रा दधिक्राव्णः पुरुवारस्य वृष्णः ।
यं पूरुभ्यो दीदिवांसं नाग्निं ददथुर्मित्रावरुणा ततुरिं ॥ २

महः। चर्कर्मि। अर्वतः। क्रतुऽप्राः। दधिऽक्राव्णः।

पुरुऽवारस्य। वृष्णः।

यं। पूरुऽभ्यः। दीदिऽवांसं। न। अग्निं। ददथुः।

मित्रावरुणा। ततुरिं॥ २

क्रतुप्राः कर्मणां पूरकोऽहं महो महतोऽर्वतोऽरणवतः पुरुवारस्य बहुभिर्वरणीयस्य वृष्णो वर्षकस्य दधिक्राव्णः स्तुतिं चर्कर्मि। अत्यर्थं करोमि हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ युवां ततुरिं तारकं यं दीदिवांसं नाग्निं दीप्यमानमग्निमिव स्थितं पूरुभ्यो मनुष्येभ्यस्तेषामुपकाराय ददथुः धारयथः॥

॥ अथ तृतीया॥

यो अश्वस्य दधिक्राव्णो अकारीत्समिद्धे अग्ना उषसो व्युष्टौ।

अनागसं तमदितिः कृणोतु स मित्रेण वरुणेना सजोषाः॥ ३

यः। अश्वस्य। दधिऽक्राव्णः। अकारीत्। संऽइद्धे। अग्नौ।

उषसः। विऽउष्टौ।

अनागसं। तं। अदितिः। कृणोतु। सः। मित्रेण।

वरुणेन। सऽजोषाः॥ ३

यो यजमानोऽश्वस्याश्वरूपस्य व्याप्तस्य वा दधिक्राव्णः स्तुतिमुषसो व्युष्टौ प्रभाते सत्यग्नौ समिद्धे स.अकारीत् अकार्षीत् मित्रेण वरुणेन चाहोरात्राभिमानिदेवाभ्यां सजोषाः समानप्रीतिरदितिरखंडनीया दधिक्रास्तं यजमानमनागसं कृणोतु। करोतु॥

॥ अथ चतुर्थी।

दधिक्राव्ण इष ऊर्जो महो यदमन्महि मरुतां नाम भद्रं।

स्वस्तये वरुणं मित्रमग्निं हवामह इंद्रं वज्रबाहुं॥ ४

दधिऽक्राव्णः । इषः । ऊर्जः । महः । यत् । अमन्महि ।

मरुतां । नाम । भद्रं ।

स्वस्तये । वरुणं । मित्रं । अग्निं । हवामहे । इंद्रं ।

वज्रऽवाहुं ॥ ४

इषोऽन्नस्य साधकस्योर्जो बलसाधकस्य महो महतो दधिक्राव्णो देवस्य मरुतां स्तोतॄणां स्वभूतं भद्रं कल्याणं नाम नामरूपमस्ति यत्तदमन्महि । स्तुमः । किंचात्र निपातभाजो वरुणादींश्च स्वस्तये क्षेमाय हवामहे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्रमिवेदुभये वि ह्वयंत उदीराणा यज्ञमुपप्रयंतः ।

दधिक्रामु सूदनं मर्त्याय ददथुर्मित्रावरुणा नो अश्वं ॥ ५

इंद्रंऽइव । इत् । उभये । वि । ह्वयंते । उत्ऽईराणाः । यज्ञं ।

उपऽप्रयंतः ।

दधिऽक्रां । ऊं इति । सूदनं । मर्त्याय । ददथुः ।

मित्रावरुणा । नः । अश्वं ॥ ५

इंद्रमिवेनं दधिक्रामुदीराणा युद्धायोद्योगं कुर्वंतो यज्ञमुपप्रयंतो यज्ञमुपक्रम्य प्रवर्तमानाश्चोभये विह्वयंते । आह्वयंति । यं मर्त्याय मर्त्यस्य सूदनं प्रेरकमश्वमश्वरूपं दधिक्रां देवं हे मित्रावरुणा नोऽस्माकमर्थाय ददथुः धारयथः तं विह्वयंते । उभय इत्यत्र स्तोतृयष्टृभेदेन वोभयविधत्वमवगंतव्यं ॥

दधिक्राव्णो अकारिषमिति षष्ठो पविताद्या अनुवाकः । सूत्रितं च । दधिक्राव्णो अकारिषमा दधिक्राः शवसा पंच कृष्टीः । आ० २. १२. । इति ॥ दधिद्रप्सभक्षणेऽप्येषा । दधिक्राव्णो अकारिषमित्याग्नीध्रीये दधिद्रप्सान् भक्षयंति । आ० ३. १२. । इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ सैषा षष्ठी ॥

दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ।

सुरभि नो मुखा करत्प्र ण आयूंषि तारिषत् ॥ ६

दधिऽक्राव्णः । अकारिषं । जिष्णोः । अश्वस्य । वाजिनः ।

सुरभि । नः । मुखा । करत् । प्र । नः । आयूंषि ।

तारिषत् ॥ ६

दधिक्राव्णो देवस्य स्तुतिमकारिषं । करवाणि । जिष्णोर्जयशीलस्याश्वस्य व्यापकस्य वाजिनो वेगवतः । स देवोऽस्माकं मुखा मुखानि चक्षुरादींद्रियाणि सुरभि सुरभीणि करत् । करोतु । नोऽस्माकमायूंषि प्रतारिषत् । प्रवर्धयतु । प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे त्रयोदशो वर्गः ॥

दधिक्राव्ण इदिति पंचर्चमष्टमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं दाधिक्रं । आद्या त्रिष्टुप् शिष्टा जगत्यः । हंसः शुचिषदित्येषा सूर्यदेवताका । तथा चानुक्रमणिका । दधिक्राव्णः पंच चतस्रोऽंत्या जगत्योऽंत्या सौरीति । सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

दधिक्राव्ण इदु नु चर्किराम विश्वा इन्मामुषसः सूदयंतु ।

अपामग्नेरुषसः सूर्यस्य बृहस्पतेरांगिरसस्य जिष्णोः ॥ १

दधिऽक्राव्णः । इत् । ऊं इति । नु । चर्किराम । विश्वाः ।

इत् । मां । उषसः । सूदयंतु ।

अपां । अग्नेः । उषसः । सूर्यस्य । बृहस्पतेः ।

आंगिरसस्य । जिष्णोः ॥ १

दधिक्राव्ण इदु एतन्नामकस्य देवस्यैव स्तुतिं नु क्षिप्रं चर्किराम । स्तुमं करवाम । तां विश्वा इदुषसः सर्वा अपि ताः सूदयंतु । कर्मसु प्रेरयंतु । अग्न्युषआदिदेवतानां स्तुतिं करवाणीति शेषः । तासामपि निपातभाक्त्वात् स्तुतिरविरुद्धा ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सत्वा भरिषो गविषो दुवन्यसच्छ्रवस्यादिष उषसंस्तुरण्यसत् ।
सत्यो द्रवो द्रवरः पतंगरो दधिक्रावेषमूर्जं स्वर्जनत् ॥ २

सत्वा । भरिषः । गोऽइषः । दुवन्यऽसत् । श्रवस्यात् ।
इष । उषसः । तुरण्यऽसत् ।
सत्यः । द्रवः । द्रवरः । पतंगरः । दधिऽक्रावा । इषं । ऊर्जं ।
स्वः । जनत् ॥ २

सत्वा गंता भरिषो भरणकुशलो गविषो गवां प्रेरक एष्टा वा दुवन्यसत् । दुवः परिचरणमिच्छंतो दुवन्याः । तेषु सीदतीति दुवन्यसत् । इष इष्यमाणाया उषसः संबंधिनि काल इत्यर्थः । यद्वा इष एष्टा एषणीयो वा । श्रवस्यात् । श्रवस्येत् । अन्नमिच्छेत् । किंच तुरण्यसत् । त्वरया सीदतीति तुरण्यसत् । सत्यः सत्यं तायमानो द्रवो गंता द्रवरः प्रकृष्टवेगवान् पतंगरः । पतनेनोत्प्लवनेन पतनं पतंगः । तद्वान् पतंगरः । उक्तलक्षणो दधिक्रावा देव इषमन्नमूर्जं बलं स्वः स्वर्गं च जनत् । जनयेत् । उत्पादयेत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत स्मास्य द्रवतस्तुरण्यतः पर्णं न वेरनु वाति प्रगर्धिनः ।
श्येनस्येव ध्रजतो अंकसं परि दधिक्राव्णः सहोर्जा तरित्रतः ॥ ३

उत । स्म । अस्य । द्रवतः । तुरण्यतः । पर्णं । न । वेः ।
अनु । वाति । प्रऽगर्धिनः ।

श्येनस्यऽइव। ध्रजतः। अंकसं। परि। दधिऽक्राव्णः। सह।

ऊर्जा। तरित्रतः॥ २

उत स्म अपि च खलु द्रवतो गच्छतस्तुरण्यतस्त्वरमाणस्य प्रगर्धिनः प्रकर्षेणाभिकांक्षतोऽस्य देवस्य गतिं वेगं तुः पश्चिमं पर्णं न गमनं पतनं वानुवृत्त्य यथा वात्यन्ये पक्षिणस्तद्वदनुवाति सर्वो वेगवान् जनः। सर्वेषामपि शीघ्रगामीत्यर्थः। किंच ध्रजतो गच्छतस्तरित्रतस्तारयतोऽन्यान्॥ अंतर्भावितण्यर्थोऽयं॥ श्येनस्येवांकसं पादाधारखुरःप्रदेशं वा परि परितः ऊर्जा बलेन निमित्तेन।न्नार्थं वा सहैकीभूय। संघेन गच्छंतीति शेषः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धो

अपिकक्ष आसनि।

क्रतुं दधिक्रा अनु संतवीत्वत्पथामंकांस्यन्वापनीफणत्॥ ४

उत। स्यः। वाजी। क्षिपणिं। तुरण्यति। ग्रीवायां।

बद्धः। अपिऽकक्षे। आसनि।

क्रतुं। दधिऽक्राः। अनु। संऽतवीत्वत्। पथां। अंकांसि।

अनु। आऽपनीफणत्॥ ४

उतापि च स्य स वाजी वेजनवानश्वरूपो देवो ग्रीवायां गरणसाधनायां कंठे बद्धोऽपिकक्षे कक्षप्रदेशे आसन्यास्ये च बद्धः। बद्धपल्ययंकस्योक्तेषु स्थानेषु पाशबंधाः संभवंति। एवं बद्धः क्षिपणिं क्षेपणमनु तुरण्यति। त्वरयति गंतुं। किंचायं दधिक्रा देवः क्रतुं कर्म प्रज्ञां वान्वनुसृत्य संतवीत्वत् प्रवृद्धबलवान् सन् पथां मार्गाणामंकांसि कुटिलान्यनुसृत्यापनीफणत्। सर्वतो भृशं गच्छति॥ फणतेर्गत्यर्थस्य यङ्लुकीदं रूपं॥ अपि स वाजी वेजनवानित्यादिनिरुक्तमनुसंधेयं। नि० २, २८॥

दशरात्रे षष्ठेऽहनि तृतीयसवने मैत्रावरुणशस्त्रे हंसः शुचिषदित्येषा। आह्वय

दूरोहणं रोहेद्धंसः शुचिषदिति पच्छोऽर्धर्चशः । आ० ८. २. । इति सूत्रं । न्यासं विनियोगमाह शौनकः । हंसः शुचिषदित्यृचा शुचिरोचेद्दिवाकरं । अंतकाले जपन्नेति ब्रह्मणः सद्म शाश्वतं । ऋग्वि० २. १३. । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

हंसः शु॑चि॒षद्वसु॑रंतरि॒क्षस॒द्धोता॑ वेदि॒षदति॑थिर्दु॒रो॒ण॒सत् ।
नृ॒षद्व॑र॒सदृ॑त॒सद्व्यो॑म॒सद॒ब्जा गो॒जा ऋ॑त॒जा अ॑द्रि॒जा ऋ॒तं ॥ ५

हं॒सः । शु॒चि॒ऽसत् । वसुः॑ । अं॒त॒रि॒क्ष॒ऽसत् । होता॑ । वे॒दि॒ऽसत् ।
अति॑थिः । दु॒रो॒ण॒ऽसत् ।
नृ॒ऽसत् । व॒र॒ऽसत् । ऋ॒त॒ऽसत् । व्यो॒म॒ऽसत् । अ॒प्ऽजाः ।
गो॒ऽजाः । ऋ॒त॒ऽजाः । अ॒द्रि॒ऽजाः । ऋ॒तं ॥ ५

अनया सौर्यर्चा य एषोऽंतरादित्ये हिरण्मयः पुरुषो दृश्यते हिरण्यश्मश्रुरित्यादिश्रुत्युक्तो मंडलाभिमानी देवोऽस्ति यश्च सर्वप्राणिचित्तरूपस्थितः परमात्मा यच्च निरस्तसमस्तोपाधिकं परं ब्रह्म तत्सर्वमेकमेवेति प्रतिपाद्यते ॥ हंसः । हंतिर्गत्यर्थः । सर्वत्र सर्वदा गंता योऽहं सोऽसावित्यादिश्रुत्युक्तप्रकारेणैकीकृत्योपास्यः परमात्मत्वप्रतिपाद्य आदित्यः । स च शुचौ दीप्ते द्युलोके सीदतीति शुचिषत् । अथ यदतः परो दिवो ज्योतिर्दीप्यत इत्यादिश्रुतेः । अनेन द्युस्थान आदित्य प्रतिपादितः । स एव मध्यस्थानो वायुरित्याह । वसुः सर्वस्य वासयिता वायुः । स चांतरिक्षसदंतरिक्षसंचारी । अथ तस्यैव क्षितिस्थानवैदिकाग्निरूपतामाह । होता देवानामाह्वाता होमनिष्पादको वा वेदिषद्वेद्यां गार्हपत्यादिरूपेण स्थितः अतिथिरतिथिवत्सर्वदा पूज्योऽग्निः । दुरोणसत् । दुरोणं गृहनाम । तत्र पाकादिसाधनत्वेन स्थितः । अनेन लौकिकाग्न्यात्मकत्वमुक्तं । नृषत् । नृषु मनुष्येषु चैतन्यरूपेण सीदतीति नृषत् । अनेन परमात्मरूपत्वमुक्तं । पुनरप्यादित्यात्मतामाह । वरसत् । वरे वरणीये मंडले सीदतीति वरसदादित्यः । वरं वा एतन्मृत्युना यश्चिन्नेष आसन्नस्तपतीति हि श्रूयते । ऋतं सत्यं ब्रह्म यज्ञो वा । तत्र सीदतीत्यृतसदग्निः । व्योमांतरिक्षं । तत्र सीदतीति व्योमसद्वायुः । इदानीमादित्यतोच्यते । अब्जा उदकेषु जातः । उदकमध्ये खल्वयं जायते । गोजा गोषु रश्मिषु जातः ऋतं सत्यं ।

सर्वैर्हंश्यत्वेन सूत्यजातः । न ह्यसाविंद्रादिवत्परोक्षो भवति । यद्वोदकेषु वैद्युतरूपेण वाडवरूपेण वा जातः । अद्रिजा अद्रावुदयाचले जातः । एवं महानुभाव आदित्य ऋतं सत्यमबाध्यं सर्वाधिष्ठानं ब्रह्मतत्त्वं । तद्रूपो ह्यसावेव । आदित्यस्योक्तरूपत्वं हंसः शुचिषदित्येष वै हंसः शुचिषदित्यादिना ब्राह्मणे । ऐ० ब्रा० ४. २०. । समाम्नातं ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे चतुर्दशो वर्गः ॥

इंद्रा को वामित्येकादशर्चं नवमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रावरुणं । तथानुक्रमणिका । इंद्रा को वामेकादशैंद्रावरुणं त्विति ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने मैत्रावरुणशस्त्रेषु स्तोमवृद्धावावापार्थमेतदादिसूक्तद्वयमिंद्रा को वामिति सूक्ते । आ० ७. ९. । इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्रा को वां वरुणा सुम्नमाप स्तोमो हविष्माँ अमृतो न होता ।
यो वां हृदि क्रतुमाँ अस्मदुक्तः पस्पर्शदिंद्रावरुणा नमस्वान् ॥ १

इंद्रा । कः । वां । वरुणा । सुम्नं । आप । स्तोमः ।
हविष्मान् । अमृतः । न । होता ।
यः । वां । हृदि । क्रतुऽमान् । अस्मत् । उक्तः । पस्पर्शत् ।
इंद्रावरुणा । नमस्वान् ॥ १

हे इंद्रा हे वरुणा हे इंद्रावरुणौ । परस्परापेक्षया द्विवचनं । वां युवयोः सुम्नं सुखं कः स्तोमो हविष्मान् हविर्भिरुपेतः सोमाज्यादिप्रदेयद्रव्योपेतं कतमत् स्तोत्रं सुम्नमाप फलकत्वेन प्राप्नुयादित्यर्थः । यद्वा हविष्मानित्येतदुत्तरत्र योज्यं । हविष्मान् हविर्युक्तोऽमृतोऽमरणलक्षणः स्वर्गसाधनो होताग्निरिव । स यथा तथायं स्तोमो हे इंद्रावरुणौ वां युवयोर्हृदि हृदये क्रतुमान्प्रज्ञोपेतोऽस्मदस्मत्सकाशादुक्त उदितो नमस्वान्हविष्मान्नमस्कारोपेतो वा पस्पर्शत् । हृदयंगमो भवेत् । स क इति स्तोमप्रशंसा ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इंद्रा ह यो वरुणा चक्र आपी देवौ मर्तः सख्याय प्रयस्वान् ।
स हंति वृत्रा समिथेषु शत्रूनवोभिर्वा महद्भिः स प्र शृण्वे ॥ २

इंद्रा । ह । यः । वरुणा । चक्रे । आपी इति । देवौ ।
मर्तः । सख्याय । प्रयस्वान् ।
स । हंति । वृत्रा । संऽइथेषु । शत्रून् । अवःऽभिः । वा ।
महत्ऽभिः । सः । प्र । शृण्वे ॥ २

इंद्रावरुणेंद्रावरुणौ देवौ यो मर्तो मरणधर्मा प्रयस्वान् हविर्लक्षणान्नवान् सन् सख्याय सखित्वायापी बंधू चक्रे करोति स मर्तो वृत्रा आवरकाणि पापानि हंति। तथा समिथेषु संग्रामेषु शत्रून् हंति। वाशब्दश्चार्थे। महद्भिरवोभी रक्षणैः स नरः प्र शृण्वे। प्रकृष्टं श्रूयते। विख्यातो भवति॥

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्रा ह रत्नं वरुणा धेष्ठेत्था नृभ्यः शशमानेभ्यस्ता ।
यदी सखाया सख्याय सोमैः सुतेभिः सुप्रयसा मादयैते ॥ ३

इंद्रा । ह । रत्नं । वरुणा । धेष्ठा । इत्था । नृऽभ्यः ।
शशमानेभ्यः । ता ।
यदि । सखाया । सख्याय । सोमैः । सुतेभिः । सुऽप्रयसा ।
मादयैते इति ॥ ३

हे इंद्रावरुणौ ता। हेति प्रसिद्धौ। तौ खलु देवावित्थेत्थं नृभ्यो मनुष्येभ्यः शशमानेभ्यः शंसमानेभ्यः स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं रत्नं रमणीयं धनं धेष्ठा दातृतमौ। भवत इति शेषः। यदि सखाया परस्परं यजमानस्य वा सखिभूतौ सख्याय सखिकर्मणे

सखित्वाय सुतेभिरभिषुतैः सोमैः सुप्रयसा शोभनसोमान्नवंतौ मादयेते तर्हि रत्नानां दातारौ भवतः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इंद्रा युवं वरुणा दिद्युमस्मिन्नोजिष्ठमुग्रा नि वधिष्टं वज्रं ।

यो नो दुरेवो वृकतिर्दभीतिस्तस्मिन्मिमाथामभिभूत्योजः ॥ ४

इंद्रा । युवं । वरुणा । दिद्युं । अस्मिन् । ओजिष्ठं । उग्रा ।

नि । वधिष्टं । वज्रं ।

यः । नः । दुःऽएवः । वृकतिः । दभीतिः । तस्मिन् । मिमाथां ।

अभिऽभूति । ओजः ॥ ४

हे इंद्रा इंद्रौ वरुणा वरुणौ हे उग्रा उग्रौ । अत्र सर्वत्र परस्परापेक्षया द्विवचनं प्र मित्रयोर्वरुणयोः । ऋग्वे० ७. ६६. १. । इतिवत् । यद्वा छांदसत्वाद्व्यवहित-व्याख्यानङ् । अस्मिन् शत्रौ दिद्यु दीप्तमोजिष्टमतिशयेन तेजोवद्वज्रमायुधं निवधिष्टं । वधार्थं प्रेरयतमित्यर्थः । यः शत्रुर्नोऽस्माकं दुरेवो दुःप्रापो वृकतिरतिशयेनादाता दभीतिर्हिंसकस्तस्मिन् शत्रावभिभूत्यभिभावुकमोजो बलं मिमाथां । कुरुतमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्रा युवं वरुणा भूतमस्या धियः प्रेतारा वृषभेव धेनोः ।

सा नो दुहीयद्यवसेव गत्वी सहस्रधारा पयसा मही गौः ॥ ५

इंद्रा । युवं । वरुणा । भूतं । अस्याः । धियः । प्रेतारा ।

वृषभाऽइव । धेनोः ।

सा । नः । दुहीयत् । यवसाऽइव । गत्वी । सहस्रऽधारा ।

पयसा । मही । गौः ॥ ५

हे इंद्रावरुणा इंद्रावरुणौ युवं युवामस्मा धियः स्तुत्याः प्रेतारा प्रीणयितारौ भूतं । भवतं । वृषभा सेक्तारौ वृषभौ धेनोरिव । सा स्तुतिरूपा धेनुर्नोऽस्माकं दुहीयत् । दुह्येत् । कामान् पूरयेत् । यवसा तृणादिघासेन निमित्तेन गत्वी गत्वा पयसा सहस्रधारा मही महती गौरिव ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तोके हिते तनय उर्वरासु सूरो दृशीके वृषणश्च पौंस्ये ।

इंद्रा नो अत्र वरुणा स्यातामवोभिर्दस्मा परितक्म्यायां ॥ ६

तोके । हिते । तनये । उर्वरासु । सूरः । दृशीके । वृषणः ।

च । पौंस्ये ।

इंद्रा । नः । अत्र । वरुणा । स्यातां । अवःऽभिः । दस्मा ।

परिऽतक्म्यायां ॥ ६

इंद्रावरुणौ देवौ नो हिते तोके पुत्रे तनये तत्पुत्रे चोर्वरासु सस्याढ्यासु भूमिषु निमित्तभूतासु सूरः प्रेरकस्य सूर्यस्य दृशीके चिरकालदर्शनाय । चिरजीवनायेत्यर्थः । तथा वृषणः सेक्तुर्मम पौंस्ये च पुंस्त्वाय च पुनरपि प्रजननसामर्थ्याय च दस्मा शत्रूणां हिंसकौ संतौ नोऽस्माकमवोभीं रक्षणैः सह परितक्म्यायां परितकने निमित्तभूते सति । यद्वा रात्रिनामैतत् । रात्रौ हिंसकानां वधाय स्यातां । भवेतां ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

युवामिद्ध्यवसे पूर्व्याय परि प्रभूती गविषः स्वापी ।

वृणीमहे सख्याय प्रियाय शूरा मंहिष्ठा पितरेव शंभू ॥ ७

युवां । इत् । हि । अवसे । पूर्व्याय । परि । प्रभूती इति

प्रऽभूती । गोऽइषः । स्वापी इति सुऽआपी ।

वृणीमहे । सख्याय । प्रियाय । शूरा । मंहिष्ठा ।

पितराऽइव । शंभू इति शंऽभू ॥ ७

हे इंद्रावरुणौ गविषो गा इच्छंतो वयं युवामित् । हीति पादपूरणः । युवामेव पूर्व्याय पुरातनाय युवाभ्यां कृतायास्मै रक्षणाय । वृणीमह इति संबंधः । प्रभूती प्रभवंतौ स्वापी शोभनबंधुभूतौ : आपिरिति बंधुः । यद्वा सुष्ठु व्यापनशीलौ शूरा विक्रांतौ मंहिष्ठातिशयेन पूज्यौ युवां सख्याय समानख्यानाय प्रियाय च परि वृणीमहे । परितः प्रार्थयामहे । शंभू सुखस्य भावयितारौ पितरेव पितरौ पुत्राय तद्वत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ता वां धियोऽवसे वाजयंतीराजिं न जग्मुर्युवयूः सुदानू ।

श्रिये न गाव उप सोममस्थुरिंद्रं गिरो वरुणं मे मनीषाः ॥ ८

ताः । वां । धियः । अवसे । वाजऽयंतीः । आजिं । न ।

जग्मुः । युवऽयूः । सुदानू इति सुऽदानू ।

श्रिये । न । गावः । उप । सोमं । अस्थुः । इंद्रं । गिरः ।

वरुणं । मे । मनीषाः ॥ ८

सुदानू शोभनफलदातारौ हे देवौ वां युवां वाजयंती रत्नमिच्छंत्यो धियः स्तुतयो जग्मुः । गच्छंति । युवयूर्युवां कामयमानाः पत्तय आजिं न संग्राममिव । किंच श्रिये दध्यादिश्रयणाय गावः सोमं न सोममिवेंद्रं वरुणं च मे मदीया मनीषा मनस ईश्वरा गिरः स्तुतय उपास्थुः । तिष्ठंति । शोभयंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

इमा इंद्र वरुणं मे मनीषा अग्मन्नुप द्रविणमिच्छमानाः ।

उपेमस्थुर्जोष्टार इव वस्वो रघ्वीरिव श्रवसो भिक्षमाणाः ॥ ९

इमाः । इंद्रं । वरुणं । मे । मनीषाः । अग्मन् । उपं ।

द्रविणं । इच्छमानाः ।

उपं । ईं । अस्थुः । जोष्टारःऽइव । वस्वः । रघ्वीःऽइंव ।

श्रवसः । भिक्षमाणाः ॥ ७

इंद्रं वरुणं च मे मम मनीषाः स्तुतयो द्रविणमिच्छमानाः सत्य उपाग्मन् । उपगच्छंति । जोष्टारः सेवका वस्वो धनस्य लाभाय धनिकं स्वामिनमिव । रघ्वीरिव लघ्व्य इव श्रवसोऽन्नस्यांशं भिक्षमाणा एनमिंद्रं वरुणं चोपास्थुः उपतिष्ठंते ॥

॥ अथ दशमी ॥

अश्व्यस्य त्मना रथ्यस्य पुष्टेर्नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।

ता चक्राणा ऊतिभिर्नव्यसीभिरस्मत्रा रायो नियुतः

सचंता ॥ १०

अश्व्यस्य । त्मना । रथ्यस्य । पुष्टेः । नित्यस्य । रायः ।

पतयः । स्याम ।

ता । चक्राणौ । ऊतिऽभिः । नव्यसीभिः । अस्मऽत्रा । रायः ।

निऽयुतः । सचंता ॥ १०

अश्व्यस्याश्वसमूहस्य रथ्यस्य रथरूपस्य रथार्हस्य वा पुष्टेः पोषस्य नित्यस्याविचलितस्य रायो धनस्य त्मनात्मना स्वयमेवाप्रयत्नेन पतयः स्याम । ता तौ देवौ चक्राणा चंक्रममाणौ गंतारौ । भवतमिति शेषः नव्यसीभिर्नूतनाभिरूतिभी रक्षाभिरस्मत्रास्मासु नियुतोऽश्वा रायो धनानि च सचंतां । सेवंतां ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ नो बृहंता बृहतीभिरूती इंद्र यातं वरुण वाजसातौ ।

यद्दिद्यवः पृतनासु प्रक्रीळान्तस्य वां स्याम सनितार आजेः ॥ ११

आ । नः । वृहंता । बृहतीभिः । ऊती । इंद्र । यातं । वरुण ।
वाजऽसातौ ।
यत् । दिद्यवः । पृतनासु । प्रऽक्रीळान् । तस्य । वां । स्याम ।
सनितारः । आजेः ॥ ११

हे बृहंता महांतौ हे इंद्र हे वरुण बृहतीभिर्महतीभिरूती ऊतिभी रक्षाभिः सहायातं । आगच्छतं । वाजसातौ संग्रामेऽन्नलाभनिमित्तभूते वा यद्यस्मिन्नाजौ संग्रामे पृतनासु सेनासु दिद्यवः आयुधनामैतत् । आयुधानि यत्र संबंधीनि प्रक्रीळान् प्रक्रीडंते तस्य तादृशस्याजेः सनितारः संभक्तारः स्याम । भवेम वां युवयोरनुग्रहात् ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे षोडशो वर्गः ॥

मम द्वितेति दशर्चं दशमं सूक्तं । पुरुकुत्सस्य पुत्रस्त्रसदस्यू राजर्षिः । आद्यासु षट्स्वात्मनः स्तुत्यत्वादात्मा देवता । अवशिष्टानां चतसृणामिंद्रावरुणौ देवता । त्रिष्टुप् छंदः । अत्रानुक्रमणिका । मम द्विता दश त्रसदस्युः पौरुकुत्स्यः षडाद्या आत्मस्तव इति । उक्तो विनियोगः पूर्वसूक्ते ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मम द्विता राष्ट्रं क्षत्रियस्य विश्वायोर्विश्वे अमृता यथा नः ।
क्रतुं सचंते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वव्रेः ॥ १

मम । द्विता । राष्ट्रं । क्षत्रियस्य । विश्वऽआयोः । विश्वे ।
अमृताः । यथा । नः ।
क्रतुं । सचंते । वरुणस्य । देवाः । राजामि । कृष्टेः ।
उपमस्य । वव्रेः ॥ १

क्षत्रियस्य क्षत्रियजात्युत्पन्नस्य विश्वायोः कृत्स्नमनुष्याधीशस्य । ममेत्यात्मनो निर्देशः । द्विता क्षितिस्वर्गभेदेन द्वित्वापन्नं राष्ट्रं । मम त्रसदस्योर्विश्वे सर्वेऽमृता

देवा यथा नोऽस्माकं भवंति तथा राष्ट्रं प्रजाश्चेत्यर्थः । वरूणस्य वारकस्य वरणात्मनो वा क्षुष्टेर्मनुष्यस्य तद्वती वा उपमस्य । अंतिकनामैतत् । सर्वं पामंतिकतमस्य वव्रेः । रूपनामैतत् । रूपवतो मम क्रतुं कर्म सचंते । सेवंते देवाः सर्वेऽपि । अहं च राजामि । राजतिरैश्वर्यकर्मा । सर्वेश्वरो भवामि । यद्वा उपमस्य वव्रेः क्षुष्टे राजामीति योज्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अहं राजा वरुणो मह्यं तान्यसुर्याणि प्रथमा धारयंत ।
क्रतुं सचंते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वव्रेः ॥ २

अहं । राजा । वरुणः । मह्यं । तानि । असुर्याणि ।
प्रथमा । धारयंत ।
क्रतुं । सचंते । वरुणस्य । देवाः । राजामि । कृष्टेः ।
उपमस्य । वव्रेः ॥ २

अहमेव च राजा वरुणो भवामि । मह्यं मदर्थमेव प्रथमा मुख्यानि ता तानि प्रसिद्धान्यसुर्याण्यसुरविघातकानि बलानि धारयंत । अधारयन्देवाः । शिष्टं गतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अहमिंद्रो वरुणस्ते महित्वोर्वी गंभीरे रजसी सुमेके ।
त्वष्टेव विश्वा भुवनानि विद्वान्समैरयं रोदसी धारयं च ॥ ३

अहं । इंद्रः । वरुणः । ते इति । महिऽत्वा । उर्वी इति ।
गभीरे इति । रजसी इति । सुमेके इति सुऽमेके ।
त्वष्टाऽइव । विश्वा । भुवनानि । विद्वान् । सं । ऐरयं ।
रोदसी इति । धारयं । च ॥ ३

अहं त्वष्टेवेंद्र इंद्रोऽस्मि। अहं वरुणश्च। ते महित्वा महित्वेनोर्वी विस्तीर्णे गभीरे दुरवगाहे अवकाशवत्यौ वा सुमेके सुरूपे रजसो द्यावापृथिव्यौ ते अध्यकरोमि। विद्वान् जानन्नहं त्वष्टेव प्रजापतिरिव विश्वा भुवनानि सर्वाणि भूतानि समैरयं। समप्रेरयं। रोदसी द्यावापृथिव्यौ धारयं च। धृतवानस्मि॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अहमपो अपिन्वमुक्षमाणा धारयं दिवं सदन ऋतस्य।

ऋतेन पुत्रो अदितेर्ऋतावोत त्रिधातु प्रथयद्वि भूम॥ ४

अहं। अपः। अपिन्वं। उक्षमाणाः। धारयं। दिवं।

सदने। ऋतस्य।

ऋतेन। पुत्रः। अदितेः। ऋतऽवा। उत। त्रिऽधातु।

प्रथयत्। वि। भूम॥ ४

अहमेवोक्षमाणाः सिंचतीरपोऽपिन्वं। असेचयं। तथा ऋतस्योदकस्यादित्यस्य वा सदने स्थाने निमित्ते सति दिवं द्युलोकं धारयं। यद्वोदकाधारे स्थाने दिवमादित्यं धारयं। अहमेव ऋतेनोदकेन निमित्तेनादितेः पुत्र ऋतावाभूवं। उतापि च भूम व्याप्नमाकाशं त्रिधातु त्रिप्रकारं वि विशेषेण प्रथयत्। मदर्थमेव क्षित्यादिलोकत्रयमकार्षीत्परमेश्वरः॥

॥ अथ पंचमी ॥

मां नरः स्वश्वा वाजयंतो मां वृताः समरणे हवंते।

कृणोम्याजिं मघवाहमिंद्र इयर्मि रेणुमभिभूत्योजाः॥ ५

मां। नरः। सुऽअश्वाः। वाजयंतः। मां। वृताः। संऽअरणे।

हवंते।

कृणोमि । आजिं । मघऽवा । अहं । इंद्रः । इयर्मि । रेणुं ।
अभिभूतिऽओजाः ॥ ५

मां मामेव स्वश्वाः शोभनाश्वा वाजयंतः संग्राममिच्छंतो नरो नेतारो भटा अनुगच्छंतीति शेषः । मामेव वृताः संतः समरणे संग्रामे ह्वयंते । आह्वयंति युद्धार्थं । मघवा धनवानहमिंद्रः सन्नाजिं कृणोमि । करोमि । अभिभूत्योजाः परेषामभिभाविबलोऽहं रेणुमियर्मि प्रेरयामि ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अहं ता विश्वा चकरं नकिर्मा दैव्यं सहो वरते अप्रतीतं ।
यन्मा सोमासो ममदन्यदुक्थोभे भयेते रजसी अपारे ॥ ६

अहं । ता । विश्वा । चकरं । नकिः । मा । दैव्यं । सहः ।
वरते । अप्रतिऽइतं ।
यत् । मा । सोमासः । ममदन् । यत् । उक्था । उभे इति ।
भयेते इति । रजसी इति । अपारे इति ॥ ६

अहं तत्तदस्तुता तानि प्रसिद्धानि विश्वा सर्वाणि चकरं । अकार्षं । अप्रतीतमप्रतिगतं मा मां दैव्यं सहो देवसंबंधि सहो बलं नकिर्वरते । नैव वारयति । यद्यस्मात्सोमासः सोमा मा मां ममदन् अमदयन् यच्चोक्था शस्त्राण्यपि ममदन् तस्मान्मत्तोऽपारे दूरपारे उभे रजसी द्यावापृथिव्यौ भयेते । चलतः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

विदुष्टे विश्वा भुवनानि तस्य ता प्र ब्रवीषि वरुणाय वेधः ।
त्वं वृत्राणि शृण्विषे जघन्वान्त्वं वृताँ अरिणा इंद्र सिंधून् ॥ ७

विदुः। ते। विश्वा। भुवनानि। तस्य। ता। प्र। ब्रवीषि।

वरुणाय। वेधः।

त्वं। वृत्राणि। शृण्विषे। जघन्वान्। त्वं। वृतान्।

अरिणाः। इंद्र। सिंधून्॥ ७

इतः परमिंद्रावरुणयोः स्तुतिः। हे वरुण तस्य ते। कर्मणि षष्ठी। तं त्वां विश्वा सर्वाणि ता तानि भुवनानि भूतजातानि विदुः। जानंति। हे वेधः। स्तोतृनामैतत्। हे स्तोतर्वरुणाय प्रब्रवीषि। वरुणं स्तौषि। हे इंद्र त्वं वृत्राणि वैरिणो जघन्वान् हतवानिति शृण्विषे। श्रूयसे। किंच हे इंद्र त्वं वृतानाच्छन्नान् सिंधून् स्यंदनस्वभावानपः प्रवाहानरिणाः। अगमयः॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्माकमत्र पितरस्त आसन्त्सप्त ऋषयो दौर्गहे बध्यमाने।

त आयजंत त्रसदस्युमस्या इंद्रं न वृत्रतुरमर्धदेवं॥ ८

अस्माकं। अत्र। पितरः। ते। आसन्। सप्त। ऋषयः।

दौःऽगहे। बध्यमाने।

ते। आ। अयजंत। त्रसदस्युं। अस्याः। इंद्रं। न।

वृत्रऽतुरं। अर्धऽदेवं॥ ८

पुरुकुत्सस्य महिषी दौर्गहे बंधनस्थिते। पत्यावराजकं दृष्ट्वा राष्ट्रं पुत्रस्य लिप्सया॥ यदृच्छया समायातान् सप्तर्षीन्पर्यपूजयत्। ते च प्रीताः पुनः प्रोचुर्यजेंद्रावरुणौ भृशं॥ सा चेंद्रावरुणाविष्ट्वा त्रसदस्युमजीजनत्। इतिहासमिमं जानन्नृषिर्ब्रूते ऋचाविह॥ अथास्माकमत्रास्मिन्नराजके देशेऽस्यां पृथिव्यां वा पितरः पालयितार उत्पादकास्त आसन्। अभवन्। एते सप्तर्षयः प्रसिद्धा दौर्गहे दुर्गहस्य पुत्रे पुरुकुत्से बध्यमाने इदं पार्थयंस्मादस्या अस्यै पुरुकुत्सान्यै त्रसदस्युमायजंत

प्रादुरिंद्रावरुणयोरनुग्रहात् । कीदृशं तं । वृत्रतुरं वृत्रस्य मत्रोर्हंतारमर्द्धदेवं देवानामर्द्धे समीपे वर्तमानं । यद्वा देवानामर्द्धभूतमिंद्रं न इंद्रमिव स्थितं पुत्रं दत्तवंत । यद्वर्धेषामर्द्धमिंद्रः प्रति तस्मादिंद्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तम इति तैत्तिरीयकं ॥

॥ अथ नवमी ॥

पुरुकुत्सानी हि वामदाशद्धव्येभिरिंद्रावरुणा नमोभिः ।

अथा राजानं त्रसदस्युमस्या वृत्रहणं ददथुरर्द्धदेवं ॥ ९

पुरुऽकुत्सानी । हि । वां । अदाशत् । हव्येभिः । इंद्रावरुणा ।

नमःऽभिः ।

अथ । राजानं । त्रसदस्युं । अस्याः । वृत्रऽहनं । ददथुः ।

अर्द्धऽदेवं ॥ ९

हे इंद्रावरुणौ पुरुकुत्सानी पुरुकुत्सस्य पत्नी ऋषिप्रेरिता वां युवामदाशत् हि । अप्रीणयत् खलु । हव्येभिर्हविर्भिर्नमोभिः स्तुतिभिश्च । अथ राजानं त्रसदस्युं वृत्रहणमर्द्धदेवमुक्तलक्षणं पुत्रमस्या अस्यै पुरुकुत्सान्यै ददथुः । दत्तवंताविति ॥

॥ अथ दशमी ॥

राया वयं ससवांसो मदेम हव्येन देवा यवसेन गावः ।

तां धेनुमिंद्रावरुणा युवं नो विश्वाहा धत्तमनपस्फुरंतीं ॥ १०

राया । वयं । ससऽवांसः । मदेम । हव्येन । देवाः ।

यवसेन । गावः ।

तां । धेनुं । इंद्रावरुणा । युवं । नः । विश्वाहा । धत्तं ।

अनपऽस्फुरंतीं ॥ १०

राया धनेन मदेन ससवांसो संभक्तारो वयं । हव्येन देवा मोदंतु यवसेन गावः । तां धेनुं प्रीणायित्रीं रयिं हे इंद्रावरुणौ विश्वाहा विश्वस्य हंतारौ युवं युवां नोऽस्माकं धत्तं । कीदृशीं । अनपस्फुरंतीमनपहिंसितां । यद्वा विश्वाहेत्यव्ययं । सर्वदेत्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमेऽष्टादशो वर्गः ॥

क उ श्रवदिति सप्तर्चमेकादशं सूक्तं । सुहोत्रपुत्रौ पुरुमीळ्हाजमीळ्हावृषी । त्रिष्टुप् छंदः । अश्विनौ देवता । तथाचानुक्रमणिका । क उ श्रवत्सप्त पुरुमीळ्हाजमीळ्हौ सौहोत्रौ त्वाश्विनं हि ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराश्विने क्रतौ त्रैष्टुभे छंदसीदमादिके द्वे सूक्ते । धेनुः प्रत्नस्य क उ श्रवत् । आ० ४.१५. । इति सूत्रितत्वात् ।

॥ तत्र प्रथमा ॥

क उं श्रवत्कतमो यज्ञियानां वंदारु देवः कतमो जुषाते ।

कस्येमां देवीममृतेषु प्रेष्ठां हृदि श्रेषाम सुष्टुतिं सुहव्यां ॥ १

कः । ऊं इति । श्रवत् । कतमः । यज्ञियानां । वंदारु ।

देवः । कतमः । जुषाते ।

कस्य । इमां । देवीं । अमृतेषु । प्रेष्ठां । हृदि । श्रेषाम ।

सुऽस्तुतिं । सुऽहव्यां ॥ १

यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानां मध्ये क उ देवः श्रवत् । शृणुयात्स्तुतिं । कतमो देवो वंदारु वंदनीयं स्तोत्रं । कतमो देवो जुषाते । सेवते । कस्य हृदीमां प्रेष्ठां प्रियतरां देवीं द्योतमानां सुहव्यां शोभनाह्वोपेतां शोभनैर्हविर्भिर्युक्तां वा सुष्टुतिममृतेषु श्रेषाम । श्लेषयेम आश्रयेम वा । अश्विनावंतरेण स्तुतेः को देवः स्वामी भवेदिति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

को मृळाति कतम आगमिष्ठो देवानामु कतमः शंभविष्ठः ।

रथं कमाहुर्द्रवदश्वमाशुं यं सूर्यस्य दुहितावृणीत ॥ २

कः । ह्वड़ाति । कतमः । आऽगमिष्ठः । देवानां । ऊं इति ।
कतमः । शंऽभविष्ठः ।

रथं । कं । आहुः । द्रवत्ऽअश्वं । आशुं । यं । सूर्यस्य ।
दुहिता । अवृणीत ॥ २

को ह्वड़ाति । को देवो ह्वडाति । सुखयेदस्मान् । कतमो देव आगमिष्ट आगंतृतमोऽस्मद्यज्ञं प्रति । देवानामु देवानां मध्ये कतमो देवः शंभविष्ठः सुखस्य भावयितृतमः । एवमुक्तगुणविशिष्टः को भवेत् अश्विनावंतरेणेति भावः । कं रथं द्रवदश्वमाशुमाहुः । ब्रुवते । यं रथं सूर्यस्य दुहिता सूर्यस्य पत्न्यवृणीत समभजत् । तं कं रथं वेगवंतमाहुः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

मक्षू हि ष्मा गच्छथ ईवतो द्यूनिंद्रो न शक्तिं परितक्म्यायां ।
दिव आजाता दिव्या सुपर्णा कया शचीनां भवथः शचिष्ठा ॥ ३

मक्षु । हि । स्म । गच्छथः । ईवंतः । द्युन् । इंद्रः । न । शक्तिं ।
परिऽतक्म्यायां ।

दिवः । आऽजाता । दिव्या । सुऽपर्णा । कया । शचीनां ।
भवथः । शचिष्ठा ॥ ३

मक्षु शीघ्रं । हि स्मेति पूरणौ । ईवतो गमनवत आगामिनो द्यून्दिवसान् सुत्यासंबंधिनः प्रतिगच्छथः । इंद्रः शक्तिं न स्वकीयां शक्तिं यथा परितक्म्यायां रात्रावतीतायां प्रदर्शयतीति शेषः । सुत्याहन्युषःकाल इंद्रो यथा गच्छति तद्वद्युवामपि गच्छतमित्यर्थः । दिवो द्युलोकादाजातागतौ दिव्या दिवि भवौ सुपर्णा शोभनगमनौ युवां शचीनां युष्मत्संबंधिनां कर्मणां शक्तीनां वा मध्ये कया शच्या शचिष्ठा शक्तिमत्तरौ शोभनकर्मवंतौ वा भवथः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

का वां भूदुपमातिः कया न आश्विना गमथो हूयमाना।

को वां महश्चित्त्यजसो अभीकं उरुष्यतं माध्वी दस्रा न ऊती ॥ ४

का। वां। भूत्। उपऽमातिः। कया। नः। आ। अश्विना। गमथः। हूयमाना।

कः। वां। महः। चित्। त्यजसः। अभीके। उरुष्यतं। माध्वी इति। दस्रा। न.। ऊती ॥ ४

वां युवयो कोपमातिः। उप समीपे मातिर्मानं गुणानां परिच्छित्तिर्यस्यां सा स्तुतिः का भूत् । भवेत्। कया स्तुत्या हूयमानावाहूयानौ संतौ नोऽस्मानागमथः। आगच्छथः। वां युवयोरभीक आसन्नप्रदेशे महश्चिन्महतस्त्यजसः। त्यज्यते परित्यज्यते सर्वैरिति त्यजः क्रोधः। तस्य सोढ़ा को भवेत्। हे माध्वी मधुरसस्योदकस्य स्रष्टारौ हे दस्रा शत्रूणामुपक्षपयितारावश्विनौ नोऽस्मानूती ऊत्या रक्षयोरुष्यतं। रक्षाकर्मैतत्। रक्षतं॥

॥ अथ पंचमी ॥

उरु वां रथः परि नक्षति द्यामा यत्समुद्रादभि वर्तते वां।

मध्वा माध्वी मधु वां प्रुषायन्यत्सीं वां पृक्षो भुरजंत पक्वाः ॥ ५

उरु। वां। रथः। परि। नक्षति। द्यां। आ। यत्। समुद्रात्। अभि। वर्तते। वां।

मध्वा। माध्वी इति। मधु। वां। प्रुषायन्। यत्। सीं। वां। पृक्षः। भुरजंत। पक्वाः ॥ ५

हे अश्विनौ वां परि द्युलोकस्य परित उरु प्रभूतं नचति। गच्छति। यद्यस्मादा अर्वाक् समुद्रात्समुद्द्रवणसाधादंतरिक्षाद्वां प्रति अभिवर्तते आभिमुख्येन गच्छति। हे माध्वी उक्तलक्षणौ मध्वा मधुरेण पयसा मधु मधुरं सोमरसं प्रपायन्। सिंचंत्य-ध्वर्यवः मद्यस्मात्सो सर्वतो वां युवयोः सोमं पक्वाः पक्वा यथा जुरजंत प्राप्नुवंति तस्मादभिवर्तते वामिति॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सिंधुर्ह वां रसया सिंचदश्वान्घृणा वयोऽरुषासः परि ग्मन्।
तदू षु वामजिरं चेति यानं येन पती भवथः सूर्यायाः॥६

सिंधुः। ह। वां। रसया। सिंचत्। अश्वान्। घृणा। वयः।
अरुषासः। परि। ग्मन्।
तत्। ऊं इति। सु। वां। अजिरं। चेति। यानं। येन।
पती इति। भवथः। सूर्यायाः॥६

वामश्वान् सिंधुः स्यंदमानो मेघ उदकं वा रसया रसेन सिंचत्। असेचयत्। घृणा दीप्त्या वयः पक्षिसदृशा वेतारो वा अश्वा अरुषास आरोचमानाः संतः परि परितो ग्मन्। गच्छंति। वां यानं गमनसाधनं प्रसिद्धो रथोऽजिरं। क्षिप्रनामैतत्। सु सुष्टु चेति। ज्ञायते। येन रथेन सूर्यायाः पति पालयितारौ वोढारौ भवथः स रथश्चेतीति॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इहेह यद्वां समना पपृक्षे सेयमस्मे सुमतिर्वाजरत्ना।
उरुष्यतं जरितारं युवं ह श्रितः कामो नासत्या युवद्रिक्॥७

इहऽइह। यत्। वां। समना। पपृक्षे। सा। इयं।
अस्मे। इति। सुऽमतिः। वाजऽरत्ना।
उरुष्यतं। जरितारं। युवं। ह। श्रितः। कामः। नासत्या।
युवद्रिक्॥७

हे अश्विनौ यद्यस्मात् । यया वा सुमत्या । इहेहास्मिन्नेव यज्ञे समना समान-मनस्कौ । सहायावित्यर्थः । तौ वां युवां सुमत्या पृच्छे स्तुत्या संयोजयामि । सेय-मिदानीं क्रियमाणा सुमतिः शोभनस्तुतिरस्मे अस्माकमेव फलवती भवत्विति शेषः । हे वाजरत्ना रमणीयान्नौ । अन्नं वै वाज इति श्रुतेः । युवं युवां जरितारं गरितारं स्तोतारं मासुवस्यतं । रक्षतं । हे नासत्याश्विनौ कामोऽस्मदीयो युवद्रिक् युवामेव गच्छन् श्रितः प्राप्तः ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तम एकोनविंशो वर्गः ॥

तं वां रथमिति सप्तर्चं द्वादशं सूक्तं । पुरुमीळ्हाजमीळ्हावेव ऋषी । त्रिष्टुप् छंदः । अश्विनौ देवता । तं वामित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तं वां रथं वयमद्या हुवेम पृथुज्रयमश्विना संगतिं गोः ।

यः । सूर्यां वहति वंधुरायुर्गिर्वाहसं पुरुतमं वसूयुं ॥ १

तं । वां । रथं । वयं । अद्य । हुवेम । पृथुऽज्रयं । अश्विना ।

संऽगतिं । गोः ।

यः । सूर्यां । वहति । वंधुरऽयुः । गिर्वाहसं । पुरुऽतमं ।

वसुऽयुं ॥ १

हे अश्विनौ वां युवयो रथं स्तोतारोऽद्य सत्याहनि हुवेम । आह्वयामः । कीदृशं तं । पृथुज्रयं प्रथितवेगं गोः संगतिं संगमयितारं । यो रथः सूर्यां वहति धारयति वंधुरयुः । रथे निवासाधारभूतः काष्ठो वंधुरं तद्वान् । तं गिर्वाहसं गिरां स्तुतीनां वोढारं पुरुतमं वसूयुं वसुमंतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

युवं श्रियमश्विना देवता तां दिवो नपाता वनथः शचीभिः ।

युवोर्वपुरभि पृक्षः सचंते वहंति यत्ककुहासो रथे वां ॥ २

युवं । श्रियं । अश्विना । देवता । तां । दिवः । नपाता ।

वनथः । शचीभिः ।

युवोः । वपुः । अभि । पृक्षः । सचंते । वहंति । यत् ।

ककुहासः । रथे । वां ॥ २

हे दिवो नपातादित्यस्य पुत्रस्थानीयौ द्युलोकस्य वा न पातयितारौ हे अश्विनौ युवं युवां देवता देवते ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ तां प्रसिद्धां श्रियं शचीभिः कर्मभिः शक्तिभिर्वा वनथः । संभजेथे । यद्वा वनतिर्दानार्थः । युवोर्युवयोर्वपुः शरीरं पृक्षोऽन्नानि सोमलक्षणान्यभिसचंते । यद्यदा रथे वां वहंति ककुहासो महांतोऽश्वाः । यद्वा स्तुतयो वां युवां रथे वहंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

को वामद्या करते रातहव्य ऊतये वा सुतपेयाय वार्कैः ।

ऋतस्य वा वनुषे पूर्व्याय नमो येमानो अश्विना ववर्तत् ॥ ३

कः । वां । अद्य । करते । रातऽहव्यः । ऊतये । वा ।

सुतऽपेयाय । वा । अर्कैः ।

ऋतस्य । वा । वनुषे । पूर्व्याय । नमः । येमानः । अश्विना ।

आ । ववर्तत् ॥ ३

को यजमानोऽद्य वां युवयोः करते कुर्यात् स्तुतिमर्कैर्मंत्रै रातहव्यो दत्तसोम ऊतये वा रक्षणाय वा सुतपेयाय सोमपानाय वा । ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य वा पूर्व्याय पुराणाय वनुषे संभजनाय हे अश्विना नमो येमानो नमस्कारं कुर्वाणा क आववर्तत् । आवर्तयेद्यज्ञं प्रति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

हिरण्ययेन पुरुभू रथेनेमं यज्ञं नासत्योप यातं ।
पिबाथ इन्मधुनः सोम्यस्य दधथो रत्नं विधते जनाय ॥ ४

हिरण्ययेन । पुरुभू इति पुरुऽभू । रथेन । इमं । यज्ञं ।
नासत्या । उप । यातं ।
पिबाथः । इत् । मधुनः । सोम्यस्य । दधः । रत्नं । विधते ।
जनाय ॥ ४

हे पुरुभू बहु भवंतौ नासत्याविमं यज्ञं हिरण्ययेन रथेनोपयातं । सोम्यस्य सोमसंबंधिनो मधुनो मधुररसस्य ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ सोमरसं पिबाथः । पिबथः । विदधते परिचरते जनाय मह्यं रत्नं रमणीयं धनं दधथः । धारयथः दधतेर्दानार्थस्य लेटि रूपं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नो यातं दिवो अच्छा पृथिव्या हिरण्ययेन सुवृता रथेन ।
मा वामन्ये नि यमन्देवयंतः सं यद्ददे नाभिः पूर्व्या वां ॥ ५

आ । नः । यातं । दिवः । अच्छ । पृथिव्याः । हिरण्ययेन ।
सुऽवृता । रथेन ।
मा । वां । अन्ये । नि । यमन् । देवऽयंतः । सं । यत् ।
ददे । नाभिः । पूर्व्या । वां ॥ ५

नोऽस्मानच्छाभि प्राप्तुं दिवो द्युलोकात्पृथिव्याः सकाशाद्वायातं । केन साधनेन । हिरण्ययेन हितरमणीयेन सुवृता शोभनावर्तनेन रथेन । वां युवामन्ये देवयंतो देवौ युवामिच्छंतो यजमाना मा नियमन् । नियमनं मा कुर्वन् । यद्यस्मात्पूर्व्या पूर्वान्हेंतरयष्टृभ्यः पूर्वभाविनी नाभिर्बंधिका स्तुतिः संददे संबध्नाति तस्मादायातं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नू नो रयिं पुरुवीरं बृहन्तं दस्रा मिमाथामुभयेष्वस्मे ।
नरो यद्वामश्विना स्तोममावन्त्सधस्तुतिमाजमीळ्हासो अग्मन् ॥ ६

नु । नः । रयिं । पुरुऽवीरं । बृहन्तं । दस्रा । मिमाथां ।
उभयेषु । अस्मे इति ।
नरः । यत् । वां । अश्विना । स्तोमं । आवन् । सधऽस्तुतिं ।
आजऽमीळ्हासः । अग्मन् ॥ ६

नु चिप्रं नोऽस्माकं रयिं धनं पुरुवीरं बहुपुत्रोपेतं बृहन्तं महान्तं हे दस्रावश्विनौ मिमाथां । कुरुतं । उभयेषु पुरुमीळ्हाजमीळ्हेष्वस्मे अस्मासु यद्यदा नरो नेतार ऋत्विजः पुरुमीळ्हसंबंधिनो वां युवयोः स्तोमं स्तोत्रमावन् अगमन् प्राप्ताः । तथा सधस्तुतिं सहस्तुतिमाजमीळ्हासोऽजमीळ्हसंबंधिनोऽपि तैः सहाग्मन् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इहेह यद्वां समना पपृक्षे सेयमस्मे सुमतिर्वाजरत्ना ।
उरुष्यतं जरितारं युवं ह श्रितः कामो नासत्या युवद्रिक् ॥ ७

इहऽइह । यत् । वां । समना । पपृक्षे । सा । इयं ।
अस्मे इति । सुऽमतिः । वाजऽरत्ना ।
उरुष्यतं । जरितारं । युवं । ह । श्रितः । कामः । नासत्या ।
युवद्रिक् ॥ ७

इहेहेति गतं ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे विंशो वर्गः ॥

एष स्य भानुरिति सप्तर्चं त्रयोदशं सूक्तं। आदितः षट् जगत्यः सप्तमी त्रिष्टुप्। मंडलद्रष्टा वामदेव ऋषिः। अश्विनौ देवता। एष स त्रिष्टुबंतमिति ह्यनुक्रांतं॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्जागते छंदसीदं शस्यं। तथा च सूत्रितं। अबोध्यग्निर्ज्म एष स्य भानुः। आ० ४. १५. । इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

एष स्य भानुरुदि॑यर्ति यु॒ज्यते रथः परि॑ज्मा दि॒वो अ॒स्य

सान॑वि।

पृ॒क्षासो॑ अस्मिन्मिथु॒ना अधि त्रयो॒ दृति॑स्तु॒रीयो॒ मधु॑नो

वि र॑प्शते॥ १

एषः। स्यः। भानुः। उत्। इयर्ति। युज्यते। रथः।

परि॑ऽज्मा। दिवः। अस्य। सान॑वि।

पृक्षासः। अस्मिन्। मिथुनाः। अधि। त्रयः। दृतिः।

तुरीयः। मधुनः। वि। रप्शते॥ १

एष पुरतो दृश्यमानः स्य स भानुर्दीप्यमान आदित्य उदियर्ति। ऊर्ध्वं गच्छति। पुरस्तादुदयत्युद्यतयोः संबंधी परिज्मा परितो गंतास्य दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य सानवि सानौ समुच्छ्रितप्रदेश उदियर्तीति वा रप्शत इति वा संबंधनीयं। अस्मिन्रथेऽधि उपरिभागे मिथुना मिथुनीभूतास्त्रयस्त्रिविधाः पृक्षासोऽन्नानि। त्रेधा विहितं चान्नं। इदमन्नमशनं पानं खादश्चेति हि श्रुतं। त्रिष्वपि पदार्थेषु मिथुनशब्दस्तैत्तिरीयेषु दृश्यते। माता पिता पुत्रस्तदेव तन्मिथुनमिति। दृतिस्तुरीयः। रसद्रव्याधारः पदार्थश्चर्ममयो दृतिरित्युच्यते। मधुनः सोमरसस्य संबंधी मधुपूर्णश्चतुर्थो विरप्शते। विविधं राजते॥

॥ अथ द्वितीया॥

उद्वां॑ पृ॒क्षासो॒ मधु॑मंत ईरते॒ रथा॒ अश्वा॑स उ॒षसो॒ व्यु॑ष्टिषु।

अ॒पो॒र्णु॒वंत॒स्तम॒ आ परी॑वृतं॒ स्व१॒॑र्ण शु॒क्रं त॒न्वं॑त॒ आ रजः॥ २

उत् । वां । ककुहासः । मधुऽमंतः । ईरते । रथाः । अश्वासः ।

उषसः । विऽउष्टिषु ।

अपऽऊर्णुवंतः । तमः । आ । परिऽवृतं । स्वः । न । शुक्रं ।

तन्वंतः । आ । रजः ॥ २

ककुहासः ककुहास्त्रिविधावयवंतो मधुमंतः सोमरसोपेता अश्वासोऽश्वयुक्ता वां युवयो रथाः । यद्वा मधुमंतः ककुहा रथा अश्वासोऽश्वा उषसो व्युष्टिषु व्युच्छनेषु सत्सूदीरते । उन्मुखं गच्छंति । किं कुर्वंतः । परिवृतं परितो व्याप्तं तम आ सर्वतोऽपोर्णुवंतोऽपाकुर्वंतः स्वर्न आदित्य इव शुक्रं दीप्तं रजस्तेजश्च तन्वंतः । आकारश्चार्थे । यद्वा रजोऽतरिक्षं शुक्रं दीप्तं तन्वंतः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

मध्वः पिबतं मधुपेभिरासभिरुत प्रियं मधुने युंजाथां रथं ।

आ वर्तनिं मधुना जिन्वथस्पथो दृतिं वहेथे मधुमंतमश्विना ॥ ३

मध्वः । पिबतं । मधुऽपेभिः । आसऽभिः । उत । प्रियं ।

मधुने । युंजाथां । रथं ।

आ । वर्तनिं । मधुना । जिन्वथः । पथः । दृतिं । वहेथे इति ।

मधुऽमंतं । अश्विना ॥ ३

मध्वो मधुरं सोमरसं मधुपेभिः सोमपानार्हैरासभिरास्यैः पिबतं । उतापि च प्रियं रथं मधुने मधुलाभाय युंजाथां । अश्वैर्युक्तं कुरुतं । वर्तनिं यजमानगृहमा गच्छतमिति शेषः । पथो गमनमार्गान्मधुना जिन्वथः । प्रीणयतं । यद्वैकं वाक्यं । पथो वर्तनिमाकाशं जिन्वथः । दृतिं मधुमंतं हे अश्विना वहेथे । धारयथः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

हंसासो ये वां मधुमंतो अस्रिधो हिरण्यपर्णा उहुवं उषर्बुधः ।
उदप्रुतो मंदिनो मंदिनिस्पृशो मध्वो न मक्षः सवनानि गच्छथः ॥ ४

हंसासः । ये । वां । मधुऽमंतः । अस्रिधः । हिरण्यऽपर्णाः ।
उहुवः । उषःऽबुधः ।
उदऽप्रुतः । मंदिनः । मंदिऽनिस्पृशः । मध्वः । न । मक्षः
सवनानि । गच्छथः ॥ ४

हंसासोऽध्वनि शीघ्रं गंतारो मधुमंतो माधुर्योपेता अस्रिधोऽद्रोग्धारो हिरण्यपर्णा हितरमणीयपर्णा उहुवो वोढार उषर्बुध उषसि बुध्यमाना उदप्रुत उदकस्य प्लावयितारो मंदिनो हर्षयितारो मंदिनिस्पृशो मंदिनं सोमं स्पृशंतः इत्थंलक्षणा अश्वा ये संति तैरश्वैर्मध्वो न मधुनिव मक्षो मक्षिका सवनान्यस्मदीयानि गच्छथः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स्वध्वरासो मधुमंतो अग्नय उस्रा जरंते प्रति वस्तोरश्विना ।
यन्निक्तहस्तस्तरणिर्विचक्षणः सोमं सुषाव मधुमंतमद्रिभिः ॥ ५

सुऽअध्वरासः । मधुऽमंतः । अग्नयः । उस्रा । जरंते । प्रति ।
वस्तोः । अश्विना ।
यत् । निक्तऽहस्तः । तरणिः । विऽचक्षणः । सोमं । सुसाव ।
मधुऽमंतं । अद्रिऽभिः ॥ ५

स्वध्वरासः शोभनयागसाधना मधुमंतो होतव्यसोमवंतोऽग्नयो गार्हपत्यादय उस्रा सह नियसंतावश्विनौ प्रति वस्तोरन्वहमुषःकाले जरंते । स्तुवंति । यद्यदा निक्तहस्तः समंत्रेणोदकेन शोधितहस्तस्तरणिः कर्मणस्तारयिता विचक्षणो विविधं द्रष्टाध्वर्युः सोमं मधुमंतमद्रिभिर्ग्रावभिः सुषाव अभिषुतवान् तदा तेऽग्नयः स्तुवंति । तस्मादागच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आकेनिपासो अहंभिर्दविध्वतः स्वर्ण शुक्रं तन्वंत आ रजः ।
सूरश्चिदश्वान्युयुजान ईयते विश्वाँ अनु स्वधया चेतयस्पथः ॥ ६

आकेऽनिपासः । अहंऽभिः । दविध्वतः । स्वः । न । शुक्रं ।
तन्वंतः । आ । रजः ।
सूरः । चित् । अश्वान् । युयुजानः । ईयते । विश्वान् । अनु ।
स्वधया । चेतथः । पथः ॥ ६

आकेनिपासः । आके ऽंतिके निपतंतोत्याकेनिपा रश्मयः । ते चाहभिरहोभिर्दविध्वतः कंपयंतो ध्वंसयंतो वा तमांसि । स्वर्न आदित्य इव शुक्रं दीप्तं रज आतन्वंतो भवंत्यश्विनोरश्वाः । सूरश्चित्सूर्यश्चाश्वान्युयुजानो योजयन्नीयते । गच्छति । हे अश्विनौ युवां विश्वानपथ आगमनमार्गाननुक्रमेण स्वधयान्नेन सोमलक्षणेन चेतथः । चेतयथः । प्रज्ञापयथः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्र वामवोचमश्विना धियंधा रथः स्वश्वो अजरो यो अस्ति ।
येन सद्यः परि रजांसि याथो हविष्मंतं तरणिं भोजमच्छ ॥ ७

प्र । वां । अवोचं । अश्विना । धियंऽधाः । रथः । सुऽअश्वः ।
अजरः । यः । अस्ति ।
येन । सद्यः । परि । रजांसि । याथः । हविष्मंतं । तरणिं ।
भोजं । अच्छ ॥ ७

धियंधाः कर्मणां धारकोऽहं हे अश्विना वां प्रवोचं । प्रब्रवीमि । स्तौमि । स्वश्वोऽजरोऽजीर्णो नित्यनूतनोऽजरयिता वा रथो योऽस्ति । येन रथेन सद्यस्तदानीमेव रजांसि लोकान्परियाथः तेन रथेन हविष्मंतं सोमादिहविर्युक्तं तरणिं तारकं शीघ्रगामिनं भोजं भोजयितारमस्मद्यागमच्छ प्राप्नुमागच्छतमिति शेषः ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ इति चतुर्थे मंडले चतुर्थोऽनुवाकः ॥

पंचमेऽनुवाके त्रयोदश सूक्तानि। तत्राद्यं पिबेति सप्तर्चं प्रथमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं गायत्रं। कृत्स्नमिंद्रवायुदेवताकमाद्या केवलवायव्या। तथा चानुक्रांतं। अग्रं वायव्याद्यैंद्रवायवं तु गायत्रमिति॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः। आद्ये द्वे ऐंद्रवायवग्रहस्य याज्ये। तथा च सूत्रितं। अग्रं पिबा मधूनामिति याज्ये अनवानं। आ० ५. ५.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्रं पिबा मधूनां सुतं वायो दिविष्टिषु।

त्वं हि पूर्वपा असि॥ १

अग्रं। पिब। मधूनां। सुतं। वायो इति। दिविष्टिषु।

त्वं। हि। पूर्वऽपाः। असि॥ १

हे वायो त्वमग्रमिंद्रादिभ्यः पूर्वं मधूनां मधुररसानां सोमानां संबंधिनं सुतमभिषुतं रसं पिब। कुत्रेति तदुच्यते। दिविष्टिषु दिवः स्वर्गस्य प्रापकेषु यज्ञेषु यद्वास्माकं दिवः स्वर्गस्यैषणेषु निमित्तेषु। त्वं हि त्वं खलु पूर्वपा असि। हिशब्दो देव दधिषे पूर्वपेयं। ऋग्वे० ७. ९२. १.। इत्यादिमंत्रांतरप्रसिद्धिद्योतनार्थः। वायोरग्रपानं देवा वै सोमस्य राज्ञोऽग्रपेयेन समपादयन्नहं प्रथमः पिबेममित्यादिब्राह्मणे। ऐ० ब्रा० २. २५.। समाम्नातं। तत्र हि वायुराजिं प्रथमं धावित्वाग्रपानं लब्धवान्॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शतेना नो अभिष्टिभिर्नियुत्वां इंद्रसारथिः।

वायो सुतस्य तृंपतं॥ २

शतेन। नः। अभिष्टिऽभि। नियुत्वान्। इंद्रऽसारथिः।

वायो इति। सुतस्य। तृंपतं॥ २

हे वायो नियुत्वान्नियुद्भिस्तद्वान् इंद्रसारथिरिंद्रसहायः सन् त्वं शतेनापरिमितैरभिष्टिभिरभित एषणीयैः कामैर्निमित्तभूतैरागच्छेति शेषः। आगत्य च सुतस्य सुतमभिषुतं सोमं तृंपतं। पिबतं त्वमिंद्रश्च। इंद्रस्य साहित्यं ब्राह्मण एवोक्तं।

तत्तुरीयभागिंद्रोऽभवन्त्रिभागवायुरिति तुरीये ह्येव संगृहीतादो यदेंतेऽनैव नूकाशेन यदद इंद्रः सारथिरिव भूत्वोदजयत् । ऐं० ब्रा० २, २५, । इति वा ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वां सहस्रं हरंय इंद्रंवायू अभि प्रयं: ।

वहंतु सोमंपीतये ॥

आ । वां । सहस्रं । हरंयः । इंद्रंवायू इति । अभि । प्रयं: ।

वहंतु । सोमंऽपीतये ॥ ३

हे इंद्रवायू वां युवां सहस्रं हरयः सहस्रसंख्याका अश्वाः प्रयोऽन्नं प्रति त्वरयंतः संति । अत्र हरिशब्दोऽश्वसामान्यवचनः । ते सोमपीतय आवहंतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

रथं हिरंण्यवंधुरमिंद्रंवायू स्वध्वरं ।

आ हि स्थाथों दिविस्पृशं ॥ ४

रथं । हिरंण्यऽवंधुरं । इंद्रंवायू इति । सुऽअध्वरं ।

आ । हि । स्थार्थः । दिविऽस्पृशं ॥ ४

हे इंद्रवायू हिरण्यवंधुरं हिरण्मयनिवासाधारकाष्टोपेतं दिविस्पृशं द्युलोकस्पर्शिनं स्वध्वरं शोभनाध्वरवंतं रथमास्थाथो हि । आस्थितौ खलु । यस्मादेवं तस्मादागच्छतमित्यर्थः । स्वध्वरं प्रत्यास्थाथ इति वा व्याख्येयं ॥

रथेन पृथ्वित्यादिकस्तृचो दशरात्रे पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रे ऐंद्रवायवो द्वितीयः । सूत्रितं च । रथेन पृथुपाजसा वहवः सूरवचसः । आ० ७, १२, । इति ॥

॥ सैषा तृचे प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

रथेंन पृथुपाजंसा दाश्वांसमुपं गच्छतं ।

इंद्रंवायू इहा गंतं ॥ ५

रथे॑न । पृ॒थु॒ऽपाज॑सा । दा॒श्वांसं॑ । उप॑ । ग॒च्छ॒तं॒ ।

इंद्र॑वायू॒ इति॑ । इ॒ह । आ । ग॒तं॒ ॥ ५

हे इंद्रवायू पृथुपाजसा प्रभूतबलेन रथेन दाश्वांसं दातारं यजमानमुपगच्छतं। तदर्थमिहास्मिन्यज्ञ आगतं। आगच्छतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्र॑वायू अ॒यं सु॒तस्तं दे॒वेभिः॑ स॒जोष॑सा ।

पिब॑तं दा॒शुषो॑ गृ॒हे ॥ ६

इंद्र॑वायू॒ इति॑ । अ॒यं । सु॒तः । तं । दे॒वेभिः॑ । स॒ऽजोष॑सा ।

पिब॑तं । दा॒शुषः॑ । गृ॒हे ॥ ६

हे इंद्रवायू अयं सोमः सुतोऽभिषुतः। तं सोमं देवेभिर्देवैः सजोषसा समानप्रीतौ दाशुषो हविर्दातुर्गृहे यागशालायां पिबतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इ॒ह प्र॒याण॑मस्तु वा॒मिंद्र॑वायू वि॒मोच॑नं ।

इ॒ह वां॒ सोम॑पीतये ॥ ७

इ॒ह । प्र॒ऽयानं॑ । अ॒स्तु॒ । वां॒ । इंद्र॑वायू॒ इति॑ । वि॒ऽमोच॑नं ।

इ॒ह । वां॒ । सोम॑ऽपीतये ॥ ७

हे इंद्रवायू वां युवयोरिहास्मिन्यज्ञे प्रयाणं गमनमस्तु। इहास्मिन्नेव यज्ञे वां सोमपीतये विमोचनमश्वानामस्तु। पर्यवसानत एकार्थत्वेऽप्यादरार्थत्वादविरोधः ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे द्वाविंशो वर्गः ॥

वायो शुक्र इति षळृचं द्वितीयं सूक्तमानुष्टुभं वामदेवस्यार्षमैंद्रवायवं। आद्या केवलवायव्या। तथा चानुक्रमणिका। वायो षळैकाद्या वायव्यानुष्टुभं

त्विति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आद्या दशरात्रे चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचे प्रथमा । वायो शुक्रो अयामि ते विद्धि होता अयीताः । आ० ७. ११. । इति सूत्रितं ॥

॥ तत्र प्रथमा॥

वायो॑ शु॒क्रो अ॑यामि ते॒ मध्वो॒ अग्रं॒ दिवि॑ष्टिषु ।

आ या॑हि॒ सोम॑पीतये स्पा॒र्हो दे॑व नि॒युत्व॑ता ॥ १

वायो॒ इति॑ । शु॒क्रः । अ॒या॒मि॒ । ते॒ । मध्वः॑ । अग्र॑म् । दिवि॑ष्टिषु ।

आ । या॒हि॒ । सोम॑ऽपीतये । स्पा॒र्हः । दे॒व॒ । नि॒युत्व॑ता ॥ १

हे वायो ते तुभ्यं शुक्रो व्रतचर्यादिना दीप्तोऽहं मध्वो मधुरं सोमरसं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ अग्रमितरेभ्यः पूर्वमयामि । आययामि ॥ अयतिरंतर्भावितण्यर्थः ॥ किमर्थं । दिविष्टिषु दिवो द्युलोकस्यैषणेषु सत्सु हे देव वायो स्पार्हः स्पृहणीयस्त्वं नियुत्वता । नियुद्वायोः प्रतिनियुतोऽश्वः । तेन साधनेनायाहि सोमपीतये सोमपानाय ॥

इंद्रश्चेत्यादिस्तृचो दशरात्रे चतुर्थेऽहन्यैंद्रवायवो द्वितीयः । सूत्रितं च । इंद्रश्च वायवेषां सोमानामा चिकितान सुक्रतू । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते द्वितीया ॥

इन्द्र॑श्च वायवेषां॒ सोमा॑नां पी॒तिम॑र्हथः ।

यु॒वां हि यन्तीन्द॑वो नि॒म्नमापो॒ न स॒ध्र्य॑क् ॥ २

इन्द्रः॑ । च॒ । वा॒यो॒ इति॑ । ए॒षा॒म् । सोमा॑नाम् । पी॒तिम् । अ॒र्ह॒थः॒ ।

यु॒वाम् । हि । यन्ति॑ । इन्द॑वः । नि॒म्नम् । आपः॑ । न । स॒ध्र्य॑क् ॥ २

हे वायो त्वमिंद्रश्चैषामस्माभिर्गृहीतानां सोमानां पीतिं पानमर्हथः । युवां हि खल्विंदवः सोमा यंति । प्राप्नुवंति । निम्नं खातप्रदेशमापो न सध्र्यक् उदकानि यथा सहैव गच्छंति तद्वत्सर्वे सोमा युवां हि यंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वायविंद्रश्च शुष्मिणा सरथं शवसस्पती ।

नियुत्वंता न ऊतय आ यातं सोमपीतये ॥ ३

वायो इति । इंद्रः । च । शुष्मिणा । सऽरथं । शवसः ।

पती इति ।

नियुत्वंता । नः । ऊतये । आ । यातं । सोमऽपीतये ॥ ३

हे वायो त्वमिंद्रश्च हे शवसस्पती बलस्य पती शुष्मिणा बलवंतौ नियुत्वंता नियुत्संज्ञाश्ववंतौ युवां सरथं समानमेव रथमारुह्येति शेषः । न ऊतये रक्षणाय सोमपीतये सोमपानायास्मानायातं । आगच्छतं । यद्वा सरथमधितिष्ठतमारुह्य चायातमिति च वाक्यद्वयं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

या वां संति पुरुस्पृहो नियुतो दाशुषे नरा ।

अस्मे ता यज्ञवाहसेंद्रवायू नि यच्छतं ॥ ४

याः । वां । संति । पुरुऽस्पृहः । निऽयुतः । दाशुषे । नरा ।

अस्मे इति । ताः । यज्ञऽवाहसा । इंद्रवायू इति । नि ।

यच्छतं ॥ ४

हे नरा नेतारौ हे यज्ञवाहसा यज्ञवाहकाविंद्रवायू याः पुरुस्पृहो बहुभिः स्पृहणीया नियुतो संति अस्मे अस्मभ्यं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय मदर्थं ता नियुतो नियच्छतं ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

विहि होता इति पंचर्चं तृतीयं सूक्तं वामदेव्यं वायव्यं । अत्रानुक्रमणिका । विहि पंच वायव्यमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आद्या दशरात्रे चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्य द्वितीया । तथा च सूत्रितं । विहि होता अवीता वायो यतं हरीणां । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

विहि होत्रा अवीता विपो न रायो अर्यः ।

वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ १

विहि । होत्राः । अवीताः । विपः । न । रायः । अर्यः ।

वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य ।

पीतये ॥ १

हे वायो विहि वीहि भचय होत्रा होमसाधिकाः सोमाहुतीरवीता अन्यैः पूर्वमभचिता विपो न मत्रूणां वेपयिता राजेव। किंचार्यः स्तोतुर्मम रायो धनानि संपादयेति शेषः। हे वायो चंद्रेणाह्लादकेन रथेनायाहि सुतस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

निर्युवाणो अशस्तीर्नियुत्वाँ इंद्रसारथिः ।

वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ २

निःऽयुवानः । अशस्तीः । नियुत्वान् । इंद्रऽसारथिः ।

वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य ।

पीतये ॥ २

हे वायो त्वमशस्तोरभिशस्तीर्निर्युवाणो निःशेषेण नियोजयन्नियुत्वान्नियुत्संज्ञकाश्ववानिंद्रसारथिरिंद्रसहायः सन् आयाहि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अनु कृष्णे वसुधिती येमाते विश्वपेशसा ।

वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ ३

अनु॑ । कृष्णो इति॑ । वसु॑धिती इति॑ वसु॑ऽधिती । येमाते इति॑ । विश्वऽपे॑शसा ।

वायो इति॑ । आ । चंद्रेण॑ । रथे॑न । याहि । सुतस्य॑ । पीतये॑ ॥ ३

कृष्णो कृष्णवर्णे वसुधिनी वसूनां धात्र्यौ विश्वपेशसा विश्वरूपे द्यावापृथिव्यौ त्वामनुयेमाते । अनुगच्छतः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वहं॑तु त्वा मनोयुजो॑ युक्तासो॑ नवतिर्नव॑ ।

वायवा चंद्रे॑णा रथे॑न याहि सुतस्य॑ पीतये॑ ॥ ४

वहं॑तु । त्वा । मनः॒ऽयुज॑: । युक्तास॑: । नवतिः॑ । नव॑ ।

वायो इति॑ । आ । चंद्रे॑ण । रथे॑न । याहि । सुतस्य॑ ।

पीतये ॥ ४

हे वायो त्वा त्वां मनोयुजो मनःसमानगतयो युक्तासः परस्परसंयुक्ता नवतिर्नव नवोत्तरनवतिसंख्याका अश्वा वहंतु । धारयंतु ॥

वायो शतमिति पंचमी पूर्वोक्त एव तृचे तृतीया । सूत्रं पूर्वमेवोक्तं ॥ तत्पाठस्तु ॥

वायो॑ शतं हरी॑णां युवस्व पोष्या॑णां ।

उत वा॑ ते सहस्रिणो रथ आ यांतु पाज॑सा ॥ ५

वायो इति॑ । शतं । हरी॑णां । युवस्व॑ । पोष्या॑णां ।

उत । वा । ते॒ । सहस्रिण॑: । रथ॑: । आ । यांतु । पाज॑सा ॥ ५

हे वायो त्वं पोष्याणां पोषणीयानां हरीणां शतं युक्ष्व । योजय रथे । उत वा अथवा ते सहस्रिणः सहस्रसंख्यापूरका अश्वाः । तैर्युक्तो रथः पाजसा बलेनायातु । आगच्छतु ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

इदं वामास्ये इति षड्टचं चतुर्थं सूक्तं वामदेवस्यार्षं गायत्रमैंद्राबार्हस्पत्यं । अत्रानुक्रमणिका । इदं वां षड़िंद्राबार्हस्पत्यं गायत्रमिति । सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इदं वामास्ये हविः प्रियमिंद्राबृहस्पती ।
उक्थं मदश्च शस्यते ॥ १

इदं । वां । आस्ये । हविः । प्रियं । इंद्राबृहस्पती इति ।
उक्थं । मदः । च । शस्यते ॥ १

हे इंद्राबृहस्पती वामास्ये इदं प्रियं हविः सोमरूपं प्रक्षिपामीति शेषः । उक्थं शस्त्रं च मदो मदजनकं शस्यते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयं वां परि षिच्यते सोम इंद्राबृहस्पती ।
चारुर्मदाय पीतये ॥ २

अयं । वां । परि । सिच्यते । सोमः । इंद्राबृहस्पती इति ।
चारुः । मदाय । पीतये ॥ २

हे इंद्राबृहस्पती वामास्ये चारुः शोभनोऽयं सोमः परिषिच्यते । परितो दीयते । मदाय हर्षाय पीतये पानाय च ॥

ऐंद्राबार्हस्पत्यायामिष्टौ प्रधानस्य न इंद्रेति तृतीयानुवाक्योत्तरा याज्या । सूत्रितं च । आ न इंद्राबृहस्पती अस्मे इंद्राबृहस्पती । आ० २, ११ । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते तृतीया ॥

आ नं इंद्राबृहस्पती गृहमिंद्रश्च गच्छतं।

सोमपा सोमंपीतये ॥ ३

आ। नः। इंद्राबृहस्पती इति। गृहं। इंद्रः। च। गच्छतं।

सोमऽपा। सोमंऽपीतये ॥ ३

हे इंद्राबृहस्पती। अत्र विभिद्योच्यते। हे बृहस्पते त्वं चेंद्रश्च सोमपा सोमपौ युवां सोमपीतये सोमपानाय नो गृहमस्मदीयागसंबंधागच्छतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्मे इंद्राबृहस्पती रयिं धत्तं शतग्विनं।

अश्वांवंतं सहस्रिणं ॥ ४

अस्मे इति। इंद्राबृहस्पती इति। रयिं। धत्तं। शतऽग्विनं।

अश्वंऽवंतं। सहस्रिणं ॥ ४

अस्या विनियोगः पूर्वमंत्रेण सहोक्तः। हे इंद्राबृहस्पती अस्मे अस्मभ्यं रयिं धनं धत्तं। कीदृशं रयिं। शतग्विनं शतसंख्याकाभिर्गोभिर्युक्तमश्वावंतमश्वंतं सहस्रिणं सहस्रसंख्यायुक्तं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्राबृहस्पती वयं सुते गीर्भिर्हवामहे।

अस्य सोमस्य पीतये ॥ ५

इंद्राबृहस्पती इति। वयं। सुते। गीःऽभिः। हवामहे।

अस्य। सोमस्य। पीतये ॥ ५

सुते सोमेऽभिषुते गीर्भिः स्तुतिभिः। शिष्टं गतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सोमम्मिंद्राबृहस्पती पिबतं दाशुषो गृहे ।

मादयेथां तदोकसा ॥ ६

सोमं । इंद्राबृहस्पती इति । पिबतं । दाशुषः । गृहे ।

मादयेथां । तत्ऽओकसा ॥ ६

हे इंद्राबृहस्पती युवां दाशुषो हविर्दातुर्यजमानस्य गृहे तदोकसा । तदेव यजमानगृहमोको निवासस्थानं ययोस्तौ । तादृशौ संतौ सोमं पिबतं । पीत्वा च मादयेथामिति ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे पंचविंशो वर्गः ॥

यस्तस्तंभेत्येकादशर्चं पंचमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभं: दशमी जगती । दशम्येकादश्याविंद्राबृहस्पतिदेवताके शिष्टा नव बार्हस्पत्यः । अत्रानुक्रमणिका यस्तस्तंभैकादश बार्हस्पत्यमंत्ये ऐंद्र्यौ चोपांत्या जगती ॥ आभिप्लविकेषूक्थेषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः स्तोमवृद्धाविदं सूक्तमावापार्थं । तथा च सूत्रं । यस्तस्तंभ यो अद्रिभित् । आ० ७. ९. । इति ॥ आद्ये बृहस्पतिसवने मरुत्वतीयनिष्केवल्ययोः सूक्तमुखीये । सूत्रितं च । यस्तस्तंभ धुनेतय इति सूक्तमुखीये । आ० ७. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यस्तस्तंभ सहसा वि ज्मो अंतान्बृहस्पतिस्त्रिषधस्थो रवेण ।

तं प्रत्नास ऋषयो दीध्यानाः पुरो विप्रा दधिरे मंद्रजिह्वं ॥ १

यः । तस्तंभ । सहसा । वि । ज्मः । अंतान् । बृहस्पतिः ।

त्रिऽसधस्थः । रवेण ।

तं । प्रत्नासः । ऋषयः । दीध्यानाः । पुरः । विप्राः । दधिरे ।

मंद्रऽजिह्वं ॥ १

यो बृहस्पतिर्बृहतो देवस्य यज्ञस्य वा पालयिता देवः सहसा बलेन ज्मः पृथिव्याः अंतान्। दश दिश इत्यर्थः। तान्वितस्तंभ विविधं स्तंभितवान् नियमितवान् त्रिषधस्थस्त्रिषु स्थानेषु वर्तमानो रवेणैवं तिष्ठतेत्यनेन शब्देन तं देवं प्रत्नासः पुराणाः ऋषयोऽतींद्रियद्रष्टारो दीध्यानाः दीप्यमानाः विप्राः मेधाविनः यजमानादयः पुरो दधिरे। पुरस्तात्स्थापितवंतः स्तुत्यादिना। मंद्रजिह्वं मादनजिह्वं मोदनजिह्वं।

॥ अथ द्वितीया ॥

धुनेतंयः सुप्रकेतं मदंतो बृहस्पते अभि ये नस्ततस्रे।

पृषंतं सृप्रमदंब्धमूर्वं बृहस्पते रक्षतादस्य योनिं ॥ २

धुनऽइतयः। सुऽप्रकेतं। मदंतः। बृहस्पते। अभि। ये।

नः। ततस्रे।

पृषंतं। सृप्रं। अदंब्धं। ऊर्वं। बृहस्पते। रक्षतात्। अस्य।

योनिं ॥ २

हे बृहस्पते धुनेतयः। धुना शत्रूणां कंपयित्रीतिर्गतिर्येषां ते। तादृशाः सुप्रकेतं शोभनप्रज्ञं त्वां मदंतो मादयंतो नोऽस्मत्संबंधिनो ये ऋत्विजोऽभिततस्रे आत्मानमुपचिचिपंति स्तुवंति वा अस्मेषां योनिं कारणं यज्ञं यजमानं वा मां रक्षतात्। रक्ष। योनिर्विशेष्यते। पृषंतं फलानि सिंचंतं सृप्रं सर्पणस्वभावमदब्धमहिंसितमूर्वं महत् ॥

बृहस्पते येत्यादिके द्वे बार्हस्पते पशौ वपापुरोडाशयोरनुवाक्ये। बृहस्पते या परमा परावदिति द्वे। आ० ३, ७। इति हि सूत्रितं ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

बृहंस्पते या पंरमा परावदत आ तं ऋतस्पृशोनि षेदुः।

तुभ्यं खाता अवता अद्रिदुग्धा मध्वः श्चोतंत्यभितो

विरप्शं ॥ ३

बृहस्पते । या । परमा । पराऽवत् । अतः । ते । ऋतऽस्पृशः ।
नि । सेदुः ।
तुभ्यं । खाताः । अवताः । अद्रिऽदुग्धाः । मध्वः । श्चोतंति ।
अभितः । विऽरप्शं ॥ ३

हे बृहस्पते या प्रसिद्धा परमोत्कृष्टा परावदत्यंतं दूरभूता वसतिः स्वर्गाख्यास्ति । यद्वा लिंगव्यत्ययः । परमं स्थानमस्ति । अतोऽस्माद्देशादा । आ इत्यर्वागर्थे । अधस्तात्ते तव संबंधिन ऋतस्पृशो यज्ञं स्पृशंतोऽश्वा निषेदुः । निषण्णा भवंति । तुभ्यं खाता अवताः । लुप्तोपमैषा । यथा खाताः कूपा अभितः श्चोतंति तद्वदद्रिदुग्धा ग्रावभिरभिषुताः सोमा विरप्शं विशेषेण शब्देन स्तोत्रं यथा भवति तथा मध्वो मधुररसं श्चोतंति । स्रवंति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानो महो ज्योतिषः परमे व्योमन् ।
सप्तास्यस्तुविजातो रवेण वि सप्तरश्मिरधमत्तमांसि ॥ ४
बृहस्पतिः । प्रथमं । जायमानः । महः । ज्योतिषः । परमे ।
विऽओमन् ।
सप्तऽआस्यः । तुविऽजातः । रवेण । वि । सप्तऽरश्मिः ।
अधमत् । तमांसि ॥ ४

अयं बृहस्पतिर्मंत्राभिमानी देवो महो महतो ज्योतिषो दीप्तस्यादित्यस्य परमे निरतिशये व्योमन् व्योमनि प्रथमं जायमानः प्रादुर्भवन् सप्तास्यः सप्तच्छंदोमयमुखस्तुविजातो बहुप्रकारं संभूतो रवेण शब्देन सप्तरश्मिः सर्पणस्वभावतेजोयुक्तस्तमांस्यधमत् । धमतिर्गतिकर्मेति निरुक्तं । विविधं गच्छति । नाशयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स सुष्टुभा स ऋक्वता गणेन वलं रुरोज फलिगं रवेण ।
बृहस्पतिरुस्रिया हव्यसूदः कनिक्रदद्वावशतीरुदाजत् ॥ ५

सः । सुऽस्तुभा । सः । ऋक्वता । गणेन । वलं । रुरोज ।

फलिऽगं । रवेण ।

बृहस्पतिः । उस्रियाः । हव्यऽसूदः । कनिक्रदत् । वावशतीः ।

उत् । आजत् ॥ ५

स बृहस्पतिः सुष्टुभा शोभनस्तुतिमतर्क्वता दीप्तिमता गणेनांगिरसां रवेण शब्देन च सह फलिगं ॥ त्रिफला विशरणे । फलिर्भेदः ॥ तेन गच्छतीति फलिगं । वलं वलनामानमसुरं रुरोज । बभंज । द्वितीयः समुच्चये पूरणः । स एव देव उस्रिया भोगानामुत्स्राविणीर्हव्यसूदः चीरादिहविःप्रेरिका वावशतीर्वाश्यमाना गा कनिक्रदत् शब्दं कुर्वन्नुदाजत् । उद्गाटयति स्म ॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे षड्विंशो वर्गः ॥

एवा पित्र इति वार्हस्पत्ये पशौ हविषो याज्या । एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे विश्वे अद्य मरुतो विश्व ऊती । आ० ३. ७. । इति सूत्रितत्वात् ॥ अग्निष्टोमे वैश्वदेवशस्त्र एषैव धाय्या । तथा च सूत्रं । एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णा आ नो भद्राः क्रतवो यंतु विश्वतः । आ० ५. १८. । इति ॥

॥ सैषा षष्ठी ॥

एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।

बृहस्पते सुप्रजा वीरवंतो वयं स्याम पतयो रयीणां ॥ ६

एव । पित्रे । विश्वऽदेवाय । वृष्णे । यज्ञैः । विधेम ।

नमसा । हविःऽभिः ।

बृहस्पते । सुऽप्रजाः । वीरऽवंतः । वयं । स्याम । पतयः ।

रयीणां ॥ ६

पित्रे पालकाय विश्वदेवाय सर्वदेवतारूपाय। देवानां मंत्रप्रतिपाद्यत्वादस्य च मंत्राभिमानित्वाद्वैश्वदेवत्वं। यद्वात्र देवशब्दः स्तुत्यर्थः। सर्वैः स्तुत्याय वृष्णे वर्षकाय बृहस्पतये देवायैवैवमुक्तप्रकारेण यज्ञैस्तत्साधनैर्हविर्भिराज्यचर्वादिलक्षणैर्नमसा स्तुत्या च विधेम। परिचरेम। हे बृहस्पते सुप्रजाः शोभनपुत्रा वीरवंतो वीर्योपेता वयं रयीणां धनानां पतयः स्याम॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स इद्राजा प्रतिजन्यानि विश्वा शुष्मेण तस्थावभि वीर्येण।
बृहस्पतिं यः सुभृतं बिभर्ति वल्गूयति वंदते पूर्वभाजं॥ ७

सः। इत्। राजा। प्रतिऽजन्यानि। विश्वा। शुष्मेण।
तस्थौ। अभि। वीर्येण।
बृहस्पतिं। यः। सुऽभृतं। बिभर्ति। वल्गुऽयति। वंदते।
पूर्वऽभाजं॥ ७

इदमाद्यृक्त्रयं पुरोहितप्रशंसेति ब्राह्मणं। ऐ० ब्रा० ८, २६। अथवा सूक्तास्य ऋग्द्वयवर्जितस्य बार्हस्पत्यत्वाद्बृहस्पतेरेव स्तुतिः। स इत्स एव राजा सूर्वाभि-भिन्नोऽन्यो वा राजमानः प्रतिजन्यानि। जन्यं युद्धं प्रति बलानीत्यर्थः। प्रत्यर्थि-जनपदानि वा तानि विश्वा सर्वाणि शुष्मेण बलेन वीर्येण शरीरसामर्थ्येन चाभि अभिगम्याक्रम्य तस्थौ। तिष्ठति। स इत्युक्तं क इत्याह। यो बृहस्पतिं बृहतां महतां पालयितारं देवमुक्तलक्षणं पुरोहितं वा सुभृतं सुष्ठु हविःस्तोत्रादिनाच्छादनादिना वा बिभर्ति भरति। वल्गूयति स्तौति। वंदते नमस्करोति च पूर्व-भाजमितरेभ्यः प्रथमसंभक्तारं कृत्वा। एवं यः करोति स एव तस्थाविति॥

॥ अथाष्टमी ॥

स इत्क्षेति सुधित ओकसि स्वे तस्मा इळा पिन्वते विश्वदानीं।
तस्मै विशः स्वयमेवा नमंते यस्मिन्ब्रह्मा राजनि पूर्व एति॥ ८

सः । इत् । क्षेति । सुऽधितः । ओकसि । स्वे । तस्मै ।

इळा । पिन्वते । विश्वऽदानीं ।

तस्मै । विशः । स्वयं । एव । नमंते । यस्मिन् । ब्रह्मा ।

राजनि । पूर्वः । एति ॥ ८

स इत्स एव क्षेति निवसति सुधितः सुष्ठु तृप्तः सन् स्वे स्वकीय एवोकसि सदने। स एव सत्त्वस्थो निर्बाधः सन् सुखेनास्ते। तस्मा इळा भूमिर्विश्वदानीं सर्वकालं पिन्वते। वर्धते फलैः। तस्मै विशः प्रजाः स्वयमेव नमंते। प्रणता भवंति। दंडनमंतरेण स्वयमेव दत्तकरा भवंति। यस्मिन्राजनि ब्रह्मा पूर्वः प्रथमं पूज्यः सन्नेति गच्छति। भवंत इत्यर्थः॥

॥ अथ नवमी ॥

अप्रतीतो जयति सं धनानि प्रतिजन्यान्युत या सजन्या।

अवस्यवे यो वरिवः कृणोति ब्रह्मणे राजा तमवंति देवाः ॥ ९

अप्रतिऽइतः । जयति । सं । धनानि । प्रतिऽजन्यानि । उत ।

या । सऽजन्या ।

अवस्यवे । यः । वरिवः । कृणोति । ब्रह्मणे । राजा । तं ।

अवंति । देवाः ॥

स एवाप्रतीतोऽन्यैरप्रतिगतः सन् यानि धनानि प्रतिजन्यानि प्रतिस्पर्धिजनसंबंधीनि उतापि च सजन्या जनसंबंधीनि धनानि संजयति। यो राजावस्यवेऽवसीयते धनरहिताय रक्षणमिच्छते ब्रह्मणे ब्राह्मणाय वा प्रीणनमिच्छते बृहस्पतये वा वरिवो धनं कृणोति करोति ददाति स उक्तप्रकारेण महान्भवति। तमेव देवा अवंति। रक्षंति॥

इंद्रश्च सोममिति दशमी तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः प्रस्थितयाज्या। सूत्रितं च। इंद्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पत आ वां विशंत्विंदवः स्वाभुवो रयिष्मद। आ० ५, ५, । इति॥ तत्पाठस्तु॥

इंद्र॑श्च सोमं॑ पिबतं बृहस्पतेऽस्मिन्य॒ज्ञे मं॑दसाना वृषण्वसू ।
आ वां॑ विशं॒त्विंद॑वः स्वाभुवोऽस्मे र॒यिं सर्व॑वीरं॒ नि य॑च्छतं ॥

इंद्र॑ । च॒ । सोमं॑ । पि॒ब॒तं॒ । बृ॒ह॒स्प॒ते॒ । अ॒स्मिन् । य॒ज्ञे ।
मं॒द॒सा॒ना॒ । वृ॒ष॒ण्व॒सू॒ इति॑ वृषण्ऽवसू ॥
आ । वां॒ । वि॒शं॒तु॒ । इंद॑वः । सु॒ऽआ॒भुवः॑ । अ॒स्मे इति॑ ।
र॒यिं । सर्व॑ऽवीरं । नि । य॒च्छ॒तं॒ ॥ १०

हे बृहस्पते त्वमिंद्रश्च सोमं पिबतं। कीदृशौ युवां। अस्मिन्यज्ञे मंदसाना हृष्यंतौ वृषण्वसू वर्षितृधनौ। यजमानेभ्यो दीयमानधनावित्यर्थः। वां युवां स्वाभुवः सुष्ठु सर्वतो भवंतः। कृत्स्नशरीरव्यापनसमर्था इत्यर्थः। तादृशा इंदवः सोमा विशंतु। युवयोः शरीरं प्रविशंतु। अस्मे अस्मभ्यं रयिं धनं सर्ववीरं सर्वपुत्राद्युपेतं नियच्छतं। दत्तं ॥

॥ अथैकादशी ॥

बृह॑स्पत इंद्र॒ वर्ध॑तं नः॒ सचा॒ सा वां॑ सुम॒तिर्भू॑त्व॒स्मे ।
अ॒वि॒ष्टं धियो॑ जिगृ॒तं पुरं॑धीर्जज॒स्तम॒र्यो व॒नुषा॒मरा॑तीः ॥ ११

बृह॑स्पते । इं॒द्र॒ । वर्ध॑तं । नः॒ । सचा॑ । सा । वां॒ । सु॒ऽम॒तिः ।
भू॒तु॒ । अ॒स्मे इति॑ ।
अ॒वि॒ष्टं । धियः॑ । जि॒गृ॒तं । पुरं॑ऽधीः । ज॒ज॒स्तं । अ॒र्यः ।
व॒नुषां॑ । अरा॑तीः ॥ ११

हे बृहस्पते हे इंद्र युवां नोऽस्मान्वर्धतं। वर्धयतं। प्रवृद्धान्कुरुतं। सा सुमतिर्युवयोरनुग्रहबुद्धिरस्मे अस्मासु सचा सह भूतु। भवतु। धियः कर्माण्यविष्टं। रक्षतं। पारं नयतं। पुरंधीः पुरं शरीरं धीयते स्थाप्यते याभिर्मतिभिस्ताः स्तुतीर्जिगृतं। प्रबुध्यतं। वनुषां संभक्तॄणामस्माकमर्यो गंतॄरीरातीः। शत्रू निम्यर्थः। जजस्तं। युध्यतं। क्षपयतमित्यर्थः॥ छंदस्यरातिशब्दः स्त्रीलिंगः॥ एवं स्तुतिं निगमय्याभीष्टं प्रार्थितवान्॥

॥ इति तृतीयस्य सप्तमे सप्तविंशो वर्गः॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥
श्रीमत्सायणमंत्रीशो दाशतय्यास्तृतीयके।
अष्टके सप्तमाध्यायं व्याकार्षीद्दांतिपेशलं॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण
सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये
तृतीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथाष्टमं व्याख्यातुमारभते । इदमु त्यदित्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमुषोदेवताकं । इदमुषस्यं त्वित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाक उपस्ये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्र इदं सूक्तं । सूत्रितं च । उषो वाजेनेदमु त्यत् । आ० ४.१४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इदमु त्यत्पुरुतमं पुरस्ताज्ज्योतिस्तमसो वयुनावदस्थात् ।
नूनं दिवो दुहितरो विभातीर्गातुं कृणवन्नुषसो जनाय ॥ १

इदं । ऊं इति । त्यत् । पुरुऽतमं । पुरस्तात् । ज्योतिः ।
तमसः । वयुनऽवत् । अस्थात् ।
नूनं दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । गातुं । कृणवन् ।
उषसः । जनाय ॥ १

इदमु पुरतो दृश्यमानमिदं त्यत्तदस्माभिः स्तुत्यं सर्वप्रसिद्धं पुरुतममत्यंतप्रभूतं ज्योतिस्तेजो वयुनावत् ॥ वेतेः कांतिकर्मण इदं ॥ प्रकृष्टकांतिमत् । अथवा वयुनमिति प्रज्ञानाम । यत्तोपेतं । सर्वस्य प्रज्ञापकमित्यर्थः । कीदृक् तेजः । पुरस्तात् पूर्वस्यां दिशि तमसोऽधकारादस्थात् । उदतिष्ठत् । एवं सति नूनं सत्यं दिव आदित्यस्य दुहितरो दुहितृस्थानीया विभातीर्विभानं कुर्वतीरुषसो जनाय यजमानानां गातुं गमनं गमनादिव्यापारसामर्थ्यं कृणवन् । अकुर्वन् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अस्थुरु चित्रा उषसः पुरस्तान्मिता इव स्वरवोऽध्वरेषु ।
व्यू व्रजस्य तमसो द्वारोच्छंतीरव्रञ्छुचयः पावकाः ॥ २

अस्थुः । ऊं इति । चित्राः । उषसः । पुरस्तात् ।
मिताःऽइंव । स्वरंवः । अध्वरेषुं ।
वि । ऊं इति । व्रजस्यं । तमंसः । द्वारां । उच्छंतीः ।
अव्रन् । शुचंयः । पावकाः ॥ २

चित्राश्चायनीया उषसः पुरस्तात्पूर्वस्यां दिश्यस्थुः । तिष्ठंति । व्याप्ता इत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । अध्वरेषु मिताः खाताः स्वरवो यूपा इव । ते यथा वेद्याः पुरतो वासंते तद्वत् । अत्रापि स्वरुयस्तो यूपच्छेदपतितप्रथमशकलवाचीयः प्रथमः शकलः शकलः परापतेत्स स्वरुः कार्यं इत्युक्तत्वात् तथाप्यत्र मितशब्दश्रवणाच्चूपालवंतः स्वरव इत्यादो तथा दर्शनाच्चात्र यूपवचनः । ता व्रजस्य वारकस्य तमसो द्वारा द्वाराणि व्युच्छंतीः शुचयो दीप्ताः पावकाः शोधिका अव्रन् । व्यवृण्वन् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उच्छंतीरद्य चितयंत भोजान्राधोदेयायोषसो मघोनीः ।
अचित्रे अंतः पणयः ससंत्वबुध्यमानास्तमंसो विमंध्ये ॥ ३
उच्छंतीः । अद्य । चितयंत । भोजान् । राधःऽदेयाय ।
उषसः । मघोनीः ।
अचित्रे । अंतःऽरिति । पणयंः । ससंतु । अबुध्यमानाः ।
तमंसः । विऽमंध्ये ॥ ३

अद्यास्मिन्दिन उच्छंतीस्तमो विवासयंत्यो मघोनीर्धनवत्य उषसो भोजान् भोजयितॄन्यजमानान् तेषां राधोदेयाय सोमादिधनदानाय चितयंत । प्रज्ञापयंति । अचित्रेऽचायनीये तमसो विमध्ये । अत्यंतगाढांधकार इत्यर्थः । तत्र पणयो वणिज इवादातारोऽबुध्यमानाः ससंतु । स्वपंतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

कुवित्स देवीः सनयो नवो वा यामो बभूयादुषसो वो अद्य ।
येना नवंग्वे अंगिरे दशंग्वे सप्तास्ये रेवती रेवदूष ॥ ४

कुवित् । सः । देवीः । सनयः । नवः । वा । यामः ।

बभूयात् । उषसः । वः । अद्य ।

येन । नवऽग्वे । अंगिरे । दशऽग्वे । सप्तऽआस्ये । रेवतीः ।

रेवत् । ऊष ॥ ४

हे देवीर्द्योतमाना उषसो वो युष्मान् सनयः पुराणो नवो वा यामो गमनसाधनः स रथोऽद्यास्मिन्यागदिने कुविद्बहुवारं बभूयात् । भवेत् । गच्छेदित्यर्थः । येन रथेन हे रेवतीर्धनवत्यो यूयं नवग्वे दशग्वे सप्तास्ये सप्तच्छंदोयुक्तमुखेऽगिरेऽगिरोगणे । तौ द्वौ तत्र येऽप्यंगिरसस्तेषां मध्ये । तथान्यत्र नवग्वो नु दशग्वो अंगिरस्तमः । ऋग्वे० १०, ६२, ६. । इति । रेवद्धनवद्यथा भवति तथोष विभातं कृतवत्य ॥ वसेर्व्युच्छनकर्मणो लिटमध्यमबहुवचनस्येदं रूपं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यूयं हि देवीर्ऋतयुग्भिरश्वैः परिप्रयाथ भुवनानि सद्यः ।

प्रबोधयंतीरुषसः ससंतं द्विपाच्चतुष्पाच्चरथाय जीवं ॥ ५

यूयं । हि । देवीः । ऋतयुक्ऽभिः । अश्वैः । परिऽप्रयाथ ।

भुवनानि । सद्यः ।

प्रऽबोधयंतीः । उषसः । ससंतं । द्विऽपात् । चतुःऽपात् ।

चरथाय । जीवं ॥

हे देवीर्द्योतमाना उषसो यूयं हि खलु ऋतयुग्भिर्यज्ञगामिभिरश्वैर्भुवनानि सद्यः परिप्रयाथ । परितः प्रकर्षं गच्छथ । किं कुर्वंत्यः । ससंतं स्वपंतं द्विपाच्चतुष्पान्मनुष्य-गवादिलक्षणं जीवं चरथाय चरणाय गमनादिव्यवहाराय प्रबोधयंतीः प्रबोधयंत्यः सत्यः परिप्रयाथ ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

कं स्विदासां कतमा पुराणी यया विधाना विदधुर्ऋभूणां ॥

शुभं यच्छुभ्रा उषसश्चरंति न वि ज्ञायंते सदृशीरजुर्याः ॥ ६

कं। स्वित्। आसां। कतमा। पुराणी। यया। विऽधाना।

विऽदधुः। ऋभूणां।

शुभं। यत्। शुभ्राः। उषसः। चरंति। न। वि। ज्ञायंते।

सऽदृशीः। अजुर्याः ॥ ६

आसामुषसां मध्ये का स्विदभूदद्य कतमा पुराणी पुरातनी। यया ऋभूणां संबंधीनि विधाना चमसादिनिर्माणानि विदधुः अकुर्वन्नृभवः। यद्यास्तोषसः शुभ्रा दीप्ताः शुभं चरंति शोभां दीप्तिं कुर्वंति ता अजुर्या अजीर्णा नित्यनूतना न विज्ञायंते। यतः सदृशीः सदृश्यः सर्वेष्वपि दिवसेष्वेकरूपा अतोऽद्यतन्य एता एताः पुराण्य इति न ज्ञायंते। उषासादृश्यं सदृशीरद्य सदृशीरिदु श्वः। ऋग्वे० १.१२७.८.। इत्यत्र प्रतिपादितं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ता घा ता भद्रा उषसः पुरासुरभिष्टिद्युम्ना ऋतजातसत्याः।

यास्वीजानः शशमान उक्थैः स्तुवञ्छंसन्द्रविणं सद्य आप ॥ ७

ताः। घ। ताः। भद्राः। उषसः। पुरा। आसुः।

अभिष्टिऽद्युम्नाः। ऋतजातऽसत्याः।

यासु। ईजानः। शशमानः। उक्थैः। स्तुवन्। शंसन्।

द्रविणं। सद्यः। आप ॥ ७

ता घ। घेति प्रसिद्धौ ॥ ताः खलूपकारिण्यस्ता भद्राः कल्याण्यः स्तुत्या वा उषसः पुरा पूर्वमासुः। अभवन्। यभिष्टिद्युम्नाः अभिगमनमात्रेण द्युम्नं धनं आसां ताः। ऋतजातसत्याः। ऋतार्थं यज्ञार्थं जातास्च ताः सत्याः सत्यफलाश्च

ताह्यः । यास्त्वषस्त्वोजानो यागं कुर्वाण उक्थैः शस्त्रैः शशमानः शंसमानः स्तुवन् सामभिः स्तोत्रं निष्पादयन् शंसन् शस्त्राणि कुर्वन् द्रविणं धनं सद्य आप प्राप्नोति ता भद्रा इति संबंधः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ता आ चरंति समना पुरस्तात्समानतः समना पप्रथानाः ।
ऋतस्य देवीः सदसो बुधाना गवां न सर्गा उषसो जरंते ॥ ८

ताः । आ । चरंति । समना । पुरस्तात् । समानतः ।
समना । पप्रथानाः ।
ऋतस्य । देवीः । सदसः । बुधानाः । गवां । न । सर्गाः ।
उषसः । जरंते ॥ ८

ता उषस आ सर्वतश्चरंति । समना सर्वत्र समानाः पुरस्तात्पूर्वस्यां दिशि समानतः समानाद्देशादंतरिक्षात्समना सर्वतः पप्रथानाः प्रथमाना ऋतस्य यज्ञस्य सदसः सदः । तत्रत्यस्त्विग्यविरादिकमित्यर्थः । बुधाना बोधयंत्यः ॥ अंतर्भावितण्यर्थोऽयं ॥ एवं महानुभावा उषसो जरंते । स्तूयंते । गवां सर्गा न उदकानां सृष्टय इव । गवां सर्गा न रश्मयः । ऋग्वे० ४. ५२. ५. । इति हि श्रुतं । ता यथा सर्वत्र प्रसंगादुपकारत्वाच्च स्तूयंते तद्वत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

ता इन्न्वेव समना समानीरमीतवर्णा उषसश्चरंति ।
गूहंतीरभ्वमसितं रुशद्भिः शुक्रास्तनूभिः शुचयो रुचानाः ॥ ९

ताः । इत् । नु । एव । समना । समानीः । अमीतऽवर्णाः ।
उषसः । चरंति ।
गूहंतीः । अभ्वं । असितं । रुशत्ऽभिः । शुक्राः । तनूभिः ।
शुचयः । रुचानाः ॥ ९

ता एवोषसः । इदिति पूरणः । नु अद्य समना समानाः । एकरूपेत्यर्थः । तमारेकरूपा अमीतवर्णा अहिंसितवर्णा अपरिमितवर्णा वा उपसचरंति सर्वतः । किं कुर्वंत्यः । अभ्वं । महन्नामैतत् । अतिमहदसितं कृष्णं रूपं गूहंतीर्गोपयंत्यो रुशद्भी रोचमानैस्तनूभिः स्वशरीरैः शुक्रा दीप्ताः शुचयः शुद्धा रुचाना रोचमाना रोचयंत्यो वा ॥

॥ अथ दशमी ॥

र॒यिं दि॑वो दुहितरो विभा॒तीः प्र॒जाव॑न्तं यच्छता॒स्मासु॑ देवीः ।

स्यो॒नादा वः॑ प्रतिबु॒ध्य॑माना॒ः सु॒वीर्य॑स्य पत॑यः स्याम ॥ १०

र॒यिम् । दि॒वः॒ । दु॒हि॒त॒रः॒ । वि॒ऽभा॒तीः । प्र॒जाऽव॑न्तम् । य॒च्छ॒त॒ ।

अ॒स्मासु॑ । दे॒वीः॒ ।

स्यो॒नात् । आ । व॒ः । प्र॒ति॒ऽबु॒ध्य॑मानाः । सु॒ऽवीर्य॑स्य । पत॑यः ।

स्या॒म॒ ॥ १०

हे दिवो दुहितरो द्योतमानस्यादित्यस्य दुहितृस्थानीया विभातीर्विभात्यो विशेषेण भानं कुर्वंत्योऽस्मासु प्रजावंतं रयिं पुत्राद्युपेतं धनं यच्छत । दत्त । हे देवीर्देव्यः स्योनात्सुखाज्जनिमित्तभूताद्वो युष्मान् प्रतिबुध्यमानाः प्रतिबोधवंतो वयं सुवीर्यस्य पतयः स्याम । पुत्रादिसहितस्य धनस्य पालका भवेम ॥

तद्वो दिव इति व्युष्टायां जपेत् ॥

॥ एकादशी ॥

तद्वो॑ दिवो दुहितरो विभा॒तीरुप॑ ब्रुव उषसो य॒ज्ञके॑तुः ।

व॒यं स्या॑म य॒शसो॒ जने॑षु॒ तद्द्यौश्च॑ ध॒त्तां पृ॑थि॒वी च॑ दे॒वी ॥ ११

तत् । व॒ः॒ । दि॒वः॒ । दु॒हि॒त॒रः॒ । वि॒ऽभा॒तीः । उप॑ । ब्रु॒वे॒ ।

उ॒ष॒सः॒ । य॒ज्ञऽके॑तुः ।

व॒यम् । स्या॒म॒ । य॒शसः॑ । जने॑षु । तत् । द्यौः । च॒ । ध॒त्ताम् ।

पृ॒थि॒वी । च॒ । दे॒वी ॥ ११

हे दिवो दुहितरो हे उषसो विभातीर्वो युष्मान् तदुत्तरार्द्धप्रथमपादेन वक्ष्यमाणं फलं यज्ञकेतुः । यज्ञ एव केतुः प्रज्ञापको यस्य तादृशोऽहमुप ब्रुवे । उपेत्य ब्रवीमि । अथ वक्ष्यदुच्यते । वयं स्तुवंतो जनेष्वस्मत्समानेषु मध्ये यशसः कीर्तेरन्नस्य वा स्वामिनः स्याम । तद्युवो द्यौः पृथिवी च देवी धत्तां । धारयतां ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे द्वितीयो वर्गः ॥

प्रति ष्येति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं गायत्रमुषोदेवताकं । प्रति ष्या सप्त गायत्रमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाक उषस्ये क्रतौ गायत्रच्छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं शस्यं अथोपस्यः प्रति ष्या सूनरी । आ० ४. १४. । इति हि सूत्रितं ॥

॥ तत्र प्रथमा॥

प्रति ष्या सूनरी जनी व्युच्छंती परि स्वसुः ।

दिवो अदर्शि दुहिता ॥ १

प्रति । स्या । सूनरी । जनी । विऽउच्छंती । परि । स्वसुः ।

दिवः । अदर्शि । दुहिता ॥ १

स्या सा संस्तूयमाना सूनरी सुष्ठु प्राणिनां नेत्री जनी जनयित्री फलानां स्वसुः स्वसृस्थानीयाया रात्रेः परि उपरिभागे रात्रिपर्यवसानकाले व्युच्छंती तमो विवासयंती। स्वसा स्वस्रे ज्यायस्यै। ऋग्वे० १. १२४. ८. । इत्युक्तं। दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य दुहितोषाः प्रत्यदर्शि। प्रतिदृश्यते सर्वैः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अश्वेव चित्रारुषी माता गवामृतावरी ।

सखाभूदश्विनोरुषाः ॥ २

अश्वाऽइव । चित्रा । अरुषी । माता । गवां । ऋतऽवरी ।

सखा । अभूत् । अश्विनोः । उषाः ॥ २

अश्वेव चित्रा चायनीयारुषी रोचमाना गवां रश्मीनां माता निर्मात्री ऋतावरी यज्ञवत्युषा अश्विनोः सखा समानख्याना सह स्तूयमानाभूत्। भवति। अश्विनोरुषसा सह स्तूयमानात्वात्सखित्वं परस्परं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत सखास्यश्विनोरुत माता गवामसि ।

उतोषो वस्व ईशिषे ॥ ३

उत। सखा। असि। अश्विनोः। उत। माता। गवां। असि।

उत। उषः। वस्वः। ईशिषे ॥ ३

उतापि चाश्विनोः सखासि। उतापि च गवां रश्मीनां मातासि। उतापि च हे उषो वस्वो धनस्येशिषे। ईश्वरा भवसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यावयद्द्वेषसं त्वा चिकित्वित्सूनृतावरि ।

प्रति स्तोमैरभुत्स्महि ॥ ४

यवयत्ऽद्वेषसं। त्वा। चिकित्वित्। सूनृताऽवरि।

प्रति। स्तोमैः। अभुत्स्महि ॥ ४

यावयद्द्वेषसं। यवयंतो वियुज्यमाना द्वेषांसि द्वेष्टारो यस्मात्तादृशीं पृथक्क्रियंते द्वेषांस्यनयेति वा। रात्रौ हननायोद्युक्ता द्वेषिण उषःकाले हि पलायंते। तादृशीं चिकित्वित् ज्ञापयंतीं त्वा त्वां सूनृतावरि। सूनृतेति वाङ्नाम। तद्वति देवि स्तोमैः स्तुतिभिः प्रत्यभुत्स्महि। प्रतिबोधयामः। स्तुम इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्रति भद्रा अदृक्षत गवां सर्गा न रश्मयः ।

ओषा अप्रा उरु ज्रयः ॥ ५

प्रति। भद्राः। अदृक्षत। गवां। सर्गाः। न। रश्मयः।

आ। उषाः। अप्राः। उरु। ज्रयः ॥ ५

अद्राः स्तुत्या रश्मयः प्रत्यदृश्चत । प्रतिदृश्यंते । गवामुदकानां सर्गां न वर्षधारा दधंयन्तुषा उरु ज्ययो महत्तेज चाप्राः । आपूरयत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आपप्रुषीं विभावरि व्यावर्ज्योतिषा तमः ।

उषो अनु स्वधामव ॥ ६

आऽपप्रुषीं । विभाऽवरि । वि । आवः । ज्योतिषा । तमः ।

उषः । अनु । स्वधां । अव ॥ ६

हे विभावरि विभावत्युषस्त्वमापप्रुष्यापूरयंती तेजसा जगत् ज्योतिषा तेजसा तमोऽधकारं व्यावः । व्यावृणोः । किंच अनु पश्चात् स्वधां हविर्लक्षणमन्नमव । रक्ष ॥

आ द्यां तनोषीत्येषा देवानां हविःप्रपसोऽनुवाक्या । सूत्रितं च । आ द्यां तनोषि रश्मिभिरावहंती पोष्या वार्याणि । आ० १. १६. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

आ द्यां तनोषि रश्मिभिरांतरिक्षमुरु प्रियं ।

उषः शुक्रेण शोचिषा ॥ ७

आ । द्यां । तनोषि । रश्मिऽभिः । आ । अंतरिक्षं । उरु । प्रियं ।

उषः । शुक्रेण । शोचिषा ॥ ७

हे उषो रश्मिभिर्द्यां दिवमातनोषि । उरु विस्तीर्णं प्रियमंतरिक्षं रश्मिभिरातनोषि । शुक्रेण दीप्तेन शोचिषा प्रकाशेन युक्ता सत्येवं करोषि ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे तृतीयो वर्गः ॥

तद्देवर्त्रिति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं जागतं सावित्रं । तथा चानुक्रम्यते ।

तद्देवस्य सावित्रं तु जागतमिति ॥ आभिप्लविके तृतीयेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे सावित्रनिविद्धानमिदं। तथा च सूत्रितं। तद्देवस्य इतेन द्यावापृथिवी इति तिस्रः। आ० ७. ७.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महद्वृणीमहे असुरस्य प्रचेतसः।
छर्दिर्येन दाशुषे यच्छति त्मना तन्नो महाँ उदयान्देवो
अक्तुभिः ॥ १

तत्। देवस्य। सवितुः। वार्यं। महत्। वृणीमहे।
असुरस्य। प्रऽचेतसः।
छर्दिः। येन। दाशुषे। यच्छति। त्मना। तत्। नः।
महान्। उत्। अयान्। देवः। अक्तुऽभिः ॥ १

सवितुः प्रेरकस्य देवस्य वार्यं वरणीयं महत्पूज्यं तद्धनं वृणीमहे। प्रार्थयामः। असुरस्य। असुर्बलं। तद्वतः प्रचेतसः प्रकृष्टमतेः। देवस्येति संबंधः। येन धनेन युक्तः सन् छर्दिः। गृहनामैतत्। गृहोपलक्षितं धनजातं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय त्मनात्मनैव यच्छति तच्छर्दिर्महान्देवः सविताक्तुभी रात्रिभिः एतदह्नामप्युपलक्षणं। सर्वैर्दिवसैः सर्वेषु दिवसेषु नोऽस्माकमुदयान्। उद्यच्छतु। करोत्वित्यर्थः। यद्वा छर्दिरिति तेजोनाम। तत्तेन उद्यच्छत्विति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दिवो धर्ता भुवनस्य प्रजापतिः पिशंगं द्रापिं प्रति मुंचते कविः।
विचक्षणः प्रथयन्नापृणन्नुर्वजीजनत्सविता सुम्नमुक्थ्यं ॥ २

दिवः। धर्ता। भुवनस्य। प्रजाऽपतिः। पिशंगं। द्रापिं।
प्रति। मुंचते। कविः।

विऽचक्षणः । प्रथयन् । आऽपृणन् । उरु । अजीजनत् ।

सविता । सुम्नं । उक्थ्यं ॥ २

दिवो द्युलोकस्य धर्ता धारकः । न केवलं दिव एव अपि तु भुवनस्य सर्वस्यापि लोकस्य धर्ता प्रजापतिः प्रजानां प्रकाशवृष्ट्यादिना पालयिता कविः प्राज्ञो देवः पिशंगं द्रापिं हिरण्मयं कवचं प्रतिमुंचते। आच्छादयति प्रत्युदयं। विचक्षणो विविधं द्रष्टा स एव देवः प्रथयन् प्रख्यापयन् तेज आपृणन्नापूरयन् परित उरु प्रभूतं सुम्नं सुखरूपमुक्थ्यं स्तुत्यमजीजनत्। उत्पादयति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आप्रा रजांसि दिव्यानि पार्थिवा श्लोकं देवः कृणुते स्वाय धर्मणे ।

प्र बाहू अस्राक्सविता सवीमनि निवेशयन्प्रसुवन्नक्तुभिर्जगत् ॥

आ । अप्राः । रजांसि । दिव्यानि । पार्थिवा । श्लोकं ।

देवः । कृणुते । स्वाय । धर्मणे ।

प्र । बाहू इति । अस्राक् । सविता । सवीमनि । निऽवेशयन्

प्रऽसुवन् । अक्तुऽभिः । जगत् ॥ ३

अयं देवः सविता दिव्यानि द्युसंबंधीनि पार्थिवानि रजांसि लोकान् । तिस्रः खलु द्यावः पृथिव्यश्च । तिस्रो भूमीर्धारयन् त्रीँरुत द्यून् । ऋग्वे० २, २७, ८, । इति हि श्रुतं । आप्राः । आपूरयति स्वाभिर्भाभिरिति शेषः । स्वाय धर्मणे स्वकीयाय धारणाय श्लोकं प्रशस्तिं कृणुते । करोति । सविता सवीमनि प्रसवेऽनुज्ञायां निमित्तायां बाहू स्वीयौ प्रास्राक् । प्रसृजति । प्रसारयतीत्यर्थः । किं कुर्वन् । अक्तुभिः कांतिभिर्जगन्निवेशयन् स्वस्वकार्ये स्थापयन् प्रसुवन् प्रेरयन् । अथवा अक्तुभिरिति रात्रिनाम । तदुपलक्षितैः सर्वैर्वासरैः सर्वेष्वपि दिनेष्वेवं करोतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अदाभ्यो भुवनानि प्रचाकशद्व्रतानि देवः सविताभि रक्षते ।

प्रास्राग्बाहू भुवनस्य प्रजाभ्यो धृतव्रतो महो अज्मस्य राजति ॥

अदाभ्यः । भुवनानि । प्रऽचाकशत् । व्रतानि । देवः ।

सविता । अभि । रक्षते ।

प्र । अस्राक् । बाहू इति । भुवनस्य । प्रऽजाभ्यः । धृतऽव्रतः ।

महः । अज्मस्य । राजति ॥ ४

सविता देवोऽदाभ्योऽन्यैरहिंसितः सन् भुवनानि प्रचाकशत् दीपयन् व्रतानि कर्माणि प्राणिनामभिरक्षते । भुवनस्य लोकस्य प्रजाभ्यस्तत्रत्याभ्यो बाहू स्वीयौ प्रास्राक् । प्रसारयति । स्वस्वकर्मणेऽनुजानातीत्यर्थः । सर्वव्यापाराणां सूर्याधीनत्वात् । सविता वै प्रसवानामीश इति हि श्रुतिः । धृतव्रतो धृतकर्मा स तथा कुर्वन् महो महतोऽज्मस्य जगतो राजति । ईश्वरो भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्रिरंतरिक्षं सविता महित्वना त्री रजांसि परिभूस्त्रीणि

रोचना ।

तिस्रो दिवः पृथिवीस्तिस्र इन्वति त्रिभिर्व्रतैरभि नो रक्षति

त्मना ॥ ५

त्रिः । अंतरिक्षं । सविता । महिऽत्वना । त्री । रजांसि ।

परिऽभूः । त्रीणि । रोचना ।

तिस्रः । दिवः । पृथिवीः । तिस्रः । इन्वति । त्रिऽभिः ।

व्रतैः । अभि । नः । रक्षति । त्मना ॥ ५

अयं सविता त्रिस्त्रिभेदमंतरिक्षं। अंतरा चांतं भवति जगदित्यंतरिक्षं। परिभूः परिभविता सन् महित्वना महित्वेनेन्वति। व्याप्नोति। वायुविद्युद्वरुणाख्यास्त्रयो लोका अंतरिक्षभेदाः स वायुलोकं स वरुणलोकमित्यादिश्रुतेः। त्री रजांसि रंजनात्मकानि त्रीणि क्षित्यंतरिक्षद्युलक्षणान् त्रीन् लोकानिन्वति। पूर्वमंतरिक्षस्यैवावांतरभेद उक्त इह तु सामान्याकारेणेत्यपुनरुक्तिः। त्रीणि रोचना रोचनानि रोचमानानग्निवाय्वादित्यानुक्तस्थानत्रयस्वामित्वेनेन्वति। पूर्वमंतरिक्षस्यैवावांतरभेद उक्तः। अथ द्युपृथिव्योरवांतरभेद उच्यते। तिस्रो दिव इंद्रप्रजापतिसत्याख्यान् त्रीन् लोकानिन्वति। तथा तिस्रः पृथिवीरिन्वति। त्रित्वावांतरभेदान् लोकानिन्वति। एवं सर्वत्र व्याप्तो देवस्त्रिभिर्व्रतैः कर्मभिरुष्णवर्षहिमाख्यैर्नोऽस्मान् त्मनात्मनैव स्वीयानुग्रहवुद्ध्याभिरक्षति। अभिरक्षतु। परिपालयतु॥

॥ अथ षष्ठी ॥

बृहत्सुम्नः प्रसवीता निवेशनो जगतः स्थातुरुभयस्य यो वशी।
स नो देवः सविता शर्म यच्छत्वस्मे क्षयाय त्रिवरूथमंहसः॥ ६

बृहत्ऽसुम्नः। प्रऽसविता। निऽवेशनः। जगतः। स्थातुः।
उभयस्य। यः। वशी।
सः। नः। देवः। सविता। शर्म। यच्छतु। अस्मे इति।
क्षयाय। त्रिऽवरूथं। अंहसः॥ ६

यो बृहत्सुम्नः प्रभूतधनः प्रभूतसुखो वा प्रसविता प्रकर्षेणानुज्ञाता कर्मणां निवेशनः सर्वैर्गंतव्यः। जगतो जंगमस्य स्थातुः स्थावरस्योभयस्य यो वशी स महान् सविता देवो नोऽस्मभ्यं शर्म सुखं यच्छतु। कीदृशं शर्म। त्रिवरूथं। त्रीणि वरूथानि वरणीयानि स्थानानि क्षित्यादीनि यस्य तत्तादृशं। अस्मे अस्माकमंहसः पापस्य क्षयाय भवत्विति शेषः॥

राजक्रय आगन्देव इत्येषानुवचनीया। सूत्रितं च। आगन्देव ऋतुभिर्वर्धतु क्षयमित्यर्धर्च आरमेत्। आ० ४. ४. । इति॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

आगन्देव ऋतुभिर्वर्धतु क्षयं दधातु नः सविता सुप्रजामिषं ।

स नः क्षपाभिरहभिश्च जिन्वतु प्रजावन्तं रयिमस्मे समिन्वतु ॥ ७

आ । अगन् । देवः । ऋतुऽभिः । वर्धतु । क्षयं । दधातु ।

नः । सविता । सुऽप्रजां । इषं ।

सः । नः । क्षपाभिः । अहंऽभिः । च । जिन्वतु । प्रजाऽवन्तं ।

रयिं । अस्मे इति । सं । इन्वतु ॥ ७

देवः सविता ऋतुभिः सहागन् । आगच्छतु ॥ गमेर्लुङि रूपं ॥ किंच क्षयं गृहं वर्धतु । वर्धयतु । नोऽस्माकं सुप्रजां शोभनपुत्राद्युपेतमिषमन्नं दधातु । ददातु । स एव नोऽस्मान् क्षपाभी रात्रिभिरहभिश्च । सर्वेषु दिनेष्वित्यर्थः । जिन्वतु । प्रीणयतु धनानि । अस्मे अस्मासु प्रजावन्तं रयिं समिन्वतु । व्याप्नोतु । प्रापयत्वित्यर्थः ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे चतुर्थो वर्गः ॥

अभूद्देव इति षडृचं नवमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं सावित्रं । अंत्या त्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबंतपरिभाषया जगत्यः । तथा चानुक्रमणिका । अभूद्देवः षट् त्रिष्टुबंतमिति ॥ अग्निष्टोमे वैश्वदेवशस्त्रे सावित्रनिविद्धानमिदं । तथा च सूत्रं । अभूद्देव एकया च दशभिश्च स्वभूते । आ० ५. १८. । इति ॥ आद्या सावित्रपशस्यानुवाक्या । तथा च सूत्रं । सावित्रेण चरुणैव चरंत्यभूद्देवः सविता वंद्यो नु नः । आ० ५. १८. । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

अभूद्देवः सविता वंद्यो नु न इदानीमह्न उपवाच्यो नृभिः ।

वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा दधत् ॥ १

अभूत् । देवः । सविता । वंद्यः । नु । नः । इदानीं । अह्नः ।

उपऽवाच्यः । नृऽभिः ।

वि । यः । रत्ना॑ । भज॑ति । मा॒न॒वेभ्यः॑ । श्रेष्ठ॑म् । नः॒ । अत्र॑ ।

द्रवि॑णम् । यथा॑ । दध॑त् ॥ १

स सविता देवोऽभूत् । प्रादुरासीत् । अतो नु क्षिप्रमेव नोऽस्माकं वंद्यो वंदनीयो भवति । इदानीं यागकालेऽह्नस्तृतीयसवने ऋभिरस्मदीयैर्होतृभिरुपवाच्यः स्तुत्यो भवति । यो देवो मानवेभ्यो मनोरपत्येभ्यो यजमानेभ्यस्तेषामर्थाय रत्ना रमणीयानि धनानि विभजति स देवः श्रेष्ठं प्रशस्यं द्रविणं गवादिलक्षणं धनं नोऽस्मभ्यमत्रास्मिन्कर्मणि यथा दधत् । दद्यादित्यर्थः । यथा वंद्य उपवाच्यश्चाभूदिति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दे॒वेभ्यो॒ हि प्र॑थ॒मं य॒ज्ञिये॑भ्यो॒ऽमृ॑त॒त्वं सु॒वसि॑ भा॒गमु॑त्त॒मम् ।

आदिद्दा॒मानं॑ सवित॒र्व्यू॑र्णुषेऽनूची॒ना जी॑वि॒ता मानु॑षेभ्यः ॥ २

दे॒वेभ्यः॑ । हि । प्र॒थ॒मम् । य॒ज्ञिये॑भ्यः । अ॒मृ॒त॒ऽत्वम् । सु॒वसि॑ ।

भा॒गम् । उ॒त्ऽत॒मम् ।

आत् । इत् । दा॒मान॑म् । स॒वि॒त॒रिति॑ । वि । ऊ॒र्णु॒षे॒ । अ॒नू॒ची॒ना ।

जी॒वि॒ता । मानु॑षेभ्यः ॥ २

प्रथमं देवेभ्यो हि । हिशब्दः प्रसिद्धौ । देवेभ्यो यज्ञियेभ्यो यज्ञार्हेभ्योऽमृतत्वं तत्साधनमुत्तममुत्कृष्टतमं भागं सोमादिलक्षणं सुवसि । अनुजानासि । आदिदनंतरमेव दामानं हविषां दातारं हे सवितर्व्यूर्णुषे । प्रकाशयसि । मानुषेभ्यो यजमानेभ्यो जीविता जीवितान्यनूचीनानुक्रमयुक्तानि । पितृपुत्रपौत्रा इत्यानुक्रमः । ईदृशानि जीवितानि प्रयाच्छ्यूर्णुषे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अचि॑त्ती॒ यच्च॑कृ॒मा दैव्ये॒ जने॑ दी॒नैर्दक्षैः॒ प्रभू॑ती पूरुष॒त्वता॑ ।

दे॒वेषु॑ च सवित॒र्मानु॑षेषु च॒ त्वं नो॒ अत्र॑ सुवता॒दना॑गसः ॥ ३

अचित्ती । यत् । चकृम । दैव्ये । जने । दीनैः । दक्षैः ।

प्रऽभूती । पुरुषत्वता ।

देवेषु । च । सवितः । मानुषेषु । च । त्वं । नः । अत्र ।

सुवतात् । अनागसः ॥ ३

हे सवितर्देव यदचित्ती अप्रज्ञया दैव्ये जने देवे त्वयि दीनैर्दुर्बलैः पुत्रादिभिर्बलिभिर्वा तथा दक्षैः प्रवृद्धैर्वा तैः प्रभूती प्रभूत्या । ऐश्वर्यमदेनेति यावत् । पुरुषत्वता पुरुषत्वेन तथा च यदागश्चकृम । न केवलं त्वय्येव कृतमपि तु देवेष्वन्येषु मानुषेषु चाज्ञानादिभिर्यच्चकृम नः कृतवतोऽस्मात् त्वमत्रास्मिन्कर्मण्यनागसः सुवतात् । अनुजानीहि ॥

देवसुवां हविःषु सवितुः सत्यप्रसवस्य न प्रमिय इति याज्या । सूत्रितं च । न प्रमिये सवितुर्दैव्यस्य तद्वस्मते प्रचर्यं । आ० ४. ११. । इति ॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

न प्रमिये सवितुर्दैव्यस्य तद्यथा विश्वं भुवनं धारयिष्यति ।

यत्पृथिव्या वरिमन्ना स्वंगुरिर्वर्ष्मन्दिवः सुवति सत्यमस्य

तत् ॥ ४

न । प्रऽमिये । सवितुः । दैव्यस्य । तत् । यथा । विश्वं ।

भुवनं । धारयिष्यति ।

यत् । पृथिव्याः । वरिमन् । आ । सुऽअंगुरिः । वर्ष्मन् ।

दिवः । सुवति । सत्यं । अस्य । तत् ॥ ४

सवितुर्दैव्यस्य देवस्य तत्कर्म न प्रमिये । न प्रमीयेत । न प्रहिंस्येत । हिंसार्हं न भवतीत्यर्थः ॥ कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः ॥ यद्वा दैव्यस्येत्यधिकरणे षष्ठी । सा च कर्मार्था । दैव्यं कर्मेत्यर्थः । कथमहिंस्यमित्यत आह । यथा विश्वं भुवनं धारयिष्यति धारयति ।

विश्वधारणक्षमं यत्कर्मास्ति तत्र प्रसिवे । तथा स्वंगुरिः शोभनांगुल्युपलक्षितहस्तो यत् यः पृथिव्या वरिमन्ना । आकारश्चार्थे । भूम्या उरुत्वे च सुवति । तथा दिवो द्युलोकस्य वर्ष्मं उरुत्वे च सुवति अस्य देवस्य तदुक्तं कर्म सत्यमबाध्यमिति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्रज्येष्ठान्बृहद्भ्यः पर्वतेभ्यः क्षयाँ एभ्यः सुवसि पस्त्यावतः ।

यथायथा पतयंतो वियेमिर एवैव तस्थुः सवितः सवाय ते ॥ ५

इंद्रऽज्येष्ठान् । बृहत्ऽभ्यः । पर्वतेभ्यः । क्षयान् । एभ्यः ।

सुवसि । पस्त्यऽवतः ।

यथाऽयथा । पतयंतः । विऽयेमिरे । एव । एव । तस्थुः ।

सवितरिति । सवाय । ते ॥ ५

हे सवितरिंद्रज्येष्ठान् । इंद्रः परमैश्वर्ययुक्तस्त्वमेवेंद्रो वा ज्येष्ठो ज्यायान् पूज्यो येषां ते तादृशाः तानस्मान्बृहद्भ्यो महद्भ्यः पर्वतेभ्योऽप्यधिकान् सुवसि । प्रेरयसि । किंच एभ्यो यजमानेभ्यः पस्त्यावतो गृहवतः क्षयान्निवासान् ग्रामनगरादीन् सुवसि । प्रेरयसि । यथा यथा पतयंतो गच्छंतस्त्वां वियेमिरे विनियच्छंते तथा ते तव सवायानुज्ञाया एवैवं वशेन नियमनमनतिक्रम्य तस्थुः । तिष्ठंति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ये ते त्रिरहन्त्सवितः सवासो दिवेदिवे सौभगमासुवंति ।

इंद्रो द्यावापृथिवी सिंधुरद्भिरादित्यैर्नो अदितिः शर्म यंसत् ॥ ६

ये । ते । त्रिः । अहन् । सवितरिति । सवासः । दिवेऽदिवे ।

सौभगं । आऽसुवंति ।

इंद्रः ॥ द्यावापृथिवी इति । सिंधुः । अत्ऽभिः । आदित्यैः ।

नः । अदितिः । शर्म । यंसत् ॥ ६

ये यजमाना हे सवितस्ते त्वदर्थं सवासः सुताः सोमाः । द्वितीयार्थे प्रथमा । सोमान् । यद्वा सवासः सवनानि प्रातरादीनि प्रातरादीनि प्रति त्रिरभिषुण्वंति । न केवलमेकस्मिन्नेवाहनि सवनत्रयेषु अपि तु दिवे दिवे प्रतिदिनं सौभगं सौभाग्यजनकमासुन्वंति अभिषुण्वंति तेभ्यो नोऽस्मभ्यमिंद्रः शर्म यंसत् । यच्छतु । द्यावापृथिव्यौ चाद्भिर्विशिष्टा सिंधुः सिंध्वभिमानिदेवता चादित्यैः सहितादितिच शर्म यंसत् । सावित्रे सूक्त इंद्रादीनां निपातभक्त्या तेषां प्रार्थना न विरुध्यते ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे पंचमो वर्गः ॥

को वस्त्रातेति दशर्चं दशमं सूक्तं वामदेवस्यार्षं विश्वदेवदेवताकं । अष्टम्याद्यास्तिस्रो गायत्र्यः शिष्टा अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रम्यते । को वो दश वैश्वदेवं त्रिगायत्र्यंतं त्विति । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

को वस्त्राता वसवः को वरुता द्यावाभूमी अदिते त्रासीथां नः ।

सहीयसो वरुण मित्र मर्तात्को वोऽध्वरे वरिवो धाति देवाः ॥ १

कः । वः । त्राता । वसवः । कः । वरुता । द्यावाभूमी इति ।

अदिते । त्रासीथां नः ।

सहीयसः । वरुण । मित्र । मर्तात् । कः । वः । अध्वरे ।

वरिवः । धाति । देवाः ॥ १

हे वसवः सर्वस्य वासयितारो देवा वो युष्मान् कस्त्रातास्ति । यतो यूयं वसवोऽत इत्यभिप्रायः । कश्च वरुता संभक्तास्ति । यद्वा वो युष्माकं मध्ये कस्त्राता रक्षको देवः कश्च वरुता दारयिता दुःखानां वरणीयो वा भवति । हे द्यावाभूमी नोऽस्मान् त्रासीथां । रक्षतं । हे अदिते अखंडनीये । एतदपि द्यावाभूम्योर्विशेषणं । संख्याव्यत्ययः । यदीदं पृथग्देवतामंत्रणं स्यात् तर्हि निघातो न स्यात् । आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्याविद्यमानवत्त्वेनास्यैव पादादित्वात् । अदिते मित्र वरुणोत मृड़ । ऋग्वे० २, २८, १४, । इति आदित्या रुद्रा वसवः सुदानवः । ऋग्वे०

१०. ६६. १२. । इतिवत् । तस्यैव विशेषणत्वे समानाधिकरण इति सामानाधिकरण्यात् अग्ने पावक रोचिषा । ऋग्वे० ५. २६. १. । इतिवत् अस्य निघातः सिध्यति । तस्मात् द्यावाभूमी इत्येतस्य विशेषणं । हे वरुण हे मित्र युवां सचीयसो मर्तादभिगमयितुर्मनुष्यात् नस्मासीयां । हे देवा यो युष्माकमध्वरे यागे वो वरिवो धनं धाति । ददाति । यद्वा यो युष्माकं मध्ये वो वरिवो धाति । धारयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र ये धामा॑नि पू॒र्व्याण्यर्चा॒न्वि यदु॒च्छान्वि॑यो॒तारो॒ अमू॑राः ।
विधा॒तारो॒ वि ते द॑धु॒रज॑स्रा ऋ॒तधी॑तयो रुरुचंत द॒स्माः ॥ २

प्र । ये । धामा॑नि । पू॒र्व्याणि॑ । अर्चा॑न् । वि । यत् । उ॒च्छान् ।
वि॒ऽयो॒तार॑: । अमू॑राः ।
वि॒ऽधा॒तार॑: । वि । ते । द॒धु॒: । अज॑स्राः । ऋ॒तऽधी॑तयः
रु॒रु॒चं॒त । द॒स्माः ॥ २

ये देवाः पूर्व्याणि पुरातनानि धामानि स्थानानि वा प्राचान् अर्चंति प्रयच्छंति स्तोतृभ्यः । यत् ये च वियोतारो दुःखानामभिश्रयितारोऽमूरा अमूढा व्युच्छान् व्युच्छंति तमो विवासयंति देवाः ते विधातारः फलानां कर्तारोऽजस्रा नित्या विदधुः । कुर्वंत्यभिमतं । किंच ऋतधीतयः सत्यकर्माणो दस्मा दर्शनीयास्ते रुरुचंत । रोचंते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र प॒स्त्या॒३॒॑मदि॑तिं॒ सिंधु॑म॒र्कैः स्व॒स्तिमी॑ळे स॒ख्याय॑ दे॒वीं ।
उ॒भे यथा॑ नो॒ अह॑नी नि॒पात॑ उ॒षासा॒नक्ता॑ कर॒ताम॑दब्धे ॥ ३

प्र । प॒स्त्या॑ । अदि॑तिं । सिंधुं॑ । अ॒र्कैः । स्व॒स्तिं । ई॒ळे॒ ।
स॒ख्याय॑ । दे॒वीं ।
उ॒भे इति॑ । यथा॑ । नः॒ । अह॑नी॒ इति॑ । नि॒ऽपात॑: ।
उ॒षसा॒नक्ता॑ । क॒र॒तां॑ । अद॑ब्धे॒ इति॑ ॥ ३

यस्यां सर्वैर्गंतव्यामदितिमदीनां देवमातरं तां देवीं सिंधुं स्यंदनशीलां नद्यभिमानिदेवीं स्वस्तिं सुखनिवासोत्पादनिकां देवीं सख्यायानुकूल्यायाकैमैंतैरीडे। स्तौमि। उभे अह्नी द्यावापृथिव्यौ यथा नोऽस्मान्निपातः नितरां पातः तथा स्तौमि। उभावहोरात्राभिमानिदेवते अदब्धे अदभनीये करतां। अभिमतमिति शेषः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

व्यर्यमा वरुणश्चेति पंथामिषस्पतिः सुवितं गातुमग्निः।

इंद्राविष्णू नृवदु षु स्तवाना शर्म नो यंतममवद्वरूथं॥ ४

वि। अर्यमा। वरुणः। चेति। पंथां। इषः। पतिः।

सुवितं। गातुं। अग्निः।

इंद्राविष्णू इति। नृऽवत्। ऊं इति। सु। स्तवाना। शर्म।

नः। यंतं। अमऽवत्। वरूथं॥ ४

अर्यमा देवोऽस्माकं पंथां यज्ञादिमार्गं विचेति। ज्ञापयति। तथा वरुणो विचेति। इषोऽन्नस्य हविर्लक्षणस्य पतिः पालकोऽग्निः सुवितं सुखकरं गातुं गमनं मार्गं वा स्वर्गादेर्विचेति। इंद्राविष्णू सु सुष्ठु स्तवाना स्तूयमानौ नृवन्मनुष्यवन्मनुष्योपेतं वरूथं वरणीयममवद्बलोपेतं शर्म गृहं सुखं वा नोऽस्माकं यंतं। यच्छतं॥ ६

॥ अथ पंचमी ॥

आ पर्वतस्य मरुतामवांसि देवस्य त्रातुरव्रि भगस्य।

पात्पतिर्जन्यादंहसो नो मित्रो मित्रियादुत न उरुष्येत्॥ ५

आ। पर्वतस्य। मरुतां। अवांसि। देवस्य। त्रातुः। अव्रि।

भगस्य।

पात्। पतिः। जन्यात्। अंहसः। नः। मित्र। मित्रियात्।

उत। नः। उरुष्येत्॥ ५

पर्वतस्येंद्रसखस्यैतन्नामकस्य देवस्य मरुतां च त्रातू रक्षकस्य भगस्य देवस्य धामानि रक्षणान्यन्यानि। आवृणे । किंच पतिर्वरुणो देवो कन्याज्जनसंबंधादंहसः पापात् नोऽस्मानपात् । पातु। रक्षतु। उतापि च मित्रः मित्रियात् मित्रभावेन न चरुष्येत् । रक्षतु॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नू रोदसी अहिना बुध्न्येन स्तुवीत देवी अप्येभिरिष्टैः।

समुद्रं न संचरणे सनिष्यवो घर्मस्वरसो नद्यो३ अप व्रन् ॥ ६

नु। रोदसी इति। अहिना। बुध्न्येन। स्तुवीत। देवी इति।

अप्येभिः। इष्टैः।

समुद्रं। न। सम्ऽचरणे। सनिष्यवः। घर्मऽस्वरसः। नद्यः॥

अप। व्रन् ॥ ६

हे रोदसी द्यावापृथिव्यौ बुध्न्येनाहिना बुध्न्येनाहिनामकेन देवेन सह तु क्षिप्रमप्येभिराप्तनीयैरिष्टैः कामैर्निमित्तभूतैः स्तुवीत। स्तुवे। सनिष्यवो धनानां संभक्तुमिच्छंतः संचरणे संचाराय समुद्रमध्यगमनाय समुद्रमिव। तं यथा स्तुवंति तद्वत् । यस्मादेते देवा घर्मस्वरसो दीप्तध्वनयो नद्यो नदीरपव्रन् अपवृण्वंतीति परोक्ष इव। अथवा ते देवा नदीरपवृण्वंत्वित्याशीः। तस्मात् स्तुव इति संबंधः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

देवैर्नो देव्यदितिर्नि पातु देवस्त्राता त्रायतामप्रयुच्छन्।

नहि मित्रस्य वरुणस्य धासिमर्हामसि प्रमियं सान्वग्नेः॥ ७

दव:। नः। देवी। अदितिः। नि। पातु। देवः। त्राता।
त्रायतां। अप्रऽयुच्छन्।
नहि। मित्रस्य। वरुणस्य। धासिं। अर्हामसि। प्रऽमियं।
सानुं। अग्नेः॥ ७

अदितिर्देव्यदीना देवमाता देवैरन्यैर्मित्रादिभिः सह नोऽस्मान्निपातु। पालयतु। तथा त्राता पालको देवः। इंद्र इत्यर्थः। सोऽप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् त्रायतां। वयं च मित्रस्य वरुणस्याग्नेश्च सानुं समुच्छ्रितं धासिं धारकं सोमादिलक्षणं प्रमियं हिंसितुं नह्यर्हामसि। अर्हामः। समर्था भवामः। किं त्वनुष्ठानेन संवर्धितुमर्हाम इत्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी ॥

अग्निरीशे वसव्यस्याग्निर्महः सौभगस्य।
तान्यस्मभ्यं रासते॥ ८

अग्निः। ईशे। वसव्यस्य। अग्निः। महः। सौभगस्य।
तानि। अस्मभ्यं। रासते॥ ८

अग्निर्देवो वसव्यस्य धनसमूहस्येशे। ईष्टे दातुं। तथाग्निर्महतो महतः सौभगस्य सुभगत्वस्यापीशे। अतस्तानि धनानि सौभाग्यानि रासते। ददातु॥

॥ अथ नवमी ॥

उषो मघोन्या वह सूनृते वार्या पुरु।
अस्मभ्यं वाजिनीवति॥ ९

उषः। मघोनि। आ। वह। सूनृते। वार्या। पुरु।
अस्मभ्यं। वाजिनीऽवति॥ ९

हे उषो हे मघोनि धनवति हे सूनृते प्रियसत्यरूपवागभिमानिनि हे वाजिनी-वत्यन्नवति देवि अस्मभ्यं वार्या वरणीयानि पुरु बहूनि धनान्यावह। प्रापय च

॥ अथ दशमी ॥

तन्न॒: सवि॒ता भगो॒ वरु॑णो मि॒त्रो अ॑र्य॒मा ।

इंद्रो॑ नो॒ राधसा गमत् ॥ १०

तत् । सु । नः॒ । स॒वि॒ता । भगः॑ । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा ।

इंद्रः॑ । नः॒ । राध॑सा । आ । ग॒म॒त् ॥ १०

येन राधसा धनेन सह सविता भगो वरुणो मित्रोऽर्यमेंद्रः प्रत्येकमागमत् आगच्छंति यद्वा तद्राधो धनं ते देवा नोऽस्मभ्यं सु सुष्ठु प्रयच्छंत्विति शेषः ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे सप्तमो वर्गः ॥

मही द्यावापृथिवी इति सप्तर्चमेकादशं सूक्तं वामदेवस्यार्षं द्यावापृथिव्यं। पूर्वत्र त्रिगायत्र्यं तं त्वित्युक्तत्वात्पंचम्याद्यास्तिस्रो गायत्र्यः शिष्टास्त्रिष्टुभः। मही सप्त द्यावापृथिव्यमित्यनुक्रमणिका॥ व्यूढे दशरात्रे पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आदितस्तृचं द्यावापृथिव्यनिविद्धानीयं। तथा च सूत्रितं। मही द्यावापृथिवी इति चतस्र ऋतुर्विंश्वा। आ० ८, ८। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

म॒ही द्यावा॑पृथि॒वी इ॒ह ज्येष्ठे॑ रु॒चा भ॑वतां शु॒चय॑द्भिर॒र्कैः ।

यत्सीं॒ वरि॑ष्ठे बृह॒ती वि॑मि॒न्वन्रु॒वद्धो॒क्षा प॑प्रथा॒नेभि॒रेवैः॑ ॥ १

म॒ही इति॑ । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । इ॒ह । ज्येष्ठे॒ इति॑ । रु॒चा ।

भ॒व॒ता॒म् । शु॒चय॑त्ऽभिः । अ॒र्कैः ।

यत् । सी॒म् । वरि॑ष्ठे॒ इति॑ । बृ॒ह॒ती इति॑ । वि॒ऽमि॒न्वन् । रु॒वत् ।

ह॒ । उ॒क्षा । प॒प्र॒था॒नेभिः॑ । एवैः॑ ॥ १

इह यज्ञे मही महत्यौ ज्येष्ठे प्रशस्ये द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ रुचा दीप्त्या युक्ते शुचयद्भिर्दीपयद्भिरर्कैर्मंत्रैः सोमादिहविर्भिर्वा युक्ते भवतां। यद्यस्मात् सीं

सर्वतो वरिष्ठे उरुतरे बृहत्यौ द्यावापृथिव्यौ विमिन्वन् परिच्छिंदन् स्थापयन् उत्ता सेक्ता पर्जन्यः पप्रथानेभिः प्रथमानैरेव गेवनशीलैर्मरुद्भिर्मेघैर्वा सह रुवत् रौति शब्दं करोति । इति पूरणः । तस्मात्तुचा भवतामिति संबंध ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

देवी देवेभिर्यजते यजत्रैरमिनती तस्थतुरुक्षमाणे ।

ऋतावरी अद्रुहा देवपुत्रे यज्ञस्य नेत्री शुचयद्भिरर्कैः ॥ २

देवी इति । देवेभिः । यजते इति । यजत्रैः । अमिनती इति ।

तस्थतुः । उक्षमाणे इति ।

ऋतवरी इत्यृतऽवरी । अद्रुहा । देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे ।

यज्ञस्य । नेत्री इति । शुचयत्ऽभिः । अर्कैः ॥ २

देवी देव्यौ यजते यष्टव्ये अमिनती प्रजा अहिंसत्यावुक्षमाणे सिंचत्यावृतावरी ऋतवत्यावद्रुहाद्रोग्ध्री द्रोहमकुर्वत्यौ देवपुत्रे देवोत्पादिकौ यज्ञस्य नेत्री निर्वाहयित्यौ द्यावापृथिव्यौ देवेभिर्देवैर्यजत्रैर्यष्टव्यैः सहिते शुचयद्भिः शोचयद्भिरर्कैर्मंत्रैर्हविर्भिर्वा युक्ते तस्थतुः । तिष्ठतः । स्थातामित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स इत्स्वपा भुवनेष्वास य इमे द्यावापृथिवी जजान ।

उर्वी गंभीरे रजसी सुमेके अवंशे धीरः शच्या समैरत् ॥ ३

सः । इत् । सुऽअपाः । भुवनेषु । आस । यः । इमे इति ।

द्यावापृथिवी इति । जजान ।

उर्वी इति । गभीरे इति । रजसी इति । सुमेके इति सुऽमेके ।

अवंशे । धीरः । शच्या । सं । ऐरत् ॥ ३

स इत्थ एव खपाः शोभनकर्मा सन् भुवनेष्वास। आस्ते। य इमे द्यावापृथिव्यौ जजान उत्पादितवान्। यच प्रजापतिरुर्वी उर्व्यौ विस्तीर्णे गभीरे अविचले सुमेके शोभनरूपे अवंशे उत्पत्तिरहिते अनाधारे अंतरिक्षे धीरो धीमान् स्वस्था कुशलकर्मणा समैरत् सम्यक् प्रेरितवान् स एव खपा इति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नू रोदसी बृहद्भिर्नो वरूथैः पत्नीवद्भिरिषयंती सजोषाः।
उरूची विश्वे यजते नि पातं धिया स्याम रथ्यः सदासाः॥ ४

नु। रोदसी इति। बृहत्ऽभिः। नः। वरूथैः। पत्नीवत्ऽभिः।
इषयंती इति। सऽजोषाः।
उरूची इति। विश्वे इति। यजते इति। नि। पातं।
धिया। स्याम। रथ्यः। सदाऽसाः॥ ४

हे रोदसी द्यावापृथिव्यौ नु क्षिप्रं पत्नीवद्भिः पत्नीसहितैर्बृहद्भिर्महद्भिर्वरूथैर्गृहैर्धनैर्वा सहेषयंती अस्माकमन्नमिच्छंत्यौ सजोषाः परस्परं संगते उरूची उरंचने विश्वे व्याप्ते यजते यष्टव्ये सत्यौ नोऽस्मान् नि पातं। नितरां रक्षतं। धियेत्यादि गतं॥

प्र वामित्यादिगायत्रस्तृचो व्यूढे दशरात्रे वैश्वदेवशस्त्रे द्यावापृथिव्यनिविद्धानीयत्वेन प्रक्षेप्यः। रथा च सूत्रितं। प्र वां महि द्यवी इति तृचौ। आ० ८. ११.। इति॥

॥ तत्र तृचे प्रथमा सूक्ते पंचमी॥

प्र वां महि द्यवी अभ्युपस्तुतिं भरामहे।
शुची उप प्रशस्तये॥ ५

प्र। वां। महि। द्यवी इति। अभि। उपऽस्तुतिं। भरामहे।
शुची इति। उप। प्रऽशस्तये॥ ५

हे द्यावापृथिव्यौ द्युवी द्योतमाने वां युवाभ्यामुपस्तुतिं स्तोत्रं नहि महत्त्व-भूतमभिप्रभरामहे। प्रकर्षेण संपादयामः। शुची शुद्धे युवां प्रशस्तये प्रशंसितुमुप। उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः। उपगच्छाम इति शेषः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

पुनाने तन्वा मिथः स्वेन दक्षेण राजथः।

ऊह्याथे सनादृतं॥ ६

पुनाने इति। तन्वा। मिथः। स्वेन। दक्षेण। राजथः।

ऊह्याथे इति। सनात्। ऋतं॥ ६

हे देव्यौ स्वकीयया तन्वा मूर्त्या स्वेन दक्षेण बलेन च मिथः प्रत्येकं पुनाने शोधयंत्यौ यज्ञं यजमानं वा युवां राजथः। यद्वा तन्वा स्वस्वशरीरैकदेशेन मिथः परस्परं पुनाने शोधयंत्यौ। द्यौः स्वोयेनासारेण शुद्धं सा च स्वकीयेन काष्ठेन चंद्रमसि स्थितेन दिवमिति विवेकः। सनात्सदाकालमृतं यज्ञमूह्याथे। वहथः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मही मित्रस्य साधथस्तरंती पिप्रती ऋतं।

परि यज्ञं नि षेदथुः॥ ७

मही इति। मित्रस्य। साधथः। तरंती इति। पिप्रती इति।

ऋतं।

परि। यज्ञं। नि। सेदथुः॥ ७

मही महत्यौ द्यावापृथिव्यौ मित्रस्य मित्रभूतस्य स्तोतुरभिमतं साधथः। ऋत-मन्नं तरंती तारयंत्यौ पिप्रती पूरयंत्यौ यज्ञं परि परितो निषेदथुः। आश्रयथः॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमेऽष्टमो वर्गः॥

क्षेत्रस्य पतिनेत्यष्टर्चं द्वादशं सूक्तं वामदेवस्यार्षं । आद्याचतुर्थीषष्ठीसप्तम्योऽनुष्टुभः पंचमी पुरउष्णिक् । आद्याचेत्पुरउष्णिगिति हि तल्लक्षणं । शिष्टास्त्रिष्टुभः । आद्यास्तिस्रः क्षेत्रपतिदेवताकाश्चतुर्थी शुनाख्यदेवताका पंचम्यष्टम्यौ शुनासीरदेवताके षष्ठीसप्तम्यौ सीतादेवताके । तथा चानुक्रमणिका । क्षेत्रस्याष्टौ तिस्रः क्षैत्रपत्याः शुनायैका परा पुरउष्णिक् सांत्या च शुनासीरीयाश्चापांत्ये सीतायै ते चानुष्टुभावाद्या च चतुर्थी चेति ॥ क्षेत्रस्य कर्षणेऽनेन सूक्तेन प्रत्यृचं जुहुयाज्जपेद्वा । तथा च सूत्रितं । क्षेत्रस्य पतिना वयमिति प्रत्यृचं जुहुयाज्जपेद्वा । गृ० सू० २, १०, । इति ॥ अग्नीर्यामे होतुरतिरिक्तोक्थ्यत्र आश्विनशस्त्रादूर्ध्वं चत्वार्यतिरिक्तोक्थ्यानि । तत्राद्या परिधानीया । सूत्रितं च । क्षेत्रस्य पतिना वयमिति परिधानीया । आ० ६, ११, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

क्षेत्र॑स्य॒ पति॑ना व॒यं हि॒तेने॑व जयामसि ।

गामश्वं॑ पोषयि॒त्न्वा स नो॑ मृळा॒तीदृशे॑ ॥ १

क्षेत्र॑स्य । पति॑ना । व॒यं । हि॒तेन॑ऽइव । ज॒या॒म॒सि॒ ।

गां । अश्वं॑ । पो॒ष॒यि॒त्नु । आ । सः । नः॒ । मृ॒ळा॒ति॒ । ई॒दृशे॑ ॥ १

वयं यजमानाः क्षेत्रस्य पतिना देवेन । रुद्रं क्षेत्रपतिं प्राहुः केचिदग्निमथापरे । स्वतंत्र एव वा कश्चित्क्षेत्रस्य पतिरुच्यते ॥ हितेनेव । इवशब्द एवार्थे । सर्वप्राणिहितेनैव तेन । अथवा मित्रेणेव । यथा सख्युः साहाय्ये सन् स्वकार्यं साधयति तद्वत् । जयामसि । जयामः क्षेत्रं । स देवो गामश्वं च पोषयित्नु पोषयितृ गवाश्वलक्षणं धनमा हरत्विति शेषः । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः । स एव देवो नोऽस्मानीदृश उक्तलक्षणे धने दातव्ये सति मृळाति सुखयति । क्षेत्रस्य पतिनेत्यादि निरुक्तं । १०, १५, । जानियात् ॥

अग्नीर्यामे मैत्रावरुणस्यातिरिक्तोक्थ्ये परिधानीया । सूत्रितं च । क्षेत्रस्य पते मधुमंतमूर्मिमिति परिधानीया । आ० ६, ११, । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

चेत्रस्य पते मधुमन्तमूर्मिं धेनुरिव पयो अस्मासु धुक्ष्व।

मधुश्चुतं घृतमिव सुपूतमृतस्य नः पतयो मृळयन्तु ॥ २

चेत्रस्य। पते। मधुऽमन्तं। ऊर्मिं। धेनुःऽइव। पयः।

अस्मासु। धुक्ष्व।

मधुऽश्चुतं। घृतंऽइव। सुऽपूतं। ऋतस्य। नः। पतयः।

मृळयन्तु ॥ २

हे चेत्रस्य पते त्वं मधुमंतं माधुर्योपेतमूर्मिं प्रवृद्धमुदकं धेनुः पय इव सा यथा दुग्धे तथास्मासु धुक्ष्व। मधुश्चुतं मधुस्रावि सुपूतं घृतमिवेत्युपमा। तादृशमुदकमित्यर्थः। ऋतस्य यज्ञस्योदकस्य वा पतयः स्वामिनो नोऽस्मान् मृळयंतु। सुखयंतु। यद्वा ऋतस्यैतत्कर्मणि षष्ठी। ऋतं मृळयंतु। प्रयच्छंतु। मृळतिरत्र दानकर्मा ॥

ब्राह्मणाच्छंसिनोऽतिरिक्तोक्थेऽत्र परिधानीयैषा। मधुमतीरोषधीर्द्याव आप इति परिधानीया। आ० ८, ११,। इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

मधुमतीरोषधीर्द्याव आपो मधुमन्नो भवत्वन्तरिक्षं।

चेत्रस्य पतिर्मधुमान्नो अस्त्वरिष्यन्तो अन्वेनं चरेम ॥ ३

मधुऽमतीः। ओषधीः। द्यावः। आपः। मधुऽमत्।

नः। भवतु। अंतरिक्षं।

चेत्रस्य। पतिः। मधुऽमान्। नः। अस्तु। अरिष्यंतः।

अनु। एनं। चरेम ॥ ३

ओषधीरोषध्यो व्रीहियवादयो नोऽस्मभ्यं मधुमतीर्मधुमत्यो भवंतु। तथा द्यावः। तिस्रो दिव इत्युक्तत्वाद्बहुवचनं युक्तं। तथापोऽन्तरिक्षं च नो मधुमद्भवतु।

किंच चोतस्य पतिरपि मधुमानोऽस्तु । अरिष्यंतोऽन्यैरहिंसंतो वयमेनं चेत्रपतिमनु अनुसृत्य चरेम । संचरेम सुखेन ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शुनं वाहाः शुनं नरः शुनं कृषतु लांगलं ।

शुनं वरत्रा बध्यंतां शुनमष्ट्रामुदिंगय ॥ ४

शुनं । वाहाः । शुनं । नरः । शुनं । कृषतु । लांगलं ।

शुनं । वरत्राः । बध्यंतां । शुनं । अष्ट्रां । उत् । इंगय ॥ ४

वाहा बलीवर्दाः शुनं । सुखनामैतत् । सुखं यथा भवति तथा वहंत्विति शेषः । तथा नरो नेतारो मनुष्याः कर्षकाः शुनं कुर्वंतु । तथा लांगलमपि शुनं कृषतु । वरत्रा वरणेन त्रायमाणाः प्रग्रहाः शुनं बध्यंतां । अष्ट्रां प्रतोदं शुनमुदिंगय । प्रेरय । शुनाख्यो वाय्विंद्रयोरन्यतमः सुखकृद्देवः । तदनुग्रहादेतत्सर्वं भवत्विति तस्य स्तुतिसामान्येन स्तुतिः ॥

शुनासीरीये पर्वणि शुनासीरदेवताकस्य हविषोऽनुवाक्यैषांत्या ऋक् याज्या । सूत्रितं च । शुनासीराविमां वाचं जुषेथां शुनं नः फाला । आ० २, २० । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

शुनासीराविमां वाचं जुषेथां यद्दिवि चक्रथुः पयः ।

तेनेमामुप सिंचतं ॥ ५

शुनासीरौ । इमां । वाचं । जुषेथां । यत् । दिवि । चक्रथुः ।

पयः ।

तेन । इमां । उप । सिंचतं ॥ ५

वायुदेवः शुनदेवतेति शौनकः । अस्य शुन इंद्रः सीरो वायुः । शुनो वायुः शु एत्यंतरिक्षे सीर आदित्यः सरणात् । नि० ९, ४० । इति यास्कः । हे शुनसीरौ तौ युवामिमां वक्ष्यमाणां मदीयां वाचं जुषेथां । यत्पयो दिवि चक्रथुः तेनेमां भूमिमुपसिंचतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अर्वाची सुभगे भव सीते वंदामहे त्वा ।

यथा नः सुभगासंसि यथा नः सुफलासंसि ॥ ६

अर्वाची । सुऽभगे । भव । सीते । वंदामहे । त्वा ।

यथा । नः । सुऽभगा । असंसि । यथा । नः । सुऽफला ।

असंसि ॥ ६

हे सुभगे सीते त्वमर्वाच्यर्वागंचना भव । त्वा त्वां वंदामहे । स्तुमोनमि । यथा नः सुभगासति शोभनधना भवसि यथा नः सुफलासति तथा वंदामहे ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इंद्रः । सीतां । नि गृह्णातु तां पूषानु यच्छतु ।

सा नः पयस्वती दुहामुत्तरामुत्तरां समां ॥ ७

इंद्रं । सीतां । नि । गृह्णातु । तां । पूषा । अनु । यच्छतु ।

सा । नः । पयस्वती । दुहां । उत्तरांऽउत्तरां । समां ॥ ७

इंद्रो देवः सीतां सीताधारकाष्ठं निगृह्णातु । तां सीतां पूषा देवोऽनुयच्छतु । नियमयतु । सा द्यौः पयस्वत्युदकवती दुहां । दुह्यात् । कदेति तदुच्यते । उत्तरा-मुत्तरां समामुत्तर मुत्तरं संवत्सरं ॥

अस्या अष्टम्या विनियोगः शुनासीराविमामित्यत्रोक्तः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

शुनं नः फाला वि कृषंतु भूमिं शुनं कीनाशा अभि यंतु वाहैः ।

शुनं पर्जन्यो मधुना पयोभिः शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तं ॥ ८

शुनं । नः । फालाः वि । कृषंतु । भूमिं । शुनं । कीनाशाः ।

अभि । यंतु । वाहैः ।

शुनं । पर्जन्यः मधुना । पयःऽभिः । शुनासीरा । शुनं ।

अस्मासुं । धत्तं ॥ ८

नो भूमिं फाला भूमि विदारककाष्टाः शुनं विकृषंतु । शुनं यथा भवति तथा । कीनाशा बलीवर्दवाहका वाहैर्बलीवर्दैरभियंतु शुनं यथा भवति तथा । पर्जन्यो मधुना मधुरैः पयोभिरुदकैः सिंचतु । हे शुनासीरा इंद्रवायू वाय्वादित्यौ वा शुनं सुखमस्मासु धत्तं । धारयतं ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे नवमो वर्गः ॥

समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चं त्रयोदशं सूक्तं । अंत्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । अग्निसूर्याब्गोघृतानामन्यतमो देवता । वामदेव ऋषिः । अत्रानुक्रमणिका । समुद्रादूर्मिरेकादशाग्नेयं जगत्यंतं सौर्यं वापं वा गव्यं वा घृतस्तुतिर्वेति ॥ विषुवतीदं सूक्तमाज्यं । तथा च सूत्रं । समुद्रादूर्मिरित्याज्यं त्यं सुमेषं । आ० ८. ६. । इति ॥ व्यूढे दशरात्रे सप्तमेऽहनीदमेव सूक्तमाज्यं । सूत्रितं च । अथ छंदोमाः समुद्रादूर्मिरित्याज्यं । आ० ८. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

समुद्रादूर्मिर्मधुमाँ उदारदुपांशुना सममृतत्वमानट् ।

घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः ॥ १

समुद्रात् । ऊर्मिः । मधुऽमान् । उत् । आरत् । उपं ।

अंशुना । सं । अमृतऽत्वं । आनट् ।

घृतस्यं । नामं । गुह्यं । यत् । अस्तिं । जिह्वा । देवानां ।

अमृतंस्य । नाभिः ॥ १

संमोदंतेऽग्निन्यजमाना इति वा समुद्रोऽग्निः पार्थिवः अथवा समुद्द्रवंत्यापोऽस्मा-दिति व्युत्पत्त्या वैद्युतोऽग्निः। तस्मादूर्मिरूर्मिवदुपर्युद्भूतो मधुमान्माधुर्योपेतफल-समूह उदारत्। उद्गच्छति। अथवा वैद्युतादूर्ध्वंत्यादको रस उदारत्। उद्भूतः। अथवा समुद्रात्समुद्द्रवणसाधनादादित्यादूर्मी रस उदकलक्षण उदारत्। आदित्या-ज्जायते वृष्टिरिति श्रुतेः। यद्वा समुद्रादुक्तव्युत्पत्तेरंतरिक्षादूर्मिरुदकमुदारत्। अथवा समुद्रादुक्तलक्षणाद्गवामूधसः सकाशादूर्मिरुज्ज्वलः क्षीररसः। एवमुत्तपक्षेऽपि समानं। यद्यपि घृतं क्षीराज्जायते तथापि तस्योधस उत्पत्तेरेवमुपचर्यते। शिष्टं वाक्यमग्न्यादिपक्षेषु पक्षेष्वपि समानं। अंशुना दीप्त्यांशेन वाम्रतत्वं मोक्षमुपसमानट्। उपैति पूरणः। प्राप्नोति नरः। घृतस्य दीप्तस्य क्षीरद्रव्यरूपस्य वा गुह्यं नाम गोपनीयं नमनसाधनं यदस्ति तद्ब्रवीमि। तद्देवानां जिह्वास्वादजिह्वास्थानीयं भवति। तद्देवाम्रतस्य नाभिर्बंधकं भवति। तदुभयं घृतस्य नामेत्यर्थः। एवं सर्वमंत्रेषु तत्तत्पक्षानुसारेण योज्यं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वयं नाम प्र ब्रवामा घृतस्यास्मिन्यज्ञे धारयामा नमोभिः।
उपं ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुःशृंगोऽवमीद्गौर एतत्॥ २

वयं। नामं। प्र। ब्रवाम। घृतस्यं। अस्मिन्। यज्ञे।
धारयाम। नमःऽभिः।
उपं। ब्रह्मा। शृणवत्। शस्यमानं। चतुःऽशृंगः। अवमीत्।
गौरः। एतत्॥ २

वयं यजमाना घृतस्य नाम प्रब्रवाम। स्तवाम। अस्मिन्यज्ञे नमोभिर्नमस्कारै-र्हविर्भिर्वा धारयाम च। ब्रह्मा परिवृढो देवः शस्यमानं स्तूयमानमिदमुप शृणवत्। शृणुयात्। चतुःशृंगः। चत्वारि शृंगाणि वेदचतुष्टयरूपाणि यस्य सः। आदि-त्याग्निपक्ष एवं। इतरेष्वपि यास्कोक्तव्युत्पत्त्या शृंगशब्दो व्याख्येयः गौरोऽरुणवर्ण-स्ताद्दृशो देव एतत्कृत्स्नं जगदवमीत्। उद्गिरति। निर्वहतीत्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

चत्वारि शृंगा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य।
त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्याँ आ विवेश ॥ २

चत्वारि । शृंगा । त्रयः । अस्य । पादाः । द्वे इति ।
शीर्षे इति । सप्त । हस्तासः । अस्य ।
त्रिधा । बद्धः । वृषभः । रोरवीति । महः । देवः । मर्त्यान् ।
आ । विवेश ॥ २

यद्यपि सूक्तस्याग्निसूर्यादिपंचदेवताकत्वात्पंचधायं मंत्रो व्याख्येयस्तथापि निरुक्ताद्युक्तनीत्या यज्ञात्मकाग्नेः सूर्यस्य च प्रकाशकत्वेन तत्परतया व्याख्यायते। अस्य यज्ञात्मकस्याग्नेश्चत्वारि शृंगा चत्वारो वेदाः शृंगस्थानीयाः। यद्यप्यापस्तंबेन यज्ञं व्याख्यास्यामः स त्रिभिर्वेदैर्विधीयते। परिभा० १. ३. । इत्युक्तं तथाप्याथर्वणस्येतरानपेक्षयैवैकाग्निसाध्यानां कृत्स्नकर्मणामभिधायकत्वात्तदपेक्षया चत्वारि शृंगेत्युक्तं। त्रयो अस्य पादाः सवनानि त्रीण्यस्य पादाः। प्रवृत्तिसाधनत्वात्पादा इत्युच्यंते। द्वे शीर्षे ब्रह्मौदनं प्रवर्ग्यश्च। इष्टिसोमप्राधान्येनेदमुक्तं। सप्त हस्तासः सप्त छंदांसि। हस्ता अनुष्ठानस्य मुख्यसाधनं। छंदांस्यपि देवताप्रीणनस्य मुख्यसाधनमिति हस्तव्यवहारः। त्रिधा बद्धो मंत्रकल्पब्राह्मणैस्त्रिःप्रकारं बद्धः। बंधनमस्य तन्निष्पाद्यत्वं। वृषभः फलानां वर्षिता। रोरवीति। भृशं शब्दायते। ऋग्यजुःसामोक्थैः शस्त्रयागस्तुतिरूपैर्होत्राद्युत्पादितैर्ध्वनिभिरसौ रौति। एवं महो देवो मर्त्यानाविवेश। मर्त्यैर्यजमानैर्निष्पाद्यत्वात्प्रवेश उपचर्यते॥ अत्र यास्कश्चत्वारि शृंगेति वेदा वा एत उक्ताः। नि० १३. ७. । इत्यादिना निरवोचत्। तदत्रानुसंधेयं॥ अथ सूर्यपक्षे व्याख्यायते। अस्यादित्यस्य चत्वारि शृंगाणि चतस्रो दिशः। एताः [illegible]ार्थत्वाच्छृंगाणीत्युपचर्यंते। त्रयो अस्य पादाः। त्रयो वेदाः पादस्थानीया भवंति गमनसाधनत्वात्। तथा ह्यृग्भिः पूर्वाह्णे दिवि देव ईयत इत्युपक्रम्य वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति सूर्य इति हि वेदत्रयेण गतिराम्नाता। द्वे शीर्षे। अहश्च रात्रिश्चेति द्वे शिरसी। सप्त हस्तासो अस्य। सप्त रश्मयः षड्विलक्षणा ऋतव एकः साधारण इति वा सप्त हस्ता भवंति। त्रिधा बद्धस्त्रिषु स्थानेषु क्षित्यादिष्वस्या-

व्यात्मकत्वेन संबद्धः। त्रीण्यसां हेमंताद्यैस्त्रिभिस्त्रेधा बद्धो वा। वृषभो वर्षिता रोरवीति। शब्दं करोति वृष्ट्यादिद्वारा। स महो महान् देवो मर्त्यानां विवेश तन्नियंतृतया। सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च। ऋग्वे० १. ११५. १.। इति हि श्रुतं। एवं तवादिपक्षेऽपि योज्यं। याज्ञिकास्तु शब्दब्रह्मपरतया चत्वारि शृंगेति चत्वारि पदजातानि नामाख्याते चोपसर्गनिपाताश्चेत्यादिना व्याचक्षते। अपरे त्वपरथा। तत्सर्वमत्र द्रष्टव्यं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्रिधां हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविंदन् ।

इंद्र एकं सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया निष्टतक्षुः ॥ ४

त्रिधां । हितं । पणिऽभिः । गुह्यमानं । गवि । देवासः ।

घृतं । अनुं । अविंदन् ।

इंद्रः । एकं । सूर्यः । एकं । जजान । वेनात् । एकं ।

स्वधयां । निः । ततक्षुः ॥ ४

पणिभिरसुरैर्गवि गोषु त्रिधा क्षीरदध्याज्यभेदेन त्रिप्रकारं हितं निहितं गुह्यमानं गोपितं घृतं दीप्तं रसरूपं वा द्रव्यं देवासो देवा अन्वविंदन्। अलभंत। तत्रेंद्र एकं क्षीरं जजान। उदपादयत्। सूर्य एकं जजान। वेनात्कांतिमतोऽग्नेर्गमनवतो वायोर्वैकं घृतं स्वधयान्नेन निमित्तेन द्रव्येण वा साधनेन निष्टतक्षुः। निरपादयन् देवाः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एता अर्षंति हृद्यात्समुद्राच्छतव्रजा रिपुणा नावचक्षे ॥

घृतस्य धारां अभि चाकशीमि हिरण्ययो वेतसो मध्य

आसां ॥ ५

एताः । अर्षंति । हृद्यात् । समुद्रात् । शतऽव्रजाः । रिपुणां । न । अवऽचक्षे ।

घृतस्य । धाराः । अभि । चाकशीमि । हिरण्ययः । वेतसः । मध्ये । आसां ॥ ५

एता आपो घृतधारा वार्षंति । अधः पतंति । शतव्रजा अपरिमितगतयः सत्यो हृद्याद्धृदयंगमात्समुद्रादंतरिक्षाद्रिपुणा जलमोक्षप्रतिबंधकारिणा शत्रुणा वृत्रेण नावचक्षे न अवदर्शनाय यथादृष्टं भवति तथार्षंति । ता घृतस्य धारा अभिचाकशीमि । अभिपश्यामि । कुत्रेति तदुच्यते । हिरण्ययो हिरण्मयो वेतसोऽम्मयोऽग्निर्वैद्युत आसामपां मध्ये वर्तत इति शेषः । अत्र घृतस्य धारा अभिचाकशीमीति । अनेन चरमपादेन होमाधारोऽग्निर्वैद्युतोऽग्निरादित्यो वोक्तः ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे दशमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सम्यक्स्रवंति सरितो न धेना अंतर्हृदा मनसा पूयमानाः ।
एते अर्षंत्यूर्मयो घृतस्य मृगा इव क्षिपणोरीषमाणाः ॥ ६

सम्यक् । स्रवंति । सरितः । न । धेनाः । अंतः । हृदा । मनसा । पूयमानाः ।

एते । अर्षंति । ऊर्मयः । घृतस्य । मृगाःऽइव । क्षिपणोः । ईषमाणाः ॥ ६

अस्याग्नेरुपरि सम्यक् स्रवंति चरंति घृतस्य धाराः । किंच । सरितो न धेना प्रीणयित्र्यो नद्य इव । अंतर्हृदा मनसा हृदयमध्यगतेन चित्तेन । भावनासंचितेनेति यावत् । तेन पूयमानाः शुद्धीकृताः । तदेवोच्यते । एते घृतस्योर्मयो रसा अर्षंति । गच्छंति । शुद्धाः सकाशादग्नेरुपरि पतंति । किंच । क्षिपणोः क्षेपकाद्व्याधादीषमाणाः पलायमाना मृगा इव । ते यथा कक्षं प्रविशंति तद्वत् । अनेन शैघ्र्यमुक्तं भवति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सिंधोरिव प्राध्वने शूघनासो वातप्रमियः पतयंति यह्वाः।
घृतस्य धाराः अरुषो न वाजी काष्ठा भिंदन्नूर्मिभिः।
पिन्वमानः ॥ ७

सिंधोःऽइव। प्रऽअध्वने। शूघनासः। वातऽप्रमियः।
पतयंति। यह्वाः।
घृतस्य। धाराः। अरुषः। न। वाजी। काष्ठाः। भिंदन्।
ऊर्मिभिः। पिन्वमानः ॥ ७

सिंधोः स्यंदमानाया नद्याः सकाशादिवोदकानीव प्राध्वने प्रवणवति देशे। शूघनास आशुगंत्यः। आशु इति च शु इति च क्षिप्रनामनी भवत इति निरुक्तं। वातप्रमियो वायुवत्प्रकृष्टवेगा यह्वा महत्यो घृतस्य धाराः पतयंति। गच्छंत्यग्नेरुपरि। घृतमुदकमिति पक्षे सिंधोरिवेत्यत्रेवशब्दोऽनर्थकः। स्यंदनसाधनादंतरिक्षादुदकलक्षणा घृतधारा उदकधाराः पतयंति। गच्छंति भूमौ। किंच घृतसंबंधाय काष्ठा मर्यादाभूतान्परिधीन्भिंदन्नूर्मिभी रसैः पिन्वमानो वर्धमानो भवति। उदकमिति पक्षे काष्ठाः क्रांत्वा स्थिता दिशो भिंदन्नूर्मिभिस्तरंगैः पिन्वमानो भवति। तत्र दृष्टांतः। अरुषो न वाजी आरोचमानो गर्वेण गमनशीलोऽश्व इव। स यथा भिंदन्पिन्वमानश्च भवति तद्वत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अभि प्रवंत समनेव योषाः कल्याण्यः स्मयमानासो अग्निं।
घृतस्य धाराः समिधो नसंत ता जुषाणो हर्यति जातवेदाः॥ ८

अभि। प्रवंत। समनाऽइव। योषाः। कल्याण्यः।
स्मयमानासः। अग्निं।

घृतस्य । धाराः । सम्ऽइधः । नसंत । ताः । जुषाणः । हर्यति ।

जातऽवेदाः ॥ ८

घृतस्य धारा अस्तुमग्निं समनेव समानमनस्का योषा योषितः पतिमिवाभिप्रवंत । अभिनमयंति । निमग्नं कुर्वंति । कीदृश्यस्ताः । कल्याण्यो भद्ररूपाः स्मयमानासो हसंत्यः । किंच ताः समिधः सम्यग्दीपयित्यः सत्यो नसंत । व्याप्नुवंति । ता एव धारा जुषाणः प्रीयमाणः सेवमानो वायं जातवेदा हर्यति । कामयते । घृतशब्दस्योदकमिति पक्षेऽग्निर्जातवेदःशब्दाभ्यां वैद्युतोऽग्निरादित्यो वा रुच्यते । तं देशमुदकधारा अभिप्रवंत नसंत च । स ताश्च हर्यति ॥

॥ अथ नवमी ॥

कन्या इव वहतुमेतवा उं अंज्यंजाना अभि चाकशीमि ।

यत्र सोमः सूयते यत्र यज्ञो घृतस्य धारा अभि तत्पवंते ॥ ९

कन्याःऽइव । वहतुं । एतवै । ऊं इति । अंजि । अंजानाः ।

अभि । चाकशीमि ।

यत्र । सोमः । सूयते । यत्र । यज्ञः । घृतस्य । धाराः ।

अभि । तत् । पवंते ॥ ९

कन्या इवानूढा बालिका इव । ता यथा वहतुमुद्वाहं प्राप्नुमेतवा उ एतुं पतिं गंतुमंज्यंजकमाभरणं तेजो वांजाना व्यंजयंत्यः । एवंकुर्वंत्यः कन्या इव स्वभर्तृभूतमाध्वरं वैद्युतं वाग्निमादित्यं वा वहतुमेतुमंजि व्यंजकं तदीयं रूपमंजाना व्यंजयंतोर्घृतस्य धारा अभिचाकशीमि । अभिपश्यामि । घृतेनोदकेन च सोमस्य । वैद्युतस्य चाग्नेः प्रज्वलनं प्रसिद्धं । किंच ता धाराः सोमः सूयते यत्र यत्र वेतरो यज्ञस्तायते तत्तं यज्ञमभिलक्ष्य पवंते गच्छंति खलु ॥

॥ अथ दशमी ॥

अभ्य॑र्षत सुष्टुतिं गव्य॑माजिमस्मासु॑ भद्रा द्रवि॑णानि धत्त ।

इमं यज्ञं न॑यत देवता॑ नो घृतस्य धारा मधु॑मत्पवंते ॥ १०

अभि । अर्षत । सुऽस्तुतिं । गव्यं॑ । आजिं । अस्मासु॑ । भद्रा ।

द्रवि॑णानि । धत्त

इमं॑ । यज्ञं । नयत । देवता॑ । नः । घृतस्यं॑ । धारा॑ः ।

मधु॑ऽमत । पवंते ॥ १०

हे मदीया ऋत्विजो गव्यं॑ गोसमूहरूपं गोसंबंधिनं वाजिं संघातमभ्यर्षत । अभिगच्छत । अभिगमयत वा सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं । अत्र गोशब्देनोदकानि गावो प्रोच्यंते । तत्संघातोऽभिप्रेतः । अस्मासु यजमानेषु भद्रा स्तुत्यानि द्रविणानि धत्त । धारयत । स्तुत्या खलु फलं लभ्यते । किंच नोऽस्मदीयमिमं यज्ञं देवता अत्र यष्टव्यान्देवान्नयत । प्रापयत । घृतस्य धारा मधुमद्यथा तथा पवंते । गच्छंति ॥

धामन् त इत्येषोत्तरसूक्तस्याद्या चाध्यायोत्सर्जनोपाकरणयोर्विनियुक्ते । धामन् ते विश्वमिति प्रतीकस्तुक्त्वा तदंते द्वृचाः । आ० गृ० ३. ५. । इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ सैषैकादशी ॥

धामं॑न्ते विश्वं भुवं॑नमधि श्रितमंतः स॑मुद्रे हृद्यं१॑तरायु॑षि ।

अपामनी॑के समिथे य आभृ॑तस्तम॑श्याम मधु॑मंतं त ऊर्मिं॥ ११

धामं॑न् । ते । विश्वं॑ । भुवं॑नं । अधिं॑ । श्रितं । अंतरि॑ति ।

समुद्रे । हृदि । अंतः । आयु॑षि ।

अपां । अनीके । संऽइथे । यः । आऽभृ॑तः । तं । अश्याम ।

मधु॑ऽमंतं । ते । ऊर्मिं ॥ ११

ते त्वदीये धामन्धामनि तेजःस्थाने विश्वं भुवनमधिश्रितं । अंतः समुद्रे वड़वाग्नित्वेन हृद्यंतः सर्वप्राणिनां हृदये वैश्वानरत्वेनायुष्यन्ने सर्वप्राणधारकत्वेन । यद्वा आयुषोत्थेनवृद्धिशेषणं । जठराग्निना खल्वायुर्धार्यते । अपामनीक उदकसंस्त्याये वैद्युताग्नित्वेन समिथे संग्रामे च शौर्याग्निरूपेण । एवं सर्वेषु स्थानेषु वर्तमानं धाम । तस्मिन्धामनि य ऊर्मिर्घृतरूप उदकरूपो वा रस आभृतः स्थापितः ते त्वदीयं तं रसं मधुमंतं माधुर्योपेतमश्याम । व्याप्नुयाम ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टम एकादशो वर्गः ॥

इत्थं श्रीबुक्कभूपालसाम्राज्यैकधुरंधरः ।
विद्यातीर्थगुरोर्दृष्ट्या प्राप्तसार्वज्ञवैभवः ॥
श्रीमत्सायणसंबोधः सकलागमतत्त्ववित् ।
दाशतय्यां माधवीये वेदार्थस्य प्रकाशने ॥
चतुर्थं मंडलं सम्यक् वामदेवेन वीक्षितं ।
अष्टोत्तरैस्तु पंचाशत्सूक्तैः पंच शतैरपि ॥
एकोनया नवत्या च युक्तैर्मंत्रैश्च संमितं ।
व्याकार्षीत्सुखबोधार्थं पश्यतैतद्विमत्सराः ॥

॥ इति चतुर्थं मंडलं समाप्तं ॥

॥ अथ पंचमं मंडलं ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

आत्रेये पंचमे मंडले षडनुवाकाः। तत्र प्रथमेऽनुवाके चतुर्दश सूक्तानि। तत्रा- बोध्यग्निरिति द्वादशर्चं प्रथमं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। अबोधि द्वादश बुधग- विष्ठिराविति। पंचमे मंडलेऽनुक्तगोत्रमात्रेयं विद्यादिति परिभाषितत्वादात्रेयौ बुधगविष्ठिराद्दषी। अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप्। मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता॥ आग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चैतदादिचत्वारि सूक्तानि। तथा सूत्रितं च। अबोध्यग्निः समिधेति चत्वारि। आ० ४. १३.। इति॥ अध्यायोत्सर्जनोपाकरणयो- र्होमन्ते विश्वमिति द्व्युचत्वेन विनियोग उक्तः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अबोध्यग्निः सुमिधा जनानां प्रति धेनुमिवायतीमुषासं।

यह्वा इव प्र वयामुज्जिहानाः प्र भानवः सिस्रते नाकमच्छ ॥१

अबोधि। अग्निः। सम्ऽइधा। जनानां। प्रति। धेनुम्ऽइव।

आऽयतीं। उषसं।

यह्वाःऽइव। प्र। वयां। उत्ऽजिहानाः। प्र। भानवः।

सिस्रते। नाकं। अच्छ॥ १

अयमग्निर्जनानामध्वर्य्वादीनां समिधा समिद्भिरबोधि। प्रबुद्धोऽभूत् धेनुमिव। अग्निहोत्रार्थं धेनुं प्रति यथा प्रातर्बुध्यते तद्वदायतीमागच्छंतीमुषसं प्रति। उषःकाल इत्यर्थः। अथ प्रबुद्धस्याग्नेर्भानवो ज्वाला यह्वा महांतो वयां शाखां प्रोज्जिहानाः प्रोद्गमयंतो वृक्षा इव प्रोज्जिहानाः स्वावस्थानं त्यजंतो नाकमंतरिक्षमच्छाभिमुख्येन प्रसिस्रते। प्रसरंति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अबोधि होता यजथाय देवानूर्ध्वो अग्निः सुमनाः प्रातरस्थात्।
समिद्धस्य रुशदद‍र्शि पाजो महान्देवस्तमसो निरमोचि ॥ २

अबोधि। होता। यजथाय। देवान्। ऊर्ध्वः। अग्निः।
सुऽमनाः। प्रातः। अस्थात्।
संऽइद्धस्य। रुशत्। अदर्शि। पाजः। महान्। देवः।
तमसः। निः। अमोचि ॥ २

अयं होता होमनिष्पादकोऽग्निर्देवान्यष्टव्यान्यजथाय यष्टुमबोधि। बुध्यते। सोऽग्निः प्रातःकाले सुमनाः शोभनमनस्को यजमानानुग्रहबुद्धिः सन् ऊर्ध्वोऽस्थात्। उत्तिष्ठति। समिद्धस्यास्य रुशद्रोचमानं पाजो बलं ज्वालालक्षणमदर्शि। दृश्यते। अथ तथाभूतो महान्देवस्तमसोऽन्धकारान्निरमोचि। निर्मुक्तोऽभूत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यदीं गणस्य रशनामजीगः शुचिरङ्क्ते शुचिभिर्गोभिरग्निः।
आद्दक्षिणा युज्यते वाजयन्त्युत्तानामूर्ध्वो अधयज्जुहूभिः ॥ ३

यत्। ईं। गणस्य। रशनां। अजीगरिति। शुचिः। अङ्क्ते।
शुचिऽभिः। गोभिः। अग्निः।
आत्। दक्षिणा। युज्यते। वाजऽयंती। उत्तानां। ऊर्ध्वः।
अधयत्। जुहूभिः ॥ ३

यद्यदेमयमग्निर्गणस्य संघात्मकस्य जगतो रशनां रज्जुरिव व्यापारप्रतिबंधकं तमोऽजीगर्गिरति गृह्णाति वा। समिद्धो भवतीत्यर्थः। तदा शुचिर्दीप्तोऽग्निः शुचिभिर्गोभिर्दीप्तै रश्मिभिरङ्क्ते। व्यनक्ति विश्वं जगत्। आदनंतरमेव दक्षिणा

गच्छन्ती वाजयंत्यन्नमिच्छंत्याज्यधारा युज्यते। युक्ता भवति। अथवा दक्षिणा गच्छन्त्याज्यधारा युज्यते। तां च धाराश्रुत्तानामूर्ध्वं तानामुपरि विस्तृतामूर्ध्वं उक्ष्णः सन् जुहूभिरधयत्। पिबति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निमच्छा देवयतां मनांसि चक्षूंषीव सूर्ये सं चरंति ।

यदीं सुवाते उषसा विरूपे श्वेतो वाजी जायते अग्रे अह्नां ॥ ४

अग्निं । अच्छ । देवऽयतां । मनांसि । चक्षूंषिऽइव । सूर्ये ।

सं । चरंति ।

यत् । ईं । सुवाते इति । उषसा । विरूपे इति विऽरूपे ।

श्वेतः । वाजी । जायते । अग्रे । अह्नां ॥ ४

अग्निं देवमच्छाभिमुख्येन देवयतां देवानात्मन इच्छतां यजमानानां मनांसि संचरंति। देवा यष्टव्यास्तदर्थं कदायं वर्धिष्यतीति ध्यायंतीत्यर्थः। चक्षूंषीव सर्वेषां प्राणिनां यथा सूर्ये संचरंति तद्वत्। यद्यदेमेनमग्निमुषसा सह विरूपे द्यावापृथिव्यौ सुवाते जनयतः तद्वानीं श्वेतः प्रकाशवर्णोपेतो वाजी वेजनवानग्निरह्नामग्र उदयकाले जायते। प्रवर्धत इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

जनिष्ट हि जेन्यो अग्रे अह्नां हितो हितेष्वरुषो वनेषु ।

दमेदमे सप्त रत्ना दधानोऽग्निर्होता नि षसादा यजीयान् ॥ ५

जनिष्ट । हि । जेन्यः । अग्रे । अह्नां । हितः । हितेषु ।

अरुषः । वनेषु ।

दमेऽदमे । सप्त । रत्ना । दधानः । अग्निः । होता । नि ।

ससाद । यजीयान् ॥ ५

अयमग्निर्जन्य उत्पादनीयोऽह्नामच उदयकाले जनिष्ट । प्रादुरभूत् । पश्चात् हितेषु यद्धेषु वनोत्थेषु काष्ठेष्वरुष आरोचमानः सन् हितः । स्थापितः । पश्चाद्दमे दमे तत्तद्यागगृहे सप्त रत्ना रमणीयाः सप्त ज्वाला दधानो धारयमाणः । अथवा यजमानेभ्यः सप्तविधानि रत्नानि दधानोऽग्निर्होता होमनिष्पादकः सन् यजीयान्यष्टव्यः सन् निषसाद । निषण्णो भवति ॥

जीवति यजमाने ऋत इति शब्दो यदि स्यात्तदानीं सुरभिमतीष्टिः कार्या । तत्रेयमनुवाक्या । सूत्रितं च । अग्निर्होता न्यसीदद्यजीयान्त्स्वाध्वीरकर्द्वेवीतिं नो अद्य । ऐ० ब्रा० ७. ६. । इति ॥

॥ सैषा षष्ठी ॥

अग्निर्होता न्यसीदद्यजीयानुपस्थे मातुः सुरभा उ लोके ।
युवा कविः पुरुनिःष्ठ ऋतावा धर्ता कृष्टीनामुत मध्य इद्धः ॥ ६

अग्निः । होता । नि । असीदत् । यजीयान् । उपऽस्थे ।
मातुः । सुरभौ । ऊं इति । लोके ।
युवा । कविः । पुरुनिःऽस्थः । ऋतऽवा । धर्ता । कृष्टीनां ।
उत । मध्ये । इद्धः ॥ ६

अयमग्निर्होता होमनिष्पादकः सन् यजीयान्यष्टव्यश्च सन् न्यसीदत् । निषसाद । कुत्रेति तदुच्यते । मातुः सर्वस्य निर्मात्र्भूम्या उपस्थ उत्संगे तत्रापि सुरभाव्यादिसौरभ्ययुक्ते लोके सर्वैर्द्रष्टव्ये स्थाने वेदिलक्षणे । उतापि च युवा नित्यतरुणः सर्वत्र मिश्रितो वा कविर्मेधावी पुरुनिःष्ठो बहुस्थान ऋतावा यज्ञवान्धर्ता सर्वस्य धारक एवंभूतः सन् कृष्टीनामृत्विग्यजमानानां मध्य इद्धः समिद्धः सन् वर्तत इति शेषः ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्र णु त्यं विप्रमध्वरेषु साधुमग्निं होतारमीळते नमोभिः ।
आ यस्ततान रोदसी ऋतेन नित्यं मृजंति वाजिनं घृतेन ॥ ७

प्र। नु। त्वं। विप्रं। अध्वरेषु। साधुं। अग्निं। होतारं।

ईळते। नमःऽभिः।

आ। यः। ततानं। रोदसी इति। ऋतेनं। नित्यं। मृजंति।

वाजिनं। घृतेनं॥ ७

त्वं तमग्निं नमोभिः स्तुतिभिर्नु क्षिप्रमीळते। स्तुवंति। कीदृशं तं। विप्रं मेधाविनमध्वरेषु साधुं फलसाधकं होतारं होमनिष्पादकं। यो देवो रोदसी द्यावापृथिव्यावृतेनोदकेनाततान विस्तारितवान्। अग्नौ प्रास्ताहुतेरादित्यद्वारा वृष्ट्युत्पादकत्वात्। अथवा ऋतेन सत्यभूतेन हविषा दिवं तथाभूतेन वृष्ट्यादिफलेन भुवं चाततान। वाजिनमन्नवंतं देवं यजमाना नित्यं घृतेनोदकेनाज्येन वा मृजंति। परिचरंति॥

॥ अथाष्टमी॥

मार्जाल्यो मृज्यते स्वे दमूना: कविप्रशस्तो अतिथि: शिवो नः।

सहस्रशृंगो वृषभस्तदोजा विश्वाँ अग्ने सहसा प्रास्यन्यान्॥ ८

मार्जाल्यः। मृज्यते। स्वे। दमूनाः। कविऽप्रशस्तः।

अतिथिः। शिवः। नः।

सहस्रंऽशृंगः। वृषभः। तत्ऽओजाः। विश्वान्। अग्ने।

सहसा। प्र। असि। अन्यान्॥ ८

मार्जाल्यः शंमार्जनीयोऽयमग्निर्मृज्यते परिचर्यते स्वे स्वकीये स्थाने। कीदृशोऽयं। दमूना दानमना दांतमना वा कविप्रशस्तः कविभिर्मेधाविभिः प्रशस्तः प्रकर्षेण स्तुत्यो नोऽस्माकमतिथिरतिथिवत्पूज्यः शिवः सुखकरश्च। सहस्रशृंगोऽपरिमितज्वालो वृषभो वर्षिता फलानां तदोजाः। यत्प्रसिद्धं बलं तेनो वास्ति तदेवौजो यस्य तादृशः। सर्वबलस्वरूप इत्यर्थः। अथ प्रत्यक्षवादः। हे अग्ने विश्वानन्यान् स्वव्यतिरिक्तान् सर्वान् सहसा बलेन प्रासि। प्रेति परेत्यर्थे। पराभवसि। व्याप्तुं वा प्रभवसि॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र स॒द्यो अ॑ग्ने॒ अत्ये॑ष्य॒न्याना॒विर्यस्मै॒ चारु॑तमो ब॒भूथ॑ ।
ई॒ळेन्यो॑ वपु॒ष्यो॑ वि॒भावा॑ प्रि॒यो वि॒शामति॑थि॒र्मानु॑षीणां ॥ ९

प्र । स॒द्यः । अ॒ग्ने॒ । अति॑ । ए॒षि॒ । अ॒न्यान् । आ॒विः ।
यस्मै॑ । चारु॑ऽतमः । ब॒भूथ॑ ।
ई॒ळेन्यः॑ । व॒पु॒ष्यः॑ । वि॒भाऽवा॑ । प्रि॒यः । वि॒शां । अति॑थिः ।
मानु॑षीणां ॥ ९

हे अग्ने त्वं यजमानात्साद्य सद्यस्तदानीमेवान्यान् स्तुवतोनानत्येषि । अतिक्रामसि । यस्मै चारुतमः सन्नाविर्बभूथ । किंच त्वमीळेन्यः स्तुत्यो वपुष्यो वपुष्करो दीप्तिकरो वा विभावा विशिष्टदीप्तिमान् प्रियः प्रियभूतो विशां सर्वेषां प्राणिनां तथातिथिः पूज्यो मानुषीणां प्रजानां भवति ॥

॥ अथ दशमी ॥

तुभ्यं॑ भरन्ति क्षि॒तयो॑ यविष्ठ ब॒लिम॑ग्ने॒ अन्ति॑त॒ ओत दू॒रात् ।
आ भन्दि॑ष्ठस्य सुम॒तिं चि॑किद्धि बृ॒हत्ते॑ अग्ने॒ महि॑
शर्म॑ भ॒द्रं ॥ १०

तुभ्यं॑ । भ॒र॒न्ति॒ । क्षि॒तयः॑ । य॒वि॒ष्ठ॒ । ब॒लिं । अ॒ग्ने॒ । अन्ति॑तः ।
आ । उ॒त । दू॒रात् ।
आ । भन्दि॑ष्ठस्य । सु॒ऽम॒तिं । चि॒कि॒द्धि॒ । बृ॒हत् । ते॒ । अ॒ग्ने॒ ।
महि॑ । शर्म॑ । भ॒द्रं ॥ १०

हे यविष्ठ युवतमाग्ने तुभ्यं क्षितयो मनुष्या भरंति । संपादयंति । किं । बलिं पूजां हविर्लक्षणामंतितोऽन्तिकादुतापि च दूरात् । आ इति चार्थे । किंच भंदिष्ठस्यातिशयेन स्तोतुः सुमतिं स्तुतिमाचिकिद्धि । आजानीहि । हे अग्ने ते तव यत् सुखमस्मभ्यं दातव्यं बृहन्महद्भद्रं स्तुत्यं च ॥

॥ अथैकादशी ॥

आद्य रथं भानुमो भानुमंतमग्ने तिष्ठ यजतेभिः समंतं।
विद्वान्पथीनामुर्वंतरिक्षमेह देवान्हविरद्याय वक्षि ॥ ११

आ। अद्य। रथं। भानुऽमः। भानुऽमंतं। अग्ने। तिष्ठ।
यजतेभिः। संऽअंतं।
विद्वान्। पथीनां। उरु। अंतरिक्षं। आ। इह। देवान्।
हविःऽअद्याय। वक्षि ॥ ११

हे भानुमो दीप्तिमन्नग्ने अद्यास्मिन्यागदिने भानुमंतं दीप्तिमंतं समंतं समीचीनमांतोपेतं रथं यजतेभिर्यष्टव्यैर्देवैः सहातिष्ठ। आरोह। विद्वान्यष्टव्यदेवपरिज्ञानवांस्त्वं पथीनां देवयजनमार्गान्प्रति। द्वितीयार्थे षष्ठी। उर्वंतरिक्षं प्रभूतेऽंतरिक्षे देवान्यष्टव्यान्हविरद्याय हविर्भक्षणायेहावक्षि। आवहसि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अवो चाम कवये मेध्याय वचो वंदारु वृषभाय वृष्णे।
गविष्ठिरो नमसा स्तोममग्नौ दिवीव रुक्ममुरुव्यंचमश्रेत् ॥ १२

अवोचाम। कवये। मेध्याय। वचः। वंदारु। वृषभाय।
वृष्णे।
गविष्ठिरः। नमसा। स्तोमं। अग्नौ। दिविऽइव। रुक्मं।
उरुऽव्यंचं। अश्रेत् ॥ १२

वयमात्रेयाः कवये मेधाविने मेध्याय मेधार्हाय वृषभाय वर्षकाय फलानां वृष्णे नेत्रे यूने वंदारु वंदनशीलं वचः स्तोत्रमवोचाम। अथ ऋषिरात्मानं परोक्षेणैव निर्दिश्य स्तुतिमुपसंहरति। गविष्ठिरोऽयमृषिर्नमसा नमस्कारेण हविषा वा युक्तं

स्तोमं स्तोत्रमग्नायग्नेतु । अयति च । दिवि दिव्यं रोचमानमुरुव्यचसमुरुगमन-मादित्यमिव ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे त्रयोदशो वर्गः ॥

कुमारं मातेति द्वादशर्चं द्वितीयं सूक्तं । अत्रेः पुत्रः कुमार ऋषिर्जरनाम्नः पुत्रो वृशो वोभौ वात्र ऋषी । कमेतं त्वं वि ज्योतिषेत्यनयोस्तु वृश एव नान्यो न कुमारः । अंत्या षट्त्रंचाशदक्षरा यवमध्ये त्रिष्टाब्त्रिष्टुभः । अग्निर्देवता । अत्रानुक्रमणिका । कुमारं कुमारो वृशो वा जार उभौ वा यवमध्यंतं कं वोत्यृचोस्तु वृश एवेति ॥ प्रात-रनुवाकाश्विनशस्त्रयोरस्यापि सूक्तस्य विनियोग उक्तः पूर्वसूक्तेन सह ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कुमारं माता युवतिः समुब्धं गुहा बिभर्ति न ददाति पित्रे ।

अनीकमस्य न मिनज्जनासः पुरः पश्यंति निहितमरतौ ॥ १

कुमारं । माता । युवतिः । संऽउब्धं । गुहा । बिभर्ति । न ।

ददाति । पित्रे ।

अनीकं । अस्य । न । मिनत् । जनासः । पुरः । पश्यंति ।

निऽहितं । अरतौ ॥ १

शाट्यायनब्राह्मणोक्त इतिहास इहोच्यते । राजा त्रैवृष्ण इक्ष्वाकुस्त्र्यरुणोऽभ-वदस्य च ॥ पुरोहितो वृशो जार ऋषिरासीत्तदा खलु । संगृह्णंति रथानाग्नां रश्मीनाय पुरोहिताः ॥ त्र्यरुणस्य वृशो रश्मिं संजग्राह पुरोहितः । कुमारो वर्त्मनि क्रीडन्नथवत्रेण घातितः ॥ छिन्नः कुमारश्चक्रेण ममाराथ पुरोहितः । त्वं हंतासीति राजानं राजा चापि पुरोहितं ॥ त्वं हंतास्य कुमारस्य नाहमित्यब्रवीत्तदा । यतस्त्वं रथवेगस्य नियंतातस्त्वया हतः ॥ रथस्वामी यतो राजन् तस्मात्त्वं तस्य घातकः । एवं विवदमानौ ताविक्ष्वाकून्प्रष्टुमागतौ ॥ तौ पप्रच्छतुरिक्ष्वाकून् केनायं निहतो द्विजाः । तेऽब्रुवनृथयंतारं हंतारं वृशसंज्ञकं ॥ स वृशो वार्षसाम्ना तं कुमारं समजीवयत् । एवमाख्याय तत्रैव पुनरन्यदुदीरितं ॥ यत इक्ष्वाकवो रागाद्यंतार-मृषिमब्रुवन् । तस्मात्तेषां गृहेष्वग्नेस्तेजो निर्गतमेषु च ॥ गृहे पाकादयो नाभवन्

तत्कारणमचिंतयत् । वृशं कुमारहंतारं यद्वोचाम तेन नः ॥ अपाक्रमद्धरो वह्नेरास्म- याम वृशं वयं । इति संचिंत्य तमृषिमाह्वयामासुरादरात् ॥ समागत्य ततः शीघ्रं तेषामग्नेर्हरो भवेत् । इति वार्षेन साम्नासावकामयत पूर्ववत् ॥ एवं गायन् स ऋषिर्ब्रह्महत्यां भार्याजातां त्रसदस्योर्नृपस्य । पिशाचवेषां हर आदाय चाग्नेर्गृहान्नीत्वा कशिपौ स्वापयंतीं ॥ दृष्ट्वा सम्यक् तद्धरस्तोषयित्वा साम्ना पश्चाद्योजयामास चाग्निं । ततः सतेजाः संजातोऽभवत्पाकादिः पूर्ववत् ॥ एवं शाट्यायनेनोक्तं तांडकोक्त- मथोच्यते । त्र्यरुणः पुरोधा अभवत्त्रसदस्योर्महीपतेः ॥ स रथं धावयन्राजा ब्राह्मणस्य कुमारकं । चिच्छेद रथचक्रेण प्रमादात्सोऽब्रवीद्वृशं ॥ पुरोहिते वर्तमाने त्वयि मां हंति रागता । एषा त्वयापनेतव्या ऋषिमित्यब्रवीन्नृपः ॥ स ऋषिर्वार्शसाम्ना तं कुमारमुदजीवयत् ॥

माता कुमारस्योत्पादयित्री युवतिर्यौवनोपेता कुमारं पथि संचरंतं समुब्धं हतं गुहा गुहायां बिभर्ति । धारयति । न ददाति पित्रे तस्य जनकाय । यद्वा माता सर्वस्य निर्मात्री पृथिवी समुब्धं सम्यक् निगूढं गुहा बिभर्ति । न ददाति पित्रे । अस्यानीकं रूपं मिनत् हिंसत् जनासो जना न पश्यंति । किंतु अरताव- रणे देशे निहितं स्थितं पुरा पुरोदेशे पश्यंति । अथवायं वृशेन पुनरुज्जीवितः कुमार आत्मानमपरोक्षतया वक्ति कथयति । जारो वा तं जीवयित्वा वक्ति । अथवा सूक्तस्याग्नेयत्वात्कुमार इत्यग्निरुच्यते । तं मातारणिर्युवतिर्बिभ्रयंती समुब्धं निगूढं गुहायां बिभर्ति । पित्र उत्पादकाय यजमानाय न ददाति । अस्याग्नेर्मिनत् हिंसत् दाहकमनीकं तेजो जना न पश्यंति । किंतु अरतावरणं हितं पश्यति ॥,

॥ अथ द्वितीया ॥

कमेतं त्वं युवते कुमारं पेषी बिभर्षि महिषी जजान ।
पूर्वीर्हि गर्भः शरदो ववर्धापश्यं जातं यदसूत माता ॥ २

कं । एतं । त्वं । युवते । कुमारं । पेषी । बिभर्षि । महिषी । जजान ।
पूर्वीः । हि । गर्भः । शरदः । ववर्ध । अपश्यं । जातं । यत् । असूत । माता ॥ २

अत्राग्नेरुत्पाद्यमानत्वात्कुमारशब्देन व्यवहारः । हे युवते त्वं कमेतं कुमारं पेषी पिंषिका पिशाचिका सती बिभर्षि । एवं वृशाख्यो महर्षिः कश्चिपुनांच्छमग्नेहरो ब्रूते । त्वयानुत्पादितत्वाज्जारणमनुचितमित्यर्थः । महिषी महती पूजनीयारणिरेनं जजान । अजनयत् । तदेवाह । गर्भः शिशोग्नेरुकोऽरण्याः संबंधी गर्भो हि यस्मात्पूर्वीः शरदो गतानानेकान् संवत्सरान्ववर्धं वहवे । पहं च ततो जातमपश्यं । यद्यस्मान्मातारणिरसूत उदपादयत् । राजकुमारपचे हे युवते भूदेवि कमेतं कुमारं पेषी सती विभर्षि । अथयिष्टं कुमारजननपरतया योज्यं । एवमुत्तरत्रापि कुमाराग्नि-परयोः परत्वेन यथोचितं व्याख्येयं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

हिरंण्यदंतं शुचिंवर्णमारात्क्षेत्रादंपश्यमायुंधा मिमानं ।

ददानो अंस्मा अमृतं विपृक्वत्किं मामंनिंद्राः कृणवन्ननुक्थाः॥३

हिरंण्यऽदंतं । शुचिंऽवर्णं । आरात् । क्षेत्रात् । अपश्यं ।

आयुंधा । मिमानं ।

ददानः । अस्मै । अमृतं विपृक्वंत् । किं । मां । अनिंद्राः ।

कृणवन् । अनुक्थाः ॥ ३

हिरण्यदंतं हिरण्यसदृशदंतस्थानीयज्वालोपेतं शुचिवर्णं प्रदीप्तवर्णमायुधायु-धान्यायुधस्थानीयान् स्फुलिंगान् ज्वाला वा मिमानं निर्मिमाणमग्निमारात्समीपे क्षेत्रात् क्षेत्रे देशेऽपश्यं । पश्येयं । एवं वृशः कामयते । अहमस्मा अग्नयेऽमृतमवि-नाश्यमृतत्वसाधनं वा विपृक्वत्सर्वतो व्याप्तं हविः स्तोत्रं वा ददानो दातास्मि । मामनिंद्राः । इंद्रः परमैश्वर्योऽग्निः । तद्रहिता अनिंद्राः । इंद्रमयजंत इत्यर्थः । अनुक्था अस्तुवत इंद्रमस्तुवंतश्च किं कृणवन् । किं कुर्युः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

क्षेत्रांदपश्यं सनुतश्चरंतं सुमद्यूथं न पुरु शोभंमानं ।

न ता अंगृभ्रन्नजंनिष्ट हि षः पलिंक्नीरिद्युवतयो भवंति ॥ ४

क्षेत्रात्। अपश्यं। सनुतरिति। चरंतं। सुऽमत्। यूथं।

न। पुरु। शोभमानं।

न। ताः। अगृभ्रन्। अजनिष्ट। हि। सः। पलिक्नीः।

इत्। युवतयः। भवंति॥ ४

अहं इम इदानीं क्षेत्रात् क्षेत्रे सनुतः। अंतर्हितनामैतत्। निगूढं चरंतमरण्यां यूथं न गवां समूहमिव सुमत्स्वयमेव पुरु बहु शोभमानमपश्यं। पश्यामि। पुरा हरसः पिशाच्याक्रमणकाले ता ज्वाला निर्वीर्या नागृभ्णन्। नागृह्णंत नरः। इदानीं सोऽग्निरजनिष्ट हि। हरसा प्रादुरभूत्खलु। अत एव हेतोः पलिक्नीरित्य-विक्लवः पलिता ज्वाला एवेदानीं युवतयो भवंति॥

॥ अथ पंचमी ॥

के मे मर्यकं वि यवंत गोभिर्न येषां गोपा अरणश्चिदास।

य ईं जगृभुरव ते सृजंत्वाजाति पश्व उप नश्चिकित्वान्॥ ५

के। मे। मर्यकं। वि। यवंत। गोभिः। न। येषां। गोपाः।

अरणः। चित्। आस।

ये। ईं। जगृभुः। अव। ते। सृजंतु। आ। अजाति।

पश्वः। उप। नः। चिकित्वान्॥ ५

के मे मदीयं मर्यकं मनुष्यसंघं राष्ट्रं गोभिः सह वियवंत। वियुक्तमकुर्वन्। गा भृत्यांश्च वियोजयन्। येषां गोपा अस्माकं गोपयितारणश्चिदभिगंता नास बभूव सोऽयमग्निः। ये द्वेषिण ईमेनं जनसंघं राष्ट्रं जगृभुः गृह्णंति तेऽवसृजंतु। नश्यंतु। किंच चिकित्वान् चेतनावानस्मद्विषयज्ञानवानग्निर्नोऽस्माकं पश्वः पशूनुपाजाति। उपागच्छति॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वसां राजानं वसतिं जनानामरातयो नि दधुर्मर्त्येषु ।

ब्रह्माण्यत्रेरव तं सृजन्तु निन्दितारो निन्द्यासो भवन्तु ॥ ६

वसां । राजानं । वसतिं । जनानां । अरातयः । नि । दधुः ।

मर्त्येषु ।

ब्रह्माणि । अत्रेः । अव । तं । सृजन्तु । निन्दितारः ।

निन्द्यासः । भवन्तु ॥ ६

वसां वसतां प्राणिनां राजानं स्वामिनं जनानां प्राणिनां वसतिमावासभूतं त्युत्पन्नमग्निं वारातयो निदधुः । अगोपयन् मर्त्येषु लोकेषु मध्ये । अत्रेरत्रिगोत्रस्य वृशस्य ब्रह्माणि मंत्राः स्तोत्राणि वा तं कुमारमग्निं वावसृजंतु । अथवात्रेरत्रिगोत्रस्य कुमारं ब्रह्माणि । यद्वा वृशस्य ब्रह्माण्यत्रेरत्रिगोत्रं । कर्मणि षष्ठी । तं कुमारमवसृजंतु । विसृजंतु । निंदितारोऽस्मन्निंदका निंद्यासोऽस्माभिर्निंद्या भवंतु । अत्रेर्ब्रं आणात्येतदुपजीव्य वृशस्यात्रेयं वदंति । आत्रेयः कुमार इति पक्षे स एव प्राणमयमात्मानमवसृजंत्वित्याचक्ष्व ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे चतुर्दशो वर्गः ॥

मंजःस्व आहवनीयोपस्थाने शुनश्चिच्छेपमित्येषा । अग्निमाहवनीयमुपस्थापयां चकार शुनश्चिच्छेपं निदितं सहस्रात् । ऐ० ब्रा० ७. १७. । इति ब्राह्मणं ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

शुनश्चिच्छेपं निदितं सहस्राद्यूपादमुंचो अशमिष्ट हि षः ।

एवास्मदग्ने वि मुमुग्धि पाशान्होतश्चिकित्व इह तू निषद्य ॥ ७

शुनःऽशेपं । चित् । निऽदितं । सहस्रात् । यूपात् । अमुंचः ।

अशमिष्ट । हि । सः ।

एव । अस्मत् । अग्ने । वि । मुमुग्धि । पाशान् । होतरिति ।

चिकित्वः । इह । तु । निऽसद्य ॥ ७

हे अग्ने निदितं नितरां बद्धं शुनःशेपमृषिं सहस्रादनेकरूपाद्यूपादमुंचः। अमोचयः। चिदिति पूरणः। शुनःशेपमिति पदस्य मध्ये पदांतरस्य संहितायां व्यत्ययेनावस्थितिः। स ऋषिरशमिष्ट हि। शांतवान् खलु। यद्वा स हि यस्मादशमिष्ट। स्तुतिकर्मैतत्। अस्तावीत् तस्मादमुंच इति संबंध। एवमस्मदस्मत् पाशान्विमुमुग्धि विमोचय हे होतरिह चिकित्वश्चेतनावन्नग्ने इह तु वेद्यां निषद्यावस्थाय॥

॥ अथाष्टमी ॥

हृणीयमानो अप हि मदैयेः प्र मे देवानां व्रतपा उवाच।
इंद्रो विद्वाँ अनु हि त्वा चचक्ष तेनाहमग्ने अनुशिष्ट आगां॥८

हृणीयमानः। अप। हि। मत्। ऐयेः। प्र। मे। देवानां।
व्रतऽपाः। उवाच।
इंद्रः। विद्वान्। अनु। हि। त्वा। चचक्ष। तेन। अहं।
अग्ने। अनुऽशिष्टः। आ। अगां॥८

हे अग्ने हृणीयमानः क्रुध्यंस्त्वं मत् मत्तोऽपैयेथ हि। अपागाः खलु॥ ई गतावित्यस्मात् श्यन्विकरणाल्लिङि मध्यमे छांदसे परस्मैपद आडागमे वृद्धौ व्यत्ययेन श्यनोऽकारस्य एकारे च सति रूपं॥ मे मह्यं देवानां व्रतपाः कर्मणः पालक इंद्रः प्रोवाच हि। स एव विद्वान् त्वामनुचचक्ष। त्वां ददर्श। तेनानुशिष्टोऽहं हे अग्ने त्वामागामिति। एवं ह्य आह॥

॥ अथ नवमी ॥

वि ज्योतिषा बृहता भात्यग्निराविर्विश्वानि कृणुते महित्वा।
प्रादेवीर्मायाः सहते दुरेवाः शिशीते शृंगे रक्षसे विनिक्षे॥९

वि। ज्योतिषा। बृहता। भाति। अग्निः। आविः।
विश्वानि। कृणुते। महिऽत्वा।

प्र । अदे॑वीः । मायाः । सहते । दुःऽएवाः । शिशीते ।

शृंगे इति । रक्षसे । विऽनिक्षे ॥ ९

अयमग्निर्ज्योतिषा तेजसा बृहता महता वि भाति । विशेषेण दीप्यते । अथ तथाभूतः सन् महित्वा स्वमहत्त्वेन विश्वानि सर्वाणि सर्वाणि पदार्थजातान्याविष्कृणुते । प्रकटीकरोति । एवं प्रवृद्धोऽग्निरदेवीरदेवशीला आसुरीर्माया दुरेवा दुःखगमनाः प्रसहते । अभिभवति । किंच शिशीते तीक्ष्णीकरोति शृंगाणि । शृंगसदृशीर्हिंसिका वा ज्वालाः शिशीते । तीक्ष्णीकरोति । किमर्थं । रक्षसे विनिक्षे रक्षसो नाशाय । निक्षति शृंगे रक्षसो विनिक्षणनाय । नि० ४. १८. । इति यास्कः ॥

॥ अथ दशमी ॥

उत स्वानासो दिवि षंत्वग्नेस्तिग्मायुधा रक्षसे हंतवा उं ।

मदे॑ चिदस्य प्र रु॑जंति भामा न व॑रंते परिबाधो अदे॑वीः ॥ १०

उत । स्वानासः । दिवि । संतु । अग्नेः । तिग्मऽआयुधाः ।

रक्षसे । हंतवै । ऊं इति ।

मदे॑ । चित् । अस्य । प्र । रुजंति । भामाः । न । वरंते ।

परिऽबाधः । अदे॑वीः ॥ १०

उतापिचाग्नेः स्वानासः शब्दं कुर्वाणा ज्वाला दिवि षंतु । द्युलोके प्रादुर्भवंतु । किमर्थं तिग्मायुधास्तीक्ष्णायुधस्थानीया ज्वालाः । रक्षसे हंतवा उ रक्षसो हननाय । उ इति पूरणः । मदे चित् हर्षे सत्यस्याग्नेर्भामाः क्रोधा दीप्तयो वा प्र रुजंति । प्रकर्षेण भंगं गच्छंति पीडयंति वा रक्षांसि । परिबाधः परितो बाधिका अदेवीरदेवना आसुर्यः सेना न वरंते । न वारयंत्येनं ॥

॥ अथैकादशी ॥

एतं ते स्तोमं तुविजात विप्रो रथं न धीरः स्वपा अतक्षं ।

यदीदग्ने प्रति त्वं दे॑व हर्याः स्व॑र्वतीरप एना जयेम ॥ ११

एतं। ते। स्तोमं। तुविऽजात। विप्रः। रथं। न। धीरः।

सुऽअपाः। अतक्षं।

यदि। इत्। अग्ने। प्रति। त्वं। देव। हर्याः। स्वःऽवतीः।

अपः। एन। जयेम। ११

हे तुविजात बहुभावमापन्नाग्ने ते त्वदर्थमेतं स्तोममेतत्स्तोत्रं विप्रो मेधावी स्तोता रथं न रथमिव धीरः स्वपाः शोभनकर्मा‌ऽहमतक्षं। समपादयं। हे अग्ने देव त्वं यदीदेनं स्तोमं प्रतिहर्याः प्रतिकामयेथाः तर्हि स्वर्वतीः स्वरणवतीर्व्याप्तिमतीरप एनैनेन जयेम। प्राप्नुयाम॥

॥ अथ द्वादशी ॥

तुविग्रीवो वृषभो वावृधानोऽशत्र्व१र्यः समजाति वेदः।

इतीममग्निममृता अवोचन्बर्हिष्मते मनवे शर्म यंसद्धविष्मते

मनवे शर्म यंसत्॥ १२

तुविऽग्रीवः। वृषभः। ववृधानः। अशत्रु। अर्यः। सं।

अजाति। वेदः।

इति। इमं। अग्निं। अमृताः। अवोचन्। बर्हिष्मते।

मनवे। शर्म। यंसत्। हविष्मते। मनवे। शर्म। यंसत्॥ १२

तुविग्रीवो बहुज्वालः प्रभूतग्रीवो वा वृषभो वर्षिता कामानां ववृधानो वर्धमानोऽग्निरर्योऽरेर्वेदो धनमशत्रु कंटकं समजाति। संयोजयति। इतीममर्थमग्निममृता अन्ये देवा अवोचन्। यस्मादेवं तस्माद्बर्हिष्मते यागवते मनवे मनुष्याय यजमानाय शर्म सुखं यंसत्। यच्छतु। हविष्मते च शर्म यंसत्॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे पंचदशो वर्गः॥

त्वमग्ने वसून् इति द्वादशर्चं तृतीयं सूक्तमात्रेयस्य वसुश्रुतस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं। त्वमग्ने वसूंस्तस इत्यनुक्रांतं॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोगोऽबोध्यग्निरित्युक्तः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वमग्ने वरुणो जायसे यत्त्वं मित्रो भवसि यत्समिद्धः ।
त्वे विश्वे सहसस्पुत्र देवास्त्वमिंद्रो दाशुषे मर्त्याय ॥ १

त्वं । अग्ने । वरुणः । जायसे । यत् । त्वं । मित्रः । भवसि ।
यत् । संऽइद्धः ।
त्वे इति । विश्वे । सहसः । पुत्र । देवाः । त्वं । इंद्रः ।
दाशुषे । मर्त्याय ॥ १

हे अग्ने त्वं वरुणस्तमसां वारको रात्र्यभिमानी देवोऽपि त्वमेव यद्यदा जायसे । किंच त्वं मित्रोऽहरभिमानी देवः प्रमीतेस्त्राता यद्यदा समिद्धः । तद्वत्प्रज्वलितः सन् तमो सन्निवारयसि प्रवृद्धः सन् हितकारी भवसीत्यर्थः । त्वे त्वयि विश्वे सर्वेऽपि देवा वर्तंते । त्वद्दत्तेन हविषा तेषां जीवनात् । ते देवा विश्वतोऽग्निं प्राविशन्निति हि श्रुतेः । हे सहसस्पुत्र बलेन मथ्यमानत्वात् । किंच त्वमिंद्रः स्वामी दाशुषे हविर्दात्रे मर्त्याय यजमानाय ॥

विवाहे चतुर्थ्यामाज्याहुतौ त्वमर्यमेत्येषा । सूत्रितं च । त्वमर्यमा भवसि यत्कनीनामिति विवाहे चतुर्थी । आ० गृ० १. ४. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

त्वमर्यमा भवसि यत्कनीनां नाम स्वधावन्गुह्यं बिभर्षि ।
अंजंति मित्रं सुधितं न गोभिर्यद्दंपती समनसा कृणोषि ॥ २

त्वं । अर्यमा । भवसि । यत् । कनीनां । नाम । स्वधाऽवन् ।
गुह्यं । बिभर्षि ।
अंजंति । मित्रं । सुऽधितं । न । गोभिः । यत् ।
दंपती इति दंऽपती । सऽमनसा । कृणोषि ॥ २

हे अग्ने त्वमर्यमा भवसि । सर्वेषां नियमितासि । यद्यदा कनीनां कन्यकानां संबंध्यसि । किंच हे स्वधावन् हविर्लक्षणान्नवन् गुह्यं गोपनीयं नाम बिभर्षि वैश्वानर इति तन्नाम । सुधितं सुष्ठु निहितं मित्रं न मित्रमिव गोभिः । विकारे प्रकृतिशब्दः । गोविकारैः क्षीरादिभिरंजंति । यद्यस्मादंपती जायापती समनसा समानमनस्कौ कृणोषि करोषि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तव श्रिये मरुतो मर्जयंत रुद्र यत्ते जनिम चारु चित्रं ।
पदं यद्विष्णोरुपमं निधायि तेन पासि गुह्यं नाम गोनां ॥ ३

तव । श्रिये । मरुतः । मर्जयंत । रुद्र । यत् । ते । जनिम । चारु । चित्रं ।
पदं । यत् । विष्णोः । उपऽमं । निऽधायि । तेन । पासि । गुह्यं । नाम । गोनां ॥ ३

अनयाग्नेर्माध्यमिको मूर्तिरुच्यते । हे अग्ने तव श्रिये श्रयणाय मरुतोऽपोंऽतरिक्षा मर्जयंत । मार्जंति । हे रुद्र रुद्रा रुद्रवद्वर्धितरग्ने ते तव यज्जनिम जन्म वैद्युतलक्षणं चारु चरणीयं चित्रं चायनीयं च । तत्कार्यमिति चेदुच्यते । विष्णोर्व्याप्नशीलस्य देवस्योपमं गुह्यमगम्यं यत्पदं निधायि । अनेनांतरिक्षमुक्तं । उपमेयमिव विष्णोर्मध्यमं पदं सर्वाण्यंतरिक्षं पश्यंतीति ब्राह्मणं । तेन गोनामुदकानां गुह्यं नाम नामापि पासि । रक्षसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तव श्रिया सुदृशो देव देवाः पुरु दधाना अमृतं सपंत ।
होतारमग्निं मनुषो नि षेदुर्दशस्यंत उशिजः शंसमायोः ॥ ४

तव । श्रिया । सुऽदृशः । देव । देवाः । पुरु । दधानाः । अमृतं । सपंत ।
होतारं । अग्निं । मनुषः । नि । सेदुः । दशस्यंतः । उशिजः । शंसं । आयोः ॥ ४

हे देवाग्ने सुहवस्तव श्रिया सख्या देवा इंद्रादयः पुनस्त्वधिकं दधानास्त्वयि प्रीतिं धारयंतोऽस्तवं सपंत । स्पृशंति । होतारं होमनिष्पादकमग्निं मनुषो मनुष्या निषेदुः । परिचरंत्यृत्विजः । किं कुर्वंतः । दयस्वंतो हविर्भिर्वितरंतः शंसं फलस्याशिषः कामयमानस्यायोर्मनुष्यस्य यजमानस्यार्थं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

न त्वद्धोता पूर्वो अग्ने यजीयान्न काव्यैः परो अस्ति स्वधावः ।
विशश्च यस्या अतिथिर्भवासि स यज्ञेन वनवद्देव मर्तान् ॥ ५

न । त्वत् । होता । पूर्वः । अग्ने । यजीयान् । न । काव्यैः ।
परः । अस्ति । स्वधाऽवः ।
विशः । च । यस्याः । अतिथिः । भवासि । सः । यज्ञेन ।
वनवत् । देव । मर्तान् ॥ ५

हे अग्ने त्वत्त्वत्तोऽन्यो नास्ति होता पूर्वः पूरकः पुराणो वा यजीयान्यष्टा वा । काव्यैः स्तोत्रैः स्तुत्यः परः परस्तात्परस्मिन्नपि काले नास्ति हे देव हे स्वधावोऽन्नवन् यस्या विशः प्रजाया ऋत्विग्रूपाया अतिथिर्भवासि अतिथिवत्पूज्यो भवसि । स यज्ञेन मर्तान्[illegible] वनवत् । हंति । हिनस्ति यद्वा मर्तान्परिचारकान्वनवत् । संभजेत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वयमग्ने वनुयाम त्वोता वसूयवो हविषा बुध्यमानाः ।
वयं समर्ये विदथेष्वह्नां वयं राया सहसस्पुत्र मर्तान् ॥ ६

वयं । अग्ने । वनुयाम । त्वाऽऊताः । वसुऽयवः । हविषा ।
बुध्यमानाः ।
वयं । सऽमर्ये । विदथेषु । अह्नां । वयं । राया । सहसः ।
पुत्र । मर्तान् ॥ ६

हे अग्ने वयं यजमानास्त्वोतास्त्वया रक्षिताः संतो वनुयाम । शत्रून्पीडयाम संभजेमहि वा धनं । कीदृशा वयं । वहूयवो वसुकामा हविषा त्वां बुध्यमाना बोधयंतो वयं समर्ये संग्रामे जयेम शत्रूनिति शेषः । विदथेषु यागेषु प्राप्नुयाम वसुं । यद्वा वनुयामेत्येतदनुषज्यते । अह्नां सर्वेष्वहःसु । किंच वयं हे सहसस्पुत्र बलस्य पुत्र पावक मग्ने राया धनेन सह मर्त्यान्पुत्रभृत्यादीन् वनेमहि ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे षोडशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यो न आगो अभ्येनो भरात्यधीदघमघशंसे दधात ।

जही चिकित्वो अभिशस्तिमेतामग्ने यो नो मर्चयति द्वयेन ॥ ७

यः । नः । आगः । अभि । एनः । भराति । अधि । इत् ।

अघं । अघऽशंसे । दधात ।

जहि । चिकित्वः । अभिऽशस्तिं । एतां । अग्ने । यः । नः ।

मर्चयति । द्वयेन ॥ ७

यो मर्त्यं आगोऽपराधमेनः पापं च नोऽस्मभ्यमभि भराति अभितः करोति तस्मिन्नघशंसेऽघं पापमधिदधात । ददात्वग्निः । इदिति पूरणः । आगोऽपराधं यो मनुष्यमिदं करोति तस्मा एवाग्निस्तत्करोत्वित्यर्थः । अथ प्रत्यक्षेणोच्यते । हे अग्ने एतामभिशस्तिं जहि । उत्तरत्र यच्छब्दश्रवणात्तदा तद्गुणेनैनमभिशंसकमिति व्याख्येयं । योऽभिशंसा नोऽस्मान्द्वयेनानेनागसैनसा वा मर्चयति बाधते तमिति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वामस्या व्युषि देव पूर्वे दूतं कृण्वाना अयजंत हव्यैः ।

संस्थे यदग्न ईयसि रयीणां देवो मर्तैर्वसुभिरिध्यमानः ॥ ८

त्वां । अक्ताः । विऽउषि । देव । पूर्वे । दूतं । कृण्वानाः ।

अयजंत । हव्यैः ।

संऽस्थे । यत् । अग्ने । ईयसे । रयीणां । देवः । मर्तैः ।

वसुऽभिः । इध्यमानः ॥ ८

हे अग्ने त्वामक्ता रात्रेर्व्युषि । व्युष्टायामुषसीत्यर्थः । पूर्वे पुरातना यजमाना दूतं देवानां प्रेरकं कृण्वानाः कुर्वाणा अयजंत हव्यैर्हविभिः साधनैः रयीणां हविर्लक्षणानां संस्थे संस्थान आसादने सति हे अग्ने यद्यदेयसे गच्छसि देवो द्योतमानो मर्तैर्मनुष्यैर्ऋत्विग्भिर्वसुभिर्वासकैरिध्यमानः समिध्यमानः सन् ॥

॥ अथ नवमी ॥

अवं स्पृधि पितरं योधि विद्वान्पुत्रो यस्ते सहसः सून ऊहे ।

कदा चिकित्वो अभि चक्षसे नोऽग्ने कदा ऋतचिद्यातयासे ॥

अवं । स्पृधि । पितरं । योधि । विद्वान् । पुत्रः । यः । ते ।

सहसः । सूनो इति । ऊहे ।

कदा । चिकित्वः । अभि । चक्षसे । नः । अग्ने । कदा ।

ऋतऽचित् । यातयासे ॥ ९

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने त्वमवस्पृधि । पारय । योधि । पृथक्कुरु पापात् । यः पुत्रः पुत्रस्थानीयस्तव यो यजमानस्ते त्वां पितरं पालकं पितृभूतं विद्वान् जानन् ऊहे वहति हविः तमेवं कुर्वित्यृषिरात्मानं परोक्षेणाह । हव्यवाड्ग्निरजरः पिता नः । ऋग्वे० ५. ४. २. । इति हि वक्ष्यति । यद्वा पितृपुत्रभावो व्यत्यस्तः । पितरं पितृवद्रक्षकं यजमानमवस्पृधि योधि च यस्ते पुत्रः पुत्रवत्सदा रक्षणीयः । त्वं पुत्रो भवसि यस्तेऽविधत् । ऋग्वे० २. १. ९. । इति हि श्रुतिः । हे चिकित्वश्चेतनावन्नग्ने कदा नोऽस्मानभिचक्षसे । अभिपश्यसि । कदा च ऋतचिद्यज्ञस्योदक वा चेतयिता यातयासे । प्रेरयसि सन्मार्गेण ॥

॥ अथ दशमी ॥

भूरि नाम वंदमानो दधाति पिता वसो यदि तज्जोषयासे।

कुविद्देवस्य सहसा चकानः सुम्नमग्निर्वनते वावृधानः ॥ १०

भूरि। नाम। वंदमानः। दधाति। पिता। वसो इति।

यदि। तत्। जोषयासे।

कुवित्। देवस्य। सहसा। चकानः। सुम्नं। अग्निः।

वनते। ववृधानः ॥ १०

भूरि प्रभूतं नाम त्वदीयं नाम वंदमानः सन् दधाति। धारयति। सामर्थ्याद्धविः। अथवा नामकं हविः प्रभूतं धारयति दातुं। पिता पालकस्त्वं हे वसो वासकाग्ने यदि तद्धविर्जोषयासे सेवसे। देवस्य व्यवहर्तुर्यजमानस्य कुविद्बहु हविः सहसा बलेन युक्तः सन् चकानः कामयमानः। यद्वा कर्मणि षष्ठी। देवं यजमानं कामयमानोऽग्निर्ववृधानो वर्धमानो यजमानं वर्धयन्वा सुम्नं वनते। प्रयच्छति ॥

॥ अथैकादशी ॥

त्वमंग जरितारं यविष्ठ विश्वान्यग्ने दुरिताति पर्षि।

स्तेना अदृश्रन्रिपवो जनासोऽज्ञातकेता वृजिना अभूवन् ॥ ११

त्वं। अंग। जरितारं। यविष्ठ। विश्वानि। अग्ने। दुःऽइता।

अति। पर्षि।

स्तेनाः। अदृश्रन्। रिपवः। जनासः। अज्ञातऽकेताः।

वृजिनाः। अभूवन् ॥

हे अंग स्वामिन्यविष्ठ युवतमाग्ने जरितारमनुमनुचपीतं विश्वानि दुरिता दुरितान्यतिपर्षि। अतिपारयसि। स्तेनास्तस्करा अदृश्रन्। दृश्यंते। रिपवो जनासः शत्रुभूता मनुष्या अज्ञातकेता अप्रज्ञातचिह्ना वृजिना अस्माभिर्वर्जिता अभूवन्। भवंति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इमे यामासस्त्वद्रिगभूवन्वसवे वा तदिदागो अवाचि ।
नाहायमग्निरभिशस्तये नो न रीषते वावृधानः परा दात् ॥ १२

इमे । यामासः । त्वद्रिक् । अभूवन् । वसवे । वा । तत् । इत् । आगः । अवाचि ।
न । अह । अयं । अग्निः । अभिऽशस्तये । नः । न । रिषते । ववृधानः । परा । दात् ॥ १२

इमे यामासो गंतारः स्तोमास्त्वद्रिक् त्वदभिमुखा अभूवन् । भवंति । वा अथवा वसवे वासकाय तदागोऽपराधमावाभ्यामवाचि । उक्तवानस्म्यग्निं । इदं देहीति याचनमेवापराधः । इदिति पूरणः । यद्वा तदिदं वक्ष्यमाणं मनुष्यैः कृतमागोऽवाचि । किंचायमग्निर्वावृधानः स्तुत्या वर्धमानः सन् नाह नैवाभिशस्तये निंदकाय नोऽस्मान् परादात् । परादद्यात् । तथा रिषते हिंसकाय नैव परादात् ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे सप्तदशो वर्गः ॥

त्वामग्न इत्येकादशर्चं चतुर्थं सूक्तमात्रेयस्य वसुश्रुतस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं । अनुक्रांतं च । त्वामग्न एकादशेति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोगोऽस्याप्यग्नि- रित्यत्रोक्तः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वामग्ने वसुपतिं वसूनामभि प्र मंदे अध्वरेषु राजन् ।
त्वया वाजं वाजयंतो जयेमाभि ष्याम पृत्सुतीर्मर्त्यानां ॥ १

त्वां । अग्ने । वसुऽपतिं । वसूनां । अभि । प्र । मंदे । अध्वरेषु । राजन् ।
त्वया । वाजं । वाजऽयंतः । जयेम । अभि । स्याम । पृत्सुतीः । मर्त्यानां ॥ १

हे अग्ने वसूनां वसुपतिं । इत्यत्रत्तिव्यां वसूनां बाहुल्यं तत्स्वामित्वं चोक्तं बहूनां धनानां स्वामिनं त्वामध्वरेषु यागेष्वभि प्रमंदे । आभिमुख्येन स्तौमि हे राजन् । किंच त्वयानुकूलेन वाजयंतोऽन्नमिच्छंतो वयं वाजं जयेम । किंच मर्त्यानां मरणधर्मकाणां पृत्सुतोः सेना अभिष्याम । अभिभवेम ॥

दर्शपूर्णमासे पत्नीसंयाजे गृहपतेर्याज्यैषा । सूत्रितं च । हव्यवाडग्निरजरः पिता न इति पत्नीसंयाजाः । आ० १. १०. । इति ॥ देवसुवां हविःष्वग्ने रेषैव याज्या सूत्रितं च । हव्यवाडग्निरजरः पिता तत्त्वं च सोम नो वशः । आ० ३. ११. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

हव्यवाड़ग्निरजरः पिता नो विभुर्विभावा सुदृशीको अस्मे ।

सुगार्हपत्याः समिषो दिदीह्यस्मद्र्य१क्सं मिमीहि श्रवांसि ॥ २

हव्यऽवाट् । अग्निः । अजरः । पिता । नः । विऽभुः ।

विभाऽवा । सुऽदृशीकः । अस्मे इति ।

सुऽगार्हपत्याः । सं । इषः । दिदीहि । अस्मद्र्यक् । सं ।

मिमीहि । श्रवांसि ॥ २

अयं हव्यवाडग्निरजरोऽजीर्णः सन् नः पिता भवत्विति शेषः । किंच विभुर्व्याप्तः विभावा दीप्तिमान् सुदृशीकः शोभनदर्शनोऽस्मे अस्माकं भवतु । अथ प्रत्यक्षवादः । सुगार्हपत्याः शोभनगार्हपत्ययुक्तानीषोऽन्नानि सं दिदीहि । सम्यक् प्रकाशय । ददस्व वा । अस्मद्र्यक् अस्मदभिमुखं श्रवांस्यन्नानि सं मिमीहि । सम्यक् प्रयच्छ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विशां कविं विश्पतिं मानुषीणां शुचिं पावकं घृतपृष्ठमग्निं ।

नि होतारं विश्वविदं दधिध्वे स देवेषु वनते वार्याणि ॥ ३

विशां । कविं । विश्पतिं । मानुषीणां । शुचिं । पावकं ।

घृतऽपृष्ठं । अग्निं ।

नि । होतारं । विश्वऽविदं । दधिध्वे । सः । देवेषु । वनते ।

वार्याणि ॥ ३

मानुषीणां विशां विश्पतिं सर्वासां मनुष्यरूपाणां प्रजानां पालकं स्वामिनं वा कविं मेधाविनं शुचिं शुद्धं दीप्तं वा पावकमन्येषां शोधकं घृतपृष्ठं प्रदीप्तपृष्ठोपलक्षितशरीरं। अथवा उपरितनभागाज्ज्योपेतं होतारं होमनिष्पादकं विश्वविदं विश्वस्य वेत्तारमग्निं निदधिध्वे धारयथ हे ऋत्विजः। स देवो देवेषु मध्ये वार्याणि वरणीयानि धनानि वनते संभजतेऽस्मर्थं। स्वयं वा वार्याणि सर्वाणि वनते ॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

जुषस्वाग्न इळया सजोषा यतमानो रश्मिभिः सूर्यस्य ।

जुषस्व नः समिधं जातवेद आ च देवान्हविरद्याय वक्षि ॥ ४

जुषस्व । अग्ने । इळया । सऽजोषाः । यतमानः ।

रश्मिऽभिः । सूर्यस्य ।

जुषस्व । नः । सम्ऽइधं । जातऽवेदः । आ । च । देवान् ।

हविःऽअद्याय । वक्षि ॥ ४

हे अग्ने जुषस्व। इमस्य स्तुतिं इळया वेदिलक्षणया भूम्या वाचा वा सजोषाः समानप्रीतिः। तथा सूर्यस्य रश्मिभिर्यतमानः प्रयत्नमुषःकाले कुर्वन्। किंच हे जातवेदो जातस्य वेदितरग्ने नोऽस्मदीयां समिधं जुषस्व। सेवस्व। आवह च देवान्हविरद्याय हविरदनाय। आवाह्य वक्षि। वहसि तद्धविः ॥

अथ पवित्रेष्ट्यां स्विष्टकृतोऽनुवाक्यैषा। सूत्रितं च। जुष्टो दमूना अग्ने शर्ध महते सौभगायेति संयाज्ये। आ० २. १२. । इति ॥ मरुद्भ्यः पुरोडाशं सप्तकपालमित्यत्रापि स्विष्टकृतोऽनुवाक्या। अत्यासो न ये मरुतः स्वंचो जुष्टो दमूनाः। आ० २. १८. । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोण इमं नो यज्ञमुप याहि विद्वान्।

विश्वा अग्ने अभियुजो विहत्या शत्रूयतामा भरा भोजनानि॥ ५

जुष्टः। दमूनाः। अतिथिः। दुरोणे। इमं। नः। यज्ञं।

उप। याहि। विद्वान्।

विश्वाः। अग्ने। अभिऽयुजः। विऽहत्य। शत्रुऽयतां। आ।

भर। भोजनानि॥ ५

जुष्टः पर्याप्तो दमूना दानमना दांतमना वा अतिथिस्तद्वत्पूज्यः सन् इमं नोऽस्मदीयं यज्ञमुपयाहि। उपगच्छ। विद्वान् जानन् हे अग्ने विश्वा अभियुजो सर्वानभियोक्तॄन्विहत्य शत्रूयतां तेषां भोजनान्यन्नानि धनान्याभर। आहर। अतिथिरभ्यतितो गृहान्भवतीत्यादिनिरुक्तं। नि० ४. ५.। द्रष्टव्यं॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वधेन दस्युं प्र हि चातयस्व वयः कृण्वानस्तन्वे३ स्वायै।

पिपर्षि यत्सहसस्पुत्र देवान्त्सो अग्ने पाहि नृतम वाजे

अस्मान्॥ ६

वधेन। दस्युं। प्र। हि। चातयस्व। वयः। कृण्वानः।

तन्वे। स्वायै।

पिपर्षि। यत्। सहसः। पुत्र। देवान्। सः। अग्ने। पाहि।

नृतम। वाजे। अस्मान्॥ ६

हे अग्ने वधेनायुधेन दस्युमुपक्षपयितारं प्र हि चातयस्व । प्रणाशय । वीति दूरगः । वयः कुर्वाणस्तन्वे शरीराय स्वायै स्वीयाय । अथवा स्वायै तन्वे यजमाना-दिरूपाय पुत्राय वयोऽन्नं कुर्वाणः । यद्यस्मात् सहसस्पुत्राग्ने देवाग्निपर्षि तर्पयसि हे न्तम नेतृतमाग्ने स त्वं वाजे संग्रामेऽस्मान् पाहि । रक्ष ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वयं ते अग्न उक्थैर्विधेम वयं हव्यैः पावक भद्रशोचे ।

अस्मे रयिं विश्ववारं समिन्वास्मे विश्वानि द्रविणानि धेहि ॥ ७

वयं । ते । अग्ने । उक्थैः । विधेम । वयं । हव्यैः । पावक ।

भद्रऽशोचे ।

अस्मे इति । रयिं । विश्वऽवारं । सं । इन्व । अस्मे इति ।

विश्वानि । द्रविणानि धेहि ॥ ७

हे अग्ने ते त्वां वयमुक्थैः शस्त्रैर्विधेम । परिचरेम । वयं हव्यैर्हविर्भिर्विधेम । पावक शोधक भद्रशोचे कल्याणदीप्ते अस्मे अस्मभ्यं विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं रयिं धनं समिन्व । प्रापय । अस्मे अस्मभ्यं विश्वानि द्रविणानि धेहि । स्थापय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्माकमग्ने अध्वरं जुषस्व सहसः सूनो त्रिषधस्थ हव्यं ।

वयं देवेषु सुकृतः स्याम शर्मणा नस्त्रिवरूथेन पाहि ॥ ८

अस्माकं । अग्ने । अध्वरं । जुषस्व । सहसः । सूनो इति ।

त्रिऽसधस्थ । हव्यं ।

वयं । देवेषु । सुऽकृतः । स्याम । शर्मणा । नः ।

त्रिऽवरूथेन । पाहि ॥ ८

हे अग्ने अस्माकमध्वरं जुषस्व । सेवस्व । हे सहसः सूनो हे बलस्य पुत्र त्रिषधस्थ त्रिषु दिव्यादिषु स्थानेषु स्थित हव्यं हविर्जुषस्व । यद्वा अध्वरं हविरिति योज्यं । अहिंसितं हविरित्यर्थः । वयं यजमाना देवेषु मध्ये सुकृतः शोभनापूर्वकर्तारः स्याम । भवेम । त्रिवरूथेन याचिकादिभेदेन त्रिधा वरणीयेन शर्मणा सुखेन निश्छिद्रिणेन गृहेण वा नः पाहि । रक्ष ॥

॥ अथ नवमी ॥

विश्वा॑नि नो दुर्ग॑हा जातवेदः सिंधुं॑ न नावा दु॑रिताति॑ पर्षि ।

अग्ने॑ अत्रिवन्नम॑सा गृणानो॑३ऽस्माकं॑ बोध्यविता तनूनां ॥ ९

विश्वा॑नि । नः । दुःऽगहा॑ । जातऽवेदः । सिंधुं॑ । न । नावा ।

दुःऽइता । अति॑ । पर्षि ।

अग्ने॑ । अत्रिऽवत् । नमसा । गृणानः । अस्माकं॑ । बोधि ।

अविता । तनूनां ॥ ९

हे जातवेदो नोऽस्माकं दुर्गहा दुःखेन गाह्यानि दुःखेन लंघ्यानि विश्वानि दुरितान्यतिपर्षि । अतिपारय । सिंधुं न नावा नदीं नाविको यथा तद्वत् । हे अग्ने अत्रिवत् अत्रेर्यथा तथा नोऽस्माकं नमसा स्तोत्रेण गृणानः स्तूयमानः सन् नोऽस्माकं तनूनामविता रक्षको बोधि । बुध्यस्व ॥

पुत्रकामेष्ट्यां यस्त्वेत्येषा प्रधानस्य याज्या । सूत्रितं च । यस्त्वा हृदा कीरिणा मन्यमानोऽग्निस्तुविश्रवस्तमं । आ० २. १०. । इति ॥

॥ सैषा दशमी ॥

यस्त्वां हृदा कीरिणा मन्यमानोऽमर्त्यं मर्त्यो जोह॑वीमि ।

जात॑वेदो यशो अस्मासु धेहि प्रजाभि॑रग्ने अमृतत्वम॑श्यां ॥ १०

यः । त्वा । हृदा । कीरिणा । मन्यमानः । अमर्त्यं । मर्त्यः ।

जोह॑वीमि ।

जातऽवेदः। यशः। अस्मासु। धेहि। प्रऽजाभिः। अग्ने।

अमृतऽत्वं। अश्यां॥ १०

यो मर्त्यो मरणधर्माहमनत्यर्थमानाय त्वा त्वां कीरिणा स्तुत्यादिषु विचिन्त्येन हृदा हृदयेन युक्तो मन्यमानः स्तुवन् जोहवीमि अत्यर्थमाह्वयामि। यद्वा स्तोतृवाचकेन कीरिणाशब्देन स्तुतिरुपलक्ष्यते। स्तुतियुक्तेन मनसा त्वां मन्यमानो जोहवीमि। हे जातवेदो यशो धनं प्रजां चास्मासु धेहि। प्रजाभिरस्मदृत्ताभिर्हे अग्नेऽहममृतत्वं संतत्यविच्छेदलक्षणमश्यां। प्राप्नुयां। प्रजामनु प्रजायते तदु ते मर्त्यामृतमिति हि श्रुतिः॥

तस्यामेव पुत्रकामेष्ट्यां यस्मै त्वमित्येषाग्नेः पुत्रवतोऽनुवाक्या। यस्मै त्वं सुकृते जातवेदो यस्त्वा हृदा कीरिणा मन्यमानः। आ० २. १०.। इति हि सूत्रितं॥

॥ सैषैकादशी॥

यस्मै त्वं सुकृते जातवेद उ लोकमग्ने कृणवः स्योनं।

अश्विनं स पुत्रिणं वीरवंतं गोमंतं रयिं नशते स्वस्ति॥ ११

यस्मै। त्वं। सुऽकृते। जातऽवेदः। ऊं इति। लोकं।

अग्ने। कृणवः। स्योनं।

अश्विनं। सः। पुत्रिणं। वीरऽवंतं। गोऽमंतं। रयिं।

नशते। स्वस्ति॥ ११

हे जातवेदोऽग्ने त्वं यस्मै सुकृते सुकर्मणे यजमानाय। उ इति पूरणः। लोकं स्योनं सुखकरं कृणवः अकरोः। यद्वा लोकमालोकेन स्योनं कृणवः। अनुग्रहेण कुर्वित्यर्थः। स यजमानोऽश्विनं बह्वश्वोपेतं पुत्रिणं बहुपुत्रोपेतं वीरवंतं वीरैर्वीर्येण वोपेतं गोमंतं रयिं धनं नशते। प्राप्नोति। स्वस्त्यविनश्वरं॥

॥ इति तृतीयस्याष्टम एकोनत्रिंशो वर्गः॥

सुसमिद्धायेत्येकादशर्चं पंचमं सूक्तमात्रेयस्य वसुश्रुतस्यार्षं गायत्रमिध्माद्युक्तदेवताकं। आप्रमित्युक्तत्वात्तनूनपाद्वर्जितं। अनुक्र० म० १. सू० १३.। सुसमिद्धायाप्रं गायत्रमित्यनुक्रमणिका। अवीर्यायिदनाप्रीसूक्तं। समिद्धो अद्येति वा सर्वेषां यथर्षि वा। आ० ३. २.। इत्युक्तत्वात्॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सुसंमिद्धाय शोचिषे घृतं तीव्रं जुहोतन ।

अग्नये जातवेदसे ॥ १

सुऽसंमिद्धाय । शोचिषे । घृतं । तीव्रं । जुहोतन ।

अग्नये । जातऽवेदसे ॥ १

सुसमिद्धाय सुष्ठु समिद्धायैतन्नामकायाग्नये शोचिषे दीप्तिमते घृतमाज्यं तीव्रं प्रभूतं जुहोतन । अग्नयेऽङ्गनादिगुणयुक्ताय जातवेदसे जातधनाय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नराशंसः सुषूदतीमं यज्ञमदाभ्यः ।

कविर्हि मधुहस्त्यः ॥ २

नराशंसः । सुसूदति । इमं । यज्ञं । अदाभ्यः ।

कविः । हि । मधुऽहस्त्यः ॥ २

नराशंसः नरैः शंसनीयोऽयमग्निरिमं यज्ञमिदं हविर्वा सुषूदति । सुष्ठु प्रेरयति । स देवोऽदाभ्योऽहिंस्यः केनापि कविर्मेधावी मधुहस्त्यो मधुरहस्त्यः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ईडितो अग्न आ वहेन्द्रं चित्रमिह प्रियं ।

सुखै रथेभिरूतये ॥ ३

ईडितः । अग्ने । आ । वह । इन्द्रं । चित्रं । इह । प्रियं ।

सुऽखैः । रथेभिः । ऊतये ॥ ३

हे अग्ने ईडितः स्तुतः सन्नावहेन्द्रं चित्रं चायनीयं प्रियमिहास्मिन्यज्ञे सुखै रथैभी रथैरूतयेऽस्मद्रक्षणाय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऊर्णम्रदा वि प्रथस्वाभ्य१र्का अनूषत ।

भवा नः शुभ्र सातये ॥ ४

ऊर्णऽम्रदाः । वि । प्रथस्व । अभि । अर्काः । अनूषत ।

भव । नः । शुभ्र । सातये ॥ ४

हे ऊर्णम्रदा ऊर्णाकंबलवत् मृदु हे बर्हिर्विप्रथस्व । प्रथय । अर्काः स्तोतारोऽभ्यनूषत । स्तुवंति । हे शुभ्र दीप्त सातये धनाय तद्दानाय वा नोऽस्माकं भव ॥

॥ अथ पंचमी ॥

देवीर्द्वारो वि श्रयध्वं सुप्रायणा न ऊतये ।

प्रप्र यज्ञं पृणीतन ॥ ५

देवीः । द्वारः । वि । श्रयध्वं । सुप्रऽअयनाः । नः । ऊतये ।

प्रऽप्र । यज्ञं । पृणीतन ॥ ५

हे द्वारो यज्ञस्य द्वाराभिमानिन्यो हे देवीर्देव्यो विश्रयध्वं । वियुक्ता भवत सुप्रायणाः शोभनगमनसाधना नोऽस्माकमूतये रक्षार्थं यज्ञं यजमानानां प्रप्र पृणीतन । पूरयत कामैर्यज्ञमेव वा फलैः ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सुप्रतीके वयोवृधा यह्वी ऋतस्य मातरा ।

दोषामुषासमीमहे ॥ ६

सुप्रतीके इति सुऽप्रतीके । वयःऽवृधा । यह्वी इति । ऋतस्य ।

मातरा ।

दोषां । उषसं । ईमहे ॥ ६

हे अश्विनौ रात्र्यभिमानिदेव्यौ सुप्रतीके सुरूपे शोभनांगे वा पयोऽधात्तस्य पर्षयित्र्यौ यह्वी महत्यावन्नस्य यज्ञस्योदकस्य वा मातरा निर्मात्र्यौ तयोर्मध्ये प्रत्येकं दोषां रात्रिदेवीमुषसमहर्देवीमीमहे। स्तुमः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वातस्य पत्मन्नीळिता दैव्या होतारा मनुषः।

इमं नो यज्ञमा गतं॥ ७

वातस्य। पत्मन्। इळिता। दैव्या। होतारा। मनुषः।

इमं। नः। यज्ञं। आ। गतं॥ ७

वातस्य पत्मन्। लुप्तोपमैषा। वायुगमनसदृशगमनार्थमीळितावस्माभिः स्तुतौ। यद्वा वातस्य पतनसाधनेऽन्तरिक्षे गच्छंतौ दैव्या देवावग्नेरादित्याच्च समुद्भूतौ होतारा देवानामाह्वातारौ युवां मनुषो मनुष्यस्येमं नोऽस्माकं यज्ञमागतं। आगच्छतं। नो मनुषो यज्ञमिति व्यधिकरणे षष्ठ्यौ। अस्माकं यजमानस्य यज्ञमित्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी ॥

इळा सरस्वती मही तिस्रो देवीर्मयोभुवः।

बर्हिः सीदंत्वस्रिधः॥ ८

इळा। सरस्वती। मही। तिस्रः। देवीः। मयःऽभुवः।

बर्हिः। सीदंतु। अस्रिधः॥ ८

इळा पृथिवी सरस्वती। सर उदकं। तस्मात्सरस्वान्वायुः। तस्य स्त्री सरस्वती। मही महती भारती भरतस्यादित्यस्य पत्नी। अत्र यद्यप्येषा नोक्ता तथापि सर्वत्र सहदृष्टत्वात्त्रिसंख्याश्रवणाच्च सा गृह्यते। तथैताः त्रिस्थानरिच्छद्युस्थाना वाग्देव्यः। एता मयोभुवः सुखस्य भावयित्र्योऽस्रिधोऽहिंसिकाः सत्यो बर्हिर्बर्हिषि सीदंतु। उपविशंतु। उपविशंतु॥

॥ अथ नवमी ॥

शिवस्त्वंष्टरिहा गंहि विभुः पोषं उत त्मनां ।

यज्ञेयंज्ञे न उदंव ॥ ९

शिवः । त्वष्टः । इह । आ । गहि । विऽभुः । पोषे । उत । त्मनां ।

यज्ञेऽयंज्ञे । नः । उत् । अव ॥ ९

हे त्वष्टर्देव शिवः सुखकरः सन्निहागहि । अस्मद्यज्ञमागच्छ । विभुर्व्याप्तस्त्वं पोषे करणे । उतागत्य च त्मनात्मना स्वयमेव यज्ञेयज्ञे सर्वेषु यज्ञेषु नोऽस्मानुदव । उत्कृष्टं रक्ष ॥

अग्निहोत्र उत्तराहुतिस्कंदने यत्र वेत्थेत्यनया समिधमादध्यात् । सूत्रितं च । यत्र वेत्थ वनस्पत इत्युत्तरस्या आहुत्याः स्कंदने । आ० ३, ११, । इति ॥

॥ सैषा दशमी ॥

यत्र वेत्थं वनस्पते देवानां गुह्या नामांनि ।

तत्रं हव्यानिं गामय ॥ १०

यत्रं । वेत्थं । वनस्पते । देवानां । गुह्यां । नामांनि ।

तत्रं । हव्यानि । गमय ।

हे वनस्पते यूपाभिमानिदेव यत्र यस्मिन् स्थाने वेत्थ देवानां गुह्या गुह्यानि नामानि नामकानि रूपाणि तत्र हव्यानि गमय । प्रापय ॥

॥ अथैकादशी ॥

स्वाहाग्नये वरुंणाय स्वाहेंद्राय मरुद्भ्यः ।

स्वाहां देवेभ्यो हविः ॥ ११

स्वाहा । अग्नये । वरुणाय । स्वाहा । इंद्राय । मरुत्ऽभ्यः ।

स्वाहा । देवेभ्यः । हविः ॥ ११

अग्न्यादि विश्वे देवाः । तेभ्यो देवेभ्य इदं हविः स्वाहा करोमीति शेषः । स्वाहुतं करोमीत्यर्थः । एवं स्वाहाकृतैः स्तुतिः ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टम एकविंशो वर्गः ॥

अग्निं तं मन्य इति दशर्चं षष्ठं सूक्तं वसुश्रुतस्यार्षमाग्नेयं पांक्तं । अग्निं तं दश पांक्तमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ पांक्ते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । अग्निं तं मन्य इति पांक्तं । आ० ४. १३. । इति हि सूत्रितं ॥ आश्वमेधिके मध्यमेऽहन्याज्यशस्त्रे । सूत्रितं च । अग्निं तं मन्य इत्याज्यं तस्यैकाहिकमुपरिष्टात् । आ० १०. १०. । इति ॥ आद्य आभिप्लविकेषूक्थ्येषु मैत्रावरुणस्यानुरूपस्तृचः । सूत्रितं च । अग्निं तं मन्ये यो वसुरग्ने स्थूरं रयिं भर । आ० ७. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्निं तं मन्ये यो वसुरस्तं यं यंति धेनवः ।

अस्तमर्वंत आशवोऽस्तं नित्यासो वाजिन इषं स्तोतृभ्य

आ भर ॥ १

अग्निं । तं । मन्ये । यः । वसुः । अस्तं । । यं । यंति । धेनवः ।

अस्तं । अर्वंतः । आशवः । अस्तं । नित्यासः । वाजिनः ।

इषं । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ १

तमग्निं मन्ये । स्तौमि । योऽग्निर्वसुर्वासकः । यमस्तं सर्वेषां गृहवदाश्रयभूतं धेनवो यंति गच्छंति प्रीणयितुं । अस्तमुक्तलक्षणमर्वंतोऽरणवंतोऽश्वा आशवः शीघ्रगामिनो यंति । तथा नित्यासो नित्यप्रवृत्तयो वाजिनो हविर्लक्षणान्नवंतो यजमाना यमस्तं यंति तं मन्ये । इषमन्नं स्तोतृभ्योऽस्मभ्यमाभराग्ने ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सो अग्निर्यो वसुर्गृणे सं यमायन्ति धेनवः ।
समर्वन्तो रघुद्रुवः सं सुजातासः सूरय इषं स्तोतृभ्य आ भर ॥२

सः । अग्निः । यः । वसुः । गृणे । सं । यं । आऽयन्ति । धेनवः ।
सं । अर्वन्तः । रघुऽद्रुवः । सं । सुऽजातासः । सूरयः । इषं ।
स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ २

सोऽग्निः स खल्वग्निर्यो वसुर्वासको गृणे । स्तूयते । यं धेनवः समायन्ति होमार्थं । अर्वन्तोऽश्वा रघुद्रुवो लघुगमनाः समायन्ति । सुजातासः सूरयो मेधाविनश्च समायन्ति स खल्वग्निरिति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्निर्हि वाजिनं विशे ददाति विश्वचर्षणिः ।
अग्नी राये स्वाभुवं स प्रीतो याति वार्यमिषं स्तोतृभ्य
आ भर ॥ ३

अग्निः । हि । वाजिनं । विशे । ददाति । विश्वऽचर्षणिः ।
अग्निः । राये । सुऽआभुवं । सः । प्रीतः । याति । वार्यं ।
इषं । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ ३

अग्निर्ह्ययमग्निः खलु विशे यजमानाय वाजिनमन्नवन्तं पुत्रमश्वमन्नं वा ददाति । विश्वचर्षणिः । विश्वे चर्षणयो मनुष्या रक्षणीया अर्चका वा यस्य स तथोक्तः । यद्वा पश्यतिकर्मैतत् । सर्वस्य द्रष्टाग्नी राये धनार्थिने । अथवा द्वितीयार्थे चतुर्थी । धनं स्वाभुवं सुष्ठु सर्वत्र व्याप्तं वार्यं सर्वैर्वरणीयं प्रीतः सन् याति । गमयति । दातुं वा गच्छति । इषमित्यादि गतं ॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने स्तोत्रियतृचस्था ते अग्न इधीमहीत्यादिके प्रथमाद्वितीये । सूत्रितं च भवति । आ ते अग्न इधीमहीति द्युमन्तं सुवीरं समर्यः प्रथमाद्वितीये । ... इति ॥

॥ तत्र तृचे प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

आ ते अग्न इधीमहि द्युमंतं देवाजरं।

यद्ध स्या ते पनीयसी समिद्दीदयति द्यवीषं स्तोतृभ्य आ भर॥४

आ। ते। अग्ने। इधीमहि। द्युऽमंतं। देव। अजरं।

यत्। ह। स्या। ते। पनीयसी। संऽइत्। दीदयति।

द्यवि। इषं। स्तोतृऽभ्यः। आ। भर॥४

हे अग्ने देव द्युमंतं दीप्तिमंतमजरमजीर्णं ते त्वामा समंत इधीमहि। दीपयामः। यद्ध खलु स्या सा ते तव पनीयसी स्तुत्या समिद्दीप्तिर्दीदयति दीप्यते द्यवि द्युलोके॥

॥ अथ पंचमी॥

आ ते अग्न ऋचा हविः शुक्रस्य शोचिषस्पते।

सुश्चंद्र दस्म विश्पते हव्यवाट् तुभ्यं हूयत इषं स्तोतृभ्य

आ भर॥५

आ। ते। अग्ने। ऋचा। हविः। शुक्रस्य। शोचिषः। पते।

सुऽचंद्र। दस्म। विश्पते। हव्यऽवाट्। तुभ्यं। हूयते। इषं।

स्तोतृऽभ्यः। आ। भर॥५

हे शोचिषो दीप्तेः पते स्वामिन्नग्ने शुक्रस्य दीप्तस्य ते तुभ्यमृचा मंत्रेण सह हविर्हूयते। हे सुचंद्र सुष्ठ्वाह्लादक शोभनहिरण्य वा हे दस्म शत्रूणामुपक्षपयितर्विश्पते विशां प्रजानां पालक हव्यवाट् हविषो वोढः। इषमिति गतं॥

॥इति तृतीयस्याष्टमे द्वाविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्रो त्ये अग्नयोऽग्निषु विश्वं पुष्यंति वार्यं॑।

ते हिन्विरे त इन्विरे त इषण्यंत्यानुषगिषं स्तोतृभ्य आ भर॥६

प्रो इति॑। त्ये। अग्नयः॑। अग्निषु॑। विश्वं॑। पुष्यंति॑। वार्यं॑।

ते। हिन्विरे। ते। इन्विरे। ते। इषण्यंति। आनुषक्।

इषं॑। स्तोतृऽभ्यः॑। आ। भर॥६

प्रो प्रैव पुष्यंति त्ये तेऽग्नयो धिष्ण्या अग्निषु गार्हपत्यादिषु। यद्वा लौकिका अग्नयस्तेजःपदार्थोऽग्निषु वैदिकेषु विश्वं सर्वं वार्यं वरणीयमपेक्षितं धनं पुष्यंति। तेऽग्नयो हिन्विरे। प्रीणयंति। इन्विरे। व्याप्नुवंति च। त इषण्यंति। अन्नमिच्छंति। आनुषक् सर्वत्रानुषक्तं। तत्राग्निसामान्याभिप्रायेणैकवचनं॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तव त्ये अग्ने अर्चयो महि व्राधंत वाजिनः॑।

ये पत्वभिः शफानां॑ व्रजा भुरंत गोनामिषं स्तोतृभ्य आ भर॥७

तव॑। त्ये। अग्ने। अर्चयः॑। महि॑। व्राधंत। वाजिनः॑।

ये। पत्वऽभिः॑। शफानां॑। व्रजा। भुरंत॑। गोनां॑ इषं॑।

स्तोतृऽभ्यः॑। आ। भर॥७

हे अग्ने तव त्वदीयास्त्ये तेऽर्चयो रश्मयो महि महदत्यधिकं वाजिनोऽन्नवंतो वा व्राधंत। वर्धंते। यद्वा लुप्तोपमा। वाजिनोऽश्वा इव। ये रश्मयः पत्वभिः पतनैः शफानां गोनां व्रजा यूथानि भुरंत इच्छंति। आयता ज्वाला गोव्रजान् कांक्षंत इत्यर्थः। ते वर्धंते॥

॥ अथाष्टमी ॥

नवा नो अग्न आ भर स्तोतृभ्यः सुक्षितीरिषः।

ते स्याम ये आनृचुस्त्वादूतासो दमेदम इषं स्तोतृभ्य

आ भर॥ ८

नवाः। नः। अग्ने। आ। भर। स्तोतृऽभ्यः।

सुऽक्षितीः। इषः॥

ते। स्याम। ये। आनृचुः। त्वाऽदूतासः। दमेऽदमे। इषं।

स्तोतृऽभ्यः। आ। भर॥ ८

हे अग्ने स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्यं नवाः स्तुत्या नूतना वा सुक्षितीः सुनिवासाः सुप्रजा वा इष अन्नलक्षणान्यन्नान्याभर। प्रयच्छ। ये वयं दमे दमे सर्वेषु यागगृहेषु त्वामानृचुः अर्चयंति ते वयं त्वादूतासस्त्वां दूतं फलसूचकं कुर्वंतः संतः स्याम। समृद्धा भूयास्म। दमे दमे स्यामेति वा योज्यं॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने वैकल्पिकस्तोत्रियतृच उभे सुश्चंद्रेत्येषा तृती-ता। सूत्रितं॥

॥ सैषा नवमी ॥

उभे सुश्चंद्र सर्पिषो दर्वी श्रीणीष आसनि।

उतो न उत्पुपूर्या उक्थेषु शवसस्पत इषं स्तोतृभ्य आ भर॥ ९

उभे इति। सुऽचंद्र। सर्पिषः। दर्वी इति। श्रीणीषे।

आसनि।

उतो इति। नः। उत्। पुपूर्याः। उक्थेषु। शवसः। पते।

इषं। स्तोतृऽभ्यः। आ। भर॥ ९

हे सुचंद्र शोभनाह्लादक शोभनहिरण्य वाग्ने उभे दर्विः पूर्णे दर्वी शुक्लपक्ष-तावामन्यावे चीणीषे । अर्थसि । पचसि वा । उतो अपि च नोऽस्मानुक्थ्येषु वाग्नेयूः तुपूर्याः । उत्पूरय फलैर्हं यवसवते वनस्य पालयितः ॥

॥ अथ दशमी ॥

एवा अग्निमजुर्यमुर्गीर्भिर्यज्ञेभिरानुषक् ।

दधदस्मे सुवीर्यमुत त्यदाश्वश्व्यमिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥ १०

एव । अग्निं । अजुर्यमुः । गीःऽभिः । यज्ञेभिः । आनुषक् ।

दधत् । अस्मे इति । सुऽवीर्यं । उत । त्यत् । आशुऽअश्व्यं ।

इषं । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ १०

एवोक्तरीत्याग्निं गीर्भिः स्तुतिभिर्यज्ञेभिर्यज्ञैर्वा तत्साधनैर्हविर्भिर्वा आनुषगनुषक्तमजुः । गच्छंति । तथा कृत्वा यजुः । यमयंति । स्थापयंति । हविर्भिर्यजंतीत्यर्थः । एवमात्रेयाः स्वात्परोचतया निर्दिशंति ॥ अजुर्यमुरित्यनाख्यातनाख्यातेन क्रियासातत्य इति समासः ॥ किंच अस्मे अस्मासु सुवीर्यं शोभनपुत्रादिकमुतापि, चाश्वश्व्यं । आशवोऽश्वा यस्य भवंति स आश्वश्वः । तस्य भाव आश्वश्व्यं । तदपि दधत् । धारयति ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

सखायः सं व इति दशर्चं सप्तमं सूक्तं । आत्रेय इष ऋषिः । अंत्या पंक्तिः शिष्टाः पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभः । तथा,, चानुक्रांतं । सखाय इषः पंक्त्यंतमिति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावानुष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चोक्तगायत्रमिदं सूक्तं । सूत्रितं च । सखायः सं वस्त्वामग्ने हविष्मंत इति सूक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सखायः सं वः सम्यंचमिषं स्तोमं चाग्नये ।

वर्षिष्ठाय चितीनामूर्जो नप्त्रे सहस्वते ॥ १

सखायः । सं । वः । सम्यंचं । इषं । स्तोमं । च । अग्नये ।

वर्षिष्ठाय । चितीनां । ऊर्जः । नप्त्रे । सहस्वते ॥ १

हे सखायः सखिभूता ऋत्विजो वो यूयं संस्कृत । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः । किंच सहसंचनिषदजं स्तोमं स्तोतं चाग्नये वर्षिष्ठायातिशयेन प्रवृद्धाय चितीनां यजमानानामर्थाय वर्षिष्ठाय प्रवृद्धतमायोर्जो नप्त्रे बलस्य न मातयित्रे तत्पुत्राय वा सहस्वते बलवते संस्कृतेति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कुत्रा चिद्यस्य समृतौ रण्वा नरो॑ नृषद॑ने ।

अर्ह॑न्तश्चिद्यमि॑न्धते संजनय॑न्ति जन्तवः॑ ॥ २

कुत्र॑ । चित् । यस्य॑ । सम्ऽऋ॑तौ । रण्वाः । नरः॑ । नृऽसद॑ने ।

अर्ह॑न्तः । चित् । यं । इन्धते । संऽजनय॑न्ति । जन्तवः॑ ॥ २

सोऽग्निः कुत्र चिद्वर्तत इति शेषः । कुत्रास्ते । यस्याग्नेः समृतौ संप्राप्तौ रण्वा रमणाया नरो नेतार ऋत्विजः । नृषदने यागगृहेऽर्हन्तश्चित् । चिदिति पूजायां । अर्हन्तः पूज्याः पूजयन्तो वा सन्तो यमिन्धते दीपयन्ति । तदर्थं संजनयन्ति चारण्यां जन्तवः प्राणिनः । स कुत्रेति संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सं यदिषो वनाम॑हे सं ह॒व्या मानु॑षाणां ।

उत द्युम्नस्य शवस ऋतस्य रश्मिमा द॑दे ॥ ३

सं । यत् । इषः॑ । वनाम॑हे । सं । ह॒व्या । मानु॑षाणां ।

उत । द्युम्नस्य॑ । शव॑सा । ऋतस्य॑ । रश्मिं॑ । आ । दुदे ॥ ३

यद्यदेषोऽन्नानि संवनामहे संभजामहे । यदा च मानुषाणामस्माकं हव्या हवींष्यग्निः संसेवते उत तदानीं द्युम्नस्य द्योतमानस्यान्नस्य शवसा बलेन सामर्थ्येन ऋतस्योदकस्य ग्राहकं रश्मिमाददे । आदत्तेऽग्निः । फलजनकं तेजः स्वीकृतवानित्यर्थः । यद्वा ऋतस्य यज्ञस्य रश्मिं रश्मिवद्व्यापकं स्तवमाददे । स्वीकरोति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स स्मा कृणोति केतुमा नक्तं चिद्दूर आ सते ।

पावको यद्वनस्पतीन्प्र स्मा मिनात्यजरः ॥ ४

सः । स्म । कृणोति । केतुं । आ । नक्तं । चित् । दूरे ।

आ । सते ।

पावकः । यत् । वनस्पतीन् । प्र । स्म । मिनाति । अजरः ॥ ४

स स्म स खल्वग्निः कृणोति करोति केतुं प्रज्ञानमा समंततः । कस्येत्युच्यते । चिदप्यर्थे । नक्तं चिद्रात्रावपि दूर आ सते । आ इति चार्थे । दूरेऽपि वर्तमानाय मनुष्याय । कदा । यद्यदा पावकोऽयमग्निरजरोऽजीर्णोऽनभिभाव्यः सन् वनस्पतीनेधांसि प्र स्म मिनाति प्रकर्षेण दहति । स्मेति पूरणः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अव स्म यस्य वेषणे स्वेदं पथिषु जुह्वति ।

अभीमह स्वजेन्यं भूमा पृष्ठेव रुरुहुः ॥ ५

अव । स्म । यस्य । वेषणे । स्वेदं । पथिषु । जुह्वति ।

अभि । ईं । अह । स्वऽजेन्यं । भूम । पृष्ठाऽइव । रुरुहुः ॥ ५

यस्याग्नेर्वेषणे परिचर्यायां पथिषु होममार्गेषु रश्मिषु स्वेदं स्वेदवदाज्यलवाघोक्षणं जुह्वत्यध्वर्यवः तदानीमीमेनमग्निमभिरुरुहः । अभ्यारोहंत्येवाज्यधाराः । अह इति विनिग्रहार्थीयः । स्वजेन्यं स्वोत्पन्नं भूम । बहु भवतीति भूमापत्यं । तत्पृष्ठेव पितुः पृष्ठदेशानिव । पुत्रा यथा पितुरंकमारोहंति तद्वत् ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यं मर्त्यः पुरुस्पृहं विदद्विश्वस्य धायसे ।

प्र स्वादनं पितूनामस्ततातिं चिदायवे ॥ ६

यं । मर्त्यः । पुरुऽस्पृहं । विदत् । विश्वस्य । धायसे ।

प्र । स्वादनं । पितूनां । अस्तऽतातिं । चित् । आयवे ॥ ६

यमग्निं पुरुस्पृहं बहुभिः स्पृहणीयं विदत् वेत्ति मर्त्यो यजमानो विश्वस्य धायसे सर्वस्य व्याप्त्यर्थं पितूनामन्नानां प्र स्वादनं प्रकर्षेण स्वादूकर्तारमस्ततातिमस्ते गृहे निवासकर्तारमायवेऽन्नार्थं यजमानार्थं वा ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स हि ष्मा धन्वाक्षितं दाता न दात्या पशुः ।

हिरिश्मश्रुः शुचिदन्नृभुरनिभृष्टतविषिः ॥ ७

सः । हि । स्म । धन्व ॥ आऽक्षितं । दाता । न । दाति ।

आ । पशुः ।

हिरिऽश्मश्रुः । शुचिऽदन् । ऋभुः । अनिभृष्टऽतविषिः ॥ ७

स हि स्म स खल्वग्निर्धन्व निरुदकप्रदेशमाक्षितं तृणकाष्ठादिभिराक्षिप्तमा दाति । सर्वतः खंडयति । दहतीत्यर्थः । दाता तृणादिखंडयिता पशुर्न पशुरिव । पशुर्यथा तृणजातं क्रमेण भक्षयति तद्वत् । हिरिश्मश्रुर्हिरण्यश्मश्रुः शुचिदन् दीप्तदंत ऋभुरुरु भासमानः । महानित्यर्थः । अनिभृष्टतविषिरपीडितबलः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

शुचिः ष्म यस्मा अत्रिवत्प्र स्वधितीव रीयते ।

सुषूरसूत माता क्राणा यदानशे भगं ॥ ८

शुचिः। अ॒। यस्मै॑। अ॒त्रि॒ऽवत्। प्र। स्वधि॑तिःऽइव। रीयते॑।

सुऽसूः। अ॒सू॒त॒। मा॒ता। क्रा॒णा। यत्। आ॒न॒शे। भगं॑॥ ८

अयमग्निः शुचिः शु दीप्तः खलु। यस्मा अग्नयेऽत्रिवदत्रिरिव यजमानो हविर्दातुं प्रयीयते प्रगच्छति। यद्वा ओति पूरणः। शुचिर्यस्मै। प्रथमार्थे चतुर्थी। दीप्तो योऽत्रिवत्। अत्ति तृणमित्यत्रिः पशुः। स इव। स यथा तृणानि खादमानो गच्छति तद्वद्दहतीत्यर्थः। स्वधितिरिव परशुरिव छिंदन्। सुषूः सुप्रसवा माता-रण्योरसूत क्राणा कुर्वाणं जगदुपकारकं। यद्यस्मात् य इति वा। योऽग्निर्भगमश्न-मानशे अश्नुते॥

॥ अथ नवमी॥

आ यस्ते सर्पिरासुतेऽग्ने शमस्ति धायसे।

ऐषु द्युम्नमुत श्रव आ चित्तं मर्त्येषु धाः॥ ९

आ। यः। ते। सर्पिःऽआसुते। अग्ने॑। शं। अस्ति॑। धाय॑से।

आ। एषु। द्यु॒म्नं। उ॒त। श्रवः॑। आ। चित्तं॑।

मर्त्ये॑षु। धाः॥ ९

हे सर्पिरासुते घृताख्याताग्ने यस्त्वमा सर्वतो भवसि तादृशाय धायसे सर्वस्य धात्रे ते तुभ्यं शमस्ति सुखमस्ति स्तुतेः सकाशात्। तथा चेत् एषु मर्त्येषु स्तोतृव्या-नेयेषु द्युम्नं यश आधाः। आधेहि। उतापि च श्रवोऽन्नमाधाः। चित्तं त्वदीयामनुग्रहबुद्धिमत्याधाः॥

॥ अथ दशमी॥

इति॒ चिन्म॒न्युम॒ध्रिज॒स्त्वादा॑तमा प॒शुं द॑दे।

आद॑ग्ने॒ अपृ॑ण॒तोऽत्रिः॑ सासह्याद्द॒स्यू॑नि॒षः सा॑सह्या॒न्नॄन्॥ १०

इति। चित्। मन्युं। अध्रिजः। त्वाऽदातं। आ।

पशुं। ददे।

आत्। अग्ने। अपृणतः। अत्रिः। ससह्यात्। दस्यून्।

इषः। ससह्यात्। नॄन्॥ १०

इति चित् इत्थं उक्तप्रकारेण मन्युं मननसाधनं स्तोत्रमध्रिजः। अध्रिगमनश्चै-रग्निव्यतिरिक्तैरधृष्यं वा जनयिता ऋषिस्त्वादातं त्वया दातव्यं पशुमाददे। आदत्ते। आददीत वा। आदनंतरमेवाग्नेरपृणतोऽददतो दस्यूनत्रिस्तत्रोत इषः सासह्यात्। अत्यर्थमभिभवेत्। नॄन एतान् विरोधिनः सासह्यात्। पुनरुक्तिरादरार्था॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे पंचविंशो वर्गः॥

त्वामग्न इति सप्तर्चमष्टमं सूक्तमात्रेयस्येषस्यार्षं जागतमाग्नेयं। त्वामग्ने सप्त जागतमित्यनुक्रमणिका॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ जागते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं। तथा च सूत्रं। जनस्य गोपास्त्वामग्न ऋतायवः। आ० ४. १३.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

त्वामग्न ऋतायवः समीधिरे प्रत्नं प्रत्नास ऊतये सहस्कृत।

पुरुश्चंद्रं यजतं विश्वधायसं दमूनसं गृहपतिं वरेण्यं॥ १

त्वां। अग्ने। ऋतऽयवः। सं। ईधिरे। प्रत्नं। प्रत्नासः।

ऊतये। सहःऽकृत।

पुरुऽचंद्रं। यजतं। विश्वऽधायसं। दमूनसं। गृहऽपतिं।

वरेण्यं॥ १

हे सहस्कृत बलेन कृतोऽग्ने प्रत्नं पुरातनं त्वां प्रत्नासः पुरातना ऋतायवो यज्ञकामा ऋषय ऊतये रक्षणाय समीधिरे। सम्यग्दीपितवंतः। कीदृशं त्वां। पुरुश्चंद्रं बहुभिरनेकैर्धनैराह्लादकं वा यजतं यष्टव्यं विश्वधायसं सर्वस्य धारकं दमूनसं दानमनसं गृहपतिं यजमानगृहस्य पालकं वरेण्यं वरणीयं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वाम॑ग्ने अति॑थिं पू॒र्व्यं विशः॑ शो॒चिष्के॑शं गृ॒हप॑तिं॒ नि षे॑दिरे।
बृ॒हत्के॑तुं पुरु॒रूपं धन॒स्पृतं॑ सु॒शर्मा॑णं॒ स्वव॑सं जर॒द्विष॑म् ॥ २

त्वां। अ॒ग्ने॒। अति॑थिं। पू॒र्व्यं। विशः॑। शो॒चिःऽके॑शं।
गृ॒हऽप॑तिं। नि। से॒दि॒रे॒।
बृ॒हत्ऽके॑तुं। पु॒रु॒ऽरू॒पं। ध॒न॒ऽस्पृत॑म्। सु॒ऽशर्मा॑णं। सु॒ऽअव॑सं।
ज॒र॒त्ऽविष॑म् ॥ २

हे अग्ने त्वां विशो यजमाना गृहपतिं गृहस्वामिनं निषेदिरे। गार्हपत्यरूपेण स्थापितवंत इत्यर्थः। कीदृशं त्वां। अतिथिमतिथिवत्पूज्यं पूर्व्यं पुरातनं शोचिष्केशं दीप्तज्वालं बृहत्केतुं प्रभूतप्रज्ञानं पुरुरूपमाहवनीयादिरूपेण बहुरूपं धनस्पृतं धनानां स्पर्तारं सुशर्माणं शोभनसुखं स्ववसं सुरक्षणं जरद्विषं जरता वृक्षाणां व्यापकं जीर्णोदकं वा ॥

अग्नीनां परस्परं संसर्गे विविचयेऽग्नये काचिदिष्टिः। तत्र त्वामग्ने मानुषीरिति याज्या। सूत्रितं च। त्वामग्ने मानुषीरीळते विशोऽग्न आयाहि वीतये। ऐ० ब्रा० ७, ६.। इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

त्वाम॑ग्ने॒ मानु॑षी॒रीळ॑ते॒ विशो॑ होत्रा॒विदं॒ विवि॑चिं रत्न॒धात॑मम्।
गुहा॒ सन्तं॑ सुभग वि॒श्वद॑र्शतं तुविष्व॒णसं॑ सु॒यजं॑ घृत॒श्रिय॑म् ॥ ३

त्वां। अ॒ग्ने॒। मानु॑षीः। ई॒ळ॒ते॒। विशः॑। हो॒त्रा॒ऽविदं॑।
विवि॑चिं। र॒त्न॒ऽधात॑मम्।
गुहा॑। सन्तं॑। सु॒ऽभ॒ग॒। वि॒श्वऽद॑र्शतम्। तु॒वि॒ऽस्व॒नसं॑। सु॒ऽयजं॑।
घृ॒त॒ऽश्रिय॑म् ॥ ३

हे अग्ने सुभग शोभनधन त्वां मानुषीर्विशो मानुषसंबंधिन्यः सर्वाः प्रजा ईळते। स्तुवंति। कीदृशं त्वां। होत्राविदं होमानां सप्तहोत्रकाणां वा वेत्तारं विविचिं विवेचकं सदसतोः रत्नधातमं रमणीयानां दातृतमं गुहा गुहायामरण्यां हृदयेषु वा संतं सर्वदा वर्तमानं विश्वदर्शतं सर्वैर्द्रष्टव्यं तुविष्वणसं प्रभूतध्वनिं सुयजं सुष्टु यष्टारं घृतश्रियं हुतं श्रयंतं॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वामग्ने धर्णसिं विश्वधा वयं गीर्भिर्गृणंतो नमसोप सेदिम।

स नो जुषस्व समिधानो अंगिरो देवो मर्तस्य यशसा

सुदीतिभिः॥ ४

त्वां। अग्ने। धर्णसिं। विश्वधा। वयं। गीःऽभिः। गृणंतः।

नमसा। उप। सेदिम।

सः। नः। जुषस्व। संऽइधानः। अंगिरः। देवः। मर्तस्य।

यशसा। सुदीतिऽभिः॥ ४

हे अग्ने धर्णसिं सर्वस्य धारकं त्वां व्ययमात्रेया का विश्वधा बहुप्रकारेण गीर्भिर्गृणंतः स्तुवंतो नमसा नमस्कारेणोपसेदिम। उपसन्ना भवेम। स त्वं नोऽस्मान् जुषस्व। सेवस्व धनादिभिः। समिधानः सम्यग्दीप्तो दीप्यमानोऽस्माभिर्हे अंगिरः सर्वत्र गंतरंगिरसः पुत्र वा देवो दीप्यमानस्त्वं मर्तस्य यजमानस्य यशसा सुदीतिभिर्ज्वालाभिः सह जुषस्व॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमग्ने पुरुरूपो विशेविशे वयो दधासि प्रत्नथा पुरुष्टुत।

पुरूण्यन्ना सहसा वि राजसि त्विषिः सा ते तित्विषाणस्य

नाधृषे॥ ५

त्वं । अग्ने । पुरुऽरूपः । विशेऽविशे । वयः । दधासि ।

प्रत्नऽथा । पुरुऽस्तुत ।

पुरूणि । अन्ना । सहसा । वि । राजसि । त्विषिः । सा ।

ते । तित्विषाणस्य । न । आऽधृषे ॥ ५

हे अग्ने त्वं पुरुरूपः सन् विशे विशे सर्वस्मै यजमानाय प्रत्नथा पुराण इव वयोऽन्नं दधासि । धारयसि । हे पुरुष्टुत बहुभिः स्तुत्य पुरूणि बहून्यन्नानि चरुपुरोडाशा- दीनि सहसा बलेन विराजसि । ईश्वरो भवसि स्वीकर्तुं । तित्विषाणस्य दीप्तस्य ते तव सा प्रसिद्धा त्विषिर्दीप्तिर्नाधृषे । अन्यैरधृष्या भवति ।

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वामग्ने समिधानं यविष्ठ्य देवा दूतं चक्रिरे हव्यवाहनं ।

उरुज्रयसं घृतयोनिमाहुतं त्वेषं चक्षुर्दधिरे चोदयन्मति ॥ ६

त्वां । अग्ने । संऽइधानं । यविष्ठ्य । देवाः । दूतं । चक्रिरे

हव्यऽवाहनं ।

उरुऽज्रयसं । घृतऽयोनिं । आऽहुतं । त्वेषं । चक्षुः । दधिरे ।

चोदयत्ऽमति ॥ ६

हे यविष्ठ्य युवतमाग्ने समिधानं सम्यगिध्यमानं त्वां हव्यवाहनं हविषां वोढारं दूतं चक्रिरे । कृतवंतो देवाः । तथाचाग्नीनां मध्ये हव्यवाहनः खलु पूर्वं देवैर्हविर्वहनाय दूतः कृतः । हव्यवाहनो देवानामिति हि श्रुतिः । किंच उरुज्र- यसं प्रभूतवेगं घृतयोनिं । घृतं योनिः कारणं यस्य तं । आहुतं त्वां चोदयन्मति । चोदयंती मतिर्यस्य स चोदयन्मति । त्वेषं दीप्तं चक्षुरक्षणवच्चं, सर्वप्रकाशकं, चक्षुः- स्थानीयं कृत्वा दधिरे देवा मनुष्याश्च । तथा हि चक्षुश्चोच्यते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वामग्ने प्रदिव आहुतं घृतैः सुम्नायवः सुषमिधा समीधिरे।
स वावृधान ओषधीभिरुक्षितोऽभि ज्रयांसि पार्थिवा वि तिष्ठसे ॥ ७

त्वाम्। अग्ने। प्रऽदिवः। आऽहुतम्। घृतैः। सुम्नऽयवः।
सुऽसमिधा। सम्। ईधिरे।
सः। ववृधानः। ओषधीभिः। उक्षितः। अभि। ज्रयांसि।
पार्थिवा। वि। तिष्ठसे ॥ ७

हे अग्ने घृतैराहुतं त्वां प्रदिवः पुरातनाः सुम्नायवः सुखमिच्छंतो यजमानाः सुषमिधा शोभनेध्मेन समीधिरे। सम्यक् दीपितवंतः। स त्वं वावृधानो वर्धमान ओषधीभिरुक्षितः सिक्तो ज्रयांसि गतानि पार्थिवा पार्थिवान्वृक्षान्। यद्वा पार्थिवेति ज्रयोविशेषणं। पार्थिवानि चरुपुरोडाशादिकान्यभि वितिष्ठसे। अभिव्याप्य वर्तसे ॥

॥ इति तृतीयस्याष्टमे षड्विंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥